HUCCETULLAHİ'L- BALİĞA
İSLÂM DÜŞÜNCESİNİN İLKELERİ

Şah Veliyyullah Dihlevî, 1704 yılında Hindistan'ın Muzafferneger şehrinde doğdu. Soyu baba tarafından Hz. Ömer'e, anne tarafından İmam Musa Kâzım'a dayanmaktadır. Hindistan'ın ilim ve tasavvuf çevrelerinde etkin bir konuma sahip bir ailenin mensubu olan Dihlevî, babası gözetiminde aldığı eğitimden sonra, daha 17 yaşında, babasının vefatı üzerine er-Rahîmiyye medresesinde müderris olmuş; otuz yaşlarında gerçekleşen uzun hac ziyareti hariç, Delhi'deki bu tedris ve irşad faaliyetini yürütmüştür. Hindistan'da İmam-ı Rabbânî ile başlayan "tecdid" hareketinin en önemli ikinci halkası olan müellif, 1762'de vefat etmiştir. Arapça ve Farsça olarak yüze yakın eseri bulunan müellifin en önemli eseri olarak zikredilen elinizdeki eserinden başka, Fethu'r-Rahmân, el-Fevzu'l-kebir ve et-tefhîmâtu'1-ilâhiyye adlı eserleri özellikle zikredilebilir.

Dihlevî Ve Hüccetullah El-Bâliğa

Fahr-i Kâinat (s.a.) Efendimiz'in yaşayan mucizelerinden biri de onun ümmeti içinde yetişen, bilgi, fazilet ve insanlara müsbet tesirleri ile elde ettikleri yüce seviyeler sayesinde yıldızlaşan âlimler ve mürşitlerdir. Bunlar içinden belli vasıflar taşıyan bir kısmına "müceddid" denilmiştir. Sevgili Peygamberimiz *"Her yüz yılda bir, ümmetin dinini yenilemek (tecdîd) üzere birinin geleceğini"* müjdelemiş, gerçekleşen de buyurdukları

gibi olmuştur. Müceddid kelimesinin lügat mânâsı yenileyendir. Bu âlim ve mürşid kişilerin yaptığı yenileme iki yönde olmaktadır:
1. Dinde olmadığı, ona sonradan yamandığı halde ümmetin benimsediği, uygulayageldiği, böylece dinin hedeflerinden uzaklaşmaya sebep olan ekleri (hurafeleri, bid'atleri, uydurma haberleri...) teşhis ederek ayıklamak ve İslâm'ı aslî saflık ve sadeliğinde ortaya koymak.
2. Dinin örfe, âdete, zarurete, sosyal şartlara ve faydaya dayalı olup ictihadla ortaya konmuş bulunan hükümlerini, dayanakları değiştiği için değiştirmek, dinin çağa ve sosyo-kültürel gelişmeye ayak uydurarak vazifesini yerine getirebilmesini sağlamak. Bu tecdid yapılmadığı takdirde din, sosyal hayattan çıkacak, insanların bütün davranışlarında Allah'a nasıl kulluk edeceklerini öğreten bir kaynak olmaktan uzaklaşacak, etki alanı "ferdî, vicdanî, sembolik" olarak değişecek ve insanlar beşerî sistem ve çözümlere yöneleceklerdir. Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî işte bu müceddidlerden biridir; onun bu özelliğinde kültür ve medeniyet tarihçileri ittifak etmişlerdir.
Dihlevî'nin her biri kendi alanında özgün birçok eseri vardır; bunlar içinde üçü, şaheserler listesine girmeye layıktır:
1. Siyaset ve esas teşkilât bilimi ile ilgili olan "İzâletu'1-hafâ an hilâfeti'l-hulefâ,"
2. Tasavvuf ve irşad alanında "et-Tefhîmâtu'1-ilâhiyye,"
3. İslâm'ın felsefesini yapan "Hüccetullâhi'l-bâliğa". Bu sonuncu eser, ilimler tasnifinde "İslâm Felsefesi" dalına ait değildir; çünkü bu dala ait kitaplar, İslâm öncesine ait felsefeler ile İslâm'ı uzlaştırmaya, daha doğrusu bu felsefelerin ortaya koyduğu düşünceleri ve (bilgileri gerçeğin bilgisi olarak kabul edip bunlara uymaz gözüken vahiy mahsûlünü (âyetleri ve hadîsleri) tevil ederek onlara uygun hale getirmeye, İslâm'ı kadîm felsefe diliyle açıklamaya yöneliktir. Dihlevî'nin Hüccetullâh'ı ise, İslâm'a has zahir ve bâtın bilgi kaynaklarından yola çıkarak bu dinin aklını, temel düşüncesini, kâinata külli bakışını yakalamaya ve parça bilgi ve hükümleri bu bakış açısından açıklamaya yöneliktir. İşte örneği oldukça az olan bu dala biz "İslâm'ın Felsefesi" demeyi tercih ediyoruz. Dihlevî bu eserinde önce sistemi ve ilkeleri ortaya koymuş, sonra da hemen her konuya ait seçilmiş hadîsler üzerinden yürüyerek bütüne bağlı, tutarlı, doyurucu, tatmin ve huzur verici açıklamalar yapmıştır. Hüccetullâhi'l-bâliğa daha önce de tercüme edilmek istenmiştir; ancak büyük âlim ve müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın ve merhum Hasan Basri Çantay'ın teşebbüsleri yarım kalmıştır. Daha sonraki tarihlerde yapılan tercüme denemelerinin eksik ve yetersiz olduğunu gördüğümüz, böyle bir şaheserden Türkçe okuyanların mahrum kalmalarına da gönlümüz razı olmadığı için biz de bu kitabı tercümeye niyet etmiş, bu niyetimizi, müellifin bir risalesini tercüme ve neşrederken açıklamıştık. Öncelikli çalışmalarımız ve meşguliyetimiz bu niyetimizi gerçekleştirmeye engel oldu. Doktora derslerinde İbn Âşûr'un "Mekasıdu'ş-şerî'a" isimli kitabı ile Hüccetullâh'tan da bölümler okutmuştuk. Bu derslere katılan değerli ilim yolcularından Vecdi Akyüz ile Mehmet Erdoğan birinci kitabı başarılı bir şekilde tercüme ettiler. Arkasından M. Erdoğan Şâtıbî'nin el-Muuafakat'ını Türkçe'ye çevirdi. Bu çalışmalar onu, Huccetullâh çevirisine hazırlamıştı, tavsiye ve ısrarımız üzerine bu büyük işi de başardı. Hem beni bir yükten kurtardığı, hem de Türkçe okuyanlara böyle bir hazine kazandırdığı için genç ilim adamı M. Erdoğan'a karşı minnet ve şükran borçluyum. Allah Teâlâ ruh ve beden sağlığı içinde kendisini daha nice faydalı eserler vermeye muvaffak kılsın. Külfeti nimetine denk ve bazen de galip olan bu gibi neşriyatı programına aldığı ve sürdürdüğü için İz Yayıncılık'ı da tebrik ediyor, sa'yinin meşkûr olmasını diliyorum.
Prof. Dr. Hayrettin Karaman

Çevirenin Önsözü

Bismillâhirrahmânirrahîm!
Her şeyi yerli yerince yaratan, her şeyi lâyık olduğu yere koyan yüce hikmet sahibi Allah Teâlâ'ya sonsuz hamd ve senalar olsun! O, ezelî ilmiyle yaratmış olduğu insanın kendi kendine yeterli olmadığını bildiği için, insanlık tarihine ışık tutucu, hedef belirleyici, yol gösterici ilâhî mesajlar indirmiştir. Eğer bu mesajlar olmasaydı, düze çıkamaz, sapıklık içinde kalırdık. Akıllarımız, eşyanın güzel/iyi ya da çirkin/kötü olduğunu kavrayabilirdi; ama bunun için elinde vuracağı kıstasların olması gerekirdi. Kıstasları, değer ölçülerini koyabilecek kemalden yoksun olan akıl, illâ ki vahyin irşadına muhtaçtır. Aksi takdirde bütün akılların ortak bir noktada birleşmesine imkân bulunmaz.
Peygamberler, insanlarla Müteâl Varlık arasında irtibatı sağlayan ve ilâhî mesajın zaman ve mekana göre yorumunu yapan ve onu tatbike koyarak insanlığın düze çıkmasına çalışan görevlilerdir. Peygamberler, insanlığı düze çıkarmak için, bir öncekinin getirdiklerini bir sonraki tamamlayacak şekilde bir süreç yaşamışlardır. Bu sürecin din olarak adı İslâm'dır. İslâm, ta ilk insan ve peygamber olan Hz. Âdem'den (s.a.) başlayarak, en son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.) kadar devam eden tevhid sürecidir. İnsanlık tarihi doğrultusunda ibtidâî kemâlden nihâî kemâle doğru bir seyir izlemiştir. Bu süreç içerisinde özde hiçbir değişiklik yoktur; değişiklikler sadece zaman ve mekan farkından kaynaklanan, ulusal ihtiyaçlara cevap vermeyi amaçlayan ayrıntılardadır.
Biz insanlar için, böylesine önemli tebliğ ve irşad görevini büyük fedakârlıklarla ifa eden ve bizlerin ilâhî vahiyle tanışmasında aracı olan tüm peygamberlere ve hususiyle bu altın zincirin zaman itibariyle sonuncusu durumunda olan, fakat getirdiği mesajla süreci kemale erdirmiş olması hasebiyle de "imame" mesabesinde olan Hz. Muhammed'e (s.a.) salât ve selâm ederiz.
Eskiden -İsrailoğulları örneğinde olduğu gibi- peygamberler gelir ve duyulan ihtiyaçları karşılarlarmış. Peki bizim ihtiyaçlarımız yok mu? Onları kim karşılayacak? Hazır vahiy dönemi sona erdiğine göre bizler ne yapacağız?
Cevap hiç de zor değildir. Elbette ki ihtiyaçları, "İsrailoğulları nebileri mesabesinde olan ulema" karşılayacaktır. Bu faaliyet, kemâle erdirilen islâm'ın ictihâd kurumu çalıştırılarak sürdürülecektir.
İslâm'ın hayatiyet şartı, olmazsa olmaz kabilinden olan rüknü ictihâd için iki temel şart vardır:
1. Nassların lâfzından hüküm çıkarabilmek için gerekli olan her türlü ilme sahip olmak.
2. Makâsıd-ı şerîa'yı, başka bir ifade ile hikmet-i teşri' ilmini bilmek.
Ashap ve bu arada çok dirayetli olan Râşid Halifeler (r. anhum), birinci şarta selika olarak, ikincisine de bizzat olayların içinde olmaları, teşrî siyasetini yakından izlemeleri, şeriatın sahibi, yorumcusu ve tatbikçisi olan Hz. Peygamberle (s.a.) uzun birliktelikleri sonucu kazanılmış bir meleke olarak sahiptiler. Bunun sonucunda onlar, çok kısa bir zaman içerisinde, Rasûlullah (s.a.) döneminde henüz Arabistan dışına çıkmamış ve böylece başka kültür ve medeniyetlerle ciddî anlamda yüzyüze gelmemiş İslâm'ı, çok köklü kültür ve medeniyetlerle karşılaştırmışlar ve bu mücadelede İslâm'ı egemen kılmışlar, çok kısa zamanda onu bir "Arap Şeriatı" görünümünden çıkarıp "bütün insanlığın şeriatı" olabilecek evrenselliğe ulaştırmışlardır.

Daha uygun bir ifade ile İslâm'ın bilkuvve mevcut olan özelliklerini, tevsî' kabiliyetini, özü muhafaza ederek fiiliyata dökebilmişler, bunda büyük bir başarı göstermişlerdir. Bu başarının sonucu olarak, farklı coğrafyada varlıklarını sürdürmekte olan farklı uluslar İslâmiyeti seçmişlerdir. Bu uluslar İslâm'ın potasında şekillendirilebilmiş ve zamanla bir İslâm coğrafyası meydana gelmiştir.
Bu ve takip eden dönemlerde İslâm'ın hayatiyet şartı olan ictihâd, bir kurum olarak her iki ayağı üzere oturtularak en geniş biçimde işletilmiş, bu sayede çok hızlı bir değişim yaşayan milletlerin tüm ihtiyaçları karşılanmış, İslâmî çözümler getirilmiştir. Bunun sonucu olarak da bütün zenginliği ile İslâm fıkhı oluşmuştur.
Zamanla, yeni yeni ortaya çıkan olaylara çözümün daha önceki ictihâdlardan aranması hem devlet düzeni ve istikrar için, hem de ulemanın kendilerini siyasîlerin nüfuzundan koruması için yeğlenir hale gelmiş ve ictihâd dönemi, artık yerini "tahrîc dönemi"ne devretmiştir. Bundan böyle insanlar, ictihâd için gerekli olan ikinci şartı pek dikkate almaz olmuşlar yahut başka bir ifade ile gerekli ilgiyi göstermemişlerdir. Uzunca olmasına rağmen durağan bir hayat tarzı hâkim olduğu için, karşılaşılan olaylara daha önceki ictihâdlardan hazır çözümler hep bulunabilmiş, zaman zaman da zorlamalarla durum idare edilmiştir.
İlk döneme benzer çok hızlı bir değişim sürecinin yeniden başlamış olmasıyla, ciddî anlamda ictihâd kurumuna tekrar ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaca rağmen insanlar, aldıkları eğitimin dar kalıpları arasında kalmışlar ve görülen ihtiyacın nasıl karşılanacağı konusunda çaresizlik göstermişlerdir. Çoğu kez savunma duygusu ile kabuğuna çekilen ulema, zaman zaman ya da yer yer dünyada olup bitenlerden habersiz kalmış ve bir zamanlar dünyaya yön veren İslâm, artık giderek hayattan çekilmeye başlamış, birbiri ardı sıra çok önemli kurumlarını kaybetmiştir.
Ulema, İslâm'ı korumak kaygısıyla onu maalesef yeni bir şahlanışa kaldıramamıştır. Çünkü kendisi süvarilik yapmamış, hep terkide olmuş ya da arkadan yaya gelmiştir.
Geç de olsa durumun ciddiyetini kavrayan değerli âlimler, İslâm'ın hayatiyet şartı olan içtihada yeniden işlerlik kazandırmak gereğini duymuşlardır. İşte bu aşamada, ictihâd İçin gerekli olan şartlardan makâsıd-ı şerîa ilmi de giderek önem kazanmıştır. 790/1388 tarihinde vefat eden Şâtibî tarafından kaleme alınan, buna rağmen İslâm dünyasında hemen hemen hiç tanınmayan el-Muvâfakât adlı şaheser, İslâm âleminde keşfedilmiş ve çok yaygın bir hal almıştır. Zira dört ciltten oluşan bu usûl eserinin ikinci cildi tamamen makâsıd-ı şerîa'ya ayrılmış bulunmaktadır. Çok değerli âlimler tarafından bu konuda çalışmalar yapılmıştır.
Bunlar içerisinde Muhammed et-Tâhir b. Âşûr'un, Makâsıdu'ş-şerîati'l'îslâmiyye'si, (Tunus 1978) en değerli olanıdır.
Elinizdeki Hüccetullâhi'l-balığa da, bu konuda yazılmış en önemli eserlerden biridir. Kanaatimizce müellifimiz, eserini yazarken el-Muvâfakât'ı görmemiştir. Biri İslâm âleminin en batısında, biri de en doğusunda olan bu iki insan, birbirlerinden habersiz olarak bu ihtiyacı derinden hissetmişler ve çok değerli iki eser vermişlerdir. İbn Âşûr'un, her iki eseri de görmüş olması bir şanstır ve o, bu şansını çok iyi kullanmıştır.
Allah'ın bu âciz kuluna lütfuna bakınız ki, bendeniz bu eserlerin üçünü de, kısmen değerli hocam Hayreddin Karaman'ın doktora derslerinde okuma, arkasından Ahkâmın Değişmesi adlı tezimde temel kaynak olarak kullanma ve en sonunda da yine hocamın arzusu doğrultusunda her üçünü de (İbn Asûr'unkini arkadaşım Vecdi Akyüz'le birlikte) dilimize çevirme mazhariyetine erdim.
Bir talebe için, hocasının bir arzusunu yerine getirebilmiş olmak ne büyük mutluluktur! Bu vesileyle bu imkânı bana bahşeden Rabbime ne kadar hamd etsem azdır! Muvaffakiyet ancak O'nun irade ve yardımıyladır.
Hüccetullahi'l-bâliğa, iki kısımdan oluşmaktadır; birinci kısımda genel nazariyeler, külli kaideler konulmuş, İslâm'ın genel bir felsefesi yapılmış, ikinci kısımda ise tatbikata yer verilmiş ve her konu ile ilgili belli başlı hadisler hikmet-i teşri açısından izah edilmiştir. Kitap, hukuk felsefesi, hukuk sosyolojisi, sosyoloji, tasavvuf..., ile ilgilenenler için ufuk açıcı yaklaşımlar içerir.
Eserin tercümesi sırasında genelde fazla zorlanmadık. Bununla birlikte bazı zorluklarla karşılaştık. Eserde, çok az da olsa siyak ve sibakı ile ilgisi görülemeyen bazı ifadeler bulunmaktadır. Bunların, muhtemelen müellifin eserini temize çekemeden vefat etmiş olmasından kaynaklandığını düşünüyoruz. Arkadaşlarımızla birlikte müzakere etmemize rağmen kesin bir neticeye varamadığım birkaç yerde (?) işaretini koydum ve okuyucuyu uyarmak istedim.
Eser, hadislerin hikmetlerine hasredilmiş olması hasebiyle pek çok hadis içermektedir. Mevcut fihristler ve etraf kitaplarından yararlanarak kaynaklarını göstermeye çalıştım. Az da olsa kaynağını bulamadığım hadisler de olmuştur. Onlara da işaret ettim.
Bunların dışında gerekli gördüğümüz yerlere notlar düşerek, eserin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaya çalıştım. Hadislerin tahrici dışında kalan notlarımı (Ç) rumuzu ile ayırdım.
Pürüzlü metinleri birlikte müzakere ettiğimiz değerli arkadaşlarım Nedim Yılmaz ile Rahmi Yaran'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca tercümenin müsveddesini kısmen okuyan S. Özcan'a, İlhan Kutluer'e teşekkür ederim. Bu değerli eserin tercüme edilip, basım ve yayımını üstlenen İz Yayıncılık'a başarılar diler, hizmetlerinin devamını niyaz ederim. Siz değerli okuyucularımıza saygılarımı sunar, dualarınızı beklerim.
14. 02. 1994 Ferah/İstanbul Mehmet Erdoğan

Takdim

İmam ve şeyhülislâm Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî'nin Hüccetullâhi'l-bâliğa adlı elinizdeki bu eseri, şerî hükümlerin hikmetlerine ve İslâm şeriatının felsefesine dairdir. Kitap sahasında tektir, konusunde yepyenidir, üslubu mükemmeldir; Arap diline vukufiyet ve üstün bir ifade gücü, sağlam bir mantık, delillerin ikamesindeki açıklık ile temayüz eder. Eser, müellifinin İslâm düşünce tarihinde ve aklî ilimlerde bir dev olduğuna tanıklık eder.
Eser Mısır'da üç defa basılmış ve hepsi de tükenmiştir. Onu İslâmî Kitâbevi'ne takdim ettik ve böylece, Hindistan'da sahip olduğu yüksek mevki ve değere diğer İslâm âleminde de ulaşmasını arzuladık. Bu değerli eser, yazıldığından günümüze kadar orada üniversite fakültelerinde ve yüksek enstitülerde tahsil edilmek üzere kararlaştırılmış bulunmaktadır.
Bu baskı, Emîriye matbaasında tab'edilen nüsha esas alınarak gerçekleştirilmiş, ilave olarak güzel bir düzenleme yapılmış, notlar düşülmüş, âyetler harekelenmiş, sûreleri belirtilmiş ve numaralandırılmıştır.
Kitap üzerine ihtiyaç duyulan bazı ek çalışmalar yapılmış bu cümleden olmak üzere bazı kelimeleri harekelenmiş, bazı fikirleri tartışılmış, hadis ilminin ışığı altında bazı eleştiriler yöneltilmiştir. Ancak kitabın hacmi büyük olduğu için uzatmamak düşüncesiyle bu tür eleştirilere fazla yer

verilmemiş ve Emîriye baskısında bulunan ve bazı Hindli âlimler tarafından yazılan notlarla yetinilmiştir.
Doğrusu eserde geçen şahısların hayatlarını ve hadis-i şerifleri de tahkik ederek ortaya çıkarmak istedik. Fakat bunun -çok olması hasebiyle- ancak ayrı bir kitaba ihtiyaç göstereceğini anladık. [1]

Seyyid Sabık

Tercümeye Esas Alınan En Son Baskının Mukaddimesi

Varlığına apaçık âyetleri tanıklık eden, açık ve gizli sonsuz nitelikteki nimetleri lütuf ve keremine delâlet eden Yüce Allah'a hamd olsun! Varlık âleminde bulunan her şey O'nun sayısız nimetlerine, kahir kudretine "apaçık bir hüccet"tir.
Salât ve selâm, en hayırlı atalardan süzülmüş, insanlara haram ve helâli belirtmek için Allah Teâlâ tarafından seçilmiş bulunan Rasûlullah Muhammed'e (s.a.) olsun!
Elinizdeki İmam ed-Dihlevî'ye ait olan Hüccetullahi'l-bâliğa adlı bu eser, gerek ulemânın ve gerekse ilim taliplerinin aynı derecede kabulünü kazanmış bir kitaptır. Çünkü o, şer'î hükümlerin hikmetlerinden bahseden diğer eserlerde bulunmayan özellik vs meziyetlere sahiptir. Konuları çok yenidir, üslûbu güzeldir, ibaresi sağlam ve açık bir Arapça'dır. Oysaki müellif Hind asıllıdır ve kısa devreler halindeki ziyaretleri hariç, Arap ülkelerinde bulunmamıştır. Buna rağmen dili fevkalâde güzeldir.
Kitap İslâm ülkelerinin çeşitli yerlerinde birçok defa basılmıştır. Baskılarının hepsi de revaç görmüştür. Hindistan'da bulunan fakülteler, fetva, vaaz ve öğretimle meşgul olacak âlimler için vazgeçilemez özelliğinden dolayı onu ders kitabı kabul etmiştir.
Sonraki baskılar, önceki baskılara nisbetle daha itinalı çıkmıştır; çünkü tabii olarak bir sonraki baskının tahkikini yapıp neşre hazırlayan kimse, kitabı bir öncekinin ulaştığı son nokta üzerine bina etmekte ve öncekilerin yaptıklarına ilâve çalışmada bulunmaktadır. En son baskının sorumluluğunu üstlenen ve tahkikini yapan üstad es-Seyyid Sabık idi ve övgüye değer çaba göstermişti. Ancak kitabın mukaddimesinde de dediği gibi, kitap zaten hacimli olduğu için iyice kabarmasın diye çoğu kez mevcut eski notlarla yetinmişti.
Ancak "Dâru ihyâi'1-ulûm" adlı yayınevi, değerli üstadın düşündüğü gibi düşünmemiş ve kitabın hacmi ikiye katlansa da üzerinde bazı çalışmaların yapılmasını gerekli görmüştür. Zira kitabın hacimli olması bir ayıp değildir; tahkik sırasında yapılmayan eksiklikler ise bir kusurdur.
Yayınevi bu önemli ve zor işi benim üstlenmemi istedi. Ayrıca benden kitabın okuyuculara şekil ve konu itibarıyla yepyeni bir görünüm içerisinde çıkması için gerekli çalışmaları yapmamı da rica etti. Bunu yaparken elbette ki İmam ed-Dihlevî'nin yazdıklarına en ufak dokunma olmayacaktı. Zira ilim sorumluluğu bunu gerektirir. Bu istek üzerine ben de Allah'tan yardım isteyerek işe koyuldum; önceden hazırladığım plâna göre kitap üzerinde şu çalışmaları yaptım:
1- Her bölüme ait konulara dair ayrıntılı başlıklar koydum.
2- Âyet ve hadisleri tahkik edip, tahric ettim. [2]
3- Garîb kelimeleri açıkladım.
4- Kitapta adı geçen şahısları kısaca tanıttım.
5- Ancak âlimlerce bilinebilecek olan ıstılahları açıkladım.
6- Fikir bütünlüğüne göre, kitabı paragraflara ayırdım. Mananın anlaşılması açısından bu çok önemli bir şeydir.
7- Virgül, nokta vb. gibi işaretleri çoğalttım.
(...)
İslâmî ilimler sahasında eser veren ulemâ, dinî hakikatlerin, hükümlerin ve manaların beyanına dair kitaplar yazmışlardır. Ancak şerî hükümlerden gözetilen amaçlar ve bunların sırları, manaların ve dinî hakikatlerin özü hakkında yazmak durumunda kalınca, konu}'u çok muhtasar bir şekilde ele almakta ve genelde bunları diğer yazdıklarına bir ek mahiyetinde takdim etmekte idiler. Bu itibarla şeriatın ruhu ve felsefesine dair müstakil kitaplar yazmak ve onlarda sırf hikmet-i teşrîye yer vermek gibi bir gayreti çok az kişi göstermiştir.
İşte Şâh Veliyyullah, elinizdeki bu hacimli kitabı sırf bu konuya yani hikmet-i teşrîye ayırmış, İslâm şeriatının gerçek anlamda felsefesini yapmış, konunun hakkını vermiş ve bu sahada üstün bir başarı göstermiştir. Alimler onun bu başarısını büyük bir beğeni ile karşılamışlar ve bu sahada onun yazdıklarını esas almışlardır. Kitap büyük bir kabul görmüş ve bunun bir sonucu birçok naşir tarafından neşre hazırlanmış ve defalarca basılmıştır.
Müellif, İslâm şeriatını inançlar, ibadetler ve muameleler olmak üzere üç açıdan ele almış ve bütün bunların hikmetlerinden gayet güzel bir biçimde bahsetmiştir. Öyleki okuyucu, kitabı eline aldığı zaman bitirmeden bırakamayacaktır. Gerçi konuları ağır ve üzerinde durup düşünmeye ihtiyaç göstermektedir; ancak müellifin konuları ele alış ve işleyiş şekli, konusuna hâkim olan yazarın maharetiyle, anlaşılması zor olan şeyi kolay hale getirmiş ve okuyucuya sevdirmiştir. Bu, ancak çok az yazara nasip olan bir özelliktir. Sonra ağır kitaplar ancak bir ya da iki kez, o da uzun aralıklar sonucu basılabilir. Bu onların kaderidir. Fakat elinizdeki bu kitap, sahasında tek oluşu, konuların işleniş şeklinin güzelliği, kaçınılmaz olan bu kaderi değiştirmiş, bu ağır ve ciddî kitabı sanki dinlendirici bir kitapmış gibi okuyucularına sevdirmiştir.
Ben, kitabın konularına değinecek ve onlardan bahsedecek değilim. Zira kitabın hacimli ve muhtevalı olması, onu az bir sözle ifadeyi imkânsız kılar. Uzun uzadıya anlatmak ise bu Mukaddi-me'nin sınırlarını aşar. Bu itibarla okuyucuyu bizzat kitapla baş-başa bırakarak onun güzelliklerini bir rehber olmaksızın keşfetmesini ve ondan bizzat istifade etmesini arzuluyorum.
Bu vesileyle, Allah Teâlâ'dan müellife rahmet etmesini ve onu islâmî ilimler alanında vermiş olduğu eserlere karşılık en güzel şekilde mükafatlandırmasını niyaz ediyorum. Keza bu kitabın baskısını yeni bir görünüm altında gerçekleştiren Dâru İhyâi'l-ulûm'a başarılar diliyor, sahiplerine, kitabın tahkik ve tashihi sırasında emeği geçen herkese teşekkür ediyor, bu hizmete mukabil onları sevaplandırmasını Yüce Allah'tan diliyorum. Ve'1-hamdu lillâhi Rabbi'l-âlemîn.
Muhammed Şerif Sükker

ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ HAYATI VE ESERLERİ

Dr. Mehmet Erdoğan

I- Giriş (Hindistan'ın Genel Durumu)

Hindistan, ilk kez Emevî halifeleri döneminde, Muhammed b, el-Kâsım es-Sekafî komutasında sınırlarını İslâm'a açmış idi. İlk müslümanlar, Hind kıtasının kuzeyinde bulunan ve o zamanki adı Sind olan -bugünkü Pakistan- büyükçe bir bölgeyi egemenlikleri altına almışlar ve durum bu şekilde hem Emevî hem de Abbasî hilafetleri boyunca devam etmişti.
Abbasî devletinin etraf ülkeler üzerindeki nüfuzu zayıflayınca tabiîdir ki, Sind üzerindeki nüfuzu da zayıflamış ve bölgede bulunan emirler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Durum bu şekilde Gazneli Mahmud'un kuzey batı sınırlarından Hindistan'a girmesine kadar sürmüştür. Bu hükümdar, Gazne'den çıkmış ve Hindistan'ın büyük bir kısmını fethetmiştir. Bu olay, hicrî beşinci asırda olmuştur. Gaznelilerden sonra da Gûrîler Hindistan'da devlet kurmuşlardır.
Sonunda hicrî onuncu asırda Babürlüler devleti gelmiş (H. 932-1274 / M. 1526-1858) ve kıtanın tamamı Moğol-İslâm idaresi altına girmiş, büyük bir istikrar dönemi başlamış, medeniyet ilerlemiştir.
Ancak Moğol Hind hükümdarlarının bu şaşaalı saltanatları çok sürmemiş ve hükümdar Evrengzîb Alemgîr'den sonra (ö. 1118/1706) yavaş yavaş sönmeye başlamıştır. Bir taraftan taht kavgaları, bir taraftan Maratalar ve Sihler'in sürekli başkaldırışları, diğer taraftan İran'dan gelen istilâlar ve nihayet günbegün etkisini gittikçe artıran dış güçlerin müdahalesi sonunda devlet zayıflamaya ve arkasından da yıkılmaya yüz tutmuştu. Emirler yönettikleri vilayetlerde bağımsızlıklarını ilan etmeye koyulmuşlar ve böylece ülke, yabancı istilâcılar için devşirilmesi kolay, yutulmaya hazır olgunlaşmış bir meyve halini almıştı. Bu fiilen de gerçekleşti; İngiliz nüfuzu giderek ülkede hâkİnvolmaya başladı ve çok sürmeden, ülkeye doğrudan müdahalenin zamanının geldiğini gördüler ve ülkeyi işgale başladılar. Son hükümdar Siraceddin II. Bahadır Han'ın sembolik varlığına da 1274/1858 yılında son verdiler.
Merkezî hükümetin düşüşünü, siyasî çöküş hakkında genel bir fikrin uyanması takip etmiştir. İlk tepki, dine dönüş şeklinde bir hareket olmuştur. Fakat bu, Vehhabî reformunun kendine has özelliği olan dogmatik anlamda bir hareket değildi. Bu hareketin kaynağını, Şah Veliyyullah Dihlevî'nin düşünce, fikirleri ve öğretileri oluşturmuştu. Oğulları ve onların yetiştirdiği dava adamlarının başlattıkları hareket büyük ölçüde başarılı oldu ve çağdaşlarının şuurlarında derin tesirler bıraktı. Bunun sonucu İngiliz egemenliğinin yerleşmesi ve sürdürülmesi kolay olmadı; güçlü mukavemetlere, şiddetli isyanlara maruz kaldı ve ancak bir asır kadar devam edebildi. Sonunda Gandi ile Kâid-i A'zam Muhammed Ali Cinnah'ın önderlik ettiği kurtuluş hareketleri sonucu çıkmak zorunda kaldıklarında, ülkeyi Hindistan ve Pakistan olarak bölerek çıkmışlardır (1947).

Dinî Durum:

Kıta, askerler ve ulemâdan çok sûfilerin etkisiyle İslâmlaşma sürecine girmiştir. İslâm, Hind kıtasının tamamı üzerinde yaklaşık yedi asır kadar hâkim oldu ve bu esnada Hind medeniyetinin yapısı üzerinde köklü etkiler meydana getirdi. Öbür taraftan İslâm, kendisini sürekli Hindu Panteizmi'nin etkisi altında hissetti. Bunun sonucunda Hindu din ve geleneğine ait birçok şey yaşanılan İslâm'a girdi. Hem İslâm hem de Hinduizmin etkisinde kalan pek çok tarikat doğdu. İslâm'la Hinduizm'in karışımından meydana gelen ve Sihlik denilen yeni bir din kuruldu ve bu dinin müntesipleri, İslâm devletinin yıkılması sürecinde büyük rol oynadı.
Babürlüler döneminde İslâm dini ile ilgili en önemli kriz 1556-1605 yılları arasında hüküm süren Ekber zamanında yaşandı. O, Din-i İlâhî adını verdiği, Hindistan'daki mevcut dinlerin bir sentezinden ibaret olan yeni bir din kurdu ve insanları bu devlet dinine girmeye zorladı. Arkasından gelen güçlü hükümdar Cihangir ise, onun yolundan gitmedi ve sünnî İslâm'a büyük destek verdi. Bu arada Şeyh Ahmed Sirhindî'nin başlattığı tecdîd hareketi büyük başarı elde etti ve aşırılıklardan arındırılmış sûfîlik, onun öğretisinde zirve noktasına ulaştı. O, tasavvufî izafetçiliğin nazarî temelini atan Îbnu'l-Arabî'nin felsefesini geniş ölçüde tenkit etmekle kalmadı, ıslâh edilmiş sûfî doktrin ve uygulamaların öğretilmesi ve yayılması için çok sayıda mürid de yetiştirdi. Vahdet-i Vücut'culukla şeriatın ahlâkî hükümlerini uzlaştırmayı amaçladı. Böylelikle Hind kıtasında sûfîlik, reddedilmesi şöyle dursun, yeni bir hayat ve yeni bir istikamet kazandı. Onun bu düşüncesinin en önemli temsilcisi Şah Veliyyullah Dihlevî olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, Sirhindî, Şah Veliyyullah Dihlevî ve onların takipçilerinin Hindistan'da gerçekleştirdikleri ıslâhat hareketi, daha sonra Arabistan'da ortaya çıkan Vehhâbîlik hareketinden esasta farklılık arzetmektedir.

İlmî Durum:

Moğol-Hind hükümdarlarının İslâm'ı yaymak, müntesiplerini eğitmek, inançlarını beslemek gibi bir kaygıları yoktu. İlim ve irşad erbabında da, o eski ruh kalmamıştı; himmetler zayıflamış, yorulma bilmez davetçiler azalmış, ulemâ artık İslâm'ı gayrimüslimler arasında yayma işine önem vermez olmuştu. Artık onlar, kendilerini furu ve mezhepler arası hilafa dair olan fıkıh kitaplarına vermişlerdi. Dahası Hindli müslümanlar artık âlimlerinden yeterli ilgiyi görmüyordu. Bunun sonucunda da halk arasında öyle âdet ve gelenekler vücuda geldi ki, bunlar İslâm'dan çok Putperest-Hind geleneğine daha yakındı.
İşte böyle bir ortamda Allah Teâlâ, Hindistan'a Şah Veliyyullah Dihlevî'yi gönderdi. O ve onun yolundan gidenler bir ekol halinde dinî ilimlerin ihyasına çalıştılar, insanları dinle hiçbir ilgisi olmayan, tevarüs edilen ananelerden tamamen uzak gerçek İslâm'a davete başladılar. Bunun üzerine, dini hurafelerden arındırma ve yenileme çalışmaları başarıya ulaştı, ya da en azından öyle bir mecraya girdi.

II- İmam Şah Veliyyullah Dihlevî

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, soy ağacı baba tarafından Hz. Ömer'e, anne tarafından da Ehl-i beyt'ten İmam Mûsâ Kâzım'a ulaşır. On üçüncü dedesi olan Şeyh Şemseddin Müftî, H. VII. asrın sonlarına doğru Hindistan'a gelmiş ve yerleşmiştir. Dedesi şehit Şeyh Vecihüddin'dir. Onun üç

oğlundan birisi olan Abdurrahim de babası olmaktadır. Anne tarafından dedesi ise, Şeyh Muhammed Pühletî idi.

Babası Şeyh Abdurrahim:

Babası Abdurrahim hakkındaki bilgileri, bizzat Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, "Bevâriku'l-velâye" veya "Enfâsu'l-ârifîn" adındaki müstakil eserinden öğrenmekteyiz. Buna göre o, ilim, din ve manevî açıdan üstün bir yere sahipti. Delhi'de Rahîmiyye Medresesi diye bir medrese açmıştı. Şah Veliyyullah Dihlevî'nin hayat tarzının, eğilimlerinin, duygularının ve ruh yapısının oluşmasında, onun eğitim ve öğretiminde, ilmî ve manevî yüceliklere ermesinde, ilim ve tarikatta içtihad derecesine ulaşmasında onun büyük yeri vardır. İlimde ve tasavvufta büyük bir yere sahipti. Kendisi, el-Fetâvâ'l-Hindiyye'yi telif eden 21 kişilik heyetin arasında bulunuyordu. O, ilk kez doğrudan Kur'ân dersi koymuş, yani tefsir metni olmaksızın sırf Kur'ân âyetlerini ders olarak okutmaya başlamıştı. Onun bu usulü, kabul görerek kendisinden sonra gelenler tarafından da sürdürülmüştür.
Şeyh Abdurrahim, bazı manevî işaretler üzerine yaşı ilerlediği bir sırada 1114 yılı başlarında Şeyh Muhammed Pühletî'nin kızıyla ikinci evliliğini yapmış ve Şah Veliyullah işte bu evlilikten doğmuştur. Şeyh Abdurrahim, yetmiş yedi yaşında 1131 yılında vefat etmiştir.

Annesi:

Annesi Fahru'n-nisâ, dinî ilimlerde her kadının kolay kolay ulaşamayacağı üstün bir yetenek ve bilgiye sahip, ismiyle müsemmâ biriydi.

Şah Veliyyullah Dihlevi'nin Doğumu, Adı, Lâkabı, Soyu:

Doğumu, büyük hükümdar Evrengzîb'in ölümünden dört sene önce 14 Şevval 1114 hicrî yılında (M. 1704) çarşamba günü güneş doğarken, Muzafferneger kasabasına bağlı Pühlet köyünde dayılarının yanında olmuştur. Doğumu esnasında babası Abdurrahim, altmış yaşında bulunuyordu.
Adı, Ahmed Kutbuddin b. Abdurrahim b. Vecîhuddîn el-Umerî ed-Dihlevî'dir.
Ahmed, "Şâh Veliyyullah" diye meşhur olmuştur. "Şâh" kelimesi "melik" anlamına gelen Farsça bir sözcüktür; sûfîler ve meşâyih hakkında kullanılır. Şâh Veliyyullah, ilim ve tasavvufla meşhur olan bir ailedendir. Bu lakapla kendisinden başka babası ve çocukları da anılmıştır.
Şah Veliyyullah, yedi yaşında sünnet olmuş ve bu yaştan itibaren namaza alıştırılmıştır.

Öğrenim Durumu:

Şah Veliyyullah Dihlevî, ilim tahsiline çok küçük yaşta başlamıştır. Beş yaşında ilk mektebe kaydettirildi. Yaşı henüz yedi yaşını geçmemişken Kur'ân'ı ezberlemiş bulunuyordu. Tahsilini normal medreselerde yapmayıp, babasından almıştır. Önce bir sene kadar Farsça, sonra da Arapça tahsil etti. Ön yaşında iken el-Kâfiye'yi bitirmiş ve onun şerhi olan el-Câmi'yi okumaya başlamıştı. Babasından zamanında okunması mutat olan ilimleri okumuştu: Lügat (Arapça), hadis, tefsir, fıkıh, usûl, tasavvuf ve felsefe bunlardandır. On beş yaşına ulaştığında yüksek seviyede bir ilim tahsil etmiş; el- Beydâvi'nin bir kısmını okumuş ve o zaman okutulmakta olan ilimleri tamamlamış bulunuyordu. Bu münasebetle babası büyük bir ziyafet vermiş ve herkesi davet etmişti.
Kendisi için özel program uygulayan ve üzerinde özel olarak duran babası ile olan sürekli beraberliği sayesinde kendisinde yüksek melekeler oluştu.
Şah Veliyyullah, el-Cüz'ü'l-lâtîf adlı kendi hayatını ele aldığı kitabında, takip ettiği ders programını bütün detaylarıyla anlatır.
Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, okuduğu bu müfredatın belirlenmesinde, dersler arasında seçimin yapılmasında, ayıklamalara gidilmesinde babası ve ilk gerçek hocası Şeyh Abdurrahim'in rolü büyüktü. Çünkü Hindistan'da yedinci hicrî asırdan bu yana uygulanagelmekte olan ders programı çok şişkin tutulmaktaydı. Baba Abdurrahim, oğlunun zekasına güvenerek, okutulmakta olan kitapların sayısını azaltma yanında, tekrarlanarak işlenen konuları da ayıklamaya gitmiş ve oğluna dolambaçlı bir müfredat uygula-mamıştı.
Meselâ, edebiyat alanında Makâmâtu'l-Harîrî çok revaçta idi. Hatta anlatıldığına göre bazı üstadlar onu ezbere bilirlerdi. Buna rağmen biz onu, Şah Veliyyullah'ın okuduğu dersler arasında görmemekteyiz. el-Menâr ve şerhleri, el-Keşşâf, Meşâriku'l-envâr gibi eserler de böyledir.
Aynı dönemde kendisinden yaşça büyük olan ve üstâzu'l-ulemâ bulunan Molla Nizâmuddin es-Sehâlevî (ö. 1161), o sırada okutulmakta (mukarrar) bulunan ders kitapları sanki azmış gibi, özellikle sarf, nahiv, mantık, felsefe, riyaziyat, belagat, kelâm ilimlerine dair pek çok kitabı daha ilave etmiş; bunlar, talebeleri, talebelerinin talebeleri zamanında giderek plânsız ve programsız bir biçimde medreselerde okutulan müfredat haline gelmiştir ve bazı yerlerde hâlâ da okutulmaktadır.
Şah Veliyyullah Dihlevî'nin okuduğu dersler arasında Arap edebiyatına dair herhangi bir kitap olmamakla birlikte o gerek mütalaa yoluyla ve gerekse Hicaz'da kalması sayesinde dilini geliştirmiştir. Hüccetullâhi'l-bâliğa adlı şaheseri onun sadece Arap diline, Arapça ile eser yazmaya kadir olmadığını, bunun ötesinde İbn Haldûn-vari yeni bir üslup tarzının da ortaya koyucusu olduğunu göstermektedir. Makâmâtu'l-Harîri'yi ders kitabı olarak okumaması onun için bir noksanlık olmaktan çok meziyet olmuştur. Çünkü bu eseri okuyan herkes, yazdıkları eserlerinde onun seçili üslubunun etkisinden kurtulamamış, fikirlerini açık, net ve tekel lüfsüz bir şekilde ifade etmekte güçlük çekmişlerdir.
Şah Veliyyullah Dihlevî, üstün kabiliyeti yanında talebeliğinin akabinde hemen ders okutmaya başlaması sayesinde hemen her ilimde derinleşmişti. Babası 1131 yılında vefat edince, onun er-Rahîmiyye adlı medresesinde bizzat kendisi öğretime başlamıştı. Hemen yüksek mevkii ile tanınıverdi ve her yönden kendisine öğrenciler akın etmeye başladı. Bu faaliyeti on iki yıl devam etti.
Şah Veliyyullah Dihlevî, ilim tahsili yanında tasavvuf alanında da boş durmadı. On dört yaşındayken babasına intisab etti. Böylece seyr-i sülûk, özellikle de Nakşibendî tarikatı için gerekli olan riyazetlere kendi kendini verdi. Bu konuda hayli ilerledi ve tarikat âdabını öğrenmede epey mesafe aldı. Hil'at giydirildi. On yedi yaşına girdiğinde babası hastalandı ve Allah'ın rahmetine kavuştu. Ölüm hastalığında elini tutarak, irşadda bulunmak konusunda kendisine icazet verdi ve "Eli, elim gibidir." sözünü tekrarladı.
Şah Veliyyullah Dihlevî'nin babasından sonra memleketinde en çok istifade ettiği hocası ise Şeyh Muhammed Efdal es-Seyalkûtî idi.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Evliliği:

On dört yaşında iken dayısı Pühletli Şeyh Abdullah Sıddîkî'nin kızıyla evlendi. Babası, bir an önce evlendirmek için acele etmişti. Hatta hısımları kendisinden, bu iş için gerekli hazırlıkları yapmak üzere mühlet istediklerinde onlara yazdığı mektupta, bu işte acele etmede bir hikmet olduğunu belirtmişti. Sonra olaylar ve peşipeşine gelen beklenmedik musibetler ortaya koymuştu ki, evlilik eğer o anda yapılmamış olsaydı, seneler sonra ancak olabilecekti.
Bu eşinden ilk oğlu Şeyh Muhammed dünyaya gelmiştir. Bu oğlu kendisinden ilim tahsil etmiştir. Şâh Veliyyullah, onun için bir başlangıç risalesi bile telif etmiştir. Şâh Veliyyullah bu oğlunun adıyla anılır ve kendisine künye olarak "Ebû Muhammed" denilirdi. Bu oğlunun, çocukları olmadığı belirtilmektedir.

İkinci Evliliği;

İlk hanımının ölmesi üzerine Sonipetli Seyyid Senâullah'ın kızı İrâdet hanımla evlenmiştir. Seyyid Senâullah, Sonipet sâkinlerindendi ve Sonipetli şehit Seyyid Nâsıruddin'in sülalesindendi. Bu değerli eşinden dört tane erkek çocuğu olmuştu ki hepsi de ilim ve irfanda tanınmış kişilerdir: Şeyh Abdulaziz, Şeyh Rafiuddin, Şeyh Abdulkâdir, Şeyh Abdulganiy. Bunlar, babaları tarafından başlatılan ve Hind kıtasında gerçekleşen büyük dinî hamlenin dört rüknünü oluşturmaktadırlar. Allah, hepsine rahmet eylesin! Ayrıca Emetülaziz adında bir de kızı olmuştur. Bu, Pühletli Şeyh Muhammed Âşık oğlu Şeyh Muhammed Faik ile evlenmiş ve çocukları olmuş, böylece sülalesi devam etmiştir.

Hac Yolculuğu:

Şâh Veliyyullah, on iki yıllık bir tedris hayatından sonra otuz yaşında, siyasî kargaşalara ve yol güvenliğinin bulunmamasına rağmen deniz yoluyla 1143 senesinde Hicaz'a gitti. Bu yolculuğu ile o, manevi iştiyakını gidermenin yanında ilmini artırmak, İslâm âlemini tanımak ve ufkunu genişletmek istiyordu. Bu vesileyle İslâm âleminin kalbini ve merkezini tanıyacak, dünyanın dört bir yanından oraya gelen seçkin insanların, değerli âlimlerin ilim ve irfanlarından yararlanacak, tecrübe ve fikirlerinden istifade edecekti. Onun bu yolculuğunun ve orada ikametinin, ilim, fikir, irşad ve tecdit hayatında çok Önemli tarihî bir yeri vardır. Bu, onun hayatı için yeni bir kapı, iki dönem arasını kesin ayıran bir çizgi kabul edilir. On dört ay kadar süren bu ikameti esnasında ilmî ve aklî melekeleri -şayet Hindistan'da kalacak olsaydı hiçbir zaman ulaşamayacak olduğu- en yüksek mertebesine çıkmıştır. Elbette ki böyle bir gelişme için Haremeyn-i Şerîfeyn gibi evrensel bir mekana ihtiyaç vardı. Bu esnada hadis ilmini geniş ve derinlemesine etüd etti. Çeşitli ülke ve şehirlerden buraya toplanmış olan büyük hadis üstadlarından bu ilmi ikmal etti. Onun ıslâh ve büyük tecdîd faaliyetinin köşe taşım buradaki hadis tahsili teşkil eder. Son asırlarda çok az insanın ulaşabildiği içtihad mertebesine ulaşması yine bu sayede olmuştur. Şeriatın sırlarına vakıf olması, onun maksat ve gayelerine ulaşması, hadis ile fıkhı birleştirme konusundaki başarısı ise, asırlardır hiçbir kimsenin ulaşamadığı bir nokta olmuştur.
15 Zilkade günü Mekke'ye giren Şah Veliyyullah Dihlevî, ulema ve öğrencilerin isteği üzerine Mescid-i Haram'da, Hanefî mihrabının yanında ders vermeye başladı. Pek çok insan bu derse katıldı.

Şah Veliyyullah Dihlevî'ın Haremeyn-i Şerîfeyn'deki Hocaları:

Şâh Veliyyullah, Mekke ve Medine'deki hocalarını, mürşidlerini tanıtmak, onların hayat hikayelerinden söz etmek için "İnsânu'l-ayn fi meşâyihi'l-Haremeyn" adında bir risale yazmıştır. Bu risalede özel mürşidi olan ve kendisine büyük iyiliği dokunan sevgili hocası Şeyh Ebû Tâhir Muhammed b. İbrahim el-Kürdî el-Medenî'ye geniş yer ayırmıştır. Özel değer taşıyan hocaların, mürşidlerin, üstün yetenekli öğrenciler üzerinde derin tesiri olur, onların duygu, düşünce ve görüşlerinde derin izler bırakır. Şeyh Ebû Tâhir de öyle olmuş ve Şah Veliyyullah Dihlevî üzerinde önemli etkide bulunmuştur.
Bu zat, büyük bir muhaddis olmasına rağmen sufiyyeye karşı hüsnüzannı vardı, onları eleştirmekten, ayıplamaktan geri dururdu.
Burada bir noktaya temas etmekte yarar vardır. Şeyh Ebu Tâhir'in babası Şeyh İbrahim el-Kûrânî, Şeyhülislâm İbn Teymiyye'yi müdafaa eden bir âlimdi. Aynı zamanda o, mutasavvıflardan sâdır olan ve ilk bakışta hulul, ittihad (birleşme) ve ayniyet ifade eden sözlerini de teville savunurdu.
İmam Şâh Veliyyullah'ın kitaplarında Şeyhülislâm îbn Teymiyye'yi övmesi ve onu savunmasında, Ebû Tâhir'den hadis almış olmasının elbette bir payı ve etkisi olacaktır. Tabiîdir ki Ebû Tâhir de bu tavrı babası Şeyh İbrahim el-Kûrânî'den tevarüs etmiş olacaktır.
Şah Veîiyyullah Dihlevî, Şeyh Ebû Tâhir el-Medenî'den muhtemelen bütün sûfi hırkalarını havi bulunan hırka (hil'at) da giyindi.
Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Hicaz'daki ikinci üstadı, kendisinden icazet aldığı Mekke müftüsü Şeyh Taceddin el-Kal'î'dir. Hadis konusunda ilminin çoğunu Şeyh Abdullah b. Salim el-Mısrî'den öğrendi. Sahîhayn'ı, Şeyh el-Uceymî'ye okudu ve ondan genel mutlak icazet aldı. Şeyh Ahmed en-Nahlî, Şeyh Muhammed Vefdullah el-Mâlikî ve daha başkalarından da icazet aldı.

Hicaz'dan Dönüşü:

Şâh Veliyyullah, Haremeyn-i Şerîfeyn'de çok müsait bir ortam bulmuştu. Hadis ilminde derinleşme, orada İslâmî ilimleri okutma, onları yayma, bu uğurda hizmet etme fırsatı doğmuştu. Dünyanın her bir yanından gelen ilim adamları ve talebelerle buluşmak imkânı vardı. Sonra Allah'ın kutsal evine mücavir, Rasûlullah'ın (s.a.) yanıbaşında bir hayat sürecekti. Öbür taraftan Hindistan'da tam bir kararsızlık vardı, İslâm devleti sallanıyordu, yabancı güçler her gün artan bir hızla ülkeyi istilaya başlamışlardı. Bütün bunlar, Hindistan'ı terketmek ve Hicaz'da ikamet etmek için güçlü sebeplerdi. Buna rağmen o, Hindistan'a dönmeye karar verdi. Bu dönüşte, Allah'ın takdir buyurduğu büyük hayırlar saklıydı. Zira bu, tecdid ve büyük içtihad başarısı şeklinde kendisini göstermişti.

Şâh Veliyyullah, Hindistan'da hizmeti, sadece kendisi için öngörmüyor, bütün ileri gelen dostları için de aynı şeyi düşünüyor, onlardan, Hindistan'ı her türlü faaliyetlerinin, ilmî ve dinî hizmetlerinin merkezi yapmalarını istiyordu.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Hadis-i Şerîf Okutmaya Başlaması:

Şâh Veliyyullah, Hindistan'a döndükten sonra babasının medresesi Rahîmiyye'de hadis okutmaya başladı. Eski hocalık işine daha büyük bir şevk, daha derin bir ilim, daha fazla bir tecrübe ile yeniden koyuldu. Kısa zamanda talebeleri çoğalıp, babasının evi (medresesi) onları almaz olunca, daha geniş bir yer arzuladı. Onun bu arzusu sultan Muhammed Şah'a ulaştı ve o kendisine, medrese yapması için büyük bir bina verdi. Durum bununla da kalmadı, sultan üstada olan saygısını göstermek, gayretlerini takdir ve tebcil etmek amacıyla medresenin açılışına bizzat katıldı. Bu medrese "Dâru'1-ulûm" adıyla tanındı. Bu ilim yuvasının, Hind ilmî hayatında çok büyük bir yeri olmuştur. Zira buradan çok seçkin âlimler yetişmiş ve onların ilimlerinin aydınlığı bütün Hind kıtasının her köşesini aydınlatmıştır. Medresenin bir de mescidi vardı. Şâh Veliyyullah'ın hayatında pek çok veli zat, orada itikâfa girerlerdi. Bu medrese ilk hali üzere, 1857 ihtilaline kadar kaldı. İhtilal günlerinde yağmalandı ve yıkıldı, insanlar, kerestelerine varıncaya kadar alıp götürdüler. Bir zamanlar Arap-Acem pek çok talebenin kaldığı, ilim ve feyz aldığı bu medrese artık harabe haline gelmişti.

Şah Abdulaziz'in Dilinden Babası İmam Dihlevî'nin Bazı Âdetleri Ve Genel Yaklaşımı:

Oğlu Şah Abdulaziz'in anlattığına göre Şah Veliyyullah Dihlevî, hafızası güçlüydü, sahip olduğu ilimler ve üstün faziletler yanında zamanını tanzim etmede, vakitlere riayet etmede emsalsizdi. Güneş doğduktan sonra yerine oturur, öğleye kadar hiç hareket etmeden otururdu. Az hastalanırdı. Kendisi çocukluğundan beri, nezih tabiatlıydı ve temizliğe düşkündü. Sûfî şiirlerini pek az okur, ara sıra bir iki beyt okuduğu olurdu.
Her ilim dalıyla ilgili olmak üzere kabiliyetli birini yetiştirir ve o ilim dalıyla ilgili öğrencileri ona havale ederdi. Kendisi ise daha çok irşad, hakikat ve marifetlerin (hikmet-i teşrî') beyanı ve kaleme alınması, tedvin edilmesiyle meşgul olurdu. Sürekli hadis okur ve okuturdu. Mükaşefe yoluyla elde ettiği hakikatleri hemen yazdırırdı. [3]
Şah Veliyyullah Dihlevî, hayatı boyunca ortayolcu, uzlaştırıcı, birleştirici ve mutedil bir yaklaşımın temsilcisi olmuştur. Sahih olarak nakledilegelen naklî ilimler ile aklî ilimler arasını; fıkıh ile hadis arasını telif etmeye çalışmış; içtihad ve taklid konusunda, mezheplere karşı yaklaşımında mutedil bir tavır göstermiştir. Bütün bunların yanında ilimle tasavvufu mezcetmeye, vahdet-i vücut ve vahdet-i şühûd gibi antitezleri bile uzlaştırmaya gayret etmiş, böylece hep dengeyi aramaya çalışmıştır. Bu haliyle onu, İslâmî modernizmin kurucusu saymak mümkündür. O zamanına göre çok ileri düşünen, ıslahatçı bir mütefekkir idi. İslâm'ın sosyo-ekonomik ve dinî-ahlâkî yapısını yeniden bir bütün olarak ele alma çabasını göstermiş, hilafete ve nazarî içtihadlarm uygulamasına büyük değer vermiştir.

Şah Veliyyullah Dihlevinin Ölümü:

Her bir anı kıymetli, Allah'ın yüce dinine hizmet uğruna harcanmış, İslâm ve müslümanların yararına adanmış, sünnetin ihyası, Kitap ve sünnetin neşri için çalışılmış, eğitim ve öğretimle doldurulmuş değerli bir hayat, nihayet 1176 yılının başlarında Muharrem ayının yirmi dokuzunda cumartesi günü öğle vakti (21 Ağustos 1762) altmış iki yıllık bir ömürden sonra noktalanmıştı.
"O, bûd İmâm-ı A'zam-ı dîn = O, dinin İmam-ı A'zamıydı." ve "Hay veliyy-i rüzgâr reft = Ah! Zamanın velisi gitti." sözleriyle vefatına tarih düşülmüştür.

Defni Ve Mezarı:

Şâh Veliyyullah Dihlevî, Menhedîler denen mahallede Dehli kapısının sol tarafında bulunan kabristana defnedildi. Şâh Veliyyullah'ın dört oğlu ile babası Şah Abdurrahim'in mezarları da bu kabristanda bulunmaktadır.

III- Şah Veliyyullah' in İlmî Hayatı, Islâh Ve Tecdîd Faaliyeti

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hindistan'ın yetiştirmiş olduğu İslâm âlimleri arasında en büyük simalardan biridir. O, din ilimlerini ihya etmiş olması sebebiyle "Hindistan'ın Gazzâli'si" diye anılır, bid'at ve sapıklıklara karşı savaş açmış açması sebebiyle de İbn Teymiyye mevkiinde birisi görülür. O, ilimlerde bir deniz gibiydi, bunun yanında çok açık ve net bir bakış açısı ve değerlendirmeye sahipti; din namına ileri sürülen şeyler arasından aslı esası olanları alır, sonradan sokulmuş olanları ayıklar ve atardı. Arapça ve Farsça'yı çok iyi kullanırdı. Her iki dille de pek çok eser vermiştir. Telifte bulunduğu her konunun hakkını vermiş, üstün bir başarı göstermiştir.
Şâh Veliyyullah, büyük bir ıslah ve tecdid faaliyeti göstermeye muvaffak olmuştur. O, dinin gerçek bir şekilde anlaşılması, peygamberi ilimlerin yayılması, İslâmî düşüncede yeniden canlanma, zindeleşme, İslâm ümmetini derleyip toparlama uğrunda çok geniş çerçeveli bir faaliyet göstermiştir. Onun faaliyet alanını şu başlıklar altında ele almak mümkündür:

1. İtikat Konusundaki Faaliyetleri

Tevhid İnancının Yeniden Açıklanması Ve Vurgulanması:

Zamanla İslâm âleminin birçok yerinde pek çok hurafeler kendisini göstermişti. İslâm ülkelerinde açıkça kabirlere tapınmayı gösteren hareketler, Allah'tan korkmayıp kabirde yatanlardan korkma, onlardan medet umma, Allah ve Allah'ın buyruklarını hafife alma, şirretlik, büyüklere saygıyı

Allah'a tazîm noktasına kadar götürme, türbeleri ve mezarları hac edercesine ziyarette bulunma, yer yer mescidlerin harap ve bakımsız bırakılmasına karşılık, türbelerin şatafatlı ve tertemiz tutulması hemen her yerde kendisini gösteren tezahürlerdi.

İslâm'ın merkezinden çok uzakta kalan, vahyin tazeliğinden ve gücünden çok şey kaybederek ulaşabildiği, binlerce seneden beri damarlarında putperestlik ve şirk inancı dolaşan bir din, felsefe ve kültürün hüküm sürdüğü bir bölgede, bu tür hurafelerin bulunması tabii idi. Burada yaşayan müslümanların Kur'ân ve hadisle doğrudan doğruya bağlantıları yoktu. Hinduca inançlar, düşünceler, anlayışlar müslümanların evlerine kadar girmişti. Daha önce İmam-i Rabbânî bu tür itikatlarla mücadele etmiş ve büyük bir başarı kazanmıştı. Onun dönemi üzerinden yüz sene geçmesine rağmen Kur'ân-ı Kerîm ve hadisle doğrudan doğruya kuvvetli ve genel bir bağ kurulanmamasından dolayı inanç alanında İslâm dışı, hatta İslâm'a taban tabana zıt sapmalar olmuş, en sağlam ailelerde bile inanç ve amel bozuklukları görülür olmuştu.

Tasavvuf ve tarikat ehli ağzında, Kitap ve sünnete uymayan, özellikle tevhid inancını zedeleyecek nice sözler dolaşmaktaydı.

O dönemde, Arapça bilmeyen İslâm ülkelerinin hemen hemen tümünde şöyle bir yaygın kanaat vardı: Kur'ân, ancak belli bir tabaka tarafından anlaşılabilir. Onu anlayabilmek için şu kadar ilmi bilmek gereklidir. Onu halka indirmek, halkın doğrudan doğruya Kur'ân'ın ne demek istediğini anlamasını, onunla doğru yolu bulmasını, ondan feyiz almasını istemek çok tehlikelidir. Bu, büyük bir fitne ve sapıklığın kapısını aralamak demektir. Halk arasında düşünce anarşisine sebebiyet verir, kişisel görüşlerle hareket edilmeye başlanılır, dahası ulemâya ihtiyaç duyulmaması, hatta onlara karşı baş kaldırılması sonucunu doğurur.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Allah'ın elçisi Hz. Peygamber'in (s.a.) ve onun seçkin sahâbîlerinin de belli bir tahsilleri olmadığını, bununla birlikte bizzat Kur'ân'ı okuyarak doğruyu öğrenip, arındıklarını ve yüceldiklerini ifade ederek bu düşüncenin sakatlığını belirtmiş ve

"Hikmete dair Sadra'nın eserlerini anladıklarını, el-Kâmûs'a ezbere bildiklerini iddia edip de, sonra kalkıp kendilerinin asla Kur'ân'ı ve hadisleri anlamayacaklarını söyleyenlere yazıklar olsun!" demiştir. O, ister tahsilli olsunlar, ister tahsilsiz olsunlar, müslüman olmaları ve yüce sahabînin tutmuş olduğu yolu takip etme azim ve gayreti göstermeleri, kulaklarını Kur'ân ve sünnete vermeleri halinde herkesin onlardan istifade edebileceklerini ısrarla belirtmiştir.

Şah Veliyyullah, bir tür "Allah'ın yolundan alıkoyma" şeklinde gördüğü bu kötü anlayışa son vermek için Kur'ân'ı, resmî ve ilmî dil olan Farsça'ya tercüme etme gereğini duydu. Çünkü halkın irşadı, inançların ıslâhı, Allah ile kul arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi için, Kur'ân-ı Kerîm'in kendi öğretilerini, onun irşad-larını, davet ve tebliğini insanlara doğrudan ulaştırmaktan daha güçlü ve kestirme yol olamazdı. Birazcık kültürü olan her müslüman, Farsça konuşamasa bile bu dili anlayabiliyordu. Aslında yedi asır kadar süren Farsça'nın hakimiyeti döneminde onlarca Kur'ân tercümesi olmalıydı. Fakat durum öyle değildi.

Şah Veliyyullah Dihlevî, böylece Kur'ân'ın tercümesine başladı ve tercüme, üç aşamadan sonra H. 1151 yılında bitti ve temize çekildi. H. 1156 yılında değerli âlim, Hâce Muhammed Emin'in özen ve ilgi göstermesiyle kitap yaygınlaştı, bundan ders verilmeye başlandı ve böylece yayıldı. [4]

Şah Veliyyullah Dihlevî, Fethu'r-Rahmân tefsir ve tercümesine ek olarak, tercüme metoduna dair kısa bir mukaddime de yazmıştır.

Tabiî bu teşebbüs öyle kolay olmamış, bu yüzden ulemanın hışmına uğramış, hatta Fethpûrî camisinde öldürülmek için bir suikast girişiminde bile bulunulmuştur. [5] Ancak zamanla bu tepki sönmüştür.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin bu teşebbüsü, bu konuyla ilgili yaygın yanlış kanaatin değişmesinde etkili olmuştur. Nitekim benzeri durumlar daha önce, Eş'arî tarafından akıl ve mantığın, Gazzâlî tarafından da felsefenin dinî esasların isbatında kullanılması yoluyla olmuş ve böylesi büyük âlimlerin teşebbüsü ile insanların mevcut telakkileri değişmiştir.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin bu tercümesinden hemen elli sene sonra başta oğlu Şah Abdulkâdir olmak üzere, konuşulan Urdu diline Kur'ân'ın çeşitli tercümeleri yapılmıştır. Bu tercümelerin, gerçek İslâm inancının yerleşmesi ve yayılmasında önemli katkıları olmuştur.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, ümmetin ıslâhı yolunda yaptığı en büyük tecdîd faaliyeti el-Fevzu'l-kebir'i yazmasıdır. Bu eseriyle, Kur'ân'ın anlaşılması, onun üzerinde düşünülmesi melekesinin geliştirilmesini amaçlamış, ümmetin ıslâh duygularının uyandırılmasını gaye edinmiştir. Sahasında tek eser olduğu söylenir.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, Kur'ân'ın maksatları, konulan hakkında yazdıkları, üslup ve metodunun özellikleri, diğer eserlerden, özellikle de son devirlerdeki ders kitaplarından farklı oluşu, esbâb-ı nüzule nadir olarak yer verişi, belki bugün ciddiye alınacak bir yenilik sayılmayabilir. Ancak bunlar, hicri on ikinci asır ortamına göre son derece önemli ve yeni şeylerdi. Bu düşüncelerden bir kısmı hâlâ bilinmez ve meçhul bir hal arzeder. Nüzul sebeplerine yönelik rivayetlerin çokluğu, onların ehemmiyetlerine sürekli dikkat çekilmesi, hep onların üzerinde yoğunlaşılması şeklindeki son devirlerin ilmî anlayışının bir tür sembolü haline gelen yaklaşım yüzünden, tarihin hemen her döneminde Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevasından, kıssalarından yeterince istifade edilememiş, öğüt ve ibretlerinden yeterince yararlamlamamış, çağın ortamı dikkate alınarak zamana tatbik edilme başarısı gösterilememiştir. Şah Veliyyullah Dihlevî, yaptığı bu çalışma ile Kur'ân-ı Kerîm'i bürüyen bu yoğun perdeyi kaldırmakta ve onun eşsiz güzelliğini, revnaklığını, üstün değerini ortaya çıkarmaktadır.

Şirk Ve Tevhidi

Şah Veliyyullah Dihlevî, inançların ıslahı ve gerçek tevhid inancına davette bulunma konusunda, sadece Kur'ân-ı Kerim tercümesi ve verdiği Kur'ân dersleriyle yetinmedi. Konu üzerinde gerçek bir bilgin ve araştırmacı olarak inceleme ve tahlillerde bulundu. Tevhid inancı, Hz. İbrahim milletinin en büyük alâmeti idi ve hanîf İslâm dininde onu bozacak herhangi bir şeye en küçük bir yer yoktu.

Kur'ân ve Rasûlullah (s.a.), tevhid ve şirk arasını kesin ayırmış, tevhidin gerçek yüzünü insanlara göstermiş, şirke en basit şekillerine kadar cihad açmış, şirke götürebilecek her türlü kapıları kapatmıştı. Buna rağmen, haklarında hüsnü şehadette bulunulan nesillerin geçmesinden, yeni ülkelerin fethedilmesinden sonra, bura ahalilerinin müslüman olması, İslâm toplumlarının müslüman olmayan başka toplumlarla ihtilat halinde olması, vahiy döneminden giderek uzaklaşılması ve aradan asırlar geçmesi gibi sebeplerle, İslâm toplumuna bazı müşrikçe inanç ve davranışlar girmiştir. İşin garibi, pek çok ilim sahibi olduğunu iddia edenler, bunları tevil ederek, değişik yorumlar getirerek caiz olduğuna hükmetmeye nasıl cüret edebildiler?! Pek çok kültürlü müslüman, bu tür mugalatalara, tevillere nasıl tutsak edildi?!

Şah Veliyyullah Dihlevî'ye göre bunun gerçek sebebi, tevhidin gereği şekilde anlaşılamaması, şirkin özüne ve müşriklerin, özellikle de cahiliye

dönemi müşrik Araplarmm inançlarının hakikatine vakıf olunamamasıdır. İşte bu yüzden Şah Veliyyullah Dihlevî, tevhid, şirk gibi kavramların açıklanması üzerinde önemle durdu ve yanlışlığın kaynağını göstermeye çalıştı. Büyük çoğunluk şirki, canlı ya da cansız herhangi bir varlığı, Allah'ın zatı ile aynı tutmak, O'nun dengi ve misli kabul etmek, ona, Allah'a ait bütün sıfat ve fiilleri izafe etmek, onun yaratıcı, rızık verici, öldürücü, hayat verici..., olduğuna inanmak şeklinde anlamışlardır. Allah'a ait bazı sıfatların, kendi katında mukarrab bulunan bazı sevgili kullarına nisbet edilmesinde ise bir sakınca görmemişler ve bunu şirk telakki etmemişlerdir. Keza, Allah'a gösterilebilecek bir saygının bazı insanlara gösterilmesini de tevhide aykırı bulmamışlardır.
İşte düğümün asıl bu anlayışta yattığını gören Şah Veliyyullah Dihlevî, şirkin mahiyetinin iyi anlaşılması ve gerçek tevhidden maksadın ne olduğu üzerinde ısrarla durmuş ve şirk'i "Allah Teâlâ'ya has olan sıfatları, ondan başkasına nisbet etmektir," şeklinde tanımlamıştır.
Şah Veliyyullah, bu konuda şöyle demektedir:

Şirkin Hakikati:

"Esasen şirk; kişinin, insanlar arasında yüceltilmiş bulunan bazı insanlardan sâdır olan fevkalâde hallerin, behemehal onlarda insan türüne mahsus olmayan bir sıfata sahip olması yüzünden kaynaklandığına inanmasıdır. Onda varlığına inandığı bu sıfat, Vâcibu'l-Vücûd'a has bulunan, ulûhiyet vasfı bulunmayan yaratıklarda olmayan bir sıfattır. Şirke inanan kişiye göre bu şöyle olur: Tanrı, kendi ulûhiyet libasından bir başkasına giydirir veya başkası O'nun zâtı içerisinde kendi varlığını yok eder ve O'nun zâtı ile kâim olur, ya da daha başka yollarla ilâhlık vasfını kazanır. Bu tür hurafelerle, şirk koştuğu şeye kudsiyet atfeder. Hadiste şöyle gelmiştir:

"Müşrikler şöyle telbiyede bulunurlardı: Lebbeyk, lebbeyk, la şerike lek illâ şerîken hüve lek, temlikuhû ve mâ melek." [6]
Böylece o kişi, ilahlık vasfına sahip olduğuna inandığı insanın huzurunda aşın bir saygı gösterir ve ona karşı, Allah Teâlâ'ya gösterilen kulluğa benzer bir davranış içerisine girer." [7]

Tevhid:

Tevhid bahsinde ise şöyle demektedir:
"Müşrikler; önemli olayların idaresi konusunda, yine olması kesin olarak programlanıp kararlaştırılan şeyler hakkında müslümanlarla aynı şekilde düşünmektedirler. Bunun dışında diğer konularda ise farklı bir inanca sahiptirler.
Bunlar, daha önceki nesillerden sâlih insanların Allah'a ibadet ettiklerini, O'na yaklaştıklarını, bunun sonucunda da Allah Teâlâ'nın onlara uluhiyyet (tanrılık vasfı) verdiğini, böylece onların da, diğer insanların kendilerine ibadette bulunmasına hak kazandıklarını kabul ederler ve inançlarını şöyle bir örnekle açıklarlar: Hükümdarlar hükümdarına kölesi hizmet eder, hizmetinde kusur göstermez ve onun teveccühünü kazanır. Bunun sonucunda da hükümdar ona, saltanat hilati verir ve ülkesinin bir bölümünün idaresini ona havale eder. Bu makama ulaşmasıyla artık ona, (aslında köle olmasına rağmen) o ülke halkının itaati vacip olur.
Bunlar şöyle derler: Allah'a yapılan ibadetin kabul edilmesi için, mutlaka bunlara da ibadette bulunulması gerekir. Dahası, Allah Teâlâ, son derece yücedir, erişilmez bir yerdedir; bunun için de, O'na doğrudan ibadette bulunmak bizatihi insanı O'na yaklaştıramaz. Bu itibarla, Allah ile kullar arasında aracı olmaları ve O'na yaklaştırmaları için, mutlaka sözü edilen sâlih insanlara ibadet etmek gerekir.
Bunlara göre, onlar işitirler, görürler, kullan için şefaat ederler, onların işlerini düzenlerler ve onlara yardım ederler.
Bu inançlara sahip olan müşrikler, zamanla onların adına taşları yontmuşlar ve bu heykelleri ibadetleri esnasında kendilerine kıble edinmişlerdir. Arkalarından gelen nesiller, bu kıble edinilen putlarla, o putların temsil ettiği kimseler arasındaki bağlantıyı kavrayamaz olmuşlar ve önlerindeki putların, bizatihi mabûd olduğunu düşünmeye başlamışlardır." [8]
Cahiliye dönemi insanlarının inançları, ibadetleri vb. gibi konulardan bahsederken de şöyle der:
"Cahiliye döneminde Allah Teâlâ'nın, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunan her şeyi yaratmada, büyük işleri idare etmede herhangi bir ortağının olmadığına inanılır, hiçbir kimsenin onun hükmünü geri çeviremeyeceğine, takdir buyurması ve kesin hükmetmesi halinde O'nun kazasını önleyecek bir manianın olmadığına itikat edilirdi. Şu âyet-i kerîmeler bu temayı işlemektedir:

"Andolsun ki, onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, mutlaka 'Allah...' derler." ***[9]***

"Bilakis yalnız Allah'a yalvarırsınız." ***[10]***

"Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider." ***[11]***
Ancak onların zındıklıklarından sayılacak şu sözleri bulunuyordu:
"Meleklerden ve ruhlardan öyle şahsiyetler vardır ki, bunlar büyük işlerin dışında kalan konularda yeryüzü işlerini idare ederler; kişinin kendisini, ailesini ve mallarını ilgilendiren konularda ıslaha yönelik tasarruflarda bulunurlar. Bunların hali, sultanlar sultanına nisbetle etrafında bulunan küçük krallara, hışmından yanına yaklaşılamayan hükümdara nisbetle şefaatçi ve nedimlere benzer. Bu inancın çıkış noktası, şeriatların, işlerin meleklere havale edilmiş olduğunu, mukarrabûn mertebesine ulaşmış insanların dualarının kabul olunduğunu ifade etmiş olmasıdır. İnsanlar bu tür ifadelerden hareketle, görünmeyeni görünene benzeterek hükümdarlar gibi melekleri iktidar sahibi, tasarrufta bulunabilen varlıklar zannnetmişlerdir..." [12]
Şah Veliyyullah Dihlevî, açıklamalarıyla şirk manası taşıyan amellerin ve inançların temeline inmişti. Halkın ve onlara çok benzeyen aydınların içine düşmüş oldukları şirk manası içeren davranışlara karşı savaş açmıştı. Alllah'tan başkası adına adakta bulunmak, kurban kesmek, veli ve salihler adına oruç tutmak, onlara dua etmek, onlardan dilek tutmak, onlara sığınmak, onlardan korku ve ümit arasında olmak, istimdad ve istiânede, kabirlerine tazimde bulunmak, onlarla ilgili olan her şeye Allah'ın evine, hareme, şer'an kutsal sayılan yerlere hürmet eder gibi saygı

göstermek, insanın mutlu ve mutsuz oluşunda, sıhhatli ve hasta oluşunda, fakirlik ve zenginliğinde etkin olduklarına inanmak..., gibi inanç ve davranışları tevhid inancını zedeleyen, şirk manası taşıyan inanç ve davranışlar olarak mahkum etmiştir.

Şah Veliyyullah Dihlevî, inançların açıklanmasında selefin yolunu tutmuş, Kur'ân ve sünnetin açıklamasını esas almıştır. Bu konuda İbn Teymiye (ö. 728), onun talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 791) gibi isimler kendisi için örnek olmuştur. Akaide dair yazdığı, el-Akîdetu'l'hasene adlı kitabında tevil ile lâfızcılık arasında orta bir yol tutmuştur. Kitap, akıcılığı, ibaresinin kolaylığı yanında, Ehl-i sünnet inancını özet olarak içinde toplayan muhtevalı bir eserdir.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Farsça olarak yazdığı Vesâyâ risalesinde konu hakkındaki tutumunu şöyle ifade etmiştir:

"Bu fakirin ilk tavsiyesi, itikat ve amelde Kitap ve sünnete dört elle yapışılması ve daima onlara göre amel edilmesidir. Akaid konusunda ilk dönem Ehl-i sünnet (mütekaddimîn) metodu tercih edilmelidir. Selef-i sâlihin uzun boylu üzerinde durmadığı sıfatlar ve müteşabihler konusuna fazlaca girilmemeli, akılcıların, zeki geçinenlerin kuşkuya düşüren görüş ve düşüncelerine değer verilmemelidir."

İsimler ve sıfatlar hakkındaki yaklaşımını da şöyle takdim etmektedir:

"Bil ki: Hak Teâlâ, akıl ya da duyularla kavranılan herhangi bir şeye mukayese edilmekten veyahut arazların mahallerinde gözükmesi gibi O'na sıfatların hulul etmesinden, sıradan insanların akıllarıyla kavranmaktan, halk arasında kullanılan lâfızların O'nu ifade etmesinden münezzeh ve yücedir. Öbür taraftan O'nun mutlaka insanlara tanıtılması da gerekmektedir. Çünkü kendileri için mümkün olan kemâl mertebesine ulaşabilmeleri için, bu zorunludur. Bu durumda aşağıdaki yollara başvurmak gerekecektir:

1. O'nun hakkında zahir manaları değil de sonuçlan itibarıyla bazı sıfatların kullanılması vacip olacaktır. Meselâ O'na, "rahmet" sıfatının, kalbin şefkat duyması ve hislenmesi manasında değil de, nimetlerin inmesi anlamında nisbet edilmesi gibi.

2. İstiare yoluyla, hükümdarın, ülkesini yönetmesini ifade etmek için kullanılan lâfızların, Allah Teâlâ'nın kâinatı idare etmesi için kullanılması. Çünkü bu manayı ifade etmek için bundan daha açık başka bir yol bulunmamaktadır.

3. Teşbihler kullanılması. Bunlarla, kullanılan kelimelerin ifade ettikleri mananın kendisi değil de, örfte o benzetmeye uygun bulunan manaların kastedilmesi şarttır. Meselâ, "eli açıklık" tan, cömertliğin kastedilmesi gibi. Yine bu teşbihlerin, muhataplara O'nun hayvanı duygulara sahip olduğunu açık bir şekilde hatırlatmaması da şarttır. Bu, tabiî muhataplara göre farklılık arzedecek bir durumdur. Buna göre meselâ Allah Teâlâ hakkında "görür", "işitir" denir; fakat "tadar", "dokunur" denemez.

4. Allah Teâlâ'nın her ayrı konuyla ilgili fiillerini dikkate alarak O'nu "Rezzâk", "Musavvir"..., gibi adlarla isimlendirmek.

5. Allah Teâlâ'ya lâyık olmayan her türlü yakıştırmalardan, özellikle de O'nun hakkında yanılgıya düşen kavimlerin itikatlarını hatırlatıcı tavsiflerden kaçınmak; "Lem yelid ve lem yûled" gibi.[13]

İstisnasız bütün semavî din müntesipleri, Allah Teâlâ'nın sıfatlarının bu şekil üzere beyan edilmesi, O'nu niteleme babında gelen kelimelerin olduğu gibi kullanılması, kullanımı ötesinde üzerinde durularak kurcalanmaması hakkında icmâ (görüşbirliği) etmişlerdir. Haklarında hüsnü şehadette bulunulan ilk nesiller, hep bu tavır üzere olagelmişlerdir. Sonra bir grup müslümanlar, bu konuya dalmaya başlamışlar ve herhangi bir nass ya da kesin bir aklî delil olmaksızın, onların ne manalara geldiğini kurcalamaya başlamışlardır." [14]

Allah'ın isimleri ve sıfatları konusunda selefin görüşünü tutması, yersiz yorumlara giden ve sıfatlar konusundaki sözleri, bazen sıfatları ortadan kaldırma noktasına kadar giden felsefeci kelâmcılarla uyum içinde olmaması, hadise ve sünnete karşı olan tutkusu ve aşırı saygısı, Şah Veliyyullah Dihlevî'yi, Şeyhülislâm İbn Teymiye'yi savunmaya, onun değerinin büyüklüğünü itiraf etmeye sevketmiştir. Bilindiği gibi İbn Teymiye, son asırlarda hakkında çok tartışma yapılan, hakaretlere, suizanlara hedef olmuş bir şahsiyettir. İşte böyle bir ortamda Şah Veliyyullah Dihlevî, onu son derece güzel ifadelerle övmüş, onu müdafaa etmiştir, et-Tefhîmâtu'l-ilâhiyye'de şöyle demiştir:

"Şeyhülislâm İbn Teymiye'nin görüşleri arasında, Kitap, sünnet, selefin söz ve uygulamalarından mesned ve delili olmayan hiçbir şey yoktur. Dünyada böyle bir âlimin bulunması çok ender çıkar. Yazılı ya da sözlü beyanda onun seviyesine kim ulaşabilir?! Ona karşı çıkanlar, onun sahip olduğu meziyetlerin onda birine bile sahip değillerdir." [15]

2. HADİSİN NEŞRİ VE HADİS İLE FIKHI BİRLEŞTİRME FAALİYETİ

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Hind yarımadasında gerçekleştirdiği en önemli faaliyetlerinden bir diğeri, hadisin bu bölgede yer etmesini, yayılmasını sağlamak, hadis derslerini ihya etmek, bu büyük ilme özel bir önem vermek olmuştur. Bu konuda vermiş olduğu eserler, son derece ciddî ve büyük araştırmalar sonucu yapılmış çalışmalardır. Bu eserler, onun tecdid hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Zaten onun hadise dair olan ilmi, ilim alemindeki üstünlüğünü belirleyen kıstaslardan biri sayılmış ve o, "muhaddis" olarak nitelenir olmuştur.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin hadise ayrı bir önem vermesinin iki temel sâiki vardır. Birincisi hadisin onun nazarmdaki yeridir. Ona göre hadis, bütünyakînî ilimlerin esası ve başıdır, dinî ilimlerin temeli olması bakımından en az Kur'ân kadar önemlidir. [16] İkinci olarak o, mevcut fiilî durumun tasfiyesi için sünnete başvurmayı zorunlu görmektedir. Her asırda ıslahatçıların, ümmetin gidişatını değerlendirmek, sapmaları tesbit etmek için kıstas olarak başvuracakları vazgeçilmez asıl hadistir. O, inançta, amelde ve ahlâkta Kitap ve sünneti kıstas olarak almadıkça gerçek bir kemâl halinin gerçekleşemeyeceğine inanır. İtidal hali, ancak sünnet vasıtasıyla korunabilir. Eğer sünnet yolu terkedilir, peygamberi yönlendirmelere sırt çevrilirse, ümmet ifrat ya da tefrite düşer, denge bozulur. *"Andolsun ki, Rasûlullah'ta, sizin için en mükemmel bir örnek vardır."* [17] âyetinde de ifade edildiği gibi, insanlar için sunulan fiilî örneğin ihmal edilmesi, dinî hükümlerin hayata tatbikini imkânsız kılar. İşte sünnetin bu özelliğinden dolayı Şah Veliyyullah Dihlevî, ona ayrı bir önem vermiş ve hadisin neşrine, ders olarak okutulmasına özel bir ilgi göstermiştir.

Tecdîd ve ıslâh hareketine girişen herkes için durum aynı olmuş, onlar da faaliyetlerini sürdürürken hadis kitaplarına büyük önem vermişlerdir. Çünkü bidat ve hurafelere, cahiliye dönemi âdetlerine karşı savaş açmak, gerçek dine, saf İslâm'a davette bulunmak durumunda olan herkes için, hadis en temel esastır ve bu işi onsuz yapmak mümkün değildir.

Hicrî onikinci asır ve daha öncelerine baktığımız zaman Hind kıtasının hadisle fazla ilgisi olmadığım görmekteyiz. Arap hakimiyetinin sona ermesi ve kıtanın Gazneli, Gurlu hükümdarların egemenliğine girmesi sonucu, hadis ilmi unutulmaya yüz tutmuş ve insanlar şiir, ilm-i nücûm, riyazi ilimlere yönelmişler, dinî ilimler'den de fıkıh ve fıkıh usûlü rağbet görmüştür. Fıkhın hadise arzedilmesi, ona vurulması gibi bir endişe duyulmamıştır. Hadis ilmine olan ilgisizlik asırlar boyu devam etmiştir. Hatta altı sahih hadis kitabını ve onların müelliflerim, bu ilim dalının meşhur simalarını dahi bilmemektedirler. Bütün bildikleri es-Sağânî'nin Meşâriku'l-envâr'ıdır. Eğer bir kimse, el-Bağâvî'nin Mesâbîhu's-sünne'sine, ya da Mişkâtu'l-mesâbîk'e ulaşmışsa, kendisini "muhaddis" derecesine ulaşmış görürdü. Buralarda genelde felsefe ve tasavvuf revaçtadır. Mutasavvıfların sözlerini içeren kitaplar yayılmıştır ve bunların muhtevalarının sahih hadislerle tevsiki gibi bir ihtiyaç da bulunmamaktadır. Sûfiyye arasında selam secdesi, kabirlerin mescid edinilmesi, orada mumlar yakılması, etrafının kutsal sayılması ve adeta Kabe gibi tavaf edilmesi, çeşitli merasimlerin yapılması, Allah'tan başkası adına adakta bulunma, evliya adına kurban kesme, oruç tutma.., gibi bir ucu şirke varan pek çok bidat yaygın halde bulunuyordu.

İşte böyle bir ortamda Şah Veliyyullah Dihlevî'nin ortaya çıkması, bidat ve sünneti birbirinden ayırmak için mücadele etmesi ve bunun için de hadis ilmine önem vermesi makul ve yerinde bir hareket olmuştur. Daha onuncu hicrî asırdan başlayarak hadis ilmine önem verilmeye başlaması, ancak bu ferdî çabaların gereken ilgiyi toplayamaması, bu konuda müceddid birine ihtiyacı ortaya çıkarmıştı. Şah Veliyyullah Dihlevî, yaptığı çalışmalar ve oluşturduğu ilgi ile beklenilen sima olmuştu. Bundan böyle hadis ilmi, öğrenim yılları sırasında okutulmakta olan mukarrar dersler arasına girmiş, fazilet ve kemalin göstergesi haline gelmişti. Hadis-i şerif okutmak üzere müstakil ilim halkaları oluşmaya başlamış, altı hadis kitabının, özellikle de Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin okutulması yaygın bir hal almıştır. Halkın istifadesini sağlamak için hadis kitapları tercüme edilmiştir. Bütün bu faaliyetler sonucunda Hindistan, hadis ilminin merkezi haline gelmiştir. Reşid Rıza'nın şu sözleri bu gerçeği şöyle ifade eder:

"Eğer zamanımızda Hint uleması kardeşlerimizin hadis ilmine gösterdikleri ilgi olmasaydı, bu ilmin şark illerinde sonu kesilmişti. Mısır, Şam, Irak, Hicaz'da hicrî onuncu asırdan beri zayıflamıştır. Hatta on dördüncü asrın ilk başlarında bu zayıflık son noktasına ulaşmıştır."[18]

Hindistan'da ihyasına çalışılan dinî hayatı, kesif bir bidat sisi bürümüş, cahiliye ananeleri, gayrimüslimlere ait dinî hava egemen hal almışken, gayrı İslâmî nişaneler (şeâir) revaçta iken ilim mahfillerinde Yunan felsefesi, âlet ilimleri, belagat, kelâmın, şer'î ilimler adına da sadece fıkıh ve fıkıh usulü okutulması ve bunlarda kılı kırk yararcasma durulması, fıkhın hadisle desteklenmesi gibi bir kaygı duyulmaması doğrusu kabul edilebilir değildi. Şah Veliyyullah Dihlevî, böyle bir tavrı hazmedemiyordu. Ona göre herşeyin başı Kitap ve sünnetti. Dolayısıyla eğer maksat ilimse, işe bunlardan başlamak gerekirdi. Maksat da bunlarla amel etmekti. Eğer kendi anlayışımızla amel etme imkânımız varsa bu ikisiyle yetinebilirdik. Yok, anlayışımız yeterli değilse, o zaman bizden önceki ulemanın anlayışından yararlanma yolunu tutabiliriz. Onlardan sünnete daha uygun, daha açık, daha münasip gördüğümüz görüşleri alabiliriz. Âlet ilimleriyle uğraşırken, onların nihayet bir araç olduklarını, hiçbir zaman amaç haline gelmemesi gerektiğini aklımızdan çıkarmamalıyız. [19]

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Hadis Hinine Hizmetleri:

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hicaz'dan döndükten sonra hadis ilmine özel bir itina göstermeye başladı ve Rahîmiyye medresesesi, çok sürmeden hadis ilmi taliplerinin toplandığı bir merkez haline geldi ve asırlar sonra ilk kez Hindistan hadis sahasında önemli bir yer kazandı, Yemen'le boy ölçüşür hale geldi, hatta şöhreti Hicaz'ı bile tutmaya başladı. Hadis alanında değerli eserler yazdı. Bunlara eserleri bahsinde yer verilecektir.

Şah Veliyyullah Dihlevi'nin Mezhep Anlayışı Ve Fıkıh İle Hadisi Birleştirme Başarısı:

Şah Veliyyullah Dihlevî zamanında, fıkıh ve hadis ilimleri, dünyanın hemen her yerinde birbirinden ayrılmış durumdaydı. Mezhepler iyice yerleşmiş ve esnekliğini tamamen yitirmişti. Mezheplerin, kırılabilen, fakat asla esnemeyen, uzamayan sert kalıpları vardı. Herkes kendi mezhebinin yüzde yüz doğruluğuna inanırdı. Bir fakihin hadise tabi olması, ulemanın gazabını çekmek için yeterli idi. İşte böyle bir ortamda Şah Veliyyullah Dihlevî, hadise özel bir önem vermekle, son derece önemli bir tecdid başarısında bulunmuştur. O, önce hadisle fıkhı birleştirme, sonra da dört mezhebin arasını bulma ve bunları birbirlerine yaklaştırma gayreti göstermiştir. Hint kıtasında Şah Veliyyullah Dihlevî'den önce fıkıh ile hadis arasını bulma, mezhepleri hadis temeli üzerinde birleştirme gibi bir gayreti daha görmemekteyiz.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hanefî olarak yetişmişti. Sonra Hicaz'a gidişinde orada genelde Şafiî olan âlimlerden okumuş ve böylece Şafiî mezhebinin usul ve kaidelerini de öğrenmişti. Hicazda bulunması sebebiyle Maliki ve Hanbelî mezheplerini de tanıma fırsatı buldu. Uzun süre tarihî, coğrafi, siyasî, içtimaî sebeplerden dolayı Hindistan âlimleri arasında böyle bir fırsatı ele geçiren olmamıştı. Bu özelliğiyle o, dört mezhebi rahatça karşılaştırma imkânını elde etti.

Öbür taraftan o, yaratılıştan sahip olduğu uzlaştırıcılık, birleştiricilik, dengecilik, ufku genişlik gibi m eziyeti eriyle ayrılığa ve dağınıklığa değil, birleştirmeye ve telife taraftardı. Bunun için de, daha Hicaz'a gitmeden önce fıkıh ile hadisi birleştirmeye meyletmiş, muhaddis fakihlerin yolundan gitmeye, onların yaklaşımlarını izlemeye azmetmişti.

Bu konuda şöyle demektedir:

"Dört mezhebi ve onların usûllerini inceledikten, dayandıkları hadisleri gördükten sonra, gaipten gelen bir işaret ve nurla aynı zamanda hadis âlimi olan fakihlerin yolundan gitmeyi uygun gördüm ve buna azmettim." [20]

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Mezhep Görüşü:

Şah Veliyyullah Dihlevî, zahirî yaklaşımı ve katı mezhepçiliği şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Her iki kesime de aşırılıkları, katılıkları dolayısıyla tenkit yöneltmiş ve hakkın orta yolda, itidalde olduğunu açıklamıştır. Bu konuda o şöyle demektedir:

“Hem fukahanın görüşleri üzerinden yürümek, hem de hadislerin lâfızlarını araştırmak gerekir ve bu ikisinin dinde önemli bir yeri vardır. Muhakkik âlimler, öteden beri bu iki esas üzerinden yürüyegelmişlerdir. Kimi bunlardan şuna az itibar etmiş, öbürüne çok; kimi de bunun tersini yapmıştır. Ama bunlardan birinin tamamen ihmal edilmesi -Zahirîler ve katı mezhep müntesiplerinin büyük çoğunluğunun yaptığı gibi- asla doğru olmaz. Yapılması gereken, bunlardan birinin diğerine uygunluğunun ortaya konulması, bunun araştırılması ve böylece birinin eksik kısmının diğeri ile telafi edilmesidir. Bu, aynı zamanda Hasenu’l-Basrî’nin görüşü olmaktadır. [21]

Vasiyetmame’sinde şöyle demektedir:

“Fer’î meselelerde, fıkıh ile hadisi birleştiren muhaddis âlimlere uyulmalıdır. Fıkhı mesâilin, mutlaka Allah’ın kelâmına ve Rasûlullah’ın (s.a.) hadisine arzedilmesi, onlara vurulması gerekir.”

“Hangi asırda olursa olsun müslümanlar, içtihadı mesaili, Kitap ve sünnete arzetmekten müstağni olamazlar.” [22]

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hanefî fıkıh ve usûlünün hâkim olduğu bir muhitte yaşamış, bu mezhebin özelliklerine bihakkın vakıf biridir ve herhangi bir büyük Hanefî âlimi gibi onu kabul etmektedir. Bununla birlikte Hanefî mezhebinin imamı Ebû Hanîfe’yi takdir ettiği gibi, diğer mezhep imamlarım da takdir etmekte ve onlar hakkında saygı duyduğunu belirten sözler söylemektedir.

Şah Veliyyullah Dihlevî’nin, dört mezhebi de yakından tanıması, onların yüksek mevkilerini, ilimlerinin genişliğini, bakışlarının inceliğini bilmesi, ümmet üzerindeki saygınlıklarını görmesi sebebiyle, tek bir mezhebi bilen, onun imanıma büyük bir taassupla bağlı kalan müelliflere nisbetle mezhepler konusunda daha bir esnek olmasını sağlamış ve itidal noktasını yakalamasına yardımcı olmuştur.

Şah Veliyyullah Dihlevî’nin, İçtihad Ve Taklid Konusunda Mutedil Oluşu:

İçtihad ve taklit konusunda iki uç nokta vardır:

a) Âlim olsun cahil olsun, herkes için taklidin mutlak haram olduğuna, her konuda doğrudan Kitap ve sünnetle amel etmenin gereğine, hükümlerin bu iki kaynaktan alınması lüzumuna inanan kesim. Gerçi onlar, bunu sözleriyle açıkça söylemiyorlarsa da, amel konusundaki metotları ve yazdıkları bizi bu sonuca götürmektedir. Bunların sözcülüğünü İbn Hazm (ö. 456/1064) yapmıştır. Bu yaklaşım, son derece nazarî olup, uygulanabilirlik şansı hiç yoktur. Zira her müslümanın böyle bir şeyle yükümlü tutulması, takat üstü yükümlülük olur.

b) Bütün müslümanlara taklidi vacip kılan kesim. Bunlar, bu katı hükmü dinlemeyip, bu daireden çıkan kimselere hemen “fâsık”, “sapık”, “mezhepsiz” gibi damgaları basmaktadırlar. Bunlar taklidin, halkin heva ve heveslere tabi olmalarını, kendi görüşlerine uymalarını önlemek, müslüman toplumunu kargaşadan, anarşiden korumak, dinî amelî alanda birlik ve beraberliği sağlamak, şer’î hükümlerle amel etmeyi kolaylaştırmak.., gibi sebeplerle bir tür düzenleme yolu olduğunu unutmuşlar ve bunu dinin bir parçası şekline sokmuşlar, bu görüşleri üzerinde son derece ısrar etmişler, katı bir tavır göstermişlerdir. Böylece bunun fıkhî bir görüş olduğu, içtihadî bir mesele bulunduğu unutulmuş, dinî bir nass halini almış, kat’î bir amel, başlı başına dinî bir iş niteliğine bürünmüştür

Bu konuda Şah Veliyyullah Dihlevî’nin tercih etmiş olduğu yol, şeriatın ruhuna daha yakın olmaktadır ve ilk asırda takip edilen metoda daha çok uymakta, insan fıtratına daha muvafık düşmektedir ve pratik hayatın icaplarını karşılamaya daha elverişlidir. O, bu konu ile ilgili olarak hicrî dördüncü asırdan önceki durumu tasvir ederek görüşünü belirtmekte, insanların gerek dinî yaşantılarında ve gerekse dünyevî işlerinde karşılaştıkları problemlerini nasıl çözdüklerini, onların tercih ettikleri ve tuttukları yolun ne olduğunu açıklamaktadır. Hüccetullâhi’l-bâliğa’’da, “Dördüncü yüzyıl öncesi ve sonrasında insanların tutumu” diye açtığı bir babda şöyle demektedir:

“Bil ki, hicrî birinci ve ikinci yüzyıllarda insanlar, belli bir mezhebi taklit etme üzerinde hemfikir değillerdi. Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996} Kûtu’l-kulûb adlı eserinde şöyle demektedir:

“Kitaplar, mecmualar sonradan ortaya çıkmıştır. Birinci, ikinci asırlarda âlimlerin içtihadlarıyla hüküm vermek; âlimlerden birinin mezhebine göre fetva vermek, onun görüşlerini kabul edip bir meselede onları nakletmek ve onun mezhebine dayanmak diye bir şey halk arasında mevcut değildi.”

Aksine insanlar iki derecede idiler:

a) Âlimler,

b) Halk.

a) Halk: Bunlar, müslümanlar arasında veya müctehidlerin ekserisi arasında ihtilafsız olan, üzerinde icma edilmiş olan meselelerde sadece şeriat sahibini taklit ediyorlardı. Abdestin alınış şeklini, guslün nasıl yapılacağını, namaz ve zekâtın hükümlerini..., vb. atalarından veya memleketlerindeki âlimlerden öğrenmekte idiler. Onlar, bu minval üzere yürüyorlardı. Nadir olan bir olay ortaya çıktığı zaman mezhep tayin etmeksizin hangisi olursa olsun, buldukları müftiye, o olay hakkında fetva sorarlardı. İbn Hümam (ö. 861/1457), Tahrîr adlı eserinin sonunda şöyle demektedir:

“Halk, herhangi bir müftîye her meselede sıkı sıkıya bağlı olmaksızın (iltizam etmeksizin) bir kere birine, diğer bir kere daha başka bir müftiye fetva sorardı.”

b) Âlimler: Bunlar da iki kısımdır:

1. Ehl-i hadis: Bunlar sürekli hadisle meşgul olmaları sonucunda, konuyla ilgili bir başka şeye ihtiyaç duymayacak biçimde, bazı fukahaca da amel edilmiş, terki mazur görülmeyecek olan müstefîz ya da sahih hadise sahip olurlar veya sahabenin ve tabiînin çoğunluğuna ait, muhalefeti hoş karşılanmayacak güçlü görüşlere ulaşırlar. Eğer mesele hakkında, naklin tearuzu, tercih imkanının bulunmaması vb. gibi sebeplerle kalbi mutmain kılacak bir şey bulamazlarsa, o zaman daha önce geçmiş olan fukahadan bazılarının görüşlerine başvururlar. Eğer iki görüş bulursa, bunlardan daha güçlü olanını tercih eder; görüş sahibinin Medine ya da Küfe ekolünden olması farketmez.

2.Ehl-i tahrîc: Bunlar, sarih olarak bulamadıkları şeyleri çıkaran ve mezhep içerisinde içtihadda bulunan kimselerdir. Bunlar, imamlarının mezhebine nisbet edilerek anılırlar. Meselâ, “Falan, Şâfiîdir, filan Hanefîdir...” denilir. Görüşlerinin çokça muvafık düşmesi halinde, hadis âlimleri de bu şekilde belli bir mezhep imamına nisbet edilebilir. Nesâî ve Beyhakî’nin İmam Şafiî’ye nisbet edilmeleri gibi. Kaza ve iftâ görevini ancak müctehid olanlar üstlenirdi. Ancak müctehid olan kimseye fakîh denirdi. Bu asırlar geçtikten sonra işler değişti ve başka başka insanlar geldi; bunlar [23]

sağa sola saptılar. Birçok yeni durumlar ortaya çıktı."

Taklidin Meşru Ve Tabiî Şekli:

Şah Veliyyullah Dihlevî, insafı ve gerçekçiliği sonucu olarak taklit konusunda şöyle düşünür: Eğer bir kimse, sadece şeriatın sahibine yani Rasûlullah'a (s.a.) uymak niyetinde; fakat, nasslardan doğrudan hüküm çıkarmaya ve onları uygulamaya kendisinin gücü yetmiyorsa, bu durumda onun, belli bir mezhebi ya da muayyen bir imamı taklit etmesinde bir sakınca yoktur. Şah Veliyyullah Dihlevî, İbn Hazm'ın,

"Taklit haramdır ve kim olursa olsun hiçbir müslümanın Rasûlullah'ın (s.a.) dışında delilsiz, burhansız herhangi bir kimseye tabi olması caiz değildir." sözünü naklettikten sonra şöyle der:

"İbn Hazm'ın bu sözünün uygun düştüğü kimse Hz Peygamber'in (s.a.) buyruğundan başka herhangi bir kimseyi, itaat edilmesi şart olan kimse kabul etmeyen, ancak Allah ve Rasûlünün helal bildiklerini helal sayıp, haram kıldıklarını haram kabul eden, fakat doğrudan doğruya Hz. Peygamber efendimizin sözlerini, davranışlarını bilmediğinden ve değişik sözleri biribiriyle karıştırarak doğru yolu bulma yeteneği ve o sözlerden meselelere çözüm bulma gücü taşımadığından dolayı Allah'tan korkan bir âlimin eteğine yapışan, bu âlimin de doğru söylediğine ve meseleyi açıklarken o noktada sadece peygamberin sünnetine bağlı ve onu dile getiren biri olduğuna inanan, onun görüş ve düşüncesinin doğru olmadığını anladığı an hiçbir tartışma ve inada sapmadan derhal onun eteğini bırakacak olan kimse değildir. Böyle bir insanı kim ve nasıl kötüleyecek; onu, sünnete aykırı kabul edecektir!

"Kaldı ki fetva isteme ve fetva verme yetkisinin Hz. Peygamber (s.a.) döneminden başlayarak kesintisiz devam ettiğini herkes bilir. Daima bir tek kimseden fetva alan kimse ile bazen bir âlimden, bazen de başka bir âlimden fetva alan, düşüncesi duru, niyeti sağlam olan ve sadece şeriata bağlanmayı isteyen iki kişi arasında hiçbir fark olmadığı herkesin malumudur. Bu nasıl caiz olmaz ve neden caiz olmasın? Bizim, hiçbir müctehid hakkında, Allah'ın ona gökten fıkıh indirdiğine, bizim ona itaatimizin vacip, onun da masum olduğuna inanmamızı gerektiren bir durum yoktur. Eğer biz ona uyuyorsak bu, sadece onun Allah'ın kitabını ve Hz. Peygamber'in (s.a.) sünnetini iyi bilen bir âlim olduğuna inandığımız içindir. Dolayısıyla böyle bir müctehidin görüşü (fetvası) mutlaka şu iki durumdan biri olacaktır: Ya, kitapla sünnetin açık hükmüne dayanmaktadır, ya da bir tür içtihad ile Kitap ve sünnetten çıkarılmıştır. Veya karinelere dayanarak hükmün falanca illete bağlı olduğunu anlamış ve kalbi buna iyice yatmıştır. Aralarındaki illet birliğinden hareketle hakkında nass bulunmayanı, hakkında nass bulunana kıyas etmiştir. Bu durumda o sanki hal diliyle,

"Ben bundan, Hz. Peygamber'in (s.a.), "*Bu illetin bulunduğu her yerde hüküm şöyle olacak,"* buyurduğunu anlıyorum" demektedir. Böylece kıyaslanacak mesele de, bu genel ve küllî mesele içine girmektedir. Dolayısıyla bu da, sonuçta Hz. Peygamber'e (s.a.) dayandırılmaktadır. Ancak bu nisbette zan vardır. Eğer böyle olmasaydı, hiçbir mü'min hiçbir müctehidi taklit etmez, ona bağlanmazdı. Bu durumda, bizim elimize Allah Teâla'nın, kendisine itaat edilmesini bize farz kıldığı günahsız, hatasız Hz. Peygamber'in (s.a.) güvenilir bir yolla sağlam bir hadisi geçerse, o hadis de bu müctehidin veya imamın fetvasına, görüşüne aykırı ise, bu durumda biz, bu hadise aldırmayarak hâlâ o tahmin ve zanna dayalı mezhebe bağlı kalmakta ısrar edersek, bizden daha hatalı yol seçen kim olabilir ve yarın kıyamet gününde Allah'ın huzurunda ne mazeret ileri sürebiliriz?!" [24]

Şah Veliyyullah Dihlevî, bu insaflı tahlilinden sonra İslâm âleminde amel olunagelmekte olan dört fıkıh mezhebi hakkında, "Ikdu'l-cîd fî ahkâmi'l-içtihad ve't-taklîd" adlı risalesinde şöyle demektedir:

"Biline ki: Meşhur dört mezhebi tutmanın büyük faydası, hepsini birden terketmenin (mezhebsizliğin) de, madde madde açıklayacağımız üzere pek çok zararı vardır:

1. İlk müslüraan alimler (selef), dini öğrenme konusunda, kendilerinden öncekilere dayanmış, onlardan faydalanmıştır. Bu cümleden olarak tabiûn ashaba, tebau't-tabiîn, tâbîûna.., böylece her devrin alimleri daha öncekilere başvurup onlardan istifade etmişlerdir.

Akıl da bu davranışın iyi olduğuna hükmeder. Çünkü şeriat ancak nakil ve istinbat (delillerden hüküm çıkarmak) yoluyla öğrenilebilir. Nakil ise, ancak sonra gelenlerin daha öncekilerden, irtibat kurup ilim almalarıyla mümkün olur. İstinbat, daha öncekilerin mezheb ve görüşlerini bilmeye muhtaçtır. Ancak bu sayede müctehid, ilmini daha öncekilerin attığı temeller üzerine kurar, icmâa aykırı hükümden sakınma imkanı bulur.

Zâten bütün ilim ve zanaatlar, sarf-nahiv (gramer), tıp, şiir, demircilik, marangozluk, kuyumculuk.., bunları öğrenmek isteyen herkesin, ehil ve üstadlarına müracaatları, önlerinde dirsek çürütmeleriyle elde edilmiştir. Bunun istisnası mantıken mümkün ise de çok nadir olarak vukubulmuştur.

Selefin görüş ve emek mahsûlüne itimat ve ihtiyacın zarureti böylece sabit olmuştur. Yalnız bunlara dayanabilmek için bazı şartlar vardır:

a) Sözleri sahih bir senedle rivayet edilmiş olmalı,

b) Veya meşhur kitaplarda yazılı bulunmalı,

c) Sözlerin çeşitli ihtimallerinden biri tercih edilmek, bazı mevzulardaki umumi hükümlerin tahsisleri yapılmış olmak, mutlak olanlara kayıt ve şartlarına bağlanmak gibi hizmet görmüş olmalı.

d) Hükümlerin illet (esbâb-ı mucibe)leri açıklanmalı,

e) İhtilaflı olanlar bir araya getirilmelidir.

Şu son zamanlarda işte bu şartları kendisinde toplayan dört mezhepden başka mezhep yoktur."

Şah Veliyyullah Dihlevî, bundan sonra diğer zararları sıralar. [25]

Böylece o, içtihad ve taklid arasında mutedil bir tavır sergilemiş, şeriatın maksatlarına, insan fıtratına ve vakıaya uygun düşecek bir yaklaşımda bulunmuştur. O, taklidin caiz olabilmesi için gerçek maksadın şeriatın sahibine yani Rasûlullah'a (s.a.) uymak, kitap ve sünnete bağlanmak olması gerektiğini belirtmiştir. Zarurete binaen uyduğumuz kimseye de, Allah'ın kitabını ve Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetini iyi bildikleri için uyacağız. Bu itibarla, şayet Kitap ve sünnet ile sabit hükmün, uyduğumuz imamın görüşünden farklı olduğuna güman getirirsek, derhal onun görüşünü terkederek kitap ve sünnet ile sabit olan hükme dönmede tereddüt etmememiz gerekecektir. İşte taklit ancak bu şekilde caiz olacaktır.

"Rabbin hakkı için, onlar, aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem yapıp, sonradan verdiğin hükümden hiçbir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe asla iman etmiş olmazlar." [26]

Her Çağda İçtihada İhtiyaç Vardır:

Şah Veliyyullah Dihlevî, dört mezhebin özelliklerini, onların üstünlüklerini, özellikle büyük muhaddis fakihlerin yaptıkları hizmetleri, onların sahip oldukları üstün mevkii itiraf eder. Yine mevcut fıkıh ve hadis külliyatının büyük bir servet olduğunu, onlardan istifade edileceğini, onlardan müstağni olunamayacağını ve bu zengin mirasa sırt çevirmenin ancak hüsran ve mahrumiyet sebebi olacağını kabul eder. Bütün bunlara karşılık içtihadın -tabii ki şartlarına riayet kaydıyla- her çağda ihtiyaç duyulan bir müessese olduğuna inanır ve bunun, devamlı gelişmekte ve değişmekte olan insan hayatının bir gereği olduğunu düşünür, onu sürekli meydana gelen yeni yeni olayların çözümü, beşerî ihtiyaçların karşılanması için zarurî görür. el-Musaffa'nın mukaddimesinde şöyle der:

"İçtihad, her devirde farz-ı kifâyedir. Burada içtihaddan maksat, meselâ İmam Şafiî'nin içtihadı gibi, ne cerh ve ta'dîlde, ne dil ve benzeri araç olan ilimlerde, ne de içtihadı dirayette bir başkasına ihtiyaç duyacak olan imamlar hakkında söz konusu olan mutlak içtihad değildir. Bizim maksadımız müntesip müctehidliktir. Bu, şer'î hükümleri tafsili delillerinden bilme, müctehidlerin yolu üzere ayrıntılara çözüm bulabilme ve onları düzene koyma faaliyetidir. Bunun, imamlardan birinin irşadı (metodu) doğrultusunda yapılmış olmasının bir mahzuru yoktur.

Biz, asrımızda içtihadın vacip olduğunu söylerken şuna dayanmaktayız: Meseleler, olaylar pek çoktur. Bunların belli bir sayı altına sokulması, hepsinin ihata edilmesi imkânı yoktur. Buna rağmen, her biri hakkında Allah'ın hükmünü bilmek gerekmektedir. Şimdiye kadar yazılmış, tedvin edilmiş hükümler yeterli değildir. Kaldı ki onlar hakkında da pek çok ihtilâf bulunmaktadır. Bu durumda çözüm için mutlaka delillere müracaat etmek gerekmektedir. Meseleler hakkında imamlardan yapılagelen rivayetler, kalbe tam güven verecek kadar her zaman için sağlam da değildir; çoğunda kesinti vardır. Bu yüzden, mutlaka içtihad usûl ve kaidelerine başvurmak gerekecek, onların araştırılması zorunluluk arzedecektir."[27]

İçtihad, taklid, mezhebe bağlılık, intikâl, telfik gibi konularda görüşlerim genişçe Ikdu'l-cîd risalesinde açıklayan Şah Veliyyullah Dihlevî, bazılarının yaptığı gibi içtihadı adeta imkânsız kılacak şartlar ileri sürmez.[28]

Onun bu konulardaki görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür:

İnsanlar kulluk görevini ifa edebilmek için iki yoldan birini tutmak zorundadırlar:

a) Eğer müctehidlerse içtihad ederler,

b) Değillerse, "Bilmiyorsanız, erbabına sorun" prensibi gereğince, müctehidlere sorarak kulluk görevini icra ederler.

Sorarak kulluk görevini ifa edecek kişiler, illâ falanca müctehide sormak zorunda olmadıkları gibi, bir müctehide sorduktan sonra ondan aldığı fetva ile amel etmek, ya da artık bütün meselelerini hep ona sormak gibi bir mecburiyeti de yoktur.

3. İSLÂM'IN İLMÎ VE NAZARÎ YORUMUNU, TEŞRÎ FELSEFESİNİ YAPMASI

Şah Veliyyullah Dihlevî, İslâm'ı ilmî ve nazarî bir biçimde yoruma tabi tutmuş, bir tür İslâm'ın felsefesini yapmak diyebileceğimiz işi ilk defa deneme şerefine sahip olmuştur. Bu meyanda dinin getirdiği hükümlerde gözettiği maksatları, hikmet-i teşrî'i ortaya koymuştur. O, İslâmi sistemi fikrî, ahlâkî, hukukî ve medenî.., bütün yönleriyle bir tertip, düzen ve bütünlük içinde arzetmeyi denemiştir. Din ve şeriat yani değişmeyen hakikat ile onun lüzumlu olan, her zaman değişen ifadesi arasındaki fark üzerinde ısrar etti. Bu çok önemli işi, Hüccetullâhi'l-bâliğa adlı en önemli eseriyle, el-Büdûru'l-bâziğa isimli eserinde yapmıştır. Şah Veliyyullah Dihlevî, bu eserlerinde metafizik konuları ele almış, bir kâinat tasavvuru ortaya koyarak burada İslâm'ın ahlâk ve medeniyet sistemine uygun olarak insanın yerini tesbite çalışmış, kabul melekesinin muhtelif derece ve çeşitleri bulunduğu anlamındaki psikolojik hakikat üzerinde durmuştur.

Daha sonra bu temel üzerine dayandırdığı bir ahlâk nizamı ile "irtifaklar" adım verdiği bir içtimaî felsefe ortaya koymuş, sosyal ihtiyaçlar ve bunların karşılanması için gerekli olan kurum, kuruluş ve faaliyetlerden söz etmiştir. Bu son sistem içerisinde aile cemiyet, siyaset, hukuk, adalet, vergi, idare, askerlik... konularını ele almıştır.

Bundan sonra da ibadetler ve hükümlerin hikmetlerini incelemiş ve yine ilk olarak İslâm ile materyalizm arasındaki tarihî diyalektiğe işaret etmiştir.[29]

Hüccetullâhi'l-bâliğa'nın son baskını yapan naşir Muhammed Şerif Sükker eserin takdiminde şöyle demektedir:

"İslâmî ilimler sahasında eser veren ulemâ, dinî hakikatlerin, hükümlerin ve manaların beyanına dair kitaplar yazmışlardır. Ancak şerî hükümlerden gözetilen amaçlar ve bunların sırları, manaların ve dinî hakikatlerin özü hakkında yazmak durumunda kalınca, konuyu çok muhtasar bir şekilde ele almakta ve genelde bunları diğer yazdıklarına bir ek mahiyetinde takdim etmekte idiler. Bu itibarla şeriatın ruhu ve felsefesine dair müstakil kitaplar yazmak ve onlarda sırf hikmet-i teşrîye yer vermek gibi bir gayreti çok az kişi göstermiştir.

İşte Şâh Veliyyullah, Hüccetullâhi'l-bâliğa adındaki hacimli kitabını sırf bu konuya, yani hikmet-i teşrîye ayırmış, İslâm şeriatının gerçek anlamda felsefesini yapmış, konunun hakkını vermiş ve bu sahada üstün bir başarı göstermiştir. Âlimler onun bu başarısını büyük bir beğeni ile karşılamışlar ve bu sahada onun yazdıklarını esas almışlardır. Kitap büyük bir kabul görmüş ve bunun bir sonucu birçok naşir tarafından neşre hazırlanmış ve defalarca basılmıştır..."

4. HİLÂFET SİSTEMİNE OLAN İHTİYACI ORTAYA KOYMASI

Râşid Halifelerin Hilafetlerinin İsbatı, Ümmetin Onlara Karşı Olan Minnet Borcunun Büyüklüğü:

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin üzerinde durduğu önemli konulardan biri de hilafetin lüzumu ve râşid halifelerin hilafetlerinin isbatı ve onların yaptıkları büyük hizmetlerin ortaya konulması doğrultusunda olmuştur. Bu konuda "İzâletu'l-hafâ an hilâfeti'l-hulefâ" adlı sahasında çok değerli olan eserini yazmıştır.

Şah Veliyyullah Dihlevî, hilâfetin ve râşid halifelerin hilafetinin isbatını, dinin en önemli esaslarından biri görür ve bu esasa dört elle tutunmayan kimselerin, İslâm'ın hemen her konudaki meseleleri karşısında kuşku duyacaklarını ifade eder. Zira bu esas, dinin korunmasını ve daha sonraki nesillere ulaştırılmasını garanti eden bir kurum özelliği arzetmektedir.
İslâm'ın ilmî ve nazarî bir yorumu mahiyetindeki Hüccetullâhi'l-bâliğa adlı eserinden sonra bu kitabını yazmasının güçlü bir sebebi vardır. O, bu eseriyle, Hüccetullâhi'l-bâliğa'da nazarî ve ilmî olarak ele aldığı İslâm'ın esaslarının, ilkelerinin Rasulullah'tan (s.a.) sonra gerçek hayatta nasıl emsalsiz bir başarı ile uygulandığını, İslâm öğretilerinin amelî bir biçimde nasıl ortaya çıktığını ve hayata görkemli bir şekilde tatbik edildiğini, İslâm toplumunda bunun sonuçlarının neler olduğunu, bu uygulamanın o devrin iki süper gücü olan köklü medeniyetleri nasıl ortadan kaldırdığını.., ortaya koymak istemiştir.
Bu konuda İmam Ebû Yusufun (ö. 182/798) el-Harâc'ından başlayarak, Mâverdî'nin (ö. 450/1058), el-Ahkâmu's-sultâniyye'si, İmam Gazzâlî'nin hocası Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) Gıyâsu'l-ümem ve'ltiyâsi'z-zulem'i, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) es-Siyâsetu'ş-şer'iyye'si gibi kaynak eserler varsa da, bunlar râşid halifelerin hilâfetinin sübutu ve sıhhati, onların dindeki yerleri konularını ele almamışlardır. Özellikle Şiilerin bu konuda kuşku uyandırmaya çalışmaları ve halkın da onların bu ortaya attıkları şüphelerden etkilenmeleri bu kitabın yazılmasının en büyük sebebi olmuştur. Bu konu Şah Veliyyullah Dihlevî'ye göre çok önemlidir. Zira İslâm'ın varlık ve bekası bunların elinde gerçekleşmiş, dünyanın dört bir tarafına bunlar sayesinde yayılmıştır. Dolayısıyla onlar hakkında kuşku uyandırmak, Kur'ân'ın korunması, hadislerin nakledilmesi gibi konular da dahil olmak üzere, dinin özüne yönelik şüphe tohumlan atmakla aynı manaya gelmektedir.
O, bu önemli eserinde ilk defa, İslâm'ın tarihi ile müslümanların tarihini, dinin kendisi ile onu temsil eden insanların davranış ve yaşayışlarım birbirinden ayrı olarak değerlendirmiş, müslümanların tarihini, İslâm tarihi noktayı nazarından incelemiş ve tenkit etmiştir. [30]

5. SİYASÎ DURUM VE ŞAH VELİYYULLAH'IN ETKİSİ

Bu durumu es-Seyyid Süleyman en-Nedvî şöyle anlatır: "Şah Veliyyullah Dihlevî zamanında güvenlik ve huzur, Hind ülkesinden silinip yok olmuştu. Bütün ülke derebeyliklere bölünüp iç savaşa, siyasi kargaşaya ve her çeşit belalara, başkaldıranlara duçar kalmıştı. Delhi'nin devlet merkezi olma hüviyeti tükenmiş, her silahşor kendi padişahlığının rüyasını görür olmuştu. Sihler bir taraftan, Merhethler öbür taraftan, Catlar üçüncü taraftan ve Rühîleler dördüncü taraftan ülkenin her tarafında kargaşa çıkarıyorlardı. Nadir Şah'la, Ahmed Şah gibi hırslı ve atılgan komutanlar Hayber geçidine dikilerek istedikleri zaman kasırga gibi esip, her tarafı sel gibi silip süpürüyorlardı. Bu hengamede Allah bilir Delhi kaç kere yağmalandı, mahvedildi ve kaç kere yeniden kuruldu?!
"Bütün bu olaylar olurken Allah'a bel bağlamış Delhi'nin ilim tacını taşıyan sultan Şah Veliyyullah'ın huzur, sükûn ve güveni o ölçüdeydi ki, herşey gözleri önünde olup bitmesine rağmen ne gönlünde huzursuzluk, ne düşüncesinde dağınıklık vardı; ne de kaleminde tutukluk, dilinde dönemin şikayeti ve yazısında güvensizliğin bir belirtisi görülüyordu. Sanki o; yeryüzünün kasırgalarının ulaşamadığı yukarıdaki bir semâda veya Allah'tan gelene razı olma ve sabretme makamında bulunuyordu da zaman ve mekanın olayları onda etkisini göstermiyordu. İşte bundan; gerçek ilim sahiplerinin şanının ne kadar yüce olduğu ve Allah'tan gelene razı olup O'na bağlanan kişinin derecesinin ne kadar yüksek olduğu anlaşılabilir.
*"Dikkat et, kalbler ancak Allah'ı zikretmekle (anmakla) huzur bulur." **[31]***
"Gerçek ilme yapılan hizmet; Allah'ı zikretmenin başka bir biçimidir. Bu bakımdan, eğer gerçek ilme hizmet etmek kalpte huzur, ruhta sükûn meydana getiriyorsa şaşmamak gerekir. Şah Veliyyullah'ın eserlerinden binlerce sayfa okuyunuz. Hiçbir zaman bunların hicrî 12. asrın binbir çeşit kargaşalarla dolu döneminde yazıldığını, o devrin eserleri olduğunu anlamayacaksınız. Her türlü çalkantı ve gürültüden uzak, huzur ve sükûn içinde akıp giden, zaman ve mekân çöplerinin, süprüntülerinen kirletmediği, tertemiz bir ilim ve fazilet ırmağı olduğunu göreceksiniz." [32]
Şah Veliyyullah Dihlevî, kendisini ilim ve irşad hizmetine vermekle, silahlı mücadeleye girmemekle birlikte güvenliğin sağlanmasını temin için ülkenin ileri gelen emirleriyle, özellikle General Necîbu'd-devle ile irtibat halinde olmuş, önceleri bu zat aracılığıyla, sonra da doğrudan Maratha'ları yenen Kandahar valisi Ahmed Şah el-Abdâlî ile irtibat kurarak bunları ülkenin durumuna el koymaları, siyasî birliği sağlamaları, kargaşayı sona erdirmeleri doğrultusunda teşvik etmiş, devamlı onlara sorumluluklarını hatırlatmıştır.
Şah Veliyyullah Dihlevî'nin ölümünden bir sene sonra, müslüman idareciler 1764 yılında Baksar'da İngilizler'e karşı yenilmişler, Delhi Şahı artık İngiliz memuru gibi bir hal almış, hiçbir nüfuzu kalmamıştı. "Halk Allah'ın, mülk sultanın, yönetim ise şirketin (İngilizlerin)" diyerek, ülkenin meşru yöneticilerinden tenfiz yetkisinin alındığını ifade etmişlerdi. Bu, ülkenin işgalinde ikinci adım oluyordu. Hükümdarı sembolik de olsa şimdilik koruyorlardı.
Halk, başlarında ulema olduğu halde bu emrivaki karşısında boş durmadı. icra yetkisi bulunmayan bir hükümdarın varlığının ne manası olurdu. Şah Veliyyullah Dihlevî, daha önceden, nasıl ki ziyasız güneş olamazsa, nufûzsuz da hükümdarın olamayacağı benzetmesiyle böylesi düşünceleri reddetmişti. Bu düşünceden hareketle oğlu Şah Abdulaziz, hükümdarın korunması ve İslâmî idarenin meşru sahiplerinin elinde bırakılması için halka cihad çağrısında bulunmaya, onları harekete geçirmeye başladı. Bundan böyle Hindistan'ın dâru'l-İslâm olmaktan çıkıp dâru'1-harp haline dönüştüğüne, dolayısıyla bütün müslümanların cihad için seferber olmaları gerektiğine dair olan meşhur fetvasını çıkardı. Başta Şah Veliyyullah Dihlevî'nin büyük âlim olan oğulları olmak üzere, ulema halkı istilâcı İngilizlere ve Sihler gibi saldırgan Hindlilere karşı koymaya, bilinçlileştirme ve onları harekete geçirme faaliyetine giriştiler. Sadece daîlikle kalmadılar, ordular oluşturdular ve fiilî mücadelelerde önderlik ettiler.
Şah Veliyyullah ekolünün öğrencilerinden ve onun tarikati-nin müntesiplerinden biri olan Rae Bareli'li Seyyid Ahmed'in başlattığı -Şah Veliyyullah Dihlevî'nin torunu olan Şah İsmail ile birlikte 1247/1831'de Sihlere karşı yapılan bir savaşta şehidliği ile sonuçlanan- meşhur kıyam hareketi ile Şah Veliyyullah Dihlevî'nin sûfî dünya görüşü ile taçlanmış tasfiyecilik öğretisi bir cihad hareketi şekline" dönüştü. Bu hareketlerin, İslâmî şuurun uyanmasında önemli etkisi oldu.
Müslümanların genel hoşnutsuzuluğu 1857'deki genel ayaklanmada tekrar kendisini gösterdi. Ulema, bu ayaklanmayı sadece manen desteklemekle kalmadı, orada fiilen de savaştı ve hatta müslümanların etkili oldukları, din ve kültürlerinin kuvvetlice kök saldığı bölgelerde kesin bir cihad niteliğine büründü. Hareket başarısızlıkla sona erince bu ulemâ, -ki bunlar, esas itibarıyla Şah Veliyyullah Dihlevî ve onun oğullarıyla

öğrencilerinin ekolünden gelmekteydiler- 1293/1876'da şimdiki meşhur Deoband ilahiyat Okulu'nu kurdular. Okulun daha başlangıçta iki gayesi vardı: İslâmî ilimleri ve değerleri koruyacak din adamları yetiştirmek; Hindistan'ı İngilizlerden kurtarmak. Bu okul, yine Şah Veliyyullah Dihlevî okuluna mensup olan, fakat kendilerim "taklit aleyhdarları" ya da "Ehlu'l-hadîs" olarak tanımlayan ve daha radikal bir tavırla Ortaçağ'la olan bağı hemen hemen kökten kopararak, ilk asırların İslâmiyetini yeniden canlandırmaya çalışan Seyyid Ahmed ekolüne nisbetle daha mutedil bir sünnî ıslâhat görüşünü temsil etmiştir.

6. ÜMMETİN HER KESİMİNE YÖNELİK İRŞAD VE NASİHATLARI

Şah Veliyyullah Dihlevî, toplumda genel bir bozulma olduğunu görmüş ve insanlara içlerinde bulundukları halleri hatırlatarak, ne yapmaları gerektiğini nasihat yoluyla belirtmiştir. Bu meyanda çeşitli kesimlere şöyle seslenmiştir:
Lâyık olmadıkları halde baba veya mürşidlerinin postlarına oturanlara:
"Ey -bu gibi- insanlar! Niçin böyle her biriniz kendi reyini beğenerek bölük bölük ayrıldınız da Allah Teâlâ'nın insanlara rahmet, lütuf ve hidayet olarak gönderdiği Tarîkat-ı Muhammediyye'yi terkettiniz... Kendi kendiniz eğri yolda olduğunuz halde hep birer imam kesiliyor ve doğru yolun yalnız kendinizinki olduğunu iddia ile buna davette bulunuyorsunuz... Biz dinini menfaati karşılığında satan bu gibi yolkesicilere razı değiliz..."
İlim taliplerine:
"Ey kendilerine âlim diyen akılsız kişiler! Yunanların köhnemiş ilimleriyle ve sarf, nahiv, maanî.., ile meşgul oldunuz, bunlara da ilim dediniz. Asıl ilim Allah'ın kitabı ile Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetidir... Fukahanın hükümlerine uydunuz, onların reylerine takılıp kaldınız da, zaman bunlara uymuyor diye nassları terkettiniz, din bu mudur?!... İnanıyorsanız, peygamberinize uyunuz; onun hadisleri bir mezhebe uysun uymasın, ona tabi olunuz!..."
Vaizlere, tekke âbid ve zahidlerine:
"Ey sofular! İniş, yokuş yürüdünüz, kuru yaş topladmız; insanları uydurulmuş, dinde aslı olmayan birçok şeye davet ettiniz. Kolaylaştırmak için gönderildiğiniz halde güçlük çıkardınız, kendilerine hakim olamayan (ne dediklerini bilmeyen) âşıkların sözlerine sanidiniz; halbuki onlar susatırlar, fakat susuzluğu gideremezler..."
İdarecilere:
"Ey idare edenler! Allah'tan korkmaz mısınız?! Geçici lezzetlere dalıp idare ettiklerinizi kendi hallerine terkettiniz. Birbirini yiyorlar, ne günah biliyorsunuz, ne de ceza... Zayıfı eziyor ve yiyor, kuvvetliyi bırakıyorsunuz..."
Askerlere:
"Allah Teâlâ sizleri cihad için, Allah'ın dinini yüceltmek, İslâm'a hizmet etmek için istemiştir. Halbuki siz silahınızı menfaatiniz için saklıyor, bunun için kullanıyor, her türlü günahı işliyorsunuz... Halka zulmediyor, yediğîiizin neden ibaret olduğuna aldırmıyorsunuz..."
İş sahiplerine:
"Ey iş ve zanaat sahipleri! Emanetleri zayi ettiniz ve ibadetleri terkettiniz. Servet yapıp bunu içki, kumar ve fuhuşta yiyip bitiriyorsunuz."
Bütün müslümanlara:
"Güzel ahlâkı terkettiniz, ruhunuza egoizm ve şeytan hâkim oldu, kadınlar erkeklere kafa tutuyor, erkekler kadınların hukukuna riayet etmiyor, size helâl acı, haram tatlı geliyor... İbadetleri terkettiniz, çeşitli hurafe ve bidatlara uydunuz.
Bu tenkit ve tesbitler Şah Veliyyullah Dihlevî'nin -dinî gayreti yanında-, görüş açısının ne kadar geniş ve ihatalı olduğunu göstermektedir.
Şah Veliyyullah Dihlevî, toplumun her kesimine yönelik bu türden nasihatlarla yetinmemiş, aynı zamanda ülkede yaygın halde bulunan pek çok bid'ata, Hindu geleneklerine uymaya karşı da sert bir şekilde mücadele etmiş, insanları uyarmıştı. Bu cümleden olmak üzere kocası ölen kadının bir daha evlenmemesi, mehirlerde aşırılığa kaçılması, mutlu günlerde, düğün ve bayramlarda, yas günlerinde israfa kaçılması.., konularına dikkat çekmiştir.[33]
Böylece o, müslümanların geçmişlerini olduğu kadar halihazır hallerini de ele almış ve son derece şümullü bir biçimde tahlile tabi tutmuş ve ümmetin ıslâhı için gerekli her türlü çabayı göstermiştir.

7. İSLÂM'IN RUHUNU KAVRAMIŞ İNSANLAR YETİŞTİRMESİ

Şah Veliyyullah Dihlevî, giriştiği faaliyetlerin sonuç vermesi ve devamlılık arzedebilmesi için, İslâm'ın ruhunu kavramış insanların yetiştirilmesine ayrı bir önem vermiş ve başta oğulları olmak üzere pek çok kıymetli insan yetiştirmiştir. Onun başlattığı ıslâh ve tecdîd faaliyetlerini, başta Şah Abdulaziz olmak üzere oğulları ve diğer yetiştirdiği insanlar sürdürmüştür. Böylece onun başlattığı birçok şey zamanla güzel sonuçlar vermiş ve Hint kıtasında İslâmî şuurun uyanmasında büyük katkıda bulunmuştur.

8. EĞİTİM VE ÖĞRETİM PROGRAMINDA YENİLİK YAPMASI VE BUNUN ETKİSİ

Hindistan'da eğitim ve öğretim düzeyi genelde pek yüksek olmamıştır. En başta okutulan ilimler fıkıh ve kelâm idi. Onbeşinci asırda mantık yanında hitabet ve belagat ilimleri ağırlık kazandı. Moğollar döneminde özellikle de Ekber Şah zamanında felsefe önem kazandı. Onyedinci yüzyıl başlarında muhaddis lâkaplı Delhili Abdulhak'ın neşrettiği eserlerle hadis ilminin gelişmeye başladığını da görmekteyiz. Onsekizinci yüzyılda Lucknow'daki Farangi Mahal medresesi müderrislerinden Molla Nizamuddin (ö. 1747) "ders-i Nizamî" olarak bilinen meşhur ders programını yayınladı. Bu program, on altı ayrı dersi ve bu derslerde okutulan tam seksenüç kitabı içeren, dokuz ya da on yıllık orta ve yüksek öğrenim projesinden ibaretti.
Aynı çağda yaşayan ve babası tarafından özel bir programla yetiştirilen Şah Veliyyullah Dihlevî ise, daha basit bir program hazırlamıştı. Onun listesinde tabiat bilimleri program dışı bırakılmamış, ancak Önemleri azaltılmıştı. Onun en önemli teklifi, babasının başlatmış olduğu Kur'ân'ın mümkün olduğu kadar hiç tefsire başvurmadan, sadece metninin öğretimde esas alınması olmuştur. Nizamuddin'in ders programı "aklî ilimlere"

ağırlık verirken, Şah Veliyyullah Dihlevfın programı hadis, fıkıh, kelâm gibi temel naklî ilimlere ağırlık verip, bir yenilik getirerek ayrıca Sûfîlerin eserlerini de listesinin sonuna eklemiştir. Bu iki program, şimdiye kadar medreselerde bazı küçük değişikliklerle okutulagelmekte olan programların esasını oluşturmuştur.
Veliyyullah ekolü, sadece bir eğitim ve öğretim kurumu olmayıp, aynı zamanda İslâm'ın özüne dönmeyi amaçlayan çabayı da temelde içermektedir. Bu ikinci özelliğiyle iki aşırı uç arasında denge görevi yapmıştır. Bir taraftan bu ekolün temel akımını, Deoband medresesi gibi eğitim kurumları temsil etmeye başlarken, diğer taraftan sadece felsefe gibi aklî ilimleri değil, aynı zamanda geçerliliğinden şüphe ettikleri kelam ilmini bile -Hanbelîler gibi- dışlayacak kadar hadise önem veren, aşırı sağ eğilimli Ehl-i Hadis ekolünü doğurmuştur. [34] Hadise ağırlık verilmesi, Hinduizmin islâm'a tecavüzü olarak kabul edilen bâtıl dinî inançlarınt kaldırılıp atılmaya çalışılması gibi tasfîyeciliği ön plâna çıkarmaları bariz bir nitelik olarak beliren Ehl-i Hadis ekolü, ateşli bir mücadeleci olan Seyyid Ahmed'in faaliyetçi elinde, Arap Vehhâbîliğinin mükemmel bir benzeri olmuştur. Ancak sûfî öğretilerin hareketin bir parçası olması, zaten tarih itibarıyla da daha önce olan bu hareketi, Arap Vehhâbiliğinden ayıran en önemli unsur olmaktadır. Kaldı ki bunlar, kendilerinin Hanbelî olduklarını iddia eden Vehhâbîlerin aksine gayr-ı mukallit olduklarını iddia etmektedirler. Şah Veliyyullah Dihlevî'ye dayanan bu her iki ekol de, siyasî olarak İngilizlere karşı açıkça mücadele yürütmüşlerdir.

IV- Eserleri

Arapça ve Farsça'yı çok iyi kullanan Şah Veliyyullah, her iki dille de pek çok değerli eserler vermiştir. Kesin sayısı bilinmeyen eserlerinin önemlileri şunlardır:

Kur'ân Ve Tefsire Dair Eserleri:

Fethu'l-habir bimâ lâ büdde min hıfzıhî fi't-tefsîr (Luknov 1314): Kur'ân'ın, meşhur hadis kitaplarında açıklaması yapılan garîb kelimelerine hasredilmiştir. Arapça'dır.
Fethu'r-Rahmân fi tercümeti'l-Kur'ân (Delhi 1294, Luknov 1902): Farsça Kur'ân tercümesidir. Arapça nazmı, ölçü olarak dikkate alınmış olan bu tercümenin pek çok baskısı yapılmıştır. Tercüme ile birlikte haşiyesinde çok faydalı notlar da eklenmiştir.
el-Fevzu'l-kebir fi usûli't-tefsîr (Lahor 1951): Tefsir usûlüne ait Farsça muhtasar bir eserdir. Bu eserde beş Kur'ân ilminden, harflerin ve sûrelerin başındaki hurûf-ı mukatta'amn tevillerinden ve diğer hakikatlerden bahsedilmiştir. Urduca [35], Arapça (Beyrut 1987) ve Türkçe [36] tercümeleri yapılmış, birçok defa basılmıştır.
Mukaddime fi Kavânîni't-terceme: Farsça, Kur'ân'ın tercümesi ve karşılaşılacak güçlüklerin giderilmesine dair nefis bir risaledir. Urduca'ya çevrilmiştir.
Te'vîlu'l-ehâdîs [37]: Peygamberler kıssasına dair irşad edici değerli bir risaledir. Arapça'dır. İngilizce'ye de çevrilmiştir (Leiden 1973).
ez-Zehrâvân: Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin tefsiridir.

Hadis İlmine Dair Eserleri:

el-Erbeîn (Luknov 1319): Arapça olan bu eserde az sözlü çok manalı kırk hadis toplamıştır. Kırk hadis seçimi konusunda İmam Nevevî ve diğerlerinin yaptığına benzer bir metot izlemiştir. Seçmiş olduğu bütün hadisleri, üstadı Ebû Tâhir'den Hz. Ali'ye uzanan muttasıl senedlerle rivayet etmiş olması yönüyle emsallerinden ayrılır. Ezberlenmesi kolay, okullarda okutulabilecek özelliktedir. Urduca'ya da çevrilmiş ve Cihl Hadîs adıyla basılmıştır (Daryâbâdî 1967).
el-Fadlu'l-mübîn fi'l-müselsel min hadîsi'n-Nebiyyi'l-Emîn (s.a.). Arapça'dır.
el-İrşâd ilâ mühimmatı ilmi'l-isnâd: Arapça küçük bir risaledir. İsnadla uğraşanlar için çok değerlidir. Birçok defa basılmıştır.
el-Musaffâ şerhu'l-Muvatta: Yahya b. Yahya el-Leysî'nin rivayetini esas alan Muvatta'ın Farsça şerhidir. Dihlevî, İmam Mâlik'in Muvatta'ını en sahih ve en faydalı fıkıh ve hadis kitabı kabul eder. İçtihad melekesinin oluşabilmesi için bu kitabı zorunlu görür. [38] Bu düşünceden hareketle o, Muvatta'daki hadisleri fıkıh kitaplarındaki tertibe göre sıraladıktan sonra ilgili âyetleri de eklemiş, bunları Farsça'ya tercüme etmiş, sonra garip kelimeleri açıklamış ve fukahamn ihtilaflarına yer vermiştir. "Belağanî" ifadesi ile yer alan bazı rivayetleri, ihtisar etme amacıyla kitaba almamıştır. [39]
el-Müsevvâ şerhu'l-Muvatta (Beyrut 1983): Bu Arapça şerhte de, el-Musaffâ'da olduğu gibi istifadeyi kolaylaştıracak güzel bir tertibi esas almış, ilgili âyetleri koymuş, gerekli izahatı vermiş, her konuda sadece Hanefî ve Şafiî mezhebinin görüşlerine yer vermiş, diğer mezheplere temas etmemiştir. İki cilt halinde matbudur.
Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, hadis fıkhı ve derslerinde takip ettiği, terviç etmek istediği yaklaşımı bu iki kitap gayet güzel bir şekilde temsil eder. İmamın, içtihad gücü, hadis fıkhı ve ilimlerin-deki derinliği açıkça gözükür. Altı sahih hadis kitabından ileride tuttuğu Muvatta'ı çok beğenir, ona gerekli ilginin gösterilmesi ve hadis okutulması sırasında onun başa alınması çağrısında buludur.
en-Nevâdir min ehâdîsi Seyyid'l-evâil ve'l-evâhir. Arapça'dır.
Risale basîta fî'l-esânîd: Farsça'dır, hadislerin senetleri konusunda ince tetkikleri havi bir risaledir.
Şerha terâcimi'l-ebvâb li'l-Buhârî: Buhârî'nin kitabını tahkik etmiş ve onun bab başlıklarıyla ilgili gerçekten faydalı bir şerh yapmıştır. Arapça'dır. İlk kez, 1323 yılında Haydarabad'da Dâiratu'l-Meârif el-Osmâniyye tarafından basılmış, sonra Buhârî nüshasına mukaddime olmak üzere eklenerek Delhi'de yayınlanmıştır.

Akaide Ve Ehl-i Sünneti Savunmaya Yönelik Eserleri;

Husnu'l-akîde veya el-Akîdetu'l-kasene (Luknov 1962): Akaide dair muhtasar Arapça bir risaledir. Urduca'ya da çevrilmiştir. [40]

İzâletu'l-hafâ an hilâfeti'l-hulefâ (y.y. 1286): Farsça, konusunda emsalsiz bir kitaptır. Urduca'ya iki çevirisi yapılmıştır. [41]
Kurretu'l-ayneyn fi tafdîli Şeyhayn (Delhi 1320): Râfızîlere reddiye olmak üzere yazılmış Farsça ve Arapça bir eserdir. Urduca'ya da çevrilmiştir (Luknov 1296).
el-Mektûbu'l-medenî fî hakâiki't-tevhid. Tevhidin hakikatine dair, İsmail b. Abdullah er-Rûmî'ye gönderdiği mektuptur.
el-Mukaddimetu's-seniyye fî'ntiŞâri'l-fırkati's-sünniyye. Arapça'dır.
Tuhfetu'l-muvahhidîn. Farsça'dır.

İslâm Hukuk Felsefesi

Hüccetullâhi'l-bâliğa: İslâm hukuk felsefesini yapan, hikmet-i teşrî'i konu edinen, şeriatın getirdiği hükümlerde gözettiği sırlardan ve maksatlardan söz eden, bu arada pek çok sahih hadisi şerheden, sahasında tek eserdir. Arapça olan bu eser Urduca'ya [42] çevrilmiştir. Birçok farklı baskısı yapılmıştır. [43]

Fıkha Dair Eserleri:

Ikdu'l-cîd fî ahkâmi'l-içtihad ve't-taklid (Delhi 1344): İçtihad ve taklid konusunda mutedil bir görüş sergilemiş, değerli bir çalışmadır. Urduca (Karaçi 1379) ve Türkçe'ye [44] içerisinde çevrilmiştir.
el-İnsâf fi esbâbi'l-ihtilâf beyne'l-fukahâi ve'l-müctehidîn (Beyrut 1977): Fukaha, müctehidler, hadisçilerle re'y taraftarları arasındaki ihtilaflardan söz eder. Bu kitabın muhtevası, Hüccetullâhi'l-bâliğa'nın 140-166 sayfaları arasında "İkinci Ek" başlığı altında yer almıştır. Arapça'dır. Urduca'ya [45], Türkçe'ye çevrilmiştir. [46]

Tasavvufa Dair Eserleri:

Altâfu'l-kuds fi letâifi'n-nefs. [47] Farsça'dır. Urduca (Lahor 1975) ve İngilizce'ye de (Londra 1982) çevrilmiştir.
Atyebu'n-nağam fî medhi seyyidi'l-arab ve'l-acem: Rasûlullah'a (s.a.) olan övgülerini içerir. Arapça'dır.
El-Büdûru'l-bâziğa (Surat 1935). Tasavvuf, hikmet ve kelâma dair çeşitli risalelerinde açıkladığı konuları özetle ele almıştır. Arapça'dır.
ed-Dürru's-semîn fî mübeşşirâti'n-Nebiyyi'l-emîn. Arapça'dır.
Fethu'l-vedûd li ma'rifeti'l-cünûd: Arapça'dır.

Fuyûdu'l-harameyn: Haremeyn-i şerifeyn'de kaldığı sürede yaşadığı hallere dairdir. Arapça'dır. Urduca tercümesiyle birlikte basılmıştır. [48]

el-Hayru'l-kesîr: Birçok yüksek hakikatten bahsettiği bu Arapça eseri Urduca [49] ve İngilizce'ye de (Lahor 1974) çevrilmiştir.

el-Heme'ât [50]: Farsça, Allah'a vâsıl olmanın yolunu anlatan çok değerli bir risaledir. Urduca'ya çevrilmiştir (Lahor 1946, Deoband 1969).
el-Hevâmi' fî şerhi Hizbi'l-bahr ala lisâni'l-hakâik ve'l-meârif. Farsça'dır.

el-Intibâh fi selâsili evliyâillâh: Birinci kısım mutasavvıflar-ca meşhur silsilelere dair olan bu Farsça eseri de [51] basılmıştır.
el-Kavlu'l-cemîl fi beyânı sevâi's-sebîl (Mısır 1290). Hindistan'da bulunan üç önemli sûfî tarikatı yani Kadiriyye, Çeştiyye ve Nakşibendiyye hakkındadır. Arapça'dır. Urduca'ya da çevrilmiştir (Lahor 1946).
Keşfu'l-ğayn an şerhi'r-rubâiyyeteyn (Delhi 1310). Farsça'dır.
el-Leme'ât. Farsça'dır.
Risâletu'l-hikme. Farsça'dır
er-Risâle fi şerhi rubâiyyetihi. Farsçadır.

es-Sata'ât fî'l-feyzı'r-Rabbânî. (Karaçi (mahalli takvimle) 939): Özel halleri ve görüşlerini içerir. İngilizce'ye [52] de tercüme edilmiştir.
Şerhu Hizbi'l-bahr (Delhi 1302). Farsça'dır. Urduca'ya da çevrilmiştir (Delhi 1350).
Şifâu'l-kulûb: Seyru sülük hakkındadır. Farsça'dır.
et-Tefhimâtu'l-ilâhiyye: Arapça ve Farsça karışık çeşitli konulara dair düşüncelerini ve kalbine doğan ilhamları ortaya koyan risalelerden meydana gelmiştir. Sadece bir parçası basılmıştır (Surat 1355).

Tarih Ve Hal Tercümelerine Dair Eserleri:

Enfâsu'l-ârifîn (Delhi 1897). Atalarının, üstadlarının ve aile büyüklerinin hal tercümelerine dair Farsça bir eserdir; aşağıdaki yedi bölümü içine alır Bunlardan, müstakil eserler olarak da bahsedilir:
i. Bevâriku'l-velâyât.

ii. Şevâriku'l-ma'rifât
iii. el-İmdâd fi ma'âsiri'l-ecdâd.
iv. en-Nebzetu'l-İbrîziyye fi'l-letâifi'il-Azîziyye.
v. el-Atiyyetu's-Samediyye fi enfâsi'l-Muhammediyye..
vi. İnsânu'l-ayn fî meşâyihı'l-Haratneyn.
vii. el-Cûz'u'l-latîf fî tercemeti'l-abdi'd-daîf Bu bölümde kendi hayatını ele almıştır.
Mecmûatu'r-resâü fî menâkıbi'l-İmâm el-Buhârî ve fadlı Ibn Teymiyye. Farsça ve Arapça'dır.
Surûru'l-mahzûn (Delhi 1308). Farsça'dır.

Mektupları:

Şah Veliyyullah ki siyâsî mektubât (Aligarh 1950). Siyasî mahiyet arzeden 358 mektubunu toplayan bir koleksiyondur.

Ayrıca Hayât-ı Velî ve Kelimât-ı Tayyibât adlı kitaplarından derlenmiş çok sayıda Arapça ve Farsça mektupları bulunmaktadır. [53]

Şiirleri:

Dîuânu'ş-şi'ri'l-Arabî: Oğlu Şeyh Abdulaziz toplamış, Şeyh Rafıuddin de düzenlemiştir.
Ayrıca Hayât-ı Velî ve Kelimât-ı Tayyibât adlı kitaplarda çok sayıda Farsça şiirleri bulunmaktadır.

Çeşitli Konulara Yönelik Diğer Eserleri:

Risâletu dânişmendî (Delhi 1321): Öğretmenlerin takip etmesi gereken metottan bahsetmiştir. Son derece faydalıdır. Urduca'ya (el-Rahîm, 1964) ve Arapça'ya da (Luknov 1403) çevrilmiş ve birçok kez basılmıştır.
Kitâbu'l-vasiyye: Farsça olan bu eserde, istenilen sonucun alınabilmesi için takip edilmesi gereken eğitim ve öğretim yolu, okutulacak kitaplar, irşad metodu gibi noktalar üzerinde durmuştur. Hindistan'da basılmıştır.
es-Sirru'l-mektûm fi esbâbi tedvini'l-ulûm (Delhi 1321). Arapçadır.
el-Makâletu'l-vadî'e fi'l-vasiyyeti ve'n-nasîha. Farsça'dır.
Sarf Mir. Farsça'dır.
er-Risâle fi'r-reddi alâ eş-Şeyh Hoca Horud Abdullah b. Abdulbâkî.

Bibliyografya

1. en-Nedvî, Ebû'l-Hasan Ali el-Huseynî, Ricâlu'l-fikr ve'd-da'veti fi'l-İslâm, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Dâru'l-kalem, Kuveyt 1985.
2. en-Nedvî, Ebu'l-Hasan, İslâm Önderleri Tarihi, Şah Veliyyullah Dihlevî, Çeviren, Yusuf Karaca, Kayıhan Yayınları, İst. 1992.
3. The Encylopaedia of islam, New Edition, Leiden 1965, II, 254-255
4. Brockelmann, Geschichte der Arabischen Literatür, Zweiter Supplementband, Leiden 1938.
5. en-Nedvî, Abdulhay, Nüzhetu'l-havâtır, Dâiretu'l-meârin'l-Osmâniyye, Haydarabad 1957, VI, 398-415.
6. Şah Veliyyullah Dihlevî, el-Feuzu'l-kebir fî usûli't-tefsîr, Arapça'ya çeviren: Selman el-Huseynî en-Nedvî, Beyrut 1987, s. 7-14.
7. Şah Veliyyullah Dihlevî, el-Müsevvâ şerhu'l-Muvatta, Beyrut 1983, s. 5-15.
8. Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullahi'l-bâliğa, Neşreden: Muhammed Şerif Sükker, Beyrut 1990, s. 5-18.
9. Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-bâliğa, Urduca'dan Çeviren, Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul 1971, s. 5-84
10. Karaman, Hayreddin, İçtihad, Taklid ve Telfik Üzerine Dört Risale, Dergah Yayınları, İstanbul 1971, s. 139-149.
11. Özen, Şükrü, Mezheplerin Doğuşu ve İçtihad Tartışması, Pınar Yayınlan, İstanbul 1987, s. 11-42.
12. el-Kettânî, Abdulhay b. Abdulkebir, Fihrisul-fehâris ve'l-esbât, Beyrut 1982, II, 1119-1121.
13. Abdulmüteâl es-Saîdî, el-Müceddidûn fi'l-İslâm, s. 442-444.
14. Ma'sûmî, Muhammed Sağîr Hasan, "eş-Şah Veliyyullah el-Muhaddis ed-Dihlevi ve kitâbuhu el-Büdûru'l-bâziğa", ed-Dirâsâtu'l-İslâmiyye, Sept. 1967, c. II, sayı, 3, s. 14-32.
15. Abdulmun'im en-Nemir, Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind, s. 524-529.
16. Ziriklî, Hayreddin, el-A'lâm, Beyrut 1984,1, 149.
17. Heyet, el-İslâm es-Sırâtu'l-müstakîm, Bağdad-New York 1963, II, 124-130.
18. el-Elvâ'î, Muhyiddîn, "el-Müellefâtu'l-arabiyye li ulemâi'l-Hindi'l-müslimîn", Mecelletu'l-Ezher, Kahire 1967, c. 38, sayı, 7, s. 721-726.
19. el-Huseynî, es-Seyyid Kudretullah, el-Allâme es-Seyyid Abdulhay el-Huseynî, Müerrihi'l-Hind el-ekber..., Dâru'ş-şurûk, Cidde, s. 63 vd.
20. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Babürlüler maddesi, İstanbul 1991, I, 400-404.
21. Fazlur Rahman, İslâm, İstanbul 1981, 187, 253 vd.
22. Fazlur Rahman, İslâm ve Çağdaşlık (İslâm Eğitim Tarihinde Fikrî Bir Geleneğin Değişimi), Türkçesi: Alpaslan Açıkgenç ve M. Hayri Kirbaşoğlu, Fecr Y., Ankara 1990. s., 121, 125.
23. Heyet, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1993, IX, 462-535.
24. Heyet, İslâm Ansiklopedisi, Hindistan maddesi, İstanbul, 1988, V/I, 517-535.
25. Kabir Ahmad Khan, "A Select Bibliography of Writings by and about Shâh Walî-Allâh Dihlavî in English and Urdu", Müslim World Bk.

Rev., 7, no, 1, 1986, s. 56-65.
26. Keskioğlu, Osman, “Ahmed Şah Veliyyullah Dihlevî, Hayatı-Hizmetleri-Eserleri”, Diyanet Dergisi, c. V (Aralık 1966), sayı 12, s.359-362.
27. Yurdaydın, Hüseyin G., İslâm Tarihi Dersleri, A.Ü. İlânîyat Fak. Yayınları No: 154, 318-325.
28. Muztar, A. D., Shah Wali Allah a Saint-Scholar of Müslim İndia, İslamabad 1979.
29. Çantay, Hasan Basri, “Müceddid Büyük Âlimlerden Şah Veliyyullah Dihlevî”, Hilâl, Ankara 1959/1, sayı 8, s. 11-13.
30. Zübeyr Ahmed, el-Adabu’l-Arabiyye, I, II.
31. el-Faruque, Muhammed, “Some Aspects of Müslim Revivalist Movements in India during the 18th Century: The Activities of Shah Wali Allah of Delhi”, Islamic Culture, Haydarabad 1989, c. 63/3, s. 19-41.
32. Aziz, M.A., A History of Pakistan, Lahora 1979, 70-73.
33. Hermanses, M.K., “The Current State of Shah Wali Allah Studies”, Hamdard İslamicus, Karachi 1988, Vol, XI No. 3, s. 17-30.
34. Islahi, Abdul Azim, “Shah Wali Allah’s Concept of Al-Irtifaqat (Stages of Socio-Economic Development)”, Journal of Objective Studies, Aligarh 1990, c. II, sayı, 1, s. 46-63.
35. Aziz Ahmad, “Political and Religious Ideas of Shah Wali-Ullah of Delhi”, The Müslim World, U.S.A. 1962, c. 52, s. 22-30.
36. Ömer Rıza, Kur’ân Nedir, İstanbul 1927, s. 88-90.

HÜCCETULLÂHİ’L-BÂLİĞA

Şah Veliyyullah Ed-Dihlevî

Bismillâhirrahmûnirrahîm!
Hamd olsun Allah’a ki, insanlığı İslâm fıtratı ve hidayet üzere yaratmış, onları pâk, hoşgörülü, kolay ve tertemiz olan bir din üzere kılmıştır. Ancak zamanla insanlar cehalete sapmışlar ve aşağıların aşağısı bir duruma düşmüşler, bahtları kararmış ve cehennemlik hale gelmişlerdi. Allah, onlara acıdı, lütfü ile ihsanda bulundu ve peygamberler gönderdi. Böylece onların karanlıklardan aydınlığa, sıkıntıdan ferahlığa çıkmalarını diledi; onlara itaati kendisine taatin şartı kıldı. Allah’ım! Bu ne büyük şeref, bu ne büyük yücelik!
Allah Teâlâ, sonra peygamberlerin tabileri arasından onların ilimlerine varis olacak, getirdikleri şeriatların sırlarını kavrayacak kimseler seçti ve bunlar Allah’ın lütfü ile onların sırlarına sahip oldular, nurlarını aldılar, böylece yüceldiler. Bu âlimlerden birini bin âbide üstün kıldı ve onlar melekût âleminin yüceliklerine erdiler; öyle oldular ki yerde gökte her şey hatta denizlerde balıklar bile onlar için hayır dua eder oldu.
Allah’ım! Sen yüce peygamberlerine ve onların varisleri bulunan âlimlere yer gök durdukça salât ve selâm eyle! Onlar arasından apaçık âyetlerle desteklenmiş olan peygamber efendimiz Hz. Muhammed’e hususiyle muamele et ve en üstün dualarımızı, en temiz selâmlarımızı, en samimi duygularımızı ona ulaştır. Onun ailesi ve ashabı üzere rahmet ve hoşnutluk sağ-naklarını yağdır ve onları en güzel mükafatla ödüllendir.

Hadis, Yakînî İlimlerin Esasıdır:

İmdi: Kerem sahibi Yüce Allah’ın rahmetine muhtaç olan bu kul yani Veliyyullah diye bilinen Ahmed b. Abdurrahim -Allah her ikisine de sonsuz lütuf ve ihsanı ile muamele etsin ve sonlarını ebedî nimet cennetleri eylesin!- der ki:
Bütün yakînî ilimlerin esası ve başı, dînî bilgilerin dayanağı ve temeli hadis ilmidir. Hadis, peygamberlerin en üstünü olan efendimizden -ona ve bütün âl ve ashabına salât ve selâm olsun!- sâdır olan söz, fiil ve takrirlerdir. [54] Bunlar karanlıkları aydınlatan ışıklar, hidayete götüren yolun işaretleridir; her tarafı aydınlatan dolunay mesabesindedir. Kim onlara boyun eğer ve itaat şuuruna varırsa, doğruyu bulur, hidayete kavuşur ve muradına erer. Kim de yüz çevirir ve sırt dönerse, azar ve aşağılaşır; eline zarar ve ziyandan başka bir şey geçmez. O yüce peygamber (s.a.) yerine göre yasaklamış, emretmiş; korkutmuş, müjdelemiş, temsiller getirmiş, öğüt vermiş, hatırlatmıştır. Bu haliyle sünnet, en az Kur’ân kadar önemlidir. Bu ilmin tabakaları vardır. Bu ilimle uğraşanların da kendi aralarında dereceleri bulunmaktadır. Keza bu ilmin bir kabuğu, içinde ise özü; bir sedefi, ortasında ise incisi vardır.

Hadis İlimleri Sahasında Ulemânın Telifi:

Ulemâ -Allah onlara rahmet etsin!-, pek çok alanda manası bilinmeyen konulan aydınlatıcı, zor yerleri kolaylaştırıcı kitaplar yazmışlardır. Hadis ilimleri içerisinde kabuk durumunda olana en yakını, onların şahinlik, zayıflık, garîblik ve müstefizlik gibi yönlerinin bilinmesidir. Hadis sarraf ve hafızlarından birçoğu bu işi üstlenmiş ve bu konuda eserler vermişlerdir.
Bu kabuk ilminden sonra, hadislerde geçen garîb kelimelerin manalarının bilinmesi, müşkül yönlerinin ortaya konulmasına dair ilim gelir ve bununla da Arap dili ve edebiyatında mütehassıs olan âlimler uğraşmışlardır. Bu ilimlerden sonra hadislerin içermiş olduğu şer’î manaları bilmek, onlardan fer’î hükümler çıkarmak, nassla beyan edilmiş hükümler üzerine kıyas yapmak, îmâ ve işaret yollarıyla istidlallerde bulunmak, mensûh [55], muhkem [56], mecrûh [57] ve mübrem [58] olanı bilmeye dair ilim gelir. Bu da, bütün ulemâya göre öz ve sedef içerisindeki inci mesabesinde olmaktadır ve bununla da ehl-i tahkik olan fakîhler uğraşmışlardır.

Hadis İlimlerinin En Üstünü:

Bence bütün hadis ilimleri içerisinde en zoru, kök itibarıyla en derinde olanı, şerefçe en yükseği, gördüğüm kadarıyla şer’î ilimlerin en başta geleni, mertebece en üstte olanı, miktarca en büyüğü “Hikmet-i teşri” ilmidir. Bu ilim, şer’î hükümlerin hikmetlerinden, onların gerekçelerinden, amellere has özelliklerden ve içerdikleri sırlardan bahseder. Bu, -Allah’a yemin ederek söylüyorum- ilimler içerisinde, kabiliyetli kimselerin en kıymetli

vakitlerini harcamasına ziyadesiyle layık olanıdır. Onlar, Allah'ın kendilerine farz kıldığı yükümlülükleri yerine getirdikten sonra kalan bütün vakitlerini buna ayırsalar, bu onlara âhiret için bir azık olur. Zira bu ilim sayesinde insan, şeriatın ruhunu kavrar ve onun ne getirmiş olduğunun şuuruna varır. Bunun sonucunda o kimsenin şeriat ile olan ilişkisi, aruz söyleyenin şiir divanlarıyla veya mantıkçının feylosofların burhanlarıyla, nahivcinin dil safiyetini yitirmemiş halis Arabların kelamıyla yahut da usûl-ı fıkıhçımn fukahânın ortaya koyduğu fer'î meselelerle olan ilişkisi gibi olur. Böylece onun sayesinde gecenin köründe odun toplayan [59], yahut sel suyuna dalan [60], yahut kör deve gibi yalpalayan yahut gözleri görmeyen bir hayvana binen biri gibi olmaz. Keza böyle biri özü kavrayacağından, kendisine doktorun elma yemesini tavsiye etmesi üzerine, aralarındaki sırf şekil benzerliğinden dolayı elma yerine ebûcehilkarpuzu (acı hıyar) yiyen kimsenin haline düşmez. Rabbinden gelen bir burhan üzere bulunur, işin bilincinde olur. Şu adamın haline benzer: Doğru sözlü biri kendisine zehirin öldürücü olduğunu söylemiş, o da onu haber verip, açıkladığı şey hakkında tasdik etmiş, sonra karineler aracılığıyla onun yani zehirin hararet ve kuruluğunun ifrat derecede olduğunu ve bu özelliklerin ise insan mizacına zıt düştüğünü öğrenmiştir. Bunun sonucunda önceden tasdik etmiş olduğu şeye olan inancı daha da artmıştır. [61]

Hadis İlminin Bu Dalında Eser Veren Az Olmuştur:

Gerçi hadis ilmi, Rasûluîlah'ın (s.a.) hadislerini tespit etmiş; onun getirdiği usûlleri, ayrıntıları ortaya koymuş, sahabe ve tabiînin söz ve uygulamalarını mücmel ve mufassal olarak açıklamıştır. Müctehidlerin gayretleri, fıkhın her bir konusunda göz önünde bulundurulan maslahatların açıklanması noktasına ulaşmış, ehl-i tahkik âlimler çok değerli nükteler ortaya koymuş, tetkik sahipleri değerli tahliller yapmışlardır. Bunun sonucunda bu alanda söz etmek -Allah'a hamd olsun- ümmetin icmâsım bozan yeni bir bid'at, yahut kör kuyuya dalmak olmaktan çıkmıştır. Ancak bu alanda yazan veya bu ilmin temellerini atmaya çalışan, esaslarını ve ayrıntılarını düzenleyen, dile dişe dokunacak bir şey ortaya koyan pek olmamıştır. Bir özdeyişde şöyle derler:
"Ben aslana bindim; terkime kim gelir?"

Hadislerin Sırlarına Vâkıf Olabilmek İçin Şer'î İlimlerde Söz Sahibi Olmak Zarurîdir:

Bu kolay bir iş de değildir; çünkü hadislerin esrarına vakıf olmak ancak şer'î ilimlerin tamamında söz sahibi olan, ilâhî marifet dallarının tamamında eşsiz bulunan kimseler için mümkün olabilir. Onun kaynağından içmek ancak Allah Teâlâ'nın göğsünü "le-dün ilmi"ne [62] açtığı, kalbini vehbî sırlarla doldurduğu kimselere nasip olur. Bütün bunlar yanında o kişi yanıp tutuşan bir tabiata, cevval bir zekaya sahip olmalı, izah, tasvir ve ifadede mahir olmalı, değerlendirmede üstün bir yeteneğe sahip bulunmalıdır. Esasların (prensip) nasıl çıkarılacağım, onların üzerine fer'î meselelerin nasıl bina edileceğini, kaidelerin nasıl konulacağını ve onların doğruluğunu tespit için gerek aklî ve gerekse naklî delillerin nasıl getirileceğini çok iyi bilmelidir.
İşte Allah Teâlâ'nın bana olan en büyük nimetlerinden biri, beni bu ilimden nasiplendirmesi ve ondan bana bir pay ayırmasıdır. Bununla birlikte ben eksikliğimi hep itiraf eder ve O'na iltica ederim:

"Ben nefsimi temize çıkaramam. Çünkü nefis hep kötülüğü emredicidir." [63]

Kitabın Telif Sebebi Bir Rüyadır:

Bir gün ikindi namazından sonra Allah'a teveccüh etmiş halde oturmakta idim. O anda Rasûlullah'ın (s.a.) ruhaniyeti zahir oldu ve üzerime attığı elbise sandığım bir şey ile beni bürüdü ve o halet içerisinde kalbime üfledi. Bu, dinin bir tür beyanına işaretti. O anda kalbimde bir nurun doğduğunu gördüm. Bu nur durmadan artıyordu. Bir zaman sonra Rabbim, bu önemli işin altına bir gün girmemin bir kaderim olduğunu, yeryüzünün, Rabbinin nuru ile parlayacağım, ışıkların batacağı yerde tekrar yansıyacağını, Şerîat-ı Muhammediyye'nin, sağlam delillere dayanmak üzere yepyeni elbiseleri içerisinde bu zamanda tekrar parlayacağını kalbime ilham etti.

Telife Teşvik Eden İkinci Bir Rüya:

Sonra rüyamda İmam Hasan (r.a.) ile İmam Hüseyin'i (r.a.) gördüm. O günde ben Mekke'de bulunuyordum. Sanki onlar bana bir kalem verdiler ve: "Bu dedemiz Rasûlullah'ın (s.a.) kalemidir." dediler.
Bütün bunların da etkisiyle kendi kendime, "Bir risale yazayım ki, ilme henüz yeni başlayanlar için yol gösterici olsun, tahsili tamamlamış kimseler için de hatırlatıcı ve düşündürücü olsun, uzak yakın herkes istifade etsin, ilim meclislerinde ve toplantılarda elden ele dolaşsın..." diye uzun uzun düşündüm.

Yazmaya Başlamanın Önüne Çıkan Engeller:

Bir türlü işe başlayamıyordum. Çünkü yanımda, yakınımda, arkamda, önümde aklıma takılan konularda kendisine başvuracağım hakkaniyet sahibi güvenilir bir âlim göremiyordum. Övgüye mazhar nesillerdeki haliyle naklî ilimlerde kendimi yeterli görmemem beni frenliyor, cehalet ve taassubun hakim olduğu, heva ve heveslerin peşinden koşulduğu, herkesin kendi seviyesiz görüşünü beğendiği bir zamanda olmam beni ürkütüyordu. Ve biliyordum ki çağdaş olma, nefretleri çekmek; telife kalkışmak hedef olmak için yeterli bir sebepti.

Değerli Bir Dost Beni Yazmaya Teşvik Etti:

Ben bir ileri bir geri böyle mütereddit bir halde iken Âşık diye bilinen en aziz kardeş, en değerli dost Muhammed (Sâhib) karşıma çıktı. O, bu ilmin yüceliğini ve faziletlerini kavramış, saadetin bu ilmin esas ve ayrıntılarını elde etmedikçe tamam olmayacağını görmüş, kendisinin bu sonuca ulaşabilmesi için mutlaka şek ve şüpheleri aşması, ihtilâf ve karşı koymaları göğüslemesi, kendisinin bu alana dalabilmesi için illâ da kendisinden önce kapıyı aralayacak bir yiğidin olması gerektiğini anlamıştı. Her yola çıkışında karşısına aşılmaz zorluklar çıkmıştı. Bunun üzerine dolaşabildiği kadar ülke dolaşmış ve kendisinde böyle bir yetenek olan birini aramış, iyisini kötüsünü yoklamış, zayıfını güçlüsünü denemiş, fakat bir türlü faydalı bir söz eden yahut elinde parlayan bir meşale tutan kimse bulamamıştı. Benim niyetimi öğrenince bana ısrarda bulundu, aşırı baskı yaptı, beni bırakmadı ve yanımdan ayrılmadı. Ben işi sürüncemede bırakıp bir bahane ileri sürdükçe bana "ateşten gem" hadisini [64] hatırlattı ve tutunabileceğim bir mazeret bırakmadı. Kaçacağım yol kalmadığını, bahanelerimin yersiz olduğunu anladım ve bunun mutlaka yapılması gereken ve bana ilham edilen önemli bir iş olduğuna kesin kanaat getirdim.

Bu İş İçin İstihare:

Sonunda bu görevin benim kaderim olduğunu, her taraftan bana yönelmiş bir iş olduğunu ve üzerime taayyün ettiğini anladım. Bunun üzerine Allah'a yöneldim ve istiharede bulundum, O'na sığındım, O'ndan yardım istedim. Kendi benliğimden tamamen geçtim ve cenaze yıkayıcımın elindeki ölü gibi ilâhî irâdeye kendimi teslim ettim, beni çağırdığı şeye böyle başladım. Allah'a halimi arzettim ve gönlümü boş şeylerden çevirmesini, bana eşyanın hakikatini olduğu gibi gösterrnesini, kalbimi doğrultmasını, dilimi açmasını, edeceğim sözlerde beni korumasını ve her halükârda beni doğru ifadeye muvaffak kılmasını, içimden geçirdiğim düşüncelerimi dışarıya vurmamda bana yardımcı olmasını, düşüncemi olgunlaştırmasını O'ndan niyaz ettim. Şüphesiz O, yakındır, icabet edendir.
O dostuma şunları arzettim: Ben beyan meclisinin suskunuyum, (fesahat) meydanında da topal bir atım var, (sermayem yok) kuru kemik kemiren biriyim, benim gibi kalbi lüzumsuz şeylerle meşgul birinin kağıtların arasına gömülüp araştırma yapması olacak bir şey değildir. Naklî ilimlerin ezberlenmesinde son noktaya ulaşabilecek ve böylece gelene gidene caka satacak imkânım mı var? Ben yalnız kendi başının derdinde, bir ayağının ucu kabirde bir adamım; gününü gün eden, bahtının çömezi olan, kalbine doğanların esiri, zahmetsiz kâr fırsatçısı biriyim. Kim buna kanaat etmekten hoşlanırsa, kanaat etsin. Kim de başkasını isterse iradesi kendi elindedir; ne dilerse onu yapsın.

Teklifin sırrına, her şeyin bir karşılığı olduğuna ve indirilmiş olan şeriatların hikmet ve sırlarına *"Fe lillâh'i-huccetu'l-bâliğa"* âyetiyle [65] işaret olunmaktadır. Bu naçiz eser de o sırlardan belirgin bir parça, onların ufkunda parıldayan dolunaylar mesabesinde olduğundan ona "Hüccetullâhi'l-bâliğa" ismini vermem yerinde ve güzel olmuştur. Allah bize yeter ve O ne güzel vekildir. O'ndan başka sığınılacak güç, yardım istenilecek kudret yoktur.

Giriş

Şer'i Hükümler Kulların Genel Çıkarları İçindir:

Bazıları, şer'i hükümlerin herhangi bir maslahat içermediğini, amellerle bunlara karşılık olarak düzenlenen mükafaat ya da ceza arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını düşünebilirler. Bunlar şer'î hükümlerle yükümlü kılmayı efendinin uşağını sınaması gibi görürler. Meselâ adam uşağının kendisine bağlılığını denemek için hiçbir anlam ifade etmeyen emirler verir; şu taşı kaldır, şu ağaca dokun... vb., der ve bununla onu sınamaktan başka bir şey amaçlamaz. Eğer verdiği emirlere itaat ederse ödüllendirir, isyan ederse cezalandırır. Teklif de işte böyle bir şeydir.
Bu düşünce yanlıştır; sünnet ve haklarında hayırla şehadette bulunulan ilk nesillerin icmâsı, bunun sakatlığını ortaya koymaktadır.
Kim aşağıda sayacağımız Örneklerin hikmetlerini kavramaktan aciz ise, onun ilim ve irfandan zerre kadar nasibi yoktur:

Ameller Niyete Göredir:

Ameller niyete, insanın içinde meydana gelen psikolojik hallere göre değer görür. Nitekim Rasûlullah (s.a.):
"Ameller niyetlere göredir." [66] Buyurmuştur. Allah Teâlâ da:
"Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır." [67] Buyurmaktadır.

Namaz, Allah'ı Anmak İçin Emredilmiştir;

Namaz Allah'ı zikretmek, O'na niyazda bulunmak için meşru kılınmıştır: Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Beni anmak için namaz kıl!" [68]
Keza namazın, âhiret gününde Allah Teâlâ'nın görülmesine hazırlık olması amaçlanmıştır. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Görmek için birbirinizle itişip kakışmadan şu dolunayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz. Bu itibarla eğer güneşin doğmasından önce bir namazdan ve batmasından önce bir namazdan geri kalmamaya gücünüz yetiyorsa, bunu yapın." [69]

Zekât, Belirli Bir Amacı Gerçekleştirmek İçin Meşru Kılınmıştır;

Zekât, cimrilik duygusunun uzaklaştırılması ve fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olunması için farz kılınmıştır. Yüce Allah, zekâtı

vermeyenler hakkında şöyle buyurmaktadır:
"Allah'ın kereminden kendilerine verdiklerini infakta cimrilik edenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır; tersine bu onlar için pek kötüdür. Cimrilik ettikleri şey de kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır." [70]
Rasûlullah (s.a.) da, (Yemen'e vali olarak gönderdiği Muâz'a):
"*Onlara, Allah Teâlâ'nın zenginlerinden alınıp, fakirlerine verilecek bir sadaka farzetmiş olduğunu da bildir."* [71] talimatını vermiştir.

Oruç, Nefsi Hâkimiyet Altına Alabilmek İçin Farz Kılınmıştır;

Oruç, nefsi kontrol altına almak ve ona egemen olabilmek için meşru kılınmıştır. Orucun farziyetini belirten âyetin sonunda gelen *"Umulur ki korunursunuz,"* [72] ifadesi ve Rasûlullah'ın (s.a.) (evliliğe gücü yetmeyenin oruç tutması tavsiyesi arkasından): *"Çünkü oruç, onun için bir kalkandır."* [73] Buyurması bunu açıkça ortaya koyar.

Hac, Allah'ın Âyetlerini Yüceltmek İçindir;

Hac, Allah Teâlâ'nın yeryüzüne koyduğu alâmetlerini (şeâir) tazim için konulmuştur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Yeryüzünde insanlık için konulmuş ilk ev, hiç şüphesiz ki Mekke'deki (Ka'be)dir. ***[74]***
"Safa ve Merve şüphesiz Allah'ın nişanelerindendir." ***[75]***

Kısas, Caydırıcı Olmak İçin Konulmuştur;

Kısas, şüphesiz öldürme olaylarının önünün alınması için bir müeyyide olarak meşru kılınmıştır. Yüce Allah: "*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır."* [76] Buyurur.
Hadler ve keffâretler de günahların önünün alınması için caydırıcı olmak üzere konulmuştur. Nitekim Yüce Allah bu meyanda olmak üzere:
"Ta ki (yasak av yapan) işinin cezasını tatmış olsun." [77] buyurmaktadır.

Cihad, Allah'ın Dinini Yüceltmek İçin Meşru Kılınmıştır;

Cihâd ise, Allah'ın dininin yüceltilmesi, ona yönelik fitnelerin ortadan kaldırılması amacıyla meşru kılınmıştır.
"Yeryüzünde fitne kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!" [78] âyeti bu amacı açıkça ortaya koymaktadır.

Muamelât İle İlgili Hükümler Adaletin İkamesi İçin Konulmuştur:

Günlük muameleler ve evlilikle ilgili hükümler ise, insanlar arasında adaletin gerçekleştirilmesi için konulmuştur.
Bu saydığımız örnekler yanında, konulan hükümlerde gözetilen şer'î bir amacın bulunduğunu ortaya koyan daha pek çok âyet ve hadis bulunmaktadır, bunun böyle olduğunu her asırda sayısız âlim ifade edegelmiştir. Bütün bunlara rağmen hükümlerde gözetilen şer'î maksatları kavrayamayan ve onların herhangi bir maslahat içermediğini zanneden kimsenin ilim ve irfandan nasibi, bir iğnenin denize batırılıp çıkarılışındaki sudan nasibi kadardır. O kişi -sözüne itibar edilmesi bir yana- oturup kendi haline ağlamalıdır.

Rasûlullah (s.a.) Bazı İbadetlerin Sırlarından Bahsetmiştir:

Sonra Rasûlullah (s.a.) bazı konularda vakitlerin belirlenmesinin hikmetinden bahsetmiş ve öğleden önce kılınan dört rekat namaz hakkında:
"O vakit, gök kapılarının açıldığı bir saattir; o saatte bana ait salih bir amelin oraya yükselmiş olması hoşuma gider." [79] Buyurmuştur.
Aşure günü orucu hakkında ise ondan gelen rivayetler, bu orucun meşruluğunun sebebinin, Mûsâ (s.a.) ve kavminin Firavun'dan bugünde kurtulmuş olmaları olduğunu, bizim hakkımızda meşru kılmışının sebebinin de, Musa'nın (s.a.) sünnetine uymak olduğunu belirtmektedir.
Rasûlullah (s.a.) bazı hükümlerin gerekçelerim (sebeb/illet) açıklamış ve uykudan kalkan birinin elini yıkamadan suya daldırmasını yasakladığı hadisinde gerekçe olarak:
"Çünkü eli nerede gecelemiştir, bilemez." [80] Buyurmuştur. Abdestte buruna su alıp sümkürmek hakkında da:
"Çünkü şeytan, geceyi kişinin burun deliklerinde geçirir." [81] Buyurmuştur.
Uyku(nun abdesti bozması) hakkında ise şöyle buyurur:
"Çünkü kişi yatıp (uyuduğu) zaman, mafsalları gevşer." [82]
Şeytan taşlamanın *"Allah'ın zikrini yerine getirmek için"* olduğunu söylemiştir.
İzin isteme hakkında da şöyle buyurmuştur:

“İzin isteme, sadece göz ilişmesin diye gerekli görülmüştür.” [83]
Kedi hakkında ise:
“O pis değildir; etrafınızda sürekli dönüp dolaşan yaratıklardandır.” [84] Buyurmuştur. [85]
Çeşitli yerlerde ise hükmün hikmetinin mefsedetin yani kullara dokunacak zararların uzaklaştırılması olduğunu açıklamıştır: Emzikli halde iken cinsî ilişkide bulunmayı yasaklaması ve bunu çocuğa zarar verir endişesiyle yaptığını ifade etmesi gibi.[86]
Bazı yasakları, kâfir milletlere muhalefet olsun diye koymuştur. Meselâ:
“Namaz kılmak için güneşin doğmasını veya batmasını araştırmayın! Çünkü güneş şeytanın iki boynuzu arasından doğar.” [87] Hadisi böyledir. Kâfirlerin güneşe secde ettikleri zaman bu anlardır.
Bazı yasaklar da dinde tahrife götürecek kapıların kapatılması için alınmıştır. Hz. Ömer, nafileyi farz ile bitiştirmek isteyen birine:
“Sizden öncekiler bu yüzden helak oldu.” demiş, bunu duyan Rasûlullah (s.a.):
“Allah, seni görüşünde isabetli kıldı, ey Hattâb oğlu!” buyurmuştur.[88]
Bazen de yasağın gerekçesi, güçlük ve sıkıntıya sebep olma endişesi olmuştur:
“Sizden her birinizin iki parça elbisesi var mı ki?” hadisi [89] ile:
“Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul etti, sizi bağışladı.” [90] Ayeti bu kabildendir.

Rasûlullah (s.a.) Terğîb Ve Terhîble [91] İlgili Sırları da Açıklamıştır:

Rasûlullah (s.a.) bazı yerlerde terğîb ve terhîbin esrarından da bahsetmiş, sahabe kendilerine karışık gelen, müşkül gözüken yerlerde kendisine müracaat etmiş, o da onların şüphelerini gidermiş ve duruma açıklık getirmiştir. Birinde şöyle buyurmuştur:
“Kişinin cemaatle kıldığı namaz, evinde ve işyerinde kılacağı namazından yirmi beş derece daha üstündür. Şöyle ki: [92] *Biriniz abdest aldığı zaman, onu hakkını vererek alır, sonra sadece namaz kılmak amacıyla camiye gelirse attığı her adım bir hayırdır ve suçlarının bağışlanmasına vesiledir.”* [93]
Bir başka zaman şöyle buyurmuştur:
“Sizden birinizin cinsî ihitiyacını tatmin etmesinde de bir sadaka vardır.” Dediler ki:
“Yâ Rasûlallah! Birimiz cinsî ihitiyacını gideriyor ve bu ona bir sevap oluyor öyle mi?!” Rasûlullah (s.a.):
“Ne dersiniz? Şayet o kimse şehvetini haram yolla giderecek olsaydı, bu ona bir günah olur muydu? İşte böyle, helâl yoldan gidermesinde de onun için bir sevap vardır.” buyurdu. [94]
Yine şöyle buyurmuştur:
“İki müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya geldikleri zaman, öldüren de öldürülen de ateştedir.”
“Bu öldürenin durumu açık, öldürülenin durumu niye öyle?” diye sordular:
“O da adamını öldürmeye karşı son derece hırslıydı.” [95] Buyurdu.
Bunlar gibi. (hükmün hikmetini açıklayan) daha sayılamayacak kadar pek çok örnek vardır.

Bazı Sahâbîler, Bir Kısım Hükümlerin Hikmetlerine İşarette Bulunmuşlardır:

Bu meyanda olmak üzere İbn Abbâs (r.a.), cuma için gusletme hükmünün hikmetini açıklamıştır. Zeyd b. Sabit, meyvenin henüz kendisini kurtarmadan satılması yasağının sebebini belirtmiştir. İbn Ömer, Kabe’nin rükünlerinden sadece ikisini selâmlamakla yetinmenin sırrını ortaya koymuştur. Sonra tabiîn nesli ve onları takip eden diğer nesiller ve müctehid imamlar hep aynı minval üzere devam etmişler, hükümleri maslahatlarla ta’lîl edegelmişler; onların manalarını (illet) kavramışlar, nasslarla belirlenmiş hükümler için, zararın defi ya da menfaatin celbi amacını gerçekleştirici uygun bir illet (hükme mesned) çıkarmışlardır. Nitekim bunları onların kitaplarında genişçe görmek mümkündür ve bu, mezheplerinde apaçık kendisini göstermektedir.

Selef Ulemâsı, Bazı Hükümlerin Sırlarını Açıklamışlardır:

Sonra el-Gazzâlî, el-Hattâbî [96], İzzeddin İbn Abdisselâm ve emsalleri gelmiş -Allah, katkılarından dolayı onları mükafatlandırsın- ve bunlar ince nükteler ortaya koymuşlar ve değerli tahkik ve tahliller yapmışlardır.
Evet! Sünnet, hükümlerin maslahata bağlı olduğu sonucunu ortaya koymakta ve bunun üzerinde icmâ bulunmaktadır. Ancak sünnet aynı zamanda, bir şeyin vacipliği ya da haramlığı hükmünün inmiş olmasının da -o şeyin içerdiği maslahattan sarfı nazarla-, itaat edenin sevaplandırılması, isyan edenin de cezalandırılması konusunda bizzat etkisi bulunduğunu ve işleyenin sevap ya da cezayı hakedeceği anlamında fiillerin güzellik ve çirkinliklerinin (hüsün ve kubuh) tamamen aklî olduğu düşüncesinin doğru olmadığı sonucunu da ortaya koymaktadır.

Şeriatın Görevi, Sadece Fiillerin Özelliklerini Bildirmek midir? [97]

Keza sünnet, "Şeriatın görevi, bir şey hakkında vaciplik ya da haramlık hükmü inşâ [98] etmek değildir; aksine onun görevi fiillerin özelliklerini olduğu gibi bildirmekten ibarettir; [99] aynen ilaçların özelliklerini ve hastalıkların türlerini açıklayan bir doktor durumundadır." [100] Düşüncesinin yanlış olduğunu da ortaya koyar.
Bunlar, sünnetin daha ilk bakışta reddedeceği sakat düşüncelerdir. Meselâ Rasûlullah (s.a.) Ramazan gecelerinin ihyası (teravih namazı) hakkında: *"Size farz kılınmasından korktuğum için bir daha çıkmadım."* [101] Buyurmuştur. Bir başka hadiste de:
"En büyük cürüm işleyen insan, haram olmayan bir şey hakkında soru soran ve bu sorusu yüzünden o şeyin haram kılınmasına sebep olan kimsedir." [102] Buyurmaktadır. Buna benzer başka hadisler de vardır.

İnsanlar, Yalnız Başlarına Şeriatın Hikmetine Vâkıf Olamayabilirler:

Eğer fiillerin güzellik ve çirkinlikleri (hüsün ve kubhu), onların iddia ettikleri gibi olsaydı, bu takdirde yolcu gibi meşakkat çeken mukîm birinin, ruhsata esas olan meşakkatin bulunması sebebiyle oruç tutmaması caiz olur, konfor içerisinde yolculuk yapan yolcunun da orucunu tutması gerekirdi. Şâri' Teâlâ'nın koymuş olduğu diğer hadlerde de durum aynıdır.
Sünnet, aynı zamanda, rivayetin sahih olması halinde sabit bulunan şer'î bir hükmün ifasının, o hükmün içermiş olduğu maslahatı bilmeye bağlanmasının helâl olmayacağını da ortaya koymuştur. Çünkü insanlardan pek çoğunun aklı, hükümlerin içermiş olduğu maslahatların pek çoğunu yalnız başına kavrayabilecek düzeyde değildir. Hem Peygamberimiz (s.a.) bizce aklımızdan daha güvenilirdir.

Bu İlim, Ehil Olmayanlara Nasip Olmaz:

Bu yüzdendir ki, bu ilim öteden beri ehil bulunmayanlardan hep esirgenmiş, onun hakkında, Allah'ın kitabını tefsir için gerekli şartlar aranmıştır. Sünnet ve diğer naklî delillere dayanmayan mücerred şahsî/indî görüşlerle bu alana dalmak haramdır.

Rasûlullah'a (s.a.) Muhalefet Edenin Benzeri:

Bu anlattıklarımızdan şer'î hükümlerle yükümlülük konusunda çıkacak sonucu şu benzetme iyice ortaya koyar: Efendinin uşakları hastalanır. Bunun üzerine efendi, adamlarından birini onlara ilaç içirmek üzere görevlendirir. Eğer uşaklar, ona itaat ederler ve ilacı içerlerse efendilerine itaat etmiş olurlar, efendileri kendilerinden hoşnut olur ve onları ödüllendirir, kendileri de hastalıktan kurtulmuş olurlar. Eğer uşaklar görevlinin sözünü tutmazlarsa, efendiye isyan etmiş olurlar; efendi onlara kızar ve kötü bir şekilde cezalandırır; tabii ilacı içmedikleri için hastalıktan kurtulamayacaklarından da helak olurlar.
Meleklerden rivayetle kendisini niteleyen bir hadisinde Rasûlullah (s.a.) işte bu manaya işaret etmiş olmaktadır. Hadis şöyledir:
"*Onun (Rasûlullah'ın (s.a.)) durumu temsili bir konak inşa eden adamın durumuna benzer. Adam orada bir ziyafet sofrası kurar ve bir davetçi çıkarır. Kim, davetçiye icabet ederse konağa girer ve ziyafet sofrasından yer. Kim de davetçiye icabet etmezse, konağa giremez ve ziyafet sofrasından yiyemez."* [103]
Yine şöyle buyurur:
"Şüphesiz benim ve Allah'ın benimle gönderdiği şeyin misali, bir kavme gelen bir adamın haline benzer, O adam şöyle der:
'Ey kavmim! Ben orduyu iki gözümle gördüm. Ben gerçekten çıplak ***[104]*** *bir uyarıcıyım. Kurtulmaya bakın! Kurtulmaya bakın!' Kavminden bir grup onun uyarısına kulak verir ve geceden yola çıkarak yavaş yavaş giderler ve kurtulurlar. Onlardan bir grup da onu yalanlarlar ve oldukları yerde sabahlarlar. Sonunda ordu onlar üzerine bir baskın yapar ve onları helak eder, köklerini kurutur."* [105]
Bir kudsî hadiste de şöyle buyurur:
"Bunlar, sadece size iade edilen amellerinizdir." [106]
Bu anlattıklarımıza nazaran, iki durum (görüş) arasında orta bir nokta bulunmaktadır ve buna göre hem fiillerde bulunan özelliklerin, hem de vaciplik ve haramlık hükmünün inmesinin, sevap ve cezaya müstahak olmada bir etkisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu orta nokta, "Cahiliye döneminde yaşayan insanlar, işlediklerine karşılık ceza görürler mi? Yoksa görmezler mi?" konusu ile ilgili olarak gelen birbiriyle çelişir vaziyetteki deliller arasını da bulacaktır.

Hükümler, Maslahatlarla Ta'lîl Edilmiştir:

İnsanlardan öyleleri vardır ki, bunlar hükümlerin kısmen maslahatlarla muallel olduğunu, amellere karşılık olarak verilen sevap ya da cezanın, onların nefsi olgunlaştıracak ya da ifsad edecek halet-i rûhiyeden çıkmış olmasına bağlı olduğunu bilirler. Nitekim Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Dikkat!... Bedende bir et parçası vardır ki, bu düzelirse bütün beden düzelir; bozulursa, bütün beden bozulur. Dikkat!... O kalptir." [107] Ancak bunlar, bu ilim dalının tedvin edilip, esas ve ayrıntılarının düzene sokulmasını aklen ve şer'an imkânsız görürler ve buna gerekçe olarak da şu itiraz noktalarını sıralarlar:
a) Bu ilmin meseleleri çok kapalı ve ağdalıdır (aklî gerekçe).

b) Selef, Rasûlullah'a (s.a.) olan yakınlıklarına ve ilimlerinin çokluğuna rağmen böyle bir yola başvurmamışlardır. Madem ki onlar bunu yapmamışlardır; öyle ise bu ilimle uğraşmanın terki konusunda sanki ittifakları vardır (şer'î gerekçe).
c) Bu ilmin tedvininde elde edilecek bir fayda yoktur; zira şeriatla amel etmek, onun içerdiği maslahatları bilmeye bağlı değildir.
Bütün bunlar da yukarıdakiler gibi yanlış düşüncelerdir. Şöyle ki:

Bazı Meselelerin Hikmetleri Gizlidir:

İtirazcı "Bu ilmin meseleleri çok kapalı ve ağdalıdır." sözüyle eğer bu dalda asla tedvin yapılamaz demeyi kastediyorsa, meselelerin kapalı ve zor olması bu sonucu gerektirmez. Nasıl olabilir ki, meselâ Tevhid ve Allah'ın sıfatları ilmine dair meseleler, anlaşılması ve kavranması daha zor ve çetrefilli bahislerdir. Buna rağmen Allah Teâlâ, kullarından dilediği kimselere onu kolaylaştırmıştır. Hemen her ilim, ilk bakışta onda araştırma yapmak imkânsız, sınırlarına vâkıf olmak muhal gibi görünür. Ancak gerekli araçlarıyla birlikte temrin yapılmaya başlanır, esaslarının kavranması için adım adım ilerlenirse, çok sürmez o ilim genel hatlarıyla kavranılır, ilkelerinin ortaya konması ve bunlar üzerine ayrıntıların ve ilgili bahislerin düzenlenmesi kolaylaşır.
Eğer itirazcı sözüyle mücerred işin zorluğunu kastediyorsa, bu doğrudur. Ancak bazı âlimlerin diğer bazılarına üstünlüğü işte bu zoru başarabilmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Yüce amaçlara ulaşmak, korkulu ve sıkıntılı yolculuklarla mümkündür. İlimlere hâkim olmak, akılların zora koşulması ve derin tefekkürlerin yapılması ile mümkün olur.

Selef Her Şeyi Tedvin Etmiş Değildir:

İkinci itiraz noktasına gelince, selefin bu ilmi tedvin etmemiş olmasının bir zararı yoktur. Zira Rasûlullah (s.a.) bu ilmin esaslarım ortaya koymuş, onlar üzerine ayrıntılar getirmiş, mü'minlerin emiri Hz. Ömer ve Hz. Ali, Zeyd, İbn Abbâs, Hz. Âişe... -Allah hepsinden razı olsun!- gibi sahabe fakihleri, bu yolda onun izini takip etmiş, hükümlerin hikmetlerini araştırmışlar ve konuyla ilgili birçok yönü ortaya koymuşlardır.

Din Âlimleri, Bu Konuda Kendilerine Zahir Olan Hususları Açıklayagelmişlerdir:

Sonra din âlimleri ve yakın yolunun sâlikleri, Allah Teâlâ'nın kalplerine açtığı bu ilme ait esasları açıklayagelmişlerdir. Onlardan biri, ortalığa şüphe tohumlan saçan biriyle münazara etmek durumunda kaldığı zaman, derhal şüphenin izalesine dair araştırma ve inceleme kılıcını çeker, kıyam eder, azmini biler, ihlasla hareket eder, bu iş için kollarını sıvar ve gerekli her türlü çabayı gösterir, bıd'atçilerin ordusunu darma dağınık eder ve onların güçlerini kırardı.

Bu Dalda İhatalı Bir Kitap Yazmak Yerinde Olacaktır:

Bütün bunlardan sonra gördük ki, bu ilim dalının esaslarını bünyesinde toplayacak derli toplu bir kitap yazmak, konuyu dağınık yerlerde ele almaktan elbette iyi olacaktı. Arapların "Küllü's-sayd fi cevfı'l-ferâ" [108] dedikleri gibi, böylece başka bir şeye ihtiyaç kalmayacaktı.

İlk Nesiller Bu Dalda Kitap Tedvinine Muhtaç Değillerdi:

İlk nesiller, Rasûlullah'ın (s.a.) sohbetinden feyiz almaları, zaman itibarıyla ona yakın olmaları, aralarında ihtilâfın az olması, Rasûlullah'tan (s.a.) sabit olan bir şeyi araştırmaya ihtiyaç duymayacak kalbi bir huzura sahip olmaları, naklî delilleri aklî esaslara vurma gibi bir endişelerinin bulunmayışı, ağır ve çetrefilli her konuda başvurabilecekleri güçlü ve güvenilir âlimlerin bulunması.., gibi sebepler yüzünden, bu ilmin esaslarını tedvin etme ihtiyacını duymamışlardı.

Onlar, Hadis İlimlerini Tedvine de İhtiyaç Duymamışlardı:

Nitekim onlar, ilk nesle olan yakınlıkları ve zamanlarının hadis ricaliyle bitişik halde olması, her şeyin gözlerinin önünde cereyan etmiş olması, güvenilir âlimlere her zaman için başvurma imkânının bulunması, ihtilâfın ve hadis uydurma faaliyetlerinin az olması.., gibi sebepler yüzünden, diğer hadis ilimlerinin tedvinine de ihtiyaç göstermemişlerdi. Bunlar, Garîbu'l-hadîs, Rical yani hadis ravilerinin isimleri, onların güvenilirlik dereceleri ilmi, Müşkilu'l-hadîs, Usûlu'l-hadîs, Muhtelefu'l-hadîs, Fıkhu'l-hadîs, zayıfı, sahihten, mevzûyu sabitten ayırma ilmi gibi.., ilimlerdi. Bütün bunlar, ilk devirlerde müstakil olarak tedvin edilmemiş, esas ve ayrıntıları düzene konulmamıştı. Bunlar ancak nesiller ve uzun bir zaman sonra, duyulan ihtiyacın artması, müslümanların genel çıkarlarının bunu gerektirmesi sonucunda gerçekleştirilmişti.

Fukahânın Hükümlerin İlletlerinde İhtilâfa Düşmüş Olmaları, Telîfe Teşvik Etmiştir:

Sonra, hükümlerin illetleri hakkındaki ihtilâfları sebebiyle fukahâ arasında ihtilâf büyüdü ve bu onları illetler üzerinde, onların şer'an muteber bulunan bir maslahata müncer olup olmadıkları noktasında durmaları sonucunu doğurdu. Neticede pek çok dinî konuda aklî esaslara yapışma ortaya çıktı, itikadı ve amelî esaslarla ilgili şüpheler belirdi ve iş döndü dolaştı, dinî nasslara uygun aklî deliller ikamesi, naklî delillerin aklî esaslara, işitilerek öğrenilenin (sem'î) akılla anlaşılana vurulması noktasına geldi. Üstelik bu, dine yardım ve onu destekleme, müslümanların dağınıklığını gidermek için gösterilen hayırlı bir çalışma olarak yapılıyor, en büyük ibadetlerden telakki ediliyor, tâatlerin başı sayılıyordu.

Telifin Faydaları:

1. Rasûlullah'ın (s.a.) mucizelerini izah eder:
İtirazcının "Bu ilmin tedvininde elde edilecek bir fayda yoktur..." sözü bizce doğru değildir. Aksine telifin çok büyük faydaları vardır. Bunlardan biri de Rasûlullah'ın (s.a.) mucizelerinden birinin izahıdır. Şöyle ki: Rasûlullah (s.a.) yüce Kur'ân'ı getirmiş ve onunla zamanının fesahat ve belagat sahiplerini âciz bırakmıştır, onlardan hiçbiri en ufak bir süresiyle dahi ona karşı koyamamıştır. Sonra birinci neslin zamanı son bulup da, Kur'ân'ın mucizelik yönleri insanlara kapalı kalınca, ümmetin âlimleri kalkmış ve (yaptıkları teliflerle) kendileri gibi olamayanların anlayabilmesi için onun i'câz yönlerini açıklamışlardır.

2. İslâm şeriatının kemâlini ortaya koyar:
Keza Rasûlullah (s.a.), Allah Teâlâ katından olmak üzere, beşerin dikkate almaktan âciz kalacağı maslahatları içeren ve şeriatların en kâmili bulunan bir nizamı getirmiş, zamanının insanları (sahabe), onun getirdiği bu muazzam şeriatın değerini en üst düzeyde idrak etmişti. Bu idrakleri sonucunda da onun özelliklerinden bahsetmişler, hutbelerinde, yaptıkları konuşmalarda onun yüceliklerinden söz etmişlerdi. Onların devri son bulunca, yerlerini dolduracak ve Rasûlullah'ın (s.a.) getirdiği şeriatın, en üstün nizam olduğunu ortaya koyacak mucizevî yönlerinden, üstün meziyetlerinden bahsedecek, onun gibi birinin böyle bir şeriatı getirmesinin yalnız başına büyük bir mucize olduğunu belirtecek bir zümrenin ümmet içerisinden çıkması ve bu işi üstlenmesi vacip olmuştur.

3. Kalbi huzura kavuşturur:
Telifin faydalarından biri de, imanın ötesinde kalbî huzura eriştirmesidir. (Ölüleri nasıl diriltti̇ğini kendisine göstermesini isteyen) Hz. İbrahim'e Allah Teâlâ'nın:
"İnanmıyor musun?" sorusuna:
"Hayır, inandım! Lâkin kalbimin mutmain olması için görmek istedim." [109] Demesi, sözünü ettiğimiz kalbî huzura işaret etmektedir.
Bu şöyle olur: Delillerin ortaya çıkması ve bilginin yollarının çok olması, insana kesin bir kanaat verir, göğsünü ferahlatır ve kalpte bulunabilecek şüpheleri giderir. Böylece insan inanç bakımından kalbî bir huzura erer.

4. Mü'min yaptığı şeyin meşruiyetini bilir ve işin şuuruna erer:
İyilik yapmak isteyen bir kimse, yaptığı tâatin meşruiyet yönünü bilir, o şeyin ruhunu ve özünü koruyarak kendisini ona verirse, o şeyin azı dahi kendisine fayda verir ve kulluk görevini şuurlu bir şekilde icra eder, körü körüne yolculuk etmez.
İmam el-Gazzâlî, seyrü sülük ile ilgili kitaplarında ibadetlerin ne manaya geldiklerine işte bu yüzden büyük önem vermiştir.

5. Fukahâ arasındaki ihtilâfların değerlendirilmesine yardımcı olur:
Fukahâ fıkhî meselelerin pek çoğunda, ulaşmış oldukları münasip illetler hakkındaki farklı sonuçlara dayalı olarak ihtilâf halindedirler. Bunlar arasından hangisinin hak ve doğru olduğunun araştırılması, ancak maslahatlar konusunu başlı başına ele almakla mümkün olur.

6. Şüphecilere fırsat vermez:
Bid'atçiler, pek çok İslâmî konuda, akla uymuyor gerekçesiyle şüphe uyandırmaya çalışmaktadırlar. Bunlara göre akla uymayan şeylerin reddedilmesi ya da tevîl edilmesi gerekir. Meselâ, kabir azabı hakkında:
"Duyular ve akıl böyle bir şeyi yalanlar." demeleri böyledir. Nitekim hesap, sırat, mîzân vb. için de benzeri şeyleri söylerler. Sonra da uzak teviller yapmaya koyulurlar. Başka bir grup [110] ortalığı fitneye verir ve şöyle derler: "Niçin Ramazan ayının son günü oruç tutmak vacip oluyor da, Şevval ayının ilk günü oruç tutmak yasak oluyor?" Benzeri ileri geri sözler ederler.
Bir diğer grup terğîb ve terhîb yani sevaplardan, azaplardan bahseden nasslarla alay etmekte ve onların mücerred teşvik (ve caydırma) için söylendiğini, herhangi bir asla esasa dayanmadığını ileri sürmektedir. Öyle olmuştur en bedbaht biri [111] kalkmış ve "Patlıcan, ne niyetle yenilirse öyle olur." sözünü hadis diye uydurabilmiştir. Bu haliyle o, müslumanların en zararlı şeyi bile faydalıdan ayırt edemeyeceklerine tarizde bulunuyordu.
Bu tür zararlı faaliyetleri ortadan kaldırmanın tek yolu, maslahat ve mefsedetlerin açıklanması, onlarla ilgili ilke ve kuralların tesis edilmesidir. Nitekim yahudî, hristiyan, dehrî (zındıklar) ve benzerleriyle olan tartışma alanlarında buna benzer bir yol izlenmektedir.

7. Sahih hadislerin şer'î maslahatlara uygun düştüğünü ortaya koyar:
Fakihlerden bir grup, bir hadisin her yönden kıyasa muhalif olması halinde reddedilebileceğini sanmışlardır. Eğer böyle olursa, o takdirde sahih hadislerden pek çoğu bundan nasibini alacak ve atılacaktır; musarrât hadisi [112], kulleteyn hadisi [113] gibi. Bu durumda hadisçilerin yapacağı iş, o hadislerin şeriatta muteber bulunan maslahatlara uygun olduğunu açıklayarak onları ilzam etmek olacaktır.
Telifin daha pek çok faydaları vardır ki, onların hepsim burada saymaya imkân yoktur.

Kelâmcılardan Bazılarına Muhalafet:

Ey okuyucu! Beyanda kendimden geçtiğim, kaidelerin irdelenmesi ve tesisine kendimi kaptırdığım ve makamın gerektirdiği zaman beni yer yer, çoğunluk Kelâm ulemâsının kail olmadığı sözler ettiğimi göreceksin. Meselâ: Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde suret ve şekillerle tecellisi, maddî olmayan bir âlemin varlığı ve orada manaların ve amellerin kendilerine münasip olan şekillerle tecessümü, yine o âlemde hadiselerin yeryüzünde yaratılmadan yaratılmış olması, amellerin (şevk, korku, umut gibi) psikolojik hallerle olan ilgisi ve hakikatte hem dünya hayatında hem de âhirette fiillere verilen karşılığın (mücâzat) gerçek sebebinin bizzat bu haller olması, kaçılmaz kader görüşü.., gibi konular bunlardandır.
Ancak bil ki ey okuyucu, ben bu farklı sonuca durup dururken varmadım; aksine bunlar hakkında âyetlerin, hadislerin, sahabe ve tabiîn sözlerinin birbirini teyid ettiğini gördüm ve bu sonuçlara böyle ulaştım. Sonra Ehl-i sünnet içerisinden ilm-i ledünnî [114] ile temayüz etmiş seçkin bazı kimselerin bu görüşte olduklarını ve kaidelerini bu esas üzerine bina ettiklerini görmem bu neticeye ulaşmamın diğer bir sebebi olmuştur.

Ehl-i Kıble İki Kısma Ayrılmışlardır:

“Sünnet” kelimesi, aslında Kelâm ilminde belli bir mezhebe has bir isim değildir. Ehl-i kıblenin, dinin zarurî esasları üzerinde ittifak ettikten sonra üzerinde ihtilâf ettiği ve bu yüzden çeşitli fırkalara ve ayrı ayrı hiziplere bölündüğü meseleler iki kısımdır:

1. Âyet ve sünnetin temas ettiği konular:

Bunlar hakkında Kur’ân âyetleri bulunmakta ve sahih hadisler onlardan söz etmektedir. Sahabe ve tabiînden oluşan selef-i sâlih onlar üzerinde yürümüşlerdir. Sonra herkesin kendi görüşünü beğendiği devirler gelip de yollar ayrılmaya başlayınca, ümmetten bir bölümü Kitap ve Sünnet’in zahirini tercih etmiş ve selef inancına dört elle sarılmış, onların aklî esaslara uyup uymadığına aldırmamışlardır. Şayet bu meyanda aklî esaslara değinmişlerse, bu inançların onlardan çıkarılması amacıyla değil, aksine karşı tarafı ilzam etmek, onların görüşlerini reddetmek için ya da kalbî huzura ulaşmak amacıyla olmuştur. Bunlar “Ehl-i sünnet” dediğimiz gruptur.

Bir grup tevile sapmış ve nassların zahirini terketmiştir:

Ümmetten bir grup ise, kendi kuruntularınca nassların aklî esaslara uymaması halinde tevîli yoluna gitmişler ve onların zahirini terk etmişler; durumu ortaya koymak ve olduğu hal üzere açıklık getirmek için aklî esaslara başvurmuşlardır.

Meselâ kabir suali, amellerin tartılması, sırattan geçilmesi, Allah’ı görme, velilerin kerametleri.., bu kabilden konulardır. Bunların tamamı hem Kitap’ta hem de Sünnet’te yer almış, selef bunları aynen kabul etmiştir. Ancak aklı ön plâna çıkaranlara göre bunlar, aklî esaslara uymayan şeylerdir; dolayısıyla ya inkârı ya da tevîli gerekecektir. Nitekim öyle de yapmışlardır.

Onlardan bir grup:

“Onların hakikatini kavrayamasak, aklî esaslar onları desteklemese bile biz öylece iman ettik.” demişlerdir. Biz ise şöyle diyoruz:

“Biz bunların hepsine Rabbimizden gelen bir burhan üzere iman ettik ve bize göre aklî esaslar da bunları desteklemektedir.”

2. Kitap ve Sünnet’te yer almayan konular:

Bir kısım daha vardır ki, onların Kitap’ta ya da Sünnet’te sözü geçmemektedir ve onlar hakkında sahabe de bir söz etmemiştir. Bunlar el dokunulmadık konulardır. Sonra ilim adamlarından bazıları çıkmış ve bunları gündeme getirmiş, hakkında söz etmişler ve tabii ihtilâfa düşmüşlerdir.

Bu gibi daldıkları konular:

a) Ya naklî dilillerden istinbat edilen meseleler olmaktadır: Peygamberlerin meleklere üstünlüğü, Hz. Âişe’nin Hz. Fâtıma’ya üstünlüğü meseleleri böyledir.

b) Ya sünnete uygun olan esasların kendi kanaatlerince o şeye bağlı olması sebebiyle ele alınmıştır: Bunlara örnek çoktur: Çeşitli genel prensipler, bazı cevher ve araz bahisleri, “âlemin hâdisliğine hükmetmek, heyulanın [115] iptali ve cüz’ü lâ yetecezzânın (parçalanamayan zerre) ispatı esasına bağlıdır”; “Allah Teâlâ’nın âlemi vasıtasız yaratmış olduğuna hükmetmek, ‘Birden ancak bir çıkar’ önermesinin iptaline bağlıdır”; “mucizelerin varlığını kabul etmek, sebeplerle müsebbebler arasındaki aklî gerekliliğin (lüzum) inkârına bağlıdır”; “haşr-ı cismânî ma’dûmun iadesinin mümkün olmasına bağlıdır”..., gibi daha pek çok kitaplarını doldurmuş oldukları şeyler bunlardandır.

c) Ya da Kitap ve Sünnet’ten aldıkları şeyleri açıklamak ve yorumlamak için ortaya atmışlardır.

İhtilâf, Tafsilat Ve Tefsirdedir:

Ulemâ, esasta ittifak ettikten sonra tafsilatta ve tefsirde ihtilâf etmişlerdir. Meselâ Allah Teâlâ hakkında işitme ve görme sıfatlarının varlığını kabul etmişler, sonra aralarında ihtilâf etmişlerdir: Bir grup, bunların işitilenleri ve görülenleri bilmeye (ilme) râci iki sıfat olduklarını kabul ederken, bir başka grup, bunların başlı başına iki ayrı sıfat olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Yine Allah Teâlâ’nın hayy (diri), alîm, mürîd, kadîr ve mütekellim olduğu hakkında ittifak etmişler, sonra aralarında ihtilâf etmişlerdir. Bir grup şu görüşü ileri sürmüştür: Bu nitelemelerden maksat, bu manaların sonuçları olan eserler ve fiillerin Allah Teâlâ hakkında ispatıdır ve bu yedi sıfat ile rahmet, gazap, cömertlik arasında bu anlamda bir fark yoktur. Sünnet böyle bir ayırım getirmemiştir.

Bir başka grup ise:

“Hayır, bu sıfatlar mevcut ve Allah Teâlâ’nın zatı ile kâim bulunan durumlardır (umur).” demişlerdir.

Ulemâ, arş üzerinde istiva (kurulma), vech (yüz) ve gülmenin Allah Teâlâ hakkında ispatı hakkında ittifak etmiş sonra ihtilâf etmişlerdir:

Bir grup tevîle giderek bunlardan maksadın, uygun manalar olduğunu söylemişlerdir. Meselâ “istivâ”dan maksat, kuşatmak, hâkim olmaktır; “vech”ten maksat Allah’ın zâtıdır...

Bir başka grup ise, bunlara hiç dokunmamış, onları olduğu gibi almış ve

“Bu kelimelerle ne murad edildiğini bilmiyoruz.” demişlerdir.

Sünnet, Bu Gibi Meselelere Dalınmamasını İster:

Ben bu iki gruptan birinin, kendilerinin sünnet üzere olduklarını ifade ederek karşı tarafa üstünlük satmalarını doğru bulacak değilim. Buna imkân da yoktur. Çünkü eğer biz mahza sünnet diyecek olsak, sünnet bu gibi meselelere temelden girilmesinin terkini istemektedir. Nitekim selef bu gibi meselelere hiç girmemiştir.

Daha fazla açıklama yapmam gerekirse derim ki: Kitap ve Sünnet’ten istinbat ettikleri her şey sahih ya da kabule şayan (râcih) değildir. Bu grupların, (nassların) anlaşılması kendisine bağlı dedikleri her şey gerçekten öyle değildir. Reddini vacip gördükleri her şey de, hakikaten reddi gerekli olmamaktadır. Yine zor bulduklarından ele almaya yanaşmadıkları her mesele de haddizatında öyle ele alınmaz türden değildir. Tafsilat ve tefsir sadedinde ileri sürdükleri her şey, bir başkalarının ileri sürdüğü yorumlardan daha makbul değildir.

Birinci Kısma Uymak Daha Yerindedir:

Daha önce de zikrettiğimiz gibi, insanın sünnî olması, ikinci kısımdan olan meselelerin değil de birinci kısımdan olanların dikkate alınması ile olmaktadır. Bu itibarla Ehl-i sünnet ulemâsının kendi aralarında bu ikinci kısımdan olan meseleler hakkında çoğu kez ihtilâf ettiklerini görmekteyiz. Meselâ Eşarîler [116] ile Matürîdîler [117] arasında bulunan ihtilâflar gibi. Keza her asırda, mütahassıs âlimlerin sünnete muhalif olmayan her meseleye -mütekaddimînin [118] onlar hakkında söz etmemesine rağmen- dalmaktan geri durmadıklarını görmekteyiz.
Ey okuyucu! Fer'î meseleler ve mezhepler konusunda âlimlerin ihtilâf ettiği, menba ve oraya götürecek yolların birbirine karışıp ayrıldığı anda ben apaçık olan geniş caddeye girdim, hep güçlü ve orta olanı araştırdım, uç noktalara kaymadım, yan çizmedim, ayrıntı ve tahriçlere karşı kulaklarımı tıkadım.

Her Sahanın Kendine Has Bir Özelliği, Her Makamın Bir Gereği Vardır:

Bil ki: Her sahanın kendine has bir özelliği, her makamın bir gereği vardır. Garîbu'l-hadîs ilminde mahir olan bir kimsenin, hadişlerin sıhhat ya da zayıflığından bahsetmesi doğru olmaz. Hadis hafızının da fıkıh alanında söz etmesi ve fer'î meseleler arasında ayırıma gitmesi uygun olmaz. Aynı şekilde hadislerin sırları (hikmet-i teşrî) üzerinde araştırma yapan birinin de bu gibi şeyler üzerinde durması doğru olmaz. Çünkü onun bütün gayesi, Rasûlullah'ın (s.a.) söylemiş olduğu sözdeki kasdı tespit etmek, sırrı yakalamaktır. Hadisin getirdiği hükmün muhkem olarak devam etmekte olması ile neshedilmiş bulunması veya ona başka bir delilin muarız bulunması ve bu yüzden fakihe göre mercûh (zayıf) sayılması arasında fark yoktur.

Hadis İlmi, Tedvin Sonrasında Ayıklanan Kısımdan Oluşur:

Evet, her ilimle uğraşan kişinin, mutlaka o ilimde en sağlam olan şeylere sarılması ve en önemli olan konuları ele alması gerekir. Hadis ilminde hakka en yakın olanı da, ülkelerde bulunan hadislerin ve oralardaki fakihlerin ulaştığı sonuçların, hadislerin destekli olanlarını garip (ferd) olanlarından ayırma, ravice çok olanı, rivayetçe güçlü bulunanı böyle olmayanlardan ayırt etme bilgisinin derlenmesi ve bütün bunların ayıklamaya tabi tutulması sonrasında geride kalan kısım olmaktadır. Kaldı ki hadisçi bu kabilden olmayan bir şeye temas ediyorsa, bunlar istitrat [119] kabilinden olmaktadır. Buna göre ictihâdî meselelerden bahsetmek ve onlardan hangisinin hakka daha yakın olduğunu araştırmak, ilim adamlarınca ortaya konulmuş bir bid'at, ya da onlar hakkında eleştiriyi gerektirecek bir durum değildir.
"Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam ancak Allah'ın yardımı iledir. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na döneceğim." ***[120]***

Hata Etmek Mümkündür:

Bu eseri yazarken ben, Allah'ın kitabından herhangi bir âyete, Rasûlullah'tan (s.a.) sabit olan herhangi bir sünnete veya haklarında hüsnü şehâdette bulunulan ilk nesillerin icmâsma ya da müctehid imamların büyük çoğunluğunun ve müslümanların kahir ekseriyetinin tercih etmiş oldukları şeylere ters düşecek bir söz etmekten uzak kalmaya çalıştım. Buna rağmen eğer bu kabilden bir şey olmuşsa, bu bir hatadır; bizi bu dalgınlığımızdan uyandıran, gafletimiz hakkında bizi uyaran kişiye Allah rahmetiyle muamele etsin!

Kelâmcıların Her Dediklerine Katılmamız Gerekmez:

Ancak, ilk nesillerin sözlerinden sonuçlar çıkarmaya, onlar bu sözlerinden şunu demek istemişlerdir gibi neticelere varmaya çalışan (istinbat ve istihraç) ve münazara ve mücadele yolunu kendilerine prensip edinen araştırmacılara (Kelâmâlara) gelince, her dediklerinde onlara katılmamız gerekmez. Onlar ilim adamıysa biz de ilim adamıyız ve bu konuda aramızda bir fark yoktur.
Bu kitap iki kısımdan oluşmaktadır:

I- Külli Kaideler

Sonra ben kitabı iki kısımda ele aldım: Birinci kısmı küllî kaidelere ayırdım. Bunlar şeriatlarda dikkate alman maslahatları gerçekleştirecek esaslardır ve bunların çoğu Rasûlullah (s.a.) zamanında mevcut bulunan bütün milletlerce benimsenen, aralarında haklarında ihtilâf bulunmayan şeylerdir. O zamanda yaşayanlar, bunları sormaya ihtiyaç duymamışlardı. Bununla birlikte Rasûlullah (s.a.) fer'î meseleleri açıklarken, onların temelini teşkil eden esaslara dikkat çektiği gibi bunlara da işarette bulunmuştur. Böylece dinleyiciler, fer'î meseleleri onlara irca etme imkânı bulmuşlardır; çünkü İsmâîlî şeriata müntesip bulunan Araplarda, keza Yahudi, Hıristiyan ve Mecusîlerde onların önceden aşina oldukları benzeri esaslar mevcut bulunuyordu.

Şeriatların Göz Önünde Bulundurdukları Hikmetler İki Esasa Çıkar:

Gördüm ki, şeriatların amaçları ve gözettikleri hikmetler, detaylarıyla ele alındığında iki temel konuya çıkmaktadır:
a) İyilik ve kötülük anlayışı (el-Birr ve'l-ism).
b) Millî/Şer'î siyâset (es-Siyâsâtu'l-milliyye).

Sonra birinci bahsin yani iyilik ve kötülük anlayışının künhü-ne vakıf olunabilmesi için daha önceden mutlaka mücâzât, sosyal ihtiyaçlar ve giderilmesi (irtifaklar), beşerî saadet ve bedbahtlık konularının anlaşılmasının gerekli olduğunu gördüm.
Daha sonra baktım ki, bu bahisler bu ilimde kesin kabul gören (müsellem), neden ve niçini sorulmayan bazı meseleler üzerine kurulmaktadır. Bunların müsellem oluşu:
i. Ya bütün dinlerin üzerinde söz birliği etmesi ve bunun sonucunda herkesçe bilinir olmasından,
ii. Ya öğreticiye olan hüsnüzandan
iii. Ya da bu ilimden daha yüksek bir başka ilimde zikredilen deliller sebebiyle olmaktadır.
Kitabımda, nefsin/ruhun cesetten ayrıldıktan sonra bekası, übaz ya da elem duyması konusunda sözü uzatmaktan kaçındım. Çünkü bu konular âlimlerin kitaplarında işlenmiştir. Bunlarla ilgili bahislerden eğer söz ettiysem, bu, gördüğüm kitapların benim bahsettiğim şeye hiç temas etmemeleri ya da benim çıkarmaya muvaffak olduğum sonuç ve tertipten uzak bulunmaları sebebiyle olmuştur. Keza herkesçe müsellem bulunan konulara temas ettiysem, bu, âlimlerin onlara temas etmediğini, onlar hakkında deliller getirme kaygısı taşımadıklarını görmem yüzünden olmuştur.
Kitabımın bu kısmında sırayla şu konulara yer vermiş bulunuyorum:
1. Bu dalda tasdiki gerekli olan çeşitli meseleler. Bunları, neden ve niçinine temas etmeksizin zikretmiş bulunuyorum.
2. Gerek hayatta ve gerekse öldükten sonra fiillere verilen karşılığın (mücâzât) keyfiyeti.
3. Bütün insanlığın yaratılış icabı duyduğu sosyal ihtiyaçlar ve bunların giderilme yolları (irtifaklar [121]). Arap olsun olmasın hiçbir ulusun, bu konuda akıllarının gerektirdiği şeylerden sapmamış olmaları.
4. İnsanın dünya ve âhirete nisbetle saadeti ve bedbahtlığı.
5. İyilik ve kötülük anlayışı ve bu bahiste bütün din mensuplarının üzerinde anlaştıkları esaslar.
6. Ümmetin yönetimi için gerekli olan hadlerin ve diğer şer'i hükümlerin konulması.
7. Rasûluılah'ın (s.a.) sözünden şer'î hükümlerin çıkarılması keyfiyeti.

II- Hadislerin Hikmetleri

İkinci kısmı ise hadislerin sırlarını açıklamaya ayırdım ve burada şu bahislere yer verdim:
1. İman bahisleri.
2. İlim bahisleri.
3. Taharet bahisleri.
4. Namaz bahisleri.
5. Zekât bahisleri.
6. Oruç bahisleri.
7. Hacc bahisleri.
8. İyilik etme (ihsan) bahisleri.
9. Muamelât bahisleri.
10. Ev idaresi bahisleri.
11. Şehir idaresi bahisleri.
12. Geçim kuralları ve ilgili bahisler.
13. Çeşitli konular.
Artık asıl konuya geçmenin zamanı gelmiştir. Bu vesileyle işin başında da sonunda da Allah'a hamd ederiz.

1- KÜLLİ KAİDELER

Şer'î hükümlerde göz önünde bulundurulan maslahatlara esas olan küllî kaide ve prensipler
Bu kısım yedi bölümden ve yetmiş konudan (bâb) meydana gelmiştir.

1- TEKLİF VE MÜCAZATIN SEBEPLERİ

1) Îbdâ', Halk Ve Tedbir

Bil ki: Âlemin meydana getirilmesine nisbetle Allah Teâlâ'ya ait birbiri üzerine bağlı üç sıfat vardır.
Bunlardan biri ibdâ'dır. İbda': Bir şeyin yoktan var edilmesidir. Bu durumda o şey, herhangi bir madde olmaksızın yokluktan varlık âlemine çıkmış olur. Rasûlullah'a (s.a.) işin başlangıcı hakkında sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:
"Allah vardı ve O'ndan önce başka hiçbir şey yoktu." [122]

İkincisi halktır. Halk: Bir şeyi, başka bir şeyden var etmektir. Hz. Âdem'in topraktan, cinin de dumansız bir ateşten [123] yaratılması gibi.
Hem akıl hem de nakil gösterir ki, Allah Teâlâ âlemi türler ve cinsler olarak yaratmış; her tür ve cins için de özellikler kılmıştır. Meselâ insan türünün özelliği konuşma kabiliyetine sahip olması, derisinin tüysüz, boyunun düz olması, sözden anlar olmasıdır. At türünün özelliği, kişnemesi, derisinin tüylü olması, dört ayağı üzere durur olması, sözden anlamamasıdır. Zehirin özelliği ise, onu alan insanı öldürücü olmasıdır. Zencefilin özelliği, hararet ve kuruluk; kâfurunki ise soğukluktur. Bütün madenler, bitkiler ve canlılar hep bu şekildedir; kendilerine has özelliklere sahiptir.

Eşyanın Özellikleri Kendisinden Ayrılmaz:

Sünnetullah, eşya için kılınan özelliklerin ondan ayrılmaması şeklinde cereyan etmektedir ve o şeyin ferdlerini diğerlerinden ayırıcı ve ihtimalleri giderici hususlar, o özelliklerle mahsus olmaktadır. Aynı şekilde türlerin ayırıcı özellikleri, cinslerinin özelliklerine mahsus olmak zorundadır. Umûm ve husûslukta birbiri üzerine tertip edilmiş bulunan bu isimlerin manaları, cisim, büyüme gösteren bitki, hayvan ve insan gibi bir tertip ifade etmektedir. Ferd, dış görünüşte (başka cins ve türler içerisinde) birbirine girmiş ve içice gibi bir görünüm arzetmektedir. Ancak sonra akıl, aralarındaki farkı kavramakta ve her özelliği, o özelliğin kendisine ait olduğu şeye nisbet etmektedir.
Rasûlullah (s.a.) eşyadan birçoğunun özelliğini açıklamış ve onların verecekleri sonuçları belirtmiştir. Meselâ şunları örnek olarak hatırlayabiliriz:

"Paluza, hastanın kalbini rahatlatır." [124]

"Çörek otu, ölüm hariç her derde devadır." [125]
Deve sidiği ve sütü hakkında:

"İshal olanlar için şifâdır." [126]
Boğumluca (şübrüm) hakkında:

"(İshal için iyi gelen) sıcak (mizaçlı bir ilaç)tır." [127]

Varlık (Elementler) Âleminin Tedbiri:

Üçüncüsü, varlık âleminin (âlem-i mevâlîd) tedbiridir. Bu esasen, âlemde meydana gelen hadiselerin, Yüce Allah'ın hikmetinin gerektirdiği nizama uygun, cömertliğinin gereği olan maslahata ulaştırıcı tarzda yürütülmesi demektir. Meselâ buluttan yağmur indirir, onunla yeryüzünün bitkilerini bitirir. Ondan insanlar ve hayvanlar yer. Böylece yağmur belli bir zamana kadar onların hayatları için bir sebep olur. Hz. İbrahim ateşe atıldığı zaman, Allah Teâlâ onun diri kalması için ateşi güllük gülistanlığa çevirmiştir. Hz. Eyyûb hastalanmış ve bedenini dert kaplamıştı. Allah Teâlâ, şifasını içeren bir pınar çıkarmıştı. Keza Allah Teâlâ yeryüzü sakinlerine bakmış ve orada yaşayan Arap olan olmayan herkese gazap etmişti. Bunun üzerine Peygamberine (s.a.), onları uyarması ve onlarla mücadele etmesi için vahiyde bulunmuş, böylece dilediği kimselerin karanlıklardan aydınlığa çıkmasını amaçlamıştı.

Varlık Âlemine Konulan Kuvvet:

Bunu şöyle izah edebiliriz: Varlık âlemine konulan ve ayrılmaz özellik arzeden kuvvetler birbiri ile karşı karşıya gelip, çatışır hale gelince, Allah Teâlâ'nın yüce hikmeti çeşitli aşamaların meydana gelmesini gerektirdi; bunlardan bir kısmı cevher bir kısmı ise arazdır. Arazlar, canlılar tarafından ortaya konulan fiiller, iradeler ya da daha başka şeylerdir. Bu aşamalar, sebebinin gerektirdiği şeyin sudur etmemesi veya sebebinin gerektirdiği şeyin zıddı-nın sudur etmesi manasında bir şer içermezler. Bir şey, o şeyin varlığını gerektiren sebebi itibarıyla ele alındığı zaman kesinlikle güzel olur. Meselâ kesmek, demir cevherinin gerektirdiği bir şey olması hasebiyle -bir insanın bünyesini ortadan kaldırmış olması açısından ele alındığında her ne kadar kötü ise de- güzeldir. Ancak, ondan başka bir şeyin meydana gelmesi, sonuçları itibarıyla maslahata daha uygun olacağı ya da sonuçları güzel olan başka bir şeyin meydana gelmemesi noktasından bakıldığı zaman da o şeyde kötülük vardır.
Allah Teâlâ'nın hikmeti, varlık alemindeki kuvvetlerde kabz, bast ve ilham yollu tasarrufları gerekli kılmıştır:
Meselâ bir kötülüğün sebepleri tam olarak bulunduğu zaman, Allah Teâlâ'nın kullarına olan rahmeti, onları kuşatan lütuf ve keremi, her şeyi saran güç ve kudreti, her şeyi ihata eden ilmi, o kuvvetlerde ve onları taşıyan durumlarda kabz, bast, ihale ve ilham yoluyla tasarrufta bulunmasını ve o şeyin böylece istenilen bir sonucu doğurmasını gerektirir.
Kabz (tutma): Kabz haline örnek hadiste gelen şu durumdur: Deccâl, mü'min kulu ikinci defasında öldürmek ister; fakat Allah Teâlâ ona bu imkânı -öldürmeye iten sebebin bulunmasına, gerekli araçların mevcudiyetine rağmen- vermez.
Bast (açma): Bast haline misal, Allah Teâlâ'nın Hz. Eyyûb'a ayağını yere vurması sonucunda -normalde ayağı yere vurma, pınar çıkarıcı bir hareket olmamakla birlikte- bir pınar fişkırtmasıdır. Kullarından bazı ihlâs sahibi kimseleri cihad esnasında aklın o beden için hatta onun birçok katı için asla tasavvur edemeyeceği şeylere kadir kılması da bu hale örnektir. [128]
İhale (çevirme): Buna Örnek de, Hz. İbrahim için ateşin latif bir havaya çevrilmesidir.
İlhanı: Bunun da Örneği, Mûsâ-Hızır kıssasında anlatıldığı üzere, Hızır'ın gemiyi yaralaması, duvarı doğrultması ve çocuğu öldürmesidir. Peygamberlere kitapların ve şeriatların indirilmesi de böyledir. İlham, bazen sıkıntı içinde olan (denenen) kimseye gelir, bazen de onun için bir başkasına gelir.
Yüce Kur'ân, tedbirin türlerini ziyadesiyle anlatmıştır.

2) Alem-i Misâl

Varlık Âleminde Maddî Olmayan Bir Alem Daha Vardır:

Bil ki: Pek çok hadîs, varlık âleminde maddî olmayan bir başka âlemin daha var olduğunu göstermektedir. Bu âlemde, manalar, kendilerine uygun bir suretle tecessüm etmekte ve eşya henüz yeryüzünde tahakkuk etmeden önce burada bir tür gerçekleşmektedir. Meydana geldiği zaman o mana orada nasıl idiyse, maddî varlık âleminde de aynen öyle olmaktadır. Halka göre bir cismi bulunmayan şeylerden birçoğu (buradan) intikal eder ve iner; insanların hepsi onları göremez.

Rasûlullah (s.a.) Bu Âlemden Bir Nebze Bahsetmiştir:

Bu meyanda Hz. Peygamber'in (s.a.) şu hadislerini hatırlayabiliriz:

"Şüphesiz Allah mahlukâtı yarattıktan sonra rahim ayağa kalkmış ve: 'Bu, ihmal edilmekten sana sığınanın makamıdır.' demiştir..." [129]
"Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri, kıyamet gününde sanki iki bulut ya da iki gölge veya saf tutmuş iki bölük kuş gibi gelecek, okuyucularını savunacaklardır." [130]

"Kıyamet gününde ameller gelecektir; namaz gelir, sadaka gelir, sonra oruç gelir..." [131]
"Şüphesiz iyilik ve kötülük iki yaratıktır ve yarın kıyamet gününde insanlar için dikilirler. İyilik, sahiplerini müjdeler. Kötülük ise 'Benden geri durun! Benden geri durun!' der fakat ondan bir türlü uzak duramazlar." [132]

"Allah Teâlâ, kıyamet gününde günleri kendi şekli üzere diriltir, cumayı da çiçek gibi ve parlak olarak diriltir." [133]

Dünya Ak Saçlı Koca Karı Sûretindedir:

"Kıyamet gününde dünya, ak saçlı, gök dişli, çirkin suratlı bir kocakarı şeklinde getirilir." [134]

"Siz benim gördüklerimi görüyor musunuz? Şüphesiz ben, evleriniz arasında fitnelerin düştüğü yerleri yağmur yerleri gibi görüyorum." [135]
İsrâ hadisi hakkında da şöyle buyurmuştur:
"Bir de baktım ki dört nehir var; iki zahir nehir, iki de bâtın nehir. Cibril'e:
'Ya Cibril! Bu nehirler nedir?' dedim. Cibril:

'Bu bâtınî nehirler cennette bulunan iki nehirdir. Zahir nehirler ise, Nü ve Fırat'tır.' dedi." [136]
Güneş tutulması namazı ile ilgili hadiste:

"Cennet ve cehennem bana -bir rivayette- benimle kıble duvarı arasında tasvir edildi." [137] Buyurduğu belirtilmiş ve bu olayda Rasûlullah (s.a.) cennetten bir salkım üzüm almak için elini uzatmış, cehennemden ürpererek geri geri çekilmiş ve hararetinden dolayı üflemiş, orada hacıları soyan yankesiciyi, kediyi hapsedip açlıktan öldüren kadını görmüş, köpeği sulayan fahişe bir kadını cennette görmüştür. [138] Malumdur ki o mesafe, insanlarca bilinen normal boyutlarıyla ne cenneti ne de cehennemi alabilecek büyüklükte idi.

"Cennet hoşlanılmadık şeylerle kuşatılmıştır; cehennem de şehvetlerle sarılmıştır." [139]
Sonra Cibril, cennet ve cehenneme bakmasını emretmiştir.

"Belâ iner ve ona dua karşı koyar." [140]

"Allah Teâlâ, aklı yarattı ve ona: 'Yönel!' dedi. O da yöneldi. 'Dön!' dedi. O da döndü." [141]

"Bunlar, âlemlerin Rabbinden gelen iki kitaptır." [142]

"Ölüm sanki bir koçmuş gibi getirilir ve cennet ile cehennem arasında boğazlanır." [143]
Allah Teâlâ da şöyle buyurur:

"Derken biz ona ruhumuzu gönderdik de o, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü." [144]
Rasûlullah (s.a.) kabirden bahseder:
Hadislerde pek çok yerde Cibril'in (s.a.) Rasûlullah'a (s.a.) zahir olduğu, ona gözüktüğü, onunla konuştuğu; fakat diğer insanların onu göremedikleri; kabrin yetmişe yetmiş zira [145] genişletildiği ya da ölünün kaburgalarını birbirine geçirecek şekilde daraltıldığı, kabre konulan kişiye sorgu meleklerinin geldiği ve ona sual sordukları, kişinin amelinin şekle girdiği; meleklerin can çekişen insana geldiği ve ellerinde ipek ya da paçavra olduğu; meleklerin kabirde bulunan ölüye demirden tokmaklarla vurdukları ve bunun sonucunda onun doğu ile batı arasında bulunan her şeyin işiteceği bir çığlık attığı.., sabittir. Bu kabilden olmak üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kafire kabrinde doksan dokuz ejderha musallat edilir; onlar kıyamete kadar onu emerler, sokarlar." [146]
"Ölü kabre konulduğu zaman, ona güneş batıyor halde gösterilir. Bunun üzerine o, gözlerini silerek oturur ve: 'Bırakın beni namaz kılayım.' der." [147]
Allah Teâlâ'nın, mahşerde insanlar için çeşitli suretlerde tecellî edeceği, Rasûlullah'ın (s.a.), kürsüsü üzerine kurulmuş bulunan Rab Teâlâ'nın huzuruna girdiği, Allah Teâlâ'nın insanoğlu ile aracısız doğrudan konuşacağı ve daha başka bunlar gibi sayılamayacak kadar çok âlem-i misâlin varlığına delâlet edecek hadis bulunmaktadır.

Bu Hadisler Karşısında Müfminin Tavrı:

Bu hadisleri değerlendiren kişi şu üç tavırdan birisini gösterecektir:
1. Ya onların zahirine inanacak ve bahsettiğimiz şekilde bir âlemin mevcudiyetini kabul etmek zorunda kalacaktır. Hadisçilerin koymuş olduğu kaidenin gereği de bu olmaktadır. Nitekim es-Süyûtî, bu noktaya işarette bulunmuştur. Ben de aynı şeyi söylüyor ve aynı görüşü paylaşıyorum.
2. Yahut da şöyle diyecektir: Bu anlatılanlar, bakan kişinin gözünde gözükür gibi olmakta ve duyu organlannda temessül etmektedir. Haddizatında ise öyle bir şey yoktur. Abdullah b. Mesûd:

"Şimdi sen, göğün, insanları bürüyecek açık bir duman çıkaracağı günü gözetle." [148] Ayetini izah ederken benzeri bir görüş ileri sürmüş ve şöyle demiştir:
"İnsanlara kuraklık isabet eder; onlardan biri göğe bakar ve açlıktan onu duman şeklinde görür."
İbnu'l-Mâcişûn'dan şöyle dediği nakledilir:
"Hadislerde geçen mahşerde (Allah'ın inmek gibi) intikalinden ya da O'nun görülmesinden maksat, Allah Teâlâ'nın, mahlukâtın gözlerim değiştirmesi ve bunun sonucunda onların zamandan ve mekandan münnezzeh olan Zât'ını iner, tecellî eder ve kullarıyla konuşur halde görmeleridir. Haddizatında ise azametinden bir şey değişmiş değildir, intikal de yoktur. Bunu, Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmeleri için yapar."
3. Yahut da bu anlatılanların hepsini, başka manaların anlatılması için temsil sayar. Ben, hadislerde sözü edilen halleri bu üçüncü manaya yoranların ehl-i haktan oldukları kaaatinde değilim.
İmam el-Gazzâlî, kabir azabı bahsinde, sözünü ettiğimiz üç yaklaşımdan bahsetmiş ve şöyle demiştir:
"Bu ve benzeri haberlerin, sahih zahirleri ve gizli sırları vardır. Bu sırlar, ancak basiret sahiplerince açıktır. Bunların hakikatlerine vâkıf olamayan kimseler, hemen onların zahirlerini inkâra kalkışmamalıdırlar. Aksine imanın en alt derecesi, bu gibi haberler karşısında teslim ve tasdikte bulunmak olmalıdır.
Şöyle denilebilir: Biz kâfiri kabrinde bir müddet seyrediyoruz ve onu kontrol ediyoruz, fakat hadislerde sayılan şeylerden hiçbirini göremiyoruz. Bu durumda, müşahedelerimizin aksine bir tasdike nasıl gidebiliriz?

Bu Tür Olayların Tasdikinde Çeşitli Makamlar Vardır:

Cevap: Bil ki: Bu gibi şeyleri tasdik konusunda üç makam söz konusudur:
Birinci makam: Bu en açık, en doğru ve en emin yoldur. Bu makamda yapacağın iş, onların mevcut olduğunu tasdik etmektir. Yılanlar ölüyü sokar fakat sen onu göremezsin. Çünkü bu göz, melekût âlemine ait olan şeyleri görmeye elverişli olarak yaratılmış değildir. Âhiretle ilgili olan her şey melekût âlemine aittir. Peki sahabe, görmedikleri halde Rasûlullah'a (s.a.) Cibril'in indiğine, Rasûlullah'ın (s.a.) onu gördüğüne nasıl inanıyorlardı? Eğer sen bunlara inanmayacak olursan, o takdirde imanın esaslarından olan ve daha önemli bulunan meleklere ve vahye imam nasıl sağlayacaksın? Eğer bunlara inanıyor ve Rasûlullah'ın (s.a.), ümmetin görmediği şeyleri gördüğünü kabul ve tasdik ediyorsan, benzer bir durumu ölü hakkında nasıl mümkün görmezsin? Nasıl ki melek, insana ve hayvanlara benzemiyorsa, kabirde ölüyü sokan akrepler, yılanlar da bizim kendi âlemimizin yılan ve akrepleri türünden değildir; aksine onlar başka bir cins varlıklardır ve ancak (beş duyunun dışında) başka bir yolla idrak edilebilirler.

Bu Hallerin Varlığı, Sadece Maruz Kalan Kişiye Nisbetledir:

İkinci makam: Uyuyan kişinin durumunu hatırla. O, uykusunda kendisini sokan bir yılan görür ve bundan elem duyar; öyle ki duyduğu izdırabın şiddetinden bazen çığlık atar, alnı terler, bazen korkudan yerinden fırlar. Bütün bunları hisseder ve aynen uyanık olup da onu gören kişinin rahatsızlığı gibi rahatsızlık duyar. Halbuki sen onu dış görünüşü itibarıyla sakin görürsün, etrafında ne bir yılan ne de bir akrep bulursun. Oysaki yılan ve ondan doğan azap onun hakkında mevcuttur. Senin hakkında ise bunlar mevcut değildir. Sokmadan mütevellit duyulan azap mevcut olduktan sonra ha bu gerçek bir yılandan olmuş, ha tahayyül edilen bir yılandan olmuş, aralarında fark yoktur.

Bu Olayların Sebepleri, Alışık Olmadığımız Şeylerdir, Sonuçları İse Sabittir:

Üçüncü makam: Bilindiği üzere bizzat yılanın kendisi elem vermemekte, yılandan sana dokunan şey zehirin elemi olmaktadır. Sonra zehir de bizzat elemin kendisi değildir. Senin ızdırabın, zehirden sende hâsıl olan sonuçtan kaynaklanmaktadır. Eğer bu sonuç, zehirsiz dahi meydana gelecek olsaydı, aynı ızdırap yine hasıl olacaktı ve o tür azabın tarifi de, ancak âdeten o sonuca müncer olan sebebe isnad etmekle yapılabilecekti. Meselâ, cima lezzeti insanda sûretâ cinsî ilişki bulunmaksızın yaratılmış olsaydı, bu lezzetin tarifi ancak cinsî ilişkiye isnadla mümkün olabilirdi ve bu isnad da sebep yoluyla tarif kabilinden olurdu. Bu durumda sebebin sonucu, -her ne kadar sebep sureta yok ise de- hâsıl olurdu. Sebep, bizatihi maksûd olmayıp sonucu için istenir. Helak edici sıfatlar, ölüm anında nefis hakkında helak edici, eziyet edici ve elem verici şeylere dönüşür ve onların verdiği elemler, aynen yılan sokmasının elemleri gibi -her ne kadar ortada yılan yoksa da- olur." (el-Gazzâlî'nin sözü) bitti.

3) Mele-i A'lâ

Kur'ân-ı Kerîm, Meleklerin Hallerinden Söz Eder:

"Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunan (melekler) Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler. Mü'minlerin de bağışlanmasını (şöyle) isterler: 'Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yolunda gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! Rabbimiz! Onları da, onların atalarından, eşlerinden, nesillerinden iyi olanları da kendilerine vaad ettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz aziz ve hakim olan sensin. Bir de onları, her türlü kötülüklerden koru. Sen kimi kötülüklerden korursan o gün muhakkak ki onu rahmetine

mazhar etmiş olursun. Bu en büyük kurtuluştur.” [149]

Rasûlullah (s.a.) da Meleklerin Hallerinden Bahseder:

Konu ile ilgili olarak Rasûlullah’ın (s.a.) bazı hadisleri şöyledır:
“Allah Teâlâ, bir şeyi takdir buyurduğu zaman, melekler O’nun buyruğuna boyun eğerek kanatlarını çırparlar da sanki sert kaya üzerinde zincir sesi gibi bir ses çıkar. Kalplerini bürüyen ürperti kalktığı zaman:
‘Rabbiniz ne buyurdu?’ derler. (Diğer bazıları):
‘Hak olanı buyurdu; O yüce ve büyüktür.’ cevabını verirler.” [150]
“...Lâkin Rabbimiz Teâlâ bir şey takdir buyurduğu zaman Arş’ı taşıyan melekler tesbih ederler. Arkasından onlardan sonra gelen gök ehli tesbih eder. Böyle böyle tesbih şu alt semanın sakinlerine ulaşır. Sonra Arş’ı taşıyanların arkasından gelenler Arş’ı taşıyanlara:
‘Rabbiniz ne buyurdu?’ diye sorarlar. Onlar de ne buyurduğunu kendilerine haber verirler. Böylece semâvât sakinleri birbirleriyle haberleşir. Nihayet haber şu alt semaya ulaşır.” [151]
“Ben geceleyin kalkmış, abdest almış ve bir miktar namaz kılmıştım. Namazımda uyku bastırdı ve uykuya daldım. Bir de ne göreyim, ben, en güzel bir suret içerisinde Rabbim Tebâreke ve Teâlâ ile beraberim. Bana:
Yâ Muhammed!’ dedi. Ben:
‘Buyur yâ Rabbi!’ dedim.
‘Mele-i a’lâ ne hakkında çekişirler?’ buyurdu. Ben:
‘Bilmiyorum.’ dedim. Bunu üç defa söyledi. Sonunda elini iki omuzumun arasına koyduğunu gördüm ve o kadar ki parmaklarının serinliğini göğsümde hissettim. O anda her şeyin sırrı bana açıklandı.
‘Yâ Muhammed!’ buyurdu. Ben:
‘Buyur, Rabbim!’ dedim.
‘Mele-i a’lâ ne hakkında çekişirler?’ buyurdu. Ben:
‘Keffâretler hakkında.’ dedim.
‘Nedir onlar?’ buyurdu. Ben:
‘Cemaate yaya yürümek, namazlardan sonra mescidlerde oturmak, zor anlarda abdesti hakkını vererek almak.’ dedim.
‘Sonra ne hakkında çekişirler?’ dedi. Ben:
‘Dereceler hakkında.’ dedim.
‘Onlar nedir?’ buyurdu. Ben:
‘Yemek yedirmek, yumuşak sözlü olmak, geceleyin herkes uyurken namaz kılmak.’ dedim.” [152]

Cebrail, Gök Ehline Allah’ın Emrini Duyurur:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
“Şüphesiz ki Allah, bir kulu sevdiği vakit Cebrail’i çağırır da:
‘Ben falanı seviyorum; onu sen de sev!’ der ve onu Cebrail de sever. Sonra semada seslenerek:
‘Gerçekten Allah, falanı seviyor; onu siz de sevin!’ der. Artık onu sema ehli de severler. Sonra onun için yeryüzüne kabul konur (da makbul kişilerden olur). Bir kula da buğz etti mi, Cebrail’i çağırarak:
‘Ben falana buğzediyorum; ona sen de buğzet!’ der ve Cebrail ona buğzeder. Sonra sema ehli arasında:
‘Allah, falana buğzediyor; ona siz de buğzedin!’ diye seslenir. Onlar da kendisine buğzederler. Sonra o kul için yeryüzüne buğz (kin duygusu) konur.” [153]

Melekler, Namaz Kıldığı Yerde Durdukça Müm’ine İstiğfar Ederler:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
“Kişi namaz kıldığı zaman, namaz kıldığı yerde kalmaya devam ettiği ve abdesti bozmadığı müddetçe melekler o kimse için istiğfar ve dua ederler. (Melekler) onun için şöyle derler:
‘İlâhî, buna mağfiret et! İlâhî buna merhamet et!” ***[154]***
“Kulların sabahladığı hiç bir gün yoktur ki iki melek inip de biri:
‘Allah’ım! İnfak edene hale ***[155]*** *ver!’ Diğeri de:*
“Allah’ım! Har-camayıp tutana telef ver!’ demesin.” ***[156]***

Melekler, Kendisini Düzelten Ve İnsanların Islâhına Çalışan Kimseler İçin Dua Ederler:

Bil ki: Pek çok şer’î nasstan şu sonuç çıkmaktadır: Allah Teâlâ’nın öyle kulları vardır ki, bunlar meleklerin üstünleri ve yüce huzura yakın

olanlardır (mukarrabîn). Bunlar kendisini düzelten, nefsini olgunlaştıran ve bütün insanların hayrına çalışan kimseler için hep dua ederler. Onların bu duaları, üzerlerine bereketlerin inmesine sebep olur. Bunlar diğer taraftan Allah'a isyan edenlere, fitne ve fesat çıkaranlara lanet ederler ve bu lanetleri, o kişilerin içinde hasret ve nedametin doğmasına sebep olur. Yine onların lanetleri yüzünden yeryüzü sâkinlerinin [157] kalplerine o kötü insanlara buğzetmeleri, onlara gerek dünyada yaşarken ve gerekse ölürken kötü davranmaları ilham olunur. Mukarrabînden olan bu varlıklar, Allah Teâlâ ile kulları arasında aracılık yaparlar, insanların kalbine hayırlı olan şeyleri ilham ederler; yani onların iç dünyalarında hayırlı şeylere dair düşüncelerin doğmasına, bir çeşit yolla sebep olurlar. Bunların Allah'ın dilediği keyfiyette ve dilediği yerde toplantıları olur. Bu toplantılarına itibarla onlara "Refîk-i a'lâ", "Nediyy-i a'lâ [158]" ve "Mele-i a'lâ" isimleri verilir, seçkin insanların ruhları, bunların arasına girer ve onlara katılır. Nitekim Allah Teâlâ buna işaret olmak üzere şöyle buyurmuştur:
"Ey huzur ve sükûna kavuşmuş olan ruh! Hoşnut etmiş ve hoşnut edilmiş olarak Rabbine dön. Seçkin kullarım arasına katıl ve cennetime gir!" [159]

Meleklerle Birlikte Cennette Uçan Bir Sahâbî;

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Cafer b. Ebî Tâlib'i, cennette meleklerle birlikte iki kanatla uçan bir melek (gibi)gördüm." [160]

Kararlar, Mele-i A'lâ'dan Çıkar:

Kararlar burada sonuca bağlanır (kazâ) ve *"Her hikmetli buyruk o gecede ayrılır."* [161] Ayetinde sözü edilen şeyler belirlenir ve kesinlik kazanır. Şer'î hükümler bir tür burada kararlaştırılır.

Mele-i A'lâ Üç Kısımdır:

1. Hak Teâlâ ezelî ilmiyle, hayır düzeninin bazı varlıklara bağlı olduğunu biliyordu. Bu yüzden Hz. Musa'nın ateşi gibi nurdan cisimler yarattı ve onlara temiz ruhlar (nefisler) üfledi. (İşte birinci kısım bunlardır.)
2. Unsurlardan (elementler) oluşan latif buharlardan bir mizaç (karışım) oluş(tur)muştur. Bunlar hayvânî eğilimleri şiddetle reddeden ve üstün ruhların feyzini gerekli kılan bir mahiyet arzetmiştir. (İkinci kısmı da bunlar oluşturur.)
3. Üçüncü kısım insan ruhlarıdır. Bunlar Mele-i a'lâ'ya yakın evsaftadırlar. (Bunların sahipleri) ölünceye kadar sürekli kendilerinin Mele-i a'lâ'ya katılmasını gerektirecek sâlih ameller işlerler ve (ölümle) onların arasına katılırlar ve onlardan sayılırlar.
Mele-i a'lâ'nın özelliği, sadece Rab Teâlâ'ya teveccühte bulunmaları ve bir başka şeye asla iltifat etmemeleridir. *"Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunan (melekler) Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler."* [162] Ayetinin manası işte budur.
Onlar Rablerinden, ilâhî nizamın nasıl güzel olacağını, aksinin ise ne kadar kötü olacağını öğrenirler ve bu Allah Teâlâ'nın cömertlik hazinelerinden bir kapıyı çalar:
"...Mü'minlerin de bağışlanmasını (şöyle) isterler: 'Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe edin ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!." [163] Buyruğunun manası da işte budur.

Mele-i A'lâ'nın İleri Gelenlerinin Toplanması:

Mele-i a'lâ'nın ileri gelenlerinin nurları toplanır ve Rasûlullah (s.a.) tarafından "çok yüzlü ve çok dilli" diye nitelenen Rûh'un yanında birbirleriyle iç içe girer ve orada sanki tek bir şeymiş gibi bir bütünlük kazanırlar. Buna "Hazîretu'l-Kuds" denilir. Burada insanlığın dünya ve âhirete ait sıkıntılardan kurtarılması için tedbirler üzerinde anlaşırlar. Bunun için meselâ o günde mevcut bulunan Allah'ın en temiz ve seçkin kulunu yetiştirip, işini İnsanlar arasında yürütmeyi kararlaştırırlar. Bu anlaşma, insanlardan kabiliyetli olanların kalplerine ona tabi olmaları için ilhamların doğmasını gerektirir. Sonunda o ve ona tabi olanlar insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet halini alırlar. Yine onların anlaşmaları, insanların hayrına ve hidayetlerine sebep olacak ilimlerin o kişinin vahiy, rüya ya da gaybî ses halinde kalbine doğmasını, Hazîre-i Kuds'ten birinin ona gözükmesini ve şifahî olarak onunla konuşmasını gerekli kılar, onun dostlarına yardım edilmesini ve her türlü iyiliğe kavuşturulmalarını; Allah'ın yolundan sapmış kimselerin ise lanetlenmesini ve her türlü ızdıraba yaklaştırılmalarını gerektirir. Bu, peygamberlik esaslarından biri olmaktadır. Onların sürekli icmâ hallerine "Rûhu'l-Kuds desteği" adı verilmektedir. Bu teyid sırasında normal hallerde görülmeyen öyle harikuladelikler ortaya çıkar ki, biz onlara "mucizeler" adını vermekteyiz.

Mele-i A'lâ'nın Bir Aşağısında Bulunan Âlem:

Bunların bir aşağısında öyle ruhlar vardır ki, bunların coşması latîf buharlardan mutedil bir mizacın meydana gelmesini gerekli kılmıştır. Ancak bunlar, ebedî saadetten birincileri kadar na-sıplenememişler, onların mevkilerine yükselememişlerdir. Onların kemal dereceleri, bir üst tabakadan kendilerine sızacak olan şeyleri beklemek üzere hazır vaziyette beklemektir. Eğer bir şey sızacak olursa, alanın kabiliyetine verenin de etki gücüne göre, o şeylere -aynen kuşların ve hayvanların doğal içgüdüleri sonucu harekete geçişleri gibi- yönelirler. Onlar bu yönelişlerinde kendi nefislerine yönelik şeyler hakkında fâni, üstlerinden ilham olunan şeylerle bakidirler. Bunlar insanların ve hayvanların kalplerine etki ederler ve

onların iradelerini, içlerinden geçen düşünceleri, murad olunan şeye uygun bir hale çevirirler. Bazı tabiî olaylara etki ederler ve onların hareketlerini, değişimlerini hızlandırırlar. Meselâ bir taş yuvarlanır; bir melek ona etki eder ve bunun sonucunda o taş normalde tasavvur olunamayacak uzaklıkta bir mesafeye kadar gider. Avcı nehire ağını atar; meleklerden bir grup gelerek balıklardan bir kısmının kalbine oraya girmesini, diğerlerinin kalbine oradan kaçmasını ilham eder; ipin birini tutar, diğerini açar... Ancak bütün bunları niçin yaptığım bilmez; o sadece kendisine ilham olunan şeye tabi olur.
İki ordu karşılaşır; melekler gelir, ordulardan birinin kalbinde cesaretli olmayı, direnmeyi makamın gereğine uygun olan sözlerle, hayallerle süsler, güzel gösterir, onlara galip gelmenin yollarım ilham eder, attıkları silahları hedefe ulaştırmak vb. gibi yollarla onlara destek verir. Karşı tarafın kalplerine ise bu özelliklerin zıtlarını yerleştirir; sonunda iş Allah'ın dediği yere varır.
Bunlara sızan şey, bazen de bir insana sıkıntı vermek ya da onu rahatlatmak doğrusunda olabilir. Bu durumda melekler kendilerine verilen bu ilham doğrultusunda koştururlar, mümkün olan her yola başvururlar.
Bunlara karşıt durumda olan başka varlıklar da vardır. Bunlar, hafifmeşrep, taşkın, hayra karşı fikirler taşıyan varlıklardır; meydana gelmeleri karanlık buharların kokuşmasını gerektirmiştir. Bunlar "şeytanlar" dır. Bunlar sürekli meleklerin yapmış olduğu şeylerin aksini yapmaya çalışırlar. Allah'u a'lem!

4) Sünnetullah

"Allah'ın sünnetini asla değişir bulamayacaksın." [164]

Allah'ın Bazı Fiilleri, Doğaya Yerleştirilmiş Olan Kuvvetler Üzerine Kurulur:

Bil ki: Allah Teâlâ'nın bazı fiilleri, tabiat içerisine yerleştirilmiş olan kuvvetler üzerine bir tür bina edilir. Buna hem nakil hem de akıl tanıktır. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allah Teâlâ, Âdem'i yeryüzünün tamamından aldığı bir avuç topraktan yaratmıştır. Bunun içindir ki Âdem oğulları yeryüzüne benzer gelmişlerdir; onlardan kimi kızıldır, kimi beyaz, kimi siyah, kimi bunların arasındadır, kimi engin ve yumuşaktır kimi sert, kimi iyidir kimi kötü." [165]
Abdullah b. Selâm, Rasûlullah'a (s.a.) çocuğun niye babasına ya da annesine benzediğini sormuştu. Rasûlullah (s.a.) ona şöyle cevap verdi:
"Erkeğin suyu kadının suyundan önce gelirse, çocuk erkeğe benzer. Kadının suyu, erkeğin suyundan önce gelirse çocuk kadına benzer." [166]

Teklifin Sebebi:

Öldürme, kılıçla vurma veya zehir içmenin sonucudur; rahimde Çocuğun yaratılması meninin dökülmesinden sonra olur; tohumun çimlenmesi, ağacın bitmesi ekme, dikme ve sulama sonrasında olur. Bunlarda şüphesi olan hiçbir kişinin olacağını sanmıyorum. Bu istitâat (kabiliyet) sebebiyledir ki yükümlülük gelmiş ve insanlar bazı şeylerle emrolunmuşlar, bazı şeyleri yapmaktan da yasaklanmışlar; yaptıklarının iyi ya da kötü karşılığını görmüşlerdir.

Âleme Yerleştirilen Kuvvetler:

Bu kuvvetler şunlardır:
1. Cisimlerin karakter ve özellikleri.
2. Allah Teâlâ'nın türlere ait özellik olarak koymuş olduğu hükümler.
3. Alem-i misal'e ait haller ve eşyanın orada henüz yeryüzünde meydana gelmeden önceki mevcudiyeti.
4. Mele-i a'lâ sâkinlerinin, yeryüzünde kendisini düzelten veya insanların ıslahı için çalışan kimseler için hayır duaları; aksine hareket edenlere lanet etmeleri.
5. İnsanların yaşantılarını düzenlemek için yazılmış bulunan şeriatlar; bazı şeylerin haram, bazı şeylerin helâl ya da vacip kılınması. Bunlara uymak suretiyle bir insan Allah'ın nizamına uymuş olur ve bunun sonucunda itaatkâr sevaba, isyankâr da azaba müstahak olur.
6. Allah Teâlâ bir şeyi yaratır; o şey bir başka şeyi beraberinde getirir. Çünkü o şey sünnetullahta onun lâzımıdır. Lüzum (ayrılmazlık) ilişkisini bir nizama bağlayan Allah, bu nizamın bozulmasını istemez. Dolayısıyla bir şey meydana geldiğinde onun lâzımı olan şey de meydana gelir. Bu konuda delil Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisidir:
"Allah Teâlâ, bir kulun bir yerde ölmesine hükmettiği zaman, ona orada bir ihtiyaç yaratır (ve adam oraya gider ve orada ölür)." [167]
Bütün bu saydıklarımız hakında naklî deliller mevcuttur ve akıl da bunun böyle olmasını gerektirmektedir.

Sebeplerin Çatışması:

Bil ki: Sünnetullaha göre sonuçlarının doğması gereken seheplerin birbiriyle karşı karşıya gelmesi halinde, eğer o sebeplerin sonuçlarının hepsinin meydana gelmesi imkânsız ise, ilâhî hikmet bu takdirde mutlak hayra en yakın olan şeyi dikkate almayı gerekli kılmıştır. Bu, *"Terazi (mîzân) elindedir; indirir, kaldırır."* [168] Hadisinde "terazi = mîzân" sözcüğü ile; *"Her an başka bir şe'ndedir."* [169] âyetinde de "şen" kelimesiyle ifade edilen bir durum olmaktadır.

Tercih, Sebeplerin Kuvvetine Göre Olur:

Sonra tercih, bazen sebeplerin dikkate alınması yoluyla olur ve hangisi güçlü ise o tercih edilir, bazen onlar üzerine doğacak sonuçlar itibarıyla olur ve hangisi daha faydalı ise o tercih edilir, bazen "halk" [170] türünden olanların "tedbir" türünden olanlar üzerine takdimi ile olur ya da daha başka yollarla yapılır.

Biz -her ne kadar sebeplerin ihatasına ve çatışmaları halinde onlardan hangisinin daha güçlü olduğuna ilmimiz yetmese de-, şunu kesin olarak bilmekteyiz: Olan bir şey varsa, o mutlaka olmaya en layık olduğu için olmuştur. Kim bizim bu anlattıklarımızı kavrarsa, pek çok müşkilatı halletmiş ve rahatlamış olur.

Yıldızların Etkisi:

Yıldızların (gezegenlerin) durumlarına gelince, onların bazı etkileri zorunlu bulunmaktadır. Güneşin hareketine bağlı olarak yazın ve kışın yer değiştirmesi, gündüzlerin uzayıp kısalması; ayın durumunun değişmesine bağlı olarak gel-git (med-cezir) olaylarının meydana gelmesi bu kabildendir. Hadiste şöyle buyurulmuştur:

"Yıldız ***[171]*** *(sabah vakti) doğduğu zaman, âfet ortadan kalkar."* [172] Yani sünnetullah böyle cereyan etmektedir.

Ancak fakirlik ve zenginlik, kuraklık ve bolluk ve insanların başına gelen diğer olayların yıldızların hareketlerine bağlı olması, şeriatta sabit bulunmayan şeylerdendir. Rasûlullah (s.a.), bu gibi şeylere dalınmasını yasaklamış ve şöyle buyurmuştur:

"Kim ilm-i nücûmdan (astrolojiden) bir pay edinirse, o kişi büyücülükten (sihir) bir pay edinmiş olur." [173] O, "Falanca yıldızın doğması/batması sebebiyle bize yağmur yağdırıldı." gibi sözlere karşı şiddetli tepki gösterirdi. [174]

Ben, Allah Teâlâ, yıldızlara, insanları kuşatan havanın (atmosferin) değişmesi vasıtasıyla kendilerinden bazı olayların kaynaklandığı bir takım özellikler vermemiştir demiyorum. Zira şeriat bunu gerektiren bir şey söylememiştir.

Kehânetin Yasaklanması:

Bilindiği üzere Rasûlullah (s.a.) kehânette bulunmayı yasaklamıştır. Kehânet, cinlerden haber vermektir. O (s.a.), aynı zamanda kâhine gelip onu tasdik edenlerden uzak olduğunu ilân etmiştir. Sonra kâhinlerin durumlarından kendisine sorulduğu zaman onlar hakkında şu bilgiyi vermiştir:

"Melekler bulutlara inerler ve semâda kararlaştırılan emirleri söyleşirler. Şeytanlar kulak hırsızlığı yapar ve duydukları yarım yamalak bilgilerin yanına yüz yalan katarak kâhinlerin kalplerine atarlar." [175]

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Ey iman edenler! Sizler inkâr edenler gibi, yeryüzünde sefere çıkan veya savaşan kardeşleri hakkında, 'Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi.' diyenler gibi olmayın." [176]

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Sizden birinizi ameli cennete sokmaz." [177]

"Sen sadece hastayla ilgilenen birisin; tabîb Allah'tır." [178]

Kısaca yasak, kulların maslahatına tabi olmakta, yasaklanmasında yarar görülen şeyler yasaklanmaktadır.

Allah'u alem!

5) Ruhun Hakikati

Şeriatın Sükût Geçtiği Şeyleri Anlamak Mümkündür:

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Sana ruh hakkında sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size, ancak az bir bilgi verilmiştir." [179]

el-A'meş, İbn Mesûd'dan bir rivayet olmak üzere bu âyette geçen "vemâ ûtlytum" ifadesini "vemâ âtû" şeklinde okumuştur. Buna göre mana "Onlara, ancak az bir bilgi verilmiştir." olur. Buradan da anlaşılır ki, âyetteki hitap, ruh hakkında soru soran yahudileredir. Dolayısıyla âyet, sanıldığının aksine, bu ümmet-i merhumeden [180] hiçbir kimsenin ruhun hakikatini bilemeyeceğine dair bir nass olmaz. Şâri' Teâlâ'nın sükût geçtiği her şey, asla bilinmez şeyler değildir. Hakkında sükût geçilen şeylerden birçoğu, bazıları kavrayabilse bile ümmetin çoğunluğunun anlama imkânı olmayacak ince meselelerdir. Onlara sırf bu yüzden girilmemiştir.

Ruh Hakkında Bilgimiz:

Bil ki: Ruhun hakikati hakkında elde edebileceğimiz ilk bilgi, onun canlılar için hayat iksiri olduğu, onlara ruh üflenmekle diri oldukları, ruhun [181]

ayrılmasıyla da öldükleridir. Sonra daha dikkatli düşünüldüğünde şu husus ortaya çıkar: Bedende, kalpte halitaların hülâsasından meydana gelen latîf bir buhar vardır ve bu hissedici, hareket ettirici ve besin için tedbir alıcı kuvvetleri taşır ki bu konu tamamen tıbbın alanına girer.
Tecrübeyle sabittir ki, bu buharın incelik, kalınlık, saflık ve bulanıklık gibi her bir halin, kuvvetlerde ve bu kuvvetlerden kaynaklanan işlevlerde özel bir etkisi bulunmaktadır. Keza bilinmektedir ki, herhangi bir organa ve ona uygun buhar üretimine bir âfet arız olduğunda, bu, buharı bozmakta ve o organı çalışamaz hale getirmektedir. Bu buharın oluşması hayatı gerektirir; ölüm ise onu çözümlemektedir. İlk bakışta ruh bu sanılmaktadır. Ama iyice düşünüldüğünde bu, ruhun alt tabakası olmaktadır.

Bedendeki Ruh:

Bunun bedendeki durumu, güldeki gülsuyuna, kömürdeki ateşe benzemektedir. Biraz daha derinlemesine düşünüldüğünde şu ortaya çıkar: Bu ruh, gerçek ruhun bineğidir, onun bağlandığı bir maddedir. Şöyle ki: Biz çocuğun zamanla delikanlı olduğunu ve sonunda yaşlandığını görmekteyiz. Bu süreç içerisinde bedeninin unsurları (halitaları) ve ondan doğan ruh beîki binden fazla değişmiş olmaktadır; bazen küçük olmakta, bazen büyük; bazen siyahlaşmakta bazen beyaz olmakta; bazen cahil olmakta bazen âlim.., daha bunun gibi pek çok değişken sıfatlara sahip olmaktadır; fakat şahıs aynı şahıstır. Eğer bunlardan bir kısmı hakkında itiraz ileri sürülürse, şöyle deriz: Biz sözü edilen değişiklikleri var sayabiliriz; halbuki çocuk aynı çocuktur veya o vasıfların aynı hal üzere devam ettiklerine kesin hükmetmeyiz, onun (çocuğun) bekasına hükmederiz; halbuki o sözü edilen vasıflardan ayrı bir hakikattir.

Gerçek Ruh:

İnsanı insan yapan şey ne bu (hayvânî/hevâî) ruhtur, ne bedendir, ne de bildiğimiz ve ilk bakışta gördüğümüz ayırıcı özelliklerdir. Bilakis gerçek ruh mürekkep olmayan bir hakikat, nuranî bir noktadır. O, değişken ve etkileşimle değişen ve bazıları cevher, bazıları da araz olan hallerden (tavır) uzaktır. O küçükte nasılsa, büyükte de aynıdır; keza beyazda nasılsa siyahta da öyledir. Karşıt vasıflara sahip olan her canlıda durumu aynıdır. Onun ilk olarak (yukarıda sözü edilen halitalardan doğan) hevâî ruhla, ikinci olarak da hevâî ruha binek olması hasebiyle bedenle özel bir ilgisi vardır. O (ruh), kudsiyet âlemine açılan bir penceredir ve can neye kabiliyetli ise bütün yetenekleri ona oradan iner.

Ölüm, Gerçek Ruhun Değil, İnsanî Ruhun (Neşeme) Bedenden Ayrılmasıdır;

Değişken olan şeylerin değişmeleri, arzî [182] kabiliyetlerinden doğmaktadır. Güneşin sıcaklığı gibi. Güneş, çamaşırı ağartırken çamaşırcıyı karartır. Biz, kalbimize doğan sağlıklı bir bilgi sonucunda ölümün mahiyetini kavradık: Buna göre ölüm, bedenin sözü edilen buharı üretme kabiliyetini yitirmesi sonucunda hayvanı ruhun kendisinden çekilmesidir; yoksa kudsî ruhun nesemeden (insanî ruh) ayrılması değildir.
Ağır hastalıklar sebebiyle neşeme (insanî ruh) çözülünce, Yüce Allah'ın hikmeti, ondan ilâhî ruh ile irtibatı sağlayabilecek kadar bir şeyin geride kalmasını gerekli kıldı. Meselâ sen bir şişedeki havayı emecek olsan, bir noktaya kadar emebilirsin, ondan sonra ememezsin, zorlarsan şişeyi kırarsın. Bu havanın tabiatından kaynaklanan bir sırdan dolayı böyledir. Aynı şekilde nesemede (insanî ruh) de böyle bir sır ve çözülme işinin varıp dayanacağı bir sınır bulunmaktadır.

Kişi Öldüğü Zaman, İnsanî Ruh Başka Bir Hayata Başlar:

Kişi öldüğü zaman insanî ruh için başka bir doğuş söz konusu olur. İlâhî ruhun feyzi onda kalan şeyden hiss-i müşterek (çok işlevli bir duyu gücü) vücuda getirir ve bu güç misâl âleminden bir yardımla işitme, görme ve konuşma yeteneğim birden sağlar. Bundan maksadım, feleklerde yayılmış mücerred ile müşahhas arasında yani ne tamamen soyut ne de duyularla algılanabilecek kadar somut olmayan bunların arasında tek bir şey gibi bir özellik arzeden bir güç olmaktadır. Bu kuvvetle artık neşeme (insanî ruh) misal âleminden bir yardımla nurdan ya da zulmetten bir giysiye bürünme kabiliyetini kazanabilir ve işte o anda "Berzah" [183] âlemi dediğimiz acaiplikler ortaya çıkar.

Sûra Üflendiği Zaman Ruhlar Cesedlere Bürünür:

Sonra sûra üflendiği zaman yani sûrun yaratıcısından, aynen âlemin ilk yaratılışı sırasında ruhların cesedlere üflenmesi anında olduğu gibi genel bir feyiz geldiğinde ve mevâlîd âlemi [184] tesis edildiğinde ilâhî ruhun feyzi, cismânî bir giysiye ya da misal ile cisim arasında bir giysiye bürünmeyi gerektirir. Böylece her verdiği haberde doğru olan ve doğrulanan Hz. Peygamber'in -salât ve selâmların en güzeli ona olsun!- bildirdiklerinin tamamı gerçekleşmiş olur.

Neseme (İnsanî Ruh), Ruhla Beden Arasında Ara (Berzah) Özellik Taşır:

Neşeme (insanî ruh), ilâhî ruh ile topraktan olan (arzî) beden arasında bir ara varlık (berzah) olduğuna göre, onun hem bedene hem de ruha benzer taraflarının olması gerekir. Kudsî ruha benzerliği, onun meleklik vasfına; yeryüzüne (süflî âleme) meyleden tarafı da onun hayvanlık vasfına sahip olmasını gerekli kılar.
Ruhun hakikati ile ilgili olarak bu anlattıklarımızla yetinelim. Amacımız, bu konuda hataya düşmemen, bu ilimden daha yüce bir ilimle perdeler açılmadan önce bazı detayları bu bilgi üzerine kurman ve ona göre değerlendirme yapmandır.
Allah'u a'lem!

6) Yükümlülüğün Sırrı

İnsan Yükümlüdür:

Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yüklendi; (bununla beraber onun hakkını tam yerine getirmedi). Çünkü o, çok zâlim, çok cahildir.
(Allah bu emaneti insana vermek suretiyle) münafık erkeklere ve münafık kadınlara, puta tapan erkeklere ve puta tapan kadınlara azap edecek, inanan erkeklerin ve inanan kadınların da tevbesini kabul buyuracaktır. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir." [185]

Göklerin Ve Yerin Yüklenmediği Emanetten Maksat:

el-Gazzâlî, el-Beydâvî ve diğerleri emanet hakkında şu açıklamayı yapmışlardır: Emanet, tâat ve isyan karşılığında sevap ve azabı göze alarak yükümlülük sorumluluğunu üstlenmektir. Emanetin göklere ve yere ardından maksat, onların istidatlarına nis-betle değerlendirilmesidir. Kaçınmalarından maksat ise, liyakatsiz olma ve kabiliyeti bulunmama anlamında tabiî kaçınmadır. İnsanın yüklenmesinden kasıt da, ona liyakat ve kabiliyetinin bulunmasıdır.

İnsan Yükümlülüğe Ehildir:

Derim ki: Buna göre âyette geçen "İnnehû kâne zalûmen cehûlâ" yani "Çünkü o, çok zâlim, çok cahildir."ifadesi, ta'lîl yani yükümlülüğe gerekçe olarak gelmiştir. Çünkü zâlim, âdil olmayan kimsedir, fakat âdil olma imkânı vardır. Câhil, bilgi sahibi olmayan kimsedir; fakat buna imkânı vardır. İnsanoğlu dışında kalan diğer yaratıklar ise öyle değildir. Onlar ya bilgi sahibi ve âdildirler ve asla kendileri için cehalet ve zulüm söz konusu olamaz. Melekler işte böyledir. Ya da âdil değillerdir, ayrıca âdil olabilecek özelliğe de sahip değillerdir. Hayvanlar da böyledir. Yükümlülüğe liyakati olan ve onun için gerekli kabileyete sahip olan, (melekler gibi) bilfiil değil bilkuvve (potansiyel) kemâle sahip bulunandır.
Ayetteki "Liyuazzibe..." kelimesinde bulunan "lâm" harfi sonuç bildiren lâm (lâmu'l-âkıbet [186]) dır. Buna göre âyetin manası "Azab etmek için insanı yükümlü kıldı..." şeklinde değil de: "Yükümlülüğün sonunda azap ya da sevap vaki oldu..." biçimindedir.

Melekler, Kendilerine Ait Bir Arzu Duymazlar, Üstün Arzusunda Yok Olurlar;

Durumun aydınlanmasını istersen, o zaman meleklerin hallerine bakmalısın! Onlar isteklerden soyutlanmışlardır; bu itibarla ne açlık, susuzluk, korku, üzüntü gibi hayvanı kuvvetin tefrit hali, ne de şehvet, öfke, kendini beğenme gibi ifrat hali onları etkilemez, beslenmek, büyümek gibi şeyler onları ilgilendirmez. Onlar hep üzerlerinden kendilerine inecek olan şeyleri bekleme halinde bulunurlar. Yukarıdan (Mele-i a'lâ'dan) belli bir düzenin gerçekleştirilmesi veya bir şeyden razı olunması ya da bir şeye buğzedilmesi gibi kararlaştırılmış bir emir indiği zaman, hemen onunla dolar, ona boyun eğer ve onun gereği ne ise onu gerçekleştirmek üzere harekete geçerler. Bu durumda onlar, kendilerine ait hiçbir arzu ve istek taşımazlar, yukarıdan gelen arzu içerisinde kendi benliklerini yok ederler.

Hayvanlar, Behîmî Arzuların Güdümündedir:

Sonra hayvanların hallerine bak! Onlar aşağılık duygularla donanmışlar ve devamlı olarak alçak tabiatlarının gereği doğrultusunda hareket ederler ve onlar içerisinde kendilerini kaybederler. Onlar bir şeye yönelmişlerse, bu mutlaka bedenî bir faydalanma sağlayacak hayvani bir güdünün sonucunda olur ya da kendi tabiatlarının verdiği şeye atılma sebebiyle meydana gelir.

Allah Teâlâ, İnsanı Birbirine Zıt İki Kuvvetle Donatmıştır:

Sonra bil ki! Allah Teâlâ, yüce hikmetinin gereği olmak üzere insana iki kuvvet yerleştirmiştir:
a) Melekî kuvvet: Bu, insana mahsus olan ruhun, bedende hareket halinde olan tabiî ruh üzerine feyzinden doğması, insanî ruhun da onu kabul etmesi ve ona boyun eğmesi ile meydana gelir.
b) Hayvanı kuvvet: Bunun kaynağı, bütün canlıların müşterek bulunduğu tabiî ruh ile kâim bulunan kuvvetlerle kendini gösteren hayvanı nefistir. Bunun müstakilliği, kendi başına buyruk olması ve insanî ruhun ona boyun eğmesi ve hükmü ondan kabul etmesiyle olur.
Sonra bil ki: Bu iki kuvvet arasında sürekli itişme-kakışma vardır. Melekî kuvvet yücelere doğru çekerken, öteki süflî âleme doğru çeker. Hayvani güç belirgin hal alır ve etkisi galebe çalarsa, melekî olan kuvvet gizlenir. Aksi de variddir. Yüce yaratıcı her bir nizama aynı derecede önem vermiş; aslî ve kesbî kabiliyetler neyi gerektirmişse Allah Teâlâ onu hazırlamıştır. Buna göre, eğer hayvanı güç galebe çalmışsa, Allah Teâlâ onu desteklemiş ve ona münasip olan şeyi kendisine kolaylaştırmıştır. Eğer melekî kuvvet üstün gelmişse bu kez de onu desteklemiş ve kendisine uygun olan şeyi onun için kolaylaştırmıştır. Nitekim bu meyanda şöyle buyurmaktadır:
"Kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlar, onda başarılı kılarız. Kim cimrilik edip vermez, kendini zengin sayıp hakka boyun eğmez, en güzeli de yalanlarsa, biz de ona en zoru kolaylaştırırız." [187]
"Hepsine; dünyayı isteyenlere de, âhireti isteyenlere de, Rabbinin ihsanından, ayırt etmeksizin veririz Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir." [188]

Her Kuvvet Haz Ve Elem Duyar:

Her kuvvet için hem haz hem de elem söz konusudur. Haz duyması, kendisine uygun olanı idrak etmesi; elem ise, ters düşen şeyi tatmasıdır. Bedeninde uyuşturucu kullanan kimsenin hali, insanın haline ne kadar da çok benzer! Böyle biri bedeninde ateşin yakıcılığını hissetmez, etkisi azalıp da eski tabiî haline döndüğü zaman, acıyı son derece şiddetli bir şekilde hisseder. Yahut da doktorların dediklerine göre gülün haline benzer. Onda üç kuvvet bulunur:
a) Arzî (toprak özelliği gösteren) kuvvet. Bu ezmek ve sürtmek halinde çıkar.
b) Mâî (su özelliği gösteren) kuvvet: Sıkılması ve içilmesi halinde ortaya çıkar.
c) Hevâî (hava özelliği gösteren) kuvvet: Koklama anında ortaya çıkar.

Yükümlülük, İnsan Türünün Gereklerindendir:

Böylece yükümlülüğün, insan türünün özellik ve gereklerinden olduğu ortaya çıkmış oldu. İnsan, sahip olduğu yetenek lisanı ile melekî kuvvete uygun düşecek şeyleri kendisine vacip kılmasını, sonra bundan dolayı kendisini ödüllendirmesini; hayvanlık derekesine düşürecek şeyleri kendisine yasaklamasını ve şayet işlerse onlar sebebiyle kendisini cezalandırmasını istemektedir.
Allah'u alem!

7) Yükümlülük, Takdire Bağlıdır

Ağaçlardaki Allah'ın Âyetleri:

Bil ki: Allah Teâlâ'nın yarattığı her şeyde sayısız âyetler vardır. Bunlar üzerinde düşünen kimse, Allah Teâlâ'nın kullarını şeriatlarla yükümlü tutmasında apaçık hüccetin bulunduğu sonucuna ulaşır. Bakınız! Ağaçlar, onların yaprakları, çiçekleri, meyveleri ve onlarda bulunan her türlü görülen, tadılan vb. haller üzerinde düşününüz. Yüce Allah, onlardan her tür için özel bir şekilde olmak üzere yapraklar, özel bir renkte çiçekler, tadı ayrı meyveler var etmiştir. Bu özellikler sebebiyledir ki, falanca ağacın falanca türden olduğu bilinir. Bütün bunlar, türe ait belirlenmiş şekle tabi olur. Türe ait şekil nasıl ise, bunlar da öyle olur. Meselâ Allah Teâlâ'nın "şu madde hurma olsun" şeklindeki kazası, onun meyveleri şöyle şöyle, özellikleri böyle böyle olsun" şeklindeki tafsîlî kazasıyla birlikte iç içe çıkmış olmaktadır.
Türün bazı özellikleri vardır ki, aklı olan herkes anlar. Bazı özellikleri de vardır ki, onları ancak derin vukufiyet sahibi zeki kimseler kavrayabilir. Yakutun, beraberinde taşıyan kimseyi ferahlatıcı ve ona cesaret verici özelliği gibi. Türün bazı özellikleri, o türün bütün fertlerinde bulunur. Bazı özellikleri de vardır ki, sadece ona ehil bulunan bazı fertlerinde bulunur. "Kabuli helîle" (İhlîlec) gibi. Bu bitki onu eliyle tutan kimseyi ishal eder. Şimdi siz kalkıp da:
"Hurmanın meyvesi niçin bu özelliktedir?" diyemezsiniz. Çünkü böyle bir soru sakattır. Zira, eşyanın kendisinden ayrılmaz özelliklerinin, kendisiyle birlikte bulunması "Niçin?" sorusuna mahal olmaz.

Hayvanlar Alemindeki Âyetler:

Sonra hayvan çeşitlerine bakınız. Onlardan her bir türün -aynen ağaçlarda olduğu gibi- ayrı şekil ve yaratılışı olduğunu görürsünüz. Bunların yanında onların ihtiyarî hareketleri ve tabiî güdüleri (ilham), cibillî bir tedbir ve düzenleri olduğunu görürsünüz. Hayvan cinsinin türleri işte bu özelliklerle birbirlerinden ayrılır. Meselâ davar ve sığır gibi mallar ot yer ve geviş alır; at, eşek, katır ot yer geviş almaz; yırtıcı hayvanlar et yer, kuşlar havada uçar; balıklar denizde yüzer. Hayvanlardan her bir türün çıkardığı ses, bir diğerininkine benzemez; cinsî ilişki şekilleri farklıdır, bir türün yavrulama ve yavrusunu besleme şekli diğerininkine benzemez... Bütün bunların açıklanması uzun sürer. Türlerden herhangi birine yapılan ilham, mutlaka o türün mizacına uygun ve bekasım temin edici olan bilgilerdir
Bütün bu ilhamlar, o türe, Yaratıcı tarafından türe ait özellikler penceresinden sızdırılmaktadır. Çiçeklerin damarları (yaprak çizgileri), meyvelerin tatları hep türe ait şekil ve özellik ile beraberlik arzeder.
Türe ait özelliklerden bazısı bütün fertlerde bulunurken, diğer bazıları sadece o özelliğe kabiliyeti bulunan ve sebeplerle uyum içinde olan bazı bireylerde mevcut olur. Her ne kadar bu kabiliyet (bilkuvve/potansiyel olarak) türün bütün fertlerinde olsa bile bu tür özellikler fiilen sadece bazı fertlerde bulunur. Arılar arasında arı beyi ile belli bir süre eğitimden sonra insan seslerini taklit edebilen papağan böyledir.

İnsan Türü Ve Özellikleri:

Şimdi de insan türüne bakınız. Onlarda, ağaçlarda bulunan özelliklerin, öksürme, gerinme, geğirme, dışkı atma, ilk doğum sırasında meme emme gibi hayvan türlerinde bulunan özellikleri mevcut göreceksiniz. Bunların yanında onların, diğer hayvanlardan farklı kılan özelliklere sahip olduklarını göreceksiniz. Bunlar konuşma, sözü anlama, açık önermeler düzenlemek suretiyle yahut deney, istikra (tüme varım) ya da kestirme (tahmin) yoluyla sonradan kazanılmış bilgiler elde edebilme kabiliyeti, hissiyle ya da vehim yoluyla bulamayacağı, aklı ile güzel bulduğu şeylere özen gösterme; nefis terbiyesi, hava şartları üzerine hâkimiyet kurma.., gibi özelliklerdir.
İnsan türü bu müşterek özellikleri taşıdığı içindir ki, bu sayılan şeyler esas itibarıyla bütün milletlerde hatta mağaralarda yaşayan ilkel insanlarda bile hep aynı olagelmiştir. Bu beraberlik, insan türüne ait kökten kaynaklanan bir sırrın neticesinden başka bir şey değildir. Bu sır da, insan mizacının, aklın kalbe, kalbin de nefse egemen olmasını gerektiriyor olmasıdır.

Allah Teâlâ Her Türü Ayrı Ayrı Düzenlemiştir:

Sonra bakınız! Allah Teâlâ, her türü kendine uygun şekilde nasıl donatmış, düzene koymuş, onlara lütufta bulunmuştur. Bitkiler hissetmez ve hareket etmezler. Bu özellikleri sebebiyle Allah Teâlâ, onlara su, hava ve minerallerden oluşan besleyici maddeyi emecek kökler vermiş; sonra o besinleri türünün taşıdığı özelliklere uygun olarak dallara ve yapraklara dağıtmıştır.
Hayvanlar, duyulara ve irade ile hareket kabiliyetine sahip olduklarından Allah Teâlâ onlara, besin maddelerini topraktan emecek kökler vermemiş, bilakis onlara yem, ot ve su arama duygusunu vermiş ve ihtiyaç duydukları her şeyin giderilmesi yolunu onlara ilham etmiştir.
Solucan gibi topraktan oluşan kurtçukların türeyişi gibi türemeyen canlı türlerine gelince, Allah Teâlâ, onlara üreme kuvveti vermiş, dişide bir rutubet yaratmış, onu cenînin büyütülmesine çevirmiş sonra da hâlis bir süte. Doğan yavruya da memeyi emme ve sütü yutma güdüsünü ilham etmiştir.
Tavuğun içerisine bir rutubet koymuş ve onunla yumurtanın oluşmasını sağlamıştır. Tavuk yumurtlayınca ona kuruluk isabet etmiş ve bir karın boşluğu hissetmiştir. Bu ikisi onu, hemcinsleriyle beraber olmaktan uzaklaştıran bir tür uyumsuzluk haline itmiş, karın boşluğunu kapatmaya yarayacak bir şeylerin üzerine kapanmayı yani kuluçkaya yatmayı sever hale getirmiştir.
Güvercinler arasına ünsiyet koymuş ve erkekleriyle dişilerini beraber yaşar kılmıştır. Dişi kuşun yumurtladıktan sonra meydana gelen karın boşluğunu, onun yumurtalar üzerine kuluçkaya yatmasına âmil kılmış, (yavrular çıktıktan sonra) o eski rutubeti kusma haline dönüştürmüştür. Bunu civcivlere olan sonsuz merhametinin sonucu yapmıştır. Onun bu esirgeyiciliği sebebiyledir ki kuş yediklerini geri çıkarma yoluyla yem ve suyu civcivin ağzına koyar olmuştur. Erkek güvercin ise, beraber yaşama sonucunda dişisini taklit etmeye başlamış ve o da yavrulara bakar olmuştur. Civcivler için rutubetli bir mizaç yaratmış, sonra onların bu rutubetini uçabileceği tüylere dönüştürmüştür.

Allah Teâlâ, İnsanı İlham Ve İlimlere Kabiliyetli Yaratmıştır:

İnsan duyu sahibi, fıtrî ilhamlara ve tabiî ilimlere kabiliyetli olması yanında, akıl sahibi olması ve kesbî ilimleri ortaya koyabilmeleri sebebiyledir ki, Allah Teâlâ ona ekin ekme, ağaç dikme, ticaret yapma ve çeşitli muamelelerde bulunma faaliyetlerini de ilham etmiş; onlardan bir kısmını tabiatı ve sosyal ittifak itibarıyla efendi, bir kısmını ise uşak; bir kısmını yönetici bir kısmını ise tebaa; bir kısmını ilâhî, tabiî, riyâzî ve ilmî hikmetlerle konuşan bilge, diğer bir kısmını ise hikmeti bir tür taklit olmaksızın elde edemeyecek şekilde kalın kafalı kılmıştır. Bunun içindir ki ister medenî olsun, ister bedevî bütün milletler hep bu anlattığımız durum üzeredirler.
Buraya kadar anlattıklarımızın hepsi, insan türünde bulunan hayvanı kuvvete yönelik olan özelliklerdir, dünyevî geçimiyle ilgili bulunan ihtiyaçlar ve bunların giderilmesi için başvurduğu yollar ve düzenlemelerle ilgili bulunmaktadır.
Şimdi bir de insanın melekî yönüne bakalım:

İnsanın Diğer Canlılardan Farkı:

Bil ki: İnsan, diğer canlı türleri gibi değildir; aksine o diğerlerinde olmayan yüksek bir idrak kabiliyetine sahiptir. Türünün özelliklerini taşımayan bir grup hariç insanların büyük çoğunluğunun sahip olduğu bilgilerden biri de, varlığının sebebim araştırması, âlemde bir yaratıcı ve düzeni sağlayıcının bulunduğunu ve kendisini yaratan ve rızıklandıranın da o olduğunu isbata çalışması, yaratıcısının ve himmeti ve ilmiyle işlerini yoluna koyanın huzurunda tazarru ve niyazda bulunması ve bunu müntesip olduğu cinsin [189] tüm türlerinin daima ve hiç kesintisiz olarak lisan-ı hal ile yaptıkları üzere kulluk icrasında bulunmasıdır ki Allah Teâlâ'nın şu kavli bu manaya işaret olmaktadır:
"Görmedin mi ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor; birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur." [190]

Her Bitkide, İşlerini Düzene Koyan Şuursu Bir Nefis Vardır:

Ağaçta bulunan her parça; dallar, yapraklar, çiçekler hepsi de, onda bulunan ve durumunu düzene koyan bitkisel nefse devamlı ve kesintisiz bir şekilde el açmakta değil midir? Eğer onun her bir parçasının aklı olsaydı, elbette biri diğerinden farklı olarak bitkisel nefse övgü ve senada bulunurdu. Eğer onların anlayışları olsaydı, o takdirde hali hazırda mevcut bulunan ve bilinçsizce yapılan ihtiyaç arzı, bilgisinde yer eder ve o, bilinçlice yapılan el açma halini alırdı.

İnsanda Akıl Melekesi Vardır:

Bu noktadan da bilmelisin ki: İnsan, akıl ve zeka sahibi olduğundan, onda, bitkilerde ve diğer varlıklarda bulunan bilinçsiz ihtiyaç arzı, bilinçli olarak yapılan ihtiyaç arzı şekline dönmektedir.
İnsan türünün özelliklerinden biri de, içlerinden akılla kavranabilen ilimlerin kaynağına ulaşma imkânını elde eden kimselerin bulunmasıdır. Bunlar, ilimleri vahiy, kalbe doğma (hads) ya da rüya yoluyla elde eder. Diğerleri ise ferasetle bu kâmil olanlardan doğru yolun ve bereketin izlerini keşfederler ve bunun sonucunda emrettiği ve yasakladığı şeylerde onlara uyarlar.
İnsan türüne ait fertlerden hiçbir fert yoktur ki, göreceği rüya, basiret, işiteceği hatiften bir ses ya da içine doğma gibi yollarla gaybî bilgiye karşı açık ve buna yetenekli olmasın. Ancak onlardan bir kısmı kâmil, bir kısmı ise eksiktir. Eksik olanlar, kâmil olanlara muhtaçtır.
İnsan hayvanlarda bulunmayan sıfatlara sahiptir: Huşu (ihbât), temizlik, adalet, semahat gibi. Keza ceberut ve melekût âlemine ait bazı alâmet ve işaretler göstermesi de bu kabildendir: Duasının kabul edilmesi, kerametler göstermesi, hal ve makamlara sahip olması gibi.

İnsanın Diğer Canlılardan Farklı Özellikleri:

İnsanın, diğer canlı türlerinden temayüz ettiği noktalar gerçekten çoktur. Ancak bunlar içerisinde en önemlisi ve hepsinin aslı iki özelliktir:
1. Üstün akıl gücü: İnsanın aklî gücü iki koldan faaliyet gösterir:
a) İnsanlık dünyasının ihtiyaçlarının karşılanması için çalışması.
b) Bağış yoluyla verilen gaybî ilimlere kendisini hazırlaması.
2. Üstün amel gücü: Bunun da iki yönü vardır:
a) İnsan, fiillerini, ihtiyar ve irâde yoluyla işler. Hayvanlar da, ihtiyar ile fiiller yaparlar, fakat onlar, işledikleri fiileri kendi nefislerinin derinliklerine indirmezler, o fiillerden etkilenip onların rengini almazlar. Onların fiilleri, sadece hevâî (hayvânî) ruh ile kâim bulunan kuvvetlerle ilişkilidir, bu itibarla benzeri fiillerin sâdır olması onlara kolay gelir.
İnsan ise fiiller işler; bu fiiller (şekil itibarıyla) yok olur, fakat onların ruhları (özü) onlardan çekip alınır ve nefis onu özümser. Bunun sonucunda onlar, yani amellerin özü ya nur ya da zulmet olarak nefiste kendisini gösterir.

Sorumluluk İçin İhtiyar (Hür İrade) Şarttır:

Şeriatın "Fiiller sebebiyle sorgulanabilmek için, onların ihtiyar ile işlenmiş olması gerekir." sözü, doktorun "Zehirden zarar, ilaçtan fayda görmenin şartı, onların boğazdan girmesi ve karın boşluğuna inmiş olmasıdır." sözü mesabesindedir.
Anlattıklarımızın belirtisi şudur: İnsan nefsi, bütün insanlığın üzerinde hemfikir olduğu riyâzât, ibadetler gibi amellerin ruhunu özümseye özümseye sonunda bütün bu amellerin nurları onda hissedilir. Terki hakkında hemfikir olunan günahlar ve yasaklardan işlenilen amellerin ruhunu yuta yuta da onda bütün bu fiillerin kasveti görülür.
b) Yüce hal ve makamlar: Muhabbetullah, Allah'a tevekkül gibi.
Bunlar hayvanlarda olmayan özelliklerdir.

İnsan, Mutedil Bir Mizaca Nasıl Sahip Olabilir Ve İşini Düzene Koyabilir?

Bil ki: İnsan mizacının bu türe ait özelliklerin gerektirdiği şekilde kıvamı ancak şu yollarla mümkün olur:
1. Örnek insan: Onların içinden en temizleri çıkmalı ve kendilerini ilme vermeli ve diğerleri onları taklit etmelidirler.
2. Şeriat: İlâhî bilgileri ve her türlü ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşları, ihtiyarî fiillerden ve onun vacip, mendup, mubah, mekruh ve haram şeklindeki beşli taksiminden bahseden kaideleri, genel ahlâk ve âdâb kurallarını içeren bir ilâhî nizam bulunmalıdır.
Kâmil bir insanın yetişmesi bu şartlara bağlı olduğu içindir ki, Allah Teâlâ'nın yüce hikmeti ve sonsuz rahmeti kudsiyet âleminde onların tedarikini gerekli kılmıştır. Bunun sonucunda üstün aklî kuvvete sahip en temiz ve yetenekli insanı bu iş için hazırlar ve o, ilahî mesajı oradan alır. Diğer insanlar ise ona boyun eğerler. Bu, aynen arı kovanının içerisindeki düzene benzer. Arılar içerisinde bir anbeyi bulunur. Bu, diğer bütün arıların işlerini düzene koyacak özelliklerle donatılmıştır. Eğer bu üstün vasıflarla donatılmış kâmil insan ile kudsiyet âlemi arasında vasıtalı ya da vasıtasız bir bağlantı kurulmamış olsaydı, insan kendisi hakkında mukadder olan kemâl mertebesine asla ulaşamazdı.
Basiret sahibi bir kimse, otlamak suretiyle yaşayan bir hayvan gördüğü zaman, Allah Teâlâ'nın mutlaka onun için otlaklar hazırlamış olduğunda şüphe etmez. Aynı şekilde Allah'ın sanatı üzerinde basiretle düşünen kimse de şu sonuca varır: Mutlaka öyle ilimler olmalıdır ki, akıl, eksikliğini onlarla gidersin ve hakkında mukadder olan kemâl mertebesine ancak bunlar sayesinde ulaşabilsin. Bu ilimlerden bazıları şunlardır:
1. Tevhid yani Allah'ın (c.c.) varlığı, birliği ve sıfatlarından bahseden ilim: Bu ilmin, normal insan aklının kavrayabileceği şekilde açıklanmış olması gerekir. Nâdir şahsiyetlerin anlayabileceği şekilde kapalı olmamalıdır. Allah Teâlâ, bu ilmi "Sübhânallahi ve bihamdihî" yani "her türlü noksanlıklardan uzak, her türlü övgüye lâyık" sözüyle açıklamış ve kendisinin, onların bildikleri ve kendi aralarında kullanageldikleri diri olmak, işitmek, görmek, kudret ve irade sahibi olmak, konuşmak, öfkelenmek, acımak, mülk ve saltanat sahibi olmak, zengin olmak.., gibi sıfatları olduğunu belirtmiştir.
Bütün bunların yanında, bu sıfatlarda kendisinin hiçbir şekilde eşi ve benzeri olmadığını da ortaya koymuştur: O (c.c.) diridir, fakat bizim diriliğimiz gibi değildir; O görendir, fakat görmesi bizim görmemiz gibi değildir; O kudret sahibidir, fakat kudreti bizim kudretimiz gibi değildir; O irade sahibidir, fakat iradesi bizim irademiz gibi değildir; O konuşandır, fakat konuşması bizim konuşmama gibi değildir...
Sonra biz insanların hafsalası dahi alamayacağı şeyleri zikretmek suretiyle yaratıklarla kendisi arasında bir benzerliğin olmayısını açıklamıştır. Meselâ O (c.c), kendisinin yağmur tanelerinin sayısını, çollerdeki kumların sayısını, ağaçların yapraklarının sayısını, canlıların nefeslerinin sayısını bildiğini; kapkaranlık gecede (kara) karıncanın ayak izini gördüğünü; kapalı kapılar ardında odalarda çarşaf altında konuşulan fısıltıları duyduğunu... vb., beyan buyurmuştur.
2. İbadetler ilmi.
3. Her türlü ihtiyaçlar ve bunların giderilmesi için gerekli yollara dair olan ilim.
4. Cedel ilmi: Yani aşağılık nefisler, dinî hakikatler konusunda şüpheye düştükleri zaman, hakkın savunulmasına yarayacak ve problemin çözümünü sağlayacak ilim.

5. Hatırlatma ilmi: Bununla Allah'ın nimetleri, günleri [191], berzah ve mahşerde olacaklar hatırlatılır.
Allah Teâlâ, ezelde insan türüne, insanoğlunun tevarüs edeceği istidada, onun melekî kuvvetine, hal ve kabiliyetine uygun düşecek şekilde açıklanmış olan ilimlere bakmıştır. Bütün bu ilimler, gaybın gaybmda (âlem-i gaybı'1-gayb) belirlenmiş ve sayılmış olarak temessül etmiştir. Bu temessül, Eş'arîlerin "Kelâm-ı nefsi" dedikleri şeydir ve ilim, irâde ve kudretten ayrıdır.
Sonra meleklerin yaratılması zamanı geldiğinde, Hak Teâlâ, insan ferdlerinin maslahatının, ancak pâk nefislerle kemâle ulaşabileceğini, bunlar olmadıkça eksik kalacağını bilmiştir. Bunların insan türüne olan nisbeti, insanın aklî kuvvetlerinin bedenine olan nisbeti gibidir. Yüce Allah "Ol!" hitabıyla sadece insan fertlerine gösterdiği inayetin bir sonucu olarak onları yaratmış ve onların içlerine gaybın gaybmda belirlenmiş ve sayılmış

bulunan ilimlerden bir gölge koymuştur. Melekler ruhanî varlıklar olarak şekillenmişlerdir.
"Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunan (melekler) Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler. Mü'minlerin de bağışlanmasını isterler." [192] Ayetinde işte bu varlıklara işaret edilmektedir.

Gaybî İlimlerin Ruhanî Bir Vücutları Olur:

Sonra ilâhî hikmet, devletlerin ve milletlerin değiştirilmesi için birbirini takip eden asırlar geçince, sözü edilen ilimler için bir başka ruhanî vücudun bulunmasına hükmetti. Ve o ilimler böylece o zamanın durumuna uygun düşecek şekilde şerhedilip açıklanmış oldu.
"Biz onu mübarek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz sakındı-ranlardanız. Her hikmetli buyruk o gecede ayrılır." [193] Ayetinde işaret edilen husus işte bu olmaktadır.

İlâhî Hikmet Peygamberlerin Bulunmasını Gerektirmiştir:

Sonra ilâhî hikmet, Yüce Zât'ının ulviyeti ve mekanının yüksekliği hasebiyle pâk ve vahye kabiliyetli elçilerin olmasını gerekli kıldı. Bu evsafta olanları kendisi için seçti ve onları ilâhî muradın tamamlanması için görevli bir organ kıldı. Onlara kitaplarını indirdi, insanlara onlara itaat etmelerini vacip kıldı. Hz. Mûsâ hakkındaki *"Seni kendim için seçtim."* [194] Ayetinin manası budur.
Gayb âleminin derinliklerinde sözü edilen ilimlerin belirlenmesini gerektiren şey, sadece insan türüne gösterilen itinadır. Hak Teâlâ, eğer Mele-i a'lâ'da yüce ruhların feyizde bulunmasını istemişse, bu sadece türün buna olan istidadı sebebiyle olmuştur. Çeşitli devirlerde, o devre has şeriatların gelmesinde ısrar etmişse, bu insan türünün o andaki halinin onu gerektirmiş olması sebebiyledir.
Sonuçta diyoruz ki, apaçık hüccetler Allah'ındır (ve eksik hiçbir şey bırakmamak suretiyle kullara bahane kapısı bırakmamıştır).

İnsanoğlu, Bilgileri Kesb, Nazar Ya da Vahiy Yoluyla Elde Eder:

Soru: İnsana namaz kılması nereden gerekli olmaktadır? Rasûllere itaat etmesi niye vaciptir? Kendisine zina ve hırsızlığın haram olması nereden çıkmıştır?
Cevap: Emredilen şeylerin vacip, yasaklanılan şeylerin de haram olması onun yaratılış özelliğinden çıkmıştır. Hayvanların ot yemesi nereden vacip, et yemesi nereden haram; yırtıcı hayvanların et yemesi nereden vacip, ot yemesi nereden haram, arıların arıbeyine tabi olmaları nereden gerekli ise, insanın sözü edilen yükümlülüğü de işte oradan gereklidir. Şu kadar var ki hayvan, sahip olduğu bilgileri cibillî ilham (içgüdü) yoluyla elde ederken, insan onları kesb (kazanma, tahsil) ve nazar yahut vahiy yahut da taklit yoluyla elde etmektedir.

8) Yükümlülük, Karşılık Görmeyi Gerekli Kılar

İnsanlar, Amellerinin Karşılığını Görürler:

Bil ki, insanlar ne işlerlerse onun karşılığını görürler; iyi ise iyi, kötü ise kötü. Bunun dört gerekçesi vardır:

1. Bu İnsan Olmanın Gereğidir.

Nasıl ki otobur hayvan ot yediği, etobur hayvan et yediği zaman bedenleri kıvamında oluyor; otobur et yediğinde, etobur da ot yediğinde mizaçları bozuluyorsa insan da aynı şekilde özü Hakk'ın huzurunda huşu, temizlik, semahat, adalet olan fiiller işlediği zaman, melekî yönü kıvamında oluyor; özü bu saydıklarımızın zıddı olan fiilleri işlediğinde ise melekî yönü fesada gidiyor. Beden kafesinden kurtulduğu zaman ise, kendi yapısına mülayim olanla olmayanı, birimizin yanıktan elem duyması gibi hissediyor.

2. İnsanın, Mele-i A'lâ İle Olan İrtibatı, Onun Yaptıklarının Karşılığını Görmesini Gerektirir:

Nasıl ki insanın, dimağa (beyin) yerleştirilmiş bulunan idrak kuvvetleri vardır ve onlar sayesinde ayağı üzerine düşen bir şeyin kor ya da buz olduğunu hissederse, aynı şekilde melekût âleminde insanın temessül eden suretinde meleklerden oluşan hizmetçileri vardır. Bunları, Hak Teâlâ'nın insan türüne olan inayeti var eylemiştir. Çünkü insan türü, bunlar olmaksızın edemez.
Nasıl ki bizden biri, ancak idrak kuvvetleriyle varlığını sürdürebiliyorsa, aynı şekilde bir insan, iyi bir amel işlediği zaman o meleklerden neşe ve sevinç parıltıları çıkmakta; kötü bir fiil işlemesi halinde de kin ve nefret dalgaları yayılmaktadır. Bu parıltı ve dalgalar o kişinin içine girmekte, neşe ve iç huzuru ya da hasret ve nedamet halini almaktadır. Yahut da bazı meleklerin ya da insanların nefislerine girmekte ve bunlar onu sevmeleri ve iyi karşılamaları ya da nefret etmeleri ve kendisine kötülük yapmaları şeklinde ilhamlara dönüşmektedir. Nasıl ki birimizin ayağına kor düştüğü zaman idrak kuvvetleri yanma ızdirabını duyar, sonra bundan kalbe etki eden sinyaller çıkar ve bunun sonucunda kişi üzülürse, bedene etki eden dalgalar yayar ve bunun sonucunda beden erirse, burada da aynen öyle olur.

Meleklerin İnsana Etkisi:

Sözü edilen meleklerin bizim üzerimizdeki etkisi, idraklerimizin bedenimiz üzerindeki etkisine benzer. Nitekim insan bir elem ya da zillet

beklentisi halinde iken adaleleri titrer, benzi sararır, gücünü yitirir, belki şehveti kaybolur, idrarının rengi kırmızılaşır, bazen altına işer veya korkunun şiddetinden kendisini kaybeder. Bütün bunlar idrak kuvvetlerinin bünye üzerindeki etkileri, onunla gizli iletişimi (vahyi) ve onun üzerinde tahakkümü sonucu olmaktadır, insanoğlu için yaratılmış bulunan melekler de böyledir ve onlardan hem müvekkel oldukları insanlara hem de yeryüzünde işleri tedvirle görevli olan meleklere cibillî ilhamlar ve tabiî haller iner.

İnsan fertleri ile bu müvekkel melekler arasındaki ilişki, insanın idrak kuvvetleriyle bedeni arasındaki ilişki gibidir; insanlar meleklerin tabiî güçleri, melekler de onların idrak kuvvetleri mesabesindedir. Melekler tarafından aşağıya doğru dalgalar gönderildiği gibi yukarıya yani Hazîre-i kuds'e doğru da bir renk ağar ve orada adına rahmet, rıza ya da gazap, lanet demlen bir manevî halin doğmasını hazırlar. Bu, suyun ısınması için ateşe konması [195] veya neticenin elde edilebilmesi için mukaddimelerin hazırlanması yahut kabul edilmesi için duanın yapılması gibi bir şeydir. Bu yönden ceberut âleminde yenilenme gerçekleşir; gazap olur arkasından tevbe ve rahmet olur, sonra ceza olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"*Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez.*" [196]

Melekler, İnsanların Amellerini Göğe Çıkarırlar:

Rasûlullah (s.a.), pek çok hadislerinde, meleklerin insanların amellerini göğe yükselttiklerini, Allah Teâlâ'nın onlara kullarını nasıl bıraktıklarını sorduğunu, gündüz işlenen amellerin, gece amelinden önce ulaştırıldığını.., bildirmiş, kullarla Hazîre-i kuds ortasında kâim bulunan Allah'ın nuru arasında meleklerin bir tür aracılık yaptıklarına işarette bulunmuştur.

3. Şeriat, İnsanın Yaptıklarının Karşılığını Görmesini Gerektirir:

Üçüncüsü, kullar üzerine yazılmış bulunan şeriatların gereğidir. Astroloji âlimi (müneccim), yıldızlar belli bir görünümde oldukları zaman onların kuvvelerinden oluşan ve Felek'in bir yerinde temessül eden bir ruhaniyetin meydana geleceğini bilir. Bu ruhaniyeti, felekiyyât hükümlerini nakleden -ayı kastediyorum- yeryüzüne naklettiği zaman, (insanların) düşünceleri o ruhaniyet doğrultusunda değişir. Aynı şekilde ârif-i billâh da bilir ki, şeriat dilinde "leyle-i mübâreke" diye isimlendirilen ve içerisinde her hikmetli işin ayrılıp karara bağlandığı özel bir vakit geldiğinde, melekût âleminde insan türünün özelliklerinden oluşan bir ruhaniyet oluşur. O özel vaktin gereği olarak oradan, o anda yeryüzünün en zeki insanına ilhamlar (vahiy) inmeye başlar, sonra zekaca onu takip eden diğer insanlara onun vasıtasıyla bu ilhamlar ulaştırılır, daha sonra da bütün insanlar o ilhamların kabulü ve güzel bulunması doğrultusunda yönlendirilir. O ilhamları destekleyenler teyide mazhar olurlar, karşı tavır alanlar rezil ve rüsvay edilirler. Yeryüzü meleklerine, onlara itaat edenlere iyi davranmaları, karşı çıkanlara kötü davranmaları ilham edilir. Sonra onlardan Mele-i a'lâ ve Hazîre-i kuds'e bir renk ağar da bunun sonucunda orada rıza ya da gazap meydana gelir.

4. İnsanlara Peygamber Gönderilmesi Allah'ın Bir Lütfunun Sonucudur:

Dördüncüsü, insanlara peygamber gönderildiği ve Allah Teâlâ onu göndermekle insanlara lütufta bulunmak ve onları hayı-ra yaklaştırmak istediği, ona itaati vacip kıldığı zaman, ona vah-yedilmiş olan ilim soyutluktan çıkıp müşahhas bir hale gelmiş olur. O ilim peygamberin himmet ve duasıyla, Allah'ın onu muzaffer kılan ilâhî teyidiyle bütünleşir ve böylece iyice güç ve kuvvet kazanır; maksat en üst düzeyde gerçekleşir.

Amellere Karşılık Vermek, Allah'ın Sünnetidir:

İlk iki sebepten dolayı amellere karşılık vermek, Allah'ın insanlarla ilgili bir yaratılış (fıtrat) kanunudur. Allah'ın yaratılış kanunlarında (fıtrat) asla bir değişiklik bulamazsınız. Bu sadece iyilik ve kötülük anlayışının (usûlu'l-birr ve'l-ism) esaslarında ve küllî prensiplerinde böyledir; ayrıntılarında ve onların belirlenmesinde değildir. Bu fıtrat, zamanın değişmesiyle değişiklik arzetmeyen din olmaktadır. Bütün peygamberler onun üzerinde birlik halindedirler. Nitekim bu meyanda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Hakikaten bu, bir tek ümmet (elin) olarak sizin ümmetinizdir." [197]

Sorumluluk Muhakkaktır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Peygamberler üvey kardeştirler; babaları bir, anaları ayrı ayrıdır." [198]

Sorumluluk, bu kadarlıkta peygamberlerin gönderilmesinden önce de sonra da muhakkaktır.

Amellere Karşılık Sorumluluk, Zamana Göre Değişir:

Üçüncü sebep dolayısıyla yapılan fiillerden karşılık görülmesine gelince, zamanın değişmesiyle bu da değişir. Nebi ve rasûllerin gönderilmesini gerekli kılan şey de bu tür sorumluluktur. Şu hadiste de buna işaret edilmektedir:

"*Şüphesiz benim ve Allah'ın benimle gönderdiği şeyin misali, bir kavme gelen bir adamın haline benzer. O adam şöyle der: 'Ey kavmim! Ben orduyu iki gözümle gördüm. Ben gerçekten çıplak* [199] *bir uyarıcıyım. Kurtulmaya bakın! Kurtulmaya bakın!' Kavminden bir grup onun*

uyarısına kulak verir ve geceden yola çıkarak yavaş yavaş giderler ve kurtulurlar. Onlardan bir grup da onuyalanlarlar ve oldukları yerde sabahlarlar. Sonunda ordu onlar üzerine bir baskın yapar ve onları helak eder, köklerini kurutur. İşte bana itaat eden, getirdiğime tabi olan kimse ile bana isyan eden ve Hakk'tan getirdiklerimi yalanlayan kimsenin durumu da aynı bu misaldeki gibidir." [200]

Sevap Ya da Azap, Tebliğden Ve Şüphelerin İzalesinden Sonradır:

Dördüncü sebep dolayısıyla olan karşılık görme ise, ancak peygamberlerin gönderilmesinden, şüphelerin izalesinden ve gerçek manada tebliğin yapılmasından sonra olur. Nitekim bu manada Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Helak olanın açık bir delille helak olması; yaşayanın da açık bir delille yaşaması için böyle yaptı." [201]

9) İnsanların Yaratılış Özellikleri Farklıdır Ve Bu Farklılık Onların Ahlâklarına, Fiillerine Ve Kemâl Mertebelerine Etki Eder

Karakter Değişmez:

Bu konuda delil, Rasûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadislerdir:
"Eğer bir dağın yer değiştirdiğini duyarsanız inanınız; fakat bir insanın huyunu değiştirdiğini duyarsanız inanmayınız. Çünkü o, yaratıldığı hal üzere olur." ***[202]***

"Dikkat edin! Âdem oğulları farklı derecelerde yaratılmışlardır; onlardan bazısı vardır ki mü'min olarak doğar..." [203]
Başka bir hadislerinde insanların öfke ve borç tahsili konusunda derece derece olduklarını beyanla şöyle demiştir:

"İnsanlar; altın ve gümüş madenleri gibi madenlere benzerler..." [204]
Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"De ki: Herkes kendi karakteri üzere hareket eder." [205]

İnsandaki Melekî Kuvvet İki Şekil Üzeredir:

Eğer bu konuyla ve zikrettiğimiz hadislerin manalarıyla ilgili olarak Allah Teâlâ'nın kalbime açtığı hakikatleri öğrenmek istersen bil ki:
İnsanda mevcut bulunan melekî kuvvet iki şekil üzere yaratılır:

1. Mele-i a'lâ'ya uygun düşen şekil: [206] Mele-i a'lâ sâkinlerinin özelliği, esma ve sıfat ilimleri ile şekillenmek, ceberut âleminin inceliklerini bilmek, ihatalı bir şekilde ilâhî nizama vakıf olmak ve onun uygulanması için himmet etmek.

2. Mele-i sâfil'e uygun düşen şekil [207] Bunlar yeryüzündeki işleri tedvirle görevli melekler olup, üst makamdan kendilerine inen sâikler sebebiyle şuursuzca harekete geçerler. Himmet ve marifet sahibi değillerdir. Bununla birlikte nurânî varlıklar olup, her türlü hayvanı kir ve özelliklerden uzaktırlar.

İnsandaki Hayvani Kuvvet de İki Şekil Üzeredir:

Aynı şekilde insandaki hayvani kuvvet de iki şekil üzere yaratılır:
1. İfrat hali: Bol besin içerisinde yetişen, itina ile bakıma alınan, güçlü iri vücutlu, dehşetli, yüksek sesli, kavraması kuvvetli, üstün gayretli, azametli, ifrat derecede öfke ve hased duygularına sahip, aşırı şehvet sahibi, üstünlük ve kendisini göstermek için yarış halinde, korku bilmez, gözünü daldan budaktan esirgemez bir boğa gibi özellik arzeden hayvani güç.
2. Zaaf hali: Hayvanı kuvvetin ikinci şekli, burulmuş, sakat doğmuş, kuraklık içerisinde yetişmiş, itinasız ve uygunsuz yerde bakılmış, bedeni zayıf, hor ve hakir, sesi düşük, kavraması çelimsiz, ürkek, gayretsiz, üstünlük ve kendisini gösterme gibi bir yarışı aklından bile geçirmeyen bir hayvan gibidir.
Bu iki kuvvetin her ikisine de ait, iki yönünden birini belirleyen bir karakter, onu teyit eden, güçlendiren ve destek veren- bir kesb hali (yani kazanılarak elde edilen özellik) bulunur.

Melekî Ve Hayvanı Güçlerin Bir Araya Gelmesi:

Melekî ve hayvânî güçlerin bir araya gelmesi de iki şekil üzere olur:
1. Bazen zıtlaşarak bir araya gelirler. Bu durumda her biri kendi gereklerini talep uğrunda yeterli gücü gösterir, amaçlarını ve fıtrî özelliklerini gerçekleştirmek için son derece hırslı bulunur. Kuşkusuz bu durumda aralannda çatışma doğacak ve bunun tabiî sonucu olarak da hangisi üstün gelirse kendisini gösterecek, diğerinin etkileri ortadan kalkacaktır.
2. Bazen de uzlaşarak birleşeceklerdir. Melekî kuvvet gerçek taleplerinden biraz fedakarlık yapacak ve biraz aşağıya inecektir. Akıllı olma, cömertlik, iffet, genel çıkarları şahsî çıkarlara tercih, peşin nazlarla yetinmeksizin geleceğin de düşünülmesi, her alanda temizliğin sevilmesi.., gibi asıl amaçlarına yakın bulunan şeyleri istemekle yetinecektir.
Hayvânî kuvvet de biraz yükselecek ve re'y-i küllîye fazla uzak olmayan, ona zıd da düşmeyen şeyleri isteyecek ve böylece aralannda anlaşma

gerçekleşecek, çatışma içermeyen bir uyum sağlanacaktır.
Melekî kuvvetle hayvânî kuvvetten her birinin ve bunların birleşme hallerinin iki uç noktası bir de orta hali vardır, ayrıca uç taraflara ya da orta noktaya yakın olan haller bulunur.

Melekî Kuvvetle Hayvânî Kuvvetin Birleşme Hallerinin Şekilleri:

Böylece sonsuz nitelikte haller bulunur. Ancak kendi hükümleriyle müstakil bulunan ve başkalarının da bilinmesinde esas alınan haller sekiz tanedir. Bunlar, çatışma halindeki birleşme haliyle, uzlaşmalı birleşme halinin dörde ayrılması sonucunda ortaya çıkar. Bunlar şunlardır:
Kuvvetlerin çatışma halindeki birleşmeleri şöyle olur:
1. Üst melekî güç, ifrat haldeki hayvânî güçle birleşebilir.
2. Üst melekî güç, zayıf haldeki hayvânî güçle birleşebilir.
3. Alt melekî güç ifrat haldeki hayvânî güçle birleşebilir.
4. Alt melekî güç zayıf haldeki hayvânî güçle birleşebilir.
Uzlaşmalı birleşme hali de, bu saydığımız dört şekil üzere olabilir ve böylece hepsi sekiz kısım eder.
Bunlardan her birisinin kendisine ait bir hükmü vardır ki, bunlar farklılık arzetmez. Kim onların hükümlerini öğrenmeye muvaffak olursa, pek çok şüphe ve tereddütten kendisini kurtarmış ve rahatlamış olur.
Biz burada bunlardan sadece bu kitapta ihtiyaç duyacağımız bazı şeyleri zikredeceğiz.
Ağır riyazet altına girmeye en çok ihtiyacı bulunan kimseler, hayvanı gücü güçlü olan, özellikle de bu gücü, melekî gücüyle çatışma halinde bulunanlardır.
Kemâl mertebesine ulaşmada en şanslı olanlar, üst melekî güce sahip olanlardır. Ancak bunlardan hayvani gücüyle uzlaşmalı olanlar amel ve âdâb bakımından daha güzeldirler. Çatışmalı olanlar ise, eğer hayvani gücün tesirinden kendilerini kurtarırlarsa ilim bakımından daha üstün olurlar, fakat amel ve âdaba fazla ilgi göstermezler.
(Cihad ve benzeri kahramanlık isteyen) büyük işlere en az önem verenler, hayvani gücü zayıf olanlardır. Ancak bunlar üst melekî güce sahipse, her şeyi sırf Allah'a teveccüh için terkederler. Alt melekî güce sahip biriyse, eğer hayvani gücün tasallutundan kurtulursa herşeyi âhiret için bırakır, aksi takdirde tembellikten ve rahatına düşkünlüğünden bırakır.
(Kahramanlık isteyen) büyük işlere en atılgan olanlar, hayvânî gücü aşırı olanlardır. Ancak bunlar üst melekî güce sahipse, re'y-i külliye uygun düşen başkanlık, yöneticilik gibi işlere çok yatkın olurlar.
Bunlardan alt meîekî güce sahip bulunanlar savaş, ağır yük taşıma gibi şeylerin altına gözlerini kırpmadan girerler. Bunlardan kuvvetleri çatışmak olanlar, eğer hayvânî gücün tesirine girerlerse sadece dünya işleriyle uğraşırlar. Melekî güç üstün gelirse dinî işlerle, nefsi olgunlaştırmakla ve onu her türlü meşgalelerden tecrid etmekle uğraşırlar.
Uzlaşmalı olanlar, bunların her ikisiyle de uğraşırlar ve her ikisini de birden ele alırlar.

İnsanların Mertebece En Üstünü:

Üst melekî gücü zirvede olan kimseler, din ve dünya işlerinin ideresine talip olurlar. Onlar yeryüzünde Hakk'ın muradı ile baki, hilâfet ve önderlik gibi küllî bir nizamın tamamlanması için onun (icra) organı mesabesinde olurlar. Bunlar, peygamberler ve onların varisleri, liderler, sultanlar ve ulu'1-emr (ulemâ ve ümerâ)dir.
Allah'ın dini konusunda kendilerine uyulması gereken kimseler güçleri uyuşmak ve üst melekî güce sahip olanlardır. Bunlara en itaatkâr olanlar ise, güçleri uyuşmak olup alt melekî güce sahip kimselerdir. Çünkü bunlar ilâhî sırları/yasaları (neuâmîs) şekil ve hey'etleriyle kabul ederler.
En uç tarafta olanlar, güçleri çatışmak olanlardır. Çünkü bunlar ya tabiatın karanlıkları içerisinde gömülü kalırlar ve doğru yolu bulamazlar ya da onlara egemen durumda olurlar. Eğer üst güce sahiplerse, ilâhî sırların özüne sıkı sıkıya yapışırlar. Şekillere takılıp kalmazlar bunların bütün gayretleri ceberut âleminin sırlarını öğrenmek ve onların kalıbına girmeye çalışmak olur. Biraz aşağı mertebede iseler, riyazet ve evrada [208] çok önem verirler; keşif, müşahede, duanın kabulü... vb., gibi melekût âlemine ait fevkalâdeliklerden hoşlanırlar, ilâhî sırlara/yasalara kalplerinin derinliklerinden sarılmazlar, sadece çare olarak tabiata hâkim olma ve nurları celbetme yoluyla maksatlarına ulaşmaya çakşırlar.
Bunlar, bu özel mesele ile ilgili olarak Rabbimin bana lütfettiği esaslardır. Kim bunları iyi kavrarsa, Allah'ın sevgili kullarının (ehlullah) hallerini, onların kemâl mertebelerini, işarette bulunmak istedikleri ince noktaları anlayabilir ve onların seyr-i sülük mertebelerine çıkabilir.
"Bu, bize ve insanlara Allah'ın lutfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler." [209]

10) Fiillere İten Düşüncelerin Doğuş Sebepleri

Bil ki: İnsanın içerisinde hissettiği ve kendisini o doğrultuda harekete sevkeden düşünceler, kalbine gelen ilhamlar şüphesiz sebepsiz değildir. Diğer hadiselerde olduğu gibi Allah'ın sünneti (yaratılış kanunu) bunların da sebepleri olmasını gerektirir. Bu sebepler şunlardır:
1. Düşünce ve tecrübe ortaya koymaktadır ki bu sebeplerden biri hatta en büyüğü insanın yaratılış karakteridir. Nitekim Rasûlullah (s.a.) daha önce nakletmiş olduğumuz hadisinde buna işaret buyurmuştur. [210]
2. Yeme, içme gibi insanı kuşatan maddî çevrenin etkisi ile değişebilen tabiî yapı: Meselâ aç olan yiyecek arar, susuz su ister, aşırı şehveti olanın gözü kadında olur. Nice insan vardır ki, fazla besin alır ve şehvetini artırır. Bunun sonucunda da kadınlara meyleder, aklı fikri onlarda olur ve içinden kadınlarla ilgili düşünceler geçer. Bu onu, birçok fiile sürükler. Kimi insan da vardır ki çok yer ve bunun sonucunda kalbi katılaşır, insanları öldürmeye kalkar, başkalarının kızmayacağı şeylere kızar. Bu iki tip insan, oruç ve kendisini ibadete vermek suretiyle nefsini terbiye ettiği

zaman, veya yaşlanıp ihtiyarladıkları zaman veyahut da ağır bir hastalığa yakalandıkları zaman, kendilerinde bulunan hal büyük ölçüde değişir, kalpleri yumuşar, nefisleri iffetli hal alır. Bu yüzdendir ki yaşlılar ile gençler arasında bu gibi konularda farklılıklar bulunmaktadır. Rasûlullah (s.a.) yaşlıya oruçlu iken öpme ruhsatı verirken, aynı şeyi genç olana tanımamıştır.

3. Âdetler, alışkanlıklar: Bir şeyi fazlaca yapan ve kendi kaderinde bulunup nefsine uygun düşen hal ve şekilleri defalarca işleyen kimse, çoğu kez içinden onlara yönelik düşünceler geçirir.

4. Nefs-i natıka (ruh), bazı vakitler hayvanı arzuların esaretinden kendisini kurtarır ve yükselerek Mele-i a'lâ'dan bazı nûrânî hallere vâkıf olabilir. Bunlar bazen ünsiyet ve kalp huzuru şeklinde tecelli eder, bazen de bir fiile yönelik azim kabilinden olur.

5. Bazı aşağılık nefisler şeytanlardan etkilenir ve kendilerini onların telkinlerine kaptırır. Bazen bu telkinler, içte çeşitli (kötü) düşüncelerin oluşmasını ve sonunda da onların eyleme dönüşmesini gerektirir.

Rüyaların Durumu:

Rüyalar, aynen içe doğan düşünceler gibidir. Şu kadar var ki, nefis onlar için soyutlanır ve rüya suret halinde kendisine temes-sül eder. Muhammed b. Şîrîn [211] şöyle demiştir:

"Rüya üç kısımdır:

1. İçten geçen düşünceler.

2. Şeytan korkutmaları.

3. Allah'tan gelen müjdeler."

11) Amellerin Nefislere Yapışması Ve Onun, Kişinin Hesabına Yazılması

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Her insanın amel defterini boynuna astık. İnsan için kıyamet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız. Oku kitabını! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter." [212]

Rasûlullah (s.a.), bir kudsî hadiste Allah Teâlâ'dan rivayetle şöyle buyurur:

"Bunlar, sadece sizin amellerinizdir. Onları size sayıyorum. Sonra onların karşılığını size tastamam veriyorum. Dolayısıyla kim hayır bulursa Allah'a hamdetsin! Hayırdan başka bulan ancak kendisini suçlasın!" [213]

Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Nefis temenni eder ve arzular; cinsel organ onu doğrular ve(ya) yalanlar." [214]

Fiiller, Nefsin Derinliklerinden Kaynaklanır:

Bil ki: insanın kasıtlıca yapmış olduğu fiiller ve kendisinde yerleşmiş bulunan huylar, nefs-i natıkanın (ruh) derinliklerinden doğar, sonra kendisine döner, eteğine yapışır ve hesabına yazılır.

Amellerin nefisten doğması: Daha önce de açıkladığımız üzere melekî ve hayvanı güçlerin ve bunların bir arada bulunma hallerinin kendilerine has hüküm ve özellikleri bulunan çeşitli halleri vardı. Tabiî mizacın galebe çalması, meleklerin ya da şeytanların telkinlerine kapılma... vb., sebepler, hep insan karakterinin tezahürleri sonucunda ve ona göre oluyordu. Bunun içindir ki merci hep vasıtalı ya da vasıtasız olarak nefsin derinlikleri oluyordu.

Dikkat edilecek olursa görülür ki, kadın tabiatlı kişi (muhannes), ilk baştan zayıf bir karakter üzere yaratılır. Arif olan kişi, onun o yapı üzere büyüdüğü zaman, kadınlar gibi davranmayı, onlar gibi giyinip süslenmeyi, onlara özenmeyi alışkanlık edineceğini bilir.

Aynı şekilde doktor da, bir çocuğun, sahip olduğu bünye üzere büyüdüğü ve başına beklenmedik bir hal gelmediği zaman güçlü ve kuvvetli, ya da zayıf ve çelimsiz olacağını bilir.

İnsan, Belli Bir İşi Çokça Yaptığı Zaman, Artık Onu Zorlanmadan Yapar:

İnsan nefsinin derinliklerinden doğan fiillerin tekrar kendisine dönmesi şöyle olur: İnsan bir işi işlediği ve onu çokça yaptığı zaman, onu itiyat haline getirir ve o işin yapılması nefse kolay gelmeye başlar, artık onu işlemek için düşünmeye, bir sâikin bulunmasına ihtiyaç duymaz. Şüphesiz nefis ondan etkilenir, onun rengini alır ve yine hiç kuşkusuz birbirinin benzeri olan bu fiillerden her birinin bu etkilenmede -az ve yeri belirsiz de olsa- bir payı vardır. Şu hadis işte bu manaya işaret olmaktadır:

"Fitneler kalplere tıpkı hasır çubukları gibi arzolunur. Artık onlar hangi kalbe işlerse o kalpte siyah bir leke hasıl olur. Hangi kalp onları kabul etmezse o kalpte beyaz bir nokta meydana gelir. Böylece iki kalbe yerleşirler. Bu kalplerden biri cilalı taş gibi bembeyazdır ve göklerle yer durdukça ona hiçbir fitne zarar vermez. Ötekine gelince, o alaca siyahtır; tepesi aşağı duran testi gibidir. Ne bir iyilik tanır; ne de bir kötülüğe karşı durur. Yalnız içine işleyen heva ve hevesini bilir." [215]

Nefis Önce Saf Ve Şekilsiz Yaratılır, Sonradan Şekillenir:

[216]

Fiillerin nefsin eteğine yapışmasına gelince bu şöyle olur: Nefis işin başında sonradan alacağı şekillerden tamamen uzak, heyulanı ve boş/saf olarak yaratılır. Sonra gün be gün kuvveden fiile çıkmaya devam eder. Onun sonradan ortaya çıkan her hali, onun için öncesinden hazırlanmış olmaktadır. Bu hazırlanmış olan haller, birbiri üzerine kurulu basamakları andırır; bir sonraki basamak bir önceki basamağın önüne geçmez, bugünkü mevcut nefsi bırakmaz, her ne kadar nefis, başka şeyle olan meşguliyetinden dolayı ondan habersiz gibi olsa da ona eşlik eder. Bu hep böyle devam eder. Ancak nefsi o fiile iten sâikin ortadan kalkması durumu bundan müstesnadır. Daha önce bahsettiğimiz yaşlı ve hastanın durumunda olduğu gibi, ya da yukarıdan gelen bir baskı ile nefsin kendi düzeninin değişmesi gibi. Nitekim âyette Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderir." [217]

"Andolsun ki, (bilfarz) Allah'a ortak koşarsan, işlerin şüphesiz boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun!" [218]

Her İnsanın Nefsinin, İşlediği Ameller Sebebiyle Alacağı Şekillerin Sayılması:

Amellerin, nefis aleyhine sayılmasına gelince, kanaatimce bunun sırrı şudur: Âlem-i misâl'de Üst Nizam'ın (Nizâm-ı fevkani) gereği olarak her insan için bir suret (sembol) vardır. "Elest bezmende [219] verilen yeminde zahir olan, bu suretin bir görünümüdür. Kişi varlık âlemine çıktığı zaman, o suret onunla çakışır ve ikisi bütünleşir. Bir fiil işlediği zaman, o suret bu fiille -kişinin bir ihtiyarı olmaksızın- tabiî olarak sevinir. Belki mahşerde, amelleri yukarıdan sayılmış olarak ortaya çıkar; amel defterlerinin okunması budur. Belki amelleri, organlarına sıvanmış olarak gözükür; ellerin ve ayakların yaptıklarına tanıklık etmesi de bu kabildendir.

Her Suret, Amelin Sonucuna Göre Şekillendirilir:

Sonra her amel, dünya ve âhiretteki semeresine göre şekillendirilir. Bazen melekler ona ne şekil vereceklerinde tereddüt ederler. Bu durumda Allah Teâlâ onlara: *"Ameli, olduğu gibi yazın!"* diye emir buyurur. Gazzâlî şöyle der:
"Allah Teâlâ'nın âlemin başlangıcından sonuna kadar olmasını takdir buyurduğu her şey, Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu bir şey üzerinde yazılıdır ve korunma altına alınmıştır. Bu şeye Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle bazen "Levh", bazen "Kitâb-ı mübîn", bazen de İmâm-ı mübîn" adı verilir. Alemde cereyan eden ve edecek olan her şey burada yazılıdır ve nakşedilmiştir. Ancak o, bu gözle görülmez.

Allah'ın Levh'i Bizimkilere Benzemez:

Sakın aklınıza Levh denilince, tahtadan veya demirden ya da kemikten bir levha gelmesin. Kitap deyince de kağıttan ya da yapraktan bir şey düşünmeyesiniz. Kesinlikle şunu anlamalısınız ki, Allah'ın Levh'i biz insanların kullandıkları malzemelere benzemez. O'nun kitabı, bizim kitaplarımız gibi değildir. Nasıl ki zâtı ve sıfatları yaratılmışların zât ve sıfatlarına benzemiyorsa işte bu da öyledir. Eğer meselenin anlaşılmasını kolaylaştıracak bir benzetme istiyorsan bil ki: Kaza ve kader yoluyla belirlenmiş olan her şeyin Levh-i Mahfûz'da sübutu, Kur'ân'ın, hafızın zihin ve kalbindeki kelime ve harflerinin bulunuşuna benzer. Bunlar hep satır satır dizilidir; hatta okurken sanki onlara bakıyor ve oradan okuyormuş gibi yapar. Halbuki sen onun zihnine baksan, beynini parça parça araşan bu yazıdan tek bir harf dahi bulamazsın. İşte Levh-i Mahfûz'da Allah Teâlâ'nın takdir buyurmuş olduğu ve olmasına hükmettiği her şeyin (kaza ve kaderin) nakşedilmiş ve yazılmış olduğunu bu şekilde anlamalısın." Bitti.
Sonra çoğu defa nefis, hayır ya da serden yaptığı şeyleri hatırlar ve onun karşılığını bekler durur. Kişinin amelinin istikrar bulmasının bir başka izahı da bu olur.
Allah'u a'lem!

12) Amellerin, Davranış Motifleri (Hey'ât-ı Nefsâniyye) İle Olan İrtibatı

Ameller, Davranış Motiflerini Tezahür Şekilleridir:

Bil ki: Ameller, nefsin hallerinin dış görünüş şekilleridir ve onun açığa vurmasıdır, onun elde ettiklerinin ağıdır, örf-i tabiîde onunla aynıdır. Yani insanların büyük çoğunluğu onları, insan türünün gerektirdiği tabiî bir sebeple ifade etmek üzerinde hemfikirdirler. Şöyle ki: Dış saik, bir amele sevketse, nefsi bu isteğe olumlu karşılık verse ferahlar ve açılır. Eğer kaçınacak olursa daralır ve sıkılır. Amele başladığı zaman, onun kaynağı olan melekî ya da hayvani güç tek başına ona hâkim olur; karşı taraf yan çizer ve zayıflar. Aşağıdaki hadiste bu manaya işaret edilmektedir:

"Nefis temenni eder ve arzular; cinsel organ onu doğrular ve(ya) yalanlar." [220]

Her Mahlûkun, Kendisini Onunla Tanımlayacağımız Bir Fiili Ve Hali Bulunur:

Hiçbir yaratık göremezsin ki, onun mutlaka kendisini onunla tanımlayıp isimlendirdiğimiz hal ve hareketleri bulunmasın. Bu hal ve hareketler, o şeyin açıklayıcısı olarak kendisini gösterir. Meselâ bir insan, bir başkasını şecaatle nitelese ve bunu açıklamak istese, mutlaka onun güçlü mücadelesinden söz edecek ve bu yolla onu tanıtmaya çalışacaktır. Onun cömert olduğunu açıklamak istediği zaman da, mutlaka harcadığı dinar ve dirhemlerden (paralardan) söz edecektir. Şayet insan, şecaat ve cömertliğin suretini gözünün önüne getirmek istese, sözünü ettiğimiz fiillerin şekillerine sığınmak zorunda kalacaktır. Allah Teâlâ, insanların fıtratını değiştirmedikçe bu böyle olacaktır. Bir insan kendisinde bulunmayan bir huyu elde etmek istediği zaman, onu muhtemelen elde edebileceği yollara başvurması, o huyu kendisine kazandıracak ilgili fiillere yönelmesi, o

huya sahip büyüklerin menkıbelerini hatırlaması ve onları bu şekilde örnek alması gerekecektir.

Kudret Ve İhtiyar Altına Giren Sadece Amellerdir:

Sonra ameller, sınırlı davranış kalıpları getirmede kendisine yönelinebilen munzabıt durumlardır; görülür, hissedilir, nakledilir, etki eder, kudret ve ihtiyar altına girer, onunla sorgulama ve karşılığında sevap ya da azap verme mümkündür. Öbür taraftan nefisler, amellerin ve melekelerin hesabına yazılması konusunda müsavi de değillerdir.

Bazı Nefisler Güçlüdür:

Bazı nefisler vardır ki, güçlüdür; onlarda melekeler amellerden daha çok temessül eder. Asaleten sadece ahlâk (huylar) onun kemâlinden sayılır. Ancak ameller onun için temessül eder. Çünkü huylar, amellerin kalıpları ve suretleridir. Nefisler aleyhine ameller, huyların hesaba yazılmasından daha zayıf bir şekilde yazılırlar. (Amellerin huylar için temessülü,) aynen rüyada -ağızlara ve cinsel organlara mühür vurmak [221] örneğinde olduğu gibi- murad olan mananın surete bürünmesi mesabesindedir.

Bazı Nefisler Zayıftır:

Bazı nefisler ise zayıftır ve bunların amelleri bizzat kemâlleri sayılır. Çünkü bunlarda davranış motifleri müstakilleri bulunamaz. Bunlar, sadece ameller içerisinde o da izmihlale uğramış olarak temessül ederler. Dolayısıyla en nefis ameller aleyhlerine hesaplarına yazılır. Bunlar insanların çoğunluğunu teşkil eder. Bunların gereğinden fazla kendilerine sınırlı davranış kalıpları konulmasına ihtiyaçları vardır (ki bunlara uyarak amelleri işleye işleye kendilerinde istenilen huylar oluşsun). Bu sebepten dolayıdır ki, ilâhî şeriatlarda amellere büyük önem verilmiştir.

Amellerin Mele-i A'lâ'da İstikrarı:

Sonra amellerden birçoğu, Mele-i a'lâ'da istikrar kazanır ve o amele ora sâkinlerinin, sudur ettiği hâlet-i rûhiyeden sarfınazarla asaleten güzel ya da çirkin bulduklarına dair teveccühleri yönelir. Dolayısıyla kişinin amellerden uygun olanı işlemesi, kendilerine yaklaşması, benzemesi ve nurlarım elde etmesi için Mele-i a'lâ'dan gelen ilhamları kabul mesabesinde olur. Kötü amellerin işlenmesi halinde ise, bunun aksi olur.

Amellerin İstikrarı Çeşitli Şekillerde Olur:

1. Mele-i a'lâ sakinleri, Rablerinden, beşer nizamının ancak ve ancak falan amelin işlenmesi, falanca işin de terki ile gerçekleşebileceğini öğrenirler. Bu ameller onların katında temessül eder ve oradan da şeriatın hükümleri olarak iner.
2. Amellere yapışan ve onlarda müdavim olan insan nefisleri Mele-i a'lâ'ya intikal ettikleri zaman ve o amellere yönelik ora sâkinlerinin hüsnü kabulleri ya da kötü bulmaları yöneldiği zaman ve bunun üzerinden bu şekilde asırlar ve nesiller geçtiği zaman, o amellerin suretleri onların yanında istikrar kazanır ve o zaman ameller hal ve sıfatlarıyla, selef-i sâlihten bize ulaşan me'sûr afsun ve rukyelerin etkisi gibi etki eder.
Allah'u a'lem!

13) Mücâzâtın [222] Sebepleri

1- Nefsin, Melekî Güç Vasıtasıyla İşlediği Fiillere Yönelik Bir His Duyması:

Bil ki: Mücâzât sebepleri -her ne kadar çok ise de- sonuç itibarıyla iki esasa çıkar:
a) Nefsin, melekî güç vasıtasıyla işlediği fiil ya da edindiği bir huyun, kendisine uygun olmadığını hissetmesi. Bu his sonucunda nefiste bir nedamet, hasret ve elem doğar ve bu haleti ruhiye belki de uyku ya da uyanıklık halinde elem verici, horlayıcı ve tehdit edici olayların temessül etmesini gerekli kılar. Nice nefisler vardır ki, muhalefet ilhamı için istidatlı bulunmaktadır ve meleklerin dili üzere kendisine zahir olması için ona hitap olunmaktadır; aynen istidatlı bulunduğu diğer ilimlerde olduğu gibi. Aşağıdaki âyet-i kerîmede işte bu esasa işaret olunmaktadır:
"*Hayır! Her kim bir kötülük eder de onun kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktir. Onlar orada devamlı kalacaklar.*" [223]

2- Hazîre-i Kuds'ün İnsanoğluna Teveccühü:

İkincisi, Hazîre-i kuds'ün insanoğluna teveccühüdür. Mele-i a'lâ'da, hem hoşnut olunan hem de öfke ile karşılanan haller, ameller ve huylar vardır. Mele-i a'lâ sakinleri Rablerinden, hoşnut olunan hal, amel ve huy sahiplerinin her türlü nimetlerle ödüllendirilmesini, aksi durumda olanların da azapla cezalandırılmasını güçlü bir şekilde talep ederler. Onların bu duaları kabul edilir ve onların himmetleri Adem oğullarını kuşatır; üzerlerine -diğer ilimlerin indiği gibi- rıza ve lanet yağar ve yağan rıza ve lanetler, elem verici ya da nimet getirici olaylar şeklinde surete bürünürler, Mele-i a'lâ'nın tehditkâr ya da destek verir halini görürler. Bunun sonucunda muhtemelen nefis, onun gazabından etkilenir ve bu etkilenme olayı kendisine bayılma ya da hastalık şeklinde arız olur. Bazen de Mele-i a'lâ sakinlerinden içe doğan düşünce (havâtır) ve benzeri zayıf hâdiselere destek verici mahiyette himmetler iner. Bunun sonucunda da (yeryüzünü tedvirle görevli) meleklere ya da insanlara falancaya iyilik yapmaları ya da

kötülük etmeleri ilhamında bulunulur. Belki kişinin karışık halde bulunan bir işi salâh ya da fesada havale edilir ve böylece onun nimetiendirilmesini ya da azaplandırılmasmı temin edecek şeyler ortaya çıkar.

Allah Teâlâ'nın İnsanoğluna Değer Vermesi:

Dahası, apaçık hakikattir ki, Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yarattığı günden beri insanoğluna özel bir değer vermiş ve bu durum, onun başıboş bırakılmaması, işlediği şeylerden dolayı sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Fakat, idrak etme zorluğu sebebiyle biz meleklerin duasını, Allah Teâlâ'nın bu inayetine bir delil kılmış bulunuyoruz. Allah'u a'lem!
Şu âyet-i kerimede bu esasa işaret bulunmaktadır:
"Fakat âyetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince işte Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onların üzerinedir. Onlar ebediyen lanet içerisinde kalırlar. Artık kendilerinden ne azap hafifletilir ne de onların yüzlerine bakılır." [224]

İki Esas Birleşir Ve Birlikte Çok Çeşitli Acaip Suretler Meydana Getirirler:

İki esas birleşir ve bu birleşmelerinden nefsin kabiliyeti ve amele göre çok sayıda acaip suretler meydana gelir. Ancak birincisi, nefsi ıslâh ya da ifsâd eden amel ve huylar konusunda daha güçlüdür. Bunu en çok kabul eden nefisler ise, en temiz ve en güçlü olanlarıdır. İkincisi ise, külli maslahatlara ters düşen, insanoğlunun nizamının yararına olan şeylere karşı bulunan amel ve huylar hakkında daha güçlüdür. Bunu kabule en yatkın olan nefisler ise, en zayıf ve en kötü olanlarıdır.
Her iki sebebin de, hükmünü belli bir süreye kadar engelleyen manileri vardır. Birinci sebebin manisi, melekî gücün zayıf, hayvani gücün de kuvvetli oluşudur. Bu durumda melekî güç tamamen örtülür ve sırf hayvanı güçten oluşmuş bir nefis söz konusu olur ve melekî gücün elemlerinden müteessir olmaz bir hal alır. Nefis, hayvani gücün tasallutundan yavaş yavaş kurtulur, baskısı azalır, melekî güç yavaş yavaş kendisini hissettirmeye başlarsa tedricî olarak azap görmeye ya da haz duymaya başlar.
İkinci sebebin engeli ise, sebeplerin hükmü muhalif olan şey üzerinde mutabakat arzetmesidir. Bu, Allah Teâlâ'nın takdir ettiği vade (ecel) gelinceye kadar sürer. Vade gelince de karşılık, kararlaştırıldığı şekil üzere iner. Bu meyanda Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Her ümmetin takdir edilmiş bir eceli vardır. Ecelleri geldiği zaman ne bir saat geri kalırlar, ne de ileri giderler." [225]

2- AMELLERİN KARŞILIĞININ HAYATTA VE ÖLDÜKTEN SONRA NASIL VERİLECEĞİ

1) Amellerin Karşılığının Dünyada İken Verilmesi

Amel, Karşılığı Gerekli Kılar:

Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Başınıza gelen her musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder." [226]
"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden onlara indirileni (Kur'ân'ı) hakkıyla uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden, hem de ayaklarının altından yerlerdi (yeraltı ve yerüstü nimetlerinden istifade ederek refah içerisinde yaşarlardı)." [227]
Allah Teâlâ'nın (Nûn sûresinde [228]) anlattığı bahçe sahiplerinin, sadakadan kaçmaları sebebiyle başlarına gelenler erbabının malumudur.
Rasûlullah (s.a.):
"Gönlünüzde olanları açığa vursanız da gizleseniz de farketmez; Allah onunla sizi sorguya çeker..." [229]
"Kim bir kötülük işlerse, karşılığını görür." [230] Ayetleri hakkında şöyle buyurmuştur:
"Bu, Allah Teâlâ'nın, kulu, kendisine isabet eden humma (hastalık), musibet ve(ya) dikenle hatta gömleğinin yenine (cebine) koyduğu eşyasını kaybedip üzülmesi ve sonra astarının içinde bulması yoluyla cezalandırmasıdır. Bütün bunların sonucunda kul, külçe altının kıpkırmızı (yabancı maddelerden arınmış) bir halde körükten çıkması gibi günahlarından çıkar." [231]

Melekî Güç Kâh Tebarüz Eder, Kâh Ayrılır:

Bil ki: Melekî güç, hayvanı güç içerisinde gizli kaldıktan sonra tekrar tebarüz edebilir ve onunla beraber olduktan sonra ondan ayrılabilir. Bu ayrılma işi de:
a) Tabiî ölüm yoluyla olur. Bu durumda tabiî ki (hayvanı güç) gıdadan aldığı desteğini yitirir ve varlığı, yerini dolduran başka bir şey olmaksızın çözülür. Artık nefsi, açlık, tokluk, öfke gibi arızî haller etkileyemez. Bunun sonucunda nefis üzerine Kuds âleminin boyası iner.
b) Bazen de ihtiyarî ölüm yoluyla olur. Kişi, riyazet ve sürekli Kuds âlemine teveccühte bulunarak hayvanı gücünü kırmaya devam eder ve sonuçta üzerine melekî gücün bazı parıltıları doğmaya başlar.
Her şey, kendi tabiatına uygun düşen amel ve haller karşısında açılır ve ferahlık duyar; tabiatına ters düşen şeyler sebebiyle de daralır ve sıkıntı duyar. Her elem ve lezzetin de, şeklini alacağı bir suret bulunur. Yakıcı hılt [232] mahmuzlama suretine bürünür; safranın hararetinden kaynaklanan eza, sıkıntı ve huzursuzluk şeklinde kendisini gösterir ve kişi rüyasında ateş ve alev görür; balgam sebebiyle maruz kalınan eza, soğuğu göğüsleme

şeklinde belirir ve rüyada su ve kar görülür.

Melekî Gücün Tebarüz Etmesi:

Melekî güç tebarüz ettiği zaman, uyanık iken ya da uyku halinde rüyada -eğer temizlik ve huşu haline ulaşmışsa- ünsiyet, sevinç ve melekî güce uygun düşecek şâir suretler ortaya çıkar. İtidal haline zıt düşen hallerde ise, bu saydıklarımızın zıtları kendisini gösterir, horlayıcı ve tehdit içeren olaylar oluşur; öfke, avını parçalayan yırtıcı bir hayvan; cimrilik, sokan bir yılan suretinde ortaya çıkar.

Haricî [233] Mücâzâtta Kural:

Haricî mücâzâtta kural, bunun esbâb (sebepler) çerçevesi dahilin ie meydana gelmesidir. Kim bu sebepleri ihata eder ve onlarla ilgili ilahî nizâm kendisince açıklık kazanırsa, kesinlikle bilir ki Hak Teâlâ, dünyada, sözü edilen nizam gereği hiçbir âsiyi cezalandırmadan bırakmayacaktır. Bu durumda nimetlenmesini ya da azaplandırılmasını gerektirici sebepler mevcut olduğu zaman, kişi sâlih ameller sebebiyle nimetlenir veya kötü ameller sebebiyle azap görür.
(Prensipte böyle olmakla birlikte) sebepler hep kişiye elem vermek doğrultusunda oluşsa, fakat o kişi sâlih biri olsa, bu takdirde amelleri (istisnaî bir durum olarak) belanın kaldırılması veya hafifletilmesi ya da nimetlendirilmesi yönüne çevrilir. O kişi eğer fâsık ise, fişlediği salîh ameller) nimetinin izalesine vesile kılınır ve sebeplerine muarız gibi olur. Ya da sebepler hep amellerine uygun düşecek şekilde oluşur ve bu durumda açık bir yardıma mazhar olur.

Nizâmın Hükmü Daha Güçlü Olabilir:

Bazen beşer üstü nizamın hükmü, amellerin hükmünden daha güçlü olabilir. Dolayısıyla fâcire istidrâc yoluyla mehil verilir, sâlih olan kişi ise zahirde sıkıntılara sokulur. Onun bu sıkıntılara sokulması, hayvânî gücünü kırmaya yöneltilir; o kişi bunu anlar ve aynen acı ilacı arzu ile içen kimsenin durumu gibi haline razı olur. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisindeki mana işte budur:
"Mü'minin misali, taze ekin demeti gibidir; rüzgar onu eğittir, kimi kere yere yıkar, kimi kere de doğrultur. Eceli gelinceye kadar böyle devam eder. Münafığın misali ise kendisine hiçbir şey dokunmayan dimdik erze **[234]** *ağacı gibidir. Sonunda bu ağacın sökülmesi bir defada olur."* [235]
"Kendisine hastalık veya başka bir şeyden ezâ isabet eden hiçbir müslüman yoktur ki, Allah onun sebebiyle günahlarını -ağacın yapraklarını döktüğü gibi- dökmesin." [236]
Bazı memleketler vardır ki, orada şeytana itaat galip gelir ve ahalisi hayvanı nefislere benzer bir hal alır. Bu durumda mücâzât bir süre ertelenir ve onlara mehil verilir. Bu bağlamda olmak üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, ora halkını, (peygambere baş kaldırmasınlar ve bize) yalvarıp yakarsmlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkmışızdır. Sonra kötülüğü (yoksulluk ve darlığı) değiştirip yerine iyilik (bolluk) getirdik. Nihayet çoğaldılar ve: 'Atalarımıza da böyle darlık ve sevinç dokunmuştu (onlar da sıkıntılı ve sevinçli günler geçirmişlerdi)' dediler. Biz de onları, hatırlarından geçmediği bir anda ansızın yakaladık.
O (peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı inansalar ve (Allah'ın azabından) korunsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket (ve bolluk kapılarını) açardık. Fakat yalanladılar, biz de kazanmakta oldukları kötülükler yüzünden onları yakalayıverdik." [237]
Kısaca, buradaki durum, karşılık vermek için zaman ayırmayan efendinin haline benzemektedir. Kıyamet, sanki bu iş için zaman ayrılması manasına gelmektedir. Nitekim şu âyette de buna işaret bulunmaktadır:
"Ey insan ve cin! Sizin de hesabınızı ele alacağız." [238]

Mücâzât, Kulun Nefsi, Bedeni Ya da Malı Üzerinde Gerçekleşir:

Sonra amellere verilecek karşılık, bazen kulun nefsi üzerinde gerçekleşir; bu ona verilecek genişlik ve huzur, ya da sıkıntı ve korku yoluyla olur. Bazen bedeni üzerinde gerçekleşir; bu da gam ya da korkunun bastırması sonucunda ortaya çıkan hastalıklar yoluyla olur. Rasûlullah (s.a.) efendimizin, henüz peygamber olarak gönderilmeden önce avret mahallini açtığında bayılıp düşmesi bu tür bedenî cezalardan olmaktadır. Bazen de malı ve ailesi üzerinde gerçekleşir. Bazen insanlara, meleklere ve hayvanlara o kişiye iyi davranmaları, ya da kötülük etmeleri için içlerine ilham edilir. Bazen ilham ya da yönlendirmeler suretiyle kişi, hayır ya da şerre doğru yaklaştırılır.
Kim bizim bu arzettiklerimizi iyice kavrar ve her şeyi yerli yerince oturtabilirse, pek çok problemi çözmüş ve çıkmaza düşmekten kendisini kurtarmış olur. İyiliğin rızkın artmasına, kötülüğün rızkın azalmasına sebep olduğunu bildiren hadisler, kötü insanların yaptıkları iyiliklerin sevabının dünyada iken peşinen verileceğini, insanlar içerisinde en çok belaya müptelâ olanların en üstün insanlar olduğunu ve aşağıya doğru mertebeleri azaldıkça maruz kalacakları belanın da azalacağını ifade eden hadisler, getirdiğimiz bu izahlar sayesinde çözülebilecek problemler içermektedir.
Allah'u a'lem!

2) Ölümün Hakikati

Madenî, Hayvani Ya da İnsanî Her Suretin Bir Bineği/Kalıbı Vardır:

Bil ki: Madenî, nebatî, hayvani ve insanî her bir suretin, diğerininkinden farklı bir biniti/kalıbı vardır. Keza her birine ait, diğerlerini nkinden farklı bir birincil kemal mertebesi bulunmaktadır. Dış görünüş itibarıyla durum karışıklık arzetse de bu böyledir. Unsurlar [239] küçülüp azlık çokluk bakımından farklı konum, oran ve şekillerde birbiriyle kaynaştığı zaman buhar, toz, duman, ıslak yer, sürülmüş toprak, kor, alev, şule gibi iki unsurdan oluşan maddeler; kokuşmuş çamur, su mercimeği (tuhlub) gibi üç unsurdan oluşan maddeler ve zikrettiğimiz benzer şekillerde dört unsurdan oluşmuş maddeler ortaya çıkar.

Her Bir Surete Ait Mürekkep Özellikler Vardır:

Bu saydığımız şeylere ait, oluştukları unsurların hususiyetlerinden mürekkep bulunan özellikler vardır ve bu özellikler sadece o şeye ait olup bir başkasında bulunmaz. Bu özelliklere "yapı özellikleri (kâinâtu'l-cevv)" denilir. Madenîlik gelir ve mürekkep nesnenin sırtına oturur ve onu kendisine binit/kalıp edinir ve bu şekilde o şeyi madenî özellikler sahibi kılar ve mizacı korur. Sonra nebatîlik (nâmîlik) gelir ve mizacı koruma altına alınan bedeni kendisine binit edinir, unsurların cüzlerini ve onlara ait yapı özelliklerini o şeyin bizzat kendi mizacına dönüştürecek bir kuvvet kılar, böylece beklenti halinde olan kemâl halinin bilfiil ortaya çıkmasını temin eder. Sonra hayvânîlik gelir ve beslenme-büyüme kuvvetlerine sahip olan hevâî ruhu kendisine binit edinir ve arzulanana atılmak, kaçılandan da geri durmak suretiyle his ve irade ile organlarda tasarruf icrasında bulunur.

İnsan Sureti, İnsanî Ruhu (Neşeme) Kendisine Binit Edinir:

Sonra insanilik gelir ve beden üzerinde tasarrufta bulunan nesemeyi kendisine binit/kalıp edinir, insiyakların ve irkilmelerin esasları olan huylara yönelir; onları süsler ve güzel idare eder, onu üst makamdan aldığı şeyler için düzlem (kaide) kılar. Durum ilk bakışta her ne kadar karışık gibi gözükse de, dikkatli bir düşünce sonucunda her sonuç, kendi kaynağıyla irtibatlandırılır ve her suret kendi kalıbı ile diğerlerinden ayrılır.

Her Bir Suret İçin, Varlığını Sürdürebileceği Bir Madde Olması Gerekir:

Her bir suretin, kendisiyle varlığını sürdüreceği bir maddesi olması ve bu maddenin de o surete münasib bir şey olması zorunludur. Şu halde her suretin bir maddesi, bu maddenin de surete has bir özelliği olacaktır. Suret ve madde arasındaki bu ilişki, heykel halindeki mum ile onunla kâim bulunan insan suretine benzer. Mum olmadan insan şeklinin olması mümkün değildir. Bu durumda kim kalkar da, insana mahsus bulunan nefs-i natıka ölüm anında maddeyi mutlak surette terkeder derse saçmalamış olur.
Evet nefs-i natıkanın zâtı ve arazî olmak üzere iki maddesi vardır: Zâti olan neşeme yani hayvanı ruhtur. Arazî olan da dünyevî bedenidir. İnsan öldüğü zaman, dünyevî (arzî) maddenin yok olması nefse (nefs-i natıkaya/ruha) zarar vermez ve o hayvanı ruh (neşeme) maddesiyle var olmaya devam eder. Bu durumdaki nefs-i natıkanın (ruhun) hali, eli kesilmiş bulunan hat üstad ve âşığının durumuna benzer. Böyle biri, her ne kadar fiilen yazamasa bile onda yazı kabiliyeti aynı şekilde duruyordur. Yürüme yeteneğine sahip olan bir kimsenin ayaklarının kesilmesi, işitme ve görme kabiliyetine sahip bir kimsenin işitme ve görme organlarını yitirmesi halleri de böyledir. [240]

Amellere İten Sâikler:

Bazı amel ve davranışlar vardır ki, insan onlara kalbinden gelen bir saik sebebiyle yönelir; şayet kişi kendi nefsi ile başbaşa kalsa hemen ona meyleder, ona ters düşen şeyden de kaçınır. Bazılarını ise arkadaşlara muvafakat etmek ya da açlık, susuzluk ve benzeri haricî arızî bir saikle yapar. Eğer kişi bir itiyat haline getirmemişse, bunları terkedemez. Arızî hal ortadan kalktığında fiile iten saik de ortadan kalkar. Nice bir insana sevdaya tutulan ya da kendisini şiire ya da başka bir şeye kaptıran kimse vardır ki, giyim kuşam konusunda mensup olduğu kavme muvafakat eder. Şayet giyim kuşamını değiştirmek konusunda kendi başına bırakılacak olsa, kalbinde bunun için bir sakınca görmez. [241] Bazı insanlar ise belli bir giyim kuşam tarzını sever ve bu insanlar şayet kendi başlarına bırakılsalar bu tarzın değiştirilmesine asla razı olmazlar.
Bazı insanlar yaratılıştan uyanıktırlar; çok şey arasında ortak noktayı kavrayabilirler ve kalpleri teker teker meseleler yerine onları birleştiren illete, işlevler yerine melekeye önem verir. Bazı insanlar ise yaratılış itibarıyla uykuda gibidirler; çoklukla meşguliyetlerinden teki; işlevlere takılmaktan melekeyi, tezahürlerle ilgilenmekten ruhu göremezler.

İnsan Öldüğü Zaman Bedeni Çürür, Nefsi Baki Kalır:

Bil ki; İnsan öldüğü zaman dünyevî (arzî/topraktan) bedeni çürür, fakat nefs-i natıkası (ruhu) nesemeye taalluk ederek ve kendisini, yanında bulunanlara vererek varlığını sürdürür. Dünya hayatı için zarurî olan -kalbî saik sebebiyle olan hariç- bütün saikler ondan atılır ve kendisinde sadece cevherinin kökünde tutmakta olduğu şeyler kalır ve o anda melekî güç tebarüz eder, hayvanı güç zayıflar, üzerine yukarı makamdan Hazîre-i kuds'e ve orada hesabına yazılan şeylere dair yakînî bir bilgi iner. İşte o anda melekî güç (hesabının sonucuna göre) elem duyar ya da haz alır.
Bil ki: Melekî güç, hayvânî güç içerisine, dalması ve onunla kaynaşması halinde mutlaka bir tür ona boyun eğmek zorunda ka-hr ve ondan herhangi bir şekilde etkilenir. Ancak bu durumda en zararlı olan hal, kendisine son derecede zıt düşen hallerin şekillen-mesidir. En faydalı olan durum ise, kendisine son derece uygun düşen hallerin şekillenmesidir. Melekî güce zıt düşen hallerden bazıları şunlardır:
1. Kişinin mal ve aileye aşırı düşkünlük göstermesi, bunların ötesinde başka bir şeye iltifat etmemesi, aşağılık hallere cevherinin kökünde sıkıca tutunması ve benzeri "müsamaha" makamına zıt tavırlar ortaya koyması.

2. Pis işlere saplanması, Allah'a karşı büyüklük taslaması, O'nu hiçbir şekil ve zamanda tanımaması, boyun eğmemesi ve bunlara benzer "ihsan" mertebesine zıt düşecek davranışlar göstermesi.
3. Hazîre-i kuds'ün hakkı destekleme, onu yüceltme, peygamberler gönderilmesi, hoşnut olunan nizamın yerleştirilmesi... hususundaki teveccühünü nakzedici davranışlarda bulunması ve bunun sonucunda onların kin ve lanetlerine maruz kalması.
Uygun düşen haller ise şunlardır:
1. Temizlik ve Allah Teâlâ'ya boyun eğme sonucunu doğuracak amellere yönelme.
2. Kendisini dünya hayatıyla yetinme ve onunla huzur bulma halinden çıkaracak meleklerin hallerini ve inanç sistemini hatırlama.
3. Müsamahalı ve kolaylaştırıcı olma.
4. Üzerine Mele-i a'lâ'nın hayır duaları ve razı olunan nizam için yönlendirmelerinin inmesi.
Allah'u a'lem!

3) Berzahta İnsanların Halleri Farklı Olacaktır

Berzah Âleminde İnsanlar Tabaka Tabakadır;

Bil ki: Bu âlemde insanlar sayılamayacak kadar çok çeşitli tabakalara ayrılırlar. Ancak bunlar içerisinde belirgin olanları dört sınıftır:
1. Uyanıklar sınıfı:
Bunlardan bir sınıf uyanıklık halinde olacaktır. Bunlar sözü edilen melekî güce zıt ya da uygun düşen davranışlar sebebiyle azap görecekler ya da nimetleneceklerdir. Şu âyet-i kerîmede işte bu sınıfın haline işaret olunmaktadır:

"Nefsin 'Allah'a karşı aşırı gitmemden dolayı bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim.' diyeceği günden sakının." [242]
Allah ehlinden (Ehlullah) öyle bir grup gördüm ki bunların nefisleri durgun su ile dolu havuz gibi olmuştur; rüzgar dalgalandırmamaktadır, öğlenin sıcağında güneş vurmuş ve sanki bir nur yumağı olmuş gibidir. Bu nur, ya rızayı mucip olan amellerin nurlarıdır, ya hafızada mahfuz olan şeylerin nurudur, ya da rahmet nurudur.
2. Tabiî nur ehli:

ikinci sınıf bunlara yakın olanlardır; ancak bunlar tabiî nur olmaktadır. Bunlar rüya içerisindedirler. Bizim için rüya, hiss-i müşterekte [243] (çok işlevli duyuda) gizli bulunan, fakat uyamklık halinin içine dalınmasını, onların hayaller olduğundan zühulünü engellediği bilgilerin ortaya çıkmasıdır. Uyuduğu zaman, tasvir ettiği şeylerin aynısı olduğunda şüphe etmez.
Safra mizaçlı kişi muhtemelen kendisini kavurucu rüzgarların estiği sıcak bir yaz gününde sık ağaçlı bir ormanda görür. Tam o sırada her bir yanından ateş sarar; kaçmaya çalışır fakat kaçacak bir yer bulamaz. Sonra ateş kendisini yakar ve bu şekilde büyük bir azap çeker.
Balgam mizaçlı kişi, kendisini soğuk bir kış gecesinde, dondurucu rüzgarların estiği buz gibi bir nehir içerisinde görür. Gemisini dalgalar savurur, kaçmaya çalışır fakat bir türlü kaçacak yer bulamaz ve sonunda boğulur. Böylece büyük bir azap çeker. Eğer sen insanlar üzerinde bir araştırma yapacak olsan, şunu görürsün: Hemen hemen herkes kendisi hakkında nimetlerle ya da ızdıraplarla dolu olan hadiselerin (rüyada) nasıl temessül ettiğini tecrübe etmiş olmaktadır. Bu ibtilâ hali rüyada olmaktadır; şu kadar var ki bu rüyadan kıyamet gününe kadar uyanma yoktur. Rüya gören kişi, rüya sırasında rüyasının haricî isimler olmadığını, gördüğü acı ve ızdırabm, duyduğu hazların haricî âlemde olmadığını bilmez. Eğer uyanma hali olmasaydı, bu sırra hiçbir zaman vakıf da olamazdı.
Bu (Berzah) âleminin "rüya" diye isimlendirilmesi yerine "haricî âlem" şeklinde isimlendirilmesi daha uygun ve yerinde olur.
Muhtemelen saldırgan kişi, kendisinin yırtıcı bir hayvan tarafından parçalandığını; cimri kişi, kendisinin yılan ve akrepler tarafından sokulup, sorulduğunu görür. Beşer üstü ilimlerin zevali (?) iki melek suretine bürünür ve sorarlar: Rabbin kimdir? Dinin nedir? Peygamber (s.a.) hakkında ne dersin?
3. Hayvani ve melekî güçleri zayıf olan sınıf:
Bir kısım da vardır ki, bunların hayvanı ve melekî güçleri zayıftır. Bunlar Mele-i sâfil meleklerine katılırlar. Bu katılma işi de:
a) Ya cibillî sebeplerden ötürü olur. Şöyle ki: Bunların melekî güçleri, hayvani güçleri içerisine çok az dalmakta, ona boyun eğmemekte, ondan etkilenmemektedir.
b) Ya da kesbî sebepler dolayısıyla olur. Kişi kalbî sâiklere uyarak teiniz olan amellere kendisini verir, nefsini ilhamları ve melekî parıltıları alabilecek bir seviyeye çıkarır.
Bu şuna benzer: Bazen insan erkek suretinde yaratılır, fakat tabiat itibarıyla muhannes olup, kadınlar gibi davranmaya, onların hal ve davranışlarını göstermeye meyleder. Şu kadar var ki, henüz çocukluk döneminde kadınlık şehveti, erkeklik şehvetinden ayrılıp kendisini göstermez. Çünkü çocuk için önemli olan yeme içme şehveti ve oyun tutkusudur. Dolayısıyla bu dönemde kendisinden istendiği gibi davranış gösterir; erkeklerin giyindiği gibi giyinir, kadınlar gibi giyinme şeklinde bir davranış göstermez. Ne zaman ki çocukluktan çıkar ve gençlik çağına ulaşır, o zaman içinde gizli bulunan tabiatı ortaya çıkar ve kadınlar gibi giyinmeye, onlar gibi davranmaya başlar, kendisini homoseksüelliğe kaptırır, kadınların yaptıklarını yapar, onlar gibi konuşur, kendisine kadın ismi verir... Bütün bunlardan sonra erkeklikten tamamen çıkmış olur.
Aynı şekilde insan da böyledir. Dünyada iken yeme içme, cima ve daha başka insan tabiatının ve içinde bulunduğu şartların gereği olan şeylerle meşgul olur. Ancak o, Mele-i sâfil ehline çok yakındır ve onlara doğru güçlü bir çekim altındadır. Öldüğü zaman, sözünü ettiğimiz meşguliyetler sona erer ve kişi hakiki mizacına döner ve böylece melekler arasına katılır ve onlardan olur; aynen onlar gibi ilhamlara açık hale gelir, o da diğer meleklerin yaptıklarını yapmaya başlar.
Hadiste şöyle gelmiştir:

"Cafer b. Ebî Tâlib'i, cennette meleklerle birlikte iki kanatla ***[244]*** *uçan bir melek olarak gördüm."* [245]
Muhtemelen (Berzah âleminde melekleşen) bunlar, Allah'ın dininin yüceltilmesi, Allah fırkasının muzaffer olması için uğraşırlar. Belki bazıları

insanların hayrına olmak üzere inerler. Bazen bir kısmı, cibillî özelliğinin bir gereği olarak bedenî surete bürünmeyi o kadar arzu eder ki, bu âlem-i misâlden bir kapıyı çalar ve oradan inen bir kuvvet, insanî ruh ile birleşir ve nurânî cesed halini alır. Muhtemelen bazıları yenilecek ve benzeri şeylere karşı özlem duyar ve bu arzusu yerine getirilmek üzere özlem duyduğu şey kendisine sunulur. Şu âyet işte buna işaret olmaktadır:
"*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanmayın! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar.*" [246]

Yaratılıştan Şeytanlığa Yatkın Olanlar:

Üçüncü sınıftan olan insanların tam tersine bir grup vardır ki, bunlar şeytanlara çok yakındırlar. Bu yatkınlık:
a) Ya yaratılıştan olur. Zira bunların karakterleri bozuktur; hakka zıt görüşler, re'y-i külliye uygun düşmeyen ve güzel ahlâk ilkelerinden son derece uzak olan davranışlar gösterirler.
b) Ya da kesbî olur; sürekli aşağılık hallerde bulunurlar, sapık fikirler edinirler ve şeytanların iğvalanna kendilerini kaptırırlar, bunun sonucunda her taraflarını lanet kuşatır. Bu hal üzere ölünce de, şeytanlara katılırlar, zulmetten bir elbise giydirilirler. Dünyada iken şehvetlerini giderdikleri hasis davranışları gözlerinin önünde surete büründürülür. Birinci sınıftan olanlar kendi nefislerinde meydana gelen bir sevinç ve huzur ile nimetlenirken, bu ikinci gruptan olanlar, sıkıntı ve keder ile azap görürler. Meselâ kadın tabiatlı (muhannes) kişi, kadın olmayan birinin kadın gibi davranmasının en kötü bir şey olduğunu bilir; ancak kendisini kadın gibi davranmaktan bir türlü alıkoyamaz.
4. Sınıf: Hayvani gücü kuvvetli, melekî gücü zayıf olanlar:
Bunlar ehl-i ıstılah [247] olup, hayvanı güçleri kuvvetli, melekî güçleri zayıftır. İnsanların büyük çoğunluğunu bunlar oluşturur. Bunlar çoğu halde bedende tasarruf yetkisine sahip olarak yaratılan ve ona iyice girmiş bulunan hayvânî surete tabi olurlar. Ölüm, bunların nefisleri için bedenden tümüyle ayrılma olmaz. Aksine nefis, tedbir olarak ayrılır; vehim plânında ayrılmaz. Öyle ki ondan, kendisinin cesedin aynı olamayacağı düşüncesi asla geçmez. Hatta öyle ki şayet ceset tepelense, ya da kesilse, bunun kesin olarak kendisine yapıldığına inanır. Bunların alameti, kalplerinin derinliklerinden "ruhlarının bedenlerinin aynı olduğunu" ya da "ruhların, beden üzerinde ortaya çıkan bir araz olduğunu" söylemeleridir. Her ne kadar dilleri taklit ya da kural (resim) için başka şeyler söylese de bu böyledir. Bunlar öldükleri zaman, üzerlerine zayıf bir ışık çakar ve burada riyazete çekilenler için gözüktüğü gibi hafif bir hayal gözükür ve her şey bir defasında hayalî bir defasında da hariçte misalî olarak -aynen riyazete çekilenlere gözüktüğü gibi- suretlere bürünür. Eğer dünyada melekî ameller işlemiş ise, bu uygunluk ilmi güzel yüzlü melekler şekline sokulur; bunların ellerinde ipek olur, yumuşakça konuşurlar ve iyi davranırlar, cennete bir kapı açılır ve oradan cennetin kokusu gelir. Eğer melekîliğe aykırı düşen ya da laneti mucip olan ameller işlemişse, o zaman bunun ilmi, kara yüzlü melekler şekline sokulur; bunlar çok serttirler, korkunç bir hitap ve davranış şekline sahip olurlar. Bu, aynen öfkenin yırtıcı hayvan, korkaklığın da tavşan suretinde görünmesi gibidir.

İstidatları Melekî Olan Nefisler Vardır:

Öyle melekî nefisler de vardır ki, bunların sahip oldukları kabiliyetler, bu gibi yerlerde onların müvekkel kılınmasını gerektirir ve azap etmek ya da nimetlendirmekle emrolunur. Mübtelâ olan, onları -her ne kadar dünya ehli olanlar aşikâre görmeseler de- açıktan görür.

Kabir Âlemi:

Bil ki: Kabir âlemi, bu âlemin bir uzantısından başka bir şey değildir. Orada bilgiler, perde arkasından iner. Orada sadece herkes kendi nefsine ait hükümleri müşahade eder. Haşr âleminde ise böyle değildir. Orada bireysel hükümler ortadan kalkacak, bütün insanlar toplu olarak kül halinde hükümlerinin ne olduğunu göreceklerdir.

4) Haşr Âleminin Sırlarına Dair Birkaç Söz

Ruhlar Hazîre-i Kuds'e Doğru Cezbedilir:

Bil ki: Ruhlar için bir "Hazret" vardır ki, aynen mıknatısın demiri çekmesi gibi, onları kendisine cezbeder. Bu Hazret, beden kalıplarından soyutlanmış olan nefislerin, Rasûlullah (s.a.) tarafından çok yüzlü, çok dilli ve lisanlı diye nitelediği "Ulu Rûh" ile birlikte toplantı yerleri olan Hazîre-i kuds'tür. Bu, insan türüne ait suretin Alem-i misal'de veya "zikir"de -ya da ne dersen de- şekle bürünme, kişisel özelliklerden kaynaklanan hükümlerden fani olup, türe ait ya da türe ait tarafı galip bulunan hükümlerle baki olma mahalli olmaktadır.

İnsan Fertlerine Ait Çeşitli Hükümler Vardır:

Bunu şöyle açıklayabiliriz: İnsan fertlerinin, birbirinden temayüz etmesini sağlayan şahsa özel hükümleri bulunmaktadır. Keza bütün bireylerin müşterek olduğu, herkeste aynen bulunması gereken hükümler de vardır. Hiç şüphesiz ki bunlar, türün gereği olmaktadır. Şu hadiste buna işaret bulunmaktadır:
"Her doğan, fıtrat ***[248]*** *üzere doğar."* [249]

Bu Hükümlerden Bir Kısmı Açıktır;

Türe ve bireye ait hükümler de iki kısım olur:
a) Aşikâr olanlar: Yaratılış şekli -ki bunlar renk, şekil ve miktarlardır-, ses gibi şeylerdir. Yani herhangi bir fert, türe aitse ve yaratılışında da bir noksanlık yoksa o türe ait olan aşikâr hükümlerin mutlaka o fertte bulunması zorunludur. Meselâ insan ayakları üzerinde dik durur, muhakeme ve konuşma melekesine sahiptir, derisi tüysüzdür; at, dört ayağı üzerinde durur, kişner ve derisi kıllıdır... Mizacın kusurdan uzak olması halinde bu örneklerini verdiğimiz açık özellikler, türe ait her bireyde mutlak surette bulunur.
b) Gizli olanlar: Bunlar, idrak, hayatı idame için gerekli davranışlara girme, üzerine gelen hadiselere karşı hazırlıklı olma gibi şeylerdir.
Her türe ait bir yasa (şeriat) vardır. Bal arısına baksanıza! Allah Teâlâ ona bitkileri dolaşıp, çiçek tozlarından yemesini, sonra bir kovan edinip aynı türün bireyleri olarak bir araya gelmelerini ve orada bal yapıp, depolamalarını nasıl vahyetmiştir?! Serçeye vahyetmiş ve erkeğinin kalbine dişisine karşı bir arzu koymuş, sonra bir yuva edinmelerini, kuluçkaya yatmalarını ve civciv çıkarmalarını vahyetmiştir. Bu vahiyledir ki kuşlar, civcivler ayakları üzerinde durur hale gelince onlara suyun ve yemin nerede olduğunu öğretmişler, düşmandan kendilerini nasıl kollayacaklarını göstermişler, kedi ve benzeri hayvanlardan, avcıdan nasıl kaçacaklarını, bir faydanın elde edilmesi ya da bir zararın uzaklaştırılması söz konusu olduğunda kendi hemcinsleriyle nasıl mücadele edeceklerini öğretmiştir. Şimdi sağduyu sahibi bir kimse, bütün bu hükümlerin (özelliklerin) türe ait suretin gereği olmadığını düşünebilir mi?

Bireylerin Saadeti Ne Zaman Gerçekleşir:

Bil ki: Bireylerin saadeti, türe ait özelliklerin o bireyde tam ve eksiksiz olarak bulunması ve yaratılışında bir eksikliğin bulunmaması halinde tam olarak ortaya çıkar. Bunun içindir ki türlerin bireyleri, kendilerinin mutluluğunu ya da mutsuzluğunu hazırlayan şeyler hakkında farklıdırlar. Bireyler, türün kendilerine bahşettiği özellikleri taşıdıkları sürece herhangi bir elem ve ızdırap duymazlar. Ne var ki -şişlik (verem) gibi- sonradan ortaya çıkan sebepler nedeniyle fıtratları yani yaratılış safiyetleri değişir (ve bunun sonucunda da bahtsızlık kendisini gösterir). Yaratılış safiyetinin bu değişmesine Rasûlullah (s.a.) (az önce geçen hadisin devamında) şöyle işaret etmektedir:
“Sonra anne babası onu ***[250]*** *yahudileştirir veya hıristiyanlaştırır ya da mecusileştirir.”* [251]

Ruhlar, Hazret’e Doğru Cezbedilirler:

Bil ki: İnsanî ruhların sözü edilen Hazret’e doğru cezbedilme-si iki yolla olur:
a) Bazen “basiret ve himmet” yoluyla cezbedilirler.
b) Bazen de kişinin işlediği fiillerin, elem vermek ve nimetlendirmek amacıyla orada surete bürünmesi yoluyla olur.
Basiret yoluyla cezbedilme hali şöyle olur: Kişi kendisini hayvanı kirlerden arındırır ve bunun sonucunda da o, Hazîre-i kuds’e katılmış ve ona, sözü edilen âlemden bazı şeyler açıklanmış olur. Rasûlullah’ın (s.a.):
“*Âdem ve Mûsâ, Rableri yanında toplandılar.”* [252] Buyruğunda işaret edilen işte budur.
Rasûlullah’tan (s.a.) gelen çeşitli rivayetlerden, salihlerin ruhlarının “Ulu Ruh” yanında toplantı yapmakta olduklarını öğrenmekteyiz.
Diğer cezbedilme şekli ise şöyledir: Cesetlerin haşri ve ruhların tekrar onlara döndürülmesi, yeniden başlamış bir hayat değildir; o sadece daha önceki oluşumun tamamlanması mahiyetindedir. Bu, çok yemekten kaynaklanan karın ağrısı mesabesindedir. Eğer öyle olmasaydı, onlar, birincilerden başkaları olurlardı ve yaptıklarından dolayı sorgulananı azlardı.

Hariçte Gerçekleşen Şeyler, Rüya Mesabesindedir:

Bil ki: Hariçte gerçekleşmiş bulunan şeylerin pek çoğu, manaların kendilerine münasip düşecek suretlere bürünmesi hususunda rüya mesabesinde olmaktadır. Meselâ Hz. Davud’a (s.a.) meleklerin iki davacı suretinde gözükmeleri ve kendisine davayı arzet-meleri böyledir. [253] Hz. Davud (s.a.), bunun, Evriyâ’nın hanımı hakkında gösterdiği hatalı tavrının sembolize edilmesi olduğunu anlamış ve hemen tevbe edip, yaptığından vazgeçmiştir. [254] Rasûlullah’a (s.a.) (İsrâ gecesinde) şarap ve süt bardaklarının arzedilmesi ve kendisinin sütü seçmesi de böyledir. Bu, ümmete şehvetlerin ve fıtratın arzedileceğinin ve belli bir olgunluğa ulaşmış kimselerin fıtratı tercih edeceklerinin sembolize edilerek anlatılması şeklidir. Keza Rasûlullah’ın (s.a.), Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) ve Hz. Ömer’in (r.a.) beraberce kuyunun etrafında (ayaklarını salarak) oturmaları; Hz. Osman’ın (r.a.) ise onlardan ayrı tek başına oturması, -Saîd b. el-Müseyyeb’in [255] yorumuna göre- mezarlarına defnedilişinin sembolize edilmiş bir şekli oluyordu. [256] Bu kadar örnek yeterlidir. Haşır olaylarının büyük çoğunluğu işte bu kabildendir.

Nefs-i Natıkanın, İnsanî Ruh (Neşeme) İle Olan İrtibatı:

Bil ki: Nefs-i natıkanın, neşeme ile olan ilişkisi, pek çok insana nisbetle daha güçlü ve şiddetlidir. Aşina olunanlarından uzak bulunan ilimlere nisbetle onun hali, anadan doğma kör olup hiçbir şekilde renkleri ve ışığı düşünemeyen kimsenin haline benzer. Nefsin onların elde edilmesine yönelik bir arzusu da bulunmaz, bu ancak asırlar ve uzun zamanların geçmesi sonrasında, surete bü-rünmeler, temessül etmeler içerisinde oluşur.

Yeniden Diriltilme (Ba’s) Sonrasında Mücâzât:

Nefisler, yeniden diriltildikten sonra ceza ya da mükafaat görürler. Bu, kolay ya da zor bir hesaba çekilmek, selametle ve(ya) yaralı bereli olarak

sırattan geçmek, tabi olduğu kimselerin peşine düşmek ve bunun sonucunda kurtulmak ya da helak olmak, ellerin ve ayakların tanıklık etmesi, amel defterlerinin okunması, esirgeyip cimrilik ettiği şeylerin ortaya çıkması ve sırtına yüklenmesi ya da onunla vücudunun dağlanması gibi yollarla olur.
Kısaca söylemek gerekirse, nefiste bulunan ve insan türünün özelliklerinin kazandırmış olduğu şeylere ait şeylerin büründüğü suretler, aldığı şekiller vardır. Kim, yakinî imanca daha derin, ruh-ı insanî bakımından daha geniş ise, haşr alemiyle ilgili sûrî tezahürler onun hakkında daha tamam ve daha çokça olacaktır. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.), ümmetinin azabının çoğunun kabir âleminde olacağını beyan buyurmuştur.
Orada temessül eden bazı şeyler de vardır ki, nefisler onları müşahede etme konusunda birbirleriyle eşit bulunurlar. Hz. Pey-gamber'in (s.a.) bi'seti ile açıklanmış ve yayılmış bulunan hidayetin, havuz şeklinde; nefislerin hesap hanesine yazılan amellerin terazi şeklinde surete bürünmesi; nimetin, lezzetli yemek, afıyetli içecek, arzu duyulacak eş, beğenilecek elbise, değerli ev şeklinde kendisini göstermesi gibi.

Karıştırma (Tahlit) Karanlıklarından Nimete Çıkış:

Safiyeti yitirme sonucunda içerisine düşülen karanlıklarından nimete çıkma için hayreti mucip bir tedricîlik vardır. Nitekim Rasûlullah (s.a.) bunu, cehennemden en son çıkan kimse ile ilgili olan hadisinde açıklamıştır.
Keza nefislerin, mensup oldukları türün özelliklerinden kaynaklanan bazı arzuları vardır ki bunlar, nimet şeklinde temessül eder. Bunun altında da bazı arzular bulunur. (Bütün bu arzular ve onların nimetler şeklinde surete bürünmesiyle) insanlar orada (derece itibarıyla) birbirinden ayrılırlar. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi bu manayı ifade etmektedir:
"Cennete girdim, ne göreyim bir esmer güzeli.
"Ey Cibril! Bu nedir?" diye sordum. O şöyle cevap verdi:
Allah Teâlâ, Ca'fer b. Ebî Tâlib'in esmer güzeline olan arzusunu gördü de, bunu onun için yarattı." [257]
"Allah Teâlâ seni cennete girdirdiğinde, eğer sen kırmızı yakuttan, seni istediğin yere uçarak götürecek bir at üzerine bindirilmeyi arzu etsen, bu arzuna mutlaka ulaşırsın." [258]
"Cennet ehlinden biri, Rabbinden ekin ekmek üzere izin istedi. Allah Teâlâ ona:
"İstediğin her şey (nimet) içerisinde değil misin?" diye sordu. O:
"Evet, fakat ben ekin ekmeyi seviyorum." diye cevap verdi. (Aldığı izin üzerine) tohum ekti. Göz açıp kapayıncaya kadar bitti, büyüdü ve hasad zamanı geldi. Dağlar gibi olmuştu. Allah Teâlâ:
"Ey Adem oğlu! Al! Çünkü seni hiçbir şey doyuramaz." buyurdu. [259]
Sonra bir başka nimet daha vardır ki o da, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın görülmesi, tecellîler sultanının gözükmesidir. Bundan sonra ise, benim Şâri' Teâlâ'ya uyarak sükût geçtiğim ve açıklamaya girişmediğim şeyin olması vardır.

3- İHTİYAÇLAR VE BUNLARIN KARŞILANMASI (İRTİFAKLAR)

1) İhtiyaçların Karşılanması Yollarının Öğrenilmesi

Allah Teâlâ, İnsana İhtiyaçlarını Nasıl Karşılayacağını İlham Etmiştir:

Bil ki: İnsan; yeme, içme, cinsî ilişki, güneş ve yağmurdan korunma, kışın soğuğa karşı ısınma ve benzeri konularda hemcinsleriyle hep aynı ihtiyacı duyar. İnsan türünün bütün bireyleri, bu konuda birbiriyle aynıdır. Allah Teâlâ, insan türüne olan özel inayetinin bir sonucu olarak, bu ihtiyaçlarını nasıl karşılayabileceğini, türe ait özelliklerin bir gereği olmak üzere fıtrî bir ilhamla onlara öğretmiştir. Hiç kuşkusuz bu konuda -yaratılıştan kusurlu olanlar hariç- türün bütün bireyleri eşit durumdadır. Bu aynen arıya yapılan ilhama benzemektedir. Allah Teâlâ, arıya çiçeklerden nasıl yiyeceğini, sonra aynı türe mensup bireylerle bir araya geleceği bir ev (kovan) edineceğini, sonra arıbeyine nasıl itaat edip onun koyduğu düzene boyun eğeceğini, sonra nasıl bal yapacağını ilham etmiştir. Yine serçeye de ilhamda bulunmuş ve bu yolla kendisini doyuracak taneleri nasıl toplayacağını, suya nasıl gideceğini, kedi ve benzeri hayvanlardan, avcıdan nasıl kaçacağını, ihtiyaç duyduğu şeyi kendisinden engelleyenlerle nasıl savaşacağını, şehvet anında erkeğinin dişisiyle nasıl çiftleşeceğini ve beraberce dağlarda bir yuva edineceklerini, sonra kuluçkaya yatmada nasıl yardımlaşacaklarını, sonra nasıl civciv çıkartıp onu besleyip büyüteceklerini öğretmiştir. Aynı şekilde her türe ait, bunun gibi bireylerinin kalplerine ilham edilmiş -o türe ait özelliklerin gereği olarak- bir yasa bulunmaktadır.

İnsana Yapılan İlham, Diğer Canlılara Yapılan İlhamdan Üstündür:

An ve serçe örneğinde olduğu gibi, aynı şekilde insanoğluna da zarurî olan ihtiyaçlarını nasıl karşılayabileceğine dair ilhamda bulunulmuştur. Şu kadar var ki, insan türünün diğer türlerden üstün olması sebebiyle sözü edilen ilhama üç şey daha eklenmiştir.
1. İnsanın bir şeye yönelmesi re'y-i külliden kaynaklanır.
Hayvan, görünür ya da beklenir bir amacı gerçekleştirmek için, açlık, susuzluk, cinsî arzu gibi tabiatından kaynaklanan bir saik sebebiyle harekete geçerken, insan tabiî bir saik olmaksızın, faydalı olacağını düşündüğü bir davranışta bulunabilir. Bu özelliğinin bir sonucu olarak insan, şehirde olmasını istediği uygun bir düzenin bulunmasını, huylarının güzelleştirilmesini, nefsinin olgunlaştırılmasını temin edecek ya da kendisini âhiret azabından koruyacak veyahut da kendi mevkiini insanların kabulünü sağlayacak davranışlara girebilir.
2. İnsan, ihtiyaçlarının tatmini yanında zerafet ve güzellik de arar.
İnsan, diğer türlerden farklı olarak, ihtiyaçlarının giderilmesi yanında güzellik ve zerafet (sanat, estetik zevki) de arar. Hayvan türleri sadece

duyulan eksikliğin giderilmesini, ihtiyaçların karşılanmasını amaçlar. Oysaki insan, ihtiyaçlarının karşılanması yanında gözünün aydın olmasını, nefsinin bir haz almasını da ister. Bunun sonucu olarak da eşin güzelini, yemeğin lezzetlisini, elbisenin kalitelisini, evin lüksünü arzular.
3. İnsan, ihtiyaçları giderme yollarını kendisi bulur, ya da taklit yoluyla öğrenir.
İnsanı diğer türlerden ayıran üçüncü özelliği ise keşfedici kabiliyetidir. İnsanlar arasında üstün akıl ve dirayet gücüne sahip kimseler olur. Bunlar ihtiyaçları karşılamak ve dünya nimetlerinden daha iyi yararlanmak için yeni yeni yollar bulurlar. Onlar arasında, bu üstün kabiliyetli insanların duyduğu ihtiyaçları duyan, fakat giderme yollarını bilmeyen kimseler de olur. Bu özellikte olan kimseler, üstün kabiliyetli kimselerin bulmuş olduğu yolları görünce, ya da işitince hemen benimser ve dört elle ona sarılırlar. Çünkü o şeyi icmalî bilgisine [260] uygun bulurlar.
İnsan vardır ki acıkır ve susar, fakat yiyecek ve içecek bir şey bulamaz. Bu yüzden onları buluncaya kadar büyük ızdıraplar çeker. Bu ihtiyacını giderebilecek yollar arar, fakat bir türlü bulamaz. Sonra hüner sahibi bir kimse ile karşılaşır. Aynı şeyler onun da başına gelmiştir, fakat o besleyici tahılları keşfetmiş, onun ekilmesini, sulanmasını, biçilmesini, dövülmesini, savurulmasmı ve ihtiyaç anına kadar saklanmasını öğrenmiştir; keza uzaktaki içme suyunu getirmek için kuyu ve kanal açmasını; testi, kırba, tabak ve benzeri eşyaların yapılmasını icad etmiştir. Bunlardan yararlanma yolunu bulmuştur. Yine insan, önceleri tahılları olduğu gibi öğütmeden; sebze ve meyveleri de çiğ olarak yemiş, fakat midesinde hazmı zor olmuştur. Bu mahzuru ortadan kaldırmanın yolunu aramış, fakat bir çözüm bulamamıştır. Sonra aynı şeylerle karşı karşıya gelen, fakat sahip olduğu üstün yetenek sayesinde pişirme, kızartma, öğütme ve ekmek yapma işlemlerini keşfetmiş ve böylece bunları ihtiyaçlarının giderilmesinde bir yol olarak kullanmaya başlayan biriyle karşılaşmış ve taklit yoluyla bunları ondan öğrenmiştir. Diğer duyulan bütün ihtiyaçları ve onların gideriliş yollarını bu iki örneğe kıyaslayabiliriz.
Düşünen kimse, insan türünün sözünü ettiğimiz bu özelliği sebebiyle, bir ülkede daha önce bulunmayan ihtiyaç giderme yol ve yöntemlerinin zamanla ortaya çıktığını görür. Bu hal üzere asırlar geçer ve insanlar bu özellikleri gereği yeni yeni buluşlar yaparlar ya da yapılan buluşları kendilerine malederler ve bunun sonucunda kesp ile teyid edilmiş bulunan ilhama dayalı bilgilerden bir birikim oluşur, insanlar onları benimser, hayatları ve ölümleri bu birikim doğrultusunda cereyan eder.
Kısaca söylemek gerekirse, sözünü ettiğimiz bu üç özellik ile insan türünün tabiatına konulmuş bulunan ilham, nefesin haline benzer; aslı nabzın atması mesabesinde olup zorunludur; fakat nefeslerin derinliği ya da hafifliği konusunda ona ihtiyar da eklenmiştir.
Bu üç özellik bütün insanlarda eşit olarak bulunmaz. Çünkü insanlar farklı tabiatlara sahiptirler ve sözü edilen, re'y-i külliye katılmayı, güzellik ve zerafet tutkusunu, ihtiyaçları karşılama yollarının bulunması ve bunların taklit yoluyla elde edilmesini gerektiren akıllarda farklı farklıdırlar. Ayrıca bu gibi konulara herkesin aynı oranda ayıracakları vakitleri yoktur. Bu ve benzeri sebepler dolayısıyla irtifakların iki düzeyi (had) bulunmaktadır:

İrtifaklar İki Ayrı Düzeydedir:

1. Bedeviler, mağaralarda ve yaşamaya pek elverişli olmayan yerlerde yaşayan insanlar gibi en ilkel toplulukların dahi gidermek zorunda kaldıkları ihtiyaçlar. Bunlara, "birinci derecede karşılanması gerekli olan ihtiyaçlar" demekteyiz.
2. Medenî insanlarla, üstün ahlâk sahibi kimselerin ve filozofların yetişmesine imkân veren mamur bölgelerde yaşayan insanların hissettikleri ihtiyaçlar. Bu gibi yerlerde büyük kalabalıklar yaşar ve ihtiyaçlar alabildiğine çoğalır. Tecrübe ve bilgi birikimi artar. Bunların sonucunda da ihtiyaçların giderilmesi için pek çok yollar bulunur ve insanlar gün be gün artarak çoğalan bu yollara dört elle sarılırlar.

Üst Tabaka İhtiyaçları:

Bu ikinci düzeyin üst tarafı ise, tam bir refah içerisinde yaşayan hükümdarların ihtiyaçlarıdır. Çeşitli ülkelerde bulunan filozof ve bilginler bu gibi hükümdarların etrafında toplanırlar, onlar da bu filozof ve bilginlerin buluşlarını, ihtiyaçların karşılanmasında getirdikleri yenilikleri benimserler. Böylece üst seviyede ihtiyaçlar karşılanmış, tabiattan yeni yeni istifade yollan ortaya çıkmış olur. Bunlara da "ikinci derecede olan ihtiyaçlar" demekteyiz.
İkinci derecede olan ihtiyaçlar tamama erdikçe, üçüncü bir ihtiyacı ortaya çıkarırlar. Şöyle ki: İnsanlar kendi aralarında çeşitli muameleler yaparlar, bu esnada kendilerine cimrilik, haset, yükümlülüklerden kaçma, hak ve hukukun inkârı.., gibi hoşa gitmeyen haller arız olur. Derken aralarında anlaşmazlıklar ve çekişmeler doğar, içlerinden kötü arzularının esiri olan bu yüzden başkalarına zarar veren ya da yaratılış itibarıyla öldürme, yağmalama gibi konularda cüretkâr olanlar bulunur. Tabiî ki bunların engellenmesi gerekir. Öbür taraftan kişilerin yalnız başlarına yapamayacakları veya zorlanacakları ya da istemeyecekleri faydası herkes için müşterek olan altyapı hizmetlerine ihtiyaç duyulur. Bütün bunlar sonucunda insanlar, aralarında adaletle hükmedecek, kötüleri kötülüklerinden engelleyecek, cüretkârların cüretini kıracak, vergi toplayacak ve gerekli yerlere harcayacak bir hükümdarlık kurumuna zorunlu olarak ihtiyaç duymuşlardır.

Halifelik Kurumuna Duyulan İhtiyaç:

İhtiyaç sonucu hükümdarlık kurumunun ortaya çıkışı, dördüncü bir ihtiyacı daha doğurmuştur. Şöyle ki: Her hükümdar kendi şehri üzerinde hâkimiyet kurup vergileri toplamaya başlayınca, kahramanlar etrafında yer almışlar ve her biri bir güç merkezi oluşturmuştur. Zamanla bunlar arasında birbirlerine karşı tahammülsüzlük, hırs ve kin doğmuştur. Derken aralarında anlaşmazlıklar çıkmış ve birbirleriyle savaş etmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda halifelik kurumuna ya da kendileri üzerinde halife gibi egemenlik kuran birine itaate ihtiyaç duyulmuştur. Burada "halife" sözcüğünden kastım, kolay kolay elinden saltanatı alınamayacak kadar güçlü olduğu herkesçe kabullenilen, iktidarları ancak büyük güçlerin birleşmesi ve hesapsız malların harcanması ile -ki asırlar geçecek de böyle biri ancak çıkacaktır- ellerinden alınabilecek olan otorite sahibidir.
İhtiyaç duyulan halifenin özellikleri, (yöreye,) bireylere ve âdetlere göre farklı olur. Mizaç itibarıyla daha sert ve hiddetli olan bir ulus, cimrilik ve husumette kendilerinden daha aşağı bir mertebede olan diğer uluslara nisbetle, halife ve hükümdarlara daha çok muhtaçtırlar.
Biz bu bölümde, sözünü ettiğimiz türel ihtiyaçlar, bunların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşlar hakkında okuyucuya genel bir bilgi

vermek, onların -tabiri caizse- bir fihristini çıkarmak istiyoruz. Milletlerin sağduyu ve üstün ahlâk anlayışlarının gerektirdiği ve herkesçe kabullenilen yol olan, uzak-yakın hiçbirinin ihtilâfı bulunmayan bu konulara dikkat çekmek istiyoruz. Şimdi bunları kısaca arzetmeye çalışalım.

2) Birinci Derecede Karşılanması Gerekli Ortak İhtiyaçlar Ve İlgili Kurumlar

Dil, En Önemli İhtiyaçlardan Biridir:

Sözü edilen ihtiyaçlardan biri, insanın meramını ifade edebilmesidir. Dilin ilk çıkışı şöyledir: Fiiller, davranışlar ve cisimler, beraberlik, sebebiyet verme ya da daha başka bir yolla herhangi bir sesle birlikte çıkar. O ses, o şeyi ifade için kullanılmaya başlar. Sonra o ses üzerinde tasarrufta bulunulur ve murad olunan farklı manaları ifade etmek üzere çeşitli kalıplara sokulur. Kalbî olan manalar, gözle görülebilen olaylara benzetilir ve onun için de benzeri bir ses kullanılmaya başlar. Zamanla sözcükle, ifade edilmek istenilen mana arasındaki en ufak bir alâka dahi dikkate alınır, bir arada olmak, benzer bulunmak... vb., konularda müsamaha gösterilir, belli bir ses, şu ya da bu manayı ifade etmek için kullanılmaya başlar ve böylece dil giderek genişler.

Ziraat, Zenaat Ve İnşaat Gibi Faaliyetler İhtiyaçların Giderilmesi Yollarındandır:

Daha başka esaslar da vardır ki, onların bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür:
1. Ekin ekmek, ağaç dikmek, kuyu ve kanallar açmak, pişirmek, katık etmek.
2. Kapların ve kırbaların yapılması.
3. Hayvanların evcilleştirilmesi ve beslenmesi; böylece onların etlerinden, derilerinden, kıllarından, yünlerinden, tüylerinden, sütlerinden, yavrularından yararlanılması ve binek olarak kullanılması.
4. Mağaralardan, koğuklardan (ve zamanla özel yapılardan) sıcak ve soğuktan korunmak için mesken edinilmesi.
5. Kuşların tüyü yerine geçecek, hayvan derilerinden, ya da ağaç yapraklarından yapılmış, ya da elle dokunmuş giyeceklerin edinilmesi.
6. Evlilik kurumunun ortaya çıkarılması. Sadece kişinin kendisine ait bir eşinin olması, onunla cinsî arzularını tatmin etmesi, kendisine neslini sürdürecek çocuklar vermesi, ev işlerinde, çocukların beslenmesi, büyütülmesi ve terbiye edilmesinde kendisine yardımcı olması, insanoğlunun onsuz edemeyeceği ihtiyaçlardandır.
İnsanoğlu dışındaki diğer yaratıklar, bu tür cinsî ihtiyaçlarını (kurumlaştırmadan), ancak tesadüfi olarak bir araya geldiklerinde ya da ikiz olarak doğup beraberce büyümeleri sonucunda giderirler.
7. Zenaatların bulunması: Ekim, dikim ve her türlü hafriyat işlerinin yapılmasında, hayvanların kontrol altına alınmasında araç olarak kullanılan kazma, kürek, kova, saban, ip ve benzeri âletlerin yapımıyla ilgili zenaatların ortaya çıkması.
8. Malî mübadelelerin yapılması ve bazı konularda yardımlaşmaya gidilmesi.
9. Görüşçe ileri, kuvvetçe daha üstün olanların ortaya çıkıp diğerlerini kontrolleri altına almaları ve böylece onlara herhangi bir şekilde başkanlık etmeleri, onların işlerini düzene koymaları.
10. Aralarında doğacak anlaşmazlıkları çözmek, zâlimleri zulmünden engellemek, tecavüzde bulunmak isteyenlere haddini bildirmek için herkesçe kabul görmüş bir adalet mekanizmasının bulunması.
Her ulus içerisinde, kendilerini yakından ilgilendiren konularda bir çözüm yolu bulacak, kendilerine özel ihtiyaçlarının giderilmesi için yollar keşfedecek kimselerin bulunması gerekir. Diğerleri de bunlara uyarlar.
Yine onlar içerisinden herhangi bir şekilde güzellik, refah ve rahat düşkünü insanlar; sahip olduğu cesaret, hoşgörü, fesahat, zekâ ve benzeri huy ve özellikleriyle öğünenler bulunur. Kimileri de şöhret düşkünüdür; şan ve namının her tarafa yayılmasjnı, mevkiinin yücelmesini ister.
Allah Teâlâ, yüce kitabında (birinci dereceden olan) ihtiyaçların esaslarını ve onların giderilme yollarını kullarına ilham ettiğini beyanla insanlığa büyük bir lütufta bulunduğunu ifade buyurmuştur. Çünkü Kur'ân ile getirilen teklif, tüm insan sınıflarını kapsamaktadır ve bütün insan sınıflarını kapsayacak olan ihtiyaçlar ve onların giderilmesi yolları da ancak bu türden olacaktır.
Allah'u a'lem!

3) Geçinme Âdabı

Yararlı Davranışların Kurallaştırılması:

Bu konu, ikinci düzeyde olan ve daha önce açıklanmış bulunan ihtiyaçlar ve onların giderilmesi yollarının keyfiyetini araştırma konusu yapar.
Bu konunun esası şudur:
1. Tecrübe: Birinci derecede olan ihtiyaçlar ve bunların giderilme yolları, her konu ile ilgili olarak sağlıklı bir şekilde denenir ve bunlar içerisinde en az zararlı, en çok faydalı olanları seçilir ve diğerleri terkedilir.
2. Güzel ahlâk telakkisi: Keza bunlar olgun mizaçlı kimselerin yaratılıştan sahip oldukları güzel huylara arzedilir; onların kabulle karşılayıp gerekli gördükleri benimsenir, diğerleri ise terkedilir.
3. Re'y-i küllî: Bu kurallardan bir kısmı da insanlar arasında ünsiyet ve kaynaşma, güzel ilişki ve buna benzer daha başka re'y-i külliden kaynaklanan amaçlar için aranır.

Yeme, İçme, Giyinme Vb. Âdabının Terakkisi:

Konu ile ilgili kuralların çoğunu, yeme, içme, yürüme, oturma, uyuma, yolculuk, helaya gitme, cinsî ilişki, giyinme, barınma, temizlik, süslenme,

konuşma, ilaç kullanma, musibetler karşısında rukyede [261] bulunma, insanları bir araya getirici olaylardan önce bilgi verme (ilân), doğum, evlenme, bayram, yolcunun dönmesi... vb., gibi bir sevinç anında ziyafet verme, musibetlere maruz kalındığında matem tutma, hasta ziyareti, ölülerin defni gibi konularla ilgili davranış biçimleri oluşturur.

Zararlı Olan Şeylerden Kaçınma:

Mamur beldelerde yaşayan ve bozulmamış bir fıtrata sahip olan ulusların hepsi, murdar olarak ölmüş hayvan, kokuşmuş madde, mutedil bir mizaçtan uzak canlılar gibi pis ve iğrenç olan şeyleri yememe konusunda ortak bir tavır sergilemişlerdir. Yine genelde insanlar, yemeklerinin kaplara konulmasını, kapların sofra ve benzeri şeyler üzerine dizilmesini, yemekten önce el ve yüzlerin yıkanarak temizlenmesini severler; ahmakça hareketlerden ve oburluktan, yemeğe katılanlar arasında kin ve nefret doğuracak şeylerden kaçınılmasını, pis su içilmemesini, içerken (hayvan gibi) suya kapanarak nezaketsizce içilmemesini isterler.

Yararlı Şeyler Arzulanır:

Yine bütün insanlar temizliğe önem verme konusunda görüş-birliği içerisinde olmuşlardır. Beden, elbise ve kullanılan mekanın her türlü necaset ve kokuşmuş şeylerden ve tabiî olarak biten ve büyüyen kirlerden arındırılmasını kural olarak benimsemişlerdir. Meselâ tabiî olarak oluşan ağız kokusunun diş fırçasıyla giderilmesi, koltuk altlarında ve edep yerlerinde biten kılların tıraş edilmesi, elbisenin kirlenmesi halinde yıkanması, evde ot.., ve benzeri şeylerin bitmesi halinde onların temizlenmesi gibi. Yine insanlar, kişinin, insanlar arasında üstü başı düzgün, saçı sakalı taranmış pırıl pırıl bir halde olmasını severler.

İnsanî Görünümlerin Terakkisi:

Kadın, bir erkeğin nikâhı altında olduğu zaman kına ve benzeri boyalarla boyanır, ziynet eşyalarıyla süslenir. Keza insanlar, çıplaklığın bir ayıp, elbisenin de bir süs olduğunda, edep mahallerini açmanın bir ar olduğunda, en iyi elbisenin bedenin tümünü örten elbise olduğunda ve sadece avret yerlerini örten bir elbisenin, tüm bedeni örten elbise gibi olamayacağında, herhangi bir eşya hakkında bilgi edinmek için, görmek, ilm-i nücûma itibar etmek, uğur telakkisine katılmak, kuşların uçuşunu yorumlamak, kehanette bulunmak, remil atmak.., vb. gibi yollara başvurmada hemfikirdirler.

Güzel Söz Seçimi:

Sağlam tabiatlı ve zevki selim sahibi herkes, hiç şüphesiz meramım ifade ederken, lâfızlar içerisinden en yaygın olanlarını, dile ağır gelmeyenlerini; terkipler içerisinden sağlam ve güzel olanlarını seçer, üsluplar arasından da kulağa hoş gelen, muhatabı kendisine çeken, kalbin kendisine meylini sağlayan üslubu yeğler. İşte böyle bir insan, fesahat sahibi biri kabul edilir.
Kısaca arzedecek olursak, her konuda, aralarındaki mesafe uzak olsa bile tüm ülkelerde yaşayan insanların üzerinde görüş birliği ettiği meseleler bulunmaktadır. Ancak bu meselelerle ilgili olarak, riayet edilmesi istenilen kurallar hakkında ihtilâf ederler. Meselâ tabiat bilginleri, kuralları tıbbın güzel bulduğu veriler üzerine kurarlar; ilm-i nücûmla uğraşanlar, yıldızların özelliklerine dayandırırlar, ilâhiyatçılar da “ihsan (ihlâs, iyilik)” telakkisi üzerine bina ederler. Nitekim her dalla ilgili kitaplarda onların bu yaklaşımlarını genişçe bulmak mümkündür. Her milletin kendisine has bir giyim tarzı ve davranış kurallan vardır ve bunların bu şekilde farklı olmasını, yaratılış özelliklerinin, örf ve âdetlerin farklı olması gerekli kılmaktadır.

4) Ev İdaresi

İnsanî İlişkiler:

Bu konu, ev halkının arasında bulunan ilişkilerin korunması keyfiyetinin -daha önce sözü edilen ikinci derecede ihtiyaçlar ve giderilme yollan üzere- ele alınmasıdır. Bu başlık altında dört konu vardır:
1. Evlilik,
2. Doğum,
3. Mülkiyet,
4. Sohbet/Ünsiyet.

Aile Bağları:

Bu bağlar şöyle oluşur: Cinsî ilişki ihtiyacı erkek ile kadın arasında irtibatı ve anlaşmayı gerekli kılar. Sonra (ilişki sonucunda doğan) çocuğa karşı olan müşterek şefkat, aralarında çocuğun beslenip büyütülmesi ve terbiye edilmesi konusunda dayanışmalarını gerektirir. Eşler arasında kadın, çocuk bakımına daha yatkın, akılca daha hafif, güçlüklere göğüs germede daha zayıf, haya ve eve bağlılık konusunda erkekten daha üstün, alelade ev işlerinde daha becerikli, erkeğe nisbetle daha itaatkârdır. Öbür taraftan erkek de, akıl ve tecrübe bakımından daha isabetli, namus ve şerefini muhafaza etmek konusunda daha gayretli ve güçlü, zor ve tehlikeli işlere atılmada daha cesur, güçlülük, zorbalık, münakaşa ve gayret/kıskançlık gibi konularda kadından daha kamil bir yapıya sahiptir. Erkek ve kadının sahip oldukları bu özellikler sebebiyledir ki, her ikisi de birbirine muhtaçtır ve biri, diğeri olmadan hayatını tam anlamıyla sürdüremez.

Cinsî İlişkilerin Düzenlenmesi:

Erkeklerin, kadınlara olan ihtiyaçları ve onları kendilerine has kılma arzuları, bir düzene konulmadığı zaman kargaşa ve ni-zaya sebebiyet verecektir. Bu itibarla, kişinin herkesin gözü önünde bir kadını kendisine eş seçtiğini ilân etmesi, onun bu davranışının halk tarafından onaylanması, seçtiği eşe artık hiç kimsenin karışmaması ve bunun bir kurum olarak kabullenilmesi gerekiyordu. Erkeğin kadına olan arzusu, kadının velisi yanındaki değeri ve onu her türlü saldırıdan koruma gayreti içerisinde olması, evlilik için kadına verilecek bir mehir, nişan ve velinin izni gibi şartları da gerekli kılmıştır. Eğer böyle olmasaydı da, veliler kendi velayetleri altındaki kadınları alsalardı, bu durum kadınlar hakkında büyük zararlara sebebiyet verirdi. Çünkü kadın arzu ettiği erkekle evlenemeyecek, kendisini "eş" olarak isteyenle ve en çok ihtiyacı bulunan zevcelik hakkına sahip olarak yuva kurabilmek şansını yitirecek, aksine kendisini yenge kavgalarıyla akrabalık ilişkilerinin yaralanması ve benzeri birçok sakıncaların içerisinde bulacaktı. Kaldı ki sağlam bir karaktere sahip olan kimseler, varlığının uzantısı mahiyetinde olan anasına ya da kızına veya bir ağacın iki dalı mesabesindeki kardeşine karşı bir cinsî arzu duymaz.[262]
Haya sonucu cinsî ilişkiye olan ihtiyacın açıktan söyleneme-mesi, bunun kendisine ulviyet verilen ve sanki erkek ve kadının yaratılış gayeleriymiş gibi kabullenilen evlilik kurumu içerisinde kılıflanması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Evliliğin ilânı sırasında lütufta bulunulması ve kadının eve kapatılmasının büyük bir amaç olarak kabullenilmesi, İnsanların davet edileceği bir ziyafet verilmesini, tef çalınmasını ve eğlenilmesini gerekli kılmıştır.

Evlilik Akdinin Aleniliği:

Kısaca, bu arzettiklerimiz ve aklı başında herkesin kolayca kavrayabileceği ve bu yüzden bizim burada zikretmediğimiz daha başka pek çok gerekçeden dolayı, evlilik kurumunun, bilinen şekliyle olması vazgeçilmez bir yol kabul edilmiştir. Bilinen şekliyle olan evlilikten maksadım, şer'an kendileriyle evlenilmesi haram olmayan kadınlarla, insanların (şahitlerin) huzurunda, önceden mehir vererek, nişan yaparak, denkliği gözönünde bulundurarak, veliden izin alarak, ziyafet vererek yapılması; erkeğin aile reisi olması sıfatıyla evlilik ve nafaka yükümlülüğünü üstlenmesi, kadının ev hizmetlerini görmeyi, çocuk bakımım ve kocaya itaati kabullenmesi... esasları üzerine kurulu olan evliliktir. Böyle bir evlilik kurumu, herkesçe kabul görmüş ve tüm milletlerce uygulana-gelmiştir. Allah Teâlâ'nın yarattığı fıtrat bu kurumu bu şekilde benimsemektedir ve bu konuda Arap-Acem hiçbir ulusun farklı bir yol tuttuğu vaki değildir.

Ayrılığın Düzenlenmesi:

Eşlerden her biri, karşı tarafa dokunan fayda ya da zararı sanki kendisine dokunmuş gibi kabul etme düzeyinde karşılıklı bir anlayış ve fedakârlığın ortaya konması, ancak nikâhın sürdürülmesi konusundaki karşılıklı irade ve rızaya dayanacaktır. Bununla birlikte sözünü ettiğimiz bu anlayış ve dayanışmanın bulunmaması, beraberliğin sürdürülmesi konusunda irade ve rızanın bulunmaması halinde -her ne kadar mubahlar içerisinde en sevimsiz de olsa- bir çıkış yolunun ve beraberliğe son verme usulünün olması bir zaruret olmuş, bu usulün (talâk, boşanma) bazı kayıtlara bağlanması ve ayrılık sonrasında iddet beklenmesi gerekli olmuştur. Keza (erkeğin) ölümü halinde de iddet bekleme şartı aranmıştır. Bununla, evlilik kurumuna saygı duyulmasını temin etmek, kurumun bir süre daha sürdürülmesi hakkını eda etmek ve süren beraberliğe bir vefa nişanesi olmak, neseplerin karışmasını Önlemek gibi amaçların gerçekleşmesi gözönünde bulundurulmuştur.

Baba-Çocuk İlişkilerinin Düzenlenmesi:

Çocukların, babalarına muhtaç olmaları, babaların da çocuklarına karşı şefkat ve sevgi duymaları, çocuklann yetiştirilmesinin fıtrat itibariyle kendileri için yararlı olan şey üzere olmasını gerekli kılmış, babaların onlar üzerinde hak sahibi olmalarını gerektirmiştir. Çocuklar büyüdükleri zaman babalar, akıl ve tecrübe bakımından onlardan daha ileri bir mevkide bulunacaktır. Kaldı ki, iyiliğe, iyilikle mukabele edilmesi" güzel ahlâk ilkelerindendir. Babalar, çocukların büyütülüp terbiye edilmesi sırasında tasvirine gerek duyulmayan büyük sıkıntılara göğüs germişlerdir. Bütün bunlar, anne ve babaya iyilikte bulunmanın, terki asla hoşgörül-meyen bir yol (sünnet) olmasını gerektirmiştir.

İnsanların Farklı Yeteneklere Sahip Olmaları, Çeşitli Sosyal Tabakaların Ortaya Çıkmasını Gerektirmiştir:

İnsanoğlunun farklı yeteneklere sahip olması, içlerinden kimilerinin yaratılıştan efendi, kiminin de yaratılıştan köle/hizmetçi olmasını gerekli kılmıştır. Efendi tabiatlılar, zeki ve kendi geçimini yalnız başına karşılayabilecek yapıda, tıynet itibarıyla idareci ve refah düşkünü kimselerdir. Kul tabiatlılar ise, saf ve uysal yapıda olurlar; nereye çekilseler oraya giderler. Bunlar kendi geçimlerini yalnız başlarına karşılayamazlar, mutlaka bir başkasına kendilerini bağımlı hissederler. Tasada, kıvançta her hal üzere dayanışmanın olabilmesi, bu ilişkinin sürdürülmesi konusunda anlaşma içerisinde olmalarını gerektirmektedir. Sonra insanlar arasında meydana gelen bazı tesadüfler, birbirlerini esir etme sonucunu doğurmuş ve esir edilenler hakkında, esir edenlere nisbetle yeni bir statü belirlenmiş ve böylece esaret ya da kölelik nizamı doğmuştur.
Bu konuda herkesin uyacağı, terki halinde kınanacağı bir düzenin olması gerekmektedir. Fidye karşılığında, ya da fidyesiz olarak kurtuluş yolunun açık tutulması gerekmektedir.
İnsanın başına her zaman için hastalık, felç ve kötürümlük gibi çeşitli musibetler gelebilir, kendisini ihtiyaçlar içerisinde hissedebilir, aleyhine bazı haklar ve istekler doğabilir ve bütün bunlar karşısında yalnız başına kendi kendine yeterli olamaz ve mutlaka hemcinsinden yardım görmesi gerekir. İnsanlar, bu konularda eşittirler. Bu itibarla bir arada ülfet ve muhabbetle yaşamaya ve bunun sürdürülmesine muhtaçtırlar. Bireylerin bu zaafı, çaresizin imdadına koşmanın, şaşkın ve yardıma muhtaç kimselere yardımda bulunmanın mutlaka herkesten beklenilen ve terkedilmesi halinde de kınanılan bir davranış biçimi olmasını gerekli kılmıştır.

İhtiyaçlar İki Düzeydedir:

a) Her ferdin, bir diğerinin zarar ya da yararını kendi zarar ve yararı imiş gibi görmedikçe karşılanamayan ihtiyaçlar. Bunlar ancak herkesin, diğerine arka çıkmada, ona mecburî olarak infakta bulunmada, karşılıklı mirasçı olmada bütün gücünü ortaya koyması yoluyla karşılanabilir. Kısaca bunlar, her iki taraf için de bağlayıcı olan yükümlülükler sebebiyle doğar. Böylece "nimet-külfet dengesi" kurulmuş olur. Bu kısma insanlar arasında en lâyık olanlar, aralarında akrabalık bağı bulunanlardır. Çünkü bunların birbirlerini sevmeleri, birbirleriyle anlaşmaları sanki fıtrî bir durummuş gibidir.
b) Bundan daha az bir fedakârlıkla gerçekleşebilen kısım. Bunun sonucunda afetzedelerin yardımına koşulması bütün insanlar tarafından bir usul olarak kabul edilmiştir. Sıla-ı rahmin yani akrabalık haklarının gözetilmesinin ise bütün bunlardan daha güçlü ve sağlam olması kabullenilmiştir.

Evliliği Ve Terkini Gerekli Kılan Sebepler:

Bu konuya ait meselelerin büyük çoğunluğunu şunlar teşkil eder: Evliliği ve terkini gerektiren sebepler, evliliğin sünnetleri, karı ve kocada bulunması gereken özellikler, iyi geçinme, namusun her türlü kötülüklerden ve arlanmayı gerektiren davranışlardan korunması gibi kocanın görevleri; iffetin korunması, kocaya itaat etmek, ev işlerini görmek gibi karının görevleri, geçinemeyen eşlerin aralarının nasıl bulunacağı, talâkın sünneti, kocası ölen kadının yas tutması, çocukların büyütülmesi, anne ve babaya iyilikte bulunulması, kölelerin iyi idare edilmesi ve onlara güzel davranılması, onların da efendilerinin hizmetinde kusur göstermemesi, kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması sünneti, akrabalık ve komşuluk bağlarının gözetilmesi, ülkede bulunan fakirlere yardımcı olunması, beklenmedik musibetler karşısında yardımlaşma ve dayanışma içerisine girilmesi, kabile eşrafına saygılı olunması ve onların da kabile halkı ile ilgilenmesi, mirasçılar arasında mirasın taksim edilmesi, nesep ve sıhriyet bağlarının korunması... Bu saydığımız şeylerin esasları hakkında, -farklı dinlere mensup olmalarına ve birbirlerine uzak ülkelerde bulunmalarına rağmen- istisnasız bütün uluslar görüşbirliği içerisindedirler ve onların gereğini yerine getirmeye çalışmaktadırlar.
Allah'u a'lem!

5) Muameleler

Bu bahiste, insanlar arasındaki ikinci derecede olan ihtiyaçlar ve onların giderilme yollarından olan malî mübadeleler, yardımlaşmalar ve kazanç yolları üzerinde durulacaktır.

İhtiyaçların Karşılanması İçi Mübadelelerde Bulunmak İnsanî Bir Zarurettir:

Şöyle ki: İhtiyaçlar pek çok ve çeşitlidir, üstelik bunların en iyi şekilde karşılanması istenir. Sadece ihtiyaçların karşılanması ile yetinilmez, onlardan gözün aydın olması, nefsin bir haz alması yani güzellik ve zerafet (estetik) de aranır. Bütün bunlar, ihtiyaçların her bir fert tarafından ayrı ayrı karşılanmasını imkânsız kılar. Bir kısım insan, ihtiyacından fazla yiyecek bulur, su bulamaz; diğer bir kısmı ise fazla su bulur, yiyecek bir şey bulamaz ve her biri, diğerinin elinde bulunan fazla mala karşı bir arzu duyar. Bu durumda karşılıklı arzuların tatmini için mübadeleden başka bir yol yoktur. İşte bu zaruret, mübadelenin insanlar arasında bir usul edinilmesini gerekli kılmış ve insanlar bir kişinin pek çok şeyle uğraşması yerine, tek bir ihtiyaç maddesi üretmesi ve onun için gerekli olan araçların peşinde koşturması, dolayısıyla onu güzel ve sağlam yapması, mübadele yoluyla da ürettiği şeyi diğerlerine vererek ihtiyaç duyduğu malları onlardan alması yolu üzerinde görüşbirliği etmişlerdir. Böylece bu yol, herkes tarafından kabullenilmiş bir usul olmuştur.

Mübadelelerde Altın Ve Gümüşün Aracı (Para) Olarak Seçimi:

İnsanlar farklı farklı şeylere karşı arzu duyarlar. İhtiyaç duyduğu anda, kendi ürettiği mal ile doğrudan mübadele edecek kimseyi bulamayabilir. Bunun sonucunda insanlar, mübadelelerde aracı olmak üzere bir ön hazırlık yapılması zaruretini duymuşlar ve uzun zaman dayanabilecek olan belirli madenler üzerinde anlaşmaya gitmişlerdir. Böylece sözü edilen madenler karşılığında mübadele yapmak herkesçe kabul edilmiştir. Madenler arasında bu işlevi en iyi görebilecek olan altın ve gümüştür. Çünkü hacimleri küçük, maden olarak her yerde aynı, insan için de son derece faydalı madenlerdir, üstelik ziynet eşyası olarak kullanılabilmektedir. Hem bu iki maden, hilkaten para olmak üzere yaratılmışlardır. Altın ve gümüş dışındaki diğer şeyler ise, ancak içtimaî mukavele ile para olabilecek özelliktedir.

Belli Başlı Kazanç Yolları:

Belli başlı kazanç yolları şunlardır:
1. Ziraatçılık,
2. Çobanlık,
3. Mubah halde bulunan mallara el koymak. Kara ve denizde bulunan maden, bitki ve hayvanların ele geçirilmesi gibi.
4. Zenaatler: Marangozluk, demircilik, terzilik vb. gibi, doğal halde bulunan hammaddeleri işleyerek arzulanan ihtiyaçların giderilebileceği hazır mallar haline getirme faaliyetleri.
5. Sonra (İnsanların piyasa için mal üretme aşamasına girmelerinin bir sonucu olarak) ticaret bir kazanç yolu olmuştur.
6. Şehir hayatının gereksinimlerini karşılamak. [263]
7. Daha sonra da, insanların ihtiyaç duyduğu şeylere yönelmek bir kazanç yolu olarak ortaya çıkmıştır.

Kazanç Yollarının Dallanması:

Nefislerde derinlik arttıkça, lezzet ve refaha düşkünlük çoğaldıkça, belli başlı kazanç yolları da dallara ayrılmış ve iki sebepten dolayı herkes tek bir kazanç yolunu tutar olmuştur: Bu iki sebep şunlardır:
a) Sahip olunan güçlere/melekelere uygunluk: Meselâ cesur kişiler savaş için, akıllı ve zeki olanlar hesap için, bedenen güçlü olanlar ağır yüklerin taşınması ve zor işlerin altına girilmesi için uygundurlar.
b) Sosyal çevre ve iklim özellikleri: Meselâ başka çocuklara nisbetle demircinin ya da komşusunun çocuğu, diğer zenaatlara nisbetle daha kolay bir şekilde demirci olabilir; deniz sahilinde oturan bir kimse, başkalarına nisbetle balıkçılık mesleğine diğer mesleklerden daha yatkın olur.
Bazı nefisler de vardır ki, hayırlı bir kazanç yolu tutmaktan gına getirir ve şehir hayatına zararlı olan kazanç yollarına başvururlar; hırsızlık, kumar, dilencilik.., gibi.

Mübadele Türleri:

Mübadele iki şekilde olur:
a) Malın (aynin) mal ile mübadelesi. Bu alış veriştir.
b) Malın menfaat ile mübadelesi. Bu da icâre olmaktadır.
Şehir hayatının intizamı, halk arasında kaynaşma ve sevginin bulunmasıyla ancak tamam olabilir. Bir arada yaşama ve kaynaşma zarureti, çoğu zaman ihtiyaç içerisinde bulunan kimselere karşılıksız vermeyi gerektirir, ya da ülfet, ancak böyle bir davranış ile mümkün olabilir. Böylece hibe ve ariyet [264] gibi tasarruflar doğar. Keza şehir düzeninin sağlanması ve devamı, fakirlere yardımcı olunması ile mümkündür. Bu, sadaka tasarrufunu gerekli kılar. Öbür taraftan toplum içerisinde beceriksiz, becerikli, züğürt, servet sahibi, bayağı işlerde çalışmayı kendilerine yediremeyenler, böyle olmayanlar, ihtiyaçların baskısı altında kalanlar, fazla bir ihtiyacı bulunmayanlar.., kısaca her türden insan bulunur. Bu durumda birinin geçimi, ancak diğerinin yardımı ile mümkün olur. Yardımlaşma ise, ancak bir sözleşme (akit), ileri sürülen şartlar ve belli bir yol üzere anlaşma ile mümkün olabilir. Böylece kazanç yolarından olmak üzere müzâraa [265], mudârabe [266], icâre, ortaklık, vekâlet verme.., gibi yeni tasarruflar vücuda gelir. Doğan ihtiyaçlar, insanları borçlanma ve emanet bırakma gibi tasarruflara iter. İnsanlar zamanla hıyanet ve inkâra maruz kaldıklarını, borçların ödenmeyip sürüncemede bırakıldığını tecrübe yoluyla öğrendiler ve bu durum onları, şahit tutma, yazılı belge ve rehin alma, kefalet isteme, havale gibi yeni tasarrufların ihdasına götürdü. Refah düzeyi arttıkça, yardımlaşma türleri de dallandı ve yeni yeni türler ortaya çıktı. [267]
Yeryüzünde yaşayan hiçbir milletin, sözünü ettiğimiz bu muameleleri bilip yapmadıklarını, aralarında neyin adalet neyin de zulüm olduğunu bilmediklerini söylemek mümkün değildir.
Allah'u a'lem!

6) Şehir Yönetimi

Bu konudan maksat, şehir halkı arasında mevcut bulunan ilişkilerin nasıl korunacağıdır. Şehirden kastım ise, birbirine yakın, aralarında muamelelerin sürdüğü ve çeşitli evlerde oturan insanlardan müteşekkil yerleşim birimidir.

Şehir, Tek Bir (Hükmî) Şahıstır:

Şöyle ki: Şehir, sözü edilen ilişki açısından tek bir şahıs (hükmünde) olup, birimlerden ve sosyal bir yapıdan meydana gelir. Çeşitli birimlerden meydana gelen herşeyin, madde ve suretinde çözülmelere, yapısında hastalığa maruz kalabilmesi kaderidir. Hastalıktan maksat, halihazırdaki haline nisbetle başka bir durumun o topluma daha uygun olmasıdır. Keza toplumlar, hasta olabilecekleri gibi sağlıklı da olabilirler.

Şehir Yönetimi İçin Bir Başkanın Seçilmesi:

Şehirde büyük kalabalıklar yaşar. Bu itibarla onların tümünün âdil bir düzenin sağlanması ve devam ettirilmesi üzerinde görüşbirliği etmeleri imkânsızdır. Keza, belli bir makamı ihraz etmeksizin içlerinden herhangi birinin, diğerlerine karşı emredici/yasaklayıcı bir tavıra girmesi de imkânsızdır. Çünkü bu tutum, büyük çaplı çarpışmalara sebebiyet verir ve şehir düzeni ancak seçmenlerin (ehlü'1-hall ve'l-akd) çoğunluğunun itaati üzerinde anlaşacağı; yardımcıları, güç ve kudreti bulunan bir başkanın mevcudiyeti ile sağlanabilir. Cimrilikte, hiddette, öldürme ve gasb gibi cürümlere karşı cüretkârlıkta en ileride olanlar, idare edilmeye en çok muhtaç kimselerdir.

Şehir, Çeşitli Bozulmalara Maruz Kalabilir:

Şehrin maruz kalabileceği bozulmalardan biri, kötü ruhlu kimselerin bir araya gelerek şehir düzenini bozmak ve kötü yollara sapmak için bir güç oluşturmalarıdır. Bu gibi oluşumlar:
a) İnsanları haraca bağlamak ve böylece ellerinden mallarını almak amacıyla olabilir -ki bu amaçla toplananlar yolkesicilerdir.
b) Ya şehir halkına öfke veya kinle zarar vermek maksadına dayanır.
c) Ya da yönetime el koymayı amaçlar.
Bu gibi düzeni bozucu unsurlara karşı adam toplamak ve onlara savaş açmak gerekir.

Zulmün Ve Taşkınlığın Önlenmesi Gerekir:

Şehir düzeninin maruz kalabileceği bozulmalardan biri de, zâlim ve zorba insanların (bireysel olarak) ortaya çıkarak öldürme, yaralama ya da dövme gibi yollarla veya ailesine, kızlarına ya da kızkardeşlerine musallat olma yoluyla veya açıktan gasb ya da gizlice çalma gibi yollarla mala el koyma yoluyla veyahut da toplum içerisinde kınanmasını gerektirici işlere nisbet ederek hakaret etme suretiyle insanlara zarar vermesidir.

Fesadın Önlenmesi Gerekir:

Bir diğeri, şehir halkına gizliden gizliye zarar verecek muzır fiillerdir. Sihir, zehir katma, insanlara muzır şeyler öğretme, halkı yönetime, köleyi efendiye, karıyı kocaya karşı ayaklandırma.., bunlardandır.
Bir diğeri, meşru yollardan giderilmesi gereken ihtiyaçların gayr-ı meşru yollarla giderilmesi sonucunu doğuran kötü alışkanlıklardır. Livata (eşcinsellik), sevicilik, hayvanlarla cinsî ilişkiye girme.., bunlardandır. Bu gibi kötü alışkanlıklar, kişiyi meşru olan nikâhtan alıkoyar ve kadının erkekleşmesi, erkeğin de kadınlaşması gibi saf yaratılış özelliklerinden uzaklaştırır veya geniş çaplı anlaşmazlıkların, kavga ve gürültülerin çıkmasına neden olur; birden çok erkeğin aynı kadınla cinsî ilişkiye girmesi, içki içmeye devam edilmesi gibi.

Zararlı Muamelelerin Engellenmesi:

Bir diğeri, şehir düzenine zarar verecek muamelelerdir. Kumar, kat kat [268] alınan riba, rüşvet, ölçü ve tartı âletlerinde hile ticaret mallarında kusuru gizleme [269] (tedlîs), malın henüz pazara gelmeden alınıp kapatılması, karaborsacılık (ihtikâr), pazarlık kızıştırma.., gibi davranışlar bunlardandır.

Husûmetlerin Önlenmesi Ve Sebeplerinin Ortadan Kaldırılması:

Bir diğeri, tarafların kendi şüphelerine sarılıp anlaşmaya yanaşmadıkları ve durumun da açıklık kazanmadığı husumetlerdir. Bu durumda beyine [270], yemin, yazılı belge, hal karinesi.., vb. gibi (en azından zan [271] ölçüsünde) bir dayanağa, anlaşmazlıkların herkesçe kabul görür bir mekanizmaya havalesine, tercih yönlerinin ortaya çıkarılmasına, tarafların ileri sürebilecekleri yanıltıcı hileleri bilmeye vb. ihtiyaç duyulur.

İhtisaslaşma İşinin Dağıtılması:

Şehir düzenini bozacak şeylerden biri de, halkın giderek bedevîleşmesi ve birinci derecede olan ihtiyaçlarla yetinmeye başlamaları veya medenî faaliyetlerini bir başka şehir için sürdürmeleri veyahut da iktisadî etkinliklerin çeşitli kesimlere dağıtılmasında belli bir oran gözetilmeksizin şehire zarar verecek şekilde sürdürülmesidir. Meselâ hemen herkesin ticarete yönelmesi ve ziraatin terkedilmesi veya çoğunluğun askerlik ve benzeri bir mesleğe yönelmesi gibi. Oysaki, nisbet olarak ziraatçiler yemek gibi; zenaatkârlar, tüccarlar, muhafızlar da ona tat veren tuz mesabesinde olmalıdırlar.

Yırtıcı Hayvanlar Ve Zararlı Haşerâtla Mücadele:

Bir diğer bozucu unsur, şehrin yırtıcı hayvanların ve zararlı haşerâtın istilasına uğramasıdır. Bu itibarla, bunlara karşı mücadele edilmesi ve onların tüketilmesi gerekmektedir. Bunlardan tam anlamıyla korunabilmek için, herkesin müştereken yararlanacağı binalar yapmak gerekecektir; şehiri kuşatan surlar, ribatlar, kaleler, karakollar, çarşılar, köprüler.., gibi.

Yerüstü Ve Yeraltı Su Kaynaklarından Yararlanma:

Şehir düzenini tam anlamıyla koruyabilmek için gerekli olan unsurlardan biri de kuyuların açılması, su kaynaklarının çıkarılması, nehirlerin ulaşıma elverişli hale getirilerek seyir için gemilerin bulundurulmasıdır.

Zenaatkârların Kendilerini İşlerine Vermeleri:

Şehir düzeni için gerekli hususlardan biri de, tüccarlara iyilik ve kolaylık gösterilmek suretiyle şehir halkının ihtiyaç duyacağı gıda maddelerini hazır bulundurmalarını sağlamak, şehir halkına, yabancılara karşı iyi davranmalarım öğütlemektir. Çünkü yabancılara iyi davranılması, onların şehire çokça ve sıkça gelmelerini temin edecektir. Ziraatçilerden, tarlalarını boş bırakmamaları, zenaatkârlardan işlerini güzel ve sağlam yapmaları istenecek; güzel yazı, hesap, tarih, tıb ve benzeri elverişli sanat ve mesleklerin icrası için yeterince elemanın bulundurulması doğrultusunda plânlama ve yönlendirme yapılacaktır.
Şehirde olup bitenleri bilmek ve böylece şehir düzenini bozan kimseleri iyilerden ayırmak; ihtiyaç sahiplerini öğrenmek ve onlara yardımcı olmak; faaliyette bulunan sanat ve meslek sahiplerini bilmek ve böylece yeri ve zamanı gelince onlardan yararlanmak da şehir düzeninin tam olabilmesi için gerekli olan hususlardandır.

Ülkelerin Harap Olmasının Sebepleri:

Zamanımızda ülkelerin harap olmasının sebepleri başında iki şey gelmektedir:
1. Devlet hazinesine üşüşmek: Hazinede hakları bulunan askerler ve ilim adamlarının, ya da yöneticilerin ihsanda bulunageldikleri zahid ve şairlerin veyahut da dilenciliği âdet haline getirenlerin geçimlerini devlet hazinesinden karşılamayı itiyat haline getirmiş olmaları. Bunların asıl amaçları, bir yarar sağlamaksızın geçimlerini çıkarmak, kadro işgal etmektir. Gün be gün sayıları kabaran bu sınıf, giderek şehir hayatını zehir etmeye ve halk üzerine bir yük olmaya başlarlar. [272]
2. Ağır vergilerin konulması: Ziraatçiler, tüccarlar ve çeşitli meslek erbabı üzerine konulan ağır vergiler, gönüllü icra edilen bu faaliyetlerin zamanla altından kalkılmaz bir yük haline gelmesi ve onların kökünün kazınması sonucunu doğurur veya güçlü kuvvetli kimseler vergi kaçırmaya başlar ya da isyana kalkışır. Oysaki, şehri mamur edecek şey, mükelleflere fazla yük getirmeyen bir vergi sisteminin olması, asayişi sağlayacak kadar da güvenlik görevlisinin bulundurulmasıdır. Zamanımız insanları, bu ince nokta üzerinde düşünmelidirler.
Allah'u a'lem!

7) Hükümdarlar (Devlet Başkanları)

Halife Hükümdarda Bulunması Gereken Özellikler:

Hükümdarın, güzel ahlâka sahip olması gerekir; aksi takdirde şehir üzerine bir yük olur. Eğer cesaret sahibi olmazsa, düşmana mukavemet etmede zaaf gösterir ve bu durumda halk ona hor gözle bakar. Eğer yumuşak huylu (halîm) biri olmazsa, halkını zorba tavrıyla ezebilir. İleri görüşlü (hakîm) biri değilse, şehir için gerekli tedbirleri alamaz. Hükümdar aynı zamanda akıllı, ergen, hür, erkek, görüş sahibi, işitme, görme, konuşma kusuru bulunmayan, hem kendinde hem de kavminde bir şerefsizlik taşımayan, kendisinde ve atalarında güzel hasletler bulunan, halk tarafından iyi bilinen ve şehir halkının yararına çalışmaktan geri durmayacağı, bu konuda bir kusur göstermeyeceğine inanılan bir kimse olmalıdır. Bütün bunlar akıl yoluyla, bulunması gerekli görülen şartlardır. Farklı ülkelerde yaşamalarına, farklı dinlere sahip olmalarına rağmen bütün milletler bu şartlar üzerinde ittifak edegelmişlerdir. Çünkü yöneticinin bulunmasından amaçlanan maslahatın, ancak bu şartlarla gerçekleşebileceğini görmüşlerdir. Eğer bu şartlarda ihmal gösterilirse, o zaman beklenilenin aksine hoş olmayan sonuçlar doğacaktır. Bu halde iken, şehir halkı eğer susacaklarsa, içlerindeki kinle (fakat korkularından) susmuş olacaklardır.

Hükümdar Heybetli Olmalıdır:

Hükümdar, mutlaka halkının kalbinde saygın bir yer kurabilmeli, sonra da bu saygınlığını koruyabilmeli, kusurlarını alacağı uygun tedbirlerle telafi etmeye çalışmalıdır. Kim, bir makama gelmek istiyorsa, o makama münasip düşecek güzel bir ahlâka sahip olmalıdır; şecaat ve hikmet sahibi olmak, cömertlik, affedicilik, halkın yararını dileme gibi. Yönetici, avcının vahşi hayvanlara yaptığı gibi davranmalıdır. Avcı ormana gider ve orada ceylanlara bakar, onların tabiatlarına ve âdetlerine en uygun durumun ne olduğunu tespit eder ve kendisini o hale sokar. Sonra onlara uzaktan gözükür. Gözü onların gözlerinde ve kulaklarında olduğu halde yanlarına yaklaşmaya ballar. Dikkat çektiğini anladığı an, olduğu yerde sanki cansızmış gibi hareketsiz durur. Onların kendisine dikkat etmediklerini anladığı zaman yavaş yavaş ileri doğru hareket eder. Bazen onları coşturacak nağmeler söyler, bazen de sanki yaratılıştan cömert biri gibi, bununla onları avlamak istemiyormuş gibi onlara en çok hoşlarına gidecek yiyecekleri sunar. İyilikler, iyilik sahibi kimseye karşı sevgi ve bağlılık doğurur. Sevgi bağı ise, demir bukağıdan daha güçlüdür. İşte böyle insanlar için ortaya çıkacak kimsenin de, onlara kendisinde bulunmasını arzuladıkları bir kılık kıyafetle, mantık ve edeple yaklaşması gerekir.

Hükümdar Samimi Olmalı Ve Halkına Karşı Sevgisini Belirtmelidir;

Sonra onlara incitmeden yaklaşmalı, samimi davranmalı, halkına ölçüsüz olmamak kaydıyla sevgisini izhar etmelidir. Bütün bunları yaparken, halkı gafil avlamak ve onları sömürmek amacı taşımadığını açıkça gösterir. Sonra onlara, kendi gibi birinin bulunmasının adeta imkânsız olduğunu ihsas etmeli, böylece halk, psikolojik açıdan onun fazilet ve üstünlüğüne inanmalı, kalplerinde ona karşı bir saygı ve sevgi oluşmalı, organları ona karşı duyulan bu saygıdan dolayı titremeli ve teslimiyet göstermelidir. Sonra yönetici bu saygınlığını korumalı, halkın ihtilâfa düşmelerine sebep olacak bir şey yapmamalıdır. Eğer bu özellikler hakkında bir kusur gösterirse, onu lütuf ve iyilikle telafi etmeli, yaptığı şeyin bir maslahata mebnî olduğunu açıklamalı, kendisinin her an için halkın yanında olduğunu, hiçbir zaman onların kötülüklerini istemeyeceğini açıklamalıdır.

Hükümdara İtaat Vaciptir:

Buna karşılık hükümdar da, halkından şunları bekler:
1. Kendisine itaat edilmesi. Bu halka vacip olmalıdır ve hükümdara, kendisine isyan edenlere karşı ceza verme yetkisi tanınmalıdır. Hükümdar, halkı içerisinden savaş, vergi toplama ve idare konularında yeterli gördüğü kimselere, fazlasıyla ihsanda bulunmalı, onların kadrini yüceltmeli, kendilerine güler yüz göstermelidir. Kamu hizmetlerinde hiyanet, ihmal ve kaçışını gördüğü kimselerin ihsanlarını kesmeli, onlara değer vermemeli, kendilerine güler yüz göstermemelidir.
2. Hükümdar, sair insanlardan daha varlıklı olmalıdır. Bu da, insanları sıkıntıya sokacak yollarla olmamalı, ihya edilen ölü araziler ve koruma altına alacağı uzak yerler vb. yoluyla olmalıdır.
3. Hiçbir kimseyi, şura üyelerinin (ehl-i hail ve'l-akd) hak ettiğine ve kamu yararının bunu gerektirdiğine dair onayını almadıkça cezalandırma yoluna gitmemelidir.

Hükümdar, Feraset Sahibi Olmalıdır:

Hükümdar, mutlaka feraset sahibi olmalı, halkın içinden geçen düşünceleri bu yeteneğiyle sezebilmeli, sanki görmüş veya işitmiş gibi kişiler hakkında bir kanaat sahibi olabilecek kadar zeki olmalıdır. Bugünün işini asla yarına bırakmamalı, kurduğu düzeni bozmak, gücünü zayıflatmak için kendisine düşmanlık besleyen hiçbir kimseye karşı zaaf göstermemelidir.
Allah'u a'lem!

8) Hükümdarın Yardımcıları

Hükümdarın Yardımcıları Ve Aranılan Şartlar:

Hükümdar, bütün bu sözü edilen işleri yalnız başına yapamaz. Dolayısıyla her ihtiyaca karşılık yardımcıları olması gerekir. Yardımcılarda şu şartlar aranır:
1. Güvenilirlik (emanet),
2. Kendisine tevdi edilen şeyi yapabilme gücü (ehliyet),
3. Hükümdara itaat etmek, gizli aşikâr ona karşı samimi davranmak, nasihatta bulunmak.
Bu şartları taşımayan, ya da kaybeden yardımcılar, azle müstahak olurlar. Eğer buna rağmen hükümdar onları azletmezse, şehire (ülkeye) hiyanet etmiş ve kendi bindiği dalı kesmiş olur.
Gerektiği zaman azli zor olacak, ya da akrabalık gibi sebeplerle hükümdarlık üzerinde hak iddia edebilecek kimselerin yardımcı edinilmesi uygun değildir. Çünkü bunların azli çirkin olur.
Hükümdar, kendisine sevgi duyanları, öyle olmayanlardan ayırmalıdır. Bir kısmı onu korkudan ya da arzudan dolayı sever. Bir yolunu bularak onları kendisine çekmelidir. Kimileri kendisini zatı için sever; faydasını da kendi faydası, zararını da, kendi zararı kabul eder. Gerçekten seven ve sevgisinde samimi olan işte bunlardır. Sonra her insanın bir karakteri, edindiği itiyatları vardır. Hükümdar, hiçbir kimseden kendisinde olmayan şeyleri istememelidir.

Hükümdarın Yardımcılarının Türleri:

Hükümdarın adamları üç türlüdür:
a) Muhaliflerin kötülüklerinden koruyucu olanlar. Bunlar insanın bedenine nisbetle silah tutan ellere benzerler.
b) Şehir işlerini idareyle görevli olanlar: Bunlar da, insana nisbetle tabiî kuvvetler mesabesinde olurlar.
c) Müsteşar durumunda olanlar: Bunlar da insana nisbetle akıl ve duyulara benzerler.
Hükümdarın her gün, ne olup bittiğini adamlarına sorması, iyi ya da kötü ne gibi gelişmeler varsa, onları yakından takip etmesi ve haklarında bilgi sahibi olması gerekir.

Vergi Toplama Siyaseti:

Hükümdar ve adamları, şehir adına çalışmaktalar ve yararlı hizmetlerde bulunmaktadırlar. Bu itibarla onların maişetlerinin şehir halkı üzerine olması gerekir. Bu da elbette ki, öşür ve haraçlarm (vergi) adilâne toplanması yoluyla olur. Vergi nizamı, halka zarar vermeyecek, ihtiyaçları da karşılayacak bir ölçüde olmalıdır. Herkesin ve her malın üzerine vergi konulması gerekmez. Doğudan batıya kadar yeryüzünde hükümranlık süren tüm iktidar sahiplerinin üzerinde görüşbirliği ettikleri husus, verginin varlıklı ve zengin kimselerden alınması; yavrulamak suretiyle üreyen mallar, ziraat ve ticaret mallan gibi çoğalıcı nitelikteki mallar üzerine konulması olmuştur. Eğer bu mallara tarhedilen vergi, ihtiyacı karşılamıyorsa o zaman kazanma gücüne sahip olan fertlerin başına da konulur.

Hükümdarın Ordu Siyaseti:

Hükümdarın, mutlaka bir ordu siyaseti olmalıdır. Bu siyaset, mahir at terbiyecisinin tavrına benzemelidir. At; rahvan, tırıs, dörtnala gibi çeşitli şekillerde koşmasını öğrenir, keza inatlaşıp serkeşlik etme gibi kötü huylar da edinebilir. Atı gayet açık bir şekilde uyaran hareketler, mahmuzlama, azarlama, kırbaçlama gibi şeylerdir. At terbiyecisi, atı dikkatlice gözetler, her istemediği şeyi yaptıkça, ya da istediği şeyi terkettikçe, onu tabiatı gereği ne ile yola geliyor ve serkeşliği kırılıyorsa o hareket ile uyarır. Bu konuda atın zihninin karışmaması ve niçin vurduğunu düşünmemesi; tepkisini bir meleke halinde göstermesi gerekir. Ata yapmasını telkin ettiği hareket tarzı, göğsünde şekillenmiş, kalbinde yeretmiş olmalı, tersine bir hareket gösterdiğinde ceza korkusu içine yerleşmiş bulunmalıdır. Sonra at istenileni yapmaya, terki istenileni de yapmamaya başladığı zaman terbiye işini hemen terketmemeli ve at kendisinden istenilen şeyi yapmayı iyice huy ve karakter edininceye kadar devam etmelidir. Öyle olmalı ki artık at, azarlama olmadan da istenilen şeyin aksi bir davranışta bulunmamalıdır.
Aynı şekilde orduyu eğiten kişinin de, askerler tarafından işlenmesi ya da terki istenilen şeyleri bilmesi, onları istenilen şeyi yapmaya iten motifleri keşfetmiş olması, bu gibi konularda hiçbir zaman onları başıboş bırakmaması gerekir.

Hükümdarın Yardımcıları Beştir:

Hükümdarın adamları illâ şu kadar sayıda olacak diye bir şey yoktur. Ancak bu sayıyı şehir hayatının ihtiyaçları belirler. Bazen olur ki, bir iş için iki yardımcı gerekebilir, bazen bir yardımcı iki ihtiyaca cevap verebilir. Şu kadar var ki, beş temel yardımcısı bulunur:

1. Kadı:
Kadıda şu şartlar aranır:
1. Hür olmak,
2. Erkek olmak,
3. Ergen olmak,
4. Akıllı olmak,
5. Yeterli olmak, insanlar arasında yapılagelen muameleleri, davalarda muhtemelen başvurulabilecek hile ve düzenbazlıkları bilmek.
6. Kadı, bunların yamsıra hem katı hem de yumuşak davra-nabilmeli ve bu iki özelliğini yerine göre ayarlayabilmelidir.
Kadı iki şeye dikkat etmelidir:
a) Vaziyetin iyice tespitini yapmalıdır. Dava konusu ya bir akittir, ya bir zulümdür, ya da aralarında daha önce geçen bir şey sebebiyledir. Bütün bunlan çok iyi değerlendirmesi gerekir.
b) Her birinin karşı taraftan ne istediğine bakmalıdır. [273] Yani iki taraftan hangisinin istediği daha isabetli, daha doğrudur, bunu tespit etmelidir. Bunlar hakkında bilgi edinmenin yollarına bakmalıdır. Öyle hüccetler vardır ki, İnsanlar onlar hakkında en küçük şüphe duymazlar, bunlar kesin hükümde bulunmayı gerektirir. Öyle hüccetler de vardır ki, sözü edilen kesinlikte değildir; dolayısıyla da onlara dayanarak birinci türden hüccetlerin gerektirdiği hüküm gibi hüküm veremez. Bütün bunları değerlendirmesi gerekir.
2. Ordu komutanı:
İkincisi askerlerin emiridir. Komutan, harp taktik ve hazırlıklarını bilen biri olmalı, askerlerine kahramanlık ve cesaret aşılayabilmeli, her neferin nasıl yararlı olabileceğini, askerlerin nasıl nizam ve intizama sokulacağını, casuslar görevlendirileceğini bilmeli, düşmanların hilelerine dair bilgi ve tecrübesi bulunmalıdır.
3. Şehir yöneticisi:
Üçüncüsü, şehir yöneticisidir. Bunun tecrübe sahibi olması, şehir için nelerin yararlı, nelerin de zararlı olacağını bilmesi, metin ve yumuşak huylu olması gerekir, razı olmadıkları bir şeyi işler gördüklerinde susmayacak olan bir kavimden olmalıdır. Her millet için hallerine vâkıf kendilerinden bir nakîb (temsilci) seçmeli; onları ona havale etmeli ve yaptıklarından kendisini sorumlu tutmalıdır.
4. Vergi tahsildarı:
Dördüncüsü, vergi tahsildarıdır. Bu, vergi toplama ve hak sahiplerine dağıtma usullerini bilen biri olmalıdır.
5. Hükümdarın maişetini teminle görevli vekil:
Beşinci yardımcı ise, hükümdarın maişet ve özel işlerini üstlenen vekildir. Hükümdar, halkın işleriyle uğraşacağından kendi geçimi ile uğraşmaya vakit bulamayacaktır. Dolayısıyla bu işleri, onun adına bir vekil, üzerine alacaktır.

9) Dördüncü İhtiyaç (İrtifak)

Ülkeler Arasında Birliği Sağlayacak Bir Halifenin Bulunması Zorunludur:

Bu konuda, şehir yönetici ve hükümdarlarının idaresinden, ülkeler arasındaki mevcut bağın korunması keyfiyetinden bahsedilir.
Şöyle ki: Her hükümdar, kendi şehrinde bağımsızlığını ilan eder ve vergiler toplayarak güçlenir, etrafında kahramanlar toplanır. Tabiî her hükümdar aynı yapıda ve kabiliyette olmaz; kimi adaletten ve doğru yoldan ayrılarak zulme sapar, bir kısmı başka şehirler üzerinde egemenlik sevdasına kalkışır; böylece aralannda çekememezlik doğar, mal ve toprak arzusu ya da haset ve kin gibi basit sebepler yüzünden birbirleriyle savaşmaya başlarlar. Çoğu hükümdarların başına gelen bu durum, onları bir halife etrafında toplanmaya zorlar. Halife, etrafında yeterince asker toplayan, büyük mal varlığına sahip olan ve elindeki saltanatının bir başkası tarafından ele geçirilmesi imkânsız gibi görünen kimsedir. Halife öyle olmalıdır ki, onu devirmek için genel bir seferberlik, büyük bir gayret, hesapsız mal harcama sözkonusu olmalı ve insanlar âdeta bunun asla olamayacağını, ona boyun eğmekten başka yolun bulunmadığını içlerinde hissetmelidirler. Ne zaman ki halife bulunur, yeryüzünde güzel bir siyaset izler, bütün zorbalar kendisine baş eğer, hükümdarlar kendisine itaat eder, işte o zaman nimet tamamlanmış olur, ülkeler ve insanlar huzur bulur. Halife, zaman zaman insanlara saldırıda bulunan, mallarını yağmalayan, nesillerini esir eden, harîm-i ismetine giren saldırganlara karşı savaş açmak ve böylece halkına dokunacak zararları ortadan kaldırmak zorundadır. İşte bu ihtiyaç saikiyledir ki İsrailoğulları, peygamberlerine şöyle demişlerdir:
"Bize bir hükümdar gönder ki, başımıza geçsin de Allah yolunda savaşalım." [274]

Peygamberler, Hükümdarları Düzeltirler:

İlk başta, şehvetlerinin peşinde koşan hasta ruhlu insanlar, saldırgan tabiatlı kimseler, etrafındakilere kötü davranıp, yeryüzünü fesada vermeye başladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ, diğer insanlara aracısız ya da peygamberler aracılığıyla, onların güç ve kudretlerinin kırılmasını, temelli ıslâhı mümkün olmayanlarının öldürülmesini ilham etmiştir. Bunlar, insan türüne nisbetle, kangren olmuş organ mesabesindedirler. Aşağıdaki âyet-i kerîmeler işte bu ihtiyaca işaret etmektedir:
"Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir kısmı ile defetmeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi." ***[275]***
"Hiçbir bozgunculuk (fitne) kalmayıncaya kadar onlarla savaşım." [276]

Halifenin, Adamları Ve Mal Varlığı Olmalıdır:

Halifenin, zorba hükümdarlarla savaşabilmesi, onların kudret ve saltanatlarına son verebilmesi için mutlaka büyük miktarda bir mal varlığına ve etrafında toplanmış adamlara ihtiyacı vardır; başka türlü edemez. Keza halifenin; savaş, barış, haraca bağlamak, cizye koymak gibi durumları gerektiriri sebepleri bilmesi, savaşa başlamadan önce neyi kastettiği üzerinde iyice düşünmesi, savaşla; zulmü önlemeyi, yola gelme ihtimali kalmayan habis ruhlu muzır kimseleri ortadan kaldırmayı, burunlannı yere sürtmek suretiyle harekete geçmek isteyen kötülerin kötülüklerini kursağında bırakmayı, yeryüzünde fitne ve fesat çıkaran bir kavmin elebaşlarını öldürmek veya hapsetmek suretiyle ya da mal ve topraklarına el koymak, ya da teba ile olan ilişkilerini kesmek gibi yollarla onlan zararsız hale getirmeyi amaçlamalıdır.
Halifenin, büyük işlere öyle olur olmaz atılması uygun değildir. Kendi taraftarlarından iyi hal sahibi insanları ortadan kaldırarak, onların mallarına göz koymamalıdır. Mutlaka halkın kalbini kendisine çekebilmeli ve herkesin çıkarlarını düşünmelidir. Gerçekçi olmalı ve yanında bulunan imkânları aşacak tasarruflara girişmemelidir. Halkın ileri gelenlerini ve deha sahibi kimseleri taltif etmeli, onlara değer vermelidir. Kâh arzulara hitap ederek, kâh korkutarak savaşa teşvik etmelidir. Üzerinde ilk duracağı şey, düşmanın birliğini dağıtmak, onları köreltmek ve kalplerine korku salmak olmalıdır. Öyle ki, önünde saygıyla eğilmekten ve hiçbir şey yapamadan teslim olmaktan başka bir şey yapamasmlar. Eğer bunu başarabilirse, onlar hakkında savaş öncesinde hazırladığı düşüncesi gerçekleşmiş olacaktır. Eğer onların tekrar bozgunculuk yapacaklarından korkarsa, kendilerini asla ondurmayacak haraca, başını bile kaşımaya fırsat vermeyecek cizyeye bağlamak, kalelerini yıkmalı ve onları, bir daha asla bellerini doğrultup da tekrar bozgunculuk yapamayacak hale getirmelidir.

Halife Devamlı Teyakkuz Halinde Olmalıdır:

Halife, gerçekten birbiriyle çekişme halinde bulunan unsurlardan meydana gelen bir yapının sağlıklı bir şekilde işlemesinden sorumlu olduğu için, sürekli olarak teyakkuz halinde olması, ülkenin her yerine istihbaratçılar göndermesi, güçlü bir ferasete sahip olması ve bu yeteneğini kullanması gerekmektedir. Askerlerinden meydana gelen aleyhinde bir oluşumu gördüğü zaman, âdeten onlarla uzlaşma içerisine girmeyeceğini bildiği kimselerden oluşan ve onlardan daha güçlü başka bir oluşumu tekrar meydana getirmelidir. Bir kimsenin hilafette gözü olduğunu gördüğü zaman, bu cüretkârlığının önüne geçecek, burnunu yere sürtecek, güç ve kudretini kıracak girişimlerde bulunmalı ve bu konuda gevşek davranmamalıdır. Her halükârda verdiği emirlerin kabul edilmesini, iyiliği için çalışılmasını herkesçe kabullenilmiş bir davranış biçimi haline getirmelidir. Bu konuda mücerred kabul yeterli değildir; aksine kabullenildiğini gösteren açık bir emare bulunmalıdır ve halife tebaayı bu ikrarla onları sorumlu tutabilmelidir. Hayır dua etmeleri ve büyük toplantılarda onun adını yüceltmeleri [277], halifenin emretmiş olduğu kılık kıyafet ve davranış biçimlerini benimsemeleri gibi. Zamanımızda, halife adına para basma böyledir.
Allah'u a'lem!

10) İhtiyaçların Giderilmesi Yolları Üzerinde Tüm İnsanlar İttifak Halindedirler

İhtiyaçlarını Karşılamayan Hiçbir Mamur Belde Yoktur:

Bil ki: Mamur beldelerde bulunan hiçbir şehir, ihtiyaçlar ve bunların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşlardan hah değildir. Mutedil bir tabiata sahip olan, üstün ahlâk anlayışı bulunan hiçbir ümmet, tâ Hz. Adem'den başlayarak kıyamet gününe kadar bu kurumların dışında olmamıştır ve olmayacaktır. Bunlar, esas itibarıyla, her ulus tarafından benimsenmiş ve asırdan aşıra, nesilden nesile uygulanagelmiş, karşı çıkanlara çok sert bir şekilde tepki gösterilmiş şeylerdir. Uluslar bunları, çok açık olmaları sebebiyle bedîhî şeylerden saymaktadırlar. Sözünü ettiğimiz bu ihtiyaçlar ve onların karşılanması için gerekli olan kurum ve kuruluşların şekillerinde ve ayrıntılarında ihtilâfın olması, sizi bu konuda yanıltmaman ve tezimizi tasdikten alıkoymamalıdır.
Meselâ, bütün insanlık, ölülerin cesedini ortadan kaldırmak ve kokuşmasını önlemek, edep yerlerini örtmek üzerinde görüşbirliği içerisindedirler; yani esasta birdirler. Fakat sonra tercih edilen surette farklı düşünebilirler ve bunun sonucunda da kimi cesedi gömmeyi tercih ederken, kimi yakmayı yeğler.
İnsanlar, nikâhın aleniliğini ve böylece herkesin gözü önünde yapılarak zinadan ayrılması esası üzerinde müttefiktirler. Sonra şekilde farklılıklar ortaya çıkmış ve bazıları şahit tutulmasını, icab ve kabulün olmasını, ziyafet verilmesini şart olarak aramış; diğer bir kısmı ise tef çalmayı, şarkı söylemeyi, sadece büyük ziyafetlerde giyilecek lüks elbiseler giymeyi gerekli görmüşlerdir.
Zinakârların ve hırsızların cezalandırılması hakkında görüşbirliği etmişler, sonra şekil üzerinde ihtilâf etmişlerdir. Kimileri recim [278] ve elkesme cezasını tercih etmişler; bazıları da ağır şekilde dövmeyi, işkence verici hapsi, altından kalkılmaz maddî tazminatı ceza olarak benimsemişlerdir.

İhtiyaçlar Ve Onların Giderilmesi İçin Gerekli Olan Kurum Ve Kuruluşlara Ancak Aptallar Ve Fâsıklar Muhalefet Eder:

Bu konuda iki grup muhalefet edebilir:
a) Hayvanlar sınıfına dahil olabilecek aptallar: Çoğunluk insanlar, bu tiplerin sağlıklı bir mizaca sahip olmadıkları, akıllarının noksan olduğu konusunda kuşku duymazlar ve onların kendilerini, sözü edilen kayıtlardan âzâde saymalarını aptallıklarının nişanesi görürler.
b) Fâsıklar: Eğer bunların kalplerini açmak ve içindekilere bakmak mümkün olsa, onların da sözünü ettiğimiz kurum ve kuruluşlara inandıkları, fakat şehvetlerinin esiri oldukları görülür. Bunlar, bile bile onlara karşı çıkarlar ve onun bunun kızlarıyla, kızkardeşleriyle zina ederler. Oysaki, aynı şeyi bir başkası kendi kızları ya da kızkardeşleriyle yapacak olsa, öfkelerinden nerede ise çatlarlar. Aynı duyguyu başkalarının hissettiğini de kesin olarak bilirler. Keza bu yaptıkları ahlâksızlıkların toplum nizamım bozduğunu da çok iyi bilirler, fakat şehevî arzuları gözlerini bürümüş, kalpleri kör olmuştur; asla yola gelmezler. Aynı durum; hırsızlık, gasb ve diğer gayrimeşru tasarruflar için de geçerlidir.
Dolayısıyla bu iki tip insanların muhalefetleri, yukarıdaki tezimizin doğruluğunu ortadan kaldırmaz.

Bozulmamış Fıtrat, İhtiyaçların Giderilmesi İçin Gerekli Kurum Ve Kuruluşlar Üzerinde Görüşbirliği Etmeye Çağırır:

Bütün insanların, fıtrî bir saik olmaksızın durup dururken sözünü ettiğimiz yollar üzerinde görüşbirliği ettiklerini zannetmek yanlış olur. Bu, doğudan batıya bütün insanların tek bir çeşit yiyecekle gıdalanmak üzerinde ittifak etmeleri gibi bir şeydir. Bundan daha saçma bir şey olabilir mi? Aksine fıtrat-ı selime şunu ortaya koymaktadır:
Yeryüzünde yaşayan insanlar, birbirlerinden uzak ülkelerde yaşamalarına, ayrı ayrı gidişat ve dinlere sahip olmalarına rağmen eğer sözünü ettiğimiz bu kurum ve kuruluşlar üzerinde görüşbirliği etmişlerse, mutlaka bunun şu üç sebebi vardır:
a) Kaynağını insan türünün özelliklerinden alan fıtrî bir münasebet.
b) İnsanoğlunun devamlı yüzyüze kaldığı ihtiyaçlar.
c) İnsan türünün, fertlerde mizaç olarak bulunmasını gerekli kıldığı ahlâk anlayışı.
Meselâ, yerleşim alanlarından uzakta, hiç kimsenin olmadığı bir yerde bir insan yetişse, hiçbir kimseden en ufak bir davranış biçimi öğrenmese, şüphesiz bu insanın, açlık, susuzluk ve şehvetten kaynaklanan ihtiyaçları olacak, hiç kuşkusuz kadına arzu duyacaktır. Bir kadının da bulunması halinde, eğer yapıları sağlıklı ise aralarında çocuklarının olması muhakkaktır. Bunlara giderek yeni evleri eklenecek ve aralarında muameleler başlayacaktır. Böylece birinci dereceden olan ihtiyaçlar ve giderilme yolları bir intizama girecektir. Sonra zamanla daha da çoğalınca, aralarında üstün ahlâk sahibi kimseler çıkacak, yeni yeni olaylar meydana gelecektir. Bütün bunlar diğer ihtiyaçları ve giderilme yollarını ortaya çıkaracaktır.
Allah'u a'lem!

11) İnsanlar Arasında Geçerli Olan Davranış Kalıpları (Rüsum)

Davranış Kalıpları, Şeriatlarda Bulunması Amaçlanan İhtiyaçlardandır:

Bil ki: İnsan türünün gerekli kıldığı ihtiyaçlar içerisinde davranış kalıpları, insanın bünyesine nisbetle kalp mesabesindedir. Tüm şeriatlar öncelikli olarak ve bizzat onlara yönelik amaçlar taşımışlar, ilahî hikmet ve yasalar onlar üzerinde durmuşlar, onlara işaretlerde bulunmuşlardır. Bunların çeşitli açılardan sebepleri vardır. Bunlar:
a) Ortaya çıkış sebepleri:
Bunları şöyle sıralayabiliriz:
1. Hikmet sahiplerinin bulup ortaya çıkarmaları.
2. Melekî nurla teyid edilmiş bulunan insanların kalplerine hakkın yani doğru olan davranış biçimlerinin ilhamı.
b) İnsanlar arasında yayılmasını gerektiren sebepler:
Bunlar da:
1. Herkesin sevip saydığı, itaat ettiği büyük bir hükümdarın tuttuğu bir yol olması,
2. İnsanların içlerinde hissettikleri, fakat bir türlü ifade edemedikleri şeylerin açıklaması olması, dolayısıyla kalbin şehadetiy-le hemen kabulle karşılanması gibi şeylerdir.
c) Onlara dört elle sarılmalarını gerektiren sebepler:
Bunlar da:
1. İhmali halinde gaybî bir cezanın olduğunu tecrübe etmiş olmaları,
2. Gaflette bulunulması halinde fitne ve fesadın ortaya çıkması,
3. Terkini kınayan görüş sahibi kimselerce yapılmış olması ve buna benzer daha başka sebeplerdir.
Basiret sahibi kişi, birçok davranış biçiminin çeşitli ülkelerde, zikrettiğimiz benzeri sebeplerle, kimi yerde ihya olurken, kimi yerde de unutulmaya yüz tutmasından hareketle bunu tasdike muvaffak olabilir.

Davranış Kalıpları (Merasim Ve Formaliteler), İhtiyaçların Giderilmesi Yollarını Korur:

İnsanlar arasında geçerli bulunan davranış kalıplan (rüsum), asıl itibarıyla Hakk'tan gelmekte ve bunlarla, elverişli ihtiyaç giderme yollarının muhafazası amaçlanmaktadır. Bunlar insanları, bu yolların nazarî ve amelî kemal mertebesine doğru götürür. Eğer bunlar olmasaydı, o zaman insanların çoğunun hayvanlardan farkı kalmazdı. Nice insan, istenilen şekle uygun olarak meselâ nikâh ya da bir başka muamelede bulunur. Kendisine bu kayıtlara niçin riayet ettiği sorulduğu zaman, "herkes öyle yapıyor, ben de öyle yapıyorum" demekten başka cevap veremez. Bu insanlar icmâlî bir bilgiye sahiptirler ve onun gereğini yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Ne var ki, ihtiyacı ve onu giderecek yolları belirlemek bir tarafa, onu dille ifade bile edememektedirler. Bu insanlar, eğer takip ettiği bir yolu tutacak olmasalar, hayvanlardan farkları kalmayacaktı.
Ancak, tutulan yollara bâtıl unsurlar da karışabilir ve dolayısıyla insanlar nasıl yol tutacaklarını bilemez hale gelebilirler. Bu şöyle olur:
Küllî maslahatların değil de cüz'î görüşlerin etkisi altında kalan bir kavim riyaset makamını ele geçirebilir ve bunlar vahşice davranışlarda bulunarak yol kesme, gasb gibi saldırgan fiillere; eşcinsellik (livata), erkeklerin kadınlaşması (muhanneslik) gibi şehevî itiyatlara; riba, ölçü ve tartıda hile gibi zararlı kazanç yollarına; giyim kuşam, ziyafetler gibi konularda israfa varan ve yerine getirilmesi için insanları büyük sıkıntılara sokan âdetlere kendilerini kaptırırlar veya eğlendirici şeylere gereğinden fazla zaman ayırırlar ve böylece, dünya ve âhiret işlerini ihmal ederler; bunlara çalgı aletleriyle uğraşmayı, satranç gibi oyunları, avcılığı, kuş besleme vb. davranışları örnek olarak verebiliriz. Keza yolcuları perişan eden (gümrük ve toprakbastı) vergileri, mükellefleri icrayı faaliyet edemeyecek hale getiren haraçlar toplarlar; insanlar arasında güvensizlik, cimrilik, kin ve nefret duyguları yerleşir; bütün bunların kendileri tarafından diğer insanlara yapılmasını hoşgörürler, fakat aynı şeylerin kendilerine yapılmasına tahammül edemezler. Sahip oldukları makam, mevki ve iktidar yüzünden hiç kimse karşılarına çıkıp da, bu yaptıklarının yanlış olduğunu söyleyemez. Kavmin fasık ve facirleri gelir, onlara uyar ve destek verirler; onların kötülüklerini her tarafa yaymak için çaba sarfederler.

Arkalarından bir kavim gelir ki, bunların içlerinde, ne salih amellere, ne de kötü amellere karşı güçlü bir meyil bulunmaz, etkilenmeye son derecede açık olurlar. Dolayısıyla başkalarını taklide gitmeleri, kendilerini bu yanlış yola girmeye sevkeder. Belki çaresizliklerinden güzel yollara giremezler. İçlerinden bir zümre, fıtratları bozulmamış olarak bulunabilir; fakat bunlar onlara katılmasa da, yaptıkları kötülükler karşısında ses de çıkaramazlar; kinlerini içlerine gömerek susarlar. Böylece sözü edilen kötü yol, iyice yerleşir ve güçlenir.

Hakkın Yayılması Ve Üstün Kılınması İçin Çalışmak Gerekir:

Bu durumda, aklı başında herkesin hakkın yayılması, üstün kılınması ve ona yürürlük kazandırılması, bâtılın da söndürülmesi ve engellenmesi için çaba sarfetmesi bir görevdir. Bazı hallerde bu, çeşitli husumetleri ve hatta savaşları göze almakla ancak mümkün olabilir. Bâtıla karşı verilen bu mücadelelerin tamamı, en üstün iyiliklerden sayılmaktadır. Hak yol yerleşip, asırdan aşıra bütün millet onu kabullendiği, hayatları ve ölümleri hep o doğrultuda şekillenmeye başladığı, nefisleri onunla yoğrulup, onun ışığında bilgilendikleri, varlık ve yokluk bakımından kendilerinin bu esaslara bağlı olduklarım zannettikleri zaman, onların dışına çıkmak ve onlara karşı isyan etmek ancak tabiatı bozuk, aklı hafif, şehveti güçlü, heva ve heveslerinin esiri olan kimseler için sözkonusu olabilir. Böyle biri, herkesçe benimsenen hak yoldan çıkmak istediği zaman, kalbinde kendisinin fısk ve fücuruna delâlet eden bir duygu hisseder, kendisi ile küllî maslahat arasına bir perde çekilir. Eğer düşüncesi fiiliyata dökülür ve o şeyi yaparsa, bu, hasta nefsinin bir dışa vurması sayılır, dininde bir gedik açılmış olur. Edinilen yol iyice yerleşince, Mele-i a'lâ sâkinlerinin dua ve yakarışları onlara uygun hareket edenlerin lehinde, muhalefet edenlerin aleyhinde olmak üzere yükselir, Hazîre-i kuds'te onları işleyen ya da terkedenler lehine ya da aleyhine rıza ve gazap hali oluşur. Tutulan yollar bu hali alınca da, artık onlar Allah Teâlâ'nın insanları üzerinde yarattığı fıtrattan sayılır.
Allah'u a'lem!

4- MUTLULUK

1) Mutluluğun Hakikati

İnsanın, Beşer Türünün Gerektirdiği Kemal Halleri Vardır:

Bil ki: İnsanın çeşitli kemal halleri vardır. Bunlar:
a) Beşer türüne ait özelliklerin gerektirdiği kemal hali.
b) Türün yakın ve uzak cinsiyle olan müşterek yönlerinin gerektirdiği kemal hali.
Kişinin bir mutlu olma hali vardır ve onun kaybedilmesi kendisine zarar verir, sağduyu sahibi herkes, öncelikli olarak ve tekitli biçimde ona ulaşmayı arzu eder. İşte bu halin de gerektirdiği bir kemal hali vardır.
Şöyle ki: İnsan, âdeten madenî cisimlerle müşterek bulunduğu bazı özelliklerden dolayı övülebilir; boyunun uzunluğu ve büyüklüğü gibi. Eğer mutluluk bundan ibaret olsaydı, o zaman en mutlu varlık dağlar olacaktı. Keza bitkilerle müşterek olduğu özelliklerden dolayı da övülebilir; uyumlu büyüme, güzel desenlere, revnaklı bir görünüme sahip olma gibi. Eğer mutluluk buna bağlı ise, o zaman en mutlu varlıklar meselâ gelincikler, güller... olacaktı. Yine hayvanlarla müşterek bulunduğu özelliklerle de övülebilir; yakalama gücü, yüksek sese sahip olma, aşırı derecede şehvet gücüne sahip olma, oburca yeme ve içme, aşın derecede kızma ve çekememe.., gibi. Eğer mutluluk bunlarla olacak olsaydı, o zaman eşek insanlardan daha mutlu olacaktı. Bütün bunların yanında, insanın sadece kendisine mahsus bulunan başka özellikleri de vardır ki, bunlar güzel ahlâk, ihtiyaçların karşılanması için bulunup geliştirilen kurum ve kuruluşlar, yüksek sanatlar ve sahip olunan yüce makam olmaktadır.

Kemal Halleri, Esasta Hayvanlarda da Bulunmaktadır:

Daha ilk bakışta, insanı mutlu eden şeylerin işte bu insana mahsus olan özellikler olduğu görülmektedir. Bunun içindir ki, yeryüzünde mevcut bütün milletler içerisinde akılca tam, görüşçe isabetli olan herkes, bu özellikleri kazanmak istemekte, sadece insana has olan bu özelliklerin dışında kalan (uzunluk, büyüklük, güzellik, güçlülük.., gibi) kemal hallerinin, sanki insanı övmek için kullanılacak meziyetler olamayacağını kabullenmektedir. Ancak durum, şimdiye kadar tam olarak ayıklanmış da değildir. Çünkü bunların aslı da hayvanlarda bulunmaktadır. Meselâ, şecaati (cesaret ve kahramanlık) ele alalım: Bunun aslı gazap hali, intikam sevgisi, zor anlarda sebat gösterme, tehlikeler üzerine atılma.., gibi şeylerdir. Bütün bunlar, hayvanların erkeklerinde mevcut bulunmaktadır. Ancak hiçbir zaman onlarda bulunan bu özelliklere "şecaat" denmemektedir. Bu özelliklerin şecaat adını alabilmesi için, nefs-i natıkanın feyziyle olgunlaştırılması ve bunun sonucunda onlann makûl bir saikten kaynaklanan ve küllî maslahatın emrinde olan bir halete bürünmesi gerekir.

Sanatların Aslı da Hayvanlarda Mevcuttur:

Aynı şekilde sanatların aslı da hayvanlarda mevcut bulunmaktadır. Meselâ serçenin yuvasını örmesi böyledir. Hatta hayvanlar tarafından fıtrî olarak yapılan öyle sanatlar [279] vardır ki, insanların onları yapmasına asla imkân yoktur. Şu halde insanın sanat yeteneğine sahip olması ve bundan bir mutluluk duyması, arızî olmaktadır.

Gerçek Mutluluk:

Gerçek mutluluk, hayvanı gücün nefs-i natıkaya boyun eğmesi, onun emrine girmesi, arzuların akla tabi olması, nefs-i natıkanın hayvanı güce

hâkim olması, onu kontrolü altında tutması, aklın heva ve heveslere galebe çalmasıdır. Bunun dışında kalan diğer hususiyetler, mutluluk ölçütü olamazlar; dolayısıyla insanın mutluluğunu belirlemede dikkata alınmazlar.

Gerçek Mutlulukla İç İçe Bulunan Durumlar:

Bil ki: Gerçek mutlulukla iç içe bulunan durumlar iki kısımdır:
a) Nefs-i natıkanın feyzinin, fıtrat hükmünce geçim işleri hakkında zuhur etmesi kabilinden olan kısım. Bu kısım ile elde edilmesi islenen huyun gerçekleşmesi mümkün değildir. Bilakis, bu kısımdan olan fiillere dalmak, ziyneti sebebiyle özellikle de cüz'i bir fikirle olabilir. Nitekim, noksan birinin, arzulanan kemâl hali karşısındaki durumu böyledir. Onun durumu, şecaati; öfke duygusunun galeyana getirilmesi, boğuşma ve benzeri yollarla; fesahati, Arap şiir ve hitabelerini ezberlemekle öğrenmek isteyen gibidir. Huylar, ancak diğer insanlarla haşir neşir olma esnasında ortaya çıkar; ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşlar, doğan ihtiyaçlar saikiyle bulunur; sanatlar ancak âletler ve madde ile tamam olur. Bütün bunlar dünya hayatının son bulmasıyla bitip sona eren şeylerdir. Bu durumda kişi, eğer noksan olan o hal üzere ölecek olursa ve mayası da kötü ise, kemal mertebesinden yoksun kalmış olur. Eğer bu ilişkilerin suretlerine sarılacak olursa, o zaman faydasından çok zararını görür.
b) İkinci kısım: Bunun esasını, hayvanı gücün melekî güce boyun eğmesi teşkil eder. Hayvanı güç, melekî gücün telkini doğrultusunda hareket eder ve zamanla onun rengini ve şeklini almaya başlar. Melekî güç ise, ondan etkilenmemeye, onun telkin edeceği aşağılık renkleri kabul etmemeye ve böylece hayvanı gücün bayağı nakışlarını -mumun mühürün şeklini aldığı gibi- kabullenmemeye ve ondan etkilenmemeye çalışır. Bunun baş arıl ab ilmesi için de mutlaka, bunlardan bir kısmını melekî gücün bizatihi gerektiriyor olması, hayvanı güce telkin ve öneride bulunması, onun da meîekî güce boyun eğmesi, ona karşı çıkmaması, isteklerinden geri durmaması gerekir. Bu işlemin zaman içerisinde sürekli tekrarlanması; her defasında melekî gücün gerektirdiğine hayvanı gücün boyun eğmesi, onun isteğini yerine getirmesi ve bunun sonunda itiyat halini alması gerekmektedir. Melekî gücün bizatihi gerektirdiği bu şeylerin olması, özünde istememesine rağmen hayvani gücün de onun isteklerine boyun eğmesi için, berikinin genişleyip açılacağı, öbürünün de büzülüp sıkılacağı durumları içeren şeyler cinsinden olması gerekir. Bu, melekût âlemine benzemeye çalışmak, ceberut âleminden beklenti halinde olmak gibi şeylerdir. Çünkü bunlar, melekî gücün özelliklerinden olup, hayvanı gücün son derecede uzak olduğu şeylerdir. Ya da hayvanî gücün gereklerini, haz aldığı, zinde ve azgın halinde arzu duyduğu şeyleri bırakmak yoluyla olur.

İbadetler Ve Riyazetler:

İşte bu ikinci kısma ibadetler ve riyazetler denmektedir. Bunlar, olgun insanda bulunması arzulanan huylardan mevcut bulunmayanların elde edilmesi için gerilmiş ağlar mesabesindedir. Böylece şu sonuca ulaşılmaktadır: Gerçek mutluluk, ancak ibadetler yoluyla elde edilebilir. Bunun içindir ki küllî maslahatlar, insanlara insanlık penceresinden nida etmekte ve güçlü bir şekilde, sahip oldukları meziyetlerin -ki bunlar ikinci derecede kemal halleri olmaktadır- mümkün mertebe ıslahına çalışmalarım, en yüksek amacın, göz dikilen en büyük hedefin nefsi olgunlaştırmak ve onu Mele-i a'lâ sakinlerine benzer kılacak, ceberut ve melekût âleminden üzerine inecek oluşları kabule yetenekli kılacak sıfatlarla süslemelerini, hayvanı güçlerini melekî güçlerin emrine vermelerini, ona itaatkâr kılmalarını, hükümlerinin ortaya çıkabilmesi için melekî güce bir düzlem yapmalarını istemiştir.

İnsan, Gerçek Mutluluğa Ulaşmak İster;

Birey olarak insanlar, normal hallerde, türe ait özelliklerin tam ve eksiksiz olarak kendisini gösterebilmesi için gerekli imkânların bulunması halinde, söz konusu olan gerçek mutluluğa karşı büyük bir arzu duyar ve demir tozlarının mıknatıs tarafından çekildiği gibi, ona doğru cezbedilirler. Bu, Allah Teâlâ'nın insanlarda yaratmış olduğu fıtrî bir özelliktir. Bu özellik, fıtrî olduğu içindir ki, istisnasız bozulmamış yapıya sahip her ümmet, içerisinden çıkardığı ululan aracılığıyla bu huyun tamamlanması için çalışırlar ve en büyük mutluluğun ahlâkî kemale ulaşmak olduğunu kabul ederler. Hükümdarlar, filozoflar ve aşağıya doğru diğer insanlar, bu mevkiye ulaşmış ulularn, bütün dünya nimetlerinin vereceği mutluluktan daha büyük bir mutluluğa ulaştıklarına inanırlar, onların melekleştiklerini ve melekût âlemine girdiklerini kabul ederler. Bu telakkilerinin bir tezahürü olarak da, onlara büyük bir saygı duyarlar ve teberrüken ellerim ve ayaklarını öperler. Arap olsun Acem olsun bütün milletlerin -dinleri ve âdetleri farklı olmasına, uzak uzak ülkelerde yaşamalarına rağmen- tek bir şey üzerinde bütün insanlık olarak gorüşbirliği etmeleri, ancak ve ancak fıtrî bir münasebet sebebiyle olacaktır. Başka türlüsü nasıl olabilir ki?! Nitekim daha önce, meleklik özelliğinin insanın yaratılışında fıtrî olarak mevcut olduğunu ve insanların en üstünleriy-le kendisine dayanılacakların kim olduklarını görmüştük.
Allah'u a'lem!

2) Mutluluk Konusunda İnsanların Farklı Farklı Oluşu

İnsanlar, Huylarda Farklı Farklıdırlar:

Bil ki: Şecaat ve diğer huylarda insanlar birey olarak farklı farklıdırlar.
Onlardan bir kısmı, bu huylardan tamamen yoksundurlar ve hiçbir zaman da sahip olabilecekleri umudu yoktur. Çünkü yaratılıştan, o huyun zıddı bir özelliğe sahiptirler. Meselâ, kadın tabiatlı (muhannes) kimselerle, gerçekten yufka yürekli olanların şecaath olmalarının imkânsızlığı böyledir.
Kimileri de vardır ki, söz konusu huya sahip değildir, fakat o huyu elde edebilmesi umudu vardır. Bu kısımdan olan birinin o huya ulaşması; onu nefse yerleştirecek fiil, söz ve davranışları sürekli yapması (temrin), bunları ehlinden alması, o konunun önderlerinin sözlerini ve onların başından geçen menkıbeleri hatırlaması, sıkıntılı anlarda nasıl tahammül gösterdiklerini, kendilerini tehlikelerin içerisine nasıl attıklarını düşünmesi gibi

yollarla olur.
Bir kısım daha vardır ki, huyun esası bunların yaratılışlarında mevcuttur; fakat henüz uyku halindedir. Zamanla uyanarak harekete geçer. Eğer bu karakterdeki insanlar, o huydan nefislerini uzak tutmakla emrolunsalar sıkılırlar, bu kendilerine zor gelir ve öfke hali üzere susarlar. Fıtratına uygun bir şeyle emrolunsalar, ateşe tutulmuş kibrit gibi olurlar; çok sürmez hemen alev alırlar.
Kimileri de vardır ki, huy onlarda tam olarak yaratılır. Bunlar, zorunlu olarak o huyun gerektirdiği şeylere atılırlar. Yaratılışında tam olarak şecaat vasfına sahip olan bir kimseden, meselâ ısrarla korkaklık göstermesi istense, asla kabul etmezler. Bu gibi insanlar için, o huyun gereği olan fiillere, tabiat itibarıyla münasip olan davranış biçimlerine yönelmek ve onları işlemek çok kolay gelir ve bunun için hiçbir formalite ya da davete ihtiyaç duymazlar. Bu özellikteki insanlar, o huy konusunda imam/önder kimseler olup, bir başkasının rehberliğine muhtaç olmazlar. O huy konusunda ondan aşağıda bulunan diğer insanların, onu örnek almaları, onun yoluna girmeleri ve davranış kalıplarına dört elle sarılmaları; davranışlarım aynen onunkine benzetmek için tekellüfe girmeleri, menkıbelerini hatırlamaları ve böylece o huydan kendileri için mukadder olan kemal mertebesine ulaşabilmek için zorluklara katlanmaları gerekir.
İşte böyle, insanlar, mutluluklarının mihverini teşkil eden huylarda farklı farklı olmaktadırlar. Kimi vardır ki, mutluluğa ehil değildir; asla ulaşabilme umudu yoktur. Kâfir olarak damgalanmış olduğu için Hızır tarafından öldürülen kimsenin durumu böyledir. Şu âyette de bu zümreye işaret olunmaktadır:

“Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; dolayısıyla onlar asla (hakka) dönmezler.” [280]
Kimileri ise halihazırda yoksundur; fakat elde edebilmeleri umudu vardır. Bunlar ağır riyazetler ve nefsini muahaze edeceği sürekli ameller sonucunda yoksun oldukları huya ve dolayısıyla mutluluğa ulaşabilirler. Bunlar peygamberlerin teşvikkâr davetlerine, onlardan ulaşagelmiş sünnetlere muhtaçtırlar. İnsanların büyük çoğunluğunu bu özellikteki insanlar oluşturur. Peygamber göndermeden gözetilen asıl ve öncelikli amaç işte budur.
Bazıları da vardır ki, onlarda huy icmali olarak terkip edilmiş ve zamanla da günyüzüne çıkmaktadır. Ancak bunlar, tafsilatta ve o huya uygun düşecek davranış biçimlerinin belirlenmesi gibi konularda bir öndere muhtaçtırlar.

“(Bu öyle bir ağaçtır ki) yağı, neredeyse kendisine ateş değmese dahi ışık verir...” [281] âyetinde bu zümreye işaret vardır.
Bir zümre daha vardır ki, bunlar peygamberlerdir. Onlar için, ahlâkın zirvesine ulaşma, onlara uygun davranış kalıpları seçme imkânı vardır; elden kaçırılanlara nasıl tekrar ulaşılacağını, hazırın nasıl korunacağını, noksanın nasıl tamamlanacağını belirlerler ve bu konuda bir önder ya da davete ihtiyaç duymazlar. Bunlar, fıtratlarındaki sözkonusu huyların gereği doğrultusunda hareket ederler ve bu hareketleri, insanlar tarafından benimsenir, sünnet ve yaşantılarına düstur edinilir. Demircilik, marangozluk ve benzeri zenaatler bile insanların büyük çoğunluğu için, kendilerinden önce gelenlerin bilgi ve becerileri olmaksızın mümkün olmaz. Hal böyle iken, ancak muvaffak kılınanların yol bulabileceği şer’î talepler hakkında ne demeli?!
İşte buradan hareketle, insanların peygamberlere olan ihtiyaçlarının şiddet ve önemi, onların sünnetlerine tabi olmanın ve hadisleriyle meşgul olmanın gereği ortaya çıkar.
Allah’u a’lem!

3) Mutluluğun Elde Edilmesi Konusunda Farklı Yaklaşımlar

Bil ki: Sözünü ettiğimiz mutluluk, iki şekilde elde edilebilir:

A) Mutluluğun, Hayvani Tabiattan Tamamen Sıyrılarak Elde Edilmeye Çalışılması

Bu, tabiî yapının gereklerini dondurma, onun gücünü köreltme, bilgi ve hallerinin alevini söndürme sonucunu doğuracak çarelere başvurmak ve cihet ötesi Ceberut âlemine tam bir teveccühle yönelmek yoluyla olur. Nefis kendisini, zaman ve mekandan büsbütün ayrılma ilimlerine ve bilinen zatlara her yönden zıt olan zatı kabule verir. Bütün bunların sonucunda insanlara karışmamaya, onlardan ayrı durmaya, onların arzu ettikleri şeylere istek duymamaya, korktukları şeylerden çekinmemeye başlar ve onlardan oldukça uzak bir yerde, kenarda bir köşede bulunur.

Feylesoflardan İşrâkîlerin (Müteellihûn), sûfilerden meczûbların [282] tuttukları yol bu olmaktadır. Onlardan bir kısmı, bu yolla amaçlarına ulaşmışlardır ki, bunların sayısı çok azdır. Diğerleri ise bu amaca ulaşmak için, gözlerim oraya dikmiş bir vaziyette ve kendilerini o makamın hallerine güya benzeterek beklemektedirler.

B) Mutluluğun, Hayvanı Gücün Islâhı Yoluyla Elde Edilmeye Çalışılması:

İkinci yol, hayvanı gücün tümden ortadan kaldırılmaksızm ıslâhı, eğri taraflarının düzeltilmesi gayretidir. Bu şöyle olur: Kişi, hayvanı yönünün, nefs-i natıkada bulunan şeylere; fiil, hal, zikir ve benzeri yollarla benzer hale gelmesi için gayret eder ve çalışır. Bu, dilsizin, meramlarını sözle ifade eden insanlara, işaretlerle ifade yoluyla benzemeye çalışması; ressamın, korku, utanma.., gibi psikolojik halleri, o hallerle birlikte bulunan ve gözle görülen şeylerle tasvir etmesi; yavrusunu kaybeden kadının, acısını, duyan kimsenin hüzünleneceği, gözünde acı ve ızdırabın şekilleneceği kelimelerle ve yaktığı ağıtlarla anlatması gibi bir şeydir.

Peygamberler Göndermek Suretiyle Alınan Tedbir-i İlâhî:

Kâinatta geçerli olan tedbir-i ilâhîde prensip, en yakın ve en kolaydan başlamak ve giderek uzağa ve zora geçmek, tüm insanlığın yararına olan şeylere bakmak, şâz ve ender olan şeylerle uğraşmamak, her iki cihan saadetini de gerçekleştirmeyi amaçlamak ve bunlardan birinin diğerinin

ihlâline meydan vermemektir. İşte bu durum, Allah Teâlâ'nın lütuf ve keremi, kullarına olan sonsuz rahmeti, peygamberlerin gönderilmesini gerektirmiştir. Peygamberlerin gönderilmesinden öncelikli olarak ve bizzat ikinci yolun [283] ikamesi, ona çağrıda bulunulması ve teşvik edilmesi kastedilmiştir. Birinci yola ise sadece iltizâmı işaretler ve tazammum imalarla delâlette bulunulmuş ve bununla yetinilmiştir.
En açık hüccet, ancak Allah'a aittir.

Mutluluğu Elde Etme Yollarının Açıklanması:

a) Birinci yol: Bu ancak kendilerinde cazibe kuvveti olanlar için elverişli olabilir. Bu özellikteki insanlar ise ne kadar azdır! Keza bu, ağır riyazetler ve kuvvetlerin devre dışı edilmesi yoluyla olabilir; bunları yapabilenler ise çok azdır. Bu yolun önderleri, geçimlerini ihmal etmiş kimselerdir; onların dünya ile hiçbir ilişkileri kalmamıştır. Buna rağmen bu yolun tamamlanabilmesi için, mutlaka ikinci yola ait uğraşılardan bazı şeyleri yapmak da gerekmektedir. İki mutluluktan yani dünya ve âhiret saadetinden birinin ihmalinden mutlaka şu sonuçlar da ortaya çıkacaktır:
a) Ya dünyaya ait insanî ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan tedbirler alınmamış olur.
b) Ya da nefsin âhiret için ıslâhı yapılmamış olur.
Eğer insanların çoğunluğu, bu birinci yolu tutacak olsalardı dünya harap olurdu. Eğer insanlar, bu yola girmekle yükümlü tutulsalardı, bu takat üstü bir yükümlülük olurdu. Çünkü ihtiyaçların giderilmesi, nefiste sabit bir karakter gibi bir haldir; onu nefisten soyutlamak imkânı yoktur.
b) İkinci yol: Bu yolun rehberleri, anlayış sahibi ve ıslâhçı kimselerdir. Bunlar, hem din hem de dünya başkanlığım birlikte yürüten kimselerdir. Bunların çağrıları kabul görür; tuttukları yol, takip edilir. 'Sâbikûn' [284] ve "ashâbu'l-yemîn" [285] diye anılan zevat-ı kiramın kemâl halleri hep bu yol üzere olmuştur. İnsanların çoğunluğunu da bu yolu tutanlar teşkil eder. Zekisi, aptalı; işi çok olanı, olmayanı.., herkes bu yola sülük edebilir ve bir zorluk duymaz. Bu yol, kulun kendi istikametini belirlemede, nefsini doğrultup, eğriliklerini uzaklaştırmada, âhirette kendisine dokunacağını beklediği sıkıntı ve ızdırapları uzaklaştırmada yeterlidir. Zira, her nefse ait melekî fiilleri vardır; onların varlığından ferahlar ve gözü aydın olur; yokluğundan ise elem duyar.
Soyutlanma haline gelince, bu nefsin başına, nereden geldiğini bilmediği -bir süre sonra dahi olsa- kabir ve haşır âleminin hallerini getirecektir.
Şiir:

"Günler sana, açıklayacak cahili olduğun şeyleri
Sana, görevlendirmediğin kimseler getirecek haberleri"

Kısaca: Hayır ve mutluluğun bütün yollarını kavramak ve onlara ulaşmak, çoğunluk için muhal gibidir. Basit bilgisizlik, zararlı değildir.
Allah'u a'lem!

4) Mutluluğu Elde Etknek İçin Esasları

İkinci Yol Üzere Mutluluğu Elde Etmek, Dört Hasletin Varlığına Bağlıdır:

Bil ki: ikinci yaklaşım üzere mutluluğa ulaşmanın yolları gerçekten pek çoktur. Şu kadar ki, Allah'ın lütfü ve keremiyle bana gösterdiği kadarıyla, bu yollar sonuç itibariyle dört haslete çıkar. Bu dört haslette hayvani yön de müşterektir. Ne var ki, nefs-i natıka hayvanı gücü etkisiz hale getirip, onu kendisine uygun olan şeyi kabule zorladığı zaman bu hasletler arınmış olarak kendisini gösterir ve bu hal, insanın Mele-i a'lâ sakinlerine en çok benzediği haldir. Bu, onlara katılma, onların âleminde yer alma için bir hazırlıktır. Yine Allah Teâlâ bana lütfettiği ilhamında, peygamberlerin asıl gönderiliş amacının bu yola davet ve teşvik olduğunu, şeriatların bu yolun tafsilatından ibaret olduğunu ve ona raci bulunduğunu bildirmiştir.

1. Birinci Haslet: Temizlik (taharet [286]):

Sözünü ettiğimiz dört hasletten ilki, temizliktir. Bunun esası şudur: İnsan, fıtrat ve sıhhat itibarıyla sağlam ve sağlıklı olduğu, kalbi güzel tedbirden alıkoyan her türlü süflî hallerden uzak bulunduğu zaman, işte böyle bir anda pisliklere bulaşırsa, büyük ya da küçük abdesti gelir ve sıkışık bir vaziyette olursa veya cima ya da öncesinde yapılan fiilleri daha henüz işlemişse, içi daralır, üzerine bir sıkıntı ve kasvet çöker; kendisini büyük bir tasa ve keder içerisinde hisseder. Sonra eğer, küçük ve büyük abdestini yapar ve hafiflerse, bedenini oğar, yıkanır, en güzel elbiselerini giyer ve koku sürünürse, az önce kendisinde bulunan sıkıntı gider ve yerini ferahlık, sevinç ve iç açılması alır. Bütün bunlar, insanların böyle yapılmasını istediklerinden ve formaliteleri yerine getirmek gereğinden dolayı değildir; aksine sadece nefs-i natıkanın özellik ve isteği sonucu olmaktadır.
Birinci ruh haletine "hades" (manevi pislik), ikincisine de "taharet" (temizlik) denilmektedir. Zeki insanlar, kendisinde beşerî özellikleri eksiksiz bulunduranlar, her iki hali de iyi bilir ve birbirinden ayırabilirler. Tabiatları gereği birine yani hades haline nefret duyarken, öbürünü yani temizlik halini severler. Aptal ve gerizekalı sayılabilecek kimseler ise, hayvani güçlerini biraz zayıflatırlar, taharet ve dünyadan el etek çekme hallerine önem verirler, onları öğrenmek için zaman ayırırlarsa, onların dahi ikisi arasındaki farkı görmeleri ve her birini, diğerinden ayırabilmeleri mümkündür.

Temizlik (Taharet) Hali, İnsanî Ruhun (Neşeme) Mele-i A'lâ Sakinlerine En Çok Benzediği Yöndür:

İnsanî ruh (neşeme) için temizlik hali, hayvanî kir ve pisliklerden arınma, inen nurla sevinme ve açılma konusunda Mele-i a'lâ sakinlerinin hallerine en çok benzeyen bir nitelik olmaktadır. Bunun içindir ki temizlik, gösterilen amelî güç nisbetinde nefsin kemâl haline ulaşabilmesi için bir ön hazırlık (şart) olmaktadır.

Hades (manevî kirlilik) hali, insanda yer eder ve onu her tarafından kuşatırsa, onu şeytanın vesveselerini kabule, hiss-i müşterek [287] gücüyle

onları görmeye müsait bir hale sokar; kötü rüyalar görme, üzerinde zulmet eserlerinin görünmesi, lânetli ve alçak varlıkların gözüne gözükmesi gibi hallere maruz kılar.
Temizlik hali, insanda yer edip her tarafım kuşatınca, insan ona dikkat etmeye başlayıp kalbî bir meyil gösterince, bu hal onda meleklerin ilhamım alma ve onları görme kabiliyeti doğurur; güzel rüyalar görmesini sağlar, nurlar kendisine açılır, gözüne mübarek ve saygıya lâyık temiz ve güzel şeyler gözükür.
2. İkinci Haslet: Allah Teâlâ'ya Teslimiyet: İkincisi, kulun Allah Teâlâ karşısında acizliğini kabullenmesi, O'na huşu ile teslim olmasıdır. Bunun esası da şudur: İnsan sağlıklı bir ruh yapısına sahip olduğu ve meşguliyeti olmadığı zaman, Allah Teâlâ'nın âyet ve sıfatlarını düşündüğünde, onlar üzerinde ince bir tefekkürde bulunduğunda nefs-i natıkası hemen uy anır; duyular ve beden hemen ona boyun eğer, hayret ve dehşete düşmüş gibi bir hal alır ve kudsiyet tarafına doğru bir meyil hisseder. Nasıl ki, halk hükümdarın huzurunda titrer, kendi acziyet-lerini hissederlerse, alma ve vermenin yalnızca O'na mahsus olduğunu düşünürlerse, insan da aynı hali Allah Teâlâ huzurunda hisseder.
İnsanın bu hali, Yaratıcısına yönelmek, O'nun azamet ve celâli karşısında acziyet göstermek, kudsiyeti içerisinde kendisim kaybetmek gibi hususlarda Mele-i a'lâ sâkinlerinin hallerine en yakın ve en çok benzer bir özellik arzeder. Bunun içindir ki, teslimiyet hasleti, nefsin ilmî kemâl mertebesine ulaşabilmesi için bir ön hazırlık olmaktadır. İlmî kemâlden maksadım, nefsin zihin levhasında marifet-i ilâhiyyenin nakşedilmiş olması, herhangi bir şekilde kelimelerle ifade imkânı bulunmayan o huzura katılmasıdır.

3. Üçüncü Haslet: Semâhat [288]:
Bunun esasını, nefsin, hayvanî gücün motiflerine boyun eğmez bir halde olması teşkil eder. Nefis, kendisini hayvanî güce teslim etmez, onun etkileri kendisinde belirmez, onun pisliklerinden mutazarrır olmaz. Şöyle ki: Nefis, geçimi ile ilgili konularda tasarruflarda bulunur, kadınlara karşı arzu duyar, lezzet verici şeylerle uğraşır veya bir yiyeceğe karşı iştiyak duyar; sonra bu isteklerinin gerçekleşmesi için çalışır ve amacına ulaşır. Keza bir şeye kızar veya cimrilik eder. Bu gibi hallerde nefis, bir süre bu haller içerisinde istiğrak halinde bulunur ve asla bir başka şeye karşı iltifatta bulunmaz.
Sonra bu hal kendisinden gider. Eğer cömert biri ise, bu sıkıntılardan, sanki hiçbir şey olmamış gibi çıkar. Eğer öyle değilse, o zaman bu keyfiyetler kendisini sarsar ve -aynen mühürün mum üzerinde iz bırakması gibi- nefis üzerinde etkisini gösterir; nefis de onların şeklini alır.
Cömert nefis, bedenden ayrıldığı, üst üste binmiş zulmanî alâkalardan sıyrıldığı ve eski haline döndüğü zaman, dünyada iken mevcut bulunan melekî güce muhalefet hallerinden hiçbir şekilde etkilenmediğinden saf eski halini bulur; kendisi için ünsiyet hasıl olur ve en mutlu bir yaşantı içerisine girer.
Cimri olan nefsin durumu ise farklıdır; onun üzerinde sözü edilen haller iz bırakır. Meselâ birinin değerli bir malı çalınacak olsa, eğer o adam cömert biriyse fazla aldırış etmez. Yok, cimri ve dünya malına fazla önem veren biriyse; âdeta deliye döner ve çalınan malı gözünün önünden hiç gitmez. Semahat ve zıddı olan vasfın, söz konusu olduğu mahalle nisbetle birçok adı vardır. Eğer mal ile ilgiliyse cömertlik ve cimrilikten; cinsî arzu ya da yemek arzusuyla ilgiliyse iffet ve şehvet düşkünlüğünden; rahat bir hayat yaşamak, sıkıntı ve meşakkatlerden uzak kalmakla ilgiliyse sabır ve tahammülsüzlükten; şeriatta yasak bulunan günahların saikieri karşısındaki tavırla ilgiliyse takva ve fâsıklıktan söz edilir.
İnsan eğer semahat hasletine sahip ise, nefsi dünya şehvetlerinden asude olur, soyut yüce lezzetlere ulaşmaya istidat kazanır. Semahat, öyle bir halettir ki, insanı hem ilmî hem de ameli yönden istenilen kemâl halinin zıddı bir haletin kendisinde yer tutmasını engeller.
4. Dördüncü Haslet: Adalet:
Adalet, nefiste bulunan bir melekedir; şehir ve mahalle düzenini sağlayan iyi fiillerin kaynağını teşkil eder; nefis, sanki o davranış şekilleri üzere kalıba konulmuş gibi olur. Bunun sırrı şudur: Allah Teâlâ'nın âlemde yaratmayı irade ettiği düzenin ıslâhı vb. gibi şeyler melekler ve cismanî alâkalardan soyutlanmış nefisler üzerinde yer eder. Böylece onların hoşnut olduğu şeyler, söz konusu düzene uygun düşecek şeye dönüşür. Bu, soyut ruhun tabiatı olmaktadır. Ruh, bedeninden ayrıldığı zaman, eğer kendisinde bu sıfattan bir şeyler varsa tamamen açılır, ferahlık hisseder ve hasis (bayağı) lezzetlerden ayıran gerçek lezzete ulaşabilmenin yolunu bulur. Eğer, bedenden ayrıldığında, kendisinde bu hasletin zıddı özelliklerden bir şeyler varsa, o takdirde daralır, yalnızlık hisseder, acı ve ızdırap duyar.
Allah Teâlâ, dini yerleştirmek, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak, insanlar arasında adaleti hâkim kılmak için bir peygamber gönderdiğinde, kim bu nurun yayılması için çalışır, insanlar içerisinde ona bir yer hazırlarsa, o rahmete ulaşır. Kim de onu reddetmek, sindirmek ve yok etmek için çalışırsa, o, melun ve rahmetten taşlanarak kovulmuş olur. Adalet vasfı, insanda yer ettiği zaman, o kişi ile Arşı taşıyan büyük melekler, ihsan ve bereketin inmesine aracı olan ve Huzur'a yaklaştırılmış bulunan (mukarrabîn) melekler arasında bir müştereklik peydan olur ve bu, onunla sözü edilen melekler arasında açılmış bir kapı halini alır; böylece bu kapıdan onun üzerine meleklerin boyası iner de, kişi meleklerin rengini alır; nefsi meleklerin ilhamına ve onların verdiği işaretlerle harekete geçmeye kabiliyet kazanır.

Kişi, Dört Hasletin Kendisinde Bulunması Halinde "Fakîh" Olur:

Bu dört hasleti, gerçek anlamda kendinde bulundurduğun, onların ilmî ve amelî kemâl için gereklerinin ne olduğunu, meleklerin dünyasına girebilmek için ne yapmak gerektiğini anladığın ve ilâhî şeriatların, -gönderildiği asrın şartlarına riayetle- bu hasletlerden dallandığını kavradığın an, bilmelisin ki sen, artık hayr-ı kesîre (çok hayır) ulaşmışsın ve Allah Teâlâ'nın haklarında hayır murad ettiği "fakîh" lerden olmuşsundur.
Bu dört hasletten oluşan halete, "fıtrat" adı verilir. Fıtratın oluşabilmesi için gerekli sebepler vardır. Bunlardan bir kısmı ilmî, diğer bir kısmı da amelîdir. Keza, insanı ona ulaşmaktan engelleyen perdeler ve bu perdeleri yırtıp ortadan kaldıran çareler de vardır. Biz, burada konuyla ilgili siz okuyucularımızın dikkatini çekmek istiyoruz; dolayısıyla Allah'ın tevfîki ile aşağıda sunacağımız şeylere kulak vermenizi istiyoruz.
Allah'u a'lem!

5) Bu Hasletleri Elde Etmenin, Eksiklerini Tamamlamanın Ve Geçmişi Telafi Etmenin Yolları

Bil ki: Bu hasletler iki türlü tedbirle elde edilebilir:
a) İlmî tedbirler.

b) Amelî tedbirler.

A) Sözü Edilen Dört Hasleti Elde Edebilmek İçin Gerekli Olan İlmî Tedbirler:

İlmî tedbire şunun için ihtiyaç duyulur: İnsanın tabiatı, ilmî kuvvetlere boyun eğer. Bunun içindir ki, nefiste haya ya da korku gibi halet-i rûhiyelerin doğmasına sebebiyet verecek olayların meydana gelmesi halinde şehvet ve cinsî arzu gibi duyguların ortadan kalktığını görürüz. Kişi, her ne zaman fıtrata uygun olan bir şeye dair ilim sahibi olsa, bu onun nefiste tahakkuku sonucuna götürmektedir. Bu da şöyle olmaktadır: Kişi, her türlü beşerî noksanlıklardan uzak olan bir Rabbi olduğuna inanır. O'nun vasıfları şöyledir: Gökte ve yerde en ufak bir şey O'ndan gizli kalmaz. Üç kişi gizli konuşuyorlarsa, mutlaka dördüncüleri; beş kişi iseler mutlaka altıncıları Allah'tır, O dilediğini yapar, dilediği hükümde bulunur, O'nun kaza ve kaderini geri çevirecek, hükmüne engel olacak hiçbir güç yoktur. O, önce varlık vermek, sonra verdiği varlığı sürdürmek için gerekli olan bedenî ve nefsanî şartlan hazırlamak suretiyle in'âm ve ihsan sahibidir. Kulları amelleriyle sorguya çeker ve iyi amellere mükafaat, kötülerine de ceza verir. O, şöyle buyurduğu gibidir:
"Kulum bir günah işler; bilir ki (isterse) işlediği günahı affeden, (isterse) o günah yüzünden cezalandıran bir Rabbi vardır. Bunun için ben de kulumu affederim." [289]
Kısaca, o öyle bir inanca sahip olur ki, bu inanç kalbinde büyük bir heybet ve saygı doğurur, orada sivrisinek kanadı kadarcık da olsa O'ndan başkası için teslimiyet, korku ya da saygı gibi bir duyguya yer bırakmaz. Bunun sonucunda kişi, insanın kemâl halinin, sadece Rabbine yönelmesi, sırf O'na kulluk etmesi olduğunu bilir, insanî davranışlar içerisinde en güzelinin, meleklere benzemek ve onlara yaklaşmak olduğunu kabul eder, bu inanç ve gereği olan fiillerin, kendisini Rabbine yaklaştırıcağına, Allah Teâlâ'nın bu özellikleri sebebiyle kullarından razı olduğuna, kendisi bu hal üzere devam ederse Allah Teâlâ'nın kendisini elbette başarıya ulaştıracağına inanır.
Kesin olarak -aksine ihtimal vermeksizin- bilir ki, mutluluğu, bu özellikleri elde etmesine; bedbahtlığı da onları ihmal etmesine bağlıdır. Dolayısıyla, hayvani yönünü şiddetli bir şekilde uyaracak, onu güçlü bir şekilde kontrol altında tutacak ve kötü fiiller işlemekten alıkoyacak bir kamçıya sahip olması gerektiğine inanır.

Peygamberlerin Tebliğ Metotları:

Bu konuda peygamberlerin tuttukları yollar farklı farklı olmuştur. Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim'e indirdiği metodun esasını "Allah Teâlâ'nın üstün âyetleri ve yüce sıfatları, iç ve dış âlemle ilgili nimetleri üzerinde düşündürme ve onları hatırlatma" prensibi teşkil etmektedir. Böylece Allah Teâlâ, bu metotla kendisinin sığınılacak tek yer olduğu düşüncesini kullarının zihninde uyandırmayı murad etmiş; kendi adını başkalarının adını anmaya tercih etmelerini, büyük bir sevgi ile kendisine bağlanıp, üstün bir gayretle kullukta bulunmalarını ve ibadet etmelerini sağlamak istemiştir.
Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya bunların yanı sıra "Allah'ın günlerinin hatırlatılması" metodunu da vermiştir. Bu yol, Allah Teâlâ'nın, dünya hayatında itaatkârları nasıl ödüllendirip isyankârları cezalandırdığını, nimetleri nasıl azap haline dönüştürdüğünü hatırlatmaktır. Bununla, insanların kalplerinde günahlara karşı bir korku; emirleri yerine getirmeye karşı da güçlü bir arzu oluşması amaçlanmıştır.

Bizim Peygamberimizin (s.a.) Metodu:

Bizim peygamberimize ise, davet metodu olarak öncekilere ilâveten "kabir ve sonrası âhiret alemiyle ilgili haller ile uyarma ve müjdeleme, iyilik ve kötülüğün özelliklerini açıklama"dır. Sonra bunları sadece bilmiş olmak yeterli değildir; aksine onların mutlaka sürekli tekrarlanması ve her an göz önünde bulundurularak üzerinde düşünülmesi ve böylece ilmî melekelerin bunlarla dopdolu olması ve bunun sonucu olarak da organların onlara itaatinin sağlanması gereklidir.
Bu üç metot [290] yanında iki yöntem daha vardır: Bunlar:
a) Vacip, haram.., gibi hükümlerin açıklanması,
b) Kâfirlere düşmanlık beslenmesidir.
Böylece beş dal ortaya çıkar ki, bunlar, Kur'ân-ı Kerîm ilimlerinin esasını teşkil ederler.

B) Dört Hasleti Kazanabilmek İçin Gerekli Amelî Tedbirler:

Amelî tedbirlerin esasını; nefse, elde edilmesi arzulanan hasleti hatırlatacak, onu uyaracak, onu harekete geçirecek ve teşvik edecek her türlü hal, fiil ve eşyaya yapışmak teşkil eder. Sözünü ettiğimiz hal, fiil ve eşya ile elde edilmesi arzulanan haslet arasında ya âdeten mevcut bulunan bir ayrılmazlık olmalı, ya da sözü edilen hasletler, fıtrî münasebet hükmünce muhtemelen onlarda bulunmalıdır. Meselâ insan, nefsini öfke için harekete geçirmek ve kızmak istediği zaman, kızmayı düşündüğü kimsenin söylediği küfür ve hakaretamiz sözlerini, kendisinin duyduğu utancı.., vb. tahayyül eder. Ağıtçı, üzüntüsünü yenilemek istediği zaman, nefsine ölünün iyi yönlerini hatırlatır ve onları düşünmesini ister, hatırasında onu canlandırır, etrafı yaygaraya boğar; cinsî ilişkide bulunmak isteyen, vücudu uyandırıcı hareketlerde bulunur. Bu konunun örnekleri gerçekten pek çoktur ve anlamak isteyene bu kadarı yeterlidir.

Hasletlerden Her Birinin Elde Ediliş Sebepleri Vardır:

Aynı şekilde, söz konusu hasletlerden her birine ait elde ediliş sebepleri de vardır. Bu durumların bilinmesi konusunda itimat, zevk-i selîm sahibi kimselerin beyanları olacaktır.

Hades (Pislik) Halinin Sebepleri:

Bunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;
1. Kalbin süflî haller ile dolması, yani hayvanı yönün gereklerinin ön plâna çıkması. Meselâ, cinsî ilişki ya da daha başka yollarla kadınlara karşı olan arzunun tatmin edilmesi böyledir.
2. Hakka muhalefeti kalbinde gizlemesi ve Mele-i a'lâ sakinlerinin laneti ile kuşatılmış olması.
3. Büyük ve küçük abdest bozma ihtiyacından dolayı sıkışık bir halde olması, keza henüz yeni işemiş, büyük abdest bozmuş ve yellenmiş olması. Bu üç şey, midenin artıkları olmaktadır.
4. Bedeninin kirlenmesi, ağzının kokması, burnunda sümük toplanması.
5. Etek ve koltuk altlarının kıllanması.
6. Elbise ve bedene pislik bulaşması.
7. Duyuların, süflî halleri hatırlatacak halleri algılaması, onlarla uğraşması; iğrençlikler, cinsî organa bakmak, hayvanların çiftleşmesini seyretmek, cinsî ilişki esnasında fazlaca bakmak, melekler ve salih insanlar hakkında ileri geri sözler söylemek, insanlara eziyet verici davranışlarda bulunmak gibi.

Temizlik Sebepleri:

Temizlik sebepleri ise, yukarıda sıraladığımız hades (pislik) hallerini ortadan kaldırmalı ve onların zıddı bulunan halleri edinmek, âdeten üstün temizlik anlayışını ifade eden davranışlarda bulunmak. Bunlar gusletmek, abdest almak, güzel elbiseler giymek, koku sürünmek gibi davranışlardır ve bunlar, nefsi devamlı temizlik üzere olması için sürekli uyarıda bulunurlar.

Huşu Ve Teslimiyet Sebepleri:

Bu haslete ulaşmanın yolu, kişinin nefsini, kendince en fazla saygı ifade eden hallere sokmasıdır; başını önüne eğerek ayakta durmak, secde etmek, dua ve niyaz ifade eden kelimeleri söylemek, O'nun huzurunda alçalmak, ihtiyaçlarını sadece O'na arzetmek.., gibi. Bu tür fiiller; nefsi, huşu ve teslimiyet halinde olması için güçlü bir şekilde uyarır.

Semahat Sebepleri:

Semahat hasletini elde etmenin yolu da, cömertlikte bulunmak, vermesini öğrenmek, zulmedenleri affetmek; zor ve hoşlanılmadık şeyler karşısında nefsi sabırlı olmaya zorlamak gibi fiilleri sürekli yapmak ve böylece bunun kendisinde bir meleke halini almasına çalışmaktır.

Adalet Sebepleri:

Adalet hasletini elde etmenin yolu ise, bütün ayrıntılarıyla hak yol üzere devam etmek; sünnetten ayrılmamaktır. Allah'u a'lem!

6) "Fıtrat"ın [291] Ortaya Çıkmasını Engelleyen Perdeler

Fıtrat Halinin Ortaya Çıkmasını Engelleyen Perdeler Üçtür:

Bil ki: Fıtrat halinin ortaya çıkmasını engelleyen perdelerin en önemlileri üç tanedir:
1. Yapı (tabiat, karakter) perdesi,
2. Merasim (âdet, gelenek) perdesi,
3. Yanlış bilgi perdesi.
1. Yapı (tabiat, karakter) perdesi:
Şöyle ki: İnsanın tabiî yapısına; yeme, içme ve cinsî ilişki motifleri konulmuştur. Kalp (gönül) de; üzüntü, sevinç, öfke, korku vb. gibi psikolojik hallerin biniti (yeri) kılınmıştır. Dolayısıyla insan, sürekli bu hallerle meşgul bulunmaktadır. Zira her hal öncesinde, nefsin onun sebeplerine yönelmiş olması ve ilmî melekelerin o hale uygun düşecek sebebe tabi olması, nefsin kendisini tamamen o hali doğuracak sebeplere vermesi ve onun dışındaki her şeyden gafil bir halde bulunması söz konusudur. Bu durumda, bu meşgalelerin geriye kalan izi nefsi etkiler ve bunun sonunda o kirlenir. Bu minval üzere günler ve geceler geçer, kişi ömrünü, hep kendi yapı ve tabiatının isteklerine cevap aramakla geçirir ve bunun sonucunda da kemâl haline ait diğer meziyetleri elde etmeye zaman ve imkân bulamaz.

Nefis Perdesi:

Öyle insanlar vardır ki, iki ayağı da bu bataklığa saplanmıştır ve ömürleri boyunca oradan çıkamazlar.
Öyle insanlar da vardır ki, yapı ve karakterinin boyunduruğu altına girmiş, âdet ve geleneklerin baskısını ve aklın ilmeğini boynundan sıyırıp atmış; artık kınamaya aldırış etmez olmuşlardır. (Bu durumda kişi, ne aklın gereklerine, ne de insanların beklentilerine kulak asmaz.) İşte bu perdeye, "nefis" adı verilir. Ancak kimin aklı tam olur ve hep teyakkuz halinde bulunursa, vakitlerini kollayarak fırsatlar bulur ve bunları

değerlendirerek, yapı ve karakteriyle ilgili hallerini teskin etmeye, nefsini hem sözü edilen hallerle hem de diğerleriyle ilgilenir bir hale getirmeye, kendi tabiatının gereklerine koşmak yanında, başka ilimlerin de feyzini gerektirici bir hale girmeye çalışır, düşünme ve fiiliyata dökme kuvvetleri oranında insanî kemâle arzu duyar.
2. Merasim (âdet, gelenek) perdesi:
Kişi daha gözünü açar açmaz, ilk kez, mensup olduğu kavmini, belirli bir giyim kuşam, çeşitli kurum ve kuruluşlar, iftihar vesilesi ve faziletler -fasâhat, zenaat gibi- içerisinde görür. Bütün bunlar, onun kalbinde derin bir etki yapar ve onları büyük bir azim, sarsılmaz bir gayretle karşılar. İşte bu, merasim perdesidir ve "dünya" diye isimlendirilir.

Bazı İnsanlar, Hep Perdelerle Meşgul Olur:

Öyle insanlar vardır ki, kendisine ölüm gelinceye kadar hep perdelerle meşgul olur ve bunun sonucunda hiçbir fazilete ulaşamaz. Çünkü faziletler, ancak beden ve âletlerle tamam olabilir; beden yok olunca artık onları kazanma imkânı kalmaz. Dolayısıyla nefis faziletlerden yoksun bir halde kalakalır. Böyle birinin durumu, (âyetlerde işaret olunduğu gibi) güzel bir bahçesi olup da, bahçesine kasırga isabet edenin haline [292], ya da şiddetli rüzgarlı bir günde yele savrulan küle [293] benzer; elde avuçta bir şey kalmaz.

Eğer kişi, çabucak ayılan biri ve güçlü bir kavrayışa sahipse, bir delil-i burhanı veya hatâbf [294] ile ya da şeriatı taklit yoluyla, bütün kullar üzerinde hükümran olan, işlerini düzene koyan, kendilerine her türlü nimetleri veren bir Rabb olduğunu anlar. Bunun sonrasında kalbinde O'na doğru bir meyil ve muhabbet meydana getirir ve O'na yakınlaşmak ister, ihtiyaçlarını O'na arzeder, kendisini O'nun huzuruna atar.
Bu yönelişte, kimisi isabet eder ve amacına ulaşır; kimisi ise hata eder.

Genelde Yapılan Hata İki Şekilde Olur: Benzetme (Teşbih) Ve Şirk Koşma:

Hataların büyük çoğunluğu iki şekildedir:
1. Vâcib Teâlâ'da, yaratıklara ait sıfatların bulunduğuna inanmak.
2. Yaratıklara, Vâcib Teâlâ'nın sıfatlarını isnad etmek.
Birincisi, teşbih yani benzetme olmaktadır. Bunun çıkış yeri, gaibi, hazır bulunana (görülene) kıyas etmektir. İkincisi ise, şirk koşmak (işrâk) olmaktadır. Bunun da kaynağı, yaratıklardan doğan olağanüstü haller görmek ve onları, bizzat onların yarattığını düşünmek; o olağanüstü hallerin onlara mahsus bir özellik olduğunu kabul etmek ve böyle inanmak.
Değerli okuyucu! Bütün insanları teker teker araştırmaya tabi tutacak olursan, onların bu size arzettiğim durumdan farklı olmadıklarını görürsün. Sanmam ki sen, onlarda bir farklılık bulasın. Aksine bütün insanlar, -herhangi bir şeriata bağlı olsalar bile- mutlaka az ya da çok, kendi yapı ve karakterlerinin perdele-riyle (istekleriyle) meşgul olurlar; her ne kadar merasime (gelenek, formalite) dayalı fiillere doğrudan girişmeseler bile yine âdet ve geleneklere takılmak suretiyle geçirecekleri belli bir vaktin olması kaçınılmazdır. Bu durumda o kişinin bütün ilgisi, mensup olduğu kavmin sözce, giyim kuşamca, huyca ve akılca en üstün gördüğü kimselere benzemeye çalışmak olacaktır. Yine onların öyle bir vakitleri olur ki, bu vakitte işittikleri şeye kulak verirler; fakat Ceberut ve âlemdeki gaybî tedbire dair sözlere kulak vermezler.
Allah'u a'lem!

7) Perdeleri Kaldırma Yolu

Tabiî Yapı Ve Karakter Perdesinin Kaldırılması İçin Çare:

Bil ki: Tabiî yapı perdesinin kaldırılması iki şeyle olur. Bunlardan birincisi, emredilen, terğîbe konu olan ve teşvik gören bir şeydir, ikincisi ise, üzerine yukarıdan konulan ve onunla sorumlu tutulan; kulun dileyip dilememesine bakılmayan şeydir.
Birincisi, hayvanı yönü zayıflatan riyazetlerdir; oruç tutmak, geceleyin uyumamak gibi. İnsanlardan bir kısmı, ifrata gitmekte ve Allah Teâlâ'nın yarattığı şeyleri değiştirme gibi bir aşırılığa düşmektedirler. Meselâ, üreme organının kesilmesi, el ve ayak gibi değerli bir organın devre dışı bırakılması gibi. Bunları yapanlar, zır cahillerdir. Oysaki işlerin en hayırlısı, orta yoldur. Oruç tutmak ve geceleyin uyumamak, ilaç mesabesindedir; ihtiyaç miktarı kadar ayarlanması gerekir. İlaç, gereğinden fazla alınması halinde zararlı olduğu gibi, bunlar da, ölçü kaçırıldığında zararlı olur.
İkincisi, tabiî yapının peşi sıra giden ve râşid sünnete muhalefet eden kimseleri uyarmak, tabiatın galebe çalacağı her bir şeyden kurtulmanın yollarını beyan etmek ve bunun için bir sünnet (yol) koymaktır. Bunu yaparken insanları büsbütün sıkıntıya sokmak gerekmez. Her hususta, sadece sözlü uyarı ile yetinmek de olmaz. Bilakis mutlaka işin ucunda, bazı konulara has olmak üzere şiddetli dövme ve ağır bir yük altına sokma da olmalıdır. Buna en lâyık olanlar da, sirayet edici zararlar içeren zina ve öldürmek gibi aşırı muzır fiilleri işleyenlerdir.

Merasim (Âdet, Gelenek) Perdesinin Kaldırılması:

Bu perdenin kaldırılması ise, iki şeyle olur:
1. Her ihtiyaç esnasında Allah Teâlâ'nın adını anmak. Bu, bazen emrolunduğu bazı lâfızları tekrarlamak suretiyle olur. Bazen de sırf Allah'ın arzusunu dikkate alarak çizilmiş sınırlara ve getirilmiş kayıtlara uymak yoluyla olur.
2. Tâatlerden bazı türlerin, yaygın bir merasim şekline sokulması ve onların korunması için tekit ve teyide gidilmesi, bu konuda kişinin dilemesine ya da yan çizmesine dikkat edilmemesi, terki halinde kınanması; o merasimleri kaçırmasına bir ceza olarak firenlenmesi, makam ve mevki gibi arzuladığı bazı şeylere getirilmemesi.
İşte bu iki tedbir ile merasim gaileleri bertaraf edilir ve o, artık Allah'a ibadeti tekit ve teyit eder, hakka davet eden yol (sünnet) olur.

5. Yanlış Bilgi Perdesi: Şirk Koşma Ve Teşbih:

Yanlış bilgi, her iki kısmıyla [295] birlikte iki sebepten kaynaklanır:
1. Rabb'in yüce ve erişilemez oluşu: Kişi, Rabbini tam anlamıyla bilemez; çünkü O, gerçekten beşer sıfatlarından çok yücedir ve sonradan olan ve duyularla algılanabilen şeylerin özelliklerinden münezzehtir. Bu erişilemezliği ortadan kaldırabilmenin yolu, insanlara, ancak zihinlerinin alabileceği bir şekilde hitap etmektir. [296]
Bu konuda asıl şudur: Hiçbir mevcud veya mütehayyiz ya da mücerred ma'dûm (?) yoktur ki, insanın ilmi ona taalluk etmesin. Bu, ya onun suretini zihne getirmek, ya da bir tür benzetme ve mukayese yapmak yoluyla olur. Hatta bu durum, mutlak adem (yokluk) ve mutlak meçhul için dahi böyledir. Bunun sonucunda adem, var olmanın bilgisi ve onunla nitelenmemesi yönünden bilinir, gene bu kökten "mefûl" sığasında türetilmiş olan (ma'dûm) kelimenin ne msnaya geldiği, keza "mutlak" kelimesinin ne mana ifade ettiği bilinir. Bütün bu şeyler toplanarak birbirine eklenir ve bunun sonucunda terkibi bir suret meydana gelir. Bu terkip, tasavvuru maksud olan fakat ne hariçte ne de zihinlerde varlığı bulunmayan şeyin anlaşılmasını temin eder.
Nitekim insan, tamamen nazari olan bir kavrama yönelir ve onun için cins ve fasıllar olduğunu düşünür ve onlara yönelir, sonra bunları terkip eder ve bundan tasavvuru matlup olan şeyi açıklayan mürekkep bir suret meydana gelir. Meselâ insanlara şöyle hitap olunur: Allah vardır; fakat O'nun varlığı bizim varlığımız gibi değildir. O diridir, fakat bizim diriliğimiz gibi değildir. Kısaca bizim dünyamızda övgü konusu olan sıfatlar ele alınır ve Allah Teâlâ onunla nitelendirilir. Bu işlemde -gördüğümüz kadarıyla- üç kavram gözönüne alınır:
1. Bu sıfatların kendisinde bulunduğu bir şey. O şeyden, bu sıfatların eserleri ortaya çıkmaktadır.
2. Bu sıfatların kendisinde bulunmadığı, onlara ehil de olmayan bir şey.
3. Sıfatların kendisinde olmadığı, fakat kendisinde olmaya ehil bulunan şey. Canlı, donuk (cemad) ve ölü gibi. Bunlar, eserlerinin sübutu ile sabit olurlar. (Bizim dünyamızda Övgü ifade eden sıfatlar O'na izafe edilir. Ancak bu bir teşbih doğurur.) Bu teşbihin doğuracağı sakıncalar da, O'nun bizim gibi olmadığını ifade ile telafi olunur.
2. Duyuların dünya güzelliklerine dalması: Duyularla algılanan suretler, bütün ziynetleriyle, lezzetler güzellikleriyle idrak güçlerini büyüler ve ilmî melekeler kendilerini hissî suretlere kaptırır, dolayısıyla kalp onların isteklerine boyun eğer ve Hak Teâlâ'ya gerçek anlamda olması gereken şekilde teveccühte bulunamaz. Bu sakıncayı ortadan kaldırmanın yolları şunlardır:
1. Riyazetler ve ameller: İnsan bunlar sayesinde -hatta âhirette bile olsa- yüce tecellîlere hazır hale gelir.
2. İtikâfa çekilme ve mümkün mertebe kalbi meşgul edecek şeyleri ortadan kaldırma. Nitekim Rasûlullah (s.a.) resimli olan bir perdeyi duvardan indirmiş [297], üzerinde nakışlar (alem) bulunan bir (yün) elbiseyi de çıkarıp atmıştır. [298]
Allah'u a'lem!

5- İYİLİK VE KÖTÜLÜK

Giriş: İyilik Ve Kötülüğün Hakikati

Şimdiye kadar mücâzâtın niçin ve nedeninden, arkasından insanoğlunun fıtratında mevcut bulunan ihtiyaçlar ve giderilme yollarından bahsettik ve bunların insanlık hayatı sürdükçe bulunacağını ve aksini düşünmenin imkânsızlığını belirttik. Sonra mutluluktan ve onu elde etmenin yollarından söz ettik. Şimdi ise, artık iyilik ve kötülükten söz etmenin zamanı gelmiştir.

İyiliğin Tarifi:

İyiliği çeşitli şekillerde tarif etmek mümkündür:
İyilik (birr), insanın Mele-i a'lâya boyun eğerek, Allah'tan gelen ilhamı almada kendi benliğinden geçerek, Hak Teâlâ'nın muradı içerisinde yok olarak işlemiş olduğu her şeydir.
İyilik, insanın dünya ya da âhirette mükafaatlandırılmasma sebep olan her ameldir.
İyilik, insanlık nizamının kendisine bağlı olduğu sosyal ihtiyaçları karşılamaya yönelik olan her yararlı fiildir.
İyilik, ilâhî nizama boyun eğme manasına gelen, fıtratın ortaya çıkmasını engelleyen perdeleri ortadan kaldırmaya çalışan her türlü davranışlardır.

Kötülüğün Tarifi:

Kötülük (ism), insanın şeytana boyun eğerek, kendi benliğinden geçerek, şeytanın muradı içerisinde yok olarak yapmış olduğu her şeydir.
Kötülük, insanın dünya ya da âhirette cezalandırılmasına sebep olan her ameldir.
Kötülük, insanlık nizamının kendisine bağlı olduğu sosyal ihtiyaçların karşılanması düzenini bozmaya yönelik her türlü muzır fiillerdir.
Kötülük, ilâhî nizama isyan manasına gelen, fıtratın ortaya çıkmasını engelleyen perdeleri tekit ve teyit eden her türlü davranışlardır.

İyiliğe Ait, Allah Teâlâ'nın, Melekî Nurla Desteklenmiş Bulunan Kimselerin Kalplerine İlham Ettiği Yollar Vardır:

Daha önce beşerî ihtiyaçların karşılanması için gerekli yolların, üstün kabiliyetli insanlar tarafından, kendilerine yapılan ilham sonucu ortaya konulmuş olduğunu ve diğer insanların da, o yolların duydukları ihtiyaçları gidermeye elverişli olduklarını ve bu konudaki müsbet kaibî şehadetleri

sebebiyle onlara uyduklarını ve bunlar üzerinde tüm insanların ya da en azından büyük bir çoğunluğunun ittifak halinde olduklarını görmüştük. Aynı şekilde, iyilik için de yollar vardır ve bu yollar, Allah Teâlâ tarafından, melekî nurla müeyyed bulunan ve kendilerinde fıtrat hali galip bulunan kimselerin kalplerine -aynen arılara ne yapmaları lâzım geldiğinin ilham edilişi gibi- ilham edilmiştir. Bunun sonucunda onlar, bu yollar (sünnetler) üzerinde yürümüşler, onları kabullenmişler, insanları onlara yönlendirmişler ve teşvik etmişlerdir. Diğer insanlar da, onlara uymuşlar ve bütün uluslar, birbirlerine uzak yerlerde yaşamalarına, ayrı ayrı dinlere sahip olmalarına rağmen, fıtrata uygunluk hükmünce ve beşer türünün gereği olmak hasebiyle bu yollar üzerinde görüşbirliği etmişlerdir. Bu yolların esasta bir olmasına rağmen, suret ve şekillerinde farklılıkların bulunması önemli değildir. Keza, insanlıktan nasibini almamış bazı kimselerin bunlara yanaşmamasmm da önemi yoktur. Eğer basiret sahibi kimseler, onlar hakkında birazcık düşünecek olsalar, onların mayalarının bozuk olduğunda ve insanlıktan nasipleri bulunmadığında en ufak kuşku duymazlar. Bu gibi problemli insanlar, bedendeki (ur gibi) fazla bir organa benzerler; kesilip atılması, orada kalmasından daha güzel olur.

İyilik Yollarının Yayılma Sebepleri:

Bu yolların yayılmasının, önemli sebepleri ve güçlü tedbirleri vardır. Bunlar, vahiy ile desteklenmiş bulunan peygamberlerin üstün gayretleri vasıtasıyla olmuştur. Onlar böylece, bütün insanlık üzerinde kendilerine karşı duyulması gereken bir minnet borcu oluşturmuşlardır.
Biz burada, dünyanın dört bir bucağında yaşayan büyük ümmetlerin -ki bu ümmetler; bünyelerinde, âbidlerden, hükümdarlardan, üstün görüş sahipleri filozoflardan pek çoğunu barındıran ve Arap, Acem, Yahudi, Mecusi, Hindli.., gibi pek çok değişik uluslardan meydana gelen ümmetlerdir- üzerinde görüşbirliği ettikleri bu yollardan en önemlileri üzerinde kısaca durmak, bunların, hayvanı gücün, melekî güce boyun eğmesi sonucunda nasıl ortaya çıkarıldıklarını ve -bizim kendi üzerimizde defalarca tecrübe ettiğimiz ve akl-ı selimin de gereği olmak üzere- bazı faydalarını açıklamak istiyoruz.
Allah'u a'lem!

1) Tevhîd

Tevhîd, Her Türlü İyiliğin Esasıdır:

Bütün iyiliklerin esasını, her türlü güzelliğin temelini tevhîd inancı teşkil eder. Çünkü âlemlerin Rabbi olan Allah'a huşu ile teslim olmak, tevhîd esasına dayanır. Huşu ve teslimiyet ise, mutluluğu kazandırıcı huyların en önemlisi, ilmî tedbirlerin -ki iki yoldan [299] en faydalısı olmaktadır- esası olmaktadır. İnsanın gayb âlemine tam anlamıyla teveccühü ancak bununla mümkün olur; nefis, o âleme katılabilmeye ancak bu sayede kabiliyet kazanır. Rasûlullah (s.a.), bunun ne derecede önemli olduğuna dikkatleri çekmiş ve tevhidin, iyilik türlerine olan nisbetinin, kalbin bedene olan nisbeti gibi olduğunu; dolayısıyla eğer o düzgün olursa hepsinin düzgün olacağını; onun bozulması halinde ise, diğerlerinin de bozulacağını beyan buyurmuştur. Bunu, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölen kimse hakkında, mutlak bir ifade ile "onun cennete gireceğini" veya "Allah Teâlâ'nın ona cehennemi haram kılacağını" ya da "ona cenneti kapatmayacağını" beyan etmesiyle ifade etmiştir. Yüce Rabbi'nden naklettiği bir kudsî hadiste de şöyle buyurmuştur:
"Kim bana, yeryüzü dolusu kadar hata ile gelse, fakat Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmamış bulunsa, ben de onu işlediği hata kadar mağfiretle karşılarım." [300]

Tevhidin Mertebeleri:

Bil ki: Tevhidin dört mertebesi vardır:
1. "Vâcibu'l-vücûd' [301] vasfını, sadece Allah Teâlâ'ya hasretmek ve O'ndan başkasının varlığını vâcib görmemek.
2. Arşın, göklerin, yeryüzünün ve orada bulunan diğer cevherlerin yaratılışını sadece Allah Teâlâ'ya hasretmek.
Bu iki derece, ilâhî kitapların (herkesçe müsellem olduğundan) üzerinde durmadığı tevhîd mertebeleri olmakta ve bu konuda ne Arap müşriklerinin, ne de Yahudi ve Hıristiyanların muhalefeti bulunmamaktadır. Dahası, Kur'ân-ı Kerîm, bu iki mertebenin herkesçe müsellem bulunan mukaddimelerden olduğunu ifade etmektedir. [302]
3. Göklerin, yeryüzünün ve bunlar arasında bulunan her şeyin idaresini sadece O'na hasretmek.
4. O'ndan başkasını ibadete lâyık görmemek.
Bu son iki mertebe de, aralarındaki tabiî bağ sebebiyle birbiriyle iç içe ve birbirinden ayrılmaz durumdadır.
Tevhîd ve şirk (iyilik ve kötülük) konusunda ihtilâflar:
İnsanlardan bazı gruplar, tevhîd ve şirk konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bunların çoğunluğunu şu üç fırka teşkil eder:
1. Yıldızperestler:
Bazı insanlar, yıldızların ibadete lâyık olduğuna, onlara ibadet etmenin dünyada fayda vereceğine inanırlar, ihtiyaçları onlara arzetmenin hak olduğunu düşünürler. Bunlar şöyle derler: Biz yıldızların; günlük olaylar, kişinin mutluluk ya da bahtsızlığı, sıhhati ya da hastalığı üzerinde büyük bir etkisi olduğunu anladık. Keza onların soyut (mücerred) ve düşünen nefisleri olduğunu ve bu nefislerin onları hareket haline ittiğini, kendilerine tapanlardan gafil olmadıklarını gördük.
Bu inançta olan yıldızperestler, zamanla onların isimleriyle heykeller yaptılar ve onlara tapmaya başladılar.
2. Müşrikler: Allah'a ortak koşanlar:
Müşrikler; önemli olayların idaresi konusunda, yine olması kesin olarak programlanıp kararlaştırılan şeyler hakkında müslü-manlarla aynı şekilde

düşünmektedirler. Bunun dışında diğer konularda ise farklı bir inanca sahiptirler.
Bunlar, daha önceki nesillerden sâlih insanların Allah'a ibadet ettiklerini, O'na yaklaştıklarını, bunun sonucunda da Allah Teâlâ'nın onlara uluhiyyet (tanrılık vasfı) verdiğini, böylece onların da, diğer insanların kendilerine ibadette bulunmasına hak kazandıklarını kabul ederler ve inançlarını şöyle bir örnekle açıklarlar: Hükümdarlar hükümdarına kölesi hizmet eder, hizmetinde kusur göstermez ve onun teveccühünü kazanır. Bunun sonucunda da hükümdar ona, saltanat hilati verir ve ülkesinin bir bölümünün idaresini ona havale eder. Bu makama ulaşmasıyla artık ona, (aslında köle olmasına rağmen) o ülke halkının itaati vacip olur.
Bunlar şöyle derler: Allah'a yapılan ibadetin kabul edilmesi için, mutlaka bunlara ibadette bulunulması da gerekir. Dahası, Allah Teâlâ, son derece yücedir, erişilmez bir yerdedir; bunun için de, O'na doğrudan ibadette bulunmak bizatihi insanı O'na yaklaştıramaz. Bu itibarla, Allah ile kullar arasında aracı olmaları ve O'na yaklaştırmaları için, mutlaka sözü edilen sâlih insanlara ibadet etmek gerekir.
Bunlara göre, onlar işitirler, görürler, kulları için şefaat ederler, onların işlerini düzenlerler ve onlara yardım ederler.
Bu inançlara sahip olan müşrikler, zamanla onların adına taşları yontmuşlar ve bu heykelleri ibadetleri esnasında kendilerine kıble edinmişlerdir. Arkalarından gelen nesiller, bu kıble edinilen putlarla, o putların temsil ettiği kimseler arasındaki bağlantıyı kavrayamaz olmuşlar ve önlerindeki putların, bizatihi mabûd olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Bunun içindir ki Allah Teâlâ, onları reddederken, bazen hükümranlığın ve mülkün sadece kendisine ait olduğunu [303], bazen de onların cansız olduklarını [304] beyan yoluna gitmiştir. Nitekim bir âyette şöyle buyurmuştur:
"Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var veya görecekleri gözleri mi var, yahut işitecekleri kulakları mı var?" [305]
3. Hıristiyanlar:
Tevhîd konusunda farklı düşünen üçüncü fırka ise, Hiristiyanlardır. Bunlar, Mesih'in (s.a.) Allah Teâlâ'ya bir yakınlığı olduğuna, diğer insanlardan farklı bir yüceliğe sahip bulunduğuna inanırlar. Hal böyle iken, onlara göre Mesih'in "kul" olarak nitelenmesi uygun olmaz; bu diğerleriyle onu aynı seviyede tutmak olur ki, bu ona bir saygısızlıktır ve Allah'a olan yakınlığım görmemezliktir.
Sonra bazıları, onun bu özelliğini ifade için onu "Allah'ın oğlu" olarak isimlendirme yoluna gitmişlerdir. Çünkü bunlara göre, "Baba", "oğul"a karşı müşfik olur ve onu bizzat kendi elleriyle terbiye eder, üstelik oğul, kişinin sahip olduğu uşakları/köleleri üzerinde bir mevkide bulunur; öyle ise Mesih'e, en uygun olanı "Allah'ın oğlu" ismidir.
Diğer bir kısmı ise, onu "Allah" diye isimlendirme yoluna gitmişlerdir. Çünkü "Vâcibu'l-vücûd" onun içine hulul etmiş ve onun içi olmuştur. Bunun içindir ki, ondan, hiçbir beşerden sudûru görülmedik fevkalâdelikler sâdır olmuştur; ölüleri diriltmesi, balçıktan kuş sureti yapıp ona ruh üfleyerek can vermesi.., gibi. Bu itibarla onun kelâmı, Allah'ın kelâmı; ona ibadet de Allah'a ibadettir.
Daha sonraki nesiller ise, zamanla Mesih'e bu isimlerin niçin verildiğini unutmuşlar ve neredeyse onun oğulluğunu gerçek bir oğulluk kabul eder, ya da onun her yönden vâcibu'l-vücûd olduğuna inanır bir hale gelmişlerdir. Bunun içindir ki Yüce Allah, onların bu inançlarını reddederken, bazen kendisinin asla eşi (zevcesi) olmadığını [306], bazen de göklerin ve yerin yaratıcısının sadece kendisi olduğunu, bir şeyin olmasını dilediği zaman, ona sadece "ol" demesinin yeterli olduğunu ve o şeyin de anında olacağını ifade etmıştır. [307]
Bu üç fırkaya ait, pek çok iddialar, sayısız hurafeler bulunmaktadır. Araştırıcı, bunları kolayca görebilir. Kur'ân-ı Kerim, işte tevhidin bu iki mertebesi üzerinde durmuş ve doyurucu bir şekilde kâfirlerin şüphelerini izale etmiş, onları reddetmiştir.

2) Şirkin Hakikati

İbadet Saygı Halinin En Son Şeklidir:

Bil ki: İbadet, insanın gösterebileceği saygı şeklinin en son haddidir. Onun, diğerlerinden daha fazla saygı ifade edişi:
a) Ya suret itibariyledir; kıyam ve secde halleri gibi.
b) Ya niyetle olur. Yani ibadet fiiliyle, kölelerin efendilerine (mevlâ), halkın hükümdarlara, ya da öğrencilerin hocaya gösterdikleri saygıyı ifade etmeye niyet eder. Bir üçüncü sebep yoktur.

Secde Hali, Saygı Şekillerinin En Yücesidir:

Meleklerin, Hz. Adem'i, Hz. Yûsufun kardeşlerinin kendisini selâmlamaları secde (selâm secdesi) ile olmuştu. Öbür taraftan secde hali, saygı ifadesinin en yüce tezahür şekli olmaktadır. Bu durumda, secdenin saygı için mi, yoksa selâm için mi olduğunun ayrılması için mutlaka niyete ihtiyaç bulunmaktadır. Ne var ki, durum şu ana kadar açıklık kazanmış değildir. Nitekim meselâ "Mevlâ" kelimesi de böyledir ve o, çeşitli manalar hakkında kullanılmaktadır. Burada ise kastedilen hiç şüphesiz Ma'bûd'dur. Dolayısıyla (yukarıdaki) ibadet tarifi içine alınmıştır.
Durumu şöylece açıklığa kavuşturabiliriz: Saygı göstermek, saygı gösteren kişinin zaafını, aşağılığını, teslimiyet ve boyun eğmesini; saygı gösterdiği kimsenin de gücünü, şerefini, hükmünün diğeri üzerinde geçerliliğini ve ona olan hâkimiyetini düşünmeyi gerekli kılar.

İnsan, Kendi Haline Kaldığı Zaman, Takdire Hakkı Olanı Anlar:

İnsan, kendi haliyle baş başa kaldığı zaman, hiç şüphesiz kuvvet, şeref, hakimiyet ve benzeri kemâl derecesini ifade eden şeyler hakkında iki mertebe takdir eder:
a) Kendisi ve kendisine benzer durumda olanlar için belirlediği mertebe.
b) "Hudûs" (yani sonradan olma) ve "imkân" (yani var olması da yok olması da aynı derecede mümkün olma) özelliklerinden tamamen yüce ve münezzeh bulunan Zât'a ve bu Yüce Zât'ın özelliklerinden kendisine bir şeyler intikâl etmiş olan kimselere nis-betle belirlediği mertebe.

Gaybî Şeylerin Bilinmesi, İnsanı İki Derece Üzere Kılar:

Gaybî hususların bilinmesi, iki derece üzere olur:
a) Görmek, mukaddimelerini düzene koymak, hads (sezgi), rüya, nefsine tamamen zıt görmediği şeylerden ilham almak.., gibi yollarla elde edilen ilim.
b) Zatî ilim: Alimin başka birinden almadığı, elde edilmesi için bir külfete girmediği, zatının gereği olan ilim. Aynı şekilde tesîr, tedbir ve teshiri (emre hazır kılma) de, -ya da her ne dersen de- iki derece üzere kılar:
a) Ona başlamak, organları ve melekeleri kullanmak, hararet, bürûdet (soğukluk) gibi yapısal özelliklerden yararlanmak ve buna benzer daha başka nefsini, o şeye yakın ya da uzak kabiliyet içerisinde bulacağı şeylerle harekete geçmek,
b) Cismânî bir keyfiyet olmaksızın ve herhangi bir şeye başvurmaksızın yaratma manası. Şu âyet de buna işaret etmektedir:
"O'nun işi, bir şey yaratmak istediği zaman sadece 'Ol'' demektir ve o şey, derhal var olur." [308]

Gaybî Şeylerin Bilinmesi, Azamet, Şeref Ve Kuvveti İki Derece Üzere Kılar:

Aynı şekilde, azamet, şeref ve kuvveti de iki mertebe üzere kilar.
a) Tebaaya nisbetle, hükümdarın azameti gibi ki bu adamlarının çokluğu, gücünün bolluğu manasına gelir. Yine kahramanın zayıf ve yufka yürekliye; hocanın öğrenciye nisbetle azametleri de böyledir. Bu durumda kişi, büyüklüğün aslında kendisinin de bir payı bulunduğunu görür.
b) Ancak Yüce Zat'ta bulunan azamettir.
Bu sırrı arama konusunda sakın ola ki, zaaf ve gevşeklik gös-termeyesin. Eğer böyle yaparsan şu sonucu göreceksin: İmkân silsilesinin, sonunda "başkasına muhtaç olmayan bir Vâcibu'l-vücûd'un varlığı"na varıp dayanacağını kabul eden her kimse, övgü konusu edilen bu sıfatları iki derece üzere kılmak mecburiyetinde olacaklardır: Oradakine (yani Müteâl varlığa) nisbetle bir derece, kendisine benzer olanlara nisbetle bir derece.

Şer'î Nassların, Olmayacak Şeylere Yorulması:

Sözü edilen bu iki derece için kullanılan lâfızlar birbirine yakındır. Dolayısıyla bazen ilahî şer'î nasslar, yanlış bir şekilde anlaşılabilir. Çoğu kere insan, bazı insanlardan ya da meleklerden veyahut da daha başka şeylerden, insanoğlunun gösteremeyeceği bazı fiillerin sâdır olduğunu görür ve bu durumda ne yapacağını bilemez, dolayısıyla ona mukaddes bir şeref ve ilâhî bir hükümranlık (teshir) gücü atfeder. Kaldı ki insanlar, yüce Zât'a ait olan dereceyi bilme konusunda da eşit değillerdir. Kimileri, mevâlîd (madenler, bitkiler, hayvanlar) üzerine galip bulunan kuşatıcı nurların kuvvetlerini ihata eder ve onları onun cinsinden bilir. (?) Bir kısmı ise, buna muktedir olamaz. Her insan, kendi gücü dahilinde mükellef tutulur. Doğru sözlü olan ve doğru bulunan yüce Peygamber'in (s.a.) günahkârın kendisini kurtarmak için başvurduğu yol ile ilgili hadisinin tevili bu şekilde olmaktadır. Hadiste [309] anlatıldığına göre, dünyada nefsânî arzularının peşinde koşturarak hayatını yaşayan bir kimse, ailesine kendisini yakmalarını ve külünü fırtınalı bir günde yele savurmalarını emretmiş, bununla tekrar diriltilmekten ve hesaba çekilmekten kurtulacağını sanmıştı. Hadiste sözü edilen bu adam, Allah Teâlâ'nın tam kudrete sahip olduğuna inanmaktadır. Ancak kudret sıfatı, sadece mümkinâta taalluk eder; mümteni' olan şeylere taalluk etmez. O, bir kısmı denize, bir kısmı da karaya savrulmuş bulunan küllerinin bir araya toplanmasının mümteni' (imkânsız) olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla bunu (Allah için) bir noksanlık kılmamıştır. Dolayısıyla kendi ilmi oranında sorumlu tutulmuş ve kâfir sayılmamıştır.
İşte iki derece arasındaki yakınlık ve bu yüzden birbirine karıştırılabilmesi dolayısıyla, teşbih ile yıldızların ve kendilerinden keşif, dualarının kabulü.., gibi harikuladelikler sâdır olmuş olan sâlih kulların Allah'a ortak koşulması, insanlar içerisinde tevarüs edilegelen bir hastalık olmuştur.

Her Peygamberin, Mutlaka Şirkin Hakikatini Açıklaması Gerekir:

Kavmine gönderilen her peygamber, mutlaka onlara şirkin hakikatinin ne olduğunu anlatmak ve her iki dereceyi birbirinden ayırmak, mukaddes olan dereceyi -her ne kadar lâfızlar birbirine yakın da olsa- sadece Vâcibu'l-vücûd'a hasretmek zorundadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) bir tabibe şöyle demiştir:
"Sen sadece hastayla ilgilenen birisin; tabîb Allah'tır." [310]
(Kendisine "Efendimiz!" diye hitap edenlere de şöyle buyurmuştur:)
"Efendi, ancak Allah'tır." [311]
Böylece Rasûlullah (s.a.), tevhidin gerçek manalarından bir kısmına işaret etmiş oluyordu.
Sonra Mesîh'in (s.a.) havarileri ve dininin yayımları tükenince, arkalarından bir nesil geldi ki, bunlar namazı terkettiler, şehvetlerinin peşine düştüler, kullanılan ve iki manaya da çekilebilecek lâfızları olmayacak şekilde yormaya kalktılar. Nitekim, sevgililiği ve şefaati -ki Allah Teâlâ, bunları bütün şeriatlarda seçkin kullan için bir imtiyaz kıldığını belirtmiştir- yanlış manaya yermuşlardır. Yine harikuladeliklerin ve doğuşların sudûrunu da, Allah Teâlâ'nın ilim ve teshir gücünün onlara intikaline yormuşlardır.
Gerçek şudur-ki, bütün bunlar tedbir-i ilâhînin inmesi için hazırlanmış bulunan nâsûtî (insanî) ya da ruhanî güçlere racidir; yoksa ellerinde harikuladelikler görülen kimselerin, bir şeye kendiliklerinden vücûd verme gücüne, ya da Vâcibu'l-vücûd'a ait bulunan bir özelliğe sahip olmaları asla söz konusu değildir.

Şirk Koşma Hastaları Sınıf Sınıftır:

Şirk koşma hastalığına tutulanlar, kısım kısım olmaktadırlar: Bir kısmı Allah'ın celâl ve azametini tamamiyle unutmuşlar ve sadece koştukları ortaklara tapar, yalnızca onlara yalvarır, Allah'a asla iltifat etmez hale gelmişlerdir. Gerçi nazar-ı burhanı yoluyla bunlara göre vücûd silsilesi (Vâcibu'l-vücûd olarak) Allah'a çıkıyor olsa bile fiilî durumları böyledir; Allah'tan tamamen gaflet içerisindedirler.
Bir kısmı, kâinatın efendisinin ve onu idare edenin (müdebbir) Allah Teâlâ olduğunu kabul eder; ancak O, bazı kullarına şeref ve ulûhiyet (tanrılık) libası giydirmiş ve bazı özel hallerde onlara tasarruf yetkisi vermiş, onları kulları hakkındaki şefaatlerini kabul makamına getirmiştir. Bu aynen şuna benzer: Meselâ hükümdarlar hükümdarı, her bölgeye bir hükümdar gönderir ve -büyük çaplı işler hariç- o bölgenin işlerinin idaresini ona verir. Aynen Allah da böyle yapmıştır. Bu inançta olan kimselerin dilleri, onları "Allah'ın kulları", diye nitelemeye varmaz, diğerleriyle onları eşit tutmuş olmaktan korkarlar. Bu düşünceyle onları, "Allah'ın oğulları" ve "Allah'ın sevgilileri" diye isimlendirir ve kendilerini de onların kulu olarak adlandırırlar; meselâ "Abdu'l-Mesîh", "Abdu'l-Uzzâ" [312] gibi. Bu, Yahudi, Hıristiyan ve Müşriklerin çoğunluğuna ve zamanmızdaki Hz. Muhammed'in dininden gözüken münafıklardan bazı aşırılara ait bir hastalık olmaktadır.

Teşrîde Esas, Aslın Yerine Mahallin (Mazinne) İkâme Edilmesidir:

Hüküm teşri kılınırken takip olunan usul, aslın yerine mazinnenin yani onun muhtemelen içinde bulunacağı mahallin ikame edilmesidir. Bu itibarla, şirk koşma manasına gelebilen bazı davranışlar, küfür (inkâr) sayılmıştır; putlara secde etmek, onlara kurban kesmek, onların ismiyle yemin etmek ve benzeri davranışlar gibi.
Bu ilmin kapısının bana ilk açılışı şöyle olmuştur: Kanatlarını ve organlarını hareket ettirmekte olan zehirli küçük bir sineğe secde eden bir kavmin durumu bana arzedildi. Kalbime:
"Bunlarda şirk zulmeti görüyor musun? Acaba, putperestlerde olduğu gibi, bunları da hataları çepe çevre kuşatmış mıdır? Ne dersin?" diye bir ilham geldi. Ben:
"Hayır, ben öyle düşünmüyorum, çünkü onlar sineği kıble edinmişlerdir ve saygı gösterme derecesini diğeriyle karıştirma-mışlardır." dedim. [313]
Bunun üzerine hatiften bir ses:
"Sırra erdin!" dedi. İşte o gün, kalbim bu ilimle doldu ve konuya tam bir vukufıyet kazandım; tevhîd ve şirk koşmanın hakikatini öğrendim, Şâri' Teâlâ'nın bunlara mahal (mazinne) olarak belirlediği şeyleri kavradım, ibadetle tedbir arasındaki illişkiyi anladım.

3) Şirkin Kısımları

Şirkin Hakikati:

Esasen şirk; kişinin, insanlar arasında yüceltilmiş bulunan bazı insanlardan sâdır olan fevkalâde hallerin, behemehal onlarda insan türüne mahsus olmayan bir sıfata sahip olması yüzünden kaynaklandığına inanmasıdır. Onda varlığına inandığı bu sıfat, Vâcibu'l-vücûd'a has bulunan, ulûhiyet vasfı bulunmayan yaratıklarda olmayan bir sıfattır. Şirke inanan kişiye göre bu şöyle olur: Tanrı, kendi ulûhiyet libasından bir başkasına giydirir veya başkası O'nun zâtı içerisinde kendi varlığını yok eder ve O'nun zâtı ile kâim olur, ya da daha başka yollarla ilâhlık vasfını kazanır. Bu tür hurafelerle, şirk koştuğu şeye kudsiyet atfeder. Hadiste şöyle gelmiştir:
"Müşrikler şöyle telbiyede bulunurlardı: Lebbeyk, lebbeyk, lâ Şerike lek illâ sertken hüue lek, temlikuhû vemâ melek." [314]
Böylece o kişi, ilahlık vasfına sahip olduğuna inandığı insanın huzurunda aşırı bir saygı gösterir ve ona karşı, Allah Teâlâ'ya gösterilen kulluğa benzer bir davranış içerisine girer.
Bu mananın suret ve kalıplan bulunmaktadır. Bu konuda şeriat, insanların şirk niyetiyle işledikleri ve âdeten şirke mahal bulunan ve ondan ayrılmayan davranış kalıpları üzerinde durur ve sadece onları esas alır. Aynen, maslahat ve mefsedetler yerine, hep onlarla birlikte bulunan illetlerin ikame edilmesi [315] yoluna gittiği gibi, bu konuda da aynı metodu takip eder.

İslâm Şeriatında Şirke Mahal Sayılan Davranışlar:

Biz burada, Allah Teâlâ'nın, Muhammedi şeriatta -sahibine sonsuz salât ve selâm olsun!- şirke mahal (mazinne) saydığı ve bu yüzden yasakladığı bazı davranışlar üzerine dikkat çekmek istiyoruz. Bunlar şunlardır:
1. Allah'tan başkasına secde etmek:
Müşrikler, putlara ve yıldızlara secde etmekteydiler. Bunun üzerine Allah'tan başkasına secde edilmesi yasaklandı. Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Güneşe de aya da secde etmeyin! Onları yaratan Allah'a secde edin." [316]
Secdede ortak koşmak, -işaret ettiğimiz gibi- beraberinde tedbirde yani kainatın idaresinde de ortak kılmayı gerektirir. Durum, bazı Kelâm bilginlerinin (mütekellimîn), "ibâdette tevhîd, dinlerin değişmesiyle değişebilen ve delîl-i burhanı istenmeyen hükümlerdendir" şeklinde zannettikleri gibi değildir. Eğer öyle olsaydı, Allah Teâlâ, yaratma ve tedbir işinin yalnız kendisine ait olduğunu, (dolayısıyla bunun gereği olan ibadette tevhidin de hakkı olduğunu) beyanla onları ilzam (susturma) yoluna gitmezdi. O şöyle buyurur:
"De ki: Hamd olsun Allah'a, selâm olsun seçkin kıldığı kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı? (Onlar mı hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? (...) Allah ile birlikte başka bir tanrı var öyle mi? Allah, onların koştukları ortaklardan çok yücedir, münezzehtir. (...) Eğer doğru söylüyorsanız, siz kesin delilinizi getirin haydi!" [317]
Doğrusu şudur ki onlar, yaratma ve büyük şeylerin idaresi konusunda Allah'ı birlemenin gerekliliğini itiraf etmekte, ibadetin bu iki tevhid şekliyle

ayrılmaz halde olacağını -Tevhidin manasını ortaya koyarken işaret ettiğimiz gibi- kabullenmektedirler. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ, onları (ulûhiyette tevhidi konusunda) ilzam ettiği şeyle, (ibadette tevhidi konusunda da) ilzam etmiştir. En üstün delil ancak Allah'a aittir.

2. İhtiyaçları Allah'tan başkasından arzetmek: Şirke mahal sayılan davranışlardan biri de şudur: İnsanlar;

hastanın iyileşmesi, fakirin zenginleşmesi gibi ihtiyaçlarını Allah'tan başkasına arzediyorlar, onlardan yardım bekliyorlar, isteklerinin gerçekleşmesi beklentisiyle onlara adaklarda bulunuyorlar ve bereket umarak isimlerini anıyorlardı... Bunun üzerine Allah Teâlâ, namazda:

"*Ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım isteriz."* [318] Denilmesini emretti ve şöyle buyurdu:

"Allah ile birlikte kimseye dua etmeyin (yalvarmayın)!" [319]

Bu âyette sözü edilen "dua" dan maksat, -tefsir bilginlerinin dediği gibi- "ibâdet" değildir; aksine "istiâne" yani yardım istemektir. Çünkü şu âyet, onun bu şekilde anlaşılmasını gerektirmektedir:

"Bilâkis yalnız Allah'a yalvarır, O'ndan yardım istersiniz; O da kaldırılmasını istediğiniz belâyı kaldırır." [320]

3. Ortak koşulan bazı şeyleri "Allah'ın kızları" ve "Allah'ın oğulları" şeklinde isimlendirmek:

Şirk olarak görülen davranışlardan biri de, ortak koştukları bazı şeyleri (putları) "Allah'ın kızları" ve "Allah'ın oğulları" olarak isimlendirmeleridir. Allah Teâlâ, bunu şiddetle yasaklamıştır. [321] Daha önce bu yasağın sırrını açıklamıştık.

4. Din adamlarını Rab edinmek:

Bir diğeri; din bilginlerini, ruhbanlarını Allah'tan ayrıca Rabbler edinmiş olmalarıdır. Bu şu manada idi: Onlar, din adamlarının kendileri için helâl kıldıkları şeyleri helâl; haram kıldıkları şeyleri de haram sayıyorlar ve haddizatında da durumun öyle olduğunu kabul ediyorlardı.

"Allah'ı bırakıp bilginlerini ve rahiplerini.., rabbler edindiler." [322] Ayeti inince Adiyy b. Hatim, Rasûlullah'a (s.a.) gelerek, Ehl-i kitabın böyle bir inanca sahip olmadıklarını, dolayısıyla âyetten maksadın ne olduğunu sormuştu. Rasûlullah (s.a.) ona:

"Din adamları, onlara bazı şeyleri helâl kılıyorlar, onlar da o şeyi artık helâl görüyorlardı; bazı şeyleri de haram kılıyorlar, onlar da o şeyleri artık kendilerine haram sayıyorlardı." [323] Buyurarak âyetten ne kastedildiğini açıklamıştı.

Bunun sırrı şudur: Helâl ve haram kılma yetkisi, melekût âleminde "falanca şey sebebiyle sorumluluk vardır veya yoktur" şeklinde yürürlüğe konulan bir emirden (tekvin) ibarettir ve bu emir, o şey sebebiyle sorgulanma ya da sorgulanmama sebebi olmaktadır. Böyle bir yetki ise ancak Allah'a aittir ve sadece O'nun özelliklerindendir.

"Helâl Kılma" Ya da "Haram Kılma" İfadesinin Rasûlullah'a (s.a.) Nisbeti;

"Helâl kılma" ya da "haram kılma" ifadesinin Rasûlullah'a (s.a.) nisbet edilmesi ise, onun bu meyandaki sözünün, Allah'ın helâl ya da haram kılmasına kesin bir emare olması manasına gelir. Ümmetinden müctehidlere olan nisbetine gelince, o hükmü Şâri' Teâlâ'dan nass olarak, ya da nasslardan çıkarılmış bir mana olarak rivayet etme anlamındadır.

Bil ki: Allah Teâlâ, bir peygamber gönderip, mucize yoluyla onun peygamberliği sabit olup, onun vasıtasıyla daha önce kendilerince haram olan bazı şeyleri helâl kılınca, bazı insanlar, içlerinde o şeye karşı bir çekingenlik duyarlar ve gönüllerinde o şeyin haramlığına doğru bir meyil bulurlar. Zira millet olarak onu haram kılmaktaydılar.

Bu çekingenlik hali:

a) Helâl kılınan o şeyin, bu şeriatta bulunduğuna dair tereddüt sebebiyle olabilir. Bu durumda o kimse, helâllik hükmünü getiren peygamberi inkâr etmiş (kâfir) bir konumda bulunur.

b) İlk haramlık hükmünün, neshe ihtimali bulunmayacak rouhkeralikte olduğu inancı sebebiyle olabilir. Bu inançta olan kişiye göre Allah Teâlâ, bir kuluna ulûhiyet elbisesi giydirmiş veya o kişi Allah'ta fani olup O'nunla baki (fena fillâh ve beka billâh) olmuştur. Böyle birinin, bir şeyi yasaklaması ya da mekruh kılması, (muhalefet halinde) mala ve aileye bir belânın gelmesini gerektirir. Böyle bir kişi, Allah Teâlâ'ya şirk koşuyor; ilâhı gazap ve öfke hali ile mukaddes olan haram ve helâl kılma yetkilerini O'ndan başkasına tanıyor demektir.

5. Putlara ve yıldızlara kurban kesmek:

Bir diğer şekli, adlarına kurban kesmek suretiyle putlara ve yıldızlara yaklaşmaya çalışmaktır. Bu, ya boğazlarken onların adlarını anmak şeklinde, ya da onlara has olan sunaklarda kesmek yoluyla oluyordu. Bu da yasaklandı. Bu meyanda, ortak koştukları tanrılara yaklaşmak amacıyla bazı özellikteki hayvanları salıveriyorlardı. Allah Teâlâ, bu konuda şöyle buyurmaktadır:

"Allah, bahîra, sâibe, vasile ve ham diye bir şey (meşru) kılmamıştır. Fakat kâfirler yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğunun da kafaları çalışmaz." [324]

6. Mübarek ve saygı duyulan adlarla yeminde bulunmak:

Bir diğeri de şudur: Bazı insanlar hakkında, isimlerinin mübarek ve saygıdeğer olduğuna inanılır, yalan yere onların isimleriyle yemin edilmesi halinde, mala ya da cana bir bela geleceğine inanılırdı. Bunun için de, öyle bir şeye yeltenilmezdi. Bu inanç sebebiyledir ki müşrikler, anlaşmazlıklarda karşı tarafa hep putlarının isimleriyle yemin verdirirlerdi. Allah Teâlâ, onlara bunu yasakladı. Rasûlullah (s.a.) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Kim, Allah'tan başkasının adına yemin ederse, şüphesiz o şirk koşmuştur." [325]

Bazı muhaddisler, "Rasûlullah (s.a.), bu sözünü tehdit ve mübalağalı bir üslup için söylemiştir" derlerse de, ben aynı kanaatte değilim. Bence, hadisten murad, Allah'tan başkası adına -açıkladığımız inanç üzere- yapılan yemîn-i mün'akide ve yemîn-i gamûstur. [326]

7. Allah'tan başkası adına haccetmek:

Bir diğeri, Allah'tan başkası adına haccetmektir. Bu şöyle olur: Kişi, feyiz ve bereket aldığına inandığı koştuğu ortaklara has yerlere gider, ziyaret

eder ve orada bulunmayı, putlara yaklaşma sayar. Şâri' Teâlâ, bunu da yasaklamıştır. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Hususi ziyaret amacıyla yolculuğa çıkılmaz; bundan üç mescid müstesnadır: Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa ve benim mescidim." [327]

8. Çocuklara "Abdu'l-Uzzâ", "Abdu Şems".., gibi isimler vermek:

Bir diğeri, çocuklara "Abdu'l-Uzzâ", "Abdu Şems".., gibi isimler verilmesidir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Sizi bir tek nefisten (Adem'den) yaratan, gönlü ısınsın diye ondan da eşini (Havva'yı) yaratan O'dur. Eşini sarıp örtünce (onunla birleşince) hafif bir yük yüklendi (hâmile kaldı). Onu bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, Rableri Allah'a: Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız.' diye dua ettiler. Fakat (Allah) onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular, Allah ise onların ortak koştuğu şeyden yücedir." [328]

Hadiste bildirildiğine göre Havva, çocuğuna "Abdu'l-Hars" adını koymuştu. Bu, kendisine şeytanın ilkası sonucunda olmuştu. Sayılamayacak kadar çok hadiste sabit olmuştur ki, Rasûlullah (s.a.), ashabına ait "Abdu'l-Uzzâ", "Abdu Şems"... (Uzzâ'nın Kulu, Güneşin Kulu) gibi şirk ifade eden isimleri "Abdullah", "Abdurrahman"gibi isimlerle değiştirmiştir.

Bu saydığımız davranışlar, şirkin suret ve kalıpları olmaktadır. Şirke mahal bulundukları için, Allah Teâlâ onların hepsini yasaklamıştır.

Allah'u a'lem!

4) Allah Teâlâ'nın Sıfatlarına İman

En Büyük İyiliklerden (Birr) Biri Allah Teâlâ'nın Sıfatlarına İnanmaktır:

Bil ki: İyilik türleri arasında en büyüklerinden biri, Allah Teâlâ'nın sıfatlarına iman etmek, O'nun yüce sıfatlarla muttasıf bulunduğuna inanmaktır. Çünkü bu inanç, kul ile Allah Teâlâ arasında bir kapı aralar ve ona, ulûhiyetin azamet ve kibriyâsını kavramasını kolaylaştırır.

Allah Teâlâ'yı Kullara Tanıtma Yolları: [329]

Bil ki: Hak Teâlâ, akıl ya da duyularla kavranılan herhangi bir şeye mukayese edilmekten veyahut arazların mahallerinde gözükmesi gibi O'na sıfatların hulul etmesinden, sıradan insanların akıllarıyla kavranmaktan, halk arasında kullanılan lâfızların O'nu ifade etmesinden münezzeh ve yücedir. Öbür taraftan O'nun mutlaka insanlara tanıtılması da gerekmektedir. Çünkü kendileri için mümkün olan kemâl mertebesine ulaşabilmeleri için, bu zorunludur. Bu durumda aşağıdaki yollara başvurmak gerekecektir:

1. O'nun hakkında zahir manaları değil de sonuçları itibarıyla bazı sıfatların kullanılması vacip olacaktır. Meselâ O'na, "rahmet" sıfatının, kalbin şefkat duyması ve hislenmesi manasında değil de, nimetlerin inmesi anlamında nisbet edilmesi gibi.

2. İstiare yoluyla, hükümdarın, ülkesini yönetmesini ifade etmek için kullanılan lâfızların, Allah Teâlâ'nın kâinatı idare etmesi için kullanılması. Çünkü bu manayı ifade etmek için bundan daha açık başka bir yol bulunmamaktadır.

3. Teşbihler kullanılması. Bunlarla, kullanılan kelimelerin ifade ettikleri mananın kendisi değil de, örfte o benzetmeye uygun bulunan manaların kastedilnıesi şarttır. Meselâ, "eli açıklık" tan, cömertliğin kastedilmesi gibi. Yine bu teşbihlerin, muhataplara O'nun hayvanı duygulara sahip olduğunu açık bir şekilde hatırlatmaması da şarttır. Bu, tabiî muhataplara göre farklılık arzedecek bir durumdur. Buna göre meselâ Allah Teâlâ hakkında "görür", "işitir" denir; fakat "tadar", "dokunur" denemez.

4. Allah Teâlâ'nın her ayrı konuyla ilgili fiillerini dikkate alarak O'nu "Rezzâk", "Musavvir".., gibi adlarla isimlendirmek.

5. Allah Teâlâ'ya lâyık olmayan her türlü yakıştırmalardan özellikle de O'nun hakkında yanılgıya düşen kavimlerin itikatlarını hatırlatıcı tavsiflerden kaçınmak; "Lem yelid velem yûled" gibi. [330]

İstisnasız bütün semavî din müntesipleri, Allah Teâlâ'nın sıfatlarının bu şekil üzere beyan edilmesi, O'nu niteleme babında gelen kelimelerin olduğu gibi kullanılması, kullanımı ötesinde üzerinde durularak kurcalanmaması üzerinde icmâ (görüşbirliği) etmişlerdir. Haklarında hüsnü şehadette bulunulan ilk nesiller, hep bu tavır üzere olagelmişlerdir. Sonra bazı müslümanlar, bu konuya dalmaya başlamışlar ve herhangi bir nass ya da kesin bir aklî delil olmaksızın, onların ne manalara geldiğini kurcalamaya koyulmuşlardır. Oysaki Rasûlullah (s.a.) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Yaratıklar hakkında tefekkür edin, Yaratıcı hakkında tefekkür etmeyin!" ***[331]***

"Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir." [332] âyeti hakkında da:

"Rab hakkında düşünme yoktur!" buyurmuştur. [333]

Rasûlullah'tan (s.a.), Sıfatların Tevil Edilmesinin Gerekliliğine Dair Herhangi Bir Rivayet Yoktur:

Sıfatlar, yaratılmış ve sonradan olmuş değildir. Bunlar üzerinde tefekkür, Hak Teâlâ'nın onlarla nasıl muttasıf olduğunu düşünmek demektir. Bu ise, yasak olan Yaratıcı üzerinde düşünmektir. Tirmizî, "Allah'ın eli doludur." manasına olan 'Yedullahi mel'â.' [334] hadisi hakkında şöyle demiştir:

"Bu hadis hakkında imamlar şöyle demişlerdir: 'Bunlara, yoruma gitmeden, ya da 'şöyleydi, böyleydi1 gibi bir vehme düşmeden geldiği gibi inanırız. İmamlardan pek çoğu hep bu şekilde söylemişlerdir; Süfyânu's-Sevrî, Mâlik b. Enes, İbn Uyeyne, İbnu'l-Mübarek.., bunlardandır. Onlar şöyle demektedirler:

"Bunlar rivayet edilir, onlara iman edilir; fakat keyfiyeti sorulmaz."
Bir başka yerde de şöyle demiştir: "Bu sıfatların olduğu gibi icrası, teşbih değildir. Teşbih, "(Falan'ın) işittiği gibi işitti", "(Filan'ın) gördüğü gibi gördü." demektir.
Hadis hafızı İbn Hacer şöyle demiştir:
"Ne Rasûlullah'tan (s.a.), ne de sahabenin herhangi birinden, sahih bir yol ile müteşabih nassların tevilinin gerekliliğine dair hiçbir şey gelmemiştir. Yine onların ağıza alınmasını yasaklayan bir haber de gelmemiştir. Allah Teâlâ'nın peygamberine, kendisine indirdiği şeyleri insanlara ulaştırmasını emredip, arkasından *"Bugün size dininizi tamamladım..."* [335] buyurup, sonra da bu konuyu muğlak bir şekilde bırakması, Allah Teâlâ'ya nisbeti caiz olup olmayan sıfatları belirtmemesi mümkün ve makûl değildir. Kendisinden bir şey duyanları, *"Hazır bulunan, bulunmayana ulaştırsın."* [336] Şeklinde teşvik de etmesine, bu teşviğe de uyarak O'nun sözlerini, fiillerini, davranışlarını, huzurunda yapılan işleri nakletmiş olmalarına rağmen, sıfatların tevili konusunda herhangi bir haberin bulunmayışı onların şu mana üzere icmâ etmiş oldukları anlamına gelir: Müteşâbi-hâta, Allah Teâlâ'nın muradı üzere ve *"Hiçbir şey onun benzeri olmadı."* [337] buyruğunu hep dikkate alarak iman etmek, O'nu yaratıklara benzer olmaktan tenzih etmek vaciptir.
Bütün bunlardan sonra, kim bunun aksini savunur ve onların tevilinin gerekli olduğunu iddia ederse, selefin yoluna muhalefet etmiş olur.

Sıfatların, Cenâb-ı Allah'a Lâyık Biçimde Tefsiri:

Ben derim ki: İşitme (sem'), görme (basar), kudret, gülme (dıhk), konuşma (kelâm), kurulma (istiva).., arasında bir fark yoktur. Çünkü dilcilere göre bunlardan anlaşılan manalar, Cenab-ı Allah'a lâyık olmayan; O'nun kudsiyetine uygun düşmeyen şeylerdir. Sözlük anlamlarından yola çıkıldığı zaman, gülme, ağızın bulunmasını gerektirir. Konuşma da aynı şekildedir. Kavramak (batş) ve inme (nüzul), mutlaka el ve ayakların bulunmasını gerekli kılar. Aynı şekilde görme ve işitme de mutlaka kulak ve gözün olmasını gerekli kılar. Dolayısıyla onları bu manada Allah'a nisbet etmek muhal olur. Allah'u a'lem!

Bu konuya dalanlar, ileri gitmişler ve Ehl-i hadîs'e yüklenerek onları "mücessime" ve "müşebbihe"cilikle itham etmişler, onların "belkefe" [338] perdesine sığındıklarını söylemişlerdir. Doğrusu, bu konunun perdesi bana tamamen aralanmıştır ve bunun sonucunda ben gördüm ki, onların Ehl-i hadîs'e yüklenmeleri, bu konuda ileri gitmeleri tamamen temelsizdir; onlar iddialarında hem rivayet hem de dirayet yönünden hatalıdırlar, din imamlarına yönelik saldırılarında isabetsizdirler.
Bunu şöyle açıklayabiliriz: Müteşabihât konusunda iki önemli nokta vardır:
a) Allah Teâlâ, bu sıfatlarla nasıl muttasıf olmuştur? Acaba, bu sıfatlar zâtının aynı mıdır? Yoksa zâtı üzerine zait midir? İşitme, görme, konuşma ve diğer sıfatların esası nedir? Çünkü bu lâfızlardan ilk etapta anlaşılan mana, Cenâb-ı Allah'ın kudsiyetiyle bağdaşmamaktadır.

Allah'ın Sıfatları Hakkında Söylenecek Hak Söz:

Bu noktada söylenecek hak söz şudur: Rasûlullah (s.a.) bu konuda hiçbir söz etmemiş, dahası ümmetine bu gibi konulara dalmayı ve bunları kurcalamayı yasaklamıştır. Bu durumda, hiçbir kimsenin bu sahaya dalmaya kalkışma hak ve yetkisi yoktur.
b) İkincisi, "Şeriatta hangi şeylerle Allah Teâlâ'yı vasıflandırmak caizdir, hangileriyle vasıflandırmak caiz değildir?" sorusunun cevabıdır.

Doğrusu şudur: Allah Teâlâ'nın sıfat ve isimleri tevkifidir. [339] Yani, her ne kadar biz, şeriatın Allah Teâlâ'nın sıfatlarını açıklamada esas kabul ettiği kaideleri bilsek de -ki konunun başında bunu ifade etmiştik-, onları kendi içtihadımızla belirleyemeyiz. Zira bu konuya insanların dalması serbest olursa, insanların çoğu sıfatlar konusunda hem kendileri saparlar, hem de başkalarını saptırırlar.
Sıfatlardan birçoğu, her ne kadar esas itibariyle Allah Teâlâ'yı sıfatlamaya uygun ise de, istenilmedik sonuçlara sebebiyet vermesi yüzünden kullanılmasına müsaade edilmemiştir. Meselâ, kâfirlerden bir grup bir lâfzı uygunsuz bir şekilde yoruyordur ve bu insanlar arasında yayılmıştır. Dolayısıyla şeriatın hükmü, sözü edilen mefsedete meydan vermemek için, o sıfatın Allah Teâlâ hakkında kullanılmasını yasaklaması şeklinde olmuştur.
Öyle sıfatlar da vardır ki, onların zahirleri üzere kullanılması murad olunan mananın aksini hatırlatmaktadır. Bu yüzden, bu gibi sıfatların kullanılmasından da kaçınılmıştır. İşte bu hikmetlerden dolayı isim ve sıfat bahsi, tevkifi kabul edilmiştir. Dolayısıyla re'y ile bu konuya dalmak mubah olmaz.

Sıfatlardan Kullanılmaları Caiz Olup Olmayanlar:

Kısaca söylemek gerekirse; Allah Teâlâ hakkında, gülmek, sevinmek, gazaplanmak, hoşnut olmak gibi sıfatlan kullanmamız caizdir; ağlamak, korkmak ve benzeri sıfatları kullanmamız ise caiz değildir. Gerçi her iki kısım sıfatların kaynakları aşağı yukarı aynı ise de, tevkîfiliğin sonucu olmak üzere böyle bir ayırım yapmamız gerekmektedir.
Mesele, izahımız üzere hem akıl hem de nakille teyid edilmiş vaziyettedir. Bu konuda söylenecek hak söz budur ve hiçbir yönden bâtıla ihtimali bulunmamaktadır. Bu konuda hadisçilere yüklenen grubun sözlerini ve yaklaşımlarım ele alıp, iptali için lâfı uzatmanın yeri burası değildir. O yüzden onları eleştirmeye girmiyoruz.

Sıfatlar Hakkında En Doğru Ve En Uygun Yorum:

Biz; sıfatları, onların dediklerinden daha yakın ve daha açık bulunan bazı manalarla tefsir edebiliriz. Çünkü onların ileri sürdükleri manalar, illâ da

kabul edilmesi gerekli olan bir mana değildir, aklî delil üzerinde düşünen kişinin kabul etmek zorunda kaldığı bir sonuç da değildir. Yine o mananın, diğerlerinden bir üstünlüğü de bulunmamaktadır, diğerlerine nisbetle bir ayrıcalığa sahip de değildir. Allah'ın muradının denilen mana olduğuna ne bir hüküm, ne de inanılmasının ve kabul edilmesinin gereğine dair bir icma bulunmaktadır. Nerede böyle bir şey! Bu itibarla biz şöyle diyoruz:
Şimdi önünde üç tür varlık vardır: Diri, ölü ve cansız (cemâdât). Dirilik vasfı, âlim ve yaratıklar üzerinde etkin olması bakımından Cenâb-ı kudsiyet'e en yakın mana olmaktadır; dolayısıyla Allah Teâlâ'nın "Hayy = Diri" diye isimlendirilmesi vacip olacaktır.
Bize göre ilim, bir şeyin hakikatinin ortaya çıkmasıdır (inkişâf). Alemde olan her şey, zâtında evvelemirde mündemiç bir halde, sonra da zamanla varlık âlemine çıkış haliyle tafsilat üzere O'na açıktır. Bu itibarla O'nun "Alîm" diye de isimlendirilmesi gerekir.
Görmek ve işitmek, gözle görülen, kulakla işitilen şeyler hakkında tam bir inkişaf halidir. Bu ise, Cenâb-ı kudsiyet'te tam olarak mevcuttur; Öyleyse O'nun "Basîr = Gören" ve "Semi' = İşiten" diye isimlendirilmesi de gerekir.
"Falanca murad etti." dediğimizde, bir şeyi yapma, ya da terketme azmini kastederiz. Allah Teâlâ, fiillerinden bir çoğunu âlemde bir şartın oluşması ya da istidadın bulunması anında yapar ve o anda daha önce vacip olmayan şeyi vacip kılar, bazı yüce mekanlarda izni ve hükmüyle daha önce bulunmayan icmâlar oluşur. Bu itibarla O'nun "Mürîd = İrade Sahibi" diye isimlendirilmesi de gerekir.
Tek, ezelî, zatî ve Zât'ın gereği diye açıklanan irâde sıfatı, bütün âleme kül halinde bir defada taalluk eder; sonra olaylar zaman içerisinde peyder pey meydana gelir. Bu durumda, her olaya nisbetle "Allah Teâlâ, şunu, şunu irade buyurdu." demek de sahih olur.
"Falanca kadirdir." dediğimiz zaman, bununla o kimsenin, bir şeyi yapma imkânının bulunduğunu ve o şeyi yapmaktan kendisini alıkoyacak haricî bir engelin bulunmadığını kastederiz. Kudretin taalluk ettiği şeyler içerisinden birinin tercih edilerek işlenmesi ise, o kişiden, yapmadığı diğer şeylere nisbetle kudret vasfını izale etmez. Allah Teâlâ, her şeye kadir bulunmaktadır. O, bazı fiillerin vücuda gelmesini inayeti ya da zatî iktizâsı sonucu tercih eder; zıtlarım getirmez. Bu durumda O'na "Kadir = Kudret Sahibi" demek de gerekecektir.
"Falanca, filanca ile konuştu." dediğimizde, bununla "muradı olan manayı, o manaya delâlet eden lâfızlarla ona ifade etti" demeyi kastederiz. Allah Teâlâ, zaman olur kuluna çeşitli bilgileri aktarır ve bunu yaparken de onun zihninde yer eden ve o bilgilere delâlet eden lâfızlar da ilkâ eder. Böylece öğretim işinin olabildiğince açık olmasını amaçlar. Bu durumda O'nun "Mütekellim = Konuşan" diye isimlendirilmesi de gerekir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O, yücedir, hakimdir." [340]

Ayetin Tefsiri:

Vahiy: Rüya, ya da gayba teveccüh sırasında yaratılan zorunlu bilgi yoluyla kalbe bir mananın ilkâ edilmesidir.
Perde arkası: Hariçten işitiyor gibi, fakat söyleyeni görmeksizin dizilmiş bir sözü işitmesidir.
Elçi göndermesi: Bu durumda melek, surete bürünerek o kişiye gözükür. Gayba teveccüh ve duyuların teslimiyeti esnasında çıngırak sesine benzer bir ses duyduğu da olur. Nitekim bu halde baygınlık geçirme ve bu esnada kırmızı ve siyah renkler görme de olabilir.
Daha önce de geçtiği üzere Hazîre-i kuds'te, insanlık âleminde yürürlüğe konulması istenen bir düzen bulunur. Eğer insanlar, bu düzene uygun hareket ederlerse, Mele-i a'lâ'ya katılırlar ve zulmetlerden Allah'ın nuruna ve bolluğuna çıkarlar, kendi içlerinde nazlara garkolunurlar, meleklere ve yeryüzündeki diğer insanlara, onlara iyi davranmaları ilham edilir. Muhalefet etmeleri halinde ise, Mele-i a'lâ'dan ayrı düşerler, onların buğzuna maruz kalırlar ve bunun sonucunda da daha önce belirtildiği üzere azap görürler. Bu durumlar itibariyle (Allah Teâlâ hakkında), "Razı oldu", "İyi karşıladı" (şekere) veya "Gazap etti", "Lanet etti" gibi nitelemeler vacip olacaktır. Bunların hepsi, âlemin maslahat üzere yürümesi esasına çıkmaktadır.
Bazen âlemin düzeni, dua edilen şeyin yaratılmasına tevakkuf eder. Bu durumda O, "Duaları kabul etti." şeklinde nitelenir. Bir şeyi görmek, bizim ifade şeklimizde, görülen şey hakkında en güçlü bilgi sahibi olmayı ifade eder. İnsanlar, âhiret hayatı ile ilgili vaad olundukları bazı yerlere intikal ettiklerinde, âlem-i misal ortasında kâim olan tecellîye mazhar olurlar ve O'nu herkes baş-gözüyle görür. Bu durumda, "Elbette siz, Rabbinizi-aynen ayın ondördünde dolunayı gördüğünüz gibi- göreceksiniz." [341] şeklinde bir tavsife gitmek gerekli olur.
Allah'u a'lem!

5) Kadere İman

En Büyük İyiliklerden Biri Kadere İmandır:

En büyük iyilik (birr) türlerinden biri, hiç şüphesiz kadere inanmaktır. Çünkü insan, âlemi kuşatan ve tek olan tedbir-i ilâhîyi bu inançla dikkate almış olur. Kim de, lâyıkı veçhile kadere inanırsa, gözünü Allah katında bulunan şeylere diker; dünyayı ve orada olan her şeyi O'nun katında olanların gölgesi gibi kabul eder, Allah'ın hükmü karşısında kulların ihtiyarlarını, aynaya düşen görüntü gibi telakki eder. Bu inanç kişiyi, kudsiyet âleminde bulunan tedbir-i ilâhînin -âhiret hakkında da olsa- inkişafı için son derece hazır bir hale getirir.
Rasûlullah (s.a.), kadere imanın, diğer iyilik türleri arasındaki büyüklüğüne dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur:
"Kim kadere; hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmazsa, ben ondan uzağım." [342]
"Hiçbir kul, kadere; hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmedikçe, kendisine isabet edecek olan şeyin asla hata etmeyeceğine, kendisine dokunmayacak şeyin de asla isabet etmeyeceğine inanmadıkça iman etmiş olmaz." [343]

Allah Teâlâ'nın Ezelî İlmi, Olacak Her Şeyi Kuşatmıştır:

Bil ki: Allah Teâlâ'nın ezelî zatî ilmi, olmuş ve olacak her hadiseyi kuşatmıştır. O'nun ilmi dışında bir şeyin kalması veya O'nun ilmî dahilinde olmayan bir şeyin gerçekleşmesi muhaldir; çünkü bu ilim değil, cehalet olur ki Allah Teâlâ bu durumdan münezzehtir. Bu konu, ilmin kapsamı meselesi olmaktadır; kader meselesi değildir. Bu konuda hiçbir İslâmî fırkanın muhalefeti bilinmemektedir. Meşhur (müstefîz) hadislerin delâlet etmiş olduğu, selef-i sâlihin itikat ettiği ve ancak tahkik erbabının sırrını çözebildiği, yükümlü kılmakla bağdaşmayacağı ve bu durumda niye amelin isteneceği şeklinde itiraz edilen kader; hadiseleri, henüz vukuundan önce varlık safhasına çıkma zorunluluğuna sokan kaderdir. Hadiseler işte bu zorunlulukla varlık âlemine çıkar. Ondan kaçmak, kurtulmak mümkün değildir. Bu manada kader, beş kere (ya da yerde) vukubulmuştur:

1. Âlem, mümkün olan en güzel hal üzere yaratılmıştır:

Birincisi; ezelde, âlemin mümkün olan en güzel şekil üzere var edilmesinin kararlaştırılmasıdır. Bu yapılırken, maslahata riayet edilmiş ve varlık safhasına çıkma anındaki nisbî hayır tercih edilmiştir. Allah Teâîâ'nın ilmi (ezelde), suretler (yani var olabilecek ihtimaller) içerisinden tek bir suretin belirlenmesi noktasına ulaşmıştır; artık o surete başkaları katılmaz. Hadiseler, silsile halinde ve biribiri üzerine kurulu şekilde, varlık safhasına çıkışları belirlenmiş olarak tertip edilir. Bizzat âleme vücud verilmesinin, kendisine hiçbir şey gizli kalmayan (Allah Teâlâ) tarafından irade edilmesi dahi, onun varlık safhasına çıkması suretinin, diğer muhtemel durumlara tercihi manasına gelmektedir.

2. Tüm yaratıkların ölçüleri belirlenmiş ve yazılmıştır:

ikincisi, ölçülerin belirlenmesidir. Rivayet olunduğuna göre, -ki rivayetlerin manası birdir- yaratılacak olan her şeyin tamamı, gökler ve yeryüzü henüz yaratılmadan elli bin sene önce yazılmıştır. Şöyle ki: Allah Teâlâ, bütün mahlukâti, ezelî inayeti hasebiyle hayâlu'l-Arş'dâ yarattı ve orada her şeye bir suret verdi. Şeriatlarda "ez-Zikr" diye tabir edilen (âlem) işte burasıdır. Orada meselâ Muhammed'in (s.a.) sureti, onun insanlara falanca vakitte gönderilmesi, kavmini uyarması, Ebû Leheb'in onu inkâr etmesi ve dünyada kendisini hatalarının kuşatması, sonra âhirette ateşte yanması.., tahakkuk etmiştir. İşte bu suret, hadiselerin yeryüzünde, aynen orada belirlendiği şekil üzere meydana gelmesine bir sebep olmaktadır. Bu şuna benzemektedir: Meselâ, iki duvar arasına uzatılmış bir sırık üzerinde yürürken ayağımız kayar ve düşeriz. Fakat aynı sırık yerde olsaydı hiç yalpa yapmadan üzerinde yürüyebilirdik. Birinci durumda düşmemizin sebebi, düşme korkusunun (vehim) içimizde yer etmesidir. (Aynen bu örnekte olduğu gibi, âlem-i misalde önceden belirlenmiş suretler de, hadiselerin aynen oradaki mevcut halleriyle varlık safhasına çıkmaları sonucunu doğurmaktadır.)

3. Allah Teâlâ, Hz. Adem'i insanlığın atası olmak üzere yaratmıştır:

Üçüncüsü şudur: Allah Teâlâ, Hz. Adem'i insanlığın atası olmak ve insan türünü kendisiyle başlatmak üzere yaratınca, âlem-i misalde zürriyetinin suretlerini de yarattı; onların mutluluk ve bedbahtlıklarını nûr ve zulmet ile temsil etti, onları, mükellef tutuldukları şekil üzere kıldı, onlarda kendi bilgisini ve kendisine teslimiyet duygusunu yarattı. Bu, insan fıtratı içerisine saklanmış bulunan misakın [344] esası olmaktadır; dolayısıyla -her ne kadar olayı unutsalar bile- verdikleri sözden sorumlu tutulmaktadırlar. Zira, yeryüzünde yaratılmış bulunan nefisler, o günde mevcut bulunan suretin bir gölgesidir. Bu itibarla o günde insan fıtratı içerisine gizlenmiş olan şey, yeryüzünde varlık safhasına çıkarken de gizli olarak mevcut bulunacak; dolayısıyla da sorumlu tutulacaktır.

4. Cenine ruh üflenmesi:

Dördüncüsü, cenine ruh üflenmesi anındadır. Meselâ, çekirdek belirli bir vakitte toprağa atılsa ve bazı gerekli işlemler yapılsa, o çekirdeğin özelliği, ekildiği toprağın, su ve havanın çekirdek üzerindeki etkisi hakkında bilgi sahibi olan bir kimse, o çekirdeğin güzel bitip bitmeyeceğini bilir ve dedikleri çıkar. Ceninin durumunu tedvirle görevli melekler de, o günde aynı durumda olurlar ve onlar hakkında, çocuğun ömür ve rızkının nasıl olacağı; onun, melekî yönü hayvani yönüne galip gelen kimseler gibi mi amel edeceği, yoksa bunun tersi mi olacağı; mutluluk ve bahtsızlığının ne hal üzere olacağı.., gibi hususlar açıklık kazanır.

5. Hadiselerin, henüz meydana gelmeden önce Hazîre-i kuds'ten indirilmesi:

Beşincisi, hadisenin vukuundan az önce olmaktadır. Hadise önce, Hazîre-i kuds'ten yeryüzüne misali bir şey olarak iner ve bunun hükümleri yeryüzünde kendisini gösterir.

Şahsen ben, bunu defalarca müşahede etmişimdir. Meselâ, birinde bir grup insan aralarında tartışmışlar ve bu yüzden birbirlerine kin duyar hale gelmişlerdi. Bunun üzerine ben, Allah Teâlâ'ya teveccüh ettim ve misal âleminde nuranî bir nokta gördüm; Hazîre-i kuds'ten yeryüzüne inmişti. Yavaş yavaş yayılmaya başladı. O yayıldıkça, aralarındaki kin azalmaya yüz tuttu. Öyle ki, biz henüz meclisten dağılmadan, barıştılar ve aralarında düşmanlık kalmadı, herkes eski samimi haline döndü. Bu benim müşahede ettiğim, Allah Teâlâ'nın şaşılacak âyetlerinden biriydi.

Bir defasında da şöyle olmuştu; Çocuklarımdan biri hastaydı ve kalbim onunla meşgul bulunuyordu. Ben bu halde öğle namazını kılıyorken, ölümünün indiğini gördüm. Çocuk, o günün gecesinde öldü.

Allah Teâlâ, (Misâl Âleminde) Olayları Yaratır; Sonra Onlardan Dilediğini Geri Siler, Dilediğini de Bırakır:

Sünnet, açık bir şekilde şunu beyan etmiştir: Allah Teâlâ, hadiseleri, henüz yeryüzünde vukubulmadan önce (misal âleminde) bir tür yaratır, sonra bu yarattığı şey, bu (süfli) âleme iner ve ilk defasında (orada) yaratıldığı şekil üzere ortaya çıkar. Bu, Allah Teâlâ'nın bir sünnetidir. Sonra Allah Teâlâ, bu âlemde vücud bulması açısından dilerse sabit olanı siler; dilerse yok olanı var eder. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurur;

"Allah, dilediğini silip, iptal eder, dilediğini de sabit bırakır; ana kitap (Ümmü'l-kitâb) O'nun yanındadır." [345]

Meselâ, Allah Teâlâ belayı bir tür yaratır ve o, mübtela kılmak istediği kimsenin başına iner. Tam bu esnada dua yükselir ve o belayı geri çevirir. Ölümü yaratır, bu esnada iyilik yükselir ve onu geri çevirir. Burada asıl kavranması gereken nokta şurasıdır: Yaratılan ve inen şey, aynen hayatın bekasına nisbetle yemek, içmek gibi; ölüme nisbetle zehir içme ve kılıç darbesi gibi âdî (tabiî) sebeplerden biri olmaktadır.

Arazların surete büründüğü bir âlemin olduğunu, manaların oradan intikal ettiğini, bir şeyin henüz yeryüzünde yaratılmadan önce orada yaratıldığım gösteren pek çok hadis bulunmaktadır.

Meselâ, rahmin arşa asılı olması, yağmurun düşüşü gibi fitnelerin inmesi [346], Nil ve Fırat'ın Sidre-i Müntehâ'nın dibinden çıkar halde

yaratılması ve sonra onların yeryüzüne indirilmesi [347], dunirin, malların (en'âm) indirilmesi, Kur'ân'ın dünya semasına toplu bir halde indirilmesi, cennet ve cehennemin, Rasûlullah'ın (s.a.) önü ile mescidin duvarı arasında, elini üzüm salkımına uzatabilecek, ateşin sıcaklığını hissedecek şekilde temessül etmesi [348], belâ ve duanın birbiriyle mücadele etmesi, Hz. Âdem'in zürriyetinin yaratılması, aklın yaratılması; yönelmesi ve dönmesi [349], Zehrâveyn diye anılan Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin sanki iki bölük kuş sürüsü gibi gelmesi, amellerin tartılması, cennetin hoşlanılmadık, cehennemin de hoşa giden şeylerle kuşatılması [350] ve buna benzer Sünnet hakkında azıcık bilgisi bulunan herkesin bilebileceği daha pek çok örnek gibi. [351]

Kader, Sebeplerin Müsebbeblerini Doğurmasını Engellemez:

Bil ki: Kader, sebeplerin müsebbeblerini doğurmasını engellemez. Çünkü kaderin taalluku, toptan ve bir defada müselsel (zincirleme) olarak olayların birbiri üzerine tertibi yoluyladır. Rasûlullah'ın (s.a.) şu sözü bu manayı ifade etmektedir. Ona rukye [352], ilaçla tedavi ve sığınağa girme hakkında sorduklarında:

"Bunlar da, Allah'ın kaderi cümlesindendir." buyurmuş- 12001 tur. [353] Hz. Ömer, Tebûk vadisinde bulunan Serğ köyüne vardığında Şam'da veba salgını olduğunu öğrendi. Bunun üzerine oraya girmek istemedi ve ısrar edenlere karşı verdiği cevapta şöyle dedi:
"Sen develerinle bir vadiye insen ve vadinin bir yamacı bol otlaklı, diğeri de kurak olsa, şimdi sen, otlakı bol yamacında hayvanını otlattığın zaman Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mısın?!" Hz. Ömer'in bu sözü [354] de bu manadadır.
Şimdi gelelim kulların ihtiyarı konusuna. Kullar, işleyecekleri fiilleri seçebilirler. Evet, ama kullar için gerçek bir seçim, hiçbir zaman için söz konusu değildir. Çünkü bu seçim, kişinin değil de Allah'ın istediği şeyin olması, fayda vermesi, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir şey hakkında bir saik ve azmin bulunması gibi sebeplerle malûldür. Bu durumda hangi ve nasıl ihtiyardan bahsedilebilir?! Rasûlullah (s.a.) aşağıdaki hadisinde işte bu manaya işaret etmiş olmaktadır:
"Şüphesiz kalpler, Allah'ın iki parmağı arasındadır; onları dilediği gibi evirip çevirir." [355]

6) İbadetin, Allah'ın Kulları Üzerinde Hakkı Olduğuna İnanmak

İbâdet, Allah Teâlâ'nın kulları üzerinde hakkıdır; çünkü O, kullarına in'âmda bulunmuştur ve irade sebebiyle onları sorguya çekecektir:

İman, Allah Teâlâ'nın Kullar Üzerindeki Bir Hakkıdır:

Bil ki: İyilik (birr) türleri içerisinde en büyüklerinden biri de, insanın bütün kalbiyle en ufak bir kuşku duymaksızın şu inanca sahip olmasıdır: İbadet, Allah Teâlâ'ya ait kullar üzerinde sabit bir haktır. Kullar, Allah Teâlâ'ya ibadet etmekle yükümlüdürler. Nasıl ki, hak sahipleri, haklarını isterlerse, Allah Teâlâ da bu hakkı kullarından öyle istemektedir. Bu meyanda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Ya Muâz! Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, kulların da Allah üzerindeki hakları nedir, bilir misin?" Muâz:
"Allah ve Rasûlü daha iyi bilir." dedi. Rasûlullah (s.a.):
"Şüphesiz Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, O'na kulluk/ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakları ise, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmayana azap etmemesidir." [356]
Bir kimse kesin olarak buna inanmaz ve kendisinin başıboş bırakılabileceğini, irâde ve ihtiyar sahibi bir Rab tarafından ibadetle sorumlu tutulmayacağını düşünürse, o zaman dehrî (tabiat-perest, ateist) olur. Böyle biri ibadetleri yapsa bile bedeniyle yapmış olacağı ve kalbine sirayet etmeyeceği için, onların hiçbir değeri olmaz. Bu tür ibadetler, kul ile Rab arasında bir kapı aralamaz; diğer sıradan hareketler kabilinden yapılmış olur.

Ceberut Âleminde Öyle Bir Makam Vardır ki, İrade Ve Kasıt Oradan Çıkar:

Peygamberler ve onların varisleri olan âlimler -salât ve selâm üzerlerine olsun!- tarafından yapılan açıklamalara göre, Ceberut âleminde öyle bir makam vardır ki, irâde ve kasıt orada bulunmaktadır. Bu, bir şeyin işlenmesine, o şeyin işlenmesiyle birlikte terkinin de sahih olması şartıyla, o yere nazaran azmedilmesi manasındadır. Gerçi, beşer üstü (fevkani) maslahatın, var olmasını ya da yok kalmasını vacip kılmadığı hiçbir şey yoktur; ama burada irade ve kasda nazaran o şeyin hem işlenebilmesi, hem de terkedîebilmesi eşittir; şu kadar ki işlenmesine yönelik azim bulunmuştur. Ona göre, beklenen halin vücuda gelmesi söz konusu değildir. Filozofları işitip de, iradenin bu manada olduğunu söyleyen kimselere de itibar yoktur. Onlar, bir şeyi öğrenmişlerse, pek çok şeyi gözden kaçırmışlardır. Bu itibarla onlar, hem sözünü ettiğimiz makamı görmekten nasipsiz kalmışlardır, hem de afakî ve enfüsî delillerle karşı karşıyadırlar.

Sözünü Ettiğimiz Şeyi İnkâra Yeltenenler, Hakikati Görmekten Perdelenmişlerdir, Delillerle De Kuşatılmışlardır:

Nasipsizlikleri şöyle: Bunlar, Tecellî-yi a'zam ile Mele-i a'lâ arasındaki, cevherle kâim şuaya benzer bir makamı idrak edebilecek kabiliyetten yoksundurlar; gözleri perdelenmiştir.

Ve lillâhi'l-meseti'l-a'lâ! [357]
Bir şeyin işlenmesi ya da terki bu makamda müsavi iken, Mele-i alâ'nın bilgi ve himmetlerinin gerekli kıldığı şekil üzere icmâ, işte burada olur.
Onlara karşı getirilecek delile gelince şöyle deriz: Herhangi birimiz, çok açık olarak bilir ki, meselâ elini uzatır ve kalemi alabilir. Bu durumda iken o, hem irade hem de kasıt sahibidir; kendisine nisbetle bulundurduğu kasda ve nefsinde yer etmiş kuvvetlere nazaran fiili işlemek veya terketmek eşit durumdadır. Gerçi be-şerüstü maslahata (kader) göre her şey, ya zorunlu olarak yapılacak ya da yapılmayacak şeklinde belirlenmiş bulunuyorsa da, o kişiye nisbetle fiilin işlenmesi ya da terki eşit durumda bulunmaktadır. Özel bir kabiliyetin gerekli olduğu her şeyde de durum aynıdır. O, (kabihyet) suretlerin Rabbinden, -aynen suretlerin inişi gibi- kabiliyetli bulunan maddeler üzerine iner; duanın hemen akabinde kabul edilişi işte böyledir. Bunların, yeni meydana gelecek şeye herhangi bir şekilde etkisi olur. (?)
Belki şöyle diyebilirsiniz:
"Bu, beşerüstü (fevkânî) maslahat hasebiyle o şeyin vücûbiyetini bilmemektir. Dolayısıyla, bu Cenab-ı Hakk hakkında nasıl söz konusu olabilir?!"
Buna şöyle cevap veririz:
Haşa! Aksine bu ilimdir ve o makamın hakkının verilmesidir. Cehalet, aslen vacip olmadığını söylemektir. İlahî şeriatlar, bu cehaleti, kadere iman hükmünü getirmek ve başa gelmesi mukadder olan şeyin, mutlaka geleceği; gelmesi mukadder olmayan şeylerin de asla olmayacağı inancını yerleştirmek suretiyle ortadan kaldırılmıştır.

İhtiyar, İllete Bağlıdır; İlletin Bulunması Halinde O da Bulunur:

Ama, bu makama itibarla işlenmesi ve terki sahihtir denilecek olursa, hiç şüphesiz bu bir ilm-i haktır. Meselâ sen, hayvanlardan boğanın, boğalığın gereklerini yaptığını, dişinin de dişiliğin gerektirdiği gibi bir davranış gösterdiğini görsen, eğer onlardan sadır olan bu fiillerin, -aynen taşın yuvarlanması esnasındaki hareketi gibi- zoraki hareketler olduğunu söylersen, yalan söylemiş olursun.
Onların, bir illete dayanmaksızın sadır olduğunu; ne boğalık mizacının bunu gerektirdiğini, ne de dişilik mizacının böyle bir hareketi doğurduğunu iddia edersen, yine yalan söylemiş olursun.
Eğer içlerinde yer etmiş olan irade, fevkânî vücuba tıpa tıp benzer ve ona dayanır, sanki ötesinde bir başka hedef yokmuş gibi bağımsız olarak feveran etmez dersen, yine yalan söylemiş olursun. Bu konuda söylenecek hak söz, iki durum arasında orta bir yoldur ve o da şudur:
İhtiyar, illete bağlıdır; dolayısıyla illetin bulunması anında bulunmamazlık etmez; irade olunan fiili, illetler gerekli kılar ve bu durumda olmaması mümkün değildir. Ancak bu ihtiyarın özelliği, kendisine nazarla açılması ve üzerindeki şeye (fevkânî vücûb) bak-mamasıdır.
Eğer bu makamın hakkını verir, "nefsimde fiilin işlenmesini ve terkini eşit görüyorum ve ben fiili ihtiyar ettim" dersen, ihtiyarın, o şeyin işlenmesinin illeti olduğunu kabul edersen, işte o zaman doğru ve hak söz söylemiş olursun. İlâhî şeriatlar, bu makamda yer etmiş bulunan iradeden haber vermişlerdir.

İrade Vardır, Mücâzât Vardır:

Kısaca, taalluku yenilenen bir irade, buna bağlı olarak da dünya ve âhirette bir mücazât vardır. Âlemi yöneten, bütün mahlukâtı uymak mecburiyetinde oldukları bir şeriatla idare etmekte ve böylece ondan yararlanmalarını amaçlamaktadır. Bu şu örneğe benzemektedir: Efendi, hizmet etmeleri için köleler edinmiş ve onlardan hizmet beklediğini kendilerine bildirmiştir. Bunun sonucunda efendi, hizmette kusur göstermeyenlerden hoşnut olmuş, hizmetten kaçanlara ise gazaplanmıştır. İlâhî şeriatlar, bu ifadelerle gelmiştir; çünkü şeriatlar sıfatlar ve diğer konularda en açık ifade tarzı ne ise onu kullanırlar; o lâfızların lügavî hakikat veya örfî mecaz olmasına aldırmazlar. Çünkü önemli olan, kulların en iyi bir şekilde anlayabilecekleri bir ifade tarzının kullanılmasıdır.

Şer'an Müsellem Bulunan Makamlar:

Sonra şeriatlar, kapalı olan bu bilgileri insanların zihinlerine, onlarca müsellem ve herkesçe bilinen bedîhî şeyler mesabesinde olan üç makam ile yerleştirmeye çalışmıştır:
1. Allah Teâlâ, kullarına sayısız nimetlerde bulunmuştur. Nimet sahibine karşı şükretmek ise vaciptir. İbadet; Allah Teâlâ'ya, nimetlerine karşılık olmak üzere bir şükür ifadesidir.
2. Allah Teâlâ, kendisinden yüz çevirenleri ve ibadeti terkedenleri dünyada şiddetli bir şekilde cezalandırır.
3. Allah Teâlâ, âhirette itaatkârların ve isyankârların yaptıklarının karşılığını mutlaka verir.
İşte bu üç makamdan üç tür ilim doğmaktadır. Bunlar:
1. Allah'ın nimetlerinin hatırlatılması,
2. Allah Teâlâ'nın günlerinin hatırlatılması,
3. Ahiret hayatının hatırlatılması.
Kur'ân-ı Kerîm, işte bu üç ilmi açıklamak üzere inmiştir.
Bu ilimlerin açıklanmasına büyük önem verilmiştir; çünkü insan yaratıldığında içine, şanı yüce olan Yaratıcısına karşı bir meyil konulmuştur. Bu meyil, farkedilmesi çok zor bir duygudur; ancak ona uygun ve mahal (mazinne) bulunan şeyle idrak edilebilir. Sağlıklı vicdanların kabul edeceği üzere, ona lâyık ve mahal olan şey de, Allah Teâlâ'ya ibadetin O'nun kulları üzerinde bir hakkı olduğuna inanmaktır; çünkü O, insanlara nimetler vermiştir; amellerinden dolayı da sorumlu tutmuştur. Bu durumda kim iradeyi ve Allah Teâlâ'nın kulları üzerinde hakkının sabit olduğunu inkâr ederse yahut mücâzâtın bulunmadığını iddia ederse, o kimse fıtrî safiyetini kaybetmiş bir dehrî (tabiatperest, materyalist) demektir, Çünkü o, kendi yaratılışı sırasında özüne yerleştirilmiş bulunan fıtrî meylin mahallini kendi aleyhine olmak üzere bozmuş; onun naibini, halefini, yerini dolduracak şeyi ifsad etmiştir.

İnsan Ruhunda Nurânî Bir Letafet Vardır; Bu, Yapı İtibariyle Allah'a Meyleder:

Eğer bu meylin esasını öğrenmek istersen bil ki: İnsan ruhunda nurânî bir letafet vardır; bu, yapı itibariyle, -aynen demirin mıknatısa doğru meyli gibi- Allah'a meyleder. Bu, vicdan (sezi) yoluyla elde edilebilen bir sonuçtur. Kendi letafetleri üzerinde dikkatlice düşünen ve her letafeti kendi özelliği ile kavrayan herkes, bu nurânî letafeti ve yapı itibariyle onun Allah Teâlâ'ya doğru meyledişini mutlaka kavrar.
Bu meyle ehl-i vicdan, "zatî muhabbet" derler. Bu, -aynen diğer duygularda olduğu gibi- ancak yaşanarak öğrenilebilir; burhanlar yoluyla elde edilemez; açın açlığı, susuzun susuzluğu gibi bir duygudur.

İnsan, Süfli Bir Meşgale İçerisinde Olduğu Zaman Uyuşturucu Kullanmış Gibi Olur:

İnsan, süflî letafetler içerisinde kendisini kaybetmiş bir halde ise, o zaman bedeninde uyuşturucu kullanmış bir kimse gibi olur; ne soğuğu ne de sıcaklığı hisseder. Süflî letafetlerin etkinliklerini kaybetmesi halinde, nesemenin parçalarından pek çoğunun dağılması, özellik ve kuvvetlerinden birçoğunun noksanlaşması sonucu doğar. Etkinliğin kaybolması ya ıztırarî ölümle olur. Ya da nefsanî ve bedenî riyazetler gibi ihtiyarî ölümle ve acayip yollara tutunmak suretiyle olur. Bu durumda o, kendisinden uyuşturucunun etkisi kaybolan kimse gibi olur; uyuşturucuyu aldığı sırada hiç hissetmediği şeyleri duymaya başlar.

İnsan Öldüğünde, Eğer Allah'a Yönelmiş Halde Değilse, O Bahtsızın Biri (Şaki) dir:

İnsan öldüğü zaman, Allah'a yönelmiş bir halde değilse, yönelmeyişi basit bir cehalet ve halis bir yoksunluk sebebiyle ise o, insan türünün kemâl hali itibariyle bahtsızın biri (şakî) dir.
Kendisine orada bulunan bazı şeyler açılmış olabilir; fakat kabiliyetinin bulunmayışı sebebiyle inkişâf tam olarak gerçekleşmez, bunun sonucunda şaşkın ve çaresiz bir halde kalır. Allah'a yönelmeyiş hali, ilmî ve amelî melekelerinde ona ters düşen bir halin bulunması sebebiyle ise, bu halde çekişine olur; nefs-i natıka tarafı Ceberut âlemine doğru çeker, neşeme ise kazanmış olduğu ters düşen hal ile birlikte süflî âleme doğru çeker. Bu durumda nefsin cevherinden doğan ve üzerine yayılan bir ürperti (vahşet, yalnızlık) hali ortaya çıkar.
Muhtemelen bu durum, bazı olayların -ki bunlar ürperti (vahşet) suretleridir- surete bürünmesini gerektirir. Bu aynen, safra mizaçlı birinin uykusunda ateş ve alev görmesi gibidir. Bu, nefsin bilinmesi hikmetinin ortaya koyduğu bir esastır. Yine bu hal, Mele-i a'lâ sakinlerinin öfkeli bakışlarını doğurur ve bu, meleklerin ve ihtiyar sahibi diğer zevatın kalplerine o kişiye azap etmeleri ve elem vermeleri şeklinde ilhamlara dönüşür. İşte bu, insanların nefislerinde doğan düşünce ve insiyakların sebeplerini bilmenin gerektirdiği bir esas olmaktadır.
Kısaca; Ceberut tarafına doğru meylin bulunması; bağını süflî zulmetlerin istilasından çözmeyi temin edecek amellerin gerekliliği; bu amellerin terki sebebiyle sorgulanma; her kişide kendisini gösteren insan türüne ait hükümler, kuvvetler ve ondan kaynaklanan sonuçlar mesabesindedir. Bu durum, türlerin yaratıcısı olan ve âleme varlık veren Allah'tan küllî maslahata uygun düşecek şekilde böyle takdir edilmiştir; insanların üzerinde anlaşmaları ve kendiliklerinden üstlenmeleri, insanlar arasında geçerli bulunan merasimler böyle olduğu için öyle değildir. Bütün bu ameller, aslında Allah Teâlâ'ya doğru cezbedilen -sözünü ettiğimiz- nuranî letafetin hakkının verilmesi; onun gereklerinin tam olarak yerine getirilmesi, eğriliklerinin doğrultulmasıdır.
Ancak, bu mana çok incedir ve bu nükteyi çok az kimse kavrayabilir. Bu sebeple hakkın; bu mana neye meyletmiş, neye yönelmiş ve neye doğru yanaşmışsa, ona nisbet edilmesi gerekir. Sanki bu, bir başka cihete meyleden nefsin bazı kuvvelerini belirlemektir. Sanki bu yukarıda geçen "Allah'a meyleden nuranî letafetin hakkının verilmesi" sözümüzün bir özeti gibidir. (?)
İlâhî şeriatlar, işte bu sırrı, insanların fıtrî bilgileriyle kolayca anlayabilecekleri basit bir ifadeyle açıklayarak inmişlerdir. Bu konuda sünnetullah, anlaşılması zor manaları, o manalara uygun misalî kalıplara koyarak indirmektir. Meselâ, bizden birinin, rüyasında tamamen soyut olan bir manayı, âdeten o soyut şeyden ayrılmayan, ya da dengi ve benzeri bulunan bir şeyin suretinde görmesi ve böylece algılaması gibi.
Denildi ki: İbadet, Allah Teâlâ'nın kulları üzerindeki bir hakkıdır. Buna göre, Kur'ân'ın hakkı, Rasûlullah'ın (s.a.) hakkı, efendinin hakkı, anne babanın hakkı, akrabalık hakkı.., bunlar da ona kıyas edilmelidir. Aslında bütün bunlar, kişinin kemâle erebilmesi için uyması gereken nefsinin yine kendisi üzerindeki hakkıdır. Dolayısıyla nefsine zulmederek onları yerine getirmezlik edemez. Bu haklar, esasen kişinin kendi nefsine ait bir hak olmakla birlikte, muamelede bulunulan ve talep hakkı olan kimselere nisbet edilerek (meselâ ana baba hakkı gibi) isimlendirilmiştir. Bu itibarla, sakın ola ki, zahirleri üzere anlayanlardan olmayasm; aksine işin hakikatini gören ve ona göre hareket edenlerden olasın.

7) Allah Teâlâ'ya Ait Nişanelere (Şeâir) Saygı Göstermek

Allah Teâlâ, şöyle buyurur:

"Her kim, Allah'ın nişanelerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır." [358]

İlâhî Şeriatlar, Allah'ın Nişanelerine Saygı Esasına Dayanır:

Bil ki: İlâhî şeriatlar, Allah'ın nişanelerine saygı, onlarla Allah Teâlâ'ya yaklaşma esası üzerine kurulur. Çünkü -daha önce de işaret ettiğimiz gibi- bu, Allah'ın sünneti olmak üzere insanlar için belirlediği yolun gereği olmaktadır. Yüce Allah, soyut kavramları, kolay kavranabilmesi için müşahhas şeylere benzetmek yoluyla insanların anlayışlarına indirgemektedir.
Nişanelerden (şeâir) maksadımız, Allah Teâlâ'ya ibadette kullanılan açık ve duyularla algılanabilen şeylerdir. Bunlar sadece Allah'a has kılınmış ve bunun sonucunda onlara gösterilen saygı, Allah Teâlâ'ya saygı; onlara karşı gösterilen saygısızlık da yine Allah Teâlâ'ya gösterilen saygısızlık kabul edilmiş ve bu insanların kalplerinde hiç çıkmayacak şekilde böylece yer etmiştir.

Bir şeyin nişane özelliği kazanabilmesi, tabiî bir yolla olur. Şöyle ki: İnsanlar, içlerinde bir âdet ve haslete karşı yatkınlık ve huzur hissederler. Zamanla o, yaygın ve meşhur bir hal alır ve bedihî şeylerden sayılır, hakkında asla kuşku duyulmaz bir duruma gelir. İşte o zaman, Allah'ın rahmeti, içlerindeki duyguların ve aralarında yaygın halde bulunan bilgilerinin (nişane olmasını) gerektirdiği şeylerin suretinde tecellî eder de, insanlar hemen onu kabul ederler; böylece o şeylerin hakikati üzerinden perdeler kaldırılmış olur, onlara yönelik çağrı uzak yakın herkese aynı düzeyde ulaşır. İşte o zaman, onlara saygı duyulması insanlar üzerine yazılır ve durum, Allah'ın adıyla yemin etme gibi bir hal alır. Nasıl ki Allah'ın adıyla yemin eden kimse, yalan söylemesi halinde içinde Allah'a karşı bir saygısızlık ettiğinin bilincinde olur ve bu yüzden sorgulanmayı hakederse, burada da durum aynı olur. İnsanlar arasında bazı şeyler yayılır ve onlar hakkında bilgi sahibi olurlar. Bu durum, haklarında Allah'ın rahmetinin, ancak bilgi sahibi oldukları şeyler doğrultusunda tecellî etmesini gerekli kılar. Zira, ilâhî tedbir, en kolaydan başlayan bir tedricîlik esasına dayanır. Ve yine bu durum, insanların onlara karşı son derece saygı göstermelerini ve bu yüzden de sorgulanmalarını gerekli kılar. Çünkü onların kemâl halleri, hiçbir kusur gösterilmeksizin ifade edilen saygı halidir. Zira Allah Teâlâ, kendisine yönelik bir fayda getirmesi için kullarına herhangi bir şey vacip kılmış değildir; O, böyle bir durumdan münezzehtir. Aksine O'nun vacip kıldığı bütün yükümlülükler, sonuç itibariyle kulların kendi menfaatlerine yöneliktir. Bu durumda insanların mükemmellikleri, ancak en üst düzeyde saygı göstermeleriyle mümkün olacaktır. Dolayısıyla insanlar, kendi telakkileri doğrultusunda mükellef tutulmuşlar ve üzerlerinde bulunan Allah Teâlâ'ya ait haklar konusunda ihmal göstermemekle emrolunmuşlardır. Bu gibi konuların teşri kılınmasında asıl amaç, ferdin hali olmayıp, sanki bütün insanlık gibi kabul edilen toplumun halidir.

Ve lillâhi'l-hucceti'l-bâliğa! [359]

Allah'ın En Büyük Nişaneleri:

Allah Teâlâ'nın en büyük nişaneleri dört tanedir:
1. Kur'ân,
2. Ka'be,
3. Peygamber,
4. Namaz.

1. Kur'ân-ı Kerîm:

Öteden beri insanlar arasında teamül şudur: Hükümdarlar, tebaalarına fermanlar gönderirler; tebaanın bu fermanlara gösterdikleri saygı, onu gönderen hükümdara saygı ile aynı sayılır. Peygamberlere ait sahifeler, çeşitli müelliflere ait eserler yaygın olarak bulunur. İnsanların, peygamberlerin yollarından yürümeleri, onlara ait kitaplara gösterdikleri saygı ve onları okumalarına bağlı bulunur. Asırlar boyu okunan ve rivayet olunan bir kitap olmaksızın ilimlerin kabul ve nesilden nesile aktarılması ilk bakışta muhal gibi görülür. İşte insanların bu durumu, Allah Teâlâ'nın sonsuz rahmetinin, âlemlerin Rabbinden inen bir kitap suretinde tecelli etmesini gerekli kıldı ve ona saygı duyulması vacip oldu. Kur'ân'a gösterilmesi gereken saygı şekillerini şu şekilde sıralayabiliriz:
a) Onu dinlemek ve okunduğu sırada susmak.
b) Emirlerine anında icabet etmek; emretmesi halinde hemen tilâvet secdesi yapmak, teşbih etmek gibi.
c) Mushafa abdestsiz el sürmemek.

2. Kabe:

Ka'be'nin Allah Teâlâ'nın nişanelerinden olması şöyle olmuştur: Hz. İbrahim zamanında insanlar, güneş ve diğer yıldızların ruhaniyetleri adına tapınaklar, kiliseler.., yapma konusunda bir aşırılığa gitmişlerdi. Onlar, duyularla algılanamayan mücerred bir varlığa doğrudan yönelmenin muhal olduğuna inanırlardı. Bunun için de, tapınılan tanrılar adına heykeller yaparlar ve tanrılarının bu heykellere hulul ettiğine, dolayısıyla bu heykellere tapmanın kendilerini tanrılarına yaklaştıracağına itikat ederlerdi. İşte o zamanki insanların bu durumu, Allah Teâlâ'nın rahmetinin tavaf edecekleri ve böylece Allah'a yaklaşmaya çalışacakları bir ev şeklinde tecellî etmesini gerektirdi. Bunun üzerine Kâ'be inşâ edildi ve insanlar bu kutlu eve davet edildiler ve ona saygı duymakla emrolundular. Sonra asırlar boyu nesiller, ona saygı göstermenin, Allah Teâlâ'ya saygı; ona saygısızlığın da Allah Teâlâ'ya saygısızlık demek olduğu inancı üzere yetiştiler. İşte böyle bir inancın nesiller boyu yer etmesi sonrasında orayı haccetmek vacip kılınmış ve bu kutlu eve saygı gösterilmesi emredilmiştir. Ka'be'ye gösterilmesi istenen saygı şekillerinden olmak üzere şunlar istenmiştir:
a) Tavaf esnasında mutlaka temiz (abdestli) olmak,
b) Namaz kılarken oraya doğru yönelmek (kıble edinmek),
c) Abdest bozarken, ön ya da arkayı Kâ'be'ye doğru çevirmemek. [360]

3. Peygamber:

Peygamberlere, "elçi" denmesi, hükümdarların tebaalarına emir ve yasaklarım bildirmek üzere gönderdikleri elçilere benzer olmalarındandır. Elçilere saygının vacipliği, onlara gösterilen saygının, onları gönderene saygı kabul edilmesinden doğmaktadır. Peygamberlere gösterilmesi istenen saygı şekillerinden bazıları şunlardır:
a) İtaatlerinin vacip olması,
b) Adları anıldığında salât ve selâm getirilmesi,
c) Huzurlarında yüksek sesle konuşulmaması.

4. Namaz:

Namaz; insanların, -hükümdarın huzurunda kullarının el-pençe divan durması gibi- Allah Teâlâ'nın huzurunda saygıyla durmaları, O'na münâcâtta bulunmaları, O'na boyun eğmeleri manasına gelmektedir. Bunun içindir ki, namaz esnasında, ihtiyaç arzından önce övgü ve saygı ifade eden cümlelerin tekrarlanması, kişinin davranışlarında -aynen hükümdar huzuruna çıkan insanların duruşu gibi- dikkatli olması, organlarını salmaması, sağa sola bakmaması.., gerekli olmuştur. Şu hadis işte bu manayı ifade etmektedir:

[361]

“Sizden biri namaza durduğu zaman, hiç şüphesiz Allah Teâlâ onun önünde olur.”
Allah’u a’lem!

8) Abdest Ve Guslün Sırları

Tabiî Yapı Zulmetinden, Hazîre-i Kuds Aydınlığına:

Bil ki: Bazen insan tabiî yapısının karanlıklarından Hazîre-i kuds’ün aydınlığına sıçrayabilir, bu aydınlık (nurlar) kendisine galebe çalar ve bir süre tabiî yapısının egemenliğinden bir tür çıkar; onların içine katılır ve nefsi soyutlamaya yönelik konularda sanki onlardan biriymiş gibi bir hal alır. Sonra tekrar eski haline çevrilir ve artık ilk hale uygun düşen şeyleri arzular hale gelir; kendisini tekrar o hale ulaştıracak şeyleri bir ganimet bilir ve onları, kaçırdığı hallerin telafisi için bir ağ gibi kullanır. Bu haliyle içinde bir duygu hisseder; bu, murdarlıklardan kaçınma ve temizleyici maddeleri kullanma sonucu meydana gelen sevinç ve açılma (inşirah) hali olmaktadır. Kişi, ulaştığı bu hale dört elle sarılır.
Bu mertebedeki insanı şöyle biri takip eder: Muhbir-i sâdık’tan (yani peygamberden) temizlik halinin, insanın kemâl hali olduğunu, Bârî Teâlâ’nın o halin kulda olması sebebiyle hoşnut olacağını, o halde sayısız faydaların bulunduğunu duyar; daha önceden kendisinde mevcut bulunan kalbî şehadetle hemen onu tasdik eder ve emrolunan şeyleri yapar, onun haber verdiği şeylerin hep hak olduğunu görür; artık üzerine rahmet kapıları aralanır ve kendisi meleklerin boyasına girer.
Bu mertebedekileri takip eden bir zümre daha vardır ki, bunlar sözü edilen bu şeylerden hiçbir şey bilmez; ancak peygamberler onlara rehberlik etmişler ve onların âhiret hayatında meleklerin arasına katılmalarını temin edecek davranış biçimlerine kendilerini zorlamışlardır. Bunlar, zincirlerle cennete çekilen kimseler olmaktadırlar.

Hades (Manevî Kirlilik Hali), Nefsi Daraltır; Temizlik İse Genişletir:

“Hades” halinin, istikra sonucunda iki cinse münhasır olduğu görülür. Burada hadesten maksadımız, etkisi daha ilk bakışta nefis üzerinde hissedilen, mahalli munzabıt olduğu için çoğunluk insanların izalesiyle mükellef tutuldukları ve vukuu da çokça bulunan, öğretilmemesi halinde ise insanlar için büyük bir zararın söz konusu olduğu hades halidir. Bunlar:
1. Mide şehvetinin doğurduğu hades hali:
Nefsin, mideden dışarı atılması gereken üç şey yani yel, sidik ve dışkı ile meşguliyeti. İstisnasız her insan, karnında yel olduğu zaman ya da büyük ya da küçük abdest bozma ihtiyacını hissettiği zaman nefsinin daraldığını bilir ve hemen uygun bir yer arar, şaşkın ve daralmış bir hal alır. Kendisi ile açılması arasında bir perde olur. Yellendiğinde ya da büyük ya da küçük abdestini bozup hafiflediğinde ve gusül ya da abdest gibi nefsini temizlik hali için uyaracak bir davranışta bulunduğu zaman, bir rahatlama ve sevinç duyar ve sanki kaybettiğini bulmuş gibi olur.
2. Cinsî arzuların sebep olduğu hades hali:
Nefis, cinsî ilişki şehvetiyle meşgul olur ve tamamen kendisini ona kaptırır. Bu; nefsi, bütünüyle hayvanı tabiatına yöneltir ve başka bir şey görmez olur. Hayvanlar bile eğitilebilmekte ve istenilen şekilde davranışta bulunmaya alıştırılabilmektedirler; meselâ av için eğitilecek hayvanlar aç ya da uykusuz konulmak suretiyle itaate ahştırılabilmekte ve avı sahipleri adına tutmayı öğrenebilmektedirler; bazı kuşlar insanların konuşmalarını taklide zorlandığında bunu yapabilmektedirler. Kısaca her hayvan, kendi tabiatında bulunan bir özelliği izale etmesi ve yapısında bulunmayan bir özelliği elde etmesi için yoğun bir çaba ile karşı karşıya kaldığında bunu başarabilmektedir. Ancak daha sonra bu hayvanın salımvermesi halinde, eğitildiği doğrultuda değil de, şehvetinin doğrultusunda koşturması ve kendisini günlerce o lezzetlere kaptırması halinde, mutlaka binbir zorlukla kazanmış olduğu o melekeyi unutacak ve tekrar eski körlük, cehalet ve sapıklık haline dönecektir.

Cinsî İlişki, Nefsi Kirletir:

Kim bunu düşünecek olursa, hiç şüphesiz şehvetin, nefsin kirlenmesinde, çok yemek, macera ve nefsin meylettiği diğer şeylere nazaran daha fazla etkin olduğunu görür. Kişi, bunu bizzat kendi üzerinde tecrübe etmeli, dünyadan el etek çekmiş ruhbanların tedavisi konusunda -tekrar behimî güçlerinin hayata döndürülmeleri istendiğinde- tabiblerin zikrettikleri şeylere bakmalıdır.

Temizlik (Taharet) İki Çeşittir:

Eseri, ilk bakışta hemen hissedilen temizliğin, istikra sonucunda sadece iki çeşit olduğu görülür. Tabiî burada temizlikten, mamur beldelerde aracının -yani suyun- bol miktarda bulunması sebebiyle çoğunluk insanlardan yapmaları istenilen, durumu munzabıt olan, insan nefsi üzerinde en etkin bulunan ve aralarında öyle olduğuna dair yaygın bir kabul de olan, bunların yanında da tabiî bir yol özelliği arzeden temizliği kastediyoruz. Bunlar şunlardır:
1. Büyük temizlik (boyabdesti),
2. Küçük temizlik (abdest).
1. Büyük temizlik nefsi güçlü bir şekilde uyaran bir araçtır.
Büyük temizlik, tüm bedenin su ile yıkanması ve oğulmasıdır. Zira su, temiz ve temizleyici özelliğiyle pislikleri giderir. Onun bu özelliği insan tabiatınca müsellem kabul edilmektedir. Bu temizlik şekli, nefsi, temizlik, hasletine doğru güçlü bir şekilde uyarmaya elverişli bir araçtır. Öyle insanlar vardır ki, içki içerler ve sarhoş olurlar; sarhoşluk hali yapılarına hakim olur ve sonra haksız yere cana kıyma ya da son derece değerli bir malı itlaf etme gibi davranışlarda bulunurlar da, bu onlara bir şok etkisi yapar ve birden kendilerine gelirler ve akılları çalışmaya başlar, sarhoşluk hali birden ortadan kalkar. Bazı insanlar da vardır ki, zayıftırlar; bir türlü doğrulamazlar ve hiçbir şey yapamazlar. İşte böylelerini güçlü bir şekilde uyarabilmek için bir olayın olması gerekir; bunun sonucunda kızma, gayrete gelme veya meydan okuma gibi haller doğar ve o tip insan şiddetli bir

mücadeleye girer, aşırı bir şekilde kan döker.
Kısaca demek istiyoruz ki, nefsin tepkisel intikal ve bir hasletten hareketle diğerinin farkına varma özelliği bulunmaktadır. Bu özelliğin kullanılması, nefis terbiyesinin esasıdır. Bu uyarı, onun en üstün temizlik şekli olduğuna dair insanların tabiatlarımn ta derinliklerine nüfuz edecek, nefislerinde kök salacak bir şeyle olabilir ki, bu da ancak su ile yapılan temizlik şeklidir.
2. Küçük Temizlik: Bazı organlara münhasırdır:
Küçük temizlik ise, sadece bazı organların yıkanmasıyla yetinmektir. Çünkü organlar, normal yaşamaya elverişli iklimlerde genelde açıkta bulunurlar; örtülmezler, bunların elbisenin dışına çıkmaları tabiî bir yol kabul edilir. Rasûlullah'ın (s.a.), kolsuz, yensiz, yakasız kumaş parçasına, kollar içeride kalacak şekilde dolanmayı yasaklaması [362], giyim kuşamda tabiî olan yolun, organların dışarıya çıkabilmesini sağlayacak şekilde olması gerektiğine işaret olmaktadır. Çünkü elbisenin böyle olmaması halinde, organların yıkanması esnasında sıkıntı ve zorluk olacaktır. Bu zorluk, diğer organlar için söz konusu değildir. Sonra medenî milletlerde âdet, her gün bu organların temizlenmesi şeklinde cereyan etmektedir. İnsanlar, hükümdarların ve benzeri büyüklerin huzuruna girecekleri, temizlik isteyen işler yapacakları zaman behemehal açıktaki organlarım yıkayagelmişler, onların temiz olmasına özen göstermişlerdir. Bunun sebebi şudur: Bu organlar açıkta oldukları için, çabuk kirlenirler. Sonra insanların bir araya gelmeleri halinde göze batan, dikkati çeken bu organlardır. Tecrübe ile de sabittir ki, organların yıkanması, yüze ve başa su serpilmesi, nefsi uyku, baygınlık gibi hallerde güçlü bir şekilde uyarmaktadır. Meseleyi daha iyi anlayabilmek için insan, bu konuda kendi tecrübe ve bilgisini dikkate almalı ve yine tabiblerin bayılan ya da ifrat halde bulunan ishal ve kan aldırma hallerinde yapılmasını tavsiye ettikleri şeylere bakmalıdır.

Temizlik, İnsanın Kemal Haline Ulaşabilmesi İçin Geçmesi Gereken Bir Kapıdır:

Temizlik, ikinci derecede bulunan ihtiyaç kapılarından biridir ve insanın kemal hali bu kapıdan geçmesine bağlıdır. Temizlikte, meleklere yakınlık, şeytanlara uzaklık vardır; kabir azabını uzaklaştırır. Nitekim bu manada Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Sidikten sakının; çünkü kabir azabının hemen hepsi ondandır." [363]
Temizliğin, nefsin "ihsan" mertebesine ulaşabilmesinde büyük bir etkisi vardır. Bu manada olmak üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Ve Allah, temizlenenleri sever." [364]

Temizlik Sayesinde, Nefiste Melekî Bir Nur Yerleşir:

Temizlik anlayışı nefiste yer edip fiilî olarak karar kılınca, meleklerin nurlarından bir ışıltı onda yer eder; hayvanî zulmetten bir parça da söner ki bu, iyiliklerin yazılması, hataların da keffâret olunması demektir. Temizlik, bir vecibe edinilmesi halinde, pek çok fayda sağlar.
İnsan, temizliğe dikkat eder ve bu konuda insanların hükümdarın huzuruna giderken gösterdikleri titizliği gösterir, beraberinde niyet ve belli zikirler de bulundurursa, sû-i ma'rifetten kurtulur. (?) İnsan, kendi kemalinin ancak bu olduğunu anladığı zaman, organlan, herhangi bir hissî saik olmaksızın aklının gerekli bulduğu doğrultuda davranışa geçer. Bütün bunların ötesinde temizlik, tabiatın akla boyun eğmesini'sağlayacak bir temrindir (alıştırma).
Allah'u a'lem!

9) Namazın Sırları

İnsan, Hazîre-i Kuds'a Çıkabilir:

Bil ki: İnsan, Hazîre-i kuds'a yükselebilir ve Cenâb-ı Allah'a sımsıkı yapışabilir. İşte o anda kudsiyyet âleminden üzerine tecellîler iner, bunlar nefse galebe çalar ve bu sayede kişi, dil ile tavsifi mümkün olmayan şeyleri görür. Sonra tekrar eski haline döndürülür; ama artık kararı kalmaz, nefsi ile mücadeleye girer, süflî haller arasında, nefsin marifetullah içerisinde istiğrak haline en yakın bulunan bir vaziyetle ona karşı koyar, bu hali, elden kaçırmış olduğu şeylerin telafisi için ağ olarak kullanır. Bu hal, şüphesiz ki bu amaçla konulmuş bulunan fiiller ve sözler aracılığıyla yapılan tazim, huşu ve yakarıştır.
Bu mertebedeki insanı şöyle biri takip eder: Muhbir-i sâdık'ı (yani peygamberi) işitir, onu bu hale çağrır ve teşvik eder bulur. Kendisinde mevcut bulunan kalbî şehadetle hemen onu tasdik eder ve emrolunan şeyleri yapar, onun haber verdiği şeylerin hep hak olduğunu görür ve böylece umduğu makamlara yükselir.
Bu mertebedekileri takip eden bir zümre daha vardır ki, bunlar namaz niyaz nedir bilmezler; ancak peygamberler onları namaza zorlamışlardır. Bu aynen bir babanın çocuklarını bir sanat öğrenmeleri için, hoşlanmadıkları halde zorlamasına benzer. Bazen insan, Rabbinden bir belânın uzaklaştırılmasını veya bir nimetin verilmesini ister. Bu durumda en uygun olanı, kişinin tazim ifade eden fiil ve sözlere iyice kendini vererek benliğini unutmasıdır. İstemenin ruhu mesabesinde olan himmet ancak böyle etki edebilir, işte bu, istiskâ yani yağmur dua ve namazında sünnet kılınmıştır.

Namazın Esasını Üç Şey Teşkil Eder:

1. Huşu:
Namazın aslı üç şeyden müteşekkildir:
a) Bunlardan birincisi, Allah Teâlâ'nın celâl ve azametini düşünme sonucunda kalbin huşu ile dolmasıdır.
b) Sonra dilin, bu azameti, bu huşûyu, en açık kelimelerle ifade etmesidir.

c) Daha sonra da organların, kalpteki huşûya uygun düşecek hareketlerde bulunmasıdır. Şâir şöyle demiştir:

"Üç şey vardır ki, bana olan nimetlerinizi sayar döker
Elim, dilim ve gizli bulunan kalbim..."

2. Niyaz (münâcât):

Kulun saygı göstermek amacıyla yapacağı fiillerden biri, Allah Teâlâ'nın huzuruna niyazla durması, yönünü ve gönlünü O'na çevirmesidir.

Bundan daha üstünü, kendi zelilliğini, Rabbinin de izzetini bütün benliğinde hissetmesi ve bunun bir göstergesi olarak başını öne eğmesidir. Zira bütün insanlarda ve hayvanlarda başın yukarı dikilmesi, fıtrî olarak azgınlık ve büyüklenme emaresi, boynun bükülmesi de huşu ve teslimiyet belirtisi olmaktadır. Bu manaya işaret olmak üzere Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Biz dilersek, onların üzerine gökten bir mucize indiririz de, ona boyun eğmek zorunda kalırlar." [365]

3. Yüzü toprağa sürmek (secde etmek):

Bundan daha ilerisi, kişinin en şerefli ve duyularının hepsinin bir arada bulunduğu uzvu olan yüzünü Yüce Allah'ın huzurunda toprağa sürmesidir.

Sözünü ettiğimiz saygı gösterme amacıyla yapılan bu hareketler, insanlar arasında yaygın bulunmaktadır ve gerek namazlarında ve gerekse hükümdarlarının ve emirlerinin huzurunda bu tür davranışlarda bulunmaktadırlar.

En güzel namaz, en aşağı mertebeden başlayarak en üstün olanına doğru bu üç hali içinde toplayan namazdır. Böylece, huşu ve kulun kendi zaafını hissetmesinde de giderek bir artış olacaktır. Sonra bu aşağıdan yukarıya doğru yükselme halinde, ne sırf en yüce saygı şeklinde, ne de yukarıdan aşağıya doğru düşüş halinde bulunmayan sonsuz faydalar vardır.

Namaz, Allah Teâlâ'ya Yaklaştıran Amellerin Anasıdır:

İnsanı, Allah Teâlâ'ya yaklaştıran amellerin anası olarak, ne O'nun azameti hakkında tefekkürde bulunmak, ne de sürekli O'nu zikretmek değil de namaz kılınmıştır. Çünkü Allah Teâlâ hakkında sağlıklı tefekkürde bulunmak, ancak üstün şahsiyetler için uygun ve mümkün olabilir. Oysaki bu kabiliyette insanlar çok azdır. Çoğunluğu oluşturan sıradan insanlar, Allah Teâlâ hakkında tefekkürde bulunmaya dalarlarsa, aptallaşırlar ve bir kazanç elde etmek şöyle dursun ellerindeki sermayeden de olurlar. Zikir ise, çoğunluk hakkında, ona açıklık getirecek, bedeniyle işleyeceği, adabına riayet edeceği saygı ifade eden amellerle desteklenmediği sürece lâklakadan ibaret kalır, herhangi bir fayda sağlamaktan uzak olur.

Namaz, Allah Teâlâ'nın Azameti Hakkında Bir Tefekkürdür:

Namaz ise, her ikisinden [366] farklıdır; o, aşağıdaki unsurların bir araya gelmesinden oluşmuş bir hakikattir:

1. Tefekkür: Namaz, ikinci kasıtla Allah Teâlâ'nın azameti hakkında bir tefekkür ile herkesin yapabileceği bu tefekküre tabi olarak doğan bir iltifat halidir. Kabiliyeti olan kimselerin, şühûd deryasına dalmasına mani olacak bir şey yoktur; aksine bu durum, kişiyi son derece uyarır.

2. Dua ve niyaz: Namazın ikinci bir unsuru, amelini sırf Allah Teâlâ için işlemiş, yüzünü Allah'a doğru çevirmiş olduğunu belirten, yardımı sadece O'ndan istediğini ifade eden dua ve niyazlardır.

3. Fiiller: Namazın üçüncü unsuru ise secde ve rükû gibi saygı ifade eden fiillerdir.

Bu üç unsurdan her biri, diğerinin destekleyicisi, tamamlayıcısı ve uyarıcısı mahiyetindedir. Böylece namaz, avam-havas bütün insanlar için faydalı olmakta, her insanın kabiliyetinin gerek duyduğu şeyin ortaya çıkması için güçlü bir ilaç etkisi yapmaktadır.

Namaz, Mü'minin Miracıdır:

Namaz, mü'minin miracı ve uhrevî tecellîler için hazırlık olmaktadır. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi bu manayı ifade etmektedir:

"Görmek için birbirinizle itişip kakışmadan şu dolunayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz. Bu itibarla eğer güneşin doğmasından önce bir namazdan ve batmasından önce bir namazdan geri kalmamaya gücünüz yetiyorsa, bunu yapın." [367]

Namaz, muhabbetullah ve O'nun sonsuz rahmetini harekete geçirmek için bir sebeptir. Bu bağlamda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Çok secde etmek suretiyle nefsin için bana yardımcı ol!" ***[368]***

Allah Teâlâ, cehennemliklerin halini anlatırken onların şöyle diyeceklerini bildirir:

"Biz, namaz kılanlardan değildik." [369]

Namaz, kişinin nefsinde tam yer edince, Allah'ın nuru içerisinde benliğini kaybeder ve o anda hataları keffâret olunur. Ayette şöyle buyurulmuştur:

"*Şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderir."* ***[370]***

Vesveselerin giderilmesi konusunda, namazdan daha faydalı bir şey yoktur. Özellikle de namazın fiil ve sözlerini tam bir gönül huzuru ve ihlâs niyeti ile ifa etmesi halinde son derece yararlı olur. Uyulması zorunlu bir merasim kılındığı zaman, açık bir fayda sağlar ve bu durumda müslümanı kâfirden ayıran bir belirti (alâmet-i farika) halini alır. Bu manaya işaret eden Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bizimle, onlar (kâfirler) arasını ayıran şey namazdır; kim onu terkederse, kâfir olur." [371]

Nefsin, akla boyun eğmesini ve onun hükmü doğrultusunda hareket etmesini sağlamak amacıyla temrin yapılacaksa, bu iş için namaz kadar faydalı başka bir şey daha yoktur.

Allah'u a'lem!

10) Zekâtın Sırları

Yoksul İnsanların, Allah'a Niyazda Bulunmaları, İlâhî Cömertlik Kapısını Çalar:

Bil ki: Yoksul bir kimse, bir ihtiyaçtan dolayı Allah Teâlâ'ya söz ya da lisân-ı hal ile tazarru ve niyazda bulunduğu zaman, onun bu niyazı ilâhî inayet kapısını çalar. Bu durumda maslahat, bazen iyi bir insanın kalbine o yoksulun ihtiyacını gidermesi ilhamının konulmasını gerektirir. Gelen ilham, ilgili kişiyi bürüyünce hemen harekete geçer, durumu kavrar ve gereğini yaparsa, Allah Teâlâ ondan razı olur; üstünden, altından, sağından solundan üzerine bereketler yağdırır ve o kişi ilâhî rahmete mazhar olur.
Bir gün yoksulun biri, bana çaresizliğini belirterek ihtiyacım arzetti. O anda ben, kalbimde bir ilham hissettim; bana o kimseye istediği şeyi vermem emrediliyor, dünyada ve âhirette büyük bir mükafaatla ödüllendirileceğini müjdeleniyordu. Bunun üzerine ben de hemen adamın ihtiyacını gördüm ve Rabbimin bana vadetmiş olduğu şeyleri müşahede ettim. Onun ilâhî kerem kapışım çalması, ilhamın harekete geçmesi ve benim kalbimi seçmesi, vadedilen mükafaatın ortaya çıkması.., bütün bunlar hep gözümün önünde cereyan etmişti.

Bazen, Gerekli Yere İnfakın Ulaştırılması Allah'ın Rahmeti Sebebiyle Olur:

Bazen de olur ki, infakın ihtiyaç duyulan mahalle ulaştırılması, Allah'ın rahmeti sonucu olur. Meselâ, Mele-i a'lâ'da bir milletin işlerinin düzene sokulması için bir saik oluşur ve bu halde iken, o milletin işlerim yoluna koymak için çalışan herkes Allah'ın rahmetine mazhar olur. Böyle bir durumda infakta bulunarak o milletin darboğazdan çıkmalarını sağlamak, zorluk ve darhk anında yapılan savaş (gazvetu'l-usre) gibi sevaplı olur. Meselâ, bir yerde kuraklık olması ve orada yaşayan milletin, yeryüzünde yardıma en muhtaç bir halde olması ve onlara yardım edilmesi böyledir.
Kısaca, Muhbir-i sâdık (peygamber), bu gibi halleri gözönüne alarak küllî bir sonuç çıkarır ve:
"Kim, şöyle şöyle ya da şu şu halde bir yoksula tasaddukta bulunursa, onun ameli kabul olunur." der. Onu biri işitir, hemen kalbî şehadetle sözüne boyun eğer, yardıma koşar, sonunda da kendisine vaad olunanı gerçek bulur.

Allah Yolunda İnfakta Bulunmak En Faydalı Şeydir;

Bazen nefis, mal tutkusu ve cimriliğin kendisine zararlı olduğunu, onu doğru yolundan alıkoyduğunu kavrar ve bundan büyük bir sıkıntı duyar. Bundan kurtulmanın, en çok sevdiği malları infak etmeye kendisini alıştırmada olduğunu görür. Bu durumda kişinin infakta bulunması, kendisi için en hayırlı bir davranış olur. Eğer infak yoluyla bu badireyi aşamazsa, o zaman mal tutkusu ve cimrilik giderek güçlenerek eski hali üzere kalmaya devam eder ve âhirette zehirinin çokluğundan ötürü başının tüyü dökülmüş bir yılan şeklinde surete bürünür, boynuna dolanır, kendisine işkence eder veya mallan kendisine zarar verici şekilde temessül eder. Nitekim hadiste (zekâtını vermeyen bir kimse hakkında) şöyle buyurulmuştur:
"*Malları (develeri ve koyunları) tarafından düz bir yerde tepelenir.*" [372]
Allah Teâlâ, da şöyle buyurmaktadır:
"Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlara hemen acıklı bir azabı müjdele. Onlar cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla, onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak..." [373]

Mü'min, Malını Harcamakla Kendisini Helakten Kurtarır:

Bazen, kul her taraftan kuşatılır ve âlem-i misalde helakine hükmedilir. Tam bu esnada, büyük miktarda mal infakında bulunur, kendisi ve Allah'ın rahmetine mazhar bazı insanlar Allah Teâlâ'ya onun hakkında tazarru ve niyazda bulunurlar. Bunun üzerine, malını infak etmesi sebebiyle, o kişinin helaki kararı silinir. Şu hadis buna işaret eder:
"Kazayı ancak dua çevirir; ömrü de ancak iyilik uzatır." [374] Bazen insan, hayvanı gücünün egemenliğine girerek çok kötü ameller işler, sonra onların kötülüklerim anlar. Sonra hayvanı gücü kendisine tekrar galebe çalarak o kötü işlere yeniden döner. Bu durumda olan kimselerin, yaptıklarını bir tür telafi etmek üzere büyük miktarda mal sarfetmesi hikmet gereği olmaktadır. Böylece harcadığı mal gözünün önüne gelecek ve bu, kastettiği şeyi yapmasına engel olacaktır.

Sadaka, Bereketi Artırır Ve Allah Teâlâ'nın Gazabını Söndürür:

Güzel huyların kazanılması ve birlikte yaşama düzeninin korunması; muhtaçları doyurmak, selâmı yaymak ve her türlü yardımlaşmada bulunmak.., gibi hasletlerle mümkün olur. Bu yüzden, bunların yapılması emrolunur ve bunlar sadaka sayılır. Zekât, malın bereketini artırır ve ilâhî rahmeti harekete geçirmesi sebebiyle Allah Teâlâ'nın gazabını söndürür, cimrilik için takdir olunan âhiret azabını ortadan kaldırır, Mele-i a'lâ sakinlerinden yeryüzünü ıslâhla görevli olanların o kula hayır dua etmelerini sağlar.
Allah'u alem!

11) Orucun Sırları

Açlık Ve Susuzluk, Şehveti Kırar; Hayvanı Gücü Melekî Gücün Emrine Sokar:

Bil ki: Bazen insan, Hakk'tan gelen ilham vasıtasıyla, hayvanı yapısındaki hiddet ve şiddet halinin, ulaşabileceği kemâl hali için bir engel olduğunu

görür ve bunun üzerine ona kızmaya başlar, onu azgınlık halinden uzaklaştırarak uysal bir hale getirmek ister. Bu konuda kendisine yardımcı olmak üzere açlık ve susuzluktan, cinsî ilişkiyi terketmekten, diline, kalbine ve diğer organlarına sahip olmaktan daha uygun bir yol göremez ve nefsânî hastalığını tedavi etmek amacıyla bu yollara sarılır.
Bu tür insanları şunlar takip eder: Bunlar, sözü edilen bilgileri, Muhbir-i sâdık'tan (peygamber) işitmiş ve kalpleriyle onu tasdik ederek dediklerini yapmaya koyulmuşlardır.
Bunları, peygamberlerin zoraki bu yola ittikleri kimseler izler. Onlar, neyin ne olduğunu bilmezler; fakat sonuçta şehvetin kırılması neticesinde doğan faydaları elde etmiş olurlar.

Tabiî Yapının Akla Boyun Eğmesi, Bir Kemal Halidir:

Bazen insan, tabiî yapısının aklın hükmü altına girmesini, kendisi için bir kemal hali görür. Ancak tabiatı her zaman uysal olmaz; bazen itaat, bazen de isyan eder. Bu durumda insan, temrine ihtiyaç duyar ve oruç gibi zor işlere girişir; tabiî yapısını orucun gereklerine uymaya zorlar ve ahde vefa göstermeyi üstlenir. Buna devam ede ede, sonunda amacına ulaşır.
Bazen insan büyük bir günah işler; keffâret olması için, kendişine ağır gelecek şekilde peşipeşine oruç tutmaya karar verir; böylece o tür günahlara bir daha dönmemesini temine çalışır.
Bazen nefsi, kadınlara karşı arzu duyar; fakat evlenecek maddî güce sahip olmaz. Öbür taraftan da zinaya düşmekten korkar. İşte bu gibi durumlarda oruç yoluyla nefsini kırar ve onu dizginlemiş olur. Rasûlullah'ın (s.a.):
"Kim evlenmeye güç yetiremezse, oruç tutsun; çünkü oruç, onun için şehveti kıran bir araçtır." [375] Buyruğu bu manada söylenmiştir.

Oruç, Hayvani Gücün Zayıflaması Oranında Hatalara Keffâret Olur:

Oruç, büyük bir iyilik (hasene) olup, melekî yönü güçlendirir; hayvanı yönü de zayıflatır. Ruhu cilâlamakta, nefsi kontrol altına almakta oruç gibisi yoktur. Bu yüzdendir ki, kudsî hadiste Allah Teâlâ, oruç hakkında şöyle buyurmuştur:
"Ademoğlunun her ameli kendinindir. Yalnız oruç müstesnadır. Çünkü o benimdir, onun mükâfatını verecek olan benim." [376]
Oruç, hayvanı gücün zayıflaması oranında hatalara keffâret olur. Oruç sayesinde insan büyük ölçüde meleklere benzer bir hal alır; artık melekler onu severler. Bu sevgi sonuçta, hayvanı yönü zayıflatır. Bu meyanda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmaktadır:
"Şüphesiz oruçlunun ağız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir." [377]
Oruç, usulü dairesinde tutulması halinde, her bakımdan faydalı olur. Bir ümmetin tümden oruç tutması durumunda şeytanlar zincirlere vurulur; onlara cennet kapıları açılır, cehennem kapıları da kapatılır.

İnsan, Nefsine Hakim Olduğunda, Tenzih Yoluyla Zât-ı Bârvye Ulaşır:

İnsan, nefsini kontrol altına almak ve onun kötülüklerini gidermek için çalıştığında, bu yolda yaptıkları işlerin, âlem-i misalda takdisi bir sureti olur. Evliya ve arifinden bazı pâk kimseler," o surete doğru teveccüh ederler ve ilmi hakkında gayptan desteklediler. Böylece o kimse, tenzih ve takdîs yoluyla Zât-i Bâri'ye ulaşır.
"Oruç benim içindir, onun mükâfatını verecek olan benim." [378] Buyruğunun manası işte budur.

İtikâf:

Bazen insan, geçim telaşına düşmüş olmanın getirdiği gailelerin içerisinde Allah'tan uzaklaştığını hisseder. Bu durumda ibadet için inşa edilmiş bir mescide kapanıp dünya işlerinden bir süre el etek çekmesi faydalı olur. Bunu devamlı olarak yapmasına imkân yoktur. Ancak, bir şey tümden elde edilemiyor diye hepten de bırakılmaz. Dolayısıyla böyle bir insan, fırsatlar kollar ve haline uygun düşecek ölçüde itikâfa çekilir. Bu durumdaki insanları, Muh-bir-i sâdık'ın (peygamber) sözüne kulak veren ve kalbî şehadetiyle onu tasdik edip, dediklerine uyan kimseler takip eder. Daha sonra da -daha önce de geçtiği üzere- zoraki sevkedilen sıradan insanlar gelir.
İnsan oruç tutabilir ama dilini korumayı ancak itikâf yoluyla öğrenebilir.
İnsan, zaman olur Kadir gecesini idrak etmeyi ve meleklerle temas kurmayı arzular. Bu amacına ulaşabilmesi için ise mutlaka itikâfa girmesi gerekir. İleride Kadir gecesinin ne anlam ifade ettiği üzerinde durulacaktır.
Allah'u a'lem!

12) Haccın Sırları

Haccın Mahiyeti:

Bil ki: Aslında hac, sâlihlerden oluşan büyük bir kalabalığın belli bir yer ve zamanda toplanmasıdır. Hac, zaman itibariyle ilâhî nimetlere mazhar olmuş peygamberlerin, sıddîkların, şehitlerin ve sâlihlerin halini hatırlatır. Hac için belirlenen mekânda, apaçık âyetler olur ve oraya din imamlarından oluşan cemaatler, Allah'ın nişanelerine saygı göstererek, tazarru ve niyazda bulunarak, Allah Teâlâ'dan hayırlar bekleyerek, günahlarının keffâret olunmasını umarak ziyaret edegelmiş olurlar.

Himmetlerin, bu keyfiyette bir araya gelmesi sonucunda ilâhî rahmet ve mağfiretin inmemesi mümkün değildir. Nitekim şu hadis bu manayı ifade eder:

"Şeytan, hiçbir günde, arife gününde olduğu kadar zelil, hor, hakir ve öfkeli bir halde görülmemiştir." [379]

Haccedilmeye En Lâyık Olan Yer; Allah'ın Evi (Ka'be)dir:

Hac ibadeti, esasen her ümmette mevcuttur. Her dinde mutlaka, Allah'ın âyetlerinin zuhur edişini görmeleri sebebiyle kutsal kabul edilen ve feyz alındığına inanılan bir hac yeri vardır. Yine her dinde, seleflerinden tevarüs edilegelen, kurban takdimi ve benzeri daha başka davranışlar bulunur. Çünkü bunlar, mukarrabîni (Allah'a yakın kulları) ve onların içinde bulundukları halleri hatırlatır.
Hacc için en lâyık yer Allah'ın evidir; çünkü orada apaçık âyetler bulunmaktadır, orasını Allah'ın emriyle, hemen her ümmette hayır ile yad edilen Hz. İbrahim peygamber, ıssız ve ulaşılması zor çöl bir yerde bina etmiştir. Hac için makam kabul edilen hiçbir yer, bu özelliği taşımaz; onlarda ya şirk kokusu vardır, ya da asılsız uydurmalar bulunur.

Hac, Nefsi Temizliktir:

Nefsi arındırmanın yollarından biri de, sâlih insanların saygı duymakta oldukları, içinde bulundukları, Allah'ı zikirle manen imar ettikleri yerleri zikretmek, oralarda bulunmaktır. Çünkü bu durum, yeryüzünü tedvirle görevli meleklerin himmetlerinin taallukunu celbeder, Mele-i a'lâ sâkinlerinin ehl-i hayır için yapmış oldukları külli duanın içerisine orayı ziyaret eden herkes girer. Ziyaretçi, böylesi kutsal mekanlarda bulunduğu sırada, onların boyası nefsine galebe çalar ve kendisi de onlar gibi olmaya başlar. Ben bunu, gözlerimle gördüm.
Allah Teâlâ'yı anmanın (zikir) bir yolu da, O'nun nişanelerini görmek ve onlara saygı göstermektir. Çünkü onlar görüldüğünde, -melzûmun lâzımı hatırlatması gibi- hemen Allah hatırlanır. Özellikle de nefsi güçlü bir şekilde uyaracak saygı ifade eden bazı davranış biçimlerine [380] riayetle birlikte, bir takım kayıt ve sınırların getirilmesi halinde bu son derecede etkin olur.
Bazen insan, Rabbine karşı aşırı bir şevk ve arzu duyar. Hacdan başka, kulun bu ihtiyacını giderecek ve kendisini tatmin edecek bir yol yoktur.

Hac, İhlâslı Kulları Münafıklardan Ayıran Bir Göstergedir:

Nasıl ki devlet, zaman zaman çeşitli bahaneler bulur ve tebaa arasında ileri gelenleri bir araya toplar, böylece devlete sâdık ve itaatkâr olanların öyle olmayanlardan ayırdedilmesini, şan ve şöhretinin yükselmesini, gücünün her tarafa yayılmasını, birbirleri arasında tanışmalarını arzu ederse, aynı şekilde din de, gerçek nıü'ıninlerini, münafık olanlardan ayırt etmek için bir hac ibadetine ihtiyaç duyar. Hac sayesinde insanların Allah'ın dinine bölük bölük girdikleri ortaya çıkar. İnsanlar bu sayede birbirlerini görürler ve herkes, diğerinden istifade eder. Zira insanda arzu ve rağbetler, ancak beraber olma ve birbirlerinden görme sonucunda oluşur.
Hac herkese teşmil edilen bir ibadet kılınması halinde son derece yararlı olıır. Din büyüklerini yadetme ve onların hallerini yaşama konusunda müşevvik unsur olarak hac gibi bir araç daha yoktur.
Hac, uzun bir yolculuk, zor bir iştir; dolayısıyla büyük bir fedakârlık ister. Bu yüzden sırf Allah rızasıyla yapılan bir hac ibadeti, -aynen imanın daha önceki küfür halini tamamen sildiği gibi- geçmişte işlenmiş olan bütün günahlara keffâret olur [381] ve kişi anasından doğduğu günkü gibi tertemiz bir halde evine döner.

13) Diğer İyilik Türleri Ve Sırları

1. Zikir:

Sözü edilen iyiliklerin dışında başka iyilikler de vardır. Bunlardan biri zikirdir. Zikir ile Allah Teâlâ arasında engel yoktur. Yanlış bilginin (bilgisizliğin) tedavisi konusunda zikir gibisi yoktur. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Size amellerinizin en üstününü bildireyim mi?..." [382]
Zikir, sürekli Allah'la beraber olmak ve kasveti dağıtmak konusunda çok önemlidir. Özellikle de hayvani yönü yaratılıştan, ya da mücadele sonucunda zayıf olan ve hayali, yaratılıştan, soyutları somutlara ait hükümlere karıştırmaya girmeyen kimseler için çok faydalıdır.

2. Dua İbadetin Özüdür;

Bir diğeri duadır. Dua, huzura açılan büyük bir kapıdır. Tam bağlanmayı ve ihtiyacın sadece âlemlerin Rabbine arzedilmesini sağlar, her halükârda O'nun huzurunda olma duygusunu verir. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Dua, ibadetin iliğidir." [383]
Dua, nefsi talep sıfatıyla kaynağa yönelten bir davranıştır. Talep ise, elde edilmesi istenilen şeyin celbi konusunda yapılan duanın ruhu olmaktadır.

3. Kur'ân, Kalbin Cilasıdır:

Bir diğeri Kur'ân okumak, vaaz ve nasihat dinlemektir. Kim bunlara kulak verir ve onlar nefsinde yer ederse, Allah Teâlâ'nın azameti karşısında

korku, recâ ve şaşkınlık duyar; Allah'ın lütuf ve ihsanı karşısında da kendinden geçer. Bu, silik tabiî yapısı üzerinde görülür bir fayda sağlar, nefsi üst makamlardan inecek feyizlere hazır hale getirir. Bu yüzden Kur'ân okuma, âhirette en faydalı bir amel olacaktır. Melek, kabre konulan kişiye şöyle der:

"Sen, ne hakkı anladın, ne de Kur'ân okudun1?!" [384]

Kur'ân'da, nefsi süflî hallerden kurtaracak özellikler [385] vardır. Nitekim Rasûlullah'ın (s.a.) şu sözü buna işaret etmektedir:

"Her şeyin bir cilası vardır; kalbin cilası da Kur'ân okumaktır." [386]

4. Sıla-ı Rahim Ve Komşu Haklarına Riayet, İlâhî Rahmetin İnmesi İçin Bir Kapıdır:

Bir diğeri, akrabalara ve komşulara iyi davranmak, muhitteki ve ülkedeki tüm insanlarla iyi ilişkiler içerisinde olmak; köleleri âzâd etmektir. Bunlar; rahmet, huzur ve sükûnun inmesini sağlar; ikinci ve üçüncü derecede bulunan ihtiyaçların giderilmesi düzeni ancak bunlarla tamamlanmış olur. Meleklerin duasına bunlara riayetle ulaşılır.

5. Cihâd: Kişinin, Kendi Muradını Allah'ın Muradı İçerisinde Yok Etmesi:

Bir diğeri cihaddır. Bu şöyle olur: Hak Teâlâ, fâsık ve halka zararlı olan bir insana lanet eder. Bunun sonucunda onun ortadan kaldırılması, hayatta bırakılmasından genel maslahata daha uygun bir hal alır. İş bu durumda iken, anlayışlı birinin kalbine onu öldürmesi için ilham gelir ve o adam öldürülmesi gerekli bulunan kimseye karşı içinde sebebini bilmediği bir öfke hisseder. Kendi arzularını Hakkın arzusu içerisinde yok eder, Allah'ın rahmeti ve nuru içerisinde kendi benliğinden geçer. Böylece Allah'ın kulları ve memleket rahat eder.
Bunu şu mertebe takip eder: Allah Teâlâ; zâlim, Allah'ı inkâr eden ve kötü gidişat izleyen bir devletin ortadan kaldırılmasına hükmeder. Bunun üzerine bir peygambere onlarla mücadele etmesi emrolunur. O peygambere tabi insanların kalplerine cihad çağrısı üflenir, böylece bütün insanlık için ortaya çıkmaları ve zulmü önleyip düzeni sağlamaları amaçlanır.
Bunu şunlar takip eder: Bir kavim küllî re'yle azgın insanların zulümlerine son verilmesi, mazlumların korunması, isyankârlara ceza uygulanması, kötülüklerin yasaklanması.., gibi şeylerin güzelliğini kavrarlar ve gereğini yaparlar. Bu, kulların huzur ve güvenlik içerisinde yaşamaları için bir sebep olur. Allah da, bu güzel davranışlarına karşılık onları ödüllendirir.

6. Emir Ve Yasakların Sirayeti:

Bazen kulların başına, kendi istekleriyle olmaksızın çeşitli musibetler, hastalıklar.., gibi bazı haller gelir. Bunlar da aşağıdaki sebeplerden dolayı iyilik türlerinden sayılır:
a) İlâhî rahmet, amelinin iyiliği sebebiyle kula yönelir; fakat sebepler, onun sıkıntıya sokulmasını gerektirmektedir, işte böyle bir anda ilâhî rahmet, o kulun nefsinin kemâl mertebesine ulaştırılmasını, günahlarının keffâret olunmasını ve onların onun adına hasenat olarak yazılmasını sağlar. Suyun ağzının tıkanması halinde üzerinden, altından kaynamaya başlaması gibi olur. Bu durumda icra, sözü edilen sıkıntıya nisbet edilir. Bunun amacı, nisbî hayrın muhafazası olmaktadır.
b) Mü'minin başına musibet geldiği zaman, bütün genişliğine rağmen yeryüzü kendisine dar gelir ve işte o anda Allah'a yönelir ve tabiî yapı ve merasim perdesi yırtılır; kalbi Allah hariç her şeyden kopar. Kâfire gelince, elinden kaçan şeyin hasretiyle yanar ve onu hatırlamaya devam eder, kendisini tamamen dünya hayatına kaptırır. Bunun sonucunda da o, musibet gelmezden önceki halinden daha kötü bir duruma düşer.
c) Kökleşmiş kötülüklere iten saik, insanın yapısında bulunan kaba ve yoğun olan hayvanî unsurlardır. İnsan hastalandığı, zayıf düştüğü ve onu etkisi altına alan şeylerden birçoğu ortadan kalktığı zaman, kendisini kötülüklere iten saik büyük ölçüde yok olur, etkiler de o derece azalır. Nitekim biz, hasta insanın şehvetinin kırıldığını, öfkesinin gittiğini, huyunun değiştiğini, daha önceden düşünmekte olduğu şeylerden pek çoğunu unuttuğunu ve sanki eskisi değilmiş gibi bir hal aldığım görmekteyiz.

7. Mü'minin Dünya Hayatında Çektiği Zahmetler:

Mü'min, nefis terbiyesine devam eder ve bunun sonucunda hayvanı yönü, melekî yönünden bir tür ayrılırsa, bu durumda genelde yaptığı kötülüklerden dolayı (âhirete bir şey kalmaması için) dünyada iken cezalandırılır. Şu hadis buna delâlet eder:

"Mü'minin azaptan payı, dünyadaki çektiği zahmetlerdir." [387]
Allah'u a'lem!

14) Günahların Mertebeleri

Nasıl ki hayvanı gücün melekî güce boyun eğmesi haline ait ameller varsa -ki bunlar, o halin kalıpları, mahalleri ve ona ulaştırıcı yollar oluyordu- aynı şekilde melekî gücün, hayvani güce teslim olması haline ait fiiller, mahaller ve o hale ulaştırıcı davranış biçimleri de vardır. Bunlara "günahlar" denilir ve çeşitli mertebelerde olurlar:

1. Birinci Derece: Kemâl Yolunu Tıkayan Günahlar:

Birinci derecede bulunan günahlar, insan için ulaşması istenilen kemâl yolunu tamamen tıkayan günahlardır. Bunlar genel olarak iki türden oluşur:

a) Mebde'e yönelik günahlar: Kişinin bir Rabbi olduğunu bilmemesi veya Rabbini yaratıklara ait özelliklerle muttasıf bilmesi veyahut da yaratıklarda Allah Teâlâ'ya ait özelliklerden bir şey bulunduğuna inanması; teşbihte bulunması, şirk koşması böyledir. Nefis, beşerüstü soyutlanma haline, bütün âlemi kuşatan tedbir-i ilâhîye gözünü dikmedikçe asla yükselip kudsiyet kazanamaz. Nefis, bu inançlardan yoksun kalınca, tamamen kendisiyle ya da kendisi gibi biriyle meşgul olmaya devam eder ve bunun sonucunda bilinmezlik (ilâhî esrar) perdesini iğne ucu kadar da olsa aralamaya çalışmaz. İnsan için, bunun kadar büyük bir musibet daha tasavvur olunamaz.
b) Meâda yönelik günahlar: Kişinin, bu cismanî hayatın dışında nefse ait ikinci bir hayatın olmadığına, talep etmesi gereken bir kemâl halinin bulunmadığına inanmasıdır. Nefis, bu inanca sahip olunca, artık kemâl mertebesine ulaşmak için en ufak bir gayret göstermez.
Bedenî kemâl halinin dışında başka bir kemâl halinin olduğunu söylemek, çoğunluk insanlar için ancak, içinde bulunulan hale tamamen zıd bir halin tasavvuruyla mümkün olabilir. Eğer bu olmazsa, o zaman akıl yoluyla kavranılan kemâl haliyle duyularla kavranılan kemâl hali karşı karşıya gelir ve kişi, duyularla kavranılan kemâl haline meyleder; akılla kavranılabilen hali ise ihmal eder. İşte bundan dolayı onun için bir mahal (mazinne) tayin edilmiştir ki bu da, Allah Teâlâ'ya kavuşulacağına ve âhiret gününe iman etmektir. Bu manayı ifade etmek üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Fakat âhirete inanmayanlar var ya, onların kalpleri inkarcı, kendileri de böbürlenen kimselerdir." [388]
Kısaca, insan bu tür günahlar içerisinde bulunur, o hal üzere de ölür ve hayvanı özelliği böylece yok olursa, üzerine her yönden nefret yağar ve hiçbir şekilde kurtuluş için çıkar bir yol bulamaz.

2. İkinci Derece: Kemâl Haline Ulaştıracak Önlemlere Karşı Direnme:

Bilindiği gibi Allah Teâlâ, insanların kemâl mertebesine ulaşabilmesi için peygamberler göndermiş, onlar aracılığıyla şeriatlar koymuştur. Mele-i a'lâ sakinleri de bütün himmetlerini bunlar üzerinde toplamışlardır. İşte insanın, hayvanı kibri ile böbürlenerek bunlara karşı tavır alması, onları inkâr etmesi ve düşmanlığa kalkışması bu tür günahları teşkil eder. Kişi bu hal üzere öldüğü zaman, Mele-i a'lâ sâkinlerinin himmetleri onu her tarafından nefretle kuşatır, ezâ ve işkence verir, işlemiş olduğu günahlar kendisini çepe çevre sarar ve asla o halden bir çıkış yolu bulamaz. İnsanın kendisinden beklenen kemâl haline ulaşamayışı veya bir anlam ifade etmeyen bir hale ulaşması yüzünden bu işkence hali hep devam eder. Günahların bu mertebesi, bütün şeriatlarda, kişiyi mensup olduğu peygamberin milleti olmaktan dışarı çıkarır.

3. Kurtuluşa Ulaştırıcı Şeyleri Terketmek, Laneti Gerektirici Şeyleri İşlemek:

Üçüncü mertebe, kişinin kendisini kurtarıcı şeyleri terketmesi ve Hazîre-i kuds'te (ez-Zikir) laneti gerektirici kabul edilen şeyleri işlemesidir. Bu fiiller, genelde yeryüzünü fesada verici özellik taşırlar ve nefsi terbiye edici ve olgunlaştırıcı olmaktan uzak olurlar.
Bu mertebeden olan günahların bazısını şöyle sıralayabiliriz:
a) Kişinin teslimiyet kazandırıcı veya Allah katında dikkate alınacak olan ve nefislere göre de değişiklik arzeden bir sonucu hazırlayıcı şer'î hükümleri işlememesi. Hayvanı güce esir bir halde bulunan zayıf nefisler, bu tür şer'î mükellefiyetleri işlemeye herkesten daha çok muhtaçtırlar. Hayvani yönü daha güçlü ve katı olan ümmetler, ağır hükümlere diğer ümmetlerden daha muhtaçtırlar.
b) Haksız yere adam öldürmek gibi büyük lanet gerektirici saldırgan fiiller.
c) (Zina gibi) şehevî fiiller.
d) Kumar ve ribâ gibi zararlı kazanç yolları.
Sözü edilen bu fiillerden her birinin, -daha önce zikrettiğimiz üzere- takip edilmesi gerekli yolun hilafına bir davranış olması hasebiyle, nefis üzerinde açtığı derin bir yara vardır. Bunlar sebebiyle Mele-i a'lâ'dan bir lanet iner ve kişiyi dört bir yanından kuşatır. Bu iki şey bir araya geldiğinde de azap hasıl olur. Bu mertebeden olan günahlara, "kebâir" (büyük günahlar) denilmektedir ki, Hazîre-i kuds'te bunların haramlığı ve işleyenlerin lanete duçar olacakları kararlaştırılmış olmaktadır. Peygamberler öteden beri, orada kararlaştırılan hükümlere tercüman olagelmişlerdir. O hükümlerin büyük çoğunluğu, bütün şeriatlarda müşterek bulunmaktadır. [389]

4. Dördüncü Derece: Şeriatlara Başkaldırma:

Allah Teâlâ, ümmetlerin ihtiyaçlarım ve zaman değişikliğini dikkate alarak farklı şeriatlar ve yöntemler indirmiştir. Allah Teâlâ, bir kavme, onları karanlıklardan aydınlığa ve doğru yola çıkaracak, en güzel biçimde yönetecek bir peygamber göndermek istediği zaman, onu mutlaka bu amaçları en güzel biçimde gerçekleştirecek hüküm ve vasıtalarla göndermiştir. Her bir maksadı çoğunlukla ya da devamlı biçimde gerçekleştirici mahaller (mazinne) vardır ki, insanların onunla muahaze edilmeleri ve ondan sorumlu tutulmaları gerekli olur. Teşrîde riayet edilen kanunlar vardır. Öyle şeyler olur ki, bir mefsedet ya da maslahata götürür; bu yüzden de insanlar onu terketmek ya da işlemekle memur olurlar. Memur olunan bu şeyler arasında bir kısmı kesin tarzda istenilir ya da yasaklanır; bir kısmı ise bağlayıcı olmaksızın emredilir ya da yasaklanır. Bunların az bir kısmım hazır vahiy getirir; çoğunluğu ise peygamberin (s.a.) içtihadı sonucunda ortaya çıkar. İşte bu gibi konularda muhalefet, dördüncü mertebede olan günahları teşkil eder.

5. Beşinci Mertebe: Şâri' Teâlâ'nın Hakkında Nass İndirmediği Şeyi İşlemek:

Beşinci mertebe, Şâri' Teâlâ'nın hükmüne temas etmediği şeyler hakkındadır. Bunların hükmü Mele-i a'lâ'da belirlenmemiştir. Ancak kulun biri, bütün himmetini toplayarak Allah'a teveccüh etmiş ve bunun sonucunda da kendisine kıyas, tahrîc vb. bir yolla o şeyin yasaklığına, ya da emredilmişliğine dair bir sonuç belirmiştir. İşte bu sonuca uygun hareket etmemesi de beşinci mertebede olan günahlardan sayılır. Bu şuna benzer: Halk, eksik tecrübe sonucunda veya uzman hekimin hastalığa karşı koymuş olduğu tedavi şeklinin yaygın hal alması sonucunda bazı ilaçların

etkisini görür; fakat nasıl etki ettiklerini bilmez; bunu kendilerine doktor da açıklamaz. İyileşmek isteyen kimse nasıl ki ihtiyatı elden bırakmayarak ilacı -etki şeklini tam anlamasa bile- kullanırsa burada da durum aynıdır. Dolayısıyla böyle bir halde olan insanın sorumluluktan kurtulabilmesi için, ihtiyata riayet etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde yasaklandığını ya da emrolunduğu-nu zannettiği şey hakkında kendisi ile Rabbi arasında bir perde olur.
Bu mertebede asıl istenilen tavır, bu gibi noktaların ihmal edilmesi ve kale ahnmamasıdır. Ancak öyle kimseler vardır ki, bunları dikkate alırlar ve inâyet-i ilâhîye mazhar olurlar.
Konuyla ilgili olarak Allah Teâlâ, kudsî bir hadiste şöyle buyurur:
"Ben, kulumun bana olan zannı üzereyim." [390]
Yine Allah Teâlâ, bu kez Kur'ân'da şöyle buyurur:
"Uydurdukları ruhbanlığa gelince onu, biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükafaatlarını verdik." [391]
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Zorlaştırmayın; sonra Allah da size zorlaştırır." [392]
"Günah, içini tırmalayıp seni rahatsız eden şeydir." [393]
Müctehidler arasında ihtilaflı olan bir konuda, bir müctehidin, cevaza kail olan başka bir müctehidi taklid etmesi halinde hâsıl olacak günah da bu kısma dahil edilir.
Allah'u a'lem!

15) Günahların Zararları

Bil ki: "Sağîre" ve "kebire" yani küçük ve büyük günah terimleri iki açıdan ele alınır:
a) İyilik ve kötülük telakkisi açısından,
b) Her döneme ait şeriatlar ve yöntemler açısından.

Büyük Günah (Kebire), Kabirde Ve Mahşerde Azabı Gerektiren Bir Suçtur:

a) İyilik ve kötülük telakkisi (Hikmetu'l-birr ve'l-ism) açısından ele alındığında büyük günah (kebire), kabirde ve mahşer hayatında güçlü bir şekilde azabı gerekli kılan bir suçtur. Bunlar, yeryüzünü ifsad eden ve yaşamak için gerekli ihtiyaç giderme yollarını bozan ve insanın yaratılış özelliklerine de gerçekten ters düşen şeylerdir.

Küçük Günah (Sağîre), Büyük Günaha (Kebire) Nisbetle Daha Aşağı Derecede Olan Suçlardır:

Küçük günah, genelde büyük günahlara mahal veya onlara götüren yol olur veya bir yönden onları doğururken başka bir yönden doğurmayan şeyler olur. Meselâ, bir kimsenin aile efradı aç iken başkalarına tasaddukta bulunması böyledir; bir taraftan cimrilik hastalığından kurtulmayı sağlıyor, ama öbür taraftan da ailenin geçim düzenini bozuyor.

Bir Fiilin Büyük Günah (Kebire) Olduğu Nasıl Bilinir?:

b) Şeriatlar açısından konuya yaklaştığımızda büyük günahı (kebire) şöyle belirleyebiliriz:
i. Haram kılındığına dair kesin nass bulunması,
ii. Şâri' Teâlâ'nın, işleyenleri cehenneme koyacağını belirtmesi,
iii. İşleyene had cezası koyması,
iv. İşleyen kimseyi "kâfir" ve "dinden çıkan" diye nitelemesi ve böylece o şeyin, aşın derecede çirkin bir şey olduğuna dikkat çekmesi ve işin önemini vurgulaması.
Bu özellikleri taşıyan şeyler, büyük günah olurlar. Bazen bir şey, iyilik ve kötülük telakkisi açısından küçük günah, şeriat açısından ise büyük günah sayılabilir. Bu şöyle olur. Cahiliye dönemlerinde milletler yanlış bir şeyi işlemeye başlarlar, bu aralarında iyice yayılır ve köklü bir gelenek halini alır; kalpleri sıkı sıkıya o şeye bağlanır, artık kolay kolay ondan kopamazlar. Sonra şeriat gelir ve o şeyi yasaklar. Bu yasak karşısında inatlaşırlar ve karşı bir tavır alırlar. Bu durumda şeriat o yasakla ilgili olarak ağır bir ifade kullanır ve yasağın dozunu artırır, o şeyin işlenmesine, sanki o şeriattan uzaklaşmak gibi bir anlam yükler. Bundan böyle o şeyi işlemeye ancak, ne Allah'tan ne de insanlardan utanmayan yüzsüz ve inatçı kimseler cüret edebilir. Artık o şey, büyük günah olarak yazılır.
Kısaca belirtelim ki, biz burada şeriatlar açısından büyük günah üzerinde söz etmeyeceğiz; bu bahsi ileride ikinci kısımda işleyeceğiz; çünkü yeri orasıdır. Biz burada sadece iyilik ve kötülük telakkisi açısından büyük günahların zararlarına -iyilik türleri bahsinde yaptığımız gibi- dikkat çekiyoruz.

Büyük Günah İşleyen Kimsenin Tevbe Etmeden Ölmesi:

İnsanlar (ulemâ), bir kimsenin büyük günah işlemesi ve tevbe etmeden önce ölmesi halinde, durumunun ne olacağı hakkında ihtilâf etmişlerdir: Acaba böyle birini Allah Teâlâ'nın affetmesi caiz midir, yoksa değil midir? Her fırka, kendi görüşünü desteklemek üzere Kitap ve Sünnet'ten

deliller getirmiştir. Bence meselenin çözümü şöyle olmalıdır:
Allah Teâlâ'nın fiilleri iki şekil üzeredir:
a) Bidüziye âdet üzere câri olanlar,
b) Câri âdetin dışına çıkanlar.
Âlimlerin ele aldığı konular, işte bu iki cihet; yani, biri bidüziye câri âdet üzere olan fiiller, diğeri de câri olan âdetler dışına çıkan fiiller üzere değerlendirilir. İki şey arasında tenakuz olabilmesi için, -Mantıkçıların ortaya koyduğu gibi- çelişkinin aynı yönden olması şarttır. Bazen cihet atılır ve o zaman karinelere tabi olmak gerekir. Meselâ, "Zehir içen herkes ölür." desek, bu sözümüz carî olan âdet üzere söylenmiş olur. "Zehir içen herkes ölmemiştir." desek, bu sözümüz de bidüziye olan âdetin dışına çıkılması noktayı nazarından söylenmiş olur ve aralarında bir çelişki olmaz. Nasıl ki Allah Teâlâ'nın dünyada; bir kısmı, carî olan âdet üzere bidüziyelik arzeden, bir kısmı da âdet dışına çıkan fiilleri varsa, aynı şekilde âhirette de, âdet üzere cari olan ve öyle olmayan fiilleri vardır. Âhirette bidüziyelik arzeden âdet-i ilâhî, büyük günah işleyen kimsenin -tevbe etmeden ölmesi halinde- uzun süre cezalandırılması şeklindedir. İlke böyle olmakla birlikte, bazen bu âdetin dışına çıkılabilir. Kul haklarının durumu da aynıdır. Kulun, işlemiş olduğu büyük günah sebebiyle azap içerisinde ebedî olarak kalması doğru değildir. Allah Teâlâ'nın, kâfirlere yaptığı aynı muameleyi, büyük günah işleyen kimselere yapması O'nun yüce hikmetiyle bağdaşmaz.
Allah'u a'lem!

16) Kişiyle Nefsi Arasında Olan Günahlar

Melekî Güç, Hayvanî Güç Tarafından Kuşatılır:

Bil ki: insanda mevcut bulunan melekî güç, hayvanı güç tarafından çepe çevre kuşatılmış bir haldedir. Onun hali aynen kafesteki kuşa benzer. O kuşun mutluluğu, kafesten çıkmasına, o güzelim bahçelerden oluşan aslî vatanına kavuşmasına, orada her türlü tanelerden, lezzetli yemişlerden yemesine ve aynı türden olan diğer kuşların arasına katılmasına bağlıdır; işte ancak o zaman son derece mutlu olabilir.
İnsanın en bahtsız hali, "dehrl" (tabiatperest, materyalist) olmasıdır. Dehrîliğin gerçek anlamı, insanın kendi fıtratına konulmuş olan bilgiye ters düşmesidir. Daha önce de açıkladığımız üzere insanın içerisinde kendi Yaratıcısına doğru bir meyil vardır ve bu saikle içinde hep O'na karşı en üst düzeyde tazım duygusu taşır. Nitekim aşağıdaki âyet ile hadis bu manaya işaret etmektedir:
"Rabbin Adem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini aldı ve onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' Onlar da, 'Evet!' dediler." ***[394]***
"Her doğan, fıtrat üzere doğar." [395]
Kişinin içerisinde Rabbine karşı en üst düzeyde saygı duyabilmesi için, mutlaka O'nun kasıt ve ihtiyar ile tasarrufta bulunduğuna, kullan, yaptıkları herşeyden dolayı sorgulayacağına, onları başıboş bırakmadığına ve indirdiği şeriatlarla sorumlu tuttuğuna iyice inanması, bu inancın içerisinde yer etmesi gereklidir. Aşağıdaki inançları taşıyan her kimse, o dehrîdir:
a) Varlık silsilesinin nihayet kendisine varıp dayandığı bir Rabbi olduğunu inkâr eden,
b) Alemde herhangi bir tasarrufta bulunmayan, seyirci bir Rabbin olduğuna itikat eden,
c) Yaptığı tasarruflarda ihtiyarı olmadığını ve yaptığı şeyleri zorunlu olarak yaptığını düşünen,
d) Kullarını hayır ve şer her ne işlemişlerse, onların karşılığında mutlaka cezalandırmayacağına inanan,
e) Rabbini diğer yaratıklar gibi tasavvur eden veya O'na ait özelliklerde kullarını da kendisine ortak koşan,
f) İnsanları, peygamber aracılığıyla şeriatla yükümlü tutmayacağım düşünen...
Bu inançları taşıyan bir kimsenin, içinde Rabbine karşı bir saygı duyması imkânsızdır. Onun bilgi ve basireti kudsiyet âlemine asla ulaşabilecek güçte değildir. Böyle birinin hali, iğne ucu kadar bile bir deliği olmayan demir bir kafese hapsolunmuş bir kuşun durumundan farksızdır.

Dehrî Öldüğü Zaman Perde Şeffaflaşır Ve Melekî Yön Ortaya Çıkar:

Dehrî öldüğü zaman, kendisini bürüyen perde şeffaflaşır ve melekî yön bir tür ortaya çıkar, fıtratında gizli bulunan meyil harekete geçer; ancak Rabbi ve kudsiyet makamına ulaşma hakkındaki yanlış inancı onun önünü keser. Bunun üzerine, nefsinde son derece büyük bir vahşet ve ürperti hali belirir. Allah Teâlâ ve Mele-i a'lâ sakinleri onun o iğrenç haline bakar. Bu haliyle o, gazap ve hakaret nazarıyla çepeçevre kuşatılır ve bunun sonucunda meleklerin içlerine gazap ve azap ilhamları iner. Böylece o kişiye misal (âlemin)de ve hariçte azap edilmeye başlanır.
İnsanın en bahtsız diğer bir hali de, Allah Teâlâ'nın:
"*O, her an başka bir şandadır."* [396] Ayetinde beyan buyurduğu her an bir "şân"da oluşuna karşı kibirlenmesi ve böylece kâfir olmasıdır.
"Şan"dan maksat şudur: Âlemin, ilahî hikmetin gereği olmak üzere çeşitli devirleri ve dönemleri vardır. Devri geldiğinde, Allah Teâlâ her semaya yapılması gerekeni vahyeder ve Mele-i a'lâ o emre uygun düşecek tedbirleri alır. O devirde yaşayanlar için bir şeriat ve bir maslahat belirlenir.
Sonra Mele-i a'lâ'ya ilham olunarak, bu devrin gereği olan ilâhî düzenin âlemde yürürlüğe konması hususunda icmâ etmeleri istenir ve onların bu icmâları, insanların kalplerine gelen ilhamların sebebi olur.
Bu şan, hiçbir hudûs şaibesi bulunmayan kadîm mertebeyle irtibatlıdır.
Bu da, Vâcib Teâlâ'nın bazı kemâl yönlerini -aynen ilk mertebe gibi- açıklayıcı olmaktadır.
Kim bu şana ters düşer, ona buğz eder ve ondan yüz çevirirse, Mele-i a'lâ'dan inen ve nefsini çepeçevre kuşatan şiddetli bir lanete çarptırılır. Bunun sonucunda amelleri heba olur, kalbi katılaşır ve işlediği hayır işlerden bir türlü fayda elde edemez. Şu âyet-i kerîmede işte bu manaya işaret olunmaktadır:
"Kitapta ***[397]*** *açıkça belirttikten sonra indirdiğimiz açık delilleri ve hidayeti gizleyenler* ***[398]*** *var ya, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de*

bütün lanet ediciler ***[399]*** *lanet eder."* [400]

"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için büyük bir azap vardır." [401]
Böyle biri, deliği olan, fakat üzerinde büyük bir örtü bulunan bir kafesteki kuşun haline benzer; kurtuluş imkânı yoktur.
(Dehrî ve kâfirin) berisinde olan kimse ise lâyıkı üzere tevhîde ve Allah'a saygı göstermenin gereğine inanır, ancak iyilik ve kötülük telakkisinin gereği olmak üzere yapmakla emrolunduğu şeyleri yerine getirmez. Böyle biri şuna benzer: Meselâ bir adam cesaretin ne demek olduğunu ve içerdiği faydaları bilir; ancak onunla bir türlü muttasıf olamaz. Çünkü cesaretin nefiste bizzat bulunması, onun suretinin bulunmasından ayn bir şeydir. Bunun hali de kafesteki şöyle bir kuşun haline benzer; parmaklıklar arasından yeşillikleri ve yemişleri görür; daha önceleri de oralarda özgürce dolaşmıştır, kafese kapanması sonradan başına gelmiştir. İşte böyle bir kuş, oralara karşı özlem duyar, kanatlarım çırpar, gagasını kafesin deliklerine sokar, fakat bir türlü çıkamaz. İşte iyilik ve kötülük telakkisi açısından büyük günahların anlamı budur.

Allah Teâlâ'nın Emrettiği Şeyleri Terketmenin Sonucu:

Bu mertebenin daha berisinde ise şu kimse gelir: Bu, Allah Teâlâ'nın emirlerini yapar; ancak gerekli olan şartlarına riayet etmez. Bu kimsenin hali de kafesteki şöyle bir kuşun haline benzer: Kafesi kırıktır; ancak çıkması zahmetlidir. Oradan çıkabilmesi için, mutlaka cildinin çizilmesini, tüylerinin yolunmasını göze almak zorundadır. Kafesten çıkabilir; ancak bu büyük bir gayret ve zahmet sonucunda mümkün olur. Çıktıktan sonra hemcinslerinin arasına katıldığı zaman da, kendisini o kadar mutlu hissedemeyecektir; çünkü yara bere içerisinde kalmış, tüyleri yolunmuş olacaktır.
Bu gruptakiler, iyi işler yanında kötü işler de yapan ve bunları birbirine karıştıran kimseler olmaktadır. Onları, arzuladıkları yere varmaktan engelleyen bu şeyler, iyilik ve kötülük felsefesine göre "sağîre" yani küçük günah sayılan şeylerdir. Rasûlullah (s.a.) sırat hadisinde bu üç grup insana işaretle şöyle buyurmuşlardır:

"Bazısı bakarsın cehennem ateşine yığılmış kalmış, kimi hardal gibi doğranmış kurtulmuş, diğeri tırmalanmış da salıverilmiş..." [402]

17) İnsanlar Arası İlişkilerde Ortaya Çıkan Günahlar

Canlılar Çeşitli Mertebelere Ayrılır:

Bil ki: Canlılar çeşitli mertebelere ayrılır:
1. Solucanın topraktan oluşması gibi oluşanlar. Bunların hakkı, Yaratıcı tarafından kendilerine nasıl besleneceklerinin ilham edilmesidir. Bunların yuva edinme ilhamına mazhariyetleri yoktur.
2. Üreyen, erkeği ile dişisi arasında yavrunun beslenmesi konusunda yardımlaşma bulunan canlılar. Allah Teâlâ'nın yüce hikmeti bunlara yuva/mesken edinme ilhamını da vermeyi gerekli kılmıştır. Kuşlara nasıl beslenecekleri, nasıl uçacakları ilham edildiği gibi, nasıl çiftleşeçekleri, yuva edinecekleri ve civcivlerini besleyecekleri de ilham edilmiştir.

Canlılar Arasında İnsanın Özel Yeri:

İnsan, diğer canlılar arasında tabiatı itibariyle medenî yaratılmış tek varlıktır; hemcinslerinin yardımı olmadan asla yaşayamaz. Çünkü insan, kendiliğinden biten otları yiyemez, çiy besinlerle beslenemez, derisi tüylerle kaplı olmadığından bir önlem almadan soğuktan korunamaz. Bu konuyu daha önce açıklamıştık. Dolayısıyla insana, mesken edinme ve düzeni, yaşama kuralları yanında şehircilik ve medenî hayatla ilgili bilgilerin de ilham edilmesi gerekiyordu. Ancak diğer canlılarda ilham, ihtiyaç anında cibillî olarak yapılmaktadır. Meselâ, emmek esnasında memeyi sormak, ses tıkanması esnasında öksürmek, görmek isteme esnasında göz kapaklarını açmak... vb., gibi. Bundan çok az şey istisnadır. İnsanın medenî hayatla ilgili ilhamlara da mazhariyeti, onun yapıcı ve himmet edici bir şahsiyete sahip olması yüzündendir. Ev idaresi ve şehircilik ile ilgili bilgiler, âdetlere, kendilerine vahyedilen konularda melekî nur ile müeyyed bulunan peygamberleri taklide, tecrübe birikimine, gaybî tedbirin beklenmesine, istikra, kıyas ve burhan gibi yollarla kafa yorulmasına havale edilmiştir.
Her şeyin yaratıcısı olan Allah'tan bu ilimler feyiz halinde iner ve insanlar, kendi kabiliyetleri nisbetinde farklı bir şekilde o ilimleri alırlar. Bu aynen insanların olayları rüya halinde iken algılamalarına benzer. Beşerüstü ilimler aslî mekanından insanlar üzerine feyiz halinde iner ve onlarca algılanabilecek uygun suretlere bürünür. Algılanan sûretlerdeki farklılık, bilginin kaynağına nisbetle olmayıp, onu algılayacak olanların kabiliyetlerine nisbetledir.

İnsan Fiilleri Üç Kısımdır:

Arap-Acem, medenî-bedevî bütün insanlar üzerine farklı şekillerde de olsa inen ilimlerden biri, medenî hayat düzenini bozacak fiillerin haram/yasak sayılmasıdır. Bu fiiller üç türlüdür:
1. Şehvetten kaynaklanan fiiller,
2. Saldırganlıktan kaynaklanan fiiller,
3. Muamelât esnasında ortaya çıkan zararlı fiiller.

1. İnsanoğlu, Cinsî Arzuları Tatmine Yönelik Filleri Düzenlemiştir.

Bütün insanlar; şehvet, kıskançlık, hırs gibi duygularda müşterektirler. Erkekler, kadınlara karşı arzu duyma ve kendi ilişkide bulunduğu kadınla bir başkasının ilişkiye girmesine razı olmama konusunda aynen hayvanların erkeklerine benzerler. Şu kadar var ki erkek hayvanlar birbirleriyle vuruşurlar ve sonunda hangisi galip gelirse dişiye o sahip olur veya dişiyle münasebette bulunduğunu görmediği zaman bir sıkıntı duymaz; ancak gözü önünde dişisine bir başkasının yaklaşmasına imkân vermez.
İnsan ise böyle değildir; o zekidir ve görmediği şeyler hakkında da sanki görmüş ya da duymuş gibi kanaatler edinir. Üstelik insana, sırf bu yüzden birbiriyle boğuşmaya girmesi halinde medenî hayat düzeninin dumura uğrayacağı ilham edilmiş bulunmaktadır. Çünkü insanların medenî bir hayat sürmeleri, ancak erkekler arasında mevcut bir dayanışmaya bağlıdır. Zira erkeklerin bu konudaki katkısı kadınlarınkinden daha fazladır. İşte bu gerekçe her erkeğin eşinin sadece kendisine ait olması, diğerlerinin eş seçtiği kadınlara ise dokunmaması esası üzerinde anlaşmalarını zorunlu kılmış, böylece evlilik kurumu oluşmuştur. Zina yasağı işte bu esastan doğmaktadır. Sonra eşlerin erkeklere aidiyetlerinin nasıl olacağı, âdet ve şeriatların belirlemesine bırakılmıştır. [403]

Bazı İnsanlar, Sapık Şehvetlerinin Esiri Olmuşlardır:

İnsanlardan erkekler, şu açıdan da hayvanların erkeklerine benzerler. Bozulmamış bir fıtrata sahip oldukları sürece, sadece kadınlara karşı cinsî arzu duyarlar, kendileri gibi erkek olanlara karşı bir arzu duymazlar. Nitekim hayvanlar erkeklerine karşı bir eğilim göstermezler; sadece dişilerine yönelirler. [404] Ne var ki bazı insanlar (hayvanlardan da aşağı bir derekeye düşerek) cinsî sapıklıklara girebilmektedirler. Nasıl ki bazı insanlar, fıtrat-ı selîmenin gereğinden uzaklaşarak toprak ve kömür gibi şeyleri yemekten bir lezzet alırlarsa, bu tür insanlar da yaratılış safiyetinden çıkarlar ve şehvetlerini tabiî olmayan yollarla gidermeye başlarlar. Bazıları erkeklerle ilişki kurarak, bazıları da kendisini kullandırarak cinsî tatmin yoluna başvururlar ve sağduyu sahiplerinin nefretle karşılayacağı bu hallerden haz duyarlar. Bu, onların mizaçlarını değiştirir, nefislerini de hasta kılar. Öbür taraftan bu sapık fiillerde neslin bekasına yönelik bir ziyan da söz konusudur. Zira Allah Teâlâ, insan içerisine şehevî gücü koyarken şunu amaçlamıştır: İnsanlar, bu ihtiyacı karşılamak için ilişkiye girsinler ve hem ihtiyaçları giderilmiş olsun hem de neslin bekası temin edilmiş olsun. Oysaki bu tür sapık fiillerde, ilişki neslin bekasını sağlayacak yolla olmamakta, ilişki kendisinden beklenen amacı gerçekleştirmekten uzak kalmaktadır. Böylece bu fiil sahipleri, yaratılış düzenini değiştirme teşebbüsünde bulunmuş olmaktadırlar. Bu yüzden yaptıkları fiillerin çirkinliği, bizzat kendi içlerinde de saklı bulunmaktadır. Bunun içindir ki, bu fiilleri fâsıklar yaparlar; fakat bir türlü itiraf etmezler, eğer kendilerine böyle bir nisbette bulunulsa utançlarından ölürler. Ancak insanlık dairesinden iyice çıkmışlarsa o zaman, bu rezaletleri açıktan işleyebilirler ve utanma da duymazlar. Artık bu raddeye gelmiş bir ulusun cezalandırılması her an beklenebilir. Nitekim Lût peygamber (s.a.) zamanında öyle olmuştur. [405]
Livatanın (homoseksüelliğin) haramlığı, işte bu noktadan çıkmaktadır.

Bazı İnsanların Şehvetleri, Akıllarına Galebe Çalmıştır:

İnsan hayatının sürdürülmesi, yuva kurulması ve idaresi, şehir hayatının idamesi ancak akıl ve temyiz gücüyle mümkün olabilir. İçkiye düşkünlük, sonuçta insanlık düzeninin yıkımına sebep olur, vuruşmalara, düşmanlıklara götürür. Böyle olmasına rağmen süflî arzular, insana galebe çalar ve onu içki rezaletine yönlendirir. Bunun sonucunda da insanlar, kendi düzenlerini kendi elleriyle bozarlar. Eğer insanlar arasında bu tür fiiller yasaklanmayacak olursa, o zaman insanlar helak olur. İşte içkiye düşkünlüğün haramlığı da buradan çıkmaktadır. Azı ya da çoğunun haram olması ise, şeriatta konulmuş hükümlerin hikmetleri bahsinde açıklanacaktır.

2. İnsan, Asabi Ve Savaşçı Gücünü Disiplin Altına Almıştır:

İnsanların erkekleri, istediğini elde etmesine mani olan kimseye kızma ve onun nefsine ya da bedenine eza verme konusunda da erkek hayvanlara benzemektedir. Ancak erkek hayvan, sadece duyulanyla algıladığı ya da vehmettiği şeye karşı bir arzu gösterirken insan, hem vehmettiği hem de aklettiği şeylere yönelik talepte bulunur. Öbür taraftan insanın hırsı, hayvanınkinden daha şiddetlidir.
Hayvanlar birbiriyle vuruşur, birinin yenilgiyi kabul etmesiyle dövüş biter, sonra aralarında kin biter; sadece deve, boğa, at gibi kindarhklarıyla bilinen bazı hayvanlar bundan istisna olabilir.
İnsan ise kin duyar ve asla unutmaz. Hal böyle iken, insanlar arasında vuruşmalara götürecek açık bir kapı bırakılırsa o zaman medeniyetleri harap olur, şehirleri yıkılır, geçimleri bozulur. İşte bunun için, kısas vb. gibi [406] büyük bir maslahat olmadıkça öldürmenin, döğmenin yasak kılınması insanlara ilham edilmiştir.
Bazılarının içinde evvelkilerde olduğu gibi kin duyguları kabarmış, kısastan da korkmuşlar ve bunlar, yemeğe zehir katmak ya da büyü ile öldürmek gibi sinsice bir yola başvurmuşlardır. Bu tür insanların durumu da, aynen öldürme cinayetini işleyen kimselerinki gibidir; hatta onların durumundan daha da şiddetlidir. Çünkü öldürme olayı açıktan yapılırsa, ondan korunmak mümkün olur; zehirleme, büyü gibi başvurulan yollar ise gizli yapılacağından onlardan korunması mümkün değildir.
Bazı insanlar da iftira ve hükümdara jurnal yoluna başvurmuşlar ve böylece ortadan kaldırılmasını istedikleri kimselerin onun tarafından öldürülmelerini sağlamaya çalışmışlardır. (Bütün bunların yasaklanması üzerinde insanlar görüş birliği içerisinde olmuşlardır.)

3. Muamelelerden Kaynaklanan Zararlı Fiiller:

Allah Teâlâ'nın insanlar için geçim vasıtası kıldığı şeyler şunlardır: Yeryüzünde mubah halde bulunan şeylerin [407] devşirilmesi, çobanlık, ziraat, zenaat, ticaret, belediye hizmetleri, ülke yönetimi. Bu saydığımız şeylerin dışında kalan her türlü kazancın, insanların medenî hayatlarına bir katkısı

bulunmamaktadır.
Bazıları bu yolları terkederek hırsızlık ve gasb gibi zararlı yollara başvurmuşlardır: Bu tür zararlı faaliyetler, medenî hayatı dumura uğratır. Bu yüzden insanların kalplerine, bunların aralarında haram kılınması ilham edilmiş ve bu ilham sonucu bütün insanlar bunların yasak kılınması esasında birleşmişlerdir. Ancak bazı âsî ruhlular nefislerinin aşırılıklarına kapılarak bu türlü zararlı davranışlara girmişler, âdil yöneticiler de bu tür zararlı tasarrufları ortadan kaldırmaya ve onları yapanları takibe almaya başlamışlardır. Yöneticilerin bu takiplerini hisseden bazıları bu kez asılsız iddialara, yalan yemine, yalancı şahitliğe, ölçü ve tartıda hile yapmaya, kumar oynamaya, ribâ almaya.., başlamışlardır. Bunlar da, aynen sözünü ettiğimiz hırsızlık ve gasb gibi zararlı fiillerin hükmündedir. Haksız vergi almak, yol kesme gibidir, hatta ondan da kötüdür.

Küllî Maslahata İtibar:

Kısaca söylemek gerekirse, sözü edilen sebeplerden dolayı insanoğlunun kalbinde bu sayılan şeylerin kötü olduğu yer etmiş ve içlerinden en akıllı, en ileri görüşlü, küllî maslahatı en iyi bilenleri ortaya çıkmış ve nesiller boyunca onları yasaklamışlar, bunun sonucunda bunlar, herkesçe uyulması istenen bir davranış biçimi halini almış; artık herkesçe müsellem olan bedîhî şeylerden sayılır olmuştur. İş bu düzeye geldiğinde, onlardan Mele-i a’lâ’ya, kendilerine inen, onların haram ve son derece zararlı olduklarını belirten ilhama uygun bir renk ağmıştır. Bunun sonucunda Mele-i a’lâ sakinleri, insanlardan birinin, onlardan bir şeyi işlemesi halinde eza duyar olmuşlardır. Hani insan, ayağını ateş üzerine koyar da, o anda hemen idrak kuvvetleri bunu algılar ve acı duyar ya işte öyle. Sonra onlann eza hissetmelerinden ışın huzmeleri oluşur ve o asiyi her bir yanından kuşatır. Diğer taraftan bu huzmeler istidat sahibi meleklerin ve diğer insanların kalplerine girer, eğer mümkünse o kimseye eza vermelerini telkin eder. Şeriat ıstılahında meleklerin ilhamıyla, ilm-i nücûmda da Tâli’ hükümleriyle belirlenmiş olan rızkı, eceli, ömrü, mutlu mu ya da bahtsız mı olacağı şeklinde yazılmış olan maslahatı onların bu şekilde eza etmesine cevaz verir. Kişi ölüp de, bu maslahat sona erdiğinde Rab Teâlâ, *“Ey insan ve cin! Sizin de hesabınızı ele alacağız.”* [408] Ayetinde de ifade edildiği gibi onu hesaba çeker ve gerektiği şekilde cezalandırır.
Allah’u a’lem!

6- ŞER’Î SİYASET VE PEYGAMBERLERE OLAN İHTİYAÇ

1) Yol Göstericilere Ve Milletlerin İşlerini Düzene Koyacak Önderlere İhtiyaç

İnsanlar, Hatadan Masum Önderlere Muhtaçtırlar:

Allah Teâlâ, şöyle buyurur:
“Sen ancak bir uyarıcısın. Her toplumun bir rehberi vardır.” [409]
Bil ki: Hayvanı gücün, inelekî güce boyun eğmesini ve günahlara düşmekten korunmasını sağlayacak yollar, her ne kadar akl-ı selimce anlaşılabiliyor, iyiliklerin faydaları, kötülüklerin de zararları idrak edilebiliyorsa da, çoğunluk insanlarca onlardan gaflette bulunulmaktadır. Çünkü o yollarla kendileri arasında perdeler bulunmakta ve bu perdeler -safra mizaçlı insanlar gibi- vicdanlarını bozmaktadır. Bunun sonucunda onlar, kendilerinden istenilen tavrı ve faydalarını, düşülmesinden korkulan hal ve zararlarını tasavvur edememektedirler. Dolayısıyla onlar, hak yolunu bilen, kendilerine o yola girmelerini emreden ve bu konuda teşvikte bulunan, muhalefet haline karşı koyan ve bu konuda kendilerini uyaran bir öndere muhtaçtırlar.
İnsanlardan bir kısmı ise, bizzat yönelinemeyecek kötü görüşlere sahiptirler, uyulması istenilen yola ters düşen şeylerin peşindedirler. Bunlar hem, sapar hem de saptırırlar. Toplum düzeni, ancak bunlara dur denilmesi ve onların hizaya getirilmesi yoluyla mümkün olabilir.
Bir kısmı ise kısmen isabetli görüşlere sahiptirler. Bunlar, doğru yola tam anlamıyla ulaşamazlar; bir şeyi elde ederlerse, pek çok şeyi kaçırırlar. Veya bunlar kendilerini kemâl mertebesine ulaşmış, mürşide ihtiyacı olmayan mükemmel insanlar şeklinde görürler. Dolayısıyla birilerinin çıkıp, onlara içerisinde bulundukları cehaleti hatırlatması ve onları uyarması gerekir.

Ümmetler, Her Yönden Diğer İnsanlardan, Üstün Bulunan Önderlere Muhtaçtırlar:

Kısaca demek gerekirse, insanlar hiç şüphesiz hataya düşmesinden emin olunan hak ve hakikat bilgisine sahip önderlere muhtaçtırlar.
Şehir idaresinde, hemen her insanda mevcut bulunan geçim ve şehir düzeni için gerekli olan nizamı kavrayabilecek akla rağmen, mutlaka şehrin çıkarlarını bilen ve onu en iyi biçimde idare edecek olan bir belediye başkanına ihtiyaç duyuluyorsa, elbette ki koskoca bir ümmetin idaresi için de bir yöneticiye ihtiyaç duyulacaktır. Ümmetler, çok farklı kabiliyetleri bir yolda toplarlar. Bu yolu, kalbi şehadetle ancak zeki ve fıtrat safiyetini bozmamış, ya da sonradan bulaşmış şeylerden nefsini arındırmış kimseler kabul ederler ve o düzene insanlar arasında en üst derecede bulunan kimseler ulaşabilirler. Bunların sayısı ise son derece azdır.
Aynı şekilde demircilik, marangozluk gibi zenaatlar da çoğunluk insanlarca, öncekilerden tevarüs edilerek ve usta elinden öğrenilmedikçe yapılamamaktadır. Böylesi basit zenaatlarin hali bu olunca, ya ümmet yönetimi gibi ancak muvaffak kılınmışların ulaşabileceği, ihlâs sahiplerinin arzu duyacağı yüce mertebelerin elde edilmesinde durum nasıl olacaktır?

Ümmete Önderlik Edecek Kimsenin, Hatadan Korunmuşluğu, Herkesçe Belli Olmalıdır:

Ümmete önderlik edecek hak ve hakikat bilgisine sahip zatın, masum olduğu herkesçe sabit olmalı ve insanlar onun hakkında, hak yolu bildiği ve söylediği şeylerde hataya düşmekten ya da saptırıcı olmaktan korunduğu, ıslâh için gerekli hususlardan bir kısmını bilip, bir kısmını bilmemekten uzak bulunduğu inancında olmalıdır. Bu ise ancak iki yolla sabit olabilir:

1. O zat, ya kendisinden önce yaşayan birinden rivayette bulunur ve o kişinin kemali, masumiyeti üzerinde insanlar görüş birliği halinde olur ve ondan yapılan rivayetler kendilerince de sabit olur. [410] Böylece o zat, insanları, kendi inançları ile sorumlu tutar, o rivayetleri onlara karşı hüccet olarak kullanır ve onları ilzam eder.

2. Ya da bizzat kendisi, masumiyeti üzerinde icma edilen zât olur. [411]
Kısaca, mutlaka insanlar için, ya kendi içlerinden çıkan, ya da (daha önceden geçmiş ama) rivayetleri kendilerinde mahfuz olan üzerinde masumiyetine dair icma bulunan bir zatın (önder, mürşid) varlığı zorunludur. Bu zatın, takip edilmesi istenilen ve hayvanı gücün melekî güce uymasını sağlayacak olan yol ve faydaları hakkındaki bilgisi, yine günahlara ve onların zararlarına yönelik bilgisi ne burhan, ne akıl, ne de duyular yoluyla elde edilmeyen, bilâkis hakikatine ancak vicdan (zevk) yoluyla ulaşılabilen bilgidir. Nasıl ki açlık, susuzluk, hararet ya da soğukluk veren ilacın etkisi gibi şeyler ancak yaşanarak algılanabüiyorsa, aynı şekilde bir şeyin ruha uygunluğu, ya da tersliği bilgisi de ancak zevk-i selîm yoluyla elde edilebilir, bu tür bilgilere ulaşmanın başka yolu yoktur.

Hak Ve Hakikat Bilgisine Sahip Önderin Hatadan Korunmuşluğu, Ancak Allah Teâlâ Tarafından Sağlanabilir:

Bu zatın, bizzat kendisinin hata etmiş olmaktan emin kılınması, ancak Allah Teâlâ'nın, içinde, idrak ettiği, bildiği her şeyin hak ve hakikat, gerçeğe tamamen uygun olduğuna dair zorunlu bir bilgi yaratması yoluyla olur. Bu zorunlu bilgi, gören birinin görmesi anında kendinde hasıl olan bilgi mesabesinde olur. Nasıl ki kişi, bir şeyi gördüğü zaman, o şeyin yokluğuna ya da görme olayının hilâf-ı hakikat üzere gerçekleştiğine dair bir ihtimale yer vermezse, burada da öyle olur. Yine, sözcüklerin nesnelere delâleti bilgisi gibidir. Meselâ, herhangi bir Arap, "mâ" sözcüğünün suyu, "arz" sözcüğünün de yeri ifade etmek üzere konulmuş olduğunda en ufak bir kuşku duymaz. Halbuki, bu konuda ne kendisine karşı getirilmiş bir burhan, ne de bu sözcüklerle, delâlet ettikleri şeyler arasında aklî ayrılmazlık ilişkisi (telâzum) bulunmaktadır. Buna rağmen içinde, bu sözcüklerin o şeylere delâlet ettiğine dair zorunlu bir bilgi yaratılmaktadır.

Hak Ve Hakikat Bilgisine Sahip Önder Zatın Cibillî Bir Melekeye Sahip Olması Gerekmektedir:

Bu zorunlu bilgi, çoğu kez, kendisinde bulunan cibillî bir meleke sayesinde olur. Kendisinde bulunan bu meleke sayesinde, zevk (vicdan) yoluyla aldığı bilgileri, devamlı olarak doğru bir tarzda alır. Bu yolla aldığı bilgilere tabi olması ve tecrübe ederek tekrarlaması halinde, vicdanının doğruluğunu görür.
Hatadan korunmuşluğunun insanlarca sabit olması ise şöyle olur:
a) Burhanî ya da hatabî pek çok delille, davet ettiği şeyin hak olduğu ortaya konur,
b) Yaşantı olarak dürüst ve yalandan uzak olduğu gözler önüne serilir,
c) Mucize göstermesi, duasının kabul edilmesi gibi Allah katında üstün bir mevkiinin bulunduğunu belirten şeyler gösterilir.
Böylece insanlar, o zat hakkında müsbet bir inanca sahip olurlar ve onun Tedbir-i İlâhî'de önemli bir yeri bulunduğu, nefsinin melekleşmiş kudsî nefislerden olduğu, onun gibi birisinin Allah Teâlâ hakkında asla yalan söylemeyeceği, günah işlere yellenmeyeceği hakkında en ufak şüphe duymazlar. Sonra bazı olaylar meydana gelir ve o zata karşı büyük bir saygı ve muhabbet duyarlar. Bu gelişmeler; insanlara o zatı, mallarından, çocuklarından, susuzluktan içi yanmış birine nisbetle tatlı sudan daha sevimli bir hale getirir. Bütün bunlar, ümmetin istenilen kıvama gelebilmesi için olması zorunlu bulunan şeylerdir; başka türlü ümmetlerin istenilen şekle sokulması mümkün değildir. Bunun içindir ki, çeşitli şekillerde kendilerini ibadete vermiş kimseler, durumlarını, bu özellikleri taşıdığına inandıkları bir kimseye nisbet etmektedirler. İsabetli olmaları ya da hatalı olmaları ayrı bir şeydir; ama gösterdikleri yaklaşım budur.
Allah'u a'lem!

2) Peygamberliğin (Nübüvvet) Hakikati Ve Özellikleri

Hak Ve Hakikat Bilgisine Mazhar Olanlar Tabaka Tabakadır:

Bil ki: İnsanların en üst tabakasını, "müfehhemûn" diyeceğimiz üstün anlayış gücüne sahip kimseler teşkil ederler. Bunlar, melekî ve hayvanı güçleri barışık olan insanlardır, melekî güçleri son derece yüksektir. Bunlar, hakkanî bir saikle istenilen düzeni kurmak için harekete geçebilirler, üzerlerine Mele-i a'lâ'dan ilahî bilgi ve haller [412] iner.
Bu insanların özellikleri: Bunlar, mutedil bir mizaca sahip olurlar; hem yaratılış, hem de huy bakımından güzeldirler. Onlarda aşırı davranışlar ve istikrarsızlık olmaz. Onlar, kendilerini külliden cüzîye, ruhtan surete çekecek anormal zeka durumundan, keza cüzîden külliye, suretten ruha ulaşmalarını engelleyecek aptallıktan (geri zekalılık) uzaktırlar.
Bunlar, hak yola (sünnet-i râşide) sıkı sıkıya bağlı olurlar, ibadetlerinde örnek bir tavır sergilerler, insanlarla olan ilişkilerinde adalet ölçüsünün timsalidirler, küllî tedbiri severler, herkesin yararım arzularlar, hiçbir kimseye -toplum yararı söz konusu olmadıkça- eza vermezler, gayb âlemine meylederler, onların bu meylinin eseri, sözlerinde, yüzlerinde ve tüm davranışlarında kendisini gösterir. Onların gayb âleminden desteklendikleri görülür. Başkaları için kolay kolay açılmayan yakınlık ve huzur (sekînet) kapıları, en ufak bir riyazet sonucunda onlara açılır.

Hak Ve Hakikat Bilgisine Mazhar Olanlar:

Hak ve hakikat bilgisine mazhar olanlar, çeşitli sınıflara ayrılırlar ve farklı meziyetlere sahiptirler. Bunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:
1. Kâmil (olgtın): İbadet yoluyla nefsi olgunlaştırma bilgisine ulaşan kimselerdir.
2. Hakîm (hikmet sahibi, bilge): Üstün ahlâk ilkeleri, geçim ve ev idaresiyle ilgili bilgilere ulaşan kimselerdir.

3. Halîfe: Küllî siyaset bilgi ve becerisine sahip olan, sonra da insanlar arasında adaleti yerleştirmeye, zulmü ortadan kaldırmaya muvaffak olan kimseler.

4. Müeyyed bi Ruhu'1-kuds [413]: Mele-i a'lâ'nın üzerine titrediği, muhatap alarak öğrettiği ve gözüne gözüktüğü kimselerdir. Bunlara birçok keramet bahşedilir.
5. Hâdî- Müzekkî: Dillerine ve kalplerine ilâhî nur konulan kimselerdir. Bunlar, sohbet ve vaazlarıyla insanlara fayda verirler. Kendilerinden, seçkin sahabîlerine (havari) bir içgüven ve nur intikal eder. Bunlar sayesinde insanlar, kemal mertebelerine ulaşırlar. Bunlar, insanların hidayete ulaşması için bütün gayretleriyle çalışırlar.
6. İmam: Daha çok, ümmeti ayakta tutacak ilkeler ve onların çıkarlarına yönelik bilgilere sahip olanlara denir. İmamlar, kaybolmuş insanî değerlerin tekrar ikamesi için son derece hırslı olurlar ve bu yolda çalışırlar.
7. Münzir (uyarıcı): Bunlar, kalplerine konulan ilhamlarla, insanların dünyada başına gelecek olan musibetleri bildirirler.
Hak Teâlâ'nın bir kavme lanet edeceğini görürler ve onları uyarırlar. Bazen nefislerinden soyutlanırlar; kabirde, haşır âleminde ne olup biteceğini öğrenirler ve onları insanlara bildirerek, gerekli tedarikte bulunmalarını isterler.

İlâhî Hikmet, Zaman Zaman İnsanlara Hak Ve Hakikat Bilgisine Sahip Kimselerden Birini Göndermeyi Gerekli Kılar. Gönderilen Kimseye Peygamber Denir:

8. Peygamber: Allah Teâlâ'nın yüce hikmeti, zaman zaman hak ve hakikat bilgisine sahip bu üstün insanlardan birini göndermeyi gerekli kılar. Allah, onların gönderilmesini insanların karanlıklardan aydınlığa çıkmaları için bir sebep kılar ve kullarına, hem kalplerini hem de yüzlerini ona çevirmelerini farz kılar. Mele-i a'lâ'da ona itaat eden ve ona katılan kimseye karşı hoşnutluk; karşı çıkan ve düşmanlık edene karşı ise lanet tahakkuk eder. Allah, insanlara bu durumu haber verir ve gönderdiği kimselere uymalarını emreder. İşte bunlara peygamber denilir.
Peygamberler arasında en ulusu, bir tür gönderilişe daha sahip olanlardır. Bu şöyle olur:
a) Allah Teâlâ, o peygamberin gönderilmesini insanların karanlıklardan aydınlığa çıkmasına bir sebep kılar.
b) O peygamberin kavmini, insanlar için çıkarılmış örnek hayırlı bir ümmet kılar. Böylece o peygamberin risaleti, başka bir tür örneklik görevini de içermiş olur.
Birincisine aşağıdaki âyette işaret edilmiştir:

"Ümmiler arasından kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur." [414]
İkincisine ise aşağıdaki âyet ve hadis işaret etmektedir:

"Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız." [415]

"Siz, sadece kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz; zorlaştırıcı olarak gönderilmediniz." [416]
Bizim peygamberimiz, hak ve hakikat bilgisine sahip olanların tüm meziyetlerini kendinde toplamış, hem kendi risaleti, hem de ümmetinin örnekliği tam olarak gerçekleşmiştir. Daha önceki peygamberler ise, bu meziyetlerden ancak bir ikisine sahip bulunuyorlardı.

Peygamberlerin Gönderilmesini Gerekli Kılan İlâhî Hikmetler:

Bil ki: Peygamberlerin gönderilmesini gerekli kılan ilâhî hikmet, âlemin idaresinde dikkate alınan nisbî hayrın gerçekleştirilmesidir [417] ve bunun hakikatini de ancak "Allâmu'l-guyûb" olan Allah bilir. Şu kadar var ki biz kesin olarak şunu biliyoruz: Bazı sebepler vardır ki, bulunması halinde mutlaka peygamberler gönderilmiştir.
Peygamberlere itaatin farz kılınması da şundandır: Bir ümmetin doğru yolda olması, ancak Allah Teâlâ'ya itaat ve kulluk etmeleriyle mümkündür. Ancak onlar, hak ve hakikat bilgisini Allah'tan doğrudan alabilecek kabiliyette değillerdir. Bu durumda onların iyi hal sahibi olmaları, ancak bir peygambere tabi olma yoluyla gerçekleşebilecektir. İşte bunu ilm-i ezelîsiyle bilen Allah Teâlâ, Hazîre-i kuds'te peygambere itaatin vacipliğine hükmetmiş ve orada durum bu şekilde kararlaştırılmıştır.

Peygamber Gönderme Vakitleri:

a) Vakit, bir devletin ortaya çıkması ve onun vasıtasıyla diğer devletlerin hizaya getirilmesi vaktidir. İşte böyle bir zamanda Allah Teâlâ, o devletin dinini ikame edecek birini gönderir; Peygamber efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.) gönderilişi böyle olmuştur.
b) Veya Allah Teâlâ bir kavmin bekasını ister ve onların diğer insanlara üstün kılınmasını diler; bunun için onları doğru yola iletecek, onlara Allah'ın kitabını öğretecek birini gönderir. Hz. Musa'nın (s.a.) gönderilişi de böyle olmuştur.
c) Veya bir kavim için takdir buyurulan bir devletin, ya da dinin sürekliliğini temin için yenileyici (müceddid) peygamberler gönderilir. Hz. Davud, Hz. Süleyman ve İsrail oğullarına gönderilen pek çok peygamberin gönderilişi de böyle olmuştur. Allah Teâlâ, bu peygamberlerin yardıma mazhariyetlerine hükmetmiş ve bunu ifade ile şöyle buyurmuştur:
"Andolsun ki, peygamber kullarımıza söz vermişizdir: Şüphesiz onlar, mutlaka mansûr ve muzafferdirler. Bizim ordumuz, şüphesiz üstün gelecektir." [418]

d) Bunların ötesinde bir grup peygamber daha vardır ki, onların gönderilişi insanlara karşı getirilen delillerin tamamlanması içindir. [419]
Allah'u alem!

Peygamberlere Tabi Olmak Bir Mecburiyettir:

Bir peygamber gönderildiği zaman, halkın -doğru yolda olsalar bile- ona tabi olmaları vaciptir. Çünkü şanı yüce bir peygambere karşı koymak, ona düşmanlık etmek, Mele-i a'lâ'dan lanet inmesine sebebiyet verir ve melekler onların rezil-rüsvay edilmesi konusunda görüş birliği ederler. Bunun sonucunda yollar tıkanır, onların Allah'a yaklaşmalarına imkân kalmaz, çabalan hiçbir fayda vermez. Bu hal üzere öldüklerinde, üzerlerine inen lanet, onları her bir taraftan kuşatır. Kaldı ki, böyle bir durum esasen düşünülemez. Bu konuda Yahudilerin durumu ibret vericidir. Bunlar, dindeki aşırılıkları ve kitaplarını sık sık tahrife kalkışmaları yüzünden insanlar arasında peygamberlere en fazla ihtiyaç duyan bir millet olmuştur.

Peygamberler Niçin Gönderilir?

Allah Teâlâ, insanlar için açık kapı (mazeret) kalmasın diye peygamberler göndermiş ve böylece onlara karşı hüccet ikamesinde bulunmuştur. Çünkü insanların büyük çoğunluğu, kendi leh ve aleyhlerinde olan şeylerin bilgisini ancak aracı yoluyla alabilecek kabiliyette yaratılmışlardır. İnsanların bu konuda kabiliyetleri ya zayıftır; peygamberlerin getirmiş olduğu haberlerle güç kazanır, ya da ortada bazı mefsedetler vardır ve onlar ancak zecrî tedbirlerle -insanlar istemeseler dahi- ortadan kaldırılır.

İnsanoğlu, dünya ve âhirette yaptıklarından sorumlu tutulmuştur. Bu durumda Allah Teâlâ'nın lütuf ve keremi, ulvî ve süfli [420] bazı sebeplerin bir araya gelmesi durumunda, o anda yeryüzünde olan en değerli insanın peygamber olarak görevlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu peygamber, kendisine indirilen vahiy yoluyla insanları hakka davet edecek, onları doğru yola iletecektir. Bunu bir örnekle açıklayalım: Meselâ bir efendinin köleleri vardır ve bunlar hastalanmışlardır. Yakın bir adamına emrederek, onları gönüllü gönülsüz ilaç içmeye zorlamasını ister. Bu durumda o, bunu kölelere zorla yaptırmak istese, efendi olması hasebiyle böyle bir hakkı vardır. Ancak tam iyilik yapacaksa, ne yapmalıdır? Tabii önce onlara hasta olduklarını bildirmeli, ilacın kendilerine faydalı olacağına onları inandırmalı, doğru sözlü olduğuna dair bazı olağanüstü işler yapmalı, ilaca tatlı bir şeyler katmalıdır. İşte o zaman, köleler kendilerine emredilen şeyi bilinçli olarak ve isteyerek yapacaklardır.

Mucize:

Aslında mucizeler ya da duaların kabulü gibi peygamberler tarafından gösterilen şeyler, peygamberliğin bir parçası değildir; ancak onun isbatı için çoğu kez gerekli bulunmaktadır.
Mucizelerin ortaya çıkması genelde şu üç sebepten dolayı olur:
1. Peygamber, hak ve hakikat bilgisine sahip kimselerdendir (müfehhem). Onun sahip olduğu bu özellik, bazı hadiselerin içyüzünü bilmesini sağlar. Yine onun bu özelliği, duaların kabulü ve çoğalması istenen şeylerin bereketlenmesi gibi hallerin sebebi olur.
Bereket dediğimiz şeyin aslı şudur:
a) Ya bir şeyin faydasının artmasıdır; meselâ düşman tarafta ordunun çok olduğu kanaati uyanır ve bu yüzden bozguna uğrarlar.
b) Ya, gıda verici tabiî özelliği, vücut için yararlı bir unsura (hılt) çevirmek yoluyla olur, böylece insan o gıdanın kat kat fazlasını almış gibi olur.
c) Ya da, bir şeyin bizzat kendisinin çoğalmasıyla olur. Bu da, hevâî maddenin, kendisine kuvve-i misâliyye hulul ettiği için o surete (yani bereketin ortaya çıktığı surete) dönüşmesi demektir.
Buna benzer daha başka sebepler de vardır ki, hepsini Burada saymamıza imkân yoktur.
2. Mele-i a'lâ, o zatın işini yürütme kararı almıştır. Onların himmetlerinin bu yönde birleşmesi, daha önce örneği görülmemiş ilhamlar, dönüşümler (ihâlât) ve amaca yaklaştırıcı harikulâdeliklerin (takrîbât) meydana gelmesini gerekli kılar. Bunun sonucunda da dostlar yardım görür, düşmanlar rezil rüsvay edilir ve Allah'ın emri -düşmanlar hoşlanmasalar da- yerini bulur.
3. Âsilerin cezalandırılması ve büyük işlerin olması gibi haricî sebeplere dayalı olarak meydana gelen bazı hadiseler olur ve bunlar önceden semada şekillenir. Allah Teâlâ, bir yolla bunları peygamberler elinde mucizeye dönüştürür. Bu, ya onları önceden haber vermek suretiyle olur, veya emrine muhalefet edenlere karşı ceza tertip etmek suretiyle olur, veya onların, mücâzât konusunda ilâhî sünnet olmak üzere daha önceden haber verildiği gibi çıkması şeklinde olur, ya da buna benzer başka bir yolla olur.

Peygamberlerin Hatadan Korunmuşlukları (İsmet):

Peygamberlerin hatadan korunmuş olmalarını şu üç sebep gerekli kılmaktadır:
1. Peygamberler, şehevî süfli arzulardan arındırılmış, mutedil mizaçta yaratılmış nezih insanlardır. Özellikle de, dinî esasların korunmasına yönelik hususlarda bu özellikleri çok belirgindir.
2. Peygamberlere, güzelin güzelliği, kötünün kötülüğü ve bunların özellikleri vahyedilmiştir.
3. Allah Teâlâ, bunlar ile süflî arzuları arasına girmekte ve onların bu gibi arzularına meydan vermemektedir.

Peygamberlerin Bazı Özellikleri:

Bil ki: Peygamberlerin takip ettiği metotlardan olmak üzere bir özellikleri, Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatları üzerinde tefekkür etmeyi emretmemeleridir. Çünkü insanların büyük çoğunluğu bunun altından kalkamaz. Aşağıdaki âyet ve hadisler bu manayı ifade eder:

"Allah'ın mahlukâtı üzerinde düşünün; Allah('ın zatı) üzerinde düşünmeyin." **[421]**

"Ve şüphesiz sonunda her şey Rabbine varacaktır.' **[422]**

"Rab hakkında düşünme yoktur." [423]

Peygamberler, sadece Allah'ın nimetleri ve O'nun kudretinin büyüklüğü üzerinde düşünülmesini isterler.

Peygamberler, İnsanlara Seviyelerine Göre Konuşurlar:

Onların takip ettikleri metottan biri de, insanlara ancak kendi anlayabilecekleri bir dille konuşmaları, akıllarının yettiğince ve aslî hilkatte kendilerinde mevcut bulunan bilgi oranında hitap etmeleridir. Çünkü insan yaratılırken, diğer mahlukâttan ayrı olarak bir idrak gücüyle donatılmıştır; insanlığından çıkmadıkça bu bir meleke olarak kendisinde mevcuttur. İnsanın bir de bidüziyelik arzeden âdet-i ilâhî dışında elde ettiği bilgileri vardır. Bunlar ya nebiler ve veliler gibi kudsî nefse sahip olanların ancak fevkalâdelik arzeden bir yolla hak ve hakikat bilgisine sahip olması şeklinde olur. Ya da ağır riyazetler sonucu nefsi daha önceden yatkın olmadığı ilimlere yatkın hale getirme yoluyla olur. Uzun süre hesapla uğraşmak veya Hikmet (felsefe), Kelâm, Fıkıh Usûlü.., vb., gibi ilimleri tahsil etmek suretiyle elde edilen bilgiler de böyledir.
İşte peygamberler, insanlara hitap ederlerken, onların fıtrî yapılarını esas almışlar ve herhangi bir tahsile gerek duymaksızın kavrayabilecekleri sade bir dil ve mantıkla onlara hitap etmişlerdir. Varlığı çok nadir olarak bulunabilen şeylere iltifat etmemişlerdir. Bunun içindir ki onlar, insanlara Rablerini tanıtırken, O'nu illâ da tecellîlerle veya müşahede yoluyla, ya da burhan ve aklî istidlaller yoluyla tanımaları gerektiğini istememişler, O'nu bütün cihetlerden münezzeh olarak bilmek gereğini de ileri sürmemişlerdir. Çünkü bu gibi şeyler, riyazi ilimlerle (matematik vb. gibi) uğraşmayan, uzun süre felsefe, mantık gibi ilimlerle uğraşanlarla bir arada bulunmayan kimseler için hemen hemen imkânsızdır. Yine peygamberler, kavranması zor mukaddimeler üzerine kurulabilen ve re'y taraftarlarının muhaddislere karşı bir meziyet sandıkları istinbât ve istidlal yollarına, istihsân çeşitlerine, eşbâh ve nezâir arasındaki farklara işarette bulunarak şöyle şöyle yapacaksınız diye bir talepte de bulunmamışlardır.

Peygamberler, Nefis Terbiyesiyle Uğraşmışıardır;

Onların takip ettikleri metotların belirgin bir tarafı da, nefis terbiyesi ve ümmetin idaresiyle ilgisi bulunmayan konularla meşgul olmamalarıdır. Dolayısıyla onlar, yağmurun yağması, güneşin tutulması, ayın etrafındaki hale, bitki ve hayvanların esrarı, ay ve güneşin seyri, bunları ne kadar zamanda tamamladıkları, günlük olayların sebepleri, peygamberler, hükümdarlar ve ülkeler tarihi.., gibi konuların açıklanmasına girmemişlerdir. Bunlardan ancak sözün gelişi sırasında ve daha önceden duymuş ve kabullenmiş oldukları şeyler istisnaî olarak zikredilmiş, bunlarla da Allah'ın nimetlerinin yadedilmesi, Allah'ın günlerinin [424] hatırlatılması istenmiş, getirilen istiare ve mecazlarla yetinilerek hiçbir zaman da detaylara gidilmemiştir. İşte bu ilkeden hareketledir ki, Rasûlullah'a (s.a.) "ayın niçin dolunay şeklinde büyüyüp sonra küçüldüğü" sorulduğunda cevap mahiyetinde inen âyet-i kerîmede Allah Teâlâ, sorunun mecrasını değiştirerek ayların faydalarından bahisle şöyle buyurmuştur:
"Sana aylar hakkında soruyorlar. De ki: Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür." [425]
İnsanlardan birçoğu, hayatları boyunca hep aynı fenle (bilim vb.) uğraşmaktan dolayı, ya da daha başka sebeplerle zevk-i selimlerini yitirmekte ve bunun sonucunda peygamberlerin sözlerini olmayacak manalara yormaktadırlar.
Allah'u a'lem!

3) Dinin Esası Birdir, Şeriatlar Ve Yöntemler İse Farklıdır

Din Birdir:

Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye, din olarak Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için hukuk düzeni yaptı." [426]
Mücâhid âyeti şöyle izah etmiştir:
"Ya Muhammed! Sana ve onlara aynı dini vasiyet ettik."
Başka bir âyet-i kerîmede de şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz bu, bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabbinizim. Öyle ise benden sakının, denildi. Ne var ki insanlar kendi aralarındaki işlerini parça parça böldüler. Her grup, kendinde bulunan ile sevinip böbürlendi." [427]
Yani, İslâm dini, bütün insanlığın dinidir. Ne var ki insanlar; yani müşrikler, yahudiler ve hıristiyanlar ayrıldılar ve birlikten koptular.
Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:
"Her birinize bir şeriat ve bir yol (minhâc) verdik." [428]
İbn Abbâs, âyette geçen "şir'a" kelimesini, yol; "minhâc" kelimesini de sünnet diye tefsir etmiştir.
Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:
"Biz, her ümmete bir ibadet ediş tarzı (mensek) gösterdik ki, onlar bunun takipçileridirler." [429]
Ayette geçen "mensek" kelimesi, amel edegeldikleri şeriat anlamındadır.

İhtilâf, Şeriatlarda Ve Takip Edilen Yollardadır:

Bil ki: Dinin esası birdir ve bu esas üzerinde bütün peygamberler ittifak halinde olmuşlardır. Aralarındaki ihtilaf, sadece şeriatlarda ve takip edilen yollarda olmuştur.
Şöyle ki: Bütün peygamberler (s.a.) dinin esasını teşkil eden esaslarda görüş birliği etmişlerdir: Bunlar; hem ibadette, hem de yardım istemede

(istiâne) tevhid, Allah Teâlâ'yı, cenâb-ı kudsiyetine yakışmayacak her türlü noksanlıklardan tenzih etme, isimleri konusunda ilhâda düşmeme, Allah Teâlâ'yı saygıyla anma ve en ufak bir ihmal göstermeme, bunun kullar üzerinde Allah'ın bir hakkı olduğu, yüzleri ve kalpleri sadece O'na çevirme, Allah'a, koymuş olduğu nişanelere saygı göstermek suretiyle yaklaşma, kadere yani Allah Teâlâ'nın her şeyi önceden takdir ettiğine, Allah Teâlâ'nın, asla isyan nedir bilmeyen, emrolunan şeyleri harfiyyen yapan melek kulları olduğuna, dilediği kullarına semavî kitaplar indirdiğine, ona itaati kullara vacip kıldığına, kıyametin hak olduğuna, öldükten sonra tekrar dirilmenin hak olduğuna, cennetin hak olduğuna, cehennemin hak olduğuna inanma.., gibi esaslardır.

Peygamberler, Temel İyiliklerde De Görüş Birliği Etmişlerdir:

Aynı şekilde onlar, iyiliklerin esasını teşkil eden hususlarda da görüş birliği halinde olmuşlardır. Bunlar; temizlik, namaz, zekât, oruç, hac gibi ibadetlerle; dua, zikir, Allah'tan inen kutsal kitabı okuma gibi nafile ibadetlerdir. Yine peygamberler nikâh, zinanın haramlığı, insanlar arasında adaletin hakim kılınması, zulüm ve haksızlığın yasaklanması, suçlulara karşı ceza uygulanması, Allah düşmanlarına karşı cihâd yapılması, Allah'ın dinini yaymak ve anlaşılır kılmak için çalışılması.., gibi konular üzerinde de görüş birliği halinde olmuşlardır. Bunlar, dinin esasını teşkil eder.

Bunun içindir ki Kur'ân, bu gibi şeylerin niçini üzerinde durmamış, sadece yeri geldikçe bazı atıflar yapmakla yetinmiştir. Çünkü bunlar, Kur'ân'ın muhatabı bulunan insanlarca zaten kabul görmüş bir halde (müsellem) bulunuyordu.

İhtilâf, Bu Esasların Suret Ve Şekillerindedir:

Şeriatlar arasında ihtilâf, bu esasların suret ve kalıplarında olmaktadır. Meselâ, Hz. Musa'nın şeriatında namaz kılınırken Beyt-i Makdis'e doğru yönelinirken, bizim şeriatımızda Ka'be'ye karşı yönelirim ektedir. [430]

Hz. Mûsâ'nın şeriatında sadece recim varken, bizim şeriatımız evli (muhsan) için recim, bekar için de sopa cezasını getirmiştir.

Hz. Mûsâ'nın şeriatında sadece kısas varken, bizim şeriatımız hem kısas, hem de diyet hükmünü getirmiştir.

İbadetlerin vakitleri, âdâb ve erkânı hakkında söz konusu olan ihtilâflar da bu kabilden olmaktadır.

Kısaca, özel konumların dikkate alınması sonucu devrin ihtiyaçlarını karşılamak üzere getirilen hükümler, kurumlar vb. şeriat ve yöntem (minhâc) olmaktadır. Bunlar değişkendir; dinin esası ise bakidir.

Şeriatlar, Genel Esasları Açıklarlar, Çerçeve Boşluğuna Yer Vermezler:

Bil ki: Allah Teâlâ'nın bütün dinlerde emretmiş olduğu taatler, insanda sabit davranış motiflerinden (hey'ât-ı nefsâniyye) kaynaklanan amellerdir. Bu motifler, âhiret gününde nefislerin ya lehinde ya da aleyhinde olurlar. Bu motifler, amelleri destekler ve ortaya çıkarırlar. Ameller, bu motiflerin kalıpları ve suretleridir. Hiç şüphesiz amellerin değerlendirilmesinde kıstas, sözünü ettiğimiz bu motiflerdir. Onları iyice tanımayan kimse, yaptığı amelleri bilinçli olarak işleyemez; dolayısıyla bazen yaptığım eksik bırakır, namaz kılıyorsa kıraatsiz ve duasız kılar, tabii böyle olunca da ameli kendisine bir fayda vermez. Bu durumda, hak ve hakikat bilgisine sahip birinin yol göstericiliği gerekmektedir; bu zat açık emarelerle gizli ve karışık olanları munzabıt hale getirecek, onları her seviyeden insanın kolayca anlayıp ayırt edebileceği, duyularla algılanabilen şeyler haline getirecektir. Böylece halk için o şeyler açıklık kazanmış olacak, artık onlar kendilerinden istenilecek ve bu yüzden sorguya çekilebileceklerdir. Zira, sorguya çekilebilmeleri için, hem her şey açıklanmış ve insanlık üzerine Allah Teâlâ tarafından hüccet ikâme edilmiştir, hem de insanlar kolayca anlayabildiklerinden o şeyi yapabilecek güç ve kudrete sahip bir hale gelmişlerdir.

Bazen Günahlar, Gerçekten Günah Olmayan Şeylerle Karıştırılabilir

Zaman zaman, aslında günah olmayan bazı şeyler, insanlarca gerçek günahlarla karıştırılabilmektedir. Meselâ, müşriklerin aşağıdaki âyette ifade edilen sözleri buna bir örnektir;

"Şüphesiz alış veriş, ribâ gibidir." [431]

Bu karıştırma, ya bilgi yetersizliğinden kaynaklanabilir, ya da basireti kör edecek dünyevî bir çıkar sebebiyle olabilir. İşte bu yüzden insanlar, günahların günah olmayan şeylerden ayırt edilmesine kolaylıkla imkân verecek emarelerin konulmasına ihtiyaç duymuşlardır.

Meselâ, ibadetler için vakitler belirlenmemiş olsaydı, o zaman bazıları azıcık namaz ve orucu çok bulabilir ve tabii bu da kendilerinden beklenilen faydayı sağlamazdı. Sıyrılma ve hileye başvurma hallerinde cezalandırılmaya gidilemezdi. Eğer rükünler, şartlar belirlenmemiş olsaydı, o takdirde insanlar körü körüne hareket ederler, ne yaptıklarım bilmezlerdi. Hadler (cezalar) konulmamış olsaydı asilerin, suçluların önü alınamazdı.

Kısaca söylemek gerekirse, çoğunluk itibarıyla insanların yükümlü tutulabilmeleri için, mutlaka vakitlerin, rükünlerin, şartların belirlenmesi, cezaların, küllî hükümlerin vb. konulması zorunludur; aksi takdirde onları yükümlü tutmaya imkân yoktur.

Teşrî Siyaseti: Teşri Esnasında İzlenen Tavır:

Teşrî esnasında nasıl bir tavır sergilendiğini öğrenmek işitiyorsan doktorun halini düşünmelisin. Bilindiği gibi uzman bir doktor, hastalarını tedavi esnasında, onlara hastalıkları hakkında bilgi verir ve onlardan inceliklerini asla kavrayamayacakları bir takım şeyleri yapmalarım ister. O, duyularla algılanabilen hastalık belirtilerini, gizli olan hastalığı teşhise yarayacak bir yol olarak kullanır. Meselâ cildin kırmızılığından ve diş etlerinin kanamasından kanın bünyeye galebe çaldığı sonucunu çıkarır. Yani zahir olan bu belirtileri, gizli bulunan hastalığın yerine ikame eder. Hastalığın şiddetine, hastanın yaşına, memleketine, mevsime, ilacın kuvvetine.., bakar, bütün bunların sonucunda hastaya uygun gelecek ilaç

miktarını belirler ve hastaya o ilacı kullanmasını söyler. Muhtemelen gözlemlerinden genel bir kural da çıkarır. Bu yine mazinnenİn (belirtiler), hastalığın sebebi yerine ikame edilmesi, tedavi edici olarak belirlediği ilaç miktarını da, insanı hasta eden unsurun giderilmesi, ya da bedene zarar verici halden bir başka hale dönüşmesi makamına ikame yoluyla olur. Böyle bir genelleme sonucunda meselâ şöyle der:
“Kimin cildi kızarır ve diş etleri kanarsa, tıb kuralları gereği onun aç karnına iğde (unnâb) şurubu ya da bal şerbeti içmesi gerekir. Kim de bunu yapmazsa, çok sürmez ölür.” Veya:
“Kim şöyle şöyle hazırlanmış bir macundan bir miskal kadar alırsa, ondan şu şu hastalık gider”, ya da
“Filanca hastalıktan korunmuş olur” şeklinde bir genellemeye gider. Sonra, tecrübe ve bilgi sonucu ulaştığı bu genel kural, insanlar arasında yayılır ve gereği doğrultusunda amel edilir. Böylece Allah Teâlâ, onun sayesinde pek çok insanı yararlandırmış olur.
Bilge bir hükümdarı düşün. Ülkenin ıslâhından, ordunun yönetiminden sorumlu olan bilge hükümdar, arazilere ve çıkardıkları ürünlere bakar, ziraatçileri ve bekçileri gözetir, onların geçinmeleri için zaruri olan ihtiyaçları tespit eder... Bütün bunlardan sonra toprağın kaldırabileceği oranda öşür ve haraç (vergi) koyar. Öbür taraftan idari kademede hizmetine alacağı insanları seçerken, duyularla algılanabilen davranış şekillerini ve zahiri karineleri, yardımcılarda bulunması gereken ahlâk ve yeteneklerin yerine ikâme eder, yani gözüken emarelere bakarak onlar içerisinde ahlâklı ve yetenekli olanlarını istihdam eder. Emri altındaki insanların ihtiyaçlarına bakar, yardımcılarının azlık ya da çokluğunu dikkate alır ve toplanan gelirleri ona göre aralarında ihtiyaçlarını karşılayacak, onları sıkıntıya sokmayacak şekilde dağıtır.
Öğretmenin, çocukları eğitmek için nasıl davrandığını düşün. Efendinin, kölelerini idare etmesine bak. Bütün bunlar, karşılanması amaçlanan ihtiyacın onlar eliyle giderilmesi içindir. Çocuklar ya da köleler neyin maslahat olduğunu bilmemektedirler, dolayısıyla onu gerçekleştirmek de istememektedirler. Bu yüzden sıvışmak, mazeret ileri sürmek, aldatmaya gitmek gibi davranışlara girebilmektedirler. Bu tavırlar karşısında öğretmen ya da efendi, yanlışı, daha meydana gelmeden önce görmekte ve onu ortadan kaldırmak için girişimde bulunmaktadır. Onlar, eli altındakilerle gece gündüz demeden ilgilenmekte, böylece onlar için açık bir kapı bırakmamaktadırlar; dolayısıyla fırsat bulup da sıvışmak imkânları yoktur. Böyle bir eğitim altında bulunan çocuklar ya da köleler, sonunda isteseler de istemeseler de, beklenilen sonuca ulaşırlar.
Kısaca, çok farklı kabiliyetleri içerisinde bulunduran, kendilerinden ne istenildiğini bilmeyen, dolayısıyla ona karşı arzulu da bulunmayan büyük kalabalıkların eğitimini üstlenen herkes, bazı düzenlemelere, zaman ayarlamasına, bazı konum ve şekillerin belirlenmesine zorunlu olarak ihtiyaç duyar. Böylece insanlardan bunlara uymalarını ister ve onları sorumluluklarına mesnet kılar.

Şeriatlar, Bir Hikmete Dayanır:

Bil ki: Allah Teâlâ, peygamberler göndermek suretiyle insanların karanlıklardan aydınlığa çıkmasını murad eder de, bu amaçla gönderilen peygamberin durumunu onlara vahiy yoluyla bildirir. Üzerlerine peygamberlik nurunu indirir ve kalplerine, âlemin düzene sokulması için bir arzu ve istek koyar, peygamberin gönderildiği andaki insanların hidayete gelmesi behemehal bazı işlerin ve ön hazırlıkların (mukaddimelerin) bulunmasına bağlıdır. İşte bunun içindir ki hikmet-i ilâhî, bütün bu ön hazırlıkların yapılmasının peygamberlerin gönderilmesi amacında mündemiç bulunmasını gerektirir. Yine peygamberlere itaatin ve onlara boyun eğmenin farz kılınmasının, o kavmin ıslâhı için gerekli olan ön hazırlıkların (mukaddime), aklen ve âdeten mutlaka olması zorunlu bulunan şeylerin farziyetine bir basamak kılınmasını gerektirir. Çünkü şeriat bir bütündür ve birbirine bağlıdır. [432] Allah Teâlâ’ya hiçbir şey gizli değildir ve Allah’ın dininde rastgele konulmuş hiçbir hüküm yoktur. Benzerleri içerisinde belli bir şeyin belirlenmiş olması, mutlaka sebep ve hikmetlere bağlıdır ki bunları, ancak din ilimlerinde derinleşmiş olanlar (râsihun) bilebilir. Biz burada, bu hikmet ve sebeplerden bir kısmına dikkat çekmek istiyoruz.
Allah’u alem!

4) Belli Bir Asra/Kavme Mahsus Olan Şeriatların İndirilmesinin Hikmeti

Bir Şeriatın Belli Bir Asra Ve Belli Bir Kavme Mahsus Olarak İnmesi:

Bu konuda dayanak şu âyet-i kerîme olmaktadır:
“Tevrat’ın indirilmesinden önce -(bilâhare) israil’in (Yakub) kendisine haram kıldıkları dışında- yiyeceğin her türlüsü İsrail oğullarına helâl idi.” [433]

İsrail Oğullarına Deve Etinin Haram Kılınmasının Sebebi:

Ayetin tefsiri şöyle: Hz. Yakûb (s.a.), şiddetli bir hastalığa yakalanmıştı. İyileşirse, en çok sevdiği yiyecek ve içeceği kendisine haram kılacağına dair adakta bulunmuştu. İyileşince deve etini ve sütünü kendisine haram kılmıştı. Bu konuda oğulları da ona uydular. Böylece üzerinden asırlar geçti ve İsrail oğulları, şayet muhalefetle deve eti yiyecek olurlarsa peygamberlerin hakkına riayet etmemiş olacaklarına inanır oldular. Tevrat da, bu inancı pekiştirerek geldi. Rasûlullah (s.a.), kendisinin Hz. İbrahim dini üzere olduğunu açıkladığında Yahudiler: “Deve eti ve sütü yiyip içerken nasıl olur da Hz. İbrahim dini üzere olabilir?” dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onların iddialarını reddetti. Çünkü her türlü yiyecek aslında helâldi, deve sırf yahudileri ilgilendiren arızî bir durumdan dolayı haram kılınmıştı. Peygamberliğin, İsmail (s.a.) oğullarından zuhur etmesi halinde, onlar, yahudiler hakkında söz konusu olan arızî durumla ilgileri olmadığından, göreli haramlık hükmüne riayete gerek kalmamıştı.

Konuya Dayanak Olan Bazı Hadisler:

Konuya mesned teşkil edecek bazı hadisler ise şunlardır: Rasûlullah (s.a.) teravih namazı hakkında şöyle buyurmuştur:
“Gösterdiğiniz rağbet hâlâ sürmekte olduğundan, onun sizin üzerinize farz kılınmasından korktum. Eğer size farz kılınacak olursa, siz onu yerine

getiremezsiniz. Ey insanlar! Siz onu evinizde kılın!” [434]
Bu tavrıyla Rasûlullah (s.a.), teravih namazının insanlar arasında yaygın bir hal almasını ve sonunda dinin esaslarından biri sayılmasını önlemiştir. Eğer öyle yapmasaydı, zamanla insanlar onun terkini, Allah’a karşı bir saygısızlık olarak değerlendirecekler, kendilerinde bu doğrultuda bir inanç oluşacak, sonunda da Allah Teâlâ, bu namazı onlara farz kılacaktı.
Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
“Müslümanlar hakkında en büyük vebal altına giren, bir şey hakkında soru soran ve sorusuyla o şeyin haram kılınmasına sebep olan kimsedir.” [435]

Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
“İbrahim, Mekke’yi haram bölge ilân etmiş ve insanları oraya davet etmiştir. Ben de, -İbrahim’in Mekke’yi haram bölge ilân ettiği gibi- Medine’yi haram bölge ilân ettim ve onun müddü ve sâ’ı ***[436]*** *hakkında -İbrahim’in Mekke hakkında dua ettiği gibi- hayır dua ettim.”* [437]
Yine Rasûlullah (s.a.), hac hakkında
“Her sene mi ya Rasûlallah!” diye soran kimseye şöyle buyurmuştur:
“Eğer evet deseydim, vacip olurdu. Vacip olsaydı, siz onu yerine getiremezdiniz. Yerine getiremediğiniz takdirde de azaba uğrardınız.” [438]

Peygamberlerin Şeriatları, Çeşitli Sebepler Ve Maslahatlardan Dolayı Farklı Farklı Olmuştur;

Peygamberlerin şeriatları, çeşitli sebep ve maslahatlara binaen farklı farklı olmuştur. Çünkü şerî hüküm olarak konulan şeyler, durup dururken belirlenmiş şeyler değildir. Gerek hükümler ve gerekse getirilen miktarlar belirlenirken, mükelleflerin hali ve âdetleri dikkate alınmıştır.
Meselâ Hz. Nuh’un (s.a.) kavmi, mizaç itibariyle -Allah Teâlâ’nın da işaret buyurduğu gibi- son derece güçlü ve katı idi. Dolayısıyla onların bu hali, kendilerine devamlı oruç tutma yükümlülüğünü gerekli kılmıştı. Böylece hayvanı yönlerinin aşırılığını kontrol altına alabileceklerdi. Bu ümmet ise, mizaç itibarıyla zayıftı; dolayısıyla bize devamlı oruç tutmak yasaklanmıştır. Allah Teâlâ, önceki kavimlere ganimeti helâl kılmamıştı; bizim zayıf halimizi dikkate alarak onu bize helâl kılmıştır.
Peygamberlikten amaç, insanlığın ihtiyaç duyduğu şeyleri karşılamak için gerekli olan kurum ve kuruluşların ıslâh edilmesidir. Bu durumda, getirilecek hükümlerde onların öteden beri alışageldikleri kalıplar dışına çıkılmaması ilâhî hikmetin bir gereği olacak; bunun dışına ancak Allah Teâlâ’nın irade buyurduğu istisnaî durumlarda çıkılacaktır. Kaldı ki maslahatları karşılayacak yollar, zaman, (mekan) ve âdetlere göre değişebilmektedir. Neshin vuku bulması da, işte bu gerekçeden dolayı sahih olmaktadır. Şâri’ Teâlâ’nın bu konudaki tavrı, uzman bir doktorun haline benzer. Doktorun amacı, her zaman ve mekanda sağlıklı yapıyı korumaktır. Bunun için de uygulamaları kişilere ve zamana göre değişiklik arzeder; gençten, yaşlıdan istemediği şeyi ister, yazın açık havada uyumayı emrederken, kışın ev içinde uyumasını söyler; çünkü yazın açık hava serin, kışın ise dışarısı soğuk olur. Dolayısıyla bütün bunları değerlendirir ve tavsiyeleri ona göre farklılık arzeder.

Dinin Esasını Ve İhtilâf Sebeplerini Kavrayan Kimse, Dinde Bir Değişiklik Ya da Tebdil Olmadığını Görür:

Dinin özünü bilen ve insanları amaçlanan noktaya ulaştırabilmek için takip edilen yolların farklı olmasının sebeplerini kavrayan bir kimse, dinin özünde bir değişiklik olmadığını görür. Bunun içindir ki, (din Allah’a nisbet edilirken) şeriatlar, kavimlere nısbet edilmiş, lisan-ı hal ile ısrarla istedikleri, içerisinde bulundukları şart ve durumların gereği olan hükümler ne ise, kendilerine onlar indirilmiştir. Şu âyet, bu manayı ifade etmektedir:
“Ne var ki insanlar, kendi aralarındaki işlerini parça parça böldüler. Her grup, kendinde bulunan ile sevinip böbürlendi.” [439]
Böylece cuma gününün, özel ibadet günü olarak tayinine hak kazanmasıyla peygamberimizin ümmetinin üstünlüğü ortaya çıkmıştır. Çünkü Muhammed ümmeti ümmî idi ve tahsil yoluyla elde edilen ilimlerden uzak bulunuyordu. Yahudiler için ise, cumartesi günü tayin edilmişti; çünkü onlar, o günde Allah Teâlâ’nın kainatı yaratma işini bitirdiğine ve istirahata çekildiğine, dolayısıyla o günde ibadet etmenin en güzel şey olacağına inanıyorlardı. Halbuki, hepsi de Allah’ın emri ve vahyi iledir. [440]
Bu konuda şeriatların durumu azimet hükümlere benzer. İnsanlar, bunlarla emrolunurlar, sonra ortaya bazı mazeretler ve zorluklar çıkar. Bunlara cevap vermek için, ruhsat hükümler konulur ve bunlarla kulların sıkıntıdan kurtarılması amaçlanır. [441]
Bazen de değişiklikler, insanların kendilerinde bulunan özelliklerin gereği sonucu olur. Allah Teâlâ, şöyle buyurur:
“Yüce Allah, bir millet, kendisinde olanı değiştirmedikçe, içinde bulunduğu durumu değiştirmez.” [442]
Rasûlullah (s.a.) da şöyle buyurmuştur:
“Ey kadınlar! Akıl ve din hususunda eksik olmanıza rağmen, erkeğin aklını başından alan sizden daha yaman bir kimse görmedim.” [443]
Kendisine,
“Kadınların dininin nasıl eksik olduğu” sorulunca açıklayarak:
“Görmez misin kadın, hayız halinde namaz kılmaz, oruç tutmaz.” buyurmuştur. [444]

Şeriatların, Farklı Şekillerde Gelmesinin Sebepleri:

Bil ki: Şeriatların pek fazla husûsî şekil üzere inmesinin sebepleri çoktur. Ancak bunlar sonuçta iki türe indirgenebilir:

1. O hükümlerle yükümlü kılınmalarını gerektiren tabiî durum.
Meselâ, bütün insan fertlerinin, insan olmalarının tabiî sonucu olarak sahip oldukları bir yapı ve halleri vardır. Bunlar, onların bir takım hükümlerle yükümlü kılınmalarım gerektirir.
Anadan doğma kör olan bir insanın hayal âleminde renkler ve suretler bulunmaz; onun dünyasında sadece lâfızlar ve dokunma duyusuyla algılanabilen şeyler vb. vardır. Şimdi böyle birinin gayb âleminden rüya, ya da daha başka yolla bir bilgi edinmesi halinde, bu bilgi elbette ki, hayal âleminde mevcut bulunan bir kalıba girecek ve ona göre şekillenecektir.
Arap dilinden başka bir dil bilmeyen herhangi biri hakkında, eğer bir bilgi dil ile ifadesini bulacaksa, elbette ki bu sadece Arap diline has lâfız ve kalıplarla olacaktır.
Meselâ bir yerde fil ve benzeri korkunç görünümlü hayvanlar olsa, o memleket ahalisinde cin çarpması, şeytan korkutması gibi şeyler hep bu korkunç hayvanların suretine bürünen görüntüler ile gerçekleşecektir. Başka yerde öyle olmaz. Yine meselâ bazı yerlerde, bazı şeylere çok büyük değer verilir, yiyecek ve giyeceklerden güzel şeyler bulunur. O yöre halkı, nimet ve meleklerin inişini işte bu suretlerle algılar.

Keza bir Arap, bir şeyi yapmak, ya da bir yola çıkmak üzere iken, "râşid" veya "necîh" gibi bir kelime [445] duyarsa, bu onun için yapmak istediği şeyin güzel olduğuna bir delil olur. Tabii bu durum, Arap olmayan için söz konusu değildir. Sünnette buna dair bazı örnekler mevcuttur.
Şeriatlarda, aynı şekilde gönderilen kavimde yer etmiş bulunan telakkiler, onlarda gizli bulunan inançlar ve içlerine iyice işlemiş bulunan âdetler de dikkate alınır.

Bunun içindir ki deve eti ve sütü, İsrail oğullarına haram edilmiş iken İsmail oğullarına [446] helâl kılınmıştır. Yine bu esastan hareketle yenilecek şeyler konusunda temiz ve iğrenç/pis olan şeylerin belirlenmesi Arap örf ve âdetine havale edilmiştir. Yine bu esastan hareketle kız kardeş kızları, Yahudilere haram kılınmazken bize haram kılınmıştır. Çünkü onlar, bu kızları babalarının kavminden sayarlar, kendileri ile onlar arasında ne bir beraberlik, ne bir irtibat, ne de bir yakınlık var sayarlardı. Onlara göre kız kardeş kızları sanki yabancı biriydi. Bizde ise böyle değildir.
Bunun içindir ki, buzağının, annesinin sütü içerisinde pişirilmesi, bize değil, onlara haramdı. Çünkü bunun, Allah'ın yarattığını değiştirmek ve konulmuş bulunan tedbir-i ilâhîye karşı koymak olduğu, zira bunun Allah Teâlâ'nın buzağının yetişmesi için yalatmış olduğu sütün, onun bünyesinin çözümlenmesi ve yok olması doğrultusunda kullanılması demek olduğu inancı Yahudilerin içine iyice yerleşmişti ve onlar bu inanç doğrultusunda hareket ederlerdi.
Araplar ise, böyle bir telakki ve inançtan son derece uzaktılar. Hatta onlara böyle bir yasak getirilse, hükmün gerekçesini asla anlayamayacaklardı.
Şeriatların indirilmesinde dikkate alınan husus sadece, kavimlerde yer etmiş bulunan telakkiler, haller ve inançlar değildi. Bilakis, onlar içerisinde en fazla itibara alınanı ve öncelikli olanı, insanların üzerinde yaşayageldikleri, bilerek bilmeyerek akıllarının hüsnü kabulle karşıladığı şeylerdir. Nitekim bunu, bir şeyin, başka bir şeyin suretinde temessül etmesi ilişkilerinde görürsün. Meselâ, insanları sahur yemeğinden men etme manasının, ağızlara mühür vurma suretinde temessülü böyledir. Çünkü insanlara göre bir şeyi mühürlemek, onu yasaklamak manasına gelir.

Allah'ın Kulları Üzerindeki Hakkı, O'na Saygı Duymalarıdır:

Esasen Allah Teâlâ'nın kulları üzerindeki hakkı, O'na karşı son derece saygılı olmaları ve emirlerine karşı en ufak bir muhalefete kalkışmamalarıdır. İnsanlar arasındaki ilişkilerde vacip olan ise, aralarında ülfet, muhabbet ve dayanışma esaslarının gerçekleştirilmesi, hiçbir kimsenin bir başkasına -kamu yararının gerektirdiği durumlar hariç- eza etmemesidir.
Bunun içindir ki, bir kimse yabancı bildiği bir kadının yatağına girse, Allah Teâlâ ile arasındaki saygı perdesini kaldırmış olacağından, o kadın isterse kendi zevcesi bulunsun- bu onun aleyhine günah olarak yazılır. Çünkü Allah'ın emir ve hükmüne muhalefet etme cüretkârlığını göstermiştir.
Kendi karısı olduğu zannıyla, yabancı bir kadına yanaşan bir kimse ise -eğer bu konuda ihmal ve kusuru yoksa- Allah katında mazur görülür.
Bir oruç adayan kimse, adağını yerine getirmekle sorumlu olur; oysaki adakta bulunmayanlar için böyle bir sorumluluk yoktur.
Dinde ifrata düşen kimselerin işleri zorlaştırılır. Yetime, terbiye amacıyla vurulan bir tokat güzel iken, eza vermek amacıyla vurulan tokat kötü kabul edilir. Hata eden ve unutan kimse, pek çok hükümde mazur görülür; işlediği günahtan dolayı sorumlu tutulmaz.
Bu esas muvacehesinde insanların telakkileri, açık gizli âdetleri esas alınır ve onlar hakkında inecek şeriatlar sözü edilen telakkiler, beklentiler, örf ve âdetler doğrultusunda şekillenir.

Adet Ve Telakkilerin Pek Çoğunda Arap-Acem Bütün İnsanlar Müttefiktirler:

Âdetlerin ve yerleşmiş bulunan telakkilerin pek çoğunda Arap olsun olmasın, mutedil iklimlerde yaşayan ve güzel ahlâk telakkisine sahip olan bütün insanlar müttefiktirler. Meselâ, ölülerine üzülmeleri, ona karşı iyi davranmayı güzel görmeleri, soy-sopla (hasep ve nesep) övünmeleri, gecenin üçte biri ya da dörtte biri geçince uykuya yatıp, sabahın erken vaktinde kalkmaları.., gibi -daha önce insanoğlunun ihtiyaçları ve bunları gidermek için bulunan yollar (irtifaklar) bahsinde işarette bulunduğumuz diğer şeyler- bunlardan olmaktadır. Bu âdet ve telakkiler, şeriatların indirilişi sırasında en çok dikkate alınması gerekli şeylerdir. Bunlardan sonra ise, sadece şeriatın gönderilmiş olduğu kavme mahsus olan âdet ve inançların dikkatte alınması gelir. Allah Teâlâ, birinci türden olanları dikkate aldığı gibi, ikinci türden olanları da dikkate almış ve her biri için belli bir yer ayırmıştır.

Yeni Peygamber, Sadece Tahrife Uğramış Kısımları Değiştirir:

Bil ki: Peygamberlik, çoğu kez bir din (millet) süreci şeklinde olur. Nitekim Allah Teâlâ bu meyanda şöyle buyurmaktadır:
"Atanız İbrahim'in milleti (dini)..." [447]

[448]

“Şüphesiz İbrahim de onun (Nuh’un) milletindendi.” Bunun sırrı şudur: Belli bir din üzere nesiller büyür, o dinin nişanelerine saygı gösterilerek asırlar geçer. Bunun sonucunda o dinin hükümleri, insanlar arasında iyice yayılır ve delil getirmeye ihtiyaç gösterilmeden kabullenilen aklî önermeler halini alır; artık hemen hemen inkârı kabil olmaz. İşte böyle bir dönemde yeni bir peygamber gelir. Bu peygamberi göndermenin amacı, yerleşmiş bulunan dinin eğrilerini doğrultmak, onu yenilemek, peygamberinden yapılan nakiller arasına karışmış bulunan ve dinden olmayan şeyleri ayıklamak, bozulanları düzeltmek, halihazırda mevcut bulunan hükümleri denetlemektir. Onlar içerisinde milletlerin idaresi için takip edilen yönteme uygun olanları değiştirmeyip, bilâkis onun gereklerine uymaya çağırmak ve buna teşvik etmektir. Bozulmuş ve tahrife uğramış bulunan şeyleri ise, ihtiyaç ölçüşünce değiştirmektir. Ziyade etme ihtiyacı bulunan şey varsa, mevcut bulunanlar üzerine onları eklemektir. Bu yeni peygamber, çoğu zaman kendi getirdiği hükümlere uymalannı isterken, daha önceki peygamberden kalan esasları delil olarak kullanır. Bu durumda da “Bu peygamber, falan peygamberin milletindendir, ya da onun izindedir” gibi nitelemelere gidilir. Çoğu kez de peygamberlikler, indirilen milletlerin farklılığı sebebiyle değişiklik arzeder.

Şeriatların, Arızî Ve Geçici Sebepler Yüzünden Farklı Olması:

2. İkinci tür sebepler, geçici ve arızî olmaktadır. Şöyle ki: Allah Teâlâ, her ne kadar zamandan münezzeh ise de, zaman ve zamanlı olan şeylerle bir tür irtibatı bulunmaktadır. Rasûlullah’ın (s.a.) haber verdiğine göre Allah Teâlâ, her yüz seneden sonra büyük bir hadisenin olmasına hükmetmektedir. Gerek Hz. Adem’e ve gerekse ondan sonra gelen diğer peygamberlere bu kabilden olan bazı şeyleri bildirmiştir. Nitekim bu, şefaat hadisinde açıklanmıştır. Bu hadiste her peygamberin şöyle diyeceği ifade edilmiştir:
“Şüphesiz Rabbim bugün öyle bir gazaptandı ki, daha önce hiç böyle gazaplanmamıştı; bundan sonra da öyle bir gazapta bulunmayacaktır.” [449]

Ne zaman âlem, şeriatların indirilmesi, hükümlerin belirlenmesi, Hakk’ın, insanlığa dini indirerek tecellî etmesi için hazır hale gelir, Mele-i a’lâ, bu doğrultuda himmetlerini bir araya getirir, işte o zaman arızî basit bir sebep, ilâhî cömertlik kapısını çalmak için yeterli bir hal alır. Kim de kerem sahibi Yüce Allah’ın kapısını çalarsa, o kapı kendisine açılır.

Peygamberin Duası, Hükmün İnmesine Sebeptir:

Bahar mevsimine baksana! Bu mevsimde dikilen bir ağaç, ekilen bir tohum basit bir ameliye sonucunda tutar; oysaki, aynı şey başka mevsimlerde kat kat fazla çalışma ile dahi gerçekleşmez. Böylesi anlarda Rasûlullah’ın (s.a.) himmeti, bir şey hakkında beklenti halinde olması, bir şey hakkında dua etmesi, bir şeye arzu duyması, onu istemesi, o şeyin olması için güçlü bir sebeptir. Onun duası, kıtlık yılını bolluğa çevirebiliyor, büyük bir orduya galebe çalıyor, yiyecek ve içeceği gözle görülür şekilde çoğaltıyorsa, aynı dua, şer’î bir hükmün inmesine neden sebep olmasın?! Kaldı ki hüküm, bir ruh-ı latiftir; ancak misali vücud ile belirlenir.
Bu esasa göre, her bir peygamber zamanında sözü edilen büyük bir hadisenin meydana gelmesi ve bu yüzden o peygamberin Allah’a sığınması gerekir. İfk [450] hadisesi, birinin Rasûlullah’a (s.a.) gelip bir soru sorması, Rasûlullah’ın (s.a.) onun hakkında insanlarla konuşması -ki zıhâr [451] hükmü böyle inmiştir- gibi, bunlar hükümlerin indirilmesine ve meselenin açıklık kazanmasına sebep olmaktadır.
Öbür taraftan insanlann taate karşı duyarsız olmalan, boyun eğmeye yanaşmamalan, isyan üzere devamlılıklan; keza bir şeye karşı aşın arzulan, ona dört elle sanlmalan ve terki halinde Allah katında günahkâr olacaklarına dair itikatlan.., o şeyin tekitli bir şekilde vacip ya da haram kılınmasına sebep teşkil etmektedir.
İlâhî cömertlik hazinesinin yağmasını isteme konusunda bütün bunlar şuna benzer: Salih, âl-i himmet sahibi bir insan, ruha-nıyetin ve saadet kuvvetinin yayılacağı anı kollar ve o anda bütün kalbiyle Allah’a yönelerek O’ndan istekte bulunur. Böyle birinin isteği çok sürmez, hemen kabul edilir. Aşağıdaki âyet-i kerîmede bu mânâya işaret bulunmaktadır:

“Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur’ân indirilirken onları sorarsanız size açıklanır.” [452]
Şeriatlarda ilke olarak benimsenen şey, hükümlerin indirilişini gerektiren bu tür sebeplerin az olmasıdır. Çünkü bu tür sebepler, genelde o dönemin maslahatım gerçekleştirmeye yönelik olur ve bunların fazla olması, çoğu zaman daha sonra gelecek nesilleri sıkıntıya sokar. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.) soru sorulmasından çok hoşlanmazdı ve şöyle derdi:
“Sizi bıraktığım sürece, siz de beni rahat bırakın. Çünkü sizden öncekiler, çok soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri yüzünden helak olmuşlardır.” [453]
Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
“Müslümanlar hakkında en büyük vebal altına giren, bir şey hakkında soru soran ve sorusuyla o şeyin haram kılınmasına sebep olan kimsedir.” [454]

Haberde de şöyle gelmiştir:

“Eğer İsrail oğulları, herhangi bir sığır boğazlasalardı, ***[455]*** *kifayet ederdi; ancak öyle yapmadılar, zorlaştırdılar; Allah da işlerini zorlaştırdı.”*
Allah’u a’lem!

5) Şeriatlara (Menâhic) Uyma Sebebiyle Sorgulanmanın Sebepleri

Şeriatların Getirdiği Davranış Kalıplarına Uymakta Sevap Ya da Azap Var mıdır?

Şimdi Allah Teâlâ’nın insanlara göndermiş olduğu şeriatlar ve yollar üzerinde duralım. Acaba bunlar sebebiyle --aynen iyilikler ve kötülüklerin

esasında olduğu gibi- sevap ve azap gerekir mi? Yoksa bunlar sadece mahal (mazinne), suret ve kalıplara esas olan mana üzerine mi terettüp eder? Meselâ, bir vakit namazı terkeden kimse, eğer kalbi huşu ile dolu ise, o namazı terkettiği için azap görür mü?
Rükünlerine, şartlarına riayet ederek, zimmetinden düşecek şekilde namaz kılan bir kimse, eğer huşu namına bir şey duymamış ve kıldığı namaz kalbinin derinliklerine ulaşmamışsa, acaba bu kıldığı namazdan dolayı sevap kazanır mı?
Burada üzerinde durmak istediğimiz konu, şeriatların getirdiği masiyefclerin büyük bir mefsedet olduğu noktası değildir. Çünkü masiyetler haddizatında doğru yola uymaz, günah kapısını açar ve müslümanlar cemaatine nisbetle hiyanet olur, mahalleye, şehre ve bütün ülkeye zarar verir. Bu şuna benzer. Şehri su baskınlarından korumak için sed yapılmış ve böylece sular kontrol altına alınmıştır. Birisi gelip, şeddi yıkmış; kendisini kurtarmış ama şehir halkını helak etmiştir. Aksine burada üzerinde durmak istediğimiz konu, kişinin bizzat kendi nefsine yönelik olarak organının işlediği kötülük ve iyiliklerle kuşatılması noktasıdır.

Sevap Ve Azabın Terettübü Konusunda Farklı Görüşler Vardır:

Bütün İslâm âlimleri icmâ halinde şunu kabul etmişlerdir:
Bizzat şeriatların getirmiş olduğu davranış kurallarına uyup uymama yüzünden sevap ve azap gerekir. Muhakkikler, ilimde derinliğe ulaşmışlar (rüsûh erbabı) peygamberlerin havarileri ve bütün din bilginleri, bununla birlikte sözü edilen davranış kalıp ve suretlerinin esas ve ruh ile olan ilişki ve münasebetini de kavramakta, onlara da itibar etmektedirler.
Şeriat bilginleri, sadece birinci ile yetinirler.
İslâm filozofları ise, şu görüştedirler: Azap ve sevap, nefsânî sıfatlar ve ruha sinmiş huylar sebebiyle gerekir. Şeriatlarda, bunların suret ve kalıplarının zikredilmesinin sebebi, çok ince olan mananın insanların zihinlerine indirgenmesi, anlaşılır kılınması içindir. Bunların görüşüne göre konu, kısaca bu şekilde izah edilmektedir.
Ben derim ki: Bu konuda gerçek, ümmetin muhakkik âlimlerinin kabul ettiği görüştür. Bu görüşü şöyle açıklayabiliriz: Şüphesiz şeriatlar durup dururken konulmaz; onları hazırlayan, manaların kalıba konulmasını gerektiren, benzer şeyler içerisinden birini diğerlerine tercihi gerektiren sâikler ve sebepler vardır. Hak Teâlâ bilir ki, bir milletin, söz konusu edilen şeriatlar (belirli davranış kalıpları) ve takip edilen yollar olmaksızın din ile amel etmesi mümkün değildir. Keza, getirilen konumun da, onlar için en uygun konum olduğunu bilir. Böylece şeriatlar, Hak Teâlâ'nın kavimlere yönelik ezelî inayetinin bir sonucu olarak belirlenmiş bulunur. Sonra ne zaman âlem, şeriatların getirdiği suretlerin feyiz yoluyla taşması ve misali kalıplarının ortaya çıkarılması için hazır hale gelirse, onlar birer davranış kalıbı olarak dışa vurulur ve o anda artık bunlar, dinin esaslarından biri halini alır.

Allah Teâlâ, Mele-i A'lâ'ya Mazinnelerin, Esaslar Yerine Kaim Olduğunu İlham Eder:

Allah Teâlâ, Mele-i a'lâ'ya bu bilgiyi indirir ve onlara mahallerin (mazinne), esaslar yerine kaim olduğunu; davranış kalıplarının, manaların suret ve şekilleri bulunduğunu ve bir kavmin ancak bunlar aracılığıyla yükümlü tutulabileceklerini ilham eder. İşte o zaman Hazîre-i kuds'te bir tür icmâ oluşur: Şeriatlarca belirlenen davranış kalıpları, manaya nisbetle lâfız; varlığa nisbetle zihinde teşekkül eden ve kendisinden alınan suret, modele nisbetle resim, mefhuma nisbetle yazı mesabesindedir. Bütün bunlarda, delâlet eden ile medlulü (mefhumu, delâlet ettiği şey) arasındaki ilişki güçlendikçe, aralarında ayrılmazlık (telâzum) ve örtüşme tamamlandıkça, artık onun, o olduğuna dair icmâ oluşur [456], sonra bu bilginin sureti ya da hakikati Arap-Acem bütün insanların zihinlerinde yer eder ve o şeyin üzerinde görüş birliği ederler. İnsan olup da içinde böyle bir yaklaşım bulundurmayan hiçbir kimse göremezsin. Belki biz bu şeyi, "vücûd şebehî li'l-medlût" [457] diye isimlendirebiliriz. Bazen bu varlığın ilginç sonuçları olabilir ki, araştırıcılara bu gizli değildir. Şeriatlarda bunların bir kısmı dikkate alınmıştır. Bu yüzdendir ki sadaka, yardımda bulunanların kiri sayılmış, mübtezel işlerin yapılması karşılığında alman ücretler mekruh görülmüştür.

Allah Teâlâ, Peygamber Gönderdiği Zaman, Onu Ruhu'l-Kuds İle Teyit Eder:

Sonra Allah Teâlâ, peygamber gönderdiğinde, onu Ruhu'l-Kuds ile destekler, kalbine kavmini ıslah etmesi düşüncesini üfler, ruhunun cevherine, şerî hükümlerin inmesi ve misalî suretlerin ortaya çıkması için geniş bir kapı aralar. Peygamber de bütün gayretini ortaya koyar ve çalışır. Bütün himmetini toplayarak kendisini destekleyenler için hayır dua, muhalefet edenlere de lanet eder. Onların himmetleri yedi kat semayı yararak öteye geçer; onlar yağmur isterler, ortalıkta en ufak bir bulut parçası yoktur, derken aynı anda dağlar gibi bulutlar peydah olur ve yağmur yağar. Onlar dua ederler ve duaları bereketiyle ölüler dirilir. İşte bütün bunların sonucunda Hazîre-i kuds'te rıza ve gazap oluşur. Aşağıdaki hadiste bu manaya işaret vardır:
"İbrahim, Mekke'yi haram bölge ilân etmiş ve insanları oraya davet etmiştir. Ben de, -İbrahim'in Mekke'yi haram bölge ilân ettiği gibi- Medine'yi haram bölge ilân ettim ve onun müddü ve sâ'ı hakkında -İbrahim'in Mekke hakkında dua ettiği gibi- hayır dua ettim." [458]

Mele-i A'lâ, Emrettiği Ve Yasakladığı Hususlarda Peygamberi Destekler:

Sonra bu kul, Allah Teâlâ'nın şunu şunu emrettiğini, Mele-i a'lâ'nın emrettiği ve yasakladığı hususlarda peygamberi desteklediğini bilirse, yine şunu şunu ihmal etmenin, şuna şuna da yeltenmenin Allah Teâlâ'ya karşı işlenmiş bir cüretkârlık, O'nun hakkına saygısızlık olduğunu bilirse, sonra göre göre ve bile bile o fiile yeltenirse, elbette ki bu, ancak basireti örten büyük bir perde ve melekî gücün kesin tarzda devre dışı bırakılması sonucunda olabilecektir. Bu ise, hatanın nefisle kâim olması sonucunu gerektirecektir. İnsan, içinden gelerek zor bir amele yönelir, bunu insanlara gösteriş için yapmaz, aksine sadece Allah Teâlâ'ya yaklaşmak ve Onun rızasını kazanmak amacında bulunursa, elbette ki bu durum da o insanın,

bürünmüş olduğu büyük ihsan perdesinden ve hayvanı yönünün tam anlamda kırılmış olmasından kaynaklanacaktır. Bu da, iyiliğin nefisle kâim olabileceği sonucunu gerektirecektir.
Herhangi bir vakit namazı terkeden bir insanın durumuna gelince, bu konuda onun namazı niçin terkettiği, onu öyle davranmaya iten sebebin ne olduğu üzerinde durmak gerekecektir. Eğer unutmuş, uyumuş, vacipliğini bilmemiş, ya da ciddî bir meşgale yüzünden kılmaya imkân bulamamış ise, din bunun bir günah olmadiğim beyan etmiştir. Eğer mazeretsiz, kılma imkânı bulunduğu halde bile bile terketmişse, elbette ki onun bu tavrı, dinî duygularının zayıflığı, basiretini engelleyen şeytanî ya da nefsânî bir perde sonucu olacaktır. Bu ise, onun nefsine yönelik bir durumdur.
Namazı kılan ve üzerine vacip olan şeyi eda etmiş olan kimsenin durumuna gelince, onun durumunun da ele alınması gereklidir: Eğer bu kimse, riya, kendini kabul ettirme için, ya da âdet yerini bulsun veya lâf olsun diye kılmışsa, din, böyle bir insanın itaat içerisinde olmadığını ve yaptığı fiilin dikkate alınmayacağını açıklamış bulunmaktadır.
Eğer Allah Teâlâ'ya yaklaşmak için işlemiş, inanarak ve sevabını bekleyerek, vaad olunan sonucu tasdik ederek yönelmişse, fiili işlerken niyet üzere bulunmuş ve sırf Allah için ihlâs ile işlemişse, hiç kuşkusuz o kişi ile Allah Teâlâ arasında -iğne ucu kadarcık da olsa- bir kapı aralanacıktır.
Şehri helak edip de kendisini kurtaran kimse örneğine gelince, bir kere bu kimsenin, kendisini kurtarmış olduğunu kabul etmiyoruz. Nasıl kurtarabilir ki?! Allah Teâlâ'nın öyle melekleri vardır ki, bunların bütün himmetleri, yeryüzünün ıslâhı için uğraşanlara rahmet, fitne fesat çıkarmak için uğraşanlara da lanet okumaktadırlar. Onların duaları ise Allah Teâlâ'nın kerem kapısını çalmakta ve bu, şöyle ya da böyle o kimseye ceza indirilmesi için bir sebep olmaktadır. Dahası Allah Teâlâ'nın insanlara yönelik özel bir ilgisi bulunmaktadır ve haddizatında bu ilgi, o kimselerin cezalandırılmasını gerekli kılmaktadır. Şu kadar ki kavranmasındaki incelik yüzünden, meleklerin dualarını biz Allah Teâlâ'nın bu ilgisine alâmet yapmaktayız. Allah'u alem!

6) Hüküm Ve İllet

Allah Teâlâ'nın Kulların Fiillerinden Razı Olması Ya Da Gazaplanması Hükümdür:

Bil ki: Kulların öyle fiilleri vardır ki, âlemlerin Rabbi, o fiiller yüzünden onları işleyenlerden razı olmakta; öyle fiiller de vardır ki, onlar yüzünden Allah Teâlâ gazap etmektedir. Bazı fiiller ise, ilâhî rıza ya da gazap gerektirmemektedir. Allah Teâlâ'nın yüce hikmeti ve sonsuz rahmeti, insanlara peygamberler göndererek, onlara kendi dilleriyle neyin rızaya, neyin de gazaba neden olduğunu bildirmesini gerektirmiştir. Böylece birinci türden olanların yapılması, ikinci türden olan fiillerin de terki istenecektir. Yine gönderilen peygamberler, bunların dışında kalan daha başka meseleleri de onlara bildirecek ve sonuçta şu âyette belirtilen husus gerçekleştirilmiş olacaktır:
"Helak olanın açık bir delille helak olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için böyle yaptı." [459]
Rıza ve gazabın fiile taalluk etmesi, fiilin onlardan birine sebep olması ve bunun sonucunda bir şeyin işlenmesinin ya da terkinin istenmesi veyahut da kulun tercihine bırakılması hüküm adını almaktadır.

Allah Teâlâ'nın İnsanlardan Bir Şeyin İşlenmesini Ya da Terkini İstemesi, Sevap Ve Azabı Gerektirmektedir:

Talep bazen güçlü olmakta ve yapılması istenilen fiilin işlenmesi halinde rıza ve sevabı, terki istenilen fiilin yapılması halinde de gazap ve azabı gerektirmektedir. Bazen de talep güçlü olmamakta ve dolayısıyla, işlenilmesi istenilen fiilin yapılması halinde rıza ve sevabı gerekli kılarken, terki durumunda gazap ve azabı gerektirmemektedir.
Aynı şekilde yasak (nehiy) da bazen güçlü olmakta ve bu durumda yasağa riayet edilmesi halinde rıza ve sevap, yasak olan şeyin işlenmesi halinde de gazap ve azap gerekmektedir. Bazen ise yasak güçlü olmamakta, bu durumda terki istenilen şeye yanaşılmaması halinde sevap ve rıza gerekirken, işlenmesi halinde gazap ve azap gerekmemektedir. Bu konuda bildiğin ve insanların konuşmaları sırasında kullanmış oldukları talep ve men lâfızlarına dikkat ettiğinde, şunu göreceksin: Rıza ve gazaba müncer olması bakımından talep ve men lâfızları bağlayıcı olan ve olmayan şeklinde tabiî olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunun sonucunda da hükümler aşağıdaki kısımlara ayrılacaktır:

Hükümler Beş Kısımdır:

(Teklifi) hükümler beş kısımdır:
1. İcâb (vâcib).
2. Nedb (mendûb),
3. İbâha (mübâh)
4. Kerâhiye (mekruh),
5. Tahrîm (haram).
İlâhî hitabın, teker teker bütün fiillere yönelik olarak gelmiş olmasına imkân yoktur. Çünkü fiiller, sonsuz niteliktedir ve insanların onları ihata edebilme imkânları yoktur. Bu durumda, onlara yönelik hitapların küllî kaziyyeler (genel önermeler) şeklinde olması zorunlu olmuştur. Böylece çok olan, az ile düzene konulabilecek, sonsuz nitelikte olan fer'îler bunlar sayesinde ihata edilebilecek, böylece insanların fiillerinin hükmü öğrenilebilecektir. Sayısız cüz'î durumlara tatbik edilmek üzere küllî kaideler geliştiren ilim dallarına baktığımızda, orada da durumun aynı olduğunu görürüz. Meselâ Nahiv âlimi, "Fail, merfûdur." şeklinde bir kural söyler. Dinleyici onun bu sözünü ezberler ve bu kural sayesinde, "Kâme Zeyd'un." sözündeki Zeyd'in; "Ka'ade Amr'un." cümlesindeki Amr'ın cümle içerisindeki durumunu öğrenmiş olur ve benzeri bütün cümleleri bu kurala uygulayabilir.

Hükmün Etrafında Dönüp Dolaştığı Cami Nokta:

Sonsuz nitelikte olan fer’îleri, belli bir yere oturtan toplayıcı (cami’) vasıf, hükmün mihverini oluşturan “illet” olmaktadır.

İllet İki Kısımdır:

1. Mükelleflerin halinin dikkate alındığı kısım: Birinci kısım illette, mükelleflerin içinde bulunduğu hal dikkate alınır. Mükelleflerden hiç ayrılmayan daimî bir halin bulunması mümkün değildir. Dolayısıyla hitabın içeriğinin, bir emirle sürekli bir yükümlülük getirmesi söz konusu olmaz. Zira mükelleflerin böyle bir yükümlülüğe güç yetirmeleri imkânsızdır. Bundan sadece iman konusu müstesna olabilir. Hiç şüphesiz iman, mükelleften ayrılması düşünülemeyen ve ancak bu sayede muhatap olması sahih olan bir sıfat ile sürekli arka arkaya ortaya çıkan ve onun yerini tutan hey’etten mürekkep bir hal sayılır. Bu kısmın büyük çoğunluğunu ibadetlerle ilgili hükümler oluşturur.
“Hey’et’ten maksat; vaktin girmesi, imkân verici güce sahip olunması (istitaat), güçlüğün söz konusu olması, bir şeyin irade edilmesi.., vb., gibi şeylerdir. Meselâ şeriat şöyle der:
“Kim akıllı ve ergen olduğu halde namaz vakti girerse, namaz kılması vacip olur; kim akıllı, ergen ve takati yerinde olduğu halde Ramazan ayına yetişirse, oruç tutması vacip olur; kim nisap [460] miktarı mala sahip olur ve üzerinden de bir sene geçerse zekât vermesi gerekir; kim yolculuk halinde olursa namazlarını kısaltarak kılması ve isterse oruç tutmaması kendisi için caiz olur; kim namaz kılmak ister ve abdestsiz olursa, kendisine abdest alması vacip olur.” Bu gibi yerlerde, muhtemelen pek çok emirde dikkate alınan sıfatlar düşer ve diğerlerinden ayrıcalıklı bulunan sıfat temayüz eder. Bu durumda o temayüz eden sıfat, “illet” diye isimlendirilebilir. Buna göre meselâ, “Namazın illeti, vaktin girmesidir.”, “Orucun illeti, ayın girmesidir.” denilir. Bazen Şâri’ Teâlâ, bu sıfatlardan sadece bir kısmını etkin kılabilir. Meselâ, zekât konusunda nisaba malik olan kimsenin, bir ya da iki yıllık zekâtını önceden vermesinin caiz görülmesi gibi. Oysaki nisaba mâlik olmayan için böyle bir hüküm yoktur. Bu durumda fakîh, her hak sahibine hakkım verir ve bir kısmını sebeb ile diğer bir kısmını da şart ile tahsis eder.
2. Fiilin üzerinde vuku bulduğu halin dikkate alındığı kısım:
İkincisi, fiilin üzerinde ya da beraberinde bulunduğu halin dikkate alındığı kısımdır. Bu:
a) Ya ayrılmaz özellikte bir sıfattır. Meselâ, Şâri’ Teâlâ’nın *“İçki içmek haramdır, domuz yemek haramdır, köpek dişli yırtıcı hayvanları ve pençeli kuşları yemek haramdır, annelerin nikâhlanması haramdır.”* buyurması gibi.
b) Ya da onun yerini tutan sonradan peyda olan sıfattır: Şu âyetlerde olduğu gibi:
“Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah’tan (başkalarına) bir ibret olmak üzere ellerini kesin.” [461]
“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun.” [462]
Bazen (hüküm), fiilin üzerinde vuku bulduğu hallerden iki ya da daha fazlasını bir arada toplayabilir. Şâri’ Teâlâ’nın, “Muhsan (evli) zinâkârın recmedilmesi, muhsan olmayanın ise sopa (celd) cezasına çarptırılması gerekir.” Şeklinde hükmetmesi böyledir.
Bazen de, mükellefin hali ile fiilin üzerinde vuku bulduğu hali birleştirebilir: “Altın ve ipek, ümmetin erkeklerine haramdır, kadınlarına ise helâldir.” hükmü gibi.

Rıza Ve Gazap Halinin Fiillere Taalluk Etmesi Mutlaka Bir Sebebe Mebnîdir:

Allah’ın dininde hikmetsiz, rastgele konulmuş hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla rıza ve gazap halinin fiillere taalluk etmesi, mutlaka bir sebebe mebnîdir. Şöyle ki: Rıza ve gazap halinin hakikatte taalluk ettiği suretler vardır. Bunlar iki türlüdür:
a) İyilikler, kötülükler, ihtiyaçların giderilme yolları, bunların ziyanı ve buna benzer durumlar.
b) Şeriatlar ve takip edilen yollarla ilgili olan şeyler. Bunlar, dinde tahrife gitme kapısının kapatılması, ondan sıyrılmadan kaçınılması vb. gibi şeylerdir. Bunların mahalleri ve kendilerinden ayrılmaz sonuçları vardır ki, rıza ve gazap hali işte bunlara taalluk eder ve daha geniş bir açıdan onlara nisbet edilir.
Bunu bir örnekle açıklayalım: “Hastalığın iyileşmesinin illeti, ilacm kullanılmasıdır.” denir. Aslında illet, vücuda rahatsızlık veren unsurların (hılt ç. ahlat) olgunlaşması veya dışarı atılmasıdır. Bu ise, genelde ilacın alınmasından sonra meydana gelen bir şey olup, bizzat ilacın alınması değildir.
Yine şöyle denilir: “Hummanın illeti, bazen güneş altında oturmak, bazen ağır bir hareket, bazen de hararet özellikli bir besinin alınması olabilir.” Gerçekte ise illet, unsurların (ahlat) sıcaklığıdır. Aslında bu tektir; ancak kendisine götüren yollar ve suretler vardır. Bu durumda usûl ile yetinme, yolların ve mahallerin çokluğuna itibarı terketme, nazarî ilimlerde derinleşmiş kimselerin -çoğunluğun değil- dili (yaklaşımı) olur. Oysaki şeriat, çoğunluğun dili üzere gelmiştir.

Hükmün İlletinin, Çoğunluk Tarafından Bilinebilen Bir Özellik Olması Gerekir:

Bu durumda hükmün illetinin, çoğunluk tarafından bilinebilen bir özellik olması, onlara hakikatinin kapalı kalmaması, varlığının yokluğuyla karışmaması lâzımdır. Keza (hükmün), rıza ve gazap halinin taalluk ettiği bir esasa mahal olması gerekir. Bu da illetin, ya o esasa müncer bulunması, ya da onunla hep birlikte bulunması vb. gibi bir yolla olur. Meselâ, içki içme gibi. Çünkü içki içme, ilâhî gazabın taalluk edeceği iyilikten yüz çevirerek kötülüklere dalma, yeryüzünde fitne ve fesat çıkarma, şehir ve aile düzenini bozma gibi mefsedetlere mahal bulunmaktadır. İçki, genelde bu gibi sonuçları doğurur; dolayısıyla içki türüne yönelik olarak yasak hükmü gelmiştir.

Ancak Temayüz Eden Özellik İllet Olabilir:

Bir şeye ait ayrılmaz özellikler ve ona götüren yollar bulunduğu zaman, bunlar arasında illet olabilecek özellik, diğerlerinden herhangi bir şekilde temayüz eden özellik olacaktır. Bu da, açıklık ve munzabıtlık yönünden veya asıl ile aralarındaki ayrılmazlık cihetinden, ya da daha başka bir

yoldan diğerlerine olan üstünlük yoluyla olur. Meselâ namazı kısaltma ve oruç tutmama ruhsatını ele alalım. Bu ruhsat hükmü, sair meşakkat verici durumlara değil de, sadece hastalık ve yolculuk hallerine münhasır kılınmıştır. Çünkü demircilik, ziraatçilik gibi zor kazanç yolları, her ne kadar zorluk ve sıkıntıya sebep oluyorsa da, taati ihlâl edici bir mahiyet arzetmektedir. Zira bu yolla hayatın kazanılması devamlılık arzetmekte, kişinin geçimi ona bağlı bulunmaktadır. (Dolayısıyla illetin meşakkat olması, maksadı ortadan kaldırıcı bir sonuca ulaştırabilmektedir. Öyleyse illet olabilecek özellikte değildir).
(İllet olarak) sıcaklık ve soğukluğun bulunması desek, bunlar munzabıt değildir. Çünkü bunların çeşitli mertebeleri vardır; sayılmaları, bazı alâmet ve belirtiler ikame ederek belirlenmeleri zordur.
İlletin belirlenmesi sırasında, mevcut özellikler ayıklanırken dikkate alınacak hususlar, sadece zevk-i tabiîleri bozulmamış olan ilk nesillerce bilinen ve yaygın kabul edilen özellikler (mazinne) dikkate alınır. Yolculuk ve hastalığın illetliği konusunda onlar arasında bir kapalılık durumu yoktu. Gerçi bugün, eski safiyetlerini koruyan Arap neslinin son bulmuş olması ve çeşitli ihtimallere dalınması yüzünden eski halis Arapların sahip oldukları zevk-i selimin bozulması sonucunda karışıklık bulunuyorsa da, esas alınacak olan, onlar olduğundan bir karışıklık söz konusu olmayacaktır.
Allah'u alem!

7) Farzların, Rükünlerin Ve Âdabın Belirlenmesini Gerektiren Maslahatlar

Bil ki: Ümmet siyaseti, her taat için en üst ve en alt olmak üzere iki sınır konulmasını gerektirir. En üst sınır, maksadı en iyi şekilde gerçekleştirecek olan düzeydir. En alt sınır ise, kısmen de olsa maksadı gerçekleştiren ve daha aşağıda olanın ise artık dikkate alınmadığı bir düzeydir.
Şöyle ki: Şâri' Teâlâ'nın insanlardan bir şey istemesi ve sonra o şeyin parçalarını, suretini, istenilen miktarı belirlememesi, şeriatın ruhuna ters düşer.
Herkesin, âdâb ve tamamlayıcı unsurlarla bağlayıcı olarak yükümlü tutulmalarına da imkân yoktur. Çünkü bu, iş-güç sahipleri için muhal ya da çok zor bir yükümlülük olur. Ümmet siyaseti, aşırılıklar üzerine değil, orta yol (itidal) esası üzerine kurulur.
En alt düzeyle yetinerek en üst seviyenin ihmaline de imkân yoktur; çünkü en üst düzeyde kulluk icrasında bulunmak, dinde öncü olanların meşrebi, ihlâs sahiplerinin arzusudur. Böyle bir şeyi ihmal etmek, Allah Teâlâ'nın lütuf ve keremine uygun düşmez. Şu halde mutlaka en alt düzeyin beyan edilmesi ve herkese yönelik sorumluluğun bununla olduğunu belirlemesi, bunun ötesinde olan üst düzeyi de belirlemesi ve fakat bağlayıcı olmaksızın mendup kılması gerekecektir.

Herkesi Yükümlü Tuttuğu Kısım Çeşitli Türlere Ayrılır:

a) Miktar olarak belirlenmiş taatler: Beş vakit namaz, Ramazan orucu gibi.
b) Taatlerin cüz'leri olan ve onlarsız dikkate alınmayan şeyler: Namaza nisbetle iftitah (başlangıç) tekbirinin alınması, Fatiha sûresinin okunması gibi. Bunlara "rükün" adı verilir.
c) İstenilen şeyin bir parçası olmayan, onun mahiyeti haricinde bulunan, fakat onsuz sahih kabul edilmeyen şeyler. Bunlara da, "şart" denilir, Namaza nisbetle abdestli olmak gibi.

Bir Şeyin Rükün Kılınması, Bir Sebebe Dayanır:

Bil ki: Bir şeyin rükün kılınması, bazen doğal olarak öyle olması gerektiği için olur, bazen de sonradan ortaya çıkan bir sebebe mebnî olur.
Birincisi: Söz konusu taat, ancak o şey sayesinde var olur ve bir fayda sağlar. Namaza nisbetle, rükû ve secde; oruca nisbetle, yeme, içme ve cinsî ilişkiden el çekme gibi. Yahut rükün mübhem ve gizli bulunan bir şeyi munzabıt hale getirmek için olur. Tekbir gibi. Zira bu, niyete açıklık kazandırmak ve bulundurulmasını sağlamak için gereklidir. Fatiha, okunacak duayı belirli kılar; se'âm, namazdan çıkmayı vakara ve tazime ters düşmeyen bir fiille sağlayarak munzabıt hale getirir.
İkincisi: Başka bir sebep dolayısıyla vacip olur. Bu özellikte olan şey de namaz için bir rükün kılınır. Çünkü onu tamamlamakta ve ondan beklenen amacın tam olarak gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu durumda onun, mutlaka uyulması gereken bir kural şekline sokulması son derece güzel olacaktır. Bazı mezheplere göre zamm-ı sûrenin [463] rükünlüğü böyledir. Çünkü Kur'ân, Allah'ın nişanelerindendir. Dolayısıyla ona saygı gösterilmesi ve hiçbir şekilde ihmal edilmemesi gerekir. Hal böyle olunca en güçlü olan, en sık işlenen ve teklifçe en kapsamlı olan bir ibadette onu okumayı emretmek kadar güzel bir şey olmayacaktır.
Bazen birbirine karışan iki şeyin arasını ayırmak, ya da bir şeyin mukaddimesi olanla, müstakil varlığı olan iki şey arasını tefrik etmek bir şeyin bulunmasına bağlı olur ve o şey rükün kılınır; yerine getirilmesi emrolunur. Rükû ile secde arasında doğrulmak gibi. Bu sayede, secdenin mukaddimesi olan eğilmek ile baş ile saygı demek olan rükû arası ayrılmış olur. Nikâh akdinde îcâb, kabul, şahitlerin ve velinin hazır bulunması, kadının rızasının olması gibi- Çünkü zina ile nikâhın arasını ancak bu sayede ayırabiliriz. Bazı rükünlerin, her iki gerekçeye de uymaları mümkündür.

Şart da, Rükün Gibidir:

Rükün hakkında arzettiğimiz hususlar, aynısıyla şart için de geçerlidir. O da, rükne kıyas edilmelidir. Bazen bir şey, bir sebep yüzünden vacip olur ve o şey, dinî şeâirden bazı şeylerin -şanını yüceltmek için- şartı kılınır. Artık o, şart kılınan şey bulunmadıkça tamam olmaz. Namaz kılarken kıbleye yönelmek gibi. Ka'be, Allah Teâlâ'nın nişanelerinden olduğu için, ona saygı göstermek gerekir. Ka'be'ye gösterilecek en büyük saygı da, en yüce bir halde iken ona karşı saygıyla yönelmektir. Allah Teâlâ'ya ait bazı nişanelerin bulunduğu belli bir yere yönelmek, namaz kılanı uyarır ve onun daha fazla huşu ve takva üzere olmasını sağlar, kölelerin efendinin huzurunda kıyam etmeleri halini hatırlatır. İşte bu özellik, kıbleye

dönmenin, namazın bir şartı olmasını gerekli kılmıştır.

Belirli Bir Şekle Uyma Şartı, Pek Çok Yerde Faydalı Olmaktadır:

Bazen bir şey, belirli bir şekle uymadan yapılınca hiçbir mana ifade etmeyebilir. Dolayısıyle, sıhhat şartı olarak, o şeyin bulunması ileri sürülür. Meselâ niyet gibi. Çünkü ameller, iç âlemini dışa vuran suretler ve kalıplar olduğu için etkin olmaktadır. Namaz, huşu ve itaatin simgesidir; bunun niyetsiz varlığı düşünülemez. Başka bir yaklaşımla kıbleye yönelinmesi de böyledir. Çünkü kalbin yönelmesi gizli bir iş olduğundan, Allah'ın nişanelerinden olan Ka'be'ye yüzün döndürülmesi, onun yerine ikâme edilmiş olmaktadır. Abdest alma, avret yerini örtme, pisliklerden/günahlardan kaçınma da böyledir. Kalp ile gösterilen saygı işi açık olmadığından, insanın hükümdar ya da benzeri büyük bir zatın huzurunda yapmak gereğini duyduğu, insanların saygı şekli kabul ettiği ve kalplerinde yer ettiği, Arap-Acem bütün ulusların üzerinde görüş birliği ettiği zahirî davranış biçimleri, kalbî saygının yerine geçmek üzere ikâme edilmiştir.

Bir Taatin Farz Kılınması Esnasında Dikkate Alınan Hususlar:

Taatler içerisinden bir şeyin farz kılınması halinde mutlaka şu esaslar göz önünde bulundurulur:
1. Zor yükümlülüklere yer yoktur:
Teşri sırasında dikkate alınan esaslardan biri, yükümlülüklerin kolay olmasına dikkat etmektir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi bunu açıklamaktadır:
"Eğer ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, onlara, her namaz esnasında misvak kullanmalarını emrederdim." [464]
Bu hadisin izahı bir başka hadiste şöyle gelmiştir:
"Eğer ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, her namaz esnasında, onlara abdest almalarını farz kıldığım gibi, misvak kullanmalarını da farz kılardım." [465]
2. Gerekli miktar yazılacaktır:
Bir ulus, bir şey hakkında, onu terketmenin ve hakkında ihmal göstermenin Allah Teâlâ'ya karşı bir saygısızlık olduğuna inanır ve bu inanç onların içinde iyice yer ederse -ki bu daha önceki bir peygamberden kendilerine nakledilmiş olmak ve üzerinde görüş birliği etmek vb. gibi yollarla olur- o zaman hikmet-i ilâhî, o şeyin onlar üzerine yazılmasını (farz kılınmasını) gerektirir. Deve eti ve sütünün İsrail oğulları üzerine haram kılınması böyle olmuştur. Rasûlullah'ın (s.a.) teravih namazı hakkında:
"Onun, sizin üzerinize yazılmasından korktum." [466] Buyurması da bu manayı ifade etmektedir.
3. Yükümlülük konusu açık ve munzabıt olacaktır: Teşrî sırasında dikkate alınan esaslardan biri de yükümlülük adına getirilecek her şeyin, açık ve munzabıt olması, gizli ve kapalı olmamasıdır. Bunun içindir ki, haya ve diğer ahlâkî faziletler İslâm'ın esaslarından -her ne kadar onun dallarından ise de- sayılmamıştır.

Farz Yükümlülüklerin En Üst Ve En Alt Sınırı:

Sonra en alt sınır, rahat ve sıkıntı anlarına göre değişiklik arzeder. Meselâ kıyam (namazda ayakta durmak) güçlü olan kimse için rükün sayılırken, zayıflar hakkında onun yerine, oturma ikâme edilmiştir.
En üst sınıra gelince, bu kemiyet ve keyfiyet bakımından artar. Kemiyet yönünden, farzlar cinsinden nafileler bulunmaktadır. Düzenli kılınan vakit sünnet namazları, gece namazı, her ayda tutulan üç gün oruç, mendup sadakalar... vb., gibi.
Keyfiyet bakımından ise bunlar; haller, zikirler, taate uygun düşmeyen durumlardan geri durmak gibi şeylerdir. Kişi, yaptığı taatin tam ve eksiksiz yerini bulması, beklenilen amacın, en üst düzeyde gerçekleşebilmesi için bunlarla da emrolunur. Abdest esnasında ciltte kir toplanan yerlerin oğularak yıkanması, yapılan taatin büyüklüğüne dikkat çekmiş olmak ve önemli işlere başlar gibi başlamak uyarısında bulunmak için sağdan başlanılması.., gibi.

İnsan Bir Huy Edinmek İstediğinde Şu Hususlara Dikkat Etmelidir:

Bil ki: İnsan herhangi bir huy edinmek ve nefsini o kalıba sokmak istediği zaman bunun çaresi, kendisini o huya uygun düşen fiil ve davranışlara -çoğunluğun dikkate almadığı basit şeyler dahi olsa- zorlamaktır.
Meselâ, şecaat sahibi olmak isteyen kimsenin, çamura dalmaktan, güneş altında yürümekten, gece karanlığında yola çıkmaktan çekinmemesi, bunların üstüne üstüne gitmeye çalışması gibi.
Huşu mertebesine ulaşmak isteyen kimsenin, her an âdaba riayet etmesi, helaya otururken utanarak başını önüne eğmesi, Allah anıldığı zaman kendisine çeki düzen vermesi vb. gibi.
Adalet mertebesine ulaşmak isteyen bir kimsenin, her şeye hakkını vermeye çalışması gibi. Meselâ sağ ele, yemek gibi temiz olan işleri yaptırmak, sol eli, necasetlerin giderilmesinde kullanmak gibi. Misvak hakkında Rasûlullah'a (s.a.)
"Büyükten! Büyükten!" [467] Denmesinin; Huvayyisa ve Muhayyisa olayında [468] Rasûlullah'ın:
"Büyükten başlayın!" buyurmasının sırrı işte budur.
Bu nokta, âdâb bahsinde önemli bir esastır.

Bazı Amellerin Şeytana Nisbet Edilmesinin Hikmeti:

Bil ki: Rasûlullah'ın (s.a.):
"Şeytan soluyla yer."
Hadisindeki sol elle yeme ve benzeri bazı amellerin şeytana nisbet edilmesinin hikmeti -Yüce Rabbimin benim kalbime açtığına göre- şudur: Şeytanlar, Allah'ın kendilerine tanıdığı imkânla, insanlara gerek rüyalarında, gerekse uyanık halde bulundukları esnada, kendi yapısal özellikleri sonucu olarak çeşitli suretlere girebilmekte, o şekle girme anında bazı hallerle ortaya çıkabilmektedir.

Zevk-i Selîm Sahiplerinin Mizacı:

Zevk-i selîm (ehl-i vicdan) sahiplerinin de bildiği üzere, şeytanların mizaçları, kendilerini âdî ve mübtezel işlere bulaşmaya, taşkınlık, azgınlık, pis işlere yatkınlık, Allah'ı anmaktan kesilmek ve katılaşmak, güzel ve arzulanan her türlü düzeni bozmaya yeltenmek gibi davranışlara iterler.
"Adî ve mübtezel işler"den maksadım, işlenmesi halinde insanların kalplerinde tiksinme duyduğu, tüylerinin ürperdiği ve dillerinden hemen lanet ve ayıplamaların döküldüğü işlerdir. Bu, insan olmanın bir gereği olarak tabiî bir yol gibi olur ve bu konuda bütün ümmetler aynı davranışı gösterirler. Bu tür davranışlar, sadece belirli bir ulusun ya da belirli bir dinin (millet) benimsemiş olduğu kalıplara riayet anlamı içermez. Örnek olarak şunları zikredebiliriz: Kişinin cinsî organını tutarak sıçraması, dansetmesi, parmağını kıçına sokması, sümüğünü sakalına sıvazlaması, burnu ya da kulağı kesik, yüzüne kara çalınmış olması, elbisesini ters giymesi, gömleğinin alt tarafını üst tarafına getirmesi, bineğe tersyüz binmesi, tek ayağına papuç giyip öbür ayağı yalın yürümesi... gibi. Bu ve benzeri hareketler, herhangi biri tarafından görüldüğü zaman nefret, lanet ve küfürle karşılanan davranışlardır. Bazı olaylarda, bunları yapmakta olan şeytanların olduğunu müşahede ettim.
"Taşkınlık" ifadesinden maksadım ise, (namaz esnasında) elbise veya çakıl taşlarıyla oynamak, organlan yakışık almayacak biçimde hareket ettirmek gibi davranışlardır.

Allah Teâlâ, Peygamberine, Şeytanların Tıyneti Gereği Olan Fiilleri Göstermiştir:

Kısaca söylemek gerekirse, Allah Teâlâ, peygamberine sözü edilen fiilleri açıklamış ve onların şeytanların tıyneti gereği olan fiiller olduğunu beyan etmiştir. Şeytanın, bir kimseye rüyasında ya da uyanık halde iken temessül etmesi halinde mutlaka bu fiillerden bir kısmına bulaşmış olacaktır. Mü'minden yapması beklenen davranış biçimi, mümkün mertebe şeytanlardan ve onların hallerinden uzak durmaktır. Rasûlullah (s.a.), bu tür hal ve davraniş biçimlerini açıklamış, onlardan hoşlanmadığını belirtmiş ve onlardan uzak durulmasını emretmiştir.
Bu meyanda olmak üzere şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz bu helalar, şeytanların hazır bulunduğu yerlerdir." [469]
"Şüphesiz şeytan Âdem oğullarının makatlarıyla ***[470]*** *oynar ve insan (esneyip) 'Haah, haaht' dediği zaman ona güler."* [471]
Meleklerin hallerine benzemeye çalışmaya yönelik teşvik mahiyetinde gelen hadisleri, bu anlattıklarımıza kıyaslamalısın. Meselâ Rasûlullah (s.a.), bu meyanda şöyle buyurur:
"Meleklerin saf tuttuğu gibi saf olamaz mısınız?!" [472] Adâb bahsinde önemli esaslardan biri de bu olmaktadır.

Bir Şeyin Farz-ı Kifâye Kılınmasının Sebepleri:

Bir şeyin farz-ı kifâye kılınmasının sebeplerinden biri de, bütün insanların o şey üzerinde toplanmalarının, geçim düzenini alt üst etmesi ve ihtiyaçlarının giderilememesi sonucunu doğurmasıdır. Bu gibi yükümlülükler için belirli insanları tayin etme imkânı da bulunmamaktadır. Meselâ cihadı ele alalım. Eğer bütün insanlar cihad halinde olsalar ve bunun doğal sonucu olarak da ziraat, ticaret, zenaat gibi faaliyetleri terketseler, geçim imkânı kalmaz. İnsanlar arasından belirli kimseleri cihad için, belirli bir başka grubu ticaret, diğer belirli bir zümreyi ziraat için, başka bir grubu da kaza ve eğitim-öğretim için ayırmak mümkün değildir. Çünkü herkes, kendi kabiliyetine göre, diğerinin başarılı olamadığı bir işte başarılı olabilir. Kimin neye kabiliyetli olduğu da isim ve sınıf olarak bilinemez. Dolayısıyla da hüküm, ona göre belirlenemez.
İkinci bir sebep de şudur: Farz-ı kifâyeden maksat, insanların insanca yaşayabileceği bir düzene varlık ve süreklilik kazandırmaktır. Bu gibi yükümlülüklerde, kişinin terki halinde, nefsin fesadı ve hayvani yönün galebesi gibi bir durum ortaya çıkmaz. Meselâ kaza, din ilimlerinin öğretilmesi, hilâfet görevinin üstlenilmesi gibi. Bunlar genel düzenin sağlanması için meşru kılınmış yükümlülüklerdir. Tek bir adamın bu gibi görevleri üstlenmesiyle maksat hasıl olur. Yine hastaya bakılması, cenaze namazı kılınması da böyledir. Çünkü bunlardan gözetilen maksat, hastaların ve ölülerin ortada kalmamalarıdır. Bu maksat, bu görevleri bazı kimselerin üstlenmesiyle gerçekleşmiş olur. [473]
Allah'u a'lem!

8) Vakitlerin Sırları

Ümmet siyasetinin tamamlanabilmesi için, mutlaka taat vakitlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Tayinde asıl olan, mükelleflerin halini bilme esasına dayalı zan ve tahmin, onlara zor gelmeyecek bir vaktin seçimidir. Bu kadarı, maksadı karşılamaya yeterlidir. Bununla beraber, bazı hikmet ve maslahatlar vardır ki, ilimde rüsûh erbabı olanlar, bunları bilirler. Bunlar üç esasa çıkar:

Tâatlerin Kabulü İçin Çok Uygun Vakitler Vardır:

1. Allah Teâlâ, her ne kadar zaman ve mekandan münezzeh ise de, birbirini teyit eden âyet ve hadisler, bazı zamanlarda O'nun kullarına yaklaşmakta olduğunu, amellerin kendisine arzedildiğini, hadiselerin takdir olunduğunu..., bildirmektedir. Gerçi hakikatlerini ancak Allah Teâlâ

bilir ama söz konusu nasslar sayesinde bu gibi keyfiyetlerin belirli zamanlarda olduğunu öğrenmiş oluyoruz. Bu meyanda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmaktadır:

"Rabbimiz, her gece, gecenin son üçtebiri kaldığında en yakın semaya iner." **[474]**

"Kulların amelleri, pazartesi ve perşembe günleri (Allah'a) arzolunur." **[475]**
Şaban ayının onbeşinci gecesi hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah Teâlâ, o gecede en yakın semaya iner." [476]
Bu konuyla ilgili hadisler pek çoktur ve herkesin malumudur.
Kısaca söylemek gerekirse, dinde kesin olarak bildiğimiz esaslardan biri de şudur: Öyle vakitler vardır ki, o anda yeryüzüne ilahî feyz ve ruhaniyet yayılmakta ve misal âleminden inen ilâhî inayet ve kuvvet kendisini göstermektedir. Taatlerin ve yapılan duaların kabulü için, bu zamanlardan daha elverişli vakitler yoktur. Bu vakitlere rastlamak kaydıyla, hayvanı gücün melekî güce teslimiyeti doğrultusunda gösterilen en ufak çaba sonucunda büyük kapılar açılır.
Mele-i a'lâ sakinleri, sözü edilen feyiz ve ruhaniyetin yayılmasını, ilâhî inayet ve kuvvetin zahir olmasını astronomik hesaplarla bilmezler; aksine zevk ve vicdan yoluyla bilirler. İçlerine bir şey doğar ve böylece onlar inmekte olan bir hükmün, yayılmakta olan bir feyiz ve ruhaniyetin vb. olduğunu öğrenirler.
"Allah Teâlâ, semâda bir işe hükmettiği zaman, melekler boyun eğerek kanatlarını çırparlar da sanki yalçın bir kaya üzerinde sürünen zincir gibi ses çıkarırlar." [477] Şeklindeki hadiste işaret edilen işte budur.
Peygamberlere ise bu bilgi, Mele-i a'lâ'dan iner ve kalplerine doğar. Onlar da bunu, astronomik hesaplarla değil vicdan yoluyla öğrenirler. Sonra o saatlere gösterge (mazinne) olabilecek şeyler belirlemeye çalışırlar ve kavimlerinden, o anlarda yapmalarını emrettikleri şeyleri ifada kusur göstermemelerini isterler.

Bazı Vakitler Senede Ancak Bir Defa Gelir:

Söz konusu vakitlerden bazıları, ancak sene-i devriyesinde gelir. Şu âyet buna işaret etmektedir:
"And olsun o Kitâb-ı mübîne ki, biz onu mübarek bir gecede indirdik. Çünkü biz uyarıcıyızdır. O gecede her hikmetli buyruk ayrılır ve katımızdan bir emirle ilgilisine yollanır. Çünkü biz, Uabbin katından bir rahmet olarak peygamberler göndericiyizdir." [478]
İşte bu sözü edilen gecede Kur'ân'ın ruhaniyeti, dünya semasında taayyün etmiştir ve bu gecenin Ramazan içerisinde olduğu üzerinde ittifak vardır.

Bazı Vakitler Vardır ki, Haftada Bir Gelir:

Bazı vakitler ise, haftada bir gelir. Bu vakitler, taatlerin ve yapılan duaların kabul edilmesi umulan ve çok az süren anlardır. İnsanlar âhirete intikal ettikleri zaman, bu zaman Allah Teâlâ'nın kullar üzerine tecellî edeceği ve onlara yaklaşacağı saat halini alır. Rasûlullah (s.a.), bu saatin cuma gününde olduğunu beyan buyurmuş ve Hz. Âdem'in yaratılması gibi büyük hadiselerin hep bu günde olmasını da buna delil olarak kullanmıştır. Yine bazı hayvanların Mele-i sâfîl'den [479] o saatin ululuğuna dair bir bilgi kapabileceklerini ve bunun sonucunda da, büyük bir sayhadan korkmuş gibi dehşet ve korkuya kapılabileceklerini ve bunu bizzat kendisinin müşahede buyurduğunu ifade ile bu kutlu vaktin cuma günü içerisinde olduğuna istidlalde bulunmuştur.

Bazı Vakitler İse Her Gün Tekrarlanır:

Bazı kutlu vakitler de vardır ki, her gün tekrarlanır. Bu ruhaniyet, diğer ruhaniyetlere nisbetle daha zayıftır. Mele-i a'lâ ile irtibat peyda edebilme özelliğine sahip kimselerin zevk-i selimleri, bu kutlu vakitlerin dört an olduğu üzerinde birleşmiştir. Bunlar; güneşin doğmasından az önce, zevalden azıcık sonra, güneşin batmasından sonra ve gece yarısından seher vaktine kadar olan vakitlerdir. Bu dört vakitte, bunların birazcık önce ve sonrasında feyiz ve ruhaniyet yayılır, ilahî bereket ortaya çıkar.
Yeryüzünde mevcut milletlerden, bu vakitlerin, taatlerin kabulü için en elverişli vakitler olduğunu bilmeyen yoktur. Ancak mecusîler (ateşperestler), dinlerini tahrif etmişler ve Allah'ı bırakarak güneşe tapmaya başlamışlardır. Rasûlullah (s.a.), tahrife götürecek yolu tıkamış [480] ve o vakitleri, onlardan uzak olmayan bir vakte, asıl garazı ortadan kaldırmayacak bir şekilde değiştirmiştir.
Ümmet üzerine gecenin tam ortasında namaz kılmaları emredilmemiştir. Çünkü bunda sıkıntı ve zahmet vardır. Rasûlullah'tan (s.a.) şöyle buyurduğu sahih bir yolla bilinmektedir:
"Gecede öyle bir an vardır ki, müslüman bir kul o ana denk getirir ve Allah'tan dünya ya da âhiretle ilgili bir dilekte bulunursa, Yüce Allah, onun dileğini mutlaka verir." [481] Bu kutlu an, her gecede vardır. Yine o şöyle buyurmuştur:

"En üstün namaz, gecenin yarısında kılınandır. Bunu yapan da ne kadar azdır!" [482]
Rasûlullah'a (s.a.), hangi duanın daha makbul olduğu sorulmuş,

"Gecenin içinde yapılan," buyurmuştur. [483]
Zeval vakti hakkında:

"*O, gök kapılarının açıldığı bir saattir. Ben, o saatte salih bir amelimin (Allah'a) yükselmesini çok isterim.*" [484]

"Gündüz melekleri, gece meleklerinden önce O'na çıkar; gece melekleri de gündüz meleklerinden önce O'na çıkar." [485]

Allah Teâlâ, Yüce Kur'ân'ında bu vakitlere işaretle şöyle buyurmuştur:

"Haydi siz, akşama ulaştığınızda, sabaha kavuştuğunuzda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde Allah'ı -ki göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur- tesbih edin (namaz kılın)!" [486]

Bu konuyla ilgili nasslar pek çoktur ve herkesçe de bilinmektedir. Ben şahsen bu konuda çok şey müşahede etmişimdir.

Allah Teâlâ'ya, Zihnî Meşgalelerden Uzak Olunacak Bir Anda Yönelmek Gereği:

2. İkinci esas şudur: Allah Teâlâ'ya yönelmenin vakti, insanın meşgalelerden uzak olacağı bir an olmalıdır. Bu meşgaleler:

a) Tabiî olabilir: Aşıncı derecede aç ya da tok olmak, uyku bastırmak, yorgunluktan kendisinden geçmek, büyük ya da küçük abdest bozma ihtiyacı sebebiyle sıkışık halde olmak gibi.

b) Zihnî olabilir: Kulakların, çeşitli saçma sapan sözlerle, mugalatalarla; gözün, çeşitli suretler ve zihni karıştıracak renklerle ve benzeri şeylerle doldurulması gibi. Bunlar aslında, edinilen itiyatlara göre farklılık arzeder. Ancak Arap-Acem, doğulu batılı bütün insanlarca adeta tabiî bir yolmuş gibi kabul edilip benimsenen ve küllî bir prensip edinmeye de elverişli, muhalefeti ise çok nadir olan şey, böylesi bir vakit için, sabah [487] ve akşamın seçilmesidir. İnsan, kendisinden pası giderecek bir cilalama zamanına ihtiyaç göstermektedir. Bunun için en uygun zaman, yatağına çekilip, uyumaya niyet ettiği andır. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.), yatsı namazından sonra sohbet etmeyi, şiir inşadı (gibi şeyler) ile meşgul olmayı yasaklamıştır.

Belirli Bir Süre Sonra Nefsin Ahdini Yenilemesi:

Ümmet siyasetinin, tam anlamda gerçekleşebilmesi için, nefisten belirli bir zaman sonra ahdini yenilemesi istenmelidir. Böylece namaz için beklemesi ve henüz kılmadan önce onun için hazırlık yapmış olması, işledikten sonra ise onun etkisinin bir süre devam etmesi ve nurunun tezahür etmesi, namaz hükmünde olacaktır. Böylece vaktin tümü olmasa bile çoğunluğu ibadet bilinciyle geçirilmiş olacaktır. Biz tecrübe ile gördük ki, gece kalkmak azmiyle yatan kimse hayvanı bir uyku içerisine dalmamaktadır. Yine düşüncesi, dünyevî bir menfaatin elde edilmesi ve aynı zamanda da namazın ya da edindiği bir virdin kaçırılmaması üzerinde yoğunlaşan kimse, kendisini tamamen hayvanı gücün etkisine kaptırmamaktadır. Aşağıdaki hadis ve âyette saklı olan sır işte budur:

"Kim gece uyanır ve 'Lâ ilahe illallah...' der ve sonra dua ederse, duası kabul edilir. Eğer abdest alır ve namaz kılarsa, namazı kabul olunur." [488]

Allah Teâlâ da şöyle buyurur:

"Öyle adamlar vardır ki, onları ne ticaret ve ne de alış veriş Allah'ı anmaktan alıkoyar." [489]

İki Vakit Arasındaki Müddet, Gündüzün Dörtte Biri Kadardır:

Her iki vakit arasında kalan sürenin, gündüzün dörtte biri kadar bir süre kılınması uygundur. Çünkü bu süre, üç saatlik bir zamanı içerir. Bu süre ise, Arap-Acem bütün uluslarda günün dilimlere ayrılmasında kullanılan birimin, en az çoğul miktarı kadardır. Haberde şöyle gelmiştir:

"Gündüzü ve geceyi saatlere bölen ilk kimse, Nûh'dur (s.a.); oğulları bunu ondan tevarüs edegelmişlerdir." [490]

Taatlerin Eda Vakitleri, Allah Teâlâ'nın Nimetlerini Hatırlatan Bir Vakit Olmalıdır:

3. Üçüncü asıl, taat vakti olarak belirlenen zamanın, Allah Teâlâ'nın nimetlerinden birini hatırlatan bir vakit olmasıdır. Meselâ, Aşure günü böyledir. Bu günde Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya (s.a.) Firavun'a karşı yardım etmiş; o da şükür olarak o günde oruç tutmuş ve ümmetine de oruç tutmalarını emretmiştir. Yine Ramazan ayı da böyledir. Bu ayda Kur'ân inmiştir Kur'ân'ın inmesi, İslâm ümmetinin ortaya çıkışının başlangıcı olmaktadır. (Dolayısıyla bu nimeti hatırlatmak üzere oruç ibadeti, bu ayda farz kılınmıştır.)

Yahut taat vakti, peygamberlerin Rablerine olan taatlerini ve onların kendilerinden kabulünü hatırlatın bir vakit olmalıdır. Kurban günü böyledir. Bu gün, Hz. İbrahim'in, oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi kıssasını ve gösterdiği fedakârlık karşısında oğluna bedel büyük bir kurbanlık koçla taltif edildiğini hatırlatır.

Yahut belirlenen zaman içerisinde taatin ifası, dinin nişanelerinden olan bazı şeyleri yüceltmek manası taşır. Meselâ fıtır bayramı gününde bayram namazı kılınması ve sadaka-ı fıtır verilmesi, Ramazan'ın tebcil edilmesi ve Allah Teâlâ'nın böyle büyük bir ibadete muvaffak kılmasına karşı bir şükrün edası anlamı taşır. Kurban bayramı günü ise, hacılara benzemek ve onlar için hazırlanmış olan ilahî nefhalardan nasiplenmeyi sağlamak içindir.

Yahut da, öteden beri hep hayırla yadedilen salihlerin, o vakit içerisinde ibadet etmiş olmaları ve bu yolda bir sünnet oluşması içindir. Beş vakit namazın vakti böyledir. Zira Cibril (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bu, senin ve senden önce geçen peygamberlerin vaktidir." [491]

Bir tefsire göre Ramazan da böyledir. Çünkü Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır:

“Oruç, sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı.” [492]
Biz, İslâm ümmetine nisbetle Aşure orucu da böyledir.
Üçüncü esasın, hemen her vakitte dikkate alınmış olduğu gözükmektedir. İlk iki esas ise, vakitlerin hikmetlerini anlamada temel esas özelliği arzetmektedir.

9) Şer’ i Yükümlülüklerde Getirilen Sayılar, Miktarlar Ve Bunların Hikmetleri

Şeriat, Hikmetsiz Ve Bir Maslahata Dayanmaksızın Hiçbir Sayı Ya da Miktar Belirleme Yoluna Gitmemiştir:

Bil ki: Şeriat, benzerleri içerisinden belli bir sayı, ya da miktar belirleme cihetine bir hikmet ya da maslahat söz konusu olmadan asla gitmemiştir. Her ne kadar bu konuda küllî mesned, mükelleflerin hallerini ve onlara uygun düşecek olan şeyleri bilme esası üzerine kurulu zan ve tahmin ise de, erbabının bilebileceği hikmet ve sırlar bulunmaktadır. Bu hikmet ve maslahatlar sonuç itibarıyla şu iki esasa çıkar:

Tek, Kutlu Bir Sayıdır:

1. Birincisi: Tek, kutlu bir sayıdır; bununla yetinmek mümkün olduğu sürece çift sayıya gidilmez. Rasûlullah (s.a.) bu konuda şöyle buyurmuştur:
“Şüphesiz Allah tektir, teki sever. ***[493]*** *Öyleyse ey ehl-i Kur’ân, tek kılın.”* [494]
Bunun sırrı şudur: Nerede bir kesret (çokluk) varsa, başlangıcı vahdet (teklik)tir. Kesret halinde olanlar içerisinde vahdet haline en yakın olanı tek olandır. Zira sayılardan her bir mertebede, hakikî olmayan bir vahdet bulunmakta ve o sayı mertebesi de onunla var olmaktadır. Meselâ, on sayısını ele alalım. Bu, bir araya gelen birlerden oluşmakta ve bir sayılmakta; iki tane beş kabul edilmemektedir. Diğer sayılar da bu kıyas üzeredir. Sayıları meydana getiren bir’ler, sözü edilen sayı mertebelerinde gerçek vahdetin numunesi ve onun mirasıdır. Tek sayılarda bu ve bir de onun misli -ki bu vahdettir- bulunmaktadır. Şu manada ki, tek sayı birbirine eşit, kusursuz iki parçaya bölünemez. Şu halde tek sayı, vahdete, çift sayılardan daha yakındır. Her mevcudun, kendi mebde’ine yakınlığı, onun Hakk’a yakınlığı demektir. Çünkü Hak, bütün mebde’lerin mebde’idir. Vahdet konusunda daha kâmil durumda olan, Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanmış demektir. [495]

Tek, Çeşitli Mertebeler Üzere Bulunur:

Sonra bilmelisin ki, tek sayılar da çeşitli mertebeler üzere bulunur: Tek vardır, çifte benzer ve ona yakın bir özelliğe sahip olur. Dokuz ve beş sayıları böyledir. Çünkü bu iki sayıdan bir çıkardığın zaman çift sayılara bölünür. Dokuz sayısı, her ne kadar iki eşit sayıya bölünemese de, birbirine eşit olarak üçe bölünebilir. Kaldı ki, çift de çeşitli mertebeler üzere bulunur. Öyle çift sayılar vardır ki teke benzer. Meselâ, oniki sayısı böyledir. Çünkü oniki sayısı içerisinde üç tane dört vardır. Altı sayısı da böyledir. Çünkü altı içerisinde üç tane iki vardır. Tek sayılar içerisinde imam olan ve çift sayılara asla benzemeyen sayı birdir. Bir’in vasisi, halifesi ve varisi üç ve yedidir. Diğer tek sayılar ise, bir’in kavminden ve ümmetindendir. Bunun içindir ki, Rasûlullah (s.a.) miktarlarla ilgili pek çok hususta genelde bir, üç ve yedi sayılarını seçmiştir. Daha fazla bir miktarda bir şey emretmesi gerektiğinde, bir sayısının katlarını almayı tercih etmiştir. Meselâ, bir sayısı bu yolla on, yüz, bin olur. Yine bir sayısı, yanyana gelerek onbir olur. Üç sayısı, otuz, otuz üç, üçyüz şeklinde katlanır. Yedi sayısının, yetmiş ve yediyüz şeklinde katlanması da böyledir. Katlanmak suretiyle çoğaltılan sayılar, sanki o sayının kendisi imiş gibi kabul edilir. Bu anlayıştan hareketledir ki Rasûlullah (s.a.), her namazın arkasında okunmak üzere yüz zikir kelimesi emretmiş, sonra bu sayıyı üç tane otuz üçe taksim etmiştir. Geri kalan biri ise (imame gibi) ayırmış ve diğerlerinden üstün tutmuş, böylece hepsinin imama [496] ya da onun vasisine [497] raci olan tek olmasını amaçlamıştır. [498] Cevher ve araz hakkında söz konusu olan herşeyin de aynı şekilde bir imam ve vasisi vardır. Meselâ, nokta imamdır; daire ve küre ise noktanın vasisidir ve bu ikisi, imama [499] en yakın şekillerdir.
Babam -Kuddise sirruh!- bana şöyle demişti:
“Büyük bir olay gördüm ve o olayda hayat, ilim, irade ve diğer ilâhî sıfatlar bana temessül etmişti. Veya Hayy, Alîm, Mürîd ve diğer isimler. (Nasıl dediğini tam olarak hatırlamıyorum.) Bunlar, ışık saçan daireler suretinde idi.” Sonra benim dikkatimi çekerek, basit/latîf şeyler eğer çeşitli şekillere girecekse, bunun noktaya en yakın şekiller ile olacağını ve noktaya en yakın şekillerin de düzeyde daire, kütlede ise küre olduğunu ifade etti.
Bil ki: Sünnetullah’ın cereyan tarzı, vahdetin kesrete inmesinin, ancak ve ancak misal âlemine ait irtibatlarla olabileceği şeklindedir. İşte bu irtibatlar üzerine vakıalar temessül eder. Ezel dilinin mütercimleri (terâcimetu lisâni’l-kidem), riayeti mümkün olduğu sürece işte bunlara riayet eder.

Sayılarla Terğîb Ve Terhîbde Bulunmanın Sırrı:

2. İkinci esas, terğîb, terhîb [500] vb. konularda beyan edilen miktar ve sayıların sırrının ortaya konması hakkındadır.
Bil ki: Bazen Rasûlullah’a (s.a.) iyilik ve kötülüklerle ilgili hasletler arzolunur ve kendisine birincilerin faziletleri, ikincilerin de rezaletleri ayan kılınır. Bunun sonucunda da Rasûlullah (s.a.), Allah Teâlâ’nın kendisine öğretmiş olduğu şeyleri insanlara bildirir ve o anda durumunu bildiği şeylerin sayısını zikreder. Bu sayıyı vermekten amacı, sınırlayıcılık (hasr) değildir.
Rasûlullah (s.a.), şöyle buyurur:

"Ümmetimin iyi kötü bütün amelleri bana arzolundu; iyi amelleri arasında yoldan uzaklaştırılan eza verici şeyleri de gördüm. Kötü amelleri içerisinde ise, mescide atılan ve toprağa gömülmeyen tükrük ***[501]*** *de vardı."* [502]
"Ümmetimin sevapları bana arzolundu; içinde kişinin mescidden çıkardığı çer çöp de vardı. Bana ümmetimin günahları da arzolundu. Onlar arasında, bir adamın Kur'ân'dan ezberleyip de sonra unuttuğu sûreden daha büyüğünü görmedim." [503]
Aşağıdaki hadisler, sözünü ettiğimiz esas doğrultusunda anlaşılmalıdır:
"Üç zümre vardır ki, onların sevapları iki kattır..." [504]
"Üç zümre vardır ki, Allah Teâlâ onlarla konuşmaz..," ***[505]***
"Kırk haslet vardır; bunların en üstünü sütünden istifade için, davarı (geçici olarak) bağışlamaktır. Kul bu hasletlerden birini, sevabını veya karşılığında vaadolunan şeyin tasdikini umarak amel ederse, mutlaka Allah Teâlâ onu, o haslet sebebiyle cennetine sokar." [506]
Bazen kendisine bir amelin faziletleri ya da bir şeyin kısımları mücmel olarak ayan olur. Bu durumda Rasûlullah (s.a.), o şeyi belirleyebilmek ve vukuu çok olan ya da durumu önemli olan bir şeyi ihata edebilecek bir sayı koymak gibi bir yola başvurur. Dolayısıyla bu doğrultuda bir haberde bulunur.
"Cemaatle kılınan bir namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha üstündür." [507] Hadisini işte bu şekilde anlamak gerekir. Bu sayının oluşumu 3x3x3 = 27 şeklindedir.

Cemaatle Namaz Kılmanın Faydaları, Üç Kısımda Toplanır:

Rasûlullah (s.a.), cemaatle namaz kılmanın faydalarının üç kısma yönelik olduğunu görmüştür:
1. Kendi nefsine dönük olan faydalar. Kişinin nefsinin olgunlaşması, melekî yönün, hayvani yönüne egemen olması gibi.
2. İnsanlara dönük faydalar: Aralarında örnek bir yol oluşması, hayırda yarışmaya girişmeleri, bu yolla kendilerini eğitmeleri ve onun üzerinde görüş birliği etmeleri gibi.
3. İslâm ümmetine yönelik faydalar: Bu sayede taptaze kalmalarının temini; tahriflere meydan vermeme, vurdumduymazlığı ortadan kaldırma gibi.
Birinci kısımda üç fayda vardır:
a) Allah Teâlâ'ya ve Mele-i a'lâ'ya yaklaşma,
b) Kendilerine hasene olarak yazılması,
c) Hatalarının keffâret olunması.
İkinci kısımda üç fayda vardır:
a) Mahalle ve şehirlerin intizamı,
b) Dünyada üzerlerine bereket inmesi,
c) Âhirette birbirlerine şefaat edebilmeleri.
Üçüncüsünde üç fayda vardır:
a) Mele-i a'lâ'nın icmâlarımn yürütülmesi,
b) Allah Teâlâ'nın kopmaz ipine sarılmış olmaları,
c) Birbirlerine nurlarının yansımış olması.
Bu dokuz faydadan her biri için üç fayda vardır:
a) Allah'ın onlardan razı olması,
b) Meleklerin onlara dua ve istiğfar etmeleri.
c) Şeytanların onlardan uzak durmaları ve onlara zarar verememesi.
Başka bir rivayette ise, "yirmi beş derece" şeklindedir. Bunun izahı da şöyle olur: Cemaatin faydaları 5x5=25 şeklindedir. Bunlar:
1. Nefislerinin istikâmet bulması,
2. Cemaatin kaynaşması,
3. Millet olarak ayakta durmaları,
4. Meleklerin sevinmesi,
5. Şeytanların sinmesi.
Her birinin de ayrıca beş faydası vardır:
a) Allah Teâlâ'nın onlardan razı olmadı,
b) Dünyada üzerlerine bereketlerin inmesi,
c) Cemaate iştiraklerinin kendileri için bir hasene yazılması,
d) Günahlarına keffâret olması,
e) Peygamberin ve meleklerin şefaatine nail olmaları.
Rivayetlerin ihtilâf sebebi, izahın da farklı olmasını gerektirmiştir.
Allah'u a'lem!

Bazen Sayı Ya da Miktar, Bir Şeyin Büyüklüğünü Belirtmek İçin Verilir:

Bazen Rasûlullah (s.a.), sayıyı sözünü ettiği şeyin büyüklüğünü ve ululuğunu ortaya koymak için verir. Bu durumda sayı, bir tür benzetme yerinde söylenmiş gibi olur. Buna bir nazire olmak üzere meselâ şöyle denilir: "Falan, kalbimde dağ gibidir."

"Falanın mertebesi, tâ göklerdedir." Bu gibi sözlerden gerçek mesafe ve miktar kastedilmez. Rasûlullah'ın (s.a.) aşağıdaki hadislerini işte bu şekil üzere anlamak gerekir:

"Kabri, yetmiş zira" veya "göz ildiği yer kadar genişletilir." [508]

"Havuzumun (uzunluğu), Ka'be ile Beyt-i Makdis arası kadardır." [509]

"Havuzumun (uzunluğu), Eyle'den [510] *Aden'e kadar olan mesafeden daha uzaktır."* [511]
Bu gibi durumlarda bazen bir miktar zikrederken, başka bir defasında daha farklı bir miktar zikredebilir. Maksadı ifaya her iki miktar da elverişli olacağından, böyle bir durumda hadisler arasında çelişkiden bahsedilmez.

Ölçü Getirilmesi Durumunda, Bilinen Birimler Kullanılır:

3. Üçüncü esas şudur: Eğer bir şey hakkında miktar belirle-necekse, bunun mutlaka muhataplarca bilinen ve kullanılmakta olan açık bir birimle yapılması ve o birimin hükmün medarı ile hikmeti arasında münasebeti bulunması gerekecektir. Buna göre, gümüş paralarda birim "ukiyye" [512] olacak, hurma miktarının belirlenmesinde "vesk" [513] denilen ölçek kullanılacaktır. Ancak hesap uzmanlarının içinden çıkabileceği onyedide bir, yirmidokuzda bir gibi kusurlu sayıların kullanılmaması gerekecektir. Bu noktadan hareketle Allah Teâlâ, feraiz konusunda payları belirlerken bölünmesi, katlanması ve ortak paydası bulunması kolay olan kusurlu sayılar getirmiştir. Bunlar iki kategoride toplanır:
a) Altıda bir, üçte bir, üçte iki.
b) Sekizde bir, dörtte bir ve ikide bir (yarım).
Bu rakamları kullanmasının sırrı, üstün olanın üstünlüğünün, noksan olanın da noksanlığının ilk etapta hemen ortaya çıkması, konuya uzak yakın herkes için, ortak paydanın kolayca bulunarak hesap işleminin çabucak yapılabilmesidir.
İlk etapta esas alınan bir oranın altında bir miktar belirlenmesine ihtiyaç duyulduğunda, ikisi arasındaki nisbetin katlanarak gitmesi uygun olmaz. Buna göre, birden üçte iki atlanarak hemen yarıma geçilmesi, yarımdan üçte bir atlanarak dörtte bire geçilmesi doğru olmaz. Aradaki küsurlar daha kapalı olduğundan, (bütün, onun yarısı yarım, onun yarısı dörtte bir yanında) üçte iki, üçte bir nisbetleri kullanılır.
Bir şeyin kısmen çokluğu belirtilecekse, onun için kullanılması en uygun sayı üçtür. Daha çok bir miktar belirlenecekse, bunun için en uygun sayı ondur. Bir şey, az da çok da olabilecekse, uygun olan en az ve en çok sınırların alınması ve ikiye bölünerek ortasının alınmasıdır.

Zekât Konusunda Esas Alınan Oranlar:

Zekât konusunda esas alınan oranlar; beşte bir, onda bir, yirmide bir, kırkta birdir. (Yüzde ifadesi: % 20, % 10, % 5, % 2.5). Verilecek zekât nisbetinin artması, ürünün fazlalığı ve külfetin azlığı ile doğru orantılıdır. Ürün arttıkça, külfet azaldıkça oran yükselir. Dünyanın dört bucağında yaşayan çoğunluk halkın kazançları dört kategori içine girer. Bu durumda uygun olan, her iki mertebe arasındaki farkın en açık biçimde ortaya konulmasıdır. Bu da, bir üst mertebe için belirlenen oranın, bir alt mertebe için belirlenen oranın iki katı olması şeklinde gerçekleşir. Görüldüğü gibi zekât oranları böyledir. Bu konu ileride daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.
Zenginlik seviyesinin belirlenmesine gerek duyulduğu zaman, (zaman ve mekan unsurları dikkate alınarak) örfen zenginlik kabul edilen seviye esas alınmalı, zenginlikle ilgili hükümler ona göre değerlendirilmelidir.
Doğulu batılı, Arap olan olmayan bütün insanların büyük çoğunluğunun hayat tarzı bunun böyle olmasını gerektirir. Eğer bir mani olmasa, bu, bütün insanlarca tabiî bir yol olarak kabul edilir. Bu gibi konular, çoğunluk insanların örf ve âdetleri üzerine bina edilmezse, o zaman düzen sağlanamaz.
Şeriat nazarında çok önemi olan, Kur'ân'ın kendi dilleriyle inmiş olduğu ilk muhatap Araplar'ın halidir. Şeriat, onların hallerini dikkate almış ve çeşitli belirlemelere gitmiştir. Bunun sonucu olarak da şeriat, "kenz"i [514], beş ukiyye olarak takdir etmiştir. Çünkü beş ukiyye [515], en küçük bir ailenin bir yıl boyunca ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir meblağ demektir. Bu mamur bölgelerin çoğunluğu için geçerlidir. Ancak kuraklık yılları ya da gerçekten çok büyük ülke ya da bögelerde durum farklı olabilir [516] (ve belirlenen bu meblağ yeterli olmayabilir. Ancak bu durum azınlıktadır. Hükümlerde ise, çoğunluk dikkate alınır).
Küçük davar [517] sürüsü kırk, büyük sürü ise yüz yirmi sayısıyla belirlenmiştir.
Ziraî ürünlerde zenginlik sınırı, beş vesk olarak belirlenmiştir. Çünkü en küçük bir aile karı, koca ve bir de çocuk ya da hizmetçi olmak üzere en az üç kişiden meydana gelir. Bir insanın günde yiyebileceği en fazla miktar bir müd ya da bir rıtıl kadardır. Tabii bunun yanında katığa da ihtiyacı olacaktır. Beş vesklik bir miktar ise, böyle bir aileye tam bir sene yetecek kadardır.
(Pislik tutmayan) çok su, iki külle (kulleteyn [518]) miktarı olarak belirlenmiştir. Çünkü kuyu gibi kaynağında olan su, bu miktardan daha az olmaz; Arap âdetine göre kullanılmakta olan kaplar da bu miktara çıkmaz.
Miktar belirleme ile ilgili diğer konuları, bunlara kıyas ediniz.
Allah'u a'lem!

10) Kaza Ve Ruhsat

Hikmet Bilinmese Bile Hükümle Amel Etmek Gerekir:

Ümmet siyasetinin gereklerinden biri de şudur: Bir şey emredilir ya da yasaklanır ve muhataplar, getirilen bu emir ya da yasağın amacını gerçek anlamda bilemezlerse, o zaman o emir ya da yasağa mahiyet itibariyle etkinmiş imajı verilmesi gerekir. Kişi, etki sebebini bilemese bile etkin olduğunu tasdik edecek bir konuma getirilmelidir. Aynen rukye (afsun) örneğinde olduğu gibi. Nasıl etki ettiğini bilmez, ama etkisine inanır. İşte bu ilkeden hareketle Rasûlullah (s.a.), çoğu kez emir ya da yasakların sırlarını açık bir şekilde beyan yoluna gitmemiş; bunlardan bir kısmını ümmetinden ilimde derinleşmiş olanlara ancak telmihte bulunma gibi bir yol tutmayı yeğlemiştir.
Bu yüzden dinin koruyucuları olan râşid halifeler ve müctehid imamlar, dinin kalıp ve şekillerinin ikamesine, onların ruhuna olan itinadan daha çok özen göstermişler, ehemmiyet atfetmişlerdir. Hz. Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Ben, namaz halinde iken Bahreyn cizyesini hesap ettiğim olur. Ben, namaz halinde iken orduyu donattığım olur."
Yine bu esastan hareketle eski yeni bütün müftîler, fetva verirlerken, meselenin delilini açıklamama yolunu tutagelmişlerdir. Yine, emrolunan şeyi olduğu gibi almak ve yerine getirmek tescil edilmiş, terki cihetine gidenler ise şiddetli bir şekilde yerilmişlerdir. Öbür taraftan nefislerin, emir ve yasaklara rağbet duyması, gerçek iştiyak ve ülfetle, onları arzular hale gelmesi istenir. Böylece ilahî davetin, insanların hem zahir hem de batınlarım kuşatması amaçlanır.

Emredilen Şeyin Yapılmasına Bir Engelin Bulunması Halinde, Onun Yerini Başka Bir Şey Doldurur:

Emrolunan şeyi, hikmeti anlaşılsa da anlaşılmasa da yerine getirmek şer'î bir zorunluluktur. Ancak zarurî bir engel çıkar ve o şeyin yapılmasını engellerse, bu durumda onun yerini dolduracak başka bir şeyin meşru kılınması gerekir. Çünkü böyle bir durumda yükümlü şu iki tavırdan birini göstermek zorunda kalır:
a) Ya içerdiği meşakkat ve sıkıntıya rağmen illâ o şeyi yapmakla yükümlü olur. Bu ise, şeriatın ruhuna ters düşer. Zira Allah Teâlâ:
"Allah, size kolaylık ister, zorluk istemez." [519] Buyurmaktadır.
b) Ya da o emri, tamamen terkeder, kısmî de olsa yerine getirme yoluna gitmez. Bu durumda insan, terke alışır ve emrin ihmali halinde, bir umursamazlık duygusu kendisini gösterir. Nefis, serkeş hayvan gibi eğitilmelidir. Eğer bu yapılırsa, sonuçta emrolunduğu şeye karşı bir arzu ve alışkanlık duymaya başlar. Nefsini terbiye ile çocukların ya da hayvanların eğitimiyle uğraşan kimseler, devamlılık sonucunda nasıl alışkanlıklar kazanıldığını ve eğitimin sonuç verdiğini, daha önceleri zor gelen şeylerin kolaylıkla yapılmaya başlandığım, terk ve ihmal halinde ise kazanılan bu alışkanlıkların zamanla kaybolduğunu ve kolaylıkla yapılabilen şeylerin artık nefse zor gelmeye başladığını, sıkıntı duyulduğunu, o şeye tekrar dönülmesinin arzu edilmesi halinde ikinci bir defa yeniden çalışmanın gerektiğini bilirler.

Amelin Vaktinin Geçmesi Halinde "Kaza"sı Gerekir:

Şu halde, emrolunan bir amelin vaktinin geçmesi halinde mutlaka onun kaza edilmesi emredilmiş olmalıdır. Zorluk hallerinde ise, ruhsatlar getirilmeli, kolaylık yolu açılmalıdır. Bu konuda belirleyici hususlar şunlardır:
a) Mükelleflerin hallerini bilme,
b) Amelin amacını ve o amacı gerçekleştirme konusunda bulunması zorunlu olan unsurlarını bilme. Bununla birlikte, ilimde derinleşmiş bulunan kimselerin bilebileceği başka esaslar da vardır. Bunlar:

1. Birinci Esas: Rükün Ve Şart Dediğimiz Şeylerde İki Unsur Bulunur:

a) Aslî unsur: Bu, yükümlülük konusu olan şeyin hakikatine dahil bulunan, ya da ondan ayrı düşünülmesi mümkün olmayan şeydir. O şeyin, teşri amacı açısından bunsuz düşünülmesi ve dikkate alınması mümkün olmaz. Dua, saygıya delâlet eden eğilme, taharet ve huşu üzere olma gibi. Bu kısmın, zorlukta kolaylıkta hiçbir şekilde terkedilmesi caiz değildir. Çünkü aslî unsurun terkedilmesi halinde amel gerçekleşmez.
b) Tamamlayıcı unsur: Bu kabilden olan yükümlülükler, bir başka mana sebebiyle vacip olur. Bunlar, bir davranış biçimi olarak belirlenmeye muhtaçtır ve bunun için de söz konusu taatten daha güzel fırsat bulunamaz. Ya da bunlar, asıl amacı tastamam bir şekilde gerçekleştirmeye elverişli bir araç olması sebebiyle meşru kılınmış olur. İşte bu kısımdan olan yükümlülüklerde esas, zorluk ve sıkıntı anlarında ruhsatlar getirmektir.
Bu ilkeden hareketle, gece karanlığında kıbleye dönme yükümlülüğü araştırma ruhsatına dönüşmüş, elbise bulamayan kimsenin avret yerini örtme yükümlülüğü düşmüş, su bulamayan kimsenin abdest yükümlülüğü teyemmüme dönüşmüş, Fatiha sûresini bilmeyen kimselerin namazda başka dualar okuyabilmesi kabul edilmiş, kudret bulunmaması halinde namazda ayakta durma yükümlülüğünün oturma ya da yan üstü uzanmaya, rükû ve secdenin başı eğme şekline dönüşmesi benimsenmiş, ruhsat hükümler getirilmiştir.

2. Bedel Kılınan Şey, Aslı Hatırlatıcı Mahiyette Olmalıdır:

İkinci esas: Bedel olarak ikame olunan şeyin, aslı hatırlatıcı, kendisinin, aslın naib ve bedeli olduğu düşüncesini uyandırıcı bir mahiyet arzetmesi gerekir. Bunun sırrı, ruhsatların meşru kılınmasında gözetilen şer'î amacın tahkiki olmaktadır. Bu amaç, aslî yükümlülüğün devamlı olarak zihinde tutulmasını ve nefsin ona hep dönme beklentisi halinde olmasını sağlamaktır. İşte bunun içindir ki, mest üzerine meshedebilmek için, mestin giyilişi sırasında abdestli olunması şartı aranmış, ruhsat için bir bitiş süresi getirilmiş, karanlık gibi sebeplerle kıbleye yönelme imkânının bulunmadığı durumlarda, en azından araştırma yapma yükümlülüğü getirilmiştir.

3. Her Zorluk, Ruhsat Sebebi Değildir:

Üçüncü esas: Her zorluk ve sıkıntı ruhsat sebebi değildir. Çünkü zorluk yönleri o kadar çoktur ki, her zorluğun bulunduğu yerde ruhsatlara gidilecek olsa, o zaman tüm taatlerin ihmali gerekir. Bu konuda aşırı davranmak, her türlü sıkıntıları ve yorgunlukların göğüslenmesini ortadan kaldırır. Oysaki bu, şeriata tabiliği, nefsin istikamet üzere olduğunu belirleyen şeydir. Bu itibarla ruhsatlara esas olacak zorlukların, çokça vukubulan ve özellikle de Kur'ân'ın kendi dilleri ile indiği, şeriatın, örf ve âdetlerini dikkate aldığı ilk muhatap Araplarca büyük sıkıntı olarak görülen nitelikte olması gerekmektedir.
Mümkün mertebe, taatlerin kendi hususiyetleriyle etkin oldukları noktası (taabbudîlik özelliği) hiçbir zaman gözardı edilmemelidir. Bu ilkeden hareketledir ki, namazın kısaltılması ruhsat hükmü, yolculuk haline münhasır kılınmış, zor işlerde çalışanlara, ziraatçı ve işçilere tanınmamıştır. Binbir zorluklar içerisinde yolculuk yapan kimseye tanınan ruhsat hükümler, aynısıyla konfor içerisinde yolculuk yapan kimseye de tanınmıştır.
Kaza içerisinde, misl-i makûl [520] ile olanı olduğu gibi, misl-i gayr-ı makûl [521] ile olanı da vardır.

Kasıtsız İşlenilen Her Fiilin Sahibi Mazurdur:

Taatin esası, kalbin Allah'ın hükmüne teslimiyetidir ve kişi, Allah'ı tazim etmekle yükümlüdür. Bu durumda, kasıtsız, azimsiz işlenen her fiil veya mümeyyiz olmayan küçük gibi henüz kasdı tekamül etmemiş bulunan, dolayısıyla nefsini gereği şekilde Allah'a saygı esasıyla sorgulayabüecek yeterlilikte bulunmayan kimselerden sadır olmuş fiiller, mazur görülür ve bu yüzden o fiili işleyen kimselere tazyikte bulunulmaz. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi işte bu bağlamda sadır olmalıdır:
"Kalem (sorumluluk), üç kişi üzerinden kaldırılmıştır..." [522]
Allah'ua'lem!

11) İhtiyaçların Karşılanması, Mevcut Töre, Kurum Ve Kuruluşların Islahı

İhtiyaçların Giderilmesi İçin Belirlenmiş Olan Davranış Kalıpları (Rüsum), Bedene Nisbetle Kalp Gibidir:

Daha önce gerek açıkça ve gerekse işaret yoluyla ikinci ve üçüncü türden olan ihtiyaçlar ve bunların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşların, insanlığın yaratılış özelliklerinden olduğunu, bu özellikleri sebebiyle insanların diğer yaratıklardan üstün olduklarım belirtmiştik. [523] Dolayısıyla insanlığın, bunları terketmesi ya da ihmal etmesi imkansızdır. İnsanlar, bu gibi konuların pek çoğunda ihtiyacı ve onu giderme yolunu bilen, bilgisini küllî maslahat doğrultusunda kullanan hikmet sahibi kimselere muhtaçtır. Bu insanlar, insanlığın faydasına olan buluşlarını, ya düşünce ve fikir yoluyla ya da kendi yaratılışlarında mevcut bulunan melekî bir kuvvet yoluyla elde ederler. Bu haliyle onlar, Mele-i A'lâ'dan inecek olan bilgileri almaya hazır bir halde olurlar. Sonuncusu yani vahiy ve ilham yoluyla olanı daha mükemmel ve sağlam olanıdır. Toplumda egemen olan davranış kalıpları (rüsum) bedene nisbetle, kalp mesabesindedir. Bazen, toplumları küllî akıldan nasibi olmayan kimseler yönetir ve bu yüzden sözü edilen davranış kalıpları bozulabilir. Bu insanlar, saldırgan veya şehevî ya da şeytanî fiillere yönelirler, insanlar arasında bunları terviç edebilirler. Yönetici oldukları için de, insanların çoğunluğu onların peşine düşer.
Bir başka açıdan da aynı şekilde güçlü, gayb âleminden desteklenen, yeteneğini küllî maslahat doğrultusunda kullanan insanlara ihtiyaç duyulur. Bunlar, genelde ancak Rûhu'1-kuds tarafından desteklenmekte olan kimselerin başarabileceği ilâhî türden bir tedbirle, insanlar arasında hüküm sürmekte olan yanlış davranış kalıp ve kurallarını doğru olan ile değiştirebilirler.

Peygamberlerin Gönderilişinde Esas Maksat, İbadet Yollarını Öğretmektir:

Eğer burada kısaca özetlediğimiz ve daha önce genişçe ele aldığımız bu konuyu anladıysan bil ki: Peygamberlerin gönderilmelerinin asıl amacı, her ne kadar esas itibarıyla ibadet yollarının öğretilmesi ise de, bunlara bozulmuş olan törelerin ortadan kaldırılması, insanî ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşlara teşvik edilmesi amacı da eklenmektedir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri bu hususu ifade etmektedir:
"Ben, çalgı âletlerini ortadan kaldırmak için gönderildim:" ***[524]***
"Ben, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim." ***[525]***

Peygamberler, İhtiyaçların Giderilmesi İçin Gerekli Olan Kurum Ve Kuruluşları Düzene Sokmakla Emrolunmuşlardır:

Bil ki: İkinci ve üçüncü türden olan ihtiyaçların karşılanması konusunda ihmal göstermek, Allah'ın hoşnut olduğu bir şey değildir. Hiçbir peygambere bu doğrultuda bir emir vermiş değildir. Durum, hayır olsun şer olsun her konuda insanlardan kaçarak dağlara çekilen ve vahşi hayvanlar gibi yalnız bir hayat sürmeye çalışan bazılarının zannettiği gibi değildir. Bunun içindir ki, Rasûlullah (s.a.) dünyadan el etek çekerek kendisini ibadete vermek isteyen kimselere karşı çıkmış ve:
"Ben ruhbanlıkla gonderilmedim. Ben, sadece kolaylık ve hoşgörü esasına dayanan, bâtıldan hakka yüz tutan (İslâm) şeriatıyla gönderildim." [526] Buyurmuştur.
Görüldüğü üzere peygamberler, insanoğlunun duyduğu ihtiyaçları karşılamak üzere gerekli olan kurum ve kuruluşların, faaliyetlerin ıslahı ve düzene konulmasıyla emrolunmuşlardır. Ancak bu konuda, ne Acem hükümdarlarının içerisinde yaşadıkları sefahate varan bir hayat tarzı sürülmesi, ne de mağaralarda yaşayan ve yaşantıları daha çok vahşi hayvan yaşantısına benzeyen kimselerin durumuna düşülmesi istenmiş, dengeli bir hayat tarzının esas alınması emredilmiştir.
Burada birbiriyle çelişen iki kıyas vardır:

Birincisi: Maddî refah, iyi bir şeydir. İnsan ancak maddî refah sayesinde sağlıklı bir yapıya sahip olabilir, ahlâkı güzel olur, , insanın sahip olduğu meziyetler, akranı arasında ancak bu sayede ortaya çıkar. Aptallık, acizlik... vb., kötü tedbirden ortaya çıkar.
İkincisi: Maddî refah, kötü bir şeydir. Çünkü tartışmalara, çekişmelere, ortaklıklara, yorulmaya, gayb alemiyle ilgilenmemeye, âhiret işleriyle yeterince meşgul olmamaya sebebiyet verir. Bunun içindir ki, en iyisi orta yoldur; yani ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan yolları itidal ölçüsünde korumak, ancak onların yanma zikirler ilave etmek, uyulması gereken kurallar (âdâb) koymak, Ceberut âlemine yönelmek için fırsatlar kollamak.

Peygamberler, Güzel Gördükleri Şeyleri Korumuşlardır:

Bütün peygamberlerin bu konuda Allah katından getirdikleri kesin şey şudur: Peygamberler, gönderildikleri kavmin riayet ettikleri yeme, içme, giyinme, mesken edinme, süslenme kurallarına, evlenme biçimlerine, eşlerin birbiriyle olan ilişkilerine, alış veriş şekillerine, yasak olan şeylerden alıkoyucu önlemlerine, yargı biçimlerine... vb., bakmak ve değerlendirmeye tabi tutmak durumundadır: Re'y-i küllî dikkate alınarak vacip kılınan şey, o şeye uygunsa, insanlar arasında cari bulunan o şeyi terkederek, bir başka şeye geçmek, onu değiştirmeye kalkışmak anlamsız olur. Aksine bu durumda insanları, yapılagelmekte olan şeylere riayet etmeleri için teşvik etmek, bakışlarını onlar üzerine çevirmek, içermiş olduğu faydalara dikkatlerini çekmek gerekir.
İnsanlar arasında uygulanagelmekte olan şeyler, peygamberlerin gönderiliş amacına uygun düşmeyebilir ve onlardan bir kısmını değiştirmek ya da ortadan kaldırmak gerekebilir. Bu şu durumlarda söz konusu olur:
a) İnsanlar arasında uygulanagelmekte olan şey, birbirlerine zarar verme sonucunu doğurur,
b) Dünya nimetlerinden yararlanmadan kaçınma, güzelliklerden yüz çevirme manası taşıyan aşırı davranışlar olur,
c) Dünya ve âhiret işlerini ihmale götüren aşırı türden eğlenceler olabilir.
İşte bu gibi durumlarda dahi, onların alışageldikleri şeylerin dışına tamamen çıkılmam ası, aksine onlara yakın ve benzer durumlara, ya da onlarca salih olarak bilinen zevata aitliği bilinen davranış biçimlerine geçilmesi gerekir Kısaca, onlara öyle bir şey getirilmeli ki, bu onların akıllarına yatmalı ve onun hak olduğuna dair kalplerinde bir inanç oluşmalıdır. İşte bu sebepten dolayıdır ki, peygamberlerin şeriatları birbirinden farklı olagelmiştir.

İlimde Derinleşmiş Olanlar, Şeriatın, Mevcut Yapıyı Düzeltmek Ve Islah Etmek Üzere Geldiğini Bilirler:

İlimde derinleşmiş olanlar; şeriatın, nikâh, talak, muameleler, süslenme, giyinme, yargı, cezalar, ganimet taksimi gibi konular hakkında, insanların bilgi sahibi olmadıkları, ya da yükümlü tutuldukları takdirde tereddütle karşılayıp kabulüne yanaşmayacakları türden bir hüküm getirmediğini bilirler.
Evet, şeriatların yaptığı şey, eğrileni doğrultmak, hastalıklı olanı iyileştirmektir. Buna dair bazı örnekler verelim:
Cahiliye döneminde riba, çoğalmıştı, yasaklandı.
Meyveleri, henüz âfetten kurtulacak bir hale gelmeden önce satarlardı. Arkasından da meyve âfete maruz kalır ve birbirleri arasında çekişmeler başlardı. Böyle bir satış muamelesi yasaklandı.
Diyet miktarı Abdulmuttalip [527] devrinde on deve idi. O, bu miktarın, insanları öldürme eylemine girmekten caydırıcı olmadığını görmüş ve yüz deveye çıkarmıştı. Rasûlullah (s.a.), diyeti yüz deve şekliyle olduğu gibi kabul etti.
Uygulanan ilk kasâme [528], Ebû Tâlib'in hükmüyle gerçekleşmişimtir. (İslâm'da da aynı hüküm korunmuştur.) Her baskında elde edilen ganimetlerin dörtte biri, kavmin reisine ait olurdu. Rasûlullah (s.a.) elde edilen ganimetin beşte birinin başkana ayrılması esasını getirdi.
Kabaz ve oğlu Enuşirevan, tebaası üzerine haraç ve öşür vergileri koymuştu. İslâm şeriatı da aynı hükmü kabul etti.
İsrail oğulları, zina edenleri recmederler, hırsızların (ellerini) keserler, kısas hükmünce öldüreni öldürürlerdi... (İslâm da aynısını kabul etti.)
Benzeri örnekler gerçekten çoktur ve bunlar araştırıcılara kapalı değildir. Hatta sen zeki ve şer'î hükümleri ihata etmiş bir durumda isen, ibadetler konusunda dahi, peygamberlerin gönderildikleri kavimlerce bilinmeyen bir şey getirmediklerini göreceksin. Getirilen ibadet türleri, ya zaten mevcut bulunan ya da onlara benzer olan şeyler kabilindendir. Onların bu alanda yaptıkları en büyük şey, cahiliyye dönemlerindeki tahrifleri (hurafe) ortadan kaldırmak, ibadetler içerisinde müphem olanları vakitlerle, rükünlerle belirlemek, unutulmuş bulunanları ise insanlar arasında yeniden yaymaya çalışmak olmuştur.

Acem Ve Rum (Bizans) Hükümdarları Kendilerini Dünyaya Kaptırmışlar Ve Âhireti Unutmuşlardır:

Bil ki: Acem ve Rum (Bizans) halkları, asırlar boyu dünya hakimiyetini birbirlerinden tevarüs edegelmişler, kendilerini dünya lezzetlerine kaptırmışlar, âhiret yurdunu unutmuşlar, şeytan onları kendi egemenliğine almış, bütün bunların sonucunda dünya nimetlerinden istifade konusunda aşırılığa düşmüşler, dünyalık yarışına girmişler, dünyanın dört bir yanından ilim ve hikmet sahibi kimseler bunların etrafında toplanmış, bunlar dünya menfaatlerinden yararlanabilmenin en ince yollarını keşfetmişler ve bunları kendi insanlarına sunmuşlardır. Onlar bu minval üzere yaşantılarını sürdürmeye devam etmişler, bunun sonucunda tam bir sefahat hayatı başgöstermiştir. Artık insanlar birbirlerine karşı sahip oldukları dünyalıklarla övünmektedirler. Öyle bir an gelmiştir ki, bu ülkelerin ileri gelenleri (kodamanları) değeri yüzbin dirheme ulaşmayan bir kemer kuşanmış ya da taç giymişse, ya da görkemli bir saraya, havuza, hamama, bahçelere sahip değilse, değerli binek hayvanları, güzel uşakları yoksa yiyecek ve giyecek konusunda hesapsızca harcamalar yapmıyorsa.., ayıplanır olmuşlardır.
Kendi ülkenin hükümdarlarına bakarsan, Acem ve Bizans hükümdarlarının durumlarını hikaye etmeye gerek kalmaz. Lüks ve sefahat hayatının gerekleri olan bu şeyler, geçim için zorunlu olan şeylerin arasına girmiş ve insanların kalbinden çıkmaz bir hal almıştır. Bunlardan meydana gelen onulmaz bir hastalık bütün bedeni istila etmiş, ülkeyi baştan sona sarmıştır. Sokaklarında, evlerinde zengin fakir hiçbir kimse kalmadan bu büyük

hastalığa yakalanmışlardır. Bu düşünce, bu yaşam biçimi insanları yakalarından kavramış, onları kendi hallerine bırakmamış, onları uçsuz bucaksız gam ve keder içerisine sürüklemiştir.
Zira yaşamak istedikleri bu lüks ve sefahat hayatı, ancak büyük miktarlarda mal harcamakla gerçekleşebilmektedir. Bu malların elde edilmesi için de ziraat, ticaret vb. alanlarda çalışan insanlar üzerine konulan vergilerin kat kat artırılması gerekmektedir. Hele bir vermeye görsünler, kendileriyle savaşılacak ve binbir işkenceye maruz bırakılacaklardır. Gönüllü verecek olsalar, sırf kendilerine duyulan ihtiyaçtan dolayı beslenilen ve hep kullanılan dolap beygirinden, döven öküzünden bir farkları kalmayacaktır. Sonra bunlar, bir an bile olsa kendi hallerine bırakılmayacak ve düşünmelerine fırsat verilmeyecektir. Belki koca ülkede din ile ilgilenen hiçbir kimse bulunmayacaktır. Arzulanan sefahat hayatının gerçekleşebilmesi için, lüks yiyecekleri, giyecekleri, yapıları hazırlamak yoluyla geçimlerini temin eden bir başka gruba ihtiyaç olacaktır. Bunlar, dünya düzeninin temelini oluşturan esas geçim vasıtlarım terkedecekler ve kendilerini mutlu azınlığın beklentilerine cevap verebilmek için çalışmaya adayacaklardır.
İş, mutlu azınlığın lüks ve sefahat hayatıyla kalmayacak, bu kodamanların hayatına imrenen halk onlara özenmeye kalkışacak, onların yediği gibi yemeye, onların giyindiği gibi giyinmeye koyulacaktır. Aksi takdirde kendilerini mutlu saymayacaklar, onların yanında saygın da olmayacaklardır. Bu telakki sonucunda da insanların büyük çoğunluğu hükümdarın eline bakan bir konuma gelecektir; bazen gazi ve şehir idaresini üstlenmiş kimseler edasıyla ortaya çıkacaklar, güya iş görüyormuş havası vereceklerdir. Oysaki maksatları iş görmek, ihtiyaç savmak değildir. Bütün amaçları seleflerinin gidişatına uymak, onlar gibi yaşamaktır. Bunun için de hükümdara avuç açarlar. Bazen de şair görünümüyle ortaya çıkarlar; hükümdarların onları ihsanlara boğması gelenek halini almıştır. Bazen de halifenin, durumlarından habersiz olması hoş görülmeyen zahidler ve dervişler olarak karşısına çıkarlar. Bunlar birbiri üzerine üşüşürler. Bunların rızıkları, hükümdarlarla beraber olmaktan geçer, hükümdarın onlara olan merhametiyle geçinir giderler. Şu halde hükümdarla çok güzel konuşmak, ona yaltaklanmak gerekir. Onların düşüncelerinin geliştirdiği sanat işte budur, dalkavukluktur, yaltaklanmadır. Onlar bütün zamanlarını bu uğurda tüketirler. Zihinleri hep bu düşünce ile meşgul olunca ruhî safiyetleri bozulur ve alçaldıkça alçalırlar; güzel ahlâk ilkelerinden uzaklaşırlar.

Bu Sosyal Hastalığın Teşhisi:

Eğer bu hastalığın hakikatini öğrenmek istersen, saltanat geleneğine sahip olmayan, kendilerini lüks yiyecek ve giyecek sevdasına kaptırmayan, sade bir hayat yaşayan kavimlere bakmalısın. Göreceksin ki, böylesi toplumlarda bireyler, kendi başına buyruktur, üzerinde belini bükecek öyle ağır vergiler yoktur. Bunlar, din ve millet işlerine ayırabilecek zamana sahiptirler. Bir de bunların saltanata ve hanedanlara sahip olduklarını, halkı boyundurukları altına aldıklarını düşün ve alacakları durumu hali hazır durumlarıyla kıyas et. Ne zaman ki musibet iyice büyümüş ve bu hastalık iyice şiddetlenmiştir, Allah Teâlâ ve mukarrab melekler onlara gazap etmiştir. Artık Allah'ın rızası, bu hastalığın esas sebebini ortadan kaldırmakta yatar hale gelmiştir.

Allah, Peygamber Olarak Hz. Muhammed'i Göndermiş Ve Onu Hak Ve Hakikatin Ölçütü Kılmıştır:

İşte buna sebep Allah Teâlâ, Acem'e, Rum'a (Bizans) karışmamış, onların dünya görüşlerinden etkilenmemiş, geleneklerine bulaşmamış ümmî bir peygamber göndermiş ve onu kıstas (ölçüt) kılmıştır. Bundan böyle Allah katında hoşnut ve razı olunan şey, gerçek doğru onun sayesinde bilinebilecektir. Allah Teâlâ, peygamberinin dilinden Acem geleneklerinin kötülüklerini yermiş, dünya hayatına bel bağlamanın, dünya hayatını insanın gayesi haline getirmenin çirkinliğini belirtmiştir. Peygamberinin kalbine, Acemlerin itiyat edindikleri ve birbirlerine karşı övündükleri esaslı şeyleri haram kılmasını vahyetmiştir: İpek, atlas, (kırmızı) kadife kumaşların giyilmesinin, altın ve gümüş kapların, altın ziynet eşyalarının kullanılmasının, nakış ve suret bulunan görkemli elbiselerin giyilmesinin, evlerin yaldızlanmasının.., haram kılınması bu kabildendir. Yine Allah, bu peygamberini göndermekle, onundevletiyle onların devletinin, onun önderliğiyle onların hakimiyetlerinin son bulmasına da hükmetmiştir. Artık Kisrâ helak olacak, bir Kisrâ daha olmayacaktır; Kayser helak olacak, bir Kayser daha gelmeyecektir.

Cahiliye Döneminde Sosyal Yapı Ve Rasûlullah'ın (s.a.), Onların Kötü Hallerini Düzeltmesi:

Bil ki: Cahiliye döneminde insanlar arasında büyük belirsizlikler ve bunlara bağlı olarak da büyük münakaşalar vardı ve bunlar hayatı zorlaştırıyordu. Yapılacak en Önemli şey, bu münakaşaları doğuran temel problemleri ortadan kaldırmak, böylece meseleyi kökünden halletmekti. Meselâ kan davalarını örnek alalım. A, B'yi öldürüyordu. B'nin yakınları katil olan A'nın kardeşini ya da oğlunu öldürüyorlardı. Bu kez dönüyor bunlar, ötekilerden birini öldürüyorlar ve iş böyle uzayıp gidiyordu, birbirini öldürmenin önü almamıyordu. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyuruyordu:
"Bütün kan davaları kaldırılmıştır, hepsi şu ayağımın altındadır. Kaldırdığım ilk kan davası da Rabî'a'nın ***[529]*** *kan davasıdır."* ***[530]***
Miras konusu da belirsizdi. Kavmin ileri gelenleri, akıllarına geldiği şekilde farklı farklı taksimlerde bulunurlardı. İnsanlar gasb, riba gibi haksız kazançlardan geri durmazlar, bunların üzerine atılırlardı. Sonra bir nesil geçti ve bunlar eski davaları gündeme getirerek hak iddiasında bulunmaya başladılar. Rasûlullah (s.a.), onların arasındaki münakaşaları şöyle diyerek kesti attı:
"İslâm dönemine kalmış her şey, Kur'ân'ın hükmüne göre taksim olunur. Cahiliye döneminde taksim edilen şeyler veya cahiliye döneminde bir kimsenin şöyle ya da böyle elde etmiş olduğu şeyler ise, olduğu hal üzere bırakılır, bozulma cihetine gidilmez." [531]
Riba da böyleydi. Biri diğerine borç verir ve belli bir süre sonra şu kadar ziyade etmesini şart koşardı. Zamanla katlana katlana büyür, servet birikimine dönüşürdü. İslâm, ribayı kaldırdı, anaparanın ise korunmasına hükmetti. *"Ne zulmedersiniz, ne de zulme uğrarsınız."* [532] İlkesini getirdi.
Ve eğer Rasûlullah (s.a.) olmasaydı terkedilmeyecek olan daha başka örnekler...
Bil ki: Bazen de insanlar arasında kin duygularına dönüşebilecek durumlara fırsat vermemek için şer'î düzenlemelere gidilir. Su ikram etme... vb.,

konularda sağdan başlama örneği böyledir. Bazen bir mecliste birbiriyle anlaşamayan insanlar bulunabilir. Ev sahibi önce kimden başlayacağını bilemez ve bu aralarında buğza sebebiyet verebilir. Bu gibi durumlarda ilke olarak sağdan başlanması tartışmaları sona erdirir. Ev sahibinin, öncelikli olarak imamlık hakkına sahip olması, iki kişinin birlikte hayvana binmesi halinde, hayvan sahibinin önce binmesi hakkı da böyledir.
Allah'u a'lem!

12) Birbiriyle Bağlantılı Olan Hükümler

Allah Teâlâ, Peygamberini İnsanlara Hak Ve Hakikati Açıklaması İçin Göndermiştir:

Allah Teâlâ, şöyle buyurur:
"Senden önce de, kendilerine vafiyettiğimiz erkeklerden başkasını (peygamber olarak) göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, zikir (ilim) ehline sorun. (Peygamberler) apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler), İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için sana da bu Kur'ân'ı indirdik. Umulur ki düşünüp anlarlar." [533]
Bil ki: Allah Teâlâ, peygamberim insanlara aşağıdaki esasları açıklamak üzere göndermiştir:
a) İbadetler. Bunları işleyeceklerdir.
b) Günahlar. Bunlardan kaçınacaklardır.
c) İhtiyaçların karşılanması için başvurulabilecek meşru yollar. Bunlara da riayet edilecektir.
Vahyin gerektirmiş ya da işarette bulunmuş olduğu şeylerin insanlara öğretilmesi de, peygamberin açıklama (beyan) görevi arasında bulunmaktadır. Bunlar öyle esaslardır ki, Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerinin büyük çoğunluğuna mesnet teşkil eder. Biz burada bu esaslardan çoğunu maddeler halinde zikredeceğiz:

1. Hükümlerin Sünnetullah Doğrultusunda Oluşması:

Sünnetullah, müsebbeblerin sebepleri üzerine kurulması şeklinde cereyan etmektedir. Böylece Allah'ın üstün hikmet ve sonsuz kereminin neticesi olarak gözetilen maslahat gerçekleşecektir. Hal böyle olunca, yaratılış özelliklerini değiştirmeye kalkışmak bir şer olacak, bozgunculuk için çalışmak sayılacak, Mele-i a'lâ'nın nefretini gerektiren bir davranış biçimi kabul edilecektir. Allah, insanı toprakta oluşan kurtçukların meydana gelişi gibi yaratmamış, onun oluşumunu zor ve uzun bir sürece bağlamıştır. Bu itibarla O'nun yüce hikmeti, insan türünün bekasına, dahası onların bütün yeryüzüne yayılmalarına ve çoğalmalarına hükmetmiş, bu da, onların içlerine üreme kabiliyeti konulmasını gerekli kılmıştır. Allah Teâlâ, neslin çoğaltılması doğrultusunda talep göstermiş, insanların içine kendilerini bürüyen bir şehvet gücü yerleştirmiştir. Böylece Allah Teâlâ, yüce hikmetinin gerektirdiği sonucu doğuracak bir ortamı hazırlamıştır. Allah Teâlâ, peygamberini bu sırra muttali kılıp, işin iç yüzünü ona apaçık gösterince, Rasûlullah'ın (s.a.), insanların üreme amacına ters düşen, bu yolu tıkayan, ya da bu sonuca ulaştırmak için araç olarak kullanılan şehevî güçlerin ihmali ya da amacından saptırılması ve yerli yerinde kullanılmaması manası taşıyan davranışları yasaklaması gerekli bir hal almıştır. Dolayısıyla Rasûlullah (s.a.), kısırlaştırılmayı, livatayı [534] yasaklamış, azli [535] mekruh görmüştür.

Bütün Canlı Türlerinin Korunması Esastır:

Bil ki: İnsan bireyleri, yapısının sağlam ve insan türüne ait hususiyetlere tam olarak sahip olması halinde, belli bir suret üzere bulunur: Ayakları üzerinde başı yukarı gelecek şekilde düz durur, teni kılsız açık olur... vb, Bu, insan türünün hükmü, gereği ve bireyler üzerindeki tezahürü olmaktadır. Her şeyi yerli yerinde yaratan ve dengeleri kuran Yüce Allah'ın arzusu, yeryüzünde mevcut her türün korunması ve onların özelliklerini icra edebilmesi doğrultusunda tecelli etmektedir. Bunun içindir ki, bir ara köpeklerin öldürülmesini emreden Rasûlullah (s.a.), sonra bunu yasaklamış ve:
"Onlar da ayrı bir âlemdir." [536] Buyurmuşlardır. Bu şu demektir: Her türün varlığının Allah katında bir gerekçesi vardır. Dolayısıyla onların yeryüzünden silinmeye çalışılması Alah'ın hoşnut olacağı bir şey değildir. Bu esas, bireylerde türe ait hükümlerin ortaya çıkmasının gerekliliği sonucuna götürür. Dolayısıyla bu esasa ters düşecek davranışlar göstermek, onu ortadan kaldırıcı gayretler içerisine girmek çirkin olacak ve küllî maslahata ters düşecektir. Beden üzerinde yapılan ve insan türünün genel özellikleriyle bağdaşmayan bazı tasarrufların yasaklanması bu kaide üzerine bina edilecektir; kısırlaştırma, dişlerin eyelenerek seyreltilmesi, yüzdeki tüylerin yolunması böyledir. Sürme, saçların bakımı ve taranması ise, insan türünden beklenilen amacın gerçekleşmesi için yardımcı mahiyette olan, maksatla parelellik arzeden davranışlardır.

Allah Teâlâ, İnsanların İşlerini Yoluna Koymak Üzere Onlara Takip Edecekleri Şeriatlar Koymuştur:

Allah Teâlâ, insanların hallerini düzeltmek, işlerini yoluna koymak üzere şeriatlar koymuştur. Melekût âleminde onun ortaya çıkmasını gerektirecek bir neden bulunagelmiştir. İşte bu durum, şeriatların da aynen, yeryüzünde korunmaları istenilen türlerin durumunda olmasını gerektirmiştir. Bu yüzden şeriatlar hakkında ihmal göstermek Mele-i a'lâ katında gazabı gerektirici, onların gereklerine ve himmetlerinin odak noktasına ters düşen bir davranış biçimi olmaktadır. Aynı şekilde Arap-Acem, uzak yakın bütün insanların üzerinde görüş birliği ettiği ihtiyaçlar ve bunların karşılanması için takip edilen yollar hakkında da durum aynıdır. Çünkü bunlar, tabiî bir yol halini almış; fıtratın bir parçası gibi telakki edilir olmuştur.
Allah Teâlâ, yeminleri ve ispat delillerini (beyyine), bir konunun iç yüzünü aydınlatmak için meşru kılmıştır. Bu, yalancı şahitliğin ve yalan yere yapılan yeminlerin Allah ve melekler katında gazaba sebep bir davranış biçimi sayılmasını gerektirmiştir.

2. Maslahatı Gerçekleştirici Kıyaslar Yapma:

Allah Teâlâ, peygamberine şer'î bir hükmü vahyeder ve o hükmün sebep ve hikmetine onu vakıf kılar. Bu durumda peygamber, o maslahatı esas alarak ona bir illet belirleyebilir ve onu hükme medar kılabilir. İşte bu, Rasûlullah'ın (s.a.) kıyası olmaktadır. Ümmetinin kıyası ise, nass ile belirlenmiş bir hükmün illetini bilmeleri ve onu hükme medar yapmalarıdır. [537] Bunun örneği, Rasûlullah'ın (s.a.) sabah, akşam ve uyku saatinde okunmasını istediği zikirlerdir. Rasûlullah (s.a.), namazların meşru kılınmasındaki hikmete vakıf olduğundan, bu konuda ictİhâdda bulunmuştur.

3. Ayetin Sevk Sebebini Anlama Ve Bu Doğrultuda Hükümde Bulunma:

Bir diğer esas, Rasûlullah'ın (s.a.) bir âyetin niçin sevkedildiğini anlaması halinde, anlayışı doğrultusunda hükümde bulunmasıdır. İncelik ve kapalılık ya da birden fazla manalara ihtimali sebebiyle bir başkasının anlayamayacağı bir hususu Rasûlullah (s.a.) anlar ve bu anlayışı doğrultusunda hükümde bulunur: Örnek:

"Şüphesiz Safa ve Merve Allah'ın nişanelerindendir." [538] Bu âyette, Rasûlullah (s.a.), Safa'nın Merve'den önce zikredilmesinden, meşru olan hükmün beyan tarzına uygunluğu sonucunu çıkarmış ve:

"(Sa'y ederken) Allah'ın başladığından (Safa'dan) başlayın." [539] Buyurmuştur. Âyetten, sorulan soruya uygun olarak gelmiş olması da anlaşılabilirdi.

"Güneşe de aya da secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin." [540]

"Yıldız batınca da "batanları sevmem'dedi." [541] Rasûlullah (s.a.), bu iki âyetten, güneş ve ay tutulması anında namaz kılmanın müstahaplığı hükmünü çıkarmıştır.

"*Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır."* [542]
Rasûlullah (s.a.), bu âyetten, namaz kılarken kıbleye (Ka'be) yönelmenin, mazeret halinde düşebilecek türden bir farz olduğunu anlamış, gece karanlığında kıble cihetini araştırıp namaz kıları, sonra da yanlış yöne doğru kıldığı anlaşılan kimsenin namazını; şehir dışında binek üzerinde nafile namaz kılanın namazını kıble şartından muaf tutmuştur.

4. Sorumluluk Karşılığında Yetkinin De Bulunması:

Allah Teâlâ, bir insana insanlara ait bir işi yapmasını emretmişse, bu durum diğer insanların o kimseye itaat etmelerinin emrolunmasını gerektirir. Kadılar, insanlar arasında adaleti sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Bu, isyankârlara, onlara itaat etmeleri emrinin verilmesini gerektirir. Zekât tahsildarı, insanlardan zekâtlarını toplamakla yükümlü kılınmıştır. Bu, insanlara, tahsildara karşı zorluk çıkarmamaları emrinin çıkarılmasını gerektirir. Kadınların örtünmesi emrolunca, erkeklere de gözlerini onlardan sakınmaları emredilmiştir.

5. Emir Ve Yasakların Karşıtlarıyla Dengelenmesi:

Bir şeyin yasaklanması halinde, o şeyin zıddımn durum gereği vacip olarak ya da en azından mendup düzeyinde emrolunması gerekecektir. Bir şeyin emredilmesi halinde de, o şeyin zıddımn yasaklanması gerekecektir. Allah Teâlâ, cuma namazını ve ona koşulmasını emredince, o anda alış veriş vb. yollarla cumadan alıkoyucu davranışların yasaklanması gerekmiştir.

6. Emir Ve Yasakların Sirayeti:

Bir şey kesin olarak emredildiğinde bu, o şeyin mukaddimeleri, hatırlatın ve ulaştıncı yolları mahiyetinde olan şeylerin teşvikini; bir şeyin kesin olarak yasaklanması halinde de bu, o şeye götürecek yolların kapatılmasını, sebeplerinin ortadan kaldırılmasını gerektirir. Putlara tapınmak yasaktır. Suret ve heykellerle içli dışlı olmak puta tapıcılığa sebebiyet verebilir. Nitekim geçmiş ümmetlerde bu böyle olmuştur. Öyleyse, heykel ve suret yapılmasına müsaade edilmeyecektir. İçki haram kılınmıştır; şu halde şarap imalatçılarına müsaade edilmeyecek, üzerinde içki bulunan sofraya oturmak yasaklanacaktır. Anarşi ve insanların birbirine düşmeleri haramdır. Öyleyse anarşi dönemlerinde silah satışları yasaklanacaktır.
Şehir yönetimi (Siyâsetu'l-medîne) ile ilgili alanlarda benzeri örnekler ise şunlardır: Yiyecek ve içeceklere zehir katılması bir mefsedettir. Öyleyse, ilaç satıcılarından, piyasaya sürdükleri ilaçların ancak içene zarar vermeyecek oranda zehir içerdiğine dair teminat alınacaktır.
Bazı unsurların hiyaneti söz konusu olabilir. Şu halde onların ata binmeleri ve silah taşımalarını yasaklayacaklardır.
İbadetler konusunda da durum aynıdır. Namaz en büyük hayırdır. Öyleyse cemaate katılma teşvik edilecektir. Çünkü bu, namazın kolayca ifasını temin eder ve bu konuda dayanışmayı sağlar. Ezan teşvik edilecektir. Çünkü insanlar, aynı zamanda ve aynı mekanda bir araya ezan sayesinde gelebileceklerdir. Aynı şekilde mescid yapımı, bakımı ve temiz tutulması da teşvik edilmiştir.
Bulutlu günlerde Ramazan ayının girip girmediği Şaban ayının günlerinin sayılmasına bağlıdır. Bu itibarla, Şaban hilalinin tesbiti ve günlerinin sayılması müstahap olacaktır.
Şehir yönetiminde, atıcılığın önemi büyüktür. Bu itibarla yay ve ok imalatının çoğaltılmasını emretmek, bunların ticaretlerini teşvik etmek gerekecektir.

7. İtaatkârların Övülmesi, İsyankârların Yerilmesi:

Sözü edilen esaslardan bir diğeri de şudur: Bir şey emredildi-ği ya da yasaklandığı zaman, emredilen şeyi yerine getirenlerin övülmesi, yasaklanan şeyi işleyenlerin de yerilmesi gerekecektir. Meselâ, Kur'ân-ı Kerim'in okunması, bunun yaygınlaştırılması ve üzerinde devamlılık gösterilmesi şer'an arzu edilmektedir. Öyleyse cemaatlere, içlerinde bulunan en iyi okuyucu imamlık yapacak, meclislerde Kur'ân âlimleri başköşeye oturtulacaktır. İftira haramdır. Şu halde, iftirada bulunanların güvenilirlikleri düşürülecek ve şahitlikleri kabul edilmeyecektir. Bidatçi ve fâsıklarla [543] karşılaşıldığında onlardan önce selam vermeye ve konuşmaya davranmanın yasakhğma dair gelen hadisleri işte bu esas üzerine oturtmak gerekecektir.
Şehir yönetimi alanında, atıcılara konulacak ödüllerin artırılması, onlara teşvik tedbirleri uygulanması da böyledir.

8. Bir Şeyin Emredilmesi Ya da Yasaklanması Halinde, O Şeye Yönelik Azmin Bulundurulması da İstenilir:

Sözünü ettiğimiz esaslardan bir diğeri de şudur: Bir kavme bir şeyi yapmaları, ya da bir şeyden geri durmaları emredildiği zaman, emredilen şeye yönelmeye, yasaklanan şeyden de geri durmaya dair bir azmin bulundurulması da istenecektir. Bunun içindir ki, kalbinden aldığı borcu ya da evleneceği kadının mehrini vermeme düşüncesini geçiren kimse şer'an azarlanmıştır.

9. Mefsedete Yol Açabilecek Şeylerin Mekruh Sayılması:

Bir diğer esas da şudur: Bir şey, eğer muhtemelen mefsedet içeriyorsa, normalde o şeyin mekruh sayılması gerekir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi buna örnektir:

"(Uykudan kalkan biri) elini (yıkamadan) hemen suya daldırmasın. Çünkü o, elinin nerede gecelediğini bilemez." [544]
Kısaca özetlemek gerekirse, Allah Teâlâ, peygamberine ibadetlerle ve muamelâtla ilgili hükümleri öğretmiş, Peygamber (s.a.) de açıkladığımız şekilde bir beyan tarzıyla onları ümmetine açıklamıştır. Bunun sonucu olarak da, hemen her konuyla ilgili olarak pek çok hüküm getirilmiştir. Bu ve -inşallah- bundan sonra gelecek olan beyan şeklini, ümmetin fakihleri, diğer ilimleri yanısıra Rasûlullah'tan (s.a.) almışlar, kalplerine yerleştirmişler, meselenin ruhunu kavramışlardır. Onların derledikleri ve yazdıkları kitaplarda yer alan hükümler, işte bu iki beyan tarzından hareketle ulaşılmış sonuçlardır.
Allah'u a'lem!

13) Müphemi Belirlemek, Müşkül Açıklamak, Külli Esaslardan Hüküm Çıkarmak

Bil ki: Bazı hükümler vardır ki, isimlere bağlanmıştır. Bunlar, misal ve benzerlerinden ayırmak suretiyle bilinir; fakat "efradını cami ağyarını mani" bir tarifle, o hükmün altına girip girmeyeceği bilinemez. Meselâ, hırsızlık böyledir. Allah Teâlâ konuyla ilgili:
"Hırsızlık eden erkek ve kadının.., ellerini kesin." [545] Buyurur. Burada ceza, "hırsızlık eden erkek ve kadın" ismine bağlanmıştır. Übeyrik oğulları, Tuayme ve Mahzûm kabilesine mensup kadın [546] ile ilgili olayların "hırsızlık" olduğu da bilinmektedir.

Bir Başkasının Malını Almanın Yolları:

Yine bilinir ki, bir başkasına ait malın alınmasının yolları vardır: Bunlar şunlardır:
a) Hırsızlık,
b) Yol kesme,
c) Dolandırıcılık, yankesicilik,
d) Hiyanet (emanetin üstüne yatma, ortağa ihanet vb.),
e) Bulma (lukata),
f) Gasbetme,
g) Önemsenmeyen, değersiz görülen şeylerin alınması.
Böyle bir durumda muhtemelen Rasûlullah'a (s.a.), sözle ya da gösterilen tavırla işlenilen fiilin hırsızlık türünden olup olmadığı sorulacaktır. Bu durumda peygamberin, hırsızlığın hakikatim, benzeri fiillerden tamamen ayıracak ve herkesin durumu açıklık kazanacak şekilde açıklaması gerekecektir.
Bu fiillerin birbirinden ayrılmasının yolu, isimlerin hakikatlerine bakmak ve hırsızlıkta bulunmayan özellikleri sebebiyle onları ayırmaktır. Böylece birbirine yakın gibi gözüken şeyler arasındaki farklar ortaya çıkacaktır. Sonra, bu lâfızla halkın örfünde kastedilen şeyin hakikatine bakılacaktır. Bütün bunlar yapıldıktan sonra hırsızlık, kendisini benzer eylemlerden ayırıcı özelliklerle nitelenecek ve böylece munzabıt hale getirilecektir. Şöyle ki:
Yol kesme, eşkıyalık vb. gibi isimler, kuvvete başvurma ve zulmetme manasına gelir ve bu ismin çağrıştırdığı eylemde yolkesiciler toplumdan yardım alınamayacak bir yer ve zaman seçerler.
Dolandırıcılık ve yankesicilik kelimeleri, insanların gözü önünde alenî kapıp kaçma, yürütme fiilini ifade eder.
Hiyanet, ortaklık ve benzeri bir yolla daha öncesinden duyulan bir güvenin kötüye kullanılması manasını ifade eder.
Buluntu malın saklanması, koruma altında olmayan bir malın bulunması ve üzerine el konması manasına gelir.
Gasb, mazluma ait bir şeye açıktan el koymak manasını ifade eder. Bu, ya tartışma ve cidalleşmeye dayalı olur, ya meselenin yöneticilere iletilmeyeceği zannıyla yapılır, ya işin iç yüzüne vakıf olmamak sebebiyle olur, ya da rüşvet gibi gayrımeşru bir yolla hakimin haksız hükümde

bulunması şeklinde olur.
Önemsememe hali ise, daha çok değersiz olan, örfen esirgenmeyen ve yardımlaşılması gereken şeylerde olur; su ve çer çöp gibi.

Rasûlullahhn (s.a.) Hırsızlık Eylemini Belirlemesi:

Hırsızlık kelimesi ise, bir şeyi gizlice alma manasını verir. Rasûlullah (s.a.), hırsızlığı, çalman malın en az çeyrek dinar ya da üç dirhem değerinde olması şartını getirerek, önemsiz şeylerin alınması fiilinden ayırmıştır. Yine bu eylemi belirlemek amacıyla şöyle buyurmuştur:
"Hain, yağmacı ve dolandırıcı hakkında el kesmek yoktur." [547]
"Asılı [548] *meyveden, dağda saklanmış şeyden dolayı el kesmek yoktur."* [549]
Rasûlullah (s.a.), bu hadisleriyle "hırz" yani malın koruma altında olması şartına işaret etmiş olmaktadır.

Maddî Refahın (Sefahat) Mefsedetliği Ve Munzabıt Olmayışı:

Aşırı maddî refah hali de böyledir ve munzabıt değildir. Mef-sedet olan refah hali, açık emarelerle bilgili bilgisiz herkesin anlayabileceği, işte şurada sefahat vardır diyebileceği şekilde belirlenmiş değildir. Bilindiği gibi Acemler, adet olarak çok lüks binitler edinirler, görkemli binalar yaparlar, pahalı elbiseler giyerler, israf ölçüsünde ziynetler takınırlar, tam bir sefahat hayatı yaşarlardı. Yine bilindiği üzere, sefahat ya da israf dediğimiz şey, insanlara göre değişmektedir; bir kavme göre "müreffeh" sayılan bir hayat, başka bir kavme göre "zor hayat" diye nitelendirilebilmektedir. Bir bölgeye göre kaliteli sayılan bir şey, başka bir bölgeye göre değersiz olabilmektedir.
Yine bilinmektedir ki ihtiyaçlar, lüks yolla da, normal yolla da karşılanabilmektedir. İkincisinin, israf ya da sefahatla ilgisi yoktur. Lüks yolla ihtiyaçların karşılanması ise, bazen onun lükslüğüne yönelik bir kasıt bulundurulmaksızın gerçekleşebilir veya ihtiyacı giderecek şey genelde hep o evsafta bulunur. Bu durumda örfen sefahattan söz edilmez.

Şeriat, Lüks Yaşantıya Karşı Uyarmıştır:

Bu itibarla, şeriat, sefahatin mefsedet oluşuna herhangi bir kayıt getirmeksizin dikkat çekmiş, öbür taraftan sırf gösteriş olsun için kullanageldikleri türleri özel olarak belirleme yoluna gitmiştir. Bu ismi konularak belirtilen şeyler, teşri' döneminde Acemlerin ve Rumların (Bizanslılar) sefahat adına âdeta üzerinde görüş birliği ettikleri şeylerdir. Böylece şeriat, bu nesnelerin kullanılmasını yasak olan sefahat halinin bir göstergesi (mazinne) kabul ederek onları haram kılmış, bunların ihtiyaçların karşılanması amacıyla kullanılması gibi nadiren bulunabilecek durumlara ve uzak iklimlerde geçerli olan âdetlere bakmamıştır. İpek elbiselerin giyilmesi, altın ve gümüş kapların kullanılması gibi getirilen haramlar işte bu kabilden olmaktadır.
Sonra Rasûlullah (s.a.), lüks hayat tarzının, ihtiyaçların karşılanması için hemen her konuda normal yollardan sarfı nazarla en kalitelisine yönelmek olduğunu görmüştür. Aşırı maddî refah, aynı cinsten olan şeyin en iyisini almak ve kötüsünü terketmektir. Yine, muameleler arasında da ihtiyaç savmaya değil de sadece en kaliteli olanı elde etmeye yönelik işlemlerin yapılmakta olduğunu görmüştür. Bunun tabiî ki teşrî' esnasında dikkate alınmayacak istisnaları olacaktır. Bu gözlemi sonucunda Rasûlullah (s.a.), bu tür muameleleri haram kılmıştır. Çünkü bu muameleler, sefahat hayatının bir göstergesi, onun bir timsali mahiyeti arzetmektedir. Bunların haram kılınması, aşırı maddî refahı hoş karşılamamasının tabiî bir gereği gibi olmaktadır. Bir şeye muhtemel mahal olan, o şey sebebiyle haram kılınınca, onun kalıp ve timsali durumunda olan şeyin haram kılınması öncelikli olarak sabit olur.

Bazı Alış Veriş Türlerinin Haram Kılınması:

Paranın ve gıda maddesinin, kendi cinsiyle taraflardan birinin fazla alması şeklinde satımının haram kılınması, işte bu esasa dayanır. Kaliteli olan gıda maddesinin, yüksek miktarda para ile satın alınması ise haram kılınmamıştır. Çünkü ödenen bedel, mübadele edilen şeylerin farklı cinsten olması halinde, alman malın niteliğine değil, bizzat kendisine karşı tutulmuş olur.

Bir cariyenin iki cariye, bir elbisenin iki elbise verilerek alınması da haram kılınmamıştır. Çünkü bunlar, kıyemî [550] şeylerdendir. Dolayısıyla fazla olan bedel, akde konu olan şeyin özelliklerine karşı tutulur. Kalite ise, bu özellikler içerisinde kaybolmuş halde bulunur. Dolayısıyla ilk etapta fazla miktarın, kaliteye karşılık tutulmuş olduğu sonucu çıkmaz.

Bu arzettiklerimizden sanıyoruz, konuyla ilgili bulunan pek çok ince nokta anlaşılmış olacaktır; hayvanın hayvan karşılığında satımının mekruh olması... vb., konularda olduğu gibi. Bu nokta üzerinde düşünülmelidir.

Bazı Muamelelerin Birbirine Benzerliği:

Bazı hallerde, iki şey birbirine benzer olabilir ve birbirlerinden ayırt edilmesi zor olabilir. Zira aralarındaki fark çok incedir. Bunları ancak Rasûlullah (s.a.) ve ümmetinden ilimde derinleşmiş olan âlimler anlayabilir. Bu durumda, birbirine benzerlik arzeden şeyler arasında ayırımı sağlayacak açık alametlerin bilinmesi, günah ve sevap hükmünün bu açık alametler üzerine hamledilmesi, onlar sayesinde aralarının ayrılması gerekecektir. Nikah ve sifâh yani nikahsız beraberlik hayatı buna örnek olmaktadır.
Nikahın esası, dünya düzeninin temelini oluşturan eşler arasında yardımlaşmayı sağlamak, neslin bekasını temin etmek, iffeti korumak vb. gibi şeylerden ibarettir. Bu, Allah'ın hoşnut olduğu ve sürdürülmesini istediği bir kurumdur.
Zina hayatı yaşamaya gelince, bu nefsin aşın arzularının peşinde koşması, şehvetinin esiri olması, haya perdesini yırtması, hiçbir kayıt tanımaz hale

gelmesi, küllî maslahata ve genel nizama ulaştıracak bir yola girmek varken, aksi bir mecraya girmesidir. Bu yol ise Allah'ın gazabına sebeptir ve yasaklanmıştır. Bu iki davranış, suret itibarıyla birbirine pek çok noktadan benzemektedir. Çünkü her iki şekilde de şehvetin tatmini, şehvetin ve kadına duyulan özlemin verdiği rahatsızlığın giderilmesi... vb., vardır. Şu halde birbirine benzerlik arzeden, fakat biri hoşnutluğa, diğeri gazaba sebep olan bu iki davranışı birbirinden açık alametlerle ayırdetmeye, bu ayırdedici alametlere dayanarak istenilmesi ya da yasaklanması yoluna gidilmesine ihtiyaç vardır

Allah Teâlâ, Nikâhı Teşvik Etmiştir:

İşte bu ihtiyaçtan hareketle Rasûlullah (s.a.), nikahı bazı şartlarla kayıtlayarak zinadan ayırmıştır. Bunlar şunlardır:
1. Evlilik, erkeklerle değil kadınlarla yapılacaktır. Zira neslin bekası ancak kadınlarla yapılacak olan evlilikle sürdürülebilir.
2. Eşlerin evlenmeye karşı azimli olmaları. Bunun için yakınlarına danışmış olmayı, nikahın ilanını istemiş, nikahta şahidlerin ve velilerin hazır bulunmasını, kadının rızasının olmasını şart koşmuştur.
3. Eşler arasında paylaşma, yardımlaşma ve dayanışmanın temini. Bunun sağlanabilmesi için evliliğin sürekli ve bağlayıcı olması, geçici olmaması gerekmektedir. Bu yüzden aleni yapılmayan nikahlar, müt'a (geçici) nikahı haram kılınmıştır. Keza livata [551] haram olmaktadır.
Bazen Fiil, Başka Bir Fiilin Mukaddimeleriyle Karışabilir:

Bazen, sevaba dair bir fiil, başka bir fiilin mukaddimelerine benzer olabilir. Bu durumda, bunların aralarının ayrılması gerekir. Meselâ, rukûdan secdeye geçiş esnasında doğrulmak (kavme), bu yüzden meşru kılınmıştır. Zira, rükû halinin, secdenin başlangıcı olan eğilmeden ayrılması bu hareketin bulunmasına bağlıdır.
Bazen bir şey, mütekessiru'l-irtifâk (?) olmayabilir; iki secde arasında oturmak gibi. Bazen şart ya da rükün aslında gizli ve kalbî bir fiil olabilir. Bu durumda onlar için organlarla yapılan ya da sözle ifade edilen bir emare kılınır ve emare, gizli kapalı bulunan asıl rükün ya da şartı belirlemek için rükün ya da şart yapılır. Meselâ, niyet ve amelin sırf Allah için yapılması (ihlâs) gizlidir. Kıbleye yönelmek ve tekbir almak, bunlara mahal (mazinne) olmak üzere meşru kılınmış ve bunlar, namazın esaslarından sayılmıştır. Nassm, (mutlak olarak) bir sîga (kip) ile gelmesi veya durumun (hal), hükme medar olacak bir türün ikamesini gerektirmesi halinde, eğer bazı durumlarda belirsizlik bulunursa, bu durumda yapılması en uygun olan şey, o sığanın tefsiri, ya da o türün efradını cami' ağyarını mâni' bir tanımının elde edilebilmesi için Arab örfüne başvurmak olacaktır. Meselâ, Ramazan ayında oruç tutulmasına dair nass bulunmaktadır. Ancak, havanın bulutlu olması halinde durum açıklık kazanmamakta, Ramazan'ın başlayıp başlamadığı bilinememektedir. Bu durumda hüküm, Arab'ın örfü doğrultusunda olacaktır ki bu da, Şaban'ın otuza tamamlanması, ayın bazen otuz, bazen de yirmi dokuz çekebilmesi şeklindedir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi işte bu manayı ifade etmektedir:
"Biz ümmî bir ümmetiz; hesap kitap bilmeyiz, Ay şöyle, şöyle, şöyledir..." [552]
Yine namazın kısaltılması hükmü, yolculuk (sefer) sığasına bağlı olarak gelmiştir. Sonra bazı konularda kapalılık kendisini göstermiştir. Bunun üzerine sahabe, seferin tanımına giderek, "kişinin memleketinden, o günün sonunda ya da gecesinin ilk saatlerinde ulaşamayacağı bir yere gitmek üzere çıkmasıdır" demişlerdir. Bu tanıma göre yolculuk, bir tam günden biraz fazla bir zaman boyunca yol almak demektir. Bu da, dört berîd [553] (konak) olarak belirlenir.

Rasûlullah'ın (s.a.) Kendisine Has Olmak Üzere Bir Hüküm Belirlemesi:

Rasûlullah'ın (s.a.) kendisine has olmak üzere bir hükmün belirlenmesinde esas, aşağıdaki hususlardan biri olacaktır:
a) Hükmün, bir şeyin hakikatine değil de muhtemel mahalline (mazinne) yönelik olması: Bu, Tavus'un, ikindi namazından sonra kılınan iki rek'at hakkındaki sözünden anlaşılmaktadır. Ona göre Rasûlullah (s.a.), bu namazı basamak (zerî'a) edinilmesin diye yasaklamıştır. [554] Rasûlullah (s.a.), kendisi hakikati bilmektedir. Dolayısıyla onun hakkında, işin hakikatini bilmesi sebebiyle mazinnenin dikkate alınması gerekmez. Dörtten fazla kadınla evli olması da böyledir. Bu, kişiyi, eşler arasındaki ilişkilerde adaleti gözetememe, onlara iyi davranamama durumuna düşürebilir. Dolayısıyla böyle bir evlilik, sıradan insanlar için içinden çıkılamaz bir mahiyet arzeder. Rasûlullah (s.a.) ise, öyle değildir. O, evlilik ilişkisinde hoşnut olunacak halin ne olacağını bilir. Dolayısıyla o, adaletin muhtemel mahalliyle (mazinne) değil, bizzat kendisiyle memur kılınmıştır.
b) Hükmün, nefsin olgunlaştırılması manasına değil de, davranış biçiminin gerçekleştirilmesi esasına yönelik olması: Şartlı satışı yasaklaması, bununla birlikte Medine'ye kadar binmesi şartıyla Câbir'den bir deve satın alması böyledir.
c) Günahtan korunmuş olmayan kimselere nisbetle mahzurlu olan sonuçlara götürecek olan türden olması: Hz. Âişe'nin (r.a.), oruçlunun öpmesiyle ilgili olarak, "Sizden hanginiz, cinsî arzusuna Rasûlullah'ın (s.a.) cinsî arzusuna hakim olduğu gibi sahip olabilir." demesi bu manayı ifade etmektedir.
d) Onun üstün ruhu, bir ibadet türünü işlemesini gerektirir.
Dolayısıyla o, o amelle memur kılınır. Çünkü onun ruhu, sıradan insanlardan farklı olarak ziyadesiyle Allah'a teveccühte bulunmayı arzular, gaflet libasından fazlasıyla sıyrılma özlemini duyar Nasıl ki pehlivan yapılı insan, daha çok yemek arzusu duyarsa o da sözü edilen türden amellere özlem duyar. Teheccüd ve kuşluk namazları, bir görüşe göre de kurban işte böyledir. Allah'u a'lem!

14) Kolaylık Prensibi

Allah Teâlâ, şöyle buyurur:
"O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi..." [555]

“Allah, size kolaylık ister, zorluk istemez.” [556]
Rasûlullah (s.a.), Ebû Mûsâ ve Muâz b. Cebel’i (r.a.) Yemen’e gönderirken, onlara şöyle buyurmuştur:

“Kolaylaştırın, zorlaştırmayın! Sevdirin, nefret ettirmeyin! Uyum içinde olun, ihtilâfa düşmeyin!” [557]
Başka bir hadislerinde de şöyle buyurur:

“*Şüphesiz siz, sadece kolaylaştırıcılar olarak gönderildiniz, zorlaştırıcılar olarak gönderilmediniz.”* [558]

Kolaylaştırma Yolları:

Kolaylaştırma yolları, aşağıdaki şekillerde gerçekleşir:
1. Zor olan bir şeyin, rükün ya da şart kılınmaması:
Bu konuda dayanağımızı şu hadis oluşturmaktadır:

“Eğer ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, onlara her namaz sırasında misvak kullanmalarını emrederdim.” ***[559]***
2. Dünya işlerinin taat haline dönüştürülmesi: Daha önceden kendi aralarında dünyevî saiklerle yapmakta oldukları bazı işlerin, iftiharlarına vesile olacak merasimlere dönüştürülmesi böyledir. Bayramların ve cumanın meşruiyeti bu kısmın örneğini teşkil eder. Konu ile ilgili olarak Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Böylece Yahudiler bilsinler ki, dinimizde genişlik vardır.” [560] Büyük kalabalıklara katılma sırasında insanların kendilerine çeki düzen vermeleri, süslenmeleri, birbirleriyle yarış havasına girecek bir tavır göstermeleri, insanların öteden beri takip etmekte oldukları bir yoldur. Din, emretmese de insanlar zaten bunları yapmakta idiler. Dolayısıyla, bu gibi fiillere dinî bir anlam verilmesi, kolaylaştırmanın bir şekli olmaktadır.
3. Arzu duyulan şeylerin taate dönüştürülmesi: Kolaylaştırma yollarından biri de, insanların yaratılışları gereği arzu duydukları davranış biçimlerini taat haline sokmaktır. Böylece hem insan tabiatı, hem de aklın desteğiyle bu gibi fiiller daha kolay bir şekilde yapılmış olacaktır. Mescidlerin kokulanması, temizlenmesi, cuma günü boy abdesti alınması ve koku sürülmesi gibi sünnetler, Kur’ân’ın güzel nağme ile okunması, ezanı güzel sesli kimselerin okuması gibi müstehaplar, bu amacm gerçekleştirilmesi için getirilmiştir.
4. Mükelleflerden ağır yüklerin indirilmiş olması:
Bir diğer yolu, mükelleflerden ağır yükümlülüklerin ve tabiatları itibarıyla nefret duyacakları şeylerin kaldırılmış olmasıdır. Bunun içindir ki, kölenin, bedevinin, nesebi meçhul kimsenin imamlık yapması dinen mekruh görülmüştür. Çünkü insanlar, bu gibi kimselere uymaya pek yanaşmazlar.
5. Çoğunluk insanların tabiatlarının gerektirdiği şeylerin korunması:
Bir diğer şekil, çoğunluk insanların tabiatlarının gereği olan şeylerin, ya da terki durumunda kendilerinde sıkıntı duyacak oldukları şeylerin korunması olmuştur. Bu ilkeden hareketle, sultan İmamete daha lâyık görülmüştür. Evde, hane sahibi imamete daha çok hak sahibidir. Yeni bir kadınla evlenen kimse, taze hanımının yanında yedi ya da üç gün kalır [561], sonra adalete riayetle diğer eşleri yanında da o kadar gün kalır.
6. İlim öğretmenin, vaaz ve nasihatte bulunmanın, sünnet kılınması:
Ümmet arasında ilmin öğretilmesi, vaaz ve nasihatte bulunulması, iyiliklerin emredilip kötülüklerin önünün alınması sünnet (görev) sayılmıştır. Böylece insanların kalpleri hak ve hakikatin bilgisiyle dolacak, bunun sonucunda da şer’î kanunlara kolaylıkla boyun eğeceklerdir. Rasûlullah (s.a.), aynı şeyi yapar, ashabını usandırmamaya da dikkat ederek vaaz ve nasihat için sürekli uygun zamanlar kollardı.
7. Rasulullah’ın (s.a.) örnekliği:
Rasûlullah (s.a.), yapmalarını emretmiş olduğu ya da işlemelerine ruhsat verdiği fiillerden bizzat kendisi de işler, böylece kendisinin örnek alınmasını temin ederdi,
8. Rasulullah’ın (s.a.) duası:
Rasûlullah (s.a.), ümmetini olgun ve kamil bir hale getirmesi için Allah’a dua ederdi.
9. Huzur ve güvenin (sekine) inmesi:
Rasûlullah (s.a.) sayesinde ümmetin üzerine huzur ve güven (sekînet) inmiş ve böylece onun huzurunda iken sanki başlarının üzerinde kuşlar varmış gibi bir tavır sergileyebilmişlerdir.
10. Hakka muhalif düşen fiillerin akim bırakılması:
Bir diğer yol, işlediği fiille hakkın dışında başka bir şey isteyenlerin burunlarının sürtülmesi, maksatlarının aksine işleme muhatap kılınmalarıdır. Bu cümleden olarak, katil varis olamamakta, zor altında karısını boşayan kimsenin talâkı geçersiz sayılmaktadır. Böylece bu önlemler, zorbaları amaçlarına ulaşmaktan alıkoymakta, arzularını frenlemektedir. Zira fiillerinin sonucu, kendilerine tepmektedir.
11. Tedrîcilik:
Meşakkat içeren yükümlülüklerin zaman içerisinde azar azar meşru kılınması da kolaylık yollarından bir diğeri olmaktadır. Konuyla ilgili olarak Hz. Âişe (r.a.) şöyle demektedir:
“Kur’ân’dan ilk aşamada inenler, kısa surelerdir. Bunlarda cennet ve cehennem konuları işlenir. Ne zaman ki insanlar İslâm’a ısındılar, o zaman helâl ve haram inmeye başladı. Eğer ilk inen şey, ‘İçki içmeyin!” hükmü olsaydı, insanlar, ‘Biz, asla içkiyi bırakmayız!’ derlerdi. Eğer daha işin başında, ‘Zina etmeyin!’ hükmü inseydi, insanlar, ‘Biz asla zinayı bırakmayız!’ derlerdi.” [562]
12. Rasûlullah’ın (s.a.), ashabın kalben zorlanacağı şeyleri yapmaması:
Bir başka yol, Rasûlullah’ın (s.a.), insanların üzerinde anlaşamayacağı, kalplerinin yatmayacağı şeyleri yapmamış olmasıdır. Sırf bu endişeden

dolayı o, iyi gördüğü bazı işleri terketmiştir. Buna örnek şu hadistir: Rasûlullah (s.a.), Hz. Âişe'ye (r.a.) şöyle buyurmuştur:
"Eğer kavminin, cahiliye dönemi anıları henüz taze olmasaydı, Ka'beyi yıkar ve onu İbrahim'in (s.a.) temelleri üzerine yeniden bina aderdim." [563]

13. Hayır amellerinin, kolayca işlenebilmesini temin amacıyla munzabıt hale getirilmesi:
Şâri' Teâlâ, sevap kazandırıcı iyilik türlerini emretmiştir. Bunlar abdest, gusül, namaz, zekât, oruç, hac vb. gibi şeylerdir. Allah Teâlâ, bunları sadece emrederek neyin nasıl yapılacağını insan aklına havale etmemiş, bilakis onların rükünlerini, şartlarım ve âdabını bildirmek suretiyle onların belirlenmesini de sağlamıştır. Bunu yaparken, rükün, şart ve âdabın en ince ayrıntılarına kadar bir beyan yoluna gitmemiştir. Bu tür ayrıntıları insanların akıllarına havale etmiş, lâfızlardan ne anlıyorlarsa, o konu ile ilgili itiyatları nasılsa, istenilen amelleri o şekilde işlemelerini istemiştir.
Meselâ, Fâtiha'sız namaz olmayacağını beyan etmiş, fakat Fâtiha'nın okunması için sıhhat şartı bulunan harflerin mahreçlerini, şeddelenmesini, harekelenme sini, sakin okunmasını vb. belirtmemiştir.
Kıbleye yönelmenin namaz için şart olduğunu beyan etmiş, fakat bizim kıbleyi nasıl bulacağımıza dair bir kıstas getirmemiş, bunu bize havale etmiştir.
Zekât nisabının ikiyüz dirhem olduğunu beyan etmiş, dirhemlerin ağırlığının ne kadar olduğunu açıklamamıştır. Böyle bir soru yöneltildiğinde, muhataplarca bilinmeyen, örf ve âdetlerinde yeri bulunmayan bir şey getirmemiştir.
Ramazan ayı hilali hakkında:
"Hava bulutlu olduğu zaman, Şaban'ın sayısını otuza tamamlayın." [564] Buyurmuştur.
Kırsal alanda bulunan, yırtıcı hayvanların ve malların da sulandığı sular hakkında:
"Bu, iki külle miktarına ulaştığı zaman, pislik tutmaz." [565] Buyurmuştur. Bu yaklaşımın temelini -açıkladığımız gibi- onların itiyatları oluşturmaktadır.
Esası belirlemekle birlikte ayrıntıya gitmemenin sırrı şudur: Sözü edilen şeylerden her biri, açıklık, kapalılık ve belirsizlik hususunda ancak benzeri durumda olan şeyin iç yüzünü ifade ile açıklanabilir. Bu durumda, bu kez o şeyin beyanı gerekir ve bu böyle devam eder gider. Bunda ise büyük zorluk ve sıkıntı vardır. Zira her kayıtlama, insanların bir nebze sıkıntıya sokulması demektir. Kayıtlamalar çoğaldıkça, alan son derece daralır. Kaldı ki şeriat, uzak yakın herkese yöneliktir. Yükümlülük her alanı ve herkesi kapsamaktadır. Bu durumda getirilen yükümlülüklerde detaylara gidilmesi, büyük zorluklar doğurur. Diğer taraftan insanlar, ibadetler için konulmuş bulunan suretlere itina gösterdiklerinde, o ibadetin esas faydalarını gözden kaçırırlar, onların ruhlarına yönelemezler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'i tecvidle güzel okuyanlardan çoğunun, Kur'ân'ın manasıyla meşgul olamadıklarını görürsünüz. Çünkü onlar Kur'ân'ı okurlarken, mana ile değil, onun lâfızlarıyla meşgul olmakta, bütün dikkatlerini onlar üzerinde toplamaktadırlar. Şu halde, işin aslı ve esasları belirlendikten sonra geri kalan kısmının insanlara havale edilmesinden daha uygunu yoktur.
Allah'u a'lem!
14. Şâri' Teâlâ'nın, akılların ölçüsünde hitap etmesi:
Şâri' Teâlâ, insanlara hitap ederken, yaratılışları esnasında kendilerine tevdi edilen akıllarını esas almış, hikmet (felsefe), kelâm ve usûl ilimlerinin inceliklerini tahsil etmiş olan bir aklı esas almamıştır. Bunun bir sonucu olarak da kendi Zât'ı için cihet isbatıyla şöyle buyurmuştur:
"Rahman, Arş'a kurulmuştur." ***[566]***
Rasûlullah (s.a.) da, siyah bir cariyeye;
"Allah, nerededir?" diye sormuş, göğe doğru işaret edince, onun mü'min olduğunu söylemiştir.[567]
Kıblenin tayini, namaz ve bayram vakitlerinin tesbiti konusunda astronomi ve geometri gibi ilimlerin tahsilini gerekli görmemiş ve bu hususa işaretle şöyle buyurmuştur:
"Kıble, doğu ile batı arasıdır." [568]
"Hac, hac yaptığınız gündür; bayram da iftar ettiğiniz gündür." [569]
Allah'u alem!

15) Terğîb Ve Terhîb (Müjdeleme Ve Korkutma)

Allah Teâlâ'nın kullarına olan en büyük nimetlerinden biri de, peygamberlerine, hangi amel üzerine sevap, hangileri üzerine de azap gerekeceğim bildirmiş olmasıdır. Böylece peygamberler, kendilerine bildirilen bu kabilden bilgileri insanlara tebliğ edecekler, bunun sonucunda insanların kalpleri ümit ve korku ile dolacak, aynen faydalarına olan şeyleri elde etmek, zararlarına olan şeyleri uzaklaştırmak için harekete geçtikleri gibi, bizzat kendi içlerinden kaynaklanan bir saikle şer'î hükümlerle kendilerini kayıtlı görecekler, onlara yapışacaklardır. Allah Teâlâ, şu âyette buna işaret etmektedir:
"Şüphesiz o (sabır ve namaz), kalbi Allah'a saygı ile ürperenler (huşu ehli olanlar) dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir, işte o, kalbi Allah'a saygı ile ürperenler, kendilerinin her halükârda Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini düşünen ve kabullenen kimselerdir." [570]

Terğîb Ve Terhîble İlgili Genel Kurallar Vardır:

Konuya esas teşkil edecek genel kurallar vardır. Terğîb ve terhîb ile ilgili cüz'iyyât işte bu esaslara çıkar. Ashabın fakihleri bu esası -her ne kadar detaylarıyla elde etmiş değillerse de- icmalî olarak bilmekteydiler. Bu tezimize şu anlatacağımız hadis delâlet etmektedir:

Rasûlullah (s.a.) birinde şöyle buyurmuştur:
“Sizden birinizin yaptığı cinsî ilişkide de sadaka vardır.”
Dediler ki: “Bizden biri şehvetini gideriyor ve bunda onun için ecir oluyor öyle mi?” Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:
“Ne dersiniz? Şayet onu haram olan bir yolla yapmış olsaydı, kendisi için bir günah olur muydu?” [571]
Ashap, Rasûlullah’ın (s.a.) sadaka olacağına dair saydığı diğer şeylerde tereddüt etmemişken, bunda tereddüt etmiş ve gerekçesini kavrayamamışlardı. Bu tereddüdün sebebi, kendilerinde mevcut bulunan “amellerin karşılığı ile olan münasebeti” bilgisiydi. Onlar, bu münasebetin “aklen makûl olan bir esasa çıkması” gereğine inanıyorlardı. Eğer böyle bir bilgi ve beklentileri olmasaydı, o zaman ne sorularının, ne de Rasûlullah’ın (s.a.) -açık olan bir esasa benzetme şeklindeki- cevabının bir manası olmazdı. Benim bu tezim, fukahanın,
“Babanın üzerinde borç olsaydı, onun ödenmesini üzerine alacak mıydın?”
“Evet!”
“Öyleyse, Allah’ın hakkı, ödenmeye daha lâyıktır.” [572] Hadisi hakkındaki “hükümlerin, küllî esaslara bağlı olduğu” şeklindeki sözlerine benzemektedir.
Ashabın sorusunun esası şudur: Sadakalar, aynen teşbih, tehlîl, tekbir gibi ya nefis terbiyesi esasına, ya da şehir düzeninin korunması maslahatına çıkar. Günahlar da, bu ikisinin zıddı olan şeylere raci olur. Cinsî arzunun tatmini ise, hayvanı sâike tabi olmanın sonucunda gerçekleşir. Bunun ötesinde, onun bir sadaka olacağı şeklindeki faydası akıl yoluyla kavranamaz. Dolayısıyla cinsî ilişkinin, nefis terbiyesini gerçekleştirme ya da şehir düzenini temin etme amacına yönelik olan sadaka ile olan ilgisi onlarca kapalı kalmış ve bu yüzden de Rasûlullah’a (s.a.) taaccüble birlikte soru yöneltmişlerdir.
Cevabın esası ise şudur: Kişinin eşiyle olan cinsî ilişkisi, hem kendisinin, hem de eşinin iffetini korur ve bu yolla eşler, şehvetlerini gayrimeşrû yollara düşmeden gidermiş olurlar.

Terğîb Ve Terhîb Yolları:

Terğîb ve terhîb için çeşitli yollar vardır. Her yolun da kendine göre bir sır ve hikmeti vardır. Biz, burada bu yollardan bazısına dikkat çekmek istiyoruz:
1. Amelin, nefis terbiyesi üzerindeki etkisinin açıklanması: Terğîb ve terhîb yollarından birisi, işlenilecek olan amelin nefis terbiyesi üzerindeki etkisinin belirtilmesi, bu yolla melekî ya da hayvanı güçten hangisinin kırılacağının veya diğerine galebe çalıp üstün geleceğinin açıklanmasıdır. Şâri’ Teâlâ dilinde bu, “hasenatın yazılması, seyyiâtın silinmesi” olarak ifade edilmektedir. Meselâ Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmaktadır;
“Kim bir günde yüz defa, ‘Lâ ilahe illallahu vahdehû lâ şerike leh, lehu’l-mulku ve lehu’l-hamdu ve huve alâ külli şey’in kadir ***[573]*** *derse, on köle azad etmiş gibi sevap alır, kendisine yüz kasene (iyilik) yazılır, yüz seyyiesi (günah) de silinir, o gün akşama kadar şeytandan korunmuş olur. Kendisinden daha fazlasını yapan hariç, ondan daha üstün bir şeyi hiçbir kimse işlememiştir.”* [574]
Daha önce bunun hikmetinden söz etmiştik.
2. Amelin, şeytanın şerrinden korunmada etkinliğinin açıklanması: Terğîb ve terhîb yollarından biri de, işlenen amelin şeytan vb. zararlı şeylerin şerrinden korunmada etkinliğinin açıklanmasıdır. Rasûlullah’ın (s.a.) az önce geçen hadiste,
“O gün akşama kadar şeytandan korunmuş olur” buyurması bu kısma örnektir.
3. Amelin, rızkın bollaşmasında ve bereketin ortaya çıkmasında etkinliğinin açıklanması:
“(Bakara sûresini okuyun; çünkü onun okunması bereket, terki nedamettir.) Ona tenbeller güç yetiremez.” [575] Buyruğu bunun örneği olmaktadır.[576]
Bazısı [577] hakkındaki hikmet şudur: O (kişi), Allah’tan kurtuluş istemektedir. Bu ise, duasının kabulü için bir sebeptir. Rasûlullah’ın (s.a.), Allah Teâlâ’dan rivayette bulunduğu,
“Kulum benim himayeme sığınırsa, onu korur, kendisine yardım ederim, benden herhangi bir dilek ve istekte bulunursa, onun istek ve dileğini yerine getiririm.” [578] Kudsî hadisinde ifade edilen mana bu olmaktadır. Diğer bir kısmında ise hikmet şudur: Kişinin, kendisini Allah’ın zikrine vermesi, ceberut âlemine teveccühte bulunması, melekût âleminden istimdâdda bulunması, şunlarla (fanilerle) olan münasebeti keser. Tesir ise, ancak münasebetledir. Diğer bir kısımda [579] ise şudur: Melekler, bu hal üzere olan kimselere dua ederler. Bunun sonucunda da o kimse, bazen bir menfaatin elde edilmesi, bazen bir zararın uzaklaştırılması amacıyla pek çok yola girer.
4. Ahirete yönelik etkisinin açıklanması: Bunun hikmeti, iki mukaddime ile açıklık kazanacaktır;
Birinci mukaddime: Bir şeyin, âhirette sevap ya da azaba sebep olduğuna hükmedilebilmesi için, o şeyin mücazât sebeplerinden biri ile münasebetinin bulunması gerekir. Dolayısıyla o:
a) Ya kişinin müsbet ya da menfi yönde saadetinin ve nefis terbiyesinin esasım oluşturan dört huyla ilgili olması gerekir. Bu huylar temizlik, âlemlerin Rabbine karşı huşu sahibi olmak, semahat-i nefse sahip olmak, insanlar arasında adaletin ikamesine çalışmaktır.[580]
b) Ya da Mele-i a’lâ’nın yürürlüğe konması doğrultusunda üzerinde icmâ ettiği, şeriatların yerleştirilmesi, peygamberlere destek verilmesi gibi şeylerle ilgili olması lâzımdır. Eğer amel, bu iki noktada müsbet katkısı olan bir fiilse, sevaba; menfi yönden bir katkısı olan bir fiilse azaba sebep olacaktır.
Yukarıda sözü edilen “münasebetken maksat, amelin, sözü edilen manayı genelde bulundurur (mazinne) olması, yahut âdeten birbirinden ayrılmaz olmaları veya ona giden yol olmasıdır. Meselâ kişinin içinden hiçbir şey geçirmeden iki rekat namaz kılması, Allah’a olan huşuunun, O’nun

azametini hatırlamasının, hayvanı duygulardan arınarak yücelmesinin bir göstergesi olmaktadır.
Abdestin hakkını vererek alması, nefis terbiyesinde etkin olan temizliği sağlayacak yollardan biridir.
Genelde insanların cimrililik etmekte oldukları çok miktarda bir malı harcaması, kendisine karşı haksızlık eden kimseyi affetmesi, haklı olduğu halde tartışmaya girmemesi, semahat-ı nefse sahip olduğunun bir ifadesi (mazinne) olur.
Açları doyurmak, susuzları suya kandırmak, kabileler arasında alevlenmekte olan savaşları söndürmek için çalışmak, âlemin ıslahı için çalışmanın bir göstergesi ve ona götüren yoldur.
Arapların sevilmesi, onların giyim kuşam tarzının benimsenmesine götüren bir yoldur. Bu ise, hanîf İslâm dininin kabulünü kolaylaştırır. Çünkü şeriat, onların örf ve âdetleri içerisinde şekillenmiştir. [581] Böylece bu tavır, Şeriat-ı Muhammediyye'nin şanının yüceltilmesi olur.
İftarda acele etme hükmünü korumak, diğer din müntesiple-rine benzememeyi ve dinin hükmünü tahriften uzak kılmayı sağlar.
Öteden beri hukemâ (filozoflar), zanaat erbabı, tabipler hükümleri, muhtemel mahal, belirti ve göstergeleri (mazinne) üzerine hamledegelmişlerdir. Araplar da, gerek hitabelerinde ve gerekse konuşmalarında aynı minval üzere hareket edegelmişlerdir. Ki biz bunlardan bir kısmını belirtmiştik.
"Münasebet'ten maksat şu da olabilir: Amel, zor veya gizli ya da insan tabiatına uygunsuz bir fiil olur, dolayısıyla ona karşı dünyevî bir kasıt bulundurulmaz. Buna rağmen işleniyorsa, bu o ameli işleyenin gerçekten ihlâs sahibi olduğunu gösterir. Böylece amel, İhlasın göstergesi sayılır. Zemzem suyundan şişinceye kadar içmek, Hz. Ali'yi (r.a.) sevmek gibi. Çünkü o, Allah'ın emri konusunda tavizsizdi. Ensar sevgisi de böyledir. Zira Maa'ddî ve Yemeni Araplar [582] arasında bir düşmanlık vardı. İslâm geldi ve bunların arasını buldu. Şu halde bunların aralarının düzelmesi, onların kalplerine İslâm nurunun girdiğine bir alâmettir. Müslüman askerlerini beklemek üzere düşmanı gözetlemek için dağın tepesine çıkmak, geceleri nöbet tutarak uykusuz kalmak da böyledir. Bu hareket, Allah Teâlâ'nın dininin yüceltilmesi konusundaki azminin ve dine karşı olan sevgisinin bir belirtisi olur.
İkinci mukaddime: İnsan ölecek, nefsi ve onun (işlediği ameller sonucu) aldığı şekillerle başbaşa kalacaktır. Bunlardan bir kısmı nefsine uygun, bir kısmı da zıt düşecektir. Şu halde çekeceği elemlerin, alacağı nazların oradakilere (misal alemindeki) en yakın bir surette ortaya çıkması gerekir. Bu konuda aklî mülâzemet dikkate alınmaz. Aksine bir başka tür mülâzemet (ayrılmazlık) söz konusudur. Ki bu yüzden hadîsu'n-nefs meydana gelir, uykuda manaların surete bürünmesi bu mülâzemet esasına göre gerçekleşir; müezzinin okuduğu ezanla, oruç günü, insanları cinsî ilişki, yeme ve içmeden menetmesi manasının, cinsel organların ve ağızların mühürlenmesi şeklinde simgelenmesi gibi.
Sonra misâl âleminde bazı münasebetler vardır ki, onların üzerine hükümler bina edilir. Cibril'in (s.a.) başkalarının değil de Dıhyetu'l-Kelbî [583] suretinde gözükmesinin elbette bir sırrı vardır. Hz. Musa'ya (s.a.) ateşin gözükmesi bir sebebe mebnîdir. Bu sözü edilen münasebetleri bilen kimse, -aynen rüya tevilini bilen kimsenin, görünen suretlerin hangi manaya geldiğini bildiği gibi- işlenilen amelin karşılığının ne şekilde olacağını bilir.
İşte bu yoldan hareketle Rasûlullah (s.a.), ilmi saklayan, ihtiyaç olduğu halde ilmi öğretmeye yanaşmayan kimselerin, ateşten gem vurularak cezalandırılacağını beyan buyurmuştur. Çünkü nefsin öğretmemek yüzünden elem duyması, frenlenmesi sebebiyledir. Gem ise, frenlenmenin remzi ve suretidir.
Mala tutkun olanın aklı fikri onda olur. Bu yüzden böyle birinin boynuna zehirli bir yılanın dolanacağı ifade buyurulmuştur.
Altın, gümüş istifinde bulunup mal toplayan, aklını fikrini hep ona verip, Allah yolunda harcamaya yanaşmayan kimsenin azabının yine bu mallar yoluyla olacağı beyan edilmiştir.
Nefsine kesici/delici âlet ya da zehir vasıtasıyla (intihar gibi) işkence eden ve böylece Allah'ın emrine muhalefet eden kimse, aynı surette azap görecektir. [584]
Fakiri giyindiren kimse, kıyamet gününde ipekli cennet elbiselerinden giyindirilecektir.
Bir müslümanı azad eden, boynunu kölelik boyunduruğundan kurtaran kimsenin her bir organı, azad ettiği kimsenin organlarına karşılık cehennem ateşinden azad edilecektir.
5. Amellerin teşbihi: Terğîb ve terhîb yollarından biri de, güzellik ya da çirkinlik yönünden amellerin zihinlerde yer eden şekillere benzetilmesidir. Bu ya şeriat, ya da örf ve âdet cihetinden olur. Bu durumda mutlaka bu iki şey arasında şöyle ya da böyle müşterek bulunan cami' bir noktanın (benzetme yönü) bulunması gerekir. Meselâ, sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar mescidde bekleyen kimsenin, hac ve umre sahibine benzetilmesi, hibesinden dönen kimsenin, kustuğunu yiyen köpeğe benzetilmesi böyledir. Kişinin sevilenlere ya da buğzedilenlere nisbet edilmesi, işleyen kimseye hayır dua ya da bedduada bulunulması.., evet bütün bunlar, güzellik ya da çirkinlik yönüne ilişilmeksizin icmalî olarak amelin haline işaret eder. Şâri'in:
"Bu, münafığın namazıdır." ***[585]***
"Şöyle şöyle yapan bizden değildir",
"Bu amel, şeytanların ya da meleklerin işlerindendir"
"Şöyle şöyle yapan kula Allah rahmet eylesin!".., gibi ifadeler içeren sözleri böyledir.
6. Amelin rıza ya da gazaba sebep olduğunun beyan edilmesi: Terğîb ve terhîb yollarından bir diğeri ise, amelin Allah'ın rıza ya da gazabıyla ilgili olduğunun, meleklerin, o işi işleyen kişinin leh ya da aleyhinde duasına sebep olacağının belirtilmesidir. Şâri'in:
"Allah Teâlâ, şunu şunu sever, şuna şuna gazap eder" şeklinde gelen ifadeleri böyledir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri de bu kısımdandır:
"Allah Teâlâ ve melekler, safların sağ cenahında bulunanlara salât (rahmet/dua) ederler." [586] Bunun hikmetini daha önce açıklamıştık.
Allah'u alem!

16) İnsanların Dereceleri

En Üst Kemâl Halinden, En Aşağı Mertebeye, Kadar Olan İnsanların Mertebeleri;

İnsanların tabakalara ayrıldığını gösteren temel dayanağımız, aşağıya alacağımız şekilde başlayan ve surenin sonuna kadar devanı eden âyetlerdir:
“...Ve sizler de üç sınıf olduğunuz zaman,
Sağcılar [587] *(ashâbu’l-meymene), ne mutludur onlar!*
Solcular (ashâbu’l-meş’eme), ne bahtsızdır onlar!
Önde olanlar (sâbikûn), onlar öncüdürler.
İşte onlar en çok yaklaştırılanlardır (mukarrabûn)..” [588]
Konuya esas bir başka âyet de şudur:
“Sonra kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi, kendisine zulmeder (zâlim), kimi orta yolda gider (muktasıd), kimi de Allah’ın izniyle hayırlarda Öne geçmek için yarışır (sâbik). İşte büyük fazilet budur.” [589]

Nefislerin Mertebeleri:

Nefisler, mertebe mertebe bulunur:
a) Müfehhemler:
En yüce nefis mertebesinin “müfehhemlik” olduğunu daha önce görmüştük.
b) Sâbikûndan olanlar:
Müfehhem nefisleri, “sâbikûn” [590] adıyla anılan grup takip eder. Sâbikûn mertebesinde iki tip nefis bulunur:
1. Melekeleri, üst uyumlu sınıftan olanlar: Bunlar, yüce kemâl mertebelerini elde etme konusunda yetenek itibarıyla, müfehhem nefisler gibidirler. Şu kadar ki, ulaştıkları mutluluk, bunları onlar derecesine ulaştıramamıştır. Bunların yetenekleri, uykuda olan bir kimsenin durumuna benzer; bir uyanyıcıya ihtiyaçları vardır. Bunlar, rasûllerin haberleri vasıtasıyla uyandırılınca, yeteneklerine, nefislerinin derinliklerinde yer eden gizli bir münasebet ilişkisiyle uygun düşen ilimlere yönelirler. Sonuçta bunlar, “mezhepte müctehid” [591] gibi bir mertebeye ulaşırlar. (Mezhepte müctehid olanlar, nasıl ki müntesip oldukları mutlak müctehid imamdan ilham alarak, onun çizdiği yoldan ilerliyorlarsa) bunlar da Hazîre-i kuds’te mevcut bulunan toplu küllî ilhamdan, kendi kabiliyetlerine uygun olarak ilhamlar alırlar. Bu özellik onların çoğunda müşterek bir durum olmaktadır. Rasuller, bu küllî ilhamın tercümanlığını yaparlar.
2. Melekeleri, üst çekişmeli sınıftan olanlar: Sahip oldukları melekeleri uyuşturma sâiki, bunları riyazetlere ve melekût âlemine teveccühte bulunmaya sevkeder, böylece hayvani melekelerini egemenlik altına alırlar. Bunun sonucunda Hak Teâlâ, onları ilmî ve amelî kemâl mertebesine ulaştırır. Bu şekilde onlar, yaptıkları her şeyi basiret üzere yaparlar. Sonuçta bunlar için (keramet gibi) ilâhî vak’alar meydana gelir, irşâd ve işrâk (etrafındakileri aydınlatma) durumunda olurlar. Sûfiyye tarikatlarındaki büyüklerin hali böyledir.
Bu iki tip nefislerden meydana gelen sâbikûn zümresinin ortak iki özelliği vardır:
i. Bunlar bütün güçlerini, Allah Teâlâ’ya teveccühte bulunmak ve O’na yaklaşmaya çalışmak uğrunda tüketirler.
ii. Bunlar yaratılıştan güçlü kimselerdir. Ulaşılması istenilen melekeler bunlarda, tam anlamıyla örneğe ihtiyaç göstermeden temessül eder. Bunlar örneklere sadece, sözü edilen melekelerin iyice açıklık kazanması ve onun onlara tevessül edinilmesi için ihtiyaç duyarlar.

Sâbikûndan Olan Zümreler:

1. Müferridûn: Gayb âlemine yönelmiş kimselerdir. Zikr hali, bunların ağırlıklarını üzerlerinden atmıştır.
2. Sıddîkler: Bunlar, Hakk’a bağlılık ve onun için her şeyden soyutlanma konusunda son derece bir belirginlik gösterirler ve diğer insanlardan ayrılırlar.
3. Şühedâ/Şahitler: Bunlar, insanlar için hazırlanmış kimselerdir. Mele-i a’lâ’nın kâfirlere lanet etme, mü’minlerden razı olma, iyiliği emretme, kötülüğü önleme, peygamber vasıtasıyla dini yayma ve yüceltme.., özellikleri bunlara da sirayet etmiş, kendilerinde meleke haline gelmiştir. Kıyamet günü olduğunda bunlar, kalkarlar ve kâfirlerle mücadeleye girişirler, onların aleyhlerine şehadette bulunurlar. Bunlar, risalet görevinin ifası konusunda peygamberin uzuvları mesabesindedirler. Böylece, risaletten beklenen amacın gerçekleşmesi istenir. Bu yüzden bunların diğerlerinden üstün tutulmaları ve saygıyla anılmaları vacip olmuştur.
4. İlimde rüsûh sahipleri: İlimde yüksek payeye erenler, yüksek zeka ve üstün akıl sahibi kimselerdir. Rasûlullah’tan (s.a.) işitmiş oldukları ilim ve hikmet, onlarda mevcut bulunan üstün kabiliyetle karşılaşmış ve onu harekete geçirmiştir. Böylece onlar, kendilerinde, Allah’ın kitabının manalarını -anlaşılması gereken şekilde- anlama yeteneği bulmuşlardır. Hz. Ali (r.a.),
“Ya da müslüman bir kimseye nasip kılınan (üstün) anlayış...” [592] Derken işte bu noktaya işaret etmiştir.
5. Abidler: Bunlar, ibadetlerin faydalarını gözleriyle görürler, nefisleri onların nuruyla şekillenir. Bu nurlar, onların kalplerinin ta derinliklerine nüfuz eder, bunun sonucunda Allah Teâlâ’ya basiret üzere kullukta bulunur hale gelirler.
6. Zahidler: Bunlar âhiret hayatına dair yakînî imanları sonucunda dünya ve lezzetlerini hakir görürler, kendilerini tamamen âhirete verirler. Dünyada insanların rağbet ettikleri şeyleri, deve kılı gibi değersiz görürler.
7. Âdil halifeler: Bunlar, peygamberlere halife olmak üzere, Allah’a gerçek kullukta bulunanlar arasında, kendilerinde adalet vasfı halkedilmek suretiyle hazırlanmış kimselerdir. Onlar, kendilerinde meleke halinde bulunan bu özelliklerini, Allah’ın emri doğrultusunda kullanırlar ve yeryüzünde adaletin hakim olmasına çalışırlar.
8. Güzel ahlâk sahipleri: Bundan maksadım semahat-ı nefs sahibi olanlar, yani cömertlik, tevazu, haksızı affetme.., gibi güzel huylara sahip

olanlardır.
9. Meleklere benzeyenler: Bunlar, yaşantılarında meleklere benzerler ve onlarla birlik olurlar. Nitekim hadislerde, bazı sahâbîlere meleklerin selâm vermekte olduğu belirtilmiştir.
Bu saydığımız zümrelerden her birinin cibillî yetenekleri vardır; peygamberlerin verdiği haberlere kulak kesilmekle bu yetenekleri sayesinde kemal mertebelerine ulaşırlar. Aynca kesbî olan yetenekleri de vardır. Bu da, onların şeriatların hükümlerine yapışmaları ile oluşur. Bu iki yetenek bir araya geldiğinde, matlup olan kemal hali gerçekleşir.
c) Ashâbul-yemîn:
Sâbikûn mertebesinden sonra gelen zümreye "ashâbu'l-yemîn" (sağcılar) denilir. Bunlar da çeşitli tiplerden meydana gelir:
1. Nefisçe, sâbikûndan olanlara çok yakın bulundukları halde, yaratılış amaçlarını tekmile muvaffak olamayanlar. Bunlar, ruh ile değil de suretlerle yetinirler; ancak ruha nisbetle tümden yabancı da değillerdir.
2. Melekeleri çekişmeli bulunup, melekî yönleri zayıf, hayvanî yönleri de güçlü olanlar arasından ağır riyazetlere muvaffak kılınmış kimseler. Bunun sonucunda Mele-i sâfil'e ait özellikler, bunlar için de sonuç vermeye başlar. Bunlar, hayvanı yönleri zayıf kimseler de olabilir. Bu durumda, kendilerini Allah'ın zikrine1 verirler. Bunun sonucunda kendilerine cüz'î ilhamlar gelmeye başlar, cüz'î kulluk ve arınma ortaya çıkar.
3. Melekeleri uyumlu olup, melekî yönleri son derece zayıf bulunanlar zümresi: Bunlar, hayvani yönleri güçlü kimselerse, ağır riyazetlere; zayıfsa sürekli virdlere dört elle sarılırlar. Bu hayat sonunda keşf haline geçemezler, ancak güzel melekelerin kalıpları bulunan ameller ve davranış biçimleri, nefislerinin ta derinliklerine kadar kok salar.
Bunların pek çoğu hakkında, amellerinde tam gerçek bir ftlâs ile yapı ve itiyatların gereğinden hakiki anlamda uzaklaşma şartı aranmaz. Dolayısıyla bunlar, hem kendi yapılarının isteklerini, hem dp sevap beklentisini bir arada içeren bir niyetle sadaka verirler; hem kavimlerinin âdetlerini yerine getirmiş olmak, hem de sevap ummak amacıyla sıla-i rahimde bulunurlar; zina ve içkiden, hem Allah'tan korktukları için, hem de insanlardan utandıkları için uzak dururlar. Veya ma'şûkaların peşine takılamadıkları, mallarını eğlence yollarında hare ayam adıldan için temiz kalırlar. Bu zümrenin bu tarzdaki yaşantıları makbuldür. Bir şartla ki, kalpleri mahza ihlâstan iyice kopmuş olmamalı, nefisleri, bizzat amellerin kendilerine tutunmalı, melekelerin açıklaması olan şeylere takılı kalmamalıdır.
İlk hikmette, hayanın bir kısmının yerinde ve iyi, bir kısmının ise zaafdan kaynaklanacağından kötü olduğu sabitti. Buna rağmen Rasûlullah (s.a.):
"Hayanın tamamı hayırdır." [593] buyurmuş ve böylece sözünü ettiğimiz hususa dikkat çekmiştir. Bu zümreden olanlann çoğuna, çok az zamanlarda melekî parıltıların çaktığı olur. Ancak bu, onlarda bir meleke halinde bulunmaz. Bu hale tümden yabancı da olmazlar. Bunlar, kendi nefislerini kınayarak Allah'a istiğfarda bulunan, tenha yerlerde Allah'ı anıp gözlerinden yaşlar akıtanlar gibi kimselerdir. Keza ya yapısındaki zaaf, ya da yapısında sonradan ortaya çıkan bir çözülme sebebiyle kendilerini serden tutamayanlar da böyledir. Bu durumda olanlarm kalpleri kuşun kalbi gibi olur. İshale yakalanan ya da çeşitli musibetlere maruz kalan kimseler gibi, bunlann karşılaştıklan sıkıntılar, günahlanna keffâret olur.
Kısaca söylemek gerekirse, ashâbu'l-yemîn, sâbikûnun sahip oldukları iki özellikten sadece birini elde edebilen kimselerdir.
d) A'raftakiler:
Ashâbu'l-yemînden sonra, "ashâbu'l-a'râf diye isimlendirilen zümre gelmektedir. Bunlar da iki tür insanlardan oluşur:
1. Yapı itibariyle sağlam, yaratılışları temiz insanlardır, ancak kendilerine İslâmî davet ya hiç, ya da kendi dilleriyle ulaşmamıştır, ya da kendilerini bağlayacak, aleyhlerinde hüccet olarak kullanılacak ölçüde ulaşmamıştır. Bunlar İslâmî tebliğden uzak bir halde, hasis davranışlar, âdi işler içerisine girmeksizin bir hayat sürmüşlerdir. Öbür taraftan müsbet ya da menfi manada Cenab-ı Hak ile ilgilenmemişler, dinden habersiz olarak yaşamışlardır. Bunların meşgaleleri genelde, dünya hayatıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi ve bu uğurda yaptıkları çalışmalar olmuştur. Bunlar öldükleri zaman kör bir hale dönerler; ne sevap ne de azap görürler. Hayvanı yönleri yok oluncaya kadar bu böyle devam eder ve sonunda bir tür melekî parıltıya mazhar olurlar.
2. Eksik akıllı olanlar: Bunlar çocuklar, bunaklar, kara cahiller, köleler gibi kimselerden oluşur. İnsanların çoğu bunları kale almaz. Bunlar, geçerli olan davranış kalıplarından soyutlandıklarında tümden akılsız ortada kalırlar. Bunların imanları için, Rasûlullah'ın (s.a.) siyah cariyeden aldığı cevap kadarı yeterli kabul edilir. Hani Rasûlullah'a (s.a.), keffâret olmak üzere mümin bir köle azad etmesi gereken bir sahâbînin, sahip olduğu siyah cariyenin azadının yeterli olup olmadığını sormuştu. Rasûlullah (s.a.) da, kadının mü'min olup olmadığını öğrenmek için ona:
"Allah, nerededir?" diye sormuştu. Kadın da eliyle göğe işaret etmişti. Bu olayda Rasûlullah (s.a.), bu kadarcık bir bilgiyle yetinerek onun mümin olduğuna hükmetmişti. Aslında bu gibi kimselerden istenen tek şey, İslâm dininin bütünlüğünün zedelenmemesi için müslümanlara benzemeye çalışmalarıdır. Onlara yönelik gerçek anlamda başka bir talep yoktur.
Bunlardan, rezil bir hayat yaşayıp, Cenab-ı Hak hakkında lâyık olmayacak itikatlar besleyenlerse, cahiliye devri insanları gibi kabul edilirler ve elbette ki onlar, çeşitli azaba maruz olacaklardır.
e) Amelde münafıklar:
A'râftakileri takibeden zümre ise, "amelde münafıklar" diye isimlendirilen kimselerdir. Bunlar, istenilen kemal mertebesine ulaşamayan çeşitli sınıf insanlardan meydana gelir. Bunların kendilerine emredilen hedef doğrultusunda gitmemelerinin sebepleri:
i. Ya, kendi yapılarından kaynaklanan perdelerdir. Bunun sonucunda rezaletler içerisinde kendilerini kaybetmişlerdir. Aşın derecede yeme içme ve kadın düşkünlüğü, kindarlık gibi. Bunların taatleri, günahlarını karşılamayacak ölçüdedir.
ii. Ya töre perdeleridir. Bunlar, eski cahiliye döneminden kalma törelerin terkini bir türlü hazmedemezler; eş, dost ve akrabadan, vatandan vazgeçerek hicret edemezler.
iii. Ya da yanlış/kötü bilgi perdesidir. Müteşebbihenin bilgisi gibi.
Bu kısmın altına şu türden insanlar girer:
1. Şirk-i hafi sahipleri: Bu sınıf içerisinde yer alanlardan bazıları, gerek ibadette, gerekse yardım dilemede gizli şirk içerisinde bulunan kimselerdir. Bunlar Allah'ın gazabını gerektirecek şirkin, kendi yaptıkları dışında başka bir şey olduğunu düşünürler. Bu tabii ki, dinin şirk olduğuna dair açıkça beyanda bulunmadığı, üzerindeki örtüyü tamamen kaldırmadığı konularda olur.
2. Zaaflarına yenik düşenler: Bu zümre içerisine giren diğer bir sınıf, zaaf sahipleri olan, kirli işleri bulunan, utanma duyguları pek olmayan, hafif meşrep kimselerdir. Bunların Allah ve peygamberine karşı olan sevgileri, kendilerini bir türlü günahlardan uzak tutmaya yetmez. Şarap içip

de kendisinin Allah'ı ve peygamberini sevdiğim söyleyen kişinin durumu böyledir. Onun Allah ve peygamber sevgisine Rasûlullah (s.a.) da tanıklık etmiştir; ancak bu sevgi onun zaaflarını yenebilecek ölçüde değildir.

f) Fâsıklar:

Sonra fâsıklar gelir. Bunlar, kötü melekelere sahip olmaktan çok, kendilerini kötü ameller işlemeye kaptıran kimselerdir. Bunlardan bir kısmının hayvanı güçleri çok kuvvetli ve şiddetlidir, bunun saikiyle hayvanca ve saldırgan fiillere girişirler.

Bir kısmının ise yapıları bozuk, düşünceleri yanlıştır. Bunlar toprak yemeyi, yanık ekmek yemeyi seven hasta insanlar gibidirler. Yapı ve düşüncelerindeki bozukluklar sebebiyle şeytanlığa kalkar, kendilerini kötülüklere verirler.

g) Kâfirler:

Yelpazenin en sonunda kâfirler yer alır. Bunlar inatçı inkarcı kimselerdir. "Lâ ilahe illallah" demeye bir türlü yanaşmazlar. Oysaki akılları yerindedir, kendilerine İslâmî davet tam olarak ulaşmıştır. Bunlar aynı zamanda, Allah Teâlâ'nın, peygamberler göndermek suretiyle gerçekleştirmek istediği ilâhî amacının tahakkuk etmemesi için, ilâhî davete karşı cephe de alırlar, bu yolda mücadeleye koyulurlar. Bunun sonucunda da, Allah yolundan sapar ve saptırırlar. Dünya hayatına bel bağlar, ötesini düşünmezler. İşte bunlar, ebedî lanete müstahak olmuş bedbaht kimselerdir. Onlar, sonsuza dek cehennemde kalırlar.

Cahiliye dönemi insanları ile imanda nifak sahipleri yani diliyle inandığını söyleyip, kalbiyle katkısız küfür üzere kalmakta ısrarlı olan kimseler de bu sonuncu bedbaht kâfirler zümresinden olmaktadır.

Allah u alem!

17) Dinleri Nesheden Yeni Bir Dine İhtiyaç

Yeryüzünde mevcut bulunan dinlere bak! Daha önce anlatmış olduğumuz konularda onlar arasında bir farklılık görebilir misin!? Yeminle belirtelim ki hayır! Bütün ümmetler, kendi dinlerinin kurucusunun doğruluğuna olan inançtan, ona duyulacak saygıdan yoksun bulunmazlar, onun kamil ve eşi benzeri bulunamaz biri olduğuna inanırlar. Çünkü onun istikamet sahibi olduğuna, elinde harikuladeliklerin doğduğuna, dualarının kabul edildiğine şahit olmuşlar, ümmeti yola koyacak hadler, şer'î hükümler, yasaklar getirdiğim görmüşlerdir. Sonra gerek zikrettiklerimizden ve gerekse onlara benzeyenlerden kolaylaştırıcı istitaat ifade eden durumlar olmuştur. (?)

Her Kavim, Bir Sünnet Ve Şeriata Sahiptir:

Her kavmin sahip olduğu bir sünnet ve şeriat olagelmiştir. Adet üzere, o kavmin öncülerine uyulmuş, o dinin imam ve önderlerinin yaşantıları örnek alınmış, zamanla din sağlamlaşmış ve yerine oturmuştur. Bundan böyle, o dinin müntesipleri, dinlerini korumaya, onun uğrunda mücadele etmeye başlamışlar, bu uğurda mallarını ve canlarını feda edegelmişlerdir. Bütün bunlar, elbette ki, halkın takdir edemeyeceği muhkem tedbirler ve sağlama alınmış maslahatlar sebebiyle olmuştur.

Zulüm Ve Bidatların Ortaya Çıkması:

Her kavim, kendi dinine sahip çıkıp, kendisine has bir sünnet ve yol edinmiş, başka dinlere dilleriyle hücum etmiş, bu uğurda diğer din müntesiplerine karşı kılıçlarıyla savaşmışlardır. Böylece aralarında zulüm baş göstermiştir. Bu ya, ehil olmayan yöneticiler yüzünden olmuş, ya da dinlere hurafelerin karışması, din önderlerinin küçümsenmesi sonucunda olmuştur. Sonuçta yapılması gereken birçok şey terkedilmiş, geriye sadece tortu kalmıştır. Her millet, bir başkasını kınamaya başlamış, birbirlerinin yanlış yolda olduklarını ileri sürmüşler, birbirlerine düşmüşlerdir. Böyle bir ortamda hak ve hakikat gizli kalmıştır. Bunun tabii sonucu olarak, bütün milletlere, zâlim hükümdarlara âdil halife muamelesi yapacak gerçek bir mürşide ihtiyaç duyulmuştur.

Kelile ve Dinme [594] kitabım Hintçe'den Farsça'ya çeviren kişinin, milletlerin birbirine düşmesi konusunda anlattıklarında gerçekten alınacak ibretler vardır. O, bu çalışmasıyla gerçeği ortaya koymaya çalışmış, ancak çok az bir şeye güç yetirebilinıştır. Yine, tarihçilerin cahiliye dönemi ve dinlerinin istikrarsızlıkları hakkında anlattıkları da ibret vericidir.

İhtiyaç Duyulan Bu Önderin, Islahatçı Ve Mücahid Olması Gerekmekteydi:

Bütün milletleri, tek bir din üzerinde toplayacak olan bu önder, daha önce sözü edilenlerden başka esaslara ihtiyaç duyacaktır. Bunlar şunlardır:

1. Önce bir kavmi hak yola çağırmalı, onları arındırmah, işlerini yoluna koymalı, ondan sonra onları, sanki kendi organları gibi değerlendirip, onlarla bütünleşip bütün yeryüzü sakinlerine karşı cihada koyulmalıdır, onları her bir ufka göndermeli, davetini her bir bölgeye ulaştırın ah dır. Şu âyet işte bu manayı işlemektedir:

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz..." [595]

Bu niçin gereklidir? Çünkü sözü edilen önder, tek başına bütün milletlere ulaşamaz, onlara karşı cihad açamaz. Öbür taraftan bu önderin getireceği şeriatın, Arap-Acem bütün yeryüzündeki mamur bölgelerde yaşayan insanlarca tabiî hukuk mesabesinde olması zarureti vardır. Bundan sonra bizzat kendi kavminde bulunan bilgi ve hayat tarzı (âdetler vb.) hususiyle ele alınacak ve onlara, diğerlerine nazaran daha fazla önem verilecektir.

Sonra, bütün insanları getirdiği şeriata tabi olmaya sevkedeerktir. Çünkü işin, her bir kavme ya da her asrın imamlarına havale edilmesine imkân yoktur. Zira böyle bir durumda şeriat vaz'ının bir faydası olmaz. Her kavimde mevcut bulunan bilgi ve hayat tarzına itibar etme, onlarla ayrı ayrı ilgilenme ve bunun sonucunda onlara has ayrı ayrı şeriatlar koyma imkânı da yoktur. Çüakü farklı iklimlerde yaşayan, farklı dinlere sahip olup bütün ulusların âdetlerine vakıf olmak, bilgi ve hayat tarzlarım dikkate almak âdeta imkânsız gibi bir şeydir. Bu kadar çokluğuna rağmen râvîler, tek bir şeriatın sonraki nesillere ulaştırılmasında büyük zorluklar çekmişlerken, bir de şeriatlar farklı olsaydı o zaman durum ne olurdu, düşünebilir

misiniz?!

Tâbilerin Çoğalması Zaman Alır:

Çoğunlukla, diğer milletlerin boyun eğmesi ancak belli bir zaman ve mücadeleden sonra gerçekleşir ki, peygamberin ömrü buna kâfi gelmez. Nitekim halihazır mevcut şeriatlarda durum böyledir. Çünkü yahudilikte, hıristiyanlıkta ve müslümanhkta ilk etapta az sayıda kişiler iman etmişlerdir. Ancak daha sonradır ki üstünlükleri ortaya çıkmış ve yayılmışlardır.

Teşrvde, İlk Muhatap Olan Kavmin Dikkate Alındığı Gibi, Gelecek Milletlerin de Dikkate Alınması:

Şeâ'ir, hükümler ve ihtiyaçların karşılanması için takip edilen yolların belirlenmesi esnasında, peygamberin gönderilmiş olduğu kavmin âdetlerini dikkate almaktan daha güzel ve daha kolay bir şey olamaz. Ancak bu yapılırken, daha sonra gelecek olan nesilleri iyice sıkıntıya sokacak bir tavır gösterilmemesi, bazı şeylerin kısmen onlara bırakılması gerekir. Böylece öncekilerin, gerek kalbî şehadetleri ve gerekse âdetlerine olan uygunluğu sebebiyle o şeriatı kabul etmeleri kolay olur. Sonrakilerin kabulü de aynı şekilde kolay olur;" çünkü din imamlarının ve halifelerin yolundan gitme arzusu onlar için bir saik olur, öbür taraftan getirilen şeriat, her zaman ve mekanda yaşayan kavimler için tabiî bir mahiyet arzedeceğinden benimsenmesinde bir zorluk olmaz.

İslâm Şeriatının Yayılması İçin En Uygun Yerin Seçimi:

Mutedil mizaçların oluşması için en uygun yerler, o zaman iki büyük hükümdarın egemenliği altında bulunuyordu:
Birincisi Kisrâ idi. Bu, Irak, Yemen, Horasan ve civar ülkelere hükmediyordu. Maverâunnehir ve Hint hükümdarları ise yine onun hükmü altında idiler ve ona senelik haraç (vergi) veriyorlardı.
İkincisi, Bizans imparatorudur (Kayser). Bu da Şam (Suriye bölgesi) ve Rum diyarına hükmediyordu. Mısır, Mağrib, İfrîkiyye (Libya, Cezair, Tunus bölgeleri) hükümdarları onun hükmü altında idiler ve her sene ona vergi vermekteydiler.
İşte böyle bir ortamda, bu iki hükümdarın saltanatlarına son vermek ve hükümran oldukları yerlere el koymak, bütün yeryüzünü ele geçirmek ve dünyaya hakim olmak manasına geliyordu. Bunların sefahat hayatına dönük âdet ve hayat tarzları, hükümleri altında bulunan bütün ülkelerde carî bulunmaktaydı. Bu âdetlerin değişmesi ve onların sürdürmekte oldukları hayat tarzına son verilmesi, bütün dünyanın bu konuda dikkatlerinin çekilmesi manasına geliyordu. Nitekim Hürmüzan, İranlı savaşçılar hakkında kendisine danışmış olan Hz. Ömer'e (r.a.) bu kabilden bazı şeyler anlatmıştı. Sözünü ettiğimiz coğrafi bölgelerin dışında kalan uzak ülkelere gelince, küllî maslahat açısından bunların fazla bir önemi bulunmuyordu. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.), bir hadisinde şöyle buyurmuştur:
"Türkleri, sizi terk ettiği sürece terkediniz. Habeşlileri, sizi bıraktıkları sürece bırakınız." [596]

Allah Teâlâ, Arap Batılını Rasûlullah (s.a.) İle, Kisrâ Ve Bizans Bâtılını da Araplarla Ortadan Kaldırmıştır:

Kısaca ifade etmek gerekirse Allah Teâlâ, yoldan sapmış insanları doğru yola çıkarmak, insanlar için iyiliği emreden, kötülüğü önleyen, bozulmuş hayat tarzını değiştirmek isteyen bir ümmet çıkarmak murad ettiğinde, bunun gerçekleşmesi, o zaman mevcut bulunan bu iki büyük devletin ortadan kaldırılmasına bağlı bulunuyordu. Çünkü onların dünya görüşleri, egemen oldukları ülkelere dolayasıyla hemen hemen bütün dünyaya sirayet etmekteydi. Bu yüzden Allah Teâlâ, bu iki devletin zevaline hükmetti ve Rasûlullah (s.a.), Kisrâ'nın helak olacağım ve ondan sonra başka Kisrâ'nın olmayacağını, Kayser'in helak olacağını ve ondan sonra başka Kayser'în olmayacağını haber verdi. Yeryüzünde hâkim olan bâtılı ortadan kaldıracak Hak nazil olmuştu. Arap bâtılı, Rasûlullah (s.a.) ve onun ashabı yoluyla, bu iki devletin temsil ettiği bâtıl da, Araplar yoluyla, diğer ülkelerde hâkim olan bâtıl da, bu iki ülkede yaşayan milletler aracılığıyla ortadan kaldırılmıştı.
Ve lillâhi'l-huccetu'l-bâliğa!

Rasûlullah (s.a.), Dini Araplara Öğretmiş Ve Hilafet Görevini Onlara Vermiştir:

2. Bütün yeryüzü sakinlerini doğruya yöneltecek önder için ihtiyaç duyulan ikinci esas şudur: Onun yani önder peygamberin ümmete dini öğretmesi, devlet başkanlığı görevinin de üstlenilmesiyle birlikte olmalıdır. Kendisinden sonra halifeliği kendi memleketinden ve aşiretinden olanlara vermelidir. Çünkü onlar, söz konusu peygamberle aynı hayat tarzı içerisinde yetişmişler ve aynı yolun yolcusu olmuşlardır. Elbette gözlerin anadan sürmeli olması, sonradan sürmelenmesi gibi değildir. Hilafetin bunlarda olması durumunda, din bağlılığı, nesep bağlılığı ile desteklenmiş olacak, onların yüceliği, âl-i cenablıkları dinin sahibinin yüceliği ve şanı olacaktır, Rasûlullah'ın (s.a.),
"İmamlar, Kureyş'tendir." [597] sözünün manası işte budur. O, halifelere, dinin ikâmesini ve yayılmasını vasiyet edecektir. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) şu sözü bu manadadır:
"Sizin onun üzerindeki bekanız, imamlarınızın size doğru davrandığı sürecedir."

İslâm Dininin, Diğer Dinlere Üstün Kılınması:

3. Bir diğer esas, bu dinin diğer bütün dinlere üstün kılınmasıdır. Aziz, zelil hiçbir kimse dinin hakimiyeti dışında olamaz. Um karşısında insanlar üç kısma ayrılır:
i. İçiyle dışıyla dine bağlı olan, ona boyun eğenler (mü'minler).

ii. İstemeye istemeye dıştan dine boyun eğenler (münafıklar).
iii. Horlanmış kâfirler. Nasıl ki hayvanlar ziraatte, yük taşımada kullanılırsa, bunlar da aynı şekilde ürünlerin hasat edilmesi, harmanlanması gibi işlerde, çeşitli zanaatlerde kullanılırlar.
Zecrî davranışlara itilirler, kendi elleriyle hor bir halde cizye vermeye zorlanırlar.

İslâm Dininin, Diğer Dinlere Üstünlüğünün Sebepleri:

Bu dinin, diğer dinlere üstünlüğünün sebepleri vardır. Bunlar:
i. Dinî nişanelerinin (şeâ'ir), diğer dinlerin nişanelerine nisbetle açık olması. İslâm dininin nişaneleri açıktır, kendisine hastır, onun müntesipleri bu nişanelerle diğer dinlerden ve müntesiplerinden ayrılır. Sünnet olmak, mescidlere saygı göstermek, ezan, cuma ve cemaatler gibi.
ii. Diğer dinlere ait nişanelerin izharına müsade edilmemesi.
iii. Müslümanların, kâfirlerle denk tutulmaması. Kısasta, diyette, evlenme ve başkanlık konularında olduğu gibi. Böylece onların, bir tür imana zorlanması sağlanmıştır.

Şer'î Hükümlerde Şekil Ve Ruh Bütünlüğünün Aranması:

4. İhtiyaç duyulan esaslardan bir diğeri, insanların iyilik ve kötülük alanında müşahhas şeylerle yükümlü tutulmalarıdır. Bu konuda insanlar bağlayıcı emir ve yasaklar karşısındadırlar. Bunların ruhuna itibar kapısı herkes için pek aralanmamiştır. Getirilen şer'î hükümlerin uygulanması konusunda tam bir kararlılık vardır ve bu, kişilerin ihtiyarına bırakılmış değildir. Aslında tafsîlî hükümlerin kaynağı durumunda olan Hikmet-i teşri' (Makâsıd) bilgisi, gizli tutulmuş ve ona ancak ilimde derinleşmiş olanlar ulaşabilmiştir. Niçin? Çünkü mükelleflerin büyük çoğunluğu neyin maslahat neyin mefsedet olduğunu bilemezler. Bunlar, ancak belirli kıstaslarla bilinebilir ve herkesin yapabileceği şekilde müşahhas olmalıdır. Eğer bu konuda şer'î hükümlerden bir kısmını ter-ketme gibi bir ruhsat getirilseydi ve bu suretlerin, şekillerin önemi yoktur; asıl önemli olan bunların ötesinde olan ruh ve manadır.., denseydi, o zaman, herkesin istediği şekilde tevillere dalması yolu açılır, dinde büyük ihtilâflar meydana gelirdi. Bunun sonucunda da, Allah'ın murad ettiği şey gerçekleşmezdi. Allah'u a'lem!

5. Dinin, Delillerle İsbat Edilmesi:

Eğer galebe, sadece kılıç zoruyla olsaydı, bu durumda insanların kalplerindeki şüpheler izale edilemez, belki de kısa bir süre sonra tekrar küfre' dönerlerdi. Dolayısıyla, gerek aklî ve gerekse hissî (hatâbî) delillerle dinin isbatlanması, kalplerde tesbitine çalışılması gerekli olmuştur. Bunun için meselâ şu konular işlenecektir: Daha Önceki dinler, uyulmaya elverişli değildir, çünkü masum (hatadan korunmuş) olmayan kimselerden gelmiştir. Onlar, toplum hayatısaa elverişli değildir. Onlarda tahrifler yapılmış ve birçok hüküm değiştirilerek yerinden çıkarılmış, başka yere konmuştur. Bu ve benzeri hükümler, herkesin gözü önünde ortaya konmalıdır. Bununla yetinilmeyerek hak dinin üstün tarafları da açıklanmalıdır. Bunun için, onun kolay ve müsamahakâr olduğu, getirdiği hükümlerin açık seçik olduğu, aklın onun güzelliklerini kavrayabileceği, gecesinin gündüzü gibi aydınlık olduğu, getirdiği hayat tarzının çoğunluk halk için en faydalı yol olduğu ve bu yolun, eski peygamberlerden kalan ve halihazırda kendilerinde mevcut bulunan tarza en çok benzer olduğu.., gibi konular işlenmelidir..
Allah'u a'lem!

18) Dinin Tahriften Korunmasının Sağlama Alınması

Dinin Tahriften Korunması:

Yüce Allah'ın katından, önceki dinleri nesneden yeni bir din getirecek olan büyük önderin, getireceği bu dini iyice koruma altına alması ve onu tahrife tamamen kapaması gerekecektir. Çünkü böyle bir peygamber, getirdiği din çatısı altında, pek çok yetenekleri, farklı garazları olan insanları bir araya getirecektir. Gerek arzu ve heveslerin peşinden koşma, gerekse eski müntesip oldukları dinlere karşı olan içlerindeki sevgi, ya da kıt anlayışlarının -ki insanlar genelde bazı şeyleri aklederlerse de, çok şeyi kaçırırlar- sonucu olarak, dinin esaslarından olmak üzere belirtilen bazı şeyleri ihmale yeltenirler, yahut ondan olmayan şeyleri ona katmaya çalışırlar. Bunun sonucunda din bozulur. Nitekim bu, daha önce pek çok dinin başına gelmiş bir şeydir. Dine nereden halel geleceğini bütün ayrıntılarıyla tesbit etmek mümkün değildir. Çünkü bunlar, sayılamayacak kadar çoktur ve belirli de değildir. Ancak, bir şey tümden elde edilemiyor diye, tümden ihmal de edilmez. Bu durumda, dine intisap edenlerin, icmali olarak tahrife götürecek yollara başvurmaktan son derece şiddetli bir şekilde sakındırılma-sı ve uyarılması gerekir. Tahminen dinî mesâilin ihmali ve onlar hakkında lakayt davranılması sonucunu doğuracak, tahrife zemin ve imkân hazırlayacak sebepler tespit edilmeli, bu gibi bahanelerle tahrife kalkmanın insanlık tarihi boyunca yaşanmış müzmin bir hastalık olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla bu tür davranışlara yol açacak boşluklar, fesad mahalleri tam anlamıyla tıkanmalı, bozulmuş dinlerde alışılmış bulunan şeyler kaldırılmalı, onların yerine onlara muhalif düşen, meselâ namaz gibi dinî şeâ'irden sayılacak ve çok yaygın bulunacak şeyler ikame edilmelidir.

Tahrif Sebepleri:

1. İhmal ve lakaytlık:
Dinlerin tahrif olmasının sebeplerinden biri ihmal ve umursamazlıktır. Bu şöyle olur: Peygamberin havarilerinden (ashab) sonra bir nesil gelir ve onların yerini alırlar. Bunlar namazı terkederler ve şehvetlerinin peşlerinden giderler. Öğrenmek, öğretmek ve yaşamak yollarıyla dinin yayılmasına önem vermezler, iyiliği emredip, kötülüklere engel olmazlar. Çok sürmez, dinin hilafına bazı uygulamalar ortaya çıkar. Şeriatların istekleriyle,

insanların mizaçlarının istekleri ayrı ayrı olmaya başlar. Bunların arkasından bir nesil daha gelir, bunlar daha bir lakayt davranır, ihmallerini daha da artırırlar ve bunun sonucunda din namına ne varsa çoğu unutulur gider.
Kavmin ileri gelenlerinin ve büyüklerinin ihmal ve lakayt tavrı, topluma daha bir zararlı olur ve bozulmayı hızlandırır. Bu sebep yüzündendir ki Nûh ve İbrahim (s.a.) peygamberlerin dinleri zayi olup gitmiştir. Yeryüzünde, onların ümmetinden olupta, dinlerinin nasıl olduğunu bilen hemen hemen hiçbir kimse geriye kalmamıştır. İhmal ve lakayt tavrın da tabii ki birçok sebebi vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

İ. Rivayete Önem Vermeme:

Bundan maksat, dinin kurucusu peygamberden gelen rivayetlere önem vermeyip, onların doğrultusunda yaşamayı ter-ketmektir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri bu manayı işlemektedir:
"Dikkat edin! Çok sürmez adam tok olarak koltuğuna kurulur ve şöyle der; 'Siz bu Kur'ân'a bakın; onda helâlden ne bulursanız, onu helâl kılın, haramdan ne bulursanız, onu haram kılın!' Oysaki Allah'ın rasûlünün haram kıldığı şey de, Allah'ın haram kıldığı gibidir." [598]
"Allah, ilmi, insanlar arasından bir çırpıda çekip çıkartarak almaz. O, ilmi, ulemayı almak suretiyle alır. Sonunda hiçbir âlim bırakmayınca insanlar, cahil başlar edinirler. Kendilerine sorular sorulur, onlar da bilgisizce fetva verirler. Böylece hem sapar, hem de saptırırlar." [599]

İİ. Kötü Amaçlar:

Bir diğer ihmal sebebi, insanları sapık tevillere sürükleyen kötü amaçlardır.'ınеselâ, hükümdarlara yaranmak için onların hoşlarına gidecek şekilde tevillerde bulunma böyledir. Nitekim konuyla ilgili olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip onu az bir baha ile değişenler (onu maddî karşılık ile satanlar) var ya, işte onların yiyip de karanlarına doldurdukları, ateşten başka bir şey değildir." [600]

İİİ. Ulemanın Halka Uyması:

Bir diğeri, kötülüklerin yayılması, ulemânın onların önlenmesi yolunda gayret göstermemesidir. Allah Teâlâ, şöyle buyurmaktadır:
"Sizden önceki asırlarda yeryüzünde insanları bozgunculuktan alıkoyacak faziletli kimselerin bulunması gerekli idi. Fakat onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kısım müstesnadır. Zulmedenler ise, kendilerine verilen refahın peşine düştüler. Zaten günahkâr idiler." [601]

İsrailoğullarının, günahlara dalması hakkındaki Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi de konuyla ilgili olmaktadır:
"Alimleri, onlara yasakları belirtmişler, fakat onlar geri durmamışlardır. Buna rağmen âlimler, onlarla düşüp kalkmışlar, beraber yemişler, içmişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onların kalplerini birbirine benzetmiş, Dâvud ve Meryem oğlu İsa'nın dili üzere onları lânetlemiştir. Zaten onlar, hakkı tecavüz ediyorlardı." [602]
2. Aşırılık (ifrat, taammuk):
Dinde tahrifin sebeplerinden ikincisi aşırılıktır. Bunun esası şudur: Şâri' Teâlâ, bir şeyi emreder ya da yasaklar. Peygamberin ümmetinden olan kişi, bunu duyar ve kendi anlayış seviyesine göre anlar. Sonra hükmü, o şeye, bazı yönlerden benzerlik arzeden, ya da illette kısmî müştereklik arzeden diğer şeylere de, ya da o şeyin parçalarına, sâiklerine (devâî) ve muhtemel mahallerine (mazinne) de sirayet ettirir. Rivayetlerin farklılığı sebebiyle her ne zaman işler karışsa, hemen daha zor olanını esas alarak, onu vacip kılma eyilimini gösterir. Peygamberden (s.a.) sadır olan her şeyi, ibadet telakki eder. Oysaki peygamber, bazı şeyleri âdet olduğu üzere işlemiştir. Emir ve yasağın, bu tür işleri de kapsadığını düşünür. Bunun sonucunda Allah Teâlâ, şunu emretmiş, şunu yasaklamıştır demeye başlar. Meselâ, Şâri' Teâlâ, nefsin kontrolünü sağlamak için orucu farz kılıp, oruç esnasında cinsî ilişkiyi yasaklamıştır. Bundan hareketle, aşırılığı kendilerine meslek edinen bir kısım insanlar, sahurun meşru bir şey olmadığını zannetmişlerdir. Çünkü sahurda yemek, nefsin kontrol altına alması amacına ters düşer. Bunlara göre oruçluya, eşini öpmesi haram olur. Çünkü bu cinsî ilişkiye götürebilir ve şehvetin giderilmesi konusunda bir tür cinsî ilişkiye benzer.
Rasûlullah (s.a.), bu tür düşüncelerin sakatlığını ifade buyurmuş ve bu yaklaşımın dinde bir tahrif olduğunu açıklamıştır.
3. Zorlaştırma (teşeddüd):
Tahrif sebeplerinden biri de zorlaştırmadır. Bunun esasını, Şâri' Teâlâ'nın emretmiş olmadığı zor amelleri üstlenmek teşkil eder. Meselâ, sürekli oruç tutmak, devamlı namaz kılmak, uzlete çekilmek, evlilik hayatını terketmek gibi. Yine, sünnet ve müstahap olan şeyleri, aynen vacipmiş gibi mütalaa etmek de bu kabildendir. Rasûlullah'ın (s.a.), Abdullah b. Ömer ve Osman b. Maz'ûn'a, altına girdikleri ağır ibadetleri yerine getirme tavrını yasaklaması bu manayı ifade etmektedir. Bu konuda o (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim dinde zorluğa kaçarsa, elbette din ona galebe çalar (güç yetiremez, yenik düşer)." [603]
Bir de bu aşırılık ve zorlaştırma meraklısı kimse, kavmin mürşidi ve reisi ise, kendisine bağlı olan halk, onun yaptığı bu işlerin bizzat Şâri' Teâiâ'nın emri olduğunu, O'nun rızasının bunlarda bulunduğunu düşüneceklerdir. Bu, yahudi ve hıristiyan ruhbanlarının hastalığıdır.
4. İstihsan:
Tahrif sebeplerinden bir diğeri, istihsandır. Bunun esası şudur: Kişi, Şâri' Teâlâ'nın her hikmet için, uygun bir mahal (mazinne) kıldığım görür, O'nun nasıl teşrî'de bulunduğunu müşahede eder. Bunun sonucunda hikmet-i teşrî ile ilgili zikrettiğimiz hikmetlerden bir kısmım elde eder, kendisini bir şey zannederek, aklınca maslahat gördüğü şeyleri hükümle ştir mey e koyulur. Vaktiyle yahudiler, Şâri' Teâiâ'nın hadleri (cezaları), insanların islahına yönelik olmak üzere günahlardan caydırıcı mahiyette koymuş olduğunu görmüşler, recmin ise, insanlar arasında ihtilâflara ve birbirlerini öldürmelere sebebiyet verdiğini, maksadı gerçekleştirmenin ötesinde büyük fitne ve fesada müncer olduğunu düşünmüşler ve recimden

vazgeçerek, zina eden kimselerin yüzlerinin ve vücutlarının karalanarak teşhir edilmesini güzel bulmuşlardı. Rasûlullah (s.a.), bunun bir tahrif ve bizzat Allah'ın Tevrat'ta koymuş olduğu ilahî hükmün, görüşlerine dayanarak atılması olduğunu açıklamıştır.
İbn Şîrîn şöyle demiştir:
"İlk kıyas yapan İblis'tir. Güneş ve aya, hep kıyas sonucunda tapınılmıştır."
Hasan el-Basrî, *"Beni ateşten yarattın, onu ise topraktan yarattın."* âyetini okumuş ve:
"İblis, bununla kıyas yapmıştır. O, ilk kıyas yapandır." demiştir.
eş-Şa'bî ise şöyle demiştir:
"Allah'a yemin ederek söylüyorum, eğer kıyas yolunu tutarsanız, elbette helâli haram, haramı da helâl kılarsınız."
Muaz b. Cebel'in sözü ise şöyle:
"Kur'ân, insanlara açılır, hatta kadın, çocuk, adam herkes onu okur. Adam şöyle der:
"Ben Kur'ân'ı okudum, fakat ona tabi olamadım (aradığımı bulamadım). Vallahi, ben onu insanların içinde ifa edeceğim, belki o zaman uyarım." Onların içinde ifa eder, fakat ona tabi olmaz. Bu kez şöyle der:
"Ben Kur'ân'ı okudum, ona tabi olamadım, onu insanların içinde ifa ettim, yine tabi olamadım. Bu kez, evimde bir mescid edineceğim, belki ona uyarım." Dediği gibi, evinde bir mescid edinir, fakat yine uymaz ve şöyle der: "Ben Kur'ân'ı okudum, ona tabi olamadım, onu insanların içinde ifa ettim, yine tabi olamadım. Evimde hususi bir mescid edindim, yine tabi olamadım. Vallahi, ben onlara öyle bir söz getireceğim ki, onu Allah'ın kitabında bulamayacaklar, Rasûlullah'tan (s.a.) da işitmemişlerdir. Belki o zaman uyarım." Muaz sözüne devamle şöyle demiştir:
"Aman ha, onun getireceği şeylerden sakının! Çünkü onun getireceği sapıklıktır."
Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiştir:
"İslâm'ı, âlimin zellesi, münafıkın Kitap'la cidalleşmesi, saptırıcı imamların hükmü yıkar."
Bütün bu nakledilenlerden maksat, Allah'ın kitabından ve Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetinden İstinbat yoluyla olmayan davranışlardır.
5. Mesnedsiz icmâ:
Tahrif sebeplerinden bir diğeri, meşru olmayan icmaya uymaktır. Bu, halkın, görüşlerinde genelde ya da devamlı bir şekilde isabetli olacağına inandığı din bilginlerinden bir grubun, her nasılsa bir şey üzerinde görüş birliği etmeleri demektir. Tehlikeli olan şey, işte bunun mutlak surette hükmün sübutuna kesin delil olduğunun samlmasıdır. Sözünü ettiğimiz bu durum, icmanın, Kitap ya da sünnetten bir mesnedinin olmaması takdirinde böyle olur ve bu, üzerinde ümmetin delilliği hakkında görüş birliği ettiği türden icma değildir. Çünkü icmanın, geçerli icma olabilmesi için, Kitap ya da sünnetten bir mesnedinin olması, ya da istinbat yoluyla bu iki esastan çıkarılmış olan bir şeye dayandırılması şartı vardır. Böyle bir mesnedi olmayan görüş birliğini ise, hüccet olan icmâdan saymamışlardır.
Allah Teâlâ, bu hususa işaretle şöyle buyurmaktadır:
"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiği zaman onlar, 'Hayır! Biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız.' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış kimseler idiyse!" [604]
Yahudiler, Hz. İsa (s.a.) ve Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliklerini reddederken işte böyle bir iddiaya dayanmışlar ve seleflerinin, onların hallerini araştırdıklarını ve onlarda peygamberlik şartlarını bulamadıklarını söylemişlerdir. Hıristiyanların, Tevrat ve İncil'e muhalif pek çok inançları vardır. Onların bütün delilleri, seleflerinin icmasına tabi olmaktan başka bir şey değildir.
6. Masum olmayan kimselerin taklidi: Bir diğer tahrif sebebi, masum yani hata işlemekten korunmuş olmayan kimselerin taklit edilmesidir. Elbette ki, bundan maksadımız, hatadan korunmuşluğu (ismet) sabit olan Rasûlullah'ın (s.a.) dışında kalan kimselerdir. Bu şöyle olur: Ümmetin âlimlerinden biri herhangi bir mesele hakkında ictihâd eder. Müntesipleri, onun bu içtihadının kesin kes ya da en azından ona yakın bir şekilde isabetli olduğunu düşünürler ve sırf o içtihada ters düşüyor diye sahih bir hadisi reddederler. Bu taklit şekli, ümmet-i merhumenin cevazı hakkında üzerinde ittifak etmiş oldukları taklitten başka bir şeydir. Çünkü ümmet, müctehidlerin taklidinin caiz olduğu hakkında ittifak etmişlerdir. Halbuki, müctehid hata da, isabet de edebilir. Taklidin caiz olabilmesi için, konu hakkında Rasûlullah'tan (s.a.) gelen nasslar hep aranmakta olacak, taklit edilen müctehidin görüşü hilafına sahih bir hadisin ortaya çıkması halinde, taklidin terkedileceğine dair bir azim bulunacaktır. Rasûlullah (s.a.):
"Allah'ı bırakıp hahamlarını, ruhbanlarını rablar edindiler." [605] Ayeti hakkında şunu söylemiştir:
"Onlar (yahudi ve hıristiyanlar) din adamlarına tapmıyorlardı; ancak din adamları kendilerine bir şeyi helâl kıldığı zaman, onu kendilerine helâl görüyorlar, kendilerine bir şeyi haram kıldığı zaman da onu kendilerine haram sayıyorlardı." [606]
7. Milletlerin/dinlerin birbirlerine karışması:
Tahrif sebeplerinden sonuncusu olarak arzedeceğimiz şey, milletlerin, ayırt edilemeyecek şekilde birbirlerine karışmalarıdır. Şöyle ki: Bir insan herhangi bir dine inanır, kalbi mensup olduğu zümrenin din bilgisiyle dolar. Sonra İslâm dinine girer, ancak kalbinde hâlâ o eski diniyle ilgili bilgiler mevcut bulunur ve onlara karşı bir meyil duyar. Bunun sonucunda da, onlara İslâm dininde de -zayıf ya da uydurma da olsa- bir yer bulmaya çalışır. Bu yüzden, hadis uydurmayı ve mevzu hadisleri rivayet etmeyi caiz gördüğü bile olur. Şu hadiste bu mana mevcut bulunmaktadır:
"İsrailoğullarının işleri yolunda gidiyordu. Sonra içlerinde melezler ve diğer uluslardan alınan esirlerin çocukları türedi. Bunlar re'yle hüküm verdiler, dolayısıyla hem saptılar, hem de saptırdılar." [607]
Bizim dinimize sokulan şeyler arasında İsrailî haberler, cahi-liye dönemi hatiplerinin öğütleri, Yunan felsefesi, Babil kalıntıları, Fars (İran) tarihi, ilm-i nücûm, remil, kelâm.., bulunmaktadır. Rasûlullah'ın (s.a.), huzurunda Tevrat nüshası okunması üzerine kızmasının, Hz. Ömer'in (r.a.), Danyal'ın kitaplarını arayan kimseyi dövmesinin hikmeti işte budur.
Allah'u alem!

19) İslâm Dininin, Yahudi Ve Hıristiyanlıktan Farklı Oluşunun Sebepleri

İlâhî Dinler, Hak Ve Doğru Olarak Başlar, Sonradan Tadile Uğrar:

Bil ki: Allah Teâlâ, bir kavme peygamber göndereceği zaman, indireceği dini kendi dilleri üzere gönderir ve onda asla bir eğrilik ya da noksanlık bırakmaz. Sonra o din, o peygamberden rivayet edilir, ümmetine mensup seçkin havarileri aracılığıyla bir süre lâyık olduğu veçhile korunur. Daha sonra bunların yerini alan yeni nesiller gelir, bunlar o dini tahrif ederler, onun hakkında ihmal gösterirler, hakkını vermezler. Artık o din, mahza hak olmaktan çıkar, bâtıl ile karışmış bir hal alır. Şu hadis bu manayı işlemektedir:
“Allah Teâlâ tarafından, ümmetine gönderilmiş her bir peygamberin, mutlaka ümmeti içerisinden havarileri ve seçkin sahâbîleri bulunur. Bunlar, onun sünnetini öğrenirler, emrine uyarlar. Sonra onların arkasından nesiller gelir, bunlar yapmadıklarını söylerler, emrolunmadıklan şeyleri işlerler.” [608]

Allah Teâlâ, Düzeltici Peygamberler Gönderir:

Gerçek dine sokulan bâtılların bir kısmı açık şirk ve gerçek tahriflerdir. Her halükârda, insanlar bu yüzden sorguya çekilirler. Bir kısmı ise gizli şirk ve kapalı tahrif biçimindedir. Allah Teâlâ, onlara peygamber gönderip, hüccet ikame edip, işin hakikatini göstermedikçe, bunlar sebebiyle sorgulamaya gitmez. Böylece, yaşayanın açık bir delille yaşaması, helak olanın da açık bir delille helak olması temin edilmiş olur.
Allah Teâlâ, onlara peygamberini gönderdiği zaman, o her şeyi aslına çevirir, daha önceden gönderilmiş olan dinin hükümlerine bakar: Onlardan, dinin nişanelerinden hiçbir türlü şirke bulaşmamış olanlarını, dinin esaslarıyla uygunluk arzeden ibadet şekillerini ve muamelât türlerini olduğu hal üzere bırakır. Onlardan unutulmaya yüz tutmuş olanlarını açığa çıkarır, her şey için rükün ve sebepler hazırlar.
Mevcut tahrifleri, lakayt tavırları ortadan kaldırır ve onların dinden olmadığını açıklar.
O günün maslahatına bağlanmış bulunan hükümleri tespit eder ve bunlardan, zamanla âdetlerin değişmesine parelel olarak, artık o maslahatları gerçekleştirmez hale gelenleri değiştirir. Zira hükümlerin konulmasında gözetilen temel amaç maslahatlardır. Maslahat açık olmadığı için hüküm, onu içinde bulunduran mahalle (mazinne) bağlanır. Bir şey, belli bir dönemde, falanca hükme mahal olabilir. Ancak daha sonra durum değişir ve artık mahallik-ten çıkar ve o maslahatı gerçekleş ti rmiyor olabilir. Meselâ, hummanın (sıtma) illeti, esasında vücuttaki unsurların (hılt ç. ahlat) galeyana gelmesidir. Ama doktor, humma halini nisbet edeceği durumlar belirler ve onları hummaya mahal/sebep kılar. Güneşte yürümek, yorucu harekette bulunmak, falanca yiyeceği yemek gibi. Bu sayılanların hükme mahal (mazinne) olmaları ortadan kalkabilir ve bu durumda hükümler değişir.
Gönderilen peygamber, ayrıca Mele-i a’lâ’nın üzerinde icmâ etmiş olduğu şeyleri, şeriata ilave eder. Bu tür işlemler, insanların işledikleri, itiyat edindikleri, hakkında bilgi sahibi oldukları ve böylece içlerinde iyice yer etmiş olan şeyler hakkında olur.

Hz. Muhammedi’den (s.a.) Önceki Peygamberler, Önceki Şeriatlara İlave Ederler, Eksiltme Yoluna Gidemezlerdi:

Bizim Peygamberimiz’den (s.a.) önce gelen peygamberler, bir önceki peygamberin şeriatı üzerine ilavede bulunurlar, ondan bir şey çıkaramazlar, değişiklik yapamazlardı. Bunun istisnası çok azdı. Meselâ, Hz. İbrahim (s.a.), Hz. Nuh’un (s.a.) şeriatına hac menasiki, fıtratla ilgili bazı hükümler, sünnet olma.., gibi bazı şeyleri eklemişti. Hz. Mûsâ (s.a.), Hz. İbrahim’in (s.a.) şeriatına, deve etinin haram kılınması, cumartesi gününe saygı gösterilmesi, zina edenlerin recmedilmesi.., gibi bazı hükümleri ilave etmişti. Bizim peygamberimiz (s.a.) ise, hem ziyade etmiş, hem eksiltmeye gitmiş, hem de değişiklikler yapmıştır.

Yahudi Şeriatını Hahamlar Tahrif Etmişlerdir:

Şeriatın incelikleri üzerinde düşünen kişi, ekleme, çıkarma ve değiştirme konulan üzerinde durduğu zaman, onların çeşitli şekillerde olduğunu görür:
1. Yahudilik şeriatını hahamlar ve ruhbanlar nakletmişler ve daha önce sözünü ettiğimiz şekillerle onu tahrif etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.) geldiğinde, her şeyi aslına döndürmüştür. Bunun sonucunda onun şeriatı, yahudilerin halihazırda ellerinde mevcut bulunan şeriatlarından farklı bir hal almıştır. Onlar,
“Bu ziyadedir, bu çıkarmadır, bu değiştirmedir” demişlerdir. Aslında ise, bir değiştirme söz konusu değildir.

Hz. Muhammed (s.a.), İlk Etapta İsmailoğullarına (Araplara) Gönderilmiştir:

2. Hz. Muhammed’in (s.a.) gönderilişi, iki amaç içerir.
a) Birincisi, ilk etapta onun İsmailoğullarına gönderilmiş olmasıdır. Şu âyetler bu manayı vermektedir:
“Çünkü ümmîler arasından kendilerine âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitabı ve hikmeti öğreten kendilerinden bir peygamber gönderen O’dur.” ***[609]***
“O Kitap sana, ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için indirilmiştir.” ***[610]***
Onun peygamberliğinin bu amacı, getirdiği şeriatın esasının, Araplarda mevcut bulunan dinî nişaneler (şeâ’ir), ibadet şekilleri ve ihtiyaçların giderilmesi için tutulan yollar olmasını gerektirir. Zira şeriat sadece, gönderildiği kavimde mevcut bulunan şeylerin ıslahı demektir; temelden bilgi sahibi olmadıkları bir şeyle yükümlü tutulması değildir. Buna benzer bir tema şu âyetlerde işlenmektedir:
“Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.” ***[611]***
“Eğer biz onu, yabancı bir (dilde) okunan bir kitap kılsaydık, diyeceklerdi ki, ‘Ayetleri tafsilatlı şekilde açıklanmalı değil miydi? Muhatabları Arap ***[612]***

olduğu halde Arapça olmayan bir kitap mı geldi!"

"(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik." [613]

B) Hz. Muhammed'in (s.a.) İkinci Aşamada Bütün İnsanlara Gönderilmiş Olması:

İkincisi, Hz. Muhammed'in (s.a.), dördüncü irtifakı [614] gerçekleştirmek üzere, bütün insanlığa genel olarak gönderilmiş olmasıdır. Şöyle ki Allah Teâlâ, Rasûlullah (s.a.) zamanında bazı kavimlere lanet etmiş, İran ve Bizans gibi onların devletlerinin zevaline hükmetmiştir. Bu itibarla, dördüncü irtifakın bizzat kendisince gerçekleştirilmesini ona emretmiş, onun şerefini, üstünlüğünü, murad olunan dinin tamamlanmasını kolaylaştırıcı bir unsur kızmıştır. Ona, onların hazinelerinin anahtarlarını vermiştir. Bu kemâl halinin tabiî sonucu olarak da, Hz. Muhammed'in (s.a.) şeriatı, Tevrat hükümlerinden farklı başka hükümleri de içerir olmuştur. Haraç, cizye, cihad hükümleri, tahrife götürecek konularda gerekli önlemlerin alınması böyledir.

Peygamberimizin Fetret Devrinde Gönderilmesi:

3. Hz. Muhammed'in (s.a.), fetret döneminde gönderilmesidir. O sırada hak dinler mevcut bulunmuyordu, tahrif edilmişlerdi, insanlarda büyük bir taassup ve karanlık hakimdi. Müntesipleri, bir türlü bâtıl olan dinlerini, cahiliye dönemi âdetlerini terketmiyorlardı. Bunun için o âdetlere karşı koyacak çok güçlü önlemler almak gerekiyordu. İşte bunlar, bizim şeriatımızın diğerlerinden pek çok konuda farklı olmasını hazırlayıcı sebepler oluyordu.

20) Neshin sebepleri

Bu konunun delili şu âyet-i kerîmedir:

"Biz, bir âyetin hükmünü nesheder (yürürlükten kaldırır) veya onu unutturur (ertelersek), herhalde daha iyisini veya benzerini getiririz." [615]

Nesh Öncelikle, İrtifaklarda Ve Faallerde Olur:

Bil ki: Nesh, iki kısımdır:
a) Rasûlullah (s.a.), ihtiyaçların karşılanması yollarına ve taat biçimlerine bakar, onları teşrî esaslarına riayetle zabturapt altına alır. Bu, Rasûlullah'ın (s.a.) içtihadı yoluyla olur. Sonra, Allah Teâlâ, onu, o içtihadı üzerinde bırakmaz, aksine mesele hakkında vaz etmiş olduğu kendi hükmünü ona bildirir. Bu, duruma göre ya Kur'ân'ın nazil olmasıyla, ya da içtihadını değiştirmek ve asıl hüküm üzerinde onu sabit kılmak yoluyla olur.
Birinciye örnek: Rasûlullah (s.a.), önce Beyt-i Makdis'in kıble edinilmesini emretmişti. Sonra Kur'ân bunu neshetti.
İkinciye örnek: Rasûlullah (s.a.), (deri) kırba hariç, diğer kaplarda şıra tutulmasını yasaklamıştı. Sonra her türlü kapta şıra tutabileceklerini bildirdi ve:

"Sarhoş edici bir şey içmeyin!" [616] Buyurdu. Bu şöyle olmuştu: Rasûlullah (s.a.), sarhoşluk verme özelliğinin kapalı bir şey olduğunu görmüş ve ona açık bir mahal (mazinne, illet) belirlemek istemişti. Bu da, topraktan, ağaçtan ve kabaktan mamul tabiî gözenekleri olmayan kaplarda şıra tutulmasıydı. Çünkü bu gibi kaplar, içindeki şıranın, ekşimesini ve sarhoş verici hal almasını hızlandırıyordu. Şıranın, kırbada tutulmasını ise, üç güne kadar ekşimemesine ve sarhoşluk verici olmamasına alâmet kılmıştı. Sonra bu konudaki içtihadı değişti ve hükmü, bizzat sarhoşluk verme illetine bağladı. Çünkü şıranın bu özelliği alması, kabarmasından ve köpük atmasından anlaşılabilirdi. Sarhoşluğun lâzımî sonucundan ya da sarhoş edici nesnenin özelliklerinden bir şeyin hükme illet (mazinne) kılınması, sarhoşluk veren şeye nisbetle yabancı olan bir şeyin hükme mahal (mazinne) kılınmasından daha uygundur.
Bir başka açıdan konuyu şu şekilde izah edebiliriz: Rasûlullah (s.a.), insanların içkiye düşkün olduklarını gördü. Eğer bu gibi kaplarda şıra tutmalarını onlara yasaklayacak olursa, o takdirde yok onun sarhoşluk verici olmadığım zannetmişte, yok sarhoşluk verici alametlerini görememişte, yok kaplarının sarhoşluk veren şeylere bulaşmış olması sebebiyle içine konulan nebiz çabucak köpük atmış ve sarhoş edici bir hal almışta.., gibi bahanelerle içmeye devam etmek için açık bir kapı bulmalarına imkân kalmayacaktı. İşte bunun için, bu tür kaplarda şıra tutulmasını yasaklamıştı. Ancak daha sonra İslâm güçlenip, bu konudaki yasak yerleşip, herkes yasağa riayet eder hale gelince, eski içki kapları da artık kalmayınca, hükmü bizzat sarhoşluk verme (iskâr) özelliğine bağlamıştır. Bu izaha göre bu Rasûlullah'ın (s.a.) bu içtihadı, mazinnenin değişmesi sebebiyle hükmün değişmesine örnek olacaktır. Rasûlullah'ın (s.a.) şu sözü bu kısım hakkındadır:

"Benim sözüm, Allah'ın kelâmını neshedemez, Allah'ın kelâmı benim sözümü neshedebilir; Allah'ın kelâmı birbirini neshedebilir." [617]
b) İkincisi, bir şey, bir maslahat ya da mefsedete mahal (mazinne) olur ve o doğrultuda hükmolunur. Sonra aradan zaman geçer ve o şey, artık maslahat ya da mefsedete mahal (mazinne) olmaktan çıkar. Bunun sonucunda da hüküm değişir.
Bunun örneği şudur: Rasûlullah (s.a.) Medine'ye hicret etttiğinde, muhacirlerle Mekke'deki yakınları arasında dayanışma ve yardımlaşma bağı kopmuştu, bunun yerini artık, görülen zarurî bir maslahata mebnî Rasûlullah (s.a.) tarafından kurulmuş plan kardeşlik akdi almıştı. İşte bu safhada Kur'ân, bu yolla kardeş ilân edilen kimseler arasında birbirlerine varis olma hükmünü getirmiş, Allah Teâlâ, bunun faydasını da açıklayarak şöyle buyurmuştur:

"Eğer siz onu yerine getirmezseniz yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesâd olur." [618]

Sonra İslâm güç kazanıp, Mekke'de bulunan akrabalar ile muhacirler arasındaki bağlantı sağlanınca, konuyla ilgili hüküm, eskiden olduğu gibi neseb sebebiyle varis olma şekline dönüşmüştür.
Veya bir şey, -bizim peygamberimizden önceki peygamberler dönemiyle, hicret öncesi bizim peygamberimiz döneminde olduğu gibi- devlet başkanlığını da içermeyen peygamberlik döneminde maslahat olmayabilir de, aynı şey devlet başkanlığı görevini de içeren peygamberlik zamanında maslahata dönüşebilir.
Bunun örneği, Allah Teâlâ'nın ganimetleri bizden önceki ümmetlere helâl kılmazken bize helâl kılmasıdır.

Ganimetlerin, Hz. Muhammed'e (s.a) Ve Ümmetine Helâl Kılınmasının Hikmeti:

Bu hükmün gerekçesi hadiste iki şekilde izah edilmiştir:
a) Allah Teâlâ, bizim zayıf halimizi görmüş ve bu yüzden onu bize helâl kılmıştır.
b) Bu, Allah Teâlâ'nın bizim peygamberimizi diğer peygamberlerden, ümmetini de diğer ümmetlerden üstün kıldığının bir ifadesidir.
Biraz açarsak şöyle diyebiliriz: Rasûlullah'tan (s.a.) önce gelen peygamberler, sadece kendi kavimlerine gönderilmekte idiler. Kavmi oluşturan insanlar belirliydi ve onlarla birlikte bir ya da iki senede bir cihad yapılırdı. Sonra onlar güçlü kavimlerdi, hem cihadı hem de -ziraat, ticaret gibi yollarla- hayatlarını kazanmayı bir arada yürütebiliyorlardı. Ganimete ihtiyaçları da yoktu. Dolayısıyla Allah Teâlâ, onların amellerine dünyevî bir garazın karışmasını ve böylece ecirlerinin eksilmesini istemedi. Bizim peygamberimiz ise bütün insanlara gönderildi. Onun mücadele edeceği kimseler mahdut olmadığı gibi, cihad zamanı da belirlenmiş değildi. Bu durumda hem cihadı, hem de geçimlerini temin için ziraat, ticaret gibi gerekli faaliyetleri bir arada yürütemezlerdi. Dolayısıyla, onların ganimetlerin kendilerine helâl kılınmasına ihtiyaçları bulunuyordu.
Rasûlullah'ın (s.a.) daveti genel olduğu için, niyeti zayıf olan insanları da içine alıyordu. Nitekim onlar hakkında,
"Şüphesiz Allah Teâlâ, bu dini günahkâr insanlarla da teyid eder." [619] hadisi varid olmuştur. Bu gibi insanlar, dünyevî bir menfaat olmadıkça cihada katılmazlar. İlahî rahmet, cihad konusunda son derece geniş tecelli etmiş ve bu gibi insanları da içine almıştır. Öbür taraftan ilahî gazap da, İslâm düşmanlarına aynı kapsamla tecellî etmiştir.
"Allah Teâlâ, yeryüzü halkına baktı ve Arab Acem herkese gazap etti." [620] Hadisi bu manayı ifade etmektedir. Bu gazap, İslâm düşmanlarının mal ve can dokunmazlıklarının nihaî olarak kaldırılmasını gerektirmiş, müslümanlara onların mallarında tasarruf hakkı kılmakla öfkelerinin kabartılması vacip olmuştur. Nitekim Rasûlullah (s.a.), Ebû Cehil'in devesini, burnunda gümüşten bir halka olduğu ile Harem-i şerîfe kurbanlık olarak sevketmiş ve böylece kafirleri çileden çıkarmak istemişti. Keza, öfkeden çatlatmak için kâfirlerin hurmalarının kesilmesini ve ateşe verilmesini emretmişti. İşte bu gibi sebepler yüzünden Kur'ân, ganimetin bu ümmet için helâl kılındığı hükmünü indirmiştir.

Müslümanların Güçlenmesinden Sonra Kâfirlerle Savaşmalarına İzin Verilmesi:

Diğer bir örnek şudur: Bu ümmet, işin başında kâfirlerle savaşmaya mezun değillerdi. O zaman ne ordu, ne de devlet vardı. Sonra Rasûlullah (s.a.), hicret etti ve müslümanlar yerleştiler, devletleri ortaya çıktı, güç kazandılar ve Allah düşmanlarıyla sayaşabilecek hale geldiler. İşte o zaman şu âyet indi:
"Kendileriyle savaşılanlara (mü'minlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadirdir." [621]
Bu kısım hakkında, *"Biz, bir âyetin hükmünü nesheder (yürürlükten kaldırır) veya onu unutturur (ertelersek), herhalde daha iyisini veya benzerini getiririz."* [622] âyetindeki "daha iyisi"nden maksat, peygamberliğin devlet başkanlığını da içermesi durumuyla ilgili olan hükümlerdir, "benzeri" ifadesinden maksat ise, maslahata mahal (mazinne) kılınan şeylerin değişmesiyle değişecek hükümlerdir.
Allah'u a'lem!

21) Cahiliye Dönemi Ve Rasûlullah'in (s.a.) Islahatı

Rasûlullah'ın (s.a.) getirdiği şeriatın manasını kavramak istiyorsak, önce şu hususları anlamamız gerekir: Birincisi, ümmîlerin halinin bilinmesi. Bilindiği gibi, İslâm şeriatı ümmîlere gönderilmiştir ve teşrîde esas, onların hali olmuştur. İkincisi, onların içinde bulundukları halin, -daha önce geçen teşrî, kolaylık ve şeriat hükümleri gibi bahislerde ele alınan maksatlar doğrultusunda- nasıl ıslah edildiğinin bilinmesi.

Hz. Muhammed (s.a.), Hanîf İsmailî Şeriatla Gönderilmiştir:

Bil ki: Rasûlullah (s.a.), hanîf İsmailî şeriatla gönderilmiş, onunla zaman içerisinde meydana gelen sapmaların doğrultulması, tahriflerin izalesi, nurunun yayılması amaçlanmıştır. Şu âyet, bu konuya atıfta bulunmaktadır:
"Sizi o seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi; babanız İbrahimi'in dini..." [623]
Durum böyle olunca, bu şeriatın esaslarının (Araplarca) müsellem, tutacağı yolun belirgin olması gerekmektedir. Zira peygamberin, hak yolun hâlâ izlerini taşıyan bir kavme gönderilmesi halinde, onun tümden değiştirilmesi ve yerine başkasının konması manasız olur. Dahası bu gibi durumlarda vacip olan, daha önceden mevcut bulunan şeriatın benimsenmesi ve yerleştirilmeye çalışılmasıdır. Çünkü peygamber gönderilen kavmin o şeriatı kabul etmeleri daha kolay, haklarında ileri sürülecek hüccetler daha güçlü olacaktır.

İsmailoğulları, Ataları Hz. İsmail'in Şeriatını Tevarüs Edegelmişlerdir:

İsmailoğulları, ataları Hz. İsmail'in (s.a.) şeriatını tevarüs edegelmişlerdi. Onlar, Amr b. Luhayy'a [624] gelinceye kadar onun şeriatı üzere idiler. Amr, kendi sakat düşüncesine dayanarak onun şeriatına bazı şeyler sokmuş, bunun sonucu hem kendi sapmış, hem de başkalarını saptırmıştır. Bu meyanda putlara tapınmayı, şaibelerin [625] seyiplenmesini, bahîraların [626] kutsanmasını icad etmiştir. İşte o zaman din saflığını yitirmiş ve bozulmuş; hak, bâtıl ile karışmıştır, cehalet, şirk ve küfre esir olunmuştur.

Hz. Muhammed (s.a), Îsmailoğullarını Islâh İçin Gönderilmiştir:

Allah Teâlâ, efendimiz Hz. Muhammed'i (s.a.), onların yanlışlarını düzeltmek, bozulmuş yönlerini ıslâh etmek için göndermiştir. İşte bu amaçla gönderilen Hz. Peygamber (s.a.), mevcut konumu ele almış, onlardan Hz. İsmail'in (s.a.) şeriatına uygun olanlarını, Allah'ın nişanelerinden bulunanlarım korumuş; yapılan tahrifleri, bozmaları, şirkin ve küfrün nişanesinden olanları iptal etmiş, iptalini de tescil etmiştir. Adetler... vb., konularla ilgili hususlara gelince, onlarda uyulması gereken âdâb kurallarım koymuş, hoş karşılanmayan yönlerini belirtmiş, faydalı olan davranış biçimlerini açıklamış, yanlış töreleri yasaklamış, iyilerini emretmiştir. Aslî ya da amelî olup da fetret döneminde terkedilmiş bulunan her şeyi, aynen eski tazeleğiyle iade etmiş, böylece Allah'ın nimeti tamamlanmış, dini rayına oturmuştur.

Cahiliye Dönemi İnsanları, Peygamber Göndermenin Caizliğini Kabul Ediyorlardı:

Rasûlullah'ın (s.a.) gönderildiği sırada cahiliye dönemi insanları, peygamberlerin gönderilebileceği esasını kabul ediyorlar, yapılan amellerin karşılığının görüleceğine inanıyorlardı, temel iyiliklere itikatları mevcuttu, ikinci ve üçüncü türden irtifakları [627] biliyorlar ve bu yolda aralarında muameleler yürütüyorlardı.

Cahiliye Döneminde Fâsıklar Ve Zındıklar da Vardı:

Cahiliye döneminde iki zümre insanın bulunması, bunların aşikâr ve yaygın halde olmaları, bizim bu tezimizle bağdaşmazlık etmez. Bu iki zümre şunlardır:
1. Fâsıklar ve zındıklar: Fâsıklar, şeriat hilafına hayvanî ya da saldırgan fiiller işlerler, çünkü nefislerinin zebunudurlar. Bunların dinle ilgileri çok zayıftır. Bunlar, kendi nefisleri aleyhine fâsıklıklarına şehadetle millet/şeriat dairesinden çıkarlar. Zındıklar ise, kıt anlayışlı kimselerdir; şeriat sahibinin kasdının ne olduğunu anlayabilecek yetenekten yoksundurlar, onu taklit de etmezler, haber verdiği konularda onu tasdik de etmezler, körü körüne, toplumlarından korku duyarak kendi vehimleri içerisinde döner dururlar, insanlar onların bu hallerine tepki gösterirler, onları din imleğini boyunlarından sıyırıp atmış, dinden çıkmış kimseler olarak görürler. Onların hali toplumda tepkiyle karşılanıp, içinde bulundukları durum çirkin görüldüğüne göre, onların şeriat dairesinden çıkmış olmaları tezimize zarar vermez.
2. Cahiller ve gafiller: Bunlar, asla başlarını kaldırıp da dine bakmayan, ona hiçbir şekilde iltifat etmeyen kimselerdir. Kureyş içinde ve çevresinde yaşamakta olan Araplarda çoğunluğu bu zümre teşkil ediyordu. Çünkü peygamberlerle aralarından çok zaman geçmişti. Şu âyet de buna işaret etmektedir:

"Bilakis O, senden önce kendilerine hiç bir uyarıcı (peygamber) gelmemiş bir kavmi uyarman için Rabbinden gönderilen hak (Kitap)tır." [628]
Şu kadar var ki onlar, yoldan tamamen çıkmış ve uzaklaşmış da değillerdi; aleyhlerine hüccet ikâme edilebilecek, bağlı kılınabilecek ve susturulabilecek bir durumda bulunuyorlardı.

Cahiliye Döneminde Mevcut Bulunan Esaslar:

Cahiliye döneminde yaşayan insanlarca müsellem bulunan bazı esaslar vardı. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:
1. Allah'ın varlığına iman:
Cahiliye döneminde Allah Teâlâ'nın, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunan her şeyi yaratmada, büyük işleri idare etmede herhangi bir ortağının olmadığına inanılır, hiçbir kimsenin onun hükmünü geri çeviremeyeceğine, takdir buyurması ve kesin hükmetmesi halinde O'nun kazasını önleyecek bir manianın olmadığına itikat edilirdi. Şu âyet-i kerîme bu temayı işlemektedir:

'Andolsun ki, onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, mutlaka 'Allah...'derler." ***[629]***

"Bilakis yalnız Allah'a yalvarırsınız." ***[630]***

"Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider." ***[631]***

Cahiliye Dönemi İnsanlarının, Melekler Hakkındaki Yanlış İnançları:

Ancak onların zındıklıklarından sayılacak şu sözleri bulunuyordu:
"Meleklerden ve ruhlardan öyle şahsiyetler vardır ki, bunlar büyük işlerin dışında kalan konularda yeryüzü işlerini idare ederler; kişinin kendisini, ailesini ve mallarını ilgilendiren konularda ıslaha yönelik tasarruflarda bulunurlar. Bunların hali, sultanlar sultanına nisbetle etrafında bulunan küçük krallara, hışmından yanına yaklaşılamayan hükümdara nisbetle şefaatçi ve nedimlere benzer. Bu inancın çıkış yeri, şeriatların, işlerin meleklere havale edilmiş olduğunu, mukarrabûn mertebesine ulaşmış insanların dualarının kabul olunduğunu ifade etmiş olmasıdır. İnsanlar bu tür

ifadelerden hareketle, görünmeyeni görünene beîzeterek hükümdarlar gibi melekleri iktidar sahibi, tasarrufta bulunabilen varlıklar zannnetmişlerdir.

2. Tenzih inancı:

Cahiliye dönemi insanlarının sahip oldukları güzel esaslardan bir diğeri, Allah Teâlâ'yı yüce zatına yakışmayan nitelemelerden tenzih etmeleri, isimleri hakkında ühâda (küfre) girmeyi haram saymalarıdır. Ancak, Allah Teâlâ'nın melekleri kızlar edindiği inancınö sahip olmaları onların zındıklıklarından olmaktadır. Onlara göre güya Allah Teâlâ, -aynen hükümdarların istihbarat için casuslar göndermesi gibi- melekler göndermekte ve onlar aracılığıyla vakıf olmadığı bilgilere ulaşmakta, yeryüzünde olup bitenleri onlar vasıtasıyla öğrenmektedir.

3. Kader inancı:

Güzel inançlarından biri de kadere olan imanlarıydı. Allah Teâlâ'nın, bütün olacakları henüz olmadan önce takdir etmiş olduğuna inanırlardı. Bu konuda Hasan el-Basrî'nin sözü şöyledir:

"Cahiliye dönemi insanları, hitabelerinde, şiirlerinde kaderden bahsedegelmişlerdir ve şeriat bu konuda onların inançlarını teyit etmenin ötesinde yeni bir şey getirmemiştir."

Onlar, kazanın zaman içerisinde yavaş yavaş ortaya çıktığı bir yer olduğuna, mukarrab meleklerin ve fazilet sahibi insanların dualarının bir tür etkisi bulunduğuna inanırlardı. Ancak bu, onların zihinlerinde hükümdarın nedimlerinin şefaatçiliği gibi algılanıyordu.

4. Kulların yükümlü oldukları inancı:

Onlar, Allah Teâlâ'nın kullarım dilediği şeyle yükümlü tuttuğuna, bazı şeyleri haram, bazı şeyleri ise haram kıldığına, kulları yaptıkları işlerden dolayı sorguya çekeceğine, iyi ise iyi, kötü ise kötü karşılık vereceğine inanırlardı. Allah Teâlâ'nın, Hazret'te mukarrab, büyük melekleri olduğuna, onların Allah'ın izni ve emriyle kâinatı idare ettiklerine, *"kendilerine emredilen hususta Allah'a isyan etmediklerine ve emrolunan şeyi yaptıklarına"* [632] inanırlardı.

İnançlarına göre melekler yemezler, içmezler, kazayı hacette bulunmazlar, evlenmezler, bazı üstün insanlara gözükürler ve onları müjdelerler, inzarda bulunurlar. Allah Teâlâ, bazen lütfü ve keremi sonucu kullarına kendilerinden bir adamı peygamber olarak gönderir, ona vahyini indirir, kendisine melek gönderir, ona itaat edilmesini kullarına emreder, insanlar itaatten başka bir yol bulamazlar, çaresiz ona boyun eğerler.

Cahiliye Şiirlerinde Melekût Âlemi:

Cahiliye şiirlerinde Mele-i a'lâ ve Hamele-i Arş'ın [633] sözü çokça geçer. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.), Ümeyye b. Ebî's-Salt'ın, şiirinde geçen iki beyti tasdik etmiştir:

"(Yüce kudretin emriyle arşın kürsüsünü, dört varlık tutar ayakta,
Bir ayağında adam ve öküz, diğerinde kartal ve pusuda aslan."

Rasûlullah (s.a.), bunu işitince, *"Doğru söylemiş."* demiştir.

"Güneş, doğar her gecenin sonunda, kırmızı olarak, gül rengini alarak,
Kaçınır, kendiliğinden doğmak istemez bize, zorlanır buna, kırbaçlanır yoksa."

Rasûlullah (s.a.), buna da *"Doğru söylemiş."* demiştir.

Cahiliye Döneminde, Hamele-i Arş'ın Dört Olduğuna İnanılırdı:

Bu şiirin manası şudur: Cahiliye döneminde insanlar, Arş'ı taşıyan meleklerin dört tane olduğunu zannederlerdi. Biri insan suretindeydi ve bu insanların şefaatçisi idi. İkincisi, öküz suretinde idi ve hayvanların şefaatçisi oluyordu. Üçüncüsü kartal (kerkenez) suretindeydi ve kuşların şefaatçisiydi. Dördüncüsü aslan suretinde idi ve yırtıcı hayvanların şefaatçisi oluyordu. İslâm şeriatı da buna yaklaşık bir inanç getirmiştir. [634] Şu kadar var ki İslâm, onların hepsine "va'l" (ç. vu'ûl) [635] adını vermiştir. Bu isimlendirme, onların âlem-i misaldeki suretleri itibarıyladır.

Bütün bunlar, cahiliye döneminde biliniyordu. Şu kadar var ki, gerçeğe bazı şeyler karıştırılmış bulunuyordu. Gaibin, görtmene kıyas edilmesi, alışılmış olan şeyleri ilmî olan şeylerle karıştırma genelde bu durumun sebebi oluyordu.

Eğer bu anlattıklarımız konusunda şüphen varsa, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de anlatmış olduğu, kendilerinde hâlâ mevcut bulunan bilgi kalıntılarıyla onlara karşı delil getirişine, sokmuş oldukları şüphe ve kuşkuları ortaya çıkarma konusunda getirdiği âyetlere bak. Özellikle de Kur'ân'ın nüzulünü inkâr etmelerine karşılık indirdiği şu buyruklarına bak:

"De ki: Musa'nın getirdiği kitabı kim indirdi?!" [636]

Müşrikler, *"Bu ne biçim peygamber ki (bizim gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor."* [637] Demişlerdi. Bunun üzerine şu âyet indi:

"De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim." [638]

Daha buna benzer âyetlerden anlaşılıyor ki, müşrikler, her ne kadar doğru yoldan uzaklaşmış idiyseler de, kendilerinde hâlâ mevcut kalan bilgi kalıntıları ile ilzam edilecek bir durumda bulunuyorlardı. Onların meşhur hatiplerinden meselâ Kus b. Sâide [639], Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'e baktığımızda, Amr b. Luhayy'dan önceki dönemlerde yaşayanlarla ilgili haberleri incelediğimizde, bunu açık ve geniş biçimde görürüz. Dahası

onların haberleri üzerinde derinlemesine durup, iyice araştırdığımızda, onlardan faziletli kimselerin hikmet sahiplerinin (hukemâ [640]) âhiret inancına sahip olduklarını, yazıcı meleklerine... vb., inandıklarını, lâyıkı veçhile tevhidde bulunduklarını görürüz. Meselâ, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl şiirinde şöyle demiştir:

"Kulların hata ediyorlar, sen Rabsin,
Ölüm ve her türlü hüküm iki elindedir senin."

Yine şöyle demiştir:

"Tek bir Rabbe mi yoksa bin rabbe mi tapayım, işler dağılıp yolundan çıktığı zaman,
Ben Lât, Uzzâ terkettim hepsini, böyle yapar aklı başında olan."

Rasûlullah (s.a.), Ümeyye b. Ebî's-Salt hakkında:
"Şiiri iman etmiş, fakat kalbi iman etmemiştir." buyurmuştur.
Onların sahip oldukları bu inanç, Hz. İsmail'in (s.a.) şeriatından tevarüs edegeldikleri şeylerden olmaktadır. Ehl-i kitaptan da bazı bilgiler almış idiler. İnsanın kemal halinin, kendisini Allah'a teslim etmesi ve bütün gücüyle O'na kullukta bulunması yoluyla olacağı, onlarca bilinen hususlardandı.

Cahiliye Döneminde Hanif Dininin İzleri:

İbadetlerle ilgili konulardan biri taharet (temizlik)tir. Cahiliye dönemi insanlarına göre, cünüplükten dolayı gusül abdesti almak, bilinen ve uygulanagelen bir âdetti. Sünnet olmak ve fıtrat özelliklerinden olan diğer şeyler [641] de aynı şekilde bilinmekteydi. Tevrat'ta, Allah Teâlâ'nın, sünnet olmayı, Hz. İbrahim ve zürriyetinin alâmeti kıldığı yazılıdır.
Abdesti, mecusîler, yahudîler ve daha başkaları bilirlerdi. Arap bilgeleri (hukemâ) de aynı şekilde abdest almasını bilirlerdi.
Namaz da vardı. Ebû Zer (r.a.), henüz Rasûlullah'a (s.a.) gelmeden üç sene önce namaz kılardı. Kuss b. Sâide el-Eyâdî, namaz kılardı. Yahudi, mecusî ve Araplarca kılınan namaz, özellikle secde gibi bazı saygı ifade eden fiillerden, dua ve zikirlerden oluşuyordu.
Zekâtı da biliyorlardı. Bu meyanda misafirleri ve yolcuları ağırlarlar, zayıf ve düşkünlere yardımda bulunurlar, yoksullara sadaka verirler, sıla-ı rahim yaparlar, musibetlere duçar olanlara yardımda bulunurlardı. Onlar, bu işleri yapanları överler, bunları, insanın kemâl halinin ve mutluluğunun gereği sayarlardı. Hz. Hatice (kendisine ilk vahiy gelen kocasına) şöyle demişti:
"Allah'a yemin ederim ki, O, seni asla yalnız bırakıp rezil etmez. Çünkü sen, akraba hakkını gözetirsin, misafir ağırlarsın, kimsesiz düşkün kimseleri kollarsın, hakka (mazlumlara) destek olursun." Benzeri bir sözü İbn ed-Dağna [642] da, Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk için söylemiştir.
Fecirden başlayarak, güneşin batışına kadar süren oruç ibadetini de biliyorlardı. Kureyş, cahiliye döneminde Aşure orucunu tutmakta idi.
Mescidde itikâfa çekilmeyi de bilirlerdi. Hz. Ömer (r.a.), cahiliye döneminde bir gece itikâfta kalmayı adamış, daha sonra Rasûlullah'tan (s.a.), ne yapması gerektiğine dair bilgi istemişti.
Âs b. Vail, kölelerinden falan, falan kişilerin azad edilmesini vasiyet etmişti.
Kısacası cahiliye döneminde insanlar, her tür ibadet şekliyle kullukta bulunuyorlardı. [643]
Allah'ın evini haccetmek, nişanelerine ve haram aylara saygı göstermek konusuna gelince, bu konuda durum son derece açıktır.
Onlar çeşitli rukye (afsun) ve istiâzelere sahiptiler. Bunlara şirk de katmışlardı. Boğazdan (zebh) ve (develeri) göğüsten inahr) boğazlama işlemini bilmekte ve uygulamakta idiler. Hayvanları boğarak ya da karınlarını yararak öldürmezlerdi.
Yıldızlara tapmama, çok açık olanları hariç tabiatın inceliklerine dalmama konusunda ataları Hz. İbrahim'in (s.a.) dininin kalıntıları üzere bulunuyorlardı.
Bilgi kaynağı olarak en çok önem verdikleri şeyler, rüya ve kendilerinden önce gelen peygamberlerin haberleriydi. Zamanla işin içine kehânet, oklarla yapılan falcılık ve uğursuzluk telakkisi girdi. Aslında onlar, bunların dinden olmadığını da biliyorlardı. Nitekim hadiste geldiği üzere, Rasûlullah'ın (s.a.), Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in, ellerinde oklar olduğu halde yapılmış resmini gördüğünde:
"Onlar çok iyi biliyorlar ki, bu peygamberler asla ok-falına bakmamışlardır." [644] Buyurması, bunu ortaya koymaktadır.

Hz, İsmail'in Şeriatını Bozan İlk Kişi, Amr b. Luhhayy'dır:

İsmail oğulları, atalarının yolundan gitmekte idiler. Ne zaman ki, Amr b. Luhayy geldi, dini bozdu. Bu, Rasûlullah'ın (s.a.) gönderilmesinden yaklaşık yediyüz yıl kadar önce idi.
Onlar, yeme, içme, giyinme, ziyafet, bayram, ölülerin gömülmesi, nikah, talâk, iddet, yas tutma, alış veriş ve diğer muameleler gibi her türlü davranışlarla ilgili uyulması istenilen kurallara sahiptiler ve uymayanları kınıyorlardı.
Kızlar, anneler, kızkardeşler gibi yakın akrabalarla evlenmeyi haram sayıyorlardı.
Haksızlıklar karşısında alınmış önlemler/cezalar vardı. Kısas, diyet, kasâme hükümleri, zina ve hırsızlık cezaları bulunuyordu. Kisra ve Kayserlerden edinmiş oldukları, üçüncü ve dördüncü türden ihtiyaçlar ve bunların karşılanması için gerekli yollara (irtifaklar) dair bilgilere sahiptiler. Ancak zamanla esaret, yağma, zinanın yayılması, fasit nikahların ortaya çıkması, riba.., gibi her türlü fasıklık ve haksızlıklar girmişti. Namazı ve zikri terketmişler, onlardan yüz çevirmişlerdi.

Hz. Muhammed (s.a.), Bozulmamış Hükümleri Olduğu Gibi Bıraktı:

İşte onlar bu halde iken Rasûlullah (s.a.) gönderildi. O, Arap ulusunda mevcut bulunan her şeyi gözden geçirdi. Bunun sonucunda hak dinden kalan ve bozulmamış bulunan şeyleri olduğu gibi bıraktı ve onların korunmasına hükmetti. Sebepleri, vakitleri, şartları, rükünleri, âdabı, bozucu şeyleri, ruhsat ve azimet, eda va kaza hükümlerini belirtmek suretiyle ibadetlere açıklık getirdi, onları munzabıt hale koydu.
Günahları, rükün ve şartlarını belirtmek suretiyle açıkladı. Onlar için, hadler, caydırıcı hükümler, keffâretler koydu.
Terğîb ve terhîb yoluyla dini kolaylaştırdı ve sevdirdi.
Günaha götürecek yolları kapadı. Hayra götürecek yollan teşvik etti. Ve daha başka sözü geçen tasarruflarda bulundu.
Hanif İslâm şeriatının yayılması ve diğer şeriatlara üstün kılınması için elinden gelen her şeyi yaptı.
Mevcut bulduğu tahrifleri ortadan kaldırdı ve bunda aşırı bir gayret gösterdi. İhtiyaçların karşılanması için tutulan yollardan uygun olanlarını kabulle karşıladı, onların devamını emretti. Kötü töreleri, yanlış davranış kurallarını yasakladı, onları kendi hallerine bırakmadı.

Rasulullah'ın (s.a.) Devlet Başkanlığı Görevi:

Devlet başkanlığını (hilâfet-i kübrâ) üstlendi. Beraberinde olanlarla birlikte, İslâm'a karşı duranlarla cihad etti. Düşmanların hoşuna gitmese bile din tamam oluncaya kadar bu mücadelesine devam etti.
Bir hadiste şöyle buyurduğu varid olmuştur:
"Ben, bembeyaz, hoşgörü/kolaylık esasına dayalı Hanîf dini ile gönderildim." [645]
Hadisin metninde geçen "semha" dan maksat, ruhbanların icad ettikleri gibi dinde meşakkatin olmadığıdır. Meşakkat bir yana, her özüre karşılık bir ruhsat bulunmaktadır. Böylece onun getirdiği hükümler, güçlü, zayıf; iş-güç sahibi, boş herkes tarafından yerine getirilebilecek durumdadır.
"Hanîf"ten maksat ise, daha önce de zikrettiğimiz gibi onun Hz. İbrahim'in (s.a.) dini olduğudur. Onda, Allah'ın nişanelerinin yüceltilmesi, şirkin nişanelerinin ortadan kaldırılması, her türlü hurafe ve yanlış törelerin iptali vardır. Hadiste geçen "beydâ" sözünden maksat ise, onun illetlerinin, hikmetlerinin, temel teşkil eden maksatlarının açık olması, düşünen kimse için en ufak bir kuşkuya mahal bırakmaması, sağduyu sahiplerinin ona karşı tavır almasının imkânsız olmasıdır.
Allah'u a'lem!

7- ŞER'Î HÜKÜMLERİN HZ. PEYGAMBERİ'İN (S.A.) SÜNNETİNDEN ÇIKARILMASI

1) Rasûlullakın (s.a.) İlminin Kısımları

Bil ki: Rasûlullah'tan rivayet olunan ve hadis kitaplarından tedvin edilmiş olan sünnet iki kısımdır:

A) Risalet (Peygamberlik) Görevinin Tebliğine Yönelik Sünnet:

Şu âyet-i kerîme, sünnetin bu kısmı hakkındadır:
"Peygamber size neyi verirse, onu alın; size neyi yasaklarsa, ondan kaçının!" [646]
Tebliğe yönelik sünnete şunlar dahildir:
i. Âhiret hayatı ve melekût âlemine dair hadisler.
"Bu kabilden olan sünnetin tamamı, vahye dayalıdır." [647]
ii. İbadetlerle ilgili hükümler ve onlan belirleyici hadisler.
iii. İrtifakların (yani ihtiyaçların karşılanması yollarının) zabturabtına yönelik hadisler. Bu kısımdan olan sünnetin bir kısmı vahye, diğer bir kısmı da içtihada dayalıdır.

Rasûlullah'ın (s.a.) İçtihadı:

Rasûlullah'ın (s.a.) içtihadı, vahiy mesabesindedir. Çünkü Allah Teâlâ, onu, görüşünün hata üzerinde karar kılmasından korumuştur. Zannedildiği gibi, onun içtihadının nassla belirtilmiş bulunan şeylerden (mansâs) istinbat edilmiş olması gerekmez. Aksine çoğu kez şöyle cereyan eder: Allah Teâlâ, ona şeriatın maksatlarını, teşrî', kolaylaştırma ve hüküm koyma kıstaslarını öğretir, bunun sonucunda o da, bu kıstaslardan hareketle vahiy yoluyla elde edilmiş olan maksatları açıklar.
iv. Herhangi bir şekilde kayıtlamaksızın mutlak olarak zikrettiği hikmetler, maslahatlar ile ilgili sünnet. Bunları tahdit etmemiş, sınırlarını kesin çizmemiştir. Güzel huyları ve zıdlarını belirlemesi böyledir. Çoğu kez bu tür sünnetin dayanağı ictihâddır. Şu manada ki, Allah Teâlâ, ona irtifaklarla ilgili kıstasları öğretmiş, o da onlardan bir hikmet çıkarmış ve onu, o konuda küllî bir esas kılmıştır.
v. Üstün ameller ve menkıbelerle ilgili sünnet. Bunlardan bir kısmının vahye, diğer bir kısmının da içtihada dayandığını düşünüyorum. Bu tür kıstasların açıklanması daha önce geçmişti.
Üzerinde durmak, manalarını açıklamak istediğimiz sünnet işte bu kısım olmaktadır.

B) Risalet Görevinin Tebliği Kabilinden Olmayan Sünnet:

Bu tür sünnet hakkında Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Ben de nihayet bir insanın. Size dininizden bir şey emrettiğim zaman, onu alın; size kendi görüşümden bir şey emrettiğim zaman, ben de nihayet bir insanım." [648]
Hurma aşılanmasıyla ilgili sözü de şöyledir:
"Şüphesiz ben, bir tahminde bulunmuştum. Beni kanaatimden dolayı sorgulamayın. Fakat ben size Allah'tan bir şey bildirirsem, onu alın. Çünkü ben asla Allah adına yalan söylemem." [649]
Bu kısım altına şu konulara dair olan sünnet girer:
i. Tıbla ilgili hadisler.
ii. "Siz, siyah ve alnı sakar ata bakın!" [650], türünden olan hadisler.
Bu kabil sünnetin, dayanağı tecrübedir.
iii. İbadet niyeti olmaksızın âdet kabilinden, bir kasıt bulundurmaksızın gelişi güzel yaptığı tasarrufları.
iv. Folklor kabilinden olup, kavminin aniatageldikleri şeyleri zikretmesi. Ümmü Zer' hadisi [651], Hurâfa hadisi [652] böyledir. Zeyd b. Sabit'in, huzuruna giren ve kendilerine Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerinden anlatmasını isteyen kimselere söylediği şu sözü bu temayı işlemektedir:
"Ben onun komşusu idim. Kendisine vahiy geldiği zaman beni çağırtırdı ve ben de inen vahyi, onun için yazardım. Biz dünya işleri konuştuğumuzda, o da bizimle birlikte konuşurdu. Biz âhiret işleri konuştuğumuzda, o da bizimle birlikte konuşurdu. Biz, yiyeceklerden bahsettiğimizde, o da bizimle bahsederdi. Şimdi bütün bunları size anlatayım mı?" [653]
v. O güne has bazı cüz'î maslahatın kasdına yönelik olan, Ümmetin tamamı için bağlayıcı olmayan sünnet. Devlet başkanı sıfatıyla ordunun teçhizatı, ayırıcı alâmet (şiar) seçimi gibi konularla ilgili tasarrufları böyledir. Bu türden olan sünnet hakkında Hz. Ömer'in şu sözü dikkat çekicidir: "Remel ile ne ilgimiz var! Biz o gün remelle, Allah'ın haklarından geldiği bir kavme güçlü olduğumuzu göstermeye çalışırdık." Hz. Ömer, sonra bunun başka bir sebebi olabileceğinden korkmuştur. Rasûlullah'ın (s.a.) birçok tasarrufu bu kısımdan sayılmıştır.
"Kim, (savaşta) birini öldürürse, üzerindeki ***[654]*** *ona aittir."* [655] Hadisi ve benzerleri bu kısımdandır.
vi. Özel hüküm ve kazası: Rasûlullah (s.a.), bu konuda beyyine ve (olmaması halinde de) edilen yeminlere tabi idi. (Dolayısıyla verdiği kazaî hükümler, şahsa ve olaya özel olur.) Bu konuda Hz. Ali'ye şöyle buyurmuştur:
"Olayda hazır olan, bulunmayanın görmediğini görür." [656]

2) Maslahat Ve Şeriat Ayırımı

Bil ki: Şâri', bize iki tür ilim vermiştir. Bunların hükümleri ayrıdır, yerleri farklıdır.

A) Maslahat Ve Mefsedet İlmi:

Bununla şunları kastediyorum:
i. Rasûlullah'ın (s.a.), dünyada ya da âhirette yararlı olacak huylann kazanılması yoluyla nefsin olgunlaştırılması, kötü huyların izale edilmesi hakkındaki beyanları.
ii. Ev idaresi, geçim kurallan, şehir/ülke idaresi ile ilgili olan beyanları.
Rasûlullah (s.a.), bunları beyan ederken muayyen bir miktarla belirlememiş, açık seçik sınırlarla müphemliğini gidermemiş, bilinen emarelerle müşkilliği izale etmemiştir. Aksine, meziyetleri teşvik etmiş, rezaletlerden de geri durulmasını istemiştir. Bu konuda kendisi, söylediği sözden ne anlaşılacağını, dili bilenlerin anlayışına havale etmiş, talep ya da men'i bizzat maslahatların kendisine yönelik kılmış, maslahata mahal (mazinne) kılman ya da onu belirleyici emare sayılan şeylere bağlamamıştır. Meselâ, zekiliği ve kahramanlığı övmesi, yumuşaklığı, sevgiyi, maişette orta yolu tutmayı emretmesi böyledir. Çünkü Rasûlullah (s.a.), bu gibi konularla ilgili olarak meselâ, zekiliğin matlup olan tanımını yapmamış, sınırlarını belirlememiştir. Hangi hallerin zekaya delil olacağını ve o emarelere sahip olanların zeki sayılacağım açıklamamıştır.
Şâri'in, bizi teşvikte bulunduğu her maslahat, bizden terkini istediği her mefsedet, mutlaka şu üç esastan birine çıkar:
1. Âhirette yararlı olacak dört özelliğe [657] ya da dünyada yararlı olacak diğer niteliklere sahip kılmak suretiyle nefsin olgunlaştırılması esası.
2. Hakk'ın yüceltilmesi (i'lây-ı kelimetullah), şer'î hükümlerin yerleştirilmesi ve yayılması esası.
3. İnsanların işlerinin yoluna konulması, ihtiyaç giderme yollarının (irtifaklar) ıslâh edilmesi, törelerinin güzelleştirilmesi esası.
Maslahat ve mefsedetlerin bu üç esasa çıkmasından maksat, bir şeyin sözü edilen konularda şöyle ya da böyle bir etkisinin bulunmasıdır. Bu etki ya maslahatın isbatı, ya da mefsedetin uzaklaştırılması şeklinde olur. Bu da şu yollarla gerçekleşir: Ya onlardan olan bir hasletin şubesi olur veya zıddı bulunur, ya onun varlığına veya yokluğuna mahal ya da alâmet (mazinne) bulunur, ya onunla ya da zıddıyla birliktelik (telâzum) özelliği taşır, ya ona ulaşmaya ya da ondan uzaklaşmaya yol olur. Aslında rızanın, sözü edilen maslahatlara, gazabın da mefsedetlere bağlı olması, peygamberler gelmeden önce de sonra da aynıdır. Eğer rıza ve gazabın bu iki cihete taalluku söz konusu olmasaydı, peygamberler gonderilmezdi. Çünkü şer'î hükümler ve hadler (belirlenmiş sınırlar), ancak peygamberlerin gönderilmesinden sonra olur. Bu itibarla ibtidaen onlarla yükümlü tutmak ve sorguya çekmek, lütuf değildir. Ancak maslahat ve mefsedetler, peygamberler gelmeden önce de, nefislerin terbiyesi ya da kirletilmesinde veya işlerin düzene girmesi ya da bozulması konusunda etkin durumda idiler. Dolayısıyla Allah'ın yüce lütfü, kendilerini ilgilendiren şeylerin bildirilmesini, kendileri için kaçınılmaz olan şeylerle yükümlü tutulmalarını gerekli kıldı. Bu ise, ancak munzabıt bulunan, belirlenmiş ve kanun halinde vaz' edilmiş olan hükümlerle sağlanabilirdi. Böylece lütf-u ilâhî, hükümlerin belirlenmesini arz yoluyla gerekli kılmış oldu.

Bu tür, makûlu'l-ma'nâdır, yani bunların gerekçesinin akılla kavranması mümkündür. Bunlardan bir kısmını herkes anlayabilir. Bir kısmı da vardır ki, onları ancak, peygamberlerin kalplerinden taşan nurlarla aydınlanmış olan, şeriatın uyarılarına dikkatlerini çekebilen, işaretlerini anlayabilen zeki kimselerin akılları kavrayabilir. Zikrettiğimiz esasları iyice kavrayan kimse, onlardan herhangi bir şey hakkında tereddüt etmez.

B) Şer'î Hükümler, Hadler Ve Farizalar İlmi:

İkinci türü, şerî hükümler (şerâi'), hadler ve farizalarla ilgili ilim teşkil etmektedir. Bununla, Şâri'in, miktar/sınır belirleyerek koymuş olduğu hükümleri kastediyoruz. Bu kısımda, maslahatlar için bilinen ve munzabıt olan mahaller (mazinne) ve emareler konulmuş, hüküm bunlar üzerine bina edilmiş, insanlar bunlarla yükümlü tutulmuştur. İyilik türleri, rükünlerinin, şartlarının ve âdabının tayin edilmesi suretiyle zabturapt altına alınmış, her tür için insanlardan mutlak surette riayet etmeleri istenen bir sınır (had) belirlenmiş, ayrıca vacip olmaksızın mendup olmak üzere riayeti istenilen ikinci bir sınır da belirtilmiştir. Her iyilik türünden belli bir miktar vacip, belli bir miktar da mendup kılınmıştır. Böylece bu kısımda yükümlülük, bizzat mazinnelerin kendisine yönelik olmuştur, hükümler de bizzat bu emarelerin kendisine bağlanmıştır. Bu türün esasını, şer'î siyaset kanunları teşkil eder.
Maslahata mahal (mazinne) olan her şey, vacip kılınmaz. Vacip kılınması için munzabıt, duyularla algılanabilen bir durum ya da herkesin bilebileceği açık bir vasıf olması gerekir. Bazen îcâb ve tahrîmin (vacib ve haram kılma), sonradan ortaya çıkan sebepleri de olabilir ve sırf bu yüzden Mele-i a'lâ'da yazılabilir, böylece orada îcâb ya da tahrîm sureti gerçekleşmiş olabilir. Bir kimsenin soru sorması veya insanların arzu göstermesi ya da yüz çevirmesi gibi. Bütün bunlar, akıl yoluyla gerekçesi idrak edilemeyen şeylerdir (gayrı makûlu'l-ma'nâ). Şu manada ki, biz her ne kadar belirleme (takdir) ve hüküm koyma (teşri.') kıstaslarını biliyorsak da, o şeyin Mele-i a'lâ'da yazılmış olup olmadığını, Hazîre-i kuds'te vücûb suretini alıp almadığım ancak Şâri' Teâlâ'nın bildirmesiyle (nassla) bilebiliriz. Çünkü bu, ancak ihbar-ı ilâhî yoluyla bilinebilecek olan şeylerdendir. Bu aynen şuna benzer. Meselâ biz, buzun meydana geliş sebebinin, suyun soğuktan etkilenmesi olduğunu biliriz. Fakat şu anda kaptaki suyun donmuş olup olmadığını görmeden, ya da görenin verdiği haber olmadan bilemeyiz. Örneği konumuza tatbik edersek şöyle deriz: Biz, zekât için nisâb [658] takdirinin gerekli olduğunu bilmekteyiz. Yine ikiyüz dirhemin ve beş vesk tahılın, nisab için uygun miktar olduğunu da bilmekteyiz. Çünkü bunlarla, kale alınabilecek bir zenginlik gerçekleşir. İkiyüz dirhem ve beş vesk, munzabıt olan, insanlarca kullanılmakta olan birimlerdir. Fakat biz, bu nisabın Allah Teâlâ tarafından bizim üzerimize yazılıp yazılmadığını, rıza va gazabını bunlar üzerine bağladığını, Şâri' Teâlâ'dan gelen bir nass olmadıkça bilemeyiz. Nasıl bilebiliriz ki?! Zira nice sebep vardır ki, haber (nass) olmadan onları bilmeye imkân yoktur. Şu hadisler bu manaya işaret etmektedir:
"Müslümanlar hakkında cürmü en büyük olanı, bir şey hakkında soru soran ve sorusu yüzünden o şeyin haram kılınmasına sebep olan kimsedir." ***[659]***

"Üzerinize yazılmasından korktum..." ***[660]***

Miktar Belirleyen Hükümlerde Kıyas:

Dikkate alınması gereken ulema, miktar belirleyen hükümlerde kıyasın cari olmadığı noktasında görüş birliği etmişlerdir. Çünkü kıyasın hakikati onlara göre, aslın hükmünü, müşterek bir illet sebebiyle fer'e geçirmektir. Yoksa maslahatın mahallini illet kılmak ya da münasib bir şeyi, rükün veya şart kılmak değildir. Keza onlar, maslahatın varlığı sebebiyle kıyasın uygun olmayacağı, kıyasın ancak hükmün üzerinde kurulu olduğu munzabıt bir illetin bulunması halinde caiz olacağında da müttefiktirler. Buna göre, güçlük içerisinde bulunan mukîm bir kimse, namaz ve oruç ile ilgili ruhsatlardan yararlanması için yolcuya kıyas edilemez. Çünkü zorluğun bertaraf edilmesi, ruhsat verme hükmünde amaçlanan maslahat olmakta, namazı kısaltma va oruç tutmama ruhsat hükmünün illeti olmamaktadır. İllet, bizzat yolculuktur. Bu konularda genelde ulemâ arasında ihtilâf bulunmamaktadır. Fakat tafsilat esnasında çoğu, bu gibi hamillerde bulunmaktadır. Bu da maslahatın, illet ve teşrî'e benzemesinden kaynaklanmaktadır. Bazı fakihler, kıyas konusunda aşırılığa kaçmışlar, bunun sonucunda şaşırmışlar ve bazı miktar belirleyen hükümlere de dalmışlardır. Bunun sonucunda bazı miktarlara yapışmışlar ve onun, ona yakın bir bedel ile karşılanmasını inkâra kalkmışlardır. Bazılarında ise müsamaha göstermişler ve bazı şeyleri onların yerine ikâme etmişlerdir. Buna örnek olarak, pamuk nisabını beş yük olarak belirlemelerini, denize binmeyi baş dönmesine mazinne kılıp, namazı oturarak kılma ruhsatını bizzat gemiye binmeye bağlamalarını, (pislik tutmayacak çok) suyu ona on (arşınlık bir alan) olarak belirlemelerini verebiliriz.
Şeriat bize herhangi bir yerde bir maslahatı tayin etse vabiz o maslahatı başka yerde de görsek, Allah'ın rızasının Özellikle o yere değil de bizzat o maslahata bağlı olduğunu anlarız. Miktar belirleyen hükümlerde ise durum böyle değildir. Çünkü rızayı ilâhî, bunlarda bizzat miktarı/sınırı belirlenmiş hükümlerin kendisine (mekâdîr) bağlanmıştır. Biraz açıklayalım: Meselâ, bir vaktin namazını terkeden kimse günahkâr olur, o vakitte zikir ve daha başka taatlerle uğraşmış olması hükmü değiştirmez. Farz olan zekâtı vermeyen kimse, daha fazla bir miktarı hayır yollarına sarfetse bile günahkâr olur. Kişi, fakirlerin kalplerini kırma, insanları sefahat hayatına teşvik etme ihtimali bulunmayan tenha yerlerde altın takmsa ya da ipek giyinse, bununla dünyalığa önem verme gibijbir kastı olmasa bile günahkâr olur. Keza kişi tedavi niyetiyle içki içse, bu herhangi bir fesat da içermese, namazı bu yüzden terketmese yine günahkâr olur. Çünkü ilâhî rıza ve gazap, bizzat bu şeylerin kendisine bağlanmıştır. Her ne kadar bunlardan gözetilen aslî maksat, insanların fesattan alıkonması, onların maslahatlara yöneltilmesi ise de, Hak Teâlâ, ümmetin idaresi, bizzat bu şeylerin kendisinin vacip ya da haram kılınması söz konusu olmaksızın mümkün olmayacağını bildiğinden, ilâhî rıza ve gazab bizzat onlara yönelmiş ve Mele-i a'lâ'da o şekilde yazılmıştır. Kişinin, ipekten çok daha kaliteli ve pahalı olan yün elbise giymesi, yakutla süslü kaplar kullanması halinde ise, bizzat bu fiilleri işlemekten dolayı günahkâr olmaz. Ancak bu yaptığı şeyler yüzünden, fakirlerin kalplerinin kırılmasına sebebiyet verir, insanları da sefahat hayatına sevkeder ise, fiilin bizatihi kendisi sebebiyle değil de, bu sonuçlan yüzünden ilahî rahmetten uzaklaşır. Böyle bir sakıncası yoksa o zaman bir beis olmaz.

Sahabenin, Belirlemeye Gittikleri İntibaını Veren Durumlar:

Sahabe ve tabiînin, miktar belirlemeye yönelik bir iş yaptıklarını gördüğünde, bil ki, onların bundan muradı, maslahatı beyan etmek ve teşvikte bulunmak, mefsedeti açıklamak ve ondan da uzaklaştırmaya çalışmaktır. Onlar, söz konusu sureti, misal olmak üzere çıkarmışlardır; yoksa bizzat onun kendisine yönelik bir maksatları yoktur. [661] Onlar, bu gibi yerlerde, -her ne kadar ilk bakışta iş karışık gibi gözükse de- manaları kastetmektedirler.

Şâri', herhangi bir miktarın, kıymeti ile de karşılanabileceği cevazını vermiştir. Bir görüşe göre bint mehâd [662] yerine kıymetini vermek gibi. Biz bu görüşü kabul ettiğimiz de, o da bir tür belirleme olmaktadır. Şöyle ki: Takdir cihetine giderken insanları sıkıntıya sokacak derecede aşırılığa gitmek imkânsızdır. Bu itibarla, birçok şekil alabilecek bir belirleme yoluna gidilir. Meselâ bir bint mehâdı ele alalım. Bazı hallerde, bir bint mehâd, diğer bir bint mehâddan daha değerli olabilir. Bazı hallerde kıymet ile takdir cihetine gitmek, kısmen malum olan bir sınır (had) ile olabilir. El kesme cezasında, çalınan şey nisabının, kıymeti çeyrek dinar ya da üç dirhemlik bir şey olması şeklinde belirlenmesi gibi.

Îcâb Ve Tahrîm (Vacip Ya da Haram Kılma), Bir Tür Belirlemedir:

Bil ki: İcâb ve tahrîm (vacip kılma ve haram kılma), bir tür belirleme (takdir) sayılmaktadır. Çünkü maslahat ya da mefsedeti ortaya çıkaracak pek çok suret olur. Bu durumda, îcâb ya da tahrîm için bunlardan bir tanesi belirlenir. Zira muayyen bir suretin belirlenmesi munzabıt şeylerdendir. Veya o, eski şeriatlardaki hallerini bildikleri şeylerdendir, ya da, hakkında daha çok rağbet gösterdikleri şeydir. Rasûlullah'ın (s.a.) mazeret beyan ederek:

"*Üzerinize yazılmasından korktum.*" ***[663]***

"Eğer ümmetime meşakkat vermeseydim, onlara misvak kullanmalarını emrederdim." [664] buyurması bu yüzdendir.
Durum böyle olunca, hükmü nass ile bildirilmemiş olan bir şeyin, hükmü nass ile bildirilmiş olan şey üzerine hamledilmesi caiz olmaz.

Mendupluk Ve Mekruhluk:

Mendupluk ve mekruhluğa gelince, bunlar hakkında tafsile ihtiyaç vardır. Bir mendup ki, Şâri', onu bizzat mendup kılmış, durumunu yüceltmiş, insanlar için onu bir sünnet kılmıştır, onun durumu aynen vacibin durumu gibidir. Yine bir mendup ki, Şâri', sadece içerdiği maslahatı beyan etmekle yetinmiş veya sünnet kundaksızın, hakkında övgüde bulunmaksızın kendisi onunla amel etmeyi yeğlemiştir, o mendup, teşrî'den önceki hali üzere olmaya devam edecektir. Onun hakkında sevaba esas alınacak olan şey, bizzat kendisi açısından değil de, beraberinde bulunan maslahat açısından olacaktır. Mekruhun durumu da aynı tafsilata tabidir.
Eğer bu mukaddimeyi iyice anladıysan, insanların iftihar ettikleri, bu yüzden ehl-i hadisle boy ölçüşmeye kalktıkları kıyaslarından çoğunun, hiç bilmedikleri yerden kendilerine sonuçta bir vebal olarak döneceğini anlamışsındır.

3) Ümmetin, Rasûlullah'tan (s.a.) Şeriatı Alış Şekli

Bil ki: Ümmetin, şeriatı Rasûlullah'tan (s.a.) alış şekli iki şekil üzeredir:
a) Zahirin alınması (telakkî'z-zâhir): Bunun mutlaka nakil yoluyla olması gerekmektedir. Nakil de ya tevatür yoluyla olur (mütevatir) ya da tevatürsüz olur.

Mütevatir de İki Kısma Ayrılır:

1. Lâfzen mütevatir: Kur'ân-ı Kerîm ve çok az sayıda hadis gibi. *"Elbette siz, Rabbinizi göreceksiniz."* Hadisi [665] böyledir.
2. Manen mütevatir: Taharet, namaz, zekât, oruç, hac, alış veriş, nikâh ve savaş hukuku ile ilgili, üzerinde hiçbir Islâmî fırkanın görüş ayrılığı bulunmayan pek çok hüküm bu kabildendir.

Mütevatir Olmayan Haberler:

Mütevatir olmayan haberler ise şu kısımlara ayrılır:
1. Müstefîz: Bu, mütevatir olmayan haberlerin en üstün kısmını oluşturur. Müstefiz, üç ve daha fazla sahâbînin rivayet ettiği, sonraki tabakalarda ise giderek (tedvin dönemi olan) beşinci tabakaya kadar artan sayıda râvîler tarafından nakledilegelen hadislerdir. Bu evsafta olan hadisler çoktur ve fıkhın temel konuları bunlar üzerine kuruludur.
2-3. Sahih ve hasen: Büyük hadis hafız ve imamları tarafından sahih ve hasen (güzel) bulunan hadislerdir.
4. Bu üç mertebeden sonra, hakkında ihtilâf bulunan, bazıları tarafından kabul görüp, diğer bazıları tarafından reddedilen haberler gelir. Bu kısımdan olup da şevâhid ile desteklenen veya ilim ehlinin çoğunluğunun hüsnü kabulüne mazhar olan yahut da akıl yoluyla destek bulan haberlere uyulması vaciptir.

B) Delâletin Alınması (İstinbat Yolu):

Rasûlullah'ın (s.a.) ilminin alınmasının ikinci şekli, istinbat yoludur. Bu şöyle olur: Sahabe, Rasûlullah'ı (s.a.) konuşurken, bir fiil işlerken görür ve

bundan vacip, mendup.., gibi bir hüküm çıkarır ve, "Falanca şey vaciptir, filanca ise caizdir..." diyerek o şeyin hükmünü haber verir. Sonra tabiîn nesli, sahabeden bunları alır ve üçüncü tabaka, onların fetva ve kazalarını tedvin eder ve böylece işi sağlama alır. Bu yolun en büyükleri Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs'tır (r. anhum).

Hz. Ömer'in Hükümleri;

Hz. Ömer'in (r.a.) takip ettiği yol, diğerlerininkinden farklıydı. O, konu hakkında sahabeye danışır, onlarla tartışır ve konunun iyice aydınlanmasını ve herkesin tatmin olmasını sağlardı. Bu itibarla onun verdiği hüküm ve fetvaların büyük çoğunluğu, doğuda- batıda İslâm âleminin her yerinde büyük bir kabul görmüş ve onlara uyulmuştur. İbrahim (en-Nahaî'n)in, Hz, Ömer'in (r.a.) vefatı üzere söylediği:
"İlmin onda dokuzu gitti." sözü, yine İbn Mes'ûd'un (r.a.):
"Ömer, bir yol tuttuğu zaman, biz onu kolay bulurduk." demesi bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.

Hz. Ali'nin Hükümleri:

Hz. Ali (r.a.), genelde danışmazdı. Hükümlerinin büyük çoğunluğu Kûfe'de idi ve onun hüküm ve fetvalarını mahdut sayıda insanlar almışlardır.

İbn Mes'ûd Ve İbn Abbâs'ın Hükümleri:

İbn Mes'ûd (r.a.), Kûfe'de idi. Onun ilmini, genelde bu bölgede yaşayan insanlar almışlardır. İbn Abbâs [666] (r.a.) ise, ilklerden yani büyük sahâbîlerden sonra ictihâd etmeye başlamış ve birçok hükümde öncekilerle ters düşmüştür. Bu konularda kendisine Mekkeli tabileri uymuş, diğer sahâbîlerden farklı düşündüğü ve tek kaldığı görüşleri ümmetin çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir.

İstidlal Yolunun Diğer Temsilcileri:

Bu dördün dışında kalanlar ise, delâlet yoluyla çıkarılmış olan hüküirîleri nakletmekte idiler. Ancak bu nakil sırasında, rükün ve şartı, âdâb ve sünnetten ayırt etmemekteydiler. Haberlerin tearuzu, delillerin karşı karşıya gelmesi halinde ise kendilerine ait herhangi bir sözleri yoktu. Bunların istisnası olarak İbn Ömer [667], Hz. Âişe, Zeyd b. Sâbit'i (r. anhum) görmekteyiz. Bu yolun Medine'deki tabiîn nesli temsilcileri yedi fakîhtir [668]. Özellikle Medine'de Îbnu'l-Müseyyeb, Mekke'de Atâ b. Ebî Rebâh, Kûfe'de İbrahim (en-Nehaî), Şüreyh ve eş-Şa'bî, Basra'da el-Hasen zikre değer.
Her iki yolun da bazı mahzurları vardır ve birinin kusurları ancak diğeri ile telafi edilebilir. Bu itibarla, bu iki yoldan birinin diğerinden müstağni olması düşünülemez.

Birinci Yolun Mahzurları:

Zahirin alınması yolunda ortaya çıkacak mahzurları şu şekilde sıralayabiliriz:
1. Mana yoluyla rivayete gidilmesi halinde, mananın değiştirilmesi ihtimali vardır ve bundan emin olunamaz.
2. Hadis, özel bir olay hakkında (şahsa/olaya özel) olur, fakat râvî onu küllî bir hükümmüş gibi zanneder ve öyle nakledebilir.
3. Söz, konuya dikkat çekmiş olmak için te'kit sadedinde söylenmiş olabilir, râvî bunu vacip ya da haram sanabilir. Halbuki durum hiç de öyle değildir.
Râvînin fakih olması ve olaya bizzat tanık olması halinde ise, karinelerden hareketle işin hakikatini çıkarabilir. Meselâ, Zeyd'in (r.a.), müzâra'anın ve henüz kurtulmadan önce meyvenin satımını yasaklayan hadisler hakkında:
"Onlar, bir tür istişare (akıl verme) mahiyetinde idi." demesi böyledir.

Delâletin Alınması (İstinbat) Yolunun Mahzurları:

İkinci yolun mahzurları ise şunlardır:
1. Sahabe ve tabiînin bizzat kendi kıyas ve istinbatlan, Rasûlullah'tan (s.a.) naklettikleri hükümlere karışabilir. Oysaki ictihâd her halükârda isabetli değildir. Belki onlardan birine ilgili hadis ulaşmayabilir veya ulaşsa bile delil olabilecek bir tarzda ulaşmamış olabilir, dolayısıyla onunla amel etmez, sonra işin hakikati bir başka sahâbînin dili üzere ortaya çıkabilir. Hz. Ömer (r.a.) ve İbn Mes'ûd'un (r.a.), cünüblükten dolayı teyemmümün yeterli olmayacağı hakkındaki görüşlerinde olduğu gibi.
2. Çoğu kez, ileri gelen sahâbîlerin bir şey üzerinde ittifak edişleri, bir maslahata (irtifak) aklın delâleti yönünden olabilir. Rasûlullah'ın (s.a.):
"Sünnetime ve benden sonra gelen râşid halifelerin yoluna tabi olun!" [669] Buyruğunun manası budur. Halbuki o şey, şeriatın esaslarından değildir. Dolayısıyla böyle bir karıştırma ihtimali bulunmaktadır. Haberler ve hadis lâfızları üzerinde derinleşenler hakkında, ayakların kayacağı yerleri araştırma ve ondan sakınma kolay olacaktır.

Fakîhin Her İki Dalda da Mahir Olması Gerekir:

Durum böyle olunca, fıkıhla uğraşan kimsenin, her iki yolda da mahir olması, her iki yaklaşımda da söz sahibi bulunması gerekmektedir. Şeriatın

en güzel esasları, bu iki yaklaşım müntesiplerinin yani rivayet ve dirayet üstadlarının çoğunluğunun üzerinde görüş birliği ettiği, her iki mesleğin üzerinde mutabakat ettiği noktalardır.
Allah'u a'lemî

4) Hadis Kitapları Ve Dereceleri

Şer'î Hükümlerin Bilinmesi İçin Hadis Bilgisi Zorunludur:

Bil ki: Şer'î esasları ve hükümleri, Rasûlullah'ın (s.a.) sünneti olmaksızın bilme imkânı yoktur. Maslahatlar ise öyle değildir. Çünkü onlar, tecrübe, nazar, istintaç... vb., gibi yollarla öğrenilebilir.
Rasûlullah'ın (s.a.) haberlerini bilmenin tek yolu da, kendisine sened zinciriyle muttasıl olarak ulaşan rivayetlere sahip olmaktır. Bu rivayetler bizzat Rasûlullah'ın (s.a.) kendi sözleri olabilir veya mevkuf hadisler şeklinde gelebilir. Bir şartla ki, rivayet, sahabeden ve tabiînden bir cemaate sahih bir yolla ulaşmış olacak ve konu, Şâri'den bir nass ya da işaret olmaksızın kesin bir hüküm vermeye yeltenmelerine imkân yermeyecek bir mahiyet arzedecektir. Bu mânâda mevkuf hadisler, Rasûlulîah'tan (s.a.) istinbat yoluyla rivayet türünden olmaktadır.
Söz konusu rivayetlere, günümüzde ulaşmanın tek yolu hadis ilmine dair tedvin edilmiş kitaplara ulaşmaktır. Bunun başka yolu yoktur. Çünkü bugün artık, tedvin edilmiş kitapların dışındaki rivayetlere itimat etmek imkânı kalmamıştır. Hadis kitapları ise tabaka tabakadır, farklı yerlere sahiptir. Bu itibarla, hadis kitaplarının derecelerini bilmek için ayrı bir özen göstermek gerekmektedir.

Sahih Ve Meşhur Hadislerin Dereceleri:

Sıhhat ve şöhret itibarıyla hadis kitapları dört tabakaya ayrılır. Daha önce de görüldüğü üzere hadisin kısımları içerisinde en üst mertebede olanı, tevatür yoluyla sabit olup ümmetin kabulüne mazhar olan ve kendisiyle amel edilmesine dair üzerinde icma edilmiş bulunan hadislerdir. Sonra müstefîz haberler gelmektedir. Bunlar pek çok yoldan gelen ve şüpheye mahal bırakmayan, İslâm ülkelerindeki fakihlerin çoğunluğunun kendisiyle amel edilmesi hakkında ittifakları bulunan veya en azından Haremeyn-i Şerîfeyn [670] ulemasının ihtilâf etmediği hadislerdir. Haremeyn ulemasının özel yere sahip olması, Mekke ve Medine'nin ilk yıllarda râşid halifelerin bulundukları yer olmasından, nesiller boyu bütün ulemanın oraya gidip birbirleriyle buluşmalarından, dolayısıyla açık bir hata üzerinde birleşmelerinin imkânsızlığından doğmaktadır. Veya meşhur bir görüş olması, İslâm ülkelerinin çok yerinde uygulanır olması, sahabe ve tabiînden büyük bir cemaatten nakledilegelmiş olması gerekecektir. Bunlardan sonra, senedi sahih ya da hasen olan ve hadis imamlarından kabul gören, hiçbir kimsenin kabul etmediği terkedilmiş bir söz olmayan rivayetler gelmektedir. Zayıf-mevzû veya munkatı' ya da senedi veya metni sebebiyle maklûb olan veyahut da meçhul kişilerce rivayet edilmiş bulunan veya nesiller boyu selef-i sâlihin icma etmiş olduğu şeylere muhalif bulunan hadislere gelince, bunların kabulüne imkân yoktur.

Sıhhattan Maksat:

Sıhhattan maksadımız, kitabın müellifinin, eserini telif ederken, ona sadece sahih ya da hasen olan hadisleri alacağım; maklûb, şâz, zayıf olanlarını almayacağına dair bir şartı üstlenmesidir. Maklûb, şâz, zayıf.., hadisleri, durumuna işaret etmek kaydıyla eserinde zikretmesinde bir sakınca yoktur ve bu, kitaba bir nakisa getirmez.

Şöhretten Maksat:

Meşhurluktan maksadımız ise, kitaba alman hadislerin, tedvin öncesi ve sonrası, muhaddislerin dilinde dolaşır olmasıdır. Bunun için müelliften önce hadis imamlarının çeşitli tariklerle onları rivayet etmiş olmaları, müsned ve mu'cemlerine dercetmiş olmaları; müelliften sonra ise, kitabın rivayeti, ezberlenmesi, müşkil yönlerinin açıklanması, garîb kelimelerinin açıklanması, i'rabının beyan edilmesi, içindeki hadislerin tarîklerinin bulunması, fıkhî değerlendirmelerinin yapılması, ravilerinin hallerinin araştırılması gibi çalışmaların yapılması ve bunun nesiller boyu günümüze kadar sürdürülmüş olması gerekmektedir. Hatta öyle ki, onda olup da araştırma konusu yapılmamış hiçbir şey kalmamalıdır. Eğer müelliften önce ve sonra hadis tenkitçileri, onun eserine aldığı hadislerin sıhhatine hükmederek kendisine muvafakat etmişler, onlar hakkındaki görüşünü kabulle karşılamışlar, kitabını övgü ve sena ile kabul etmişler, fıkıh imamları, o kitaptan istinbatta bulunagelmiş ve ona özel bir önem vermişlerse, bütün bunların sonucunda halk, o hadislerin doğruluğuna inanmış ve büyük bir saygı ile onlara bağlanır olmuşsa, o hadis kitabı şöhret bulmuş demektir.

Sıhhat Ve Şöhret Vasıflarını Bir Arada Bulunduran Hadis Kitapları Birinci Tabakayı Teşkil Eder:

Kısaca söylemek gerekirse, sözünü ettiğimiz bu iki haslet yani sıhhat ve şöhret, bir hadis kitabında tam olarak bulunursa, o kitap birinci tabakadan olur. Sıralama bu iki kıstas itibanyladır. Bu iki haslete esastan sahip olmayan kitaplar, asla dikkate alınmaz. Birinci tabakada en üst mertebeyi ihraz eden hadis kitapları, tevatür derecesine ulaşır. Biraz alt derecedeki olanlar da müstefîz derecesindedir. Sonra sıhhati kesin olanlara yani, hadis ilminde amel ifade eden kesinlikte bulunan mertebe gelir. İkinci tabakada yer alan hadis kitapları ise müstefîz hadisleri, sıhhati kesin ve zan mertebesinde olan hadisleri içerir. Durum böylece aşağıya doğru iner.

Birinci Tabakadan Olan Hadis Kitapları:

1. Muvatta; Birinci tabakadan olan hadis kitapları, sadece üç tanedir. Bunlar: Muvatta, Sahîh-i Buharı ve Sahîh-i Müslim'dir. İmam Şâfiî, şöyle

demiştir:
“Allah’ın kitabından sonra en sahih kitap, İmam Mâlik’in (ö. 179/795) Muvatta’ıdır.” [671] Hadis âlimleri, onda bulunan bütün hadislerin, İmam Mâlik ve onun görüşünde olanlara göre sahih olduğunda ittifak etmişlerdir. Diğerlerine göre ise, onda yer alan mürsel ya da munkatı’ her hadis istisnasız mutlaka bir başka tarîkten muttasıl olarak gelmiştir. Dolayısıyla bu açıdan onların sahih olduğunda hiçbir kuşku yoktur.
İmanı Mâlik zamanında, Muvatta’ın hadislerini tahric etmek, munkatı olanlarını vasletmek amacıyla pek çok muvattalar tasnif edilmiştir. İbn Ebî Zi’b’in [672], İbn Uyeyne’nin [673], es-Sevrî’nin, Ma’mer’in ve İmam Mâlik’le aynı hocalardan hadis alan diğer zevatın çalışmaları böyledir.
Muvatta’ı, İmam Mâlik’ten aracısız olarak doğrudan rivayet edenlerin sayısı binden fazladır. İnsanlar dünyanın her bir tarafından onu dinlemek için İmam Mâlik’e -Rasûlullah’ın (s.a.) hadisinde zikrettiği gibi- akın etmişlerdir. Bunların içlerinde fıkıhta temayüz etmiş imamlar vardı; İmam Şafiî, İmam Muhammed b. el-Hasen [674], İbn Vehb, İbnu’l-Kâsım bunlardandır. Bir kısmı büyük muhaddislerdendi; Yahya b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Abdurrezzâk da bunlardandır. Bir kısmı da Harun Reşîd ve iki oğlu gibi padişah ve emirlerdendi.
Muvatta’ın şöhreti:
Muvatta, İmam Mâlik henüz hayatta iken her tarafa yayıldı ve ünü İslâm âleminin her tarafına ulaştı. Zamanla şöhreti giderek daha da arttı ve herkesin ilgisini çekti. Çeşitli ülkelerde bulunan fakihler, görüşlerini ondaki hadisler üzerine bina etmeye başladılar. Hatta Irak ekolü bile bazı konularda ona dayandı. Âlimler, zaman içerisinde devamlı onunla uğraşageldiler, onun hadislerini tahric ettiler, mütabi ve şevahidini (varyantlarını) buldular, manası açık olmayan kelimelerini açıkladılar, müşkil gözüken yerlerini izale ettiler, fıkhını ortaya koydular, râvîlerini araştırdılar. Bu gibi konularda şu da yapılsaydı denilecek bir şey bırakmadılar. Eğer bu konuda Muvatta’ın gerçek yerini görmek istiyorsanız, onunla İmam Muhammed’in, el-Âsâr’ını veya Ebû Yûsuf’un el-Emâli’sini karşılaştırın. Aralarındaki farkın doğu ile batı arasındaki fark kadar büyük olduğunu göreceksiniz. Muhaddis ve fakihlerden birinin, sözünü ettiğimiz bu iki eserle (Muvatta gibi) ilgilendiklerini ve onların üzerinde durduklarını hiç duydunuz mu?
2-3. Sahîhayn (Buhârî ve Müslim’in sahihleri): Muhaddisler, Sahîhayn’da bulunan muttasıl merfu bütün hadislerin kesinlikle sahîh olduğunda, bu iki kitapta yer alan hadislerin, müelliflerinden bize kadar ulaşmasının tevatür yoluyla olduğunda, onları kale almayan kimsenin doğru yoldan sapmış bid’atçi olduğunda müttefiktirler. Bu konuda onların gerçek yerlerini öğrenmek istiyorsanız, onları meselâ İbn Ebî Şeybe, et-Tahâvî, el-Harzemî gibi müelliflerin hadis kitaplarıyla karşılaştırınız, aralarındaki farkın doğu ile batı arasındaki uzaklık kadar olduğunu göreceksiniz.
Hâkim (ö. 405/1014), onların şartlarına uygun bulduğu, fakat onlar tarafından eserlerine alınmamış hadisleri toplamış ve adına Müstedrek demiştir. Ben onun topladığı bu hadisleri inceledim ve sonunda bir yönden isabet etmişse, başka bir yönden isabet etmemiş olduğunu gördüm. O, Buhârî ve Müslim’in hocalarından gelen ve onların sıhhat ve muttasıllık konusunda aradıkları şartları taşıyan hadisleri bulduğunda hemen kitabına almıştır. Onun, Sahîhayn’da yer almayan sahih hadisleri toplamaya yönelik işi sadece bu açıdan olmuştur. Oysaki Buhârî ve Müslim, üstadlarıyla müzakere etmedikleri, sıhhati üzerinde görüş birliği etmedikleri hadisleri almamışlardı. Nitekim buna Müslim işaret etmekte ve:
“Burada, sadece üzerinde icma edilmiş olanları zikrettim.” demektedir. Müstedrek’te yer alan hadislerin çoğunu, Buhârî ve Müslim’in üstadları zamanında henüz meşhur bir hal almamış, daha sonraları şöhret bulmuş olanları, ya da muhaddislerin ricali üzerinde ihtilaf etmiş oldukları hadisler oluşturmaktadır. Buhârî ve Müslim, -üstadları gibi- mevsûllük (vasi), inkıta’ ve diğer konularda durumun iyice açıklık kazanması için hadis nasslarına yönelik araştırmalara çok önem verirlerdi.
Hâkim ise, onların yaptıklarından çıkarılmış olan kaidelere dayanırdı. Meselâ onun:
“Sika ravîlerin ziyadesi makbuldür. Raviler, mevsûllük, mürsellik, mevkûfluk, merfûluk ve benzeri konularda ihtilâf ederlerse, rivayetinde ziyadelik bulunan kimse, diğerlerine karşı hüccet olur.” demesi böyledir. Doğrusu şudur ki, hadis hafızlarının en çok yanıldığı yerlerden biri mevkufun merfû, munkatı’ın muttasıl gösterilmesi şeklinde olmaktadır. Özellikle de, muttasıl merfûya olan rağbetin çok olması ve bu tür hadislere üstün bir yer verilmesi, bu tür hatalara düşülmesine sebep olabilmektedir. Oysaki Buhârî ve Müslim, Hâkim’in bu tür düşüncelerinden çoğuna katılmamaktadırlar.
Allah’u a’lem!
Kadı Iyâz [675], Meşâriku’l-envâr adlı eserinde işte bu üç kitabın üzerinde durmuş ve onlarda bulunan hadislerle ilgili problemleri açıklamış, rivayetler esnasında meydana gelen hataları (tashîf) ortadan kaldırmıştır.

İkinci Tabaka Kitapları:

Muvatta ve Sahihayn derecesine ulaşamayan, fakat onların hemen peşinden gelen hadis kitapları, ikinci tabakayı oluşturur.
Bunların musannifleri; güvenilirlik, adalet ve zabt ile bilinen, hadis ilimlerinde derin vukuf sahibi olan kimselerdir. Bunlar, kitaplarında, telif için ortaya koydukları ilkelere riayette gevşeklik göstermemişler, daha sonraki nesillerce de eserleri hüsnü kabul görmüştür. Asırlar boyunca muhaddisler ve fakihler onların bu kitaplarına ilgi göstermişler, onlarda bulunan hadislere güven duymuşlar, böylece ilim âleminde tanınmışlardır. Birçokları onlarda geçen kapalı kısımları açıklamaya, ravilerini araştırmaya, onları fıkhı açıdan değerlendirmede bulunmaya yönelik çalışmalar yapmışlardır. İlimlerin hemen hemen tümü, bu tür hadisler üzerine kurulu bulunmaktadır. Ebû Davud’un (ö. 275/888) Sünen’i, Tirmizî’nin (ö. 299/892) Câmi’i, Nesâî’nin (ö. 303/912) Müctebâ’sı bu tabakada olan hadis kitaplarıdır. Birinci tabakada bulunan hadis kitapları ile birlikte, bu kısımdan olan hadis kitapları üzerinde çalışma yapanların başında Tecrîdu’s-sıhâh adlı eseriyle Rezîn [676], Câmiu’l-usûl adlı eseriyle de İbnu’1-Esîr [677] gelir. İmam Ahmed’in Müsned’i de hemen hemen bu kısımda yer almaktadır. Çünkü İmam Ahmed, onu sahih hadislerle sahih olmayan hadisleri ayırmada bir kıstas olmak üzere koymuş ve: “Onda bulunmayanı, kabul etmeyin!” demiştir.

Üçüncü Tabaka, Kitapları:

Buhârî ve Müslim'den önce ya da sonra tasnif edilmiş müsnedler, cami'ler, rnusannaflar bu tabakayı oluşturur. Bunlar; sahih, hasen, zayıf, ma'rûf, garîb, şâz, münker, doğru, yanlış, sabit, maklûb her çeşitten hadisleri içine alan, ulema arasında tümden tanınmaz halde olmasa bile ilk iki tabakadaki hadis kitapları gibi şöhret bulmayan, sadece onlarda bulunan hadislere fazla iltifat edilmeyen, içerdikleri hadislerin sahih olanlarını olmayanlarından ayırmaya yönelik ciddî çalışmalara konu olmayan, manası kapalı kelimelerini açıklamaya yönelik lügatçilerin, fıkhı değerlendirmesini yapmak, için fakihlerin, müşkil gözüken yanlarını açıklamak için muhaddislerin, rical çalışmalarına yönelik tarihçilerin ilgisini çekmeyen kitaplardır. Tabiî ben bunu derken, her konuda aşırılığa kaçmış olan son devir ulemasını kastetmiyorum, benim sözüm ehl-i hadisten olan ilk dönem ulemasıdır, önemli olan onların ilgisidir. Bu kategoride olan kitaplar, hâlâ eski örtülü, kapalı ve sönük halleri üzere bulunmaktadırlar. Müsned-i Ebî Ali, Abdurrezzâk (ö. 211/826) ve Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'nin (ö. 230/844) Musannafları, Abd b. Humeyd'in (ö. 249/863), et-Tayâlisî'nin (ö. 203/818) Müsmeleri, Beyhakî (ö. 458/1066), Tahâvî (ö. 321/933) ve Taberânî'nin (ö. 335/946) kitapları bu kabildendir. Bunların amaçları sadece toplamak olmuş, ayıklamak, seçime tabi tutmak, amel edilmesini amaçlamak gibi bir endişeleri olmamıştır.

Dördüncü Tabaka Kitapları:

Musannifleri tarafından asırlar sonra, ilk iki tabakada bulunmayan hadislerin toplanmasına yönelik yapılan çalışmalardır. Bunlar daha önce çeşitli mecmua ve müsnedlerde yer alan ve daha sonraları bu musannifler tarafından kendilerine değer atfedilen, aslında muhaddislerce hadisleri yazılmayan kimselerden gelen rivayetlerdir. Bunlar:
i. Laf ustaları vaizlerin, heva ve heveslerinin peşinden koşturanların, zayıf ravîlerin rivayetleri olabilir.
ii. Yahut sahabe ve tabiîn sözleri veya İsrailî haberler veyahut da hukema ve nasihatçilerin sözlerinden olabilir, fakat ravîleri onları sehven veya kasten Rasûlullah'ın (s.a.) hadisleriyle karıştırmış olabilir.
iii. Veya Kur'ân ya da sahih hadisin muhtemel manalarından biri olabilir; rivayet inceliklerinden haberi olmayan salih zevat, onu mana yoluyla rivayet eder ve böylece o muhtemel manayı merfu bir hadis şekline sokar.
iv. Veyahut kitap ve sünnetin işaretinden anlaşılmış manalar olabilir ve ravi onu kasıtlı olarak müstakil bir hadis şeklîne sokar.
v. Veya çeşitli hadislerde yer alan dağınık ifadeleri bir araya getirir ve onları aynı anda söylenmiş tek bir sözmüş gibi nakleder. Bu tür hadislerin genelde bulunduğu kitaplar şunlardır: İbn Hibbân'ın ed-Duafâ'sı, İbn Adiyy'in KâmiFi, Hatîb'in, Ebû Nuaym'ın, Cûzcânî'nin, İbn Asâkir'in, İbn en-Neccâr, Deylemî'nin kitapları... Hârzemî'nin Müsnedi de hemen hemen bu sınıfa girmektedir. Bu tabakada yer alan hadislerin en iyisi, (sıhhate) ihtimali bulunan zayıf hadislerdir. En kötüsü ise, mevzu ya da son derece münker olan maklûb hadislerdir. Bu tabakada yer alan hadisler, İbnu'l-Cevzî'nin [678] el-Mevzûât'ının malzemesini oluşturur.

Beşinci Tabaka Kitapları:

Bunlardan başka bir de beşinci tabakayı oluşturan hadisler vardır. Bunlar:
i. Fukaha, sûfiyye ve tarihçiler arasında meşhur olmuş, fakat ilk dört tabaka içerisinde bir ash esası bulunmayan hadislerle,
ii. Dini bütün olmayan fakat dili iyi bilen kimselerin cerhi mümkün olmayan sağlam bir isnadla, hadismiş gibi ileri sürdükleri Rasûlullah'tan (s.a.) sâdır olması imkanı bulunmayan belîğ sözlerden oluşur.
Bunlar, İslâm'da büyük fitnelere sebep olmuşlardır. Fakat hadis ilminin yüksek otoriteleri bu türden olan rivayetleri mütabaat ve şevâhid üzerine arzetmekte, böylece üzerlerindeki perde kalkmakta ve sakatlıkları ortaya çıkmaktadır.

Muteber Tabakalar:

Birinci ve ikinci tabakayı teşkil eden hadis kitapları, muhaddislerin itimadını kazanmıştır. Onların itibar ettikleri ve hadisleri aldıkları kitaplar bunlardır. Üçüncü tabakaya gelince, onlar üzerinde durmak, gerekleriyle hükmetmek ancak hadis ricalini yakından tanıyan, hadis illetlerine vakıf olan büyük hadis üstadlârının girişebileceği bir şeydir. Bununla birlikte bunlardan mütâbeât ye şevâhid şeklinde istifade yoluna gidilebilir. *"Allah Teâlâ, her şey için bir ölçü (mevki) kılmıştır."* [679]
Dördüncü tabakadaki hadislere gelince, bunları toplamak, onlardan hüküm istinbatına girişmek son dönemlerde ortaya çıkmış bir tekellüften başka bir şey değildir. Baksanıza, Rafızî ve Mutezilî.., gibi ehl-i bid'at grupları, en küçük bir çaba göstermeden bu kitaplardan kendi mezheplerini destekleyecek deliller bulabilmektedirler. Bu da, bu tabakada yer alan kitapların ne derece güvenilmez olduğunu gösterir. Bu itibarla, hadis ulemâsıyla yapılacak tartışmalarda bu tabakadan olan hadis rivayetleriyle üstünlük sağlamaya kalkışmak bir anlam ifade etmez.
Allah'u alem!

5) Sözden Muradın Ne Olduğunu Anlama Şekli

Sözü söyleyenin içindekini ifade etmesi, dinleyenin de o sözden ne kastedildiğini anlaması, açıklık ve kapalılık bakımından çeşitli mertebeler arzeder:

1. Sözün En Açık Olanı, Amacı Ortaya Koymak İçin Söylenmiş Olan Ve Başka Bir İhtimal İçermeyen Sözlerdir:

Sözün açıklık bakımından en üst derecede bulunması için şu şartlar aranır:
1. Konu ile ilgili hükmü bizzat açıklamış olmalı,
ii. Söz, o şeyi açıklamak amacıyla söylenmiş olmalı,

iii. Başka bir manaya ihtimali bulunmamalıdır.

2. En Açık Sözü, Bu Üç Şarttan Birisini Bulundurmayan Sözler Takip Eder.

Bu şöyle olur:
a) Söz, hükmü, topluluğa ad olmuş, şümul ya da bedel yoluyla fertlerinin hepsini kapsayan bir kelime ile ortaya koymuştur. Meselâ "insanlar", "müslümanlar", "millet", "adamlar"..., gibi kelimeler, sılası umumî olan işaret isimleri, genel bir sıfat ile nitelenmiş olan kelimeler, cinsinden hükmü nefyeden "lâ" ile olumsuz kılınmış kelimeler bu kabildendir. Çünkü âmm bir kelimenin tahsis görmesi çokça görülen bir şeydir. Bu yüzden bu tür ifadelerdeki açıklık, en üst düzeyde değildir.
b) Veya sözün söylenmesindeki asıl amaç o şeyin ifade edilmesi değildir; bununla birlikte sözden o da anlaşılır. Meselâ, "Bana faziletli Zeyd geldi." ve "Ey fakir Zeyd!" cümleleri, Zeyd'in birincisinde faziletli, ikincisinde de fakir olduğunu ifade etmek için söylenmemiştir; buna rağmen bu ifadeler onun faziletli ve fakir olduğunu da ifade etmektedir.
c) Veya bir başka manaya muhtemel bulunur. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:
i. Müşterek (eşsesli) lâfızlar,
ii. Hem kullanılmakta olan hakikati, hem de müteâref mecazı olan lâfızlar,
iii. Misal ve kısmet yoluyla bilinen fakat efradını cami, ağyarını mani bir tanım (had) yoluyla bilinmeyen lâfızlar. Meselâ "sefer" kelimesi böyledir. Medine'den, Mekke'ye gitmek üzere yola çıkmanın sefere örnek olduğu malumdur. Hareketten maksat gezinti de olabilir, bir ihtiyacı görmek için yola çıkmış ve aynı gününde bir yerleşim merkezine ulaşmış olabilir ve nihayet (şer'î) sefer de olabilir ve bunların sınırları kesin olarak bilinemez.
iv. İki kişi arasında muhtemel olan lâfızlar, karinelerin tearuzu ya da kendilerinden her ikisinin de kastedilmesi imkânı bulunan işaret ismi ve zamirler böyledir.

3. Bu İki Mertebeyi, Sözün, Lâfzı Olmayan Delâleti Takip Eder.

Bunlar da genelde üç kısımdır:

a) Fahvâ: Sözün, sükût geçilenin haline, hükmü gerektiren saik vasıtasıyla delâlet etmesidir. *"Onlara üf deme!"* [680] âyeti böyledir. Bu ifadeden, onları dövmenin haramlığı evleviyet yoluyla anlaşılır.
"Kim, Ramazan'da gündüzleyîn yerse, ona kaza gerekir." sözünden, maksadın orucu bozmak olduğu anlaşılır. Özellikle "yeme" sözcüğünün kullanılması, yemenin akla gelen ilk oruç bozma şekli olmasındandır.

b) İktizâ: Sözün, sükût geçilene, ifade edilen şeyle adeten, aklen ya da şer'an ayrılmazlığı sebebiyle delâleti gerekli kılmasıdır. [681] Meselâ "Azad ettim!", "Sattım" sözleri, daha önceden tasarruf konusu olan şeye malikiyeti gerektirir, yürümek, ayakların sağlıklı olmasını; namaz kılmak, kişinin abdestli olmasını gerektirir.
c) İmâ: Bunda maksadın ifadesi, münasip mülâhazalar (el-itibârâtu'l-münâsibe) karşılığında getirilen ibarelerle olur. Belagat sahibi kimseler, ibarenin asıl maksadın ötesinde münasip mülâhazalarla uygunluk arzetmesini isterler. Dolayısıyla söz, kendisine uygun mülahazayı ifade eder. Bunlara örnek olarak şunları verebiliriz:
i. Sözün bir vasıfla ya da şartla kayıtlanması. Vasıf ve şart, bulunmadıkları takdirde hükmün de bulunmayacağını ima yoluyla ifade eder. Tabiî bu, soruya müşâkele [682] yoluyla cevap verilmesi veya zihne doğan ilk suretin ve hükmün faydasının beyanı gibi durumların olmadığı yerde söz konusudur.
ii. İstisna, gaye ve aded mefhumu muhalifleri, îmâ delâletinin dikkate alınmasının şartı, o dili kullananların örfünde o sözde tenakuzun bulunmasıdır. Meselâ birinin, "On (dirhem) borcum var, ancak şey hariç; yalnızca bir dirhem borcum var." demesi halinde cumhur, onun hakkında tenakuzun olacağına hükmeder. Ancak ilm-i meânî'de derinleşmiş kimselerin anlayabileceği îmâya ise itibar yoktur.

4, Geçen Üç Mertebeyi, Sözün Genel İçeriğinden Çıkarılan Manalar Takip Eder.

Bunlar da genelde üç kısımdır:
a) Umûm altına sokmak: Örnek: Kurt, köpek dişlidir; her köpek dişli hayvan ise haramdır. Bu beyan, iktiranı kıyas şeklinde olmaktadır. Rasûlullah'ın (s.a.):
"Bana içki(nin azının ve çoğunun haram olması) hakkında şu kapsamlı tek âyet dışında başka bir şey indirilmedi." buyurduktan sonra, *"Kim, zerre kadar hayır işlerse, onu görür; kim de zerre kadar kötülük işlerse onu görür."* [683] âyetini okuması bu kısma örnektir.

İbn Abbâs'ın, "Peygamberiniz, kendisine uyulmakla emrolunmuştur." derken, *"Sen de onların yoluna uy!"* [684] ; "*Davud, kendisini denediğimizi sandı da Rabbinden mağfiret dileyerek eğilip secdeye kapandı, tevbe edip Allah'a yöneldi."* [685] âyetleriyle istidlalde bulunması da bu kabildendir. (?)
b) Ayrılmazlık (mülâzemet) ya da bağdaşmazlık noktasından hareketle yapılan istidlaller:
"Eğer vitir vacip olsaydı, binek üzerinde eda edilmezdi; ancak bilindiği gibi öyle eda edilebilmektedir." sözü böyledir ve bu bir "beyan-ı şartî" olmaktadır.

"Yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, ikisi de bozulurdu." [686] Ayeti de bu kabildendir.
c) Kıyâs: Aralarındaki illet benzerliğinden dolayı bir şeyi, başka bir şeye benzetmektir. Meselâ, nohudun da, aynen buğday gibi ribevî mallardan

olduğunu söylemek böyledir. Rasûlullah'ın (s.a.):

"Ne dersin, şayet babanın borcu olsaydı da sen onu ödeseydin, onu borçtan kurtarmış olur muydun?" [687] Sözüne, soruyu soranın evet diye cevap vermesi üzerine:
"Öyleyse onun yerine haccet!" buyurması da bu kabilden olmaktadır.

6) Kitap Ve Sünnetten Şer'i Manaları Anlama Şekli

Rıza Ve Gazap Haline Delâlet Eden İfade Ve Durumlar:

Rıza ve gazap haline delâlet eden ifadeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:
i. Sevgi/nefret,
ii. Rahmet/lânet,
iii. Uzaklık/yakınlık,
iv. Fiilin; mü'minler, melekler, cennetlikler gibi hoşnut olunanlara nisbet edilmesi/fiilin; münafıklar, şeytanlar, cehennemlikler gibi gazaba müstahaklara nisbet edilmesi,
v. Fiilin üzerine gerekecek (iyi ya da kötü) karşılığın belirtilmesi,
vi. Fiilin, örfen güzel/çirkin bulunan şeylere benzetilmesi,
vii. Fiilin işlenmesine Rasûlullah'ın (s.a.) özen göstermesi/İşlemesi için gerekçe olmasına rağmen ondan geri durması, işlemeye yanaşmaması.

Rıza Ve Gazap Hallerinin Derecelendirilmesi:

Rıza ve gazap halerinin derecelendirilmesi ve hangi ifadelerin vucûp ya da mendupluğa; hangi ifadelerin de haramlık ya da mekruhluğa delâlet edeceği konusuna gelince;
i. Bu konuda en açık ifade, fiile muhalif davrananın halim açıklayan nasslardır. Meselâ,
"Kim, malının zekâtını vermezse, malı kıyamet gününde (...) bir yılan şeklinde temessül eder..."
"Kim de yapmazsa bir beis yoktur." ifadeleri böyledir.
ii. Sonra lâfız gelir. Bu kısma, "vaciptir", "helâl değildir..." gibi ifadeler, bir şeyin, İslâm'ın ya da küfrün esası yapılması, işlenmesi ya da terki üzerinde aşırı bir şekilde durulması, "mürüvvete yakışmaz" "uygun olmaz" gibi ifadeler girer.
iii. Sonra konuyla ilgili sahâbî ya da tabiînden birinin hükmü gelir. Hz. Ömer'in (r.a.),
"Tilâvet secdesi vacip değildir."; Hz. Ali'nin (r.a.),
"Vitir, vacip değildir." demesi gibi.
iv. Daha sonra da, fiilden gözetilen maksat dikkate alınır. Fiilin, bir taatin tamamlayıcı unsuru olma veya harama götüren bir yolu kapatma (sedd-i zerîa) özelliği arzetmesi gibi. Fiilin, âdâb ile ilgili olması da böyledir.

İllet, Şart Ve Rüknün Anlaşılması:

İllet, şart ve rüknün anlaşılmasına gelince, bunun en açık yolu, nass ile beyan edilmiş olmasıdır.
"Her sarhoşluk veren şey haramdır."
"Fatiha sûresini okumayanın namazı yoktur,"
"Ab-desti olmadıkça hiçbirinizin namazı kabul olmaz." hadislerinde olduğu gibi.
Sonra işaret ve îmâ yolu gelir. Ramazanda karısıyla cinsî ilişkiye giren bedeviye, Rasûlullah'ın (s.a.),
"*Bir köle âzâd et!*" buyurması [688] gibi- Namazın, "kıyam", "rükû", "sücûd" diye isimlendirilmesi, bunların rükünlüğünü ifade eder. Rasûlullah'ın (s.a.),
"Bırak onları, çünkü ben onları abdestli olarak giydim." sözü, mestlerin giyilmesi esnasında abdestli bulunulmasının şart olduğuna işaret eder.
Sonra, bir şeyin bulunması halinde hükmün de bulunduğunun, bulunmadığında ise hükmün de bulunmadığının çokça müşahade edilmesi sonucu zihinde o şeyin illetliğinin, rükünlüğünün ya da şartlığının yer etmesi durumu gelir. Nasıl ki meselâ bir İranlı, Araplarla beraberliği esnasında onların kullandıkları Arapça kelimeleri, karineler yardımıyla zaman içinde hiç farketmeden anlamaya başlar, kullanılan lâfızlar zihninde yer ederse, bu da öyle olur. Buna göre biz, Rasûlullah'ı (s.a.), her namaz kılışında rükû ve secde ettiğini, bedenim ve namaz kıldığı yeri her türlü pisliklerden arındırdığını, onun bunu sürekli böyle yaptığını gördüğümüzde, maksadın ne olduğuna kesin olarak hükmederiz. Doğrusu, zatî niteliklerin öğrenilmesinde başvurulacak yol mutlak surette budur. Biz insanların tahtaları bir araya getirdiklerini ve sonra onlardan üzerinde oturulacak bir şey yaptıklarını ve ona kanape (sedir) adını verdiklerini gördüğümüzde, biz bu gözlemimizden, onun zatî niteliklerini çıkarırız.
Daha sonra ise, tahrîcu'l-menât gelir. Bu ise, bir münasebetin bulunması esasına dayanmak ya da (muhtemel nitelikler arasından illet olmaya elverişli olmayanları atarak illeti bulma yolu olan) sebir ve taksime başvurmakla olur.

Hükümlere Esas Teşkil Eden Şer'î Maksatların Anlaşılması:

Hükümlere temel teşkil eden şer'î maksatların anlaşılmasına gelince, bu çok ince bir ilimdir; keskin bir zeka, üstün bir kabiliyet ve doğru bir anlayışa sahip olmayı gerektirir. Sahabe fakihleri, taatlere ve günahlara esas teşkil eden şeyleri, o dönemde mevcut bulunan Arap müşrikleri, yahudîler ve hristiyanlar gibi bütün ümmetlerin üzerinde görüş birliği ettikleri yaygın telakkilerden almışlardı. Bu konuda onlar, bu esasların

neden ve niçinini bilmeye, ilgili şeyleri araştırmaya ihtiyaç da duymuyorlardı.
Teşri kıstasları, kolaylaştırma ilkesi ve dinî hükümlere gelince, bunları gelen emir ve yasakların değerlendirilmesinden çıkarmışlardı. Nasıl ki, bir doktorla beraber olanlar, uzun süre onunla birlikte olmanın, onun davranışlarını zaman boyunca izlemiş olmanın sonucunda, verdiği ilaçların neye yarayacağını, kullandığı tedavi yönteminden ne maksatlar beklediğini bilirlerse, aynı şekilde sahabe de, Rasûlullah (s.a.) ile uzun süre beraberliklerinin sonucu İslâm'ın ruhunu kavramışlar, şer'î maksatları yakalamışlardı. Bu özellikleriyle onlar, şer'î maksatları bilme konusunda ilk sırada bulunuyorlardı. Hz. Ömer'in (r.a.), nafileyi, farzla birleştirmek isteyen kimseye,
"Sizden öncekiler, işte bu yüzden helak oldu." demesi üzerine, Rasûlullah'ın (s.a.):
"Ey Hattab oğlu! Allah, seni doğruya erdirmiştir." buyurması işte bu hususu ifade etmektedir. İbn Abbâs'ın (r.a.), cuma günü boyabdesti alınması emrinin sebebi hakkındaki sözü, Hz. Ömer'in (r.a.):
"Üç yerde, Rabbimin inen âyetine muvafık düştüm." demesi, Zeyd'in (r.a.) yasak edilen satış türleri hakkındaki, "Çünkü meyveye dert isabet eder, olgunlaşmadan dökülür, çürür..." sözü, Hz. Âişe'nin [689] (r.a.),
"Eğer Rasûlullah (s.a.), kadınların bugün moda haline getirdikleri (giyim kuşam ve ziyneti) görseydi, İsrailoğullarının kadınları nasıl menedilmişse, o da onlara camiye gitmelerini yasaklardı." [690] Sözleri hep bu kabildendir.
Şer'î maksatları öğrenmenin en açık yolu, Kitap ve sünnette nass yoluyla açıklanmış olmasıdır. Örnekler:
"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır." [691]
"Allah, nefsinize güvenemeyeceğinizi biliyordu. Bu sebeple tevbenizi kabul etti ve sizi bağışladı." [692]
"Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti. Çünkü O, içinizde bir zaafiyetin olduğunu biliyordu." [693]
"Eğer siz onu (Allah'ın emirlerini) yerine getirmezseniz, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesâd olur." [694]
"...Biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak iki kadın şahit olabilir." [695]
Hadislerden örnekler:
"*Çünkü kişi, elinin nerede gecelediğini bilmez."* [696]
"Çünkü şeytan, kişinin burun boşluğunda geceler." [697] Sonra İşaret ve îmâ yoluyla bildirilenler gelir.
"Lanet ettiren iki şeyden sakının." [698]
"Makatın bağı gözlerdir; (göz uyudu mu bağ çözülür)." [699] Sonra, fakih sahâbînin beyanı gelir. En sonra da, tahrîcu'l-menât yolu gelir. Tabiî bu, şer'an dikkate alındığı açık olan, ya da benzeri bir meselede benzeri bir maksadın dikkate alındığını açıkça gösteren bir sonucu doğuracak şekilde olacaktır. Konu, lâf-ı güzâfla olacak iş değildir. Dolayısıyla, miktar ifade eden hükümlerde niçin o miktarın belirlendiği, maksadın bulunmaması ya da tearuz halinde ağır basan (ve maksadı gerçekleştirmeye) mani bir halin bulunması sebebiyle umûmî lâfızların niçin tahsisine gidildiği üzerinde durulmalıdır. [700]

7) Farklı Hadislerle Hükmetme Ve Tearuz

Çelişki Olmadıkça, Her Hadisle Amel Edilir;

Bu konuda asıl olan, çelişki sebebiyle aralarını telif etme imkânı bulunmaması hali hariç, her hadisle amel edilmesidir. Aslında hadisler arasında ihtilâf yoktur; ihtilâf sadece bizim bakışımızdadır.
Farklı iki hadisle karşılaştığımızda bakarız:
a) Hadisler fiil beyanına yönelik olabilir:
Bir sahâbînin "Rasûlullah (s.a.) bunu yaptı." diğerinin de "Rasûlullah (s.a.) şunu yaptı." demesi halinde, bu hadisler arasında çelişkiden (tearuz) bahsedilmez. Bu durumda o fiiller:
i. Eğer ibâdet türünden değil de normal davranışlarla ilgiliyse, her ikisi de mubah olur.
ii. Veya sadece birinin bir tür ibadet manası taşıdığı görülürse o müstehap, diğeri de caiz olur.
iii. İkisinin de bir tür ibadet manası taşıması (kurbet olması) halinde her ikisi de, biri diğerinin yerini tutacak şekilde müstehap ya da vacip olur. [701]
Sahabe âlimleri, sünnetlerle ilgili birçok konuda durumun böyle olduğuna işaret etmişlerdir. Meselâ, vitrin onbir rekat, dokuz rekat, yedi rekat olması; teheccüd namazında açık ya da gizli okunması.., gibi. Aşağıda sıralayacağımız meseleler de işte bu esasa göre değerlendirilmelidir:
Namaza başlarken ellerin kulaklara ya da omuz hizasına kadar kaldırılması hakkındaki hadisler,
Teşehhüd konusunda gelen Hz. Ömer, İbn Mes'ûd [702] ve İbn Abbâs'a (r.anhum) ait farklı hadisler,
Vitrin tek başına bir rekat mı, yoksa üç rekat mı olduğunu ifade eden hadisler,
Tekbirden sonra namaza başlama duası [703] hakkındaki hadisler,
Sabah, akşam, diğer sebep ve vakitler sebebiyle yapılan dualar hakkındaki hadisler...
iv. Veya esbâb-ı mûcibesi olması halinde bir sıkıntıdan kurtulmanın yolları olurlar; keffâret için konulan alternatif hükümler, bir görüşe göre

eşkiyaya (muhârib) uygulanacak cezalar örneğinde olduğu gibi.
v. Veya gizli bir illet olabilir ve bu illet, fiillerden birini bir vakitte, diğerini de başka bir vakitte vacip ya da müstehap kılabilir, ya da bir şeyi bir vakitte vacip (azimet) başka bir vakitte de ruhsat kılabilir. Bu durumda onun araştırılması gerekir.
vi. Veya biri azimet, diğeri ise ruhsat olabilir, tabiî bu, birincisinin aslî hüküm olduğu, ikincisinde de meşakkatin dikkate alındığı gözükmesi halinde olur.
Nesh delilinin bulunması halinde ise, onunla hükmedilir.
b) Hadislerden biri fiil beyanına yönelik, diğeri ise Rasûlullah'a (s.a.) isnad edilen bir söz (merfû) olabilir.
Bu durumda bakılır:
i. Eğer sözün, haram ya da vücûba delâleti kat'î değilse veya merfûluğu kesin değilse, o zaman bu hadisler farklı vecihlere ihtimalli olurlar.
ii. Eğer merfû hadis kat'î ise, o zaman fiilin, onunla tahsîs edildiğine ya da neshedildiğine yorulur ve dolayısıyla (tahsîs ya da nesh) karineleri araştırılır.
c) Her ikisi de sözlü hadis olabilir. Bu durumda:
i. Hadislerden biri bir konuda açık, diğeri hakkında da müevvel olur, tevîl yakın ise; bu durumda birinin diğerinin beyanı olduğuna hükmedilir.
ii. Tevilin uzak olması halinde böyle bir hükme gidilmez; gerçekten güçlü bir karinenin olması veya söz konusu tevilin fakîh bir sahâbîden nakledilmiş olması hali müstesnadır. Abdullah b. Selâm'ın cuma günü duaların kabul edildiği saatin, güneşin batmasından az Önce olduğunu söylemesi gibi. Ebû Hureyre [704] ise, bu saatin namaz vakti olmadığını ifade etmiştir. Rasûlullah (s.a.) ise:
"O saatte, bir müslüman ayakta namaz kılıyorken istekte bulunursa..." buyurmuştur. [705] Abdullah b. Selâm bunu, "namazı bekleyen ve sanki namazdaymış gibi ayakta duran" şeklinde tevil etmiştir. Bu görüldüğü gibi uzak bir tevildir, eğer bu fakih sahâbînin beyanı olmasaydı böyle bir tevil kabul edilemezdi.
Uzak tevilin ölçüsü, karinesiz ya da zorlama olmaksızın, normal akıl ve mantık ölçülerine vurulduğunda muhtemel görülmeyen bir mana olmasıdır.
Tevil, açık bir imâ veya mefhûma ya da mevrid-i nassa [706] muhalif ise, o takdirde asla caiz değildir.
Yakın tevile örnek, benzer bir hükümde âdeten bazı fertler hakkında kullanılmakta olan aram bir lâfzın, sadece o fertlere tahsis edilmesi; âmm bir lâfzın, övgü yergi gibi tesamüh yoluyla yer etmiş bir şey hakkında kullanılması, âmm bir lâfzın, hükmün aslını ifade ettikten sonra ona başka bir hüküm eklemek için sevkedil-miş olması... gibi şeylerdir. Bu, kaziyye-i mühmele kuvvetinde kılınır. Örnek:
"Göğün suladığının öşrü vardır." ***[707]***
"Beş veskten az olanın zekâtı yoktur." [708] hadisleri gibi.
Her birini, menât ve münâsibin uygun düşmesi halinde belli bir surete hasretmek, her ikisini de imkân bulunması halinde kerahete ve kısmen cevaz hükmüne, kullanılan ağır ifadenin (teşdîd), gerekli mukaddimesinin bulunması halinde zecre (caydırıcılığa) hamletmek... hep yakın tevil örnekleridir.
"Size murdar hayvan haram kılındı." [709] yani yemesi,
"Size analarınız haram kılındı." [710] yani onların nikâhları, "Nazar haktır." [711] yani tesiri, "Rasûl haktır." yani hak olarak gönderilmiştir,
"*Ümmetimden hata, unutma.., kaldırılmıştır."* [712] Yani bunlara gerekecek günah kaldırılmıştır,
"Tahâretsiz namaz yoktur." [713]
"Velîsiz nikâh yoktur." [714]
"Ameller ancak niyetlerledir." [715] Yani, Allah Teâlâ'nın bu şeylere bağladığı sonuçlar, bu haldeki tasarruflar üzerine doğmaz,
"Namaza kalktığınızda yüzünüzü (...) yıkayınız." [716] Yani eğer abdestli değilseniz...
Evet, buraya kadar verdiğimiz (bir takdiri gerekli kılan) bu örnekler, zahir olup müevvel değillerdir. Çünkü Araplar, bu lâfızlardan her birini bir yerde kullanmaktadırlar ve onunla o yere uygun düşen şeyi kastetmektedirler. Bu onların dili olmaktadır ve onlar bunları sözün zahirinden başka bir tarafa kaydırılması olarak görmemektedirler.

Fetva Ve Kaza Tasarrufuna Yönelik Farklı Hadislerin Değerlendirilmesi:

Farklı hadislerin, bir mesele hakkında fetva, bir olay hakkında kazâî hüküm olması durumunda bakılır; eğer ortada ayırıcı bir illet varsa, ona göre hükmedilir. Buna örnek: Bir genç, Rasûlullah'a (s.a.) oruçlu iken öpmenin hükmünü sormuş, bunu ona yasaklamıştı. Aynı şeyi bir yaşlı sorunca ona ruhsat vermişti.
Eğer hadislerden sadece birinin evvelinde, ihtiyacın bulunduğuna veya soruyu soranın ısrarına veya ikmâlden geri durur olduğuna ya da, aşırılığa kaçan birini bu tavrından vazgeçirmek amacı taşıdığına delâlet eden bir kayıt varsa, o zaman azimet ve ruhsatla hükmedilir.
Hadisler, zorda kalanlara gösterilen çıkış yolları, caniye verilmiş cezalar veya bir yeminden dolayı getirilmiş keffâretler şeklindeyse, o zaman onların her iki şeklinin de sahih olabileceğini kabul etmek caiz olacak, neshe de muhtemel bulunacaktır.
Özür kanı gören kadın hakkında işte bu esasa mebni hüküm verilir. O, böyle bir kadına bazen her namaz için boy abdesti alması fetvasını vermiş, bazen âdet günlerinde ya da -kadını iki durum arasında muhayyer bıraktığı görüşüne göre- fazla kan gelmesi halinde hayız görmekte olduğuna dair fetva vermiştir. Çünkü âdet ve kanın rengi, her ikisi de oruç hakkında hayız için belirti (mazinne) olmaya müsaittir. Bir görüşe göre üzerinde oruç borcu olarak ölen kimse hakkında yemek yedirmek konusu, yine bir görüşe göre namaz kılarken şüpheye düşen kimsenin hali de bu

kabildendir. O, şüphesini iki yoldan biriyle giderebilir: Doğruyu araştırmak ya da kesin olanı esas almak. Yine bir görüşe göre nesebin kâiflik [717] veya kur'a yoluyla isbatına hükmetmek de böyledir.

Tearuz Halinde Nesh Çözümü:

Eğer nesih delili varsa, o zaman neshin varlığına hami olunur. Neshin varlığının bilinmesi:

i. Bizzat Rasûlullah'ın (s.a.) beyanı ile olur: *"Ben, size daha önce kahirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım; şimdi ziyaret edin!"* [718] Hadisinde olduğu gibi.
ii. Aralarını telif etme imkânı bulunmaması şartıyla, birinin diğerinden daha sonra varid olduğunun bilinmesiyle olur.

Şâri' Teâlâ, bir hüküm indirir, sonra onun yerine başka bir hüküm koyar ve birinci hakkında bir açıklamada bulunmazsa, fakih sahâbîler, bundan ikinci hükmün birinciyi neshettiğini anlarlardı.
Veya hadisler farklılık arzeder ve sahâbî, onlardan birinin diğerini neshettiğine hükmederse, bu neshin varlığı hakkında açık olur; ancak yeterince kesin olmaz. Fukahanın, mezhep imamlarının görüşlerine ters düşmesi yüzünden hadisler hakkındaki mensuhtur sözleri ise, ikna edici değildir. Nesih onların ifadesine göre, bir hükmün yerine başkasının gelmesidir. Aslında ise nesih, hükmün son bulmasıdır. Bu da:
i. İlletinin sona ermesi sebebiyle,
ii. Hükmün aslî maksadı ortaya koyabilme özelliğini yitirmiş olması,
iii. İlleti geçersiz kılan bir mâni'in ortaya çıkması,
iv. Rasûlullah'a (s.a.) vahy-i celi ya da -birincisinin ictihâdî olması halinde- içtihadı yoluyla, bir hükmün diğerine tercihinin zahir olması.., gibi sebeplerle olur. Allah Teâlâ,
"Bizim huzurumuzda söz değiştirilmez." [719] Buyurur. (?)

Farklı Hadisler Arasında Telif İmkânının Bulunmaması (Tearuz):

Farklı hadislerin telif ve tevil imkânları bulunmadığı, nesholup olmadığı da bilinmediği zaman aralarında tearuz (çelişki) gerçekleşir. Bu durumda ikisinden biri aşağıdaki noktalar dikkate alınarak tercih edilir:
i. Sened üstünlüğü: Bu râvî sayısının çokluğu, râvînin fakih olması, muttasıllık bakımından güçlü oluşu, hadisin merfû olduğunun açıkça belirtilmiş olması, ravinin -müsteftî, muhatap ya da fiili işleyen kimse olması sebebiyle- bizzat olayın içinde biri olması gibi sebeplerle olur.
ii. Metin üstünlüğü: Bu birinin diğerine nisbetle daha güçlü ve açık olmasıyla olur.
iii. Hüküm ve illeti arasındaki ilişki: Bu da hükmün, şeriatın genel çerçevesine uygun, illetin ise etkisi açıkça bilinebilen hükme münasip bir illet olması yoluyla olur.
iv. Haricî bir etken: İlim ehlinin büyük çoğunluğunun onlardan birini kabul ile karşılaması gibi.
Bu saydığımız yollarla, hadislerden birinin diğerine tercih imkânı olduğunda, tercih edilen hadis alınır. Tearuza rağmen böyle bir tercih imkânı bulunamazsa, o zaman her iki hadis de delil olmaktan düşer. Bu ise, fiilen bulunması hemen hemen imkânsız olan nazarî bir varsayımdır.

Sahabî Kavli Ve Tearuz:

Sahabenin, "Emretti, yasakladı, hükmetti, ruhsat verdi..." gibi sözleri, sonra, "Emrolunduk, yasaklandık..." sözleri, sonra "şu, sünnettendir, şunu yapan Ebu'l-Kâsım'a (Rasûlullah'a (s.a.) isyan etmiştir..." sözleri, sonra "bu Rasûlullah'ın (s.a.) hükmüdür" şeklindeki sözleri.., bütün bunlar, hadisin merfû olduğunu ifade konusunda açıktır, ancak hükme medar olan illetin tasviri veya vacip, müstehap.., gibi hükmün tayini, umûm ya da husus oluşunun belirtilmesi gibi konularda ictihâd etmiş olmaları muhtemeldir.
Sahabînin, "Rasûlullah (s.a.), şöyle yapardı." sözü, o fiilin defaatle işlendiğini göstermesi konusunda açıktır ve bu durumda bir başkasının, başka bir şeyi yapar olduğunu söylemesi halinde, ikisi arasında tearuz meydana gelmez.
"Ona eşlik ettim, onu yasaklarken görmedim, biz onun zamanında bunu yapardık..." sözleri, takrir (onaylama) konusunda açıktır, fakat bu bir nass değildir.

Hadisler Arasında, Tarîkler Sebebiyle Meydana Gelen Farklılıklar:

Bazen, hadisler arasında, tarîklerin farklı olması sebebiyle ihtilâflar meydana gelmiş olabilir. Bu, hadisin mana ile rivayet edilmiş olmasından kaynaklanır. Hadis, farklı tarîklerden gelir ve sika ravîler onun lâfzında ihtilâfa düşmezlerse, bu, o hadisteki lâfzın Rasûlullah'a (s.a.) ait olduğunu gösterir. Bu durumda, asıl maksadı ifadenin ötesinde kullanılan takdim tehîr, vâv, fâ.., gibi zâid unsurlarla da istidlalde bulunmak mümkün olur.
Eğer râvîler, muhtemel manalara gelecek şekilde ihtilâf ederler, kendileri de fıkıh, hıfz ve çokluk bakımından birbirlerine yakın durumda olurlarsa, o zaman açıklık düşer ve o hadisle, ancak hepsinin müştereken ifade ettikleri manaya istidlal mümkün olabilir. Ravîlerin büyük çoğunluğu, hadisleri rivayet ederlerken asıl manaya önem verirler, lâfza fazla önem vermezler.
Eğer ravîler arasında mertebece farklılık varsa, o zaman sika (güvenilir), sayıca daha çok, olayı en iyi bilen râvîlerin hadisleri tercih edilir. Sika râvînin rivayeti, fazladan bir kaydın varlığını ifade ediyorsa, -meselâ, "Sıçradı" dedi, "kalktı" demedi; "Bedeni üzerinden suyu akıttı" dedi, "yıkandı" demedi ifadesi gibi-, o zaman bu ziyadelik alınır.
Aralarında fahiş bir şekilde farklılık bulunur, kendileri de derece itibarıyla birbirlerine yakın olurlar, birini diğerine tercihi gerektirecek bir unsur da olmazsa, o zaman üzerinde ihtilâf ettikleri noktalar düşer, dikkate alınmaz.

Mürsel, Karîne İle Güç Kazanır:

Mürsel hadis, bir karîne ile birlikte gelirse o takdirde onu delil olarak kullanmak sahih olur. Bu, mürselin, bir sahâbînin mevkuf sözüyle veya müsned zayıf hadisiyle ya da üstadlar farklı olmak kaydıyla bir başkasının mürseliyle birlikte varid olması, ilim ehlinin büyük çoğunluğunun görüşüne ya da sahih kıyasa veyahut bir nassın imâsına uygun düşmesi, sadece adalet sahibi üstadlardan mürsel olarak rivayet ettiği bilinen zevatın mürselleri olması.., gibi durumlarda olur. Böyle olan mürseller, müsned gibi değer görür; aksi takdirde ise itibara alınmaz.

Zabt bakımından kusurlu olan, fakat müttehem [720] bulunmayan, ya da hali meçhul olan râvîlerin rivayet ettikleri hadislerde de durum aynıdır ve geçerli olan görüşe göre bu tür hadisler, kıyasa muvafık olmak, İlim ehlinin büyük çoğunluğunun görüşüne uygun düşmek gibi kendilerine güç katan bir karine olmadan kabul edilmezler.
Sahabî, bir hadisi herhangi bir şekilde yorsa (tevîl etse), bu, eğer içtihada mahal bir konu ise, aksine hüccet ikâme edilinceye kadar, kısmen o hadisin o şekilde anlaşılması gerektiğinde açık olur. Dili bilen, akıl ve mantık sahibi olan kimselerin anlayacağı hal ve söz karineleri ile desteklenmesi halinde ise iyice güç kazanmış, olur.
Sahabe ve tabiîn uygulama ve sözleri (âsâr) arasında söz konusu olan ihtilâflara gelince, yukarıda anlatılan yollarla aralarının bulunması, cem ve telif edilmesi imkânı varsa, evvela bu yapılır. Bu imkân yoksa o zaman mesele hakkında iki ya da daha fazla görüş vardır, demektir. Dolayısıyla bunlardan hangisinin daha doğru olduğu araştırılır. Sahabe görüşleri konusunda onların yaklaşımlarım bilmek, gizli ilimlerdendir; çalış ki sen de ondan bir pay elde edesin.
Allah'u a'lem! [721]

Sikanın Rivayetinde Fazlalık Bulunması:

Sika bir ravinin rivayetinde, diğerlerinden farklı olarak bir fazlalık bulunur ve bu, diğer rivayetlerle çelişir bir durum arzetmezse, bu fazlalık kabul edilir. Mürsel hadisin müsned olarak rivayet edilmesi, isnadda bir râvînin fazla bulunması, hadisin söylendiği zamanı/mekanı belirtmesi, vürûd sebebini içermesi, sözün uzun olması, sözün manasını değiştirmeyecek ilave bir cümlenin bulunması.., gibi. Eğer, manayı değiştiren bir ifade yahut âdeten zikri terkedilmeyecek nadir bir söz içermesi gibi diğer rivayetlerle bağdaşmayacak bir fazlalıksa, kabul edilmez.

EK

1) Sahabe Ve Tabiîn İhtilaflarının Sebepleri:

Bil ki: Rasûlullah (s.a.) döneminde, fıkıh tedvin edilmiş değildi. O zamanlar şer'î hükümler üzerinde günümüz fakihlerinin durdukları gibi durulmazdı. Bilindiği gibi fakihler, her şeyin rükünlerini, şartlarım, mendup ve müstehaplarım en ince ayrıntısına varıncaya kadar delilleriyle birlikte, benzerlerinden ayırıcı şekilde ortaya koyarlar; bazı şekiller farzederler ve bu farazi meseleler üzerinde uzun uzun dururlar, mümkünse ayrıcalıklı noktalarını belirlerler, tanımlamalara giderler, hasrı mümkün olanları belirlemeye çalışırlar ve benzeri tekellüflere girerler.

Rasûlullah (s.a.) Döneminde Fıkıh:

Oysaki Rasûlullah (s.a.) döneminde durum böyle değildi. O, abdest alırdı, sahabe onun nasıl abdest aldığını görür ve, bu rükündür, şu müstahaptır.., gibi bir açıklamaya girmeksizin gördükleri gibi amel ederlerdi. Rasûlullah (s.a.) namaz kılar, onlar onun nasıl namaz kıldığını görürler, kendileri de aynen onun gibi kılarlardı. O, haccetmişti, insanlar onun nasıl haccettiklerini görmüşler ve aynen onun yaptığı gibi yapmışlardı. Bu, Rasûlullah'ın (s.a.) genelde takip ettiği yol oluyordu; o, meselâ abdestin farzı altıdır veya dörttür gibi bir açıklamada bulunmamıştı, insanların abdest organlarını peşipeşine yıkamayacağı varsayımım düşünerek, şöyle olursa sahih, böyle olursa fâsid olur gibi -bazı istisnalar hariç- bir davranışa girmemişti.

Sahabe Çok Az Soru Sorardı:

Sahabe, bu gibi konularda Rasûlullah'a (s.a.) zaten çok az soru sorarlardı. İbn Abbâs, konu ile ilgili olarak şöyle demiştir:
"Rasûlullah'ın (s.a.) ashabından daha hayırlısını görmedim; vefat edinceye kadar ona sadece onüç mesele sormuşlardır; sorduklarının hepsi de Kur'ân'da yer almaktadır.
"Sana haram ayı ve o ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük günahtır." [722]
"Sana aybaşı halini soruyorlar..." [723] Ayetleri gibi." O, devamla şöyle demiştir:
"Onlar, sadece kendilerine bir faydası dokunacak şeyleri sorarlardı."
İbn Ömer de:
"Olmayan şeyi sorma; çünkü ben (babam) Hz. Ömer'in, olmayan şeyler hakkında soru soranlara lanette bulunduğunu duydum." demiştir.
el-Kâsım (ö. 102/720) ise:
"Sizler, bizim sormadığımız şeyleri soruyor; bizim kurcalamadığımız konuları eşeliyorsunuz; ne olduklarını bilmediğim şeyler soruyorsunuz. Eğer biz onları bilseydik, onları gizlememiz bize helâl olmazdı." demiştir.
Ömer b. İshâk da şöyle demiştir:

“Rasûlullah’ın ashabından yetişip gördüklerim, göremediklerimden daha çoktur. Onlardan daha kolay ve sade bir hayat tarzı sergileyen, daha az zorluk çıkaran bir topluluk görmedim.”
Ubâde b. Büsr el-Kindî’ye, erkekler arasında ölen ve aralarında yakın akrabası bulunmayan bir kadının durumunu sorarlar. O şöyle cevap verir:
“Ben öyle insanlara (ashaba) yetiştim, onlar hiç sizin gibi işi zora sürmezler, sizin meselelerinizi kendilerine problem edinmezlerdi.”
Bu haberleri ed-Dârimî rivayet etmiştir.

Ashâby Rasûlullah’ın (s.a.) Tasarruflarına Tanık Olmuşlardı:

İnsanlar gelerek Rasûlullah’a çeşitli konularda sorular sorarlar, o da onlara fetva verirdi, kendisine çeşitli dâvalar arzedilir, onları hükme bağlardı, insanları iyi şeyler yaparken görür, bu yüzden onları över ve takdirlerini bildirir, kötü şeyler yaptıklarını gördüğünde de, tepki gösterir ve yaptıklarının iyi olmadığını belirtirdi. Bütün bu verdiği fetvalar, sonuca bağladığı dâvalar, yapılan kötü şeylere karşı gösterdiği tepkiler.., hep insanların hazır bulunduğu meclislerde cereyan etmişti.

Hz. Ebû Bekir Ve Hz. Ömer, Bilmedikleri Konu Hakkında Hadis Olup Olmadığını Sorarlardı:

İşte bunun içindir ki, Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.), hakkında bilgi sahibi olmadıkları bir mesele ile karşılaştıklarında, konuyla ilgili Rasûlullah’ın (s.a.) bir hadisi olup olmadığını sorarlardı.
Hz. Ebû Bekir (r.a.), miras konusunda ninenin durumu ile ilgili olarak:
“Rasûlullah’ın onun hakkında bir şey buyurduğunu duymadım.” demiş ve insanlara sormuştu. Öğle namazını kıldıktan sonra:
“Nine hakkında Rasûlullah’tan bir şey işiteniniz var mı?” diye sordu. Muğîre b. Şu’be:
“Ben varım!” dedi. Ona:
“Ne buyurdu?” diye sordu. Muğîre:
“Ona altıda bir verdi.” deyince,
“Bunu, senden başka bilen var mı?” diye sordu. İçlerinden Muhammed b. Mesleme onu tasdik edince, Hz. Ebû Bekir, nineye altıda bir hisse verdi.
Hz. Ömer’in, düşürülen ceninin diyeti (gurre) hakkında insanlara sorması ve sonunda Muğîre’nin verdiği haber doğrultusunda hükmetmesi [724], veba hakkında onlara danışması ve sonunda Abdurrahman b. Avf’in bildirdiği hadis doğrultusunda hareket etmesi, mecûsîlerin statülerinin belirlenmesi konusunda yine onun bildirdiği hadisle amel etmesi [725], Abdullah b. Mes’ûd’un, kendi reyi ile verdiği bir hükme, Ma’kıl b. Yesâr’ın bildirdiği bir hadisin uygun düşmesi üzerine sevinmesi, Ebû Musa’nın, Hz. Ömer’in kapısını üç kere çalması ve cevap alamayınca dönmesi, niçin böyle davrandığını soran Hz. Ömer’e, konuyla ilgili hadis olduğunu söylemesi ve bunun üzerine Hz. Ömer’in bahsettiği hadise tanık bulmasını istemesi ve Ebû Saîd’in Ebû Mûsâ lehine tanıklık etmesi.., evet bütün bunlar konuyla ilgili örneklerdir ve bunlar pek çoktur, herkesçe bilinmektedir; gerek Sahîhayn ve gerekse Sünen kitaplarında mevcut bulunmaktadır.

Sahabe, Rasûlullah’tan Kendi Görüp İşittiklerini Nakletmişlerdir:

Kısaca söylemek gerekirse, Rasûlullah’ın (s.a.) âdeti böyleydi, yani o ne yaptıysa yanında insanlar hazır bulunurdu. Her sahâbî, kendi bulduğu imkân nisbetinde, onun ibadetine, fetvalarına, kazâî hükümlerine tanık olmuş, onları bellemiş, kavramış, onlardan her biri hakkında onu kuşatan kendisine has karineler sayesinde bir fikir edinmiştir. Bunun sonucunda da onlardan bir kısmını mübâhlığa yormuş, bir kısmım, kendince yeterli gördüğü emare ve karineler sebebiyle neshe hamletmiştir. Bunu yaparken onların dayandıkları tek şey, kalplerinin buna yatması ve kendilerinde o doğrultuda bir kanaatin hasıl olmasıdır; onlar öyle istidlal yollarına vb. bakmazlardı. Nasıl ki Araplar, kendi aralarında konuşurlarken, hiç farkına varmadan sarahat, işaret ve îmâ yoluyla sözden ne kastedildiğini anlarlar ve bu konuda tereddüt göstermezlerse, ashap da hadisleri öylece anlardı.
Onlar bu hal üzere iken, Rasûlullah (s.a.) dönemi sona erdi. Zamanla ashap, çeşitil ülkelere dağıldılar ve her biri gittiği yerde kendisine uyulan önderler halini aldı. Olaylar çoğaldı, yeni yeni problemler ortaya çıktı. İnsanlar bunlar hakkında onlardan fetva istediler. Her biri, kendi ezberinde olan bilgiler doğrultusunda, ya da o bilgilerden istinbat yoluyla cevaplar verdi. Eğer ezberi ve onlardan istinbat yoluyla çıkardığı sonuçlar arasında cevap olabilecek bir şey bulamadıysa, kendi re’ylerine dayalı ictİhâdda bulundular. Rasülullah’ın (s.a.) açıklamalarında hükme medar kıldığı illeti kavradılar ve o illetin her bulunduğu yere hükmü koydular. Bu konuda mümkün mertebe Rasûlullah’ın (s.a.) amacına uygun düşmeye çalıştılar ve gevşeklik göstermediler.
İşte bu aşamada aralarında görüş ayrılıkları meydana geldi. Bunlar çeşitli şekillerde kendisini gösterdi:

Sahabe İhtilâflarının Sebepleri:

1. Herhangi bir sahâbî, Rasûlullah’tan (s.a.) bir mesele hakkında bir hüküm ya da fetva işitmiş, diğeri ise onu işitmemiş olur. Sonunda o konuda (biri hadisle hükmederken diğeri) kendi re’yi ile ictihâd eder: Bu durumda şu sonuçlar ortaya çıkabilir:
i. İctihâd eden sahabînin görüşü, hadise uygun düşebilir. Buna Nesâî ve daha başkalarının rivayet ettiği şu olay örnek gösterilebilir: İbn Mes’ûd’a (r.a.), kocası ölen ve mehri belirlenmeyen bir kadının durumunu sorarlar. İbn Mes’ûd:
“Ben, bu konuda Rasûlullah’ın (s.a.) bir hükümde bulunduğunu görmedim.” der. Bir ay boyunca ona gidip gelirler ve bir cevap vermesi için ısrar ederler. Sonunda re’yi ile ictihâd eder ve kadına ne az ne çok emsal mehir gerekeceğine, iddet bekleyeceğine ve mirasçı olacağına hükmeder. Ma’kıl b. Yesâr kalkar ve Rasulullah’ın (s.a.) kendilerinden bir kadın hakkında aynı şekilde hükmettiğine tanıklık eder. İbn Mes’ûd buna öyle çok [726]

sevinir ki, müslüman olduktan sonra hiçbir şeye bu kadar sevinmemiştir.
ii. Aralarında tartışma olur, bunun sonunda zann-ı galip doğuracak şekilde bir hadisin varlığı ortaya çıkar ve sahâbî içtihadından vazgeçerek, hadisin gereğine döner. Hadis imamlarının rivayet ettikleri şu olay buna örnek teşkil eder: Ebû Hureyre, önceleri cünüp olarak sabahlayan kimsenin orucunun sahih olmayacağı görüşünde idi. Sonunda Rasûlullah'ın (s.a.) hanımlarından biri, ona bu görüşünün aksini haber verince kendi görüşünden vazgeçti.
iii. Hadis sahâbîye ulaşır; ancak onu zann-ı galip doğuracak şekilde görmez. Bu yüzden de içtihadını değiştirmez, üstelik hadisi eleştirir. Buna örnek olarak da şunu gösterebiliriz: Temel hadis kitaplarında yer aldığına göre Fâtıma bt. Kays, Hz. Ömer'in yanında tanıklık ederek, kendisinin üç talâk ile boşandığını, Rasûlullah'ın (s.a.) kendisine ne nafaka ne de oturacak ev verdiğini söyler. Hz. Ömer, onun tanıklığını reddeder ve şöyle der:
"Doğru mu yalan mı söylediğini bilmediğimiz bir kadının sözüne bakarak Allah'ın kitabım terkedemem. Ona nafaka ve oturacak ev verilir." Hz. Aişe (r.a.) de, Fâtıma'ya -ne nafaka ne de oturacak ev verdi' sözünü kastederek-, "Allah'tan korkmaz mısın?!" demiştir.
Başka bir örnek: Sahîhayn'da yer aldığına göre, Hz. Ömer'e göre, cünüp olup da su bulamayan kişi için teyemmüm yeterli değildi. Ona Ammâr, bir rivayette bulunarak, kendisinin Rasûlullah (s.a.) ile birlikte bir seferde bulunduğunu, bu esnada kendisinin cünüp olduğunu ve su bulamadığım, bunun üzerine toprağa iyice belendiğini ve gelip durumu Rasûlullah'a (s.a.) andığını, Rasûlullah'ın:
"Sana sadece şöyle yapman yeterliydi." deyip, ellerini yere vurduğunu ve onlarla yüzünü ve ellerini meshettiğini söyledi. Hz. Ömer, kabul etmedi ve onu gördüğü gizli bir illetten dolayı hüccet olabilecek özellikte bulmadı. Sonra ikinci tabakada hadis daha başka yollarla şöhret kazandı ve sıhhati zedeleyici görülen gizli illet ortadan kalktı. Bunun sonucunda da âlimler, hadisi hüccet olarak kullandılar.
iv. Hadisin sahâbîye hiç ulaşmaması: Buna, Müslim'in rivayet ettiği şu hadise örnek olmaktadır: İbn Ömer, kadınlara yıkanırken saç örgülerini çözmelerini emrederdi. Hz. Âişe, bunu işitince şöyle dedi:
"Doğrusu hayret şu İbn Ömer'e! Başlarını tıraş etmelerini emretmiyormuş bari! Ben Rasûlullah (s.a.) ile bir kaptan (su alarak) yıkanırdım; başıma üç defa su dökmeden öte başka bir şey yapmazdım." [727]
Başka bir örnek de şudur: Zührî'nin anlattığına göre, Hind, Rasûlullah'ın (s.a.) özür kanı gören kadın hakkındaki ruhsatını duymamış, bu yüzden namaz kılamadığı için ağlarmış.
2. İhtilâf sebeplerinden biri de şudur: Ashap, Rasûlullah'ı (s.a.) bir iş yaparken görürler, bazıları onu ibadet (kurbet) diye yorumlarken, diğer bir kısmı mübahlığa hamleder. Buna örnek olarak şunu gösterebiliriz. Temel hadis kitaplarında yer aldığı üzere Rasûlullah (s.a.), hacıların Minâ'dan ayrılmaları esnasında Ebtah'da (Muhassab) bir süre durmuştu. Ebû Hureyre ve İbn Ömer, bu duruşun bir tür ibadet şekli olduğu görüşüne kapıldılar ve orada durmayı haccın sünnetlerinden saydılar. Hz. Âişe ve İbn Abbâs ise bunun kasıtlı olmadığını, Rasûlullah'ın (s.a.) orada tesadüfen durduğunu kabul ettiler; dolayısıyla da orada durmayı haccın sünnetlerinden saymadılar.
Başka bir örnek: Çoğunluk ulemânın görüşüne göre hacda tavaf esnasında remel yapmak sünnettir. İbn Abbâs'a göre ise, Rasûlullah (s.a.) bunu, müşriklerin, "Yesrib humması, müslümanları çökertmiş." sözleri üzerine ibadet kastı olmaksızın yapmıştır ve sünnet değildir.
3. Yanlış anlama (vehim) ihtilâfı: Buna örnek olarak şunu söyleyebiliriz. Rasûlullah (s.a.) haccetmiş, insanlar da onu görmüşlerdi. Bazıları, onun temettü' haccı, bazıları kıran haccı bazıları da ifrâd haccı yaptığını sandılar ve böylece aralarında ihtilâf meydana geldi.
Başka bir örnek: Ebû Davud'un rivayetinde Saîd b. Cübeyr şöyle anlatır: Ben, Abdullah b. Abbâs'a:
"Ey Ebû'l-Abbâs! Rasûlullah'ın (s.a.) ihramı (hacca niyeti) hakkındaki ashabın ihtilâfından dolayı hayrete düştüm." dedim. O:
"Ben, bu konuyu herkesten iyi bilenim" dedi ve şöyle anlattı: Rasûlullah (s.a.) sadece tek bir hac yapmıştı. İhtilâfa işte bundan düşmüşlerdir. Şöyle ki: Rasûlullah (s.a.) hac için yola çıktı. Zülhuleyfe mescidinde iki rekat namaz kılıp hemen orada ihrama girdi ve hac için telbiye getirdi. Bunu orada bulunanlar işitip bellediler. Sonra Rasûlullah (s.a.) devesine bindi, devesi ayağa kalkınca, telbiye getirdi; bir kısım kimseler de bu telbiyeye yetişebildiler. Çünkü halk, şuradan buradan gruplar halinde geliyordu. Rasûlullah (s.a.) devesini kaldırınca telbiyede bulunduğunu işitip:
"Rasûlullah (s.a.) sadece devesini kaldırınca telbiyede bulundu." dediler. Sonra Rasûlullah (s.a.), yoluna devam itti. Beydâ tepesinin zirvesine çıkınca yine telbiyede bulundu. Bazı kimseler de Rasûlullah'a (s.a.) o anda yetiştiler ve:
"Rasûlullah (s.a.) sırf Beydâ tepesine çıkınca telbiyede bulundu." dediler. Allah'a yemin ederim ki, Rasûlullah (s.a.) (Zülhuleyfe'de) namaz kıldığı yerde hacca niyet etti. Hem devesine binince hem de Beydâ tepesine çıkınca telbiyede bulundu." [728]
4. Unutma ve yanılmadan kaynaklanan ihtilâflar: Rivayete göre İbn Ömer, Rasûlullah'ın (s.a.) Receb ayında bir umre yapmış olduğunu söylemişti. Hz. Âişe, bunu İşitti ve onun yanılmış olduğunu söyledi.
5. Tam anlamamadan (zabt hatasından) kaynaklanan ihtilâflar:
Rivayet olunduğuna göre İbn Ömer, Rasûlullah'ın (s.a.),
"Üzerine ailesi ağladığı için ölü, azap görür." buyurduğunu söylerdi. Hz. Âişe, bunu duyunca, onun hadisi yanlış zabtettiğini söyledikten sonra işin doğrusunu şöyle izah etti: Rasûlullah (s.a.) geçerken, ölen yahudi bir kadınına ailesinin ağlamakta olduğunu gördü. Bunun üzerine:
"Onlar, ona ağlıyorlar; o ise kabrinde azap görüyor." buyurdu. İbn Ömer, hadisi tam zabtedemediğinden, ağlamayı, azabın sebebi anlamış, hükmü de her ölü hakkında genel sanmıştı.
6. Hükmün illetini anlamadan kaynaklanan ihtilâfları: Buna, cenaze için ayağa kalkma meselesini örnek verebiliriz. Bazı sahâbî âlimler, cenaze için ayağa kalkmanın illetinin meleklere saygı olduğunu, dolayısıyla mümin kâfir her ölüyü kapsayacağını söylemişlerdir. Diğer bir kısım ise, ölümün dehşetinden dolayı ayağa kalkılır, bu itibarla mü'min olsun kâfir olsun her cenaze için kalkılır, demişlerdir. Diğer bir kısım ise:
"Bir gün Rasûlullah'ın (s.a.) yanından bir yahudi cenazesi geçmişti. Rasûlullah (s.a.), cenazenin, başından yüksek bir seviyeden geçmesini istemediğinden ayağa kalkmıştır." şeklinde bir izah getirerek, ayağa kalkma işinin sadece kâfir cenazesine mahsus olduğunu söylemişlerdir.
7. Farklı hadisler arasını bulma konusunda ortaya çıkan ihtilâflar: Buna şunu örnek verebiliriz: Rasûlullah (s.a.) Hayber gününde müt'a nikâhına izin vermiş, sonra Evtâs (Huneyn) savaşı sırasında bu konudaki izini yenilemiş, daha sonra da yasaklamıştı. İbn Abbâs:
"İzin, zarurete binaen verilmişti; yasak da zaruretin sona ermesindendir. Dolayısıyla hüküm eski hali üzere bakîdir." demiştir.
Çoğunluk sahabe âlimleri ise, iznin ibâha için olduğunu, yasağın ise ibâha hükmünü neshettiğini söylemişlerdir.
Başka bir örnek: Rasûlullah (s.a.) kazayı hacet esnasında kıbleye yönelinmesini yasaklamıştı. Bir kısım sahâbîler, bu hükmün genel olduğu ve

mensûh olmadığı görüşünü kabul etmişlerdir.
Câbir (r.a.), Rasûlullah'ı (s.a.), ölümünden bir yıl önce kıbleye yönelmiş halde işerken görmüş ve bunun daha önceki yasak hükmünü neshettiği görüşüne varmıştır.
İbn Ömer ise, Rasûlullah'ı (s.a.) önünü Şâm, arkasını kıble tarafına dönük olarak kazayı hacette bulunduğunu görmüş ve buna dayanarak çoğunluk sahabenin görüşünü reddetmiştir.

Bir kısım sahâbî de bu iki rivayet arasını telif etmiştir. Bu meyanda Şa'bî [729] ve daha başkaları, yasağın açık araziye mahsus olduğunu, kapalı mekanlarda ise, önü ya da arkayı dönmenin bir sakıncası olmadığını söylemiştir.
Bir başka grup ise, sözlü yasak hükmünün âmm (genel) olduğunu, fiilin ise, bizzat Rasûlullah'ın (s.a.) kendisine mahsus olma ihtimalinin bulunduğunu söylemiş, dolayısıyla bu fiilin, yasak hükmünü nesh ya da tahsis edemeyeceği görüşünü benimsemişlerdir.

Tabiîn Devri İhtilâflarının Sebepleri:

Kısaca, Rasûlullah'ın (s.a.) ashabı farklı görüşlere sahip olmuşlar, kendilerinden sonra gelen tabiîn nesli de, elde edebildikleri kadar onların ilimlerim almışlardır. Bu meyanda onlardan duydukları Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini ezberlemişler, kendi görüşlerini öğrenmişler, onları kavramışlar, imkânları nisbetinde farklı görüşler arasını bulmaya çalışmışlar, bazı görüşleri diğerlerine tercih etmişlerdir. Bu arada bazı sahâbî görüşleri -büyük sahâbîlere ait bile olsa- önemini yitirmiş ve kabul görmemiştir. Hz. Ömer ve İbn Mes'ûd'un, cünüp kimse için teyemmümün yeterli olmayacağı hakkındaki görüşleri böyledir. Ammâr, Imrân b. el-Husayn ve daha başkalarından bu konuda gelen hadislerin zaman içerisinde herkesçe bilinir bir hal alması, onların bu görüşünün kale alınmamasını gerektirmiştir.
Böylece, tabiîn ulemâsından her birinin kendine ait bir mezhebi oldu ve her memlekette bir imam ortaya çıktı. Meselâ, Medine'de: Saîd b. el-Müseyyeb [730] (v. 94/712) ve Salim b. Abdullah b. Ömer (106/724); bu ikisinden sonra Zührî (ö. 124/741), Kâdî Yahya b. Sa'îd (143/760), Rabîa b. Abdurrahman (ö. 136/753),
Mekke'de: Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 115/733),
Kûfe'de: İbrahim en-Neha'î (ö. 96/714), Şa'bî (ö. 103/721),
Basra'da: Hasan el-Basrî (110/728),
Yemen'de: Tâvûs b. Keysân (ö. 106/724),
Şam'da: Mekhûl (ö. 118/736) gibi âlimler yetişti.
Allah Teâlâ, bunların ilimlerine susamış nesiller peyda etti, onlar bu âlimlerin ilimlerine rağbet ettiler ve onlardan hadis, sahabe fetva ve görüşlerim aldılar, sonra bu âlimlerin bizzat kendi görüş ve tetkiklerini tahsil etmeye başladılar. Problemi olanlar, fetvalarını onlardan istediler, aralarında ilmî mübahaseler oldu, taraflar davalarını onlara götürdüler... Bütün bunların sonucunda Sa'îd b. el-Müseyyeb, İbrahim ve emsali büyük tabiîn âlimleri, fıkhın bütün konularını bir araya getirdiler, onlar, bâb bâb her konuyla ilgili olarak seleflerinden almış oldukları esaslara (usûl) sahip bulunuyorlardı.

Hicaz Ekolü:

Sa'îd b. el-Müseyyeb ve arkadaşları, Haremeyn (Mekke ve Medine) âlimlerinin, fıkıhta en güçlü ve güvenilir kimseler olduğu kanaatinde idiler. Bunların fıkıh bilgilerinin temelini, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe ve İbn Abbâs'ın fetvaları, Medine kadılarının hükümleri oluşturuyordu. Bunlar, imkânları nisbetinde fetva ve hükümleri topladılar sonra bunları eleştirici bir gözle tetkikten geçirip değerlendirmeye tabi tuttular; Medine âlimleri arasında ittifak halinde bulunan hükümlere dört elle sarıldılar, ihtilaflı bulunan meselelerde ise tercihe giderek en güçlü ve ağır basanını aldılar. Bunu yaparken de, çoğunluğun görüşü olmak, güçlü bir kıyasa ya da Kitap ve sünnetten çıkarılan açık bir sonuca uygun düşmek gibi kıstaslar kulandılar.
Onlardan kendilerine ulaşan veriler arasında meselenin cevabını bulamadıkları zaman, onların sözleri dışına çıkarak îmâ ve iktizâ delâletlerini araştırdılar. Bütün bunların sonucu olarak bâb bâb her konuyla ilgili pek çok mesâile sahip oldular.

Küfe Ekolü:

İbrahim en-Neha'î [731] ve arkadaşlarına göre ise, Abdullah b. Mes'ûd ve yakınları, fıkıhta en üstün yere sahiptiler. Nitekim Alkame [732] bunu Mesrûk'a söylediği şu sözüyle ifade etmiştir:
"Onlar içerisinde Abdullah b. Mes'ûd'dan daha güçlü biri var mıdır?!" Bu konuda Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/769) Evzâî'ye (ö. 176/792) sözü de şöyle olmuştur:
"İbrahim, Sâlim'den daha fakihtir, sahâbîlik üstünlüğü olmasaydı 'Alkame, Abdullah b. Ömer'den daha fakihtir' derdim. Abdullah ise, o (bildiğin) Abdullah'tır."
İbrahim'in bilgi kaynağını, Abdullah b. Mes'ûd'un fetvaları, Hz. Ali'nin hüküm ve fetvaları, Kadı Şüreyh'in ve diğer küfe kadılarının verdikleri hükümler teşkil etmektedir. O, imkânı nisbetinde bunları toplamış ve sonra onları, aynen İmam Mâlik'in, Medine ekolüne ait verileri değerlendirmeye tabi tutması gibi değerlendirmiş, tasnif etmiş, tahriclerde bulunmuş ve bunun sonucunda bâb bâb fıkhın bütün konularım içeren bir hülâsaya ulaşmıştır.
Sa'îd b. el-Müseyyeb, Medine fakihlerinin sözcüsü durumundaydı. Onlar içerisinde Hz. Ömer'in uygulamalarını en iyi bilen, Ebû Hureyre'nin hadislerini en iyi ezberleyen o idi. İbrahim ise Küfe fukahasının sözcüsü gibiydi. Bu ikisi bir şey söylerler ve onu herhangi bir kimseye nisbet etmezlerse, o şey çoğu kez sarahaten ya da îmâ... vb., yoluyla seleften birine mensup bulunurdu.
Memleketlerindeki diğer âlimler, bu iki âlim etrafında bir araya geldiler. Onlardan ilim tahsil ettiler, esaslar aldılar ve bu esaslar ışığında yeni yeni

sonuçlara ulaştılar (tahrîc).
Allah'u a'lem!

2) Fukahâ Mezhepleri Arasındaki İhtilâfların Sebepleri:

Bil ki: Allah Teâlâ, Rasûlullah'ın (s.a.),

"Bu ilmi, her neslin değerli ve üstün olanları yüklenir." [733] Müjdesini doğrulamak için tabiîn asrından sonra da ilme sahip çıkan bir kuşak çıkardı. Bunlar halkalarına katıldıkları tabiîn âlimlerinden abdest, gusül, namaz, hac.., gibi ibadetlerin, nikâh, alış veriş türleri ve benzeri her zaman için karşılaşılabilen muamelelerin nasıl yapıldıklarını öğrendiler, Rasûlullah'ın (s.a.) habislerini rivayet ettiler, İslâm diyarlarında görev yapmakta olan kadıların verdikleri hükümleri, müftîlerin fetvalarını öğrendiler, çeşitli problemleri gündeme getirdiler ve bütün bunlar hakkında ictihâd ettiler. Bunlar, zamanla halkın ululanı oldular ve işler kendilerine havale edilir oldu. Bunlar, üstadlarının yolu üzere gittiler, îmâ ve iktizâ delâletlerinin araştırılmasında ihmal göstermediler. Böylece hüküm verdiler, fetva çıkardılar, rivayette bulundular, ilim öğrettiler...
Bu tabakada yer alan âlimlerin yaptıkları aşağı yukarı aynıydı. Bunların metotlarını şöylece özetlemek mümkündür:
1. Rasûlullah'ın (s.a.) hadisleriyle müsned ve mürsel ayırımı yapılmaksızın amel ettiler.
2. Sahabe ve tabiîn görüşlerine dayandılar. Çünkü biliyorlardı ki, bu görüşler:
i. Ya Rasûlullah'tan (s.a.) nakledilmiş hadislerdi; ancak sahabe ya da tabiîn (hadisi doğrudan Rasûlullah'a (s.a.) nisbet etmeyi) uygun görmediğinden onu mevkuf şekle sokmuşlardı. Şu örnekte olduğu gibi: İbrahim en-Neha'î, Rasûlullah'ın (s.a.) muhâkale [734] ve müzâbene [735] satışlarını yasakladığı hadisini rivayet etmişti. Kendisine: "Rasûlullah'tan bundan başka hadis bilmez misin!" dediklerinde:
"Elbette bilirim, ancak 'Abdullah şöyle dedi', 'Alkame şöyle dedi' demek, bana daha sevimli geliyor." diye cevap verdi.
Şa'bî'ye (ö. 103/721) bir hadis sorulmuş ve onun Rasûlullah'a (s.a.) ref edildiği (merfû olduğu) söylenmişti. O: "Hayır! Hadisin, Rasûlullah'ın (s.a.) berisinde birine nisbet edilmesi bize daha sevimlidir. Şayet onda bir ziyade ya da noksanlık olsa, bu Rasûlullah'ın (s.a.) berisindeki üzerinde kalacak; Rasûlullah'a (s.a.) nisbet edilmemiş olacaktır." demişti.
ii. Ya hakkında nass bulunan şeylerden istinbat yoluyla çıkarılmış sonuçlardı.
iii. Ya da ictihâdları sonucu olacaktı. Bu konuda ise onlar, kendilerinden sonra gelen nesillere nisbetle çok üstün bir yere sahiptiler. Görüşlerinde daha isabetli, zaman bakımından vahiy dönemine daha yakın, (olayları yaşamış olmaları itibariyle) dinî ilimlere daha vakıf idiler. Bu durumda onların ictihâdlanyla amel etmek taayyün etmektedir. Ancak kendi aralarında ihtilâf etmişler ve Rasûlullah'ın (s.a.) hadisi de onların görüşlerine açıkça muhalif düşmüşse o zaman onların görüşleriyle amel edilmez.
3. Bu dönemdeki âlimler, Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerinin farklılık arzetmesi halinde, konuyla ilgili sahabe görüşlerine başvurmuşlardır. Eğer, birbiriyle çelişir halde bulunan bu hadislerden bir kısmı hakkında mensuhtur demişlerse yahut zahir manasından başka bir manaya yormuşlarsa veya böyle bir açıklamada bulunmamakla birlikte o hadisin terki ve gereği ile amel etmeme konusunda görüşbirliği halinde olmuşlarsa, o takdirde bu, o hadiste bir illet olduğunu ortaya koyma ya da nesih ya da teviline hükmetme gibi sayılacağından onlara tabi olmuşlar, hadisi terketmişlerdir.
Köpeğin kabı yalaması halinde yedi defa yıkanmasını âmir hadis [736] hakkında İmam Mâlik'in:
"Bu hadis rivayet edilegelmiş ama, aslı nedir? Bilmiyorum." sözü bu mananın bir ifadesi olmaktadır. Bu sözü, İbn Hâcib, Muhtasaru'l-usûl'ünde rivayet etmiştir. Fukahanın bu hadisle amel ettiklerini görmedim.
4. Bir meselede sahabe ve tabiîn görüşlerinin farklılık arzetmesi halinde, her âlime göre tercihe şayan olan elbetteki kendi memleketinde yaşayan üstadlara ait olan ve orada kabul gören görüş olacaktır ve öyle de olmuştur. Çünkü kişi, kendi memleketinin âlimlerine ait görüşlerin sahih ve güçlüsünü zayıfından ayırmada daha bilgili, onlara uygun düşecek esasları (usûlü) belirlemede daha vakufıyetli olur, kalbi onların üstünlüklerine ve ilimde derinliklerini dolayısıyla da görüşlerini kabule daha meyyal bulunur.
Meselâ, Medinelilere göre Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Ömer, Hz. Âişe, İbn Abbâs, Zeyd b. Sabit [737] (ö, 45/665) gibi sahâbîlere ve Sa'îd b. el-Müseyyeb -ki bu zat, Hz. Ömer'in uygulamalarını, Ebû Hureyre'nin hadislerini en iyi bilen kişidir- Urve (ö. 94/712), Salim, Atâ b. Yesâr (ö. 115/733), Kasım, Ubeydullah b. Abdullah (ö. 98/716), ez-Zührî, Yahya b. Sa'îd, Zeyd b. Eşlem, Rabî'a.., gibi onların talebeleri durumunda olan zevata ait görüşler, başkalarının görüşlerine nazaran kabule daha lâyıktır. Zira Rasûlullah (s.a.) Medine'nin üstünlükleri hakkında hadisler buyurmuş, bunun ötesinde Medine, her asırda fukahanm çöreklendiği, ulemânın kendisine merkez edindiği bir yer özelliği arzetmiştir. [738] İmam Mâlik'in, Medine ehlinin görüş ve uygulamalarına özel bir yer vermesinin sebebi işte budur.
Kûfelilere göre ise, Abdullah b. Mes'ûd ve talebelerinin görüşleri, Hz. Ali, Şüreyh ve Şa'bî'nin kazâî hükümleri, İbrahim'in fetvaları kabule, diğerlerine nazaran daha şanslıdır. Alkame'nin, Mesrûk'a, (dedenin iki kız, oğlun kızı, oğulun oğlu ve iki kızkardeş bulunması halinde [739] mirasa ortak kılınması (teşrik) konusunda Zeyd b. Sâbit'in görüşüne meyletmesi sebebiyle
"İçinizde Abdullah b. Mes'ûd'dan daha güçlü biri var mıdır?!" demesine karşılık:
"Hayır, fakat Zeyd b. Sabit ve Medine ehlini (onu) ortak kılarlarken gördüm." demesi, ulemâ katında Medine ehlinin uygulamasının değerini göstermektedir.
5. Ekol olmuş memleketlerdeki âlimler bir şey hakkında görüşbirliği etmişlerse, onu dört elle kabullenmişlerdir. İmam Mâlik'in,
"Bizce, üzerinde hiçbir ihtilâf bulunmayan sünnet, şöyle şöyledir." derken kastettiği şey işte budur.
6. İhtilaflı bulunan meselelerde ise tercihe giderek en güçlü ve ağır basanını almışlardır. Bunu yaparken de, çoğunluğun görüşü olmak, güçlü bir kıyasa ya da Kitap ve sünnetten çıkarılan açık bir sonuca uygun düşmek gibi kıstaslar kulanmışiardır. İmam Mâlik'in,
"Bu, işittiklerimin en güzeli" demesi, bu esasın ifadesi olmaktadır.
7. Onlardan kendilerine ulaşan veriler arasında meselenin cevabını bulamadıkları zaman, onların sözleri dışına çıkarak îmâ ve iktizâ delâletlerini

araştırmışlardır.

Fıkhın Tedvini:

Tedvin fikri işte bu tabakada uyanmıştır.
Bunun sonucunda Medine'de İmam Mâlik, Muhammed b. Ab-durrahman b. Ebî Zi'b (ö. 159/775); Mekke'de İbn Cureyc (ö. 150/767), İbn Uyeyne (ö. 198/813); Kûfe'de es-Sevrî, Basra'da Rabî' b. es-Sabîh (ö. 160/777) tedvin faaliyetine giriştiler. Hepsi de, az önce anlattığınız metot üzere yürüdüler.
Dönemin halifesi Mansûr (ö. 158/775) hacca gittiğinde İmam Mâlik'e:
"Şu tasnif etmiş olduğun kitapları (Muvatta'ı) çoğalttırmak, sonra İslâm diyarlarından her birine bir nüsha göndermek ve halka, sadece bunlarda yer alan şeylerle amel etmelerini ve bunun ötesinde hiçbir şeye bakmamalarını emretmek niyetindeyim." demiştir. Bunun üzerine İmam Mâlik:
"Ey Mü'minlerin Emiri! Bunu yapma! Çünkü halka (bu kitaptakilerden farklı) pek çok görüş ulaşmış, onlar çok hadis işitmişler, çeşitli rivayetlerde bulunmuşlardır. Her belde halkı, kendilerine ilk kez ulaşmış olan görüşleri almışlar, ihtilaflı konularda kendilerine ulaşan bilgilerle işin içinden çıkmaya çalışmışlardır. Bu itibarla sen, her belde halkım, kendileri için seçmiş oldukları bilgi ve görüşlerle başbaşa bırak!" diye karşılık vermiştir.
Bu olay, Harun Reşîd'e (ö. 193/809) de nisbet edilir. Buna göre o, Muvatta'ı, Kabe'nin duvarına asmak ve insanları onun içeriğiyle amel etmeye zorlamak konusunda İmam Mâlik'le istişarede bulunmuştu. İmam ona: "Hayır, yapma! Çünkü Rasûlullah'ın (s.a.) ashabı fer'î konularda (furû' amelî konular) ihtilâf etmişler, sonra onlar çeşitli beldelere dağılmışlardır; (onlarla birlikte sahip oldukları ilimleri ve görüşleri de dağılmıştır), hepsi de geçmiş sünnettir." diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Harun Reşîd:
"Allah, seni muvaffak kılsın ey Ebû Abdullah!" demiş ve düşüncesinden vazgeçmiştir. Bu olayı Süyûtî nakletmiştir.

İmam Mâlik Ve Mezhebi:

İmam Mâlik [740], Medine âlimleri içerisinde, Medinelilerin Rasûlullah'tan (s.a.) rivayet ettikleri hadisleri en iyi bileni, isnad bakımından en mutemet olanı idi. Hz. Ömer'in uygulamalarını, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe ve bunların yedi fakİh diye bilinen arkadaşlarının (talebeleri) görüşlerini en iyi bilendi. O ve onun gibiler sayesinde rivayet ve fetva ilmi, ilim haline gelmiştir. İlmi öğretme faaliyetine başladığında hadis rivayet etmiş, fetva vermiş, ilmini insanların istifâdesine sunmuş ve bütün bu faaliyetlerin tam hakkını vermiştir. İbn Uyeyne ve Abdurrezzâk'ın dediklerine göre o, -ki bu ikisinin bir şeyi söylemiş olması doğruluğu için yeterlidir- Rasûlullah'ın (s.a.):

"Çok sürmez, insanlar develerini mahmuzlayarak ilim tahsiline çıkarlar; Medine'nin âliminden daha bilgili hiç kimse bulamazlar." [741]
Hadisinde sözü edilen kimse olma bahtiyarlığına ulaşmıştır. İmam Mâlik'in yakın talebeleri, onun rivayetlerini, tercih etmiş olduğu görüşleri.., toplamışlar, onları hülasa etmişler, yazmışlar, şerhetmişler, onlardan çıkardıkları esaslar üzerine tahriclerde bulunmuşlar, esasları, delilleri hakkında söz etmişler; onun ilmini Mağrib (Kuzey Afrika) ve yeryüzünün her bir yerine ulaştırmışlardır. Allah Teâlâ, onlar sayesinde insanların birçoğunu imamın ilminden nasibdâr eylemiştir.
Onun mezhebinin esasları hakkında bu söylediklerimizin doğruluğunu tahkik etmek isterseniz, onun Muuatta'ına. bakınız; orada anlattıklarımızın gerçek olduğunu göreceksiniz.

Ebû Hanîfe Ve Mezhebi:

Ebû Hanîfe (r.a.), İbrahim en-Neha'î'nin ve akranı âlimlerin görüşlerine son derece bağlıydı; bazı istisnalar hariç onların görüşleri dışına çıkmazdı. Onun görüşlerinden çıkardığı esaslar muvacehesinde tahriclerde bulunma konusunda emsalsizdi. Tahric yönleri hakkında çok ince bir görüşe sahipti, bütün himmetini fer'î meselelere yöneltmişti. Eğer bu söylediklerimizin doğruluğunu tahkik etmek isterseniz, İmam Muhammed'in el-Asâr, Abdurrezzâk'ın Cami', Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'nin Musannaf adlı kitaplarından İbrahim ve akranı âlimlerin görüşlerini çıkarınız ve sonra Ebû Hanîfe'nin mezhebiyle karşılaştırınız; çok az istisnalar hariç aralarında farklılık bulamayacaksınız.

O, bu az istisnalarda dahi, Küfe fukâhasının kail olduğu görüşler dışına çıkmamıştır. [742]

Ebû Hanîfe'nin Meşhur Öğrencileri:

Ebû Hanîfe'nin en meşhur talabesi Ebû Yûsuf [743] idi. Harun Reşîd zamanında kâdî'l-kudâthk (baş kadılık) görevini üstlenmiştir. Bu, Hanefî mezhebinin Irak, Horasan ve Maverâünnehir diyarlarında tutulmasının ve mahkemelerce esas alınmasının sebebi olmuştur.

Ebû Hanîfe'nin talebeleri arasında tasnifçe en iyileri, derse en müdavimleri Muhammed b. el-Hasan'dı [744] (ö. 189/805). Onun hayat hikayesinden öğrendiğimize göre, fıkhı Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuftan tahsil ettikten sonra Medine'ye gitmiş ve orada İmam Mâlik'ten de Muuatta'ı okumuştur. Sonra kendi (ilmî kişiliği)ne dönmüş ve Hanefî mezhebinin meselelerini tek tek Muvatta'a tatbik etmiştir. Uyuşanları olduğu gibi kabul etmiştir. Uyuşmayanlara gelince, eğer sahabe ve tabiîn âlimlerinden bazılarının kendi mezhepleri doğrultusunda görüşleri varsa onları da aynen kabul etmiştir. Ama görüşleri arasında zayıf bir kıyas, ya da isabetsiz bir tahric bulmuş, bunlara fukahananın amel etmekte olduğu sahih bir hadisin ters düştüğünü görmüş, yahut onların, ulemanın çoğunluğunun ameline muhalif olduğunu anlamışsa, o zaman kendi mezheplerine ait olan görüşü terkederek, daha üstün bulduğu selefe ait başka bir görüşe geçmiştir.
Bu iki imam da, aynen üstadları Ebû Hanîfe gibi, İbrahim ve akranı âlimlerin takip ettikleri yol üzere yürümüşler, onların görüşlerine önem vermişlerdir.

Hanefi İmamları Arasındaki İhtilâfların Sebepleri:

Bunlann bir konu hakkındaki ihtilâfları şu iki esastan kaynaklanmaktadır:
i. Üstadları Ebû Hanîfe, İbrahim'in görüşlerinden hareketle tahricde bulunmuş olabilir. Bu durumda Ebû Yusuf ve Muhammed'in de söyleyecekleri sözleri olabilir ve bunun sonucunda da aralarında ihtilâf meydana gelir.
ii. İbrahim ve akranına ait birden fazla görüş olabilir. Bu durumda, talebeleri, onlardan birini tercih konusunda imamları Ebû Hanîfe'den farklı düşünebilirler ve böylece aralarında yine ihtilâf doğar.
Hanefî imamlarından İmam Muhammed, tasnifde bulunmuş ve mezhebin üç imamının (Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve kendisi) görüşlerini toplamış ve böylece pekçok insana bu mezhepten yararlanma imkânı hazırlamıştır. Ebû Hanîfe'nin öğrencileri, bu tasniflere teveccüh etmiş; onların üzerinde önemle durmuşlardır. Bunun sonucu olarak da onları özetlemişler, dağınık konuları bir araya getirmişler, kapalı kısımlarını anlaşılır hale sokmuşlar; onlardan çıkardıkları esaslar ışığında yeni yeni sonuçlar elde etmişler, yeni meseleler koymuşlar, mevcut meseleleri delillendirmişlerdir. Bu mezhebin müntesipleri Horasan ve Mâverâünnehir taraflarına dağılmışlar ve gittikleri yerlerde onun yerleşmesini sağlamışlardır. Bu imamların hepsine de ait olan görüşler "Hanefî" mezhebi diye anılır.

İmam Şafiî Ve Mezhebi:

Mâliki ve Hanefî mezheplerinin yerleşmeye başladığı, usûl ve furûunun tertip ve düzene konulmaya başladığı ilk yıllarda İmam Şafiî [745] yetişti. O, öncekilerin yaptıklarına baktı ve onların takip ettikleri yoldan gitmesini engelleyen bazı aksaklıklar gördü. Bunları el-Ümm adlı eserinin baş tarafında açıkladı. Bunları kısaca arzedelim:
1. O, öncekilerin, hem mürsel hem de munkatı' hadislerle amel etmekte olduklarım gördü. Oysaki bu iki tür hadisin sakınçaları vardır. Çünkü hadis tarîkleri bir araya getirilip incelediğinde, nice mürsel hadisin aslı esası olmadığı, nicesinin müsned hadislere muhalif düştüğü görülür. Bunun için o, usûl kitaplarında mevcut bulunan şartları taşımadıkça mürsel hadislerin kullanılmaması ilkesini koydu.
2. Onların, farklı hadislerin arasını bulma (te'lîf) konusunda sağlam kıstaslara sahip olmadıklarını gördü. Bu yüzden ictihâdları haleldar olmuş, bazı hatalara düşmüşlerdi. Bunun kıstaslarını koydu ve bunları bir kitapta derledi. Bu, fıkıh usûlünde ortaya konulan ilk eser oluyordu. [746]
Bu konuya örnek olarak şunu anlatabiliriz: Anlatıldığına göre İmam Şâfiî, İmam Muhammed b. el-Hasan'ın meclisine girer. İmam, o esnada tek bir şâhid ve yemine dayanılarak hükümde bulunabileceği görüşünü benimseyen Medine ehlini eleştirmekte ve:
"Bu, Allah'ın kitabı üzerine bir ziyadedir." demektedir. Bunun üzerine İmam Şâfiî, ona:
"Haber-i vâhidle Allah'ın kitabı üzerine ziyade yapılamayacağı sence sabit midir?" diye sorar. İmam Muhammed:
"Evet." der. İmam Şâfiî:
"Peki, "Ela lâ vasiyyete li vâris=Vârise vasiyet yoktur..." hadisine binaen varise vasiyette bulunmanın caiz olmadığı hükmünü niye verdin? Halbuki Allah Teâlâ bu konuda:
"Sizden birinize ölüm geldiğinde eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur." [747] buyurmaktadır." Der [748] ve ona bu türden daha başka örnekler zikreder. Bunun üzerine Muhammed b. el-Hasan söyleyecek söz bulamaz olur.
3. Bazı sahih hadiser, fetva işine ehil görülen tabiîn âlimlerine ulaşmamıştır. Bu yüzden onlar, kendi görüşlerine dayanarak ictihâdda bulunmuşlar veya nassların umûm ifadelerine dayanmışlar veyahut da kendilerinden önce geçen sahâbîlere tabi olmuşlar ve fetvalarını bu şekilde vermişlerdir. Sonra bu hadisler üçüncü tabakada ortaya çıkmış ama, fukaha, kendi memleketlerinde yer etmiş uygulamalara ve yöre âlimlerinin üzerinde ihtilâf etmedikleri sünnete ters düştüğü gerekçesiyle onlarla amel etmemişlerdir. Zira bu durum, onlara göre hadisin sıhhatini zedeleyen bir mahiyet arzeder ve onu delillikten düşüren bir illet halini alır. Veya bu tür hadisler, üçüncü tabakada değil de, daha sonra nıu-haddislerin hadisin tarîklerini toplama konusundaki aşırı gayretleri sonucu ve hadisleri toplamak, ilim sahiplerini arayıp ortaya çıkarmak uğruna yolculukların yapılmaya başlanmasından sonra ancak ortaya çıkabilmiştir. Pek çok hadisin bir ya da iki sahâbî tarafından, onlardan da gene bir ya da iki kişi tarafından rivayet edildiği ve durumun böylece devam ettiği görülmüştür. Bu haliyle bu tür hadisler, fıkıh âlimlerinin bilgi alanı dışında kalmıştır.
Hadis tarîklerini toplamaya büyük özen gösteren hadis hafızları döneminde, daha önce (fukahaca) bilinmeyen pek çok hadis ortaya çıkmıştır. Meselâ, Basralılann rivayet etmiş olduğu bir hadisten, diğer şehirlerdeki âlimlerin haberdar olmadığı ortaya çıkmıştır. [749]
İşte bu gerçekten hareketle İmam Şafiî, şu hususu açıkladı: Sahabe ve tabiîn ulemâsı, usûl olarak konu ile ilgili hadis olup olmadığını araştırırlardı, bulamadıkları takdirde ancak başka tür istidlal yollarına başvururlardı. Daha sonra konu ile ilgili bir hadisle karşılaştıkları zaman, kendi ictihâdlarından vazgeçerek hadisin gereğine dönerlerdi. Mademki durum böyledir, öyleyse onların sonradan ortaya çıkan sahih hadislerle amel etmemiş olmaları, o hadisin sıhhatine zarar vermez. Ancak onlar, hadisin varlığından haberdar olmuşlar ve sıhhatini zedeleyen illeti de açıklamışlarsa, tabiî o zaman mesele farklıdır.

Buna örnek olarak "Kulleteyn" hadisini [750] verebiliriz. Bu hadis sahihtir; birçok tarîkten rivayet edilmiştir. Çoğu Ebû'l-Velîd b. Kesîr'e dayanmaktadır. Bu râvî hadisi, şu senetle rivayet etmiştir: Muhammed b. Cafer b. ez-Zübeyr -Abdullah veya Muhammed b. Abbâd b. Cafer-Ubeydullah b. Abdullah- İbn Ömer. (Ebû'l-Velîd b. Kesîr'den) sonra hadisin tarikleri çoğalmış ve iyice yaygın bir hal almıştır. Bu senedde yer alan iki râvî her ne kadar sika (güvenilir) iseler de, fetvaya ehil olan ve insanların kendilerine dinî/ilmî konularda başvurdukları simalardan değillerdir. Bu yüzden hadis ne Sa'îd b. el-Müseyyeb döneminde ne de ez-Zührî döneminde gün yüzüne çıkmıştır. Tabiî ne Mâlikîler ne de Hanefî'ler, bu hadis üzerinde yürümüş ve onunla amel etmişlerdi. Ancak sahih olduğu içiıı İmam Şâfiî, onunla amel etmiştir.
Akitlerde meclis muhayyerliği getiren hadisin durumu da böyledir. Zira bu hadis de pek çok tarîk ile rivayet edilmiş sahih bir hadistir. Üstelik

sahabeden İbn Ömer ve Ebû Hureyre de onunla amel etmişlerdir. Ne var ki hadis, yedi fakih ve çağdaşları arasında tanınmamış, onlar bu hadisin gereğiyle hükmetmemişlerdi. İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe bunu, hadisin sıhhatini zedeleyen bir illet saymış ve onunla amel etmemişlerdir. İmam Şâfiî ise hadisle amel etmiştir.

4. Sahabe görüşleri İmam Şâfiî döneminde derlenmişti. Bunun sonucunda onların pek çok ve farklı oldukları, ihtilâfların bir hayli derin olduğu ortaya çıkmıştı. İmam Şâfiî, onlardan birçoğunun sahih hadise muhalif düştüğünü gördü. Zira hadis, görüş sahibi sahâbîye ulaşmamıştı. Yine o, selefin bu gibi konularda hadise rücû edegeldiklerini görmüştü. Bunun sonucunda o, ittifak mahalli olmadığında, onların görüşlerine uymayı terketti ve onların da nihayet bizim gibi insanlar olduğunu ve ictihâdlarmda hata edebileceklerini söyledi.

5. Bazı fakihlerin, şeriatın cevaz vermediği re'y ile delil olarak kabul ettiği kıyası birbirine karıştırdıklarını, bunları birbirinden ayıramadıklarını ve bu re'ye bazen "istihsân" adını verdiklerini gördü. Burada re'yden maksadım, muhtemel bir zorluk ya da maslahatın bulunabileceği şeyin (mazinize) herhangi bir hükme illet kılınmasıdır. Kıyas ise, illetin nass ile belirlenmiş hükümden çıkarılması ve hükmün ona bağlanmasıdır.

İmam Şâfiî, bu tür re'ye dayalı istidlalleri tamamen iptal etti ve, "Kim istihsân yapmışsa, kendisini Şâri' yerine koymuş demektir." dedi. Onun bu sözünü Muhtasaru'l-usûl adlı eserinde îbnu'l-Hâcib nakletmiştir. Buna örnek: Yetimin rüşdü [751] meselesi, kapalı bir konudur. Onlar [752], rüşdün muhtemel bulunurluk yaşın: (mazinnesini) -ki çocuğun yirmi beş yaşma ulaşmasıdır- rüşdün yerine ikâme etmişler ve:

"Yetim, bu yaşa ulaştığı zaman malı kendisine teslim edilir." dedikten sonra bunun bir istihsân olduğunu, aslında kıyas gereği malının gerçek rüşd emaresi belirmedikçe kendisine teslim edilmemesi gerektiğini beyan etmişlerdir.

Kısaca o, önceki fakihlerin bu tür yanlışlıklar yaptığını görünce fıkhı baştan sona ele aldı; usûllerini koydu, bunlara bağlı olarak fer'î meseleler çıkardı, kitaplar tasnif etti, bütün bu yaptıklarının hakkını verdi ve ilmini insanların istifadesine sundu. Fakihler onun etrafında toplandılar, onun eserleri üzerinde çalıştılar; kimi ihtisar, kimi şerh yaptı; kimi ondaki meseleleri delillendirmeye çalıştı, kimisi de ondaki esaslar ışığında yeni yeni sonuçlara ulaştı. Sonra ona müntesip olan fukaha çeşitli ülkelere dağıldılar ve gittikleri yerlere onun mezhebini de götürdüler. Böylece Şafiî mezhebi de yerleşmiş ve yayılmış oldu.

Allah'u alem!

3) Hadis Ve Re'y Ekolleri Arasındaki Fark:

A) Hadis Ehlinin Özellikleri:

(1. Re'y ve kıyastan hoşlanmazlardı.)

Bil ki: Gerek Sa'îd b. el-Müseyyeb, İbrahim ve ez-Zührî, gerek İmam Mâlik ve Süfyan [753] dönemlerinde ve gerekse daha sonraki devirlerde, ulemâ arasında re'ye dalmayı hoş görmeyen, zaruret olmadıkça fetva ve istinbâta yanaşmayan, en büyük gayeleri Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini rivayet etmek olan insanlar her zaman için vardı.

Re'y Hakkında Selefin Sözleri:

Abdullah b. Mes'ûd'a bir şey soruldu. O cevaben:

"Benim, Allah'ın sana haram kıldığı bir şeyi helâl kılmam veya Allah'ın sana helâl kıldığı bir şeyi haram kılmam gerçekten hiç hoşuma gitmez." dedi.

(2. Olmamış olaylar üzerinde durmazlardı.)

Muâz b. Cebel [754] şöyle demiştir:

"Ey insanlar! Belâ gelmeden acele etmeyin! [755] Çünkü müslümanlar arasında elbet kendilerine soru sorulduğu zaman cevap verecek kimseler daima olacaktır."

Olmadık olaylar hakkında söz etmenin iyi olmadığına dair benzeri sözler, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd gibi sahâbîlerden de rivayet edilmiştir.

İbn Ömer, Câbir b. Zeyd'e:

"Sen Basra fakihlerindensin, Kur'ân nassı ya da geçmiş bir sünnet (uygulama) olmadan fetva vermeye kalkışma. Eğer sen başka türlü yapacak olursan, hem kendin helak olursun, hem de başkalarını helak edersin." öğüdünde bulunmuştur.

Ebû'n-Nasr şöyle anlatır: Ebû Seleme, Basra'ya geldiğinde, ben ve Hasan (el-Basrî [756]) ona gittik. Hasan'a: "Hasan sen misin? Basra'da senden daha çok karşılaşmak istediğim başka biri yoktur. Şöyle ki sen, bana ulaştığına göre kendi re'yinle fetva veriyormuşsun. Sakın, Rasûlullah'tan (s.a.) gelen bir sünnet ya da kitaptan bir nass olmadan fetva verme!" dedi.

Îbnu'l-Münkedir:

"Gerçek şu ki âlim, Allah ile kulları arasındaki ilişkileri düzenler. Bu itibarla ihmal göstermesin ve kendisi için çıkış yolu arasın." demiştir.

Re'yle Fetva Vermenin Kötülüğü:

Şa'bî'ye: "Size soru sorulduğu zaman nasıl yaparsınız?" diye sorarlar. O:

"Tam adamına düştün. Birine bir soru sorulduğunda o arkadaşına:

'Onlara fetva ver!' derdi. O ona, o ona havale ederdi ve sonra soru, ilk sorulana gelirdi." diye cevap verir.

Şa'bî;

"Şu kimselerin sana Rasûlullah'tan (s.a.) rivayet ettiklerini al; re'yleriyle söylediklerini ise, helaya at!" demiştir.
Bütün bunları baştan sona Dârimî rivayet etmiştir.
(3. Bütün himmetlerini hadis toplama ve rivayetine verirlerdi.)
Bu anlayış sonucunda bütün İslâm memleketlerinde hadislerle, sahabe ve tabiîn sözlerinin tedvin işlemi, sahifeler ve nüshalar yazma faaliyeti hızla yayıldı. Öyle oldu ki, rivayet ehli olup da tedvinâtı olmayan yahut ihtiyaç duydukları hadis ve haberleri içeren sahife ve nüshaları bulunmayan kimse az bulunur oldu. O zamanda yaşayan büyük hadis ulemâsı, Hicaz, Şâm, Irak, Mısır, Yemen, Horasan.., diyarlarını dolaştılar, bu alanda yazılmış olan kitapları topladılar, nüshaları araştırdılar, garîb hadislerin ve nadir haberlerin aslını esasını öğrenmek için aşırı gayret sarfettiler. Bu zevatın çalışma ve gayretleri sonucunda, daha önce hiç kimsenin toplayamadığı miktarda hadis ve âsâr (sahabe ve tabiîn sözleri) toplandı. Hadislerin bütün varyantlarını elde etme çabaları sonucunda, pek çok yeni şey ortaya çıktı. Bazen bir hadisin yüz ve daha fazla varyantını topladıkları olurdu. Bu varyantlar birbirini tamamlıyor ve bazı rivayetlerde eksik ya da kapalı kalan yerler açıklık kazanıyordu. Böylece onlar, her bir hadisin ne denli garîb ya da müstefîz (meşhur) olduğunu öğrenmişlerdi. Mütâbi ve şevâhid olabilecek hadisleri inceleme imkânı bulmuşlardı. Daha önce fetva ehline gizli kalan pek çok sahih hadise sahip olmuşlardı.

4. Ehl-i Hadis, Hadisi Daha İyi Bilir:

İmam Şafiî, İmam Ahmed'e [757] şöyle demiştir:
"Siz, sahih haberleri bizden daha iyi bilmektesiniz; eğer sahih bir haber olursa, onu bize bildirin ki, biz onunla amel edelim, Küfe, Basra, Şâm kaynaklı olması farketmez." Bu haberi, İbnu'l-Hümâm nakletmiştir.
Çünkü o görmüştür ki, nice sahih hadis vardır ki, Şamlılar ya da Iraklılar gibi sadece bir memleket ahalisi tarafından, yahut sadece bir aile fertleri tarafından rivayet edilmektedir. Meselâ Büreyd'in, Ebû Bürde [758] ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî [759] senediyle; Amr b. Şuayb'ın, babası ve dedesi vasıtasıyla rivayet etmiş oldukları nüshalar böyledir. Veya sahâbî, az rivayette bulunan fazla tanınmayan bir sima olur ve ondan çok az sayıda kimse rivayette bulunur. Bunun sonucu olarak da, bu tür hadislerden fetva ehlinin (fukahanın) büyük çoğunluğu habersiz kalabilir.
Artık ehl-i hadis, her beldede yaşayan fakih sahâbî ve tabiîne ait görüşleri elde etmiş, derlemiş bulunuyordu. Oysaki daha önceleri kişi, ancak kendi memleketinde mevcut bulunan hadisleri ve fukaha görüşlerini derleyebiliyor, diğer beldelere uzanamıyordu. Daha önceki nesillerde râvîlerin isimlerinin öğrenilmesi ve güvenilirlik derecelerinin tesbitî (cerh ve ta'dil) konusunda sadece kendi gözlemleri ve bulabildikleri karineleri değerlendirme sonucunda edindikleri kanaatlerle yetinmek zorundaydılar. Bu dönemde ise muhaddisler, bu konuya ayrı bir önem vermişler ve müstakil eserler vermek, araştırmalara konu edinmek suretiyle onu ayrı bir ilim dalı haline getirmişler, kendi aralarında hadislerin sıhhat açısından kritiğini yapmışlardır. Bunun sonucunda daha önceleri muttasıl mı yoksa munkatı mı olduğu bilinmeyen birçok hadisin durumu açıklık kazanmıştır.

5. Tedvin Edilmiş Hadislerin Çokluğu:

Süfyân, Vekî' (ö. 197/812) ve emsalleri bütün gayretlerini ortaya koyuyorlar, fakat bir türlü binin üzerinde merfû muttasıl hadis elde edemiyorlardı. Nitekim Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Mekkelilere hitaben yazmış olduğu mektubunda bu hususa değinmektedir. Sözünü ettiğimiz tabakada ise muhaddisler, kırk bin civarında hadis rivayet ediyorlardı. Dahası sahih rivayete göre Buhârî, meşhur Sahîh'ini altı (yüz) bin hadisten ihtisar etmek suretiyle yazmıştı.
Ebû Dâvûd ise, Sünen'ini beş (yüz [760]) bin hadis arasından seçmişti.
İmam Ahmed, Müsned'ini, Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini belirlemede bir kıstas olarak koymuştu; buna göre onda bulunanların -tek bir yoldan da olsa- mutlaka aslı vardı; eğer onda bulunmuyorsa, o hadisin aslı esası yoktu.
Bu tabakada yer alan meşhur simalar şunlardı: Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813), Yahya b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198/813), Yezîd b. Harun (ö. 206/821), Abdurrezzâk (ö. 211/836), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849), Müsedded (ö. 228/843), Hennâd b. es-Se-riyy (ö. 243/857), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İshâk b. Râhuyeh (ö. 228/843), el-Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834), Ali el-Medînî (ö. 234/848) ve emsalleri.
İşte bunlar, muhaddisûn tabakasının öncülerim teşkil etmektedir. Bunlar içerisinde muhakkik olanlar, rivayet ilmini iyice öğrendikten, hadislerin mertebelerini tam kavradıktan sonra fıkha yonelmi şlerdir.
5. Hiçbiri, geçmiş insanlardan birine -kim olursa olsun- körükörüne bağlanma (kör taklit) taraftarı değildi. Mevcut mezheplerden her birine ters düşen hadislerin ve âsârın varlığım görmüşlerdi. Bunun sonucu olarak da Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini, sahabe, tabiîn ve müctehidlerin görüşlerini kendilerinde meleke halinde oluşan kıstaslar ışığı altında araştırmaya koyuldular.
Kısaca onların esas aldığı bu kıstaslardan söz edeceğiz:

Hadis Ehlinin Takip Ettiği Metot:

1. Onlara göre, herhangi bir konu hakkında Kur'ân'da açık bir nass varsa, onu bırakıp da başkasına bakmak caiz değildir.
2. Eğer Kur'ân, konu hakkında açık değil, bir kaç ihtimali birden içeriyorsa, bu durumda belirleyici rolü sünnet oynar.
3. Allah'ın kitabında bir hüküm bulunamazsa, o zaman sünnete başvurulur. Onun, müstefiz ve fukaha arasında meşhur olması veya sadece bir belde halkına ya da aileye has olması veyahut da sadece tek bir tarikinin bulunması, sahabe ve fukahâ tarafından amel edilmiş olup olmaması önemli değildir; böyle bir ayırıma gidilmez.
Bir mesele hakkında hadis bulunması halinde, artık onun hilafına ne seleften bir esere, ne de müctehidlerden bir içtihada itibar edilmez.
4. Hadislerin araştırılması ve elde edilmesi konusunda bütün gayretlerini ortaya koymalarına rağmen, konuyla ilgili bir hadis bulamadıkları takdirde, -kendilerinden öncekilerin yaptıkları gibi- sahabe ve tabiînden bir grubun görüşlerini alırlar ve bu konuda kendilerini, belli bir ekol veya

belli bir bölge ile kayıtlı saymazlardı. Böyle bir durumda halifelerin ve fukahamn büyük çoğunluğu bir şey üzerinde ittifak etmişlerse, bunu ikna edici bulurlar va ona tabi olurlardı. İhtilâf etmeleri halinde ise, ilimce en üstün, takvaca en ileri, zabıtça en güçlü olanlarının hadisini/sözünü, veya (görüşlerden) hangisi daha meşhur ise onu esas alırlardı.
5. Hakkında birbirine eşit iki görüş bulunan bir mesele ile karşılaşırlar ve bunlardan birini diğerine tercih imkânı bulamazlarsa, o iki cevaplı bir mesele olarak kalırdı.
6. Bütün bu sayılan çözümlerle meselenin içinden çıkamazlarsa, o zaman Kitap ve sünnetin genel ifadelerine, îmâ ve iktizâ delâletlerine başvururlardı. Cevap verirken, hükmü bilinen meselelere, nazirlerini hamlederlerdi (kıyas). Tabiî bu, ikisinin de ilk bakışta birbirine yakın olmaları durumunda olurdu. Bu konuda usûl kaidelerine dayanmazlardı; bilâkis kalbe doğan, akla yatan bir mânâyı esas alırlardı. Nasıl ki onlara göre, tevatürün ölçüsü -daha önce sahabenin halini beyan sadedinde belirttiğimiz gibi- belli bir sayıda râvmin bulunması yahut onların halleri değil; aksine insanların kalbine doğan kesin kanâat (yakın) idiyse, burada (kıyas konusunda da) durum aynıydı.
Bu sözünü ettiğimiz esaslar, bu yolun öncülerinin tavır va açıklamalarından çıkarılmıştır.

Hz. Ebû Bekir'in Olayları Çözüme Bağlama Yöntemi:

Meymûn b. Mihrân [761] (ö. 117/735) şöyle anlatır:
"Hz. Ebû Bekir'e bir mesele getirildiği zaman, önce Allah'ın kitabına bakardı. Onda taraflar arasında hükmedebileceği bir şey bulursa, onunla hükmederdi. Kitapta yoksa ve o konuda Rasûlullah'ın (s.a.) hükmettiği bir sünnet biliyorsa, onunla hükmederdi. Bu konuda çaresiz kalırsa, çıkar, müslümanlara sorar ve:
"Bana şöyle şöyle bir dava geldi, bu konuda Rasûlullah'ın (s.a.) bir hükümde bulunduğunu biliyor musunuz?" derdi. Bazen yanına bir grup toplanır ve hepsi de, o konuda Rasûlullah'a (s.a.) ait bir hükmü söylerlerdi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir:
"Aramızda, peygamberimizin sünnetini bilen insanları eksik etmeyen Allah'a hamd olsun!" derdi. Konuyla ilgili Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetinden bir şey bulamaz ve çaresiz kalırsa, insanların ileri gelenlerini ve faziletlilerini bir araya toplar ve durumu onlarla istişare ederdi. Aynı konu üzerinde görüşbirliği etmeleri halinde o doğrultuda hükmederdi."

Hz. Ömer'in Kadı Şurayh'a Mektubu;

Şurayh'ın [762] nakline göre, Hz. Ömer, kendisine şu mektubu göndermiştir:
"Sana, hükmü Allah'ın kitabında olan bir dava geldiğinde, onunla hükmet; insanlar seni o hükümden vazgeçirmesin. Sana hükmü Allah'ın kitabında bulunmayan bir dava geldiğinde, Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetine bak ve onunla hükmet. Allah'ın kitabında olmayan, Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetinde de bulunmayan bir şey gelirse, o zaman insanların icmâ halinde oldukları şeylere bak ve onunla amel et. Allah'ın kitabında olmayan, Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetinde de bulunmayan, senden önce hiçbir kimsenin üzerinde durmadığı bir şey gelirse, o zaman şu iki şeyden hangisini istersen onu seç; istersen kendi görüşünle ictihâd eder, hemen o anda bir çözüme bağlarsın, istersen acele etmez düşünürsün? Acele etmeyip düşünmenin, sadece senin hayrına olacağını düşünüyorum."

Abdullah b. Mes'ûd'un Kadılara Öğüdü:

Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir:
"Biz vaktiyle ne hüküm verirdik, ne de öyle bir konumda idik. Allah Teâlâ, takdir buyurdu da gördüğünüz şu mevkiye ulaştık. Artık, kime bir dava arzedilirse, o konuda Allah Teâlâ'nın kitabı doğrultusunda hükmetsin. Allah'ın kitabında bulunmayan bir şeyle karşılaşırsa, Rasûlullah'ın (s.a.) hükmettiği şeyle hükmetsin. Allah'ın kitabında bulunmayan, Rasûlullah'ça (s.a.) da hükmü açıklanmayan bir şey ile karşılaşırsa, daha önce geçen sâlih kişilerin verdiği hükümler doğrultusunda hükmetsin. 'Ben hüküm vermekten korkarım' veya 'Benim re'yim şöyle' demesin. [763] Çünkü haram bellidir, helâl bellidir, bunlar arasında da hükmü açık olmayan (şüpheli) şeyler vardır. İçini tırmalayanı bırak, içini tırmalamayana bak." [764]

İbn Abbâs'ın Fetva Metodu:

İbn Abbâs'a bir konu sorulduğu zaman, o şey eğer Kur'ân'da varsa, onu söylerdi. O şey hakkında Kur'ân'da bir şey yok, fakat Rasûlullah'tan (s.a.) bir hüküm varsa, onu söylerdi. Bu ikisinde de yoksa Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hükümlerine bakardı. Onlarda da bir şey bulamazsa, kendi re'yi ile cevap verirdi.

Hadislerle Kişisel Görüşleri Eş Tutmak:

İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Rasûlullah (s.a.) şöyle dedi, falan da şöyle dedi [765] demeniz yüzünden, azaba duçar olmaktan ya da yerin dibine geçirilmekten korkmuyor musunuz?!"
Katâde [766] nakleder:
İbn Şîrîn (ö.110/728), bir adama Rasûlullah'ın. (s.a.) bir hadisini söyler. Adam: 'Falan, şöyle şöyle diyor' der.   Bunun üzerine İbn Şîrîn:

“Ben sana Rasûlullah’tan (s.a.) hadis söylüyorum, sense bana ‘Falan şöyle şöyle diyor’ diye karşılık veriyorsun.” diye adamı tersler.
el-Evzâ’î (ö. 176/792) nakleder:
Ömer b. Abdulaziz (ö. 101/720) (çıkardığı bir genelgede) şöyle yazdı:
“Allah’ın kitabı karşısında hiçbir kimsenin görüşü olamaz. İmamların re’yleri sadece hakkında âyet inmeyen ve Rasûlullah’tan (s.a.) da bir sünnet bulunmayan konularda geçerlidir. Rasûlullah’ın (s.a.) sünnetinin bulunduğu bir konuda hiçbir kimsenin görüşü olamaz.”
A’meş (ö. 148/765) anlatır:
İbrahim (en-Neha’î), tek kişinin, namaz kılarken imamın soluna duracağını söylerdi. Ben ona Semî’ ez-Zeyyât’ın İbn Abbâs’tan duyduğu hadisi anlattım. Hadise göre Rasûlullah (s.a.), İbn Abbâs’ı sağına durdurmuştu. Bunun üzerine İbrahim, görüşünü değiştirdi ve hadisle amel etti.
Anlattığına göre Şa’bî’ye (ö, 105/723) bir adam gelir ve bir şey sorar. Şa’bî:
“Bu konuda İbn Mes’ûd şöyle şöyle diyor.” diye cevap verir. Adam:
“Bana sen kendi görüşünü söyle!” der. Şa’bî:
“Şu adamın haline şaşmaz mısınız?! Ben ona ‘İbn Mes’ûd şöyle diyor’ diyorum, o benden kendi görüşümü istiyor. Bence dinim, kendi görüşümden daha önceliklidir. Vallahi, kendi görüşümü söylemektense, türkü söylemeyi yeğlerim.” cevabını verir.
Bütün bu haberleri, Dârimî rivayet etmiştir. Tirmizî’nin rivayetinde Ebû Sâib şöyle anlatır:
Vekî’in (ö. 197/812) yarımdaydık. Re’y taraftarı bir adama: “Rasûlullah (s.a.), kurbanlık develerin hörgücünü kanatmak suretiyle nişan (iş’âr) koymuştur, Ebû Hanîfe ise, bunun müsle [767] olduğunu söylemektedir?” dedi. Adam:
“Çünkü, İbrahim en-Neha’î’den, bunun müsle olduğunu söylediği rivayet edilmektedir.” diye karşılık verdi. Bunun üzerine Vekî’in son derece şiddetli şekilde öfkelendiğini gördüm. Şöyle diyordu:
“Ben sana ‘Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu’ diyorum, sen bana ‘İbrahim şöyle dedi’ diyorsun! Hapsedilmeye ve şu görüşünden vazgeçene kadar serbest bırakılmamaya ne kadar da lâyıksın!”
Abdullah b. Abbâs, Atâ, Mücâh’id ve İmam Mâlik’ten’gelen rivayetlere göre, hepsi de:
“Rasûlullah’tan (s.a.) başka istisnasız herkesin sözü kabul de, red de edilebilir.” demişlerdir.

Sonuç:

Kısaca arzetmek gerekirse hadis ehli, fıkhı sözünü ettiğimiz bu temeller üzerine oturtmuşlar, gerek daha önceki nesillerce problem edinilen ve gerekse kendi zamanlarında ortaya Çıkan her mesele hakkında:
i. Ya merfû muttasıl ya da mürsel bir hadis,
ü. Veya sahih ya da basen ya da itibara elverişli mevkuf bir hadis,
iii. Veya ilk iki büyük halifeye ait bir uygulama,
iv. Veya diğer halifelere, İslâm ülkesinin çeşitli diyarlarında görev yapan kadıların, fetva veren fakihlerin hüküm ve görüşlerinden bir şeyler bulmaya çalışmışlardır. Daha olmadıysa,
v. Nassların genel ifadelerinden, îmâ ve iktizâ delâletlerinden istinbât yoluna başvurmuşlar ve böylece meseleye çözüm getirmişlerdir.
Allah Teâlâ, onlara bu şekil üzere sünnetle amel etme yolunu kolaylaştırmıştır.

Hadis Ehlinin Önemli Simaları:

1. Cem Ve Tedvin Dönemi:

Daha önce bir kısmından söz ettiğimiz hadis ehli içerisinde yeri en büyük, rivayeti en çok olan, hadis mertebelerini en iyi bilen ve fıkıh bakımından da en derin olan Ahmed b. Hanbel’dir (ö. 241/855). Sonra da İshâk b, Râhûyeh [768] (ö. 238/852) gelir. Fıkhın bu yol üzere tertibi, büyük hacimde hadis ve âsârın derlenmiş olmasını gerekli kılmaktaydı. O kadar ki İmam Ahmed’e sorarlar:
“Kişinin fetva verebilmesi için yüzbin hadis bilmesi yeterli midir?”
O, hayır diye cevap verir ve beşyüz bine gelindiğinde
“Belki...” der. Gâyetu’l-müntehâ’da böyle yazmaktadır. Onun bundan maksadı, hadis ehlinin takip ettiği metot üzere fetva vermek olmaktadır. [769]

2. Tetkik Ve Tasnif Dönemi:

Allah Teâlâ, cem ve tedvin neslinin arkasından başka bir nesil getirdi. Bunlar, seleflerinin, hadislerin toplanması ve fıkhın hadise bina edilmesi işini tamamlamış olduklarını, bu konuda kendilerine bir iş bırakmadıklarını gördüler. Bunun üzerine çalışmalarını başka alana kaydırdılar. Bunları şöylece sıralayabiliriz:
i. Sadece sahih hadisleri içeren kitaplar oluşturdular.
Zeyd b. Harun, Yahya b. Sa’îd el-Kattân, Ahmed, İshâk ve emsali büyük hadis otoritelerinin sıhhati üzerinde görüşbirliği ettikleri hadisleri bir araya getirmeye çalıştılar.
ii. Ahkâm hadislerini içeren kitaplar hazırladılar.
İslâm ülke ve şehirlerinde yaşamış fukahâ ve ulemânın mezheplerine temel olmuş hadisleri bir araya getirmeyi amaçladılar.
ii. Hadislerin lâyıkı veçhile değerlendirilmesine yönelik çalışmalar yaptılar.
[770]

iv. Onların rivayet etmedikleri şâzz ve fâzz hadisleri belirlediler.
v. Bazı hadislerin, ilk nesillerin vakıf olmadıkları yönlerini ortaya çıkardılar; hadisin muttasıllığının, âlî senede sahip oluşunun, fakîhin fakîhten veya hafızın hafızdan rivayeti (müselsel) oluşunun ve benzeri ilmî değeri olan özelliklerinin ortaya çıkarılması gibi.

Tetkik Ve Tasnif Döneminin Önemli Simaları:

Bunlar şunlardı: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Abd b. Humeyd (ö. 249/863), Dârimî (ö. 255/869), İbn Mâce (ö. 275/888), Ebû Ya'lâ (ö. 307/919), Tirmizî, Nesâî, Dârakutnî (ö. 385/995), Hâkim (ö. 405/1014), Beyhakî (ö. 458/1066), Hatîb (ö. 463/1070), Deylemî (ö. 509/1115), İbn Abdilber (ö. 463/1070) ve benzerleri.
Bana göre ilimce en derin, tasnifçe en yararlı, ünce en meşhurları aşağı yukarı aynı dönemde yaşayan şu dört zevattır:

1. Ebû Abdillah El-Buhârî:

Bu dört zevatın ilki Ebû Abdillah el-Buhârî'dir (ö. 256/870). Amacı, sahih müstefîz muttasıl hadisleri diğerlerinden ayırmak, fıkhı, sîreti (ahlâk) ve tefsiri onlardan çıkarmaktı. Bu çalışması- sonucunda el-Câmi'u's-Sahih'ini tasnif etti. Eserini hazırlarken, ileri sürdüğü şartlara eksiksiz uydu.
Duyduğumuza göre sâlih bir zat, rüyasında Rasûlullah'ı (s.a.) görmüş. Aralarında şöyle bir konuşma geçmiş:
"Niye Muhammed b. İdrîs'in (İmam Şafiî'nin) kitabıyla uğralıyor da benim kitabımı bırakıyorsun?"
"Yâ Rasûlallah! Senin kitabın nedir?"
"Sahîhu'l-Buhârî."
Yeminle söylüyorum ki, bu kitap, şöhret ve hüsnü kabulün zirvesine ulaşmıştır.

2. Müslim En-Nîsâbûrî:

İkincisi, Müslim en-Nîsâbûrî'dir (ö. 264/878). Müslim, kendilerinden sünnet istinbatında bulunulan, muhaddisler arasında sıhhati üzerinde görüşbirliği olan muttasıl merfû hadisleri diğerlerinden ayırmayı amaçlamış, kavranmalarını ve onlardan istinbâtta bulunulmasını kolaylaştırmak istemiştir. Bu arzusunun sonucu olarak güzel bir tertip yapmış ve her hadisin farklı tarîklerini bir yere toplamış, böylece metinler arasındaki farklılıkların, senedler arasındaki ayrılıkların en iyi bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamış, ilk bakışta çelişki arzeden hadislerin arasını bulmuş ve böylece Arap dilini bilen herkesin sünnetten istifadesini mümkün kılmış ve ondan yüzçevirerek başka kaynak arayanlara mazeret bırakmamıştır.

3. Ebû Dâvûd Es-Sicistânî:

Üçüncüsü Ebû Dâvûd es-Sicistânî'dir (ö. 275/888). Bunun da himmeti, fukahâ arasında dolaşan ve onlar tarafından delil olarak kullanılan, çeşitli beldelerdeki ulemâca üzerine ahkâm bina edilmiş olan hadisleri [771] toplamaktı. Böylece Süneriini tasnif etti ve onda sahîh, hasen, leyyin ve amele elverişli hadisleri topladı.
"Ulemânın, terki üzerinde görüşbirliği ettikleri hadisleri kitabıma almadım." diyen Ebû Dâvûd, eserinde zayıf hadis varsa, zayıflığını açıklamış, gizli bir illeti bulunanlara, bu ilimle uğraşanların anlayabileceği bir şekilde işarette bulunmuştur. Her hadisin başına, herhangi bir âlimin o hadisten çıkardığı hükmü, ya da görüşü başlık olarak koymuştur. İşte bu özelliği sebebiyledir ki, Gazzâlî ve daha başkaları, onun kitabının müctehid için yeterli olduğunu söylemişlerdir.

4. Ebû İsâ Tirmizî:

Dördüncüsü Ebû İsâ Tirmizî'dir (ö. 279/892). Öyle gözüküyor ki Tirmizî, Buhârî ve Müslim'in açıklama ve müphem bırakma yollarıyla, Ebû Davud'un, her mezhep sahibinin görüşünü içeren hadisleri toplama yolunu beğenmiş ve bu iki yolu birleştirerek, ayrıca sahabe, tabiîn ve çeşitli belde fukahâsınm görüşlerini eklemiş, bunun sonucunda cami bir kitap vücuda getirmiştir. Hadis tariklerini güzel bir şekilde ihtisar etmiş; birini zikredip diğerlerine işaretle yetinmiştir. Her hadisin durumunu açıklamış ve onun sahih, hasen, zayıf, ya da münker olduğunu söylemiş, zayıflık yönünü de belirtmiştir. Böylece hadis talibinin, neyin ne olduğunun bilincinde olmasını, itibar için elverişli olanlarını, öyle olmayanlarından ayırabilmesini amaçlamıştır. Yine o, hadisin müstefîz ya da garîb olduğunu söylemiş, sahabe ve çeşitli beldelere mensup fukahanm görüşlerini zikretmiş, râvîlerden isminin bilinmesine ihtiyaç duyulanların isimlerini, künyesinin bilinmesine ihtiyaç duyulanların künyesini zikretmiş, ilim adamları için hiçbir kapalılık bırakmamıştır. Bunun için onun eseri hakkında: "Müctehid için yeterli, mukallid için fazla (muğnî)" denilmiştir.

B) Re'y Ehli Ve Özellikleri:

Gerek İmam Mâlik ve Süfyân döneminde ve gerekse daha sonraki dönemlerde şimdiye kadar anlattığımız hadis ehline karşılık bir başka grup daha ortaya çıkmıştır:

Ehl-i Re'y.

1. Bunlar (meydana gelsin gelmesin) meselelere dalmaktan çekinmemişler, fetva vermekten geri durmamışlar ve dinin, ancak fıkıh üzerine kurulabileceğini söylemişlerdir.
2. Buna karşılık Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini rivayet etmekten çekinmişler, hele sözün ona isnadından korku duymuşlardır. Hatta Şa'bî,

"Hadisin, Rasûlullah'ın (s.a.) berisinde birine nisbet edilmesi bize daha sevimlidir. Şayet onda bir ziyade ya da noksanlık olsa, bu Rasûlullah'ın (s.a.) berisindeki üzerinde kalacak; Rasûlullah'a (s.a.) nisbet edilmemiş olacaktır." demiştir.
İbrahim, kendisine başka hadis bilmez misin diyen birine:
"Evet, ama 'Abdullah böyle dedi', 'Alkame şöyle dedi' demek, bana daha sevimli geliyor." diye cevap vermiştir.
İbn Mes'ûd, Rasûlullah'tan (s.a.) bir hadis rivayet edeceği zaman yüzünün rengi değişir ve:
"İşte böyle, ya da buna benzer bir şey buyurdu." derdi.
Hz. Ömer, Ensâr'dan bir grubu Kûfe'ye gönderdiğinde, onlara şöyle demişti:
"Siz, Kûfe'ye, Kur'ân okuyup ağlayan bir topluma varacaksınız. Onlar,
"Muhammed'in ashabı geldi, Muhammed'in ashabı geldi!" diyerek size büyük teveccüh gösterecekler ve size gelerek hadis soracaklar. Siz, mümkün mertebe Rasûlullah'tan (s.a.) az hadis rivayetinde bulunun!"
İbn Avn da şöyle demiştir:
"Şa'bî, kendisine bir şey geldiğinde bir şey söylemekten çekinirdi, İbrahim ise derdi de derdi..."
Bu haberleri Dârimî rivayet etmiştir.

Ehl-i Re'yin Hadise Az Yer Vermesinin Sebebi:

Onlar için gerekli hadis, fıkıh ve şer'ı mesâilin tedvini daha başka bir şekilde oldu. Şöyle ki; bunların sahip oldukları ilim malzemesi arasında, fıkhı, ehl-i hadisin ortaya koyduğu yol üzere istinbata yetecek kadar hadis, sahabe ve tabiîn âsârı mevcut değildi. İslâm diyarlarında yetişmiş büyük âlimlerin sözlerini incelemeye tabi tutmak, onlan derlemek ve süzgeçten geçirmek gibi bir faaliyet içlerine yatmadı; aksine onları yücelttiler, kendilerini de itham ettiler. İmamlarının en yüce tahkik mertebesinde olduklarını tereddütsüz kabul ettiler, kalpleri, kendi beldelerindeki âlimlere karşı son derece meyyaldi ve onların üstünlükleri tartışmasızdı. Nitekim Alkame'nin,

"Onlar içerisinde Abdullah b. Mes'ûd'dan daha güçlü biri var mıdır?!" sözüyle, Ebû Hanîfe'nin [772]:
"İbrahim, Sâlim'den daha fakihtir, sahâbîlik üstünlüğü olmasaydı 'Alkame, Abdullah b. Ömer'den daha fakihtir' derdim. Abdullah ise, o (bildiğin) Abdullah'tır." sözü, bu manayı ifade etmektedir. .
4. Tabi oldukları imamlarının usûllerinden hareketle, karşılaştıkları meselelere cevap verebilme kudretini sağlayacak üstün zekâ, kavrama gücü ve sürat-i intikâle sahip bulunuyorlardı.
"Her şey, kabiliyeti doğrultusunda kolayca gelişir." sünnetullahı tecelli etmiş, Allah Teâlâ'nın:
"Her fırka, kendi yanındakiyle övünç duymaktadır." [773] Buyruğu yerini bulmuştu.

Ehl-i Re'yin Yöntemi: Tahrîc

Re'y ekolü, fıkhı tahrîc esası üzerine kurmuştur. Bu şöyle olmaktadır: Herkes, tabi olduğu mezhebin sözcüsü durumunda olan, onların görüşlerini en iyi bilen, onların tercihinde en isabetli olan kimsenin [774] kitabını ezberleyecek ve her bir mesele hakkında hükmün gerekçesini düşünecektir. Sonra kendisine bir şey sorulduğunda veya doğrudan kendisinin ihtiyaç duyması halinde, ezberindeki imamlara ait hem adı hem de hükmü konulmuş (tasrîhât) beyanlara bakacak; onlar arasında aradığı cevabı bulursa mesele tamam, bulamazsa o zaman onların sözlerinin genel ifadelerini ele alacak ve onları meselesine tatbik edecek, yahut sözün zımnî bir işaretini arayacak ve cevabı ondan çıkaracaktır. Bu meyanda şu ihtimallerle karşılaşılabilir:
1. Bazı sözlerin îmâ ve iktizâ delâletleri olur ve maksat böylece anlaşılır.
2. Bazen adı ve hükmü konulmuş meselenin benzeri yeni meseleler ortaya çıkar, bunlar da onun hükmüne katılır.
3. Bazen hükmü tasrih edilmiş meselenin illeti tahrîc veya sebr-taksim [775] yoluyla ortaya konulur ve illet benzerliğinden dolayı o hüküm, hükmü tasrih edilmemiş meseleye de verilir.
4. Bazen imamın iki sözü olabilir. Bunların kıyâs-ı iktiranı veya şartî şeklinde terkip edilmesi, meselenin cevabını oluşturabilir.
5. İmamların sözlerinde, örnekle ve bir meseleye tatbikle anlatılmış, fakat efradını cami ağyarını mâni bir tanımla belirtilmemiş bir durumla karşılaşılabilir. Bu vaziyette dilcilere müracaat edilir ve o şeyin zatî özelliklerini elde etmek, derli toplu bir tanım yapmak, müphemini munzabıt kılmak, müşkilini gidermek, için aşırı gayretler (tekellüf) gösterilir.
6. Bazen imamların sözleri iki şekilde anlaşılabilir. Bu du rumda, iki ihtimalden birini tercih etmek için çaba sarfedilir.
7. Delillerin mesele ile ilgisi kapalı olabilir ve bu durumda açıklamalara gidilir.
8. Bazen tahrîc erbabınca, imamların davranış ve sükûtları.., dahi delil olarak kullanılabilir.
İşte bu faaliyetlerin tümü tahrîc olmaktadır. Bunu belirtmek üzere şu ifadeler kullanılır:
"Falancanın esaslarına göre tahrîc olunan görüş şudur"
"Falanın mezhebine ya da aslan göre şöyle denilir"
"Falanın görüşüne göre meselenin cevabı şöyle şöyledir" ve benzeri ifadeler.
Bu tür işleri yapanlara "müctehid fi'1-mezheb" denir.
"Mebsût'u [776] ezbere bilenler, müctehid olur; rivayet ilminden hiç haberi olmasa, hatta tek bir hadis bilmese bile o müctehiddir" diyenler, tahrîc esası üzerine olan içtihadı kastetmektedirler.
Tahrîc, her mezhepte yaygın olarak uygulanmıştır.

Mezheplerin Yayılması:

Hangi mezhebin âlimleri meşhur olmuş, kaza ve fetva işleri kendilerine tevdi edilmiş, mezhebin görüşlerini içeren kitapları insanlar arasında yayılmış ve mezhebin esasları her yerde öğretilme şansına ulaşmışsa, o mezhep dünyanın her bir yanma yayılmış ve yerleşmiştir, hâlen de yayılmaya devam etmektedir. Hangi mezhebin âlimleri de sönük kalmış, kaza ve fetva işlerine getirilmemiş ve insanlar onlara karşı bir rağbet göstermemişse, o mezhep de belli bir süre sonra unutulmaya yüz tutmuş ve zamanla ortadan kaybolmuştur.

4) Hicrî Dördüncü Asır Öncesi Ve Sonrası İnsanların Durumu:

İnsanlar, Sırf Taklit Üzerinde İctnâ Etmiş Değillerdi:

Bil ki, hicrî dördüncü asırdan önce insanlar, belli bir mezhebi taklit etme üzerinde hemfikir değillerdi. Ebû Talip el-Mekkî (ö. 386/996) Kûtu'l-kulûb adlı eserinde şöyle demektedir:
"Kitaplar, mecmualar sonradan ortaya çıkmıştır. Birinci, ikinci asırlarda âlimlerin ictihâdlarıyla hüküm vermek; âlimlerden birinin mezhebine göre fetva vermek, onun görüşlerini kabul edip bir meselede onları nakletmek ve onun mezhebine dayanmak diye bir şey halk arasında mevcut değildi."
Buna ilaveten ben de diyorum ki, ilk iki asırdan sonra tahrîc usûlü ortaya çıkmaya başladı. Ancak dördüncü asırda dahi insanlar, tek bir mezhebe bağlı kalmak, sırf onu taklit etmek, fıkhı sadece o mezhep üzere öğrenmek, sadece o mezhebin görüşünü nakletmek... gibi bir düşünce üzerinde görüşbirliği etmiş değillerdi. Nitekim araştırmalar bunu göstermektedir. Aksine insanlar iki kısımdılar:
a) Halk,
b) Âlimler.
a) Halk: Bunlar, müslümanlar arasında veya müctehidlerin ekserisi arasında ihtilafsız olan, icma edilmiş olan meselelerde sadece şeriat sahibini taklit ediyorlardı. Abdestin almış şeklini, guslün nasıl yapılacağını, namaz ve zekâtın hükümlerini... vb., atalarından veya memleketlerindeki âlimlerden öğrenmekte idiler. Onlar, bu minval üzere yürüyorlardı. Nadir olan bir olay ortaya çıktığı zaman mezhep tayin etmeksizin hangisi olursa olsun, buldukları müftiye, o olay hakkında fetva sorarlardı.
b) Alimler: Bunlar da iki kısımdı:
1. Ehl-i hadis: Bunlar sürekli hadisle meşgul olmaları sonucunda, konuyla ilgili bir başka şeye ihtiyaç duymayacak biçimde, bazı fukahaca da amel edilmiş, terki mazur görülmeyecek olan müstefîz ya da sahih hadise sahip olurlardı veya sahabenin ve tabiînin çoğunluğuna ait, muhalefeti hoş karşılanmayacak güçlü görüşlere ulaşırlardı. Eğer mesele hakkında, naklin tearuzu, tercih imkânının bulunmaması vb. gibi sebeplerle kalbi mutmain kılacak bir şey bulamazlarsa, o zaman daha önce geçmiş olan fukahadan bazılarının görüşlerine başvururlardı. Eğer iki görüş bulurlarsa, bunlardan daha güçlü olanını tercih ederlerdi; görüş sahibinin Medine ya da Küfe ekolünden olması farketmezdi.
2. Ehl-i tahrîc: Bunlar, sarih olarak bulamadıkları şeyleri tahrîc yoluyla çıkaran ve mezhep içerisinde ictihâdda bulunan kimselerdi. Bunlar, imamlarının mezhebine nisbet edilerek anılırlardı. Meselâ, "Falan şâfiîdir, filan hanefidir..." denilirdi. Görüşlerinin çokça muvafık düşmesi halinde, hadis âlimleri de bu şekilde belli bir mezhep imamına nisbet edilebilirdi. Nesâî ve Beyhakî'nin Şafiî mezhebine nisbet edilmeleri gibi. Kaza ve iftâ görevini ancak müctehid olanlar üstlenirdi. Ancak müctehid olan kimseye fakîh denirdi.

Hicrî Dördüncü Asır Sonrası Durum:

Bu asırlar geçtikten sonra işler değişti ve başka başka insanlar geldi; bunlar sağa sola saptılar. Birçok yeni durumlar ortaya çıktı. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Cedel Ve İlm-İ Hilafın Ortaya Çıkışı:

Gazzâlî'nin [777] anlatışına göre bu şöyle oldu:
Râşid halifeler dönemi sona erince, saltanata dönüşen hilâfet, liyakatsiz ve ictihâd ehliyetine sahip olmayan kimselerin eline geçti. Bunun sonucunda onlar, fukahâdan yararlanma ve her hallerinde onları beraberlerinde bulundurma zorunda kaldılar.
Ulemâdan bir zümre, eski âlimlerin tutumlarını ve özelliklerini korumaya devam etti. Bunlar, dinin özüne sarıldılar, taviz vermediler; arandıkları zaman kaçtılar ve (resmî görevlerden) uzak durdular. [778]
Zamanın insanları, âlimlerin bu üstünlüğünü, yüz vermemelerine rağmen devlet ricali tarafından büyük saygıyla karşılandıklarım gördüler; izzet ve ikbale ulaşmak, bu makamları elde etmek için ilim tahsiline koyuldular. [779] Bunun sonucunda fukahâ, daha önce aranılanlar iken, şimdi arayanlar durumuna düştüler, sultanlardan uzak dururken aziz idiler, şimdi onlara yaklaşmakla zillete düştüler. Tabiî ki Allah'ın yardımını esirgemediği kimseler bundan müstesnadır.
Daha önceleri bir takım insanlar kelâm ilmine merak sarmışlar ve bu alanda kuru yaş ne buldularsa toplamışlar ve cedel yolunu açmışlardı. Bu, ileri gelenlerin ve sultanların fıkıhta münazaraya, Şafiî mezhebinin mi yoksa Hanefî mezhebinin mi daha üstün olduğu tartışmalarına merak sarmalarından önce olmuştu. Şimdi ilgi alanı değişmiş ve insanlar artık kelâmı ve diğer ilim dallarını bırakarak fıkha, özellikle de Hanefi ve Şâfiî mezhepleri arasındaki hilaf konularına (ilm-i hilafa) merak sarmışlardı. Bu arada Mâlik, Süfyân, Ahmed b. Hanbel gibi imamların mezheplerini gözardı etmişlerdi. Onlar bunu yaparken, şeriatın inceliklerini ortaya koymak, mezhebin hükme esas aldığı illetleri tesbit etmek, fetva usûlünü

düzenlemek ve yerleştirmek gibi bir amacı gerçekleştirdikleri kuruntusunda idiler. Bu alanda pek çok tasnifte bulundular, istinbatlar yaptılar, türlü türlü mücadele yolları ihdas ettiler, kitaplar telif ettiler. Böylece günümüze kadar geldiler. İleriki asırlarda durum nasıl olur, Allah Teâlâ ne takdir buyurur bilemeyiz.

Gazzâli'nin sözü özetle böyle. [780]

2. Kör Taklidin Hâkim Oluşu:

Ortaya çıkan yeni durumlardan biri de taklidin ruhları sarması, hiç hissettirmeden karınca sessizliği ile insanların içlerine işlemesidir. Bunun belli başlı sebepleri şunlardı:
i. Fukahanın birbiriyle dalaşması, aralarında sürekli tartışmaların olması. Birbiriyle sürtüşme halinde olan fukahâdan biri -kim olursa olsun- fetva verdiğinde, fetvası derhal muhalefet görüyor ve kabul edilmiyordu. Mütekaddimînden birinin konu ile ilgili hükmü ortaya konmadıkça tartışma sürüp gidiyordu.
ii. Kadıların zulmü: Kadıların çoğu zâlim olup, güvenüirliklerini yitirince, halk onlara kuşkuyla bakmasa başladılar. Verdikleri hükmün kabul görmesi için, ancak daha öncekilerden hüsnü kabul görmüş birine ait bir şey söylemesi gerekir oldu.
iii. İnsanların başlarına geçenlerin cahil olmaları ve halkın ne hadisten ne de tahrîcden anlayan cahil kimselerden fetva istemek durumunda kalmaları. Müteahhirîn arasında ulemâ geçinen çoklarının durumu böyledir. Buna İbnu'l-Hümâm ve daha başkaları da dikkat çekmiş bulunuyor. Aynı zamanda, bundan böyle müctehid olmayan kimseler "fakih" diye anılmaktadır.

3. Her Dalda Aşırılığa Kaçılması:

Sonradan ortaya çıkan bir başka tezahür şekli de, insanların her alanda aşırılığa kaçmaları oldu. Bazıları, hadis ricalinin isimleri, cerh ve ta'dîl mertebelerinin bilinmesi adı altında bir ilim tesis ediyoruz kuruntusuyla yola çıktılar ve sonunda eski yeni tarih adına ne varsa onları topladılar. Bazıları, nadir ve garîb haberleri araştırmada o kadar ileri gitti ki, sonunda nice mevzu haberler eserlere girdi. Kimileri fıkıh usûlü diye işi kîlu kale boğdu, herkes kendi imamları adına cedel kuralları istinbatında bulundu; yazdı çizdi, sonuna kadar gitti, cevap verdi, araştırdı, tanımlamalara gitti, taksimat yaptı; bazen oldu sözü alabildiğine uzattı, bazen oldu ihtisar etti ve bilmece şekline soktu. Bazıları kalktı ve aklı başında birinin hiç ele alamayacağı olmayacak şeyleri farzetti ve onlarla uğraştı durdu. Kimi ehl-i tahrîcin hatta daha aşağı mertebede olanların sözlerinin bile îmâ ve iktizâ delâletlerini araştırdı ve ilim adına âlim-cahil hiçbir kimsenin kulak vermekten hoşl anam ayacağı sözler etti.
Bu sözünü ettiğimiz cedel, hilaf, aşırılık.., yüzünden ortaya çıkan fitne, hemen hemen baş olma sevdasıyla ortaya çıkan ilk fitne kadar tehlikeli oldu. İlk fitne sonucunda herkes, kendi adamının hilafete daha lâyık olduğunu iddia etmiş ve onu desteklemişti. Sonunda ısırgan (müstebid) bir saltanat, sağır kor pek çok olay doğmuştu. Sözünü ettiğimiz fitne ise, cehalet ve kargaşa doğurdu, insanlar arasına ardı arkası kesilmeyen kuşku ve vehim tohumları ekti. Bunun sonrasında nesiller, hep sırf taklit üzere yetiştiler; hakkı bâtıldan, cedeli istinbattan ayıramaz oldular. Artık "fakih" dedin mi, fukahanm sözlerini bir ayırım yapmadan, kuvvetli zayıf demeden ezberlemiş olan, onları sürekli tekrarlayan, yeri geldiğinde avurtlarım doldura doldura onları serdeden.., kişi akla geliyordu. Muhaddis deyince de, bütün gücünü çenesine verip sahih zayıf hatta uydurma ayırımı yapmaksızın hadisleri sayıp döken kişi anlaşılır olmuştur.
Tabiî ki ben, istisnasız hepsi böyleydi demek istemiyorum. Çünkü her devirde Allah'ın bu işler için tahsis eylediği seçkin kullan vardır ve olacaktır. Onlar bildikleri yolda giderler ve kendilerine hiç kimse zarar veremez. Sayıca az da olsalar onlar, Allah'ın yeryüzündeki hüccetleridir.
Bu süreç içerisinde gelen her asır bir öncekini aratmış ve sözünü ettiğimiz fitne, giderek daha çok kendisini göstermiş, taklit artmış, insanların güvenilirliği kalmamıştır. İş o hale gelmiş ki artık insanlar, huzuru dinî konulara dalmamakta arar olmuşlar ve
"Biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de onların izlerinden gidicileriz." der olmuşlardır.
Sitemimiz ancak Allah'adır, yardım istenilecek yegane O'dur, huzur ve güven O'ınınladır, tevekkül yalnız O'nadır.

Fasıl; Yanlış Anlaşılan Bazı Konular;

Burada, konuyla ilgili olan ve yanlış anlamalara, ayakların kaymasına, kalemlerin haddi aşmasına sebep olan bazı konulara değinmek uygun düşecektir. Bunları aşağıdaki başlıklar halinde ele alabiliriz:

1) Dört Mezhebin Taklidi;

Bunlardan biri, tedvin edilmiş ve kitaplara işlenmiş durumda olan dört mezhebin durumu hakkındadır. Ümmet ya da en azından kahir ekseriyeti, bu mezheplerin taklidinin caiz olduğu konusunda, ta günümüze kadar görüşbirliği halinde olagelmişlerdir. Bunda elbette ki, hiç de gizli olmayan büyük yararlar bulunmaktadır. Özellikle de, himmetlerin gerçekten azaldığı, nefislerin heva ve hevesler peşinde koşar hale geldiği, herkesin kendi görüşünden başkasını beğenmez olduğu günümüzde bu mezheplerin ayrı bir önemi vardır.

Ibn Hazm Ve Taklidin Haranı Olduğu Hakkındaki Görüşü:

İbn Hazm [781] (ö. 456/1064): "Taklit haramdır; hiçbir kimsenin, delilsiz Rasûlullah'ın (s.a.) dışında başka birinin görüşünü alması helâl değildir..." der ve şu âyetleri delil olarak kullanır:

"Siz, Rabbiniz tarafından vahyedilene uyun, ondan başka dostlara uymayın." ***[782]***

[783]

“Onlara: ‘Allah’ın gönderdiğine uyun’ dendiği zaman onlar, ‘Biz atalarımızı ne üzere bulduysak ona uyarız’ derler.”
Taklit etmeyenleri överek şöyle buyurur:

“*O kullarımı müjdele ki; sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. Allah’ın hidayete ilettikleri bunlardır, tam akıllı insanlar da bunlardır.”* ***[784]***

“Bir şeyde ihtilâfa düşerseniz, eğer Allah’a ve âhiret gününe iman ediyorsanız, onu Allah’a ***[785]*** *ve Rasûle döndürün.”* ***[786]***

İhtilâf Anında Cüzümü Kitap Ve Sünnetin Dışında Aramak Haramdır:

Allah Teâlâ, ihtilâf anında çözümün, Kitap ve sünnet dışında başka yerlerde aranmasını mubah kılmamıştır. Bu durumda, çözümü herhangi birinin görüşünde aramak haram olacaktır; çünkü o, Kitap ve sünnetin dışında bir şeydir.

İbn Hazm’ın Diğer Delilleri:

i. Ashap ve tabiînin istisnasız tümü icmâ halinde, herhangi bir kimsenin gerek kendilerinden ve gerekse öncekilerden birinin görüşüne yönelerek tümüyle onu almasını, başka bir şeye bakmamasını caiz görmemişler ve kendileri de böyle bir davranışa girmemişlerdir.
Bu durumda kim İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Şafiî ya da İmam Ahmed’in görüşlerini tümüyle alır, tabi olduğu imamın görüşlerinden hiçbirini terketmez, başka görüşlere bakmaz, konu hakkında Kitap ve sünnette yer alan nasslara dayanmaz, hep belli bir insanın mezhebi üzerinde saplanır kalırsa, o baştan sona bütün ümmetin icmâına açıkça muhalefet etmiştir. Bu kesindir ve en ufak kuşkuya mahal yoktur. Böyle bir tavır sergileyen kimse, kendisine bir selef bulamayacağı gibi, haklarında hüsnü şehâdette bulunulan ilk üç nesil [787] içerisinde böyle yapmış tek bir insan da bulamaz. Böylece o, mü’minlerin yolundan çıkmış, başka bir mecraya girmiş olur ki, böyle bir durumdan Allah’a sığınırız.
ii. Bütün meşhur fakihler, başkalarını taklit etmeyi yasaklamışlardır. Bu durumda onları taklit edenler, bizzat onlara muhalefet etmiş olurlar.
iii. Öbür taraftan bu fakihleri, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes’ûd, İbn Ömer, İbn Abbâs, mü’minlerin annesi Hz. Âişe (r. anhum) gibilerinden üstün kılan ne?! Eğer taklit caiz ise, o zaman bu saydıklarımızdan her birine uymak, diğerlerine uymaktan daha uygun olurdu.
İbn Hazm’ın sözü bitti.
Onun taklidin haram olduğu hakkındaki bu sözleri ancak şu vasıftaki insanlar için geçerli olabilir:
i. Tek bir meselede bile olsa, kendisinde bir tür ictihâd kudreti olan kimse,
ii. Veya Rasûlullah’ın (s.a.) kesin olarak bir şeyi emretmiş ya da yasaklamış olduğunu ve o konuda neshin de bulunmadığını bilen kimse,
Tabiî bu sonuca hadisleri araştırmak, konuyla alâkalı muhalif-muvafık bütün sözleri toplamak ve neshedici bir delilin olmadığına vakıf olmakla, ya da ilimde üstün payeye ulaşmış âlimlerden kahir bir ekseriyetin öyle düşündüklerini, muhalif durumda olanların ise, kıyâs ya da istinbata tutunduklarını görmesiyle ya da daha başka bir yolla olur.
Böyle bir durumda Rasülullah’ın (s.a.) hadisine muhalefet etmenin sebebi, ya gizli bir nifak ya da açık bir ahmaklıktan başka bir şey olamaz.
Büyük üstad İzz b. Abdisselâm’ın [788] şu sözleriyle [789] işaret etmek istediği şey işte budur:
“İnsanı hayretten hayrete düşüren şeylerden biri de mukallid fakihlerin tavrıdır. Onlar, imamlarının görüşünün hiçbir şekilde savunulamayacak şekilde zayıf olduğunu anlarlar, buna rağmen, Kitap, sünnet ve sahih kıyasın desteklediği görüşleri terkederler de illâ kendi imamlarının mezhebini büyük bir taassupla taklit ederler. Dahası, taklit ettikleri imamı savunarak Kitap ve sünnetin açık delâletini reddetmek için çareler ararlar; uzak sakat teviller yaparlar.”
Yine o şöyle demiştir:
“İnsanlar, belli bir insana bağlı olmaksızın ulemadan her önlerine gelene sormakta idiler ve kimse bunu yadırgamazdı. Şu mezhepler ve mutaassıpları ortaya çıkıncaya kadar durum böylece devam etti. Şimdilerde artık kişi, görüşü delillerden uzak olsa bile imamını -sanki gönderilmiş masum bir peygamber gibi- büyük bir taassupla taklit etmektedir. Bu haktan ayrılma, doğrudan uzaklaşmadır; aklı başında hiçbir kimse böylesi bir duruma razı olamaz.”
İmam Ebû Şâme (ö. 665/1207) de şöyle demiştir:
“Fıkıhla uğraşan kimsenin, tek bir imamın mezhebiyle yetinmemesi ve her meselede Kitap ve muhkem sünnetin delâletine en yakın olan görüşün sahih olacağına inanması gerekir. Geçmiş temel ilimleri iyice tahsil etmiş bir kimse için bu, hiç de zor değildir. O taassuptan uzak kalmalı, sonradan ortaya çıkmış hilaf konularına dalmamahdır. Zira bunlar zamanı öldürmekten, kafayı karıştırmaktan başka bir yarar sağlamaz. İmam Şafiî’nin, insanlara hem kendisini hem de başkalarını taklit etmeyi yasakladığı sahih olarak bilinmektedir.”

İmam Şafiî’nin talebesi olan el-Müzenî (ö. 264/877), Muhtasar adlı eserinin başında şöyle demiştir:
“Bu kitabı, İmam Şafiî’nin ilminden özetledim.” Özetle şöyle diyor:
“Faydalanmak isteyenlerin istifadesine yaklaştırdım. Bununla birlikte ben, İmam Şafiî’nin, gerek kendisinin ve gerekse başkalarının taklid edilmesini yasakladığını, bundan maksadının da, herkesin kendi dini yaşantısında bizzat düşünmesi ve ihtiyatlı davranmasını öğrenmesi olduğunu bildirmek isterim.’ (Yani kim İmam Şafiî’nin ilminden faydalanmak isterse bilsin ki, İmam Şafiî taklidi yasaklıyor.)
iii. İbn Hazm’ın görüşüne uygun düşen üçüncü tip insan, belli bir fakihi taklit eden ve onun asla yanılmazlığına, her dediğinin behemehal doğru olduğuna inanan, imamının içtihadına aykırı bir delil ortaya çıksa bile onu terketme düşüncesine asla yer vermeyen avamdan kimselerdir.
Tirmizî’nin rivayet etmiş olduğu şu hadis bu manayı ifade etrnektedir: Adiyy b. Hatim [790] şöyle anlatır: Rasûlullah’ı (s.a.) şu âyeti okurken işittim:
“Onlar din âlimlerini ve rahiplerini Allah’tan gayrı rabler edinmişlerdi.” [791] Sonra şöyle buyurdu:
“Elbette onlar, âlim ve rahiplere tapınmıyorlardı; ancak onlar bir şeyi kendilerine helâl kıldıklarında, onlar da onu kendilerine helâl sayıyorlar;

bir şeyi haram kıldıklarında da, onu haram biliyorlardı.” [792]

iv. Dördüncüsü, meselâ bir hanefînin, şâfiî bir fakihten -ya da tersi- fetva sormasını caiz görmeyen yahut bir hanefînin namaz kılarken şâfiî bir imama uymasını caiz görmeyen kimsedir. Böyle biri, elbette ki ilk asırların icmâma muhalefet etmiş, sahabe ve tabiîne ters düşmüş olur.

İbn Hazm’ın sözüne uygun düşen, sözünü ettiğimiz evsaftaki kimseler olup, Hz. Peygamber’in (s.a.) buyruğundan başka herhangi bir kimseyi, itaat edilmesi şart olan kimse kabul etmeyen, ancak Allah ve Rasûlünün helâl bildiklerini helâl sayıp, haram kıldıkların haram kabul eden, fakat doğrudan doğruya Hz. Peygamber efendimizin sözlerini, davranışlarını bilemediğinden, farklı hadislerin arasını telif edecek veya o sözlerden istinbatla meselelere çözüm bulacak gücü taşımadığından, sâlih ve kâmil bir âlimin eteğine yapışan, bu âlimin de doğru söylediğine ve meseleyi açıklarken onun, peygamberin sünnetine bağlı ve sadece onu dile getiren biri olduğuna inanan, o âlimin görüş ve düşüncesinin doğru olmadığını anladığı an hiçbir tartışma ve inada sapmadan derhal onun eteğini bırakacak olan kimse değildir. Böyle bir insanı kim ve nasıl kötüleyecek, sünnete aykırı kabul edecektir!

Kaldı ki fetva isteme ve fetva verme işinin, Hz. Peygamber (s.a.) döneminden başlayarak kesintisiz devam ettiğini herkes bilir. Daima bir tek kimseden fetva alan kimse ile bazen bir âlimden, bazen da başka bir âlimden fetva alan, düşüncesi duru, niyeti sağlam, sadece şeriata bağlanmayı amaçlayan kişi arasında hiçbir fark olmadığı herkesin malumudur. Bu nasıl caiz olmaz ve neden caiz olmasın? Biz hiçbir müctehid hakkında, Allah’ın ona gökten fıkıh indirdiğine, bizim ona itaatimizin vacip, onun da masum olduğuna inanmamızı gerektiren bir durum yoktur. Eğer biz ona uyuyorsak bu, sadece onun Allah’ın kitabını ve Hz. Peygamber’in (s.a.) sünnetini iyi bilen bir âlim olduğuna inandığımız içindir.

İşte böyle bir müctehidin görüşü (fetvası) mutlaka şu ihtimallerden birini taşımaktadır:

i. Ya, kitap ve sünnetin açık ifadesine dayanmaktadır,

il Ya bir tür ictihad yolu ile Kitap ve sünnetten çıkarılmıştır.

iii. Veya karinelere dayanarak hükmün falanca illete bağlı olduğunu anlamış ve kalbi buna iyice yatmıştır. Aralarındaki illet birliğinden hareketle hakkında nass bulunmayanı, hakkında nass bulunana kıyas etmiştir.

Bu durumda o sanki, “Ben bundan, Hz. Peygamber’in (s.a.), ‘Bu illetin bulunduğu her yerde hüküm şöyle olacak/buyurduğunu anlıyorum” demektedir. Böylece kıyaslanacak mesele de bu genel ve küllî esas içine girmektedir ve bu da, sonuçta Hz. Peygamber’e (s.a.) dayandırılmaktadır. Ancak bu nisbette zan vardır. Eğer böyle olmasaydı, hiçbir mü’min hiçbir müctehidi taklit etmez ve ona bağlanmazdı.

Bu durumda, elimize Allah Teâla’nın, kendisine itaat edilmesini bize farz kıldığı günahsız, hatasız Hz, Peygamber’in (s.a.) güvenilir bir yolla sağlam bir hadisi geçerse, o hadis de bu müctehidin veya imamın fetvasına, görüşüne aykırı ise, biz, bu hadise aldırmadan hâlâ o tahmin ve zanna dayalı mezhebe bağlı kalmakta ısrar edersek, bizden daha hatalı yol seçen kim olabilir ve yarın kıyamet gününde Allah’ın huzurunda ne mazeret ileri sürebiliriz?

2) Tahrîc İle Hadisin Araştırılması İşleminin Bir Arada Yürütülmesi:

Hem fukahanm görüşleri üzerine yapılan tahrîrin, hem de hadis lâfzının araştırılmasının dinde çok sağlam esasları vardır. Muhakkik âlimler öteden beri her iki metodu da kullanagelmişlerdir. Kimi şunu az kullanmış, bunu çok; kimi de tersine şunu çok kullanmış bunu az; ama her ikisine de yer vermişlerdir. Bu itibarla bu önemli iki esastan her birinin tümden ihmal edilmesi -her iki ekolün genelde yaptığı gibi- uygun değildir. Yapılması gereken, bunlardan her birinin diğerine uygunluğunun araştırılması ve ortaya konulması, her birindeki eksikliğin diğeri vasıtasıyla telafı edilmesidir. Hasan el-Basrî’nin (ö. 110/728):

“Kendisinden başka ilâh olmayana yemin ederim ki sizin sünnetiniz, ifrat ve tefritin ortasındadır.” şeklindeki sözünün ifade ettiği mana budur. Bu itibarla ehl-i hadisten olanın, tercih etmiş olduğu ve benimsediği şeyi, tabiînden olan müctehidlerin görüşlerine vurması; ehl-i tahrîcden olanın da, sarîh ve sahih olan sünnete muhalif düşmemesini temin edecek hadisler bulması ve onlara dayanması, mümkün mertebe hakkında hadis ya da eser bulunan bir konuda kendi re’yi ile görüş ileri sürmekten kaçınması uygun olur.

Hadisçi, En Ufak Şüpheden Dolayı Hadisi Reddetmemelidir:

Ehl-i hadisten biri, Şâri’ce belirtilmemiş, fakat muhaddislerce sabanı I-ır şekilde konulmuş kaidelere riayette aşırılık göstererek, en ufak şaibeden dolayı -mürsellik ya da inkıta şüphesi taşıması gibi- her önüne gelen hadisi ya da sahih kıyası reddetmemelidir. Nitekim İbn Hazm (ö. 456/1064) böyle yapmış ve Buhârî’nin rivayetinde inkıta şaibesi gördüğü için çalgı âletlerinin haram lığını bildiren hadisi reddetmiştir. Kaldı ki hadis, haddizatında muttasıl ve sahihtir. Oysaki böyle bir tavır ancak tearuz halinde gösterilmelidir. Onların,

“Falan, filancanın hadisini başkalarından daha iyi bilir” deyip, onun hadisini diğerlerine tercih etmeleri, icabında diğerinde tercihi gerektirecek belki bin yönün bulunuşuna bakmamaları da böyledir.

Rivayet esnasında, râvîlerin büyük çoğunluğu esas manaya önem verirler; Arap dili mütehassıslarının dikkate aldıkları inceliklere pek bakmazlardı. Bu durumda ehl-i hadisin, hadis metninde yer alan fâ, vâv gibi harfleri, lâfızların takdim ve tehirlerini dikkate alarak hüküm çıkarmaya çalışması aşırılıktır. Çoğu kez, diğer râvî aynı olayı anlatır ve icabında değişik lâfızlar kullanır. Doğrusu, râvînin rivayetinde kullandığı ifadelerin, zahirde Rasûlullah’ın (s.a.) sözü olduğu kabul edilir; ancak başka bir hadis ya da delil çıkarsa, o zaman onların sonucunun da dikkate alınması gerekir.

Ehl-i Tahrîcden Olanlar, İmamlarının Sözünden Anlaşılmayacak Sonuçlar Çıkarmamalıdır:

Ehl-i tahrîcden olanlar da, bizzat imamlarının sözlerinden doğrudan anlaşılmayan, ehl-i örfün ve dil bilginlerinin de anlamayacağı sonuçlar çıkarmamalıdır. Keza ehl-i vücûhun üzerinde ihtilâf ettikleri, görüşlerin çelişir halde olduğu konularda tahrîc-i menât ya da bir meseleye, nazîrinin hamli esası üzerine hüküm binasında bulunmamalıdır. Çünkü bu gibi konularda şayet imamlarına o meseleyi sorma imkânı olsaydı, belki de nazîri, nazîr üzerine bir mâni’den dolayı hamletmiş olduklarını söyleyeceklerdi, belki de tahrîc işlemini yapan kimsenin ulaştığı illetten başka bir illet zikredeceklerdi. Bütün bu ihtimallere rağmen onların sözlerinden anlaşılmayacak sonuçlar çıkarmak doğru olmaz. Zaten tahrîcin caiz olması,

müctehidin taklidi anlamına geldiğindendir. Bu da, ancak onların sözlerinden anlaşılır bir sonuç olması halinde tam olur.

Hadise Riâyet Daha Önemlidir:

Yine ehl-i tahrîcden olan kimselerin, sıhhati üzerinde hadis bilginlerinin mutabakat halinde oldukları bir hadis ya da eseri, kendisinin ya da imamlarının ortaya koymuş oldukları kurala uymuyor gerekçesiyle reddetmesi doğru olmaz. Musarrât [793] hadisinin reddi, zevi'l-kurbâ hissesinin düşürülmesi böyledir. Çünkü hadise riâyet, tahric olunan o kurala riâyetten daha önemlidir. İmam Şâfiî, şu sözüyle işte bu manaya işaret etmektedir:
"İleri sürdüğüm her görüş, ya da ortaya koyduğum her asıl, eğer Rasûlullah'tan (s.a.) gelen bir hadise muhalif düşmüşse; söz Rasûlullah'ın (s.a.) sözüdür; siz onu alın."

3) İctihâd: Şer'î Hükümlerin Elde Edilmesi İçin Kitap Ve Sünnetin Araştırılması:

Bu iş, çeşitli mertebeler halindedir:
a) Mutlak (tam) ictihâd:
Bunun en yüksek mertebesi, kişinin kendisinde oluşan ahkâm bilgisi sayesinde, bilfiil, ya da ona yakın bir güçte olaylar hakkında fetva talebinde bulunanların cevaplarını çoğu kez karşılayabilecek bir yeteneğe sahip olması yoluyla olur ve buna "ictihâd" adı verilir.

İctihad Melekesinin Oluşması;

İctihâd melekesi şu şekillerde oluşur:
i. Rivayetlerin toplanması, şâzz-fâzz her türlü hadis üzerinde durulması ve imâl-i fikir edilmesi yoluyla oluşur. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel buna işarette bulunmuştur. Tabiî ki bunu yapan kimsenin, akılca yeterli, dili ve sözün ne zaman ne manaya geldiğini bilen, muhtelif rivayetler arasını cemetmek suretiyle selefe ait âsâr hakkında, istidlal yolları ve bunların tertibi konusunda bilgi sahibi olan biri olması şarttır.
ii. Fıkıh imamlarından birinin mezhebi üzere tahrîc yollarını sağlam bir şekilde kullanabilmekle olur. Tabiî ki bunun için de, görüşünün icmâ'a muhalif düşmediğini bilebilecek kadar sünen ve âsâr bilgisine sahip olması şart olacaktır.

Bu İkincisi, Ashâb-ı Tahrîcin Takip Ettiği Yoldur. Bu İki Yolun Ortası Şöyle Olur:

Kişi, fıkhın, üzerinde icmâ olan temel meseleleriyle ilgili konularım tafsili delilleriyle öğrenilebilecek kadar Kur'ân ve sünnet bilgisi edinir. Bazı ictihâdî meselelere dair delillerinden hareketle sonuçlara ulaşır, görüşler arasında tercihler yapar, tahrîcleri eleştirir ve sağlamlarını zayıflarından ayırma bilgi ve becerisine ulaşır.
b) Kısmî ictihâd (mezhepte müctehid):
Kişi, mutlak müctehid için gerekli olan ictihâd şartlarına ulaşamaması halinde, iki mezhepten seçime (telfik) gidebilir. Bunun şu şartları vardır:
i. O mezheplerin delillerini bilecektir,
ii. Telfik sonucu ulaştığı görüşü, mutlak müctehidin içtihadı alanına girmeyecektir,
iii. Kadının hükmünün kabul edilmediği, müftîlerin fetvasının carî olmadığı konulardan olmayacaktır.
Bu mertebedeki bir kimse, sahih olmadığını anlaması halinde, kendinden öncekiler tarafından yapılmış bazı tahrîcleri terkedebilir.
Bunun içindir ki, mutlak müctehidlik iddiasında bulunmayan pek çok ulemâ, öteden beri tasniflerde bulunmuşlar, düzenlemeler yapmışlar, tahrîclere gitmişler, tercihler yapmışlardır.
Madem ki çoğunluk ulemâya göre ictihâd tecezzî kabul eder [794], tahrîc bölünür, madem ki bunlar sonucunda elde edilmek istenilen zan ölçüsünde bir bilgidir ve yükümlülük tümüyle zan derecesindeki bilgi üzerine kuruludur, o halde mutlak ictihâd derecesine ulaşmamış bir fakihin (mezhepte müctehidin) mezhepler arasında seçmede bulunmasına mani ne olacaktır?! [795]
c) Halkın durumu: Müftînin fetvası:
Daha aşağı mertebede bulunanlara gelince, bunların her zaman için karşılaşılan konularla ilgili mezhepleri, hocalarından, atalarından ve kendi hemşehrilerinden oralarda tabi olunan mezheplere dair öğrenegeldikleri şeylerdir. Nadir olaylar hakkında ise, müftînin vereceği fetvalar; mahkeme davalarında da kadının vereceği hükümler esastır. Eski yeni her mezhepden olan muhakkik âlimleri hep bu anlayış üzere bulmuşuzdur. Mezhep imamlarının tâbilerine öğütledikleri tavır da budur.

Delilsiz Mezhebe Tabi Olma;

el-Yevâkît ve'l-cevâhir'de nakledilir:
Ebû Hanîfe'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir:
"Delilimi bilmeyen bir kimsenin, benim sözüme dayanarak fetva vermesi doğru olmaz."
O -Allah kendisinden razı olsun-, bir fetva verdiğinde şöyle derdi:
"Bu, Nu'mân b. Sâbit'in (kendisini kastediyor) görüşüdür. Bu bizim ulaşabildiğimiz en güzel sonuçtur. Kim, bundan daha güzel bir sonuca ulaşırsa, elbette ki ona uymak daha isabetli olacaktır."
İmam Mâlik (r.a,) şöyle derdi:
"Rasûlullah'tan (s.a.) başka istisnasız herkesin sözü kabul de, red de edilebilir."

Hâkim ve Beyhakî, İmam Şafiî'den (r.a.) şöyle dediğini nakletmişlerdir:
"Hadis sahih olduğu zaman, benim mezhebim odur." Başka bir rivayet de:
"Benim sözümün, hadise ters düştüğünü görürseniz, siz hadisle amel edin ve benim sözümü duvara çalın." demiştir.
Müzenfye [796] bir gün:
"Ey İbrahim! Her dediğime uymaya kalkma. Kendini de hesaba katarak o konuyu araştır; çünkü bu dindir (sorumluluk ister)." demiştir.
O -Allah kendisinden razı olsun- şöyle derdi:
"Rasûlullah'tan (s.a.) başka -kalabalık da olsalar- ne insanların görüşü, ne kıyas ne de bir başka şey hakkında herhangi bir delil vardır. Allah'a ve Rasûlüne teslimiyetle itaattan başka î bir şey yoktur."
İmam Ahmed b. Hanbel (r.a.) şöyle derdi:
"Allah ve Rasûlünün yanında hiçbir kimsenin sözünün değeri olamaz."
Yine o, bir adama şöyle demiştir:
"Ne beni, ne Mâlik'i ne Evzâ'î'yi ne Neha'i'yi ne de bir başkasını taklit et! Hükümleri, onların aldığı yerden; Kitap ve sünnetten al!"

Ulemânın Görüşleri Bilinmeden Fetva Vermek Doğru Olmaz:

Herhangi bir kimsenin, şer'î meseleler konusunda ulemânın görüşlerini, onların yaklaşımlarını iyice bilmeden fetva vermeye kalkışması doğru olmaz. Bir kimseye bir soru sorulsa, o kişi mezheplerine tabi olunan âlimlerin o konu üzerinde görüşbirliği halinde olduklarını bilse, bu durumda "Bu caizdir" ya da "caiz değildir" demesinde bir sakınca olmaz ve sözü, bir tür nakil sayılır. Eğer mesele, ulemâ arasında ihtilaflı bulunuyor ise, bu durumHa da, "Bu, falan âlimin görüşüne göre caizdir", "Falanın görüşüne göre caiz değildir." diyebilir, fakat delilini bilmeden onlardan birinin görüşünü tercih ederek cevap vermeye kalkışamaz.
Ebû Yûsuf, Züfer [797] ve daha başkaları şöyle demişlerdir:
"Bir kimsenin, nereden aldığımızı bilmeden, bizim görüşlerimizle fetva vermeye kalkışması caiz olmaz."
Ebû Yûsuf un oğlu Isâm'a, "Sen, Ebû Hanîfe'ye çokça muhalefette bulunuyorsun." dediklerinde o, şöyle cevap vermiştir:
"Çünkü Ebû Hanîfe, bize nasip olmayan çok üstün bir anlayışa sahipti. Bu anlayışıyla bizim anlayamadığımız şeyleri anlamıştı. Bu itibarla anlamadıkça, onun görüşleriyle fetva vermemiz bize caiz olmaz."
Muhammed b. el-Hasan'a (ö. 189/805), bir kimsenin fetva vermesi kendisine ne zaman helâl olur diye soruldu. O:
"Doğruları, hatalarından daha çok olduğu zaman." diye cevap verdi.
Belh fakihlerinden Ebû Bekir el-İskâf'a şöyle sorarlar:
"Bir belde de bir âlim olsa ve ondan daha bilgili başka kimse olmasa, bu âlim fetva vermemezlik edebilir mi?" O, bu soruya:
"Eğer ictihâd ehlinden ise, hayır edemez." diye cevap verir.
"İctihâd ehlinden nasıl olur?" diye sorarlar,
"Meselelerin yönlerim (izah tarzlarım, gerekçelerini) bilmesi, kendilerine muhalefet etmeleri halinde akranıyla meseleyi tartışabilecek güçte olmasıyla olur." diye cevap verir. Denildiğine göre, ictihâd için gerekli şartların en alt seviyesi, Mebsût'un [798] ezbere bilinmesidir. [799]
el-Bahru'r-râik'te, Ebu'l-Leys'in şöyle dediği nakledilir:
Ebû Nasr'a [800] şöyle bir soru sordular:
"Senin yanında dört kitap yani İbrahim b. Rüstüm'ün kitabı, Hassâfın Edebu'l-kâdî'si, Kitâbu'l-Mücerred ve Kitâbu'n-Nevâdir -Hişâm rivâyetiyle- bulunsa, bunlardan fetva vermek caiz olur mu? Zira bu kitaplar sence makbuldür."
Ebû Nasr'ın cevabı şöyle oldu:
"Mezhebimizden sahih olarak nakledilenler bizce makbul ve memnuniyeti mucip birer ilimdir. Fakat fetva konusuna gelince, ben bir kimsenin anlamadığı bir şeyle fetva vermesini ve halkın vebalini yüklenmesini doğru bulmam. Eğer mezhebimizden olduğu meşhur ve mevsuk olup, âlimlerimizden apaçık bir şekilde nakledilmiş meselelerden olursa, meydana gelen olayların hükümleri için onlara itimat etmenin kendim için caiz olduğunu umarım."
Yine aynı kitapta şöyle yazmaktadır:
"Bir kimse hacamat olsa [801] veya gıybet etse ve bunun orucunu bozduğunu zannetse, sonra da yese içse; eğer bir fakîhe sormamış, kendisine de ilgili haber (hadis) ulaşmamışsa, bu durumda o kişiye keffâret gerekir. Çünkü bu, İslâm diyarında mazeret sayılmayacak türden bir bilgisizliktir. [802] Ama bir fakîhe danışmış ve o da, kan aldırmanın ya da gıybet etmenin orucu bozacağına dair fetva vermişse, o zaman keffâret gerekmez. Çünkü halktan olan kimseye (âmmî) gerekli olan, fetvasına itimat ettiği âlime uymasıdır. Bu durumda o, -her ne kadar müftî, fetvasında hatalı ise de- yaptığım fetvaya dayandırdığı için mazur olur.
Bir müftîye sormamış fakat kendisine ilgili haber yani Rasûlullah'ın (s.a.):
"Kan alanın da, kan aldıranın da orucu bozulur." [803]
"Gıybet, orucu bozar." [804] Şeklindeki hadisleri ulaşmışsa, eğer bu durumda nesh olup olmadığını, ya da tevilinin nasıl olduğunu bilmiyor idiyse ve buna rağmen orucunu bozmuşsa ikisine (yani İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e) göre yine keffâret gerekmez. Çünkü hadisin zahiriyle amel edilmesi ilke olarak gereklidir. Ebû Yûsuf ise farklı düşünmektedir. Çünkü halktan birinin (âmmî) nâsih ve mensûhu bilemeyeceği için doğrudan hadisle amel etme salahiyeti yoktur.

Şehvetle bir kadını tutsa, ya da öpse ya da gözlerine sürme çekse ve sonra bu, orucu bozdu zannıyla yese içse, bu durumda da kendisine kefâret lâzım gelir. Ancak bir müftîye sormuş ve o da, kendisine bozacağı doğrultusunda fetva vermişse, ya da ilgili haber kendisine ulaşmışsa o zaman keffâret gerekmez.
Zevalden önce oruca niyet etse, sonra o orucu bozsa, Ebû Hanîfe'ye göre keffâret gerekmez. Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise gerekir. Muhît adlı eserde böyle yazmaktadır. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, halktan birinin (âmmî) mezhebi, müftînin fetvasıdır."
Yine aynı eserde, geçmiş namazların kazası konusunda şöyle denmektedir: Eğer kişi, belli bir mezhebi olmayan halktan biriyse, onun mezhebi müftîsinin fetvâsıdır. Nitekim bunu böylece belirtmişlerdir. Eğer hanefî bir müftî fetva vermişse, ikindi ve akşam namazlarını iade eder; şâfiî bir müftî fetva vermişse, onları iade etmez. [805] Kişinin kendi görüşü dikkate alınmaz. Eğer bir müftîye sormaz ya da tesadüfen bir müctehidin görüşü üzere sahih olacak şekilde hareket ederse, bu, kendisi için yeterli olur ve iade etmesi gerekmez.
İbnu's-Salâh şöyle demiştir:
"Şâfiîlerden biri, mezhebine ters düşen bir hadis bulursa bakar: Eğer kendisinde mutlak ictihâd için gerekli şartlar tam olarak bulunuyorsa yahut sadece o konuda ya da o meselede ictihâd ehliyetine sahip ise, o takdirde kendisi o hadisle müstakil olarak amel edebilir. Eğer saydığımız bu şartları taşımıyor, araştırması ve mahalefet için doyurucu bir cevap bulamaması sonucunda hadise mahalefet etmek de kendisine ağır geliyorsa, eğer o hadisle İmam Şafiî'den başka müstakil bir imam amel etmiş ise, onunla amel edebilir. Bu, o konuda imamının mezhebini terketmiş olması için bir mazeret sayılır.
İmam Nevevî [806], İbnu's-Salâh'ın bu sözünü güzel bulmuş ve ona katılmıştır.

4) Fukahâ İhtilâfları:

Fukahâ arasında meydana gelen görüş ayrılıkları -özellikle de sahabeye ait her iki tarafı da destekleyen görüşlerin bulunduğu teşrik tekbirleri, bayram tekbirleri, ihramlı iken nikâh, İbn Abbâsîn ve İbn Mes'ûd'un teşehhüdleri, besmele ve âmîn sözcüklerini içten okuma, ikameti tek ya da çift yapma ve benzeri meselelerdeki gibi olanlar-, sadece iki görüşten birini tercih esasına dayanmaktadır. Selef, aslî meşruiyet konusunda ihtilâf etmemişlerdi, onların ihtilâfları sadece iki şeyden hangisinin daha uygun olduğuna dairdi. Bunun bir benzeri de, kıraat imamlarının kıraat şekilleri üzerinde ihtilâflarıdır.

Sahabe, Hepsi de Hidayet Üzere Olmakla Birlikte, Farklı Görüşlere Sahipti:

İmamlar, ihtilaflı konularda çoğu kez, sahabeyi örnek gösteriyorlar ve onların hidayet üzere olmalarına rağmen farklı görüşlere sahip bulunduklarını ifade ediyorlar, görüşlerini bu şekilde izah ediyorlardı. Bu ilkeden hareketle, ulemâ, içtihadı konularda verilmiş farklı fetvaları geçerli kabul edegelmişlerdi. Aynı şekilde kadıların hükümlerini saygıyla karşılamışlar ve bazı kereler kendi görüşleri aksine amel etikleri dahi olmuştu. Mezhep imamlarının bu gibi konularda kendi görüşlerim beyan ettikten sonra konunun ihtilaflı olduğunu belirttiklerini ve sonra "Bu daha ihtiyatlıdır, tercihe şayan olan görüş budur, bu bana daha sevimli gelmektedir..." dediklerini, "Bize ulaşmış olan budur." gibi ifadeler kullandıklarını görürsünüz. Bu kabilden örnekler Mebsût'ta ve İmam Muhammed'in eserlerinde, İmam Şafiî'nin sözlerinde çokça görülür.

Hilaf Konuları Müctehid İmamlardan Sonra Kuvvet Kazanmıştır:

Bunların arkasından gelen nesil, ulemânın sözlerine kapandılar, hilaf konularını körüklediler, sadece imamlarının tercih etmiş oldukları görüşlere sarıldılar, seleften rivayet edilen görüşler arasından sırf kendi imamlarının mezhebini destekleyenlere itibar ettiler, imamlarının görüşleri dışına asla çıkmadılar. Bu tutum:
i. Ya cibillî bir özellikten kaynaklanıyordu. Zira her insan, yaratılış itibarıyla giyim kuşam ve yiyecek çeşitleri dahil olmak üzere her konuda kendi imamlarının ve mensup olduğu kavmin tercihlerine meyleder.
ii. Ya da delili dikkate almadan kaynaklanan bir tavrın sonucu oluyordu. Benzeri sebepler yüzünden de olabilirdi.
Bazıları bunun dinî bir taassuptan dolayı olduğunu zannetmişlerdir ki, haşa onları böyle bir durumdan tenzih ederiz.

Sahabenin, Şer'î Hükümler Hakkındaki İhtilâfı Çoktur:

Sahabe, tabiîn ve onları takip eden nesiller arasında besmeleyi okuyan vardı, okumayan vardı; onu açıktan okuyan vardı, içinden okuyan vardı; içlerinden sabah namazında kunut okuyanlar vardı, kunut okumayanlar vardı; kan aldırma (hacamat olma), burun kanama ve kusma sebebiyle abdest alanlar vardı, bunlar sebebiyle abdest almayanlar vardı; cinsel organa el değdirmekten, şehvetle kadına dokunmaktan dolayı abdest alanlar vardı, bunlar sebebiyle abdest almayanlar vardı; ateşte pişmiş bir yemeği yemek sebebiyle abdest alanlar vardı, bu sebeple abdest almayanlar vardı; deve eti yemeden dolayı abdest alanlar vardı, bu yüzden abdest almayanlar vardı.

İmamların İhtilâfı Kör Taassup Değildi:

Bütün bunlara rağmen onlar, birbirleri arkasında namaz kılarlardı. Meselâ Ebû Hanîfe ve talebeleri, İmam Şafiî ve daha başkaları Mâliki olan Medine imamlarının arkasında namaz kılarlardı. Onların namazda besmeleyi -gizli ya da aşikâr- hiç okumamaları, arkalarında namaz kılmalarına mani teşkil etmezdi.
Harun Reşîd, kan aldırmış ve imam olarak namaz kıldırmıştı. İmam Ebû Yûsuf o halde onun arkasında namaz kılmış, iade etmemişti.
İmam Ahmed b. Hanbel, burun kanamasından ve kan aldırmadan dolayı abdest almanın gereğine inanırdı. Kendisine:

“İmamın bir yeri kanasa ve abdest almasa, arkasında namaz kılar mısın?” dediler. O cevabında:
“İmam Mâlik ve Sa’îd b. el-Müsseyyeb’in arkasında nasıl namaz kılmam.” [807] Diye karşılık verdi.
İmam Şafiî, Ebû Hanîfe’nin kabri yanında sabah namazını kılmıştı. Ona karşı saygısından dolayı kunut duasında bulunmadı ve:
“Irak ehlinin mezhebine geçebiliriz.” dedi.
İmam Mâlik, halife Mansûr ve Harun Reşîd’e, daha önce geçen sözünü söylemişti. [808]
el-Bezzâziye’de Hanefi mezhebinin ikinci imamı olan Ebû Yûsuf ile ilgili şu olay anlatılır: O, cuma günü hamamda yıkanır ve insanlara namazı kıldırır. Herkes dağıldıktan sonra, kendisine hamamın su deposunda ölmüş bir fare bulunduğunu söylerler. Bunun üzerine İmam:
“Şu halde biz de Medineli kardeşlerimizin görüşünü alırız; su iki külle miktarına ulaştığında pislik tutmaz.” der.
Alıntılar bitti.

İmamların Müsamahasına Örnekler:

İmam el-Hocendî’ye [809], şâfiî mezhebine mensup birinin bir ya da iki sene namaz kılmadığım, sonra da hanefî mezhebine geçtiğini, bu adamın geçmiş namazlarını şâfiî mezhebine göre mi, yoksa hanefî mezhebine göre mi kaza edeceğini sorarlar. O:
“Caiz olduğuna inandıktan sonra hangi mezhebe göre kaza ederse etsin, caiz olur.” diye cevap verir.
Alıntı bitti.
Câmiu’l-fetâvâ’da şöyle denir: Hanefî biri,
“Falanca ile evlenirsem, üç talâk boş olsun.” dese, sonra şâfiî birinden fetva istese, o da kadının boş olmayacağını, yeminin de bâtıl olacağını söylese, onun bu meselede şâfiî mezhebine uymasında bir sakınca yoktur. Çünkü sahabeden birçoğu, onun görüşü üzere idiler.
İmam Muhâmmed, Emâlî’sinde şöyle demiştir:
“Fakîh biri hanımına:
“Enti talik elbette = Sen kesinkes boşsun!” dese ve bu sözün üç talâk ifade ettiği görüşünde olsa, sonra kadı, hanmının ric’î talâk ile boşanmış olduğuna hükmetse, o fakihin, o hanımla evliliğini sürdürmesi caizdir. Fukahânın kendi aralarında ihtilâf etmiş oldukları haram kılma, helâl sayma, âzâd etme, mal alma... vb., gibi her konuda durum aynıdır.”

Fakihin, Kendi Görüşünden Farklı Kadı Hükmüne Uyması:

Fakîhin, kendi görüşünden farklı kadı hükmüne uyması, kendi görüşünü terketmesi, kendisini kadının verdiği hükümle ilzam etmesi ve onun verdiği şeyi alması caizdir. İmam Muhammed şöyle demiştir:
“İlim sahibi olmayan bir kimse, bir olayla karşılaşsa, sonra onu fakihlere sorsa, onlar da haram ya da helâl şeklinde bir fetva verseler, sonra o konuda kadı onların fetvasından farklı başka bir hükümde bulunsa, konu da fukahâ arasında ihtilaflı konulardan olsa, o kişinin fukahânın verdiği fetvayı terkederek, kadının verdiği hükme uyması iyi olur.”
Alıntı bitti.

5) İmamlara Nisbet Edilen Görüşlerin Çoğu, Tahrîc Yoluyla Onlara Nisbet Edilmiştir:

Ben, şu uzun şerhlerde, koca koca fetva kitaplarında yer alan her şeyin, Ebû Hanîfe ve talebelerine ait olduğunu sanan kimseler gördüm. Bunlar, onların koydukları esaslardan hareketle kendilerine nisbet edilen sonuçlar (el- kavlu’l-muharrec) ile gerçekten onlara ait görüşler arasını ayırt etmemekte, “Kerhî’nin [810] tahrici üzere şöyle, Tahâvî’nin [811] tahriri üzere böyle...” gibi ifadelerin manasını kavrayamamakta, “Ebû Hanîfe şöyle dedi” sözüyle, “Meselenin cevabı, Ebû Hanîfe’nin mezhebine ya da Ebû Hanîfe’nin aslına göre böyle...” sözü arasını ayırmamakta, İbnu’l-Hümâm (ö. 861/1457), İbnu’n-Nüceym (ö. 970/1563) gibi muhakkik hanefî fakihlerinin sözlerine kulak vermemektedirler; havz-ı kebirin ona on (zira) olması meselesi, teyemmümde suyun bir mil uzakta olması şartının ileri sürülmesi meselesi ve daha başka örneklerde olduğu gibi. Oysaki bunlar sonradan gelmiş âlimlerin tahriclerinin sonuçları olup, gerçekte imamların (mezhebin) görüşü değildir.

Bazıları da, mezhebin Serahsî’nin [812] Mebsûfu, Mergînânî’nin Hidâye’si, Zeyla’î’nin Tebyînu’l-hakâik’i gibi kitaplarda yer alan cedel tarzı tartışmalar üzerine oturtulmuş olduğunu sanmakta, onlar arasından bu üslubu ilk kez ortaya koyanların Mutezile olduğunu ve bu tartışmaların mezhebin esasım oluşturmadığını, ne var ki müteahhir hukukçuların bu usûlü hoş bulup, öğrencilerin zihinlerini bilemede, meselelerin iyice yerleşmesini teminde -başka amaçlarla da olabilir Allah’u a’lem!- bir araç olarak kullanmaya başladıklarım bilmemektedirler. Bu kuşku ve şüphelerden birçoğu, bu bâbda arzettiklerimizle izale olacaktır.

6) Mezhepler Arasındaki Hilafın Çoğu Tahrîc Yoluyla Ortaya Konulmuştur;

Ben bazılarının, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şafiî arasındaki hilafın, Pezdevî [813] ve benzerlerinin kitaplarında yer alan esaslar üzerine bina edilmiş olduğunu zannettiklerini gördüm. Bu doğru değil; doğrusu şu ki, bu esasların çoğu onların sözlerinden çıkarılmış sonuçlardır, bizzat onlar tarafından konulmuş değildir. Bence,
“Hâss mübeyyendir, onun beyana ihtiyacı yoktur”;
“Ziyâde neshtir”;
“Amm, hâss gibi kat’îdir.”;

“Rivayetin çokluğu tercih sebebi değildir”;
“Re’ye mahal bulunmayan konularda fakih olmayan râvînin hadisi ile amel etmek gerekmez”;
“Şart ve sıfat mefhûmlarına asla itibar edilmez”;
“Emir kesin olarak vucûb ifade eder” .., ve buna benzer ileri sürülen daha başka kurallar, imamların sözlerinden tahrîc yoluyla çıkarılmış esaslardır. Bunların İmam Ebû Hanîfe ve arkadaşlarına nisbet edilerek nakledilmesi doğru değildir. Bunlara sarılmak, mütekaddîmine ait istinbâtlarda bunlara ters düşen davranışlar varsa, onlara cevap vermek için -Pezdevî ve emsalinin yaptığı gibi- bir sürü tekellüfe girmek, bunların tersi kurallara uymaktan ve onlara uymayanlara cevaplar aramaktan daha isabetli değildir.

Tahrîc Yoluyla Ortaya Konulmuş Esaslara Dair Örnekler:

Meselâ sonradan gelen fakihler, “Hâss mübeyyendir, onun beyana ihtiyacı yoktur” kuralını, ilk imamların “Rükû edin, secde yapın!’ [814] âyeti ile Rasûlullah’ın (s.a.):

“*Kişi, rükû ve secdede belini doğrultmadıkça namazı yeterli olmaz.”* [815] Hadisini değerlendirirken, rükû ve secdeden doğruluşlarda hareketten kesilmenin farz olduğu görüşüne sahip olmadıklarından, dolayısıyla hadisi âyetin beyanı saymadıklarından çıkarmışlardır. Tabiî, mütekaddimînin Rasûlullah’ın (s.a.) perçemini (nâsiye) meshetmesini, *“Başlarınızı meshedin.”* [816] âyetinin beyânı saymaları;

“Zina eden erkek ve zina eden kadına yüz sopa vurun” ***[817]***

“Hırsız erkek ve hırsız kadının ellerini kesin!’ ***[818]***

“Başka bir koca ile evlenmedikçe...” [819] Ayetleri hakkında sonradan gelen beyanlar olduğunu kabul etmeleri bu kurala uymamaktadır. Bunu gören kuralcılar, binbir tekellüfe girib cevaplar vermeye çalışmışlar, bu tür izahlara kitaplarında önemli yer vermişlerdir.

Keza, “Âmm, hâss gibi kat’îdir” kuralını, imamların *“Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun!”* [820] âyeti ile Rasûlullah’ın (s.a.):

“Fâtihasız namaz olmaz.” [821] Hadisi hakkındaki tutumlarından çıkarmışlar, onların, hadisi, âyeti tahsis eden bir nass olarak görmediklerini belirtmişlerdir. Yine onların Rasûlullah’ın (s.a.)

“Beş ukiyyeden ***[822]*** *azında zekât yoktur.”* [823] Hadisini,

“Akarsuların suladığında öşür vardır.” [824] Hadisi için tahsis delili (muhassıs) kabul etmemeleri, kuralın çıkarılmasında dayanak olmuştur. Bu kez,

“Eğer elde olmayan bir sebeple hac ve umreden alıkonursanız, kolayınıza gelen bir kurbanı gönderin.” [825] Ayetinde sözü edilen kurbandan maksadın, Rasûlullah’ın (s.a.) beyanıyla koyun ve daha büyüğü olduğunu söylemeleri, ileri sürdükleri kuralla uyuşmamış, cevap için zorlamalara gitmişlerdir.
Yine *“İçinizden, imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, elleriniz altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın.”* [826] Ayeti hakkındaki tavırlarından [827] “Şart ve sıfat mefhûmlarına asla itibar edilmez” kuralını çıkarmışlar, fakat buna uymayan pek çok davranışa sahip olduklarını görünce -*”Sâime* ***[828]*** *devede zekât vardır.”* [829] Hadisinde olduğu gibi [830]- çeşitli tekellüflere girerek cevap aramaya çalışmışlardır.
Musarrât hadisini terketmelerinden hareketle, “Re’ye mahal bulunmayan konularda fakih olmayan râvînin hadîsi ile amel etmek gerekmez” kuralını ortaya koymuşlar, fakat bu kez kahkaha ile gülmenin abdesti bozması, unutarak yeme halinde orucun bozulmaması gibi konular kurala uymadığından, cevap için zorlamalara gitmişlerdir.
Bu verdiğimiz örneklere benzer durumlar, araştırıcıya gizli kalmayacak kadar çoktur. Kişi araştırmacı değilse, ona işaret şöyle dursun, uzun uzadıya anlatma bile zaten yeterli olmaz.
Bu anlattıklarımıza delil olmak üzere muhakkik âlimlerin sözleri yeterlidir. Re’ye mahal bulunmayan konularda, zabt ve adalet sıfatlarıyla tanınan, fakat fakih olmayan râvînin hadisi ile amel etmek gerekmez, görüşü İsâ b. Ebân’a [831] aittir ve müteahhir ulemâdan birçoğunun tercihi olmuştur.

Oysaki Kerhî [832] ve onun gibi düşünen birçok ulemâ, haberin, kıyâs üzerine takdim olunması için râvînin fakih olmasının şart olmadığını kabul etmişler ve şöyle demişlerdir:
“Bu söz, imamlarımızdan nakledilmiş değildir. Aksine onlardan bize nakledilen, vâhid haberin kıyâstan önce geldiği doğrultusundadır. Dikkat edilirse onların, oruçlunun unutarak yemesi ve içmesi halinde Ebû Hureyre hadisiyle -kıyâsa muhalif olmasına rağmen- amel ettikleri görülecektir. Hatta Ebû Hanîfe konuyla ilgili olarak: ‘Eğer rivayet olmasaydı, kıyâs ile hükmederdim.” demiştir.”
Keza müteahhir ulemânın, ilk imamların davranışlarını değerlendirirken pek çok konuda farklı neticelere ulaşmaları ve birbirlerini eleştirmeleri de tezimizin doğruluğu hakkında bir fikir verecek mahiyettedir.

7) Fıkhı Yaklaşımları Sadece Ehl-i Re’y Ve Ehl-i Zahire İndirgemek Hatalıdır:

Yine ben, bazılarının şöyle bir yanlış kanaate sahip olduklarını gördüm: İslâm hukuku alanında iki fırka vardır ve bunların bir üçüncüsü daha yoktur. Bunlar:

i. Ehl-i zahir,
ii. Ehl-i re'ydir.
Bunlara göre, her kim kıyas yapar, hüküm istinbatmda bulunursa o ehl-i re'ydendir.
Hayır, vallahi böyle değildir. Re'yden maksat, bizzat anlama ve akletme demek değildir. Çünkü bu, hiçbir âlimi bunlarsız düşünmek mümkün değildir. Re'yden maksat, hiçbir şekilde sünnete dayanmayan görüş de değildir. Zira böyle bir meşrep, hiçbir müslüman için söz konusu olamaz. İstinbat ve kıyasa kadir olmak da değildir. Zira İmam Ahmed ve İshâk, hatta İmam Şâfiî ittifakla ehl-i re'yden değildiler; Oysaki onlar pekâlâ istinbâtta bulunur, kıyas yaparlardı.
Şu halde ehl-i re'yden maksat, müslümanların tümü ya da büyük çoğunluğu arasında icmâ gerçekleşmiş meselelerin dışında kalan konularda, mütekaddimînden bir imamın aslı üzere yürüyüp tahrîce fazlaca ağırlık veren bir topluluk olmaktadır. Bunların çoğu kez yaptıkları, hadis ve âsâr araştırmasına girmeksizin nazîri nazır üzerine hamletmek (kıyas yapmak), meseleyi, elde ettikleri esaslardan birine irca etmeye çalışmaktır.
Zahirî ise, kıyası, sahabe ve tabiîn asarını kabul etmeyenlerdir. Dâvud [833] ve İbn Hazm gibi.
Bu iki grup arasında ise muhakkik ehl-i sünnet âlimleri yer almıştır. İmam Ahmed ve İshâk [834] gibi.
Bu konuda sözü bir hayli uzatmış bulunuyoruz. Hatta kitabımızın asıl konusunun dışına çıktık da diyebiliriz. Aslında bu benim âdetim değildi, tuttuğum yolla da bağdaşmazdı. Buna rağmen konuyu bu denli uzatmamızın iki sebebi vardır:
1. Yüce Allah, bir zamanlar benim kalbime, İslâm şeriatında ulemâ arasında meydana gelen her ihtilâfın sebebini anlayabileceğim bir kıstas koymuştu. Bu kıstas sayesinde, neyin Allah ve Rasûlü katında doğru olduğunu bilebilmekteyim. Yine Allah, beni, aklî ve naklî delillere hiçbir şüphe ve probleme mahal bırakmayacak şekilde bunu isbat edebilmeme gücü de verdi. Ben de bu teyîd-i ilâhîden hareketle "Gâyetu'l-insâf fi beyâni esbâbi'l-ihtüâf adını vereceğim bir telifte bulunmaya karar verdim. [835] Bu eserde, bu gibi konuları sadra şifa verecek şekilde tam olarak beyan edecek, her konuda ifrat ve tefrite kaçmadan örnekler verecek, konuya açıklık getirecek, meram ve maksadı ifadeye çalışacak, ihatalı bir çalışma yapacaktım. Fakat şimdiye kadar buna imkân bulamadım. Söz, ihtilâf konusuna gelince, daha önceki tasarılarım, beni bu konuda yazmayı düşündüğüm bazı şeyleri burada kaleme almaya şevketti.
2. İkinci sebep ise, zamanımız insanlarının gaflet içerisinde olmaları, ihtilâfa düşmeleri ve ele aldığımız konulardan tamamen habersiz olmaları, hatta kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyanlara karşı tavır koyar durumda bulunmalarıdır.
"Rabbimiz Rahmandır, anlattıklarınıza karşı yardımı istenilen O'dur." [836]
Burada, Hüccetullâhi'l-bâliğa kitabımızın genel olarak hadisin sırları ilmine ayırdığımız birinci kısmını noktalayalım.
Başta sonda, gizli aşikâr her zaman ve her yerde hamd yalnız Allah'a mahsustur. Bundan sonra inşallah kitabın ikinci kısmına, Rasûlullah'tan (s.a.) gelen hadislerin sırlarının tafsil üzere beyanı bölümüne geçeceğiz.

2- HADİSLERDE GÖZETİLEN ÖZEL MAKSATLAR

Bu bölümden maksadımız, ehlince bilinen, ilim adamları arasında dolaşan hadislerden yeterli sayılabilecek bir bölümünü zikretmek ve onların üzerinde durmaktır. Bu hadislerin hemen tamamı, Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde, Ebû Davud'un Sünen'inde ve Tirmizî'nin Camiinde yer almaktadır. Bu dört eserde yer almayan hadislere çok nadir olarak ve sözün gelişi kabilinden yer verdik. Bu yüzden ele aldığımız her hadisi, müellifine nisbet etmedik. Bazen hadisi değil de manasını, ya da bir kısmını zikrettiğimiz de oldu. Sözünü ettiğimiz bu hadis kitapları, herkesin bulabileceği ve araştırıcının kolayca ulaşabileceği eserler olduğundan, böyle bir yol takip etmeyi uygun gördük.

1) İman İle İlgili Konular

Bil ki: Rasûlullah (s.a.), bütün insanlığa gönderilmiş ve bununla da onun getirdiği İslâm dininin, güçlü ya da zayıf diğer bütün dinlere üstün kılınması amaçlanmıştı. Davet sonucunda onun dinine her türden insanlar girdi. Bunun tabiî sonucu olarak gerçek İslâm dinine tabi olanlarla diğerleri arasını ayırmak gerekti. Rasûlullah'ın (s.a.) getirmiş olduğu hidayete erenlerle, kalplerine imanın aydınlığı girmemiş olanlar birbirinden ayrılmalıydı. Dolayısıyla iman iki kısma ayrıldı:

İ. Dünyevî Hükümlere Esas Teşkil Eden İman:

Bu, can ve mal dokunulmazlığının sağlanması gibi dünyevî hükümlerin belirlenmesinde esas alınan ve boyun eğme konusunda zahir emarelerle varlığına hükmedilen imandır. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri, bu imanı ifade etmektedir:
"İnsanlarla, Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in Allah'ın rasûlü olduğuna şehâdet getirinceye, namazı kılıncaya, zekâtı verinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bunları yaptıkları zaman, kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. İslâm ahkâmının gereği olarak cezalandırılmış olmaları müstesna. ***[837]*** *Hesapları* ***[838]*** *ise Allah'a kalmıştır."* [839]
"Her kim bizim namazımızı kılar, kıblemize döner, kestiğimizi yerse, o Allah'ın ve Rasûlünün koruması altında olan müslümandır; dolayısıyla Allah'a hiyanet edip de sakın ona dokunmayın." [840]
"İmanın temel özelliklerinden biri de, 'Lâ ilahe illallah' diyene dokunmamaktır. Biz onu ne bir günah sebebiyle tekfir ederiz, ne de bir amel yüzünden onu islâm'dan çıkarırız." [841]

İİ. Ahiret Hükümlerine Esas Teşkil Eden İman:

İkincisi, ebedî kurtuluşa ulaşma ve yüce dereceler elde etme gibi âhiret hükümlerine mesnet teşkil eden imandır. Bu iman, hak olan inançları, rızayı mucip amelleri, üstün melekeleri içine alır; azalır eksilir. Şâri' Teâlâ, bu kapsama giren her şey hakkında "iman" tabirini kullanmayı âdet edinmiş, böylece o şeyin imanın bir parçası olduğuna ince bir işarette bulunmuştur.

"Emaneti olmayanın imanı yoktur, ahde vefası olmayanın dini yoktur." ***[842]***

"Müslüman, müslümanların elinden ***[843]*** *ve dilinden* ***[844]*** *zarar görmedikleri kimsedir."* [845]

Bu kısımdan olan imanın pek çok dalı (şu'be) vardır; aynen ağaç gibidir. Gövdeye, dallara, yapraklara, meyvelerine, çiçeklere hepsine birden ağaç denilir. Dalları kesilecek olsa, yapraklan yolunsa, meyveleri dökülse, o ağaç noksanlaşır. Ağaç sökülür ve tutar kökü kalmazsa, ağaçlıktan çıkar. İman da böyledir.

"Mü'minler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir." [846] Ayetinde ifade edilen mana budur.

İman İki Mertebe Üzeredir:

İmanın dallan durumunda olan şeyler, hep aynı düzeyde ol-madıklanndan Rasûlullah (s.a.) onları iki mertebeye ayırmıştır:

İ. Temel Mahiyetinde Olanlar (Erkân):

Bunlar, diğerlerine esas mahiyetinde olanlardır. Rasûlullah'ın (s.a.),

"İslâm, beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve rasülü olduğuna şehadet etmek, namazı kılmak, zekâtı vermek, hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmak." [847] Hadisi bu manayı ifade etmektedir.

İİ. Diğer Tali Dallar:

"İman, yetmiş şu kadar şubedir. En üstünü 'Lâ ilahe illallah' demektir, en aşağısı da, insanları rahatsız edici şeyleri yoldan uzaklaştırmaktır. Haya da, imanın bir şubesidir." [848] Hadisi de bu manayı ifade etmektedir.

Birinci anlamda imanın karşıtı küfürdür. İkinci anlamda imanın karşıtına gelince, eğer tasdik bulunmuyor, boyun eğme de sadece kılıç korkusuyla gerçekleşiyorsa, o zaman buna aslî nifak ya da imanda münafıklık adı verilir.

Bu anlamda münafığın, âhirete dönük hükümlerde kâfirden bir farkı yoktur. Hatta münafıklar, cehennemde daha aşağı bir yerde (fî'd-derki'l-esfel) olacaklardır.

Ancak tasdik bulunmakla birlikte, organlara düşen görevlerin yapılmasında ihmal gösteriyorsa, o zaman ona "fâsık" denilir. Kalbe düşen görevleri ihmale itiyorsa, o takdirde başka bir tür nifaktan söz edilir ki, seleften bazılan bunu amelî nifak diye isimlendirmişlerdir.

Amelî Nifakın Sebepleri:

i. Amelî nifak, kişinin doğasında bulunan veya törelerden ya da yanlış bilgiden kaynaklanan perdenin kişiye galebe çalmasının sonucu olmakta, böylece o, dünya muhabbetine dalmakta, bağlı olduğu millete (aşirete), sahip olduğu çocuklara bel bağlamakta, zamanla kalbine, yaptığı işlere karşılık verilmeyeceği düşüncesi yavaş yavaş yerleşmekte, günahlara karşı cüretkârlığı artmaktadır. Bu durumda olan kişi, her ne kadar burhana dayalı tefekkür sonucunda, itiraf edilmesi gereken şeyleri itiraf etse bile onları fiiliyata dökmez.

ii. Yahut kişinin İslâm'da çeşitli sıkıntılarla karşılaşması ve bu yüzden ondan bir türlü hoşlanmaması yüzünden olmuştur.

iii. Veyahut bizzat belli kâfirleri sevmiştir ve bu, onu Allah'ın dinini yüceltmek (i'lâ-yı kelimetullah) uğruna mücadeleden alıkoymuştur.

İmanın Diğer İki Manası;

İmanın bundan başka iki anlamı daha vardır:

i. Kalbin, inanılması gereken şeyleri tasdik etmesi. Rasûlullah'ın (s.a.) Cibril hadisinde

"İman nedir?" sorusuna cevaben:

"İman, Allah'a, meleklerine.., inanmandır." [849] Buyurması, bu anlamdadır.

ii. Allah'a yakın kullar (mukarrabîn) için hasıl olmuş kalp huzuru ve güven (sekînet). Rasûlullah'ın (s.a.): *"Temizlik imanın yarısıdır."* ***[850]***

"Kul zina ettiği zaman iman ondan çıkar ve başının üstünde gölge gibi durur. O işten çıktığı zaman, iman tekrar kendisine döner." [851] Hadisleriyle, Muâz'ın (r.a.)

"Gel, biraz iman edelim!" sözü, bu manada olan imana işaret eder.

Şu halde imanın, şeriat ıstılahında kullanılan dört anlamı vardır. Eğer konu ile ilgili birbiriyle çelişir gözüken her hadis, iman kelimesine verilecek mana ile gereği şekilde anlaşılacak olursa, herhangi bir şüphe ve kuşkuya yer kalmayacaktır.

"İslâm" kelimesi, birinci anlamında [852] imandan daha açıktır. Bunun içindir ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Bedeviler 'iman ettik' dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama 'islâm olduk' deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi." [853]

Rasûlullah (s.a.) da Sa'd'a, *"Bilakis müslüman."* buyurarak sözünü tashih etmiştir. [854]

"İhsân" tabiri [855] ise, dördüncü manada [856] daha açıktır.

İman Ve Nifak Alâmetleri:

Amelde nifak ve karşıtı olan ihlâs, aşikâr olmadığı için, her biri için belirti kılmak gerekmişti. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri bu manadadır:
"*Dört haslet kimde bulunursa o halis münafıktır. Kim de de onlardan bir tanesi bulunursa, terkedinceye kadar onda nifaktan bir haslet bulunmuş olur:*
i. *Güvenildiğinde hiyanet eder,*
ii. *Konuştuğunda yalan söyler,*
iii. *Söz verdiğinde sözünde durmaz,*
iv. *Tartıştığı zaman ölçüyü aşar"* ***[857]***

"Üç haslet vardır ki, onlar kimde bulunursa o, imanın tadını alır. ***[858]***

i. *Allah ve rasûlünün, başka herşeyden kendisine daha sevimli olması,* ***[859]***
ii. *Sevdiğini ancak Allah için sevmesi,*

iii. *İmandan sonra küfre dönmekten, ateşe atılmadan hoşlanmaması gibi nefret etmesi."* ***[860]***

"Kulun, mescide devam ettiğini gördünüz mü, onun imanına şahadet edin!" ***[861]***

"Ali sevgisi, imanın belirtisi; Ali nefreti münafıklığın belirtisidir." ***[862]***
Bu hadisin anlamı şudur: Hz. Ali (r.a.), Allah'ın emri konusunda müsamahasız idi. Onun bu tavrına, ancak tabiatında mülayemet olan; aklı, heva ve heveslerine üstün çalan dayanabilirdi. Bu da imanla olur.

"Ensâr sevgisi imandandır." [863]

Bunun anlamı da şudur: Tümüyle Araplar -Ma'addîsi, Yemenisi [864] hepsi- birbirleriyle çekişme halindeydiler. Aralarını iman düzeltti ve bu sayede bir araya geldiler. Kim, himmetini Allah'ın dinini yüceltmeye çevirmişse, onun kalbinde eski kin namına bir şey kalmamıştır. Kim de, böyle bir niyet taşımıyorsa, eski niza üzere devam ediyor demektir.

İslâm'ın Şartları:

Rasûlullah (s.a.), gerek, *"İslâm, beş esas üzerine kurulmuştur..."* [865] Hadisinde, ve gerekse Dımâm b. Sa'lebe hadisiyle,
"Bana bir amel göster ki, onu işlediğim zaman cennete gireyim," diye soran bedeviye verdiği cevabında, sözü edilen beş şeyin İslâm'ın temelleri olduğunu beyan etmiş, her kim bunları işler ve ilave başka bir taatte bulunmazsa boynunu cehennem azabından kurtarabileceğini ve cenneti hak edeceğini bildirmişti. Bunun yanında namazın en az seviyesini, abdestin en az yeterli olacak sınırını beyan etmişti. Bu beş şeyin rükün olarak seçilmesinin iki sebebi vardır:
i. Bunlar, bütün insanlığın yapageldiği ibadetler içerisinde en meşhur ve yaygın olanıdır. Yeryüzünde yaşamış milletlerden istisnasız hepsi, -eda şeklinde farklılık gösterseler de- şöyle ya da böyle bu ibadetleri benimsemişlerdir; yahudîler, hıristiyanlar, mecûsîler ve diğer Arap kavimlerinde olduğu gibi.
ii. Bu ibadetler, başka şeye ihtiyaç bırakmayacak bir mahiyet arzetmektedir. Bunların dışında kalan taatler ise öyle değildir.

İman Kalp İle Tasdik, Dil İle İkrardır;

Şöyle ki: Bütün iyiliklerin, taatlerin başı tevhiddir, peygamberi tasdik ve ilâhı şeriatlara boyun eğip teslim olmaktır.
Rasûlullah'ın (s.a.) peygamberliği herkese şamildi ve insanlar Allah'ın dinine bölük bölük giriyorlardı. Bu durumda onun çağırışına uyanlarla, uymayıp muhalefette bulunanların arasını ayırmada kıstas olacak açık bir belirti (alâmet) olması gerekiyordu ve İslâm ahkâmı işte bunun üzerine kurulacak, insanlar onunla sorgulanacaklardı. Eğer bu alâmet konulmamış olsaydı, peygamberin çağırışına uyanlarla uymayanlar arasını ayırma kolay olmayacak, bu ancak uzun beraberlik (mümârase) sonucunda olabilecek, o da, yine bazı karinelere dayanılarak elde edilecek zannî bir ayırım olacaktı, insanların müslümanlığına hükmetme konusunda ihtilâfa düşülecekti. Böyle bir durumda aşikâr olduğu üzere birçok hüküm zayi olacaktı. İşte bütün bu sakıncalar dikkate alındığında, gönüllü ve içten gelen bir arzuyla kalpte bulunan inancı dışa vurmak için dil ile ikrar gibi bir aracın bulunamayacağı görülecektir.

İbadet Olarak Namaz, Oruç, Zekât Ve Haccın Seçilişi:

Daha önce de ele aldığımız gibi insanoğlunun mutluluğu, âhiret hayatında kurtuluşa erebilmesi, dört huya [866] bağlıdır.

Taharet şartıyla birlikte emrolunan namaz, huşu (ihbât) ve temizlik huylarının oluşmasına zemin hazırlayıcı bir mahiyet arzetmektedir.
Şartlarına riayet edilerek verilecek zekât, semahat ve adalet sıfatlarının oluşmasında etkin olacaktır.
Daha önce de zikrettiğimiz gibi, nefsi kontrol altına alabilmek, böylece yolunu kesecek tabiî perdeleri önünden kaldırmak için mutlaka bir tür ibadet olmalıydı. Bu amacı gerçekleştirmek için oruç gibisi yoktur.
Yine daha önce belirttiğimiz gibi, bütün şeriatların en temel noktası Allah'ın nişanelerine (şeâir) saygı göstermek, onları yüceltmekti. Bunlar dörttü [867] ve biri de Ka'be idi. Ka'be'ye saygı gösterilmesi de hac ile olur.
Yine önceden de belirttiğimiz gibi temel kabul edilen bu ibadetler, başka herhangi bir şeye ihtiyaç göstermeyecek faydalar içermekte, diğerleri ise bu özelliği taşımamaktadır.

Günahlar:

Şeriat nazarında günahlar iki kısımdır:
i. Küçük günahlar (segâir),
ii. Büyük günahlar (kebâir).

İ. Büyük Günahlar:

Hayvani, vahşî ya da şeytanî bir güdüyle işlenilen; hakka giden yolu tıkamak, Allah'ın nişanelerine saygısızlık etmek, zarurî olan ihtiyaçların karşılanması için meşru kabul edilen yollara muhalefet etmek manası taşıyan, insanlara büyük zararı dokunan fiillerdir. Bu fiilleri irtikap edenler, bütün bunların yanında Allah Teâlâ tarafından konulmuş olan şeriatı takmamak gibi bir tavır sergilerler. Çünkü şeriat, bu gibi davranışları pek ağır bir dille yasaklamış, işleyenlerin şiddetli cezaya çarptırılacaklarını belirtmiş ve onları işlemeyi bir tür dinden çıkmak gibi bir şey saymıştır.

İİ. Küçük Günahlar:

Bunlar, büyük günahlar seviyesinde olmayan, kötülüğe davetiye çıkaran ya da ona iten şeylerdir. Şeriat bu gibi fiilleri de kesin olarak yasaklamıştır; ancak onlar hakkında büyük günahlar için söz konusu olan ağır ifadeler kullanmamıştır.

Büyük Günahların Belirtileri:

Doğrusu büyük günahları belli fiillerle sınırlamak mümkün değildir. Bir şeyin büyük günah olduğunu şu yollarla tanımak mümkündür:
i. Kitap ve sahih sünnette, o şeyi işleyen kimsenin cehenneme gideceğinin belirtilmesi,
ii. İşleyen kimseye had (ceza) konulması,
iii. O şeyin "kebire = büyük günah" diye isimlendirilmesi,
iv. Onu işlemenin dinden çıkma sayılması,
v. O şeyin, Rasûlullah'ın (s.a.) büyük günah diye nitelediği bir şeyden daha büyük ya da en az onun kadar mefsedet içermesi.
Şimdi bunlara bazı örnekler verelim:
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
"Zina eden, mü'min olduğu halde zina etmez." [868]
Hadisin manası şöyle: Bu fiiller, gözü bürüyen hayvani ya da vahşî bir dürtü olmadan işlenmez. O esnada, insanın melekî yönü sanki hiç yokmuş, iman gitmiş gibi bir hal alır. İşte bu nitelemeden, o fiilin büyük günahlardan olduğu anlaşılır.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
"Muhammed'in canı elinde olana yemin ederim ki, eğer bu ümmetten bir yahudi veya Hıristiyan beni işitir ve sonra benimle gönderilene iman etmeden ölürse mutlaka cehennemliklerden olur." [869]
Bence hadisin manası şöyle: Bir kimseye İslâm daveti ulaşır, sonra küfür üzere inat eder ve ölürse, cehenneme girer. Çünkü o bu haliyle, Allah Teâlâ'nın kulları için almış olduğu önleme karşı çıkmış, O'na kafa tutmuş, kendisim Allah'ın ve mukarrab meleklerin lanetine maruz kılmış, kurtuluşa götürecek yolu bulamamıştır.

İmanın Belirtileri:

İman belirtilerinden biri Rasûlullah (s.a.) sevgisidir: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
"Sizden biriniz, ben kendisine babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevimli olmadıkça iman etmiş olmaz." [870]
Yine o şöyle buyurur:
"Heva ve hevesleri, benim getirdiklerime tabi olmadıkça iman etmiş olmaz." [871]
Ben derim ki: İmanın kamil olabilmesi için akıl, tabiata galebe çalmalı; öyle olmalı ki, daha ilk anda aklın gereği, gözlerinin önüne gelmeli, tabiatının gereği kendisini göstermemelidir. Rasûlullah (s.a.) sevgisi konusunda da durum aynıdır. Allah'a yeminle söylüyorum ki, bu kâmil insanlarda görülen bir şeydir.

İstikâmet Sahibi Olmak:

Denildi ki [872]: "Ya Rasûlallah! Bana müslümanlık hakkında öyle bir söz söyle ki senden sonra -bir rivayette senden başka- hiçbir kimseye onu sormayayım." Rasûlullah (s.a.) ona:

"Allah'a iman ettim de, sonra dosdoğru (istikâmet sahibi) ol!" buyurdu. [873]

Bence bunun manası şudur: İnsanın gözü önüne İslâmiyet ve onun gereği olan teslimiyet gelmeli, sonra ona uygun düşen ne ise onu yapmalı, ona ters düşecek şeyleri ise terketmelidir. Bu genel bir sözdür ve insan sırf bununla şeriatın hükümleri hakkında bir bilince ulaşır. Ayrıntılarını bilmese bile onlar hakkında icmâlî bir bilgiye sahip olur.

Kelime-i Şehâdet, İmanın Belirtisidir:

Rasûlullah (s.a.) (Enes hadisinde) şöyle buyurmuştur:

"Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve rasûlü olduğuna tüm kalbiyle şehadet getiren hiçbir kul yoktur ki, Allah onu cehenneme haram kılmasın." [874]

Ebû Zer hadisinde: *"Zina etse de, hırsızlık yapsa da..."* [875] ilavesi de vardır.

Ubâde b. es-Sâmit hadisinde de:

"Allah, o kimseyi işlemiş olduğu amele göre cennete koyar." buyurmuştur. [876]

Bence bunun manası şudur: Allah, böyle bir kulu, büyük günahlar işlemiş olsa bile kâfirler için hazırlamış olduğu ebedî cehennem azabına çarptırmayacaktır.

Günahlar Mertebece Farklıdır:

Sözün bu şekilde söylenmesindeki nükte şudur: Günahlar, -her ne kadar hepsi de "günah" kelimesinin kapsamına giriyorsa da- derece itibariyle birbirinden çok farklıdır. Büyük günahlar (kebâir), küfürle mukayese edildiğinde önemsiz kalır ve dikkate alınacak bir etkisi kalmaz. Cehenneme girmesine "sebep" olarak niteleyebileceğimiz bir keyfiyet de oluşturmaz. Küçük günahların, büyük günahlara nisbeti de aynı şekildedir. İşte Rasûlullah (s.a.), aralarındaki farkı en açık ve güçlü bir şekilde açıklamış ve bunların, sıhhat haliyle hastalık haline benzediklerini açıklamıştır. Şöyle ki: Nezle, yorgunluk gibi ortaya çıkan arazlar, bedende yer etmiş cüzzam, verem, istiskâ [877] gibi hastalıklara kıyas edildiği zaman, hastalık diye nitelendirilmez, o kişinin hasta olmadığına, sağlıklı olduğuna, herhangi bir illeti bulunmadığına hükmedilir. Beterin de beteri vardır. Nitekim bir musibete maruz kalan kişinin, daha sonra ailesini kaybetmesi, malının elinden alınması halinde:

"Şimdiye kadar başıma hiçbir musibet gelmemişti." demesi bu gerçeği ifade eder.

İblis Ve Fitnesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Şüphesiz iblis, tahtını su üzerine kurar ve sonra insanları fitneye düşürmek için çetelerini (sağa sola) gönderir." [878]

Bilesin ki Allah Teâlâ, şeytanları yaratmış ve onları insanları yoldan çıkarmak için musallat etmiştir. Bu onların yaratılış özelliğidir. Nasıl ki kurtçuklar mizaçları gereği hareket ederlerse -meselâ gübre böceğinin hep gübre yuvarlaması gibi-, bunlar da hep bu pis işleri yaparlar. Şeytanların bir başı vardır ve o, tahtını su üzerine kurar ve çetelerini salarak onlardan, insanların son derece bahtsız ve tamamen yoldan sapmış olmaları için bütün çabalarını ortaya koymalarını ister. Bu, her türde ve her sınıfta kendisini gösteren bir sünnetullahtır (geçer kanun). Bu bir hakikattir ve ben bu konuda gözle görmek gibi kesin bir sonuca ulaşmış bulunuyorum.

Rasûlullah (s.a.), (içinden bazı düşüncelerin geçtiğini, onları söylemektense ateşte yanmayı yeğlediğini söyleyen birine cevaben) şöyle buyurur:

"Durumunu, vesvese (mertebesine) çıkaran Allah'a hamd olsun!" [879]

Yine o (s.a.), şöyle buyurur:

"Şeytan, Arap yarımadasında milslümartların kendisine tapınmalarından umudunu artık kesmiştir ***[880]****, fakat aralarını açma, onları birbirine düşürme konusunda çalışmaktadır."* [881]

(İçlerinden bazı kötü şeylerin geçtiğini, bunları asla söylemek istemediklerini söyleyen bazı sahâbîlere:)

"İşte bu imanın aşikar halidir." [882] Buyurur.

Vesvesenin Etkisi, Kişiden Kişiye Göre Değişir:

Bil ki: Şeytanların vesvesesi, kişilerin yapısına göre farklı etki yapar. En büyük etki, kişinin küfre düşmesi ve dinden çıkması şeklinde kendisini gösterir.

Allah Teâlâ, yakînî iman kuvvetiyle bundan koruduğu zaman, vesvesenin etkisi bir başka şekilde ortaya çıkar ki, bunlar insanların birbirine

düşmesi, ev idaresinin bozulması, aile fertlerinin ve şehir/ülke sakinlerinin aralarının bozulması gibi şeylerdir.
Allah Teâlâ, bunlardan da koruduğu zaman vesvese, kalbe gelip giden düşünceler şeklinde kendisini gösterir, fakat etkisi zayıf olduğundan nefsi, fiil safhasına sürükleyemez. Bu aşamada vesvese zarar vermez. Üstelik bu düşüncelerin kötü olduğuna dair kendisinde bir inanç da bulunursa, bu o kimsenin imanına aşikâr bir delil olur. Evet, bazı mübarek zatlar bu tür vesveseleri de duymazlar. Nitekim Rasûlullah'ın (s.a.):
"Şu kadar var ki, Allah ona karşı bana yardım etti de o müslüman oldu. ***[883]*** *Artık bana hayırdan başka hiçbir şey telkinde bulunmuyor."* [884]
Sözü bunu ifade etmektedir.
Doğrusu vesveselerin etkisi, aynen güneş ışığının etkisi gibidir; demir ve parlak cisimler üzerindeki etkisi nasıl diğer nesneler üzerindeki etkisinden farklı ise, vesvesenin etkisi de insandan insana farklıdır.

Meleklerin Ve Şeytanların Telkinde Bulunması:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
"Elbette bir şeytanın dürtmesi vardır, bir de meleğin dürtmesi."
Hasılı meleklerin insan üzerindeki etkisi, huzur bulması, zihninden güzel düşüncelerin geçmesi, hayır işleme arzusu duyması şeklinde; şeytanların etkisi ise, tedirgin ve huzursuz olması, zihninden kötü düşünceler geçmesi ve kötü şeyler yapma arzusu duyması şeklinde kendisini göstermektedir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
"İnsanlar birbirlerine soragelecekler. Hatta şu da sorulacak:
"Mahlukâtı Allah yarattı; peki Allah'ı kim yarattı?" İşte kim bu türden bir şeye rastlarsa hemen:
"Ben Allah'a ve Rasûlüne iman ettim" desin!"
"Sizden biri hoşlanmadığı bir rüya görürse, hemen Allah'a sığınsın ve soluna üç defa tükürsün!"
Bunun sırrı şudur: Böyle bir durumda hemen Allah'a sığınmak, O'nu hatırlamak, şeytanları horlamak ve onları önemsiz görmek, nefis üzerinde derhal etki yapar, onu şeytanların iğvâsına kulak vermekten vazgeçirir ve onların etkisi altına girmekten korur.
"Takvaya erenler var ya; onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ı) hatırlayıp, hemen gerçeği görürler. (Şeytanların) dostlarına gelince, şeytanlar onları azgınlığa sürüklerler. Sonra da yakalarını bırakmazlar." [885] Ayetinin ifade ettiği mana işte budur.

Adem (s.a.) Ve Mûsâ (s.a.) Peygamberlerin Tartışması:

Rasûlullah (s.a.) bir hadisinde şöyle buyurur:
"Adem ile Musa Rablerininyanında münakaşa ettiler..." [886]
Derim ki: "Rablerinin yanında" sözünden maksat, Musa'nın (s.a.) ruhunun Hazîre-i kudse yükselmesi ve orada Adem (s.a.) ile karşılaşmasıdır.
Bu olayın sırrı ve esası şudur: Allah Teâlâ, Musa'ya (s.a.), Adem (s.a.) aracılığıyla bir bilgi (ilim) göstermiştir. Bu aynen uyuyan kimsenin rüyasında bir melek ya da sâlih bir adam görüp, ona sorması, aralarında konuşma cereyan etmesi ve bunun sonucunda daha önce bilmediği bir bilgiye sahip olması gibi bir şeydir. Konuyla ilgili çok ince bir bilgi vardı ki, Allah Teâlâ onu bu olayla açıklayıncaya kadar Musa'ya (s.a.) gizli kalmıştı. Şöyle ki:
Âdem (s.a.) kıssasının iki yönü bulunmaktaydı:
i. Bizzat Adem'in (s.a.) kendisine yönelik yönü: Âdem (s.a.), yasak ağaçtan yiyinceye kadar susamaz, güneşin hararetinden etkilenmez, acıkmaz ve açık kalmazdı. Sanki melekler gibi bir hayatı vardı. Ağaçtan yiyince, hayvanı yönü galebe çaldı ve ortaya çıktı, buna mukabil melekî yönü ise gizlendi. Dolayısıyla ağaçtan yemesi elbette ki kendisi için bir günahtı ve bundan dolayı da istiğfar etmesi gerekiyordu.
ii. Kader yönü: Olayın ikinci yönü, Allah Teâlâ'nın âlemi yaratmasında takdir buyurduğu ve daha Âdem (s.a.) yaratılmadan meleklere ilham ettiği küllî nizamın işleyişiyle ilgiliydi. Allah Teâlâ, onu yaratmakla, insan türünün yeryüzünde halife olmasını, onun günah işlemesini, tevbe etmesini ve bunun üzerine onu affetmesini, onların sorumlu tutulmalarını, peygamberler gönderilmesini, sevap ve azabın olmasını, kemâl ve sapıklık mertebelerinin ortaya çıkarılmasını takdir buyurmuştu.
Olayın bu yönü, başlı başına büyük bir gelişmeydi ve bu açıdan bakıldığında onun ağaçtan yemesi, Allah Teâlâ'nın muradı doğrultusunda ve hikmetine uygun olarak gerçekleşmişti. Rasûlullah'ın (s.a.):
"Eğer hiç günah işlemeselerdi, Allah Teâlâ onları yok eder, yerlerine başka bir kavim getirir, onlar günah işlerler, günahlarından tevbe ederler, Allah da onları affederdi." [887] Hadisinin ortaya koyduğu mana da işte budur.
Âdem (s.a.), hayvanı yönünün kendisine galebe çaldığı ilk anlarda, olayın ikinci yönünün farkında değildi ve sadece birinci yönünü görmüştü. Nefsi yüzünden sert bir şekilde azarlanmıştı. Fakat sonra bu durum ondan gitti ve olayın ikinci yönüyle ilgili bilgiden kendisine güçlü bir şimşek parladı. Hazîre-i kudse intikâl ettikten sonra da işin hakikatini olabildiğince açıklığıyla öğrenmiş oldu.
Mûsâ (s.a.), ilk başta Âdem'in (s.a.) düşündüğü gibi sanıyordu. Ne zaman ki Allah Teâlâ, ikinci yöne dair ilmi kendisine araladı, gerçeği gördü. Daha önce de zikrettiğimiz gibi haricî olayların da, aynen rüyada görülen şeylerin tabiri gibi bir tabiri vardır. Emir ve yasaklar hiçbir zaman öyle gelişi güzel olmaz; aksine onları gerekli kılan bir ön hazırlık bulunur.

Mahlukâtın Fıtrî Özellikleri Ve Kader:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

“Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra onu, annesi, babası yahudileştirir, hıristiyanlaştırır, mecusileştirir. Tıpkı bir hayvanın dertop bir hayvan doğurması gibi. Bu hayvanda hiçbir eksik organ görebilir misiniz?” [888]
Bilesin ki Allah Teâlâ, hayvan, bitki ve diğer varlıklara ait her türü, belli bir şekil üzere yaratmayı sünnetullah edinmiştir.
Meselâ inşam, postsuz, açık tenli, ayakları üzerinde dik duran, enli tırnakları olan, konuşan ve gülen bir biçimde yaratmıştır. Bir varlığın İnsan olduğu işte bu özelliklere sahip olmasıyla bilinir. Ancak çok istisnaî olarak bu ilâhî sünnete uymayan -hortumlu ya da hayvan ayağı gibi ayaklı doğan çocuklar gibi- durumlar olabilir ki, bunlar da kale alınmaz. Aynı şekilde Allah Teâlâ, her türe, kendisine ait bir bilgi ve idrak gücü de tahsis etmiş, bunları belli miktarla belirlemiş ve üstelik onları başkalarında bulunmayacak şekilde sadece o türe mahsus kılmış, bu özelliklere o türün fertlerinde bidüziyelik arzedecek bir mahiyet vermiştir.
Örnek olarak meselâ arıyı ele alalım: Allah, arının özüne kendisine elverişli çiçekleri tanıması, kendisine yuva (kovan) edinmesi, topladığı çiçek özlerini oraya toplaması ve onlardan bal yapması bilgisini yerleştirmiştir. Bu özelliklere sahip olmayan bir arı göremezsiniz.
Güvercine de, nasıl öteceğini, nasıl yuva yapıp, yavrularını besleyeceğini öğretmiştir.
Aynı şekilde insanı da fazladan bir idrak gücü ve üstün bir akılla donatmış, onun özüne Yaratıcısını bilme, ona ibadet etme duygusunu koymuş, onu, yaşantısı için gerekli olan şeyler hakkında bilgi sahibi kılmıştır. İşte buna “fıtrat” demekteyiz. Eğer insanlar kendi hallerine bırakılsalar ve herhangi bir şey, onları bu fıtrî özelliklerinden uzaklaştırmasa, onlar bu yaratılış safiyetleri üzere büyür ve gelişirler. Ne var ki bazen -anne ve babanın çocuğunu yanlış yönlendirmesi gibi- birçok engel ortaya çıkar ve bunun sonucunda özde mevcut bulunan bilgi, cehalete dönüşür. Aynen ruhbanların, çeşitli yollara başvurarak -insanların özünde yaratılıştan mevcut bulunmasına rağmen- kadınlara karşı özlem duymaz, acıkmaz hale gelmeleri gibi.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
“Allah, cennet için ehil yaratmış, onları, daha bahalarının sulblerinde iken cennet için yaratmıştır. Cehennem için ehil yaratmış, onları, daha babalarının sulblerinde iken cehennem için yaratmıştır.” [889]
Baskın yapan süvarilerin, müşriklerin çocuklarını ele geçirmesi halinde durumun ne olacağı sorulunca da:
“Onlar babalarındandır.” buyurmuştur. [890]
Müşriklerin çocuklarının durumu sorulduğunda da,
“Allah, onların ne yapacak olduklarını bilir.” [891] Buyurmuştur.
Uzun rüyası hakkındaki hadisinde de şöyle buyurmuştur:
“Âdem oğullarının zürriyeti, İbrahim’in (s.a.) yanında olur.” [892]

Hadislerin Değerlendirilmesi:

Bil ki: Genelde insan, daha önce anlatıldığı gibi fıtrat üzere doğar. Ne var ki, hiç bir amel işlemeden laneti haketmiş bir şekilde yaratıldığı da olur. Hızır’ın [893] (s.a.) kâfir damgalı çocuğu öldürmesi böyledir.
“Onlar babalarındandır.” hadisine gelince, bu dünyevî hükümlerle ilgili olmalıdır.
Tabiat kanunlarının (nevâmîs) açıklanmaması (haklarında tevakkuf edilmesi), onlar hakkında bilgi bulunmadığından değildir, aksine bu, açık bir belirti (mazinne) bulunmadığından hükümlerin munzabıt olmayacağından yahut beyanına ihtiyaç duyulmadığından veyahut da, muhatapların anlayamayacağı bir sırrın bulunmasından olabilir.

Allah, Maslahata En Uygun Olanı Yaratır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
“*Terazi O’nun elindedir; indirir, kaldırır.”* [894]
Derim ki: Bu, tedbir-i ilâhîye bir işarettir. Zira tedbir-i ilâhînin esasını, maslahata en uygun olanın tercih edilmesi oluşturur. Herhangi bir hadisede farklı sonuçlar doğuracak sebepler karşı karşıya geldiği zaman Allah Teâlâ, mutlaka o şey hakkında adaletin gereği ne ise ona hükmeder.
“O, her an bir şanda (yaratmada)dır.” [895] Ayetinde ifade edilen mana da budur.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
“Âdem oğullarının tümünün kalpleri, Rahman’ın parmaklarından iki parmağın arasındadır.” ***[896]***
“Kalp, çöl ortasındaki bir tüye benzer; rüzgar onun altını üstüne, üstünü altına çevirir.” [897]

Kulların Fiilleri İhtiyarîdir:

Derim ki: Kulların fiilleri ihtiyarîdir; ancak bu ihtiyarda onların bir seçimi bulunmamaktadır. Bu, bir taşı atmak isteyen bir adamın durumuna benzer. Eğer bu adam kadir ve hikmet sahibi olsaydı, taşta hareket ihtiyarını da halk ederdi.
Burada şöyle bir itiraz ileri sürülemez: Mademki fiiller Allah’ın yaratmasıyladır, ihtiyar da aynı şekilde O’nun eseridir. O zaman sorumluluk ve ceza neyin nesi? Çünkü bu durumda ceza, sonuç itibariyle, Allah Teâlâ’nın fiillerinin birbiri üzerine terettübü manasına gelmektedir. Şöyle ki Allah Teâlâ, kulda şu hali yaratmış, bu, yüce hikmeti gereği nimet ya da azap gibi bir başka halin yaratılmasını gerektirmiştir. Meselâ suda hararet

yaratınca, bu durum, suya hava (buhar) şekli vermesini gerektirir.
Cezada ihtiyar ve kulun kesbinin mevcudiyeti bizzat değil sadece araz yoluyla şart koşulur. Çünkü nefs-i natıka, kesb yönünden kendisine istinad etmeyen, aksine bir başkasına istinad eden amellerin rengini kabul etmez, kendi ihtiyar ve kasdına dayanmayan amelleri de kabul etmez.
Kulun, nefs-i natıkasının rengim kabul etmediği ameller yüzünden cezalandırılması Allah Teâlâ'nın yüce hikmetiyle bağdaşmaz. Bu durumda müstakil olmayan bu ihtiyar, eğer amelin rengini kabul için tashih edici rol oynuyorsa; müstakil olmayan kesb ise, bir başkası değil de sonraki halin sırf ona mahsus olarak yaratılmasını elverişli hale getİrebiliyorsa, bu durumda şartlık konusunda yeterli olurlar.
Bu, sahabe ve tabiîn sözlerinden çıkarılmış çok değerli bir tahkiktir; dolayısıyla iyi kavramaya çalış!

Allah Teâlâ, Mahlukâtı Yaratmadan Önce Takdir Etmişti:

Rasûlullah (s'.a.) şöyle buyurur;
"Şüphesiz Allah, mahlukâtını karanlık içerisinde yaratmış ve üzerlerine kendi nurundan atmıştı. Kim o nurdan bir şey elde edebildiyse hidayet bulmuş, kim de nasipsiz kaldıysa sapıtmıştır. İşte bunun içindir ki, ben Allah'ın ilmi üzere kalem yazmış ve mürekkep kurumuştur diyorum." [898]
Yani Allah Teâlâ, mahlukâtı yaratmadan önce onları takdir buyurmuştur. O zaman, insanlar haddizatında kemal halinden uzak bir durumdaydılar. Bu hal, kendilerine peygamberler gönderilmesini, üzerlerine kitaplar indirilmesini gerektirdi. Bunun sonucunda bazıları hidayet buldu, bazıları da yolunu kaybetti.
Bütün bunlar bir defada takdir buyurulmuştu. Ancak peygamberlerin gönderilmesi, nefislerinin istedikleri şeyin, kendi lehlerine olan şeye galebe çalması yüzündendir.
Rasûlullah'ın (s.a.) bir kudsî hadiste Allah Teâlâ'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmesi gibi:
"Hepiniz açsınız, benim doyurduklarını hariç; hepiniz yanlış yoldasınız, benim hidayet ettiklerim hariç." [899]
Veya şöyle deriz: Bu, Adem'in zürriyetini çıkarması gibi bir olaya işaret olmaktadır.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
"Allah Teâlâ, bir kulun bir yerde ölmesine hükmettiği zaman, onun için orada bir ihtiyaç halkeder." [900]
Bence bu hadiste, bazı hadiselerin sebepler nizamının bozulmaması için meydana getirildiğine işaret vardır.
Herhangi bir ilham ya da sezgi gibi bir yolla söz konusu ihtiyacın ortaya çıkmaması halinde, behemehal onun açıkça oraya yönlendirilmesi gerekir.

Allah, Mahlukâtın Ölçüsünü, Gökleri Ve Yeri Yaratmadan Önce Takdir Buyurmuştur:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
"Allah Teâlâ, mahlukâtın miktarlarını, gökleri ve yeri yaratmadan elli bin sene önce yazdı. Arşı da su üzerinde idi." [901]
Yani, Allah Teâlâ ilk kez olarak arşı ve suyu yaratmıştır. Sonra da var olmasını dilediği her şeyi, arşın kuvvelerinden birinde -aynen bizim hayal gücümüze benzer şekilde- yaratmıştır. İmam Gazzâlî'nin ifadesine göre "ez-Zikr" denilen şey budur. Sakın ha bunun sünnete muhalif olduğunu zannetmeyesin! Çünkü ehl-i hadisçe, kalem ve levh'in suretinin halkın anladığı şekil üzere olduğu sahih değildir. Bu konuda rivayet edilenler, Rasûlullah'a (s.a.) ait hadisler olmayıp İsrailî haberlerdir. Son devir hadis âlimlerinin, bu tür haberlere iltifat etmesi, bir tür aşırılıktır. Mütekaddimînin bu konuda söz ettikleri vaki değildir.

Allah Teâlâ, Takdire "Yazma" Demiştir:

Kısaca söylemek gerekirse, bu birbirine bağlı şeylerin tamamına ait bir suret ortaya çıkmaktadır ve buna "yazrna" tabir edilmektedir. Bu ifade, siyaset-i medeniyye konusunda "yazmak" fiilinin tayın ve îcâb üzere kullanılmasından alınmıştır. Şu âyet ve hadisler buna örnek teşkil eder:
"Size oruç yazıldı..." ***[902]***
"Sizden birinize ölüm geldiğinde vasiyette bulunması yazıldı." ***[903]***
"Allah Teâlâ, kulu üzerine zinadan nasibini yazmıştır." ***[904]***
Sahâbînin, -Ka'b b. Mâlik'in [905] ifade ettiği gibi- henüz ordu için bir kütüğün olmadığı bir dönemde "Falanca savaşa yazıldım" ifadesini kullanması da bu kabildendir. Bunun benzeri, Arap şiirlerinde gerçekten çoktur
Hadiste "elli bin sene" ifadesinin kullanılması, gerçekten böyle bir sayıyı belirlemek için olabileceği gibi, müddetin uzunluğunu beyan (çokluktan kinaye) için de olabilir.

İnsanoğlu, Aslî İstidadı Üzere Sorgulanır:

Rasûrullah (s.a.) şöyle buyurur:
"Şüphesiz Allah Teâlâ Adem'i yarattı, sonra sırtını sağıyla sıvazladı..." [906]
Allah Teâlâ, insanlığın atası olmak üzere Âdem'i (s.a.) yarattığı zaman, zürriyetine ait özellikleri, onlara ait hakikatleri onun vücuduna yerleştirdi. Allah Teâlâ ona bir vakit verdi ve Âdem, vücudunun kasd-ı ilâhî üzere içermiş olduğu hakikatleri öğrendi; Allah ona, zürriy etini başgözüyle âlem-i misale ait görüntüsüyle göstermiş, onların seâdet ve şekavetlerini nur ve zulmet ile sahip oldukları yükümlülük kabiliyetini sual ve cevap ve

kendi üstlenmeleri şeklinde temsil etmişti.
Şu halde insanlar, aslında (âlem-i misâldeki) aslî istidatlarıy-la muahaze olunurlar, fakat zahir âlemde muahaze o istidadın kalıba konulmuş şekline (yani amellere) nisbet edilir.

Allah, Bazı Melekleri Çocuğun Haline Muttali Kılar:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Şüphesiz sizden birinizin yaratılışı annesinin karnında (...) tamamlanır..." [907]
Çocuğun ana rahminde oluşması bir anda değil, yavaş yavaştır. Her aşama, bir önceki ve bir sonraki devreden farklı olur. Kan şeklinde fazla bir değişiklik olmadığı sürece "nutfe" denir. Zayıf bir donma (pelte) halini alması halinde "alaka" denir. İyice katılaşmasıyla "mudğa" adını alır. Yumuşak kemiklerin oluşmaya başlamasıyla (diğer safhalar başlar. Bu sırada görevli melek gelir ve ona rızkını, ecelini.., yazar).

Çekirdek, uygun bir zamanda toprağa atılır, uygun şartlar da oluşursa, o çekirdek türünün, o toprağın, kullanılan suyun ve mevsimin özelliklerini bilen kimse, onun nasıl biteceğim bilir ve ona ait bazı durumlara vakıf olur. Aynen bunun gibi Allah Teâlâ da, çocuğun yaratılış özelliklerinden hareketle bazı melekleri onun gelecek haline muttali kılar.

Her Sınıf Nefsin Bir Kemâl, Bir de Noksan Hali Vardır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Sizden hiçbiri yoktur ki, cehennemdeki ve cennetteki yeri kendisi için yazılmış olmasın." [908]
Her sınıf nefse ait bir kemâl bir de noksanlık, bir azap bir de sevap vardır. Veya hadisin manası şöyle olabilir: "*Ya cennetteki ya da cehennemdeki yeri yazılır."*
"Rabbin Adem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini aldı ve onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: 'Ben sizin Rab-biniz değil miyim?' (Onlar da), 'Evet (Rabbimiz olduğuna) şahit olduk.'dediler." [909]
Bu âyet, Rasûlullah'ın,

"Şüphesiz Allah Teâlâ Âdem'i yarattı, sonra sırtını sağıyla sıvazladı..." [910] Hadisine muhalif değildir. Çünkü Adem'den kendi zürriyeti, onun zürriyetinden de, ta kıyamete kadar varlık âlemine çıkacakları sıra üzere herkesten kendi zürriyeti alınmıştır. Yani Kur'ân'da olayın bir kısmı anlatılmış, hadis ise onu tamamlamıştır.
Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlar, onda başarılı kılarız." [911]
Yani her kim bizim ilmimizde ve takdirimizde bu sıfatlara sahip ise, biz o amelleri varlık âleminde kendisine kolaylaştırırız. Bu şekilde anladığımızda, âyet ile hadis arasında uyum olur.
Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Nefse ve onu en güzel biçimde şekillendirene, sonra ona kötülük duygusunu da, sakınıp iyi olmayı da birlikte ilham edene yemin ederim ki..." [912]

Bence bu âyetteki "ilham"dan murad, -daha önce İbn Mes'ûd hadisinde geçtiği gibi- günahların suretinin nefiste halkedilmesidir. Aslında ilham demek, kendisiyle bilgi sahibi olunan bir suretin halkedilmesidir. Daha sonra ise, mecazen etki kaynağı (mebde-i âsâr) olan icmâlî bir suret hakkında kullanılır olmuş, kendisiyle bilgi sahibi olunup olunmamasına bakılmamıştır.
Allah'u a'lem!

2) Kitap Ve Sünnete Tabi Olma: Dini Önemsememenin En Büyük Sebebi, Sünnetin Terkedilmesidir:

Rasûlullah (s.a.), İslâm'da herhangi bir tahrife sebep olabilecek muhtemel davranışlar hakkında bizleri uyarmış, çok sert bir dille onları yasaklamış ve bu gibi konularda ümmetinden güvence almıştır. Dini önemsememenin en büyük sebebi, sünnetle amelin terkedilmesidir. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Benden önce Allah'ın hiçbir ümmete gönderdiği bir peygamber yoktur ki, o peygamberin, ümmetinden havarileri ve sünnetine tabi olan, emrine uyan ashabı olmasın. Sonra onların ardından yapmadıklarını söyleyen ve emrolunmadıkları şeyleri yapan bir takım kötü nesiller meydana çıkar. İşte kim bunlara karşı eliyle mücadele ederse o mü'mindir. Kim onlara karşı diliyle mücadele ederse o da mü'mindir. Kim onlara karşı kalbiyle mücadele ederse o da mü'mindir. Amma bunun ötesinde imandan bir hardal tanesi de yoktur." [913]
Rasûlullah (s.a.),
"Sizden birini, koltuğuna kurulmuş bir halde görmeyeyim; ona benim emrettiğim ya da yasakladığım bir şey gelir, o, 'Bilmiyorum, biz Allah'ın kitabında bulduğumuza uyarız.' der." [914] Buyurmuş ve özellikle insanlar arasında ihtilâf bulunduğunda sünnete sarılmayı teşvik etmiştir.
Dinde zorluk çıkarma hakkında ise:

"Kendinizi zora koşmayın; sonra Allah işinizi zorlaştırır." [915] Buyurmuştur.
Abdullah b. Amr ile Rasûlullah'ın (s.a.) amellerini azımsayan bir grup, kendilerini zor ameller altına sokmak istemişlerdi. Durumu öğrenen Rasûlullah (s.a.), onların bu davranışını reddetmişti.

Aşırılık hakkında da şöyle buyurmuştur:
"*Şu insanların haline ne oluyor ki, benim yapmakta olduğum şeylerden kaçınıyorlar. Allah'a yemin ederek söylüyorum ki, elbette ben onlar içinde Allah'ı en iyi bilen ve O'ndan en çok korkanım."* [916]

"Hidayete erdikten sonra hiçbir kavim sapıklığa düşmemiştir; ancak cedelciler hariç." [917]

"Siz, dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz." [918]

Dine, Başka Şeylerin Sokulması:

Dinî nassların başka şeylerle karıştırılması hakkında uyarıda bulunmuş, yahudilere ait bilgilere ilgi duyan birine [919] şöyle buyurmuştur:
"Yani yahudi ve Hıristiyanların düştükleri şaşkınlığa siz de mi düşmek istiyorsunuz (/sonunu düşünmeden hareket ediyorsunuz)?! Ben size onu (dini) bembeyaz, lekesiz ve pak olarak getirmiş bulunuyorum. Eğer Mûsâ (şimdi) yaşıyor olsaydı, bana uymaktan başka bir şey yapamazdı." [920]
O, insanlar içerisinde Allah'ın en çok buğz ettiği kimselerden birinin, islâm döneminde cahiliye devri artıklarına özlem duyanlar olduğunu açıklamıştır.

Bidat Yasaklanmıştır:

İstihsan hakkında da şöye buyurmuştur:
"Kim, dinimizde olmayan bir şey ihdas ederse, o merduddur." [921]
Melekler Rasûlullah'ı (s.a.) şöyle bir misalle tanıtmışlardır:
"...Cömert bir adam, bir konak inşa eder ve orada büyük bir ziyafet sofrası kurar, bir haberci göndererek herkesi ziyafete davet eder. Davetçiye icabet eden, konağa girer ve ziyafetten yer; davetçiye icabet etmeyen konağa giremez ve ziyafetten yiyemez. Kim Muhammed'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur, kim de Muhammed'e isyan ederse, Allah'a isyan etmiş olur." [922]
Bence bu, insanların onun davetine icabette bulunmakla yükümlü tutulduklarına bir işarettir ve ilahî öğretinin tamamlanması için onun risaletinin müşahhas bir şekilde ifadesidir.

Rasûlullah'a (s.a.) Uymamak Helaki Gerektirir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
"Benim durumum, ateş yakan bir adamın durumuna benzer..." [923]
"Şüphesiz benim ve Allah'ın benimle gönderdiği şeyin misali, bir adamın hali gibidir. O, kavmine gelir de: 'Ey kavmim, ben orduyu iki gözümle gördüm. (Ben gerçekten apaçık bir uyarıcıyım. Kurtulmaya bakın! Kurtulmaya bakın!' der. Kavminden bir grup ona itaat eder ve geceden yola düşerek yavaş yavaş giderler. Onlardan bir grup ise onu yalanlayarak yerlerinde sabahlarlar ve ordu sabahleyin bir baskın yapar ve onları helak eder, köklerini kurutur. İşte bana itaat edip getirdiğime tabi olanlarla, bana isyan edip getirdiğim hakkı yalanlayanların misali budur.)" [924]
Bi'setten önce de, haddizatında azabı gerekli kılan bazı amellerin bulunduğuna açık delil vardır.
"*Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, bir yere isabet eden yağmura benzer. (O yerin bir kısmı güzeldir; suyu emer, ot ve bol çayır bitirir. Bir kısmı da çoraktır; suyu tutar, Allah onunla da insanları faydalandırır; orada biriken sudan içerler, hayvan sularlar, ziraat yaparlar. Yerin başka bir kısmına da yağmur isabet eder; ancak orası sarp ve kaypak bir yerdir; ne su tutar, ne de ot bitirir. İşte Allah'ın dininde fakih olan (ve Allah'ın benimle gönderdiği şeyden faydalanan, öğrenip öğreten) kimsenin misali ile bu hususta kibirden başını kaldırmayanın ve benimle gönderilen Allah'ın hidayetini kabul etmeyenin misali budur.)"* [925]
Bu hadis, ehl-i ilmin, Rasûlullah'ın (s.a.) getirdiği hidayeti iki şekilde elde ettiklerim beyan etmektedir:
i. Sarîh rivayet yoluyla,
ii. Delâleten rivayet yoluyla. Bu, istinbâtta bulunmak ve istinbât sonucu elde ettikleri verileri haber vermek, ya da şeriatın gereklerini yaşamak suretiyle olur.
Böylece insanlar, cahillere asla uymamak ve ehli ilmin rehberliğine tabi olmak suretiyle doğru yolu bulurlar.

Sünnete Uymak Vaciptir:

Rasûlullah (s.a.), yaptığı çok etkili bir konuşmanın ardından, kendilerine bir vasiyette bulunmasını istediklerinde şöyle buyurmuştur:
"Sünnetime ve hidayet üzere olan râşid halifelerin sünnetine sarılın." [926]
Derim ki: Dinin düzeni, ancak Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetine uymakla mümkün olur; ülke yönetiminin ahengi de, ancak halifelere itaat etmekle mümkün olur. Halifelere mutlak itaatin alanı, içtihada açık olan ihtiyaçların karşılanması, cihâd faaliyetinin yürütülmesi ve benzeri konularda emretmiş oldukları hususlardır. Bunların şeriatın esaslarıyla çatışmaması, nassa muhalif olmaması şarttır.

Allah’ın Yolu Birdir:

Hadiste şöyle anlatılır:
“Rasûlullah (s.a.) bir çizgi çizdi ve,
“Bu Allah’ın yoludur” buyurdu. Sonra o çizginin sağına ve soluna başka çizgiler çizdi ve,
“Bunlar yollardır ve her yolun başında oraya çağrıda bulunan bir şeytan vardır.” buyurdu. Sonra da şu âyeti okudu:
“Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur, ona uyun. Başka yollara uymayın. Zira o yol sizi Allah’ın yolundan ayırır.” [927]

Kurtuluş Fırkası:

Kurtuluşa erenler (fırka-i nâciye), hem itikatta hem de amelde, Kitap ve sünnetten açık olarak anlaşılan, sahabe ve tabiînin büyük çoğunluğunca kabul edilen esaslara sarılanlardır. Kendi aralarında, hakkında açık nass, ya da sahabe icması bulunmayan konularda, bazı şeylerle yaptıkları kendi istidlalleri ya da mücmel olanı tefsir etmeleri sonucu ihtilâf etmiş olmaları önemli değildir.
Kurtuluşa ermeyenler ise, selef akidesinden farklı inançlara sahip olan, onların işlemedikleri amelleri işleyen kimselerdir.

İslâm Ümmeti Sapıtmaz:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
“Bu ümmet, sapıklık üzerinde birleşmez.” [928]
“Allah Teâlâ, bu ümmet için her yüz senenin başında, dinini yenileyen kimseler gönderir.” [929]
Bu hadis, bir başka hadisçe şöyle açıklanır:
“Bu ilmi, her nesilde güvenilir olanlar yüklenir; onlar aşırıların tahriflerini, dini yıkmak isteyenlerin etkilerini, cahillerin tevillerini dinden uzaklaştırırlar.” [930]

Hakka Davet Hep Sürecektir:

Bil ki: İnsanlar dinde ihtilâfa düşüp, yeryüzünü fesada verince, bu durum Hak Teâlâ’nın kerem kapısını çaldı ve bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz. Muhammed’i (s.a.) gönderdi. Bununla yoldan sapmış insanların hak yola getirilmesini arzu buyurmuştu. Ne zaman ki Rasûlullah (s.a.) vefat etti, bu inayetin aynısı, insanlar arasında onun ilminin ve hidayetinin korunmasına yöneltilmişti. Bu durum, onlar içinde ilhamların, çeşitli mazhariyetlerin meydana gelmesi sonucunu doğurdu. Hazîre-i kudste, insanlar arasında kıyamet kopuncaya kadar hidayetin ikamesi için bir saik oluştu.

Ümmet İçerisinde İlmi İle Âmil Âlimlerin Bulunması Gereği:

Bunun için de hiç şüphesiz, Allah’ın emirlerini yerine getirecek, tümüyle sapıklık üzerinde asla birleşmeyecek, içlerinde Kur’ân’ı ezberleyeceklerin olacağı bir ümmetin bulunması gerekli olmuştur. İstidatlarının farklı olması, kendilerinden bir şeylerin katılmasını gerektirmiş ve zaman içerisinde bazı değişiklikler olmuştur. İnayet-i ilâhî, bu iş için kabiliyetli insanlara yönelmiş ve onları yüceltmiştir. Böylece onların kalplerinde ilrne karşı bir rağbet uyanmış, kendilerinde dinde aşırılığa kaçanların tahriflerinin -zorlaştırma ve aşırılığa kaçmaya işaret olmaktadır- bertaraf edilmesi düşüncesi oluşmuş, dini baltalamak isteyenlerin faaliyetlerinin -ki istihsana, dine eski şeriatların karıştırılmasına işarettir- ortadan kaldırma fikri yer etmiş, cahillerin tevilini -ki bu da önemsemezliğe ve zayıf tevillerle emrolunan şeyleri terketmeye işaret olmaktadır- izale amacı belirmiştir.

Ulemanın Üstünlüğü:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
“Allah, kimin hakkında hayır murad ederse, onu dinde fakih kılar.” ***[931]***
“Alimler, peygamberlerin varisleridir.” ***[932]***
“Alimin âbide üstünlüğü, benim sizden birinize olan üstünlüğüm gibidir.” ***[933]***
Benzeri hadisler çoktur.
Bil ki: Eğer inayet-i ilâhî, bir şahsa yönelmiş ve Allah onu tedbir-i ilâhîye vasıta olarak kılmışsa, onun behemehal ilahî rahmete gark olmuş biri olması, meleklere onu sevmelerinin ve ona saygı göstermelerinin emrolunması söz konusu olur. Nitekim böyle birini Cibril’in seveceğini ve yeryüzü sakinlerinin onu kabul ile karşılayacağını ifade eden hadisten daha önce söz edilmişti. Rasûlullah (s,a.) vefat edince, şeriatının korunmasına yönelik ona has olan inayet-i ilâhî, ilim sahiplerine, onu ehline ulaştıranlara, onun yer etmesi için gayret gösterenlere yönelmiş ve bu, onlar içerisinde sayılmayacak kadar çok faydaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.
Hadiste yine şöyle buyurulmuştur:

[934]

“Allah Teâlâ, sözümü işitip, ezberleyen, iyice akledip, aynen işittiği gibi diğerlerine ulaştıran kulun yüzünü ağartsın!’
Bence bu üstünlüğün sebebi, âlimin, nebevî hidayeti insanlara ulaştırabilir bir görev yapmasındandır.

Rasûlullah’a (s.a.) Yalan İsnadı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Kim, bile bile bana yalan isnadında bulunursa, cehennemdeki yerine hazırlansın!” [935]

“Ahir zamanda çok yalancı deccâller olur.” [936]
Dinin sonraki asırlara ulaştırılmasının tek yolu rivayettir. Hal böyle iken, fesat bu yoldan girecek olursa, bu onulmaz bir dert halini alır ve asla tedavisi bulunmaz. Bu yüzden Rasûlullah’a (s.a.) yalan isnadı büyük günahlardan sayılmış, yalan rivayette bulunulmaması için çok ihtiyatlı davramlması vacip kılınmıştır.

Ehl-i Kitaptan Rivayette Bulunmak:

Hadiste şöyle gelmiştir:

“İsrail oğullarından rivayette bulunun, bunda bir sakınca yoktur.” [937]

“Onları ne tasdik edin ne de yalanlayın!” [938]
Derim ki: Ehl-i kitaptan nakilde bulunmak, eğer kıssadan hisse kabilinden ise ve dini hükümlerde herhangi bir karışıklığa sebep olmayacak konularda oluyorsa caizdir. Bunun dışında kalan konularda ise caiz değildir. Burada bilinmesinde yarar olan bir nokta vardır. O da şudur: Tefsir kitaplarında yer alan israilî haberlerin, ehl-i kitap âlimlerinden nakledilen sözlerin büyük çoğunluğu üzerine herhangi bir hüküm ya da inanç bina edilmesi uygun değildir. Bu konuda dikkatli olunmalıdır.
Din ilimlerinin dünyalık için öğrenilmesi haramdır:
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
“Allah rızası için öğrenilmesi gereken bir ilmi, kim sadece dünya menfaati elde etmek için öğrenirse, o kıyamet gününde cennetin kokusunu bile duyamaz.” [939]

Dinî İlimlerin, Dünyalık İçin Öğrenilmesi Haramdır.

Dinî ilimlerin kötü niyetli kimselere öğretilmesi de aynı şekilde haramdır. Bunun bazı sebepleri vardır:
i. Böyle biri, dünyevî çıkarlar yüzünden, zayıf tevillerle dini tahrif edebilir. Dolayısıyla bu yolun kapanması için önlem alınması gerekir.
ii. Böyleleri Kur’ân ve sünnete hürmet etmez, onlara karşı kayıtsız kalır. Oysaki bunlar hürmeti gerektiren şeylerdir.

İlmin Saklanması Haramdır:

Rasûlullah (s,a.) şöyle buyurur:

“Bir kimseye bildiği bir konu sorulur, sonra onu saklarsa, kıyamet gününde onun ağzına ateşten gem vurulur.” [940] İhtiyaç anında bilginin gizlenmesi haram olur. Çünkü bilginin esirgenmesi, ilme karşı ilgisizliğin en temel belirtisidir ve bu tutum şer’î hükümlerin unutulmasına sebep olur. Ahirette cezalar, amelin cinsinden olur. İlmin saklanmasında günaha sebep olan, dilin tutulması olduğundan, kıyamet gününde de ceza, dili tutmanın simgesi olan ağza ateşten gem vurma şeklinde belirlenmiştir.

Şeriat İlmi Üç Kısımdır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

“İlim üç kısımdan oluşur: Âyet-i muhkeme, sünnet-i kâime ve farîza-i âdile. Bunların dışında kalan fazlalıktır.” [941] Bence bu hadis, insanlar üzerine kifâî olarak farz olan ilimleri tahdid üzere belirlemektedir. Bunlar şunlardır:
i. Ayet-i muhkeme: Kur’ân’ın hem lâfız hem de mana itibariyle öğrenilmesi gerekmektedir. Garîb kelimelerinin, nüzul seheplerinin araştırılması, zor ve kapalı kısımlarının izah edilmesi, nâsih ve mensûhunun ortaya konması yoluyla onun muhkem kısmı iyice öğrenilecektir.
Kur’ân’ın müteşâbih kısmına gelince, bunların hükmü tevakkuf etmek, ya da onları da muhkem olanlara irca etmektir.
ii. Sünnet’i kâime: Sünnete dayalı uygulamalar öğrenilecektir: “Sünnet-i kâime”den maksat, ibadetlerin ifası, ihtiyaçların karşılanması gibi konularda sabit olan hüküm ve uygulamalardır. Bunlar fıkıh ilmince konu edinilmiş olan, neshedildiği sabit olmayan, terkedilmemiş bulunan, şâz bir rivayetle sabit olmamış olan, sahabe ve tabiînin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiş ve uygulanmış olan şeylerdir.
Bunların en yüksek mertebesi, üzerinde Medine ve Küfe ekollerinin ittifak ettikleri uygulamalardır. Bunun belirtisi de dört mezhebin o şey üzerinde görüş birliği halinde olmasıdır. Sonra sahabenin büyük çoğunluğuna ait iki ya da üç görüş bulunan meseleler gelir. Çünkü bunlardan her biri ile bir grup âlim amel etmiştir. Bir uygulamanın, bu kısımdan olduğunun belirtisi ise, Muvatta ve Abdurrezzâk’ın (ö. 211/826) Câmi’inde rivayet edilmiş olmasıdır. Bunların dışında kalanlar, bazı fukahaya ait tefsir, tahrîc, istidlal ya da istinbât gibi yollarla ortaya konulmuş sonuçlar olup, sünnet-i kâime kapsamına girmez.

iii. Farîza-i âdile: Bundan maksat vârisler için belirlenmiş payların hakkaniyet üzere dağıtılmasıdır. Bu kavram altına, müslümanlar arasında adaletle hükmederek nizaa mani olmayı amaçlayan kaza konuları da girmektedir.
Bu üç ilimden bir beldenin yoksun olması haramdır, çünkü dinin ayakta durması bunlara bağlıdır. Bunların dışında kalan ilimler ise, fazlalık ve ziyadelik kabilindendir. [942]

İlimde Taşkınlık (Mugalata, Elğâz) Yasaklanmıştır:

Rasûlullah (s.a.) çeşitli mugalataları yasaklamıştır. Bunlar, kendileriyle muhatabın yamltılması, hataya düşürülmesi, insanların imtihan edilmesi amaçlanan meselelerdir. Bunların yasaklanmasının bazı gerekçeleri vardır:
i. Bunlar, soruya muhatap olan kimsenin zor duruma düşürülmesine, soruyu soran kimsenin de kendisini beğenmesine ve şımarmasına sebep olur.
ii. İlimde aşırılık kapısını aralar.
Doğru olan tavır, sahabe ve tabiînin benimsemiş oldukları sünnetin zahiri ve zahir mesabesinde olan îmâ, iktizâ, fahvâ gibi delâletleri üzere durmak, aşırılığa düşmemek, olay meydana geîmedikçe ve zaruret bulunmadıkça hemen içtihada atılmamaktır. Böyle bir tavır sergilendiğinde ve gerçekten de ihtiyaç bulunduğunda şüphesiz Allah Teâlâ, insanlara olan inayetinin bir sonucu olarak gerekli ilmi onlara açacaktır. Ortam hazır olmadan onu elde etmeye çalışmak halinde, yanılma ihtimali büyük olacaktır.

Keyfi Kur'ân Yorumunun Haramlığı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, Kur'ân hakkında kendi re'yi ile söz söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın!" [943]
Bence, Kur'ân'ın indiği dili bilmeyen, Rasûlullah'tan (s.a.), ashabından ve tabiînden gelen garîb kelimelerin açıklanması, sebeb-i nüzulün aydınlatılması, nâsih ve mensûhun bildirilmesi gibi asardan haberi olmayan kimselerin Kur'ân'ı tefsire kalkışması helâl olmaz.
Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kur'ân hakkında tartışmaya girmek (mira) küfürdür." [944]
Evet, Kur'ân hakkında cedele girişmek haramdır. Bundan maksat, Kur'ân'da açıkça belirtilmiş olan hükmü, kişinin kendisinde mevcut bulunan bir şüpheden dolayı reddetmesidir.
Başka bir hadiste de:
"Sizden öncekiler sırf bu yüzden helak oldular; Allah'ın kitabından bir kısmını, diğerlerine vurmada kullandılar. (Oysaki Allah'ın kitabının bir kısmı, diğer kısımlarını tasdik eder.)" [945]
Derim ki: Kur'ân'ı Kur'ân'la ortadan kaldırma çabaları haramdır. Bu şöyle olur: Birisi, bir âyeti delil olarak kullanır, diğeri kalkar ve kendi görüşünü isbat etmek ya da karşısındakinin görüşünü çürütmek için başka bir âyetle onu reddeder yahut imamlardan belli birinin görüşünü desteklemiş olmak için böyle yapar; sadece doğrunun ortaya çıkması gibi bir amaç taşımaz. İşte bu tavır yasaklanmıştır.
Aynı durum sünnet için de geçerlidir; sünnetin sünnetle ortadan kaldırılması çabası haramdır.

Her Âyetin Bir Zahiri, Birde Bâtını Vardır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her âyetin bir zahrı, bir de batnı vardır, her haddin de bir manaya vakıf olunacak yeri vardır." [946]
Derim ki: Kur'ân'da yer alan âyetlerin büyük çoğunluğunun konusunu, Allah Teâlâ'nın sıfatlarının ve âyetlerinin beyanı, hükümler, kıssalar, kâfirlere karşı serdedilen deliller, cennet ve cehennem ağırlıklı mevizeler oluşturur. Hadiste geçen "zahr" kelimesi, sözün ne için söylendiğini kavramak demektir. "Batn" ise, Allah Teâlâ'nın sıfatlarıyla ilgili konularda, Allah'ın nimetleri hakkında tefekkür etmek, murakabede bulunmaktır; ahkâm âyetlerinde ise, imâ, işaret, fahvâ ve iktizâ gibi delâlet yollarıyla istinbatta bulunmaktır. Hz. Ali'nin (r.a.), *"Taşınmasıyla sütten kesilmesi cem'an otuz aydır."* [947] Ayetiyle, *"Tam iki yıl emzirirler."* [948] Ayetinden, gebelik süresinin altı ay olabileceğini çıkarması böyledir.
Kıssalarda, sevap ve övgünün ya da azap ve yerginin gerekçeleri öğrenilir, mev'ize kabilinden olan âyetlerde kalbin incelmesi, korku ve ümidin ortaya çıkması.., ve benzeri şeyler amaçlanır. Her âyetin "hadd"\nden maksat, onu anlamak için lâzım olan araçlara sahip olunması, bunun için gerekli hazırlığın yapılmasıdır; dili bilmek, âsârı bilmek, keskin bir zeka ve ince bir anlayışa sahip olmak... gibi.
Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

"Onun bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar kitabın anası (esası)dır. Diğerleri de müteşâbihtir." [949]
Bence muhkemden maksat, tek bir şekilde anlaşılabilecek olan nasslardır;

"Size analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz... haram kılındı." [950] Ayeti gibi.
Müteşabih ise, birden çok manaya anlaşılabilen fakat murad, onlardan sadece bir kısmı olan nasslardır;

"İman edip, sâlih ameller işleyenlere tattıklarından dolayı günah yoktur." [951] Ayeti gibi. Sapıklar bu âyeti, taşkınlık yapmamak, yeryüzünde fesat çıkarmamak kaydıyle içkinin mubah olduğuna delil olarak kullanmışlardır. Oysaki âyet, haram kılınmadan önce içki içenlerin durumunu beyan etmek için gelmiştir.

Ameller Niyete Göredir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Ameller, ancak niyetlere göredir. [952]

Niyet, sözlük anlamıyla kasdetmek, azmetmek gibi anlamlara gelir. Burada ise, insanın tasavvur etmiş olduğu illet-i gâiyye yani fiili işleyiş amacı olmaktadır, bu amaç onu, o fiili işlemeye sevkeder. Allah’tan sevap kazanmak, O’nun rızasını elde etmek gibi. Hadisi şöyle anlamak gerekir: Amellerin, nefis terbiyesi, onun eğriliklerinin giderilmesi, her türlü kötülüklerden arındırılması konusunda etkili olabilmesi için mutlaka böyle bir amaç ile işlenmiş olması; âdet olduğu için veya insanların beklentisine cevap vermiş olmak için veya riya için veya kendisini göstermek için ya da cibillî ihtiyaçların tatmini için.., işlenmemiş olması gerekir. Meselâ, savaşmadan duramayan bir cengaverin durumu gibi olmamalıdır. Böyle biri, kâfirlere karşı cihad halinde olmasa, boş duramaz, müslümanlarla savaşır. Şu hadis bu konuyu işlemektedir: Rasûlullah’a (s.a.) sorarlar:

“Adam riya için savaşır, şecaat için savaşır; bunlardan hangisi Allah yolundadır?” Rasûlullah (s.a.) bu soruya:

“Kim, Allah’ın dininin yüceltilmesi için savaşırsa, işte o Allah yolundadır.” Şeklinde cevap verir. [953]

Niyet hadisinin ifade etmek istediği esas nokta şudur: Kalbin bir şeyi yapmaya azmetmesi ve ona yönelmesi (niyet) ruh, ameller ise onun kalıbı mesabesindedir.

Şüpheli Şeylerin Hükmü Ve İhtiyat Prensibi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Haram bellidir, helâl bellidir, bunlar arasında da hükmü açık olmayan (şüpheli) şeyler vardır. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını korumuş olur.” [954]

Herhangi bir konu hakkında birbiriyle çelişir (tearuz) halde bulunan birçok yön bulunabilir. Böyle bir durumda sünnet olan, şüpheli şeylerden uzak durmak ve ihtiyatlı davranmaktır.

Tearuz Şekilleri:

Tearuz birkaç şekilde kendisini gösterebilir:

i. Rivayet açık bir şekilde farklılık arzeder. Cinsel organa dokunmak, abdesti bozar mı bozmaz mı? Bazılarına göre evet, bazılarına göre ise hayır. Her iki tarafın da görüşünü destekleyen hadisler vardır. İhram halinde iken nikâh kıymak da böyledir. Bazılarınca bu caiz iken, diğer bazılarına göre caiz değildir ve konu ile ilgili rivayetler farklılık arzetmektedir.

ii. Konu ille ilgili kullanılan kelime mana bakımından munzabıt olmaz; taksim (kısmet) ve örnekleme yoluyla anlaşılırken, efradını cami’ ağyarını mâni’ bir tanımla anlaşılmaz. Bu ikinci durumda karşımıza üç şık çıkar:

1. Lâfzın, o şey hakkında kesin olarak kullanıldığı bilinir,

2. Lâfzın, o şey hakkında kesin olarak kullanılmadığı bilinir,

3. Lâfzın, o şey hakkında kullanılıp kullanılmadığı bilinmez. (İşte bu üçüncüsü, ihtiyatı gerekli kılan bir durum arzeder.)

iii. Hüküm kesin olarak bir illete bağlanmıştır; illet de kesin olarak bir maksadı gerçekleştirme özelliğine sahiptir. Öbür taraftan bir tür bulunur ve o türde maksat bulunmaz, fakat illet bulunur. Cinsel ilişkide bulunamayacak birinden bir cariye satın alınması böyledir. Acaba böyle bir cariye için istibrâ [955] gerekir mi?

İşte bu ve benzeri konularda ihtiyata riayet gerekir.

Kur’ân, Beş Vecih Üzere İnmiştir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Kur’ân, beş vecih üzere inmiştir: Helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve emsal.” [956]

Derim ki: Bu vecihler, -farklı taksimlerle de olsa- kitabın kısımlarını oluşturmaktadır. Hiç kuşkusuz bunlar arasında gerçek bir çelişki bulunmaz. Hüküm bazen helâl olur, bazen de haram olur. Dinî prensiplerden biri de, -söz konusu gerek âyetler ve gerekse hadisler olsun- müteşâbihâttan olan konulara akıl yoluyla dalmamaktır. Bu konuda çok şey vardır ki, bunların hakikati mi yoksa ona en yakın mecaz mı kastedilmiştir bilinemez. Bu, ümmetin üzerinde icmâ etmediği konularda ve şüphenin kesin olarak ortadan kalkmadığı yerlerde olur.

Allah’tı a’lem!

3) Temizlik (Taharet) Konuları:

Bil ki: Taharet üç kısımdır:

1. Hadesten taharet: Cünüplük ve abdestsizlik gibi manevî kirlerden arınma,

2. Necasetten taharet: Beden, elbise ve mekana yönelik maddi pisliklerden arınma,

3. Etek tıraşıy tırnakların kesilmesi, kirlerin giderilmesi gibi bedende oluşan kir ve artıklardan arınma.

Hades denilen hallerden arınmak, temel iyiliklerdendir. Hades ve taharet hallerinin öğrenilmesinde esas, kendilerinde melekî nurlar zuhur etmiş kişilerin hissiyatıdır. Bunların “hades” denilen hallerden tiksinti duymaları, “taharet” denilen hallere karşı ise gönüllerinin açılıp, huzur, sevinç ve

ferahlık duymaları, o hallerin “hades” ya da “taharet” şeklinde nitelenmesinde esas alınmıştır. Taharet şekillerinin ve onu gerektiren hallerin belirlenmesi konusunda, eski dinlerde yani yahudilik, hıristiyanlık, mecusîlik ve İsmailoğulları dininin kalıntılarında yaygın olarak mevcut bulunan şeylere itibar edilmiştir. Sözü edilen eski dinler, hadesi iki kısımda, tahareti de iki türde mütalaa etmekteydiler. Cünüplük halinden dolayı gusletmek, Araplar arasında uygulanagelmekte olan bir sünnetti. Dolayısıyla Rasûlullah (s.a.), taharetin iki kısmını, hadesin iki türüne karşı tutmuş oldu. Büyük temizliği, büyük hadese karşı tuttu; çünkü bu daha az vuku bulur, vücudu daha çok kirletir ve bu halde beden, ha deyince yapılamayacak daha ağır bir işle derinden uyarılmaya daha muhtaçtır. Küçük tahareti ise, küçük hades karşılığında gerekli kıldı. Çünkü küçük hades daha sık vuku bulur, vücudu kirletmesi daha az olur ve böyle bir haldeki vücudun, kendisine gelebilmesi için kısmen uyarılması yeterlidir.
Hades manası taşıyan durumlar gerçekten çoktur ve bunları zevk-i selîm sahipleri çok iyi bilirler. Ancak, bir şeyin bütün insanlara yönelik olarak emredilebilmesi için, o şeyin nefis üzerinde etkisi açık, duyularla algılanabilen şeylere bağlanması suretiyle munzabıt bir halde bulunur olması gerekir. Ancak bu şekilde o şeyle sorumlu tutulabilir. İşte bunun içindir ki hüküm, kişinin midesinde bozulmuş olan şeylerin oradan hareket etmesine ve nefsin bununla meşgul olup sıkıntı duymasına bağlanmamış, aksine önden ve arkadan bir şey çıkmasına bağlanmıştır. Çünkü birincisinin sınırları belli ve açık değildir. Böyle bir şey meydana geldiğinde, dışarıdan yıkanması onu gidermez. İkincisi ise duyularla algılanabilen bir şeydir.
Sonra nefsin hades sebebiyle sıkıntı duymasının, duyularla algılanabilecek bir sureti ve açık bir özelliği vardır. Bu da pisliğe bulaşmış olmaktır. Kaldı ki abdestin etkin olabilmesi çin, nefsin o pislik haliyle meşguliyet ve sıkıntısının sona ermiş olması gerekir.
Bu ise, pisliğin vücuttan çıkması ve nefsin rahatlamasıyla olur. Rasûlullah (s.a.):

“Sizden biri, büyük ve küçük abdestten dolayı sıkışık halde iken namaz kılmasın!” [957] Buyururken, bu hususa işaret etmiş olmaktadır. Çünkü bizzat meşguliyetin kendisi de zaten bir tür hades anlamına gelmektedir.
Taharet manası taşıyan haller de çoktur. Bunları şöylece sıralayabiliriz:
i. Taharetlenmek/ yıkanmak/ güzel koku sürünmek,
ii. Bu hasleti hatırlatıcı zikirlerde bulunmak: Rasûlullah’ın (s.a.),

“Allah’ım! Beni tevbe edenlerden kıl! Beni arınmışlardan kıl!’ [958]

“Allah’ım! Nasıl beyaz elbise kirden temizlenirse, beni de öyle hatalarımdan arındır.” [959] Buyurması gibi.
iii. Hayır ve bereket umulan (mübarek) yerlere girmek. Ve benzeri daha başka şeyler.
Ancak bütün insanlara yönelik olabilmesi çin munzabıt ve her an ve mekanda kolaylıkla yapılabilir bir şey olması, etkisinin gözle görülür şekilde hemen hissedilir olması, her milletin yapageldikleri bir şey olması gerekmektedir.

ABDEST VE GUSÜL

Abdestin esasını, organların yıkanması oluşturur. Şâri’ Teâlâ, yüzün ve dirseklere kadar ellerin -çünkü daha az miktannın yıkanması etkili olmaz-, topuklara kadar ayakların -çünkü topuklara kadar olmazsa tam bir organ olmaz- yıkanmasını tayin üzere istemiş, başın ise sadece meshedilmesini emretmiştir. Çünkü başın yıkanması, bir tür zorluktur (harec).
Guslün esasını ise, bütün bedenin yıkanması oluşturur.

Abdesti Ve Guslü Gerektiren Şeyler:

Abdest almayı gerektiren şeylerin esasını önden ve arkadan bir şeyin çıkması oluşturur. Diğer şeyler ise, o hükümde sayılır.
Guslü gerektiren şeylerin esasını da cinsel ilişki ve hayız hali teşkil eder.
Öyle gözüküyor ki, bu iki durum, Rasûlullah (s.a.) gelmeden önce Araplar tarafından benimsenmekte ve uygulanmakta idi.
Diğer iki kısım taharet hali ise, insanî ilişkilerin (irtifaklar) sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Zira onlar, insan doğasının gereği olmaktadır, hiçbir kavim ya da milleti onlarsız düşünmek mümkün değildir. Şâri’ Teâlâ, bu konuda hüküm koymaya giderken, diğer ilişkilerin belirlenmesinde de olduğu gibi halis Arapların yaşamakta oldukları vasat refah halini esas almış, onların telakkilerini dikkate almıştır. Bu konuda Rasûlullah (s.a.), müstehapların belirlenmesi, müşkil yönlerin açıklanması, müphem noktaların aydınlatılması gibi beyanlardan başka bir şey yapmamıştır.

Fasıl: Abdest:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Temizlik imanın yarısıdır.” [960]
Burada imandan maksat, taharet ve huşu (ihbât) nurundan mürekkep bulunan heyet-i nefsâniyyedir. Bu manada “ihsan” ondan daha açıktır ve hiç kuşku yoktur ki temizlik, onun yarısıdır.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Kim abdest alır, abdestin hakkını verirse, hataları bütün bedeninden, hatta tırnaklarının altından çıkar.” [961]
Nefis üzerinde etkili olan temizlik, ona kudsiyet kazandırır ve onu melekleştirir. Bu haliyle nefis, aşağılık (pis) hallerden birçoğunu unutur. Dolayısıyla nefsin bu özelliği, o heyet-i nefsâniyyenin kalıbı, mahalli ve yeri mahiyetinde olan abdestin özelliği sayılır.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
“Şüphesiz ümmetim kıyamet gününde abdest eserinden yüzleri ve ayakları nurlu (sakar ve sekir) olarak geleceklerdir. Dolayısıyla sizden hanginiz [962]

nurunu artırabilirse bunu hemen yapsın!"

"Mü'minin nuru (veya cennet ziyneti) abdest suyunun ulaştığı yere kadar varır." [963]
Bilindiği gibi taharetin şekli, beş organın yıkanması ve meshedilmesi şeklindedir. Bu itibarla nefsin bunlardan haz alması, bir defasında bu organların ziyneti, bir defasında da alında sakarlık, ayakta seki(r)lik şeklinde sembolize edilmiştir; aynen korkaklığın ada tavşanı, şecaatin de arslanla sembolize edilmesi gibi.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Abdeste ancak mü'min olan müdavim olur." [964]
Abdeste müdavim olmak zordur; ancak abdestli olmanın kazandıracağı büyük faydaların şuurunda olan kimseler bunu yapabilir. İşte bu yüzden abdeste müdavim olmak, imanın bir belirtisi kılınmıştır.

Abdestin Şekli:

Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Zeyd ve daha başka sahâbîlerin -Allah, onlardan razı olsun!- Rasûlullah'tan (s.a.) anlattıkları, dahası ondan tevatür yoluyla daha sonraki nesillere ulaştığı, ümmetin de üzerinde mutabık olduğu şekliyle abdest şöyle alınır: Kişi, ellerini kaba daldırmadan [965] önce yıkar, ağzına su alır ve çalkalar, burnuna su verir ve sümkürür, sonra yüzünü ve dirseklerine kadar ellerini yıkar, başını mesheder, sonunda da topuklarına kadar ayaklarını yıkar.
Heva ve heveslerinin peşine kapılıp giden ve bunun sonucu olarak âyetin zahirine sarılıp ayakları yıkama hükmünü inkâr eden topluluğun iddiası kale alınmaz. Bence bu görüşü benimseyenlerle, gün ortasında güneş gibi aşikâr olan Bedir ve Uhud savaşlarını inkâra yeltenenler arasında fark yoktur.
Evet, bazıları ihtiyata uygun olan, hem yıkamak hem de meshetmektir görüşünü ileri sürmüşlerdir, bazıları farzın en alt seviyesi meshetmektir; bununla birlikte yıkamanın terki halinde son derece şiddetli bir kınama bulunur, demişlerdir. Dolayısıyla bu, ulemanın işin hakikati ortaya çıkıncaya kadar kesin tavır almamaları gereken bir konudur.
Rasûlullah'ın (s.a.) ağzı çalkalama, buruna su çekme, tertibe uyma fiillerini terkettiğini açıkça ifade eden tek bir sahih hadise rastlamadım. Şu halde bunlar, abdestte son derece müekked olan sünnetlerdir. Bunlar, yani ağza ve buruna su vermek ve temizlemek, fıtrat özelliklerinden olan müstakil iki taharet şekli olmakta, abdeste onlar da eklenmekte, böylece abdest, bu iki taharet için bir zamanlama halini almaktadır. Çünkü bu iki haslet, kir toplayan ve sık sık yıkanarak temizlenmesi istenilen yerlerin temizlenmesidir. Bunların arka arkaya yapılması, aksi durumdan daha sahihtir.

Abdestin Âdabı:

Abdestin müstehapları (âdâb) şu manalara dayanır:
i. Kir toplayan ve özel bir itina gösterilmedikçe suyun ulaşamama ihtimali bulunan yerlerin yıkanması; ağız ve burunun yıkanması, el ve ayak parmaklarıyla sakalın hilâllenmesi, yüzüğün oynatılması gibi.
ii. Temizleme işleminin ikmali; yıkama işleminin üç defa yapılması, organların yıkanması esnasında hakkının verilmesi, organların yıkanırken iyice oğulması, kulakların baş ile birlikte meshedilmesi, abdest üstüne abdest alınması.., gibi.
iii. Önemli işler hakkında câri bulunan âdetlere uyulması; önce sağ organlardan başlanması gibi. Çünkü sağ, daha güçlü ve daha önceliklidir; dolayısıyla çift olan organların yıkanması esnasında önce sağdan başlanması daha uygundur. Keza ikisinden biri ile yapılan işlerde temiz ve güzel olan şeylerin sağ ile (taharetlenme gibi) aksi özellikteki şeylerin ise sol ile yapılması da böyledir.
iv. Kalbin fiilini, muradı açık bir şekilde ifade eden lâfızlar ile zabturapt altına almak, dil ile yapılan zikri, kalp ile birlikte yapmak.

Rasûlullah'ın (s.a.), *"Allah'ı artmayanın abdesti yoktur."* [966] Buyurması hakkında derim ki: Bu hadisin sıhhati üzerinde hadisçiler görüşbirliği etmiş değillerdir. Sahih olduğunu farzettiğimizde de, bu konu, Rasûlullah'tan (s.a.) ilim alma yolunun farklılık arzettiği konulardandır. Müslümanlar öteden beri Rasûlullah'ın (s.a.) abdest alışım anlatagelmişler, insanlara öğretmişlerdir, bununla birlikte besmeleden söz etmemişlerdir. Bu durum, ehl-i hadis dönemine kadar böyle sürmüştür.
Oysaki yukarıdaki hadis, besmele çekmenin rükün ya da şart olduğuna dair bir nassdır.
İki yön arasını bulmak da mümkündür. Bu takdirde şöyle denilir: Hadisten maksat, kalp ile hatırlamaktır; çünkü ibadetler niyet olmadan kabul edilmez. Bu izaha göre hadisteki "Abdesti yok" ifadesi zahir manası üzerine alınır. Evet besmele çekmek, diğer müstehaplar gibi âdaptandır. Çünkü Rasûlullah (s.a.):

"Önemli bir işe besmele ile başlanmazsa o güdüktür." [967] Buyurmaktadır. Pek çok şeye kıyas da bunu gerektirir.
Mananın, "Abdesti tam olmaz." şeklinde olması da muhtemeldir: Ancak ben böylesi bir tevile razı değilim. Çünkü bu, sonuç itibarıyla lâfza ters düşen uzak tevillerdendir.

Rasûlullah'ın (s.a.), *"...Çünkü elinin nerede gecelediğini bilemez."* [968] buyruğuna gelince, bence bunun manası şudur: Yapılan temizlikten sonra bir zamanın geçmesi ve uzun süre ellerin nerede olduğunun farkında olunmaması, onlara pislik bulaşabileceği ve kirlenebileceği ihtimalini artırır. Bu şekilde kirlenmesi muhtemel ellerin, yıkanmadan doğrudan kabın içine daldırılması, suyun kirletilmesine veya bulandırılmasına sebep olur. Su içerken bardağa üfleme yasağının illeti de budur.

Rasûlullah'ın (s.a.), *"Çünkü şeytan burun deliğinde geceler."* [969] hadisine gelince, bunun manası şudur: Sümük ve ve benzeri ağır maddelerin burun deliğinde birikmesi, zihnin aptallaşmasına ve düşüncenin fesada uğramasına sebep olur. Bu durumda olan insan, şeytanın vesvesesinden etkilenmeye daha müsait hale gelir ve ezkâr (zikirler) üzerinde düşünmekten geri kalır.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
"Sizden biriniz abdest alır, onu yerli yerince yapar ve sonra, 'Ben Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in onun kulu ve rasûlü olduğuna şehadet ederim' (Bir rivayette: *'Allah'ım! Beni tevbe edenlerden ve arınanlardan kıl!') derse, o kimseye cennetin sekiz kapısı birden açılır. Onların hangisinden dilerse ondan girer."* [970]
Derim ki: Gerçek taharet nefis (yani ruhu) gaybı bilen Allah'a teveccüh etmedikçe, arınma noktasına ulaşmak için bütün çabayı göstermedikçe tam anlamıyla gerçekleşmez. Bunun için bir zikir tayin edilmiş ve nefsin derinliklerinde etkisini gösteren dahilî taharetin faydası ona bağlanmıştır.

Abdest organlarını tam yıkamayanlar hakkındaki, "*Vay topukların ateşten başına gelenlere!"* [971] buyruğu hakkında şunları söyleyebiliriz:

Bunun sırrı şudur: Allah Teâlâ, bu organların yıkanmasını emretmiştir. Bu [972], kendisinden gözetilen mananın gerçekleşmesini gerektirmiştir. Kişinin, abdest organlarının bir kısmım yıkayıp, tamamını yıkamaması halinde onun hakkında "filan organı yıkadı" demek sahih olmaz. Sonra bu ifade, yeterli ilgiyi göstermeme kapısını da kapama anlamı taşımaktadır. Ateşlerin özellikle topukları yakmasından söz edilmesi (genelde ayağın yıkanırken ökçelerin kuru kalma ihtimalinin çok olmasındandır). Hadesin yer etmesi ve onu izale etmemede ısrar edilmesi, ateşi (cehennem azabını) gerekli kılan bir özelliktir. Taharet ise, ateşten kurtulmayı gerektirir ve hatalara keffârettir. Herhangi bir organda taharet manasının tahakkuk etmemesi, onunla ilgili Allah'ın hükmüne muhalefet edilmesi, nefsin bozulmasını gerektiren bir haslet olur. Bu yüzden nefis azap duyar. Bunun, bozulmayı gerektiren bizzat o organ yönünden olması da uygun olur.
Allah'u a'lem!

Abdesti Gerektiren Haller:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor:

"Abdesti bozulanın namazı, abdest almadıkça kabul olunmaz." ***[973]***

"Hiçbir namaz taharetsiz kabul olunmaz." ***[974]***

"Namazın anahtarı, taharettir." ***[975]***

Bütün bu hadisler, taharetin [976] şart olduğunda açıktır. Aslında taharet, başlı başına bir taattir; bununla birlikte zamanlama bakımından namaza bağlanmıştır. Çünkü her birinin faydası, diğerininki üzerine bağlı olmaktadır.
Taharet, aynı zamanda Allah'ın nişanelerinden (şe'âir) olan namaza saygı anlamı içermektedir.
Bizim şeriatımızda tahareti gerektiren haller üç derecede olmaktadır:

İ. İttifakla Tahareti Gerekli Kılan Haller;

Bunlar, sahabenin büyük çoğunluğunun üzerinde görüşbirliği ettiği, hakkında rivayetlerin birbirini teyit ettiği ve yaygın olarak da uygulanagelen şeylerdir; işemek, büyük abdest bozmak, yellenmek, mezî gelmek, ağır uykuya dalmak ve bu manada olan şeyler gibi.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor:

"Kıçın bağı, gözlerdir." ***[977]***

"Çünkü kişi yatıp uyuduğu zaman, mafsalları gevşer." ***[978]***
Bunun manası şu: Ağır uyku, kişinin mafsallarının gevşemesine ve bu yüzden abdesti bozucu bir durumun ortaya çıkmasına sebep olur. Ben bunun yanında bir başka sebep daha görüyorum ki o da şudur: Uyku, nefsi aptallaştım ve onun üzerinde hades halinin etkisini yapar.

Mezî [979] hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Cinsel organını yıkar ve abdest alır." [980]

Abdestinden şüphe eden [981] kimse hakkındaki:

"*Bir ses işitmedikçe ya da bir koku duymadıkça mescidden çıkmasın."* [982] Hadisi, kesin olarak bir şey çıktığına inamadıkça abdestinin bozulmayacağım ifade eder. Çünkü hüküm, ön ve arkadan çıkan şey üzerine bina edilmiştir. Bu, hükme mesned olan şeyin hakikati ile ona benzeyen şey arasının ayrılmasını gerekli kılar. Hadisten gözetilen maksat, vesvesenin önünü almak ve aşırılığa kaçılmasını yasaklamaktır.

İİ. Tahareti Gerektirdiği Konusunda Selefin İhtilâfı Bulunan Haller:

İkinci kısmı, sahabe ve tabiîn fakihlerinin üzerinde ittifak etmedikleri, konuyla ilgili rivayetlerin de farklı (çelişir) bulunduğu şeyler teşkil etmektedir. Cinsel organa el sürmenin abdesti bozup bozmayacağı konusu böyledir. Bu konuda Rasûlullah'ın (s.a.),

"Kim cinsel organına elini sürerse abdest alsın." [983] Hadisi vardır. İbn Ömer, Salim, Urve [984] ve daha başka sahâbîler bu görüştedirler. Hz. Ali, İbn Mes'ûd ve Küfe fukahası ise bunu reddetmiş ve Rasûlullah'ın (s.a.), abdest aldıktan sonra elin cinsel organa değmesi halinde ne gerekeceği sorulduğunda:

"*O da insanın bir uzvu değil midir?"* [985] Buyurmasını kendileri için delil kullanmışlardır. İki hadisten birinin mensuh olduğuna dair kesin bir

bilgi de yoktur.
Kadına el değmesi konusu da aynıdır. Hz. Ömer, İbn Ömer, İbn Mes'ûd, İbrahim bu görüştedirler. Bunlar, *"...Biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunmuşsanız (ev lâmestümü'n-nisâ) ve bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin..."* [986] Ayetini kendilerine delil olarak kullanmaktadırlar.

Onların bu görüşünü destekleyen bir hadis bulunmamaktadır. Aksine Hz. Aişe hadisi [987], bu görüşün aksini desteklemektedir. Ancak hadis çok güçlü değildir. Çünkü isnadında kopukluk (inkıta') vardır. Bence böylesi bir illet [988], ancak iki hadisten birinin diğerine tercihi konusunda dikkate alınır, tearuz bulunmadan bir hadisin terki konusunda ise kale alınmaz, Allah'u a'lem!
Hz. Ömer ve İbn Mes'ûd, cünüplükten dolayı teyemmümün yeterli olmayacağı görüşünde idiler. Bu itibarla onlara göre, (Mâide süresindeki altıncı âyette geçen) "ev lâmestüm" ifadesinin, cinsel ilişki değil de "dokunma" anlamına alınması taayyün ediyordu. Ancak, İmrân b. Husayn [989], Ammâr, Amr b. el-Âs gibi sahâbîlerden cünüplük sebebiyle teyemmüm alınabileceği rivayetleri sahih olarak gelmiş, zamanla konu üzerinde icmâ da oluşmuştur.
İbn Ömer, bu konuda ihtiyata riayet ederdi. İbrahim, İbn Mes'ûd'u taklit ederdi ve Küfe ekolünde bu, İmam Ebû Hanîfe elinde, İbn Mes'ûd'un tutunmuş olduğu delilin durumu açıklık kazanıncaya kadar sürmüştü. Bunun sonucunda Ebû Hanîfe, -İbrahim'in mezhebine aşırı derecede bağlı olmasına rağmen- onun görüşünü terketti.

Kısaca onların arkasından gelen fukaha bu iki konuda [990] üç tabakaya ayrılmış oldu:
1. Zahiri üzere alanlar,
2. Tümden reddedenler,
3. Şehvetle olanla, şehvetsiz olan arasını ayıranlar.
İbrahim, çıktığı yerden akan kan, çok kusma; Hasan da, namazda sesli gülme sebebiyle abdest alınması gerektiği görüşünde idiler. Bu görüşü onlarla başka hiçbir kimse paylaşmıyordu. Her biri hakkında da, hadisçilerin sıhhati üzerinde görüşbirliği etmedikleri hadisler bulunmaktadır. Bu konuda söylenecek en doğru söz şudur: Kim ihtiyatlı davranırsa, dinini ve ırzını korumuş olur; kim de aksine bu gibi şeylerden dolayı abdest almazsa, şeriatın açık beyanları karşısında ona herhangi bir şey gerekmez.
Hiç şüphe yoktur ki kadına dokunmak şehveti tahrik edici bir harekettir ve cinsel ilişki seviyesinde olmasa da bir tür şehevî haz alınmasını sağlar. Cinsel organın tutulması ise iyi olmayan kaba bir harekettir. Bunun içindir ki, taharetlenme sırasında cinsel organın sağ el ile tutulması yasaklanmıştır. Hal böyle olunca, onun durup dururken el ile tutulması hiç şüphesiz şeytanın işlerinden olacaktır.
Kanın akması ve çok kusma ise bedeni kirletir, nefsi ise aptallaştırır. Namazda sesli gülmek, keffârete ihtiyaç duyan bir kabahattir. Dolayısıyla bu gibi durumlarda, Şâri' Teâlâ'nın abdest almayı emretmiş olmasında şaşılacak bir durum yoktur. Emretmemesine de keza şaşmamak gerekir. Bu gibi durumlarda azimet hükmü olmaksızın abdest alınmasını müstehap görmesi de hayreti gerektirici bir şey değildir.

İİİ. Uygulamada Yer Almayan, Fakat Hadislerde Abdest Bozucu Olarak Geçen Haller:

Üçüncü kısım, abdesti gerektiriciliği konusunda hadisten kaynaklanan şüphe bulunan, fakat sahabe ve tabiîn fukahası arasmda abdest almayı gerektirmediğinde ihtilâf olmayan şeylerdir. Ateş değmiş bir yiyecekten dolayı abdest almak böyledir. Rasûlullah'ın (s.a.), halifelerin, İbn Abbâs'ın, Ebû Talha ve daha başkalarının uygulamaları bunun aksi doğrultusunda gerçekleşmiştir. Câbir, ise onun [991] mensuh olduğunu söylemiştir. Ateşte pişmiş yiyecek sebebiyle abdest almanın sebebi, benzerini meleklerin asla yapmayacağı dünya nimetlerinden en üst düzeyde yararlanmadır. Böyle bir davranış, onlara benzemekten uzaklaşmaya sebep olur. Kaldı ki ateşte pişmiş olan yiyecek, insana cehennem ateşini hatırlatır. Bunun içindir ki zaruret olmadıkça dağlamak [992] yasaklanmıştır. Bu yüzden insanın kalbini onunla meşgul etmesi uygun olmaz.
Deve eti yemeden dolayı abdest almaya gelince, -ki bu konuda emir daha şiddetlidir- sahabe ve tabiîn fukahasından hiçbir kisme böyle bir görüşe kapılmamıştır, hükmün mensuhluğunu söyleme imkânı da bulunmamaktadır. Bunun içindir ki ehl-i tahricten hiçbir kimse bunu (yani mensuh olduğunu) söylememiştir.
İmam Ahmed ve İshâk deve eti yemenin abdesti bozacağı görüşündedirler.
Bence konu, insanın ihtiyatla karşılaması uygun olan bir mahiyet arzetmektedir.
Deve eti yemeden dolayı abdestin gerekmesinin -İmam Ahmed ve emsalinin görüşüne göre- hikmeti şudur: Deve eti, Tevrat'ta haramdı. İsrailoğulları peygamberlerinin büyük çoğunluğu onun haramlığı üzerinde hemfikirdi. Allah Teâlâ, onu bize helâl kılınca onu yemeden dolayı abdest alınmasını iki manadan dolayı gerekli kıldı:
1. Abdest, daha önce haram olan bir yiyeceğin bize helâl kılınması sebebiyle bir tür şükür ifadesi olacaktı,
2. İsrailoğulları peygamberlerinin haram kıldığı bir yiyeceğin mubah kılınması sonrasında bazı insanların kalplerinde hâlâ onun hakkında bazı kuşkular bulunabilirdi. Haramhk hükmünü, yenildiği zaman abdest almayı gerektiren mübahhk hükmüne çevirmek, kalplerin yatışmasında ve hüsnü kabul göstermesinde daha etkili olacaktı.
Bence bu hüküm İslâm'ın ilk dönemlerinde mevcuttu; sonra neshedilmiştir.

Mestler Üzerine Meshetmek:

Abdestin esasını, çabucak kirlenebilen açıktaki organların yıkanması oluşturmaktadır. Bu durumda ayaklar, mest giyilmesi halinde iç organlar halini almaktadır. Mest giyilmesi Araplarca bilinen bir âdetti. Her namaz esnasında mestin çıkarılması meşakkatten hali olmayacaktı. Bu yüzden ayaklarda mest olması halinde abdest esnasında ayakların yıkanması hükmü kısmen düşmüş oldu.

Yapılması istenilen şeyin terkine kalbin yatmayabileceği durumlarda bir kolaylık olması ve kalp huzurunun sağlanması için bir tür çareye başvurulur, (yerine göre sûrî uygulamalarla yetinilir). İşte bu amaçla Şâri' Teâlâ üç hüküm (şart) getirmiştir:
1. Süre ile kayıtlama şartı: Mukîm bir gün ve bir gece, yolcu da üç gün ve üç gece meshedebilir; daha fazla süre için mes-hedemezler. Çünkü bir gün ve bir gece, elverişli bir süredir ve insanlar bu süreyi pek çok yapmak istedikleri işler için kullanırlar. Üç gün, üç gece de aynı şekildedir. Bu iki süre, içlerinde bulundukları meşakkat (harec) dikkate alınarak mukim ve yolcuya taksim edilmiştir.
2. Taharet Üzere giyme şartı: Şâri' Teâlâ, mestlerin taharet üzere iken giyilmesini şart kılmış, bununla şunu amaçlamıştır: Mükellefin gözleri önünde, aynen kapalı olan diğer organların az kirlenmesi hikmetine binaen yıkanmadığı gibi, ayakların da mest ile öyle bir hal alması sebebiyle kirlenmeyeceği ve taharet halinin hâlâ eski hali üzere kalıyor olacağı düşüncesi belirecektir. Bu tür kıyaslar, nefsi uyarma konusunda etkin olabilmektedir; dolayısıyla da bir anlam ifade etmektedir.
3. Yıkama yerine geçmesi için mestin üzerine meshetme şartı: Bu bir tür yıkama aslî hükmünün hatırlatıcısı ve onun numunesi olmak üzere konulmuştur.
Hz. Ali (r.a.) mest üzerine mesh konusunda şöyle demiştir:
"Eğer din akıl işi olsaydı, mestin altını meshetmek üstünü meshetmekten daha akıllıca olurdu."
Derim ki: Mest üzerine meshin, yıkama aslî hükmünün sadece hatırlatıcısı ve onun bir numunesi olmak üzere konulusuna bakarsak, o zaman mestin altına değil de sırtı üzerine meshetmek de, makûl ve re'ye uygun olur. Hz. Ali, sözlerinden ve irad ettiği hutbelerden de anlaşılacağı üzere insanlar içerisinde şer'î hükümlerin manalarını (hikmet-i teşrî'i) en iyi bilenlerdendi. Ancak o bu sözüyle, din konusunda re'y kapısını kapamak istemişti. Aksi takdirde halk, kendi aklınca dini ile oynar ve onu bozabilirdi.

Guslün Yapılış Şekli:

Hz. Âişe (r.a.) ve Hz. Meymûne'nin (r.a.) rivayetlerine, ümmetin üzerinde mutabakat ettiği uygulamaya baktığımızda guslün şu şekilde alınması gerektiğini görmekteyiz:
Kişi, ellerini kaba daldırmadan önce yıkayacak, sonra bedeninde ve edep yerinde varsa pislik onları yıkayacak, sonra aynen normal namaz abdesti alır gibi abdest alacak, başını ovalayacak ve bedenine su dökecektir. Sadece ayakların yıkanmasının en sona bırakılıp bırakılmayacağı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Kullanılan suyun biriktiği bir yerde yıkanılmasıyla, böyle olmayıp akıp gittiği bir yerde yıkanılması arasını ayıranlar da olmuştur.
Ellerin yıkanmasının sebebini abdest konusunda izah etmiştik.
Ellerden sonra önce edep yerinin yıkanmasına gelince, bununla muhtemelen orada mevcut bulunan pislikler giderilmiş olacak, onların yıkanırken kullanılan suyla vücudun her tarafına yayılması önlenmiş olacaktır. Aksi takdirde onun temizlenmesi için daha çok suya ihtiyaç duyulacak ve iş zorlaşacaktır.

Gusül İle Birlikte Abdestin Sebebi:

Gusül esnasında abdestin de alınması, büyük taharetin küçük tahareti ve ziyade bazı işleri içermiş olması ilkesinden hareketledir. Böylece nefis, arınma hasleti için daha fazla uyarılmış olacaktır. Sonra gusül esnasında abdest almak, genelde kir toplanan bölgelerin itina ile yıkanması anlamını taşımaktadır. Çünkü kişi, başına su döktüğü zaman organların yıkanmış olması ancak özel itina ve ovma yoluyla mümkün olabilecektir.

Açıkta Gusül Yapmamak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
"Şüphesiz Allah, çok hayalı ve çok örtücüdür." [993]
Bunu, hadisin devamı olan *"Hayayı ve örtünmeyi sever"* kısmı tefsir etmektedir. İnsanların gözlerinden ırakta yıkanmak vaciptir. Bir insanın mutat olduğu üzere yanına girmesi halinde avret yeri görülmeyecek şekilde olması ise müstehaptır.

Hayızlının Yapması Gereken Şeyler:

"Bir tutam misk al da onunla temizlen!" [994] Yani
"Kanın izince gezdir." [995] Hadisi hakkında şunları söyleyebiliriz:
Rasûlullah'ın (s.a.), hayızlı kadına bir tutam misk almasını ve onunla taharetlenmesini emretmesi şu gayelere yöneliktir:
i. Temizliğin daha iyi sağlanması. Zira güzel koku, taharet işi görür. Başka vakitlerde sünnet kılınmayışı, güçlük doğuracağındandır.
ii. Hayız halinde bulunan kadından genelde eksik olmayacak kötü kokunun giderilmesi.
iii. Hayzın bitmesi ve temizlik süresinin başlaması çocuk isteğinde bulunma vaktidir. Güzel koku, insanın cinsel gücünü tahrik eder.

Taharette Kullanılacak Su Miktarı:

Rasûlullah (s.a.) dört ya da beş müd [996] miktarı suyu gusül, bir müd miktarı suyu da abdest için yeterli görmüştür. [997] Çünkü bu miktar, normal bedenli insanlar için yıkanma ya da abdest almaya elverişli bir miktardır.

Cünüplük Vücudun Her Yerine Sirayet Eder:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her tüyün dibinde cünüplük vardır. Bu itibarla saçları yıkayın, teni paklayın." [998]

"Kim, bir tüy yerini yıkamadan cenabet bırakırsa, ona [999] *şöyle şöyle azap edilir."* [1000]
Bunun hikmetini daha önce abdest bahsinde organların tam yıkanılması sadedinde izah etmiştik. Kısaca şöyle sıralayabiliriz:
i. Guslün manası ancak böyle gerçekleşir.
ii. Cenabet üzere kalınması ve o hal üzerinde ısrar edilmesi ateşi mucip bir haldir. Nefsin azap görmesi ise, fesada sebebiyet veren organ yönünden olur.

Guslü Gerektiren Haller:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kadının dört şu'besi [1001] *arasına oturur da sonra onu yorarsa* [1002]*, meni gelmese bile kendisine gusletmek vacip olur."* [1003]
Şehevî arzunun giderilmesi açısından inzal gerçekleşmeden yapılan cinsel ilişkinin, inzal ile sonuçlanan tam ilişki gibi kabul edilip edilmemesi konusunda rivayetler farklılık arzetmektedir.

Rivayet bakımından sahih olan, fukahanm büyük çoğunluğunun da benimsediği hüküm, erkeğin kadını sarması ve cinsel organını sokması [1004] halinde inzal gerçekleşmese bile her ikisine de guslün gerekeceği şeklindedir. Ancak bu hadisle *"Su, ancak sudandır."* [1005] Hadisinin nasıl telif edileceği konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir.
İbn Abbâs, suyun ancak sudan olması ihtilam içindir demiştir. Ancak bu izah güçlü değildir.
Übeyy ise: "Suyun ancak sudan olması, İslâm'ın ilk zamanlarına ait bir ruhsattı. Sonra yasaklandı." demiştir.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Osman, Hz. Ali, Talha [1006], Zübeyr [1007], Übeyy b. Ka'b, Ebû Eyyûb -Allah hepsinden razı olsun- gibi sahâbîler, karısıyla cima' eden, fakat menisini getirmeyen kimse hakkında:
"Namaz için abdest aldığı gibi abdest alır, cinsel organım yıkar." demişlerdir. Bu söz, Rasûlullah'a (s.a.) da isnad edilmiştir (merfû'). Bence bunun, kişinin karısını iyice kucaklamasına (fahiş mübaşeret) hamlolunması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Arapçada böyle bir fiile "cima" dendiği de olmaktadır.

İhtilam Sonucunda Yaşlık Görülmesi Guslü Gerektirir:

Rasûlullah'a (s.a.), yaşlık gören ve ihtilam olduğunu hatırlamayan bir kimsenin durumu soruldu. Rasûlullah (s.a.), *"Yıkanır."* buyurdu. İhtilam olan fakat yaşlık görmeyen bir adamın durumu soruldu.

"Ona gusül gerekmez." buyurdu. [1008]
Rasûlullah (s.a.), hükmü rüyaya değil de yaşlık üzerine bağlamıştır. Çünkü rüya bazen hadîs-i nefs olur ve bir etkisi bulunmaz. Bazen şehvetin giderilmesi olur ve bu ıslaklık olmadan gerçekleşmez. Bu durumda hükme medar olacak şey, ancak ıslaklık olabilir. Sonra ıslaklık, açık (munzabıt) bir şeydir; zabturapt altına alınmaya elverişlidir. Rüya ise, çoğu kez unutulur; dolayısıyla hükme menat olmaya elverişli değildir.

Temizlik Ve Hayız Süreleri:

Temizlik ve hayız sürelerinin uzunluk ve kısalık bakımından kişinin mizacı, gıdası ve benzeri etkenlere göre değişik olacağında kuşku yoktur. Bu itibarla bu süreleri bidüziyelik arzedecek şekilde belirlemeye çalışmak hemen hemen imkansız gibidir. Hiç kuşkusuz bu konuda en doğru yol, kadınların âdetlerinin dikkate alınmasıdır. Eğer onlar, hayız kabul ediyorlarsa, hayız; özür kanı sayıyorlarsa özür kanı kabul edilir.
Sahabe ve tabiînin bu konudaki ihtilâfı, kendi araştırma ve tahminlerine dayanmaktadır.

İstihâze (Özür) Kanının Hükmü:

Hamne bt. Cahş, özür kanı hakkında Rasûlullah'tan (s.a.) fetva istedi. Rasûlullah (s.a.) ona pamuk tıkamasını söyledi. Kadın akıntının çok olduğunu söyleyince de, ayrıca ağzını sıkıca gemlemesini (bağlamasını) öğütledi ve onu iki şey arasında muhayyer [1009] bıraktı. [1010]
Bence bu konuda asıl şudur: Rasûlullah (s.a.) baktı ki özür kanı, sağlık problemiyle ilgili bir şeydir. Kan geldiği sürece namazın bırakılması ise, onun uzun süre terkedilmesi gibi bir ihmale yol açmaktadır. Bu yüzden o, kadını kendilerince bilinmekte olan şey üzerine yöneltti.
İstihâze konusunda iki ihtimal bulunmaktadır:
i. Gelen kan, aslında nerede olduğu belli olmayan gizli bir derdin sonucu bir damardan gelmektedir, hayız kanı değildir; aynen burun kanaması gibi bir şeydir. Rasûlullah (s.a.), bunun hükmünü kadının sıhhat haline döndürdü; sıhhat halinde iken kaç gün hayız görüyor kaç gün temiz kalıyor idiyse, aynı şeyin hesap yoluyla özür kanı görülürken de yapılmasını istedi. Bu durumda hayız kanının, özür kanından ayrılması gereklidir. Bu da ya kanın rengi ile -ki daha siyah renkte olan hayız kanıdır-, ya da kadınca belli olan âdetin dikkate alınmasıyla bilinir.
ii. Gelen kan düzensiz bir hayız kam olabilir. Bu ihtimalde görülen kan hayız kanı olduğu için, her namaz için, eğer bu imkansızsa her iki namaz

için bir gusül abdesti alması emrolunması uygun olur. Düzensiz olduğu için namaza mani değildir.
Pamuk tıkama ve gemlemedeki hikmet ise, akmakta olan kanın tutulması ve etrafa taşmasının, bedeni ve elbiseyi kirletmesinin önlenmesidir.
Fukahanın büyük çoğunluğu, bir mazeret olmadıkça bu iki şıktan birincisi doğrultusunda fetva vermişlerdir.

Cünüp Ve Abdestsiz İçin Mubah Olan Ve Olmayan Şeyler:

Allah'ın nişanelerine saygı göstermek vaciptir. Bu nişanelerin en başında da namaz, Ka'be ve Kur'ân gelir. Saygının en üst seviyesi, kişinin saygı gösterdiği şeye tam taharet üzere olmadan (abdestsiz) ve nefsini yeni bir fiille uyarmadan yaklaşmamasıdır. İşte bu yüzden namaz, Ka'be ve Kur'ân'a ancak temiz (abdestli) olan kimsenin yaklaşabilmesi vacip olmuştur.
Kur'ân'ın okunması için abdestli olma şartı aranmamıştır. Çünkü her Kur'ân okuma esnasında abdestli olma şartının aranması, Kur'ân'ın ezberlenmesi ve öğrenilmesi işini zorlaştırır ve ona bir engel teşkil eder. Halbuki bu kapının açılması ve üstelik teşvik de edilmesi, onu ezberlemek isteyenlerin işinin kolaylaştırılması gerekmektedir.
Büyük hades konusunda emrin daha bir ciddiye alınması gerekir ve bu halde sadece Kur'ân'ın okunmasına da cevaz verilmez.
Cünüp ya da hayız halindeki birinin mescide girmesi de caiz olmaz. Çünkü mescidler, namaz ve zikir için tahsis edilmiş yerlerdir. Bu özelliğiyle mescidler İslâm'ın nişanelerindendir ve bir tür Kâ'be numunesi olmaktadır.
Rasûlullah'ın (s.a.) meclisinde taharet üzere bulunulması şart koşulmamıştır. Çünkü herşeye uygun bir saygı biçimi vardır. Rasûlullah (s.a.) da, diğerleri gibi bir insandı; cünüplük ve abdestsizlik halleri onun da başına gelirdi. Bu takdirde onun huzurunda bulunurken abdestli olunması şartının aranması, durumu tersine çevirmek olurdu.
Rasûlullah (s.a.} şöyle buyurmuştur:
"Melekler, içinde suret, köpek ya da cünüp bulunan eve girmezler." [1011]
Bu hadisten maksat şudur: Bu sözü edilen şeylerden melekler nefret eder. Onlar, meleklerin taharet, putataparlardan nefret gibi özelliklerine ters düşen hallerdir.
Rasûlullah (s.a.), geceleyin cünüp olan bir kimse hakkında:
"Abdest al, cinsel organını yıka sonra uyu!" [1012] Buyurmuştur.
Cünüplük hali meleklerin özellikleriyle bağdaşmayacak bir haldir. Bu yüzden bir mü'minden yapması beklenen şey, cünüp iken uyumak, yemek gibi ihtiyaçlarını karşılamamasıdır. Eğer boy abdesti alma işi zorsa, hiç olmazsa küçük temizlikte bulunmalıdır. Zira her ikisi de aslında aynı şeydir; şu kadar ki Şâri' Teâlâ, onları büyük ve küçük hadeslere karşılık tutmuştur.

TEYEMMÜM

Teyemmümün Sebebi, Güçlüğün Giderilmesidir:

Her şeriatta, geçerli olan sünnetullah, insanların güç yetiremedikleri her konuda kolaylıklar getirilmesi şeklinde olmuştur. Kolaylık türleri içerisinde en uygunu, uygulamasında güçlük bulunan bir hükmü, daha hafif gelecek bir bedele dönüştürmektir. Böylece nefislerin huzur ve sükûnu temin edilecek, son derece sıkı bir şekilde üstlendikleri bir yükümlülüğü tümden terketmiş oldukları düşüncesine kapamamaları, taharetin terki haline alışmamaları sağlanacaktır. İşte bu ilkenin bir yansıması olarak hastalık ve yolculuk halinde abdest ve gusül yükümlülüğü düşürülmüş ve yerine teyemmüm ruhsatı getirilmiştir.
Durum böyle olunca, ezelî kaza Mele-i a'lâya, abdest ve guslün yerine teyemmümün ikame edilmesi şeklinde inmiş, ona, bir tür taharet şekli olduğuna dair sûrî bir benzerlik verilmiştir. Bu ezelî kaza, ümmet-i Muhammed'in, diğer ümmetlerden temayüz ettiği önemli noktalardan biridir. Rasûlullah'ın (s.a.):
"Su bulamadiğimiz zaman toprak bize taharetlenme aracı (tahûr) kılındı," [1013] sözü, bu manadadır.
Teyemmüm aracı olarak toprağın seçilmesini çeşitli şekillerde izah edebiliriz:
i. Toprağın hemen hemen bulunmadığı yer yoktur. Bu özelliğiyle o, güçlüğü giderme için seçilebilecek en iyi araçtır.
ii. Toprak, kılıç, mest... gibi bazı şeylerin temizlenmesinde, su ile yıkanmaya zaten alternatif bir temizlik aracıdır.
iii. Toprakla teyemmüm alınmasında, yüzün toprağa sürülmesi gibi nefsin kırılması manası vardır. Bu hal ise, af talebi esnasında takınılması uygun bir davranıştır.
Gusül için olan teyemmümle, abdest için olan teyemmüm arasında bir fark gözetilmemiş yani gusül için olanda bütün vücudu toprağa beleme istenmemiştir. Çünkü ilk bakışta manası akılla kavram lam ayan (taabbudî) şeylerin, miktarla değil de kendi özelliğiyle etkin olması onların özelliklerine daha uygundur. Sonra muhatapların bu konuda nefislerinin huzur bulacağı, gönüllerinin yatacağı şekil budur. Zira toprağa belenmek, bir tür güçlüktür ve kaldırılması istenilen güçlüğü tümden kaldırıcı özellik taşımaz.
Zarar verici soğuk da -Amr b. el-Âs hadisinden dolayı- hastalık manasmdadır. Teyemmüm âyetinde geçen "yahut seferde iseniz" ifadesindeki "sefer" kelimesi kaydı ihtirazı değildir. Bilakis bu ifade, yolculuğun suyun bulunmayacağı hallerden ilk akla gelen biri olması hasebiyle zikredilmiştir. Yoksa sefer halinde su bulunsa da teyemmüm alınır anlamında değildir.
Teyemmümde ayakların toprakla meshedilmesi emrolunmamıştır. Çünkü ayaklar kir toplanan yerlerdendir. Nefsin uyarılabilmesi için var olmayan bir şeyin yapılması emredilir. Burada da öyle olmuştur.

Teyemmümün Şekli:

Rasûlullah'tan (s.a.) elde edinilen bilginin farklı yollardan olduğu yerlerden biri de teyemmümün şeklidir. Şöyle ki: Tabiîn ve sonraki nesil fukahâsınm büyük çoğunluğu, muhaddislerin yaklaşımı henüz yerleşmeden çok önce teyemmümün, biri yüz için, diğeri de dirseklere kadar kollar için olmak üzere iki vuruştan ibaret olduğunda müttefik idiler.

Hadislere gelince bu konuda en sahihi, şu Ammâr [1014] hadisidir:

"Sana, ellerinle yere vurman, sonra onlara üflemen, sonra onlarla yüzünü ve kollarını meshetmen yeterliydi." [1015] İbn Ömer'den de şu hadis rivayet edilmiştir:

"Teyemmüm iki vuruştan ibarettir: Yüz için bir vuruş, dirseklere kadar kollar için bir vuruş." [1016]
Gerek Rasûlullah'tan (s.a.) ve gerekse sahabeden her iki şekle de uygun uygulama olduğu rivayet edilmiştir. İkisi arasını telif etmek kolaydır. Ammâr hadisindeki "senin için yeterliydi" ifadesi, telifin yönünü ortaya koymaktadır. Buna göre birincisi yani tek bir vuruşla yetinme şekli teyemmümün yeterli olabilmesi için en az seviyesi olmakta, ikincisi ise sünnet üzere teyemmüm olmaktadır.
Konuyla ilgili ihtilâfların bu doğrultuda olduğuna hükmetmek mümkündür. Rasûlullah'ın (s.a.) fiilini şu şekilde tevil etmek de uzak değildir. O, Ammar'a, sadece meşru olanın toprağa debelenmek değil, elle vurup meshetmek olduğunu beyan etmek istemiş, teyemmüm alan kimsenin organlarının ne kadarım meshedeceğini, kaç defa vuruş yapacağı.., gibi hususları beyan amacı taşımamıştır. Ammar'a söylediği sözün de bu manaya alınması uzak değildir. Hadiste hasr manası ifade eden "innemâ" (sadece) kelimesi, toprakta debelenmeye nisbetle olup, diğer hususlara nisbetle değildir.
Bu gibi konularda ihtiyata riayet edilip, kesin olarak sorumluluktan nasıl çıkılacağına bakılması ve ona göre seçimde bulunulması uygun olur.

Cünüplükten Dolayı Teyemmüm Almak:

Hz. Ömer ve İbn Mes'ûd (r.a.) cünüplükten dolayı teyemmümün yeterli olmayacağı görüşündeydiler; ilgili âyetteki "ev lâmestüm" kelimesini "lems" yani dokunma manasına alıyorlardı ve bunun abdesti bozduğuna kani idiler. Ancak İmran ve Ammâr hadisleri, onların görüşlerinin aksini desteklemektedir.
Ben hiçbir sahih hadiste, her farz namaz için ayrı teyemmüm alınacağına dair bir açıklık görmedim. Keza kaçak köle ve benzeri (masiyet üzere bulunan) kimseler için teyemmümün caiz olmadığını ifade eden bir nass da görmedim. Bunlar, hep sonradan tahrîc yoluyla ortaya konulmuş olan şeylerdendir.

Sargı Üzerine Mesh:

Başı yaralanmış biri hakkında Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Ona, teyemmüm alması, yarası üzerine bir sargı sarması, sonra onun üzerine meshetmesi ve bedeninin kalan kısımlarını yıkaması yeterliydi."[1017]
Bu hadiste, teyemmümün bedenin yıkanması yerini tuttuğu gibi organın yıkanması yerini tutacağına da işaret vardır. Çünkü teyemmüm, (miktarla vb. değil de) kendi özelliğiyle yani ona yüklenen mana itibariyle etkin şeyler gibidir.
Sargı üzerine mesh emredilmesi, daha önce zikrettiğimiz mestler üzerine meshin hikmetleri sebebiyledir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Temiz toprak, müslümanın abdest suyudur; on sene boyunca su bulamasa bile (onunla yetinebilir)." [1018]
Bence bundan maksat, aşırılık kapısını kapamaktır. Çünkü bu, dinde aşırılık yanlılarının ifrata düşüp Allah'ın ruhsat hükmüne muhalefet edebileceği konulardandır.

TUVALET ÂDABI

Tuvalet âdabıyla ilgili getirilen esaslar şunlardır:

1. Kıbleye saygı: Rasûlullah'ın (s.a.), *"Tuvalete gittiğinizde, kıbleye dönerek ya da oraya arkanızı dönerek ihtiyacınızı görmeyin."* [1019] hadisi bu manayı ortaya koymaktadır.
Bunda bir başka hikmet daha vardır. O da şudur: Kalbin, tazîm için'Allah'a yönelmesi açık olmayan gizli bir iştir. Bu durumda mutlaka onun yerine açık bir şeyin (mazinne) ikâmesi gerekmektedir. Eski şeriatlar, Allah'a tazimi dışa vuran davranışı, Allah için inşa edilmiş, ve O'nun nişaneleri halini almış olan mabedlere girmek şeklinde belirlemişti. Bizim şeriatımız ise, bunu kıbleye yönelmek ve o halde tekbir getirmek şeklinde belirledi. Madem ki Allah Teâlâ, ayakta olarak kıbleye yönelmeyi, kalbin Allah'a tazîm için yönelmesine ve zihnin O'nun zikrine odaklaşmasına alâmet kılmıştır ve buna sebep de, bu halin Allah'ı hatırlatıyor olmasıdır, işte Rasûlullah (s.a.) bu hükümden hareketle, kıbleye yönelişin sadece O'nu tazime yönelik bir davranış olması gerektiği sonucunu çıkarmış, bunun da namazla asla bağdaşmayacak bir davranış esnasında aynı hali göstermeme şeklinde gerçekleşebileceğini öngörmüştür.
Onun hacetini giderirken kıbleye karşı önünü ve arkasını döndüğü de görülmüştür. Bu durumda telif yoluna gidilir ve haramlık hükmü açık arazide iken, mübahlık hükmü de kapalı alanlarda hacet gidermeye ait olur.
Yasak hükmünü, haramlık değil de mekruhluk şeklinde değerlendirmek suretiyle telif de mümkündür ki bu ikincisi daha açık olmaktadır.
2. İstinca: Taharetlenme:
Tuvalet âdabından ikincisi taharetlenme manasının hakikaten gerçekleşmiş olmasıdır. Bu meyanda üç taştan daha azıyla taharetlenmek yani üç

defadan daha az silinmek yasaklanmıştır. Çünkü bu işlem, çoğu kez mahalli temizlemez. Bu meyanda olmak üzere ayrıca taharetlenme esnasında hem taş [1020] hem de suyun birlikte kullanılması müstehap görülmüştür.
3. İnsanlara zarar verecek davranışlardan kaçınmak:
Tuvalet âdabından bir diğeri insanlara zarar ve eziyet verecek davranışlardan kaçınmaktır. İnsanların yollarına, gölgelendikleri yerlere, bir araya gelip konuştukları yerlere, durgun suya pislemek gibi. Kemikle taharetlenmek de böyledir; çünkü kemik cinlerin azığı olmaktadır. İnsanların yararlandığı herhangi bir şeyle taharetlenmek de böyledir. Ben Rasûlullah'ın (s.a.), "*Lanet eden iki şeyden kaçının."* [1021] hadisini, insanların lanetini mucip olacak, onlara zarar ve eza verecek şeylerden ya da bizatihi zararlı olan davranışlardan kaçının şeklinde anlıyorum. İkinciye deliklere işemeyi örnek verebiliriz. Çünkü orası, yılan ya da başka bir haşerat yuvası olabilir; çıkar ve eza verebilir.
4. Güzel âdetlere uymak:
Bir diğeri insanlar arasında güzel görülen cari âdetlere uymaktır. Sağ eliyle taharetlenmeme, cinsel organı sağ elle tutmama, (deve vb. hayvan) kığılarıyla istincâda bulunmama, taharetlenirken teke riayet etme.., bu tür örneklerdendir.
5. Örtünmeye riayet etmek:
Beşincisi, mümkün mertebe gözden ırak olmaya çalışmaktır. Kişi, herhangi bir ses duyulmaması ya da koku gelmemesi ya da avret yerinin görülmemesi için uzaklaşmalıdır. Yere kıçını iyice yaklaştırmadan üzerini açmamalıdır. Ağaç, çalı gibi behemehal bir siper bulmaya çalışmalıdır. Hiçbir şey bulamadıysa bir kum yığınını siper edinmeli, arkasını ona vermelidir. Çünkü şeytan insan tuvalet ihtiyacını giderirken hazır bulunur ve onu rahatsız etmek ve sıkıntıya sokmak için elinden geleni yapar. Zira şeytan kötü düşünce ve işler için yaratılmıştır.
6. Üzerine pislik bulaşmaması için çaba göstermek:
Altıncı âdabı, kişinin bedenine ve elbisesine pislik bulaşmaması için sakınmasıdır. Rasûlullah'ın (s.a.), "*Sizden biri işemek istediği zaman, sidiği için yumuşak bir yer seçsin."* [1022] Hadisi bu manayı ifade etmektedir.
7. Vesveselerden uzak durmak:
Bir diğeri vesveselerden uzak kalmaya çalışmaktır. Rasûlullah'ın (s.a.), *"Sizden biri, asla yıkandığı yere işemesin; çünkü vesvesenin tümü ondandır."* [1023]; *"Ayakta işeme!"* [1024] hadisleri bu manadadır.
Bence ayakta işemenin mekruh görülmesi şundandır:
i. Her şeyden önce ayakta işendiğinde etrafa ve bu kişinin üzerine sidik sıçrar.
ii Bu, vakar ve insanlarca güzel görülen davranışlarla bağdaşmaz.
iii. Üstelik, avret yerinin açılmasına de sebebiyet verir.
8. Şeytanlardan Allah'a sığınmak:
Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz helalar şeytanların hazır bulundukları yerlerdir. Sizden biri helaya gittiğinde 'Eüzü billahi mine'l-hubusi ve'l-habâis' desin. ***[1025]*** *Heladan çıktığında da 'Gufrânek' desin."* [1026]
Helaya girerken, "Allahümme innî eûzü bike mine'l-hubus ve'l-habâis" demek müstehaptır. Çünkü helalar, şeytanların hazır bulundukları yerlerdir. Zira onlar, pislikleri severler. Çıkarken ise, *"Gufrânek"* [1027] der. Çünkü tuvalet anı, Allah'ın zikrinin terkedildiği ve şeytanlarla bir arada olunduğu bir vakittir.
9. İstibrâ:
Dokuzuncu tuvalet âdabı sidikten iyice arınmak, istibrâda bulunmaktır. Hadiste şöyle gelmiştir:
"Onlardan biri, sidikten istibrâ etmezdi." [1028]
Burada şunu söyleyebilirim: İstibrâ hadise göre vaciptir. İstibrâdan maksat, işedikten sonra erkeklik organında sidik kalmadığı zannı hasıl oluncaya kadar bir süre beklemek, öksürmek gibi yollarla zorlayarak sidikten iyice arınmaya çalışmaktır.
Yine (devamını da dikkate aldığımızda) bu hadis, necasete bulaşmanın, koğuculuk gibi insanlar arasını bozmaya yönelik hareketlerde bulunmanın kabir azabını gerektirdiğine delâlet etmektedir. Yaş dalın ikiye bölünmesi ve onların başuçlanna dikilmesinin sırrı ise, mukayyed şefaat [1029] olmasıdır; çünkü kâfir oldukları için mutlak şefaate [1030] hakları yoktu. [1031]

Fıtrat Özellikleri Ve İlgili Konular: On Özellik Fıtrattandır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"On şey vardır ki bunlar fitrattandır: Bıyıkları kesmek, sakalı uzatmak, misvak kullanmak, buruna su çekmek, tırnak kesmek, parmak aralarını yıkamak, koltuk altını yolmak, etek tıraşı yapmak ve suyla taharetlenmek." Râvî şöyle diyor:
"Onuncuyu unuttum, sanıyorum o mazmaza (ağzı su ile çalkalama) idi." [1032]
Bu temizlik şekilleri, Hz. İbrahim'den (s.a.) naklolunagelmiş, hanif ümmetlerde uygulanagelmiş, insanların ta kalplerinde yer etmiş, inançlarının derinliklerine işlemiş; ölümleri, hayatları hep bu temizlik şekilleri üzere geçmiş, nesilden nesile bu böyle süregelmiştir. Bu yüzden bunlar, "fıtrat" diye isimlendirilmiştir. Bunlar hanif İslâm ümmetinin nişaneleri (alâmet-i farika) olmaktadır. Her milleti, diğerlerinden ayıracak nişaneler olur ve o millet o nişanelerle sorgulanır. Böylecei hem taat hem de isyan hallerinin gün gibi apaçık olması sağlanır. Her şey ümmete mahsus nişane olarak belirlenmez. Bir şeyin nişane olabilmesi için çokça vuku bulur olması, vukuunun tekrarlanması, açık olması, aklı başındaki insanların büyük bir

kabulle karşılayacakları pek çok fayda içermesi gerekir.
Bu konuda bir kaç söz söylemek gerekirse deriz ki: İnsan bedeninde biten bazı kıllar, insanın gönlünün sıkılmasında hades etkisi yapar. Saçın sakalın darmadağınık olması da aynı şekildedir. Bu konuda insan, kurdeşen, uyuz ve benzeri cilt hastalıklarının kalbe nasıl sıkıntı ve hüzün verdikleri, zindeliği giderdikleri hakkında doktorların söylediklerine bakarsa, konuyu daha iyi kavrayacaktır.

Sakal Ve Bıyık:

Sakal, büyük ile küçüğü ayıran bir alamettir; erkekliğin ziynetidir ve o insanın görünüm itibariyle kemalini sağlayan bir unsurdur. Bu itibarla sakalın mutlaka bırakılması gerekir. Sakalın kesilmesi mecusî âdetidir. Bu, Allah'ın hilkatini değiştirme, efendi, olgun, büyük insanların, ayak takımı yerine düşmesi anlamı da içerir.
Bıyık, uzatılması halinde yemeğin ve içeceğin içine batar, kirlerin toplanmasına sebep olur. Bıyıkların uzatılması da mecusi âdetlerindendir. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Müşriklere muhalefet edin; bıyıklarınızı kesin, sakalı bırakın!" [1033]

Mazmaza, İstinşak Ve Misvak Kullanma:

Ağızın su ile çalkalanması, buruna su alınıp sümkürülmesi ve misvak kullanılması halinde burun ve boğaz, sümük ve benzeri şeylerden temizlenir, ağız kokusu giderilir.

Sünnet:

Kabuk (gulfe), zaten bir fazlalıktır ve kesilmediği takdirde kir toplanır, sidikten istibra yapmayı önler, cinsel ilişki zevkini azaltır. Tevrat'ta, sünnetin, Hz. İbrahim ve zürriyetine Allah'tan bir damga olduğu yazılıdır. Bunun manası şu: Kırallar, âdet üzere kendilerine has olan malları, diğerlerinden ayrılması için dağlar ve böylece onları damgalarlar. Azad etmek istemedikleri kölelere de aynı şeyi yaparlar. İşte aynen bunun gibi, sünnet de, Halil İbrahim milleti için bir damga kılınmıştır. Diğer nişaneler içerisine hile karışabilir, ama sünnet alametine hiçbir şekilde hile karışamaz. [1034]
Hadis metninde geçen "intikâsu'l-mâ" ifadesi, istincâ yani su ile taharetlenmeden kinayedir.

Peygamberler Sünneti:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Dört şey, peygamberlere ait sünnetlerdendir: Haya -sünnet olmak diye de rivayet edilir- güzel koku, misvak ve nikâh." [1035]
Bence bu hasletlerin hepsi taharet manasmdadır.
Haya: Kötü, iğrenç, pis ve çirkin şeylerin terkedilmesidir. Bunlar nefsi kirletir, onun saf ve berrak halini bulandırır.
Güzel koku: Güzel koku sürünmek, nefsin neşesini artırır ve onun açılmasını sağlar, güçlü bir şekilde temizlik duygularını harekete geçirir.
Nikâh: Kadınlara karşı duyulan aşırı isteği ve şehevî arzulan tatmin için devamlı surette düşünmeyi gidererek içi temizler.
Misvak: Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Eğer ümmetime sıkıntı verecek olmasaydım, her namaz esnasında onlara misvak kullanmalarını emrederdim." [1036] Bunun manası şudur: Eğer güçlük korkusu olmasaydı, misvakı aynen abdest gibi namazın şartlarından biri kılardım. Bu üslupta gelen hadisler bir hayli çoktur. Bunlar, Rasûlullah'ın (s.a.) içtihadının şer'î sınırlar dahilinde bir yeri olduğunu; şer'î hükümlerin makâsıda bağlı olduğunu, güçlüğün kaldırılmasının da, şer'î hükümlere mesnet teşkil eden genel esaslardan biri olduğunu göstermektedir.
Rasûlullah'ın (s.a.) misvak kullanırken, sanki kusacakmış gibi sesler çıkardığını ifade eden râvînin sözü hakkında şunları söyleyebilirim: İnsan, misvak kullanırken ağzının ta ilerisine kadar misvakı ulaştırmak, böylece boğazda ve göğüste varsa balgam onları çıkarmalıdır. Misvak kullanırken mübalağa etmek, kıla' denilen ağız hastalığını giderir, sesi düzeltir, ağız kokusunu güzelleştirir.

Sünnet Olan Gusül:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her müslümanın, her yedi günde bir yıkanıp, bedenini ve başını (güzelce) yıkaması bir görevdir." [1037]
Bu hadis, sene boyunca her yedi günde bir yıkanmanın başlı-başına bir sünnet olduğunu göstermektedir. Bu, bedendeki pislik ve kirlerin izalesi, nefsin temizlik hasletine karşı duyarlı olmasının sağlanması amacıyla meşru kılınmıştır. Bu guslün özellikle cuma günü yapılmasının istenmesi, birinin diğeriyle tamamlanması sebebiyledir. Üstelik, bu guslün cuma günü yapılması, cuma namazına karşı bir saygının da ifadesidir.

Rasûlullah (s.a.) Dört Şeyden Dolayı Yıkanırdı:

1. Cünüplük,
2. Cumaya hazırlık,

3. Kan aldırma (hacamat [1038] olma),
4. Cenaze yıkama. [1039]
Hacamat olması sebebiyle yıkanmasının sebebi şu: Akan kan çoğu kez vücuda yayılır, her noktanın ayrı ayrı yıkanması zor olur. Yıkanmakla bütün vücut temizlenmiş olur.
Sonra bu iş için kullanılan araçla kanın emilmesi, vücudun her yerinden kanı çekmektedir. Dolayısıyla sadece kan alınan uzuvdan kanın azalması manasına gelmez. Yıkanmak, kanın akıcılığını giderir ve kanın akan yere doğru çekilmesini önler.
Cenaze yıkama sebebiyle yıkanma, bedene suların sıçraması yüzündendir.
Ben, ölmek üzere olan birinin yanında idim. Ruhların alınmasıyla görevli meleklerin, orada hazır bulunanların ruhları üzerinde tuhaf bir etkisinin olduğunu gördüm ve anladım ki, (gusül ile) nefsin içinde bulunduğu halden başka bir hale geçebilmesi için uyarılması gerekmektedir.
Rasûlullah (s.a.), müslüman olan birine, su ve sidr ile yıkanmasını emretmiştir. [1040] Bir başkasına da:
“Küfür döneminde biten kılları at (ve sünnet ol)” [1041] buyurmuştur.
Bence bunun hikmeti, küfür halinden çıkışının olabildiğince gözü önünde temessül etmesi; böylece küfür dönemiyle ilgili her şeyi arkada bıraktığına kendisini inandırmasının sağlanmasıdır.
Allah’u a’lem!

SULARLA İLGİLİ HÜKÜMLER

Durgun Suya İşeme Yasağı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
“Sakın biriniz, akıp gitmeyen durgun suya işeyip de sonra onda yıkanmasın.” [1042]
Bence bu hadis her iki fiili de yasaklamaktadır; durgun suya işemek ve durgun suda yıkanmak. Bu, üslup bakımından şu hadise benzer:
“İki kişi beraberce çıkıp tuvalete gidip, avretleri açık olarak birbiriyle konuşmasınlar. Şüphesiz ki Allah buna gazap eder.” [1043]
Bunu sadece suya işemeyi yasaklayan hadis de teyit eder. Başka bir rivayet de sadece (durgun suda) yıkanmayı yasaklamaktadır.
Yasağın hikmeti şudur: Bu iki fiilden her biri şu iki şeyden birinden uzak olmaz:
i. Ya bilfiil suyu bozar,
ii. Ya da suyun bozulmasına sebep olur. Şöyle ki insanlar onun oraya işediğini, ya da orada yıkandığını görürler, diğerleri de aynı şeyi yapmaya başlar ve sonunda su bozulur. Bu, laneti mucip iki fiil [1044] mesabesinde bir davranıştır. Suyun göl ya da deniz gibi çok olması ya da akıntısının bulunması [1045] hali farklıdır. Her halükarda suya -durgun olsun akarsu olsun- işememek daha üstün bir hareket tarzıdır.

Kullanılmış Suyun Hükmü:

Kullanılmış suyun [1046] hükmüne gelince, onu taharetlenmek için kullanan hiçbir grup bulunmamaktadır. Böylece o, terkedilmiş, bırakılmış bir hal almıştır. Rasûlullah (s.a.) onun hükmünü, insanların âdetlerine terketmiştir.
Kullanılmış suyun temiz [1047] olduğunda şüphe yoktur.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:
“Su iki külle miktarına ulaştığı zaman pislik tutmaz.” [1048]
Bunun manası manevî pislik tutmaz şeklindedir. Manevî pislik hakkında da hüküm verme yetkisi sadece şeriata aittir; bu konuda örf ve âdete yer yoktur. Suyun evsafından [1049] biri necaset sebebiyle değişirse ve su içerisindeki pislik nicelik ve nitelik bakımından çok olursa, o zaman hadisin konusu altına girmez.

İki Külle, Az İle Çok Arasını Ayıran Sınırdır:

İki külle miktarının, az ile çok arasını ayırmada sınır olarak kabul edilmesi bir zarurete binaendir; öyle lâf olsun için gelişi güzel alınmış değildir. Şer’î miktarların belirlenişi hep aynı şekildedir ve mutlaka bir hikmete mebnidir. Şöyle ki:
Suyun iki mahalli vardır:
1. Aslî yeri, kaynağı (madeni),
2. Konulan kap.
Suyun asli yerinden maksat, kuyular, kaynaklar (pınarlar) dır. Dereler de bu kısma girerler.
Kaplara gelince, bunlar o zaman için kırba, küp, kazan, leğen, matara gibi aletlerdi.
Suyun kaynağının pislenmesi halinde insanlar zarar görüyorlar ve onu boşaltma konusunda büyük güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Kaplar ise her gün dol duruluyordu ve onları dökmek suretiyle boşaltmada güçlük bulunmuyordu. Su kaynaklarının kapakları bulunmuyordu, hayvan terslerinin düşmesinden, yırtıcı hayvanların salyalarının akmasından korunmaları imkansızdı.

Kapların kapatılmasında ve onların korunmasında ise fazla güçlük yoktu; ancak kedi gibi sürekli girip çıkan hayvanlardan korunması zor olduğu için bazı istisnalar getirilmişti.
Kaynakta su bol olur; birçok necaset ona etki etmez. Kaplardaki suların durumu ise öyle değildir. Bu durumda kaynağındaki suyun hükmüyle, kaplardaki suların hükmünün farklı olması gerekmiş; kaplar için müsaade edilmeyen bazı şeyler kaynaklar için müsamaha ile karşılanmıştır. Kaynak su ile kaplardaki su arasını ayırıcı miktar da ancak iki külle miktarıdır. Çünkü kuyu ve kaynak suları asla iki külle miktarından az olmazlar. İki külle miktarından az olan birikintiler, havuz ya da depo diye isimlendirilmez; onlara sadece çukur denilir.
İki külle miktarı su, düz bir yerde olduğu zaman yedi karış (kare)lik bir yere yayılır. Bu ise en küçük havuz alanına eşdeğerdir. Kaplar içerisinde en büyüğü külledir ve Araplarca o vakitler ondan daha büyüğü bilinmemektedir. Kulleler de hep aynı değildir. Bazı kulleler, bir buçuk kulleye, bazıları bir tam bir çeyrek kulieye, bazıları da bir tam üçte iki kulleye eşit idi. İki külle alacak kadar hiçbir kapları yoktu. Şu halde iki külle, kapların alamayacağı bir miktar olmaktadır. Kaynakların ise bu miktardan daha az olamayacağım söylemiştik. İşte bu yüzden Şâri' Teâlâ, onu az ile çok su arasım ayırmada bir sınır olarak kullanmıştır.
İki külle hadisiyle amel etmeyen bazı fakihler, çok suyun ölçüsünü belirlemek için benzeri yollara başvurmak zorunda kalmışlar -Mâlikîler gibi- açık arazideki kuyulara deve kığısı düşmesi gibi şeyler hakkında ruhsatlar vermişlerdir. Onların bu zorlamaları da dikkate alındığı zaman şer'an belirlenmiş sınırların durumu daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü bu sınırlar zarurî bir yön üzere inmektedir ve onu kabul etmekten başka çare bulunamamakta; akıl, başkasını tecviz etmemektedir.

"Su Paktır" Hadisinin Anlamı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Su paktır; onu hiçbir şey pislemez." [1050]
"Su cenabet olmaz." [1051]
"Mü'min necis olmaz. [1052]
Buna benzer bedenin, toprağın pis olmayacağına dair daha başka hadisler vardır.
Bütün bunlar, hal ya da söz karinelerinin delâlet edeceği özel bir necasetin olmadığı manasını ifade eder. "Su, pis olmaz." sözünün manası; su kaynağı içine düşen pislikler sebebiyle, çıkarılıp atılması halinde, eğer evsafından biri değişmemişse, pislik çok da değilse pis olmaz, demektir. Beden yıkanır ve temizlenir. Toprak, yağmur yağar, güneş vurur, tepelenir ve böylece temizlenir. Budâ'a kuyusunun temelli pislik yuvası haline gelmesi mümkün mü? Nasıl olabilir ki, insanlar ta eskiden beri bu gibi şeylerden uzak dururlar. Eğer öyle olsa, Rasûlullah (s.a.) oradan nasıl su çeker ve kullanır. Nasıl ki zamanımız kuyularına kasıt olmaksızın, istenilmediği halde çeşitli pislikler düşebiliyorsa, oraya da düşebiliyordu, sonra o pislikler çıkarılıyordu. İslâm geldiği zaman, kendi temizlik anlayışlarının üzerine şeriatın ilave bir şartı olup olmadığım sordular.-Rasûlullah (s.a.) da onlara, *"Su paktır; onu hiçbir şey pislemez."* [1053] buyurdu. Yani, sizce bilinen pisliklerin dışında onu pis kılacak başka bir necaset yoktur, demek istedi. Bu, bir tevil ya da hadisin zahirinden uzaklaşma değildir. Aksine bu, Arap kelamında bir üsluptur. Allah Teâlâ'nın:
"Bana vahyolunanda onu yiyecek kimse için, leş veya akıtılmış kan, yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir şey bulamıyorum..." [1054] Ayetinin manası, üzerinde ihtilâf ettiğiniz şeyler arasında demektir. Bir doktora bir şey sorulur ve o da "Kullanılması/alınması caiz değildir." derse, bu sözden onun maksadı, insan sağlığına nisbetle caiz olmadığıdır. Bir fakihe bir şeyin sorulması ve onun da "Caiz değildir." demesi halinde, onun şer'î cevazın bulunmadığını ifade etmek istediği anlaşılır.
Allah Teâlâ'nın,
"Analarınız size haram kılındı..." [1055];
"Size leş haram kılındı." [1056] Ayetlerinden birincinin nikâh, ikincinin de yemek konusunda olduğu anlaşılır. *"Velisiz nikâh yoktur."* [1057] Hadisinden böyle bir nikahın fiilî varlığının olmadığı değil, hakkında şer'î cevazın bulunmadığı anlaşılır. Benzeri örnekler Arap kelamında pek çoktur ve dediğimiz gibi bu bir tevil değildir.
Mutlak "su" sözcüğü altına girmeyen gülsuyu, meyvesuyu gibi sıvılara gelince, bunlarla abdest alınması, bütün ümmet tarafından kabul edilmez. Evet bunlarla maddî pisliklerin giderilmesi muhtemeldir, hatta ağır bile basar; ama hiçbir zaman bunlarla abdest alınamaz.

Suda Hayvanın Ölmesi:

Ulema, kuyuda şu ya da bu hayvanın ölmesi, şişmesi.., gibi konularda, (büyük havuzun) ona on olması konusunda, akar suyun tanımı konusunda sözü çok uzatmışlar, konuyu iyice ayrıntılara boğmuşlardır. Bütün bu anlatılanlar hakkında herhangi bir hadis kesinlikle bulunmamaktadır. Sahabe ve tabiînden nakledilen haberlere (âsâr) gelince -İbnu'z-Zübeyr'in zenci, Hz. Ali'nin fare, Naha'î ve Şa'bî'nin kedi büyüklüğündeki hayvanlar hakkındaki sözleri gibi- muhaddislerce sahih olarak kabul edilmiş şeyler değildir, ilk nesillerin çoğunluğunun üzerinde icma ettikleri bir konu da değildir. Bir an için sahih olduklarım takdir ettiğimizde, bu şer'î vücup yönünden değil de insanların kalplerinin hoşnut edilmesi, suyun temizlenmesi açısındandır. Nitekim Mâliki kitaplarında öyle zikredilmektedir. Bu ihtimali görmeme zlikten gelmek öyle mümkün değildir.
Kısaca söylemek gerekirse, bu konuda kale alınması ve kendisiyle amel edilmesi gerekecek hiçbir nass yoktur. Kulleteyn hadisi, bütün bunlardan hiç şüphe yoktur ki daha sağlam ve sabittir. Allah Teâlâ'nın bu gibi meselelerde insanları, ihtiyaçlarını göregeldikleri yolların ötesinde başka bir şeyle yükümlü tutması muhaldir. Üstelik konu vukuu çokça olan bir şey olacak, herkesin ihtiyaç duyduğu bir konu olacak, sonra Rasûlullah (s.a.) o şey hakkında açık bir beyanda bulunmayacak, sahabe de onun bu beyanını almayacak, sonraki nesillere aktarmayacak..., hatta konuyla ilgili tek bir hadis bile bulunmayacak, bu imkânsızdır. (Demek ki konu, insanların temizlik anlayışlarına terkedilmiş bir konudur.)

Allah'u a'lem!

NECASETLERİN TEMİZLENMESİ

Necasetin Tanımı:

Fıtratı bozulmamış herkesin pis gördüğü ve sakındığı, üstlerine bulaştığı zaman yıkadığı her şey necasettir; dışkı, sidik, kan gibi.
Necasetlerin temizlenmesine gelince, bu insanlar arasındaki mevcut telakkilerden alınmış, onlar arasında yaygın halde kullanılmakta olan yollardan çıkarılmıştır.
Sığır ve deve gibi hayvanların dışkıları, İbn Mes'ûd hadisine binaen necistir. Eti yemleri hayvanların sidiklerinin pis olduğunda ve yaratılış safiyeti bozulmamış insanların ondan hoşlanmayacağında da hiç kuşku yoktur. Eti yenen hayvanların sidiklerinin içilmesi, ancak tedavi zarureti halinde caiz olabilir. Onların (namaz ahkâmına nisbetle) temiz ya da necaset-i hafife sayılması, insanlardan zorluğun giderilmesi amacına matuftur.

Şâri' Teâlâ, necasetlere şarabı (içkiyi) de katmıştır. *"O, şeytanın amelinden bir pisliktir."* [1058] buyruğu bu manayı ifade etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, içkiyi harara kılmış ve haramhk hükmünü her vesileyle teyit etmiştir. Bunun sonucunda ilahî hikmet, içkinin sidik ve dışkı mesabesinde takdim edilmesini gerekli kılmıştır. Böylece onun kötülüğü müşahhas olarak gözlerinin önüne gelecek ve bu, nefislerinin ona karşı frenlenmesinde daha etkin olacak; ondan tiksinti duyması sağlanacaktır.

Köpeğin Pis Oluşu:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Birinizin kabından köpek içti mi, onu hemen yedi defa yıkasın." Diğer rivayette de, *"Birincisi toprakla olmak üzere"* ilavesi vardır. [1059]
Bu hadise göre Rasûlullah (s.a.), köpeğin artığını necaset saymış, pislikler içinde de en büyüğü kabul etmiştir. Çünkü köpek melun bir hayvandır; melekler onlardan nefret eder. Mazeret olmadan köpek beslemek, onunla beraber olmak her gün bir kırat [1060] olmak üzere sevabı azaltır. [1061]
Bunun hikmeti şudur: Köpek yaratılış itibariyle şeytana benzer. Çünkü o tıynet itibariyle oyun oynamak, sağa sola hırlamak, pisliklere dalmak, insanlara eziyet vermek gibi şeytana mahsus özelliklere sahiptir, şeytanlardan gelen ilhamlara açıktır. Rasûlullah (s.a.), insanların bu konuda ihmalkâr davrandıklarını görmüş ve konuya dikkat çekmiştir.
Köpeklerin beslenmesinin tümden yasaklanmasına imkân yoktu; çünkü ziraatte, çobancılıkta, bekçilikte ve avcılıkta köpeğe ihtiyaç duyulması bir zaruretti. Bunu, köpeklerin temas ettiği şeylerin en ziyade yıkanmasını şart koşmakla telafi etti ve işi iyice sağlama bağladı. Kısmen zorluk taşıyan hüküm getirdi ve bunun, köpek beslemeye karşı bir tür caydırıcı önlem olmasını amaçladı.
Alimlerden bir kısmı yedi defa yıkama emrinin teşrî'î bir hüküm olmadığı; aksine bir tür tekit manası taşıdığı görüşünü benimsemişlerken, diğer bir kısmı hadisin zahirine riayet etmenin gerekliliğini ileri sürmüşlerdir. Tabiî ki ihtiyatlı hareket etmek en uygunudur.

Topraktaki Sidiğin Temizlenmesi:

Bir bedevi gelmiş ve mescide işemişti. İnsanlar onun üzerine yürüdüklerinde de Rasûlullah (s.a.):
"Bırakın onu, işemesini kestirmeyin." buyurmuş, sonra da adam işini bitirince şöyle buyurmuştu:
"Sidiği üzerine bir kova su dökün!" [1062]
Bu hadis gösteriyor ki, toprak üzerindeki sidik, bol su ile temizlenir. Bu, bütün insanlarda kesin olarak yer eden, bol yağmurun yeryüzünü temizleyeceği, suyun çok olmasının, pis kokuyu gidereceği ve sidiği sanki hiç yokmuş gibi dağıtacağı telakkisinden alınmıştır.

Elbisenin Temizlenmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"*Siz kadınlardan birinizin elbisesine hayız kanı bulaştığında onu çitilesin, sonra da üzerine su döksün ve ovarak yıkasın, sonra da onunla namaz kılsın."* [1063]
Temizlik, necasesetin cirminin kaybolması ve izinin kalmamasıyla gerçekleşir. Diğer özellikler ise, necasetin izalesi için elverişli olan yolların belirtilmesi mahiyetindedir; yoksa bir şart değildir.
Meniye gelince, daha açık olan görüşe göre o necistir; çünkü necasetin tanımında zikrettiğimiz özelliklere sahiptir. Kuru olduğu zaman cirmi de varsa çitilenmekle temizlenir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"(Elbise) kız çocuğunun sidiğinden dolayı yıkanır; erkek çocuğunun sidiği üzerine ise su dökülür." [1064]
Bu cahiliye döneminde yer etmiş bir telakki idi. Rasûlullah (s.a.) onu olduğu gibi bırakmıştır. Bu ikisi arasındaki fark şunlar olabilir:
i. Erkek çocuğunun sidiği dağılır, onun izalesi güç olur. Dolayısıyla onun için hafifletme yoluna gidilmesi uygun olur. Kız çocuğunun sidiği ise bir yerde toplanır; yıkamak suretiyle izalesi kolay olur.
ii. Kadınların sidiği erkeklerinkine nisbetle daha ağır (galîz) ve kokuşmuş olur.
iii. Erkek çocuklara karşı nefislerde bir istek olur; kız çocuklarına karşı ise nefiste bir isteksizlik bulunur; (kız çocuğunun sidiğini yıkamadıkça rahat edemez).

Medine ekolü, İbrahim en-Neha'î hadisi görüşlerine esas almışlar ve gereği ile amel etmişlerdir. (...) İnsanlar arasında yaygın olana bakıp da aldanmayasın.

Derilerin Temizlenmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Deri ***[1065]*** *tabaklandığı zaman, temizlenmiş olur."* [1066]
Tabaklanmış hayvan derilerinin kullanılması her tarafta yaygındır ve bütün insanlar tarafından kullanılagelmiştir. Tabaklama işleminin deriyi temizlemesinin sırrı, derideki rutubeti, kokuşmayı ve ondaki pis kokuyu gidermesindedir.

Ayakkabıların Temizlenmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri ayakkabısı ile pisliğe bastığı zaman; toprak onun için temizleyici bir araçtır." [1067]
Ayakkabı, mest gibi (pisliği emmeyen) giyecekler, cirmi olan pislik bulaşması halinde toprağa sürtmek suretiyle temizlenir. Çünkü bunlar katı ve kaypak yüzlüdürler; gözenekleri arasına pislik girmez. Hadisin zahiri, bulaşan pisliğin kuru ya da yaş olması arasında farkın olmadığım göstermektedir.

Kedilerin Artığı:

Kedi hakkında Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz onlar, sürekli girip çıkan, etrafta dolaşan ve sakınılması çok zor olan yaratıklardandır." [1068]
Bunun manası bir görüşe göre şudur: Kedi, her ne kadar necasete batar, fare yakalar, onu öldürür ve yerse de, artığının temiz olması hükmüne zaruret bulunmaktadır. Çünkü zorluğun kaldırılması, güçlüğün giderilmesi İslâm şeriatının en önemli esaslarından biridir.
Diğer bir görüşe göre ise, bu hadis her canlıya karşı iyi davranılmasını teşvik etmektedir. Bu bağlamda Rasûlullah (s.a.) onları, dilencilere benzetmiştir.
Allah'u a'lem!

NAMAZ KONULARI

Namaz İbadetler İçerisinde En Büyüğüdür:

Namaz, ibadetler içerisinde en önemlisi, burhan olarak en açığı, insanlar arasında en meşhuru ve insanlığa en faydalısıdır. İşte bu yüzden Şâri' Teâlâ, onun faziletini beyan etmeye, vakitlerinin, şartlarının, rükünlerinin, âdabının, ruhsatlarının, nafilelerinin belirlenmesine son derece büyük önem vermiş; onun üzerinde diğer taatlerden daha fazla durmuş, onu dinin en büyük nişanesi kılmıştır. Namaz, yahudî, hıristiyan, mecusi ve hanif İsmailoğulları şeriatlarında mevcut ve uygulanmakta idi. Bu durum, onun bir ibadet şekli olarak belirlenmesinde ve ilgili diğer konularda, tüm insanlarca ya da büyük çoğunlukça ittifak halinde bulunan mevcut telakkilerin ötesine gidilmemesini gerektirmiştir.
Yapılan tahriflere gelince -yahudilerin mest ve ayakkabılarla namaz kılmayı mekruh görmeleri gibi-, elbette ki bu gibi konularda yapılması uygun olan şey, onların terki üzerine parmak basmak ve müslümanların sünnetini, onların sünnetlerinden farklı kılmaktı. Aynı şekilde mecusiler de dinlerini tahrif etmişler ve güneşe tapınışlardı. Bu durumda İslâm ümmetinin onların bu tahriflerinden açık ve net bir şekilde ayrılması gerekiyordu. Bu yüzden müslümanlar, onların ibadet ettikleri vakitlerde ibadet etmekten nehy edilmişlerdi.
Namazla ilgili hükümler çok geniştir, üzerine ilgili ahkâm bina edilen esaslar çoktur. Bu yüzden diğer konularda zikrettiğimiz gibi, Namaz bölümünün başında ilgili esasları zikretmedik, aksine her fasıl ile ilgili esasları o fasılda zikrettik.

Çocuklara Namaz Kılmalarının Emredilmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Çocuklarınıza, yedi yaşında iken namaz kılmalarını emrediniz. On yaşında iken (eğer kılmazlarsa) hafif hafif pataklayınız ve yataklarını ayırınız." [1069]
Sabinin ergenlik çağına ulaşması (bulûğ) iki şekil üzere olur:
i. Akıl gelişmesi bakımından ergenlik: Nefsânî (derûnî) yapısının sağlıklı olup olmaması açısından ergenlik, sadece akılla gerçekleşir. Aklın ilk kez ortaya çıkış belirtileri yedi yaşında olur. Yedi yaşındaki çocuk, bir halden başka bir hale açık bir şekilde geçer. Aklın tamamlanma yaşı ise ondur. On yaşındaki çocuk -normal olması halinde- fayda ve zararını bilecek, ticaretten ve benzeri tasarruflardan anlayacak kadar akıllı olur.
ii. Beden gelişmesi bakımından ergenlik: Bu, cihad ve cezaî ehliyete elverişli olan, yükümlülüğe esas alınan ergenliktir. Artık çocuk bu devreye ulaşmakla zorluklara katlanabilen bir adam halini alır. Medenî yaşantısı ve millî siyasette halleri dikkate alınır, gönülsüz de olsa doğru yol üzere olmaya zorlanır. Bu ergenlik, hem aklın hem de bedenin yetişmesi, noksanlıktan kurtulmasıyla tahakkuk eder. Bu da genelde on beş yaşında gerçekleşir. İhtilam olmak ve kasıkta kıl bitmek bu ergenliğin belirtilerindendir.

Namaz İki Açıdan Ele Alınır:

i. Kul ile Rabbi arasında bir bağ olması, onu esfel-i sâfilîne düşmekten kurtarıcı olması. Bu açıdan bakıldığı zaman namaz, çocuğa daha birinci ergenlik döneminde emredilir.
ii. İslâm'ın nişanelerinden olması ve müntesiplerinin onunla sorumlu tutulması. Bu açıdan bakıldığı zaman, isteseler de istemeseler de her müslüman, namaz kılmaya zorlanır ve bu manada namazın hükmüyle, uygulanması istenilen diğer şer'î hükümler arasında bir fark yoktur.
On yaşı, iki dönem arasında bir sınırı oluşturur ve her iki döneme ait özellikler taşır. İşte bu yüzden on yaşı için her iki döneme de ait hükümlerden bir pay verilmiştir.
On yaşına gelmiş çocukların yataklarının ayrılması şunun içindir: Bu günler çocuğun ergenlik dönemine iyice yaklaştığı bir dönemdir (mürâhiklik dönemi). Başkalarıyla aynı yatakta birlikte yatması, onu mücâmaa şehvetine sürükleyebilir. Henüz fesat çıkmadan, onu doğurabilecek yolların kapatılması elbette ki gereklidir.

Namazın Fazileti:

Allah Teâlâ, şöyle buyurur:
"Şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderir." [1070]
Rasûlullah (s.a.), bir günah işledikten sonra cemaatle namaz kılan birine şöyle demiştir:
"Şüphesiz Allah, senin günahını affetmiştir." [1071]
Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Sizden birininizin evi önünde bir ırmak olsa, günde beş defa onda yıkansa, acaba onda kir namına bir şey kalır mı?" Hazır bulunanlar "Hayır" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) şöyle devam etti:
"İşte o, beş vakit namazın misalidir; Allah Teâlâ onlar sayesinde hatâları siler." [1072]
"Beş vakit namaz, iki cuma ve iki ramazan, aralarındaki günahlara keffâret olur." [1073]

Namazın Faydaları:

Namaz, (saadet için gerekli olan sıfatlardan) temizlik ve huşû'u (ihbât) bünyesinde toplar. Nefsi, melekût âlemine yüceltir. Nefsin özelliklerinden biri de, bir sıfatla nitelendiğinde, onun zıddı olan hallere karşı tavır alması, onlardan uzaklaşmasıdır. Sanki o şeyler, nefse nisbetle hiç yokmuş gibi bir hal alır. Kim namazları tam olarak eda eder, namaz için gerekli olan abdestin hakkını verir, vakitlerine riayet ederek kılar, rükûsunu, hususunu, zikirlerini tam yerine getirir, tadil-i erkâna riayet eder, kalıplarla ruhu, suretlerle manayı kasdederse, o kişi kesinlikle rahmet deryasına dalar ve Allah Teâlâ onun hatalarını affeder.

Namaz, İslâm'ın En Büyük Şiarıdır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"*Kul ile küfür arasında namazın terki vardır."* [1074]
Namaz, İslâm'ın en büyük nişane ve alâmetlerindendir. Bunlar bulunmadığı zaman, İslâm'ın da olmadığına hükmedilir. Çünkü nişane ve alâmet kılınan şeylerle, İslâm arasında çok güçlü bir ilişki vardır.
Öbür taraftan namaz, yüzün Allah'a döndürülmesi, O'na teslim olunması anlamında İslâm'ı gerçekleştiren tek ibadet şeklidir. Dolayısıyla namazdan nasibi olmayan kimsenin, İslâm'la fazla ilgisi yok demektir.

NAMAZIN VAKİTLERİ

Namazlar İçin Belirli Vakitler Olmasının Gerekliliği:

Namazın en büyük faydası, şühûd denizine dalmak, bir tür melekleşmek idi. Bu, namaza devamlılık olmadan, ona iyice yapışmadan, çokça kılmadan gerçekleşmez. Bu alıştırmalar sonucunda insanlar üzerindeki ağırlıklar atılır ve insanlar artık namazı kolayca kılmaya başlarlar.
Öbür taraftan insanların namaza yönelik yükümlülükleri, zarurî ihtiyaçlarının karşılanmasını engelleyici, insan tabiatının gereklerinden tümden soyutlayıcı da olmaması gerekecektir.
İşte bu yüzden ilâhî hikmet, yükümlülüğün, namazların belli aralıklarla kılınması, muhafazası ve onlara sımsıkı sarılınması şeklinde tecelli etmesini gerekli kılmıştır. Bir vakitten öbür vakte kadar namazı bekler halde olmaları ve bunun için gerekli hazırlıkları yapmaları, edasından sonra ise hâlâ etkisinin devam etmesi namaz hükmünde sayılmıştır. Böylece gaflet anları, Allah'ı zikre arzulu olma, gönlün O'na itaate bağlı olması sayesinde hep ibadet haline dönüştürülmüştür. Bunun sonucunda müslümanın hali, bir iki tur attıktan sonra tekrar eski yerine gelen, (sahibi için sürekli sevap yazılmasına sebep olan) bakıma alınmış savaş atının durumuna benzer olmuştur. Bu haliyle o, namaz sayesinde hiçbir zaman Yaratıcısıyla olan bağını koparmayacak, işlemiş olduğu hataların ve gafletin verdiği karanlık, hiçbir zaman kalbinin derinliklerine sirayet edecek kadar zaman bulamayacaktır. Gerçek devamın imkansız olduğu hallerde, yapılabilecek devam tarzı işte budur.

Ruhâniyetin Yayıldığı Saatler:

İş, belli bir vaktin tayinine gelince, bunun için, ruhâniyetin yayılmakta olduğu, meleklerin indiği, Allah'a amellerin arzolunduğu ve dualarının kabul olduğu dört vakitten daha uygunu olamazdı. Bu vakitler, Mele-i a'lâ ile irtibatlı olan herkesin hemen hemen ittifak halinde oldukları, herkesçe kabul edilmiş bir husus gibidir. Ancak insanların çoğunluğuna yönelik gece yarısında ifa edilecek bir yükümlülük getirmek aşikâr olduğu üzere imkânsızdır. O zaman namaz için belirlenmiş olan vakitler aslında üç olacaktır: Fecir, zeval sonrası ve akşam sonrası: Allah Teâlâ'nın şu buyruğunun ifade ettiği mana budur:
"*Gündüzün güneş dönüp, gecenin karanlığı bastırıncaya kadar belli vakitlerde namaz kıl. Bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir."* [1075]

Ayette, "ilâ gasekı'l-leyl" yani "gecenin karanlığı bastırıncaya kadar" denmiştir. Çünkü gündüz namazı hükmen, karanlığın bastırmasına kadar sürebilmektedir. Çünkü aralarında bir fasıla yoktur. Bunun içindir ki zaruret halinde öğle ile ikindinin, akşamla yatsının cem edilerek kılınması caiz olmuştur. Konuyla ilgili esaslardan biri budur.

İki Namaz Arasının Fazlaca Açılması Caiz Değildir:

İki namaz arasındaki fasılanın, ne çok uzun, ne de çok kısa olması gerekir: Çok uzun olursa namazın muhafazası manası ortadan kalkar, kişinin namazla elde ettiği feyiz bir anda elinden çıkar.
Çok kısa olması halinde ise geçimlerini sağlamak için işbaşı yapma imkânı bulamazlar.
Vakitler konusunda belirlemeye gidilirken, açık ve duyularla algılanabilen, avam havas herkesin kolayca ayırabileceği bir sınırın alınmasında zaruret vardır. Bu ise, vakitlerin değerlendirilmesi konusunda Arap-Acem herkesçe çok kabul edilen bir zaman diliminin esas alınmasıyla olur. Tabiî aşırı ölçüde birçokluk olmayacaktır. Buna en uygun zaman dilimi de gündüzün dörtte birinin esas alınmasıdır; çünkü bu üç saat gibi bir süredir. Gece ve gündüzün on ikişer saatlik dilimlere ayrıldığı, normal coğrafî bölgelerde yaşayan herkesin üzerinde görüşbirliği ettiği bir husustur. Ziraat-çiler, ticaretle uğraşanlar, esnaf ve daha başka işlerle uğraşanlar hep sabahın erken saatinde iş başı edip, öğle vaktinde paydos etmeyi itiyat edinmişlerdir. Çünkü bu zaman dilimi, rızık arama zamanıdır.

"Gündüzü sizin için maişet vakti yaptık." [1076]

"Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz, gündüzün ise O'nun fazl u kereminden (rızkınızı) arayasınız." [1077] âyetlerinin ifade ettiği mana budur.

Kuşluk Namazı:

Pek çok iş, yürümesi için uzun zamana ihtiyaç gösterir. Bu itibarla iş sürerken namaz için hazırlanmak ve ona vakit ayırmak bütün insanlar için çok zor olur. İşte bu yüzden Şâri' Teâlâ kuşluk namazını düşürmüş; fakat bağlayıcı olmamak kaydıyla insanları o namaza büyük teşvikte bulunmuştur.

Öğle Ve İkindi Namazları:

Gündüz namazının ikiye bölünmesi ve aralarında gündüzün dörtte biri kadar bir zaman bulunması gerekmiştir. Bunlar öğle ve ikindi namazlarıdır.

Akşam Ve Yatsı Namazları:

Gece namazının da iki namaza ayrılması ve aralarında bir o kadar süre bulunması gerekmiştir. Bunlar da akşam ve yatsı namazlarıdır.
Bu iki vaktin ikiye ayrılan namazlarının birleştirilmemesi gerekli kılınmış; ancak çaresiz kalınır ve zaruret bulunursa o zaman aralarının cem edilebileceği ilke olarak kabul edilmiştir. Aksi takdirde vakitlerin bölünmesi ve ona göre belirlenmesinde gözetilen maslahat ortadan kalkacaktır.
Konuyla ilgili ikinci esas da budur.

Namaz Kılmaya En Uygun Vakit, Nefsin Meşgalelerden Uzak Olduğu Anlardır:

Normal coğrafî bölgelerde yaşayan ve normal yapıya sahip olan insanların çoğunluğu -ki şeriatlara bizzat muhatap olanlar da bunlardır- öteden beri gündüzün aydınlanmaya başlamasından itibaren, gece karanlığına kadar ihtiyaçlarını görmek üzere uyanık bulunurlar ve sağa sola koşturur dururlar. Bu durumda namaz için en elverişli vakit, Allah'ı anmayı unutturan geçim telaşından insanın zihnen uzak olduğu, meşgul bulunmadığı bir zaman olmalıdır ki, meşgalelerden uzak bir kalp ile Allah'a yönelme imkanı bulsun ve namaz kendisi için son derece etkili olsun. İşte âyetteki *"Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitliîdir."* [1078] ifadesi bu mananın bir ifadesi olmaktadır.

Uykudan Önce Namaz:

Uyumaya başlama vakti de keza namaz için uygun bir vakittir. Çünkü bu anda kılınacak namaz gün boyunca geçenler için bir keffâret olacak, kalbi cil al ayacaktır. Rasûlullah'ın (s.a.),
"Her kim yatsıyı cemaatle kılarsa, gecenin yarısını namazla geçirmiş gibi olur. Ve kim sabah namazını cemaatle kılarsa bütün gece namaz kılmış

gibi olur." [1079] hadisi bu hususu ifade etmektedir.
Kuşluk vakti gibi tam meşguliyetin yoğun olduğu bir anın seçilmesi ise, dünya işlerine dalmanın bir ölçüde önüne geçilmesi ve dünya tutkusuna karşı bir tür panzehir etkisi yapması içindir. Ancak bunun herkese yönelik bir yükümlülük haline sokulması caiz değildir. Eğer bu herkese yönelik bir yükümlülük halinde takdim edilse, insanlar iki tavırdan birini gösterirlerdi: Ya bu namazı terkederlerdi, ya da dünyayı.
Konuyla ilgili üçüncü esas da budur.
Sonra namaz vakitlerinin belirlenmesinde başvurulacak yollardan biri de daha önce geçmiş mukarrab peygamberlerin sünnetlerinin dikkate alınmasıydı. Çünkü bu, nefsin taate yönlendirilmesi konusunda son derece etkili olur, ona bir heyecan verir ve yarış havasına sokar, sâlih insanların onlar arasında güzel bir ismi olması için müşevvik bir unsur olur. Namaz vakitlerini Rasûlullah'a (s.a.) öğreten Cibril'in (s.a.) sonunda, *"Bu, senden önceki peygamberlerin vaktidir."* [1080] demesinin anlamı işte budur.
Burada, itiraz sadedinde Muâz hadisinde yer alan, *"Sizden önce onu hiç kimse kılmadı."* ifadesi öne sürülemez. Çünkü hadisi bir grup ravi rivayet etmiş, içlerinden bazıları
"İnsanlar namazlarını kıldılar ve uyudular...", bazıları *"Onu Medine'de olan hariç hiçbir kimse kılmamıştır"* ve benzeri ifadeler kullanmışlardır. Öyle gözüküyor ki hadis mana yoluyla rivayet edilmiştir.
Bir diğer esas da budur.
Kısaca söylemek gerekirse vakitlerin belirlenmesinde pek çok yönden çok ince sırlar vardır. Cibril (s.a.) insan suretine bürünerek gelmiş ve Rasûlullah'a (s.a.) namaz kıldırarak ona vakitleri öğretmiştir. Daha önce zikrettiğimiz sebepten dolayı iki namaz arasının kısmen de olsa cemi meşru kılınmıştır. Rasûlullah'a (s.a.) ve -dediklerine göre- diğer peygamberlere teheccüd ve kuşluk namazlarının vacip olmasının, diğer insanlara ise nafile olmasının sebebi, farz namazların belirlenmiş vakitlerinde kılınmasının üzerinde ısrarla durulmasının sebep ve hikmeti anlatılanlardan ortaya çıkmıştır.
Allah'u a'lem!

Namaz İçin Dört Vakit Vardır:

Bütün insanların namazlarını, ne ileri ne de geri hep aynı anda kılmakla yükümlü tutulmaları son derece güç olduğu için, namaz vakitleri konusunda bir tür genişlik kabul edilmiştir. [1081]
Teşrîde esas, hükmün Araplarca açık belirtilere, büyük küçük, uzak yakın herkes için kapalı olmayan duyularla algılanabilen mahallere bağlanmasıdır. İşte bu ilkeden hareketle namaz vakitlerinin ilk ve son anları için munzabıt ve duyulara hitap eden sınırlar konulmuştur.
Sözü edilen sebeplerin bir arada bulunması yüzünden namazlar için dört çeşit vakit ortaya çıkmıştır:

1. Mubah Vakit:

Kişinin namazını, vakit içerisinde kerahetsiz olarak kılması caiz olan vakittir.
Bu konuda dayanak iki hadistir:
i. Cibril'in Rasûlullah'a (s.a.) iki gün namaz kıldırdığını bildiren hadis,
ii. Namazların vakitlerini soran kişiye Rasûlullah'ın (s.a.) iki gün boyunca birinde ilk, ikincisinde son vakitlerinde namazları kıldırdıktan sonra vakitlerin işte bu iki zaman arasında olduğunu söylediğini rivayet eden Büreyde hadisi.
Bu iki hadisten müfesser olan, mübhem olanı açıklamış olur. Aralarında farklı olan konularda ise, Büreyde hadisine tabi olunur. Çünkü Büreyde hadisi Medine'de cereyan etmiştir, sonraki tarihlidir. Birincisi ise Mekkîdir ve önceki tarihlidir. Bu gibi durumlarda zaman itibariyle en sonraki hangisi ise ona uyulur. Buna göre akşamın en son vakti, şafağın kaybolmasından az öncesine kadar sürer. Cibril'in, ikinci günde akşam namazını, vaktinin kısalığı sebebiyle çok az ertelemesi, râvînin de, ya kendi değerlendirme hatasından ya da aradaki zamanın çok azlığını açıklamış olmak için "akşamı iki günde aynı vakitte kıldı" demesi uzak bir ihtimal değildir.
Allah'u alem!
Birçok hadis, ikindi vaktinin son anının, güneşin değişmeye yüz tutması anı olduğuna delâlet etmektedir. Fukahanın ittifakla kabul ettikleri görüş de budur. Bu durumda gölgenin iki misline ulaşmasından maksat, mekruhsuz müstehap olarak kılınacak olan (muhtar) vaktin sonunun beyanı olmalıdır. Yahut şöyle diyebiliriz: Belki de Şâri' Teâlâ ilk önce her iki namazın arasındaki farkın gündüzün dörtte biri kadar bir zaman olması ilkesinden hareket etti ve ikindi namazının son vaktini gölgenin iki misline ulaşması olarak belirledi. Sonra insanların ihtiyaçları ve meşgalelerinin dikkate alınması gereği ortaya çıktı ve sürenin uzatılması gerekti. Gölgenin iki misline ulaşması esas alındığı zaman bu, düşünmeye, tam zeval anındaki gölgenin ne kadar olduğunun akılda tutulmasına, devamlı gözetleme halinde olunmasına ihtiyaç gösterecekti. Oysaki bu gibi konularda hükmün daha açık ve müşahhas olan şeylere bağlanması daha yerinde bir tavır olurdu. İşte Allah Teâlâ, peygamberinin kalbini açtı ve ona ikindinin son vaktinin güneşin kursunun ya da ışığının değişmeye başlaması şeklinde düzenlemesini ilham etti.
Allah'u a'lem!

2. Müstehap Vakit:

İkincisi, namazını kılması müstehap olan vakittir. Bu, vakitlerin ilk saatleridir. Yalnız bundan yatsı namazı müstesnadır. Yatsıda asıl müstehap olan vakit, daha önce zikrettiğimiz tabiî konumu itibariyle geciktirilmesidir. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) da şöyle buyurmuştur:
"Eğer ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, onlara yatsı namazını geciktirmelerini emrederdim." [1082]
Çünkü bu, Allah'ı unutturan meşgalelerden iyice uzaklaşmak için daha faydalı bir davranış olur, gece sohbetlerine son verir. Ancak geciktirmenin,

cemaatin azalması ve insanların hoşnutsuzluğunu doğurması gibi bir sakıncası bulunmaktadır. Bu durumda beklenen fayda yerine zarar ortaya çıkacaktır.
İşte bu noktadan hareketle Rasûlullah (s.a.), cemaat çok olduğu zaman acele ederek hemen kıldırır, az olduğu zaman da geciktirirdi. Öyle gözüküyor ki bunu yazın yapardı.
Yine bu konuda şöyle buyurmuştur:

"*Sıcak şiddetlenince öğleyi serinliğe bırakın. Çünkü sıcağın şiddeti cehennemin kükremesindendir."* [1083]
Bunun manası şudur: Cennet ve cehennemin kaynağı (madeni), bu âlemde cereyan eden uygun ve zıt keyfiyetlerin meydana geldiği kaynakla aynıdır. Bu, hindiba ve benzerleri hakkında gelen haberlerin tevili olmaktadır.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Namazı aydınlığa bırakınız; çünkü bu ecir bakımından daha büyüktür." [1084]
Bu hitap, gerçekten cemaatin azalmasından korkan bir topluluğa yöneliktir. Bu durumda onlardan, sabah namazı için ortalık ağarıncaya kadar beklemeleri istenmiştir. Yahut da zayıfların, çocukların da toplandığı büyük mescitlerin cemaatlerine yöneliktir ve bu takdirde hadis, *"Sizden kim insanlara namaz kıldırırsa, hafif tutsun; çünkü içlerinde zayıf... olanlar vardır."* [1085] hadisiyle aynı anlamdadır.
Yahut da hadisin manası: "Namazı iyice uzatın; ta ki sonu aydınlık vaktine kadar uzasın." şeklindedir ve bunu Rasûlullah'ın (s.a.) sabah namazına kişinin yanındakini tanıyabileceği bir zamanda durduğunu ve namazda altmış ile yüz arasında âyet okuduğunu belirten Ebû Berze hadisi [1086] de teyid etmektedir. Bu durumda Rasûlullah'ın (s.a.) namazı karanlık vaktinde kılar olduğunu bildiren hadisle aralarında bir çelişki de bulunmaz.

3. Zaruret Vakti:

Bir Özür olmadıkça namazın ertelenmemesi gereken vaktidir. Şu hadisler bu hususu ifade etmektedir:
"Her kim güneş doğmadan sabah namazının bir rekatine yetişirse sabah namazına yetişti demektir. Ve her kim güneş batmadan ikindi namazının bir rekatine yetişirse, ikindi namazına yetişti demektir." ***[1087]***
"Bu şekil namaz, münafığın namazıdır. Oturur güneşi gözetir. Güneş şeytanın iki boynuzu arasında bulunduğu zaman kalkar ve namazı kuşun yem toplaması gibi kılar. O namaz içinde Allah'ı pek az zikreder." ***[1088]***
Mazeret halinde öğle ile ikindinin, akşam ile yatsının cem edilebileceğini ifade eden İbn Abbâs hadisi de bu konuyla ilgilidir.
Söz konusu mazeret; yolculuk, hastalık, yağmur gibi şeylerdir.
Yatsının da fecrin doğuşuna yakın bir zamana bırakılması yine zaruret vakti olur.
Allah'u a'lem!

Kaza Vakti:

Geçen namazın hatırlandığında kılınması gereken vakte de kaza vakti denmektedir. Rasûlullah'ın (s.a.),
"Kim bir namazı unutur, ya da uyur kalır kılamazsa, onu hatırladığında kılıversin." [1089] hadisi bu vaktin ifadesidir.
Kısaca, namaz konusunda nefsin keyfî hareket etmesine müsaade edilmemeli, eğer bir namaz geçmiş kılınamamışsa, onun içerdiği faydaların telafisi için, o namaz kaza edilmelidir. Alimler, bile bile kılınmayan namazların da, telafiye daha lâyık olduğu noktayı nazarından hareketle aynen geçen namazlar gibi kaza edilmesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir.
Rasûlullah (s.a.), Ebû Zerr'e [1090] öğütte bulunarak, namazı geciktirerek ya da vaktinden çıkararak öldüren emirlerle karşı karşıya gelmesi halinde nasıl davranması gerektiğini beyanla şöyle buyurmuştur:

"Namazı vaktinde kıl! Eğer ona, o emirlerle birlikte yetişirsen tekrar kıl! Çünkü bu senin için nafile olur." [1091]
Rasûlullah (s.a.), bu hadisinde iki hususu dikkate almıştır:
i. Namazın kul ile Allah arasında bir rabıta olması yönünü,
ii. Namazın Allah'ın nişanelerinden olması ve terkinin caiz olmaması yönü.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ümmetim, yıldızlar çıkıp birbirine girinceye kadar akşam namazını ertelemedikleri sürece hayır üzere olacaklardır." [1092]
Bu hadis, şer'î hükümler ve belirlenmiş sınırlar konusunda kayıtsız olma ve gerekli ilgiyi göstermemenin ümmetin bozulmasına sebep olacağına işarettir.

Namazlara Devamlılık:

Allah Teâlâ, şöyle buyurmaktadır:

"Namazlara ve orta namaza devam edin." [1093]
Orta namazdan maksat, ikindidir.
Rasûlullah (s.a.) da şöyle buyurmuştur:

"İki serinlik zamanı namazlarını [1094] *kılan, cennete girer."* [1095]

"Kim ikindi namazını terkederse, ameli boşa gider." [1096]

"İkindi namazını kaçıran kimse, sanki ailesini ve malını elinden kaçırmış gibidir." [1097]

"Münafıklara, sabah ve yatsı namazından daha ağır gelen başka bir namaz yoktur. Eğer insanlar onlardaki faziletleri bilselerdi, sürünerek de olsa onlara gelirlerdi." [1098]

Bu üç vakit üzerinde fazlaca durulması; haklarında teşvik edici ve kılmayanları azapla korkutucu çokça nass bulunuşu, ihmale gelme ve tembellik gösterilme ihtimallerinin yüksek olmasındandır. Çünkü sabah ve yatsı namazları vakti, uyku zamanıdır; tam uykunun tatlı yerinde yumuşacık yatağından kalkıp abdest almak ve namaz kılmak ancak takva sahibi mü'minlerin harcıdır. İkindi vakti ise, çarşı pazarda alış verişlerin yapıldığı, ziraatle uğraşanların ise en yorgun oldukları bir andır. Bu yüzden ihmale uğrama ihtimali büyüktür; o yüzden ayrıca vurgulanmış, önemine dikkat çekilmiştir.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bedevilerin, akşam namazına yatsı (mağribe 'ışa) demeleri sizi aldatmasın." [1099]

Bu hadis, Kitap ve sünnette ismi konulmuş şeylerin, başka adlarla anılmasının iyi olmadığını göstermektedir.[1100] Çünkü bu, bizzat Şâri' Teâlâ'ca konulmuş olan birinci ismin terkedilmesine ve zamanla anlam kargaşalarının ortaya çıkmasına, dinî nassların gereği gibi anlaşılamamasına yol açar.

EZAN

Ezanın Meşru Kılınış Şekli;

Sahabe, namaz kılarken cemaat olmanın şer'an güçlü bir şekilde istenmekte olduğunu öğrenmişti. Aynı zaman ve mekanda bir araya gelebilmeleri için bir çağrı ve uyarıya ihtiyaç vardı. Bunu ne ile sağlayacakları konusunda konuştular. Ateş yakılmasını teklif edenler oldu. Rasûlullah (s.a.), mecusilere benzememek için bunu reddetti. Boru çalınmasını teklif ettiler, yahudilere benzeneceğinden onu da reddetti. Çan çalınmasını önerdiler. Hıristiyanlara benzenileceğinden bunu da reddetti. Bir sonuca vararnadan herkes dağıldı. Abdullah b. Zeyd el-Ensârî bir rüya gördü ve rüyasında kendisine ezan ve kamet öğretildi. Hemen bunu Rasûlullah'a (s.a.) anlattı. Rasûlullah (s.a.) bunun hak bir rüya olduğunu ifade etti ve ezan böylece İslâm çağrısı olmak üzere kabul edildi.[1101]

Bu olay, şu sayacağımız konular hakkında açık bir delildir:

i. Şer'î hükümler sadece maslahata binaen meşru kılınır,

ii. Bu alanda içtihadın da bir yeri vardır.

iii. Kolaylaştırma ilkesi vazgeçilmez esaslardan biridir,

iv. Sapıklıkları üzere devam etmekte olan kavimlere dinî nişaneler konusunda muhalefet etmek gereklidir,

v. Rasûlullah'tan (s.a.) başka kimseler de rüyalarında hak ilhama mazhar olabilirler; ancak bunun bir anlam ifade edebilmesi, şüpheden uzak bir hal alabilmesi için Rasûlullah'ın (s.a.) onaylamasına ihtiyaç vardır.

İlâhî hikmet, ezanın sadece bir duyuru aracı olmakla kalmamasını, aksine dinî nişanelerden biri olmasını, okunduğunda gaflet halinde olanlara dini hatırlatıcı bir özellik içermesini, bir kavmin onu kabul etmesi halinde Allah'ın dinine boyun eğdikleri manasına gelici bir mahiyet arzetmesini gerektirmiştir. İşte bu sebeplerden dolayı ezanın, Allah'ın zikri, kelimeyi şehâdet ve namaza çağrı cümleciklerinden meydana gelmiş olması vacip olmuştur. Böylece ezana, kendisiyle ne kastedildiği herkesçe anlaşılır bir içerik kazandırılmıştır.

Farklı Ezan Rivayetleri:

Ezan, sonraki nesillere iki yoldan ulaşmıştır. En sahih olanı, Bilâl (r.a.) yoluyla gelenidir. Rasûlullah (s.a.) zamanında ezan, ikişer ikişer, kamet ise birer birer [1102] okunurdu. Şu kadar ki kamette "Kad kâmeti's-salâtu, kad kâmeti's-salât" ilavesi vardı.

Sonra Ebû Mahzura yolu [1103] gelir. Rasûlullah (s.a.), ona ezanı on dokuz kelime, ikameti de on yedi kelime olarak öğretmiştir. Bence bunlar, Kur'ân kıraatindeki ahruf-ı seb'a gibidir; hepsi de yeterli ve caizdir.

Rasûlullah'ın (s.a.), *"Eğer sabah namazı ise, 'es-Salâtu hayrun mine'n-nevin, es-Salâtu hayrun mine'n-nevm' dersin."* [1104] buyruğuna gelince bunun hikmeti şudur: Sabah namazı vakti uyku ve gaflet anıdır. Dolayısıyla insanların daha güçlü bir uyarıya ihtiyacı vardır. Bu yüzden bu sözcüklerin eklenmesi müstehap görülmüştür.

Kâmet:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ezanı kim okursa, kameti o getirir." [1105]

Bunun hikmeti şudur: Kişi, ezana başlamış olmakla bir öncelik kazanmış olur ve bu durumda kardeşleri tarafından, onun elde etmek istediği mubah faydalardan mahrum edilmemesi gerekir. Bu aynen Rasûlullah'ın (s.a.), "*Kişi, kardeşinin dünürlüğü üzere dünürlük yapamaz."* [1106] hadisinde

ifade edilen konuya benzer.

Ezanın Fazileti:

Ezanın fazileti, İslâm'ın nişanelerinden olmasından kaynaklanır. Bir ülke ezan ile İslâm diyarı haline dönüşür. Bu özelliği sebebiyledir ki Rasûlullah (s.a.), baskın yapmadan önce bekler, eğer ezan işitirse hücum etmez, aksi takdirde baskın yapardı. Sonra ezan peygamberlik görevinin bir uzantısıdır. Çünkü o, dinin en büyük rüknü ve bütün ibadetlerin esası olan namaza çağrı ve teşviktir. Müteselsil hayırlara vesile olan ve Allah'ın dinini yüceltmeye matuf bulunan ameller gibi Allah'ı razı eden, şeytanı da gazaplandıran başka bir şey yoktur. Namaz bu özelliğe sahiptir. Şu hadisler bu mananın bir ifadesi olmaktadır:

"Tek bir fakih, şeytana bin âbidden daha ağır gelir." [1107]

"Namaz için ezan okunduğu zaman, şeytan zırlayarak kaçar." [1108]

Müezzinlerin Üstünlüğü:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Müezzinler, kıyamet gününde insanların en uzun boyunluları olacaklardır." [1109]

"Müezzin, sesinin ulaştığı yere kadar mağfiret olunur; cinler, insanlar herkes ona tanıklık eder." [1110]

Daha önce de geçtiği üzere, amellerin karşılıkları, manalarla onların suretleri, ruh ile onun şekilleri arasındaki münasebet esası üzerine kuruludur. Bu ilkeden hareketle, müezzinlerin şerefinin boyunları ve sesleri yönünden ortaya konulması, ona inecek olan Allah'ın rahmetinin Hakk'a davet için nidada bulunduğu sesinin ulaştığı yere kadar uzanması tabiî ve gerekli olacaktır.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim yedi sene Allah rızası için müezzinlik yaparsa, ona cehennemden âzâd beratı yazılır." [1111]

Yedi sene gibi uzun bir süre Allah rızası için bu görevde bulunmuş olması, onun yakînî bir imanı olduğunun bir göstergesi olur. Zira böylesi uzun bir süre bu göreve devamlılığa, ancak gerçek anlamda Allah'a teslim olmuş kimseler güç yetirebilir. Hem böyle bir görevi sürdüren kişi, kendisini bürüyen ilâhî rahmet bürgüsünü elde etmiştir ki, bu haliyle onu cehennem ateşinin yakması mümkün değildir.

Dağ başında koyun otlatan bir çoban hakkında Allah Teâlâ'nın, "Kuluma bakın! Ezan okuyor, namazı kılıyor ve benden korkuyor. Ben onu kesinlikle affettim ve onu cennete koydum." [1112] buyruğundaki "benden korkuyor" ifadesi, amellerin saikleriyle birlikte dikkate alınacağının, amellerin kalıplar olduğunun, onların saiklerinin ise kalıpların ruhu (özü) olduğunun delilidir. Dolayısıyla çobanın Allah'tan korkması ve O'na karşı olan ihlâsı, onun mağfiretinin esas sebebi olmaktadır.

Müezzine İcabette Bulunmak:

Ezan, dinî nişanelerden biridir. İnsanların dine girip girmediklerinin anlaşılması için bir alâmettir. Bu itibarla ezana katılınması istenmiştir ki, ezan ile istenilen şeyi insanların açıkça ortaya koymuş olmaları sağlansın. Dolasıyla ezanı duyan kişi, çağrıya, zikri ve kelime-i şehadeti tekrarlayarak, güç ve kudretin yalnız Allah'a ait olduğunu vurgulayarak katılacak; taate yönelmesinin kendinde bulunan bir üstünlükten kaynaklandığı gibi yanlış bir düşünceye kapılmayacak [1113], bütün kalbiyle ezana yönelecektir. İşte bu takdirde o insan, cennete girer. Çünkü bütün kalbiyle çağrıya katılması, Allah'ın dinine boyun eğmenin ve yüzünü Allah'a teslim etmenin bir göstergesi olmaktadır. Ayrıca Rasûlullah'a (s.a.) dua etmesi de istenmiştir ki, onun getirdiği dini kabul ettiğini, ona karşı sevgi beslediğini tam anlamıyla ifade edebilsin.

Ezan Ve Kamet Arasında Dua:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ezan ve kamet arasında yapılan dua geri çevrilmez." [1114]

Bu, ilahî rahmetin inmesi ve her tarafı kaplamasından, dua edenin de tam bir teslimiyet arzederek ilahî rahmeti hak edecek bir konumda olmasındandır.

Çifte Ezan:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Bilal ***[1115]****, ezanı geceleyin okur; bu itibarla siz İbn Ümmü Mektûm* ***[1116]*** *okuyuncaya kadar yiyin, için!"* [1117] Bu hadisten şu çıkar: Devlet başkanı, ihtiyaç gördüğü takdirde, sesleri halk tarafından tanınan iki müezzin görevlendirebilir ve halka falanca müezzinin geceleyin, filancanın da tam vaktinde ezan okuyacağını, dolayısıyla ikinci müezzin okuyuncaya kadar yiyip içebileceklerini söyleyebilir. Böylece birinci ezan geceyi uyanık geçirenler ve sahuru bekleyenler için bir vakit ilamı olur; uyuyanlar için de kalkmaları, (teheccüd) namazı kılmaları ve sahur için vakit bulmaları imkânı doğar.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Namaz için kamet getirildiği zaman, ona koşarak gelmeyiniz; yürüyerek (ağırbaşlı bir şekilde) geliniz." [1118]
Bence bu hadis, ibadetler konusunda aşırılığa kaçılmamasına bir işarettir.

MESCİDLER

Mescidler Allah'ın Nişanelerindendir:

Mescid inşasının büyük sevap olması, mescidlere devamın ve orada namazı beklemenin büyük ecir getirmesi, onların İslâm'ın nişanelerinden olmasındandır. Bu meyanda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir mescid gördüğünüzde, ya da bir müezzin işittiğinizde sakın hiçbir kimseyi öldürmeyin!" [1119]
Hem mescidler, namaz mahallidir, âbidlerin itikafa çekildiği, ilâhî rahmetin indiği yerdir. Mescidler bir açıdan Ka'be'ye benzerler. Bu anlamda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"*Kim abdestli olarak farz bir namaza gitmek üzere evinden çıkarsa, onun ecri, ihram, içerisindeki hacının ecri gibidir; kim de kuşluk namazı için çıkarsa ve bundan başka bir amacı da olmazsa, onun ecri umre yapanın ecri gibidir."* [1120]
Rasûlullah (s.a.), *"Cennet bahçelerine uğradığınız zaman yararlanın."* buyurdu. Ona,
"Cennet bahçeleri de nedir?" denildi.
"Mescidlerdir." buyurdu. [1121]

Mescide Gitme Niyeti İnsanın Derecesini Yükseltir:

Namaz vakilerinde, kişinin işinden ve ailesinden ayrılarak mescide yönelmesi ve bununla da sadece orada namaz kılmayı kastetmesi, onun dindeki ihlâsının ve Rabbine ta kalbinin derinliklerinden gelen bir itaati olduğunun belirtisidir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi bu konuyu işlemektedir:
"Hiçbir kimse yoktur ki tertemiz abdestini alsın, sonra mescide çıksın, namazdan başka hiçbir kasdı bulunmasın da Allah, onu attığı her adım karşılığında bir derece yükseltmesin, her adım karşılığı ondan bir günahı silmesin. Namazı kıldığı zaman, yerinden ayrılmadığı sürece melekler ona rahmet okumaya devam ederler; 'Allah'ım ona mağfiret et, Allah'ım ona merhamet et!' diye dua ederler. Sizden biri, namazı beklediği sürece namazda sayılır." [1122]
Mescidlerin binası, Allah'ın dininin yüceltilmesi içindir. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her kim mescide gider ya da gelirse, Allah ona her gelip gidişinde cennetteki konağını hazır eyler." [1123]
Bence bu hadis, her geliş ve gidişin, insanın benimi gücünün melekî gücüne boyun eğmesini sağladığına işarettir.

Mescid Yapımı:

Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor:

"Kim, Allah için bir mescid bina ederse, Allah da ona cennette bir ev bina eder." [1124]
Bunun sırrı, amellere karşılığın, işlenen fiilin suretinde olmasıdır.
Camiye giren kimsenin abdesti bozulması halinde namazday-mış gibi yazılan sevabın kesilmesi, artık namaz için hazır halde olmamasındandır.

Mescid-i Haram Ve Medine Mescidinin Üstünlüğü:

Rasûlullah'ın (s.a.) Medine'deki mescidiyle, Mescid-i Haram'ın diğer mescidlere nisbetle kat kat sevabının çok olması [1125] şu sebeplerden dolayıdır:
i. Bu kutsal mekanlara müvekkel melekler vardır, bunlar orada bulunanları kuşatırlar ve içeri girenlere dua ederler.
ii. Bu mekanların imarı, Allah'ın nişanelerinin tazimi, O'nun dininin yüceltilmesi demektir.
iii. Bu kutsal mekanlara girmek, ümmetin önderlerinin halini hatırlatır.

Ziyaret İçin Yola Çıkılacak Mescitler:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmaktadır:

"Üç mescidden başka hiç bir mescidi ziyaret için yola çıkılmaz. Bunlar; Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa ve şu benim mescidimdir." [1126]
Cahiliye döneminde insanlar, kendi kuruntularmca mukaddes saydıkları bazı yerlere giderler ve oraları ziyaret ederlerdi, oralardan medet umarlardı. Bu davranışın açıkça tahrife ve dinde bozulmaya sebep olacağında kuşku yoktur. İşte bu yüzden Rasûlullah (s.a.), bu fesada giden yolu kapadı ve böylece dinin nişanelerinden olmayan şeylerin onlara katılmasını, Allah'tan başkasına tapmamasına yol açmasını önlemiş oldu. Bence doğru olanı, kabir, Allah'ın veli kullarından birinin ibadet yeri ve takdis edilen dağ (tür) hepsi de yasak kapsamındadır ve aynı derecededir.

Allah'u a'lem!

Mescid Âdabı:

Mescid âdabı şu sayacağımız hususların gerçekleşmesine yönelik davranışlardır:
i. Mescidin Allah'ın evi olduğu düşüncesiyle saygı göstermek, girerken kendisine çeki düzen vermek, laubali bir tavır takınmamak. Bu hususu Rasûlullah (s.a.) şu hadisiyle açıklamıştır:

"Biriniz mescide girdiği zaman, oturmadan Önce iki rekat selamlama namazı kılsın." [1127]
ii. Mescidlerin, insanların iğrendiği, nefret ettiği her türlü pislik ve davranışlardan arındırılması, uzak tutulması. Ravînin Rasûlullah'a (s.a.) istinaden onun, mescid yapılmasını, temiz tutulmasını ve güzel koku sürülmesini emrettiğini belirtmesi bu manadadır. Yine şu hadisler de bu manayı ifade etmektedir:

"Ümmetimin sevapları, kişinin mescidden çıkarmış olduğu çer çöpe varıncaya kadar bana arz olundu." [1128]

"Mescidde tükürmek bir günahtır; onun keffareti gömülmesidir." [1129]
iii. Camilerde insanların gönlünü meşgul edecek davranışlardan sakınmak, onları çarşı pazar şamatasından uzak tutmak. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri bu konuyu işlemektedir:

Rasûlullah (s.a.), oklarıyla mescide uğrayan bir adama, *"Bunların demirlerinden tut!"* buyurdu. [1130]
"Her kim bir kimseyi mescidde kayıp ararken işitirse, 'Allah onu sana döndürmesin!' desin. Çünkü mescidler bu gibi işler için bina edilmemiştir." [1131]

"Mescidde alış veriş yapan birini gördüğünüzde, 'Allah, ticaretini kârlı kılmasın!' deyiniz." [1132]
Keza Rasûlullah (s.a.) mescidde şiir inşad edilmesini, kısas yapılmasını ve hadlerin uygulanmasını da yasaklamıştır.
Şimdi kısa kısa bu yasakların hikmeti üzerinde duralım:
Yüksek sesle kayıp ilanında bulunulması, gürültüye sebep olur; namaz kılanların ve itikafa girenlerin huzurunu kaçırır. Bu durumda isteğinin aksi doğrultusunda dua ile ona tepki göstermek ve bununla da yaptığı davranışa son vermesini amaçlamak müstehap olur. Rasûlullah (s.a.), mescidlerin sadece zikir ve namaz için bina edildiğini, bu gibi işler için yapılmamış olduğunu beyan etmek suretiyle yasağın gerekçesini ifade buyurmuştur.
Mescidde alış veriş yapılmasına gelince, bunun yasaklanması mescidin panayır yerine dönmemesini sağlamak içindir. Zira eğer öyle olursa mescidlere saygı kalmaz ve bunun sonucunda da namaz kılanlar ve itikafa girenler huzursuz olurlar.
Şiir inşadına gelince, bu da aynı gerekçeyle yasaklanmıştır. Ayrıca şiir inşadı zikirden uzaklaştırır ve bu hali teşvik etmiş olur.
Kısas yapılmasının ve hadlerin uygulanmasının yasaklanması ise, bunlar muhtemelen mescidin kirlenmesine, insanların ah u figanına, ağlamalarına, gürültü koparmalarına, bunun sonucunda da cami cemaatinin huzurunun kaçmasına sebep olur.
Eğer şiir, Allah'a ve Rasûlullah'a (s.a.) övgü, kâfirlere karşı yergi içeriyorsa, o zaman hükmü, yukarıdaki belirtilenden farklıdır. Çünkü bu durumda şiir, şer'î bir amacın gerçekleşmesinde araç olarak kullanılmaktadır.[1133] Rasûlullah'ın (s,a.), Hassan b. Sabit hakkındaki, *"Allah'ım! Onu Rühu'l-kuds ile destekle!"* [1134] şeklindeki teşvikkâr sözü bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.

Mescide Hayızlı Kadın Ve Cünüp Giremez;

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ben, mescidi hayızlıya ve cünübe helâl kılmıyorum." [1135] Bu yasağın sebebi, mescide saygıdır. Çünkü saygının en üst seviyesi, insanın saygı gösterilecek şeye ancak taharet üzere iken yaklaşmasıdır. Abdestsizin camiye girmesinin yasaklanmasında büyük zorluklar vardır. Cünüp ve hayızlı hakkında ise böyle bir zorluk yoktur. Çünkü bu durumdaki insanlar zaten namaz kılamazlar. Mescidler ise sadece namaz için bina edilmiştir.

Soğan Ve Sarımsak Yiyenlerin Mescide Yaklaşmaması:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Her kim bu pis kokulu sebzeden bir şey yerse, sakın mescidimize yaklaşmasın. Çünkü melekler insanların rahatsız oldukları şeylerden rahatsız olurlar." [1136]
Hadisteki pis kokulu sebzeden maksat soğan ve sarımsaktır. Pis kokulu her şey de aynı hükümdedir. Meleklerin rahatsız olmalarından maksat, hoşlanmaz, nefret eder anlamındadır. Çünkü onlar, güzel davranışları, temiz, güzel ve hoş şeyleri severler; bunların zıddı olan şeylerden tiksinti duyarlar.

Mescide Girip Çıkarken Dua Etmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri, mescide girdiğinde, 'Allahumme iftah lî ebvâbe rahmetik' ***[1137]****; çıktığında da "Allahumme inni es'eluke min fadlik'* ***[1138]*** *desin!"*

[1139]

Girerken rahmetin, çıkarken, fazl u keremin istenmesinin hikmeti şudur: Allah'ın kitabında rahmetin manası, velayet, nübüvvet gibi nefsânî ve uhrevî nimetlerdir. Bu manada olmak üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Rabbinin rahmeti, onların topladıkları (dünyalıklardan) daha hayırlıdır." [1140]

Fazlu kerem ise, dünyevî nimetler için kullanılır. Nitekim *"Rabbinizden gelecek bir fazl u keremi aramanızda size herhangi bir günah yoktur."* [1141] âyetinde bu manada kullanılmıştır. Keza, *"Namaz bitince yeryüzüne dağdın ve Allah'ın fazl u kereminden isteyin."* [1142] âyetinde de aynı manadadır.

Mescide giren kişi, Allah'a yaklaşmak niyetiyle girer, çıkış anı ise rızık arama zamanıdır. Böylece mescide giriş ve çıkış esnasında yapılan duaların hikmeti anlaşılmış olur.

Tahiyyetu'l-Mescid:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor:

"Biriniz mescide girdiği zaman, oturmadan önce iki rekat selamlama namazı kılsın." [1143]

Bu namazın meşru kılınmasının hikmeti şudur: özel olarak namaz için hazırlanmış bir yere girildiğinde namaz kılınmaması bir kayıp ve pişmanlıktır. Selamlama namazı, namaza karşı olan arzunun duyularla algılanabilir bir şekilde ortaya konulması demektir. Ayrıca mescide saygı anlamı da taşımaktadır.

Namaz Kılınması Yasaklanan Yerler:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Tüm yeryüzü mesciddir; mezarlık ve hamam hariç." [1144]

Rasûlullah (s.a.) yedi yerde namaz kılınmasını yasaklamıştır:

1. Çöplük,
2. Mezarlık,
3. Mezbahane,
4. Yol ortası,
5. Hamam,
6. Deve ağılı,
7. Kabe'nin damı. [1145]

Bâbil arazisinde namaz kılınmasını da yasaklamıştır; çünkü orası lânetli bir yerdir.

Yasağın Hikmeti:

Çöplük ve mezbahanede namaz kılınmasının yasak oluşunun sebebi, buraların pislik mahalli oluşudur. Oysaki namaz için uygun davranış, olabildiğince temiz ve nezih yerler aramaktır.

Mezarlıkta namaz kılınmasının yasak oluşu, din ulularının, velilerin kabirlerinin, onlara putlar gibi secde edilmek suretiyle mescid haline çevrilmesi sebebiyledir. Zira bu açık bir şirktir. Yahut bizzat o mezarlıklarda namaz kılmak suretiyle Allah'a yaklaşmanın amaçlanmasıdır ki, bu da şirktir. Rasûlullah'ın (s.a.), *"Allah yahudi ve hıristiyanlara lanet etsin! Onlar, peygamberlerinin mezarlarını mescid edindiler."* [1146] sözünün anlamı budur.

Bu yasağın bir benzeri de, güneşin doğması anında, tam zeval vaktinde ve bir de batması anında namaz kılmayı yasaklamış olmaşıdır. Çünkü kâfirler bu anlarda güneşe secde etmektedirler.

Hamam, avret yerlerinin açılacağı ve kalabalığın bulunacağı yerlerdir. Böyle bir ortam, kişinin kalp huzuruyla Rabbine münacaatta bulunmasına engel olur.

Deve ağıllarına gelince, develer iri cüsseleri, ısırganhkları ve aşırı saldırganlıklarıyla insana eza verirler. Bu durum namaz kılan insanın kalbini meşgul eder. Koyunlar ise böyle değildir; (o yüzden koyun ağılında namaz kılmak yasaklanmamıştır).

Yol ortasında namaz kılarken, kalp, gelip geçenlerle meşgul olur, üstelik yol da işgal edilmiş olur. Ayrıca hadiste geceleyin yola konaklanması yasaklanmakta ve yolun haşerat ve hayvanların geçit yeri olduğu ifade edilmektedir.[1147]

Beytullah'ın (Ka'be'nin) üzerine herhangi bir zaruret olmaksızın çıkmak, ona gösterilmesi gereken saygıyı ayaklar altına alır. Üstelik o durumda kıbleye yönelme konusunda da bir kuşku duyulur. Bu itibarla Ka'be'nin damında namaz kılmak mekruhtur.

Yere batırılmak ya da taş yağdırılmak gibi bir yolla lanete maruz kalmış yerlerde de namaz kılmak mekruhtur. Çünkü bu gibi yerlerde bulunmak, ilâhî heybet ve gazaptan kaçınma gereğine ters düşer. Rasûlullah'ın (s.a.), *"Oraya girecekseniz mutlaka ağlamaklı bir şekilde girin!"* [1148] Buyruğu bu mananın bir ifadesi olmaktadır.

ÖRTÜNME VE ELBİSE

Bedenin Namaz İçin Örtülmesi:

Örtünmek, insanın diğer hayvanlardan ayrıldığı bir özelliğidir. Giyinmiş hali, insanın en güzel halidir. Giyinmişlik, bir tür taharet anlamı da taşır, namaza karşı saygının bir ifadesidir, âlemlerin Rabbinin huzurunda münâcaatta bulunma edebinin gerçekleşmesidir. Örtünme, aslî bir vacip olup, ayrıca namazın manasını tamamlayıcı olduğundan onun için de bir şart kılınmıştır.

Şâri' Teâlâ, Örtünmeye İki Sınır Getirmiştir:

i. Mutlaka örtünmesi gereken yerler. Namazın sahih olabilmesi için bu kısımların örtülmüş olması gerekir.
ii. Örtülmesi mendup olan yerler.
Avret yerinin en galîz kısmı olan ön ve arka, örtülmesi mutlaka gerekli olan kısımlardır. Dizkapaktan yukarısı bacaklar da bu kısma dahildir. Kadınların bedenlerinin sair yerleri de aynı şekildedir. Çünkü hadiste, *"Hayız çağına gelmiş bir kadının başörtüsü olmadan namazı kabul olmaz."* [1149] Buyurulmaktadır.
Bacakların avret-i galîzadan olması, şehvet mahalli olmasındandır. Kadının bedeni de aynı şekildedir. Dolayısıyla bunlar da, edep yerleri hükmünde avret-i galîzadandır.
Örtülmesi mendup olan yerler hakkında ise Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Sakın sizden biri, tek parça kumaş içerisinde, omuzlarında bir şey olmaksızın namaz kılmasın." [1150]
"Geniş ise, uçlarını çaprazlama üzerine at..." [1151]
Bunun hikmeti şudur: Arap-Acem ve diğer normal iklimlerde yaşayan herkese göre, kamil anlamda giyinmiş olmak için omuzların ve sırtın örtülü olması gerekir. Kaftan, entari, takım elbise ne giyerlerse giysinler hepsinin de ortak yönü budur.
Rasûlullah'a (s.a.) tek parça elbise içerisinde namaz kılmanın hükmü soruldu.
"Her biriniz iki parça elbise bulabiliyor mu?" [1152] buyurdu. Sonra Hz. Ömer'e (r.a.) soruldu, o şöyle cevap verdi:
"Allah size bolluk verdiği zaman, siz de bolluk gösterin..." [1153]
Bence ilk bakışta anlaşıldığı kadarıyla Rasûlullah'a (s,a.) behemehal örtülmesi gereken yerler hakkında sorulmuştu. Hz. Ömer'in sözü ise, örtülmesi mendup olan yerler hakkındadır. Sorunun, örtülmesi mendup olan yerler hakkında olması da muhtemeldir. Buna rağmen Rasûlullah (s,a.) iki parçadan oluşan elbise ile örtünmeyi emretmemiştir. Çünkü iki parçadan oluşan elbisenin şart koşulması -isterse mendup olan örtünme kısmıyla ilgili olsun- zorluk doğurur. Muhtemelen iki parça elbise bulamayan, içerisinde namazının olmayacağına dair bir endişe duyar, içindeki bu eksiklik duygusundan dolayı da namazı tam olmaz. Hz. Ömer, teşrî' döneminin Rasûlullah'ın (s.a.) ölümüyle birlikte tamamlanıp sona erdiğini bildiğinden, namaz için tam giyinmenin müstehap olduğunu da gördüğünden, tam giyinik olunması doğrultusunda hükmetmiştir.
Allah'u a'lem!

Bazı Elbise Türlerini Giyinmenin Mekruh Olma Sebebi:

Rasûlullah (s.a.), saçı arkasında topuz yapılmış olarak namaz kılan biri hakkında şöyle buyurmuştur:
"Böylesinin misali, kollan arkasına bağlı olarak namaz kılan kimse gibidir." [1154]
Bence bu hadiste Rasûlullah (s.a.), kerahiyetin sebebinin, güzel ve tam görünümün bozulması, âdaba uygun görünümün olmaması olduğuna işarette bulunmuştur.
Siyah çizgili kumaştan bir elbise (hamîsa) içinde namaz kılmış ve namazdan çıkınca:
"Şüphesiz bu beni az önce namazımda meşgul etti..." [1155] buyurmuştur.
Hz. Âişe'nin (r.a.) ince nakışlı perdesi hakkında da:
"Şu perdeni gözümün önünden al! Üzerindeki tasvirler namazda iken hep bana görünüp duruyor" [1156] buyurmuştur.
Kendisine hediye edilen ipek feraceyi (ferrâc) giydikten ve onunla namaz kıldıktan sonra şiddetle çıkarıp atmış ve, *"Bu, müttekîlere yaraşmaz."* Buyurmuştur. [1157]
Bu hadisler, mümin için namaz esnasında görünümünün güzel olması ve bu yüzden nefsin kendisini beğenmesi gibi sebeplerle kendisini meşgul edecek her şeyden uzak durmasının uygun olacağım göstermektedir.

Ayakkabıyla Namaz Kılmak:

Yahudiler, papuçlarıyla, mestleriyle namaz kılmayı mekruh sayarlar ve bunun bir saygısızlık olduğunu söylerlerdi. Çünkü insanlar, büyüklerin huzuruna girdiklerinde ayakkabılarını çıkarırdı. Nitekim, *"Ayakkabılarını çıkar; çünkü sen kutsal Tuvâ vadisindesin."* [1158] Ayeti de bu manayı ifade etmektedir.
Konunun bir yönü daha vardı. O da, ayaklara mest ya da ayakkabı vb. giymenin erkeğin giyimini tamamlayan unsur olmasıydı. İşte bu yüzden Rasûlullah (s.a.) birinci kıyası terketti ve yahudilere muhalefet olması için ikincisini teyit etti ve şöyle buyurdu:

"Yahudilere muhalefet edin; çünkü onlar, ayyakkabıları ve mestleriyle namaz kılmazlar." [1159]
Sahih olan görüşe göre, namazı ayakkabıyla ya da yalın ayak kılmak aynıdır.
Rasûlullah (s.a.) namazda iken "sedel" şeklini yasakladı. Bunun tarifi hakkında çeşitli şeyler söylemişlerdir:
i. Bazıları, kişinin elbisesine dolanması ve ellerini içine sokmaşıdır demişlerdir. İleride de geleceği gibi, çuval gibi sarmalanmak en çirkin giyim tarzıdır. Çünkü insan tabiatına ve elleri serbest bırakmak şeklinde öteden beri gelen giyim âdetine aykırıdır. Üstelik bu tür giyim tarzı, çoğu kez bir şeyi tutmak için ellerini elbisenin altından çıkarma zorunda kalacağı için avret yerinin açılmasına sebep olur.
ii. Bazıları da, elbisenin iki ucu tutturulmadan yukarıdan aşağı bırakılmasıdır, demişlerdir. Bu tarz da, güzel görünümü ve kemal halini zedeleyicidir.
Görünümün tam olmasından maksadımız, örf ve âdete göre eksiği olmayan giyiniş tarzıdır. İnsanların giyim tarzları ve elbiseleri farklıdır, fakat her giyimin/elbisenin kendisine göre bir tam şekli vardır. Bu siyerden öğrenilebilir. Rasûlullah (s.a.) bu konuyu, o zamanki Arap örfü üzerine bina etmiştir. [1160]

KIBLE

Rasûlullah (s.a.) İlk Başta Beyt-i Makdis'i Kıble Edinmişti:

Rasûlullah (s.a.) Medine'ye geldiğinde on altı ya da on yedi ay boyunca Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmıştı. Sonra Ka'be'ye yönelmesi emrolundu ve durum bu şekil üzere karar kıldı.

Kıbleye Yönelmenin Hikmeti:

Bilindiği gibi Allah'ın nişanelerine ve evlerine saygı göstermek vaciptir. Özellikle de İslâm'ın temel rüknü, bütün ibadetlerin anası, dinî nişaneler içerisinde en meşhuru söz konusu ise, bu daha da ağırlık kazanır. Namaz kılarken, sırf Allah'a mahsus olan bir yere O'nun rızasını kazanmak için yönelmek, zihni toplamada daha etkin olur, huşu üzere olmaya daha bir teşvik eder, kalp huzuruna ulaşmayı daha kolay sağlar. Çünkü Allah'a yöneliş, bir kiralın huzuruna çıkmaya benzer.
İşte bu sebeplerden dolayı ilâhî hikmet, bütün şeriatlarda namaz kılınırken şu ya da bu kıbleye yönelinmesinin şart kılınmasını gerektirmiştir.

Eski Şeriatlarda Kıble:

İbrahim (s.a.) ve İsmail (s.a.) peygamberlerle onların dini üzere olanlar, Ka'be'ye doğru yöneliyorlardı.
İsrâîl [1161] (s.a.) ve oğulları, Beyt-i Makdis'i kıble ediniyorlardı.
Kıble edinilmesi, bütün şeriatlarda kabul edilen bir esastı.

Rasûlullah'ın (s.a.) Medine'de Beyt-i Makdis'e Doğru Yönelişi, Evs Ve Hazrec Kabileleriyle Yahudileri Kaynaştırmak İçindi:

Rasûlullah (s.a.) Medine'ye gelince, gayretini Evs ve Hazrec [1162] kabileleriyle müttefikleri yahudilerin arasını kaynaştırmaya yöneltti. Kendisine destek verenler, insanlar için çıkarılmış olan ümmet onlardı. Mudar ve tabileri, Rasûlullah'ın (s.a.) en azılı düşmanları halini almışlar, ona insanların en uzağı olmuşlardı. Bu durumu değerlendiren Rasûlullah (s.a.) ictihâdda bulundu ve Beyt-i Makdis'i' kıble edinmeye hükmetti. Zira şeriatlarda kurbetler [1163] belirlenirken, peygamberin gönderilmiş olduğu kavmin, ona destek veren ve bütün insanlara karşı şahit tutulan ümmetin içinde bulunduğu halin dikkate alınması bir asıldır. Rasûlullah'ın (s.a.) bu özelliği taşıyan ümmeti, o anda Evs ve Hazrec'ti. Bunlar, yahudilere ait bilgileri kabule son derece yatkındılar. Nitekim bu hususu İbn Abbâs, *"Tarlanıza nasıl isterseniz öyle gelin."* [1164] âyetinin tefsiri esnasında şu sözleriyle ifade etmektedir:
"Bu kabile Ensar'dandı ve onlar putataparlardı. Onların yanında yahudiler de vardı. Onlar ehl-i kitaptı. Sözü edilen kabile yahudileri ilimce kendilerinden üstün görürlerdi. Dolayısıyla pekçok konuda onların yaptıklarına uyarlardı..." [1165]
Sonra şeriatların, hak din üzere olan milletlerin bilgi ve uygulamalarına -bir tahrif olmamış, aşırılığa kaçılmamış ise- uygun düşmesi de bir başka ilkedir. Böyle olması halinde onlar üzerine hüccet ikamesi daha tam olacak, şüphelerinin izalesi daha kolay sağlanmış olacaktır. O sırada semavî kitabı rivayet eden ve içindekilerle amel etme durumunda olanlar bizzat yahudilerdi.

Tekrar Ka'be'ye Yönelme:

Sonra Allah Teâlâ, âyetlerim muhkem kıldı ve peygamberini maslahata ve teşrî' kanuna daha uygun, daha kalıcı olan ilâhî hükme muttali eyledi. Bunu önceleri, onun kalbine ilkâ suretiyle yaptı. Bunun sonucu olarak Rasûlullah (s.a.), Ka'be'ye doğru yönelmesi için bir emir beklentisi içerisine girdi; yüzünü göğe çeviriyor ve Cibril'in bu doğrultuda bir emir getirmesini ve bunun da Kur'ân'da yer almasını umuyordu (ve öyle de oldu).
Öbür taraftan Rasûlullah (s.a.) İsmail şeriatı kalıntıları üzerinde bulunan ümmîler içerisinde peygamber olarak gönderilmişti. Allah Teâlâ, ilm-i ezelîsinde dinine destek verecek, arkasından Allah tarafından insanlara şahit tutulacak, ümmeti içerisinde Rasûlullah'ın (s.a.) halifeleri olacak kimselerin onlar (ümmî Araplar) olacağını; yahudilerden ise çok az sayıda kimse hariç kimsenin iman etmeyeceğini takdir buyurmuştu. Ka'be,

bütün Araplarca Allah'ın nişanelerinden sayılıyor; büyük küçük, uzak yakın herkes ona büyük saygı gösteriyordu. İbadet esnasında ona doğru yönelmek, bir sünnet olarak öteden beri yaygın bir şekilde devam ediyordu. Hal böyle iken onu terkedip de başka kıble aramanın manası yoktu.

Kıbleye Yönelmek Tamamlayıcı Şarttır; Aslî Şart Değildir:

Namaz kılarken kıbleye yönelmek, namazın daha kamil olması için aranılan bir şart olup, namazdan beklenen faydanın gerçekleşmesi için mutlaka olması gereken temel bir şart değildir. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.), karanlık bir gecede kıble tarafını araştırıp, başka bir yöne doğru namaz kılan (ve daha sonra da durumu farkeden) kimse hakkında şu âyeti okumuştur:

"Nereye yönelirseniz, Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır." [1166]

Bununla Rasûlullah (s.a.), zaruret halinde kıbleye dönülmek-sizin kılman namazın da caiz olacağına işaret buyurmuş olmaktadır.

---

[1] Onun bu arzusu tarafımızdan gerçekleştirilmiştir. (Ç).

[2] Ne tercümeye esas aldığımız bu baskıda, ne de diğer baskılarda maalesef hadislerin tahrici yapılmış değildir. Mümkün mertebe tarafımızdan yapılmıştır. (Ç)

[3] Melfûzâtu'ş-Şeyh Abdulaziz, s. 11, 40, 42, 43.

[4] Fethu'r-Rahmân kitabının önsözü, Delhi, H. 1294'den.

[5] Bkz. Ömer Rıza, Kur'ân Nedir?, 88.

[6] Manası şöyle: *"Buyur Tanrım, Buyur! Senin ortağın yoktur; ancak bir ortak ki o sana aittir, sen ona ve neyi varsa hepsine mâliksin."*

[7] Huccettullahi'l-bâliğa, 1/61.

[8] Huccettullahi'l-bâliğa, 1/59.

[9] Lokman: 31/25.

[10] En'âm: 6/41.

[11] İsrâ: 17/67.

[12] Huccettullahi'l-bâliğa, 1/125.

[13] Manası şöyle: *"Allah, doğurmamıştır, doğurulmamıştır; yani O ne baba olmuştur, ne de oğul."* Bu âyet, Hıristiyanların Allah inancını reddetmektedir.

[14] Huccettullahi'l-bâliğa, 1/63.

[15] Cilâu'l-ayneyn, s. 46'den.

[16] Bkz. Huccettullahi'l-bâliğa, 1/2.

[17] Ahzâb: 33/21.

[18] Miftâhu Künûzi's-sünne'ye yazdığı mukaddimede (s. Kâf)

[19] Bkz. et-Tefhîmâtu'1-ilâhiyye, 1/214-215.

[20] el-Cüz'ü'1-latîf fi tercemeti el-Abdi'd-Daîf, s. 4'den.

[21] Huccettullahi'l-bâliğa, 1/156.

[22] el-Vasâyâ (Farsça), s. 2-3'den.

[23] Huccettullahi'l-bâliğa, 1/150-153.

[24] Huccettullahi'l-bâliğa, 1/153.

[25] Ikdu'l-cîd, s. 36-38. Türkçe çevirisi, s. 172.

[26] Nisa: 4/65.

[27] el-Musaffâ, s. 12.

[28]

Bu konudaki görüşleri, ictihâd için ileri sürdüğü şartlar, ictihâd konusunda mevcut bulunan ifrat ve tefrit görüşleri tenkidi vb. için Bkz. Ikdu'l-cîd, (Türkçesi: Karaman, H., Dört Risale içerisinde), s. 151-222.

[29] Karaman, H., Dört Risale, 145.

[30] Karaman, H., Dört Risale, 142.

[31] Ra'd: 13/28

[32] el-Furkân, Şah Veliyyullah sayısı, s. 348-349'den.

[33] et-Tefhîmâtul-ilâhiyye, 2/ 246-247, el-Vasâyâ (Farsça), s. 24'den.

[34] Bkz. Fazlur Rahman, İslâm ve Çağdaşlık, 121-125.

[35] Delhi t.y.

[36] Sofuoğlu, M., İst. 1980.

[37] Delhi, Matba'a Ahmedî, t.y.

[38] Bkz. Müsevvâ, I, 18, 31.

[39] Birinci cildi Delhi Matba'a Fârûkî, ikinci cildi Matba'a Murtazî'de (1293) basılmıştır. Urduca çevirisi Kalküta, Matba'a Ahmedî 1294.

[40] Aligarh Matbaa Institü, t.y.

[41] Luknov 1329, Karaçi t.y.

[42] Lahor t.y., Karaçi t.y.

[43] Hindistan 1286, Bulak 1294, Beyrut t.y., Beyrut 1990.

[44] Karaman, H., İçtihad, Taklîd ve Telfîk Üzerine Dört Risale, İst. 1971.

[45] Delhi t.y., Luknov, t.y.

[46] Özen, Şükrü, Mezheplerin Doğuşu ve İçtihad Tartışması, Pınar Yayınları, İstanbul 1987 içerisinde.

[47] Delhi t.y.

[48] Delhi Matbaa Ahmedî, t.y.

[49] Bombay t.y.

[50] Islamic Press t.y.

[51] y.y. Matbaa Ahmedî, 1344.

[52] Haydarabad 1970, New Delhi 1981.

[53] Delhi, Matbaa Müctebâî, t.y.

[54] **Takrir:** Rasûlullah'ın (s.a.) huzurunda yapılan, ya da kendisine haber verilen bir şeyi tepkiyle karşılamayarak bir nevi onaylamış olmasıdır. Rasûlullah'ın (s.a.) yanlış olan bir şey karşısında susmama mecburiyeti, onun takrirlerinin de aynen söz ve fiillerinde olduğu gibi delii olması sonucunu doğurmuştur. (Ç)

[55] **Mensûh:** Hükmü yürürlükten kaldırılmış olana denir. (Ç)

[56] **Muhkem:** Nesh, tahsis, tevil... gibi yollarla değiştirmeye, söndürmeye ihtimali bulunmayana denir. (Ç)

[57] **Mercûh:** İki şeyden tercihe şayan olmayana denir. Karşıtı "râcih"tir. (Ç)

[58] **Mübrem:** Zarurî olup, vazgeçilemeyen. Burada "râcih" yerinde kullanılmış olmalıdır. (Ç)

[59] Araplar buna "hâtıbu leyi" tabir ederler. Gecenin köründe odun toplayan yaş-kuru, eğri-doğru demeden eline ne gelirse toplar; belki bu arada odun diye yılana bile sarılır. (Ç)

[60] Sel suyu bulanık olacağından, neyin ne olduğunu göremez. (Ç)

[61] Yani peygamberler doğru sözlü olduğu için onları tasdik etmek güzel bir şeydir. Ancak peygamberlerin getirdiği şeylerin hakikatine vakıf olup, onların insanlığın dünya ve âhiret saadetini sağlamak için geldiğini gördükten sonra ulaşılan iman derecesi ise daha da başkadır; çünkü kişi artık neye ve niçin inandığını da bilmektedir. (Ç)

[62] Allah vergisi oian Rabbani ilim. (Ç)

[63] Yûsuf: 12/53.

[64] Rasûlullah (s.a.) şöyle buyrmuştur: *"Kime bir ilim sorulur da onu gizlerse, kıyamet gününde Allahı ona ateşten bir gem vurur."* Bkz. Ebû Dâvûd, îlim, 9; Tirmizî, İlim, 3.

[65] En'âm: 6/149. Manası şöyle: "Kesin ve apaçık delil, ancak Allah'ındır."

[66] Buhârî, Bed'il-vahy, 1; îmân, 41; Müslim, İmâre, 155; Ebû Dâvûd, Talâk, 11.

[67]

Hacc: 22/37.
[68]
Tâhâ: 20/14.
[69]
Yani sabah ve ikindi namazlarını elinizden geldiğince kaçırmamaya bakın. Hadis için Bkz. Buhârî, Mevâkît, 16, Tevhîd, 24; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16.
[70]
Âl-i İmrân: 3/180.
[71]
Müslim, îmân, 31; Nesâî, Zekât, 1.
[72]
Bakara: 2/183.
[73]
Buhârî, Savm, 10; Müslim, Nikâh, 1.
[74]
Âl-i İmrân: 3/96.
[75]
Bakara: 2/158.
[76]
Bakara: 2/179.
[77]
Mâide: 5/95.
[78]
Enfâl: 8/39.
[79]
Tirmizî, Vitr, 16.
[80]
Buhârî, Vudû, 26; Müslim, Taharet, 78.
[81]
Buhârî, Bed'u'1-halk, 11; Müslim, Taharet, 23.
[82]
Tirmizî, Taharet, 57; Ahmed, 1/256.
[83]
Buhârî, İsti'zân, 11; Müslim, Edeb, 41
[84]
Ebû Dâvûd, Taharet, 38; Tirmizî, Taharet, 69.
[85]
Yani sürekli girer, çıkarlar, etramızdan hiç ayrılmazlar. Bu itibarla onlardan sakınmakta, her zaman için onların su vb. şeylere bakmasını önlemekte büyük zorluklar vardır. Zorlukların kaldırılması ise şeriatın amaçlarından biridir. (Ç)
[86]
Bkz. Müslim, Nikâh, 140, Ebû Dâvûd, Tıbb, 16; Tirmizî, Tıbb, 27.
[87]
Müslim, Müsâfirîn, 290.
[88]
Kenzul-ummâl, 11/32754.
[89]
Bunu tek parça elbise içerisinde namaz kılmanın hükmünü soran kimseye cevap olarak söylemiştir, Bkz. Müslim, Salât, 275. (Ç)
[90]
Bakara: 2/187.
[91]
İrşad mahiyetiyle kâh müjdeleyici, kâh korkutucu olarak gelen nasslar. (Ç)
[92]
Hadisin bundan sonraki kısmı, yirmi beş derecelik fazla sevabın nedenini açıklamaktadır. (Ç)
[93]
Bkz. Buhârî, Ezan, 30, Salât, 87; Müslim, Mesâcid, 245 vd.
[94]
Müslim, Zekât, 52; Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12, Edeb, 160; Ahmed, 5/167.
[95]
Nesâî, Tahrîm, 29; İbn Mâce, Fiten, 11.
[96]
Meâlimu's-sünnen sahibi Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Büstî. (ö. 388)
[97]
Nâşir'in koyduğu başlığı yanlış bulduk ve müellifin maksadım dikkate alarak bu şekilde değiştirdik. (Ç)
[98]
İnşâ: Olmayan bir şeye vücud vermektir. (Ç)
[99]
Yani bîr şeyin vacipliğini ya da haramlığını şeriat koymaz; bunlar özellik olarak o şeyde haddizatında mevcut bulunur. Şeriat ise onda bulunan bu özellikleri açığa vurmuş olur. (Ç)
[100]
Nitekim doktor, ne hastalıkları ne de onlara uygun gelecek ilaçlan kendisi koymaz; o sadece keşfeder. (Ç)
[101]
Buharı, Terâvîh, 1.
[102]
Ebû Dâvûd, Sünne, 6.
[103]
Buhârî, İ'tisâm, 2; Tirmizi, Edeb, 86.
[104]
Araplar bir casus gönderdiğinde, eğer o düşman askerini görürse kavmine soyunarak çıplak vaziyette döner ve onları uyarırdı. Daha etkin olması için böyle yaparlardı.
[105]
Buhârî, İ'tisâm, ; Müslim, Fedâil, 16.
[106]

Benzeri bir hadis için Bkz. Müslim, Birr, 55.

[107]
Buhârî, îmân, 39, Büyü, 2; Müslim, Müsâkât, 107-108; Ebû Dâvûd, Büyü, 3 ; Tirmizî, Büyü, 1.

[108]
"Yaban eşeğini avlayan, başka ava ihtiyaç duymaz; çünkü bütün av onun içinde." manasında bir atasözü. (Ç)

[109]
Bakara: 2/260.

[110]
Şî'a'dan İsmâiliyye fırkası.

[111]
Zındık İbnu'r-Ravendi.

[112]
Musarrât: Sütlü gözükmesi için satılmadan önce bir kaç gün sağılmayan hayvana denilir. Rasûlullah (s.a.) bu isimle anılan hadisinde bunu yasaklamış, bu yolla aldatılan müşteriyi üç gün muhayyer bırakmış ve eğer reddedecek olursa, mal ile birlikte bir sâ' da yiyecek vermesini istemiştir, Bkz. Buhârî, Büyü, 64; Müslim, Büyü, 1.

[113]
Kulleteyn: İki külle demektir. Külle, ise beşyüz rıtıl alan büyük küpe denmektedir. Bu hadise göre, su iki külle miktarına ulaşınca, evsafı değişmedikçe akarsu gibi necaset tutmamaktadır, Bkz. Ebû Dâvûd, Taharet, 33; Tirmizî, Taharet, 50.

[114]
Allah vergisi olan Rabbani ilim. (Ç)

[115]
Heyûlâ: Madde. Bütün cisimlerin ilk maddesi olduğu varsayılan madde. (Ç)

[116]
İtikatta bir mezheptir, H. 324 de vefat eden el-Hasen el-Eş'arî'nin tabilerine denmektedir.

[117]
İtikatta bir mezheptir. H. 333 de vefat eden Ebû'l-Mansûr el-Mâtürîdî'nin tabilerine denmektedir.

[118]
Önce geçen âlimler. (Ç)

[119]
İstitrat: Konu ile ilgili olmadığı halde yeri gelmişken sözü edilen şey. (Ç)

[120]
Hûd: 11/88.

[121]
Müellifin çok önemli terimlerinden biri olan bu kelimeden sosyal ihtiyaçlar, kamu kurum ve kuruluşları kastedilmektedir. (Ç)

[122]
Buhâri, Bed'u'1-halk, 1. Bu haliyle hadis, âlemin zaman bakımından hadis olduğuna delâlet etmez. Ancak hadis bazı Sünen kitaplarında "Onunla beraber başka bir şey yoktu." şeklindedir ve bu ifade zaman bakımından hâdisliğe delâlet eder.

[123]
Bkz. Rahman: 55/15.

[124]
Buhârî, Tıbb, 8.

[125]
Buhârî, Tıbb, 7.

[126]
Ahmed, 1/293.

[127]
Tirmizî, Tıbb, 30.

[128]
Hayber kalesinde Hz. Ali'nin gösterdiği fevkalâdelikler gibi.

[129]
Bkz. Buhârî, Tefsir, Sûre 47, Tevhîd, 35; Müslim, Birr, 16.

[130]
Müslim, Müsâfirîn, 252.

[131]
Ahmed, 2/362.

[132]
Ahmed, 4/391.

[133]
Kenzu'l-ummâl, 7/20910.

[134]
Kenzu'l-ıımmâ!, 3/8579.

[135]
Buhârî, Medîne, 8; Müslim, Fiten, 9.

[136]
Buhârî, Bed'i'1-halk, 6; Müslim, îmân, 264.

[137]
Buhârî, Küsûf, 9; Müslim, Küsûf, 18.

[138]
Bkz. Buhârî, Ezan, 91, Küsûf, 9; Müslim, Küsûf, 17.

[139]
Müslim, Cennet, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 22.

[140]
Kaynağı bulunamamıştır.

[141]
İthaf, 1/455.

[142]
Kaynağı bulunamamıştır. Muhtemelen Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri hakkında olmalıdır, (Bkz. Davudoğlu, Müslim Şerhi, 4/372)

[143]
Buhâvî, Tefsîru sûre 9/1; Müslim, Cennet, 43.

[144]
Meryem: 19/17.

[145] Zira: Parmak ucundan dirseğe kadar olan bir ölçü birimi, endaze; 75-90 cm. arasında değişen şekilleri vardır. (Ç)
[146] Dârimî, Rikâk, 94; Ahmed, 3/38.
[147] İbn Mâce, Zühd, 32.
[148] Duhân: 44/10.
[149] Gâfir/Mü'min: 40/7-9.
[150] Buhârî, 6/100, 152; Tirmizî, 3223; Kenzu'l-ummâl, 17672.
[151] Müslim, Selâm, 124.
[152] Ahmed, 4/66.
[153] Buhârî, Edeb, 41; Müslim, Birr, 157.
[154] Buhârî, Ezan, 30; Ahmed, 1/379, 465; Müslim, Mesâcid, 245.
[155] Yani onun yerine yenisini ver. (C)
[156] Buhârî, Zekât, 27; Müslim, Zekât, 57.
[157] Metinde geçen "el-meleu's-sâfil kelimesinden maksat yeryüzünü tedvirle görevli meleklerle onlara katılanlardır. (Ç)
[158] Rasûlullah (s.a.) bir duasında: *"Allah'ım! Beni Nediyyi-i a'lâ'ya dahil kıl!"* Yani: *"Beni meleklerden Mele-i a'lâ zümresi ile beraber kıl!"* buyurmuştur, Bkz. Nihâye, 5/36. (Ç)
[159] Fecr: 89/27-30.
[160] Tirmizî, Menâkıb, 29.
[161] Duhân: 44/4.
[162] Gâfir/Mü'min: 40/7-9.
[163] Gâfir/Mü'min: 40/7-9.
[164] Ahzâb: 33/62.
[165] Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Tirmizî, Tefsir, 2/1.
[166] Menâkıbul-ensâr, 51; Ahmed, 3/108.
[167] Tirmizî, Kader, 11.
[168] Buhâri, Tefsir, 11/2.
[169] Rahman: 55/29.
[170] Bu terimler daha önce geçmişti.
[171] Yani Süreyya.
[172] Ahmed, 2/341; Kenzu'l-ummâl, 7/21614.
[173] Ebû Dâvûd, Tıbb, 2; İbn Mâce, Edeb, 28; Ahmed, 1/227.
[174] Bkz. Buhârî, Meğâzî, 35; Tirmizî, Tefsir, 56/4; Ahmed, 1/108.
[175] Buhârî, Bed'u'1-halk, 6.
[176] Âl-i İmrân: 3/156.
[177] Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münâfikîn, 72.
[178] Bkz. Ebû Dâvûd, Tereccül, 18; Ahmed, 2/226, 4/163.
[179] İsrâ: 17/85. Soruyu soranlar Yahudilerdir.
[180] Yani Muhammed ümmetinden. (Ç)
[181] Eski tıbba göre insan bedenindeki dört unsur: Kan, balgam, sevda ve safra. (Ç)
[182] Yeryüzüne ait, semavî ya da ilâhî değil. (Ç)
[183] Berzah âlemi: Dünya ile âhiret arasındaki âleme denmektedir.
[184] Üç tür mevâlîd âlemi vardır:

i) Madenler,
ii) Bitkiler,
iii) Canlılar. (Ç)

[185] Ahzâb: 33/72-73.

[186] Ta'lîl için olması, mana bakımından tutmamaktadır. Çünkü bu arzetme fiilinin amacı olsa, o zaman mana "insanları cezalandırmak ya da mükafaatlandırmak için emaneti arzetti." demek olur. Bu hem manasız hem de, Allah'ın fiillerinin bir garazla muallel olması sonucunu gerektirir. İnsanın üstlenmesinin gerekçesi olsa, o zaman, Allah Teâlâ'nın azap etmesi ya da mükafaatlandırmasımn, insanın emaneti yüklenmesindeki garazı olması sahih olmaz. Çünkü garaz, faili ihtiyarî fiile iten şeydir. Buradaki yüklenmeden maksat kabiliyet ve yetenektir. Bu ise ihtiyarî bir şey değildir. Bu itibarla âyetteki lâm harfinin "akıbet lamı" olması taayyün etmektedir. Nitekim "Li yekûne lehum adüvven ve hazenâ" âyetinde de durum aynıdır.

[187] Leyl: 92/5-10.

[188] İsrâ: 17/20.

[189] Yani uzak cinsi, yani bütün varlıklar.

[190] Hacc: 22/18.

[191] Yani geçmiş ümmetlere vermiş olduğu cezalar vb.

[192] Gâfir/Mü'min: 40/7-9.

[193] Duhân: 44/4.

[194] Tâhâ: 20/41.

[195] Yani ateşin, suyun tabiatına etkisi gibi, melekler de insanın tabiatına etki eder. (Ç)

[196] Ra'd: 13/11.

[197] Enbiyâ: 21/92.

[198] Buhârî, Enbiyâ, 48; Müslim, Fedâil, 143.

[199] Araplar bir casus gönderdiğinde, eğer o düşman askerini görürse kavmine soyunarak çıplak vaziyette döner ve onları uyarırdı. Daha etkin olması için böyle yaparlardı.

[200] Buhârî, İ'tisâm, 2; Müslim, Fedâil, 16.

[201] Enfâl: 8/42.

[202] Ahmed, 6/443.

[203] Tirmizî, Fiten, 26; Ahmed, 3/19.

[204] Hadisin devamı şöyle: *"Onların câhiliyet devrinde hayırlı olanları, dinin özünü kavramak şartıyla İslâm'da da hayırlıdırlar. Ruhlar da (ezelde) bir arada bulunan topluluklardır. (Ruhlar âleminde) birbiriyle tanışık olanlar kaynaşır, tanışık olmayanlar ayrılırlar."* Buhârî, Enbiyâ, 2; Müslim, Birr, 159-160; Ebû Dâvûd, Edeb, 16. (Ç)

[205] İsrâ: 17/84.

[206] Bundan sonra bunu "üst melekî güç" diye ifade edeceğiz. (Ç)

[207] Bundan sonra bunu da "alt melekî güç" diye ifade edeceğiz. (Ç)

[208] Vird kelimesinin çoğuludur. Kişinin her gün okumayı âdet edindiği dua ve zikir demektir.

[209] Yûsuf: 12/38.

[210] *"Eğer bir dağın yer değiştirdiğini duyarsanız inanınız; fakat bir insanın huyunu değiştirdiğini duyarsanız inanmayınız. Çünkü o, yaratıldığı hal üzere olur."* hadisi. Ahmed, 6/443. (Ç)

[211] Muhammed b. Şîrîn: Basralıdır ve zamanının ileri gelen din âlimlerindendir. Kendisi tâbiîndendir. Rüya tabirleriyle meşhur olmuştur. Basra'da H. 110/ M. 729 da vefat etmiştir. (Ç)

[212] İsrâ: 17/13-14.

[213] Bkz. Müslim, Birr, 55.

[214] Buhârî, Kader, 9; Müslim, Kader, 21.

[215] Müslim, îmân, 231.

[216] Heyûlâ, misâl alemindeki maddenin karşılığıdır. (Ç)

[217] Hûd: 11/114.

[218] Zümer: 39/65.

[219]

"Kâlu belâ..." âyetine işarettir, Bkz. A'râf: 7/172. (Ç)
[220] Buhârî, Kader, 9; Müslim, Kader, 21.
[221] Bir adam rüyasında, kendisini insanların ağızlarını ve cinsel organlarını mühürlerken görmüş. Rüyasını İbn Sîrîn'e anlatmış. O şöyle cevap vermiş:
"Galiba sen, ezanı vaktinden önce okuyan bir müezzinsin; insanları böylece sahur vakti yemek-içmekten ve cinsî ilişkiden alıkoyuyorsun."
[222] **Mücâzât:** İşlenilen amellere karşılık vermek demektir. İyi olanların ödüllendirilmesi, kötülerinin de cezalandırılmasını içeren bu kelimenin manasını tam olarak karşılayacak bir kelime bulamadığımızdan bir kaç kelime ile ifade yerine aynen korunmasını tercih ettik. (Ç)
[223] Bakara: 2/81.
[224] Bakara: 2/161-162.
[225] Yûnus: 10/49.
[226] Şûra: 42/30.
[227] Mâide: 5/66.
[228] Bkz. Kalem/Nûn: 68/18-33.
[229] Bakara: 2/284.
[230] Nisa: 4/123.
[231] Buraya alınan hadiste eksiklik ve hatalar var. Bu yüzden hadisi Ahmed, Müsned, 6/218 (ve İbn Kesîr, 1/340) deki rivayeti esas alarak çevirdik. Hadisin baştarafı da şöyledir:
Ali b. Zeyd annesinden nakleder: Hz. Aişe'ye, *"Gönlünüzde olanları açığa vursanız da gizleseniz de farketmez; Allah onunla sizi sorguya çeker..."; "Kim bir kötülük işlerse, karşılığını görür."* âyetleri hakkında sordum. Şöyle dedi:
"Ben bunları Rasûlullah'a (s.a.) sorduğumdan beri bana bu konuda hiç kimse sormamıştı. Rasûlullah (s.a.) bana şöyle buyurmuştu:
"Ey Aişe! Bu, Allah Teâlâ'nın, kulu, kendisine isabet eden humma..." (Ç)
[232] Eski tıbba göre insan bedeni dört hılttan (ç. ahlat) meydana gelir. Bunlar safra, kan, sevda ve balgamdır. (Ç)
[233] Kişinin elinden nimetlerin alınması, başına musibetlerin gelmesi vb. yoluyla olan ve dış âlemde cereyan eden mücâzât kastedilmelidir. (Ç)
[234] **Erze:** Lebnan çamı ya da katran denilen sert ve cüsseli bir ağaç. Bkz. Armenag K. Bedevian, Polyglottic Dictionary of Plan t Names, md. 924 (Ç)
[235] Buhârî, Merdâ, 1; Tevhîd, 31; Müslim, Münâfıkîn, 60.
[236] Buhârî, Merdâ, 3; Müslim, Birr, 45.
[237] A'râf: 7/94-97.
[238] Rahman: 55/31.
[239] Unsurlar (ç. anâsır): Ateş, su, toprak ve havadır. (Ç)
[240] Yani melekeye sahip olmak ayrı, o melekeler sayesinde bir iş yapmak ayrıdır. Organlar, sadece fiillerin işlenmesinde araç olmakta, hiçbir zaman yeteneklerin kaynağı olmamaktadır. Dolayısıyla nefs-i natıkanın sahip olduğu bu yetenekler organların ortadan kalkmasıyla yok olmaz; onlar var olmaya devam ederler. (Ç)
[241] Yani giyim kuşamla ilgili davranışları mücerred kavmine uyma saikiyle olup, buna kalbinden gelen itici bir güç yoktur.(Ç)
[242] Zümer: 39/56.
[243] Görme, işitme.., gibi işlevlerin hepsini yapabilen ortak duyu. (Ç)
[244] Cafer b. Ebî Tâlib, Mute savaşında komutan olarak savaşırken bir kolunu kaybetmiş, bu defa sancağı öbür koluyla kavrarken o kolunu da kaybetmiş ve şehit düşmüştü. İki kanat, bu iki kola mukabil olarak zikredilmiştir. (Ç)
[245] Tirmizî, Menâkıb, 29.
[246] Al-i İmrân: 3/169-170.
[247] Yani melekî güçleri ile hayvani güçleri anlaşmalı olan kimselerdir. (Ç)
[248] Yani her doğan yaratılış safiyeti üzere doğar; sonradan çeşitli baskı, telkin, eğitim ve benzeri yollarla safiyetini yitirmeyen çocuk büyüdüğünde kendisine İslâm'ın anlatılması halinde onu kabul eder. Çünkü İslâm da fıtrat dinidir. (Ç)
[249] Buhârî, Cenaiz, 92, 80; Müslim, Kader, 22-24.
[250] Yani fıtrat üzere yaratılmış çocuğu. (Ç)
[251] Buhârî, Cenaiz, 92, 80; Müslim, Kader, 22-24.
[252] Kaynağı bulunamamıştır.
[253] Bkz. Sâd: 38/21-26.

[254] İyice araştırılırsa görülecektir ki, bu konuda Hz. Davud'a (s.a.) nisbet edilen israilî haberlerin çoğu asılsızdır. Güya Hz. Davud, Evriyâ'nın karısına göz koymuş ve onu almak için de kocasını savaşa göndermiş ve böylece öldürülmesini ve hanımın kendisine kalmasını planlamıştır. Hz. Davud, masum bir peygamber olarak bu gibi yakıştırmalardan uzaktır. Kaldı ki Kur'ân'da zikredilen olayda bu anlatılanları yakından ya da uzaktan destekleyecek bir husus da bulunmamaktadır. Kur'ân'dan anlaşılan şudur: Hz. Davud, kendisine arzedilen davada aceleci davranmış ve henüz karşı tarafı dinlemeden hüküm vermeye kalkışmıştır. Onun Kur'ân'da sözü edilen tevbesinin sebebi -özellikle de kendisine hikmet ve haklıyı haksızdan ayırma kabiliyeti verilmiş iken- işte bu aceleci tavrıdır.
Bu konuda Bkz. Çantay, Meâl, 2/812. (Ç)

[255] Tabiîn âlimlerinin büyüklerindendir.

[256] Hz. Osman'ın (r.a.) kabri, onlarınkinden ayrı yerdedir.(Ç)

[257] Kenzu'l-ummâl, 11/33186.

[258] Tirmizî, Cennet, 11.

[259] Buhârî, Hars, 20 (3/73).

[260] Yani tabiatında ilham edilmiş olarak mevcut bulunan ihtiyaçların giderilmesi bilgisine. (Ç)

[261] Rukye, bir tür afsunlamadır; caiz olanı ve olmayanı vardır. (Ç)

[262] Usul, furû, kardeş ve kardeş çocuklarının.., dışında evlenmeleri şer'an caiz olan yakın akrabalar arasında yapılan evliliklerde bile birçok sakıncanın bulunduğu, neslin cıhzlaştığı, sakat doğum oranlarının diğer akraba olmayan evliliklere göre daha fazla olduğu tecrübe ile sabittir: Hem Hz. Peygamber'e (s.a,), hem de Hz. Ömer'e (r.a.) nisbet edilen ve yakın akraba evliliklerinde bulunulmamasını tavsiye (emir değil) eden sözler vardır. (Ç)

[263] Bu cümle tercümeye esas aldığımız baskıda yoktur; düşmüş olmalıdır. (Ç)

[264] Bir eşyayı geçici olarak kullanması için vermek, eğreti. (Ç)

[265] Tarla birinden, emek birinden olan ortaklık. (Ç)

[266] Emek-sermaye ortaklığı. (Ç)

[267] Bireylerin yaptıkları ya da karşılaştıkları zararları ödemede güçlük çekmeleri âkile sistemi gibi dayanışma gruplarını, sigorta gibi yeni yeni akitleri otaya çıkarmıştır. (Ç)

[268] Bu kayıt, Kur'ân âyetinde de geçer ve ihtirazı olmayıp ittifakîdir. Yani vakıaya uygun olarak gelmiş bir kayıttır; şart manası içermez. Dolayısıyla ribanın haramlığı için kat kat olması şartı yoktur. (Ç)

[269] Malların iyisini öne koymak vb. gibi yollarla yapılan müşteriyi aldatma şekli. (Ç)

[270] İki şahit gibi. (Ç)

[271] Şeriat lisanında "zan" yüzde ellinin üzerinde, fakat yüzde yüz kesinlikte olmayan bilgi ifade eder. Bu bilgi, itikat konusunda geçerli olmamakla birlikte muamelât konusunda bir dayanaktır ve kendisiyle amel etmek gerekir. (Ç)

[272] Müellif sanki günümüz Türkiye'sinden bahseder gibidir. Kendisini rahmetle yadederiz. (Ç)

[273] Hangi tarafın davacı, hangi tarafın davalı olduğunun tespiti ve davacıdan delil ikamesini istemesi, ondan sonra da serdedilen delillerin değerlendirmesini yaparak hükme varması kadının yapacağı en önemli iş olmaktadır. (Ç)

[274] Bakara: 2/246.

[275] Hacc: 22/40.

[276] Bakara: 2/193.

[277] Hutbede adının anılması gibi. (Ç)

[278] Taşa tutarak öldürme. (Ç)

[279] Meselâ, arının petek ve bal yapma; örümceğin örgü ve geometrik desenler; ipek böceğinin koza örme sanatı.., gibi. (Ç)

[280] Bakara: 2/18.

[281] Nûr: 24/35.

[282] Yani vecd sahiplerinin.

[283] Yani mutluluğu elde etmek için girişilen hayvani gücün ıslâhı yolu. (Ç)

[284] Hayırlı işlerde öne geçenler" anlamında. (Ç)

[285] "Sağcılar, cennetlikler" anlamında. (Ç)

[286] Taharet iki kısma ayrılmaktadır:
a) Hadesten taharet. Bu, cünüplük, abdestsizlik gibi manevî kirlerden arınmak demektir.
b) Necasetten taharet. Bu da gözle görülebilen maddî pisliklerden temizlenme demektir. Müellif, burada her ikisini de kastetmektedir. (Ç)

[287]

Ortak işlevli duyu. (Ç)
[288]
"Hoşgörü, cömertlik..." gibi manaları olan bu "semahat" kelimesinden müellifin burada kastettiği mana, daha geniş bir mahiyet arzetmektedir. Bu yüzden olduğu gibi koruduk. (Ç)
[289]
Müslim, Tevbe, 29-30.
[290]
Yani:
1. Allah'ın nimetlerinin hatırlatılması yöntemi,
2. Allah'ın günlerinin hatırlatılması yöntemi,
3. Korkutma ve müjdeleme, iyilik ve kötülüğün özelliklerini açıklama yöntemi.
[291]
Müellife göre "fıtrat", daha önce de geçtiği üzere, temizlik, huşu, semahat ve adaletten oluşan dört hasletin bir araya gelmesi sonucunda oluşan hale denmektedir. (Ç)
[292]
Bkz. Bakara: 2/266.
[293]
Bkz. İbrahim: 14/18.
[294]
Akıldan çok duygulara hitabeden delil. (Ç)
[295]
Yani şirk koşma ve teşbih.
[296]
Allah Teâlâ, kendisini kullarına tanıtırken, Yüce Zâtını "melik=hükümdar" seviyesine indirerek anlatmış ve onunla ilgili terimleri kullanmıştır. Başkent (ümmü'1-kurâ), yasak bölge (harem), saray (beytullah), taht (arş ve kürsî), ordular (melâike), elçiler (rusül).., gibi Böylece, insanlar tarafından kolayca anlaşılması amaçlanmıştır. (Ç)
[297]
İnce bir perde idi ve Hz. Âişe'ye ait bulunuyordu. Rasûlullah (s.a.) onu yerinden indirdi, çünkü Cibril (s.a.) onun bulunduğu yere girmekten çekinmişti. Zira melekler, içerisinde köpek ve suret bulunan eve girmezler.
[298]
Rasûlullah (s.a.) bunu, namaz kılarken nakışları zihnini meşgul ettiği için çıkarmıştı.
[299]
Yani ilmî tedbirler ile amelî tedbirlerden. (Ç)
[300]
Tirmizî, Duâ, 98; İbn Mâce, Edeb, 58.
[301]
Varlığı, zâtının gereği ve zorunlu olan; yokluğu asla düşünülemeyen varhk. (Ç)
[302]
Meselâ: *"Andalsun onlara: 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, elbette 'Onları, çok üstün, çok bilen Allah yarattı' diyeceklerdir."* Zuhruf: 43/9 âyetinde olduğu gibi.
Buna benzer diğer âyetler için Bkz. Ankebut: 29/61, Lokman: 31/25, Zümer: 39/38, Zuhruf: 43/87. (Ç)
[303]
Böylece şirk inancının asıl çıkış noktasını reddetmiştir. (Ç)
[304]
Bununla da şirk inancının sonradan aldığı şekli reddetmiştir. (Ç)
[305]
A'râf: 7/195.
[306]
Dolayısıyla oğlu olamayacağını ve kendisinin bundan münezzeh bulunduğunu... (Ç)
[307]
Meselâ Bkz. Yâsîn: 36/82.
[308]
Yâsîn: 36/82.
[309]
Hadis şöyle: "Sizden önceki ümmetlerden bir adam vardı. Allah kendisine bol mal vermişti. Öleceğini anladığında çocuklarını topladı ve onlara:
"Ben size nasıl bir baba oldum?" dedi. Çocuklar:
"Hayırlı bir baba oldun." dediler. Adam çocuklarına:
"Ben hayatımda en küçük bir hayır işlemedim; öldüğüm zaman beni yakın, sonra kemiklerimi iyice öğütün, sonra da şiddetli rüzgarlı bir günde külümü yele savurun!" dedi. Çocukları da öyle yaptılar. Allah Teâlâ, onun küllerini bir araya topladı, tekrar diriltti ve kendisine:
"Seni böyle yapmaya iten şey ne idi?" diye sordu. Adam:
“Korkum!” diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onu rahmetiyle karşıladı. (Buhari, Enbiyâ, 54 (4/152)) (Ç)
[310]
Bkz. Ebû Dâvûd, Tereccül, 18; Ahmed, 2/226, 4/163.
[311]
Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-Nebiyy, 5; Ebû Dâvûd, Edeb, 9.
[312]
Lât, Uzzâ, Menât, Yeğûs, Ye'ûk.., gibi. Bunlar, cahiliye döneminde Arapların tapmakta oldukları putların adlarıdır.
[313]
Metin böyle. Ancak bu söz, konunun akışına uygun düşmemektedir. Konunun gelişine göre şöyle demesi gerekirdi:
"Eğer onların bu secdesi, ibadet secdesi ise, bu bir küfürdür; eğer selâm secdesi ise, o zaman bu meleklerin Hz. Âdem'e, kardeşlerin Hz. Yûsuf'a olan secdeleri kabilinden olur..."
[314]
Manası şöyle: *"Buyur Tanrım, Buyur! Senin ortağın yoktur; ancak bir ortak ki o sana aittir, sen ona ve neyi varsa hepsine mâliksin."* Bkz. Müslim, Hacc, 22.
[315]
Yani, maslahat ve mefsedet her zaman için açık ve munzabıt değildir. Bunun için, onun yerine açık ve munzabıt bulunan, göreceli olmayan illetlerin ikâmesi yoluna gidilir. Meselâ, yolculuk halinde meşakkatin kaldırılması maslahatına binaen namazların kısaltılması, oruç tutmama ruhsatı vb. getirilmiştir. Meşakkat, değişken, göreceli ve munzabıt olmayan bir şeydir. Onun için hükme medar olarak onun alınması kapalılık doğurur. Öyle ise, kendisi bulunduğu zaman meşakkat de bulunan bizzat "yolculuk" halinin kendisini hükme esas almak ilke olmalıdır. Şeriatın hükümlerin konulusu sırasında tuttuğu yol işte budur.(Ç)
[316]
Fussılet: 41/37.

[317]
Neml: 27/59-64.
[318]
Fatiha: 1/5.
[319]
Cinn: 72/18.
[320]
En'âm: 6/41.
[321]
Meselâ Bkz. En'âm: 6/100, Nahl: 16/57, Saffât: 37/149-153, Zuhruf: 43/16, Tür: 52/59; Mâide: 5/18. (Ç)
[322]
Tevbe: 9/31.
[323]
Bkz. İbn Kesîr, 2/348.
[324]
Mâide: 5/103.
Bahîra: Beş kere doğuran ve beşinci yavrusu dişi olan devedir. Kulağı çentilir, sağılmaz, sütü putlara bırakılırdı.
Sâibe: Sütünden yalnız misafirlerin faydalanabileceği, putlar adına salıverilen develerdi.
Vasile: Biri erkek, diğeri dişi olmak üzere ikiz doğuran koyun veya devedir. Bu durumda erkek yavruyu putlara kurban ederlerdi.
Hâm: On nesli dölleyen erkek deveye denir. O da, sırtını korudu düşüncesiyle serbest bırakılırdı. (Ç)
[325]
Tirmizî, Nüzûr, 9; Nesâî, Eymân, 4; İbn Mâce, Keffârât, 2.
[326]
Yemîn-i gamûs: Yalan yere edilen yemindir. Sahibini cehenneme daldıracağı için bu isim verilmiştir.
[327]
Buharı, Mescidu Mekke, 1, 6, Savm, 76; Müslim, Hacc, 415, 511.
[328]
A'râf: 7/189-190.
[329]
Başlığı bu şekilde değiştirmeyi uygun bulduk.(Ç)
[330]
Manası şöyle: *"Allah, doğurmamıştır, doğurulmamıştır; yani O ne baba olmuştur, ne de oğul."* Bu âyet, Hıristiyanların Allah inancını reddetmektedir. (Ç)
[331]
Hadis, ibn Abbâs'ın (r.a.) rivayetinden olmaktadır ve şöyledir: "Bir grup Allah Teâlâ'nın zatı hakkında tefekkür ettiler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.): *“Yaratıklar hakkında tefekkür edin, Yaratıcı hakkında tefekkür etmeyin! Çünkü siz, O'nu hakkıyla değerlendiremezsiniz.”* buyurdu. el-Irâkî, şöyle demiştir: Bu hadisi Ebû Nuaym, Hilye'de zayıf bir isnadla rivayet etmiştir. el-Isfahânî de, nisbeten ondan daha sahih bir isnadla et-Terğîb ve't-terhîb'de rivayet etmiştir. Ebû'ş-Şeyh de aynı şekilde rivayet etmiştir. Buna göre, hadis her halükârda mana itibarıyla sahih olmaktadır.
[332]
Necm: 53/42.
[333]
Bkz. Kenzu'l-ummâl, 3/5705, 5708; İbn Kesîr, 4/259.
[334]
Buhari, Tefsir, Sûre, 11/2; Tevhîd, 19, 22; Tirmizî, Tefsîr, Sûre, 5/3.
[335]
Mâide: 5/3. Bu, en son inen âyet kabul edilir.
[336]
Buhârî, İlim, 9, 10; Müslim, Kasâme, 29; Tirmizî, Hacc, 1.
[337]
Şurâ: 42/11.
[338]
"Belkefe", "Bilâ keyf" ifadesinden türetilmiştir. Yani "Allah'ın eli..." gibi ifadeleri olduğu gibi kabul eden; fakat keyfiyeti üzerinde düşünme-yip “bilâ keyf” diyerek geçiştirenler manasmda kullanılır olmuş bir kelimedir. Bu ve benzeri kelimeler Abbasîler döneminde kullanılmış olmakla birlikte diğer fiiller gibi bir kökleri yoktur. Benzeri fiiller şunlardır: Besmele, Havkale, hamdele.., gibi. Manaları: Bismillâhirrahmânirrahîm dedi, Lâ havle çekti, el-Hamdu lillah dedi, şeklindedir.
[339]
Yani bu konuda ictihâdla ya da başka bir yolla Allah'a ait isim ve sıfatlar ortaya atamayız; Kur'ân ve sünnette O'na isim ve sıfat olarak ne gelmişse onlarla yetinmek ve öteye geçmemek zorundayız.
[340]
Şûra: 42/51.
[341]
Buhârî, Mevâkît, 16, 26, Ezan, 129; Tefsîru Sûre, 50/2.
[342]
Kaynağı bulunamamıştır.
[343]
Kenzu'l-ummâl, 1/622.
[344]
Elest bezminde verilen yeminin. (Ç)
[345]
Ra'd: 13/39.
[346]
Buhârî, Medine, 8; Müslim, Fiten, 9.
[347]
Buhârî, Bed'i'1-halk, 6; Müslim, İmân, 264.
[348]
Bkz. Buhârî, Ezan, 91, Küsûf, 9; Müslim, Küsûf, 17.
[349]
İthaf, 1/455.
[350]
Müslim, Cennet, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 22.
[351]

Bu hadislerin bir kısmı daha önce metin olarak "Âlem-i misâl" bahsinde geçmişti, (Bkz. s. 52 vd). (Ç)
[352]
Bir tür afsunlama. (Ç)
[353]
Hadis şöyle: Rasûlullah'a (s.a.) soruldu:
"Tedavi olduğumuz ilaçlar, yaptığımız rukyeler (afsunlar), sığındığımız sığmaklar hakkında ne buyurursun? Acaba bunlar, takdir-i ilâhîden bir şeyi geri çevirir mi?" Rasûlullah (s.a.) onlara cevaben:
"Bunlar, Allah'ın kaderi cümlesindendir." buyurdu (Bkz. İbn Mâce, Tıbb, 1). Yani, Allah Teâlâ, sebepleri ve müsebbebleri takdir etmiş ve müsebbeplerin olmasını sebeplere bağlamıştır. Bu durumda, sebeplerin bulunması halinde müsebbeblerin meydana gelmesi de Allah'ın kaderi cümlesinden olmaktadır. (Ç)
[354]
Hz. Ömer, Şam'a giderken Tebûk vadisinde bulunan Serğ (veya Serağ) köyüne geldiğinde Şam'da veba hastalığı olduğunu öğrenir ve bunun üzerine geri dönülmesini emreder. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ona:
"Allah'ın kaderinden mi kaçmak?!" der. Hz, Ömer, ona verdiği karşılığın sonunda şöyle der:
"Evet! Allah'ın kaderinden, yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz. Sen develerinle bir vadiye insen ve vadinin bir yamacı bol otlaklı, diğeri de kurak olsa, şimdi sen, otlakı bol yamacında hayvanını otlattığın zaman Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mısın?!" (Bkz. Muvatta, Medine, 22; Buhâri, Tıbb, 30; Müslim, Selâm, 98.
[355]
Müslim, Kader, 17; İbn Mâce, Dua, 1; Ahmed, 2/168, 3/112.
[356]
Buhârî, Tevhîd, 1; Müslim, İmân, 48.
[357]
"Ve en yüce sıfatlar O'na aittir." Nahl: 16/60 manasında bir âyet olan bu ifade, takdir için kullanılan bir tabir olmaktadır. (Ç)
[358]
Hacc: 22/32.
[359]
"Ve en üstün delil ancak Allah'a aittir!" manasındaki bir âyettir. Kitap ismini işte bu âyetten almaktadır. (Ç)
[360]
Çıplak olarak tavaf etmemek de istenmiştir. (Ç)
[361]
Bkz. Buharı, Edeb, 75. Önünde olmaktan maksat, kişinin sanki bir hükümdarın huzurunda duruyormuş gibi sakin ve vakarlı olması gerektiğinin ifadesidir.
[362]
Buharı, Salât, 10, Libâs, 20, 21; Müslim, Libâs, 70-72.
[363]
Kenzu'l-ummâl, 9/26375.
[364]
Bakara: 2/222.
[365]
Şuarâ: 26/5.
[366]
Yani tefekkür ve zikirden. (Ç)
[367]
Yani sabah ve ikindi namazlarını elinizden geldiğince kaçırmamaya bakın. Hadis için Bkz. Buhârî, Mevâkît, 16, Tevhîd, 24; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16.
[368]
Rabî'atu bt. Ka'b, birinde Rasûlullah'a (s.a.) abdest suyunu getirir ve onun hizmetinde bulunur. Rasûlullah (s.a.) , ona:
"Dile!" der. O da:
"Cennette seninle beraber olmayı dilerim." der. (...) Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) ona:
"O halde çok secde etmek suretiyle, nefsin için bana yardımcı ol!" buyurur, (Bkz. Müslim, Salât, 226)
Hadisteki "secde", cüzü zikredip bütünü murad etmek kabilindendir ve namaz manasına gelir. (Ç)
[369]
Müddessir: 74/43.
[370]
Hûd: 11/114.
Bu âyet, yabancı bir kadını öpen ve gelip durumu Rasûlullah'a (s.a.) bildiren ve kendisini temizlemesini isteyen bir adam hakkında inmiştir. Rasûlullah (s.a.), inen âyeti ona bildirdiğinde adam, bunun sadece kendisine mi, yoksa herkese mi ait olduğunu sormuş, Rasûlullah (s.a.) da herkese ait olduğunu bildirmiştir.
[371]
Tirmizî, îmân, 9; Nesâî, Salât, 8; İbn Mâce, İkâmet, 77.
[372]
Bkz. Müslim, Zekât, 25; Ebû Dâvûd, Zekât, 32.
[373]
Tevbe: 9/34-35.
[374]
Bazıları hadisi tevil ederek "kazanın şiddetini" şeklinde; ömrün uzamasını da "bereketlendirilmesi" manasına yormuşlardır. Bazıları ise, hadisin tevile ihtiyacı olmadığını söylemişlerdir. Müellifin kanaati de bu doğrultuda olmalıdır. Hadis için Bkz. Tirmizî, Kader, 6; İbn Mâce, Mukaddime, 10; Ahmed, 2/316, 350, 5/277, 280.
[375]
Buhârî, Savm, 10, Nikâh, 2, 3; Müslim, Nikâh, 1.
[376]
Buhârî, Savm, 2, 9, Libâs, 78; Müslim, S.yâm, 162-164.
[377]
Buhârî, Savm, 2, 9; Müslim, Sıyâm 162
[378]
Hadisin manası şöyledir: Kulum, oruç tutmak suretiyle bana kullukta bulunurken hiçbir şeyi ulûhiyetime ortak koşmamıştır; dolayısıyla onun mükafaatlandırılmasını bizzat ben kendim üstleneceğim; bir başkasına havale etmeyeceğim. Hadis için Bkz. Buhârî, Savm, 2, 9, Libâs, 78; Müslim, Sıyâm, 162-164.
[379]
Muvatta, Hacc, 235.
[380]
İhrama girmek, telbiye getirmek, kurban sevketmek.., gibi. (Ç)
[381]
Tabiî kul haklan bu kapsama girmemektedir. (Ç)
[382]

En üstün ameller hk. Bkz. Davudoğlu, Müslim Şerhi, 17357, 358, 361; 9/72.
[383]
Tirmizî, Duâ, 1.
[384]
Buhârî, Cenâiz, 67-68; Ebû Dâvûd, Sünnet, 24.
[385]
Gerek nağmesinde ve gerekse muhtevasında, insan üzerinde etki eden hususiyetleri vardır. (Ç)
[386]
Yaklaşık manada olmak üzere Bkz. Şihâb, Müsned, 1178; Kenzu'l-ummâl, 2441.
[387]
Kaynağı bulunamamıştır.
[388]
Nahl: 16/22.
[389]
Yani kebîre denilen büyük günahlar, hemen hemen tüm şeriatlarda yasaklanılan fiillerden olmuştur. Çünkü bunlar, şeriatların özünü teşkil eden hükümlerden sayılır. Bilindiği üzere şeriatların özünde değişiklik bulunmamaktadır. (Ç)
[390]
Buhâri, Tevhîd, 15; Müslim, Tevbe, 1.
[391]
Hadîd: 57/27.
[392]
Kenzu'l-ummâl, 3/5346.
[393]
Müslim, Birr, 14, Tirmizî, Zühd, 52.
[394]
A'râf: 7/172.
[395]
Buhari, Cenâiz, 92; Ebû Dâvûd, Sünnet, 17; Tirmizî, Kader, 5.
Fıtrat halinden maksat, kişinin yaratılış safiyetini yitirmemiş hali olmalıdır. Yani kişi doğduğunda, henüz dış etkilerin altına girip bozulmuş değildir; eğer onun bu safiyeti zaman içerisinde muhafaza edilebilirse, yapısında gizli bulunan meyil saikiyle Yaratıcısını bulur ve O'nu ikrar eder. Belki isimlendirmede ve nitelemede hata edebilir, ama esasta Allah'ı bulur.
[396]
Rahman: 55/29.
[397]
Yani Tavrat'ta.
[398]
Âyet, Recim âyeti, Rasûlullah'ın (s.a.) nitelikleri gibi Allah Teâlâ'nın indirmiş olduğu delilleri gizleyen Yahudiler hakkında inmiştir.
[399]
Melekler ve seçkin mii'minler.
[400]
Bakara: 2/159.
[401]
Bakara: 2/7.
[402]
Bkz. Buhârî, Ezan, 129 (1/196), Tevhîd, 24; Müslim, îmân, 302.
[403]
Yani esas, fıtrî ilham saikiyle sosyal mukavele şeklinde kabullenilmiş, kurumun alacağı şekil ise örflere, şeriatlara bırakılmıştır. (Ç)
[404]
Galiba zamanımızın hayvanları da bozulmuş olmalı ki, bendeniz azgın erkek bir eşeğin, yine erkek bir eşeğe zoraki tecavüzde bulunduğunu gözlerimle gördüm. (Ç)
[405]
Maalesef günümüzde de bu tür fiiller çoğalmıştır Üstelik bunları işleyen insanlar alenen örgütlenerek yaptıklarının bir hak olduğunu yaymaya bile çalışmaktadırlar. (Ç)
[406]
Cihad gibi. (Ç)
[407]
Yemiş, meyve, odun, ot vb. gibi. (Ç)
[408]
Rahman: 55/31.
[409]
Ra'd: 13/7.
[410]
Daha önceki Rasûl'ün şeriatıyla amel eden nebilerin durumu gibi. (Ç)
[411]
Kendi şeriatıyla tebliğe memur olan Rasûller gibi. (Ç)
[412]
Şevk, tecrîd vb. gibi.
[413]
Ruhu'1-kuds: Cibrîl.
[414]
Cum'a: 62/2.
[415]
Âl-i İmrân: 3/110.
[416]
Buhârî, Vudû, 58, Edeb, 80; Taharet, 136.
[417]
Yani her devrin ihtiyacını karşılayacak şekilde özellik arzetmesidir. Bir kavme gönderilen şeriat, mutlaka o dönemde yaşayan insanlara nisbetle en hayırlı hususları içerecektir. Onların hayrına olan şeyin gerçekleştirilmesi -ki bu nisbîdîr- peygamberin gönderilmesini gerektiren İlâhî hikmet olmaktadır. (Ç)
[418]
Saffât: 37/172-172.
[419]
Allah Teâlâ, insanların kendisine kulluk etmelerini istemekte ve herhangi bir mazerete meydan vermemek için de peygamberler göndermek suretiyle onlara karşı hüccet

getirmekte, böylece onlara açık bir kapı bırakmamaktadır. Peygamberlerden sonra insanlar, ya kulluk edeceklerdir; ya da ihmal veya inatlarının cezasını çekeceklerdir. (Ç)
[420]
Yani gayb âleminde bulunan bazı sebeplerle, yeryüzünde mevcut olan bozulma gibi sebepler. (Ç)
[421]
Kenzu'l-ummâl, 3/5705, 5708; İbn Kesîr, 4/259.
[422]
Necm: 53/42.
[423]
Kenzu'l-ummâl, 3/8491.
[424]
Daha önce geçmiş kavimlerin azaba çarptırıldıkları günler gibi. (Ç)
[425]
Bakara: 2/189.
[426]
Şûra: 42/13.
[427]
Mü'minûn: 23/52-53.
[428]
Mâide: 5/48.
[429]
Hacc: 22/67.
[430]
Bu örnekte namaz ve namaz için kıble edinme esas, ancak kıblenin neresi olduğu ayrıntıdır. Esas baki kalmakla birlikte ayrıntı, uygulama değişmiştir. (Ç)
[431]
Bakara: 2/275.
[432]
Yani, altyapı mahiyetinde olan ön hazırlıklar, bir sonrakine basamak görevi yapacak öncelikli hükümler olmadan şeriat binası tamamlanamaz. (Ç)
[433]
Âl-i İmrân: 3/93.
[434]
Buhârî, İ'tisâm bi's-sünne, 3.
[435]
Buhârî, İ'tisâm bi's-sünne, 3.
[436]
Bir sâ', dört müd alan bir ölçü birimidir. Yaklaşık 2 kg. buğday alır.
[437]
Buhârî, Büyü', 53.
[438]
Tirmizî, Hacc, 5; Nesâî, Menâsik, 1.
[439]
Mü'minûn: 23/52-53.
[440]
Yani müellif -Allah'u a'lem!- şunu demek istemektedir; Aslında cuma günü en faziletli gündür; ancak Yahudilerin cumartesi günü hakkındaki inançları ve beklentileri, onlara cumartesinin özel ibadet günü olarak belirlenmesini gerektirmiştir. Zira eğer onlara başka türlü inseydi, o inen şey onların ihtiyaçlarını karşılamazdı. Dolayısıyla bu hüküm göreli ve sadece onlara ait bir hükümdür. Muhammed ümmetinin ise böyle bir inanç ve beklentisi bulunmadığından, Allah Teâiâ onlara bu konudaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere en faziletli gün olan cuma gününü, Özel ibadet günü olarak verdi. (Ç)
[441]
Yani din ve değişmez esasları, azimet hükümler gibidir, kalıcıdır;.şeriatın değişken yönleri ise ruhsat hükümler gibi arızî ve geçicidir. (Ç)
[442]
Ra'd: 13/11.
[443]
Buhârî, Hayz, 16; Müslim, îmân, 132; Ebû Dâvûd, Sünne, 15.
[444]
Yani buradaki farklı hüküm, kadının yapısından kaynaklanan bir özelliğe dayanmakta, bu yüzden farklılık arzetmektedir. (Ç)
[445]
"İsabetli" ve "başarılı" anlamlarına gelen bu tür kelimeleri hayra yorarak işlerinin yolunda olduğuna inanırlardı. Buna "fal-ı kayır" derler. (Ç)
[446]
Arapların atası Hz. İbrahim'in oğlu İsmail (s.a.). (Ç)
[447]
Hacc: 22/78.
[448]
Sâffât: 37/83.
[449]
Buhârî, Enbiyâ, 3, Tefsir sûre 17/5; Müslim, İmân, 327.
[450]
Rasûlullah'ın (s.a.) eşi Hz. Âişe validemize yapılan iftira olayı. Allah Teâlâ, bizzat Kur'ân-ı Kerîm'de validemizi temize çıkarmıştır (Bkz. Nûr: 24/11-12). (Ç)
[451]
Bir kimsenin, karısını, anasının sırtına benzetmesi suretiyle yaptığı bir yemindir. Eskiden bu sözle kadın, kocasına haram sayılırdı. İslâm, bu hükmü değiştirdi ve keffaret hükmü getirdi, (Bkz. Mücâdele: 58/1-4) (Ç)
[452]
Miâde: 5/101.
[453]
Müslim, Hacc, 412; Nesâî, Menâsik, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 1.
[454]
Buharî, İ'tisâm, 3; Müslim, Fedâil, 132.
[455]
Bakara: 2/66-71 âyetlerine atıf yapıImaktadır. (Ç)
[456]
Yani davranış kalıbı ile onun temsil ettiği mana özdeşleşir. (Ç)
[457]

"Delâlet edilen mananın timsali" diye çevirebiliriz. (Ç)
[458]
Buhân, Büyü', 53.
[459]
Enfal: 8/42.
[460]
Nisap, asgari zenginlik sınırıdır. Belirli şartlan haiz olan bu miktarda mala sahip olan kişi zengin sayılır ve kendisine bazı malî yükümlülükler terettüp eder.(Ç)
[461]
Mâide: 5/39.
[462]
Nûr: 24/2. Bu iki âyette ifade edilen hırsızlık ve zina sıfatları mahalde kalıcı değil, sonradan ortaya çıkmış arızî niteliklerdir. (Ç)
[463]
Namazda Fatiha sûresini okuduktan sonra belli bir miktar Kur'ân okumak. (Ç)
[464]
Buhârî, Mevâkît, 24; Müslim, Taharet, 42.
[465]
Ahmed, 1/214, 3/442.
[466]
Buhârî, Teravih, 1; Müslim, Müsâfîrîn, 177.
[467]
İbn Ömer (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Rüyamda, bir misvakla dişlerimi temizliyordum. Bana iki adam geldi; biri diğerinden büyüktü. Ben misvakı küçük olana uzattım. Bana "Büyükten! Büyükten!" dendi. Ben de onu, daha büyük olanına verdim." Buhârî ve Müslim rivayet etmişlerdir.
[468]
Abdullah b. Sehl, Hayber'de öldürülmüş, katili bilinmiyordu. Öldürülenin kardeşi olan Abdurrahman ile Mesûd'un iki oğlu Rasûlullah'a (s.a.) geldiler, önce Abdurrahman konuşmaya başladı. Kendisi yaşça küçüktü. Rasûlullah (s.a.) ona:
"Büyükten başlayın!" buyurdu, (Bkz. Buhârî, Edeb, 89; Müslim, Kasâme, 201).
[469]
Ebu Dâvüd, Taharet, 3; İbn Mâce, Taharet, 9; Ahmed, 4/369.
[470]
Yani insana buradan şer dokundurmak ister.(Ç)
[471]
Ebû Dâvûd, Taharet, 19; İbn Mâce, Taharet, 23; Ahmed, 2/371.
[472]
Müslim, Salât, 119; Ebû Dâvûd, Salât, 93.
[473]
Farz-ı kifâyelerde önemli olan, işin yapılmasıdır. Kimin yaptığı önemli değildir. Meselâ, insan ölüsünün ortada kalması bir cinayettir. Son bir insanlık görevi olarak, onun insanlığına yaraşır bir merasimle defnedilmesi gerekir. Önemli olan, bu iştir. O insanı defnedecek insanların illâ da şu şu kimseler olmasının bir önemi yoktur. Ancak ihmal sonucu bir insanın naşı ortada kalırsa, o zaman bu insanlık suçundan her insan bir pay alacaktır. (Ç)
[474]
Buhârî, Teheccüd, 14; Müslim, Müsâfirîn, 168; Ebû Dâvûd, Sünnet, 19.
[475]
Müslim, Birr, 35-36; Nesâî, Savm, 44; Ebû Dâvûd, Savm, 59.
[476]
İbn Mâce, İkâme, 191.
[477]
Buhârî, Tevhîd, 32 (8/194), Tefsîru Sûre 15/1.
[478]
Duhân: 44/3-5.
[479]
Yeryüzünde bulunan ve dünya işlerini tedvirle görevli bulunan melekler âlemi. (Ç)
[480]
Onlara muhalefet etmek üzere güneşin doğuşu, zevali anı ve batışı esnasında ibadet etmeyi yasaklamiştır. (Ç)
[481]
Müslim, Müsâfirîn, 166; Ahmed, 3/313.
[482]
Kaynağını bulamadık.
[483]
Bkz. Tirmizî, Deavât, 78.
[484]
Tirmizî, Vitr, 16; Ahmed, 5/417; Terğîb, 1/399.
[485]
Bkz. Ahmed, 2/396.
[486]
Rûm: 30/17-18.
[487]
Fecirden, güneşin doğuşuna kadar olan zaman.
[488]
Buhârî, Teheccüd, 21; Tirmizî, Deavât, 26; İbn Mâce, Duâ, 16.
[489]
Nûr: 24/37.
[490]
Kaynağını bulamadık.
[491]
Ebû Dâvûd, Salât, 2; Tirmizî, Mevâkît, 1.
[492]
Bakara: 2/183.
[493]
Yani Allah, zatında tektir; bölünme kabul etmez. Allah, sıfatlarında tektir; O'nun bir benzeri yoktur. Allah, fiillerinde tektir; hiçbir yardımcısı yoktur. Teki sever, yani

teke riayet edilerek işlenen amelleri kabul eder ve sahiplerini sevaplandırır.

[494] Burada gecenin ihyasından söz edilmektedir. Maksat vitir namazıdır. (Bkz. Buhârî, Deavât, 69; Müslim, Zikr, 5, 6; Ebû Dâvûd, Vitr, 1).

[495] Yani tek sayılar, çift sayılara nisbetle bölünemeyeceğmden, Allah'ın birliği gibi bir özelliğe sahip olurlar. Bu da onları, çift sayılardan daha ayrıcalıklı kılar. (Ç)

[496] Yani bir sayısına. (Ç)

[497] Yani üç sayısına. (Ç)

[498] Yani otuz üç defa "Sübhânallah", otuz üç defa "Elhamdülillah", otuz üç defa "Allahuekber", bir defa da "Lâ ilahe illallahu vallahu ekber..." demek şeklinde. (Ç)

[499] Yani noktaya. (Ç)

[500] Yani müjdeleyici, teşvik edici; korkutucu, caydırıcı nitelikte olan mevize nitelikli haberler. (Ç)

[501] İlk devirlerde mescidlerin zemini topraktı. Zamanla çakıl ve daha sonra da sergi ile döşenmiştir. (Ç)

[502] Müslim, Mesâcid, 57.

[503] Ebû Dâvûd, Salât, 16; Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'ân, 19.

[504] Buhârî, îmân, 31; Müslim, îmân, 241. Üç zümre şunlardır:
1. Ehl-i kitaptan olup Hz. Muhammed'e (s.a.) de inanan kimse.
2. Hem Allah'ın hem de efendisinin hakkını yerine getiren köle.
3. Sahip olduğu cariyeyi iyice terbiye edip azad eden ve sonra onunla evlenen kimse.

[505] Buhârî, Ahkâm, 48; Tevhîd, 24; Müslim, îmân, 171-174. Bunlar: Zina eden ihtiyar, yalancı hükümdar ve böbürlenen işçidir.

[506] Buhârî, Hibe, 35; Ebû Dâvûd, Zekât, 42; Ahmed, 2/160.

[507] Buhârî, Ezan, 30; Müslim, Mesâcid, 239.

[508] Yani kabre konulan kişi, Münker ve Nekir'in sorularına olumlu cevap verebilirse kabri genişletilir, Bkz. Buhârî, Cenâiz, 87; Müslim, Cennet, 70.

[509] Kenzu'l-ummâl, 14/39140.

[510] Eyle, bugünkü Akabe.

[511] Kenzu'l-ummâl, 14/39141, 39142.

[512] Kırk dirhem bir ukiyye eder.

[513] Altmış sâ' alan (130 kg.) bir hacim ölçü birimi.

[514] Burada murad olunan mana, zekâta tabi olan zenginlik miktarı, nişâb olmaktadır. (Ç)

[515] Veya ikiyüz dirhem. (Ç)

[516] Meselâ, günümüzde "tüketim toplumları" diye nitelenen zengin ülkelerde, bu sınır çok yukarılara çıkar. (Ç)

[517] Koyun ve keçi türünde. (Ç)

[518] **Külle:** İkiyüz elli bağdat rıtılı kadar su alan bir küpe denmektedir.

[519] Bakara: 2/185.

[520] Yani aklen, aslın dengi görülen bir şeyle kaza edilmesi. Namazın, yine namazla kazası, itlaf edilen buğdayın yine buğdayla tazmin edilmesi gibi. (Ç)

[521] Yani aklen, aslın dengi olarak görülmeyen bedel ile kaza yolu. Meselâ, canın bedelinin diyet olması ve böylece telafi yoluna gidilmesi gibi. (Ç)

[522] Uyuyan, henüz küçük olan, bunayan (veya akıl hastası olan). Bkz. Ebû Dâvûd, Hudud, 17.

[523] Üçüncü Mebhas'a Bkz.

[524] Benzeri bir rivayet için Bkz. Ahmed, 5/257.

[525] Muvatta, Husnu'l-huluk, 8; Kenzu'l-ummâl, 11/31969.

[526] Bkz. Ahmed, 6/116, 233, 5/266.

[527] Hz. Peygamberin dedesi. (Ç)

[528] **Kasâme:** Faili bilinmeyen cinayetlerde, ölünün bulunduğu semt sakinlerinden elli kişiye "öldürmediklerine, öldüreni de bilmediklerine" dair yemin verdirilmesidir. Yemin ettikleri takdirde öldürülen adamın diyetini öderler. Böylece hem kan heder olmaz, hem de herkes kendisini, kendi semtinin emniyetinden sorumlu hisseder (bir tür otokontrol sistemi olmaktadır). (Ç)

[529] Rabî'a, Abdulmuttalib'in torunu Rasûlullah'ın (s.a.) akrabasıdır. Rabî'a, S'ad oğullarına gitmiş ve Hüzeyl tarafından öldürülmüştü. Bu yüzden Abdulmuttalib'in oğulları kan davası güdüyorlardı. Peygamberimizin kaldırdığı ilk kan davası işte bu kendi akrabasının davası oluyordu. (Ç)

[530] Ebû Dâvûd, Menâsik, 56; İbn Mâce, Menâsik, 74; Dârimî, Menâsik, 34.
[531] Bkz. İbn Mâce, Ferâiz, 16.
[532] Bakara: 2/279.
[533] Nahl: 16/43-44.
[534] Cinsî ilişkide arkadan yanaşma şekli. Daha çok Lut kavminde görülen bir davranış bozukluğu olduğu için ona nisbetle bu ad verilmiştir. (Ç)
[535] Azil, cinsi ilişki sırasında erkeğin boşalacağı anda eşinden ayrılarak erlik suyunu dışarı dökmesidir. (Ç)
[536] Ebû Dâvûd, Edâhî, 22; Tirmizî, Sayd, 16; İbn Mâce, Sayd, 2; Ahmed, 5/54.
[537] Yani nerede illet varsa orada hüküm de var, nerede illet yoksa orada hüküm de yok şeklinde hareket etmeleri. (Ç)
[538] Bakara: 2/157.
[539] İbn Kesir, 1/199.
[540] Fussilet: 41/37.
[541] En'âm: 6/76.
[542] Bakara. 2/115.
[543] Günahları alenen işleyen, mürüvvetsiz kimselerdir. (Ç)
[544] Müslim, Taharet, 87; Ebû Dâvûd, Taharet, 49; Tirmizî, Taharet, 19.
[545] Mâide: 5/38.
[546] Fâtıma bt. el-Esved. Bu kadın hırsızlık yapmıştı. Rasûlullah'ın (s.a.) en çok sevdiği Üsâme b. Zeyd'i aracı koymuşlar ve cezanın uygulanmamasını rica etmişlerdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) celallenmiş ve:
"*Yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fatıma da çalsa, elbette elini keserim."* buyurmuştur, Bkz. Ebû Dâvûd, Hudûd, 4 (4/132). (Ç)
[547] Ebû Dâvûd, Hudûd, 14; Tirmizî, Hudûd, 18.
[548] Henüz harman yerinden içeri kaldırılmamış, kuruması için asılmış meyve gibi. (Ç)
[549] Muvatta, Hudûd, 22; Ebû Dâvûd, Hudâd, 13; Nesâî, Sarık, 11, 12.
[550] Karşıtı "misli" olmaktadır. Buğday gibi ölçülebilen, demir gibi tartılabilen, yumurta gibi sayılan ve birbirine yakın büyüklükte olan şeyler mislî olmaktadır. Mislî mal, çarşıda, pazarda emsali bulunabilen mallardır. Bunlar zimmette sabit olabilmektedir. Bugün standart olarak üretilen mallar da bu kısma girer. Kıyemî mallar ise, belli bir standardı olmayan ve ber birinin değeri diğerinden farklı olan, dolayısıyla zimmette sabit olmayan şeylerdir. Koyun, yazma kitap, antika eşya vb. gibi. (Ç)
[551] Arkadan yaklaşılarak ilişkiye girme. (Ç)
[552] Buhârî, Savm, 13; Müslim, Sıyâm, 15; Ebû Dâvûd, Savm, 4.
[553] Bir berîd, yaklaşık olarak on iki mil olarak takdir edilir.
[554] Muhtemelen, güneşe tapınma yasağına basamak edinilmesini kastetmektedir. (Ç)
[555] Âl-i İmrân: 3/159.
[556] Bakara: 2/185.
[557] Buhârî, Cihâd, 124, Meğâzî, 60, Edeb, 80, Ahkâm, 22; Müslim, Cihâd, 71; Ebû Dâvûd, Edeb, 17.
[558] Buhârî, Edeb, 80; Ebû Dâvûd, Taharet, 136,
[559] Buhârî, Mevâkît, 24; Müslim, Taharet, 42.
[560] Ahmed, 6/116, 233.
[561] Bakire ise yedi, dul ise üç gün şeklinde.
[562] Buhârî, Fedâili'l-Kur'ân, 6.
[563] Buhârî, Hacc, 42, Enbiyâ, 10; Müslim, Hacc, 399.
[564] Buhârî, Savm, 5, 11; Müslim, Sıyâm, 6-9.
[565] Ebû Dâvûd, Taharet, 33; Tirmizî, Taharet, 50.
[566] Tâhâ: 20/5.
[567] Müslim, Mesâcid, 33; Ebû Dâvûd, Salât, 167; Eymân, 16.

[568] Tirmizî, Salât, 139; Nesâî, Sıyâm, 43; İbn Mâce, İkâmet, 56.
[569] Bkz. Tirmizî, Savm, 11; İbn Mâce, Sıyâm, 9.
[570] Bakara: 2/45.
[571] Buhârî, Zekât, 52; Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12; Ahmed, 5/167.
[572] Buhârî, Savm, 42; Müslim, Sıyâm, 154-155.
[573] Türkçesi: *"Allah'tan başka tanrı yoktur, O birdir ve ortağı yoktur. Mülk O'nundur ve övgü sadece Ona aittir. O, her şeye kadirdir."*
[574] Buhâri, Bed'u'1-halk, 11, Deavât, 65; Müslim, Zikr, 27.
[575] Bkz. Müslim, Müsâfirîn, 252; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân, 13, 15; Ahmed, 5/249, 251.
[576] Verilen örneği de dikkate alarak metinde takdim ve tehir olduğu düşüncesiyle mananın uyumu için bu şekilde tercüme etmeyi uygun gördük. (Ç)
[577] Korunmada etkin olan ameller. (Ç)
[578] Hadisin başı şöyle*: "Kulum, nafile ibadetlere devam etmekle bana yaklaşır. Bunun sonucunda ben onu severim. Ben onu sevince de, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum..."* Buhârî, Rikâk, 38.
[579] Rızkın bollaşması ve bereketin ortaya çıkmasını kastetmiş olabilir. (Ç)
[580] Bunlar daha önce "Mutluluk" bahsinde genişçe ele almmıştı. (Ç)
[581] Müellifin bu görüşünün, İslâm'ın evrenselliği ilkesi ile bağdaşmayacağı kanaatindeyiz. İslâm'ın, bütün insanları Arap örf ve âdetleri içinde toplama gibi bir amacı olamaz. Zira bu zaten hiçbir zaman olmayacak bir şeydir. Tarihî seyir içerisinde de öyle olmamış, İslâm, çeşitli iklimlerde yaşayan farklı ulusları kendi potasında, mahallî boyalan koruyarak şekillendirmiştir. (Ç)
[582] Araplar, Kuzey ve Güney Arapları olmak üzere ikiye ayrılır. Kuzey kabilelerine Maa'ddî, güney kabilelerine de Yemeni Araplar denilir. (Ç)
[583] Gayet yakışıklı bir sahâbî idi.
[584] İslâm, karşılığın, amel cinsinden olmasını bir ilke olarak kabul eder. (Ç)
[585] Hadisin tamamı şöyledir: *"Her kim oturur ve güneşin sararıp şeytanın iki boynuzu arasına girdiği bir anda kalkar ve (kuşun yem toplaması gibi) Allah'ı çok az anarak dört rekat namaz kılarsa..."*
[586] Ebû Dâvûd, Salât, 95; İbn Mâce, İkâmet, 55.
[587] Bunlara, kitapları sağ taraflarından verileceği için bu ad verilmiştir. Kitapları sol tarafından verileceklere de solcular denilmiştir.
[588] Vakıa: 56/7-11.
[589] Fâtır: 35/32.
[590] Sâbikûn, öne geçenler, öncüler gibi manalara gelir. Dinî bir terim olarak, ne mana ifade ettiği burada açıklanacaktır. Burada geçen terimlerin hepsi olduğu gibi korunacak ve anlamlarının yapılan izahlarla anlaşılmasına çalışılacaktır. (Ç)
[591] Kendisine ait müstakil bir mezhebi (usûlü) olmayıp, mutlak bir müctehide tabi olan ve onun çizdiği yoldan ilerleyerek çözümler üreten müctehide, "müctehid fi'1-mezheb" denmektedir. Böyle bir müctehidin, tabi olduğu imama esasta muhalefeti söz konusu olmaz; ancak cüzî konularda ve fer'î hükümlerde muhalefeti mümkündür.
[592] Şi'a, Rasûlullah'ın (s.a.), özellikle Hz. Ali'ye bazı özel sırlarda bulunduğu görüşündedir. O, bu sözüyle kendisine Rasûlullah'ın (s.a.), Kitab'ın, kılıcının kabzasında yazılı bulunan bilgilerin ve bir de sahip olduğu üstün anlayışın dışında bir şey bırakmadığını söylemiştir.
[593] Müslim, îmân, 61; Ahmed, 4/426, 427.
[594] Büyük Hint filozofu Beydaba tarafından kaleme alınan bu eser Hakîm Birzeveyh tarafından Farsça'ya çevrilmiş, daha sonra da başka dillere tercümesi yapılmış, bütün kahramanları hayvan olan bîr siyaset ve nasihat kitabıdır.(Ç)
[595] Âl-i İmrân: 3/110.
[596] Ebû Dâvûd, Melâhim, 8.
[597] Ahmed, 3/129, 183, 4/421.
[598] Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; Ahmed, 4/131.
[599] Buhârî, İ'tisâm, 7, İlim, 34; Müslim, İlim, 13.
[600] Bakara: 2/174.
[601] Hûd: 11/116.
[602] Ahmed, 1/391.
[603] Buhârî, îmân, 29; Ahmed, 4/422.

[604]
Bakara: 2/170.
[605]
Tevbe: 9/31.
[606]
Tirmizî, Tefsir, 9/30.
[607]
İbn Mâce, Mukaddime, 8; Dârimî, Mukaddime, 17.
[608]
Hadisin devamı şöyle: *"Kim, onlarla eliyle mücadele ederse, o mü'mindir; kim onlarla diliyle mücadele ederse, o mü'mindir; kim onlarla kalbiyle mücadele ederse, o mü'mindir. Onun ötesinde, hardal tanesi kadar bile olsa iman yoktur."* Bkz. Müslim, îmân, 80; Ahmed, 1/458.
[609]
Cum'a: 62/2.
[610]
Yâsîn: 36/6.
[611]
Yûsuf: 12/2.
[612]
Fussılet: 41/44.
[613]
İbrahim: 14/4.
[614]
Dördüncü irtifaktan maksat, insanların yeryüzünde düzeni, adaleti, güveni sağlayacak, melikleri, sultanları etrafında toplayacak, onların hak ve hakikate boyun eğmesini sağlayacak ulu bir hükümdara olan ihtiyaçlarıdır. Daha önce konu ile ilgili açıklama geçmişti. (Ç)
[615]
Bakara: 2/106.
[616]
Müslim, Edâhî, 37.
[617]
Kaynağı bulunamamıştır.
[618]
Enfâl: 8/73.
[619]
Buhârî, Cihâd, 182; Müslim, îmân, 178.
[620]
Müslim, Cennet, 63; Ahmed, 4/162.
[621]
Hacc. 22/39.
[622]
Bakara: 2/106.
[623]
Hacca: 22/78.
[624]
Amr b. Luhayy b. Harise b- Amr b. Âmir el-Ezdî. Kahtân'dandır. Hz. İsmail'in (s.a.) dinini ilk bozan ve Arapları putlara tapmaya davet eden kimsedir. Künyesi Ebû Sümâme'dir. Rivayete göre, Ka'be'nin hicabet görevini üstlenmiş, bu sırada Meâb denilen yere gitmiş, orada insanların putlara taptığını görmüş ve onların bu itikatlarını putlarıyla birlikte Mekke'ye taşımıştır, Bkz. Ziriklî, A'lâm, 5/84. (Ç)
[625]
Sâibe (ç. sevâib): Belli şartları haiz olan ve putlar adına otlaması için salınan, sağılmayan, binilmeyen ve boğazlanmayan hayvanlara denir, Bkz. Mâide: 5/103.
[626]
Bahire (ç. bahâir): Beş kere doğuran ve beşinci yavrusu dişi olan deveye denir. Bunun kulakları çentilir ve sütü, eti, sırtı kadınlara haram sayılırdı. Putlara adanırdı. Mâide: 5/103.
[627]
İnsan yaşantısı için zorunlu olan her türlü insanî ilişkiler, mübadeleler vb. ikinci; insanlar arasında adalet tevziini sağlamak, güveni yaymak için ihtiyaç duyulan önlemler de üçüncü türden irtifaklar olmaktadır. Bu konu daha önce geçmişti.(Ç)
[628]
Secde: 32/3.
[629]
Lokman: 31/25.
[630]
En'âm: 6/41.
[631]
İsrâ: 17/67.
[632]
Tahrîm: 66/6.
[633]
Arş'ı taşıyan melekler.(Ç)
[634]
Ayette şöyle buyurulur*: "Melekler onun etrafladadır. Ogün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) taşır."* Hakka: 69/17
[635]
Bu kelime dağ keçisi anlamına gelmektedir.(Ç)
[636]
En'âm: 6/91.
[637]
Furkân: 25/7. Kâfirler bu sözleriyle, onun yiyen içen normal bir insan gibi hayat sürdüğünü, eğer hak peygamber olsaydı Allah'ın kendisine destek verici bir meleki indireceğini, harcayacağı bir hazine vereceğini ifade etmişlerdir.
[638]
Ahkâf: 46/9. Yani, *"Benden önce pek çok peygamber gelmiştir; dolayısıyla ben yeni bir şey değilim. Bu itibarla beni nasıl yalanlıyorsunuz?"* manasında.
[639]
Cahiliye dönemi Arap hatiplerinin en büyüğüdür. Hadiste geldiğine göre, Rasûlullah (s.a.), onu Ukâz'da deyneğine dayanmış hitabede bulunurken dinlemiştir. Hitabesi şöyle başlar: *"Ey insanlar! Yaşayan ölür, ölen gider, gelecek olan her şey gelir..."*

[640] Bunlardan biri Züheyr b. Ebî Sülmâ'dır. Kuruduktan sonra tekrar yeşeren yerleri gördükçe: "Eğer Araplar bana sövmeseydi, toprağı kuruduktan sonra onu yeniden diriltenin, çürümüş kemikleri de tekrar dirilteceğine inanırdım." derdi. Bir diğeri Âmir b. Zarib'dir. Bu, onların meşhur hatiplerindendi. Kendisine içki içmeyi haram kılmıştı. Abdullah b. Tağlib, Berre b. Kudâ'a, Allan b. Şihâb et-Teymî de, Allah'a ve âhiret gününe inananlardandı. Kısaca, cahiliye dönemi Arapları, Kur'ân'ın haram kılacağı bazı şeyleri haram kılmış bulunuyorlardı.

[641] Tırnak kesmek, etek tıraşı olmak gibi. (Ç)

[642] İsmi Sübey'a b. Rafi' dir. ed-Dağna, annesinin adıdır. Bu zat, Hz. Ebû Bekir'in, Kureyş'in baskısı sonucu Mekke'yi terketmesine razı olmamış ve onu kendi himayesine almıştır.

[643] Hadis-i şerifte geldiğine göre Rasûlullah (s.a.), peygamberliğinin arifesinde Hıra mağarasına çekiliyor ve kendisini ibadete veriyordu.

[644] Buhârî, Meğâzî, 48; Ahmed, 1/365.

[645] Ahmed, 5/266, 6/116; Kenzu'l-ummâl, 1/900, 11/32095.

[646] Haşr: 59/7.

[647] Yani bu konuda içtihada mahal yoktur.

[648] Müslim, Fedâil, 140.

[649] Müslim, Fedâil, 139; Ahmed, 1/162.

[650] Tirmizî, Cihâd, 20; İbn Mâce, Cihâd, 14; Ahmed, 5/300.

[651] Buhârî ve Müslim'in zikrettiği bu hadise göre, on bir kadın toplanmış ve her biri kocasının sahip olduğu özelliklerden bahsetmeye koyulmuştur. İçlerinde durumu en iyi olanı Ümmü Zer'dir. Hadis uzundur ve içinde Rasûlullah'a (s.a.) ait söz bir iki kelimeyi geçmemektedir, Bkz. Buhârî, Nikâh, 82; Müslim, Fedâilul-sahâbe, 92 (10/307). (Ç)

[652] Hurafe, Uzre'den cinlerin kaçırdığı bir adamın adıdır. Gördüğü hayret verici şeyleri anlatırdı. İnsanlar onu yalanladılar ve zamanla, taaccübü gerektiren ve yalanlanılan haberleri ifadede darb-i mesel olarak kullanılır olmuştur, Bkz. Nihâye, 2/25. (Ç)

[653] İstifham, inkârîdir. Yani, bütün bunları size anlatmaya imkânım yok demektir.

[654] Elbise ve techizatı. (Ç)

[655] Buhârî, Fardu'l-humus, 17.

[656] Ahmed, 1/83.

[657] Daha önce bu konu işlenmişti. Dört hasletten maksat taharet, huşu, semahat ve adalettir. (Ç)

[658] Asgarî zenginlik sınırı. (Ç)

[659] Buhârî, İ'tisâm, 3.

[660] Buhârî, Teheccüd, 5, Terâvîh, 1; Müslim, Müsâfırîn, 177.

[661] Yolculuk sınırını, dört berîd şeklinde belirlemeleri gibi.

[662] İki yaşına girmiş dişi deve. (Ç)

[663] Buhârî, Teheccüd, 5, Teravih, 1; Müslim, Müsâfirin, 177.

[664] Buhârî, Mevâkît, 24; Müslim, Taharet, 42.

[665] Hadisin tamamı şöyle: Cerîr b. Abdillah anlatır; Biz Rasûîullah'ın (s.a.) yanında oturuyorduk. Dolunay halindeki aya baktı ve şöyle buyurdu:
"Siz elbette, şu ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz. Onu görmek için birbirinizi itip kakmazsınız. Bu itibarla eğer güneşin doğmasından önce bir namaz ve batmasından önce bir namaz kılmaya İmkânınız varsa bunu yapın." Sonra şu âyeti okudu:
"Güneşin doğuşundan ve batısından önce Rabbini hamd ile tesbih et!" Kâf :50/39. Bkz. Buhârî, Mevâkît, 16, 26, Ezan, 129; Tefsir Sûre, 50.

[666] Abdullah b. Abbâs: Rasûlullah'ın (s.a.) amcasının oğludur. Hıbru'1-ümme (ümmetin deryası) diye anihrdı. İlim ve hadisçe sahabenin en büyüklerindendi. Tâifte, H. 86 yılında yetmiş bir yaşında iken vefat etmiştir.

[667] Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb. Mekke'de küçükken babası ile birlikte müslüman olmuştur. Bedir ve Uhud'dan sonra gazalara katılmıştır. İbn Ömer, ilim ve amel yönünden müslümanların imamlarından biriydi, Çok fetva verenlerdendi. Sahabe arasında meydana gelen savaşlara bulaşmamıştı. Kendisi Rasûlullah'tan (s.a.) hadis rivayet etmiş, büyük sahabîler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Rasûlullah'tan (s.a.) sonra, altmış sene yaşamış ve ömrünü fetva vermekle geçirmiştir. H. 73 yılında vefat etmiştir.

[668] Fukaha-i seb'a (yedi fakîh) şunlardır: Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr, el-Kâsım b. Muhammed, Hârice b. Zeyd, Ebû Bekir. b. Abdur-rahman, Süleyman b. Yesâr, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe. (Ç)

[669] Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 6.

[670] Yani Mekke ve Medine'nin.

[671] İmam Şâfiî (ö. 204), bu sözünü Buhârî'nin (ö. 256) eserini telifinden önce söylemiştir. Yoksa Buhârî'nin Sahih'i, hadis kitapları içerisinde istisnasız en sahih olanıdır.

[672] **Muhammed b. Abdurrahman b. el-Muğîre el-Kureşî el-Amirî el-Medenî:** Bağdad'a gelmiş ve orada hadis rivâyetiyle meşgul olmuştur. 159 yılında Kûfe'de ölmüştür.

[673] **Ebû Muhammed Süfyan b. Uyeyne:** Büyük muhaddislerdendir. 198 yılında vafat etmiştir.

[674] Ebû Hanîfe'nin öğlencisi ve arkadaşıdır. İlk tahsiline İmam Mâlik'in yanında başlamış, İmam Şafiî ile de bir araya gelmiştir. İmam Şafiî, haksız ithama maruz kaldığında halife Harun Reşid'e tavassutta bulunmuştur. Hanefî mezhebi, bu imamın kitapları vasıtasıyla tedvin edilmiştir.

[675] Mâliki muhaddis, fakih ve kadısıdır; Kurtuba kadılığını üstlenmiştir. Merrâkuş'ta zehirlenerek öldürülmüştür (ö. 544/1149). Şifâ, Gunye, Tertîbu'l-medârik, Şerhu Sahihi Müslim, Meşâriku'l-envâr, el-İlmâ'.., gibi eserlerin sahibidir, Bkz. Ziriklî, A'lâm, 5/99.(Ç)

[676] Rezîn b. Muâviye b. Ammâr el-Endülüsî. Uzun süre Mekke'de mücavir kalmış ve orada vefat etmiştir (ö. 535/1140) (Ç)

[677] el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerîm eş-Şeybânî el-Cizrî, muhaddis, dilci ve usûlcü. Cezîretu İbn Ömer'de doğmuş ve yetişmiş, Musul'a gitmiş ve orada ölmüştür (ö. 606/1210). Uzun bir hastalığa yakalanmış ve eserlerini hep bu dönemde imlâ yoluyla vermiştir. en-Nihâye fi garibi'l-hadîs, Câmiu'1-usûl, el-însâf... gibi pek çok eseri vardır, Bkz. Ziriklî, A'lâm, 5/272. (Ç)

[678] Abdurrahman b. el-Cevzî; Abbasîler döneminin ortalarında Bağdad'da yaşamış, Hanbelî mezhebine mensup fakih, tarihçi ve hatip biridir, (ö. 597/1200)

[679] Talâk: 65/3.

[680] İsrâ: 17/23.

[681] Yani sözün, aklen ya da şer'an doğru anlaşılabilmesi için bir takdiri zorunlu kılması halidir. (Ç)

[682] **Müşâkele:** Birinin söylediği bir sözü, diğerinin az çok evvelki manaya zıt olarak kullanmasıdır. (Ç)

[683] Zilzâl: 99/7-8.

[684] En'âm: 6/90. Bu âyette, Rasûlullah (s.a.) daha önce adları zikredilen peygamberlere uymakla emrolunmaktadır. (Ç)

[685] Sâd: 38/24.

[686] Enbiyâ: 21/22.

[687] Bkz. Buhârî, Sayd, 22; Müslim, Sıyâm, 154-157.

[688] Bkz. Ebû Dâvûd, Savnı, 19; İbn Mâce, Sıyâm, 14.

[689] Hz. Âişe (r.a.), Hz. Ebû Bekir'in kızı ve Rasûlullah'ın eşidir. Rasûlullah (s,a.), onunla hicretten iki sene önce nişanlanmış, Medine'de iken evlenmişlerdi. Rasûlullah'ın (s.a.) (Hz. Hatice'den sonra) en çok sevdiği hanımıdır. Rasûlullah'm hanımları arasında en akıllısı o idi. Her konuda kendisinden gelen hadisler bulunmaktadır. İmam Ahmed'in Müsned'inde yer aian hadisleri 253 sayfa tutmaktadır. Rasûlullah'ın (s.a.) ev içerisinde yaptıklarını çoğu kez ondan öğrenmekteyiz. Fıkıhta üstün bir yeri vardı; birçok konuda sahabe kendisine başvururdu. Hicrî 57 yılında vefat etmiştir.

[690] Muvatta, Kıble, 15 (1/198), Buhârî, Ezan, 163 (17210)

[691] Bakara: 2/179.

[692] Bakara: 2/187.

[693] Enfâl: 8/66.

[694] Enfâl: 8/73.

[695] Bakara: 2/282.

[696] Buhârî, Vudû, 26; Müslim, Taharet, 87. Hadis, kişinin uyandığımla elini üç kere yıkamadan kaba daldırmasını yasağının gerekçesini bildirmektedir.

[697] Buhârî, Bed'u'1-halk, 11; Müslim, Taharet, 23. Hadis, sabah uykudan kalkıldığında kişinin üç defa burnunu sümkürmesi emrinin gerekçesi olarak gelmiştir.(Ç)

[698] Müslim, Taharet, 68. Hadis, yola ve gölgelik yerlere pislemeyi yasaklamaktadır. (Ç)

[699] Ebû Dâvûd, Taharet, 79; İbn Mâce, Taharet, 62; Ahmed, 4/97. Hadis, uyumanın abdesti bozacağını ifade etmektedir. (Ç)

[700] Yani, meselâ zekât nisabının konulması, oranların belirlenmesi bir maksadı gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu konuda belli bir miktarın belirlenmesi, bu amacı gerçekleştireceği içindir. O miktarın altına düşmesi halinde amaç gerçekleşmeyecek olduğundan, o durumda belirli miktara bağlı olan hüküm bulunmamaktadır. Umûmî nasslar ve beklenilen maksadın gerçekleşmeyeceği yerlerde onların tahsise gidilmesi durumu da aynıdır. (Ç)

[701] Yani ikisinden hangisini yapacak olsa, kendisi için müstehap ya da vacip olan şeyi işlemiş, eksik yapmamış olur; seçimli vacip ya da müstehap gibi. (Ç)

[702] Abdullah b. Mes'ûd el-Hüzeli, ilk müslüman olanlardandır. Rivayete göre ilk müslüman olan altıncı adamdır. Rasûlullah'ın (s.a.) hizmetinde bulunurdu. İki hicrette bulunmuş, Bedir, Uhud, Hendek, Rıdvan Bey'atı ve Yermûk'e katıymıştır. Rasûlullah (s.a.) yanında birçok sahâbî ve tabiînden de hadis rivayetinde bulunmuştur. Hz. Ömer (r.a.), onu Kûfe'ye din öğretmeni olarak göndermiştir. Hz. Osman (r.a.) zamanında Medine'ye dönmüş ve hicrî 32 senesinde ölünceye kadar orada kalmıştır.

[703] Sübkâneke..., înnî veccehtü vechî.., duaları gibi. (Ç)

[704] Adı, Abdurrahman b. Sahr ed-Devsî'dir. Hicrî yedinci senede Hayber gazvesinin akabinde Medine'ye muhacir olarak gelmiş ve ölünceye kadar Rasûlullah'tan ayrılmamıştır. Ondan en çok hadis rivayet eden sahâbîdir. Kendisinden de, Saîd b. el-Müseyyeb, âzâdlısı el-A'rec gibi pek çok tabiîn hadis rivayet etmiştir. Hicrî 58 yılında

vefat etmiştir.
[705] Bkz. İbn Mâce, İkâmet, 99.
[706] Hakkında açık nass bulunan şeye.(Ç)
[707] Buhârî, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 8; Ebû Dâvûd, Zekât, 5.
[708] Buhârî, Zekât, 4, 24; Müslim, Zekât, 1, 3; Ebû Dâvûd, Zekât, 2.
[709] Mâide: 5/3.
[710] Nisa: 4/23.
[711] Buhârî, Tıbb, 36; Müslim, Selâm, 41.
[712] İbn Mâce, Talâk, 16.
[713] Buhârî, Vudû', 2; Müslim, Taharet, 1; Ebû Dâvûd, Taharet, 31.
[714] Buhârî, Nikâh, 36; Ebû Dâvûd, Nikâh, 19.
[715] Buhârî, îmân, 41; Müslim, İmâre, 155.
[716] Mâide: 5/6.
[717] İz, emare ve belirtilerden hareketle, bilinmeyen bir şeye vakıf olmak sanatı.
[718] Cenâiz, 106.
[719] Kâf: 50/29.
[720] Rasûlullah'a (s.a.) yalan isnadında bulunduğu töhmeti olmayan. (Ç)
[721] Müellif, kitabın girişinde, birinci kısmı yedi mebhas içerisinde, yetmiş bâb olarak düzenlediğini söylemişti. Ancak, bütün mevcut nüshalarda buraya kadar bâb sayısı seksen bire çıkmaktadır. Bu durumda fazla bâblar, ya sonradan eklenme olmaktadır, birazdan gelecek olan bölümler gibi, ya da başta müellifin bir sayı hatası söz konusudur veyahut da bu bâblardan bir kısmı aslında fasıl idi, ancak müstensihler yanlışlıkla onları bâb haline sokmuşlardır. Allah'u a'lem!
[722] Bakara: 2/217.
[723] Bakara: 2/222.
[724] Bir köle veya cariye tazminat ödenmesi şeklinde (Ç)
[725] Böylece onlar da, ehl-i kitap gibi işlem görmüşler ve kendilerinden cizye alınmıştır. (Ç)
[726] Bkz. Nesâî, Talâk, 57.
[727] Müslim, Hayz, 59 (2/536).
[728] Ebû Dâvûd, Menâsik, 21.
[729] Âmir b. Şurahbîl eş-Şa'bî: Tabiîn âlimlerinin büyüklerin dendir. Hz. Ömer'in halifeliği sırasında H. 17 senesinde doğmuştur. Dinde imam ve fakîhti. Hz. Ali, Ebû Hureyre, İbn Abbâs, Hz. Âişe, İbn Ömer ve daha başka sahâbîlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisi, Ebû Hanîfe'nin büyük üstadlanndandır. Küfe kadılığım üstlenmiştir. Çok hadis rivayet eden, kıssa ve haber naklinde bulunan biriydi. H. 105/ M. 723 yılında vefat etmiştir.
[730] Ebû Muhammed Sa'îd b. el-Müseyyeb b. Hazn, tabiînin büyüklerindendir. Hicaz'ın en büyük fakihi ve rüya tabircisiydi. Hadis, fıkıh ve zühdü kendisinde toplamıştı. Hz. Ömer'in halife oluşunun ikinci senesinde dünyaya gelmiş ve büyük sahâbîlerden hadis işitmişti. Hasan el-Basrî, ilimdeki büyük yeri ve üstün kudretine rağmen, altından kalkamadığı bir problemle karşılaştığı zaman hemen Sa'îd b. el-Müseyyeb'e yazar ve durumu ona sorardı.
[731] **İbrahim b. Yezîd en-Neha'î:** Tabiîn neslinin büyüklerindendir. Alkame, Mesrûk, el-Esved ve daha başkalarından rivayette bulunmuştur. Fakih ve muhaddistir. Henüz on sekizini aşmadan kendisinden ilim alınıyordu. Şöhretten hoşlanmazdı ve sorulmadıkça konuşmaktan kaçınırdı. H. 96/M. 715 yılında 46 yaşında iken ölmüştür.
[732] **Alkame b. en-Neha'î:** Irak fakihidir. Rasûlullah (s.a.) henüz hayatta iken doğmuş ve Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Mes'ûd, Hz. Ali gibi sahâbîlerden hadis duymuştur. İbn Mes'ûd'un en yakın adamıdır. Kâbus b. Ebî Zıbyân, onun hakkında şöyle demiştir:
"Rasûlullah'ın (s.a.) ashabından bazılarına yetiştim; onlar Alkame'ye sorarlar ve ondan fetva isterlerdi." 62/682 yılında vefat etmiştir.
[733] Kenzul-ummâl, 10/28918.
[734] **Muhâkale:** Arazinin, buğday karşılığında kiraya verilmesidir. Veya ürünün üçte biri gibi belli bir miktarı üzerine yapılan müzâra'a akdidir. Henüz bacağındaki ziraî ürünün, buğday karşılığında satılmasıdır da denilmiştir.
[735] **Müzâbene:** Ağaç üzerindeki yaş burmaların, kuru hurma karşılığında satılmasıdır. Aldatma ve bilinmezlik içerdiği için yasaklanmıştır.
[736] Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Köpeğin yalaması halinde, birinizin kabının temiz olması için, onu yedi defa yıkaması gerekir."* Bkz. Buhârî, Vudû, 33; Müslim, Taharet, 89-93. İmam Mâlik'e göre, köpek temizdir ve bu hüküm taabbudîdir.
[737] **Zeyd b. Sabit b. ed-Dahhâk el-Ensârî:** Rasûlullah (s.a.) Medine'ye geldiğinde on bir yaşında idi. Katıldığı ilk savaş, Hendek olmuştur. Rasûlullah (s.a.) Tebûk seferinde sancağı ona vermiştir. Zeyd, Rasûlullah'ın (s.a.) vahiy kâtibi idi. Rasûlullah'a (s.a.) Süryanice mektuplar gelirdi. Rasûlullah (s.a.) ona bu dili öğrenmesini emretti, o

da hemen öğrendi. Sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kâtipliğini yaptı. Hz. Ömer, onu üç kez Medine'ye kendisine vekil bıraktı. Miras konusunda ashabın en bilgilisi idi. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman zamanlarında Kur'ân'ın toplanması ve yazılması işini bu yüce sahâbi üstlenmişti. 45/665 senesinde vefat etti.

[738] Rasûlullah (s.a.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:
"Yılan, yuvasında çöreklendiği gibi, (ehli) iman da Medine'de toplanır."
Bir başka hadislerinde de şöyle buyurmuştur:
"Yâ Rab! Dünya bereketlerinden Mekke'ye bahşettiğin lütuf ve kereminin iki mislini Medine şehrine müyesser kıl." (Bkz. Tecrid, 6/238, 244) (Ç)

[739] Bkz. Dârimî, Ferâiz, 8. (Ç)

[740] Mâlik b. Enes b. Ebû Âmir: Dedesi Ebû Âmir, Rasûlullah'ın (s.a.) ashabından olup, Bedir hariç Rasûlullah'ın (s.a.) bütün savaşlarına katılmıştır. Mâlik, Medine'de H. 93 yılında doğmuştur. Medine âlimlerinden ilim tahsil etmiş, ilmini İbn Ömer'in âzâdlısı Nâfı ve İbn Şihâb ez-Zührî'den almıştır. Fıkıhtaki üstadı ise Rabî'atu'r-re'y diye bilinen Rabî'a b. Abdurrahman'dır. Üstadları kendisinin hadis ve fıkıhta yeterli olduğuna dair icazet verince, hadis rivayetinde bulunmak ve fetva vermek için ilim meclisi oluşturmuş ve öğretim faaliyetine başlamıştır. Pek çok muhaddis kendisinden hadis almıştır. Hep Medine'de ikâmet etmiştir. İmam Şafiî'nin hocası olmaktadır. 179/795 yılında vefat etmiştir.

[741] Ahmed, 2/299.

[742] Ebû Hanîfe'yi tamamen tâbi durumuna sokan ve ona maatakil bir ictihâd (imamlık) payesi tanımayan bu görüşün tenkidi için Bkz. Ebû Zehra, Ebû Hanîfe, 226 vd.(Ç)

[743] **Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî:** 112 yılında doğmuş, büyüyünce hadis rivâyetiyle meşgul olmuş, fıkhı önce İbn Ebî Leylâ'dan almış, sonra Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katılmıştır. Onun en büyük talebesi ve yardımcısıydı. Onun mezhebine yönelik ilk kitap yazan, meseleleri kaleme aldıran ve onları yayan kimsedir. 182/798 yılında vefat etmiştir.

[744] **Muhammed b. Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî:** Şeybân oğulları âzâdlılarındandır. Vâsıfta doğmuş, Kûfe'de yetişmiştir. Önce Ebû Hanîfe'den sonra da Ebû Yûsuftan olmak üzere fıkıh tahsil etmiş ve Hanefî fıkıh ve usûlünde imam olmuştur. Harun Reşîd onu Rakka kadılığına getirmiş, sonra da azletmiştir. Horasan'a giderken halifeye eşlik etmiş ve Rey'de ölmüştür. İmam Şafiî onun fasahati sebebiyle: "Eğer Kur'ân, Muhammed'in dili üzere inmiştir desem yeridir." demiştir. Fıkıh ve usûlüne dair pek çok kitabı vardır. 189/805 yılında vefat etmiştir, (Bkz. Ziriklî, A'lâm, 6/80) (Ç).

[745] **Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî:** Rasûlullah'm (s.a.) dördüncü atası olan Abdulmuttalib b. Menâf oğulları sülâlesindendir. Şâfiî, Gazze'de 150 senesinde dünyaya gelmiştir. Doğumundan iki sene sonra annesi onu, atalarının yurdu olan Mekke'ye götürmüş, Kur'ân'ı iyice ezberledikten sonra bâdiyeye Hüzeyl oğullarının yanına gitmiştir. Bunlar, o sırada en fasih Arap kabilelerinden biri idiler. Orada onların lügatlarını ve şiirlerini ezberledi. Harem şeyhi olan Müslim b. el-Velîd'den ders aldı, sonra Medine'ye gitti ve orada İmam Mâlik'ten okudu. Daha sonra Irak'a gitti ve orada Irak ekolüne ait fıkhı öğrendi. Oradan da Mısır'a geçti ve orada yerleşti. Kadîm ve cedîd olmak üzere iki mezhebi vardır. 204/819 senesinde Mısır'da öldü.

[746] er-Risâle adlı bu değerli eser matbûdur. Ahmed Muhammed Şâkir'in tahkik ve şerhiyle birlikte olan baskısı (el-Mektebetu'1-ilmiyye, Beyrut, t.y.) en güzelidir. (Ç)

[747] Bakara: 2/180.

[748] Yani: Bu âyet, vârise vasiyetin caiz olduğunu göstermektedir. Varise vasiyetin caiz olmadığı ziyade hükmü ise, *"Lâ vasiyyete li vâris..."* hadisinden -ki haber-i vâhidir- alınmaktadır.

[749] O zamanki toplumların daha çok kapalı kutu gibi oluşu, seyahatlann çok zor ve zahmetli oluşu, buna rağmen bir ihtiyaç da duyulmayışı, şehirleri ayrı ayrı kaplar mesabesinde kılmıştır. Hadis ve ilim, talebi uğrunda yapılan yolculuklar ve bunun çok rağbet görmesi şehirler arasında irtibatı sağlamış ve kısa zamanda şehirler birleşik kaplar gibi bir hal arzederek birinde mevcut bulunan ilme diğerleri de sahip olur olmuş, bunun sonucunda hadisler genel yekûnuna ulaşmanın yanında, hadis lâfızları benzerlik arzetmeye başlamış, giderek teşrî'de de birlik meydana gelmiştir.(Ç)

[750] Suyun iki külle (büyük küp) miktarına ulaşması halinde pislik tutmayacağına dair hadis. Bkz. Nihâye, 4/104. (Ç)

[751] Rüşd, akıl baliğ olmanın yanında, mali tasarrufları yerli yerinde yapabilme melekesidir. Bazıları buna ilaveten dini yaşantısının da güzel olması (adalet) şartını ararlar. (Ç)

[752] Ebû Hanîfe. (Ç)

[753] **Süfyân h. Sa'îd b. Mesrûk es-Sevrî:** Ebû Abdullah diye künyesi yardır. Kendisi tâbiîndendir. Aynı zamanda fıkıh, takva ve zühdü ile tanınmış bir hadisçidir. Şi'î düşünceye sahip olduğu söylenir. Kendisinden kadılık yapması istenmiş fakat kabul etmemiştir. Bunun üzerine saklanarak hayatını sürdürmüş, halife kendisini aratmış, Basra'da 161/778 yılında ölünceye kadar gizli bir hayat yaşamıştır.

[754] Muâz b. Cebel el-Ensârî, sahabenin büyüklerinden ve bilginlerindendir. Otuz üç veya otuz sekiz yaşında iken 18/639 senesinde vefat etmiştir.

[755] Yani doğmadık çocuğa don biçmeyin. (Ç)

[756] **Ebû Sa'îd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî:** H. 21 yılında Medine'de doğmuş tâbiîndendir ve Basra halkının imamadır, Fakiri, fasîh ve zâhid biridir. 110/728 senesinde Basra'da vefat etmiştir.

[757] **Ahmed b. Hanbel b. Hilâl ez-Zühelî eş-Şeybânî:** 164 yılında doğmuştur. Süfyân b. Uyeyne tabakasında yer alan büyük muhaddislerden hadis tahsil etmiş, kendisinden de Buhârî, Müslim ve muasırları rivayette bulunmuştur. İmam Ahmed, önce Şafiî mezhebi üzere fıkıh tahsil etmiş, daha sonra müstakil ictihâdda bulunmuş ve mezhep imamı olmuştur. Ehl-i hadis müctehidlerinden olmaktadır. Onun hadisçiler sınıfında sayılması, fukaha sınıfı içerisinde sayılmasından daha isabetli gözükmektedir. Kırk bin küsur hadis içeren meşhur Müsned'ini yazmıştır. Me'mûn döneminde Kur'ân'ın yaratık olup olmadığı fitnesinden bu imam da nasibini almış, resmi ideolojiyi kabul etmediği için işkence görmüş ve hapse atılmıştır. Fakat o metanet göstermiş ve baskılara boyun eğmemiştir. 241/855 yılında vefat etmiştir.

[758] Bürde b. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, kadı ve emîr idi. 102 yılında vefat etmiştir.

[759] **Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays el-Eş'arî**: Kardeşlerinden ve kavminden oluşan bir heyetle Rasûlullah'a (s.a.) gelmiş ve hep birden müslüman olmuşlardır. Rasûlullah (s.a.) ile birlikte Hayber ve sonrasındaki gazvelerde hazır bulunmuştur. Hz. Ömer'in kadılarındandı. Hz. Ali tarafında Sıffîn savaşma katıldı ve hakem seçildi. Karşı hakem

onun saflığından yararlanarak, onu aldattı. 44/665 yılında vefat etmiştir.

[760] Elimizdeki nüshalarda alt, bin, beş bin şeklindeolmakla birlikte hadis literatüründe bilinen bu sayıların altı yüz bin, beşyüz bin (Bkz. Ebu Dâvûd, Sünen, Mukaddime, s. 10) şeklinde olduğudur. (Ç)

[761] Meymûn b. Mihrân, bir köleydi, âzâd edildi ve tabiîn neslinin üstünlerinden biri oldu. Kendisi kumaş tüccarıydı, buna rağmen Ömer b. Abdulaziz onu, el-Cezîre toprak mahsûlleri vergilerini toplamak üzere tayin etmişti. 117/735 senesinde vefat etti.

[762] **Şurayh b. el-Hâris el-Kindî:** Büyük İslâm kadılarındandır. Hz. Ömer, onu Küfe kadılığına tayin etmiş ve bu görevde çok uzun süre kalmıştır. Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ûd gibi sahâbîlerden hadis rivayet etmiştir. 78/697 yılında vefat etmiştir.

[763] Yani ne korkaklık gösterip meseleyi çözümsüz halde bıraksın, ne de tamamen indî görüşlerle çözüm arama yoluna girsin. (Ç)

[764] Bu son kısım hadistir, Bkz. Buhârî, Büyü', 3; Nesâî, Kudât, 11; Ebû Dâvûd, Büyü', 3; Tirmizî, Büyû’ 1; (Ç)

[765] Yani ikisini aynı kefeye koymaktan.(Ç)

[766] **Katâde b. Diâme ed-Devsî:** Enes, Sa'îd b. el-Müseyyeb ve diğerlerinden hadis rivayet etmiştir. Gözleri görmezdi, buna karşılık hafızası çok güçlüydü. Kendisi hakkında şöyle derdi:
"Kur'ân'da hiçbir âyet yoktur ki, onun hakkında bir şeyler işitmiş olmayayım." İmam Ahmed onun hakkında "Katâde, tefsiri ve ulema arasındaki ihtilâfı en iyi bilendir." demiştir. Güçlü hafizasıyla Arap dili, lügati ve Arap tarihi (Eyyâmu'1-Arab) konularında da otorite idi. 117/735 yılında vefat etmiştir.

[767] Müsle, kulak, burun, erkeklik uzvu.., gibi organların kesilmesi suretiyle bedene yapılan işkence demektir. Ebû Hanîfe, kurbanlık develere nişan konulmasını müstebap görür; ancak hayvanı itlafa varacak ölçüde yaralanmasını iyi görmemektedir. (Ç)

[768] Ebû Yâ'kûb İshâk b. İbrahim b. Muhalled b. Râhûyeh el-Hanzalî et-Temîmî: 161 de doğmuş, büyük hadis hafızı, sika ve takva sahibi bir zattır. Kendisinden İmam Ahmed, Buhâri, Müslim ve daha başkaları rivayette bulunmuştur. 238/852 de vefat etmiştir.

[769] Fetva ve ileri sürülen şartları için Bkz. İbnu'l-Kayyım, İ'lâmu'l-muvakkıin, 1/44 vd. (Ç)

[770] **Şâzz:** Sika bir râvînin, sika râvîlere muhalif rivayet ettiği hadistir.
Fâzz: Müellifin fâzz hadisten ne kastediğini öğrenemedik. Böyle bir ıstılah kullanılmamaktadır. Kelime manasından hareketle ferd ya da garib hadis karşılığında kullanabilir. (Ç)

[771] Kısaca ahkâm hadislerini. (Ç)

[772] **Nu'mân b. Sabit b. Zûtî:** Kûfe'de 80 senesinde doğdu. Fıkhı, Hammâd b. Ebî Seleme'den aldı. Atâ b. Ebî Rebâh, İbn Ömer'in âzâdhsı Nâfi1 gibi pek çok tabiîn ulemâsından hadis işitti. Ebû Hanîfe, Kûfe'de kumaş tüccarıydı ve muamelelerindeki doğrulukla tanınmıştı. Fıkıhta ve kıyasta imamdı, Büyük bir fıkıh halkası vardı; yetiştirdiği müctehid imamlar sayesinde ünü ve görüşleri dünyanın her tarafına yayıldı. 150/767 senesinde vefat etti. Bu konuda Bkz. Ebû Zehra, Ebû Hanîfe.

[773] Rûm: 30/32.

[774] Bu genellikle mezheb imamının yakın bir talebesi olur. (Ç)

[775] Müellif bunun yerine "sebr-hazt" tabirini kullanıyor. Elimizdeki nüshalarda sebr kelimesi yerine "yüsr" yazılmış, Tashîh hatası olmalıdır. (Ç)

[776] Hanefi fıkhında, Serahsî (ö.483/1090) tarafından telif edilen ve Zâhiru'r-rivâye'yi toplayan otuz cüzlük (on büyük ciltlik) büyük eser. (Ç)

[777] **Huccetu'l-İslâm Ebû Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî:** 450 senesinde Tus'da doğdu. İmâmu'l-Haremeyn'den fıkıh okudu ve yükseldi, Şafiî mezhebinde, fıkıh, cedel, usûl, mantık, hikmet ve felsefe alanlarında üstün bir yere geldi. Mekke'den sonra Bağdâd'a gitti ve orada Nizamiye Medresesİ'nde hocalık yaptı. Çok yönlü, pek çok eser telif etti. Tus'ta 505/1111 senesinde vefat etti.

[778] Resmi ideolojiyi tasvip etmek anlamına geldiği için birçokları kadılık görevini kabul etmedi ve hatta bu yüzden işkence görenler oldu. (Ç)

[779] Resmî medreselerin açılması haberini duyan Maverâunnehir uleması, şimdiye kadar ilim sırf Allah rızası için tahsil ediliyor ve buna sadece faziletli asil insanlar talip oluyordu, bundan böyle ise devlet kademelerinde görev almak için bir basamak olarak kullanılacağından ikbâl için, makam için tahsil edilecek, dolayısıyla ilmin bereketi kalmayacak, soylu soysuz herkes medreselere akın edecek.., diye ilim adına yas tutmuşlardı. (Ç)

[780] Bkz. İhya, I, 41-42. (Ç)

[781] İbn Hazm: Endülüs'de yetişmiş büyük Zahirî müctehid ve imamıdır. Fakîh, muhaddis, vezir ve edîb idi. 456/1064 de vefat etmiştir.

[782] Araf: 7/3.

[783] Bakara: 2/170.

[784] Zümer: 39/18.

[785] Yani kitabına, Rasûle yani hayatında kendisine, ölümünden sonra da sünnetine.(Ç)

[786] Nisa: 4/59.

[787] *"Hayru ümmeti karnî..."* hadisiyle. (Ç)

[788] **İzzuddin b. Abdisselâm es-Sâlimî ed-Dımeşkî eş-Şâfiî:** "Sultânu'l-ulemâ" lâkaplı büyük imam ve fakihtir. 577 yılında Şam'da doğmuştur. Arap dili, badis, fıkıb ve usûlde asrının büyük imamlarındandı. Ders okutmuş, fetva vermiş, çeşitli teliflerde bulunmuştur. Kavaidu'l-ahkâm, el-İşâre ilâ'l-îcâz fi ba'dı envâ'ı'l-mecâz, Makâsıdu's-salât ve yazma halde bulunan daha başka kitapların sahibidir. 660/1262 yılında vefat etmiştir.

[789] Bkz. Kavâidul-ahkâm, 2/135. (Ç)

[790] **Adiyy b. Hatim et-Tâî:** Kadri büyük, cömert ve cesur sahâbîlerdendi İslâm öncesi ve sonrası Tay kabilesinin reisiydi. Mürtedlerle yapılan savaşlarda önemli yararlılıklar göstermiş, Irak fethine iştirak etmiş ve Kûfe'ye yerleşmiştir. Cemel ve Sıf'fin savaşlarında Hz. Ali'nin yanında yer almıştı. Muhtâru's-Sekafî zamanında, 68/687 senesinde yüz yaşının üzerinde iken ölmüştü.(Ç)

[791] Tevbe: 9/31.

[792] Bkz. İbn Kesîr, 2/348.

[793] Sütlü gözükmesi için birkaç gün sağılmadan sütü memesinde biriktirilip satılan hayvana "musarrât" denilmektedir. Rasûlullah (s.a.) bunu yasaklamış ve alıcıyı muhayyer kılmıştır: İsterse o bedelle hayvanı alacaktır, isterse üç gün içinde yanında bir sâ' hurma ile birlikte hayvanı iade edecektîr. (Ç)

[794] Yani içtihadın bir bütün olarak var ya da yok olacağı, parçalanma kabul etmeyeceği tartışmalı olmakla birlikte cumhur, parçalanabileceği görüşündedir. (Ç)

[795] Usûl, kat'î esaslar üzerine kuruludur. Furû ise zan yani yüzde yüz kat'î olmayan, fakat yüzde ellinin üzerinde bir kesinlik arzeden bilgi üzerine kuruludur. Aksi takdirde dinin yaşanması imkânsız bir hal alır, haklar zayi olur. Yüzde ellinin üzerinde bir nisbet arzeden bir bilgi bir hüküm ifade ettiğine, içtihadın bölünebileceği de ilke olarak kabul edildiğine göre, mezhepte müctehid olanların ulaşacakları neticeler de bir anlam ifade eder; buna bir mani yoktur. (Ç)

[796] Ebû İbrahim İsmail b. Yahya el-Müzenî el-Mısrî: 175 yılında doğmuş, ilim tahsil etmiş, hadis rivayetinde bulunmuştur. İmam Şafiî, Mısır'a gelince ondan fıkıh almıştır. Âlim, zâhid ve münâzaracı biriydi. İmam Şâfiî onun hakkında:
"Müzeni, benim mezhebimin yardımcısıdır." derdi. Şafiî, mezhebine temel teşkil eden eserleri vardır. 264/877 yılında vefat etmiştir.

[797] **Züfer b. el-Hüzeyl:** Hanefi mezhebinin dördüncü büyük fakihidir. Ehl-ı hadisten iken fıkıh tarafı galebe çalmıştır. Basra kadılığı yapmış ve orada 158/775 yılında ölmştür. (Ç)

[798] Serahsî'nin otuz cüzlük, hanefî mezhebine ait Zâhiru'r-rivâye kitaplarının muhtevasını içinde toplayan büyük eser. (Ç)

[799] el-Yevâkît ve'1-cevâhir'den alınan nakil burada bitti.

[800] Ebû Nasr Abudusseyyid b. Muhammed: İbnu's-Sabbâğ diye meşhurdur, eş-Şâmil ve'l-kâmil, Uddetu'l-âlim ve't-tariku's-sâlim, Kifâyetu's-sâil, el-Fetâuâ gibi eserleri vardır. Devrinde şâfiîlerin en büyüğü idi. 477/1084 yılında vefat etmiştir.

[801] Yani bir tür kan aldırsa.(Ç)

[802] İslâm Ülkesinde, şer'î hükümler genelde herkesçe biliniyor kabul edilir. (Ç)

[803] Buhârî, Savm, 32; Ebû Dâvûd, Savm, 28.

[804] Bkz. İhya, 1/234.

[805] Tertibe riayet hanefîlere göre gerekli, şâfiîlere göre gerekli değildir. Bu durumda sahib-i tertip bir kimse ikindi namazını geçirmiş olduğunu unutarak akşam namazını kılsa, sonra ikindiyi kaza etse, her ikisini de iade etmesi gerekir. Şâfiîlere göre ise bir şey gerekmez. (Ç)

[806] **Muhyiddin Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî:** Şâfiî mezhebine mensup büyük müctehidlerden biridir. Muhtasaru'ş-Şerhu'l-kebîr'in muhtasarı olan er-Ravza, el-Mecmû' gibi pek çok ve hacimli eserlerin müellifidir. 676/1277 yılında vefat etmiştir.

[807] Yani böyle bir imamın arkasında namaz kılarsam, bu iki büyük imama uymuş olurum, demek istiyor. (Ç)

[808] "Ey Mü'minlerin Emiri! Bunu yapma! Çünkü halka (bu kitaptakilerden farklı) pek çok görüş ulaşmış, onlar çok hadis işitmişler, çeşitli rivayetlerde bulunmuşlardır. Her belde halkı, kendilerine ilk kez ulaşmış olan görüşleri almışlar, ihtilaflı konularda kendilerine ulaşan bilgilerle işin içinden çıkmaya çalışmışlardır. Bu itibarla sen, her belde halkını, kendileri için seçmiş oldukları bilgi ve görüşlerle başbaşa bırak!" demişti. (Ç)

[809] İbrahim b. Ahmed, ö. 851/1447.(Ç)

[810] Ubeydullah b. el-Huseyn el-Kerhî: Devrinde Irak hanefî fakihlerinin başı durumundadır. Bağdad'da 340/952 yılında vefat etmîştir. (Ç)

[811] **Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhâmmed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî:** Hanefi imamlarının büyüklerindendir. 230 yılında doğdu, önce İmam Şafiî'nin talebesi dayısı Müzenî'den okudu, sonra kadı olan Ebû Ca'fer b. Ebî İmrân'a gitti ve ondan ilim tahsil etti. Sonra Şam'da kâdılkudât olan Ebû Hâzim ile karşılaştı ve ondan fıkıh aldı. Kendisi hadiste ve ahbârda da imam idi. Tasnifleriyle akranlarına üstün bir duruma geldi. 321/983 yılında vefat etti.

[812] **Şemsu'l-eimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî:** Hulvârıî'nin talebesidir ve mesâilde müctehid sayılır. İmam, allâme, hüccet, mütekellim, usûlcü ve münâzır idi. Mebsût'nn on beş kadar cildini Özcand'da hapiste iken imîâ yoluyla yazdırmıştır. Hakana yaptığı nasihat yüzünden bir kuyuya tıkılmıştı. Kuyunun dibinden mütâlâada bulunmadan ezberinden meseleleri, kuyunun başındaki talebelerine yazdırırdı. Usûlû'l-fıkh, Şerhu's-Siyer ve'l-Kebîr, Şerhu Muhtasaru't-Tahâul gibi eserleri vardır. 483/1090 yılında vefat etmiştir.

[813] **Fahrulislâm Ali b. Muhammed b. el-Huseyn b. Abdilkerîm el-Bezdevî:** Fakîh ve usûlcüdür. Semarkand hanefî İmamlarının büyüklerindendir. Usûl ve furû'a dair eserleri vardır. 487/1089 yılında vefat etmiştir. (Ç)

[814] Hacc: 22/77.

[815] Bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 144; Tirmizî, Mevâkît, 81; İbn Mâce, İkâme, 16.

[816] Maide: 5/6.

[817] Nur. 24/2. Hadîs, sopa cezasının (celd) bekarlara mahsus olduğunu, muhsan (evli) olanlara ise recim cezası gerektiğini beyan etmiştir.

[818]
Mâide: 5/38. Hadis, el kesme için, çalınacak malın bir kıymet ifade etmesini şart koşmuş, böylece âyeti beyan etmiştir.
[819]
Bakara: 2/230. Hadis, âyette geçen nikâh sözcüğünden maksadın akit değil, zifaf olduğunu beyan etmiştir.
[820]
Müzzemmil: 73/20.
[821]
Tirmizî, Mevâkît, 69.
[822]
Bir ukiyye, kırk dirhemdir. (Ç)
[823]
Buhârî, Zekât, 32; Müslim, Zekât, 3, 5-7. Aslında bu hadis yerine *"Beş veskten azında zekât yoktur."* hadisini kullanmalıydı. Çünkü âmm olan hadisin konusu ziraî ürünlerdir, dolayısıyla tahsis edici nass da zirâi ürünlerle ilgili olmalıydı. (Ç)
[824]
Buhârî, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 8.
[825]
Bakara: 2/196.
[826]
Nisa: 4/25.
[827]
Ayetin şart mefhûmu, gücü yetenlerin cariyeleri alamayacağıdır ki, bu söz konusu edilmemiştir. (Ç)
[828]
Sâime: Senenin çoğunu meralarda otlayarak beslenen hayvandır. (Ç)
[829]
Nesâî, Zekât, 4, 7; Ahmed, 5/2, 4.
[830]
Sâime devenin sıfat mefhumu, sâime olmayan, evlerde beslenen hayvanlardır ki, bilindiği gibi bu mefhûma riayet edilmiş, zekât mallarında sâimelik şartı aranmıştır. (Ç)
[831]
Hanefî fukahâsının büyüklerindendir, uzun zaman kadılık yapmıştır. Furû-ı fıkha dair eserleri vardır. 221/836 yılında vefat etmiştir. (Ç)
[832]
Ubeydullah b. el-Huseyn el-Kerhî: Devrinde Irak hanefî fakihlerinin başı durumundadır. Bağdad'da 340/952 yılında vefat etmiştir. (Ç)
[833]
Ebû Süleyman Dâvûd b. Ali el-Isbahânî ez-Zâhirî: 202 yılında Kûfe'de doğmuş ve İshâk b. Râhûyeh, Ebû Sevr ve daha başkalarından ilim tahsil etmiştir. İmam Şafiî'ye son derece bağlı idi ve onun faziletine dair iki kitap yazmıştı. Sonraları kendisine mahsus yeni bir mezhep edindi. Mezhebinin temelini, Kitap ve sünnetin zahiriyle amel etmek -zahirinin murad olunmadığına dair Kitap ve sünnetten ya da icmâdan bir delil bulunmadığı sürece- oluşturuyordu. Nass bulunmadığı zaman icmâ ile amel ederdi. Kıyası tamamen reddetmişti. 270/883 yılında vefat etmiştir.
[834]
İshâk b. Rûhûyeh: Horasan'da devrinin büyük hadis âlimlerindendir. Hadis tahsili için çeşitli ülkeleri dolaşmış, kendisinden İmam Ahmed, Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî ve daha başkaları hadis rivayet etmiştir. Hadisi, fıkhı, doğruluğu, zühd ve takvayı kendisinde toplamış biriydi. Müsned'i vardır. 238/853 yılında vefat etmiştir. (Ç)
[835]
Müellif, sözünü ettiği ve muhtevasını büyük ölçüde burada işlediği bu eseri bazı ufak tefek değişiklik ve ilavelerle müstakil olarak telif etmiş ve kitap ayrı olarak basılmıştır. Ayrıca Şükrü Özen tarafından türkçeye de çevrilmiş ve (Mezheplerin Doğuşu ve İçtihad Tartışması, Pınar Yayınları, İstanbul 1987, s. 11-42) içerisinde yayınlanmıştır. (Ç)
[836]
Enbiyâ: 21/112.
[837]
Kısas gibi.
[838]
Yani, içlerinde sakladıkları küfür, nifak ya da günahı mucip diğer sebeplerden dolayı hesaplarını Allah görür.
[839]
Bkz. Müslim, îmân, 33-35.
[840]
Yani onun canına, ırzına ve malına herhangi bir şekilde zarar vermeyin, Bkz. Buhâri, Salât, 28; Ebû Dâvûd, Salât, 51.
[841]
Bkz. Ebû Dâvûd, Cihâd, 33; İbn Mâce, Fiten, 1.
[842]
Ahmed, 3/135, 154, 210.
[843]
Eza verme, hırsızlık vb. gibi başkalarının haklarına tecavüz etme gibi.
[844]
Gıybet, laf taşıma, iftira gibi.
[845]
Buhâri, îmân, 4, 5; Müslim, îmân, 64.
[846]
Enfâl: 8/2.
[847]
Buhârî, îmân, 1, 2; Müslim, îmân, 19.
[848]
Müslim, îmân, 58.
[849]
Buhârî, îmân, 37.
[850]
Müslim, Taharet, 1.
[851]
Ebû Dâvûd, Sünnet, 15 (4690); Tirmizî, îmân, 11.
[852]
Yani umde, erkân, temel anlamında.(Ç)
[853]

Hucurât: 49/14.

[854] Hadis şöyle: Sa'd b. Ebû Vakkâs anlatır: Rasûlullah (s.a.) bir gruba (mal) verdi. Ben de oturuyordum. İçlerinden bir adamı terketti ki, onların içinde benim en çok beğendiğim oydu. Ben, Rasûlullah'a (s.a.):
"Falana niye vermiyorsun, vallahi ben onu gerçekten mü'min görüyorum." dedim. Rasûlullah (s.a.):
"Bilakis müslüman." buyurdu (ve sözün doğrusunu gösterdi), Bkz. Ebû Dâvûd, 4/220 (4683).

[855] Cibril hadisinde, (Bkz. Buhârî, îmân, 37) bu üç terim yani iman, islâm ve ihsan, birbirini tamamlayacak şekilde geçer. İman, inanç altyapısını, islâm onun üzerine kurulacak yaşantıyı, ihsan da, bütün bunların kimin için olduğunu yani ihlâsı ifade eder. (Ç)

[856] Yani kalp huzuru, sekînet ve güven anlamında. (Ç)

[857] Yani söver, kötü şeyler isnad eder.

[858] Ebû Dâvûd, 4/221 (4688).

[859] Yani taatlerden büyük haz alır, Allah ve rasûlünün rızası için her türlü zorluk ve sıkıntılara severek göğüs gerer.

[860] Buhârî, îmân, 9, 14, İkrah, 1; Müslim, îmân, 66.

[861] Keşfu'1-hafâ, 1/93.

[862] Kaynağı bulunamamıştır.

[863] Müslim, îmân, 128.

[864] Güneyli Arap kabilelerine Yemeni, kuzeylilere de Ma'addi ya da Nizârî denilir. (Ç)

[865] Buhârî, îmân, 1, 2; Müslim, îmân, 19.

[866] Taharet, ihbât (huşu'), semahat, adalet. (Ç)

[867] Kur'ân, Ka'be, Peygamber ve namaz. (Ç)

[868] Buhârî, Mezâlim, 30, Hudûd, 1, 6, 19; Müslim, îmân, 100, 104.

[869] Müslim, îmân, 240.

[870] Buhârî, îmân, 8; Müslim, îmân, 69.

[871] Kaynağı bulunamamıştır.

[872] Sorunun sahibi Süfyan b. Abdullah es-Sekafi'dir.

[873] Müslim, îmân, 62.

[874] Müslim, îmân, 53.

[875] Hadisin baş tarafı şöyle: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:
"Bana Cibril geldi ve, 'Ümmetinden her kim Allah'a hiç bir ortak koşmayarak ölürse cennete girecektir.' diye müjdeledi." Ebû Zer:
“Ben: "Zina etse de, hırsızlık yapsa da mı?" dedim.
"Evet..." Bkz. Müslim, îmân, 154. (Ç)

[876] Baş tarafı: *"Her kim ortağı olmayan bir tek Allah'tan başka tanrı olmadığına... şehadet ederim derse..."* şeklindedir, Bkz. Müslim, îmân, 46.

[877] Karında ya da vücudda su toplanmasına sebep olan bir tür hastalık. (İngilizcesi, dropsy). (Ç)

[878] Hadisin devamı şöyle:
“Sonra çetelerini gönderir. Bunların ona dedece itibarıyla en yakın olanı, en büyük fitne çıkaranıdır. Bunlardan biri gelerek 'şöyle şöyle yaptım' der. O da:
“Hiçbir şey yapmamışsın” der. Sonra biri gelerek, onu karısıyla birbirinden ayırmadan terketmedim, der. İblis bunu kendisine yaklaştırır (kucaklar) ve ona
"Sen ne iyisin!' der." Bkz. Müslim, Münâfıkîn, 66.

[879] Ahmed, 1/340.

[880] Hadiste hükme Arap yarımadasının tahsis edilmesi, o zamanlar İslâm'ın yarımada sınırları içerisinde bulunması, henüz dışarı taşmaması sebebiyledir.

[881] Müslim, Münâfikîn, 65.

[882] Müslim, îmân, 209.

[883] Hadisin bu kısmı, "ondan ve onun şerrinden korundu" şeklinde de anlaşılmaktadır.

[884] Hadiste Rasûlullah (s.a.), istisnasız herkese bir cinnî bir de melek eşlik ettiğini, bunların iyi ve kötü işler işlemek için sahibine telkinde bulunduklarını, buna Rasûlullah'ın (s.a.) kendisinin de dahil olduğunu, ancak Allah'ın yardımıyla kendisine eşlik eden cinnînin müslüman olduğunu ve kendisine sadece hak olan şeyleri telkin ettiğini bildirmiştir.

[885] A'râf: 7/201-202.

[886] Hadisin devamı şöyle: *"Musa: Ya Âdem! Sen babamızsın! Bizi mahrumiyete düşürdün ve bizi cennetten çıkardın!' dedi. Adem de ona: Sen ki Musa'sın, Allah seni*

kelamıyla seçkin kıldı ve senin için kendi eliyle (Tevrat'ı) yazdı. Hal böyle iken beni yaratmazdan kırk yıl önce Allah'ın bana takdir etmiş olduğu bir şeyden dolayı beni mi suçluyorsun?!' dedi." Sonra Rasûlullah (s.a.):
"Böylece Âdem, Musa'ya üstün geldi. Böylece Âdem, Musa'ya üstün geldi." buyurdu, Bkz. Buhârî, Enbiyâ, 31; Müslim, Kader, 13. (Ç)

[887] Müslim, Tevbe, 9, 11.

[888] Müslim, Kader, 22.

[889] Müslim, Kader, 31.

[890] Müslim, Cihâd, 28.

[891] Müslim, Kader, 25.

[892] Bkz. Kenzu'l-ummâl, 14/39309, 39409.

[893] Buhârî, Tefsîru sûre 11/2; Tevhîd, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

[894] Kur'ân'da Mûsâ (s.a.) ile hikayesi anlatılan sâlih bir kuldur.

[895] Rahman: 55/29.

[896] Ahmed, 6/251.

[897] Bkz. İbn Mâce, Mukaddime, 10; Ahmed, 4/408.

[898] Tirmizî, îmân, 18; Ahmed, 2/176, 197.

[899] Müslim, Birr, 55; İbn Mâce, Zühd, 30.

[900] Tirmizî, Kader, 11.

[901] Müslim, Kader, 16.

[902] Bakara: 2/180.

[903] Bakara: 2/183.

[904] Ahmed, 2/276, 317; Müslim, Kader, 20, 21.

[905] Ensâr'dan Hazrec kabilesine mensup ashaptan ve İslâm'ı kılıçlarıyla ve dilleriyle müdafaa eden üstün şairlerdendi. Muaviye döneminde vefat etti.

[906] Hadisin devamı şöyle: *"Ve ondan bir zürriyet çıkardı ve şöyle buyurdu:*
“Bunları cennet için yarattım, onlar cennet ehlinin amelini işlerler.” Sonra sırtını bir daha sıvazladı ve ondan bir zürriyet daha çıkardı ve şöyle buyurdu:
“Bunları da cehennem için yarattım, onlar cehennem ehlinin amelini işlerler.”... Bkz. Muvatta, Kader, 2.

[907] Hadisin devamı şöyle: *"Sonra orada o kadar bir müddet de, pıhtı olur. Sonra o kadar müddet de orada bir parça et haline gelir. Sonra melek gönderilir ve kendisine ruh üflenir. Meleğe dört kelime emredilir: Rızkını, ecelini, amelini, şaki yahut sa'îd olacağını yazması..."* Bkz. Müslim, Kader, 1.

[908] Buhârî, Kader, 4; Tirmizî, Kader, 3; İbn Mâce, Mukaddime, 10.

[909] A'râf: 7/172.

[910] Muvatta, Kader, 2.

[911] Leyl: 92/5-6.

[912] Şems: 91/7-8.

[913] Müslim, îmân, 80

[914] Ebû Dâvûd, Sünnet, 5. Yani hiçbir kimsenin, "Ben Kur'ân'dan başka bir şey tanımam," demesi ve sünnetten yüz çevirmesi caiz olmaz. Çünkü sünnetten yüz çeviren sonuçta Kur'ân'dan da yüz çevirmiş olur.

[915] Kenzu'l-ummâl, 3/5346.
Yani kendinizi zor amellerin altına soktuğunuzda, bakarsınız Allah size onları vacip kılar, sonra altından kalkamazsınız, kendinize yazık edersiniz. (Ç)

[916] Buhârî, İ'tisâm, 5.

[917] Tirmizî, Tefsir Sûre, 34; İbn Mâce, Mukaddime, 7.

[918] Müslim, Fedâil, 141.

[919] Bu zat Hz. Ömer'dir. O, Rasûlullah'a (s.a.): "Ya Rasûlallah! Biz, yahudi-lerden güzel sözler işitiyoruz; onların bir kısmını yazmamız hakkında ne buyurursun?" diye sorunca Rasûlullah (s.a.) yukarıdaki sözünü buyurdu, Bkz. Ahmed, 3/387; Nihâye, 5/282.

[920] Ahmed, 3/387; Nihâye, 5/282.

[921] Buhârî, Sulh 5, Müslim, Akdiye, 17; İbn Mace, Mukaddime, 2.

[922]
Buhârî, İ'tisâm, 2 (8/140)
[923]
Hadisin devamı şöyle: *"Ateş yanıp da etrafım aydınlatınca pervaneler ve ateşe kendisini atan böcekler onun üzerine üşüşmeye başlar. Adanı onları önlemeye çalışır, fakat onlar adama galip gelirler ve kendilerini ateşe atarlar. Ben sizi, bel kemerlerinizden yakalamış, ateşe düşmemeniz için çaba sarfetmekteyim; siz ise kendinizi onun içine atmaktasınız."* Bkz. Buhârî, Enbiyâ, 40.
[924]
Buhârî, Rikâk, 26, İ'tisâm, 2; Müslim, Fedâil, 16.
[925]
Buhârî, İlim, 20; Müslim, Fedâil, 15.
[926]
Bkz. Tirmizî, İlim, 16; Ebû Dâvûd, Sünne, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 6.
[927]
En'âm: 6/153. Hadis için Bkz. İbn Kesîr, 2/190.
[928]
Keşful-hafâ, 2/488.
[929]
Ebû Dâvûd, Melâhim, 1.
[930]
Kenzu'I-ummâl, 10/28918.
[931]
Buhârî, İlim, 10, İ'tisâm, 10; Müslim, îmâre, 175.
[932]
Keşfu'1-hafâ, 2/83.
[933]
Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17.
[934]
Tirmizî, İlim, 7; îbn Mâce, Mukaddime, 18.
[935]
Buhârî, İlim, 38, Enbiyâ, 50; Müslim, Zühd, 72; Ebû Dâvûd, İlim, 4.
[936]
Ahmed, 2/349; Müslim, İmâre, 10, Fiten, 83; İbn Mâce, Fiten, 9.
[937]
Buhârî, Enbiyâ, 50.
[938]
Ahmed, 4/136,
[939]
Ebû Dâvûd, İlim, 12.
[940]
Ebû Dâvûd, İlim, 9; Tirmizî, İlim, 3.
[941]
Ebû Dâvûd, Ferâiz, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 8.
Hadisteki "fadl" fazlalık kelimesinden maksat, lüzumsuz, gereksiz anlamında olmayıp, esas değil, olmazsa olmaz kabilinden değil anlamındadır. Nitekim Arap dilinde cümleler öğelerine ayrılırken cümlenin temel iki öğesine müsned ve müsnedun ileyh tabir edildikten sonra geri kalan tüm öğelere "fadl" tabiri kullanılır. Bunun anlamı lüzumsuz, gereksiz demek değildir, aksine cümlenin temel öğesi değil manasınadır. (Ç)
[942]
Daha önce de değindiğimiz gibi, özellikle müsbet bilimlerin ve ona bağlı olarak teknolojinin gelişmesiyle farz-ı kifâye telakki edilecek yükümlülüklerde de pek çok değişiklik oldu. Bugün, İslâm ümmetinin dinin kendisine yüklediği işlevi gerçek anlamda görebilmesi için, birçok yeni ilimlerin farz-ı kifâye halini aldığında hiç şüphe yoktur. Çünkü bunlar, amaca ulaştıracak araçlar olmak üzere taayyün eder bir hal almıştır. (Ç)
[943]
Tirmizî, Tefsir, 1.
[944]
Ebû Dâvûd, Sünnet, 4.
[945]
Ahmed, 2/185.
[946]
Kısmen Bkz. Nihâye, 3/132. Bu konudaki rivayetler ve değerlendirmesi hakkında Bkz. Ateş. Süleyman, İşârî Tefsir Okulu, 30.
[947]
Ahkâf: 46/15.
[948]
Bakara: 2/233.
[949]
Âl-i İmrân: 3/7.
[950]
Nisa: 4/23.
[951]
Mâide: 5/93.
[952]
Buharı, îmân, 41; Müslim, İmâre, 155, Ebû Dâvûd, Talâk, 11.
[953]
Buhârî, Cihâd, 15.
[954]
Buhârî, Büyü', 3; Nesâî, Kudât, 11; Ebû Dâvûd, Büyü', 3; Tirmizî, Büyü', 1
[955]
Cariyenin, gebe olup olmadığının anlaşılması için bir süre beklemesi. (Ç)
[956]
Süyûtî, îtkân, 2/131,
[957]
Müslim, Mesâcid, 67; Ebû Dâvûd, Taharet, 43.

[958]
Tirmizî, Taharet, 41.
[959]
Buharı, Ezan, 89; Müslim, Mesâcid, 147.
[960]
Müslim, Taharet, 1.
[961]
Müslim, Taharet, 33.
[962]
Müslim, Taharet, 35.
Hadisin lâfzı tercümesi şöyle: *"Şüphesiz ümmetim kıyamet gününde abdest eserinden yüzleri sakar, ayakları sekir olarak geleceklerdir. Dolayısıyla sizden hanginiz sakarlığını uzatabilirse bunu hemen yapsın!"*
Sakar, atın alnındaki, seki(r) de ayaklarındaki beyazlığa denir. Bu ifadeler insan için Türkçe'de pek gitmediğinden onların yerine nurlu kelimesini kullandık. (Ç)
[963]
Müslim, Taharet, 40.
[964]
Muvatta, Taharet, 36; İbn Mâee, Taharet, 4.
[965]
Eskiden su yayvan kaplarda tutulur ve kullanılırken dökülmez, el batırılarak su avuç avuç alınır ve öyle kullanılırdı. Şarıl şarıl akan musluk bir tarafa, ibrikle bile su ihtiyaçtan fazla kullanılır. Suyun avuçlanarak alınması halinde ise su israfı hiç olmaz. Suyun kıt olması, taşınmasının zorluğu belki de eskileri böyle bir kullanıma bilinçli olarak itmişti. (Ç)
[966]
Ehû Dâvûd, Taharet, 48; İbn Mâce, Taharet, 41.
[967]
Bkz. Keşfu'l-hafâ, 2/174.
[968]
Buhârî, Vudû, 26; Müslim, Taharet, 87-88.
[969]
Buhârî, Bed'ul-halk, 11; Müslim, Taharet, 23.
[970]
Müslim, Taharet, 17.
[971]
Müslim, Taharet, 30.
[972]
Yani îcâb.
[973]
Müslim, Taharet, 2.
[974]
Müslim, Taharet, 1 (2/274).
[975]
Ebû Dâvud, Taharet, 31; Tirmizî, Taharet, 3; İbn Mâce, Taharet, 32.
[976]
Burada sözü edilen taharet, cünüplük ve abdestsizlik hallerinden arınma, temizlenme manasındadır; gusül ve abdestle yapıhr. (Ç)
[977]
Yani, insanın kendisini tutması uyanık olmasına bağlıdır. Uyuduğu zaman, bağ çözülür, mafsallar gevşer ve kişi kendisini kaybeder. Bu durumda âdeten arkasından yellenmek gibi bir şeylerin çıkması muhtemeldir, Bkz. Ebû Dâvûd, Taharet, 79; İbn Mâce, Taharet, 62.
[978]
Tirmizî, Taharet, 57; Ahmed, 1/256.
[979]
Cinsel organın uyanması sonucu gelen beyaz, yapışkan, sünen, kokusuz salgı. (Ç)
[980]
Müslim, Hayz, 17.
[981]
Yani dübüründe yellenme gibi bir hareket olduğu şüphesini taşıyan kimse hakkında. (Ç)
[982]
Müslim, Hayz, 99.
[983]
Ebû Dâvûd, Taharet, 69; İbn Mâce, Taharet, 63.
[984]
Urve b. Zübeyr: Hz. Osman'ın halifeliği döneminde doğmuştur. Pek çok sahâbîden hadis rivayetinde bulunmuştur. Fıkıh bilgisini teyzesi Hz. Âişe'den almıştır. Kendisinden Zührî, EbûVZinâd ve daha başkaları, rivayette bulunmuştur. 99/717 yılında vefat etmiştir.
[985]
Ebû Dâvud, Taharet, 70.
[986]
Mâide: 5/6.
[987]
"Rasûlullah (s.a.) bazı kadınlarını (kendisini kastediyor) öper, sonra namaz kılardı, abdest almazdı..." şeklindeki hadis.
[988]
Yani inkıta'.
[989]
İleri gelen sahâbîlerdendir. Basra'da 52/672 yılında vefat etmiştir.
[990]
Cinsel organa el sürme ve kadına dokunma.
[991]
Ateşte pişen yiyecekten dolayı abdest alınmasını isteyen hadisin. (Ç)
[992]
Eskiden bir tür tedavi yöntemi olarak kullanılırdı. Zaruret olmadıkça uygulanması yasaklanmıştır. Araplar atasözlerinde, "Tedavide son ümit dağlamaktır." derlerdi.
[993]
Ebû Dâvûd, Hammâm, 1

[994] Hadisin bazı rivayetlere göre manası: "Bir kumaş parçası al da onunla temizlen!" şeklindedir. (Ç)
[995] Buhârî, Hayz, 13-14, Tecrîd, 1/227.
[996] Müd, orta büyüklükteki bir insanın iki avucunun dolusu kadardır. (Ç)
[997] Bkz. Müslim, Hayz, 52.(Ç)
[998] Ebû Dâvûd, Taharet, 97; İbn Mâce, Taharet, 106.
[999] Rivayetlerde zamirin merciinin farklı olması sebebiyle ondan kasıt tüy ya da insanın kendisidir. (Ç)
[1000] Ebû Dâvûd, Taharet, 97; İbn Mâce, Taharet, 106.
[1001] Elleri ve bacakları araşma.
[1002] Cinsel ilişkiye başlamak üzere organını kertik yeri girecek kadar sokarsa.
[1003] Buhârî, Gusl, 28; Müslim, Hayz, 87.
[1004] Kertik kısmının girmesi yeterli. (Ç)
[1005] Bkz. Müslim, Hayz, 87 (Bab başlığı).
[1006] **Talha b.Ubeydullah et-Temîmî:** İlk muhacirlerden, ileri gelen sahâbîlerdendir. Cennetle müjdelenmiş on kişiden biridir. Şûra üyelerindendi; fakat katılmamıştır. Uhud günü Rasûlullah'ın (s.a) izinden ayrılmamış, onu korumuş ve bu uğurda bir darbe almış, bu yüzden kolu çolak kalmıştır. Cemel fitnesi yılında şehid düşmüştür.
[1007] **ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid el-Esedî:** İleri gelen sahâbîlerden ve cennetle müjdelenmiş on kişiden biridir. Şûra üyelerindendi. Kendisi İslâm kahramanlarındandı. Rasûlullah (s.a.) ile birlikte savaşlara ve fetihlere katıldı, Cemel yılında (H. 36) öldü.
[1008] Bu konuda kadının durumu da aynıdır, Bkz. Ebû Dâvûd, Taharet, Hadis no: 236. (Ç)
[1009] Birincisi, her ay altı ya da yedi günü hayıza sayması, geri kalan günlerde namazını kılması. İkincisi, öğleyi erteleyip ikindiyi öne alması ve ikisi için yıkanıp onları beraberce kılması, akşam ve yatsı için de aynı şeyi yapması, sabah namazı için de aynı şeyi yapması.
[1010] Bkz. Ebû Dâvûd, Taharet, 109; İbn Mâce, Taharet, 117.
[1011] Ebû Dâvûd, Taharet, 89.
[1012] Buhârî, Gusl, 13; Müslim, Hayz, 25.
[1013] Yaklaşık bir hadis için Bkz. Ahmed, 2/222.
[1014] Ammar, toprakta debelenmiş, bütün vücudunu yere sürmüştü. (Ç)
[1015] Müslim, Hayz, 112.
[1016] Kenzu'l-ummâl, 9/26688.
[1017] Ebû Dâvûd, Taharet, 125.
[1018] Buhârî, Teyemmüm, 5, 6; Ebû Dâvûd, Taharet, 123.
[1019] Müslim, Taharet, 59.
[1020] Günümüzde tuvalet kağıdının kullanılması gibi. (Ç)
[1021] Yani insanların yollarına ve gölgelendikleri yerlere pislemekten.
[1022] Ebû Dâvûd, Taharet, 2.
Eskiden yaşlıların bastonları ucunda sivri bir demir olur, arazide ihtiyaç gidermeleri gerektiğinde, bastonun ucundaki o demirle toprağı yumuşatır ve işlerini öyle görürlerdi. (Ç)
[1023] Ebû Dâvûd, Taharet, 15; İbn Mâce, Taharet, 12.
[1024] Tirmizî, Taharet, 8; İbn Mâce, Taharet, 14. Rasûlullah (s.a.) bunu Hz. Ömer'e söylemiştir.
[1025] Ebû Dâvûd, Taharet, 3; İbn Mâce, Taharet, 9.
[1026] Türkçesi: “Allahım! Dişi ve erkek şeytanların şerrinden sana sığınırım.”
[1027] "Affını isterim Allah’ım!"
[1028] Hadisin tamamı şöyle: Rasûlullah (s.a.) iki mezarın yanına uğradı. *"Dikkat edin, bunlar muhakkak azap görüyorlar. Hem de büyük bir şeyden dolayı azap görmüyorar. Bunlardan biri koğuculuk yapardı; diğeri ise..."* Rasûlullah (s.a.) sonra yaş bir dal alarak ikiye böler ve onların başına diker. Bkz. Buhâri, Vudû, 55; Müslim, Taharet, 111.
[1029] Yani dallar kuruyuncaya kadar azaplarının hafifletilmesi. (Ç)
[1030] Yani ebediyen cennete gitmelerini sağlayacak şefaat. (Ç)

[1031]
Bazı rivâyetlerdeki "yeni mezar" kaydından, dayın Baki mezarlığında geçmesinden anlaşıldığına göre, mezarda yatanlar kâfir değillerdi, Bkz. Davudoğlu, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, 2/458. (Ç)
[1032]
Müslim, Taharet, 56; Ebû Dâvûd, Taharet, 29.
[1033]
Müslim, Taharet, 54.
[1034]
Meselâ, kişi müslüman olmadığı halde namaz kılabilir. Her ne kadar namaz İslâm'ın bir nişanesi ise de, müslüman olmayan bir kişi de müslüman görünmek için namaz kılabilir. Namaz gibi konularda insanın içi ile dışı farklı olabilir. Ama sünnetlinin sünnetsiz, sünnetsizin de sünnetli gibi görünmesine imkân yoktur. (Ç)
[1035]
Tirmizî, Nikâh, 1.
[1036]
Müslim, Taharet, 42.
[1037]
Kenzu'l-ummâl, 7/21278.
[1038]
Bedenin herhangi bir yerinden bir yara açarak vücuttaki fazla kanın dışarı atılması işlemi. Bu yöntem, bazı hastalıkların tedavisi ya da sağlıklı bir bedenin daha zinde bir hal alması amacıyla uygulanırdı.
[1039]
Ebû Dâvûd, Taharet, 127 (1/96).
[1040]
Ebû Dâvûd, Taharet, 129.
[1041]
Ebû Dâvûd, Taharet, 129 (1/98).
[1042]
Buhârî, Vudû, 68; Müslim, Taharet, 94-96.
[1043]
Ebû Dâvûd, Taharet, 7; İbn Mâce, Taharet, 24.
[1044]
Yani insanların yollarına ve gölgelerine pisleme fiilleri.
[1045]
Akarsuya işemeyi yasaklayan hadisler de vardır.
[1046]
Kendisiyle manevî bir pislik giderilen ya da kurbet niyetiyle kullanılan yani abdest ve gusülde kullanılan su demektir. (Ç)
[1047]
Bir suyla taharetlenilmesi için temiz olması yetmez, aynı zamanda temizleyici de olması gerekir. Kullanılmış suyun temizliğinden maksat, meselâ abdest suyundan bir miktarın üzerimize ya da namaz kıldığınız yere dökülmesi halinde temiz olduğu için bir şey lâzım gelmez, demektir.
[1048]
Ebû Dâvûd, Taharet, 33; Tirmizî, Taharet, 50. Külle (büyük küp), Bkz. Nihâye, 4/104. (Ç)
[1049]
Rengi, tadı ve kokusu. (Ç)
[1050]
Ebû Dâvûd, Taharet, 34.
[1051]
Ahmed, 1/337.
[1052]
Buharı, Gusl, 23; Müslim, Hayz, 115.
[1053]
Ebû Dâvûd, Taharet, 34.
[1054]
En'âm: 6/145.
[1055]
Nisa: 4/23.
[1056]
Mâide: 5/3.
[1057]
Buhârî, Nikâh, 36; Ebû Dâvûd, Nikâh, 19.
[1058]
Mâide: 5/90.
[1059]
Bkz. Müslim, Taharet, 90, 91.
[1060]
Kırat: Beş arpa ağırlığında bir ölçü birimi. (Ç)
[1061]
Kuduz hastalığı mikrobunun en önemli taşıyıcılarının köpek olduğunu dikkate aldığımızda, diğer pisliklerin üç defa yıkanması istenirken, köpek salyası bulaşmış şeylerin yedi defa yıkanmasının hikmeti daha iyi anlaşılır. (Ç)
[1062]
Bkz. Müslim, Taharet, 98-100.
[1063]
Buhârî, Hayz, 9; Müslim, Taharet, 110; Ebû Dâvud, Taharet, 130.
[1064]
Buhârî, Vudû, 59; Ebû Dâvûd, Taharet, 135.
[1065]
Murdar hayvanın derisi, yahut müşriklerce boğazlanmış hayvanın derisi de olsa. (Ç)
[1066]
Müslim, Hayz, 105.
[1067]
Ebû Dâvûd, Taharet, 137.
[1068]

Ebû Dâvûd, Taharet, 38.
[1069]
Ebû Dâvûd, Salât, 26.
[1070]
Hûd: 11/114. Yani namaz, oruç, hac gibi iyilikler, kötülükleri giderir; küçük günahlara keffâret olur, onları siler.
[1071]
Buhâri, Hudûd, 27 (8/23).
[1072]
Buhârî, Mevâkît, 6.
[1073]
Müslim, Taharet, 16.
[1074]
Buhârî, îmân, 134.
[1075]
İsrâ: 17/78.
[1076]
Nebe': 78/11.
[1077]
Kasas: 28/73.
[1078]
İsrâ: 17/78.
[1079]
Müslim, Mesâcid, 260.
[1080]
Ebû Dâvûd, Salât, 2.
[1081]
Vakitler mi'yâr, müvessa' ve zü'ş-şebeheyn olmak üzere üç kısma ayrılır. Ramazan orucu vakti birinciye, namaz vakitleri ikinciye, hac vakti de üçüncüye örnek teşkil eder. (Ç)
[1082]
Beyhakî, 1/35.
[1083]
Müslim, Mesâcid, 180.
[1084]
Tirmizî, Salât, 3.
[1085]
Buhârî, Ezan, 62;Müslim, Salât, 183-186.
[1086]
Buhârî, Mevâkît, 13, 39.
[1087]
Müslim, Mesâcid, 163.
[1088]
Müslim, Mesâcid, 195.
[1089]
Müslim, Mesâcid, 315.
[1090]
Ebû Zerr el-Gıfârî: Mekke'de müslüman olmuş ve sonra kavmine dönmüş, Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına iştirak etmemiştir. Sonra Medine'ye gelmiş ve Rasülullah'a (s.a.) eşlik etmiş, ondan hadss rivayetinde bulunmuştur. Mülkiyet (kenz) konusundaki aşırı fikriyle ve Hz. Osman'a bazı konularda muhalefetiyle dikkat çekmiş, Hz. Osman onu Rebeze'de mecburî ikamete zorlamıştır. 32 senesinde ölünceye kadar orada yaşamıştır.
[1091]
Müslim, Mesâcid, 238.
[1092]
Ebû Dâvûd, Salât, 6; İbn Mâce, Salât, 7.
[1093]
Bakara: 2/238.
[1094]
Yani sabah ve ikindi namazını. İkindinin serin olması öğleye nisbetledir.
[1095]
Buhâri, Mevâkît, 26; Tecrid, 2/251.
[1096]
Buhârî, Mevâkît, 34; Tecrîd, 2/492.
[1097]
Buhârî, Mevâkît, 14; Tecrîd, 2/491.
[1098]
Buhârî, Ezan, 34.
[1099]
Tecrîd, 2/509.
[1100]
Ramazan bayramına şeker bayramı denilmesi gibi. (Ç)
[1101]
Bkz. Davudoğlu, Müslim Şerhi, 3/5 vd.
[1102]
Bu İmam Şafiî'nin mezhebi olmaktadır.
[1103]
Bkz. Davudoğlu, Müslim Şerhi, 3/12.
[1104]
Bu konuda Bkz. Tahiru'l-Mevlevi, Müslümanlıkta İbadet Tarihi, 64.
[1105]
Tirmizî, Salât, 32; İbn Mâce, Ezan, 3.
[1106]
Buhârî, Nikâh, 45; Müslim, Büyü', 8.

[1107] Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17.
[1108] Buhârî, Ezan, 4; Müslim, Salât, 14.
[1109] Müslim, Salât, 14.
[1110] Nesâî, Ezan, 14 ; İbn Mâce, Ezan, 5.
[1111] Kenzu'l-ummâl, 7/20904.
[1112] Kaynağı bulunamamıştır.
[1113] Bunu, müezzin "Hayye ala's-salâh" ve "Hayye alal-felâh" dediğinde "Lâ havle velâ kuvvete illâ bulak" sözünü tekrarlamak suretiyle ifade edecektir. (Ç)
[1114] Ebû Dâvûd, Salât, 35; Tirmizî, Salât, 44.
[1115] Peygamberimizin ilk müezzini.
[1116] Abdullah b. Ümmü Mektûm: Gözleri görmezdi. Abese sûresinin inişine sebep olan zattır. Peygamberimiz, savaş gibi sebeplerle Medine'den ayrıldığında onu yerine halef bırakırdı.
[1117] Buhârî, Ezan, 13.
[1118] Buhârî, Ezan, 21.
[1119] Ebû Dâvûd, Cihâd, 91.
[1120] Ebâ Dâvûd, Salât, 48 (1/153).
[1121] Tirmizî, Deavât, 82; Ahmed, 2/150.
[1122] Buharı, Ezan, 30; Müslim, Mesâcid, 257.
[1123] Buhârî, Ezan, 37.
[1124] Buhârî, Salât, 65.'
[1125] Medine mescidindeki bir namaz, diğer mescidi er deki bin namazdan, Mescid-i Haram'daki bir namaz da yüz bin namazdan daha faziletlidir.
[1126] Buhârî, Fadlu's-salât fi mescidi Mekke vel-Medîne, 1 (2/56); Müslim, Hacc, 511.
[1127] Buhârî, Salât, 60.
[1128] Ebû Dâvûd, Taharet, 51.
[1129] Buhâri, Salât, 37; Müslim, Mesâcid, 55.
Bu ve benzeri zaman ve mekan unsuru içeren nassları iyice anlayabilmek için o dönemin şartlarını çok iyi bilmek gerekmektedir. Bugün bir camide tükürülmesini ve sonra tükrüğün gömülmesini anlamak mümkün değildir. Ama o zamanın şartlarını hatırlar, caminin zemininin ilk kez Hz. Ömer zamanında çakılla kaplandığını, daha önceleri ise normal toprak olduğunu bilirsek o zaman bu ve benzeri hadisleri daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebiliriz. (Ç)
[1130] Müslim, Birr, 120.
[1131] Müslim, Mesâcid, 79.
[1132] Tirmizî, Büyü', 76; Dârimî, Saîât, 118; Beyhakî, 2/447.
[1133] Yani şiir aslında bir araçtır; iyyiye kullanılırsa iyi, kötüye kullanılırsa kötü olur. (Ç)
[1134] Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 151.
[1135] Ebû Dâvûd, Taharet, 92; İbn Mâce, Taharet, 126.
[1136] Müslim, Mesâcid, 74.
[1137] Manası: Allah'ım! Bana rahmet kapıların aç!
[1138] Manası: Allah'ım! Senin fazl u kereminden isterim!
[1139] Müslim, Müsâfirîn, 68.
[1140] Zuhruf: 43/32. Ayette rahmet kapsamına cennet de girmektedir.
[1141] Bakara: 2/198.
[1142] Cum'a: 62/10.
[1143] Buhârî, Salât, 60.
[1144] Ebû Dâvûd, Salât, 24; İbn Mâce, Mesâcid, 4.

[1145] Bkz. Tirmizî, Salât, 141; İbn Mâce, Taharet, 21; Mesâcid, 4.
[1146] Buhârî, Salât, 48; Müslim, Mesâcid, 19, 23.
[1147] Bkz. İbn Mâce, Taharet, 21.
[1148] Buhârî, Enbiyâ, 17; Müslim, Zühd, 38.
[1149] Ebû Dâvûd, Salât, 84; İbn Mâce, Taharet, 132.
[1150] Buhârî, Salât, 5; Ebû Dâvûd, Salât, 77.
[1151] Ebû Dâvûd, Salât, 78 H. No: 634.
[1152] Bkz. Ebû Dâvûd, Salât, H. No: 629.
[1153] Buhârî, Salât, 9.
[1154] Müslim, Salât, 232; Ebû Dâvûd, Salât, 87.
[1155] Buhârî, Salât, 14, Libâs, 19; Müslim, Mesâcid, 61.
[1156] Buhârî, Salât, 15; Tecrîd, 2/316.
[1157] Buhârî, Salât, 15; Tecrîd, 2/318.
[1158] Tâhâ: 20/12.
[1159] Ebû Dâvûd, Salât, 88; Ahmed, 1/248.
[1160] Diğer baskılarda birinci cild burada sona ermektedir. (Ç)
[1161] Yakûb (s.a.). (Ç)
[1162] Evs ve Hazrec, aslen Yemen'den gelmiş olan ve Medine'de ikamet etmekte olan iki Arap kabilesidir. Topluca müslüman olmuşlar, Rasûlullah'a (s.a.) destek vermişler, ona yurtlarını açmışlar, her türlü yardım ve fedakârlığı göstermişlerdir. Bu yüzden de yardımcılar anlamına gelen "Ensâr" diye isimlendirilmişlerdir.
[1163] **Kurbet:** İbâdetten daha genel anlamda olup, insanı Allah'a yaklaştıran her şeydir. (Ç)
[1164] Bakara: 2/223.
[1165] Yahudiler kadına sadece önden yaklaşırlardı. Sözü edilen kabile halkı da aynı şeyi yapıp, kadına arka tarafından (normal yola) yanaşmayı kötü görürlerdi. Sonra bu konu oldu ve bu âyet indi. Bkz. İbn Kesîr, 1/261.
[1166] Bakara: 2/115.

SÜTRE

Sütre edinmenin hikmeti: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Namaz kılan kimsenin önünden geçen kimse, ne derece vebal yüklendiğini bilse, onun için kırk (sene) beklemek önünden geçmekten daha hayırlı olurdu.[1]
Bence bunun hikmeti şudur: Namaz, Allah'ın nişanelerinden olup, tazimi gerekir. Namaz görünüm itibariyle, uşakların efendilerine hizmet için onların Önünde kıyamda bulunmalarına, huzurlarında elpençe divan durmalarına benzer. Hal böyle olunca namaz kılana saygı göstermek gerekir ve bunun en belirgin şekillerinden biri de onu eda eden kişinin önünden geçmemektir. Zira efendi ile hizmetinde bulunan uşakları arasına girmek terbiyesizlik sayılır. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi bu mânâdadır:

"Şüphesiz sizden biri namaza kalktığında, elbette ki o, Rabbi ile münâcâtta bulunmaktadır ve Rabbi, kıble ile kendisi arasındadır. [2]
Buna ilaveten şunu da belirtelim ki, bu hareket, namaz kılan kimsenin kalbim meşgul eder, onun zihnini karıştırır. Bu yüzdendir ki, namaz kılan kişinin, Önünden geçmek isteyenleri engelleme hakkı bulunmaktadır. Rasûlullah'ın (s.a.), "Biriniz sütre edinerek namaz kılarken birileri onun önünden geçmek isterse, ona mani olsun. Israr ederse onunla vuruşsun; çünkü o bir şeytandır.[3] hadisi bu mânâda buyurulmuştur.[4]

Önünden Geçilmesi Halinde Namazı Bozan Şeyler:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kadın, eşek ve kara köpek namazı bozar. [5]
Bu hadisten anlaşılan şudur: Namazın sahih olması için gerekli şartlardan biri de, namaz kılınan yerin kadın, eşek ve köpekten uzak olmasıdır. Bunun hikmeti şudur: Namazdan maksat kişinin âlemlerin Rabbine münâcâtta bulunması, O'na yönelmesi ve kendisini O'na vermesidir. Kadınlarla bir arada olmak, onlara yakın bulunmak, onlarla sohbet etmek, namaz için bulunması gereken halin zıddına iltifat etmek anlamına gelir. Köpek, daha önce de zikrettiğimiz gibi şeytandır; özellikle de kara olanı. Çünkü bu yaratıklar, bozuk tabiatlıdırlar ve kuduz hastalığına yatkındırlar. Eşek de şeytan mesabesindedir. Çünkü o, çoğu kez insanlann gözü önünde çiftleşir, âleti kalkar. Onun bu halini görmek, namaz için olması gereken havayı bozar.

Ancak, sahabe hafız ve fakihleri bu hadisle amel etmemişlerdir. Hz. Ali, Hz. Âişe, İbn Abbâs, Ebû Sa'îd el-Hudrî[6] (r.a.) ve daha başkaları bunlardandır. Bunun mensûh olduğunu da rivayet etmişlerdir. Ancak nesh doğrultusunda yapılan izah pek güçlü değildir. Bu konu, Rasûlullah'tan (s.a.) ilim alma yollarının farklılık arzettiği konulardan biridir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri önüne semerin arka kaşı gibi bir şey koyarsa, namazını kılsın ve onun öte tarafından geçenlere aldırmasın. [7]
Namaz kılanın önünden geçmeyi terketmek, her zaman için mümkün olmaz ve buna riayet büyük zorluklar doğurabilir. Bu itibarla ilk bakışta namaz kılana ait olan sahanın ayırt edilebilmesi için sütre edinilmesi emredilmiş, sütrenin arkasından geçen kimse, arazide uzaktan geçen kimse gibi sayılmıştır. [8]

Namazın Temel Unsurları:

Namazın esasını üç şey oluşturur;

Bil ki: Namaz, üç temel şeyden oluşur:
i. Kalbin Allah'a huşu ile yönelmesi,
ii. Dilin Allah'ı anması (zikir),
iii. Beden ile en üst düzeyde saygı gösterilmesi.
Bu üç esasın, namazın vazgeçilmez unsurları olduğunda diğer hususlarda ihtilâflar olmakla birlikte bütün dinler müttefiktir. Rasûlullah (s.a.), mazeret halinde bunların dışında kalan konularda ruhsat vermiş olmasına rağmen, bu üç konuda asla ruhsat vermemiş, vitir hakkında: "Eğer güç yetiremiyorsan, ima yoluyla kıl!" buyurmuştur.[9]

Namazın İki Şekli Vardır:

Rasûlullah (s.a.), insanlar için namaz hakkında iki sınır koymak istemiştir:
i. Sorumluluktan kurtulmak için behemehal yerine getirilmesi gerekli olan alt sınır,
ii. Namazdan beklenen faydayı tam olarak sağlayacak kâmil anlamda kılınmayı temin edecek üst sınır.
Birincisi yani namazın en alt sınırı şunlan kapsar:
i. Terki halinde namazın iade edilmesini gerektiren unsurlar,
ii. Terki halinde noksanlığa sebep olan fakat iadeyi gerektirmeyen unsurlar,
iii. Terki halinde namazın noksanlığına hükmolunmayan, fakat aşırı derecede kınamayı gerektiren unsurlar.
Bu mertebeler arasını ayırmak gerçekten çok zordur. Bu konuda çok az yer hariç açık bir nass ya da icmâ yoktur. Bu yüzden konuyla ilgili fukahâ arasındaki ihtilâf güçlü olmuştur.
Bu konuda delil olarak kullanılan şeyler şunlardır:
1. Namazını iyi kılmayan bir adama Rasûlullah'ın (s.a.) iki ya da üç defa, "Dön ve namazını kıl; çünkü sen namaz kılmadın!" buyurması, Rasûlullah (s.a.) bu adama sonunda şöyle demiştir:
"Namaza kalktığın zaman, güzelce abdest al, sonra kıbleye dön ve tekbir al, sonra Kur'ân'dan bildiğin kolayına gelen bir yeri oku, sonra rükû et ve organların yatışıncaya kadar rükûda kal, sonra başını kaldırarak iyice doğrul. Sonra secdeye git ve organların yatışıncaya kadar secde halinde kal, sonra başını kaldır ve organların yatışıncaya kadar otur, sonra tekrar secdeye git ve organların yatışıncaya kadar secde halinde kal. Sonra bunu bütün namazlarında aynen yap.[10] Tirmizî'nin rivayetinde şu ifade vardır:
"Bunu yaptığın zaman, namazın tamam olur; eğer bunlardan noksan yaparsan, namazını da noksan yapmış olursun.[11]
O şöyle demiştir: Bu rivayet, insanlar için ilkinden daha hafiftir. Çünkü sözü edilen şeylerden eksik yapılması halinde namazın eksik olacağı, tümden gitmeyeceği ifade edilmektedir.
2. Rasûlullah'ın (s.a.) rükün olduğuna işaret eden bir ifade kullanması. Buna örnek olarak şu iki hadisi verebiliriz:
'Fatiha sûresi olmadan namaz olmaz.[12]
"Kişi, rükû ve secdeden kalkışında belini doğrultmadıkça namazı yeterli olmaz.[13]
3. Sâri' Teâlâ'nın namazı ifade etmek üzere kullanmış olduğu kelimeler. Bu, o şeyin namazın rüknü olduğuna dair açık bir işarettir. Buna Örnek olarak: Rasûlullah'ın (s.a.), "Kim, inanarak ve sevabını umarak Ramazanda kâim olursa.[14] "(Sizden biri mescide girdiğinde) iki rek'at rükûda bulunsun.[15] hadisleriyle, Allah Teâlâ'nın, "Rükû edenlerle beraber rükû edin![16] "Secdelerin arkasından.[17] "Fecir okuması.[18] "Saygıyla Allah için kıyamda durun.[19] buyruklarını hatırlayabiliriz.[20]
4. Namaz için gerekli olduğunu söylemiş olması. Örnek: Rasûlullah'ın, "Onun başlangıcı (tahrîm) tekbir almak, sonu (tahlil) da selâm vermektir.[21] Her iki rek'atta bir tahiyyât (te-şehhüd) vardır.[22] teşehhüd hakkında, "Eğer bunu yaparsan namazın tamam olmuştur.[23] buyurması ve benzeri ifadeleri de böyledir.
5. Müslümanların, namaz için gerekli olduğunda ihtilâf etmedikleri, aralarında tevarüs edegeldikleri, terki halinde de birbirlerini kınadıkları şeyler.[24]

Tevarüs Olunagelen Namaz Şekli:

Kısaca namaz, Rasûlullah'tan (s.a.) tevatüren tevarüs edile-gelen şekliyle şöyledir: Kişi önce abdest alacak, avret yerini örtecek, ayağa kalkacak, kıbleye dönecek, yüzü ile kıbleye, kalbiyle Allah'a yönelecek, amelini ihlâs ile işleyecek, dili ile "Allahu ekbcr" diyecek, Fatiha sûresini okuyacak ve ilave olarak farz namazların üçüncü ve dördüncü rekatları hariç Kur'ân'dan bir sûre okuyacak, sonra rükû edecek, parmaklarının uçları dizkapaklarına değecek şekilde eğilecek ve rükû halinde bir süre kalacak, sonra başını kaldıracak ve tam doğrulacak ve bir süre öyle kalacak, sonra eller, ayaklar, dizkapaklan ve yüz yere gelecek şekilde yedi organ üzere secde edecek, sonra başını kaldıracak ve dümdüz oturacak, sonra aynı şekilde ikinci secdeye gidecek. Böylece bir rekat tamamlanmış olacaktır. (İkinci rekatı da aynen böyle kılacak) sonra her iki rekat sonunda oturacak ve tahiyyât okuyacak, eğer namazın sonu ise, Rasûlullah'a (s.a.) salâvât getirecek ve en çok sevdiği duayı okuyacak, sağındaki ve solundaki meleklere ve müslümanla-ra niyet ederek selâm verecek ve böylece namazım bitirecektir.
Rasûlullah'ın (s.a.) namazı işte budur; onun bu saydığımız şeylerden herhangi birini farz namazlarda mazeret olmaksızın bilerek terkettiği asla vaki değildir. Sahabe, tabiîn ve onlardan sonra gelen büyük imamların namazları da aynıdır. Namaz diye tevarüs edegeldikleri şekil budur ve bu, dinin

vazgeçilemez esaslarından biridir.
Evet, fukahanın namazla ilgili bazı detay konularda ihtilâfları olmuştur; bunların, bulunmaması halinde namazın şer'î varlığını ortadan kaldıran rükünler mi, yoksa terki halinde noksanlığa sebep olan vaciplerden mi, ya da terki halinde kınamayı gerektiren ve sehiv secdesi ile telafisi mümkün olan kısımlardan mı olduğuna dair farklı görüş beyan ettikleri olmuştur (ama hiçbiri özde farklı düşünmemiştir). [25]

Kalp İle Tazîm:

Kalbin huşu ile Allah'a yönelmesi konusunda esas şudur: Bu, yani kalbin Allah için huşu halinde olması ve büyük bir saygı, korku ve ümit ile sadece O'na yönelmiş olması açık olmayan bir şeydir; mutlaka zabturapt altına alınması gerekir. İşte Rasûlullah (s.a.) bunu iki şeyle munzabıt hale koymuştur: i. Yüzü ve bedeniyle kıbleye yönelmek, ii. Diliyle "Allahu ekber" demek.
İnsanın yaratılış Özelliği gereği, kalp ne ile meşgul olursa diğer organlar ve dil de o doğrultuda hareket eder. Nitekim Rasûlullah'ın (s.a.), "Adem oğlunun bedeninde bir et parçası vardır ki, o düzgün olduğunda bütün beden düzgün... olur.[26] hadisi bu manayı ifade etmektedir. Demek oluyor ki dilin ve diğer organların fiilleri, kalbin hal ve fiilini dışa yansıtan en uygun şeydir ve bunlar bir tür onun yerini tutmaktadır. Bir şeyi munzabıt hale getirmek için kullanılacak olan şeyin de mutlaka bu özellikte olması gerekmektedir. [27]

Kıbleye Yönelmek Ve Bunun Hikmeti:

Allah Teâlâ, cihetten münezzehtir. Bu itibarla O'nun kutsal evine, en büyük nişanesine yönelmek, bizzat kendisine yönelmek yerine ikâme edilmiştir. Rasûlullah (s.a.), "Yüzü ve kalbiyle O'na yönelerek namaz kılarsa. [28] sözüyle, bu manayı kastetmiştir.
Kalbin, tazım için boyun eğmesi ve teslim olması manasını ifade için tekbirden daha açık ve uygun bir sözcük yoktur. Tekbir işte bunun için seçilmiştir. [29]

Kıbleye Yönelmede Daha Başka Hikmetler De Vardır:

i. Kıbleye yönelmek, namaz vakti Allah'ın kutsal evini tazım için vaciptir; böylece biri diğeriyle tamamlanmış olacaktır.
ii. Kıbleye yönelmek hanîf İslâm dininin en belirgin özelliklerinden biridir ve müslümanlar bununla diğer din sâliklerinden ayrılır. Böyle bir özelliğin, İslâm'a girmeyi belirleyici bir alâmet olarak konulması gerekir, İşte bu yüzden kıbleye yönelmek, İslâm'ın en büyük ve en yaygın ibadeti olan namazın bir parçası olarak belirlenmiştir. Rasûlullah'ın (s.a.), "Kim bizim namazımızı kılar, kıblemize yönelir ve kestiğimizi yerse, o müslümandır; Allah'ın ve Rasûlünün zimmeti (ahdi) altındadır.[30] buyruğunun ifadesi budur.
iii. Kıyamın tazim olabilmesi için, behemehal istikbalin de olması, yani saygı gösterilen şeye karşı yönelinmesi gerekir.
iv. Her halin, hem başlangıç hem de sonuç itibariyle diğer hallerden hükümce farklı olması gerekir. Rasûlullah'ın (s.a.), "Onun başlangıcı (tahrîm[31]) tekbir almak, sonu (tahlil) da selâm vermektir. [32] hadisi bu manadadır. [33]

Beden İle Tazım:

Beden ile tazime gelince, bunu ifade için üç hal vardır:
i. Huzurda elpençe divan durmak,
ii. Rükûda bulunmak,
iii. Secdeye kapanmak.
Tazimin en güzel şekli, bu üç hali de içeren davranıştır. Nefsin tazime yönelik uyarılması için en alttan başlayarak en üst şekle doğru bir seyir izlenmesi daha etkili olur. Secde hali, tazîm için gösterilen en üst mertebeyi teşkil eder ve bizatihi maksûd olması muhtemeldir. Diğerleri ise, ona ulaştıran aşamalar özelliği taşır. Bu itibarla onun bu benzetmede ortaya çıkan hakkının dikkate alınması vacip olmuştur ki bu da secde halinin tekrarlanılmasıyla olur. [34]

Dil İle Tazîm (Zikir):

Allah'ı zikretmenin de belli bir vakit ve şekil ile belirlenmiş olması gerekir. Çünkü belirleme, kulların durumunu daha iyi düzene koyar, kalplerini daha yatkm hale sokar, herkesin kendi gö-ruşunce güzel bulduğu şeyin peşine düşmesi gibi bir duruma meydan vermez. Kullar, sadece nafile olan duaların -ki benzerleri öncekilerin yükümlü tutuldukları şeylerdir- okunmasında kendi hallerine bırakılmışlardır. Kaldı ki Rasûlullah (s.a) bu gibi konu larda bile müstehaphk şeklinde de olsa bir tayine gitmeksizin etmemiştir. [35]

Fatiha Kapsamlı Bir Duadır:

Madem ki zikir olarak okunacak şeyler de belirlenecekti, bunun için Fâtiha'dan daha uygunu olamazdı. Çünkü o, kapsamlı bir duadır. Allah Teâlâ, onu kullarının dili üzere indirmiş, onunla insanların nasıl hamdedeceklerini, nasıl Övgüde bulunacaklarını, kulluk, ibadet ve istiânede nasıl

tevhîdde bulunacaklarını, her türlü hayır yollarını içine alan doğru yolu nasıl isteyeceklerini, gazaba uğramışların ve sapıkların yollarına düşmekten nasıl sığınacaklarını Öğretmiştir. En güzel dua, en cami' olanıdır; Fatiha da bu özelliktedir. [36]

Zamm-ı Sûre:

Kur'ân'a saygı göstermek ve onu okumak ümmet hakkında vaciptir. Bunu temin için, onun İslâm'ın en büyük rüknü, ibadetlerin esası ve dinî nişanelerin en yaygını olan namazda okunması, bunun namazı tamamlayacak bir kurbet sayılması gibi uygun başka bir şey olamazdı. İşte bunun için, namazda Kur'ân'dan bir sûre okunması şer'î bir hüküm kılındı. Sûre, tam bir kelâmdır ve Rasûlullah (s.a.), onun belağatıyla inkarcılara karşı meydan okumuş, peygamberliğine delil olarak kullanmıştır, üstelik başı ve sonu itibariyle ayrıdır, her birinin kendisine ait parlak bir üslubu vardır. Bazı hallerde Rasûlullah'ın (s.a.J sûrenin sadece bir kısmım okumuş olmasını dikkate alan ulemâ, üç kısa âyeti ya da uzun bir âyeti de sûre gibi saymışlar ve zamm-ı sûre olarak okunmasını yeterli görmüşlerdir. [37]

Rükûun Belirlenmesi:

Herkes kıyam halinde iken aynı durmaz; kimi başını önüne eğerek durur, kimi eğik durur ve hepsi de kıyam sayılır. Bu durumda saygı için eğilmenin kıyam diye isimlendirilen fiilden ayrılmasına ihtiyaç duyulur. Bu da rükû şekliyle belirlenmiştir. Rükû, parmak uçları dizkapaklarma yetişecek şekilde aşırı eğilmedir.
Rükû ve secde halinin tazim olabilmesi için kişinin belli bir süre o halde kalması, âlemlerin Rabbine o halde iken boyun eğmesi ve tazimi ta kalbinin derinliklerinde duyması gerekir. Bu yüzden, rükû ve secde vazgeçilmez bir rükün kılınmıştır. [38]

Secdenin Belirlenmesi:

Secde haliyle, karın üzeri yere yatmak ve benzeri davranışlar, başın yere konulması noktasında aynıdır. Ancak birincisi saygı için iken, diğeri değildir. Bu durumda, bu davranışların aralarının ayrılması ve tazim için olanın zapturapt altına alınması gerekmektedir. Rasûlullah'ın (s.a.),"Yedi organ üzere secde etmekle emrolundum.[39]hadisi bu manayı ifade etmektedir.
Secde etmek isteyen herkesin, secde haline ulaşıncaya kadar mutlaka eğilmesi gerekecektir. Bu rükû değil, secde haline ulaşmak için bir yoldur. Bu durumda rükû ile secde arasının farklı bir hareketle ayrılmasına ihtiyaç vardır. Böylece her biri başlı başına maksud olan bir taat halini alacak ve nefis her birinin faydası için ayrı ayrı uyarılmış olacaktır. Bu farklı hareket de "kavme[40] olmaktadır.
Secdelerin ayrı ayrı olabilmesi için aralarına farklı bir hareketin girmesine ihtiyaç bulunmaktadır; bunu temin için de "celse[41] meşru kılınmıştır.
Hareketten kesilmeksizin yapılan kavme ve celse bir anlam ifade etmeyeceği, ibadete uygun düşmeyeceği, bir oyun halini alacağı sebebiyle, bunlarda itmi'nân hali yani bir süre hareketten kesilme emrolunmuştur (tadil-i erkâna riayet). [42]

Namazdan Güzel Bir Sözle Çıkış

Namazdan, abddest bozmak ya da benzeri namaza mani ve onu bozucu herhangi bir şeyle çıkmak çirkin, kötü ve saygıyla asla bağdaşmayacak bir şeydir. Öbür taraftan namazı sona erdirecek, namazda iken haram olan şeyleri helâl kılacak bir fiilin bulunması da zorunludur. Eğer bu fiil şer'an belirlenmemiş olsaydı, herkes kendi arzusu doğrultusunda hareket edecekti. İşte bu yüzden namazdan çıkışın, insanların en güzel sözleriyle yani selâmla olması vacip kılınmıştır. "Onun sonu (tahlil) da selâm vermektir.[43] hadisi bu anlamdadır. [44]

Tahiyyât Ve Selâm;

Ashap, kullara selâmdan önce Allah'a selâm vermeyi müste-hap görürler ve, "Allah'a selâm, Cebrail'e selâm, falana selâm, derlerdi. Rasûlullah (s.a.), bunu "Tahiyyât" ile değiştirdi ve değişikliğin sebebini de şöyle açıkladı: "Selâm, Allah'ın üzerinedir, demeyin; çünkü selâm Allah'ın kendisidir[45] Yani bir şeye selâmette bulunması için dua etmek, yokluk ve benzeri hallerden selâmette bulunması zatının gereği olmayan, varlığı da yokluğu da mümkün olan şeyler için uygun düşer; Allah için uygun düşmez.
Rasûlullah (s.a.), kendi yerinin dindeki önemine dikkat çekmek, peygamberliğinin ikrarım sağlamak ve hakkına riayette bulunulmasını temin etmek amacıyla, kendisine salât ve selâm okunmasını istemiş, sonra daha genel bir ifade ile, "es-Selâmu aleynâ ve alâ ıbâdillahi's-sâlihîn" cümlesini[46] eklemiş ve şöyle buyurmuştur: "Kişi bunu söylediği zaman, gökte ve yerde bulunan her sâlih zat, bu duadan nasiplenir. [47] Bunun arkasından da kelime-i şehâdet okunmasını emretmiştir. Çünkü o, en büyük zikirdir. Arkasından da hoşuna gidecek bir duada bulunmasını istemiş ve bunu kulun seçimine bırakmıştır. [48] Çünkü namazın bitiş zamanı, dua zamanıdır. Zira o anda kul, rahmet deryasına gark olmuş bir haldedir ve duası kabule açıktır. [49]

Dua Âdabı;

Duâ âdabından biri de kabul olunması için Allah Teâlâ'ya övgü ile başlamak, O'nun peygamberi ile tevessülde bulunmaktır.
Sonra durum bu şekilde yerleşmiş, teşehhüd namazın bir rüknü kılınmıştır. Eğer bu şeyler olmasaydı, namaza son verilmesi sanki ondan pişman olmuş ve kaçmış birinin bırakışı gibi olurdu.
Daha başka, kimi gizli kimi açık hikmetler de vardır ki, anlattıklarımızla yetinerek onları burada zikretmeye gerek görmüyoruz.
Kısaca söylemek gerekirse, zikrettiğimiz hususlar ve daha önce sözünü ettiğimiz kaideler üzerinde düşünen kimse, kesin olarak anlar ki, bu keyfiyet üzere kılınacak namaz, mutlaka olması gereken ideal şekildir ve akıl, bundan daha güzel, daha kâmil bir şekil tasavvur edemez; kadrini bilen kimseler için namazın gerçekten en büyük ganimet olduğunu anlar. [50]

İki Rekattan Daha Az Namaz Yoktur:

Namazın azı, dikkate değer bir fayda sağlamaz, aşın derecede çoğu ise, kılınamaz. Bu durumda hikmet-i ilâhî iki rekattan daha az miktarda namaz konulmamasını gerektirmiştir. İki rekat, namazın en az miktarıdır. Bu yüzdendir ki Rasûlullah (s.a.), "Her iki rek'atta bir tahiyyât (teşehhüd) vardır.[51]buyurmuştur. [52]

Yaratıkların Çoğu İki Yarıdan (Çiftten) Oluşur;

Burada ince bir sır vardır, o da şudur: Allah Teâlâ'nın canlıların ve bitkilerin yaratılışında geçerli olan âdeti, bireyleri birbirine kenetlenmiş iki yarıdan meydana getirmesi şeklindedir. Bütün, bu iki yarıdan meydana gelir. "Çift olana ve teke yemin olsun ki. [53] âyetinde atıfta bulunulan mana budur.
Hayvanların iki yarıdan oluştukları malumdur. Bazen olur, bu iki yarıdan birine bir musibet arız olur, diğeri salim kalır; felçte olduğu gibi. Bitkilere gelince çekirdek ve tahıl tanelerinin iki yarısı vardır. Tohum topraktan bittiği zaman yeryüzüne iki yaprak halinde çıkar ve her yaprak, çekirdeğin ya da tahıl tanesinin bir yarısının özelliklerini taşır. Sonra büyüme hep bu tarz üzere devam eder. Yaratma konusunda geçerli olan bu âdet-i ilâhî, Hazîre-i kuds'te teşrî' konusuna da intikal etmiş, oradan da Rasûlullah'ın (s.a.) kalbine yansımıştır. Namazın ikişer rekat halinde meşru kılınmasının sırrı budur. [54]

Namaz Rekatlarının Sayısı:

Namazın aslı bir rekattir; bütün namazlarda iki rekattan daha az namaz meşru kılınmamıştır. İki rekattan her biri diğeri ile ayrılmaz bir hal almış ve ikisi bir bütün oluşturmuştur. Hz. Aişe (r.a.) şöyle demiştir:
"Allah Teâlâ, namazı farz kıldığında hazarda[55] ve seferde ikişer rekat şeklinde farz kılmıştı. Sonra sefer namazı olduğu gibi bırakıldı, hazar namazına ziyade yapıldı[56] Bir rivayette, "Akşam namazı hariç; çünkü o üç rekattı." ziyadesi vardır.
Derim ki: Rekatların sayısı konusunda esas şudur; Hiçbir şekilde düşmeyen rekat sayısı on birdir. Şöyle ki: Hikmet-i ilâhî, bir gün ve gece boyunca orta sayılacak mübarek bir sayıda namaz kılınmasını gerektirmiştir. Bu sayı çok olmamalıdır; aksi takdirde yükümlüler için ağır gelir ve ifada güçlük çekerler. Çok az da olmamalıdır, o zaman da kullar için namazdan beklenen fayda hasıl olmaz. Daha önce onbir sayısının, bütün sayılar arasında gerçek tek'e en çok benzeyen sayı olduğunu görmüş idik.
Ne zaman ki Rasûlullah (s.a.) hicret etti, İslâm yerleşti, mün-tesipleri çoğaldı, taate karşı gösterilen rağbetler arttı, bu sayıya altı rekat daha eklendi. Sefer namazı eski hali üzere bırakıldı. Bu böyle oldu, çünkü bir şey üzerine yapılacak ziyadenin, onun dengi ya da daha çoğu olması uygun olmaz. Aslında uygun olanı, asıl miktarın yarısının eklenmesi idi. Ne var ki onbir sayısının kesirsiz yansı yoktur. Bu durumda iki sayı ortaya çıktı; beş ve altı. Beş sayısının eklenmesi halinde genel toplam tek değil çift olacaktı, bu itibarla altı sayısının eklenmesi taayyün etmiş oldu.
Rekat sayılarının vakitlere göre dağılımına gelince, bu haberlerde zikrolunduğuna göre önceki peygamberlerin eserleri üzerine belirlenmiştir. Sonra akşam namazı, bir bakıma günün son namazıdır. Çünkü Araplar, geceleri gündüzlerden Önce sayarlar. Bu durumda rekatların toplam sayısını tek kılan rekatın bu vakitte olması uygundur. Öbür taraftan akşamın vakti dardır. Dolayısıyla mevcut miktarlara ilave yapılması halinde, akşam namazına ilavede bulunulması uygun olmayacaktı. Sabah namazı vakti ise uyku ve tembellik vaktidir. Bu itibarla ona da ekleme yapılmamıştır. Ancak güç yetirebilenler hakkında kıraatin uzun tutulması müste-hap kılınmış ve böylece telafi yoluna gidilmiştir. "Bir de sabah namazım kıl! Çünkü sabah namazı şahitlidir[57] âyetinin ifade ettiği mana budur.
Allah'u a'Iem! [58]

NAMAZDA OKUNAN ZİKİRLER VE NAMAZIN MENDUP ŞEKLİ

Namazın Nicelik Ve Nitelik Bakımından Kemali:

Bil ki: Namazdan beklenen faydayı tam olarak bulunduran en kâmil namaz şekli iki şekil üzere olur: nitelik ve nicelik.
Nitelikten (keyfiyet) maksat, namazda okunacak zikirler, alınacak şekiller, insanın kendisini, sanki Allah'ı görüyormuş gibi namaz kıldığına inandırması, içinden namaza ters düşecek düşünceler geçirmemesi, hoş olmayan hareket ve davranışlardan uzak durması vb. gibi şeylerdir.

Nicelikten (kemiyet) maksat ise, nafile olarak kılacağı namazlardır. İnşallah ileride nafile namazlarla ilgili bilgi vereceğiz.
Zikirler konusunda delil, istiftâh (açılış) duası hakkında kısmen Hz. Ali hadisi, Ebû Hureyre, Hz. Âişe, Cübeyr b. Mut'im, İbn Ömer ve daha başkalarından gelen hadisler; diğer konularla ilgili olarak da Hz. Âişe, İbn Mes'ûd, Ebû Hureyre, Sevbân, Acure (r.a.) ve daha başkalarından gelen hadislerdir ki, bunları ileride ayrıntılarıyla zikredeceğiz.
Namazla ilgili şekil ve davranışlar hakkında asıl ise, Ebû Hu-meyd es-Sâidî hadisidir. Bu zat on kadar ashap arasında bu hadisi söylemiş, onların hepsi onu doğrulamıştır. Keza kısmen Hz. Âişe, Vâil b. Hucr hadisleri de öyledir.
Ellerin kaldırılması konusunda asıl ise İbn Ömer hadisidir.

Konuyla ilgili daha başka hadisler de vardır ki, ileride zikredeceğiz. [59]

Namazda Mendup Olan Şekil Ve Tavırlar:

Namazda mendup olan tavır ve şekiller, şu hususların gerçekleştirilmesini amaçlar:
i.Huşûun gerçekleştirilmesi, organların derli toplu tutulması, halkın hükümdarların huzuruna çıkarken kapıldıkları korku ve heybete benzer bir tavırla nefsin uyarılması; ayakların aynı hizada olması, sağ elin sol el üzere konulması, bakışların yere çevrilmesi, sağa sola bakılmaması gibi.
ii. Okunan zikre hareketlerle eşlik edilmesi, sırf O'nun zikriyle meşgul olunup, başka şeye iltifat edilmemesi; kalbiyle duyması, diliyle söylemesi yanında parmakları ve eliyle onları teyit etmesi. Ellerin kaldırılması, şehadet parmağı ile işaret edilmesi gibi. Böylece kalp, dil ve organların birbirini destekler, birbirini teyit eder bir hal alması sağlanmış olacaktır.
iii. Ağırbaşlı ve örfen güzel kabul edilen hareket tarzının tercih edilmesi, taşkınlıktan ve sağduyu sahiplerinin hoş karşılamayıp akılsız kimselere nisbet ettikleri davranış ve şekillerden kaçınılması. Tavuğun yem toplaması gibi yatıp kalkma [60] köpek oturuşu [61] gibi oturma, tilki büzüşmesi gibi büzülme, deve çökü̈şü [62] gibi inme, yırtıcı hayvan yatışı gibi yatma, şaşkın ve çaresizlerin, musibete duçar olmuşların elleri böğüre koymak gibi durdukları gibi durma bu kabilden davranışlardır.
iv. Taatin, gönül huzuru içerisinde, sükûnetle ve yavaş yavaş yapılması. İstirahat oturuşu, ilk oturuşta kalkış için daha kolay olacağı için sağ ayağı dikip, sol ayağı alta sererek oturma; son oturuşta daha rahat olacağı için kıç üzerine oturma gibi. [63]

Yapılan Dua Ve Zikirlerden Gözetilen Amaç:

Namazda okunan dua ve zikirlere gelince, bunlar, şu amaçların gerçekleştirilmesine yöneliktir:
i. Nefsin, fiilin yapılış amacı olan huşûun gerçekleşmesi için uyarılması. Rükû ve secde zikirleri gibi.
ii. Allah'ın zikrinin açıktan yapılması. Bu, imamın bir rükünden diğerine intikalinin cemaate bildirilmesi amacını taşımaktadır. İnerken, kalkarken alman tekbirler gibi.
iii. Namaz içerisindeki hiçbir hareketin zikirden yoksun olmaması. Tekbirler, kavme ve celse zikirleri gibi.
Kişi tekbir aldığı zaman, Allah'tan başka herşeyden yüz çevirdiğini, Allah ile hemdem olmaya, O'nunla münâcâtta bulunmaya başladığını bildirmek için ellerini kaldırır. [64] Ellerini, kulakları ya da omuzu hizasına kadar kaldırır. Bunun her ikisi de sünnettir. Sonra hem saygı ifadesi olarak, hem de kendisini zihnen namaza verdiği gibi bedeninin de derli toplu olmasını, dağınık olmamasını temin için, sağ elini sol eli üzerine koyar, ayaklarını aynı hizada tutar, bakışlarını secde mahalline hasreder. Kalbin kendisini tam anlamıyla namaza vermesini temin etmek, zihni münâcâta hazırlamak için istiftâh (başlangıç/açılış) duasını yapar. [65]

Okunacak Dualar:

Başlangıç duası olmak üzere çeşitli dualar vardır. Hepsi de sahih olan bu dualardan bazıları şunlardır:
1. Allahümme bâ'id beyni ve beyne hatâyâye kenıâ bâ'adte beyne'l-meşrik ve'l-mağrib, Allahümme nakkinî mine'l-hatâyâ kemâ yünakkâ's-sevbu'l-ebyad mine'd-denes, Allahümme ' hatâyâye bi'l-mâi ve's-selci ve'l-bered."
Manası: Allahim, benimle hatalarım arasını, doğu ile batı arasını uzaklaştırdığın gibi uzaklaştır! Allahım, beni hatalarımdan, beyaz elbisenin kirden arındırıldığı gibi arındır! Allahım, hatalarımı su, kar ve dolu ile yıka!
Bence hataların kar ve dolu ile yıkanmasından maksat, it-mi'nân ve kalp huzuru doğacak şekilde günahların keffâret olun-masıdır. Araplar birinin sükûn ve huzur bulduğunu, hiçbir tereddüdü kalmaksızın kesin bilgiye ulaştığını ifade etmek için "Berede kalbuhu ve etâhu's-selcu" derler.
2. İnnî veccehtu vechî lillezî fatara's-semâvâti ve'l-arda hanîfen vemâ ene mine'l-müşrikîn. Kul inne salâtî ve nüsükî ve mahyâye ve memâtî lillâhi rabbi'l-âlemîn, lâ şerike leh ve bizâlike ümirtu ve ene evvelu'l-müslimîn. [66] (bir rivayette de) "ve ene mi-ne'l-müslimîn."
Manası: Yüzümü hanîf müslüman olarak gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim. Ben müşriklerden değilim. De ki: Benim namazım da, ibadetlerim de, hayatım da, ölümüm de âlemlerin Rabbi oian Allah içindir. O'nun
hiçbir ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben müslumanların ilkiyim (ya da) ben müslümanlardanım.
3. "Sübhaneke Allahümme ve bihamdike ve tebâreke 'smüke ve teâlâ ceddüke velâ ilahe gayruk. Allahu ekber kebtra (üç defa) ve sübhânallahi bükraten ve asîlâ" (üç defa).
Manası: Aliahım, seni her türlü noksan sıfatlardan tenzih ederim, her türlü kemal sıfatlarıyla Överim, sana hamdederim. Senin ismin mübarektir, şanın çok yücedir, senden başka tanrı yoktur. Allah en büyüktür. Sabah akli şam her an O'nu tenzih ederim. [67]

Istiâze: Şeytandan Allah'a Sığınma:

Sonra istiâzede bulunur. Çünkü Allah Teâlâ, "Kur'ân okumak istediğin zaman, taşlanmış şeytandan Allah'a sığın![68] buyurmaktadır.
Bence bunun sırrı şudur: Şeytanın en büyük zararlarından biri, Allah'ın kitabı hakkında hoşnut olunmayacak teviller doğrultusunda vesvese vermesi yahut da Kur'ân üzerinde düşünmekten onu alıkoymasıdır.
İstiâze için çeşitli ifadeler vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:
1. "Eûzü billahi mine'ş-şeytâni'r-racım."
2. "Esteîzu billahi mine'ş-şeytâni'r-racîm."
3. "Eûzü billahi mine'ş-şeytân min nefhıhî ve nefesihî ve hemezihî."

Manası: Şeytandan, onun bana kibir vermesinden, sihir, kehânet gîfei şeyler fısıldamasından, içime vesvese vermesinden Allah'a sığınırım. [69]

Gizli Ve Açıktan Besmele Okumak:

Sonra içten besmele okur. Zira Allah Teâlâ, okumaya başlamadan önce teberrüken isminin anılmasını ve öylece başlanılmasını şer'î bir hüküm olarak bizden istemiştir. Üstelik bunda ihtiyata riayet de vardır. Zira besmelenin Fâtiha'dan olup olmadığına dair rivayetler farklılık arzetmektedir. Sahih olarak bilindiğine göre
Rasûlullah (s.a.), namaza yani kıraate "el-Hamdu lillâhi Rabbi'l-âlemîn..." diye başlardı ve "Bismillâhirrahmânirrahîm"i açıktan okumazdı.
Kanaatimce, RasûluIlah'ın (s.a.) bazı hallerde ashabına Öğretmek amacıyla besmeleyi açıktan okumuş olması uzak bir ihtimal değildir.
Öyle gözüküyor ki Rasûlullah (s.a.), bu zikir ve duaları öğretmek için ashabından belirli kimseleri seçiyordu ve herkesin sorumlu tutulması ve terki halinde de kınanılması şeklinde bir genellemeye gitmiyordu. Bu, bence İmam Mâlik'in söylediğinin tevili olmaktadır. Keza bu, Ebû Hureyre'nin (r.a.), "Rasûlullah (s.a.), tekbir ile kıraat arasında bir miktar susardı. Ona, 'Anam babam sana feda olsun! Tekbir ile kıraat arasında bir miktar susuyorsun. O esnada ne söylüyorsun?' dedim.[70] şeklindeki sözünden anlaşılan da bu olmaktadır. [71]

Fatiha Sûresinin Okunması:

Sonra tertîl üzere Fatiha ile Kur'ân'dan başka bir sûre okur. Harflerin hakkım vererek, uzatarak, âyet başlarında durarak güzelce okur. Öğle, ikindi namazlarında içinden okur. İmam, sabah namazında ve akşam ile yatsının ilk iki rekatlarında açıktan okur. İmam arkasında namaz kılanın susması ve kulak vermesi vaciptir. İmam açıktan okuyorsa, ancak onun susması esnasında okuyabilir. İmam içinden okuyorsa, o zaman kişi muhayyerdir. Eğer oku-yacaksa, Fâtiha'yı, imamın zihnini karıştırmayacak şekilde sessizce okumalıdır. Bence görüşler içerisinde en uygunu budur. Konu ile ilgili hadislerin arası da ancak bu şekilde telif olunabilir.
Bunun sırrı hadiste de belirtildiği üzere imamın zihninin karıştırılmasına meydan verilmemesidir. İmamla birlikte arkadaki-lerin de okumaları, onun zihnini karıştırması yanında, okunan Kur'ân üzerinde düşünmeyi engeller ve bu Kur'ân'a saygısızlık olur. Sâri* Teâlâ, insanların içlerinden okumalarına da kesin bir şekilde hükmetmemiştir. Çünkü halkın büyük çoğunluğu, tümden harflerin mahreçlerine dikkat ederek sahih bir şekilde okumaya koyulsalar bu gürültüye sebep olur, birbirlerinin kalbini meşgul ederler. Oysa ki Sâri' Teâlâ, gönlü meşgul edecek hareketleri yasaklamıştır. Yasak olan bir harekete götürecek bir yükümlülük de getirmemiştir. Bununla birlikte muktedir olanlar için bunu seçime bırakmış ve isteyenin okuyabileceğine hükmetmiştir. Bu, ümmet için son derece uygun bir hükümdür.
Öğle ve ikindi namazlarında içten okumanın hikmetine gelince, gündüz vakti, gerek çarşı ve pazarlarda ve gerekse evlerde genelde gürültü ve patırtının, şamatanın eksik olmadığı bir zamandır. Diğer vakitler ise seslerin kesildiği zamanlardır. Bu vakitlerde açıktan okunması, insanların dinlemeye daha hazır olmaları itibariyle öğüt almalarını ve etkilenmelerini daha iyi sağlar. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur;
"İmam, 'Amîn!' dediği zaman, siz de deyin. Çünkü kimin âmini, meleklerin âmînine denk düşerse, onun gelmiş geçmiş bütün günahları affolunur. [72]
Derim ki: Melekler, zikir meclislerinde, orada bulunanlara olan iştiyaklarından hazır bulunurlar ve Mele-i a'lâdan üzerlerine yağan feyiz ve bereket sebebiyle ettikleri dualara âmîn derler. Hadiste ayrıca imama uyma vurgulanmakta ve ona tabi olma (iktidâ) sünneti pekiştirilmektedir. [73]

İki Susup Bekleme (İskâte) anı:

Hadislerde namaz esnasında iki susma anından söz edilmektedir:
i. Tekbîr ile kıraat arasında olan susup bekleme. Bu bütün cemaatin tahrim tekbirini almış olmalarını beklemek ve hep birden can kulağıyla okunacak olan Kur'ân'ı dinlemelerini temin etmek içindir.
ii. Fatiha ile zamm-ı sûre arasında susup bekleme. Bunun, cemaatin, imamı rahatsız etmeden ve susup dinleme yükümlülüğünü de terketmeden okuma imkânı bulabilmeleri için olduğunu söylemişlerdir.
Bence durum şöyle: Sünen sahiplerinin rivayet etmiş oldukları hadis, imamın, cemaatin okuması için susup beklediği konusunda açık değildir. Çünkü zahirden anlaşıldığı kadarıyla bu susup bekleme "Amîn" sözcüğünü telaffuz edebilmeleri içindir. Yahut Fatiha ile Amîn arasını ayırmak için yapılmış çok kısa bir sektedir ve amacı, Kur'ân'dan olmayan bu sözcüğün açıktan okunması halinde Kur'ân'danmış sanılmasını önlemektir. Yahut da okuyucunun nefesini toplayabilmesi için yapılmış kısa bir sektedir.
İlk neslin bu susup beklemeyi garip bulmaları, onun yerleşik ve çoğunluk tarafından da uygulanagelen bir sünnet olmadığını gösterir.

Allah'u a'lem! [74]

Namazlarda Okunacak Kur'ân:

Kişi, sabah namazında altmış ile yüz âyet kadar okur. Uzun kıraat sayesinde rekat sayısı bakımından olan azlık telafi edilmiş olur. Üstelik bu vakit, henüz dünya meşgalelerinin kalbi tam bü-rümediği bir andır. Bu itibarla Kur'ân üzerinde düşünmek için bunu bir fırsat telakki eder.
Yatsı namazında ise, "Sebbih isme rabbike'l-a'lâ. "Velleyli izâ yağşâ..." ve benzeri sureleri okur. Namazı çok uzatan ve bu yüzden cemaatin nefretini kazanan Muâz olayı, Rasûlullah'ın (s.a.) onu dinde fitne çıkarmakla itham etmesi meşhurdur. (Bu itibarla imam olanların namazda çok uzun okumaları yasaklanmıştır.)
Bazı rivayetlerde, öğle namazı sabah namazı, ikindi namazı da yatsı namazı gibi kabul edilmiştir. Bazı rivayetlerde ise, öğlenin yatsı gibi, ikindinin de akşam gibi kılınması istenmiştir.
Akşam namazında, vakit dar olduğu için kısa sûreler (kısâ-ru'1-mufassal) okunur.
Rasûlullah (s.a.), her zaman için vakti kollar ve durum gereği bazen uzun okur, bazen de çok kısa tutardı, insanlara namaz kıl-dırırlarken hafif tutmalarını emrederdi. Çünkü cemaat içerisinde zayıf, hasta, iş güç sahibi olan olur.
Rasûlullah (s.a.), bazı namazlar için özel bazı faydaları sebebiyle belli sûreleri tercih etmiştir. Bu, bağlayıcı olmadığı gibi, hakkında güçlü bir talep de bulunmamaktadır. Bununla birlikte kim bunlara riayet ederse güzel bir şey yapmış olur; kim de uymazsa ona bir vebal gerekmez. [75]

Bayram Ve Cuma Namazlarında Okunan Sûreler:

Rasûlullah (s.a.), kurban ve fıtır bayram namazlarında "Kâf ve "îkterebet[76] sûrelerini okurdu. Çünkü üslup bakımından son derece güzel olan bu sûreler, aynı zamanda Kur'ân'ın bütün maksatlarını da özlü bir şekilde içerir. İnsanların bir araya geldikleri bir ortamda buna ihtiyaç vardır. Ya da "Sebbih isme", aHel etâke" sûrelerini okurdu. Çünkü bunlar da hem kısa, hem de makama münasip güzel üsluba sahiptir.
Cuma namazında ise, Cuma ve Münâfikîn sûrelerini okurdu. Bunlar makama münasip düşer ve böylece insanlar uyarılmış olur. Çünkü cuma namazı, sair vakitlerde camiye gelmeyen münafık ve benzerlerini de camide toplar.
Cuma günü sabah namazında "Elif Lanı Mim. Tenzîl[77] Hel etâ" sûrelerini okurdu ve kıyamet saatinin ve dehşetinin hatırlanmasım amaçlardı. Cuma günü, bütün hayvanlar, kıyametin kopacağı anda kulak kesilirler. Bu itibarla insanların da o anın dehşetini hatırlamaları ve korku içinde olmaları uygun olur. [78]

Bazı Âyetlerin Okunması Esnasında Söylenmesi Güzel Olan Sözler:

Okuyucu, "Sebbih isme rabbike'l-a'lâ"ya geldiği zaman, "Sübhâne Rabbiye'1-a'Iâ" der.
Kim, "Eleysallahu bi ahkemi't-hâkimîn" âyetim okursa, "Belâ ve ene alâ zâlike mine'ş-şahidin" desin.
Kim, "Eleyse zâlike bi kadirin alâ en yuhyiye'l-mevtâ" âyetim okursa, "Amenna billah" desin. Bunun, Kur'ân'a ve Allah'a karşı gösterilmesi gereken âdâbdan olduğunda şüphe yoktur. [79]

Rükû Esnasında Ellerin Kaldırılması:

Kişi, rükû etmek istediğinde ellerini omuz ya da kulak hizasına kadar kaldırır. Başını rükûdan kaldırırken de aynısını yapar. Bu hareketi secde esnasında yapmaz.
Bence bunun sırrı şudur: Ellerin kaldırılması bir saygı ifadesidir; nefsi, namazla bağdaşmayan meşgalelerin terki ve Rab Teâlâ ile münâcâtta bulunma haline geçme konusunda uyarıcı Özellik taşır. Dolayısıyla tazim ifade eden her üç fiilin[80] de başlangıcında meşru kılınmış, bununla nefsin, bu fiillerden beklenen amacın oluşması için tekrar tekrar uyarılması amaçlanmıştır. Bu, Rasûlullah (s.a.) tarafından bazen yapılıp bazen terkedilen fiillerindendir. Dolayısıyla hepsi de sünnettir. Her birini sahabeden bir cemaat almış, tabiîn ve daha sonraki nesiller boyunca durum aynı şekilde devam edegelmiştir. Bu konu Medine ve Küfe ekollerinin ihtilâf ettikleri konulardan biridir. Her bir ekolün sağlam delilleri ve dayanakları vardır.
Kanaatimce bunların hepsi sünnettir. Benzeri bir örnek de vitrin bir rekat mı, yoksa üç rekat mı olduğudur. Rasûlullah'a (s.a.) ref edilen bir şey, bence ref edilmeyenden (merfû olmayandan) daha değerlidir. Zira merfû hadisler daha çok ve daha sağlamdır.
Durum böyle olmakla birlikte, bu gibi konularda insanın memleketinde bulunan halkı, kendisi aleyhine kışkırtıcı davranışlara girmesi uygun olmaz. Rasûlullah'ın (s.a.), Hz. Âişe'ye, Ka'be'yi Hz. İbrahim'in attığı eski temelleri üzerine yeniden bina etme hakkındaki düşüncesini açarak, "Eğer kavminin cahiliye dönemi ile ilgili olan anıları henüz taze olmasaydı, Ka'be'yi yıkardım.[81] buyurması, bu mananın bir ifadesi olmaktadır.
İbn Mes'ûd'un, son zamanlarda yer etmiş sünnetin ellerin kaldırılmasının terki olduğunu zannetmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü o, namazın organların vakur bir halde olması, hareketten kesilmesi esası üzerine kurulduğu düşüncesinin etkisi altında kalmıştır; ve bu yüzden elleri kaldırmanın, bir tür saygı ifadesi olduğu, bu yüzden de namaza ellerin kaldırarak başlandığı, keza nefsin, Allah'tan başka herşeyi geri atmak anlamına gelecek bir davranışla her fiil başlangıcında uyarılması gereğinin namazla ilgili esaslardan biri olduğu, bunun da matlup bir şey olduğu dikkatinden kaçmış olmalıdır. [82]

Allah'u a'lem!

Secde Anında Eller Kaldırılmaz:

"Bunu, yani elleri kaldırmayı secdede yapmaz." sözüne gelince, derim ki: Kavme, rükû ile secde arasını ayırmak için meşru kılınmıştır. Dolayısıyla kavme anında ellerin kaldırılması secde için ellerin kaldırılması anlamına gelmektedir ve fiilin tekrarlanmasına gerek yoktur.
Başını her indirişinde ve kaldırışında, daha önce zikrettiğimiz uyarı manası taşıması ve cemaatin duyup intikâl etmelerinin sağlanması için tekbir alır. [83]

Rükû Hali Ve Zikirleri

Rükû halinde iken, el ayalarını dizkapaklan üzerine koyar ve parmaklarını kavrıyor gibi aşağısına doğru salar, dirseklerini böğründen uzak, belini düz tutar, başını ne yukarı kaldırır ne de öne eğer; normal durur.
Rükû halinde iken şu zikirlerden birini okur:
1."Sübhâneke allahümme rabbenâ ve bihamdike, allahümme
Manası: Allahım, seni her türlü noksanlıklardan tenzih ederim, seni överim, sana hamd ederim, Allahım, beni bağışla.
Bu zikri okuması halinde, "Rabbini hamd ile teşbih et ve O'ndan mağfiret dile![84] âyetiyle amel etmiş olur.
2. "Sübbûhun, kuddûsun, rabbunâ ve rabbu'l-melâiketi ve'rrûh. [85]
Manası: Münezzehsin! Mukaddessin! Bizim Rabbimiz, meleklerin ve Ruhun Rabbisin!
3. Üç defa "Sübhâne rabbiye'l-azîm".
Manası: Yüce olan Rabbim, her türlü noksanlıklardan münezzehtir.
4. "Allahümme raka'tu, ve bike âmentu, ve leke eslemtu, ha-şa'a leke semt ve basarı ve muhhl ve azmi ve asabi."
Manası; Allahım, sana rükû ettim, sana inandım, sana teslim oldum. Kulağım, gözüm, iliğim, kemiğim, sinirlerim her şeyim sana boyun eğmiştir.
Kavme, iyice doğrulması, omurga kemiklerinden her birinin iyice yerine oturması ve ellerini kaldırması şekliyle olur. Bu halde iken şu zikirleri okur:
1. "Semi'allahu limen hamideh".
Manası: Allah, kendisine hamd edeni İşitir.
2. "Allahümme rabbenâ leke'l-hamdu hamden kesîratı tayyi-ben mübâreken fîh.
Manası: Allahım, sayısız, pak ve kutsal övgüler sana mahsustur.
Buna şu ziyade de gelmiştir: "Mil'e's-semâvâti ve mü'e'l-ardı ve mil'e mâ şi'te min şey'in ba'du.
Manası: Gökler ve yer dolusu, senin dilediğin şey dolusu övgü sana mahsustur.
Bir rivayette şu ziyade vardır: "Ehle's-senâi ve'l-mecdi, ehakku mâ kâle'l-abdu, ve küllünâ leke abdun, Allahümme lâ mâni'a limâ a'tayte, velâ mu'tıye limâ mena'te, velâ yenfe'u ze'l-ceddi min-ke'l-ceddu.
Manası: Ey övgülere lâyık, şanı yüce Rabbimiz! Kulun ki hepimiz senin kullarınızız söyleyebileceği en lâyık söz şudur: Allahım, senin verdiğini engelleyecek, engellediğini verecek yoktur. Hiçbir varlık sahibine, sana karşı varlığı fayda vermez.[86]
3. "Allahümme tahhirnî bi's-selci ve'l-bered ve'l-mâi'l-bârid, Allahümme tahhirnî mine'z-zünûbi ve'l-hatâyâ kemâ yünakkâ's-sevbu'l-ebyad mine'd-denes."
Manası: Allahım, beni kar, dolu ve soğuk suyla pakla. Allahım, beni günah ve hatalardan, beyaz elbisenin kirden arındırıldığı gibi arındır. [87]

Sabah Namazında Kunut Duası:

Sabah namazında kunut okunması konusunda hadisler, sahabe ve tabiîn kavilleri farklılık arzetmektedir. Bence kunut okunmasıyla, okunmaması aynıdır. Sadece büyük olaylar sırasında kunut okuyan ya da içinden rükûdan önce birkaç kelimelik ku-nutta bulunan, bence daha iyi yapıyordur. Çünkü hadisler, Rasû-lullah'm (s.a.), Ri'l ve Zikvân[88] kabilelerine bir süre beddua okuduğunu, sonra ise bunu terkettiğini göstermektedir. Bu, her ne kadar kunut okumanın mutlak surette neshedildiğini göstermezse de, onun yerleşik bir sünnet olmadığına da işaret eder.
Yahut şöyle deriz: Kunut, düzenli olarak ifa edilmesi gereken bir görev değildir. Sahâbînin (yani Ebû Mâlik el-Eşca'î'nin) görüşü de budur; yani bunda devamlı olunmamasıdır. Rasûlullah (s.a.) ve halifeleri, başlarına bir olay geldiği zaman rükûdan önce ya da sonra müslümanlara hayır dua, kâfirlere de bedduada bulunurlar, kunutu tümden terketmezlerdi. Yani fevkalâde olaylar anında kunut olmadığını söyleyen bir görüş yoktur. [89]

Secde Şekli Ve Okunacak Dua Ve Zikirler:

Secdeye giderken ellerinden önce dizlerini yere koyar, kollarını köpeklerin yayışı gibi yaymaz, ellerini böğründen uzak tutar ve koltuk altı görünecek şekilde durur, ayak parmaklarını kıbleye bakacak şekilde tutar.
Secde halinde iken şu zikirleri okuyabilir:
1. Üç defa "Sübhâne rabbiye'l-a'lâ."
Manası: Yüce olan Rabbim, her türlü noksanlıklardan münezzehtir.

2. "Sübhâneke Allahümme Rabbena ve bi hamdike, Allahümme 'ğfir lî."
Manası: Allahım, seni her türlü noksanlıklardan tenzih ederim, seni överim, sana hamd ederim, Allahım, beni bağışla!
3. "Allahümme leke secedtü ve bike âmentu ve leke eslemtu, secede vechî lillezî halekahû ve savverahû ve şakka sem'ahû ve basarahû, fe tebârekallahu ahsene'l-hâlikîn."
Manası: Allahım, sana secde ettim, sana iman ettim ve sana teslim oldum. Yüzüm, yaratanına, kendisine şekil verene, kulağını, gözünü açana secde etti. En güzel yaratıcının şanı ne yücedir.
4. "Sübbûhun kuddûsun rabbunâ ve Rabbu'l-melâiketu ve'r-rûh."
Manası: Münezzehsin! Mukaddessin! Bizim Rabbimiz, meleklerin ve Ruhun Rabbisin!
5. "Allahümme 'ğfir lî zenbî küllehû dikkahû ve cillehû ve evvelehû ve âhirahû ve alâniyetehû ve sırrahû."
Manası: Allahım, günahımın hepsini, küçüğünü büyüğünü, ev-veiini âhirini, aşikârını gizlisini bana bağışla.
6. "Allahümme innî eûzü bi rızâke min sehatike ve bi muâfâtike min ukûbetike ve eûzü bike minke lâ uhsî senden aleyke ente kemâ esneyte alâ nefsike."
Manası: Allahım, ben gazabından rızana, ukubetinden affına sığınırım, senden yine sana sığınırım. Ben seni layıkıyla övmekten acizim; sen, kendini Övdüğün gibisin.

Rasûlullah'ın (s.a.) bir hadisinde, "Çok secde etmek suretiyle kendin için bana yardımcı [90] buyurması şunun içindir: Secde, tazimin en son haddidir, mü'minin mi'racıdır, insanın melekî yönünün hayvani yönün baskısından kurtulduğu andır; nefsini ilâhî rahmet deryasına garketmesini becerebilen kimse, elbette ki pek çok hayrın kaynağına inmiş demektir.
Rasûîullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet gününde ümmetimin secdeden alınları sakarlı, ab-destten organları sekirli olacaktır.[91]
Derim ki: Misâl âlemi, ruhlarla onların kalıpları arasındaki münasebet esası üzerine kuruludur. Nasıl ki oruç tutanların yeme içme ve cinsel ilişkiden men edilmeleri, orada ağızların ve cinsel organların mühürlenmesi şeklinde beliriyorsa, burada da durum Öyledir. [92]

İki Secde Arasında Oturuş Şekli Ve Okunacak Zikir:

İki secde arasında otururken, sol ayağı üzerine oturup, sağ ayağım diker, el ayalarını dizkapakları üzerine koyar.
Bu sırada şu zikri okur: "Allahümme 'ğfir lî, ve'rhamnî, ve'hdinî ve âfinı ve'rzuknî."
Manası: Allahım, beni bağışla, bana acı, beni doğru yola ilet, ba-1" na afiyet ver ve beni nzıklandır. [93]

Secde Sonrasında Oturuş:

Secde sonrasında, sağ ayağını diker, sol ayağı üzerine oturur. Son oturuşta, sol ayağını öne çıkarıp, diğerini dikeceği ve kıçı üzerine oturacağı rivayet edilmiştir. Ellerini dizkapakları üzerine koyar. Yine sol eliyle dizkapağını tutacağı, (sağ eliyle de) üç parmağını ve başparmağı halka edip, şehadet parmağıyla işarette bulunacağı varid olmuştur. İkisini (yani serçe parmakla yüzük parmağını) kapatıp, orta parmakla başparmağı halka yapacağı da rivayet edilmiştir.
Parmağın kaldrnlmasındaki hikmet, tevhide işaret oluşudur. Böylece söz ve fiil birbirini teyit edecek, mana, duyularla da algılanabilir şekilde temessül edecektir.
"Ebû Hanîfe'nin (r.a.) mezhebi, şehadet parmağıyla işarette bulunmanın terki şeklindedir" diyen kimse, hata etmiş olur ve kendisini ne rivayet ne de dirayet (aklî delil) destekler. Bunu İbn Hüraam söylemiştir. Evet, İmam Muhammed bunu Asıl adlı eserinde zikretmemiştir. Fakat Muvatta'da[94] zikretmiştir. Bazılarının, "Zâhiru'l-mezheb'de buna dair bir işaret yoktur," sözümüzle, "Zâhiru'l-mezheb böyle değildir," sözümüz arasını ayıramadıklarını gördüm. Bilgisizliğin ve taassubun zararları sayılamayacak kadar çoktur. [95]

Teşehhüd/Tahiyyât:

Tahiyyât duası hakkında farklı rivayetler gelmiştir. Bunlar içerisinde en sahihi İbn Mes'ûd yoluyla gelen teşehhüddür. [96] Sonra sırayla İbn Abbâs ve Hz. Ömer yoluyla olan teşehhüdler gelir. Bunlar ahrufu'l-Kur'ân gibidir ve hepsi de sahih ve yeterlidir.
En sahih salât ve selâm ise şudur:
"Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âl-i Muhammed, kemâ salleyte alâ İbrahîme ve alâ âl-i ibrahim, inneke hamîdun mecîd. Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âl-i Muhammed, kemâ bârekte alâ Ibrâhîme ve alâ âl-i ibrahim inneke hamîdun mecîd. Ve Allahümme salli alâ Muhammedin ve ezvâcihî ve zürriyetihî, kemâ salleyte alâ âl-i ibrahim, ve bârik alâ Muhammedin ve ezvâcihî ve zürriyetihî, kemâ bârekte alâ İbrahim, inneke hamîdun mecîd."
Manası: Allahım, Muhammed'e ve Muhammed ailesine İbrahim'e ve ibrahim ailesine salât ve selâm ettiğin gibi salât ve selâm eyle! Çünkü sen Hamîd'sin, Mecid'sin. Allahim, Muhammed'e ve Muhammed ailesine İbrahim'e ve İbrahim ailesine ihsan buyurduğun bereket gibi bereket ihsan eyle! Çünkü sen Hamîd'sin, Mecîd'sin. Allahım, Muhammed'e, zevcelerine ve zürriyetine İbrahim ailesine salât ve selâm ettiğin gibi salât ve selâm eyle! Allahım, Muhammed'e, zevcelerine ve zürriyetine İbrahim ailesine ihsan buyurduğun bereket gibi bereket ihsan eyle! Çünkü sen Hamîd'sin, Mecîd'sin. [97]

Teşehhüdde Okunacak Dualar

Teşehhüd esnasında şu duaların okunabileceği rivayet olunmuştur:
1. Allahümme, innî eûzü bike min azâbi cehennem ve eûzü bike min azâbi'l-kabr ve eûzü bike min şerri'l-mesîhi'd-deccâl ve eûzü bike min fitneti'l-mahya ve'l-memât.
Manası: Allahım, cehennem azabından sana sığınırım, kabir azabından sana sığınırım, mesîh-deccâl şerrinden sana sığınırım, hayat ve ölüm fitnesinden sana sığınırım.
2. Allahümme, innî zalemtu nefsi zulmen kesirsin, velâ yağfi-ru'z-zünûbe illâ ente, fağfir lî mağfireten min 'ındike ve'rhamnî, inneke ente'l-ğafûru'r-rahîm.
Manası: Allahım, ben nefsime karşı çok zulüm işledim, günahları senden başka kimse bağışlayamaz, beni katından bir mağfiretle bağışla ve bana acı, şüphesiz ki sen çok bağışlayan ve çok acıyansın,
3. Allahümme 'ğfir lî mâ kaddemtu ve mâ ahhartu ve mâ es-rartu ve mâ a'lentu ve mâ esraftu ve mâ ente a'lemu bihî minnî, ente'l-mukaddim, ente'l-muahhir, lâ ilahe illâ ente."
Manası: Allahım, işlediğim, işleyeceğim, açıktan işlediğim, gizli işlediğim, haddi aştığım, senin benden daha iyi bildiğin her türlü günahlarımı affet. Her şeyîn başı da sonu da sensin, senden başka tanırı yoktur. [98]

Namaz Bittikten Sonra Yapılacak Dua Ve Zikirler:

Namaz bittikten sonra şöyle zikreder: Üç defa "Estağfirul-lah" der ve devamla şunları söyler: "Allahümme ente's-selâmu ve minke's-selâm tebârekte yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm, lâ ilahe illallahu vahdehû lâ şerike leh, lu'l-mülku ve lehu'l-hamdu ve hüve alâ külli şey'in kadir, Allahümme lâ mâni'a Uma a'tayte, velâ mu'tıye limâ mena'te, velâ yenfe'u ze'l-ceddi minke'l-ceddu. Lâ İlahe illallah ve lâ na'budu illâ iyyâh, velehû'n-ni'metu velehû'l-fadlu velehû's-senâu'l-hasen, lâ ilahe illallah muhlisine lehû'd-dîn velev kerihe'l-kâfirûn, Allahümme innî eûzü bike mine'l-cübn ve eûzü bike mi-ne'l-buhl ve eûzü bike min erzeli'l-umr ve eûzü bike min fitneti'd-dünyâ ve azâbi'l-kabr."
Manası: Allahım selâm sensin ve güvenlik ancak sendendir, ey ikram ve izzet sahibi Allahım, Senin şanın yücedir, Allah'tan başka tanrı yoktur, O'nun ortağın yoktur, mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur, O her şeye kadirdir. Allahım, senin verdiğini engelleyecek, engellediğini verecek yoktur. Hiçbir varlık sahibine, sana karşı varlığı fayda vermez. Allah'tan başka tanrı yoktur, ancak O'na ibadet ederiz, nimet O'nundur, üstünlük O'na aittir, güzel Övgüler sadece O'na mahsustur. Allah'tan başka tanrı yoktur. Kâfirler hoşlanmasa da biz ihlâs ile O'na kulluk ederiz. Allahım, korkaklıktan sana sığınırım, cimrilikten sana sığınırım, elden ayaktan kesilmekten (erzel-i ömr) sana sığınırım, dünya fitnesinden ve kabir azabından sana sığınırım.
Sonra otuz üç defa "Sübhânallah", otuz üç defa "el-Hamdu-lillah", otuz dört defa "Allahu ekber" der. Bir başka rivayette bunlardan her birinden otuz üçer defa, yüzüncüde de, "Lâ ilahe illallah vahdehû lâ şerike leh..." der. Başka bir rivayette, bunlardan her birinden yirmi beşer defa, dördüncü olarak da "Lâ ilahe illallahu vahdehû lâ şerîkeleh..." diyeceği belirtilmiştir. Bir başka rivayette, her namazın arkasında on kere "Sübhânallah", on kere "el-Hamdulillah", on kere "Allahu ekber" diyecekleri, bir başkasında her birinden yüz defa diyecekleri... rivayet edilmiştir. Bu sözü edilen dua ve zikirler, ahrufu'l-Kur'ân mesabesindedir. Onlardan herhangi birini okuyan kimse vaad olunan sevabı kazanır. [99]

Okunacak Zikirlerin Zamanı:

En uygun olanı, bu zikirlerin revâtip sünnetlerden önce yapılmasıdır. Zira bazı zikirlerde buna açıkça delâlet eden unsurlar bulunmaktadır. Meselâ şu örneklerde olduğu gibi: "Kim, akşam ve sabah namazlarından ayrılmadan, ayaklarını namaz kıldığı yerden oynatmadan 'Lâ ilahe illallah...' derse..." İlgili bir hadisi rivayet eden râvî de şöyle demiştir: "Namazından selâm verip çıktığında yüksek sesiyle 'Lâ ilahe illallah...' derdi..."
Ibn Abbâs (r.a.) da şöyle demiştir: "Ben, Rasûlullah'ın (s.a.) namazının bitişini tekbirden anlardım."
Bazı rivayetlerde de buna zahir delâlet bulunmaktadır. "Her namazın arkasından" ifadesinde olduğu gibi.
Hz. Âişe'nin (r.a.), "Selâm verdiği zaman ancak 'Allahümme ente's-selâm' diyecek kadar otururdu," sözüne gelince, bu çeşitli anlamlara gelebilir:
i. Namaz halindeki oturuşu ancak bu kadar sürerdi, sonra cemaati sağına veya soluna ya da karşısına alarak yerinden dönersözü edilen zikirleri öyle okurdu; bununla da okunan zikirle-Namazdan olduğunun sanılmasını önlemeyi amaçlardı.
ii Rasûlullah (s.a.), bu kelime haricindeki diğer zikirleri ara sıra terkederdi ve böylece onların farz olmadığını öğretmek isterdi. Hz Âişe'nin (r.a.) ifadesindeki "kâne idi" sözcüğü, bu fiilin bir ya da iki kere değil, çokça yapıldığım, devamlılığın da olmadığını gerektirir. [100]

Revâtip (Sünnet) Namazların Yeri:

Revâtip sünnetlerde asıl olan, onların evde kılınmasıdır. Bunun hikmeti de, farz ile nafile olan sünnetler arasında ayrı cinsten bir fasılanın bulunması, bu fasılanın da dikkate alınabilir, ilk bakışta farkedilebilir türden olmasıdır. Farz namazdan sonra iki rekat nafile kılmak isteyen birine Hz. Ömer'in (r.a.), "Otur, çünkü ehl-i kitap, sadece namazları arasında bir fasıla olmaması yüzün den helak olmuştur." demesi üzerine Rasûlullah'ın (s.a.), "Ey Hattâb oğlu! Allah seni isabet ettirdi. [101] demesi, ayrıca, "Onları evlerinizde kılınız. [102] buyurması, bu hususun ifadesidir. [103]

NAMAZDA CAİZ OLMAYAN ŞEYLER

Namazda caiz olmayan şeyler:

Namaz, organların huşu içerisinde, kalbin huzur ve sükûn halinde olması; dilin, zikir ve Kur'ân'a hasrolunup, dışında her türlü lakırdıdan uzak tutulması esası üzerine kuruludur. Dolayısıyla huşûa ters düşen her fiil ve davranış, zikir olmayan her söz namaz ile asla bağdaşmaz; namazın tamam olabilmesi ancak onların terkine, onlardan geri durmaya ve dili tutmaya bağlıdır. Ancak namazla bağdaşmayan şeyler hep aynı düzeyde değildir. Her noksanlık, namazı tümden bozucu özellik taşımaz. Namazı tümden bozan şeylerle, öyle olmayıp onu kısmen noksan hale getiren şeylerin ayrılması, bizzat Sâri' Teâlâ'nın belirlemesine bırakılmış bir konudur. Bu konuda fukahâya ait çok söz vardır. Konuyla ilgili sahih hadisleri, onların sözlerine uygulamak zordur. Bu konuda hadislere en uygun düşen mezhep, en geniş olanıdır. [104]

Çok Kabul Edilen Fiil Ve Sözler:

Hiç şüphe yoktur ki, çok kabul edilen fiil ki onunla meclis değişmiş sayılır, keza çok sayılan söz, namazı noksanlaştiran, onun kemalini gideren bir şeydir.
Rasûlullah'ın (s.a.), "Şüphesiz bu namazda, insan kelâmı etmek uygun olmaz; o sadece teşbih, tekbir ve Kur'ân kıraatinden ibarettir.[105] buyurması, namazda iken kendisine selâm verenlere cevap vermemesini "Şüphesiz ki namazda meşguliyet vardır. [106] diye izah etmesi, secde edeceği yeri eliyle düzelten birine, "Eğer mutlaka yapacaksan, bari bir defa yap.[107] buyurması, elleri böğüre koymayı yasaklaması ve bunun cehennem ehlinin istirahat şekli olduğunu ifade etmesi[108] yani bu şeklin musibete duçar olmuş, şaşkın, ne yaptığını bilmeyen kimselerin hareketi olduğunu belirtmesi, sağa sola bakmayı yasaklaması ve bu konuda, "Bu, şeytanın, kulun namazından çalmasıdır. [109] buyurması konuyla ilgili örneklerdir ve bunlar namazı kemâl halinden çıkaran, onu noksanlaştıran şeylerdir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden birine esneme geldiği zaman, mümkün mertebe kendisini tutsun; çünkü şeytan onun ağzına girer. [110]
Bence bu hadisiyle Rasûlullah (s.a.), esnemenin, ağıza sinek ve benzeri şeylerin kaçmasına sebep olabileceğine, bunun da zihni meşgul edip, kişinin kendisini namaza vermesini engelleyeceğine dikkat çekmiştir.

Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: [111]

"Sizden biri, namaza kalktığı zaman çakıl vb. şeylerle oynamasın; çünkü ona rahmet inmektedir. [112]

"Allah Teâlâ, namazda iken sağa sola bakmadıkça kuta yönelik olur. Kul, sağa sola bakınca artık ondan yüz çevirir. [113]
Namazda iken, Allah'ın kula icabette bulunduğunu belirten rivayet de böyledir.
Derim ki: Bu hadis, Hak Teâlâ'nm cömertlik ve kerem kapısının herkes için genel ve açık olduğuna, nefislerin, cibillî ya da kesbî kabiliyetleriyle ondan istifade konusunda aralarında farklılık gösterdiğine, kulun Allah'a teveccüh etmesi halinde O'nun cömertlik ve kereminden kendisi için bir kapı açılacağına, yüz çevirmesi halinde ise mahrum kalacağına, hatta yüz çevirmesi sebebiyle cezayı bile hakedeceğine delildir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Namazda iken aksırmak, uyuklamak, esnemek, hayız görmeye başlamak, kusmak ve burun kanamak şeytandandır.[114]
Bence Rasûlullah (s.a.), bu sözleriyle, sözü edilen şeylerin namazın taşıdığı manayla bağdaşmayacağını ifade etmektedir.
Birinciye yani çok sayılacak fiile gelince, Rasûlullah (s.a.) namazda iken, hükmü beyan için bazı şeyler yapmış, bazı şeyler karşısında sesini çıkarmamıştır (takrîr). Dolayısıyla bu ve daha aşağı derecede olan fiil ve davranışlar namazı bozmayacaktır. [115]

Namazı Bozmayan Şeyler:

İstikra (araştırma) sonucu elde edilen sonuca göre, az söz ve fiil namazı bozmamaktadır. Sözlere örnek: "Sana Allah lanet etsin! Yerhamukellah! Anan sana yansın! Niye bana öyle bakıyorsunuz?" gibi sözlerdir. Az fiile örnek: Çocuğu (secdeye giderken) omuzundan yere indirmesi ve geri omuzuna koyması, ayakları oğması, kapıyı açması, az yürüme, minberde iken, minberin dibinde yere secde etmiş olmak için minberden inmek, imamın yerinden arka safa geri çekilmek, ön taraftaki kapıya doğru onu açmak için ilerlemek, Allah korkusuyla ağlamak, anlaşılır işaretlerde bulunmak, yılan ve akrep öldürmek, boyunu döndürmeden sağa ve sola bakmak... gibi şeylerdir; bunlar namazı bozmaz.
Bedenine ya da elbisesine pislik bulaşması halinde, eğer bu kendi fiiliyle olmamışsa ya da bulaştığını bilmiyor ise, namazı bozulmaz.

İşin gerçeğini en iyi Allah bilir! [116]

SEHİV (YANILMA) SECDESİ

Sehiv Secdesi Sünnettir:

Rasûlullah (s.a.), insanın namazında bir kusuru bulunması halinde, eksiğini telafi edebilmesi için iki secde yapmasını sünnet kılmıştır. Bu, bir bakıma kazaya, bir bakıma da keffârete benzemektedir. [117]

Sehiv Secdesi Yapılacak Yerler:

Nass ile belirlenen sehiv secdesi yapılacak yerler dörttür:
1. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Sizden biri namazında şüphe eder ve üç mü ya da dört mü kıldığını bilemezse, şüpheyi atsın ve hangisi kesin ise onun üzerine bina etsin, sonra da selâm vermeden önce iki secde yapsın. Eğer beş rekat kılmış ise, bu iki secde ile onu çiftlemiş olur, eğer dört rekatı tamamlamış olmak için kıldıysa, bu iki secde şeytanı çatlatmak için yapılmış olur.[118] Yani ziyade bir hayır olur.
Rükû ve secde hakkında meydana gelen şüpheler de bunun gibidir.

2. Rasûlullah (s.a.), birinde Öğle namazını beş rekat kılmış ve selâm verdikten sonra iki secde yapmıştır. [119]
Rükünlerde ziyade yapmak, rekat sayısındaki ziyadelik gibidir.
3. Rasûlullah (s.a.), iki rekatta selâm vermiş, durum kendisine söylenince kalkmış ve kalanını kılmış, sonra da iki secde yapmıştır. Daha bir rekat varken selâm verdiği de rivayet edilmiştir. [120]
Kasden yapılması halinde, namazı bozacak olan şeylerin sehven yapılması bu hükümdedir.
4. Rasûlullah (s.a.) ikinci rekat sonunda oturmamış, kalkmıştı. Bu durumda iken namazı tamamlamış ve selâm vermeden önce iki secde yapmıştı.
Oturuşta, teşehhüdün terki de bu manadadır.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"İmam, iki rekat sonunda kalkarsa, eğer tam doğrulmadan önce hatırlarsa, otursun. Tam doğrulmuşsa, oturmasın ve sehiv secdesi yapsın.[121]
Perim ki: Bu böyledir, çünkü kalktığında, artık oturma zamanı geçinir. Dönmesi halinde namazının bâtıl olacağına hükmetmem. Hacub, Sorulmaya yakın halde bulunan, fakat henüz doğrulmayan kimsenin öğünlüğün görüşü aksine oturması gerektiğine dair delildir. [122]

TİLÂVET SECDESİ

Tilâvet Secdesi Sünnettir:

Rasûlullah (s.a.), içinde secde edilmesi emri içeren veya secde edenlerin sevabını, yüz çevirenlerin de azabını beyan eden âyetlerin okunması halinde, Allah Teâlâ'nın kelâmına saygı ifadesi olmak üzere secde edilmesini sünnet kılmıştır. Meleklerin Hz. Adem'e secde etmeleri emri bulunan âyet, secde âyetlerinden değildir. Çünkü tilâvet secdesinde söz konusu olan husus, Allah'a secdedir. [123]

Tilâvet Secdesi Yapılacak Âyetler;

Tilâvet secdesi yapılması istenen âyetler, on dört ya da on beş tanedir. Hz. Ömer (r.a.), minber üzerinde iken bunların müstehap olduğunu, vacip olmadığını açıklamış, dinleyicilerden hiçbir kimse itiraz etmemiş, onun dediğini kabul etmişlerdir.
Rasûlullah'ın (s.a.) Necm sûresini okurken secde ettiğini, beraberinde müslümanların, müşriklerin, cin ve insan herkesin secde ettiğini belirten hadisin tevili bence şöyledir: Sözü edilen vakitte Hak, son derece açık bir şekilde ortaya çıkmıştı, herkesin teslim olmak ve boyun eğmekten başka yapabileceği hiçbir şey yoktu. O hal geçip de herkes kendi tabiî haline dönünce, küfreden küfrüne, müslüman olan da müslümanlığına devam etti. Kureyş'ten yaşlı biri, kalbinin iyice mühürlü olması sebebiyle bu ilâhî havaya girmemiş, secde etmemiş, ancak bir avuç toprak alarak alnına götürmüştü. Bu yüzden onun dünyada iken azaplandınlması kararlaştırılmış ve Bedir'de öldürülmüştü. [124]

Tilâvet Secdesinde Şu Zikirler Okunur:

1. "Secede vechî lillezî halekahû ve şakka sem'ahû ve basarahû bi havlihî ve kuvvetihî."
Manası: Yüzüm, kendisini yaratana, güç ve kudretiyle kulağını ve gözünü açana secde etmiştir.
2. "Allahümme, uktub ti bihâ 'ındeke ecran, ve da' annî bihâ vizran, ve'calhâ lî 'ındeke zühran ve tekabbelhâ minnî kemâ tekabbeltehâ rain 'abdike Dâvûd,
Manası: Allahım, bu yüzden bana katından sevap yaz, benim günahımı bağışla, onu benim için katından azık kıl, ve onu benden kulun Davud'dan kabul ettiğin gibi kabul eyle. [125]

NAFİLE NAMAZLAR

Şeriat, Nafile Namazların Kılınmasına Teşvikte Bulunmuştur:

Şeriatlarda, kulların maslahatına yönelik olarak tecellî eden ilâhî rahmet, onlar için gerekli olan şeylerin beyan edilmesini, taa-tin tam anlamıyla nasıl fayda verebileceğinin açıklanmasını gerekli kılar. Böylece her insanın yeterince nasiplenebilmesi temin edilir; tabiî ihtiyaçlarını ve geçimlerini karşılamakla meşgul olan insanlar, behemehal yapılması gereken aslî yükümlülüklere yönelirler, boş olanlar da nefislerini terbiye

etmek, olgunlaşmak ve âhiretlerini tam anlamıyla mamur etmek için uğraşırlar. İşte, teşrîde hep ön plânda tutulan bu ilke gereği, insanların nafile olarak kılabilecekleri namazların beyan edilmesi, uygun sebep ve vakitlerinin belirlenmesi gerekmiştir. Bununla yetinilmemiş, bu namazların kılınmasına yönelik teşvikler getirilmiş, faydaları açıklanmış, namaz kılınması yasak olan vakitler dışında, revâtip olarak belirlenmemiş namazların da kılınmasına insanlar özendirilmeye çalışılmıştır.

Bu meyanda şeriat, bağlayıcı olmaksızın bazı namazların kılınmasını istemiştir. Bunları aşağıda sırayla ele alacağız. [126]

1. Farz Namazların Sünnetleri:

Teşvik edilen bu namazların başında sünnet namazlar gelir. Bu namazların sünnet oluşunun sebebi şudur: Dünya meşgaleleri, insana Allah'ı unutturur, farz olarak kılınan namazlar ve bu esnada okunan zikirler üzerinde düşünülmesini engeller, tâatlerden elde edilmek istenilen faydanın hasıl olmasını önler. Çünkü bu meşgaleler, insanın hayvani yönünü güçlendirir, kalbi katılaştırır, melekî yönünü ise zayıflatır. Bu durumda, henüz farza başlanmadan, kalbin bu tür meşgalelerden arındırılmasını ve pasının giderilmesini sağlayacak bir vasıtanın konulması gerekmiş, böylece farz ibadetlere hazır bir kalp ile girilmesi, kişinin kendisini ona verebilmesi amaçlanmıştır. İnsan çoğu zaman kıldığı namazdan yeterince istifade edememektedir. Nitekim Rasûlullah (s.a.), "Nice namaz kılanlar vardır ki, namazlarından nasipleri ancak yarısı, üçte biri, dörtte biridir.[127] sözüyle buna işarette bulunmuştur. Bu durumda, namazdan beklenen maksadın ikmal edilebilmesi için farz namazın (önünde) ve sonunda nafile olarak namaz konulması gerekli olmuştur. [128]

Müekked Sünnetler:

Bu namazların en güçlü olanı, vakitlere dağıtılmış olarak kılınması istenilen on ya da on iki rekattir. Rasûlullah (s.a.), namaza aslî namaz rekatları sayısınca ilavede bulunmak istemişti. Aslî sayı on birdi. Kılınacak namazlar ikişer ikişer kılınacaktı. Bu sebeple iki sayıdan (yani on ya da on iki) birini seçmesi gerekti.
Rasûlullah'm (s.a.) konuyla ilgili, "Kim bir gün ve gecede on iki rekat namaz kılarsa, cennette onun için bir ev bina edilir: Dört rekat öğleden önce, iki rekat öğleden sonra, iki rekat akşamdan sonra, iki rekat yatsıdan sonra, iki rekat sabah namazından önce. [129] hadisi, bu namazları kılan kimsenin, Allah'ın rahmetinden büyük bir pay alabileceğine işarettir. [130]

Sabah Namazının Sünneti:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sabah namazının iki rekatı, dünyadan ve dünyada olan her şeyden hayırlıdır. [131]
Dünyadan daha hayırlı olmasının sebebi, dünyanın fani oluşu, nimetlerinin de zahmetsiz olmayışındandır. Namazın sevabı ise bakidir ve zahmetsizdir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kim sabah namazını cemaatle kılar, sonra güneş doğuncaya kadar oturur ve Allah'ı zikreder, sonra iki rekat (işrâk) namazı kılarsa, sanki bir hac ve umre yapmış gibi sevap kazanır. [132]
Bu hadiste sözü edilen, Rasûlullah (s.a.) tarafından her gün yapılan itİkaf olmaktadır. Daha önce itikânn faydalarından söz etmiştik. [133]

Öğle Namazının Sünnetleri:

Rasûlullah (s.a.), öğle namazının dört rekat sünneti hakkında, "Onlar için gök kapıları açılır. [134] "O, öyle bir vakittir ki, o anda gök kapıları açılır. Ben, o vakitte benim için salih bir amelin yükselmesini çok isterim. [135]"Hiçbir şey yoktur ki o saatte teşbih etmesin." buyurmuştur.
Derim ki: Daha önce, vakitlerden münezzeh olan Yüce Allah'ın, belirli vakitlerde tecellîleri olduğunu, bazı vakitlerde ruhaniyetin yayıldığını belirtmiştik, o bahse bakınız. [136]

Cuma Namazının Sünnetleri:

Büyük insan kalabalığı içinde aynı yerde, aynı vakitte cumaya benzer namaz olmaması için, cumadan sonra, mescidde kılan kimsenin dört, evde kılan kimsenin de iki rekat namaz kılması sünnettir. Çünkü bu (sünnetin camide kılınmaması), cahil halkın cemaatten kaçılıyormuş gibi ve benzeri vehimlere kapılmalarına yol açar. Rasûlullah'm (s.a.), bir namazın diğer namaza konuşma ya da namaz mahallinden çıkma olmaksızın ulanmamasını emretmesinin hikmeti de budur. [137]

İkindi Namazının Sünneti:

İkindi namazından önce dört, akşam namazından sonra altı rekat namaz kılınmasının istendiği de rivayet edilmiştir.
Sabah namazından sonra sünnet namaz yoktur; çünkü sabah namazından sonra sünnet olan şey, namaz yerinde işrâk vaktine kadar oturmaktır. Dolayısıyla bununla maksat hasıl olmaktadır.
Üstelik sabah namazının farzından sonra nafile namazı kılınması, mecusilere benzeme kapısını açar. İkindi namazından sonra da, mecusilere benzememe gerekçesinden dolayı nafile kılınmaz. [138]

2. Gece Namazı (Teheccüd):

Teşvik edilen namazlardan biri de gece namazıdır. Gecenin sonu, zihnin meşgalelerden uzak olduğu, kalbin kendisini topladığı, sessizliğin etrafı bürüdüğü, insanların uyuduğu, riya ve insanın kendisini beğenmesi gibi hastalıklardan en uzak olunduğu bir andır. Taat için en uygun vakit ise, meşgalelerden uzak olunan ve gönlün tam anlamıyla yönelebileceği anlardır. Rasûlullah (s.a.), "(...) İnsanlar uykuda iken, geceleyin namaz kılın (selâmetle cennete girin)[139] buyururken, Allah Teâlâ da, "Şüphesiz gece kalkışı, (kalp ve uzuvlar arasında) tam bir uyuma ve sağlam bir kıraate daha elverişlidir. Zira gündüz vakti, sana uzun bir meşguliyet var. [140]buyurmakta ve bu hususa işarette bulunmaktadır.
Sonra bu vakit, ilâhî rahmetin indiği, Rabbin kula en yakın olduğu bir zamandır, ki bu hususu daha önce anlatmıştık. Öbür taraftan uykusuzluğun, hayvanı yönün zayıflatılmasmda acaip bir etkisi vardır; bir tür ilaç gibidir. Bu özelliği sebebiyledir ki, vahşî hayvanları eğitmek ve onlara av tutmalarını öğretmek isteyenler, maksatlarına ancak onları aç ve uykusuz bırakmak suretiyle ulaşabilmekte, insanlar bu yolu uygulayagelmektedirler. "Şüphesiz şu uykusuzluk, sıkıntıdır ve ağır gelir. [141] hadisinin anlamı da budur.
İşte bu yüzden gece (teheccüd) namazına fazlaca önem verilmiş, üzerinde daha çok durulmuştur. Bunun bir sonucu olarak da Rasûlullah (s.a.), onun üstünlüklerini açıklamış, âdâb ve zikirlerini beyan etmiştir. [142]

Şeytan, Uyuyanın Ensesine Üç Düğüm Atar:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Şeytan, sizden biriniz uyuduğunda, ensesi köküne üç düğüm atar; her düğümle birlikte, 'Senin üzerine haydi uzun gece ola!' diye vurur. O kimse uyanıp da Allah'ı zikrettiği zaman bir düğüm çözülür, abdest alırsa iki düğüm, namaz kılarsa bütün düğümler çözülür. Artık o kimse zinde ve gönlü rahat olarak sabahlar. Aksi takdirde nefsi pis, uyuşuk ve tembel olarak sabahı bulur.[143]
Derim ki: Şeytan, kişiye uykuyu tatlandırır ve uzun bir gecesi olduğu doğrultusunda ona vesvese verir. Onun bu vesvesesi çok etkin ve şiddetli olur ve onun etkisini ortadan kaldırmak, ancak uykuyu iyice giderecek, Allah'a teveccüh kapısını açacak büyük bir çaba sonucu sağlanabilir. Bu yüzden uyanınca, yüzü oguşturarak Allah'ı anmak, sonra abdest almak ve misvak kullanmak, sonra da kısa iki rekat namaz kılmak sünnet kılınmıştır. Daha sonra ise istediği kadar dua ve zikirde bulunabilir. Ben şahsen, sözü edilen bu üç düğümü tecrübe ettim, onların vuruluşunu ve etkisini, onun şeytandan olduğunu ve bu hadisi hatırlamama rağmen bizzat kendimde gördüm.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Dünyada iken nice çeşit çeşit elbiselerle giyinik kimseler vardır ki, âkirette çıplaktırlar. [144]
Yani kendisi, nefsanî faziletlerden yoksun olduğu için, orada çıplak kalır.
Hadiste şöyle gelmiştir:
Bir gün Rasûlullah (s.a.), korkuyla uyandı, şöyle diyordu: "Sübhânallah! Bu gece ne hazineler, ne fitneler indirildi. Namaz kılmaları için odalardakileri (eşlerini kastediyor) kim uyandırır. [145]
Bence bu hadis, olayların, duyularla algılanacak şekilde meydana gelmeden önce, mana halinde temessül ettiğine ve yeryüzüne indiğine delildir. [146]

Nefislerin, Geceleyin Allah'ın Rahmetinin İnişine Hazır Oluşu:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Rabbimiz tebâreke ve teâlâ gecenin son üçte biri kaldığında dünya semasına iner ve şöyle buyurur: Yok mudur bana dua eden, duasını kabul edeyim; yok mudur benden isteyen, istediğini vereyim; yok mudur benden af dileyen, onu affedeyim.[147]
Şöyle demişlerdir: Bu, nefislerin, geceleyin Allah'ın rahmetinin inişine hazır hale gelişinden kinayedir. Çünkü gönül huzurunu ortadan kaldıran sesler kesilir; kalp, kendisim meşgul eden meşgalelerden, riyadan uzak olur. Bence hadis, bu izah yanında, "inme" diye isimlendirebileceğimiz bir şeyin oluşunu da ifade etmektedir. Biz, kısmen bu manaya işaret etmiş bulunuyoruz. İşte bu iki sır sebebiyledir ki Rasûlullah (s.a.), "Rabbin, kula en yakın olduğu an, gecenin son anıdır. [148] buyurmuştur.
Yine o şöyle buyurmuştur:
"Gerçekten gecede öyle bir saat vardır ki, müslüman bir kimse o saata rastlar da Allah'tan dünya ve âhiret işine dair bir hayır isterse, o istediğini Allah kendisine mutlaka verir. [149]
"Geceyi ihya etmeye bakın; çünkü bu, sizden önceki sâlihlerin yoludur. O, sizi Rabbinize yaklaştırıcı, günahlarınızı silici, kötülüklerden alıkoyucu

bir kurbettir. [150]
Biz, daha önce günahların nasıl keffâret olunduğunu, kötülüklerden nasıl alıkonduğunu ve daha başka hususları anlatmıştık, oraya bakınız.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kim, temiz (abdestli) olarak yatağına girer, Allah'ı zikrede ede uykuya dalar da, gecenin bir saatinde kalkar ve Allah'tan dünya ya da âhiret hayrına dair bir şey isterse, Allah onu kendisine muhakkak verir. [151]
Hadisin manası bence şöyle: Kim, melekût âlemine benzer bir halde ve Allah'ın azametinden de korkarak uykuya dalarsa, gece uykuyla geçirdiği her an, uykuya başladığı an gibi işlem görür ve nefsi, Allah'ın mukarreb kullan arasında O'na dönmüş olur. [152]

Teheccüd Namazının Sünnetleri Ve Okunacak Dua Ve Zikirler:

Teheccüdün sünnetlerinden biri, kalktığında, abdest almadan önce Allah'ı zikretmesidir. Bu meyanda şu duaları okuyabileceği rivayet edilmiştir:
1. Allahümme leke'l-hamdü.[153]
Manası: Allahım, hamd sana mahsustur, gökleri, yeri ve ikisi arasında olan her şeyi tutan, idare eden sensin, övgü sadece sana mahsustur. Göklerin ve yerin, onlarda bulunanların nuru sensin, hamd ancak sana mahsustur. Göklerin, yerin ve ikisinde bulunan herşeyin hükümdarı sensin, hamd ancak sana mahsustur. Sen haksin, vaadin haktır, sana kavuşmak haktır, sözün haktır, cennet haktır, cehennem haktır, peygamberler haktır, Muhammed haktır, kıyamet haktır. Allahım, ben sana teslim oldum, sana inandım, sana güvendim, sana döndüm, senin bana verdiğin güçle mücadele ettim, anlaşmazlıklarımı sana havale ettim ve senin hükmüne razı oldum; gelmiş geçmiş, gizli aşikâr, senin benden daha iyi bildiğin bütün günahlarımı affet! Her şeyin başı ve sonu sensin, ilâh olarak ancak sen varsın, senden başka tanrı yoktur.
2.On defa "Allahu ekber", on defa "el-Hamdu lillah",on defa "Sübhâne'l-meliki'l-kuddûs", on defa "Estağfirullah", on defa "ha ilahe illallah" der, sonra da on defa şu duayı yapar: "Allahümme innî eûzü bike min dîkı'd-dünyâ ve diki yevmi'l-kıyâme."
Manası: Allahım, dünya sıkıntılarından ve âhiret gününün sıkıntılarından sana sığınırım.
3. "Lâ ilahe illâ ente sübâneke..."
Manası: Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Allahım seni her türlü noksan sıfatlardan tenzih eder, her türlü kemâl sıfatlarıyla överim, günahımı affetmen için sana tevbe ederim, senin rahmetini isterim. Allahım, ilmimi artır, hidayet verdikten sonra kalbimi sapıtma ve bana katından bir rahmet bahşet; çünkü sen çok bahşedicisin.
4. Sûrenin sonuna kadar şu âyetlerin okunması: "înne fi hal-kı's-semâvâti ve'l-ardı va'htilâfi'l-leyli ve'n-nehâri le âyâtin li ulî'l-elbâb. [154]
Manası: Elbetteki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün yer değiştirişinde akıl sahipleri için büyük alâmetler vardır.
Sonra misvakla ağızını temizler, abdest alır ve vitir de dahil olmak üzere on bir ya da on üç rekat namaz kılar. [155]

Rasûlullah'ın (S.A.) Gece Zikirleri:

Gece namazının âdabından biri de, Rasûlullah'ın (s.a.) namazın rükünlerinde sünnet olarak devamlı olarak okuduğu zikirlere müdavim olmak, her iki rekatta bir selâm vermek ve sonra elleri kaldırıp, "Ya Rabbi! Ya Rabbi!" diye başlayarak büyük bir huşu içerisinde yalvarıp yakarmaya başlamaktır.
Rasûlullah (s.a.) gece namazında şu duayı yapardı: "Allahümme ic'al fi kalbî nûran.
Manası: Allahım, kalbime nur, gözüme nur, kulağıma nur kıl; sağımdan nur, solumdan nur, üstümden nur, altımdan nur, önümden nur, arkamdan nur kıl; benim için bir nur kıl! [156]

Vitir, Gece Namazının Esasını Teşkil Eder:

Rasûlullah (s.a.) gece namazını çeşitli şekillerde kılmıştır ki, hepsi de sünnettir. Vitir, gece namazının esasını teşkil eder. Rasûlullah'ın (s.a.), "Şüphesiz Allah Teâlâ sizi bir namaz ile desteklemiştir; o vitirdir, onu yatsı ile fecir arasında kılınız." hadisinin ifade ettiği mana budur. Rasûlullah (s.a.), bu namazı tek olarak meşru kılmıştır. Çünkü tek, mübarek bir sayıdır. Hadiste şöyle gelmiştir: "Şüphesiz Allah tektir[157] bu itibarla ey ehl-i Kur'ân tek
yapın. [158]
Ne var ki Rasûlullah (s.a.), gece namazının ikamesine ancak ilâhî teyide mazhar olmuş kimselerin güç yetirebileceğini gördüğünden bunu herkese yönelik bir yükümlülük kılmadı ve vitir namazının gecenin ilk kısmında kılınmasına ruhsat verdi. Bununla birlikte gecenin son bölümünde kılınmasını da teşvik etti. Şu hadis bu manadadır:
"Kim, gecenin sonunda kalkamayacağından korkarsa, o vitri gecenin evvelinde kılsın; kim de gecenin sonunda kılabileceğini umuyorsa, o gecenin sonunda kılsın. Zira gece namazı şahitlidir, bu (yani gecenin son bölümünde kılınması) daha faziletlidir. [159]
Doğrusu vitir namazı sünnettir[160] ancak sünnetler içerisinde en güçlüsüdür. Hz. Ali, İbn Ömer ve Ubâde b. es-Sâmit[161] (r.a.), bunu böyle açıklamışlardır.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah, sizi bir namazla teyit etti ki, o sizin için kızıl develere[162] sahip olmaktan daha hayırlıdır. [163]
Derim ki: Bu, Allah Teâlâ'nın, kullar üzerine ancak kendilerine yeterli olacak kadarını farz kıldığını gösterir. Önce on bir rekat farz kılmış, sonra huzur halinde iken eklenen diğer rekatlarla (sayıyı on yediye) tamamlamıştır. Sonra daha ziyade istifade etmek ihtiyacı duyanları teyit etmek için Rasûlullah (s.a.), vitir namazını koymuştur. Çünkü o, kabiliyetli olanların daha çok sevap isteyeceklerini, dolayısıyla daha fazla namaza ihtiyaç duyduklarını görmüştür. Bunun sonucu olarak da, namaz rekatlarının asıl sayısınca yani on bir rekat ekleme yapmıştır. İbn Mes'ûd'un (r.a.), bedeviye, "Bu senin ve senin gibiler için değildir." derken kastettiği mana budur. [164]

Vitir Namazı Duaları:

Vitir namazında okunacak dualardan biri, Rasûlullah'ın (s.a.) Hasan b. Ali'ye Öğretmiş olduğu şu duadır. O bu duayı, vitrin ku-nutunda okurdu:
1. "Allahümme 'hdinî fîmen hedeyte..."
Manası: Allahım, beni hidayet ettiklerin arasında doğru yola ilet, beni afiyet verdiklerin arasında sağlık ve afiyet üzere kıl, işlerini üstlendiklerin arasında benim de işlerimi üstlen, bana verdiğin her şeyi hakkımda mübarek eyle, beni hükmettiğin şeylerin şerrinden koru; şüphesiz ki sen hükmedersin, ama hiçbir kimse sana hükmedemez. Senin dost edindiğin kimse hiç zillete düşmez, senin düşman ilan ettiğin kimse de hiçbir zaman izzet bulamaz. Ey Rabbimiz, senin şanın çok yücedir, sen her şeyden yücesin.
2. Yukarıdaki duanın sonunda şöyle der:
"Allahümme innî eûzü bi rızâke min sehatike ve bi muâfâtikemin ukûbetike ve eûzü bike minke lâ uhsî senâen aleyke ente kemâ esneyte alâ nefsike."
Manası: Allahım, ben gazabından rızana, ukubetinden affına sığınırım, senden yine sana sığınırım. Ben seni layıkıyla övmekten acizim; sen, kendini övdüğün gibisin.
3. Selâm verdiği zaman, üç defa "Sübâne'l-meliki'l-kuddûs" der, üçüncüsünde sesini yükseltir.
Rasûlullah (s.a.), vitri üç rekat kılması halinde , ilk rekatta "Sebbihi'sme rabbike'l-a'lâ" sûresini, ikinci rekatta "Kul yâ eyyühâ'l-kâfirûn" sûresini, üçüncü rekatte de İhlâs süresiyle Muavvizeteyn[165] sûrelerini okurdu. [166]

3. Teravih Namazı:

Nafile olarak kılınması istenen namazlardan biri de, Ramazan gecelerinin ihyasına yönelik olan teravih namazıdır. Bunun meşru kılınmasında hikmet şudur: Ramazandan maksat, müslü-manların m el e ki eşmelerini, onlara benzer bir hal almalarını sağlamaktır. Rasûlullah (s.a.), bunun için iki derece kılmıştır:
i. Avam derecesi: Bunun için ramazan orucunun tutulması ve farzların yerine getirilmesi yeterlidir.
ii. İhsan derecesi: Bunun için ramazan orucunun tutulması yanında gecelerinin de ihya edilmesi, dilin her türlü lakırdılardan tutulması, itikâfa girilmesi, son on günde daha büyük bir şevkle kişinin kendisini ibadete vermesi gerekmektedir. Rasûlullah (s.a.), ümmetinin tamamının ihsan derecesinin gereğini yerine getiremeyeceğini bildiğinden, herkesin kendi gücünce çaba göstermesini istemiş, herkesten aynı tavrı beklememiştir.
Rasûlullah (s.a.), şöyle buyurmuştur:

"Yaptığınız şeye o kadar devam ettiniz ki, bunun size farz olacağından korktum. Eğer size farz kılınmış olsa, onu yapamazdınız. [167]
Bil ki: İbadetlerin, kullar üzerine farz kılınması için, onların nefislerinde yer edecek bir durumda olması gerekir. Bu teşri' ilkesinden hareketle Rasûlullah (s.a.), ümmetin ilk nesillerinin bu ibadeti itiyat edinmeleri ve nefislerinin ona iyice yatkın hal alması, ihmal göstermeleri halinde içlerinde bir eziklik hissetmeleri halinde yahut bunun dinin bir nişanesi halini alması durumunda bunun onlara farz kılınabileceği ve Kur'ân'ın bu doğrultuda bir hüküm indirebileceği, buna da sonraki nesillerin güç yetiremeyebileceği korkusuna kapılmıştır. O bu korkuya, teşri sırasında, rahmet-i ilâhîyi, insanların meleklere benzer bir hal almaları doğrultusunda yükümlü kılınmasını ister görmesi, onların da bu namaza en ufak bir ilgi göstermeleri ve nefislerinde yer edip, dört elle sarılmaları sonucunda hemen Kur'ân'ın inip, onu bağlayıcı bir emir haline dönüştürmesinin uzak bir ihtimal olmadığını görmesi sonucu kapılmıştı. Allah Teâlâ, onun bu firasetini doğrulamıştır. Zira ondan sonra gelen mü'minler kalplerine doğan ilhamla bu namaza dört elle sarılmışlardır. [168]

Ramazan Gecelerinin İhyası, Mağfiret Sebebidir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, inanarak ve sevabını Allah'tan umarak Ramazan gecelerini ihya ederse, geçmiş günahları affolunur.[169]

Çünkü kişi, bu dereceyi elde etmekle, melekleşmeyi ve günahların keffâret olunmasını gerektiren Allah'ın rahmet dalgalarına erişmiş olur. [170]

Sahabe Ve Teravih Namazı:

Sahabe ve daha sonra gelen nesiller, Ramazan gecelerinin ihyası konusunda üç yeni şey getirmişlerdir:

1.Mescidlerde toplanmışlar ve teravihi cemaat halinde kılmaya başlamışlardır. [171] Çünkü ibadetin topluca yapılması, avam-havas herkes için daha kolay gelmektedir.

2. Gecenin son bölümünde kılınan namazın şahitli olduğu geçer görüş olmakla birlikte, teravih namazı gecenin başında kılınır olmuştur. Aslında Hz. Ömer'in de işaret ettiği gibi geciktirilmesi daha sevaptır, bununla birlikte uygulama, kolaylık ilkesinin gereği olarak bu doğrultuda yerleşmiştir.
3.Yirmi rekat olarak yerleşmesi. Müslümanlar, Rasûlullah'ın (s.a.), ihsan mertebesinde olanlar için, sene boyunca kılınmak üzere on bir rekat namaz[172] koyduğunu görmüşlerdi. Bundan hareketle, bir müslümanın Ramazan ayında kendisini ibadete vermesi, melekleşmeye çalışması halinde kılacağı namazın, onun koyduğu miktarın iki katından daha az olmasının uygun olmayacağı hükmüne vardılar ve teravih namazını böylece yirmi rekat olarak belirledirler. [173]

4. **Kuşluk Namazı:**

Kılınması istenilen nafile namazlardan biri de kuşluk namazıdır. Bunun hikmeti şudur: Hikmet-i ilâhî, gündüzün her dörtte bir diliminin, insanı gaflet halinden kurtaracak ve Allah'ı anmasını sağlayacak ibadetten hali olmamasını gerektirmiştir. Gündüzün dörtte biri, üç saat gibi bir zaman eder ve bu süre, Arap-Acem bütün insanlarca zaman birimi olarak kullanılan Ölçüyle çok sayılan miktarın en alt sınırıdır. Bu yüzden kuşluk namazı, Rasûlul-lah'tan (s.a.) önce sâlihlerin sünneti olarak mevcut bulunuyordu.
Hem şu var: Gündüzün ilk saatleri, rızık arama ve geçim telaşesi için koşuşturma anıdır. Bu saatte sünnet kılman kuşluk namazının, insanı saran gaflet haline karşı bir tür ilaç olması amaçlanmıştır. Nitekim, Rasûlullah (s.a.), çarşı ve pazara giren kimsenin, "Lâ ilahe illallahu vahdehû lâ şerike leh..." zikrini okumasını sünnet kılmıştır. [174]

Kuşluk Namazının Üç Derecesi Vardır:

Kuşluk namazının üç derecesi vardır:
1. En az miktarı: Bu, iki rekattır ve insanoğlunun her bir eklemine karşılık vermesi gereken sadakanın yerini tutar. Allah Teâlâ'mn her organı, her eklemi sağlıklı kılması, büyük bir nimettir ve bu, Allah için güzel işler yapmak suretiyle O'na hamdedil-mesini gerektirir. Namaz, iç ve dış organlarla, dahilî kuvvetlerle yerine getirilen en büyük iyi iştir. Dolayısıyla bir şükür ifadesi olmak üzere bu namazın kılınması sünnet olmuştur.
2. İkinci derecesi dört rekat olarak kılmaktır. Bu konuyla ilgili olarak da Allah Teâlâ kudsî hadiste şöyle buyurur:
"Ey Âdem oğlu! Günün evvelinde benim için dört rekat namaz kıl ki, ben de günün sonunda seni kollayayım.[175]
Bence bunun manası şudur: Bu dört rekat namaz, günün sonuna kadar başka (nafile) bir amel işlemese bile, nefis terbiyesi için yeterli bir miktardır.
3. Sekiz ya da on iki rekat gibi daha fazla kılmak.
Kuşluk namazı için en uygun zaman, günün yükselmeye başladığı, kumların ısındığı, deve yavrularının artık sıcaktan gezemez oldukları zamandır. [176]

5. İstihare Namazı:

Kılınması istenilen nafile namazlardan bir diğeri istihare namazıdır. Cahiliye döneminde insanlar, bir yola çıkmak, evlenmek, alış veriş yapmak gibi önemli bir işle karşı karşıya oldukları zaman fal oklarına başvururlar ve böylece o şeyi yapmanın mı, yoksa terketmenin mi kendileri için hayırlı olacağını öğrenmek isterlerdi. Rasûlullah (s.a.), bunu yasakladı; çünkü bu, bir asla dayanmıyordu ve sadece tesadüften ibaretti; üstelik Allah'a da iftira içeriyordu; zira okların üzerinde "Rabbim bana emretti", "Rabbim bana yasakladı" yazıyordu.
Fal okları yerine Rasûlullah (s.a.) onlara istihare usûlünü getirdi. İnsan, kendisini Allah'a verir ve bir şey hakkında O'nun vasıtasıyla bilgilenmek, o şey hakkında Allah'ın rızasının bulunup bulunmadığını öğrenmek isterse, bunun için de kalbini tamamen onun kapısına bağlarsa, çok geçmez ilâhî bir sır iner ve kul böylece bilgilenmiş olur. İstiharenin en büyük faydasından biri, insanın kendi nefsî arzusunu ortadan kaldırmak istemesi, hayvanı yönünün melekî yönüne boyun eğmesi, insanın yüzünü Allah'a dönmesidir. Eğer bunu yapabilirse, o zaman Allah'ın ilhamını bekleme konusunda tıpkı melekler mesabesinde olur. Nasıl ki melekler, kendilerine ilham geldiğinde, o ilham doğrultusunda nefsânî bir sâikle değil de, ilâhî bir sâikle harekete geçerlerse, insan da Öyle olur, melekleşir.
Bence, yapılacak işler hakkında çokça istiharede bulunulması, melekleşmenin sağlanması konusunda tecrübe edilmiş bir ilaçtır. [177]

İstihare Âdabı Ve Duası:

Rasûlullah (s.a.), istihare namazının nasıl kılınacağını ve ne dua edileceğini belirtmiş, bu namazı iki rekat olarak koymuştur. Namazda şu duanın yapılmasını öğretmiştir: "Allahümme innî estehîruke bi ılmike..."
Manası: Ya Rab! Hakkımda hayırlısını bildiğin için senin der-gah-ı inayetinden ben, hayırlısını bildirmeni dilerim. Ve hayırlı yöne gücün yetiştiğinden, senin lütuf hazinenden beni kudretlendirmeni dilerim. Ya Rab! Hayırlı olan yönün açıklanması ve takdirini senin o büyük fazl u kereminden isterim. Allahım, senin her şeye gücün yeter, halbuki benim yetmez. Sen her şeyi bilirsin, halbuki ben bilmem. Muhhakkak sen, şuurumuzdan uzak olan her şeyi de pek yakından bilirsin. Ya Rab! Bilirsen ki, (bildiğinde hiç şüphe yoktur), şu azmettiğim iş, dinime, dünya ve âhiretime taalluku cihetiyle, (yahut istihare eden kimse dünya ve âhiret işimde der) benim için hayırdır; bunu bana mukadder kıl, beni buna muvaffak kıl ve bunu bana ko-laylaştır. Sonra işlemeye kudret bahşettiğin ve bana müyesser kıldığın bu işi bana mübarek kıl, hayır ve bereketini artır. Yine bilirsen ki (bildiğinde hiç şüphe yoktur), şu azmettiğim iş, dinime, dünya ve âhiretime taalluku itibariyle (yahut istihare eden kimse dünya ve âhiret işimde, der) benim için serdir. Bu işi benden, beni ve gönlümü de bu işten çevir. Ve hayır, her nerede ise, onu bana mukadder ve

müyesser kıl. Sonra nefsimi, ona razı kıl.

Ravi, istihare eden kişi, duanın "bu iş" diye kinaye yoluyla zikredilen her yerinde hacetini adıyla anar, demiştir.[178]

6. Hacet Namazı:

Kılınması İstenen nafile namazlardan bir diğeri hacet namazıdır. Bu namazın esası şudur: İnsanlardan beklenti halinde olmak, ihtiyaçları onlardan istemek, Allah'tan başkasından istiânede bulunma manası içerir ve bu istiâne de tevhidi zedeler. İşte insanlardan bu şerrin defedilmesi için, onlara hacet namaz ve duası meşru kılınmıştır. Hacetin bu yolla görülmesi, tevhidi teyit edecek ve kişinin ihsan derecesini yükseltecektir. Bunun için hacet namazı sünnet kılınmıştır.
Hacet namazı şöyle kılınır: Kişi, iki rekat kılar, sonra Allah'a övgüde bulunur, Rasûlullah'a (s.a.) salât ve selâm getirir, sonra da şu duayı okur:
"Lâ ilahe illallahu'l-kalîmu'l-kerîm...
Manası: Halım ve kerîm olan Allah'tan başka tanrı yoktur. Yüce arşın Rabbi Allah, her türlü noksanlıklardan münezzehtir. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Ya Rab! Benim İçin rahmetinin gereği olan amelleri isterim, mağfiretini kesinleştirecek fiiller isterim, her türlü iyilikten bol bol isterim, her türlü kötülükten esenlik dilerim, Allahım, bende affetmedik hiçbir günah bırakma, gider-medik hiçbir sıkıntı bırakma, rızana uygun olan hiçbir ihtiyacımı görmeden beni kapından salma, ey acıyanların en merhametlisi olan Allahım.[179]

7. Tevbe Namazı:

Nafile namazlardan bir diğeri, tevbe namazıdır. Özellikle de bir günah işledikten hemen sonra, o günahın pası henüz kalpte yer etmeden Allah'a yönelmek ve tevbe etmek, işlenen günaha keffâret olur ve kötülüğü ondan giderir. Bu itibarla, bu namazın kılınması sünnet olmuştur. [180]

8. Abdest Namazı:

Bir diğeri de abdest namazıdır. Bu namazın faziletini beyan sadedinde Rasûlullah (s.a.), sabah namazında BilâPe[181] 'Ya Bilâl! islâm döneminde işlemiş olduğun en güvendiğin amelini bana söyle; şüphesiz ben, cennette iken önümde senin ayak seslerini işittim." buyurmuş, o da bunun her abdest alışının arkasından namaz kılışı olabileceğini söylemiştir. [182]
Bence bunun sırrı şudur: Devamlı abdestli durmak ve her abdest sonrasında da namaz kılmak, ihsan mertebesi için önemli bir göstergedir ve bunu ancak yüksek makamlara gelmiş kimseler başarabilir.
Rasûlullah'ın (s.a.) yine Bilâl'e, "Cennete girmede beni neyle geçtin?[183] buyurmasının manası bence şudur: Bu olayda öne geçme, ihsan mertebesinde önde olmanın suretidir. Bilâl'ın, ihsan mertebesine ulaşmış herkesin önderi olan Rasûlullah'tan (s.a.) Önde bulunmasını şöyle izah edebiliriz: Kâmil olan için, ihsan mertebesini oluşturan her kemâl haline nisbetle bir yakınlık durumu vardır ve halini dışa vuran şey de bu yakınlıktır. O kemâl haline yönelik bilgi, duymak ve tatmak yoluyla oradan kalbe doğar. Bunun benzeri şudur: Meselâ şair ve muhasip olan Zeyd'i ele alalım. Onun zihnine, kendisinin bir şair ve şiirde ne mertebede olduğunun doğması halinde, hesap bilgisi hiç aklına gelmez. Kendisinin muhasip olduğu zihnine geldiğinde de, o yeteneğinin parlaklığı karşısında kendisinden geçer ve şiir yeteneğini unutur. Peygamberler {s.a.), iman yakınlığı halini herkesten daha iyi bilen kimselerdir. Çünkü Allah Teâlâ, onların duymak ve tatmak yoluyla onun hakikatine vakıf olmalarını murad etmiştir. Böylece onlar, bu mertebede kendi yaşadıkları şeyleri insanlar için bir yol olarak koyacaklardır. Peygamberlerin, hissî ve daha başka lezzetleri, bütün mü'minlerin tattığı şekil üzere tatmalarının sırrı budur. Rasûlullah (s.a.), Bilâl'ın Önde olmasından, onun imânı yakınlığını görmüş ve onun ihsan mertebesinde iyice yerleşmiş olduğunu anlamıştır. [184]

9. Teşbih Namazı:

Bir diğeri de teşbih namazıdır. Bunun önemi, haddi zatında Rasûlullah (s.a.) tarafından zikirleriyle birlikte, ihsan mertebesindeki kimseler için sünnet kılınmış tam ve kâmil bir namaz mesabesinde olan büyük miktarda zikir içeren bir namaz oluşundadir. Böyle bir namaz, onun hakkını tam verenler için yeterlidir. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.), bu namazın faziletinden olmak üzere, on özellikten bahsetmiştir. [185]

10. Husuf Ve Küsüf Namazı:

Nafile namazlardan bir diğeri de, güneş ve ay tutulması, aşırı karanlık bastırması gibi kevnî âyetlerin zuhuru esnasında kılınan namazlardır. Kevnî âyetler ortaya çıktığında nefis kendine gelir ve «lerhal Allah'a sığınır, dünyadan bir tür el etek çeker. İşte böyle bir hal nıü'min hakkında kendisini dua, niyaz ve namaza vermesi, diğer hayırlı amellerde bulunması için bir fırsattır.
Sonra bu vakitler, Allah Teâlâ'nın âlem-i misâlde olayları hükme bağladığı zamandır. Bu yüzden arifler, bu anda korku hissederler. Nitekim Rasûlullah (s.a.) da bu yüzden korku duymuştur. Bu vakitler, ruhaniyetin yeryüzüne yayıldığı anlardır. Bu itibarla ihsan mertebesinde bulunanlar için uygun olan davranış şekli, bu vakitleri kollayarak kendisini Allah'a yaklaştırmaya çalışmaktır. Numan b. Beşîr hadisinde güneş tutulması hakkında Rasûlullah'ın "Allah Teâlâ, yaratıklarından bir şeye tecellî ettiğinde, o şey ona boyun eğer.[186] buyurması bu manayı ifade etmektedir.
Sonra kâfirler güneş ve aya secde ederler. Bu durumda mü'min için en uygun davranış, onların ibadete müstahak olmadıklarım gösteren bir âyet

görmesi halinde, derhal Allah'a tazarru ve niyazda bulunmak olacaktır. "Ne güneşe, ne de aya secde edin; onları yaratan Allah'a secde edin! [187] âyeti bu manayı ifade etmektedir. Bu, dini yücelten bir şiar, inkarcıları da susturan bir cevap olacaktır.
Sahih olarak rivayet olunduğu üzere Rasûlullah (s.a.), yakarış makamı olması hasebiyle secdeye itibarla bir rekatta iki kıyamda ve iki rükûda bulunmuştur. Çünkü bunlar da, secde gibi huşu ifade eden fiillerdir; dolayısıyla tekrarı uygun olur. Rasûlullah (s.a.) bu namazı cemaatle kılmıştır ve "înne's-salâte câmiaten' diye nida edilmesini emretmiş, namazda açıktan okumuştur. [188]
Dolayısıyla kim, Rasûlullah'ın (s.a.) yaptığı gibi yaparsa, güzel bir iş işlemiş olur. Kim de normal bilinen namaz şeklinde kılarsa, o da Rasûlullah'ın (s.a.), "Bunu gördüğünüzde, Allah'a dua edin, tekbir alın, namaz kılın ve sadaka verin! [189]buyruğu ile amel etmiş olur. [190]

11 İstiskâ (Yağmur İsteme) Namazı:

Nafile namazlardan biri de yağmur duası namazıdır. Rasûlullah (s.a.), ümmeti için çeşitli yerlerde, birçok defa yağmur talebinde bulunmuştur. Ancak ümmeti için bu konuda sünnet olan namazı şöyle belirlemiştir: Kendisi pejmürde bir halde, büyük bir tevazu ve niyaz içerisinde cemaati namaz kılınacak yere çıkarmış, orada iki rekat namaz kıldırmış ve namazda açıktan okumuştur. Sonra bir hutbe irad etmiş, hutbede kıbleye yönelerek dua etmiştir. Ellerini iyice kaldırmış, ridasını tersyüz ederek giymiştir.[191]
Müslümanların, bütün himmetlerini bir araya toplayarak, belli bir şeye karşı büyük bir arzu duyarak, istiğfarda bulunarak, hayır hasenat işleyerek belli bir yerde toplanmaları, duaların kabul edilmesinde son derece etkin olur. Sonra namaz, kulun Allah'a en yakın olduğu andır. Ellerin kaldırılması, tam anlamıyla tazar-ruda bulunmayı, yalvarıp yakarmayı, gerçek anlamda niyazda'bulunmayı, nefsin huşu haline girmesi için uyarılmasını temsil eder. Ridamn tersyüz edilerek giyilmesi, hallerinin değiştiğini remze-der. Nitekim, imdat çağırışında bulunanlar da, hükümdarların huzurlarına girerlerken aynı şeyi yaparlar.
Rasûlullah (s.a.), yağmur duasında şunları okurdu:
"Allahümme 'ski ıbâdeke ve behîmeteke ve'nşur rahmekete ve ahyi beledeke'l-meyyit. [192]
Manası: Allahjm, kullarını, hayvanlarını sula, rahmetini yay, ölmüş beldeni yeniden dirilt!
"Allahümme 'skınâ gaysen muğîsen merîen nâfıan gayra dârrin 'acilengayra âcilin. [193]
Manası: Allahım, bize yardım eden, toprağı doyuran, içimize sinen, bolluk ve bereket getiren, faydalı olan zararı olmayan, hemen yağan geç kalmayan yağmur ver! [194]

12. Bayram Namazları: [195]

Bunun üzerinde ileride ayrıca durulacaktır. [196]

Şükür Secdesi:

Nafile namazlar arasında sayılabilecek bir şey de şükür secdesidir. Bu, sevindirici bir şeyin olması, ya da bir musibetin defedilmesi halinde ya da bunlara ait bir haberin duyulması halinde yapılır. Aslında şükür kalbin işidir. Bunun, güç kazanabilmesi için mutlaka dışa vuran bir de şeklinin olması gerekir. Hem nimetlerin vermiş olduğu bir taşkınlık ve şımarıklık hali olur; nimetin sahibine boyun eğmek, onun huzurunda yere kapanmak suretiyle bu taşkınlık ve şımarıklık ortadan kaldırılmış olur.
Buraya kadar anlattıklarımız, Rasûlullah'ın (s.a.), ümmetinden ihsan mertebesinda olanlar, kendilerinde ilerleme yeteneği bulunanlar için sünnet kılınan namazlar olmaktadır. Bunlar, avam havas herkes üzerine vacip kılınan ve kesin olarak herkesten kılınması istenilen farz namazlara ek olarak ve bağlayıcı olmaksızın konulmuştur. [197]

Namaz Kılmak Yasak Olan Vakitler:

Namaz hayırlı bir ibadettir. Bu itibarla, dileyen yukarıda saydıklarımıza ilave olarak dilediği kadar fazladan kılabilir. Şu kadar var ki beş vakitte namaz kılmak yasaklanmıştır. Bunlardan üçü hakkındaki yasak, diğer ikisine nisbetle daha güçlüdür. Bu üç saat şunlardır:
1. Güneşin, doğuş anı. Bu ufuktan yükselişine kadar sürer.
2. Güneşin tam tepe noktaya dikilmeye başlamasından, batıya doğru meyline kadar olan vakit.
3. Güneşin sararıp batma anı.
Bu vakitler, mecusilerin ibadet vakitleridir. Onlar, dinlerini tahrif eden ve Allah'ı bırakarak güneşe tapınmaya başlayan, şeytanın yoldan sapıttığı bir kavimdir. Rasûlullah'ın (s.a.), "Güneş, [531 doğarken, şeytanın iki boynuzu arasından doğar. [198] sözünün ifade ettiği anlam budur. Çünkü bu anda kâfirler, güneşe secde halinde olurlar. Bu durumda İslâm ümmetinin, ibadetlerin en büyüğü olan namazın vakti yönünden de, küfür milletinden ayrılması gerekli olmuştur.
Diğer iki vakte gelince, bu şu hadiste ifadesini bulmuştur: Güneş doğup iyice ortaya çıkıncaya kadar sabah namazından sonra, batıncaya kadar da ikindi namazından sonra namaz kılmak yoktur.[199]

Derim ki: Bu iki vakitte namaz kılınmasının yasaklanması, yasak olan diğer üç vakitte namaz kılınmasına yol açması sebebiyledir. Bu yüzden Rasûlullah'ın (s.a.), bazen bu vakitlerde namaz kıldığı olmuştur. Çünkü kendisi, mekruh bir duruma düşmekten emin bulunmaktadır.

Cuma günü öğle zeval vakti namaz kılınmasının caiz olduğu istisna olarak rivayet edilmiştir. "Ey Abdi Menâf oğulları! Sizden her kim insanların işini üstlenirse, sakın ola ki, hiçbir kimseyi bu kutsal evi tavaf etmekten ve gece ya da gündüz dilediği her vakitte namaz kılmaktan alıkoymasın. [200] hadisinden de, Mescicî-i Ha-ram'da yasak olan bu üç vakitte de namaz kılmanın caiz olduğu hükmü çıkarılmıştır. Genel yasak hükmüne burada ve cuma günü uyulmamasının sırrı, bu ikisinin dinî nişanelerin ortaya çıktığı zaman ve mekan oluşlarıdır. Bu özellikleriyle, namaza engel olan manayı ortadan kaldırmış olmaktadırlar. [201]

AMELDE ORTA YOL: İTİDAL

Tâatlerin Hastalığı, Nefsin Usanmasıdır:

Tâatler konusunda en onulmaz dert, usangaçlıktır. Nefis bir usandı mı, artık huşu havasına giremez ve ibadetlerin içermiş olduğu meşakkatler, ibadet manasından çıkar. Rasûlullah (s.a.), "Her şeyin bir zindelik hali vardır; her zindeliğin de bir gevşeklik ve usanma hali vardır.[202] hadisiyle bu manayı kastetmiştir. Bu hikmet sebebiyledir ki, bir iyiliğin toplum tarafından işlenmez olduğu, gereken ilgi ve önemin verilmediği bir anda işlenmesi halinde sevabının kat kat olacağı belirtilmiştir. Çünkü bu hâlde iken o iyiliğin işlenmesi, ancak büyük bir irade, azim ve gayret sonucu meydana gelebilir.

Usanma korkusu sebebiyledir ki Sâri' Teâlâ, her ibadeti, aynen hastaya verilen ilaç gibi ne az ne çok, tam ölçüsünde takdir buyurmuştur.[203]

İbadetlerden Maksat Nefsin Öldürülmesi Değildir:

Sonra ibadetlerden maksat, kulların ihsan mertebelerine ulaşmalarını sağlamaktır. Ancak bu sağlanırken onların gerekli ihtiyaçlarını karşılamaları engellenmeyecek, herhangi bir hakkı ihlal etmelerine imkân verilmeyecektir. Selmân'ın[204] (r.a.), "Şüphesiz gözlerinin, üzerinde bir hakkı vardır, eşinin üzerinde bir hakkı vardır." demesi ve Rasûlullah'ın (s.a.) onu tasdik etmesi bu manayı ifade etmektedir. Rasûlullah (s.a.), "Ben hem oruç tutarım, hem de yerim; geceleri hem ibadet ederim hem de uyurum, kadınlarla evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, o benden değildir.[205] buyurmuştur.

İbadetlerden beklenen amaç, nefsin istikâmet kazanması, eğriliğinin giderilmesidir; yoksa onun öldürülmesi değildir. Çünkü nefsin Öldürülmesi, çoğunluk hakkında zaten imkânsızdır (ve fıtrata da aykırıdır). Bu manada Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"İstikâmet sahibi olun, sizin için sünnet kılınan yoldan sapmayın; amellerden güç yetirdiğiniz kadarını işleyin. [206]

İstikâmet, nefsi melekî lezzetlerden haz almak, hayvani rezaletlerden de elem duymak için uyarmaya yeterli olacak, hayvanı yönünün melekî yönüne uymasını aklettirebilecek bir miktarla gerçekleşir. Eğer bu miktardan fazla olacak olursa, o zaman nefis onu itiyat edinir ve artık ondan faydalanamaz. [207]

Şer'î Maksatlardan Biri De Dinde Aşırılık Kapısının Kapatılmasıdır:

Teşrî' esnasında dikkate alınan önemli maksatlardan biri de, dinde aşırılık kapısının kapatılmasıdır. Aşırılık, insanların bir şeye dört elle sarılmalarını gerektirir. Arkadan bir nesil gelir ve o şeyin kendi üzerlerine yazılmış semavî bir yükümlülük olduğunu zannetmeye başlar. Sonra bir nesil daha gelir ve o şey hakkında mevcut bulunan zan, artık kesin bilgiye dönüşür, muhtemel olan, kalplerin yatıştığı şey olur. Bunun sonucunda din muharref bir hal alır. Allah Teâlâ'nm, "Uydurdukları ruhbanlığa gelince onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. [208] buyruğu bu manayı ifade eder.

Sonra, bir kimse diliyle aksini ikrar etse bile içinde, Allah Teâlâ'nın ancak zor tâatlerle razı olacağına, şayet bunlar hakkında ihmal gösterirse, kendisiyle nefis terbiyesi arasına büyük bir perdenin gireceği ve bu durumda Allah'ın hakkına riayette büyük bir kusur göstermiş olacağı zannını taşırsa, o kişi bu zannı doğrultusunda muaheze olunur ve itikadınca nasıl yapması gerek'vorsa, o şekilde hareket ederek tefrit (ihmal) halinden çıkması qtenir. Eğer bunu yapmaz ve taksir gösterirse, o zaman bilgisi, kendi aleyhine döner ve zararlı bir hal alır; aydınlatıcı olmaktan nkar zulmete dönüşür. Bunun sonucunda da nefsindeki kusur sebebiyle tâati kabul olunmaz. Rasûlullah (s.a.), "Şüphesiz din kolaylıktır; bu din hususunda (amellerim eksiksiz olsun diye) kendini zora koşan kimseye, mutlaka din galebe çalacaktır.[209] buyurmak suretiyle bu hususa dikkat çekmiştir. [210]

Amellerde İtidal Ve Devamlılık:

Bu gibi sebepler yüzünden Rasûlullah (s.a.), ümmetinin ameller İşlerken itidali elden bırakmamaları, konulmuş olan şer'î sınırlar aşılarak, usangaçlık verecek, dinde karışıklıklar doğuracak, tabiî ihtiyaçların karşılanması için gerekli faaliyetleri engelleyecek bir davranış içine girmemeleri konusunda onları uyarmış, aşırılığın mahzurlarını bazen açık bir dille, bazen de işaret yoluyla açıklamıştır.

Bu meyanda o, şöyle buyurmuştur:

"Amellerin Allah katında en sevimli olanı, az da olsa devamlı olanıdır. [211]
Bence, bunun sırrı şudur: Bir amelde devamlılık göstermek, onu bırakmamak, kişinin ona karşı sürekli bir rağbet beslediğinin delilidir. Sonra nefsin, bir tâatten etkilenmesi, faydasını içine sin-direbilmesi için belli bir müddetin geçmesi ve onda devamlılık gösterilmesi, ona karşı gönlün huzur duyması gerekir. Bütün bunların yanı sıra, o amelin nefsin meşgalelerden uzak olduğu bir ana tesadüf etmesi de gerekir. Aynen kişinin rüyasında nefsinin Mele-i a'lâdan inen ilimlere yatkınlık kesbetmesine sebep olan meşgalelerden uzaklığı gibi. Bu vaktin ne zaman olduğu ise belli değildir. Bu durumda, o vakti yakalayabilmek için, o amelin devamlı ve çokça yapılmasından başka çare yoktur. Lokman'ın.), "Kendini, çokça istiğfar etmeye alıştır; çünkü Allah'ın öyle bir saati vardır ki, o saatte istekte bulunanı boş çevirmez." şeklindeki Öğüdü, bu manayı ifade etmektedir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Siz gücünüzün yeteceği amellere bakın! Çünkü siz usanmadıkça, Allah usanmaz[212] Yani, siz usanmadıkça, Allah Teâlâ, işlediğiniz ameller sebebiyle size sevap vermeyi bırakmaz. Allah Teâlâ hakkında "usanma" kelimesinin kullanılması müşâkele[213] içindir.
Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri uykulu iken namaz kılarsa, ne yaptığını bilemez; belki istiğfar ediyorum diye kendisine söver. [214]
Yani Rasûlullah (s.a.) şunu demek istiyor: Kişi, usandığı ve uykulu olduğu bir anda, içinde bulunduğu halin etkisiyle tâat ile tâat olmayan şeyi dahi ayıramaz. Bu durumda, ibadetin hakkını nasıl verebilir?!
Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Öyle olunca orta bir yol tutun, ona yaklaşın, sevinin, sabah, akşam ve gecenin bir kısmında[215] yardım isteyin." [216]
"Orta yolân maksat, devamlı olarak riayet etme, üzerinde devamlı olma imkânı bulunan itidal halidir.
"Ona yaklaşın" sözünden maksat ise şudur: Yani sizler, O'na, ancak zor ameller yaparak yaklaşacak kadar uzak değilsiniz.
"Sevinin" yani, umut üzere olun ve güveninizi kaybetmeyin.
"Sabah, akşam ve gecenin bir kısmında yardım isteyin." Bu üç vakit, rahmetin indiği ve kalbin nefsânî düşüncelerden uzak olduğu zamanlardır. Daha önce bu husustan söz etmiştik.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir kimse, hizbini[217] yahut bir cüz'ünü okumadan uyur da, onu sabah namazı ile öğle namazı arasında okursa, kendisine onu gece okumuş gibi sevap yazılır. [218]
Bence, kaza konusunda dikkate alınan asıl nokta şu iki husustur:
1 Tâatin terki sebebiyle nefis tamamen başıboş halde kaldıda bunu itiyat edinir, daha sonra kişi onu ifa etmek istediğinde zorlanır.
2 Zamanla sorumluluktan çıkar ve Allah Teâlâ'nın hakkına riayet konusunda taksir gösterdiği düşüncesini içinde duymaz olur. Bunun sonucunda da aklına gelen ya da gelmeyen yönlerden sorgulanır. [219]

ÖZÜRLÜLERİN NAMAZI

Özür Halinde Ruhsat Vardır:

Teşrîde noksanlık olmaması için, özür halinde ruhsat hükümlerin beyan edilmesi gerekir. Böylece yükümlülerin, güçleri nisbe-tinde tâatte bulunmaları imkânı doğar. Bunun miktarı Sâri' Teâlâ'mn takdirine bırakılmıştır. Çünkü orta yolun bulunması buna bağlıdır. Kulların isteğine bırakılmamıştır; zira onlar özürlerin takdiri konusunda ifrat ve tefrite düşebilirler.
Bu yüzden Rasûlullah (s.a.), şer'an dikkate alman Özürlerin ve getirilen ruhsatların belirlenmesine özen göstermiştir.
Ruhsat bahsinde Rasûlullah (s.a.) tarafından dikkate alınan esas şu olmuştur:
i. İyiliğin emredilmesini gerektiren hikmet doğrultusunda tâatin aslını itibara almak ve onlara her halükârda sımsıkı sarılmak.
ii. Sâri' Teâlâ'mn, insanların o iyiliği işlemesi kolaylaşsın diye koymuş olduğu sınırlara ve kurallara bakmak ve bunlarda zaruret gereği olarak düşürme, ya da değiştirme gibi tasarruflarda bulunmak. [220]

Serî Özürler:

Şer'an dikkate alınan Özürler şunlardır: [221]

1. Sefer (Yolculuk):

Yolculukta ne gibi zahmet ve sıkıntıların bulunduğunu anlatmaya gerek yoktur. Rasûlullah (s.a.), yolculuk sebebiyle bazı ruhsatlar getirmiştir: [222]

i. Namazı Kısaltma Ruhsatı:

Bu ruhsatlardan biri, namazın kısaltılarak kılınmasıdır. Namazın aslî sayısını olduğu gibi bırakmış ki bu on bir rekattır, gönül huzuru ve ikamet şartına bağlı olarak eklenmiş olan rekatları düşürmüştür. Bu sayıda (yani on bir rekat sayısında), bir tür azimet özelliği olduğundan, sefer halinde bu şekilde kılınabilmesi için illâ zaruret olması, son derece zorluk ve sıkıntının bulunması şartı aranmamıştır. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.), 'Yeryüzünde sefere çıktığınızda kâfirlerin size kötülük etmelerinden korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.[223] âyetindeki korku şartının, ihtirazı bir kayıt olmadığını, mefhûm-u muhalifinin bulunmadığını ifade etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Bu, Allah'ın size tasadduk etmiş olduğu bir sadakadır; O'nun sadakasını kabul edin! [224] Allah'ın sadakasını geri çevirmek küstahlık olur. Bu yüzdendir ki Rasûlullah (s.a.), her ne kadar kısmen de olsa tam kılmayı tecviz etmiş ise de, sefer halinde namazını hep kısaltmıştır. Şu halde bu, müekked bir sünnettir.
Namazları tam kılmanın caiz olduğunu belirten rivayet ile, sefer halinde iki rekatın tam olduğunu, bunda kısaltma olmadığını ifade eden rivayet arasında ihtilâf yoktur. Çünkü aslî vacibin sadece iki rekat olması mümkündür. Bununla birlikte dört olarak kılınması, birincinin yerini tutar. Hasta ve kölenin, cuma namazını kılması halinde kendilerinden Öğle namazının düşmesi; kendisine bir deve zekât vermek vacip olan kimsenin, bütün mallarını tasadduk etmesi gibi olur. Bu yüzden sefer hükmünün bir gereği olarak, yükümlü hakkında "yolcu" kelimesinin kullanılması sahih olduğu andan itibaren, bu ismin kendisinden tamamen kalktığı ana kadar namazlarını kısaltarak kılması caizdir ve bunun için bir meşakkat bulunup bulunmadığına, tamamlamaya kudreti olup olmadığına bakılmaz. Çünkü bu şekilde kısaltarak kılması, bu durumda olan kimsenin daha baştan belirlenmiş bir yükümlülüğü olmaktadır. Ibn Ömer'in, "Rasûlullah (s.a.), yolculuk namazını iki rekat olarak koydu; onlar Öylece tamamdır; kısaltma yoktur." sözünün manası budur. [225]

Seferin Tanımı:

Bil ki: Sâri' Teâlâ'nın üzerine hüküm bina ettiği sefer, ikâmet, zina, hırsızlık ve daha başka kavramlar, ehl-i Örf tarafından yerli yerinde kullanılan, manaları bilinen şeylerdir. Bu gibi kavramların, efradını cami ağyarını mani bir tanımının yapılması, ancak bir tür ictihâd ve düşünme sonucu mümkün olabilir. Önemli olan konulardan biri de ictihâd yolunun bilinmesidir. Biz, sefer , hakkında bazı Örnekler bilmekteyiz. Bundan hareketle şöyle deriz: Sefer, örnekleme (kısmet ve misâl) yoluyla malumdur. Dili konuşanların tümü tarafından bilinir ki, Mekke'den çıkıp, Medine'ye gitmek, Medine'den çıkıp Hayber'e gitmek, hiç kuşkusuz seferdir Sahabe uygulama ve sözlerinden Mekke'den Cidde'ye, Taife ve Usfân'a gitmenin de sefer olduğu anlaşılmaktadır. Dört berîd[226] mesafelik bir yere gitmenin de aynı şekilde sefer olduğu kesindir. [227]

İkamet Mahallinden Çıkma Çeşitli Şekillerde Olur:

Yine dili konuşanlar bilirler ki, insanın ikamet mahallini ter-ketmesi çeşitli şekillerde olur:
1. Bağa bahçeye, çifte çubuğa gidip gelmek,
2. Belli bir maksat olmaksızın başı boş dolaşmak,
3. Sefer.
Yine dili bilenler, bu manalardan her birini ifade etmek için ayrı ayrı kelimelerin kullanıldığını, bunlardan birinin diğeri yerine kullanılmadığını bilirler. Bu durumda yapılacak ictihâd, örfen ve şer'an sefer kelimesinin kullanılabileceği örneklerin araştırılması ve sebr ve taksim yöntemiyle diğer kısımlardan ayrılacağı özelliklerin tespit edilmesi; bu özelliklerden en kapsamlısının cins yerine, daha dar olanlarının ise fasıl yerine konmasıdır. Bu işlem sonucu biz şunu öğreniriz: İkamet mahallinden ayrılmak cüzü nefsidir. Çünkü ikamet mahallinde oturmakta olan bir kimseye yolcu denmez. Belli bir yere gitmek amacıyla ayrılmak da cüzü nefsidir. Aksi takdirde, sefer değil başıboş dolaşmak olurdu. Gittiği yerin, yola çıktığı gündüzün sonunda, gecenin başında ikamet yerine dönemeyecek kadar uzak olması da cüzü nefsidir. Aksi takdirde onun gidip gelmesi, bağ bahçeye gidip gelmek gibi olurdu. Yolculuğun sefer hükmünü alabilmesi için, tam bir günlük yol olması da Salim bu görüştedir gerekmektedir. Dört berîdlik bir mesafenin sefer olduğu kesindir; daha az mesafenin sefer olduğu şüphelidir. Sefer kelimesinin kullanılmasının sahih olması için, dört berîdlik bir yere gitme niyetiyle şehir surlarının dışına çıkılması yahut köyün uç evlerinin geçilmesi gerekir.

Sefer kelimesinin artık kullanılamaz olması için ise, bir yerleşim biriminde ikamet için elverişli olacak bir müddet kalmaya niyet gerekir. [228]

ii. İki Namaz Arasını Cem Etmek:

Sefer ruhsatlarından biri de, öğle ile ikindinin, akşam ile yatsının birleştirilerek (cem-i takdim ya da cem-i te'hîr şeklinde) kılınmasıdır. Bu konuda asıl, daha önce de işaret ettiğimiz gibi şudur: Aslî vakitler üçtür; fecir (sabah), öğle ve akşam. İkindi,- öğleden; yatsı da akşamdan çıkarılmıştır ki, iki vakit arasında zikirden hali olan zaman uzun, uyku da gaflet hali üzere olmasın. Ra-sûlullah (s.a.), yolculuk esnasında aslî vakitleri dikkate alarak cem-i takdim ya da cem-i te'hîr şekliyle namazların birleştirilerek kılınabilmesi ruhsat hükmünü getirmiş, ancak namazın kısaltılarak kılınmasında olduğu gibi bunu devamlı olarak yapmamış, cem üzerinde fazlaca durmamıştır. [229]

iii. Sünnetlerin Terki:

Sefer ruhsatlarından biri de sünnet namazların terkedilebil-mesidir. Rasûlullah (s.a.), Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman (r.anhum), yolculuk esnasında, sabah namazının sünnetiyle vitir hariç, nafile namaz kılmazlardı. [230]

iv. Binek Üzerinde Namaz:

Getirilen bir diğer ruhsat, binek üzerinde nereye gidiyorsa o tarafa yönelerek, ima ile namaz kılınmasıdır. Bu, nafile namazlara, sabah namazının sünnetine ve vitir namazına mahsustur; farzlar için geçerli değildir. [231]

2. Korku:

Şer'an geçerli olan özürlerden biri de korkudur. [232]

Korku Namazı:

Rasûlullah (s.a.), korku namazını çeşitli şekillerde kıldirmıştır:
i. Cemaati iki saf halinde düzenlemiş ve onlara hep birlikte kıldırmıştır. Secde ettiği zaman, safın biri onunla birlikte secdeye eitmiş, diğer saf ise düşmanı beklemiştir. Kalktıklarında bekleyenler secdeye gitmiş ve öncekilere yetişmişlerdir. İkinci rekatinde ,f Önceki bekçilik yapanlar Rasûlullah (s.a.) ile secde etmişler, diğer- I leri ise bekçilik yapmışlardır. Rasûlullah (s.a.) oturduğunda, bekçilik yapanlar secde etmişler ve her iki safla birlikte teşehhüdde bulunmuş ve selâm vermiştir. Bu şekilde namaz kılmak, düşmanın kıble yönünde olması durumuna mahsustur.
ii. Ayrı ayrı cemaatlere iki defa kıldırmıştır. Bu şekil, düşmanın kıble cihetinde olmaması, iki rekatin cemaate bölüştürül-mesinin zihinleri karıştırması, (kalabalık olması sebebiyle) hepsi- ; nin namaza katılmalarının mümkün olmaması haline mahsustur.
iii. Bir grup düşman karşısında durmuş, diğer bir gruba bir rekat kıldırmış, ikinci rekat için kalktığında, birinci rekatı kılan grup Rasûlullah'tan (r.a.) ayrılmış, namazı tamamlamış ve düşman karşısına gitmiştir. Düşman karşısındaki grup gelmiş ve Ra~ sûlullah'a (s.a.) uymuş, Rasûlullah (s.a.) onlara ikinci rekati kıldırmıştır. Rasûlullah (s.a.) teşehhüd için oturunca, bunlar kalkmışlar ve ikinci rekatlarını tamamlamışlar, Rasûlullah'a (s.a.) yetişmişler, Rasûlullah (s.a.) onlarla birlikte selâm vermiştir...
Bu şekilde kılınmasını gerektiren durum, düşmanın kıbleden başka yönde olması, rekatların bu şekilde iki gruba dağıtılmasının karışıklığa meydan vermemesi halidir.
iv. Rasûlullah (s.a.) bir gruba kıldırmış, diğer bir grup ise düşmana karşı durmuştur. Bir rekat kıldırınca, kılanlar namaz kılmayanların yerine gitmişler, onlar gelmiş ve ikinci rekatı da onlarla kıldırmıştır. Sonra her iki grup da namazlarını tamamlamışlardır.
v. Her biri, nasıl imkân bulduysa öylece kılmıştır; yaya olan yaya, binek üzerinde olan binek üzerinde, kıbleye ya da bir başka yöne dönerek. Bu şekilde kılınmasını gerektiren durum, korkunun çok yüksek olması, ya da harbin fiilen devam etmesi halidir.
Kısaca, Rasûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen her şekil caizdir. Bunlardan hangisi kendisine daha kolay geliyorsa, o anki maslahata hangisi daha uygunsa o yapılmalıdır. [233]

3. Hasta Namazı:

Şer'an geçerli kabul edilen özürlerden biri de hastalıktır. Bununla ilgili olarak Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:[234]

"Ayakta kıl, eğer güç yetiremezsen, oturarak kıl, ona da güç yetiremezsen, yan üzeri kıl. [235]
Nafile namazlar hakkında da şöyle buyurmuştur: "Kim ayakta kılarsa, bu daha faziletlidir. Kim de oturarak kılarsa, onun için ayakta kılanın sevabının yarısı vardır. [236]
Derim ki: Aslında namazın hakkı, onu çokça kılmaktır ve namazın aslı ayakta da ve oturarak da ifa edilebilmektedir. Kıyam, teşrî anında vacip olmuştur. Bir şey tümden elde edilemiyorsa, bütünüyle terk de edilmez. İşte bu yüzden, ilâhî rahmet, kulların nafile namazlarını oturarak da kılmalarının caiz olmasını gerektirmiştir. Ancak ikisi arasındaki derece farkını da açıklayarak, belli bir özür olmadıkça ayakta kılınmasını teşvik etmiştir. [237]

4. Diğer Özürler:

Bunların dışında düşman takibinde iken kılman namaz (salâtu't-tâlib), yağmur namazı, çamur namazı olduğundan da bahsedilmektedir. Sahabenin, inkâr ve ihmal şaibesi taşımaksızın çaresiz kaldığı durumlar karşısında kendiliklerinden getirdikleri kolaylıklar, behemehal Rasûlullah (s.a.) tarafından kabul edilmiştir. Onun, "Size bir şey emrettiğim zaman, gücünüz nisbetinde onu yerine getirin. [238] buyruğu, konuyla ilgili kapsamlı bir ilke mahiyetindedir.
Allah'u a'lem! [239]

CEMAAT

Bil ki: Tâatler içerisinden bir şeyin, terki ve ihmali asla mümkün olmayan zarurî ihtiyaçlar arasına girecek şekilde yaygın bir merasim kılınması, herkesin gözü önünde ifa edilir olması; şehirli, köylü herkesin onun ifasında eşit olması, övünç konusu olur bir hale sokulması kadar insanlar için yararlı başka bir şey olamaz. Bu durum, Allah'a kullukta bulunmayı teyit edecek, bunun bir yol kılınması Hakk'a götürecektir. Bunun sonucunda

zararından korkulan şey, insanları hakka celbeden şey halini alacaktır. [240]

Namazın Üstünlüğü:

İbadetler arasında, namazdan daha kâmil, delil bakımından daha üstün bir başka şey yoktur. Onun bu özelliği, insanlar arasında yaygın kılınmasını, onun üzerinde toplanılmasını, insanların onun için bir araya gelmelerini gerekli kılmıştır.
Sonra ümmet içerisinde kendilerine uyulacak bilgili insanlar bulunur. Bunların yanında yüce mertebelere ulaşabilmeleri için teşvikkâr çağrılara ihtiyaç gösterenler, zayıf yapılı olanlar bulunur. Bunlar yükümlü kılındıkları şeyi insanların gözü önünde yapma zorunluluğu duymasalar, ihmal gösterirler. Bu durumda bütün insanlar için, namaz gibi herkese yönelik ibadeti, açıktan ve herkesin gözü önünde yapmak gibi bir yükümlülükten daha yararlı ve uygun bir şey olamazdı. Böylece o yükümlülüğü yapanla terkeden, gönüllü olanla isteksiz olan ayrılabilecek; âlim olanlara uyulacak, cahil olanlara öğretilecek, böylece cemaat halinde Allah'a tâatte bulunmak bir tür mihenk taşı gibi olacak; insanlar ona vurulacak; iyileri kötülerinden ayrılabilecek, halisi sahtesi görülebilecekti. [241]

Cemaatin Özelliği:

Müslümanların Allah'a teveccüh etmiş bir halde, korku ve ümit arasında bir halet-i ruhiye İçerisinde, yüzlerini O'na teslim etmiş olarak bir araya gelmeleri, bereketlerin inmesinde ve rahmetin yayılmasında acayip bir etkiye sahiptir. Nitekim daha önce istiskâ ve hacdan söz ederken buna temas etmiştik.
Sonra Allah Teâlâ'nın bu ümmeti halketmesindeki maksadı, Allah'ın dininin en yüce olması, yeryüzünde İslâm dininden daha üstün başka bir dinin bulunmamasıdır. Bu amacın gerçekleşebilmesi, ancak halkın ve ileri gelenlerin, şehirlilerin, bâdiyede oturanların, büyük küçük herkesin, İslâm'ın en büyük nişanesi ve en yaygın olan ibadeti vesilesiyle, sık sık bir araya gelmelerine bağlıdır. [242]

Şeriat, Birlik Ve Beraberliğe, Cemaat Olmaya Teşvikte Bulunmuştur.

Bu saydığımız sebeplerden dolayı teşrî esnasında hikmet-i ilâhî cuma ve cemaat namazlarının konulmasını gerektirmiş, bu doğrultuda büyük teşvikler de bulunmuş, terkini ise şiddetli bir üslupla yasaklamıştır.
Cemaatin toplanması iki şekilde olur:
i. Mahalle halkının toplanması,
ii. Şehir halkının toplanması.
Mahalle halkının toplanması her namaz vakti için kolayca sağlanabilir. Şehir halkının toplanması ise, ancak hafta gibi bir süre aralığıyla mümkün olabilir. Birinci toplantılar, cemaatle namaz olmaktadır. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Cemaat namazı, kişinin yalnız başına kıldığı namazdan yirmi yedi derece (bir rivayette de, yirmi beş derece) daha üstündür. [243]
Rasûlullah (s.a.) açıkça ya da işaret yoluyla belirtmiştir ki, kişi abdest alır, abdestin hakkını verir, sonra mescide yönelir, bütün bunları sırf namaz kılma niyetiyle yaparsa, onun yürümesi namaz hükmündedir, attığı her adım günahlarına keffâret olur, müslü-manların birbirlerine olan duaları etraflarını kuşatır, namazı beklemekte ribât (Allah için nöbet beklemek) ve itikâf manası vardır.
İşte cemaat namazının bu faziletlerini dikkate alan Rasûlullah (s.a.), kendi katında temessül eden çok ince bir nükteye binaen sözü edilen iki sayıdan biriyle cemaatin önemine dikkat çekmiştir. Daha önce bu konulara temas etmiştik; oraya bakınız. Ne sağından ne solundan, hiçbir yönünden bâtıla açık olmayan Hakk'da yersiz, hesapsız, hikmetsiz hiçbir şey yoktur. [244]

Cemaatin Terki:

Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir yerleşim biriminde ya da bâdiyede üç kişi bulunur da, aralarında cemaatle namaz kılınmazsa, şeytan onları yoldan çıkarmış demektir. Bu itibarla cemaat olmaya bakın. Çünkü kurt, sürüden ayrılanı yer. [245]
Bence bu hadis, cemaati terkin, namazı ihmal etme kapısını aralayacağına işarettir. [246]

Cemaat Müekket Sünnettir:

Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Canım elinde olana yemin ederim, düşündüm ki emredeyim de odan toplansın, sonra emredeyim de namaz için ezan okunsun, sonra bir adama emredeyim de insanlara imamlık yapsın, sonra namaza gelmeyen adamlara gideyim ve evlerini başlarına yakayım. [247]
Derim ki: Aslında cemaat müekket sünnettir, terki halinde kınamayı gerektirir. Çünkü dinin nişanelerinden biridir. Şu kadar var ki Rasûlullah (s.a.), cemaate katılma konusunda isteksiz olan ve geri duran kimselerin, bu davranışlarındaki asıl sebebin İslâm'daki niyet zaafı olduğunu görmüş ve onların kalplerine korku vermek için, tepkisini şiddetli bir üslupla ortaya koymuştur. [248]

Zorluk Anında Cemaatin Terkine Ruhsat Vardır:

Öbür taraftan herkesin ve devamlı olarak cemaate katılması, zayıf, hasta ve iş güç sahipleri için bir zorluk içerir. İşte ilâhî hikmet bunu dikkate almış ve bu gibi durumlarda cemaatin terkine ruhsat vermiştir. Böylece ifrat ve tefrit arasında denge kurulmuştur. [249]

Cemaate Gelmemeye Mazeret Teşkil Eden Haller:

i. Soğuk ve yağmurlu gece: Bu, cemaate katılmamaya cevaz veren zorluklardandır. Bu takdirde müezzinin, "Namazı menzillerinizde kılın!" diye nida etmesi müstehap olur.[250]
ii. Beklemesi zor olan bir işin olması: Akşam yemeğinin hazırlanması gibi. Çünkü bu halde cemaate katılmak, nefsi meşgul eder, üstelik yemek kalmayabilir.
Sıkışık halde iken cemaat olunması da Öyledir. Bu, devamlı olarak kalbi meşgul edeceğinden namazdan beklenen faydanın hasıl olmamasına sebep olur.

"Yemek hazırken namaz yoktur. [251]hadisiyle, "Namazı, ne yemek ne de bir başka şey sebebiyle geciktirmeyin. [252] hadisi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü hadislerden her birinin, ayrı bir durum ya da manaya hamledilmesi imkânı vardır. Zira hadisten murat, aşırılık kapısını kapatmaktır. İkincisinde yasak, hazır olmayan yemeğin ortaya getirilmesine yöneliktir. Namazın geciktirilmemesi, aşırılık şerrinden emin olan kimseler için zaten vazifedir. Bu, oruçlunun, her iki hal üzere iftar etmesi gibidir. Hazır yemeğin yenmesi ve namazın geciktirilmesi ise, yemeğe karşı aşırı bir arzunun bulunması, yahut o anda yenmediği takdirde kalmayacağı korkusunun olması haline mahsustur. Şu halde hüküm duruma göre değişecektir.
iii. Fitne korkusu: Cemaate katılmamaya cevaz veren engellerden biri de fitne korkusudur. Koku sürünmüş kadının mescide çıkması gibi. Rasûlullah'm (s.a.), "Sizden biriniz, hanımı mescide gitmek üzere izin istediğinde, onu engellemesin. [253] hadisiyle, çoğunluk sahabenin kadınların mescidlere gitmemeleri doğrultusunda hüküm vermeleri arasında bir çelişki bulunmamaktadır. Çünkü yasak olan, bir mesnede dayanmayan mücerred kıskançlık sebebiyle olan engellemedir. Fitne korkusunun bulunması haline yönelik değildir. Caiz olan kıskançlık, fitne korkusunun bulunduğu hale aittir. Nitekim hadiste buna işaret edilmiş ve kıskançlığın iki türlü olduğu açıklanmıştır. Hz. Âişe'nin (r.a.), "Eğer Rasûlullah (s.a.), kadınların bugün moda haline getirdikleri (giyim kuşam ve ziyneti) görseydi, İsrailoğullannm kadınları nasıl menedilmişse, o da bunları camiye gitmekten menederdi.[254]şeklindeki sözü yasağın gerekçesini göstermektedir.
iv-u. Korku ve hastalık: Bu ikisinin durumu açıktır.
Rasûlullah'm (s.a.), gözleri görmeyen birine, "Namaza çağrıyı duyuyor musun?" diye sorması ve onun da evet demesi üzerine: "Öyleyse, icabette bulun! [255] buyurmasına gelince, onun sorusu azimet hakkında idi; dolayısıyla ona ruhsat vermedi. [256]

Namazda İmamlığa En Lâyık Olanlar:

Sonra namazda kimin imamlığa daha lâyık olduğunun, nasıl toplanılacağının açıklanmasına, insanlara namaz kıldıran imamlara, hafif tutmaları öğüdünün verilmesine, imama uyanların ona nasıl tabi olacaklarının beyan edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu konuda, namazı uzatması sebebiyle Rasûlullah'm (s.a.), Muâz'ı (r.a.J azarlaması meşhurdur.
Bu ihtiyacın bir sonucu olarak Rasûlullah (s.a.), bu konuyu gayet açık bir şekilde beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur:
"Cemaate, Allah'ın kitabını en iyi bilenleri imam olur. Eğer Kur'ân bilgisi hususunda eşit iseler, sünneti en iyi bilenleri; sünnet hususunda da eşit iseler hicret itibariyle en kıdemlileri, hicret hususunda da eşit iseler Islâmiyeti kabulde en kıdemlileri imam olur. Sakın birinin hâkim olduğu yerde, başka biri ona imam olmasın! [257]

Kur'ân'ı En İyi Bilenlerin Öncelik Hakkı:

Kur'ân'ı en iyi bilenlerin takdim edilmesinin sebebi şudur: Hasûlullah (s.a.), daha önce de açıkladığımız gibi ilim için bir sınır koymuştur. Bunun ilk şartı da Kur'ân bilgisine sahip olmaktır; çünkü her ilmin başı Kur'ân'dır. Sonra Kur'ân, Allah'ın nişanele-nndendir. Bu durumda onu bilen kimsenin takdim edilmesi, mertebesinin yüceltilmesi vaciptir. Çünkü bu durum, Kur'ân bilgisine sahip olma konusunda insanların birbirleriyle yarışmalarını temin eder. Yoksa zannedildiği gibi, takdimin sebebi sadece namaz için Kur'ân kıraatine olan ihtiyaç değildir. Asıl amaç, insanları bu konuda yarış havasına sokmak, toplumda değerin ancak Kur'ân bilgisine sahip olmakla elde edilebileceği intibaını vermektir. Bilindiği gibi faziletler ancak yarış havasına girildiği zaman elde edilebilir. Kur'ân bilgisine sahip olanların özellikle namaz konusunda takdim edilmelerinin sebebi ise, namazın Kur'ân kıraatine olan ihtiyacıdır. Bu konu üzerinde düşünülmelidir. [258]

Sünneti En İyi Bilenlerin Takdimi:

Kur'ân'ı en iyi bilenlerden sonra, sünnet bilgisine sahip olanlar takdim olunur. Çünkü sünnet, Kur'ân'ı takip eder ve dinin kıyamı ancak onunla mümkündür. Sünnet, Rasûlullah'ın (s.a.) ümmeti içerisinde bırakmış olduğu mirasıdır. [259]

Hicret Fazileti;

Sünnet bilgisinden sonra hicret fazileti dikkate alınmıştır. Çünkü Rasûlullah (s.a.), hicret üzerinde çok durmuş, ona teşvik etmiş, dinde ne büyük bir yeri olduğuna işarette bulunmuştur. İmamette de dikkate alınması, ona bir tür teşvik olmakta ve böylece onun yüce bir mertebe olduğu vurgulanmaktadır. [260]

Yaşça Büyüklük:

Sonra yaşça büyüklük gelmektedir. Zira bütün milletlerde yaygın olan âdete göre, yaşça büyük olanlara saygı gösterilir. Çünkü onlar, daha tecrübeli ve daha ağırbaşlı olurlar. [261]

Kişi, Kendi Hakimiyeti Alanında İmamlık Yapar:

Rasûlullah (s.a.), bir başkasının hakimiyet alanında, başka birinin imamlık yapmasını yasaklamıştır; çünkü bu, o kişiye ağır gelir, otoritesini zedeler. Bu yüzden, imamlık hakkı ona bırakılmıştır. [262]

Cemaat Namazlarının Hafif Tutulması:

Rasûlullah (s.a.) bu konuda şöyle buyurmuştur: "Biriniz cemaate imam olduğu vakit namazı hafif kıldırsın! Çünkü onların içinde hasta, zayıf ve yaşlı olanlar vardır. Yalnız başına kıldığı zaman, namazını dilediği kadar uzatsın![263]
Derim ki: Hakka davet, semeresini verebilmesi için kolaylaştırma ilkesiyle yapılmalıdır. Nefret ettirme, usandırma, ibadetlerin konuluş amacını tersine çevirir. Bütün insanlara yönelik getirilen yükümlülükler, kolay olmalıdır. Nitekim Rasûlullah (s.a.), bu hususu açıkça belirterek, namazı uzatanlar hakkında, "Gerçekteni içinizde nefret ettirenler vardır.[264] buyurmuş ve bu konuda ümmetini uyarmıştır. [265]

İmama Uymak:

Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"İmam, sadece kendisine uyulmak için imamdır. Şu halde siz ona muhalefet etmeyin; o rükûa gitti mi, siz de rükûa gidin. O 'Se-mi'allahu limen hamideh' dedi mi siz, 'Rabbena leke'l-hamd' deyin. O secde etti mi, siz de secde edin. O oturarak namaz kıldı mı, sizde hep beraber oturarak kılın." Bir rivayette de şu ziyade vardır: "O, Velâ'd-dâllîn' dedi mi, siz de 'âmîn' deyin! [266]
Derim ki: Cemaatin ilk başlangıcı, Muâz'm (r.a.) kendi görüşüyle yaptığı içtihadıdır. [267]Rasûlullah (s.a.), bu konuda onu tasvip etmiş ve onaylamıştır. Eğer öyle olmasaydı, o zaman namazları bir olmaz, aynı zaman ve mekanda kılınmış olması rastlantı olurdu. [268]

İmamın Oturarak Kılması:

Hadisteki, "imam oturarak namaz kıldı mı, sizde hep beraber oturarak kılın. [269] kısmı, mensuhtur. Rasûlullah'ın (s.a.), ömrünün sonunda cemaat ayakta iken oturarak kıldırması bunun delilidir. Neshin sırrı şudur: Cemaat ayakta iken imamın oturması, Acemlerin hükümdarlarına karşı gösterdikleri aşırı tazime benzemektedir. Nitekim bu durum bazı hadislerde tasrih edilmiştir. İs-lâmî esaslar yerleşip, şeriatın pek çok hükmünde onlara muhalefet iyice yer edince, bir başka asıl ağır basmaya başladı ki o da, kıyamın namazın rüknü olması ve özür olmadan terkinin caiz olmamasıdır. Cemaatin ise kıyamı terketmel erini gerektirecek bir özürleri yoktur. [270]

Safların Düzenlenmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Benim hemen arkamda aklıyeterleriniz dursun, daha sonra da sırasıyla derece itibariyle onları takip edenler dursun." Bunu üç defa tekrarladı. "Pazar yerlerindeki gibi keşmekeşlikten sakının[271]
Bu, insanlar arasında aklıyeterlere, büyüklere gerekli saygı gösterilmesi esasının yerleştirilmesi içindir. Bu talimat, geçerli olan örf ve âdetin dikkate alınması sonucu da olabilir. Hem, daha aşağı mertebede olanların öne geçirilmesi, ileri gelenlere ağır gelebilir. Bunun için cemaatin, akhyeterlerden başlayarak derece derece sıraya konması sünnet kılınmıştır. Cami ve cemaate saygılı olmaları, Kur'ân üzerinde düşünebilmeleri için de pazar yerlerindeki gibi keşmekeşlik içinde bulunmaları yasaklanmış, namazda hükümdar huzuruna çıkan insanlar gibi tavır alınması istenmiştir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Siz, meleklerin Rableri katında saf saf durdukları gibi saf bağlayıp dursanız ya! [272]

Her meleğin belli bir yeri olur ve onlar, yetenekleri konusundaki aklî tertip üzere saf olurlar ve öyle bir kenetlenirler ki, aralarında en ufak bir gedik kalmaz.
Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ben, saftaki aralıktan şeytanın sanki kara koyun gibi aranıza sokulmakta olduğunu görüyorum. [273]
Biz tecrübe etmişizdir ki, zikir halkasında kenetlenmek, zihnin bir noktada toplanmasını, zikirden bir tat alınmasını, gönülden geçen düşüncelere son verilmesini sağlamaktadır. Onun terki, bu manaları noksanlaştırmakta ve boşalan yerleri hemen şeytan doldurmaktadır. Rasûlullah (s.a.), şeytanı, kara koyun şeklinde te-messül etmiş halde görmüştür. Çünkü kara koyun, dar yerlere sokulmaya karşı hırsıyla bilinir. Onun kara olduğunun belirtilmesi ise, iç dünyasının kötü olduğunu sembolize etmek içindir. Şeytanın bu surete girmesinin sebebi budur. [274]

Safların Düzgün Olması:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ya saflarınızı düzeltirsiniz, yahut Allah yüzlerinizi başka başka taraflara çevirir.[275]

"Başını imamdan Önce kaldıran kimse, Allah'ın onun başını eşek başına çevireceğinden korkmaz mı? [276]
Rasûlullah (s.a.), insanlara düzgün durmalarını ve imama uymalarını emretti, onlar ihmal gösterdi. Bunu, onların aleyhlerine bir durum olarak belirledi, fakat aldıran olmadı. Bu kez uyarının dozunu artırdı ve eğer muhalefette bulunmaya devam ederlerse, Hakk'ın lanetine maruz kalacaklarını belirtti. Zira ilâhî feyizlerden gereği gibi istifade etmemek, onlara sırt çevirmek, laneti gerektiren bir şeydir. Lanetin, insanları kuşatması ise, meshi yani onların hayvan şekline dönüşmesine veya aralarında ihtilâfların doğmasına sebep olur.
Hayvanlar arasından eşeğin seçilmesindeki nükte, onun ahmaklıkta ve aşağılıkta darb-ı mesel olmasıdır. Söz konusu olan asi de, ahmaklık ve aşağılıkta onun gibidir.
Sadece yüzün, eşek başı şekline çevirileceğinden söz edilmesinin sırrı ise şudur: Onlar, yüzü Allah'a döndürme, sadece O'na teveccühte bulunma konusunda, edepsizliklerini yüzleriyle yapmışlardır. Bu itibarla onlar, kötülüğü işledikleri organ yüzlerin dağlanmasında da olduğu gibi yoluyla cezalandırılmışlardır.
Ayrıca onlar, ileri geri olmak suretiyle saf düzenlerini bozmuşlardır. Bu itibarla da cezaları, manevî açıdan ileri geri olmaları yani birbirleriyle ihtilâf ve münakaşa halinde olmaları şeklinde tecellî etmiştir. [277]

Mesbûk: Namaza Geç Gelen Kimsenin Durumu:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
Namaza geldiğinizde, biz secdede isek, hemen siz de secdeye gidin ve onu saymayın. Kim rükûya yetişirse, o, namaza (yani o rekata) yetişmiş demektir. [278]
Çünkü rükû, kıyam haline çok yakındır. Dolayısıyla ona yetişen, sanki o rekata tamamen yetişmiş gibidir. Secde, namazın temel direğidir. Kıyam ve rükû ise ona hazırlayıcı mahiyettedir. [279]

Evde Namaz Kılanın, Cemaatin Bulunması Halinde Tekrar Kılması:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Konak yerlerinizde kılar da, sonra cemaatle namaz kılınan bir yere gelirseniz, onlarla beraber siz de (tekrar) kılın; çünkü o, sizin için bir nafile olur.[280]
Bence bu, namazı terkedenlere, "biz evde kıldık" gibi açık bir mazeret kapısı bırakmamaya yönelik bir tedbirdir. Öbür taraftan da, ilk bakışta da olsa müslümanların dağınık görünmelerini önlemeyi amaçlamaktadır. [281]

CUMA NAMAZI

Namaz İçin Haftalık Toplantı:

Cuma namazının meşru kılınmasında asıl sebep şudur: Namazın, bütün ülke genelinde yaygın kılınması ve bu vesileyle insanların bir araya toplanması esas bir ilkedir. Ancak bütün şehir halkının her gün bir araya getirilmesi zordur. Dolayısıyla bunun, belli bir zaman aralığıyla yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu zaman çok kısa olmamalıdır; aksi takdirde insanlara ağır gelir ve beklenen faydayı sağlamaz. Çok uzun da olmamalıdır; o takdirde de etkisi kaybolur ve beklenen maksat gerçekleşmez. Hafta, bir zaman birimi olarak Arap-Acem ve çoğu milletler tarafından kullanılmaktaydı ve bütün şehir halkının katılacağı toplu namaz için vakit olarak belirlemeye elverişliydi. Böylece süre olarak haftanın belirlenmesi vacip oldu.
Sonra belirlenecek günün hafta içerisinde hangisi olacağı konusunda milletler arasında farklılıklar oldu; kendilerince bazı gerekçelere dayanan yahudiler cumartesini, hıristiyanlar da pazar gününü seçtiler. Allah Teâlâ, bu ümmete ilim hazinesinden büyük bir kapı araladı ve önce Rasûlullah'ın (s.a.) ashabının kalbine, bu günün cuma olduğunu ilham etti. Zira onlar, Rasûlullah (s.a.) henüz Medine'ye gelmeden önce cuma namazı

kılmışlardı. İkinci olarak da Rasûlullah'a (s.a.) açtı. Bu, Cibril'in kendisine, üzerinde siyah bir nokta olan bir ayna getirmesi ve bu misalle neyin kastedildiğini ona öğretmesi yoluyla oldu. [282]

Cuma Günü, En Hayırlı Gündür:

Bu bilginin özeti şudur: Tâatlerin edası için en uygun vakit, Allah Teâlâ'nın kullarına yaklaştığı, dualarının kabul edildiği zamandır. Çünkü bu an, tâatlerinin kabulü ve onların nefisler üzerinde etkin olması için en uygun vakitlerdir. Bu zamanda yapılan tâat, diğer vakitlerde yapılan pek çok tâatin yerini tutar. Her hafta, Allah Teâlâ'nın kullarına yaklaştığı bir an vardır. Kesîb[283] cennetinde kullarına tecellî etmesi bu anda olacaktır. Büyük bir ihtimalle bu vakit, cuma günündedir. Çünkü büyük olaylar hep bu günde olmuştur. Rasûlullah (s.a.), bu manayı ifade etmek üzere şöyle buyurmuştur:
"Üzerine güneş doğan en hayırlı gün, cuma günüdür. Adem, o gün yaratıldı; o gün cennete konuldu ve o gün cennetten çıkarıldı. Kıyamet de ancak cuma günü kopacaktır. O gün hayvanlar, (kıyametin kopacağı anda her tarafı saracak uğultuya) korku içerisinde kulak kesilirler. [284]
(Ashabın bu bilgisi), kendilerine mele-i sâfilden sızan ilhamlarla olmuştur. Onlar da bilgilerini, kazanın inmesi anında Mele-i a'lâ sâkinlerinin çıkardıkları "sanki yalçın kaya üzerindeki zincir uğultusu gibi" seslerden, kendilerine ulaşan sızıntıdan edinmektedirler.
Rasûlullah (s.a.), ümmetinin, bu mübarek gün hakkında bilgilendirilmesi nimetini en güzel bir şekilde ifade etmiş ve şöyle buyurmuştur:
"Bizler en son gelenleriz, ama kıyamet gününde (cennete girmede yahut ilk olarak hesabı arzetmede) herkesi geçenler de bizler olacağız. Şu kadar var ki her ümmete[285] kitap bizden önce verilmiş, bize onlardan sonra verilmiştir. Sonra Allah'ın onlar üzerine farz kıldığı şu gün[286] yok mu! Onlar, bu gün hakkında ihtilâfa düştüler, Allah, bizi ise ona hidayet buyurdu. Diğer insanlar bu hususta bize tabidirler; yahudilerin bayramı yarın, hıristiyanla-nnki ise öbür gündür. [287]
Kısaca söylemek gerekirse bu, Allah Teâlâ'nın bu ümmete has kıldığı bir fazilettir. Yahudi ve hıristiyanlar ise, teşrîde bir tür esas olabilecek noktayı yakalamışlar; fakat gün olarak cumanın belirlenmesinde hata etmişlerdir. Semavî şeriatlar, her ne kadar biri diğerinde bulunan bir meziyetten yoksun olsa bile, teşri esasları konusunda hata içermezler. [288]

Cuma Günü, Duaların Kabul Olduğu Bir An Vardır:

Rasûlullah (s.a.), bu anın çok önemli olduğuna dikkat çekerek şöyle buyurmuştur:
"Gerçekten cuma günü öyle bir an vardır ki, şayet bir müslü-man o ana rastlar da Allah'tan bir hayır dilerse, Allah onu kendisine mutlaka verir.[289]

Bu anın ne zaman olduğu konusuna rivayetler farklılık arzetmektedir. [290]
i. Bazıları, imamın oturmasından namaz bitimine kadardır, demişlerdir. Çünkü bu an, gök kapılarının açıldığı andır ve mü'minler bu saatte bütün himmetleriyle Allah'a yönelmiş olurlar. Dolayısıyla bu an, göklerin ve yerin bereketlerinin bir araya geldiği bir andır.
ii. Bazıları ise, ikindiden sonra, güneşin batışına kadardır, demişlerdir. Çünkü bu vakit, kazanın inme zamanıdır. Bazı ilâhî kitaplarda, Âdem'in (s.a.) bu anda yaratıldığı belirtilmektedir.

Bence, görüşlerin her biri, muhtemel en yakın zamanın beyanı mahiyetindedir ve kesin bir belirleme olmaktan uzaktır. [291]

Cuma Namazı, Güçlü Bir Yükümlülüktür:

Sonra, cuma namazının güçlü bir fariza olduğunun beyanına ve bunun teyit edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Ya birtakım adamlar, cuma namazını terketmekten vazgeçerler; yahut Allah, onların kalplerini muhakkak surette mühürler ve artık gafillerden olurlar. [292]

Bence bu, cumanın terkinin, ihmal ve umursamazlık kapısını aralayacağına, şeytanın da insanı bu şekilde yoldan çıkardığına işarettir. [293]

Cuma Kimlere Vacip Değildir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Cuma her müslüman üzerine vaciptir; kadın, çocuk ve köle hariç. [294]

"Cuma, nidayı duyan üzerine vaciptir. [295]
Bu, ifrat ve tefrit arası dengenin kurulmasıdır. Denge, özürleri olan kimselerin, camiye gitmesi zor olanların ve gitmelerinde fitne bulunanların durumlarının yükümlülük esnasında dikkate alınması ve onlar hakkında kolaylık getirilmesi yoluyla sağlanmıştır. [296]

Cuma günü temizlenmek müstehaptır:

Cuma günü boy abdesti almak, dişleri temizlemek, koku sürünmek, güzel elbiseler giyinmek... gibi şeyler müstehaptır. Çünkü bunlar, temizliği ikmâl eden şeylerdir ve temizlik hasletine karşı nefsin aşırı derecede uyarılmasını sağlar. Rasûlullah'ın (s.a.), "Eğer ümmetime sıkıntı verecek olmasaydım, her namaz esnasında onlara misvak kullanmalarını emrederdim. [297] buyruğunun manası budur.
İnsanların mutlaka yıkanmaları ve temizlenmeleri gereken bir gün olmalıdır. Zira bu, insanların gerekli ve güzel olan itiyatla-rındandır. Her gün yıkanma imkânı olmayınca, cuma günü yıka-nılması emredilmiştir. Çünkü cuma, vakit olarak belirlenmeye en uygun gündür ve bu namaz için tamamlayıcı bir unsurdur. "Her müslümanın, her yedi günde bir yıkanıp, bedenini ve başını (güzelce) yıkaması bir görevdir. [298]hadisinin manası budur.
Sonra, o sıra insanlar kendi işlerini kendileri görürlerdi ve bunun sonucu olarak da bir araya geldikleri zaman, koyunlar gibi kokarlardı. Başkalarını rahatsız etmemeleri ve toplanmayı kolaylaştırması için herkesin bu toplantı gününde yıkanmaları emredildi. Bu izahı, İbn Abbâs (r.a.) ve Hz. Âişe (r.a.) yapmıştır. [299]

Cuma Namazında Susmak Ve İmama Yakın Olmak:

Cuma namazında susmak ve imama yakın olmak, boş şeyleri terketmek ve erken davranmak istenmiştir. Çünkü bu, verilecek dersin dinlenmesini ve üzerinde düşünülmesini daha iyi sağlar.
Mescide, binerek değil de yürüyerek gidilmesi müstehap sayılmıştır. Çünkü bu tevazu ve Rabbe karşı huşu içerisinde olmaya daha uygundur. Zira cuma, hem varlıklı hem de yoksul insanları bir araya getirir. Binek bulamayan kimseler belki utanabilirler. Dolayısıyla herkesin yaya gelmesi istenilerek bu kapının kapatılması amaçlanmıştır. [300]

Hutbeden Önce Namaz Kılmak Müstehaptır:

Hutbeden önce namaz kılınması, revâtip sünnetler bahsinde açıkladığımız sebepten dolayı müstehap kılınmıştır. Camiye geldiğinde, eğer imam hutbe okuyorsa, hemen kısaca iki rekat namaz kılı verir ve hem sünnet namazım kılmaya, hem de hutbe âdabına mümkün mertebe riayet etmeye çalışır. Bu meselede, ülkende yaygın olarak uygulamada olan şeye aldanmayasın; zira bu konudaki hadis sahihtir ve uyulması vaciptir. [301]

Cumada Başkalarını Rahatsız Etmemek:

Başkalarını tepelemek, iki kişi arasını açmak, yerine oturmak için bir başkasını kaldırmak yasaklanmıştır. Bunlar cahiller tarafından çokça yapılmaktadır ve sonuç itibariyle de insanların aralarının açılmasına, kin tohumlarının saçılmasına sebep olmaktadır. [302]

Cuma Namazının Sevabı:

Sonra Rasûlullah (s.a.), cuma namazını tam, âdâb ve erkânına riayet ederek kılan kimselerin sevabını açıklamış; bunun, iki cuma arasında işlenilmiş günahlara keffâret olacağım beyan buyurmuştur. Zira bu, nur deryasına dalması, müslümanlann duasının kapsamına girmesi, onlarla sohbet feyzine nail olması, öğüt ve nasihat bereketine ulaşması ve daha başka faydalar elde etmesi için yeterli bir miktardır. [303]

Cuma Günü Camiye Erken Gitme:

Rasûlullah (s.a.), cuma günü camiye erken gitmenin sevabını açıklamış, elde edecekleri sevabı; deve, sığır, koç ve tavuk kurban etmek gibi bir benzetme ile açıklamıştır. Bu saatler, cumanın vacip olduğu andan, hutbenin irad olunacağı vakte kadar olan kısa vakitlerdir.
Bilesin ki, uzak yakın herkese yönelik bütün namazlar, sadece iki rekat şeklinde kısa tutulmuştur. Bunların uzun olması, insanlara ağır gelir; oysa ki bu tür cemaatler içerisinde zayıf, hasta ve iş güç sahibi olanlar bulunur. [304]

Cuma Namazında Açıktan Okunur:

Cuma namazında açıktan okunur ve böylece insanların Kur'ân üzerinde daha iyi düşünmelerine imkân verilir; ayrıca Kur'ân'ın Önemi ve İslâm toplumundaki yeri de vurgulanmış olur. [305]

Cuma Hutbesi:

Cuma namazında bir de hutbe bulunur ve bununla cahillerin bilgilendirilmesi, unutanların hatırlatılması amaçlanır. [306]
Rasûlullah (s.a.), cuma namazında iki hutbe okur, ikisi arasında otururdu. Oturma, hem hatibin, hem de cemaatin dinlenmesini ve zindeleşmesini [307]

sağlar.

Hutbenin Sünnetleri Şunlardır:

i. Allah'a hamd ederek başlamak,
ii. Rasûlullah'a (s.a.) salât ve selâm getirmek,
iii. Şehâdet okumak,
iv. "Emmâ ba'du = İmdi" diye ayırıcı bir kelime ile söze başlamak,
v. öğüt vermek,
vi. Takvayı emretmek,
vii. Dünya ve âhiret azabına karşı uyarmak,
viii. Kur'ân'dan birşeyler okumak,
ix. Müslümanlar için hayır duada bulunmak.
Hutbenin bu sayılan unsurları içermesinin gereği şundandır: Bilindiği gibi hutbe, ezan gibi dinî nişanelerdendir. Bu itibarla onun, Allah'ın zikrinden, Rasûlüne övgüden, Allah'ın kitabından bazı kısımlar okumaktan hali olması uygun olmaz.
Hadiste, "İçinde kelime-i şehâdet (teşehhüd) bulunmayan her hutbe, kesik kol gibidir. [308] buyurulmuştur. [309]

Cemâat Şartı:

Ümmet, lâfzî yolla değil de manevî yoldan olmak üzere, Cuma namazı için cemaatin ve bir tür yerleşik hayatın da olmasının şart olduğunu çıkarmıştır.
Rasûlullah (s.a.), onun halifeleri ve müctehid imamlar (r.an-hum), yerleşim birimlerinde cuma kılarlar, bâdiyede oturanları (göçebe halkı) cuma namazı ile sorumlu tutmazlardı. Dahası, onlar zamanında bâdiyede cuma kılınmazdı. Asırdan aşıra, nesilden nesile gelen bu uygulamadan hareketle, cuma için cemaatin ve yerleşik bir hayatın da şart olduğunu çıkarmışlardır.
Ben derim ki: Madem kî cumanın aslı esası, dinin ülkede yaygın halde yaşanılır kılınmasıdır; Öyleyse elbette yerleşik hayat ve cemaat şartı aranacaktır.
Bence bu konuda en sahih olanı, bir yere "karye" (yani köy, en küçük yerleşim birimi) deniyorsa, orada cuma namazı kümabil-melidir. Çünkü bu konuda çok sayıda ve çeşitli tariklerle hadisler rivayet edilmiştir ve bunlar hep birbirini destekler mahiyettedir. "Beş kişiye cuma yoktur." Bâdiyede yaşayanlar da bu hükme katılmıştır. "Cuma, elli erkek üzerinedir." Bence elli sayısı, onların bir koy olacağını belirtmek içindir. "Cuma, her köy üzerine vaciptir. [310] hadisleri bunlardandır.
Bu konuda en az sayı için, kervan gelmesi üzerine cemaatin mescidi terkedip, RasûluHah'ı (s.a.) hutbe okur halde bırakması olayı[311] delil olarak kullanılmıştır. Öyle gözüküyor ki onlar, Allah'u a'lem! tekrar mescide dönmemişlerdi.
Bu şartlar varsa, ora halkına cuma farz olur ve gelmeyenler günaha girer. Kırk sayısı şart olarak aranmaz.
Cuma namazını kıldırmaya en lâyık olan, yörenin mülkî âmiridir. Hz. Ali'nin (r.a.), "Dört şey, imama havale edilmiştir...11 sözü, bunu ifade etmektedir. Cuma namazının kılınması için, devlet başkanının bizzat bulunması şart değildir. Doğrusunu en iyi Allah bilir! [312]

BAYRAM NAMAZLARI

İslâm, cahiliye bayramları yerine İslâmî bayramlar koymuştur;
Bu konuda asıl şudur: Her ulusun özel bazı günleri olur ve o günlerde giyinir kuşanır ve süslenirler, bu halde iken yurtlarından çıkarlar ve bir araya gelerek o günü kutlarlar. Arap Acem bütün uluslar arasında böyle bir âdeti olmayan yoktur. Rasûlullah (s.a.), Medine'ye geldiğinde, onların kutlamakta oldukları iki günleri vardı. Onlara: "Bu iki gün neyin nesi?" diye sordu. Onlar: "Biz, cahiliye döneminde bu iki günde kutlama yapardık." dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.), onlara: "Allah Teâlâ, sizin bu iki gününüze karşılık olarak, daha hayırlı olan kurban ve fıtır bayramlarını verdi.[313] buyurdu.
Daha Önce kutlamakta oldukları günlerin, nevruz ve mihri-can olduğu söylenir. Bu günlerin değiştirilmesinin sebebi şudur: Bayram olarak kutlanılan bütün günler incelendiğinde, onların mutlaka dinî bir nişaneyi takdis etmek, yahut mezhep imamlarına uygunluk arzetmek, ya da daha başka dinî mahiyet içeren bir sebebe dayandığı görülür. Rasûlullah (s.a.), onları, eski âdetleriyle başbaşa bıraktığında, cahiliye dönemi din anlayışının takdis edilmiş olacağından, atalarının yollarının terviç edileceğinden korktu. Bunun üzerine onlara, hanîf İslâm dinine ait nişanelerin yüceltildiği iki günü bayram kıldı ve kutlamalara, Allah'ı anmak ve bazı tâatleri de işlemek görevi de ekledi ki, bayram günlerinde müslü-manların bir araya gelmeleri sadece eğlenceye yönelik olmasın, onların toplanmaları Allah'ın dinini yüceltme amacından geri kalmasın. [314]

İslâm Bayramları:

1. Fıtır (Ramazan) bayramı:
Bu bayramlardan ilki, fıtır ya da Ramazan bayramıdır. Bir ay boyunca tutulan oruç ibadetinin bittiği, fıtır sadakasının verildiği gün kutlanır. Bu bayramda herkesi, kendilerine zor gelen oruç ibadetini tamamlamış olmanın verdiği tabiî bir sevinç bürür. Bunun yanında, fakirlerin fıtır

sadakalarım almaları onları da sevindirir. Kişinin, Allah Teâlâ'nın kendilerine farz kılmış olduğu önemli bir ibadeti yerine getirmiş olması, geçen seneden bu tarafa bir sene boyunca, Allah'ın kendisine ve çoluk çocuğuna sağlık ve afiyet vermiş olması, aklı başında olan herkes için sevinmeyi gerektiren bir nimettir. [315]

2. Kurban Bayramı:

İkincisi, Hz. İbrahim'in (s.a.), oğlu İsmail'i (s.a.) kurban etmek istediği, Allah Teâlâ'nın da büyük bir koç göndererek onu kurtardığı günün yıldönümünde kutlanır. Bu bayram, hanîf İslâm dininin önderleri olan peygamberlerin anılarım tazelemek, Allah uğruna canı ve malı feda etmek, bu yolda sabır ve metanet göstermek konusunda onları örnek almak anlamları taşır. Ayrıca kurban bayramı, hacılara benzeme, onların yaşadıkları dinî havaya arzu duyma anlamına da gelir. Bu yüzden bayramda tekbîr alınması sünnet kılınmıştır. Allah Teâlâ da, "Size hidayet ettiği için, Allah'ı tazim etmenizi ister.[316] buyurur. Yani, Allah Teâlâ'nın, sizi oruç tutmaya muvaffak kılmasına bir şükür ifadesi olmak üzere tekbir getirin, demektir. [317]

Bayramda Sünnet Ya Da Müstehap Olan Bazı Şeyler:

Bu yüzden kurban kesmek, Mina günlerinde tekbir getirmek[318] sünnet[319] olmuştur. Kurban kesmeye niyet eden kimsenin tıraş olmaması müstehap kılınmıştır. Bayram namazı ve hutbe sünnet[320] kılınmış, böylece müslümanların bir araya gelmelerinin, Allah'ı zikirden ve dinî nişanelerin takdisinden hali kalmaması istenmiştir.
Bunun yanında şer'î bir maksat daha gözetilmiştir. O da şudur: Her milletin bir gövde gösterisi olur; orada bütün fertleri bir araya gelir. Böylece güç ve kudretlerinin gözükmesi, çokluklarının görülmesi istenir. Bayramlar da böyledir. Bunun içindir ki, çocuklar, yaşlı-genç bütün kadınlar ve hatta hayızlı olanlar dahil herkesin bayram yerine katılmaları müstehap kılınmıştır. Bunlar, namaz kılınan yerden ayrı dururlar ve müslümanların dualarına katılırlar. Bunun için Rasûlullah (s.a.), gelirken ve giderken ayrı ayrı yolları kullanır, her iki yolda, müslümanların güç ve kudretlerini göstermek üzere dizilenleri kutlardı.
Esasen bayram, süslenmek demek olduğundan, en güzel elbiselerin giyilmesi, merasimlerin yapılması, gidip gelirken ayrı ayrı yolların kullanılması, namazgaha çıkılması müstehap olmuştur. [321]

Bayram Namazları Ve Hutbe:

Bayram namazının sünnetlerini şöylece sıralayabiliriz:
i. Namaza ezansız ve kâmetsiz başlanması,
ii Kur'ân'ın açıktan okunması,
iii. Hafif tutulmak istendiğinde "Sebbihi'sme rabbike'l-a'lâ", "Hel etâke" sûrelerinin, tam tutulmak istendiğinde de "Kâf" ve "İkterebeti's-sâatu" sûrelerinin okunması,
iv. Birinci rekatta kırâattan önce yedi, ikincide kırâattan önce beş tekbir alınması. Kûfelilerin uygulamasında, birinci rekatta aynen cenaze namazındaki gibi kırâattan Önce, ikincisinde de kırâattan sonra dört tekbir alınır. Her ikisi de sünnettir. Hare-meyn-i Şerîfeyn uygulaması daha üstündür.
v. Hutbe okunması. Hutbede hatip, takva üzere olunmasını emreder, öğüt verir ve Allah'ı zikreder. [322]

Bayram Yemeği:

Fıtır bayramında, birkaç hurma yemeden tek sayıda yer namaza gitmez. Bununla, bir gün önceki oruç haline oruç ayının bitmesi sebebiyle muhalefet edilmiş olur. Namazdan önce fıtır sadakasını verir; böylece, böyle bir günde fakirlerin muhtaç durumdan çıkarılması ve namaza tasasız katılmaları sağlanır.
Kurban bayramında ise, namazdan dönünceye kadar bir şey yemez, teberrüken kesmiş olduğu kurban etinden yer. Böylece ona Önem verdiğini göstermiş olur. [323]

Kurban Hakkında Bazı Bilgiler:

Kurbanı, namazdan sonra keser. Çünkü kurbanın kesilmesi, ancak hacılara benzeme yoluyla bir tür ibadet manası kazanır. Bu ise, namaz için toplanmak yoluyla olur.
Kurban, her ev için bir yaşını tamamlamış keçi ya da altı ayını doldurmuş koyundan olur. Kurbanı hedye (hac kurbanı) kıyas etmişler; sığırı ve deveyi yedi davar kurbanı yerine ikame etmişlerdir.
Kurban, Allah yolunda mal harcanması anlamı taşır. Allah

Teâlâ da, "Onların ne etleri, ne de kanlan Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır.[324] buyurmaktadır. Allah yolunda fedakarlığına, niyetinin samimiyetine delil olması için, kurban edeceği hayvanı Allah adıyla boğazlaması, iyisinden seçmesi müstehap kılınmıştır. Bunun için de

dört türlü hayvanı kurban etmekten sakınılması istenmiştir. Bunlar:
i. İyice topal olanlar,
ii. Kör ve şaşı olanlar,
iii. İyice hasta olanlar,
iv. Kemiklerinde ilik kalmayacak Ölçüde zayıf olanlar.
Ayrıca boynuzu kırık, kulağı kesik olan hayvanların kurban edilmesi de yasaklanmış; kesilecek hayvanın gözlerinin ve kulaklarının sağlam olması sünnet kılınmıştır. Kulaklarının ucu ya da arkası kesik, ortadan delik ve oyuk olan hayvanların kurban edilmemesi istenmiştir.
Boynuzlu, siyah gözlü, siyah karınlı ve siyah ayaklı tekelerin kurban edilmesi sünnettir; çünkü bu sayılan özellikler, genç kara davarda olması gereken en güzel vasıflardır. [325]

Kurban Keserken Okunacak Dua:

Kurbanda okunacak dua ve zikirlerden biri şudur: "Inriî veccehtu vechî lillezî fatara's-semâvâti ve'l-arda hanîfen vemâ ene mine'l-müşrikîn. Kul inne salâtî ve nüsükî ve mahyâye ve memâtî lillâhi rabbi'l-âlemîn, la şerike leh ve bizâlike ümirtu ve ene mine'l-müslimîn.
Allahümme minke ve ileyke ve leke, Allahu ekber!"
Manası: Yüzümü hanîf müslüman olarak gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim. Ben müşriklerden değilim. De ki: Benim namazım da, ibadetlerim de hayatım da, ölümüm de âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben müslümanların ilkiyim (ya da) ben müslümanlardanım.
Allahım bu, sendendir, sana adanmıştır ve senin rızan içindir. Allah en büyüktür. [326]

CENAZE BAHSİ

Bil ki: Hasta ziyareti ve bakımının yapılması, üzerine okunması, ölmek üzere olan kimseye müşfik davranılması, ölünün tekfin ve teçhiz işlerinin yapılması, defnedilmesi, onun için hayır yapılması, üzerine ağlanması, aile ve yakınlarının taziye edilmesi, kabir ziyaretinde bulunulması... bütün Arap uluslarınca yapıla-gelmekte olan işlerdi ve aynı şeyler bütün diğer uluslarda da şöyle ya da böyle vardı. Bunlar, normal mizaçta olan insanların onsuz edemeyecekleri âdetlerdir ve insanların bunları terketmeleri düşünülemez. Bu itibarla Rasûlullah (s.a.) gönderildiğinde, bu gibi konularda mevcut bulunan âdetlere bakmış ve bunların (birçoğunu olduğu gibi kabul etmiş, bir kısmının) ıslâhına gitmiş, yanlış olanları da düzeltmeye çalışmıştır. [327]

Hasta Ziyareti Ve Gerekli Bakımı:

Bu gibi konularda geçerli olan maslahat ya hasta olan kişinin dünya ya da âhiret açısından bizzat kendisine, ya yine bu iki açıdan biri yoluyla hastanın ailesine, ya da topluma yöneliktir.
Hasta, dünya hayatında, teselli edilmesi, kendisine müşfik davranılması yoluyla sıkıntısının hafifletilme sine, kendi başına yapmaktan aciz kaldığı hizmetlerinin görülmesine muhtaçtır. Bunun gerçekleşebilmesi için de, hasta ziyareti ve bakımının, din kardeşleri ve şehir halkı tarafından behemehal yerine getirilmesi gerekli dinî bir görev (sünnet) kılınması gerekir.
Ahireti hakkında da, sabırlı olmaya; başına gelen bela ve sıkıntıları, aynen hastanın içmek zorunda kaldığı tadı acı, fakat sonuçta yararlı olan ilaç mesabesinde görmeye muhtaçtır. Ki, bunun sonucunda dünya hayatına iyice dalıp perdelenmesin, Rabbinden uzak düşmesin. Aksine, ölümle birlikte günahlarının da çözülmesi ve yok olması sağlansın. Bunun gerçekleşebilmesi için de, mutlaka o kişinin sabrm faydaları, çekilen elemlerin yararları doğrultusunda uyarılması gerekir.
Ölüm döşeğinde olan kimse, dünya hayatının son gününü, âhiret hayatının da ilk gününü yaşıyordur. Bu itibarla, onun Allah'ı anması ve O'na yönelmesi konusunda teşvik edilmesi, böylece ruhunun iman hali üzere çıkması ve bunun sonucunda da âhiret hayatında bunun semeresini görmesi temin edilmeye çalışılmadır.
Normal tabiatta bulunan bir insan, yaratılış itibariyle aile ve mal tutkusuna sahip olduğu gibi, hayatında ve ölümünden sonra insanlann kendisini hayırla yadetmeleri tutkusuna da sahiptir ve kötü taraflarının ortaya çıkmasını sevmez. Hatta her ulus içinden, en akıllı kimseler çıkarlar ve ünlerinin devam etmesi için kalıcı büyük eserler yaptırırlar, arkalarından "Ne cesurdu, ne kahramandı!" denmesi için kendilerini tehlikelere atarlar, "Hem dünyasında, hem de ölümünden sonra büyük nasibi varmış" desinler diye, kendisine anıt mezar yapılmasını vasiyet ederler. Hatta bilge kişiler, "Ünü insanlar içinde yaşayan kimse, aslında ölü değildir." demişlerdir.
İşte bu telakki, tüm insanlarca paylaşılan cibillî bir duygu olduğundan, insanlar bu telakkiler üzerinde yaşayıp Öldüklerinden, onların bu telakkilerini doğrulamak ve vasiyetlerini yerine getirmek, onlara ölümlerinden sonra bir tür iyilikte bulunmak manası kazanmıştır. [328]

Ölü İçin Dua Etmek Ve Tasaddukta Bulunmak:

Ruh, cesetten ayrıldığında (insanî ruh için) başka bir doğuş söz konusu olur. İlâhî ruhun feyzi onda kalan şeyden çok işlevli bir duyu gücü (hiss-i müşterek) vücuda getirir ve bu güç misâl âleminden bir yardımla işitme, görme ve konuşma yeteneğim birden sağlar. Bu haliyle, dünya hayatında sahip olduğu bilgileri, zanları üzere olmaya devam eder. Üzerine, üst âlemden azap göreceği ya da nimetleneceği bilgiler iner. Allah'ın sâlih kullarının himmetleri, Hazîre-i kuds'e yükselir. Onlar, ısrarla bir ölü hakkında dua ettiklerinde, yahut onun için büyük bir sadaka verdiklerinde, bu [329]

Allah'ın tedbiriyle, Ölüye fayda verir ve o, hazîreden üzerine inmekte olan feyz ile birleşir. Bu da onun halinin iyileşmesini temin eder.

Ölü Ailesine Taziye Ve Yardım:

Ölünün aile ve yakınlarına büyük bir üzüntü isabet eder. Dünyevî açıdan onların maslahatı, kendilerinin taziye edilmesi ve acılarının paylaşılmasıdır. Bu, onların duymakta oldukları acı kısmen hafifletir. Ayrıca onlara, ölünün defninde yardımcı olunması, o gün ve gecede kendilerine yemek verilmesi gerekir.
Âhiret açısından ise, içinde bulundukları sıkıntı halinden kurtulmaları ve Allah'a teveccüh etme kapısını açmaları için kendilerine ecr-i cezîl dilenir. Ayrıca ağıt yakarak ağlamaları, yaka paça yırtmaları, dövünmeleri ve benzeri acı ve ızdırabı artıran tahammülsüzlük belirtisi davranışlarda bulunmaları önlenir. Çünkü bu durumda onlar, tedaviye muhtaç hasta mesabesindedirler; bu halde iken onların kendi hallerine bırakılmaları ve dahası yangına körükle gidilmesi uygun olmaz.
Cahiliye döneminde insanlar, Allah'a şirk koşmaya götüren bazı âdetler edinmişlerdi. Dinin çıkarı, bu kapının kapatılmasını gerektiriyordu. O yüzden konuyla ilgili bazı yasaklar getirilmiştir.
Bu girişten sonra konuyla ilgili gelen hadislerin izahına geçebiliriz: [330]

Musibete Duçar Olan Mü'min Hakkında Gelen Hadisler:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kendisine hastalık veya başka bir şeyden eza isabet eden hiçbir müslüman yoktur ki, Allah onun sebebiyle günahlarını ağacın yapraklarını döktüğü gibi dökmesin.[331]
Hataların keffâret olmasını gerektiren sebeplerden daha önce söz etmiştik. Bunlardan bir tanesi de, nefis perdesinin ortadan kaldırılması, kötü yeteneklere sevkeden behîmî ruhun çözülmesi idi. Bunu başaran kimse, dünya hayatına razı olmadan, bir tür uzaklaşır.
"Mü'minin misali, taze ekin demeti gibidir; rüzgar onu eğiltir, kimi kere yere yıkar, kimi kere de doğrultur. Eceli gelinceye kadar böyle devam eder. Münafığın misali ise kendisine hiçbir şey dokunmayan dimdik erze[332] ağacı gibidir. Sonunda bu ağacın külmesi bir defada olur. [333]
Bence bunun sırrı şudur: İnsan nefsinin hayvanı ve melekî olmak üzere iki kuvveti vardır. İnsanın, özellik itibariyle, bazen hayvanı yönü gizlenir ve melekî yönü üste çıkar. Bu durumda o, melekleşir ve onlardan sayılır. Bazen de aksi olur ve melekî yönü gizlenir, hayvanı yönü üste çıkar. Bu durumda da hayvanlaşır ve artık o insanlıktan çıkar. Hayvanı gücün tasallutundan, melekî gücün egemenliğine geçme sırasında, bu iki gücün birbiriyle mücadele edeceği haller vardır. Bazen bu Ötekine, bazen de o, berikine üstün gelir. Bu hal, dünyada iken mücâzâtın gerçekleşme yeridir. Biz, daha önce mücâzâtın neden ve niçininden söz etmiştik. Oraya bakınız.
Rasûlullah {s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kul hastalandığı ya da yola çıktığı zaman, sağlam ve mukim iken işlemekte olduğu şeylerin sevabı kadar kendisine sevap yazılır. [334]
İnsan, bir şeyi yapmaya azmettiği zaman, onu bundan ancak haricî bir engel alıkoyar. O, kalbin görevini yerine getirmiştir. Gerçek takva kalptedir. Ameller, sadece onun dışa vurması ve te-yitçisidir. Kişi, imkân bulduğunda azmettiği şeye dört elle sarılır. Aciz olması halinde ise, (ihmal etmez) zamana bırakır. Bu itibarla, kalben yapmaya azimli olduğu şeyi, imkânlar elvermediği için yapamadığında da sevap alır. [335]

Musibet, Günahlara Keffâret Olur:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Şehitler beştir ya da yedidir... [336]
Kulun ihtiyarı sonucu olmayan şiddetli musibetler, günahların keffâret olunması ve kulun Allah'ın rahmetine hak kazanması konusunda şehitlik gibi tesir eder.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Müslüman, müslüman (kasta) kardeşini ziyaret ettiğinde, dönünceye kadar cennetin hurmalığındadır.[337]
Şehir halkının birbiriyle kaynaşması, ancak aralarında ihtiyaç sahibi olanlara yardımcı olmakla mümkün olabilir. Allah Teâlâ, şehir halkının kaynaşmasına yardımcı olacak işleri sever. Hasta ziyaretleri ise, kaynaşmanın meydana gelmesinde önemli bir etkendir.
Bir kudsî hadiste şöyle gelmiştir:
Allah Teâlâ, kıyamet günü şöyle diyecektir: "Ey âdemoğlu! Ben hasta oldum da, sen beni ziyarete gelmedin!" Âdemoğlu: "Ya Rabbi! Ben seni nasıl ziyaret edebilirim; sen âlemlerin Rabbisin!" diyecek. Allah Teâlâ: "Bilmez miydin ki, filan kulum hasta oldu. Sen onu ziyaret etmedin. Bilmez miydin ki, onu ziyaret etmiş olsaydın, beni onun yanında bulacaktın." buyuracak. [338]
Derim ki: "Melekler ve Rûh iner. [339] âyetinde sözü geçen Rûh-ı A'zam'a nisbetle bu tecellî, insana nisbetle rüyasında gördüğü açık suret gibidir. Nasıl ki, insanın Rabbi hakkındaki inancı, ya da o şahıs hakkındaki Allah'ın hükmü ve rızası, rüyasında Rabbi olarak temessül ederse, bunun için gerçek mü'minin Rasûlullah'ın (s.a.) gördüğü gibi O'nu en güzel surette görmesi gerekirse, kapısının eşiğinde kendisini tokatlıyor halde gören kimsenin rüyasının tevili, o kapı yönünden Allah'ın hakkı konusunda ihmal gösterdiği şeklinde yoruluyorsa; Allah'ın hakkı, hükmü, rızası, tedbiri ve insan fertlerinin işlerini üstlenmesi (kayyûmluğu), yahut onların meydana gelişinin başlangıcı olması, insanların Rabbleri hakkındaki itikatları da,

pek çok suret şeklinde temessül eder. Bu, insanların normal kıvamda olmaları, nefislerinin istikamet üzere olması halinde, âhirette insan türüne ait özelliklerin bireylerde tecellî etmesi sonucunda böyle olur. Nitekim Rasûlullah (s.a.) bunu açıklamıştır.
Bu tecellî, sadece Rûh-ı A'zam içindir. Rûh-ı A'zam, insan fertlerini toplayıcı olan, onların çokluklarının buluştuğu yer, dünya ve âhirette ulaşabilecekleri en son nokta olan varlıktır. Bununla şunu demek istiyorum: Allah Teâlâ'ya ait, kayyumluğu ve hakkındaki hükmü hasebiyle küllî bir şe'n vardır. İnsanların, âhirette kalpleriyle devamlı ayan beyan gördükleri, bazen de uygun bir surette temüssül etmesi halinde gözleriyle gördükleri şey budur.
Kısaca, bu tecellî, insanların kendi aralarında kaynaşmaları ve sadece beşere mahsus olan insanî kemâli elde etmeleri, aralarında güzel ilişkiler kurmaları gibi insan türüne ait özelliklerin bireylere yansıması açısından fertler hakkındaki Allah'ın hükmünü ve hakkını açıklayıcı olmuştur. Bu yüzden, toplum için olan şeyin, [86] bu ilişkiden dolayı kendisine nisbet edilmesi gerekmiştir. [340]

Hasta Üzerine Okumak (Rukye):

Rasûlullah (s.a.), içinde Allah'ın zikri, O'ndan yardım isteği bulunan tam, kâmil rukyeler emretmiş, bununla Allah'ın rahmetinden bir Örtünün onları bürümesini, onlara gelecek belaları defetmesini, cahiliye döneminde yapmakta oldukları afsunlardan, ta-ğutlardan istimdadda bulunmadan vazgeçmelerini istemiş, onlara eskiden yaptıklarından daha güzellerini getirmiştir.
Rasûlullah'm (s.a.) öğrettiği rukyelerden bazıları şunlardır:
1. Okuyucunun sağ eliyle sıvazlayarak, "Ezhibi'l-be's Rab-be'n-nâs, veşfi ente'ş-şâfi la şifâe illâ şifâuke şifâen lâ yuğâdiru se-kamen." demesi.
Manası: Ey insanların Rabbi! Ağrıyı sızıyı gider ve şifâ ver, şifâ veren ancak sensin, senin şifandan başka deva yoktur. Öyle bir şifa ver ki hiç dert bırakmasın!
2. "Bismillahi erkîke..."
Manası: Allah'ın adıyla, seni eza veren herşeyden, her hasetçi nefsin ve gözün şerrinden afsunluyorum. Allah sana şifa versin! Allah'ın adıyla sana şifa diliyorum.
3. "Utzuke bi kelimâtillahi't-tâmme..."
Manası: Allah'ın tam kelimeleriyle, seni her türlü şeytandan, haşerâttan, kem gözden Allah'ın korumasına alıyorum.
4. Yedi defa, "Es'elullahe el-azîm Rabbe'l-arşi'l-azîm en yeşfıke."
Manası: Yüce Allah'tan, yüce arşın Rabbinden sana şifa vermesini istiyorum.
5. Muavvizeteyn (Felak ve Nâs) sûrelerini okuyup üflemek ve bedeni sıvazlamak, elini bedenindeki ağrıyan yere koymak ve üç defa "Bismillah", yedi defa "Eûzü bi 'ızzetillahi ve kudretihl min şerri mâ ecidu ve uhâziru." demek.
6. "Bismillâhi'l-kebîr, eûzü billahi'l-azîm min şerri külli ırkın ne'âr, ve min şerri harri'n-nâr."
Manası: Yüce Allah'ın adıyla, dert dolu her damardan, cehennem ateşinin şerrinden yüce Allah'a sığınırım.
7. "Rabbunâllahu'llezî fî's-semâ tekaddese ismuke..."
Ey, göklerde olan Rabbimiz! İsmini takdis ederiz. Hükmün, göklerde ve yerde her yerde geçer. Rahmetin ise göklerdedir. Rahmetini yere de indir. Bizim günahlarımızı, kusurlarımızı bağışla! Sen, iyilerin Rabbisin. Rahmetinden bir parça indir. Şifa hazinenden bu derde bir şifa ver. [341]

Ölüm Temennisinde Bulunmamak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sizden hiç biri ölüm temennisinde bulunmasın![342] İnsanın Rabbine karşı takınması gereken edepten biri de, üzerine olan nimetini kendisinden almasını istememesi, böyle bir cüret göstermemesidir. Hayat, büyük bir nimettir. Zira o, iyiliklerin elde edilmesi için sebeptir. İnsan öldüğü zaman, amelinin çoğu kesilir ve artık yükselemez. Sonra ölüm temennisi, taşkınlıktır, feveran ifadesidir ve bu iki özellik, en kötü huylardandır. [343]

Allah'a Kavuşma Arzusu:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, Allah'a kavuşmayı severse, Allah da ona kavuşmayı sever; kim de Allah'a kavuşmayı sevmezse, Allah da ona kavuşmayı sevmez. [344]
Bence, Allah'a kavuşmadan maksat, gaybî imandan, müşaha-de yoluyla olan imana intikal etmektir. Bu ise, kendisini saran hayvani yoğun perdelerin açılması ve melekî nurun ortaya çıkması ile olur. Bunun üzerine kendisine, Hazîre-i kuds'ten yakın iner. Böylece, aracılar vasıtasıyla vaad edilen şeyleri, gözüyle görür, kulağıyla işitir olur.
Hayvanı zayıflatmak, melekî yönünü güçlendirmek uğrunda çalışmaya devam eden mü'min kul, her unsurun kendi yerine özlem duyması, her duyu organının, o organa mahsus lezzetleri algılamaya arzulu olması gibi Rabbine kavuşma haline iştiyak duyar. Her ne kadar, bünyesinin yapısı bakımından elem duyar, ölümden ve sebeplerinden hoşnutsuz olursa da, neticede o hali özler.
Hayvanı yönünü güçlendirme uğrunda koşuşturan günahkar kul ise, dünya hayatına karşı büyük özlem duyar ve aynı şekilde ona meyleder; Allah'a kavuşmaktan hoşlanmaz.
Hadisteki, Allah'ın sevmesi ve sevmemesi ifadeleri, söz ahenginin sağlanması (müşâkele) içindir. Çünkü bu gibi kalbi duygular Allah için sözkonusu değildir. Bunlardan maksat, kula yararlı ya da zararlı olacak şeyi hazırlaması, onları gözetir olmasıdır.
Hz. Âişefra.), insan tabiatının ölümden hoşlanmamasıyla, mü'min kulun Allah'a kavuşmayı sevmesi arasını telifte zorlanmıştı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.), kavuşmaktan murad olunan manaya, ölüm meleklerinin gözükmesi halinde, Allah'a kavuşma arzusu olduğunu beyanla dikkat

çekmiştir. [345]

Allah Hakkında Hüsnü Zan Beslemek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sakın sizden biriniz, Rabbine hüsnü zanda bulunmadığı halde ölmesin.[346]
Bil ki: Nefsi istikamet üzere kılacak, onun eğriliklerini giderecek en az amelden yani farz olan yükümlülüklerin yerine getirilmesi ve büyük günahlardan da kaçınılmasından sonra insanın Allah'a güvenmesi, O'na karşı ümitvar olması kadar yararlı başka bir amel yoktur. Çünkü ümitvar olma, kendisini Allah'ın rahmetinin inmesine hazır hale getirmeye sevkeden etkin dua ve güçlü himmet gibi etkili olur ve insana fayda sağlar. Korku ise, insanın Allah düşmanlarına karşı kullanacağı bir kılıçtır. Onunla, şehevî ve hayvanı yoğun perdeleri aralar ve şeytan vesveselerine karşı koyar. Nasıl ki, savaşmada mahir olmayan kimseler, bazen kılıçlarını gereği gibi kullanamazlar ve kendi kendilerini yaralarlarsa, nefis terbiyesinde de mahir olmayan kimseler, aynı şekilde bazen korkuyu yerli yerinde kullanamayabilir ve bunun sonucunda, bütün güzel amellerini ucub, riya ve diğer âfetlerle itham ederler, bunun sonucunda da Allah katında onlardan hiçbir ecir beklemez bir hal alırlar. Diğer taraftan da bütün küçük günahlarını ve sürçme- 1 lerini gözlerinde büyütürler ve onların behemehal yer etmiş olduğuna ve onlarla cezalandırılacağına inanırlar. Bu inanç üzere Öldüklerinde, seyyi âti arının kendilerini ısırıyormuş gibi temessül ettiğini zannederler. Bu, misal âlemine ait bir kuvvetin, onların hayal ettiği hal üzere temessül etmesine ve onların bu şekilde bir tür azap görmelerine sebep olur. Yersiz şüpheleri ve kötü zanlan sebebiyle de hasenatlarından gereği şekilde yararlanamazlar. Hadis-i kudsîde Allah Teâlâ'nın, "Ben kulumun zannı üzereyim.[347] buyurmasındaki mana budur. İnsan, hastalığında ve zayıf anında çoğu kez korku kılıcını yerli yerinde kullanamaz, yahut ne yapacağını karıştırır. Bu itibarla böyle biri hakkında sünnet, onun reca halini, korku hali üzerine çıkarmak olmuştur. [348]

Ölümü Çokça Hatırlamak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Lezzetleri alt üst eden (ölümü) çokça hatırlayınız. [349]
Nefis perdesinin kırılması ve insan doğasının dünya hayatının lezzetleri içerisine dalmasının önlenmesi konusunda, ölümün hatırlanması kadar etkili hiçbir şey yoktur. Çünkü Ölüm, insanın dünyadan ayrılış şeklini ve Allah'a kavuşma halini gözünün önüne getirir. Bunun ise, nefis üzerinde tuhaf bir etkisi vardır. Daha önce bu konuya temas etmiştik, oraya bakınız. [350]

Ölüm Anında Şehâdet Getirmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kimin, son sözü %â ilahe illallah...'olursa, cennete girer. [351]
Can çekişme haline girmiş bir kimsenin, "Lâ ilahe illallah" diyebilmesi, imanının sıhhatine ve onun sevincinin kalbine girdiğine delildir. Keza, bu hengamede zikretmesi, muhtemelen nefsinin ihsan mertebesine ulaştığını ve onun, o makama uygun biçimde şekillendiğini gösterir. Böyle bir hal üzere Ölen kimsenin cennete girmesi ise vacip olur. [352]

Ölen Kimsenin Yanında Telkinde Bulunmak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ölülerinize 'Lâ ilahe illallah...' telkininde bulunuz.[353]

"Ölüleriniz üzerine Yâsîn okuyunuz. [354]
Bu, ölüm halinde olan bir kimseye, âhiret hayatına yönelik olarak yapılan en güzel bir iyiliktir. Telkin için "Lâ ilahe illal-lah"m seçilişi, onun, îslâmî zikirler arasında tevhidi ifade eden, şirki reddeden en üstün, en şerefli zikir oluşundandır.'Yâsîn sûresinin seçilişi ise, ileride de geleceği üzere onun Kur'ân'ın kalbi [90] ve öğüt için yeterli olmasındandır. [355]

Musibet Anında Söylenecek Söz:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Başına musibet gelen hiçbir müslüman yoktur ki, Allah'ın emri üzere, 'Innâ lillâh ve innâ ileyhi râci'ûn! Allahım, musibetim hususunda bana ecir ver ve bana bunun arkasından daha hayırlısını ihsan eyle!' desin de, Allah mutlaka ona daha hayırlısını ihsan buyurmasın. [356]
Bu, musibete duçar olan kişinin Allah Teâlâ katında musibet sebebiyle ecir bulunduğunu ve Allah'ın, onun yerine daha hayırlısını vermeye kadir bulunduğunu hatırlayarak üzüntüsünün hafiflemesini sağlaması içindir. [357]

Ölmek Üzere Olan Kimsenin Yanında Söylenecek Söz:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ölen kimsenin yanında bulunursanız, hayır söyleyin! [358] Bu, vefat eden Ebû Seleme hakkında Rasûlullah'ın (s.a.), "Allahım, Ebû Seleme'yi affet ve onun derecesini yücelt!" buyurması gibi bir söz olmalıdır.
Cahiliye döneminde âdet, geride kalanların kendi aleyhlerine dua etmeleriydi; ola ki bu, icabet saatine rastgelir ve duaları kabul olabilirdi. Rasûlullah (s.a.), bunu hem ölü, hem de kendileri İçin daha hayırlı olacak şekilde değiştirdi. Sonra bu, musibetin, ilk öğrenilmesi anında gösterilen tepkidir. Böyle bir anda Allah'a teveccüh edilmiş olmak için bu duanın okunması sünnet kılınmıştır. [359]

Ölünün Yıkanması:

Rasûlullah (s.a.), kızı hakkında şöyle buyurmuştur: "Onu su ve sidr ile tek olarak üç defa yahut beş defa hatta lüzum görürseniz daha fazla yıkayın. Sonuncuda kâfur da kullanın.[360]

"Onu, sağından ve abdest organlarından yıkamaya başlayın. [361]
Ölünün yıkanmasında esas, onun diri gibi yıkanmasıdır. Çünkü, ölü diriyken öyle yıkanırdı, ölüyü yıkayanlar da kendilerini öyle yıkarlar. Ölüye değer verildiğini ifade için, bundan daha iyisi olamaz. Sidr ile ve çok sayıda yıkanmasının emredilmesi, ölüm hastalığının hastanın aşırı derecede kirlenmesine ve pis kokuların cesedine sinmesine sebep olabileceği içindir.
Sonuncu yıkamada kâfur kullanılmasının emredilmesi ise, bu bitkinin cesedin çabuk bozulmasını Önleme gibi bir özelliğe sahip olmasındandır. Denildiğine göre, kokusuna haşeratın yaklaşmaması gibi bir faydası da vardır.
Sağından başlanması, ölünün yıkanmasının, dirilerin yıkanması mesabesinde olmasındandır ve bu organlara daha çok değer verildiğinin ifadesidir. [362]

Şehit, Yıkanmaz:

Şehit hakkında geçerli olan sünnet/onun yıkanmaması ve kanıyla birlikte elbisesiyle gömülmesi şeklindedir. Bununla, yaptığı işin çok yüce bir şey olduğuna dikkat çekilmiş olur ve amelinin bakî olduğunun, ilk anda zihinlerde hemen yer etmesi sağlanmış olur. Sonra beşerî nefisler, bedenlerinden ayrıldığında, kendi kendilerini duyan ve bilen bir halde kalırlar ve bazıları kendilerine ne yapıldığım idrak eder bir halde olur. Kam ve elbisesiyle gömülmesi gibi yaptığı amelin bir izinin bırakılması halinde, ölüm anında iken yapmakta olduğu ameli hatırlamasında ve onun yanında temessül etmesinde kendisine yardımcı olur. Rasûlullah'ın (s.a.), "Yaraları kanar; rengi kan rengi, kokusu misk kokusudur.[363]buyruğunun manası budur. [364]

İhram Halinde İken Ölenin, İhram Elbisesi İçinde Defnedilmesi:

Rasûlullah (s.a.), ihramlı hakkında da şöyle buyurmuştur: "Onu, iki (parça olan ihram) elbisesi içine kefenleyin! Ona koku sürmeyin, başını örtmeyin; çünkü o, kıyamet gününde,telbiyede bulunarak diriltilir. [365] Dolayısıyla, onun hakkında bu emrin gereği yapılır.
Rasûlullah (s.a.), "Ölü, içinde Öldüğü elbise ile haşrolunur. [366] derken, bu nükteye işaret etmiş olmaktadır.
Kefenlemede esas, kişinin uykuya çekildiği andaki giysisine benzer bir halin ölçü alınmasıdır. Kefenin erkek hakkında en kâmil hali; izâr, kamîs ve milhafe denilen üç parçadan oluşması, ya da hülle (takım elbise halinde) olmasıdır. Kadın hakkında ise, bunlara ilave olarak baş ve göğüs örtüsü de eklenir. Daha Örtücü olması bakımından kadmın haline uygun olan budur. [367]

Kefende Aşırılığa Gitmemek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kefen konusunda aşırılığa gitmeyin; çünkü çabucak soyulur. [368]
Rasûlullah (s.a.), kefen konusunda, ifrat ve tefrit arasında orta yolun tutulmasını, aşırılık konusunda cahiliye dönemi âdetlerine kaçılmamasım istemiştir. [369]

Definde Acele Etmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Cenazeyi süratlice götürün. Eğer cenaze sâlihse, netice hayırdır Bir an evvel, onu kabirdeki hayır ve sevabına ulaştırmış hırsunuz. Şayet cenaze sâlih değilse, netice serdir. Bir an evvel onu omuzlarınızdan atmış olursunuz.[370]

Bence acele etmenin sebebi şudur: Yavaştan davranmak, muhtemelen Ölünün cesedinin kokmasına ve ölü sahiplerinin huzursuzluklarının artmasına sebep olur. Çünkü onlar, ölüyü gördükçe üzüntüleri artar. Göz görmeyince gönül katlanır ve başka şeylerle meşgul olmaya başlarlar ve zamanla unuturlar. Rasûlullah (s.a.), "Müslümanın (kokmuş) cesedinin (cife), ailesi gözü önünde bekletilmesi uygun olmaz. [371] hadisinde, sözünü ettiğimiz her iki illete de işaret buyurmuştur.
Bence hadisteki "Eğer cenaze sâlihse. ifadesi, hakikati üzere alınmalıdır. Bazı nefisler, bedenlerinden ayrıldıklarında, cesede ne yapıldığını hisseder ve ruhanî bir şekilde konuşur ve bu konuşma insanların kulaklarıyla duyma şeklinde anladıkları gibi alışık yoldan değil de, nefse doğma yoluyla olur. Rasûlullah'ın (s.a.), insan hariç onun konuşmasını her şeyin duyacağından söz etmesinin anlamı budur. [372]

Cenazeye Katılmak:

Rasûlullah {s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her kim, bir müslüman cenazesinin arkasından inanarak ve sevabını umarak yürürse, ona bir kırat ecir vardır. [373]
Cenazeyi takip etmenin istenmesindeki sır, ölüye değer verildiğini göstermek ve ölü yakınlarının gönlünü almaktır. Bunun yanında dua için elverişli sâlih insanlardan oluşan bir topluluğun meydana gelmesini sağlamak, defin işinde ölü sahiplerine yardımcı olmak da amaçlanır. Bu yüzden, defin işi bitirilinceye kadar ayakta durulması teşvik edilmiş, cenaze kabre konulmadan önce oturulması yasaklanmıştır. [374]

Cenaze İçin Ayağa Kalkmak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ölüm bir dehşettir. Bu itibarla bir cenaze gördüğünüz zaman ayağa kalkn! [375]
Dünyevî lezzetleri altüst eden ölümü hatırlamak, müslüman kardeşlerin hayatlarının son bulmasından ibret almak şer'an istenilen bir şeydir. Ancak bu açık olmadığından bunu yapan ile terke-den arasını ayırmak mümkün olmaz. İşte bu yüzden, cenaze görüldüğünde ayağa kalkılması istenilerek bunun munzabıt bir hal alması istenmiştir. Rasûlullah (s.a.), bunu bir azimet hüküm olarak belirlemedği gibi, sünnet de kılmamıştır.
Ayağa kalkma hükmünün mensuh olduğu da söylenmiştir. Bu görüşe göre mensuh olmasının hikmetini şöyle açıklayabiliriz: Cahiliye devrinde insanlar, ayağa kalkmaya benzer fiiller yapıyorlardı. Rasûlullah (s.a.), ayağa kalkma emrinin asıl amacından saptırılabileceği ve yasak olan kapıların açılması için bir vasıta olarak kullanılabileceği korkusunu duydu ve bu yüzden de nesh edildi. [376]
Allah'u alem!

Cenaze Üzerine Namaz Kılınması:

Cenaze üzerine namaz kılınmasının meşru kılınması, mü'minlerden bir topluluğun ona şefaatte bulunmak amacıyla bir araya gelmelerinin, ölü üzerine rahmetin inmesinde belirgin bir etkisinin olması sebebiyledir.
Cenaze namazı şöyle kılınır: İmam, ölüyü kıble tarafına alacak şekilde durur ve insanlar onun arkasında saf olurlar. İmam dört tekbir alır ve ölü için hayır dua eder ve selam verir. Diğerleri de imama uyar. Bu, Hz. Ömer (r.a.) zamanında yerleşen, sahabe ve daha sonra gelen nesillerin büyük çoğunluğunca üzerinde ittifak edilmiş olan cenaze namazı şeklidir. Bununla birlikte cenaze namazıyla ilgili olarak gelen hadisler arasında farklılıklar bulunmaktadır. [377]

Cenaze Namazında Okunması Müstehap Olan Dualar:

1. Fatiha sûresinin okunması sünnettir. Çünkü bu sûre, en güzel ve en kapsamlı dua olmakta, bizzat Allah Teâlâ tarafından kitabı Kur'ân'da kullarına öğretilmiş bulunmaktadır.
Aşağıdaki dualar da Rasûlullah (s.a.) tarafından okunduğu bilinen dualardandır:
2. "Allahümme'ğfir li hayyinâ..."
Manası: Allahım, bizim dirimize, ölümüze, burada hazır bulu-
nanımıza, bulunmayanımıza, büyüğümüze, küçüğümüze, erkeğimize, kadınımıza mağfiret eyle! Allahım, bizden kimi yaşatacak olursan, onu İslâm üzere yaşat; kimi de öldürecek olursan onu iman üzere öldür! Allahım, bizi ecrinden mahrum eyleme ve onun arkasından bizi ihmal etme!
3. "Allahümme inne fulân..."
Manası: Allahım, şüphesiz ki falan oğlu falan senin zimmetinde ve emanın altındadır. Onu kabir fitnesinden ve cehennem azabından koru! Sen, vaadinde durursun ve buyurdukların haktır. Allahım, onu affet, ona rahmet eyle; şüphesiz ki sen çok bağışlayan ve çok rahmet edensin.
4. "Allahümme 'ğfir lehâ verhamhu..."
Manası: Allahım, ona mağfiret buyur; ona rahmet eyle, onu affet ve kendisine afiyet ver. Vardığı yerde ona ikramda bulun; yerini genişlet, kendisini kar, dolu ve soğuk suyla pakla; onu günah ve hatalardan, beyaz elbisenin kirden arındırıldığı gibi arındır. Ona, dünyadaki yurdunun yerine daha hayırlı bir yurt, ailesinin yerine daha hayırlı bir aile, zevcesinin yerine daha hayırlı bir zevce ihsan eyle! Bunu kabir fitnesinden ve cehennem azabından koru! [378]

Ölü Üzerine Namaz Kılınması, Onun İçin Şefaattir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ki bu kabirler, sahipleri için karanlıkla doludur. Allah Teâlâ, namazım sebebiyle onlar için kabirleri aydınlatır. [379]
"Hiç bir müslüman yoktur ki, öldüğü zaman cenazesinde Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayan kırk kişi hazır bulunsun da, Allah kendilerine o kimse hakkında şefaata izin vermesin. [380]

Başka bir rivayette de, "Müslümanlardan yüz kişiye ulaşan bir cemaat namazını kılsın da. [381] buyurmuştur.
Etkin olan, Allah katında değeri olan kimselerin duasıdır. Edilen dua, perdeleri aralar ve ilâhî rahmetin inmesini sağlar. İstiskâda (yağmur duasında) olduğu gibi. Bu durumda iki şeyden birinin olması için teşvikte bulunulmuştur:
i. Ya ölen nefis, yüksek biri olmalı ve başlıbaşına bir ümmet sayılmalı,
ii. Ya da namazında büyük bir cemaat hazır bulunmalı. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kimin üzerine hüsnü şehâdette bulunursanız, ona cennet vacip olur; kimi de kötülükle anarsanız ona cehennem vacip olur. Zira sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz.[382]
Allah Teâlâ, bir kulunu sevdiği zaman onu Mele-i a'lâda sever, sonra onun hakkında hüsnü kabul Mele-i sâfîl arasına iner, onlardan da insanlardan sâlih olanların kalbine doğar. Bir kula buğz ettiği zaman ise, aynı şekilde yukarıdan aşağıya doğru ona buğz iner. Dolayısıyla kimin hakkında müslümanların sâlihle-rinden oluşan bir topluluk, riyasız ve âdet olsun diye olmaksızın kalplerinden gelen bir samimiyetle hüsnü şehâdette bulunursa, bu o kişinin kurtulmuş olduğunun belirtisidir. Yine böyle bir cemaatin o kimseyi kötü bir şekilde yadetmeleri de, onun helak olmuş birisi olduğunun göstergesidir. "Zira sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz. [383] sözü, onların Mele-i a'lâdan inen ilhama açık olduklarını ve gayba tercüman bulunduklarını ifade eder. [384]

Ölülere Sövme Yasağı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ölülere sövmeyin; çünkü onlar, önceden gönderdiklerine ulaşmış durumdadırlar. [385]
Ölülere sövmek, hayattaki yakınlarına eza verir ve onların kin ve öfke duymalarına sebep olur; üstelik ölüye de ulaşmaz. Hem, insanlardan pek çoğunun durumunu Allah'tan başka kimse bilmez. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.), ölülere sövmeyi yasaklamıştır. Rasûlullah (s.a.), bu sebebi, bir adamın cahiliye döneminde ölmüş birine sövmesi ve Hz. Abbas'ın (r.a.) bu yüzden öfkelenmesi üzerine açıklamıştır. [386]

Cenazenin Neresinden Yürünmeli:

Cenazenin önünden ya da arkasından yürünebilir mi? Dört kişi mi yoksa iki kişi mi taşımalıdır? Ayakları tarafından mı, yoksa kıble tarafından mı çekilir? Doğrusu, bunların hepsi de caizdir. Bunlardan her biri hakkında sahih bir hadis ya da eser bulunmaktadır.[387]

Müslüman Ölü İçin Lahit Yapmak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Lahit bizim için, şakk da başkaları içindir.[388]
Lahit yapılmasının İstenmesi, ölüye değer verildiğini göstermek ve ona saygısızlık olmaması için toprağın doğrudan yüzüne doğru atılmamasını temin etmek İçindir. [389]

Müslüman Mezarları:

Rasûlullah (s.a.), Hz. Ali'yi (r.a.) göndererek yıkmadık hiçbir put, tesviye etmedik hiçbir mezar bırakmamasını emretmiştir. Mezarların kireçle bina edilmesini, üzerine yapı kurulmasını, üzerine oturulmasını, [390] mezarlara doğru namaz kılınmasını yasaklamıştır. [391] Çünkü bu, insanların kabirleri mabud edinmelerine ve onlara saygı göstermede haddi aşmalarına yol açar ve bunun sonunda, Ehl-i kitabın yaptığı gibi dinleri tahrife uğrar. Rasûlullah'm (s.a.), "Allah, yahudi ve hıristiyanlara lanet etsin; onlar peygamberlerinin mezarlarını mescid edindiler. [392] hadisinin manası işte budur.
Mezar üzerinde oturma hakkında, ziyaretçilerin oraya bağlanmaları, mezarları çiğnemeleri... gibi çeşitli izahlar yapılmıştır. Buna göre yasağın sebebi, ölüye saygıdır. Doğru olanı, şirke yaklaşan tazim şekliyle, ona hakarete varan davranış arasında orta yolun bulunması, mezarlarda yatanlardan istimdâdda bulunulmaması dır. [393]

Ölüye Ağlamak:

Ölü üzerine ağlamak ve bu sebeple üzülmek, insanın tabiatında bulunan bir şeydir, insanların böyle bir davranıştan soyutlanmaları mümkün değildir. Bu yüzden insanlardan, yakınlarının Ölümüne üzülmemelerini istemek caiz değildir. Nasıl olabilir ki, bu insan tabiatının rikkatinden doğmaktadır ve toplumun aralarında kaynaşabilmeleri için bu gibi davranışlarda bulunmaları gereklidir ve bunlar şer'an istenilen davranışlardır. Keza bu, insan tabiatının normalliğinin bir belirtisidir.

"Bu bir rahmettir; Allah, onu kullarının kalbine koymuştur. Allah, ancak merhametli olan kullarına rahmet eyler[394] hadisinin ifade ettiği mana da budur.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz Allah, göz yaşından ve kalbin üzüntüsünden dolayı insana azap etmez. Ancak (diline işaret ederek) şundan dolayı ya azap eder yahut rahmet[395]

"Yanağını döven, yaka paça yırtan ve cahiliye gidişatına çağıran bizden değildir. [396]
Bunun sim şudur: Bu gibi hareketler, üzüntüyü artırır. Bir yakınını yitiren kimse, hastalığının hafifletilmesi için tedaviye muhtaç olan hasta mesabesindedir. Böyle bir kimsenin üzüntü ve tasasını artıracak hareketlere girmek doğru olmaz. Keza musibete duçar olan kimsenin de, başına gelen şeyi unutmaya çalışması, kendisini gam ve keder içerisine gömmemesi gerekir. Sonra yaka paça yırtmak, yanak dövmek gibi hareketler, ilâhî kazaya razı olmamaya sebep olabilir. Öbür taraftan cahiliye döneminde insanlar, içlerinden gelmese bile dövünerek güya acı duyduklarını gösterirlerdi. Bu kötü ve zararlı bir âdetti; dolayısıyla Rasûlullah (s.a.) onu yasakladı. [397]

Ağıtçılığın Haramlığı:

Rasûlullah (s.a.), ağıtçılar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Ağıtçı kadın, kıyamet gününde üzerinde katrandan bir elbise ue uyuzlu bir gömlek olduğu halde kabrinden kaldırılır. [398]
Çünkü böyle bir kadın, iyice günaha batmıştır. Bu sebeple o, islediği günahların her tarafını bürüyen pis kokulu katran ve uyuz seklinde temessülü yoluyla cezalandırılmıştır. Kadının bu şekilde kaldırılması, teşhir için olur ya da ağıt yakması esnasında ayakta olduğu için, cezası da öyle verilir.
Yukarıdaki hadisin baş tarafında da şöyle buyurmuştur:
"Ümmetimde cahiliyet âdetlerinden kalma dört şey vardır ki, onları terkedemezler. Bunlar: Asaleti ile öğünme, neseplere dil uzatma, yıldızlarla yağmur isteme ve ağıtçılıktır. [399]
Rasûlullah (s.a.), insanların bu işleri terkedemeyeceklerini görmüştür. Çünkü bunlar aşırı şehvet gibi, insan tabiatının aşırılığının bir gereğidir. İnsanların bir şaşkınlığı vardır ve bu neseplere dil uzatma konusunda ortaya çıkar. Ölülerle olan ülfetleri, onlara ağlamalarım gerektirir. Rasatta bulunmaları, yıldızlarla yağmur isteme sonucuna götürür. Bu sebepledir ki, Arap Acem hiçbir ulus yoktur ki, bu sayılan şeyler onlarda yer etmiş olmasın. [400]

Kadınların Cenaze Merasimlerine Katılması:

Rasûlullah (s.a.), cenazeyi takip eden kadınlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Günahkâr olarak, sevapsız olarak dÖnün! [401] Kadınlara bunun yasaklanışı, cenazeye katılmaları halinde, çığlık atacakları, ahu figanda bulunacakları, sabır gösteremeyecekleri ve avret mahallerinin açılabileceği ihtimali yüzündendir. [402]

Çocukların Ölümü, Anne Ve Baba İçin Keffdrettir:

Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

"Müslümanlardan birinin üç çocuğu Ölsün de, kendisi cehenneme girsin, olmaz. [403]

Bu, Allah'a teslim olarak nefsini yenmesi ve daha Önce sözünü ettiğimiz daha başka manalar sebebiyledir. [404]

Taziye Sevabı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, musibete maruz kalan birini teselli ederse, kendisine onun sevabı kadar sevap verilir.[405]
Bence bunun iki sebebi vardır:
i. Musibete uğrayan kimsenin yanında olan kimsenin kalbi incelir,
ii. Misâl âlemi, tedâyufî (?) manaların zuhuru esasına dayanır. Sevdiği birini yitirmiş birini teselli eden, kendi yakınını yitirmiş gibi üzüntü gösterir. Dolayısıyla kendisine, onun sevabı gibi sevap verilir. [406]

Cenaze Evine Yemek Götürmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ca'fer ailesi için yemek yapın; çünkü onların başına kendilerini meşgul edecek şey gelmiştir (kendilerini düşünecek durumda değillerdir). [407]
Bu, musibete maruz kalan aileye karşı gösterilebilecek en son şefkat örneğidir ve onların akıllarının başlarında olmadığı bir anda karınlarının doyurulmasını temin etmek, onları düşünmektir. [408]

Kabir Ziyareti:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ben size daha Önce kabir ziyaretini yasaklamıştım. Artık ziyaret ediniz. [409]
Rasûlullah {s.a.), ilk önceleri kabir ziyaretini yasaklamıştı; çünkü bu, onlara tapınma kapısını açıyordu. İslânıî esaslar yerleşip, Allah'tan başkasına tapınmanın haramlığı insanların iyice kalplerine yerleşince yasağı kaldırdı ve kabir ziyaretine izin verdi. Gerekçe olarak da, kabir ziyaretinin faydasının büyük olduğunu, bunun ölümü hatırlattığını, dünyanın geçici olduğunu ve bir gün ondan göçüleceğim düşünmek için bunun iyi bir fırsat olduğunu söyledi.
Kabir ziyaretinde bulunacak kimse şöyle dua eder: "es-Selâmu aleykum ya ehle'd-diyâr..."
Manası: Selâm size ey mü'minler ve müslümanlar diyarı! İnşallah biz de sizlere katılacağız. Allah'tan bize ve size afiyet dileriz.
Diğer bir rivayette de şöyle gelmiştir:

Selâm size ey kabir ehli! Allah, bizleri ve sizleri affetsin. Siz öncülersiniz; biz ise arkanızdan geleceğiz. [410]
Allah'u alem! [411]

ZEKÂTLA İLGİLİ KONULAR

Zekât, nefsi olgunlaştırır ve fakirlerin kollanmasını amaçlar:
Bil ki: Zekât bahsinde dikkate alınan iki temel maslahat vardır:
i. Nefis terbiyesine yönelik olan maslahat,
ii. Şehir/ülke düzeninin sağlanmasına yönelik maslahat.
Nefis, cimrilik üzere yaratılmıştır. Cimrilik ise, âhiret hayatı için en zararlı huylardan biridir. Cimri olan kimse, öldüğünde kalbi mala bağlı kalır ve bu yüzden azap görür. Bir kimse kendisini zekât vermeye alıştırır ve cimriliği yok ederse, bu kendisi için yararlı olur.
Âhiret hayatı hakkında, ihbât yani Allah'a ihlâs ile teslim olma, O'na karşı huşu üzere olmadan sonra en yararlı huy, nefsin sehâvet üzere olmasıdır. Nasıl ki ihbât sıfatı, nefsi hep ceberut âlemine karşı uyanık kılarsa, aynı şekilde sehavet de, dünyevî müptezel durumlara düşmekten kendisini uzak tutar. Çünkü sehâvetin aslı, melekî gücün hayvanı gücü egemenliğine alması; melekî gücün kontrolü kendi elinde bulundurması, hayvanı gücün onun güdümüne girmesi ve onun hükmüne boyun eğmesidir. Sehâvet özelliğini elde edebilmenin yolları da, ihtiyaca rağmen mal harcamak, kendisine zulmeden kimseyi affetmek, hoşa gitmeyecek şeylerle karşılaştığında âhirete olan kesin inancı sebebiyle sıkıntılara karşı sabretmek gibi davranışlardır. Rasûlullah (s.a.), bunların hepsini de emretmiş ve bunlar içerisinde en büyüğü olanı ki bu mal harcamadır zabturabt altına alarak belirlemiştir. Zekât, öneminin vurgulanması için Kur'ân'da pek çok yerde namaz ve iman ile birlikte zikredilmiştir. Bu meyanda Allah Teâlâ, cehennemliklerden bahsederken şöyle buyurmuştur:

"Biz namazımızı kılmıyorduk, yoksulu doyurmuyorduk, bâtıla dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk. [412]

Zekât, Yoksulluk Kapısını Kapatır:

Zavallı bir insan, şiddetli bir sıkıntı içine düştüğünde, Allah'ın tedbiri, onun ihtiyacının giderilmesini gerektirir. Bu, herhangi bir adamın kalbine, o kimseye infakta bulunmasının ilham edilmesi yoluyla gerçekleşir. O adamın içinden bu ilham doğrultusunda hareket etmek gelir. Böylece ruhanî bir inşirah hali gerçekleşir ve bu, Allah'ın rahmetini harekete geçirmede etkili, nefsin ol-gunlaştmlmasında da gerçekten çok yararlı olur. Şeriatlardaki bütün insanlara yönelik küllî ilham, faydaları bakımından tafsili ilhamın peşinden gelir.
Sonra insan tabiatı, hemcinsine karşı müşfik yaratılmıştır. Bu özellik, insanlara karşı güzel davranma manasına gelen iyi huylardan çoğuna kaynaklık eder. Kim bu özelliği yitirirse, onda mutlaka kapatılması gereken bir eksiklik var demektir. Hem sadakalar, hatalara da keffâret olmakta ve bereketi artırmaktadır. Nitekim buna daha önce temas etmiştik. [413]

Zekât, Fakirleri Ve İhtiyaç Sahiplerini Hayata Bağlar:

Zekât konusunda gözetilen ikinci temel maslahat toplum düzenine yöneliktir. Bir yerleşim birimi, hiç şüphesiz zayıfları, ihtiyaç sahiplerini de barındırır. Zenginlik ve yoksulluk ise, gelip geçicidir; bugün bunlar zengin ya da yoksul olur, yarın ötekiler. Bu durumda, eğer varlıklı olanların yoksul ve ihtiyaç sahibi olanlara yardımcı olmaları bir yol olmasaydı, o zaman onlar helak olur, açlıklarından ölürlerdi.
Hem ülke düzeninin sağlanabilmesi için, güvenliği ve ülke yönetimini sağlamakla görevli olan kimselerin geçimlerini sağlayacak mal bulunması

da zorunludur. Bunlar, ülke yararına çalıştıkları ve bu yüzden kendi geçimlerine bakmaya fırsat bulamadıkları için, onların geçimlerinin ülke halkı üzerine olması gerekir. Kamu harcamalarını belli bir kesimin karşılaması kolay olmaz veya bu imkânsız olur. Bunun için de, ülkede yaşayan herkesten belli oranda mal toplanması bir usul olmalıdır.
Bu iki maslahattan birinin diğeri ile iç içe olması gibi maslahata daha uygun bir şey olmadığından, Sâri' Teâlâ, bunları birbiriyle iç içekılmıştır. [414]

Zekât Miktarlarının Belirlenmesi:

Sonra, zekât miktarlarının belirlenmesine ihtiyaç doğdu. Zira böyle bir belirleme olmazsa, insanlar bu konuda ölçüyü kaçırırlar ve haddi aşarlar. Belirlenecek miktarın, verenin ruhu duymayacak ve cimrilik duygusunu törpülemeyecek kadar çok az olmaması gerekir. İfası zor olacak şekilde çok da olmaması gerekir.
Keza zekâtların toplanacağı müddetin de belirlenmesine ihtiyaç vardır. Çabucak gelecek şekilde çok kısa olmamalıdır; çünkü o zaman ifası zor olur. Cimrilik duygusunu köreltici etki yapmayacak, ihtiyaç sahipleri ve ülke güvenliğinden sorumlu kimselerin (kamu görevlilerinin) uzun uzun beklemelerinden sonra gelecek kadar uzun da olmamalıdır.
Bu konuda âdil hükümdarların, öteden beri tebalarmdan toplamayı âdet edindikleri usulleri kabullenmek kadar maslahata uygun bir şey olamaz. Çünkü insanların, Arap Acem herkesçe usul olarak kabullenilmiş ve zorunluymuş gibi bir hal almış, alışmış olmaları sebebiyle içlerinde bir sıkıntı duymaz, artık külfetini görmez oldukları şeylerle yükümlü tutulmaları, hem kabullenmelerini kolaylaştıracak, hem de onlara karşı müşfik davranılmış olacaktır. [415]

Zekât Malları:

Normal coğrafî bölgelerde yaşayan âdil hükümdarların vergi toplamayı âdet edindikleri mal çeşitleri dörttür. Bunlar insanlara ağır gelmez ve akıl da bunu makul görür. Bunlar şunlardır:
1.Verginin, üretici mallardan alınması. Bu tür mallar, korunmaya en çok muhtaç olan mallardır. Zira, ürünün elde edilmesi, kişinin kendi yurdu dışına gidip gelmesiyle ancak mümkün olabilir. Hem, bunlar sürekli arttıklarından insanların onlardan zekât vermeleri kendilerine pek ağır gelmez. Böylece, semere cereme dengesi kurulmuş da olur.
Çoğalıcı mallar üç sınıftır:
i. Üremekte olan sâime mallar,
ii. Ekinler,
iii. Ticâret maları.
2. Servet sahipleri: Bunlar, mallarının hırsızlara, soygunculara karşı korunmasına en çok muhtaç kimselerdir. Bu durumda onların, güvenlik için gerekli harcamalara katılmaları ve bunun için de kendilerine zor gelmeyecek oranda zekât/vergi vermeleri gerekecektir.
3. Defineler, yorulmadan elde edilen mallar: İnsanların cahiliye döneminden kalma defineler, helak olmuş kavimlere ait mücevherler gibi yorulmadan elde ettikleri mallar, beleşten ele geçtiği için, onların bir kısmını vermeleri kendilerine zor gelmez.
4.Kazanabilecek güçte olan herkes: Kazanabilen herkese belli bir oranda vergi konulur. Çünkü ülkede yaşayanların hepsi ya da büyük çoğunluğu dikkate alınır ve hepsinden çok cüzî bir şey toplanırsa, bu onlar için bir şey ifade etmez ama, sonuçta ortaya çok büyük bir meblağ çıkar. [416]

Ziraî Ürün Ve Ticaret Zekâtı:

Uzak ülkelerden mal getirip satmak ve böylece ticaret yapmak, ziraî ürünleri hasad etmek, meyveleri toplamak genelde seneden seneye ancak olur. Bu mallar, zekât mallarının en büyük kısmını oluşturur.
Zekât için zaman olarak yıl belirlenmiştir. Çünkü yıl, farklı özellikte olan mevsimleri içerir; ürünler bu mevsimler içerisinde olur ve zekât gibi bir konuda süre olarak alınmaya müsaittir.
En kolay ve maslahata en uygun olanı, zekâtın sadece sözü edilen mal cinslerinden alınmasıdır. Meselâ, her deve sürüsünden bir deve, her sığır sürüsünden bir sığır, her davar sürüsünden birkoyun... gibi.
Sonra bunlardan her biri, misal, kısımlara ayırma (kısmet) ve istikra yoluyla bilinmeli ve bu sayede efradını cami' ağyarını mâni' bir tanıma ulaşılabilmelidir.
Mal deyince, pek çok ülkede deve, sığır ve davar akla gelir. "En'âm" kelimesi, bu üç türü de içine alır. At ise, Türkistan gibi nadir yerler istisna sürüler halinde beslenmez ve çokça üremez.
Ziraî ürünlerden maksat, tahıllar ve bir sene boyunca dayanabilen meyvelerdir. Uzun süre dayanamayan ürünlere sebze denir.
Ticaret, kâr etmek amacıyla alım satım işleminin yapılmasıdır. Hibe ya da miras yoluyla bir şeye malik olup da bunu satan ve böylece kazanan kimseye tacir denilmez.
Kenz[417] uzun süre muhafaza edilen büyük miktarda altın ve gümüşe denir. On dirhem, yirmi dirhem, senelerce kalsa bile kenz olmaz. Bu iki maden dışında kalan mallar da çok da olsalar kenz kapsamına girmez. Elde durmayan ve gelip giden paraya da kenz denmez.
Bu arzettiğimiz mukaddimeler, zekât konusunda kabullenilmiş (müsellem) esaslar yerine geçer.
Sonra Rasûlullah (s.a.), bunlardan müphem olanları, Araplarca bilinen ve her konuda kullanılmakta olan sınırlarla/birimlerle munzabıt hale getirmiştir. [418]

İNFAKIN ÜSTÜNLÜĞÜ, CİMRİLİĞİN KÖTÜLÜĞÜ

Zekâtın Ruhu, Sehâvet Yani Cömertliktir:

Sonra infâkın üstünlüğünün açıklanmasına ve ona teşvikte bulunulmasına, böylece zekâtın içten gelen bir arzu ve nefis sehâvetiyle Ödenmesinin sağlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Sehâvet, zekâtın ruhudur. Nefis terbiyesine matuf olan maslahatın kıvamı ancak sehâvetin bulunmasıyla mümkündür. Keza cimriliğin kötülüklerinin ve ondan uzak durulması gereğinin açıklanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Zira cimrilik, zekâtı vermeyen kimsenin mutazarrır olmasının ilk sebebidir. Bu ise ya dünyada olur. Müvekkel meleklerden birinin: "Allahım, infak edene halef veri", öbürünün de, "Allahım, cimrilik yapıp vermeyene telef ver![419] demesinin manası budur. [420]

Sadakanın Üstünlüğü:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Cimrilikten sakının; çünkü cimrilik, sizden öncekileri helak etmiştir. [421]

"Şüphesiz sadaka, Rabbingazabını söndürür. [422]

"Şüphesiz sadaka, suyun ateşi söndürdüğü gibi, hata ve günahı söndürür. [423]

"Hiçbir kimse helâlinden bir hurma tanesi tasadduk etmez ki Allah, onu sağ eliyle kabul buyurarak tâ dağ kadar yahut daha büyük oluncaya kadar, sizden birinizin tayını veya dişi deve yavrusunu büyüttüğü gibi büyütmesin.[424]

Bence bunun sırrı şudur; Mele-i a'lânın, ülkenin ıslâhı ya da nefsinin tezkiyesi için çalışanlar sebebiyle, âdemoğull arının ıslâhı ve onlara İlâhî rahmetin inmesi için olan duaları, infakta bulunan kimseye yönelir. Bu, Mele-i sâfile ve oradan da diğer insanlara, o kimseye İyi davranmaları ve iyilikte bulunmaları doğrultusunda ilhama dönüşür ve hatalarının mağfiretine sebep olur.

Allah'ın sadakayı kabul etmesinden maksat, misal âleminde amelin suretinin, sahibine mensup bir şekilde temessül etmesidir. O suret orada, Mele-i a'lânın duaları ve Allah'ın ona rahmeti ile gelişir, büyür. Bu yahut da âhirette olur. Nitekim, "Altınla gümüşün hakkını vermeyen hiçbir attın ve gümüş sahibi yoktur kj,, kıyamet gününde bunlar ateşten levhalar haline getirilip de, cehennem ateşinde kızdırılarak, onlarla sahiplerinin yanları, alnı ve sırtı dağlanmasın. [425]hadisi bu manayı ifade eder.

Yine Rasûlullah (s.a.), zekâtı verilmeyen paranın kıyamet gününde sahibinin boynuna zehirli bir yılan gibi dolanacağım ve avurtlarını yakalayarak ona azap edeceğini belirtmiştir. [426] Deve, sığır ve koyun hakkında da benzer şeyler söylemiştir. [427]

Bence, zekâtım vermeyen kimsenin bu şekilde ceza görmesini gerektiren iki sebep vardır. Bunlardan birincisi asıl, diğeri ise onu teyit eder mahiyettedir. Şöyle ki: Zihnî suretler, başka suretlerin düşünülmesini gerektirirler; aynen içten geçen sözlerin (kelâm-ı nefsî) birbirini çağırıştır arak uzayıp gitmesi gibi.

Zihinde bulunan karma suretler de aynı şekilde, başka karma suretlerin bulunmasını çağrıştırır. Babalık ve oğulluk gibi. Meni kaplarının dolu olması ve onun buharının fikrî kuvveler üzerinde baskı yapması, nefsi, düşünde kadın suretleri görmesi yolunda harekete geçirir. Kapları zulmanî buharlarla dolu olan kimse de, bunun etkisiyle meselâ fil gibi eza veren korkunç şeyleri tasavvur etme eğiliminde olur. İdrâk güçleri de aynı şekildedir ve onların tabiatları, nefis üzerine misâl âlemine ait bir kuvvetin inmesi halinde, cimriliğinin açık bir şekilde temessül etmesini gerektirir. Bu, cimrilik yaptığı ve saklamak için zahmetlere katlandığı, fikrî kuvyelerinin hep kendisiyle meşgul olduğu şeylerin de açık bir şekilde temessül etmesi sonucuna götürür. Bunun sonucunda o kişi, Allah Teâlâ'nın cari olan sünneti gereğince temessül eden bu şeyler sebebiyle azap görür; altın ve gümüş dağlanmak şeklinde, deve kendisini tepelemesi ve ısırması şeklinde temessül eder. Diğerleri de böyle.

Mele-i a'lâ, bunu bilirler ve onlar arasında bu mallara sahip olan kimselere zekâtın vacip olduğuna dair icmâ oluşur, insan nefişlerinin azap görmesi onların yanında temessül eder. İşte bu durum, bu azap verici suretlerin haşır alanında indirilmesini hazırlayıcı olur.

Malın boyuna dolanan zehirli yılan şeklinde temessül etmesiyle, dağlama levhaları şeklinde temessül etmesi arasındaki fark şundandır: Birincisi, genel mal sevgisinin kendisine galebe çalması halinin temessülüdür. Bu durumda malın sureti tek bir şey olarak temessül eder; mal sevgisinin kendisini sarması da, son derece zehirli yılanın etrafına dolanması ve avurtlarından yakalayarak sokması suretinde eza görmesi şeklinde temessül eder. İkincisi ise, bizzat biriktirdiği altın ve gümüşlere yönelik tutkusunun, onu saklamak için katlandığı zahmetlerin temessülüdür. Fikrî kuvveleri biriktirdiği paracıklarımn sûretleriyle dolar ve bunun sonucunda da, o suretler tam ve azap verici bir şekilde temessül eder. [428]

Cömert Allah'a Yakındır:

Rasûlullah (s,a.) şöyle buyurmuştur:

"Cömert, Allah'a yakındır, cennete yakındır, insanlara yakındır, ateşten uzaktır; cimri ise Allah'tan uzaktır, cennetten uzaktır, insanlardan uzaktır, ateşe yakındır. Muhakkak cömert bir cahil, Allah Teâlâ'ya cimri bir âbidden daha sevimlidir.[429]

Cömertin Allah'a yakın olması, onu tanımaya ve O'nunla arasındaki perdeyi aralamaya yetenekli olmasıdır. Cennete yakın olması, melekî yönüyle bağdaşmayan müptezel davranışları atmaya ve böylece hayvanı yönünün melekî gücün güdümüne girmesini temine yetenekli olmasıdır. İnsanlara yakın olması da, onların sevgisini kazanması, onların kendisiyle münakaşaya girmemeleridir. Zira nizaların altında hep cimrilik vardır. Rasûlullah (s.a.), bu manayı şöyle ifade etmiştir:

"Cimrilikten sakının; çünkü cimrilik, sizden öncekileri helak etmiştir. Onları aralarında kan dökmeye ve dokunmazlıklarını çiğnemeye sürüklemiştir. [430]
Cömert cahilin, cimri âbidden üstün olması, insan tabiatının bir şeyi kolayca yapabilmesi halinin, o şeyi zoraki yapmasına nis-betle daha kâmil ve üstün olmasındandır. [431]

İnfâk Ve Cimriliğin Hakikati:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"İnfâk edenle, cimrilik edenin misali, üzerlerinde demirden zırhlar bulunan ve elleri memeleriyle köprücük kemiklerine doğru sıkıştırılan iki adam gibidir. Cömert her sadaka verdikçe, zırhı genişler; o derecede ki parmak uçlarını bile kaplar, izini Örter. Cimri, bir sadaka vermek istedi mi zırhı büzülür ve her halkası yerini alır. [432]
Bu hadiste, infâk ve cimriliğin hakikat ve ruhuna işaret vardır. İnfâk için gerekli olan şeyler insanda bulunduğu zaman, insan onu yapmak istediğinde eğer cömert ve semahat sahibi bir nefse sahipse hemen ruhanî bir açılma ve mala karşı bir hücum hali hasıl olur. O anda gözünde mal çok değersiz, hakir bir hal alır ve bunun sonucunda harcaması kolaylaşır; hatta bundan bir ferahlık bile duyar. Bu özellik, nefsin, kendisinde yer etmiş behîmî müpte-zel davranış kalıplarından kendisini kurtarabilmesi için temel dayanak mahiyeti taşır. Eğer cimri ise, nefsi mal tutkusu içinde kendisini kaybeder ve gözünde malın güzelliği canlanır, kalbini onun tutkusu istila eder ve kendisini ona vermeden edemez. İşte bu Özellik de, nefsin müptezel davranış kalıpları bataklığına batması, onlarla sarmaş dolaş olması için temel mahiyeti taşır. Bu izahtan sanırız, "Cennete hiçbir hilekâr, hiçbir cimri ve hiçbir yaptığını başa kakıcı giremez. [433] hadisinin manası da anlaşılmış olur.[434]

Cimrilik Ve İman, Mü'minin Kalbinde Bir Arada Bulunmaz:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Bir kulun kalbinde cimrilik ve iman asla bir arada bulunamaz[435]
"Cennetin sekiz kapısı vardır; kim namaz ehlinden ise, namaz kapısından çağırılır, kim cihad ehlinden ise, cihad kapısından çağırılır, kim sadaka ehlinden ise, sadaka kapısından çağırılır, kim oruç ehlinden ise Reyyân kapısından çağırılır.[436]
Bil ki: Cennetin hakikati, nefsin, üzerine inen hoşnutluk, uygunluk ve itminan hali sebebiyle rahatından ibarettir. Nitekim bu manada Allah Teâlâ cennetlikler hakkında, "Allah'ın rahmeti içindedirler; onlar orada ebedi kalıcıdırlar. [437]zıddı durumda olanlar hakkında da, "Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların la'ne-ti onların üzerinedir. Onlar ebediyen la'net içinde kalırlar. [438] buyurmuştur.[439]

Nefsin, Hayvani Zulmetlerden Cennete Çıktığı Kapılar:

Nefsin, hayvanı zulmetlerden cennete çıkışı, ancak melekî yönünün üstün, hayvanı yönünün de yenik düştüğü huy yoluyla olur. Bu çıkış kapılarım şu şekilde sıralamak mümkündür:
1. Huşu ve taharet kapısı: Bazı nefisler, huşu ve taharet huyunda melekî gücün üstün olması şeklinde yaratılmış olur. Bu özellikteki nefis, namaza düşkün olur ve ondan büyük bir nasibi bulunur.
2. Semahat kapısı: Yahut üstünlük semahat huyunda olur. Bu özellikteki nefis, sadaka vermeye, kendisine zulmedeni affetmeye, izzeti nefis sahibi olmakla birlikte mü'minlere karşı mütevazi davranmaya düşkün olur ve bundan büyük bir nasip sahibi olur.
3. Şecaat kapısı: Yahut üstünlük şecaat huyunda olur, kulların ıslâhı için gerekli olan düzenlemeler o huy sahibine ilham edilir. Bu huyda olan nefis, cihada düşkün olur ve bundan büyük bir paya sahip olur.
4. Riyazet kapısı: Yahut (güçleri) uyuşmaz olan nefislerden olur ve bu durumda ilham ya da tecrübe yoluyla, nefsin hayvani gücünün oruç ve itikâfla kırılmasının kendisini hayvani karanlıklardan kurtaracağını öğrenir. Sonra bunu duyma ya da ictihâd yoluyla bütün kalbiyle kabul eder ve gereğini yapar. Bunun sonucu olarak da Reyyân kapısından girmek suretiyle ameline uygun olarak mükâfatlandırılır.
Rasûlullah'ın (s.a.) hadisinde saymış olduğu kapılar, bu saydığımız huylar olmaktadır. Bunlara ek olarak şu kapılar vardır:
5. İlimde rüsûh sahibi olan ulemâ kapısı,
6. Bela, musibet ve yoksulluk ehli kapısı,
7. Adalet kapısı. "Yedi kişi vardır ki, Allah Teâlâ onları, hiçbir gölgenin olmadığı günde kendi gölgesinde gölgelendirir: Âdil devlet başkanı[440] hadisinin ifade ettiği mana budur. Bunun da alâmeti, o kişinin, insanlar arasını bulmaya çalışmaya çok arzulu olmasıdır.
8. Tevekkül ve uğursuzluğun terki kapısı.
Bu kapılardan her biri hakkında çok sayıda meşhur hadis vardır.
Kısaca, bu sayılanlar, nefsin Allah'ın rahmetine çıkması için açılmış kapılardır. Allah'ın yüce hikmeti, Allah'ın kulları için yaratmış olduğu cennetin, bu huylara karşılık olarak sekiz tane kapısının olmasını gerekli kılmıştır. Sabikînden olan kemâl sahipleri için, bu kapılardan iki, üç ya da dört... tanesi birden açılabilir ve onlar kıyamet gününde hepsine birden davet edilebilirler. Nitekim Rasûlullah (s.a.), Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) bu şekilde davet olunacağım müjdelemiştir.
"Kim, Allah yolunda bir şeyden bir çift infâkında bulunursa, o cennet kapılarından davet olunur. [441] hadisinin manası, bazı kapılarından

demektir. Önemine binaen, hususiyle zikredilmiştir. [442]

ZEKÂT MİKTARI

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Beş vesk[443] hurmadan daha azında zekât yoktur, beş ukiyye[444] gümüşten daha azında zekât yoktur, beş deveden daha azında zekât yoktur. [445]

Zekât Nisaplarındaki Hikmet:

Nisabın, tahıldan ve hurmadan beş vesk olarak belirlenmesi, bu miktarın en küçük bir ailenin bir yıllık ihtiyacını karşılayabilir miktarda olmasındandır. En küçük bir aile, eşlerden ve bir hizmetçi ya da bir çocuktan meydana gelir. Ya da buna yakın az sayıda olan kişilerden oluşur. Genelde bir insan, bir ntıl ya da bir müd yiyecek yer. Her biri günde bu kadar yediğinde nisap olarak belirlenen beş vesk, onlara bir sene boyunca yeter ve hesapta olmadık ihtiyaçları ya da ekmeklerine katık için ayrıca bir miktar da artar.

Gümüşten beş ukiyye olarak belirlenmesi ise, bu miktarın, fiyatların uygun olması halinde çoğu yerde en küçük bir aileye bir sene boyunca yeterli olmasındandır. Ucuzluk ve pahalılık bakımından normal olan coğrafî bölgelerdeki insanların âdetleri araştırıldığında, bu sonuç görülecektir.

Devede nisap beş olarak belirlenmiş ve bundan bir koyun zekât verilmesi istenmiştir. Aslında zekât, bizzat malın kendi cinsinden alınmalıdır ve nisap olarak belirlenecek sayı da önemli bir miktar olmalıdır. Buna rağmen devede nisabın beş olarak belirlenmesinin sebebi şudur: Deve, cüsse bakımından en büyük ve en yararlı hayvandır. Zira boğazlanıp eti yenebilir, binilebilir, sağılabi-lir, damızlık olarak saklanabilir, tüyü ve derisinden yararlanılabilir. Bazıları, az sayıda asil deve beslerlerdi ve bunlar bir sürü devenin yerini tutardı. O zamanlarda bir deve sekiz ilâ on iki koyuna eş değerde tutulurdu. Bu, pek çok hadiste görülmektedir. İşte bu yüzden beş deve, en az koyun nisabına eş değer tutulmuş ve beş deveye sahip olan bir kimsenin bir koyun zekât vermesi istenmiştir. [446]

Köle Ve Atlara Zekât Yoktur:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Müslümana, kölesi ve atı için zekât yoktur.[447] Bu hükmün gerekçesi, kölelerin üretilmek üzere edinilmesinin âdet olmamasındandı. Keza at da, pek çok bölgede çok sayıda bulunmaz, diğer mallar yanında önemi olmazdı. Bu itibarla nâmî (çoğalıcı) mallardan sayılmadı; olsa olsa ticaret için olabilirdi. [448]

Develerin Zekâtı:

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Amr b. Hazm (r.anhum) ve daha başka sahâbîlerden rivayet edildiğine, hatta müslümanlar arasında mütevâtir derecesine ulaşan uygulamaya göre, deve zekâtı şöyledir:

Her beş devede bir koyun.

Sayı yirmi beşe ulaştığında, otuz beşe kadar bir binti mahâd (iki yaşma girmiş dişi deve).

Otuz altıdan kırk beşe kadar bir binti lebûn (üç yaşma girmiş dişi deve).

Kırk altıdan altmışa kadar bir hıkka (dört yaşma girmiş dişi deve).

Altmış birden yetmiş beşe kadar bir ceze'a (beş yaşına girmiş dişi deve).

Yetmiş altıdan doksana kadar, iki binti lebûn. Doksan birden yüz yirmiye kadar, iki hıkka.

Yüz yirmiden fazla olması halinde her kırkta, bir binti lebûn; her ellide, bir hıkka.

Bu konuda asıl şudur: Verilecek develer, sürüye göre dağıtıldığında, küçük deve küçük sürüye, büyüğü de büyük sürüye karşı tutulmuş ve böylece adalete riayet edilmiştir. Deve sürüsü tabiri, Arap örfüne göre ancak yirmi deveden çok hakkında kullanılırdı. Rasûlullah (s.a.) bunu, zekât bahsinde yirmi beş olarak belirledi. Sonra her on deveye karşılık olmak üzere, develer için Araplarca son derece önemli olan yaş ilavesinde bulundu; her onbeş deve için ise sayı ilavesine gitti. [449]

Davar (Koyun Ve Keçi) Zekâtı:

Yine onların müstefiz derecesindeki rivayetlerinden gına göre davar zekâtı şöyledir:

Kırktan yüz yirmiye kadar bir koyun.

Yüz yirmi en fazla olması halinde, iki yüze kadar iki koyun.

İki yüzden fazla olması halinde, üç yüze kadar üç koyun.

Bundan sonra da her yüzde bir koyun.

Bu konuda esas şudur: Davar sürülerinden bazısı az, bazısı ise çok olur. Azı ile çoğu arasındaki fark büyük olur; zira davarın beslenmesi kolaydır ve herkes kendi gücüne göre davar malı besler. Bu itibarla Rasûlullah (s.a.), sürünün en az miktarım kırk sayısıyla, en çoğunu bu sayının üç katıyla belirledi. Sonra da her yüzde, bir koyun zekât verilmesini vacip kıldı ki, hesabı kolay olsun. [450]

Sığır Zekâtı:

Muâz (r.a.) hadisinden sahih olarak öğrendiğimize göre sığır zekâtı şöyledir:
Her otuz sığırda, bir erkek ya da dişi iki yaşına basmış dana (tebî ya da tebîa).
Her kırk sığırda, erkek ya da dişi üç yaşına basmış düve (müsinn ya da müsinne).

Sığır, deve ile koyun arasında yer alır; bu itibarla her ikisine olan benzerliği birden dikkate alınmıştır. [451]

Altın Ve Gümüş (Para) Zekâtı:

Yine müstefiz derecesine ulaşan hadislerden öğrendiğimize göre altın ve gümüş zekâtı şöyledir:
Gümüşte kırkta birdir. Bir kimsenin sadece yüz doksan dir-
hemi bulunsa, zekât düşmez. Zira, birikmiş para, en değerli maldır. Bu itibarla ondan zekât olarak verilecek oranın yüksek olması halinde insanlar zarar görürler. Dolasıyla onun zekâtı, diğer mallara nisbetle en az olmalıdır.
Altın da gümüş gibi işlem görür. O zamanlarda, bir dinar on dirheme eş değerde tutulurdu. Bu itibarla altın nisabı olarak yirmi miskal (dinar) belirlenmiştir. [452]

Ziraî Ürünlerin Zekâtı:

Yağmur suyu, kaynak suyu ile sulanan (ya da hüdayi nabit olan) ürünlerden öşür (onda bir) alınır. Masraflı sulama ile elde edilen ürünlerden ise yirmide bir oranında zekât alınır. Zahmeti az, ürünü çok olandan, verginin daha çok oranda alınması uygundur. Masraflı yapılan üretimden ise daha az oranda alınması gerekir.
Hurma ve üzümün yaşken tahmin yoluyla muhammen miktarın belirlenmesi hakkında, "Üçte birini bırakın; üçte birini bırakmazsanız, dörtte birini bırakın![453] buyurmasının hikmeti şudur: Mahsulün tahmin yoluyla belirlenmesinin meşru kılınması, üreticileri sıkıntıdan kurtarmak içindir. Çünkü onlar, üzüm ve hurmalardan koruk halde de, taze halde de; ham halde de, olgunlaşmış halde de yemek isterler. Bununla zekât tahsildarlarının da işi kolaylaştırılmış olur. Çünkü onlar, aksi takdirde mahsûlleri sahiplerinin yemesinden kolay kolay kurtaramaz. Tahmin yoluyla belirlemede yanılma olabilir. Zekâtta ise hafifletme yoluna gidilir Bu itibarla, üçte bir ya da dörtte birin terkedilmesi emredilmiştir.

Satmak için üretilen bir malı belirlemede kıstas, ancak kıymetidir. Bu itibarla, onların altın ve gümüşün zekâtına tabi tutulması gerekir. [454]

Definelerin Zekâtı:

Definelerin beşte biri, zekât olarak verilir. Çünkü bunlar, bir yönden ganimete benzer ve meccanen ele geçirilmiştir. Bu yüzden de zekâtı beşte bir gibi yüksek bir orandır. [455]

Fitır Zekâtı:

Rasûlullah (s.a.), köle hür, erkek kadın, küçük büyük her müslüman için bir sâ' hurma, ya da arpa fıtır sadakası verilmesini emretmişlerdir. Bir rivayette bir sâ' keş ya da kuru üzüm verilebileceği de belirtilmiştir. Verilecek miktarın bir sâ' olarak belirlenmesi, bu miktarın bir aileyi doyurabilecek kadar ve fakir için azımsanmayacak bir miktar olmasındandır. Öbür taraftan veren için genelde bir mutazarrır olma durumu da söz konusu değildir. Bazı rivayetlerde yer alan yanm sâ' buğday, bir sâ' arpa gibi kabul edilir. Çünkü o zamanlar buğday çok pahalıydı; ancak çok varlıklı kimseler yiyebilirdi ve yoksul yiyeceği değildi. Nitekim Zeyd b. Er-kam (r.a.), hırsızlık olayı ile ilgili olarak bunu belirtmiştir. Sonra Hz. Ali (r.a.) de şöyle demiştir: "Allah, size nimetini artırdıkça, siz de artırın."
Fıtır sadakasının, Ramazan bayramında verilmesinin gerekli kılınışı çeşitli gerekçelere dayanır. Bunlardan bazıları şunlardır:
i. Fıtır sadakası, Ramazan bayramının, Allah'ın nişanelerinden biri olduğu manasını pekiştirir.

ii. Oruçlular için arınma ve oruçlarını tamamlayıcı bir unsur anlamı taşır. Bu manada farz namazların sünnetlerine benzer. [456]

Ziynet Eşyalarının Zekâtı:

Ziynet eşyaları için zekât var mıdır? Bu konuda gelen hadisler, birbirinden farklı hükümler arzetmektedir. Ziynet eşyalarına "kenz" denilmez; öbür taraftan bunlarda kenz manası da mevcuttur. Böyle bir durumda ihtiyat gereği (zekâtını ödeyerek) ihtilâftan kurtulmaya çalışmak daha uygundur. [457]

ZEKÂT HARCAMA YERLERİ

Zekât harcama mahalleri konusunda asıl şudur: Ülke iki kısımdan oluşur:
1. Sadece nıüslümanların yaşadığı, başka unsurlardan hiçbir kimsenin olmadığı yerler. Bu gibi yerlerde vergi yükümlülüğünün az tutulması gerekir. Çünkü buraları, adamlar toplayıp, savaş halinde bulunmaya ihtiyaç göstermez. Çoğu kez, kamu yararını ilgilendiren işleri, bizzat yapacak kimseler

çıkar. Allah Teâlâ'nın iyilik yapanlara sevap vereceği vaadi, bu tür hayır işlerin gerçekleşmesi için bir saik olur ve bu tür hayır işlerini yapan insanlar, kendi harcamalarını kendi mallarıyla karşılarlar. Zira müslüman toplumunda, bu tür işleri yapacak kimseler mutlaka bulunur.
2. Başka unsurlarla karma olarak yaşanılan yerler: Bu gibi ülkelerde vergi konusunda sert tedbirler alınması gerekir. "Kâfirlere karşı çok şiddetli, kendi aralarında çok merhametlidirler.[458] âyetinin ifade ettiği anlam budur.
Bu tür bölgeler, çok sayıda asker tutmaya ve güçlü yardımcılara ihtiyaç gösterir, her türlü faydalı işleri yapmak üzere insanların görevlendirilmesini gerektirir ve bunların geçiminin beytülmai üzerine olması zorunludur.
İşte Rasûlullah (s.a.), her iki kısım için de hükümler koymuş, vergi toplanmasını harcamalara göre ayarlamıştır. İkinci kısımla ilgili olan bahisler ileride cihad bahsinde gelecektir. [459]

Harcama Mallan İki Kısımdır:

1. Faydası kamuya yönelik harcamalar için ayrılan mallar: Sadece müslümanların yaşamakta olduğu bölgelerde, devletin gelirlerinin esasını, harcama mahallerine uygun olarak iki tür mallar oluşturur:
i. Artık mâliki bulunmayan mallar: Mirasçısı olmaksızın ölen kimsenin terekesi, maliki bulunamayan kayıp hayvanlar, ilan edilmesine rağmen sahipleri çıkmayan buluntu mallar vb. gibi.
Bu tür malların, herhangi bir kimse için temlik anlamı içermeyen, yararı kamuya yönelik olan yerlere harcanması gerekir. Kanal açılması, köprü yapılması, mescid inşası, kuyular açılması, su yollarının yapılması ve benzeri şeyler bu kabildendir.
ii. Zekât malları: Beytülmalda toplanan zekât malları: Bunların ise, hak sahiplerine temlik yoluyla harcanması gerekir: "Şüphesiz ki sadakalar ancak fakirlere, yoksullara... aittir.[460] âyeti bu hususu belirtmektedir.
Özetle söylemek gerekirse, bu türden olan ihtiyaç alanları, her ne kadar çoksa da, onları üç ana bölümde toplamak mümkündür:
1. İhtiyaç sahipleri: Sâri' Teâlâ, bunları fakirler, yoksullar, yolda kalmışlar ve kendi menfaatleri için borçlanmış olanlar diye belirlemiştir.
2. Güvenlik görevlileri: Bunları da savaşçılar ve tahsildarlar olarak belirlemiştir.
3. Müslümanlar arasında mevcut olan ya da olması muhtemel bulunan fitneleri defetme harcamaları: Bu ya müslüman olup kâfirlerle işbirliği içerisinde olan zayıf müslümanlann, ya da müs-lümanlara zararı dokunan kâfirlerin mal ile satın alınmaları şeklinde olur. Bu türden olanların hepsine birden müellefe-i kulûb yani kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen kimseler denir. Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için birileri tarafından üstlenilen meblağ da bu fondan ödenir.
Bu fondan yapılacak ödeme şekli, hak sahiplerine nasıl taksim edileceği, kimden başlayacağı ve ne kadar vereceği konusu devlet başkanının takdirine bırakılmıştır.
İbn Abbâs'm (r.a.), zekât malıyla köle âzâd edilebileceği, zekâttan hacca gidenlere verilebileceği görüşü bilinmektedir, el-Hasen de aynısını söylemiş ve, "Şüphesiz ki sadakalar ancak fakirlere, yoksullara... aittir. [461] âyetini okuduktan sonra, "Bunlardan hangisine versen, yeterli olur," demiştir. Ebû'l-As da, Rasûlullah'm (s.a.) kendilerini hac için zekât develerine bindirdiğini söylemiştir.
Sahîftte şöyle gelmiştir:
"Hâlid'e gelince, siz Hâlid'e haksızlık ediyorsunuz. O, bütün zırhlarını ve savaş âletlerini Allah yolunda hapsetmiştir.[462]
Bu hadis iki şeye delâlet eder:
i. Vacip olan bir şeyin yerine, müslümanlar için daha hayırlı olan başka bir şeyin verilmesi caizdir,
ii. Hapis (vakıf), zekâtın yerini de tutar.
Buna göre, "Şüphesiz ki sadakalar ancak fakirlere, yoksullara... aittir.âyetindeki hasr ifadesi, münafıkların arzuları doğrultusunda harcanmasını istedikleri şeye nisbetle izafî olacaktır. [463] Nitekim âyetin yukarıdan aşağı doğru gelişi (siyak ve sibakı) de bunu göstermektedir. Bunun hikmeti şudur: İhtiyaçlar sonsuzdur, sırf müslümanlann yaşadığı İslâm bölgelerinde, beytülmalin zekât dışında fazla bir gelir kaynağı yoktur. Bu durumda, ülke/şehir halkının ihtiyaçlarının karşılanması için mutlaka harcama mahallerinin genişletilmesi gerekmektedir. [464]

Sadakalar, Malın Kiridir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ki bu sadakalar, ancak insanların kirleridir. Bunlar ne Muhammed'e helâl olurrue de Muhammed'in ailesine. [465]
Sadakalann, insanlann kiri olması, günahlan temizlemiş, be-lalan uzaklaştırmış olmasından ve bu konuda kula fidye sayılma-sındandır. Bu, Mele-i alâ sakinlerinin idraklerinde, sanki öyley-miş gibi temessül eder. Aynen zihnî, lâfzı ve yazıya ait suretlerin, karşılık tutulan hârici şeye ait varlıklar olarak temessül etmesi gibi. Bu bizce teşbihi varlık olarak isimlendirilir. Bazı yüce nefisler, sadakalarda bir tür zulmet olduğunu idrak eder. Aziz pederim Kuddise sirruh! kendisiyle ilgili olarak bu kabil çok şey anlatırdı. Nasıl ki salâh ehli, zina ve pis organlann adını ağızlanna almaktan hoşlanmazlar, güzel şeylerin adını anmayı severler ve Allah'ın ismini tazim ederlerse, sadakalan da insanların kiri olarak algılarlar ve ondan hoşlanmazlar. [466]

Zekât Malı, Muhammed (S.A) Ailesi İçin Aşağılayıcıdır;

Sonra, insanın herhangi bir mal ya da hizmet karşılığı olmaksızın elde ettiği mal, tazim amacıyla da kendisine takdim edilme-mişse bir tür züldür

ve aşağılayıcıdır. Bu durumda mal sahibinin o kimse üzerinde üstünlüğü ve minneti bulunur. Nitekim Rasûlul-lah'ın (s.a.), 'Veren el, alan elden üstündür.[467] hadisi bu manayı ifade eder. Dolayısıyla bu yoldan mal elde etmek, kazanç yollan arasında en kötüsüdür; böyle bir yol, dinde önemli yeri olan pâk ve temiz kimselere yakışmaz.
Bu hükümde başka bir sır daha vardır. O da şudur: Rasûlul-lah (s.a.), eğer sadakayı kendisi için almış olsaydı ve bunu, çıkarları kendi çıkarı sayılacak yakınları için caiz kılsaydı, o zaman töhmet altında kalırdı ve hakkında hiç de olmadık şeyler söylerlerdi. İşte Rasûlullah (s.a.), bu hükmü koymak suretiyle bu yolu kapatmıştır. Bunun sonucunda zekât, bölgenin zenginlerinden alınan ve fakirlerine harcanan bir mal olmuştur. Böylece İslâm, toplumda bulunan fakir ve muhtaçları kollamış, onları hayra yaklaştırmak, serden de kurtarmak istemiştir. [468]

Zekât, Ancak Zaruret Halinde Helâl Olur:

Zekât, aşağılayıcı, horlayıcı, mürüvveti zedeleyici bir mahiyet taşıdığından, Rasûlullah (s.a.) bu konuda zaruret olmadıkça zekât alınmamasını ısrarla istemiştir. Sonra insanlar zekât almaya alışırlar, bundan geri durmazlar ve mallarını bu yolla çoğaltma gibi bir eğilime girerlerse, bu durum onların tembelleşmelerine ve mutlaka olması gereken kazanç yollarının ihmaline ya da azalmasına sebep olur, bunun yanında haksız yere malı olanlara verilmesi halinde gerçek muhtaçların zor durumda kalmaları sonucunu doğurur. İşte bu yüzden ilâhî hikmet, zekâttan geri durulması gereğinin, insanların gözü önünde iyice yer edecek biçimde ifade edilmesini gerektirdi. Böylece zaruret olmadıkça hiçbir kimsenin zekât malına yönelmemesi sağlanmış olacaktı. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her kim, malını artırmak için insanlardan dilenirse, o yüzünde yara bere, ya da yiyeceği cehennemden bir taş (kor) parçası olur. [469]
Bunun sırrı şudur: İnsanlardan dilendiği şeyler sebebiyle duyacağı elem, eline kor aldığı, ya da kızgın taş yuttuğu zaman nasıl acı duyacaksa, o şekilde temessül eder. İnsanlar arasında zillet içerisinde olması, yüzünün suyunu dökmesi de, ona en yakın olan yüzün yara bere olması şeklinde temessül edecektir. [470]

İhtiyaç Anında İsteme Helâl Olur:

Malına âfet isabet eden kimsenin, geçimini yoluna koyuncaya kadar dilenmesinin helâl olacağı belirtilmiştir. [471]

Dilenmeyi Haram Kılan Malın Ölçüsü:

Dilenmeyi haram kılan zenginlik Ölçüsünün miktarı hakkında iki rivayet vardır::
i. Bir ukiyye ya da elli dirheme sahip olmak.
ii. Sabah ve akşam yetecek kadar yiyeceğe sahip olmak.
Bu konudaki hadisler, bize göre çelişki arzetmemektedir. Çünkü insanlar, durumları itibariyle farklıdırlar. Her insanın bir kazanç yolu vardır ve onsuz yapamaz, bir başka yola baş vurma imkânı da olmaz. Buradaki imkândan maksadım, şehir/ülke yönetimini konu alan ilimlere ait bir terim olan imkândır; yoksa nefis terbiyesini konu alan ilme ait bir terim olan imkânı kastetmiyorum. Bir sanat icrasıyla hayatını kazanan kimse, o sanatın yapıldığı âletleri olmadıkça dilenebilir. Ziraatle uğraşan kimse ise, ziraat âletlerini buluncaya kadar dilenmek için mazurdur. Ticaretle hayatım kazanan kimsenin, mal buluncaya kadar; rızkını cihâd yoluyla elde eden kimse de ganimet elde edinceye kadar dilenmede mazurdur. Nitekim Rasûlullah'm (s.a.) ashabı böyle farklı farklı durumdaydı. Bu durumda olanlar için dilenmeyi haram kılıcı mal miktarı bir ukiyye ya da elli dirhemdir.
Bazıları da vardır ki, çarşı pazarda hamallık yaparak, yahut odun toplayıp satarak ya da benzeri şeyler yaparak rızkını gündelik kazanır. Bu durumda olan insanlar için miktar ise, sabah akşam karınlarını doyuracak kadar bir mala sahip olmalarıdır. [472]

İstemekte/ Dilencilikte Israr Etmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"istemekte ısrar etmeyin! Vallahi sizden biriniz benden bir şey ister de, razı olmadığım halde benden bir şey koparırsa, verdiğim malın asla bereketini görmez.[473]
Bunun hikmeti şudur: Mele-i a'lâya katılmış olan nefislerde, hoşnutsuzluk ve rıza gibi zihnî suretler, müstecâb dua mesabesinde olur. [474]

Bereketin Manası Ve Hakikati:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Hakikaten şu mal yeşil ve tatlıdır. Dolayısıyla onu her kim gönül zenginliği ile alırsa, o malda kendisine bereket verilir. Her kim de, ona göz dikerek alırsa, o malda kendisine bereket verilmez ve yiyip yiyip de doymayan kimse gibi olur. [475]
Bir şeyin bereketi çeşitli şekillerde olur: Bunun en alt mertebesi nefsin mutmain, kalbin huzur içinde olmasıdır. Meselâ, ellerinde yirmişer dirhem olan iki adamı ele alalım. Bunlardan biri fakirlikten korkmakta, diğeri ise böyle bir korkudan uzak, umut üzere olmaktadır.
Bereketin diğer şekli, malı daha yararlı bir şekilde kullanmadır. Meselâ, ellerindeki mal miktarı aynı olan iki adamı düşünelim. Bunlardan biri,

malını ihtiyacını giderecek ve ondan yararlanacak şekilde yerli yerince harcamayı başarmıştır. Diğeri ise, malını gereksiz yerlere harcayarak ziyan etmiştir.
Bu sözünü ettiğimiz bereketi, duanın celbi gibi, hey'et-i nefs celbetmiş olur.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, iffetli olmak isterse, Allah onu afif kılar. [476]

Hadis, bu tür nefsânî hallerin elde edilmesinde, azim sahibi olmanın ve himmeti bir noktaya toplamanın büyük etkisi olduğuna işarettir. [477]

ZEKÂTLA İLGİLİ ÇEŞİTLİ KONULAR

Tahsildar Ve Toplayıcıya Vasiyet:

Sonra, insanların zekâtlarını tahsildarlara gönül hoşnutluğu ile teslim etmelerinin öğütlenmesi gerekmiştir. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sadaka memuru size geldiği zaman, sizden razı olarak ayrılmalıdır.[478]
Bu, zekâtta güdülen nefse yönelik maslahatın gerçekleşmesi içindir.
Sonra, tahsildarların zulüm ettiğini ileri sürerek, zekât vermekten kaçınmak gibi bir mazeret kapısı bırakmamak için şöyle buyurmuştur:
"Tahsildarlar size geldiklerinde, onları iyi karşılayın ve yapmak istedikleri şeyle kendilerini baş başa bırakın. Eğer insaflı davranırlarsa, bu kendi lehlerine; yok zulmederlerse bu da kendi aleyhler inedir. [479]

Bu hadisle, "Kimden fazla istenirse, vermesin! [480] hadisi arasında bir farklılık yoktur. Zira zulüm iki türlüdür:
i. Nass tarafından hükmü açıklanan zulüm; o takdirde vermez.
ii. îctihâda mahal olan, farklı değerlendirmelere konu olabilen zulüm. Mazeret kapısının kapatılması, bu türden olan hakkındadır.
Sonra, zekât tahsildarlarına da öğütte bulunmak ve zekâtları toplarken haddi aşmamalarını, insanların mallarının en iyilerini almamalarını, asla zimmete mal geçirmemelerini tembihlemek gereği ortaya çıkmış ve böylece durum dengelenmiş ve beklenen maksadın tam olarak gerçekleşmesi amaçlanmıştır.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Canım elinde olana yemin ederim ki, ondan bir şey alırsa, mutlaka kıyamet gününde onu boynunda taşıyarak gelir; eğer deve ise böğürtüsüyle.[481]
Bu hadisin sırrı, zekât vermeyenler, mal sahiplerinin zekât vermemek için tutunabilecekleri mazeret kapılarının kapatılması hakkında verdiğimiz izahlardan anlaşılacaktır.

Zekât konusunda, az zekât vermek için ayrı sürülerin birleştirilmesi, bir arada olanların ayrılması gibi yola başvurulması da yasaklanmıştır. [482]

Sadaka, Vasiyetten Hayırlıdır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kişinin hayatında iken bir dirhem tasaddukta bulunması, Ölümü anında yüz dirhem sadaka vermesinden daha hayırlıdır. [483]

"Ölümü anında sadaka veren yahut köle âzâd eden kimse, doyduktan sonra hediyede bulunan gibidir. [484]
Bunun sırrı şudur: Kişinin ihtiyaç duymadığı ya da kendisi için ihtiyaç duymayacağını düşündüğü bir şeyi infakta bulunması, nefsin sehâvetinden kaynaklanan bir davranış olmadığından, önemi yoktur. [485]

Sadaka Değerinde Olan Fiiller:

Sonra Rasûlullah {s.a.), cimriliği giderecek, yahut nefsi olgunlaştıracak veya toplumu kaynaştıracak fiillerin beyan edilmesine ihtiyaç duydu ve bu gibi fiilleri, sadaka değerinde kıldı. Böylece onların, sonuç itibariyle sadaka ile müştereklik arzettiklerine dikkat çekmiş oldu. Bu meyanda meselâ şöyle buyurmuştur:
"İki kişinin arasında adaletle hükmetmen bir sadakadır. Hayvanına binmek isteyen kimseye yardım ederek, hayvanına bindirmen yahut eşyasını hayvana yüklemen bir sadakadır. Güzel söz bir sadakadır. Namaza giderken attığın her adım bir sadakadır. Her tehlîl, her tekbîr, her tesbîh bir sadakadır. [486]

Dünyada İken Yapılan İyiliklerin Karşılığı, Benzer Şekilde Verilir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Herhangi bir müslüman, bir çıplak müslümanı giydirecek olursa, Allah da onu cennet giysilerinden giyindirir. [487]Daha önce de zikrettiğimiz üzere, misâl âleminin karakteristik özelliği, manaların ancak en yakın suret üzere şekillenmesini gerektirmesidir. Meselâ yedirmede, yemek sureti

vardır. Olaylarla, rüyada görülen suretler arasında, manaların cisimler suretinde temessülünde ibret alınacak bir durum vardır. Bu noktadan hareketle, Rasûlullah'ın (s.a.), Medine vebasını niçin kara bir kadın şeklinde gördüğünü anlayabilirsin. [488]

Yakınlara Tasaddukta Bulunmak Daha Üstündür:

Sonra insanlardan bazılarının kendi aile ve yakınlarını ter-kettikleri, onlara gereken ilgiyi göstermedikleri, buna karşılık uzak kimselere tasaddukta bulundukları görülür. Bu durum, yakınlarını ihmal durumuna götürür. Bu, bir tür davranış bozukluğudur ve kendi yakınlarıyla kaynaşmayı terketmektir. İşte bunun için, bu kapının da kapatılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu meyanda olmak üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allah yolunda infâk ettiğin bir dinar, köle âzâdı için infâk ettiğin bir dinar, bir fakire sadaka olarak verdiğin bir dinar, ailene sarfettiğin bir dinar vardır. Bunların sevap itibariyle en büyüğü, ailene sarfettiğindir. [489]

"En üstün sadaka, zenginlikten verilen sadakadır. Bakmakla yükümlü olduğun kimselerden başla! [490] hadisiyle, hangi sadakamn daha üstün olduğu sorusuna verdiği, "Yoksulun verdiği sadakadır. Bakmakla yükümlü olduğun kimselerden başla![491]şeklindeki cevap arasında bir farklılık yoktur. Çünkü her birinin, ayrı bir mana ya da yöne hamledilmesİ imkânı vardır. Hadiste sözü edilen zenginlik, mal zenginliği değil; gönül zenginliğidir veya aileye yeterli olacak kadar malı olan kastedilmektedir. Veya şöyle de diyebiliriz: Zengin olan kimsenin sadakası, malı hakkında en büyük bereket sebebidir; yoksul olduğu halde sadaka vermek ise, cimrilik duygusunu en iyi izale eden bir davranıştır. Bu izah, teşrî kanunlarına son derece uygundur. [492]

Güvenilir Hazine Memuru:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Aldığı emri infaz eden, topladığını gönül hoşluğu ile tastamam veren ve teslimine memur olduğu şahsa teslim eden güvenilir müslüman hazine memuru, iki sadaka verenden biridir. [493]
Yapması gereken şeyi yerine getirmesi, ona muhalefetten kaçınması ve bütün bunları gönül hoşluğu ile yapması, o kimsenin nefsinin sehâvetine delâlet eder; gönül hoşluğu, tam ödemesi, nefsinin yakın üzere olması da bunun belirtileri olur. Bu yüzden o kişi, sadakayı veren gerçek kişiden sonra ikinci defa veren olarak nitelenmiştir[494].

Kadının Sadaka Vermesi Ve İnfâkta Bulunması:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kadın, kocasının kazancından onun emri olmaksızın infâkta bulunduğunda, ona infâk ettiği şeyin sevabının yarısı vardır. [495]
Veda haccında da şöyle buyurmuştur:
"Kadın, kocasının izni olmadan onun evinden hiçbir şey infâkta bulunmasın! Yiyecek de mi?" diye soruldu. "O, bizim en değerli malımızdır."buyurdu[496]
Bir kadın şöyle dedi: "Biz, babalarımız, oğullarımız ve eşlerimiz üzerine yüküz. Onların mallarından bize ne helâl olur?" Rasûlullah (s.a.) şöyle cevap verdi: "Taze olanı[497] yersiniz ve hediye de edersiniz. [498]
Bu hadisler arasında çelişki yoktur. Çünkü birinci hadis, umumen ya da delâleten emredip, husûsen ya da sarahaten emret-memiş olduğu şey hakkındadır. Bu durumda iken koca sadakada bulunmaz; kadın sadakada bulunduğunda koca onun bu yaptığını kabul eder. Kadının, kocasının malı üzerindeki tasarruf hakkı, ancak örfe uygun olması halinde caiz olur. Bunda adamın malının değerlendirilmesi manası da vardır; meselâ yaş hurmaların hediye edilmemesi halinde çürümesi ve ziyan olması gibi. Başka türlü hareket etmesi ise, yiyecek de olsa caiz değildir. [499]

Sadakadan Dönmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sadakandan dönme; zira sadakasından dönen, kusmuğuna dönüp onu yiyen gibidir[500]
Bunun sebebi bence şudur: Sadaka veren kimsenin, sadaka olarak verdiği şeyi satın almak istemesi halinde, onun hakkında müsamaha gösterilir, yahut da kendisi müsamaha edilmesini ister. Bu, o miktar hakkında sadakasının bozulmasına sebep olur. Çünkü sadakanın özü, kalbin o malla olan bağlantısını kesmektir. Kendisine gösterilen müsamaha sebebiyle o malı geri almaya karşı kalbinde bir arzu bulunduğu zaman, sadakanın özü olan şey gerçekleşmez. Yine amelin işleniş şeklinin eksiksiz olması matluptur. Geri alınmasında ise, bunun bozulması vardır. Hicret edilerek ayrılman eski yurtta ölmenin kerahetinin sırrı da budur.
Allah'u a'lem! [501]

ORUÇ

Oruç, İnsandaki Hayvani Gücü Kontrol Altına Alır:

Hayvani gücün şiddetli olması, melekî gücün etkisini göstermesini engeller. Bu itibarla, hayvani gücün kontrol altına alınması için gerekli çabanın gösterilmesi gerekir. Hayvanı gücün çokluğunda, şiddetli oluşunda ve katmerleşmesinde etkin olan sebep, yemek İçmek ve şehvanî lezzetlere dalmaktır. Çünkü bu, normal öl-Çüde yemenin yapmadığı etkiyi yapar. Bu durumda, hayvanı gücü kontrol altına alabilmenin yolu, bu sebepleri azaltmaktır. Bunun içindir ki, melekî gücün etkisini göstermek isteyen herkes, çeşitli dinlere mensup olmalarına ve birbirlerinden uzak ülkelerde yaşamalarına rağmen, bu sebeplerin azaltılması üzerinde görüş birliği etmişlerdir. [502]

Oruç, Hayvanı Gücün, Melekî Güce Boyun Eğmesini Sağlar:

Sonra maksat, hayvânî gücü ortadan kaldırmak olmayıp, onu melekî gücün egemenliğine sokmak ve böylece onun verdiği ilham doğrultusunda hareket etmesini, onun rengini almasını sağlamaktır. Melekî gücün ise, onun müptezel karakterinin boyasına girmesine mani olmak, onun aşağılık davranış kalıplarının, aynen mührün muma şeklini vermesi gibi melekî güç üzerinde etkisini göstermesine imkân vermemektir. Bunu gerçekleştirebilmenin tek yolu da, melekî gücün bunun bilincinde olması ve bunu hayvânî güce telkin etmesi, ona öneride bulunması; onun da melekî güce boyun eğmesi ve ona karşı taşkınlık yapmaması, onun isteklerine karşı durmamasıdır. Bu devamlı olarak tekrar eder; beriki istekte bulunur, öteki boyun eğer ve öyle bir hal alır ki, artık alışkanlık kazanılır ve hayvanı güç hep melekî gücün emri altında olur. Melekî gücün bizzat bilincinde olduğu ve hayvânî güçten yapmasını istediği şeyler, öbürünün de ister istemez boyun eğmesi, ancak melekî gücün açılıp ferahlık duymasını (inşirah hali), öbürünün de büzülüp kabuğuna çekilmesini (inkibaz hali) sağlayacak bir şeyle [126] olur. Bu da, melekût âlemine benzemeye, ceberut âlemine ıttıla kesbetmeye çalışmak gibi şeylerdir. Bunlar, melekî gücün yapabileceği şeylerdir; hayvânî güç onlardan son derece uzaktır. Bunun bir başka yolu da, hayvânî gücün gereklerini,/haz aldıkları şeyleri ve azgınlığı anında arzu duyduğu şeyleri terketmektir.
İşte bunu sağlayabilecek tek şey, oruçtur. [503]

Orucun Belli Zamanlarda Tutulması:

Buna, insanların büyük çoğunluğu sürekli olarak devam edemez. Çünkü yerine getirilmesi gerekli önemli ihtiyaçları vardır; mallarla, eşlerle ilgilenmek gereklidir. Bu yüzden orucun belli bir zaman aralığıyla ve melekî gücün hayvânî güç üzerine egemenliğini sağlayacak, gereklerini dışa vuracak, daha öncesinden ihmal edilmiş şeylere keffâret olacak kadar yeterli bir miktarda olması gerekmiştir. Aynen, uzunca bir iple kazığa bağlı atın, sağa ve sola koşuşturması ve sonra bağlı olduğu yere dönmesi gibi olacaktır. Bu da, gerçek devamlılıktan sonra bir tür devamlılık sayılır. [504]

Orucun Miktarının Belirlenmesi Zorunluluğu:

Sonra, orucun miktarının da belirlenmesi gerekir. Aksi takdirde bazıları tefrit (gevşeklik) gösterir ve maksadı gerçekleştirme-yecek oranda oruç tutar, sonunda bir faydasını görmez. Bazıları da ifrata (aşırılık) kaçar ve işi, bedenini zayıf düşürecek, zindeliğini giderecek, nefsini yorgun argın düşürecek, kendisini mezara sokacak ölçüye vardırır. Oysa ki oruç, nefsânî zehirleri defetmek için kullanılması gereken bir panzehirdir; aynı zamanda insanî ruhun bineği olan beden için bir tür ceza manası taşır. Bu itibarla tam ölçülü kullanılması ve zaruret miktarınca takdir edilmesi gerekir. [505]

Yeme Ve İçmeyi Azaltmanın İki Yolu Vardır:

Yeme ve içmeyi azaltmanın iki yolu vardır:
i. Çok az miktarda yemek ve içmek,
ii. İki yemek arasını, mutat olan vakitten daha uzun tutmak.
Şeriatlarda muteber olan yol ikincisidir. Çünkü o, hafifletir, yorar ve açlık ve susuzluğu bilfiil tattırır, hayvânî gücü şaşkınlık ve dehşet içine sokar ve onun üzerinde gözle görülebilir bir etki yapar.
Birinci yol, yavaş yavaş zayıflatır ve komaya sokmadıkça insan etkisini duymaz. Hem birinci yol, ancak zorlama yoluyla genel teşrî altına alınabilir. Çünkü bu konuda insanlar gerçekten çok farklıdırlar; kimi bir rıtıl yerken, kimileri iki rıtıl yer. Birinci için yeterli olan miktar, ikincinin ölümü olabilir.
Yemekler arasını ayıran vakitlere gelince, Arap Acem ve normal iklimlerde yaşayan diğer insanlar, bu konuda müttefiktirler. Genelde bir gün ve gecede sabah ve akşam olmak üzere iki, ya da bir öğün yemek yerler. Bu durumda, akşama kadar bir öğün yemedikleri takdirde açlık etkisini kendilerinde gösterir. Böylesi az olan bir miktarın, ifasıyla yükümlü olanların takdirine bırakılması ve meselâ onlara, "Her biriniz, hayvânî gücünü kontrol altına alacak kadar yesin!" denmesi mümkün değildir. Çünkü böyle bir durum, teşrî ilkesine aykırıdır. [506]

Oruç Süresinin Uzun Olması, Nefsi Öldürür:

Şöyle bir söz vardır: "Kim, sürüyü kurda teslim ederse, zulmetmiş olur." Bu gibi şeyler, ancak haddizatında iyi olan şeyler için geçerlidir. [507]
Sonra, iki öğün arasındaki müddetin, üç gün üç gece gibi nefsi öldürücü ve onun kökünü kazıyıcı derecede uzun olmaması gerekir. Çünkü bu,

oruçtan beklenen şer'î amaca ters düşer ve insanların büyük çoğunluğu buna dayanamaz. Keza, imsakin zaman içerisinde tekrarlanması da gerekir ki, yeterli alıştırma yapılmış olsun ve boyun eğme gerçekleşsin. Aksi takdirde tek bir açlığın şiddetli de olsa hiçbir faydası olmaz. Bu durumda, nefsin Ölüm kertesine gelmeden kontrol altına alınmasının zabturapt altına alınması ve orucun tekrarının belirlenmesi konusunda, zeki aptal, şehirli bedevi herkesçe malum bulunan ve bütün insanlarca, yahut insanların büyük çoğunluğunca kullanılmakta olan miktarların ya da benzerlerinin esas alınması gerekecektir. Onların meşhurluğu ve herkesçe kabul edilmiş olması, onlardan yorgunluğu giderecektir. [508]

Orucun Tanımlanması:

Bu mülahazalar, orucun; "yeme, içme ve cinsî ilişkiden bir ay süresince tam gün boyunca el çekilmesi" şeklinde belirlenmesini gerektirmiştir. Çünkü bir gün boyunca olmaması, Öğle yemeğinin geciktirilmesi anlamına gelir. Geceleyin bir şey yenmemesi de zaten mutattır ve bir etkisi olmaz. Bir ya da iki hafta boyunca devam etmesi, süre az olacağından gerekli etkiyi yapmaz. İki ay gibi bir süre ise, normalin üstündedir ve gözlerin içine çökmesine, nefsin yorgun argın düşüp usanmasına sebep olur. Nitekim bizim, bu konuda sayılamayacak kadar çok müşahedelerimiz vardır.
Gün, fecrin doğuşundan başlar, güneşin batışına kadar uzar. Çünkü Arap hesap ve değerlendirmesine göre bu böyledir. Daha önce tutmakta oldukları Aşura orucunda da böyle yapmaktaydılar. Ay ise, hilâlin görülmesiyle başlar ve öbür hilâlin görülmesiyle sona erer. Çünkü Arap ayları böyledir; onlar, hesaplarını şemsî [129] aylara göre yapmazlar. [509]

Oruç İçin Belli Bir Ayın Seçimi:

İş, bütün insanların, Arap Acem tüm ulusların ıslâhına yönelik genel şer'î bir hüküm konulmasına geldiğinde, bu konuda zaman olarak belirlenecek olan ayın, insanların seçimine bırakılmaması gerekirdi. Çünkü o zaman herkes, kendisine oruç için kolay gelecek bir ayı seçerdi ve bu mazeret ve yükümlülükten sıyrılma çabası kapısını açar, emr-i bi'1-marûf ve nehy-i ani'l-münker kapısını kapatırdı, İslâm'ın en büyük ibadetlerinden biri olan orucun sönük kalmasına yol açardı.
Sonra müslümanlardan oluşan büyük kalabalıkların, aynı anda birbirlerini görecek şekilde belli bir şey üzerinde birleşmeleri, o şeyi severek yapmalarına yardımcı olur, yükümlülüğü kolaylaştırır ve şevkle yapmalarım sağlar. Yine onların bu birliktelikleri, halktan ve havastan olan herkes üzerine melekî bereketlerin inmesini sağlar, kemâl mertebesine ulaşmışlarının nurları, daha aşağı mertebede bulunanlarının üzerine akseder ve duaları, her taraftan onları kuşatır. [510]

Ramazan Ayı, Oruç İçin En Uygun Aydır:

Oruç için belli bir ayın belirlenmesi gerekince, bu ayın Ramazan olması taayyün eder. Çünkü Kur'ân bu ayda inmiştir, onun üstünlüğü hakkında ümmet-i Muhammed görüş birliği etmiş ve
ona dört bir elle yapışmışlardır, ileride de bahsedeceğimiz gibi büyük bir ihtimalle Kadir gecesi de bu aydadır.
En sonunda da orucun mertebelerinin beyan edilmesi gerekmiştir:
i. Orucun alt sınırı: Bu, zamanı olsun olmasın istisnasız herkes için tutulması zorunlu olan oruçtur; bu kadarı tutulmadığı zaman aslî meşruiyet hükmü çiğnenmiş olur.
ii. Tamamlayıcı mertebe: Bu sınır, ihsan mertebesine ulaşmışların yapacağı, sâbikûndan olanların tutunacağı kısmı oluşturur.
Alt sınır, Ramazan ayı orucunun tutulması ve sadece beş vakit namazın kılınmasıyla yetinilmesidir. "Kim yatsı ve sabahı cemaatle kılarsa, sanki geceyi ihya ederek geçirmiş gibidir.[511]hadisi bu doğrultuda gelmiştir.
İkinci mertebe ise, alt sınır üzerine hem nitelik hem de nicelik bakımından fazlalık içerir. Bunları Ramazan gecelerinin de ihyâsı, dilin ve organların da her türlü kötülüklerden tutulması, Şevval ayından altı, her aydan üç gün daha oruç tutulması, Aşura ve arife günleri oruç tutulması, Ramazan'm son on gününde itikâfa girilmesi gibi şeylerdir.
Giriş mahiyetinde arzettiğimiz bu bilgiler, oruç konusunda genel esaslar mesabesindedir. Bu girişten sonra artık, konuyla ilgili hadislerin açıklanmasına başlayabiliriz. [512]

ORUCUN FAZİLETİ

Cennet Kapıları, Ramazan'da Açılır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ramazan girdiğinde cennet kapıları bir rivayette rahmet kapıları açılır, cehennem kapılan kapatılır ve şeytanlar zincirlere vurulur.[513]
Bil ki: Bu fazilet, hiç kuşku yoktur ki müslümanlara nisbetle-dir. Zira kâfirler Ramazan'da daha şiddetli bir körlük, daha aşırı bir sapıklık içerisinde olurlar. Çünkü, Allah'ın nişanelerine karşı hürmetsizlikleri ay boyunca devam eder.
Müslümanlar oruç tutup, geceleri ihya edip, içlerinde kemâl sahibi olanlar nur denizlerine daldığında, duaları her bir taraftan kendilerini kuşattığında, nurları kendilerinden daha aşağı derecede olan diğer mü'minlere yansıdığında, onların üzerine inen bereketler, bütün İslâm toplumunu sardığında, her biri kendi kabiliye-tince kurtarıcı amellere koyulup, helak edici günahlardan sakındığında, kendileri için cennet kapılarının açılması, cehennem kapılarının da kapanması manası gerçekleşmiş olur. Çünkü cennet ve cehennem, aslında rahmet ve İânet demektir.
Sonra yeryüzü halkının, bir sıfat hakında ittifak etmeleri, Allah'ın cömertlik hazinesinden kendisine uygun düşecek şeyi celbeder; nitekim istiskâ

ve hac bahsinde buna değinmiştik.
Bu ayda, şeytanların zincirlere vurulması, meleklerin yeryüzüne yayılması manası da gerçekleşmiş olur. Çünkü şeytan, ancak kendisinden etkilenebilecek kimseler üzerinde etkin olur. Nefsin, şeytandan etkilenebilmesi de, hayvanı yönünün azgınlaşması haünde olur. Oysa ki onun bu gücü oruç sayesinde kırılmıştır. Melek ise, ancak kendisine yaklaşma kabiliyeti bulunan kimselere yaklaşır. Kişinin bu kabiliyeti de, melekî yönünün galebe çalması yoluyla olur; oruç sayesinde bu da gerçekleşmiştir.
Sonra Ramazan, büyük bir ihtimalle her hikmetli işin karara bağlandığı mübarek bir geceyi (Kadir gecesini) içinde bulundurur. Bu durumda misâl ve melekût âlemine ait nurların panldaması ve yeryüzüne yayılması; bunların zıddı olan zulmetlerin de dağılması hiç kuşkusuz söz konusu olacaktır. [514]

Ramazan'da Günahların Affedilmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim inanarak ve sevabını Allah'tan umarak Ramdkan orucunu tutarsa, geçmiş günahları affolunur.[515]
Çünkü bu ay, melekî gücün galip, hayvanı gücün de mağlup olacağı bir zamandır. Bu ay boyunca tutulan oruç, rıza ve rahmet deryasına dalmayı mümkün kılabilecek yeterli bir miktardır. Hiç kuşkusuz bu, nefsi bir renkten başka bir renge sokacak bir durumdur.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, kadir gecesini inanarak ve sevabını Allah'tan umarak ihya ederse, geçmiş günahları affolunur[516]
Çünkü tâatin, ruhaniyetin yayılması, misal âleminin hükümranlığının ortalığı kaplaması anında meydana gelmesi, başka zamanlarda olmadık biçimde nefsin üzerinde derin etki yapar. [517]

Orucun Sevabının Bir Sınırı Yoktur:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Ademoğlunun her iyi ameli on katından yedi yüz katına kadar sevaplandırılır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Bundan oruç müstesnadır; çünkü o benim içindir, onun mükâfatını da ancak

ben veririm; kulum şehvetini, yemeğini benim için terkediyor. [518]
iyiliğin, kat kat sevaplandırılmasının sırrı şudur: İnsan ölüp de, hayvanı gücün etkisi ortadan kalktığı ve ona uygun düşen lezzetlere arka çevirdiği zaman, melekî yönü ortaya çıkar ve tabiatıyla onun nurları parlar. Mücâzâtın sırrı da işte budur. Eğer amel iyi ise, melekî yönün ortaya çıkması ve kendisine uygun düşmesi sebebiyle onun azı, o zaman çok olur.
Orucun istisna adilmesinin sırrı ise şudur: Amellerin defterlere yazılması, her amelin, misâl alemindeki o adama has yeri itibariyle sureti tasavvur olunarak yazılır. Müvekkel melekler, oradaki suretten, beden perdesinden soyutlanması halinde kişiye ne ceza tertip edileceğini bir şekilde anlarlar. Biz bunu defalarca müşahede etmişizdir. Yine müşahede etmişizdir ki, yazıcı melekler, çoğu zaman amelin karşılığının ortaya çıkması konusunda durak-sarlar. Bu ameller, nefsin şehvetlerine karşı mücahede kabilinden olur. Zira amelin karşılığının bilinebilmesi için, onun sadır olmuş olduğu huyun miktarının bilinmesine gerek vardır. Onlar bunu zevk yoluyla tatmamışlardır; kalbe doğma (vicdan) yoluyla da bilmemektedirler. Hadiste geldiği üzere, keffâretler ve dereceler konusunda yazıcı meleklerin kendi aralarında tartışmalarının sırrı budur. Bu durumda Allah onlara ameli olduğu gibi yazmalarını ve karşılığını de kendisine bırakmalarını vahyeder. "...Kulum şehvetini, yemeğini benim için terkediyor.[519] buyruğu, orucun, insanın hayvanı yönü üzerinde bir tür azap etkisi olan keffâretler kabilinden olduğuna işarettir. Bu hadisin başka bir bâtınî anlamı daha vardır ki, ona orucun sırlarından bahsederken temas etmiştik; oraya bakınız. [520]

Oruçlunun İki Sevinci Vardır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Oruçlunun iki sevinci vardır; biri iftarı anındaki sevinci, diğeri de Rabbine kavuştuğu anki sevincidir. [521]
Birincisi, tabiî olup, nefsinin arzuladığı şeyi elde etmiş olmasındandır.
İkincisi ise ilâhîdir ve bu, cesed perdesinden soyutlanıp, üzerine yukarıdan yakın indiğinde, tenzih esrarının zuhuru için hazır hale gelmesi yönündendir. Nasıl ki namaz, sübûtî tecellî esrarının zuhuruna sebep oluyorsa, oruç da tenzih esrarının zuhuruna sebep olur. "Güneşin doğmasından önce ve güneşin batmasından Önce bir namaz kılmaya gücünüz yetiyorsa, bunu mutlaka yapın![522] hadisi namazla ilgili olarak bu manadadır. Konuyla ilgili daha başka sırlar vardır ki, onları açıklamaya bu kitabın hacmi müsait değildir. [523]

Oruçlunun Ağız Kokusu:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Yemin ederim ki, oruçlunun ağız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir. [524]
Bunun sırrı şudur: Tâatin eseri, tâate olan sevgiden dolayı sevimlidir ve misâl âleminde tâat yerine ikâme olunur (temessül). Rasûlullah (s.a.), oruç

sebebiyle meleklerin ferahlık duymasını ve Allah'ın o kuldan razı olmasını bir kefeye, insanoğullarınm nefislerinin, misk kokusunu koklamaları anında duydukları ferahlık ve sevinci de öbür kefeye koymuş, böylece insanlara gaybî sırrı apaçık gözleriyle görüyormuş gibi göstermek istemiştir.[525]

Oruç Kalkandır:

Rasûlullah şöyle buyurmuştur:
"Oruç bir kalkandır. Biriniz oruç tuttuğu bir gün olursa, o gün kötü söz söylemesin, kötü iş işlemesin ve şamata çıkarmasın. Şayet kendisine birisi söver yahut kavga ederse, 'Ben oruçlu bir kimseyim,' desin... [526]
Çünkü oruç, şeytanın ve nefsin şerrinden korur, insanı onların etkilerinden uzaklaştırır, aralarına girer. Bunun içindir ki, orucun kalkanlık manasının güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu da oruçlunun, dilini çirkin sözlerden koruması, şehevî fiillerden geri durmasıyla olur. Hadisteki, "kötü söz söylemesin, kötü iş işlemesin" ifadesi buna işaret eder. Saldırgan fiillerden geri durmakla olur. Hadisteki "şamata çıkarmasın" ifadesi de buna işaret eder. "Şayet kendisine birisi söverse" ifadesi, sözlere; "yahut kavga ederse" ifadesi fiillere işaret eder. "Ben oruçlu bir kimseyim, desin" ifadesinin, diliyle yahut kalbiyle olacağı söylenmiştir. Farz ve nafile ayırımı yapılarak diliyle ya da kalbiyle diyeceği de söylenmiştir. Hepsi de caizdir. [527]

ORUÇLA İLGİLİ HÜKÜMLER

Oruç, Hilâlin Görülmesiyle Başlar:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Hilâli görmedikçe oruç tutmayın; onu görmedikçe bayram da etmeyin. Şayet hava bulutlu olursa, onun miktarını hesap edin bir rivayette sayıyı otuza tamamlayın![528]
Oruç, kameri ayın görülmesi yoluyla belirlenmiştir. Kamerî ay ise, bazen otuz, bazen de yirmi dokuz çeker. Bu durumda havanın bulutlu olması sebebiyle ayın girip girmediği konusunda şüphe edilirse, takdir ya da sayının otuza tamamlanması esasına başvurulması vacip kılınmıştır.
Şeriatların dayandığı temel esaslardan biri, hükümlerin ümmî kimselere nisbetle açık ve munzabıt olan şeylere bağlanması, astronomi hesaplan gibi inceliklere dahnmamasıdır. Hatta şeriat, bu tür hesaplara dalınmasını gözardı bile etmiştir. Bu meyanda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Biz, ümmî bir ümmetiz; hesap kitap bilmeyiz. Ay şöyle, şöyle ve şöyledir. [529]
"İki bayram ayı noksan olmaz; Ramazan ve Zilhicce. [530]
Bu hadisin manası şudur:
i. Bu ayların ikisi birden noksan olmaz. [531]
ii. Gün hesabıyla eksik de olsalar, sevap bakımından otuz gün gibi tam sayılırlar.
Bu ikinci izah, teşrî ilkelerine daha uygundur. Hadisle Rasûlullah (s.a.), sanki herhangi bir kimsenin kalbine böyle bir şeyin gelmesine imkân vermemek istemiştir. [532]

Oruçta Nicelik Ve Nitelik Bakımından Aşırılık, İstenen Bir Şey Değildir:

Bil ki: Oruç konusunda önemli temel maksatlardan biri, aşırılık kapısını kapatmak, aşınlıkçılann ihdas ettikleri şeyleri reddetmektir. Çünkü bu ibadet şekli, yahudi, hıristiyan ve Arap âbidleri[533] arasında yaygın olarak mevcuttu. Onlar oruçtan asıl maksadın, nefsi kontrol altına almak olduğunu görünce, bu hususta aşınhğa kaçmışlar, ona nefsin kontrol altına alınması manasını aşan birçok şey eklemişlerdi. Bu ise, Allah'ın dinini tahrif etmek anlamına geliyordu. Bu ilaveler ya nicelik ya da nitelik bakımından oluyordu. [534]

Ramazan Orucunun Karşılanması:

Nicelik bakımından ilaveye örnek hakkında Rasûlullah {s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir veya iki gün oruçla Ramazan'ın önüne geçmeyin. Ancak bir adam, âdet edindiği bir orucu tutuyorsa, onu tutsun. [535]

Rasûlullah (s.a.), yine bu kabilden olmak üzere bayram gününde, yevm-i sekte[536] oruç tutmayı yasaklamıştır. Çünkü bu günlerle, Ramazan arasında fasıla yoktur. Aşınlıkçılar tarafından bu günlerde oruç tutulması bir yol edinildiği zaman, sonradan gelenler, onlan bu oruçlar üzerinde bulur ve nesiller boyunca bu böyle devam eder. Sonuçta dinde tahrif olur. Aşırılığa kaçılan yerlerden biri de, ihtiyat mahallerinin lâzım sayılmasıdır. Yevm-i şek de bu kabildendir. [537]

Oruç Vakti Uzatılmaz:

Rasûlullah (s.a.), nitelik bakımından aşınhğa kaçılmamasım önlemek için visal orucunu yasaklamış, sahur yemeğini teşvik etmiş, sahurun geç, iftann ise hemen yapılmasını emretmiştir. Bunlann hepsi, aşırılıktır ve cahiliye kalıntılanndandır.

"Şaban yarı olduğu zaman oruç tutmayın.[538] hadisiyle, "Ra-sûlullah'ı (s.a.) peşi peşine iki ay oruç tutar görmedim; Şaban ve Ramazan hariç.[539] şeklindeki Ümmü Seleme (r.a.) hadisi arasında bir farklılık yoktur. Çünkü Rasûlullah'm (s.a.), insanlara emretmediği şeyi kendisi için yaptığı olurdu.

Bunların çoğu, sedd-i zerîa ve küllî mazinnelerin[540] dikkate alınması gereği kabilindendir. Rasûlullah (s.a.), bir şeyi yerli yerince kullanmama, ya da riayet edilmesini emrettiği haddi aşarak bedeni yıpratacak ve nefsi bıkkınlık altına sokacak bir kerteye ulaşmak gibi bir ihtimalden emindi. Başkaları ise, bundan emin değildir. Dolayısıyla onlar, bu gibi konulann şeriat tarafından belirlenmesine ve aşınhğa yol açacak kapılann kapatılmasına muhtaçtırlar. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.), başkalanna dört hanımdan fazlasıyla evlenmeyi yasaklarken, kendisine dokuz ve daha fazlasını helâl görmüştür. Zira, yasağın illeti, zulme imkân verilmemesidir. [541]

Ramazan Hilâlinin Sübutu:

Sonra hilâl, âdil ya da hali mestur olan bir müslümanın gördüğüne dair şehadetiyle sabit olur. Rasûlullah (s.a.), her iki suretle de amel etmiştir. Bir bedevi gelmiş ve: "Ben hilâli gördüm." demiştir. Rasûlullah (s.a.), ona, "Allah'tan başka tanrı olmadığına şehâdet eder misin?" demiştir. Adam, evet deyince, Rasûlullah (s.a.), "Muhammed'in, Allah'ın rasûlü olduğuna şehâdet eder misin?" demiş, adam yine evet deyince Rasûlullah (s.a.), Tâ Bilâl! İnsanlara yarın oruç tutmalarını ilân et!" diye emretmiştir. [542]

İbn Ömer (r.a.), kendisinin hilâli gördüğünü ve Rasûlullah'm (s.a.) oruç tuttuğunu haber vermiştir. [543]

Dinî mahiyet arzeden her konuda da hüküm aynıdır; çünkü bu konuda şahitlik, rivayete benzemektedir. [544]

Sahur, Berekettir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sahuryiyin; çünkü sahurda bereket vardır.[545]
Sahurda iki bereket vardır:
i. Biri, bedenin sağlıklı olmasını, zayıf düşmemesini sağlaması bakımındandır. Zira tam gün boyunca oruç tutmak zaten zordur. Bir de sahur yemeyerek bu süre katlanamaz.
ii. İkincisi, dinin korunmasına yöneliktir ve aşırılığa kaçılıp da dinin tahrife uğramasına meydan verilmemesini temin etmeyi amaçlar. [546]

İftarda Acele Etmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"İnsanlar, iftarı acele yapmaya devam ettikleri sürece hayır üzere yaşamaya devam ederler. [547]

"Bizim orucumuzla, ehl-i kitabın orucu arasındaki fark, sahur yemeğidir. [548]

Kudsi hadiste de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "En sevgili kullarım, iftarı acele yapanlardır. [549]
Hadisler, konunun, ehl-i kitapça tahrif edildiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla dinin korunması, onlara muhalefette bulunmak ve yaptıkları tahrifleri dışlamakla olur. [550]

Visal Orucu[551] Yasaktır:

Rasûlullah (s.a.), visal orucunu yasaklamıştır. Kendisinin de tutmakta olduğu hatırlatılınca şöyle buyurmuştur: "Hanginiz benim gibi olabilir? Şüphesiz ben gecelerim de Rabbim beni doyurur ve içirir; (siz ise öyle değilsiniz ki). [552]
Bence visal orucunun yasaklanması iki sebepten dolayıdır:
i. Orucun, daha önce de açıkladığımız gibi nefsin öldürülmesi noktasına varmamasını temin etmek,
ii. Dinin tahrifine fırsat vermemek. Rasûlullah (s.a.), ilâhî teyide mazhariyeti sebebiyle, nefsinin bu yüzden bitap düşmeyeceğini, dolayısıyla visal orucunun kendisi için bir mahzur teşkil etmeyeceğini belirtmiştir. [553]

Oruca Niyet:

"Fecirden önce oruç tutmaya niyet etmeyen kimsenin orucu yoktur.[554] hadisiyle, sabahleyin yiyecek bir şey olmadığını öğrenince, "Öyleyse ben oruçluyum[555] buyurması arasında bir çelişki yoktur. Çünkü birincisi farz olan oruçlar, ikincisi ise nafile oruçlar hakkındadır. "Orucu yoktur" denilirken de, kastedilen şey, orucun kemalidir.
"Biriniz, tabağı elindeyken nidayı işittiği zaman, ihtiyacını giderinceye kadar onu bırakmasın!" hadisinde geçen "mda"dan maksat, özel nida yani Bilâl'in nıdasıdır. Bu hadis, "Şüphesiz Bilaf, [556] ezanı geceleyin okur; bu itibarla siz İbn Ümmü Mektûm okuyuncaya kadar yiyin, için!"[557] hadisinin muhtasarıdır. [558]

Hurma Ya Da Su İle İftar Etmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri iftar edeceği zaman, hurma ile iftar etsin; çünkü o berekettir. Bulamazsa su ile iftar etsin; çünkü o paktır. [559]
Tatlı, özellikle de açlıktan sonra, insan bedeninin arzuladığı bir şeydir ve ciğerlere iyi gelir. Arap tabiatı, hurmaya meyleder. Böyle bir arzunun beden üzerinde etkisi vardır. Hiç şüphe yoktur ki arzu ile alınan gıda, vücuda yararlı şekilde harcanır. Bu ise, bir tür berekettir. [560]

Oruçluya İftar Yemeği Vermenin Sevabı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, bir oruçluya iftar yemeği verirse veya bir gaziyi donatırsa, ona oruçlunun veya gazinin sevabı gibi sevap vardır. [561]
Bir oruçluya, oruçlu olduğu ve bu yüzden kendisine saygı gösterilmesi gerektiği inancıyla iftar yemeği veren kimse, bu haliyle bir sadaka işlemiş, oruca saygı göstermiş, tâat ehline iyilikte bulunmuş olur. Onun bu iyiliği amel defterine yazılırken, çeşitli yönlerden oruç manasını içeren bir suret halinde temessül eder; dolayısıyla da oruç sevabıyla mükafatlandırılır. [562]

İftar Anında Okunacak Dualar:

İftar dualarından olmak üzere şunlar gelmiştir:
1. "Zehebe'z-zama'u ve'btelleti'l-urûk ve sebete'l-etr inşâellak."
Manası: Allah'ın izniyle susuzluk gitsin, damarlar kansın, sevap hasıl olsun!
Bunda, insanın tabiatıyla ya da hem tabiatı hem de aklıyla hoş bulduğu hallere şükretme ifadesi vardır.
2. "Allahümme leke sumtu ve ala rızkıke eftartu."
Manası: Allahım, senin için oruç tuttum, senin rızkınla iftar ettim. Bunda, amelde İhlasın teyid edilmesi ve nimete karşı şükür ifadesi vardır. [563]

Sadece Cuma Günü Oruç Tutulmaz:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Hiçbiriniz cuma günü oruç tutmasın. Ancak ondan önce yahut sonra oruç tutarsa o başka.[564]

"Geceler arasından cuma gecesini nafile ibadet için tahsis etmeyin...! [565]
Bunda iki sır vardır:
i. Aşırılık kapısının kapatılması istenmiştir. Çünkü Sâri' Teâlâ, bu günü özel cuma namazıyla ayrıcalıklı kılıp, onun üstünlüğünü beyan edince, aşırılık yanlılarının bu gün hakkında ifrata düşmeleri ve namaza o günün orucunu da eklemeleri beklenir olmuştur.
ii. Cuma gününde bayram manasının gerçekleşmesi istenmiştir. Çünkü bayram, neşeli olma ve lezzetlerden yararlanma manasına gelir. Cumanın bayram kılınması, bu namazın, insanların zorlamaksızan kendi içlerinden gelerek katılmak isteyecekleri bir toplantı havasını almasını sağlar. [566]

Bayram Günlerinde Oruç Tutmanın Haramlığı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"İki günde oruç yoktur; fıtır ve kurban bayramı.[567]

"Teşrik günleri, yiyip içme ve Allah'ı zikretme günleridir. [568]

Bu hadisler, bayram manasının gerçekleştirilmesini, dindeaşırılığa ve ham sofuluğa düşmemek için dizginlerin tutulmasını istemektedir. [569]

Kadın, Kocasının İzni Olmadan Nafile Oruç Tutmaz:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kadının, kocası yanındayken, ondan izinsiz olarak oruç tutması helâl olmaz. [570]
Çünkü kocası yanındayken kadının oruç tutması, kocanın bazı haklarının kaybına sebep olur; oruç kadının cazibesini ve şuh halini gidereceğinden, kocanın sıkıntı duymasına sebep olur. [571]

Nafile Oruç Tutanın, Orucunu Bozabilmesi:

Rasûlullah'ın (s.a.), "Nafile oruç tutan kimse, kendi nefsinin emiridir; ister tutar, ister bozar. [572] hadisiyle, (güne nafile oruçla başlayan, ancak kendilerine bir yiyecek hediye edilmesi üzerine oruçlarını bozan) Hz. Aişe ve Hz. Hafsa'ya, "Yerine başka bir gün kaza edin!" buyurması[573] arasında bir çelişki yoktur. Çünkü birinci hadisi "...ister tutar, ister kaza etmeyi göze alarak bozar." şeklinçle takdir etmek, ikinci hadisteki kaza emrini de müstehaplığa yormak mümkündür. Çünkü insanın yapmaya karar verdiği bir şeyi yerine getirmesi, iç huzurunu sağlar. Yahut bu emrin, Rasûlullah'ın (s.a.) onların içlerindeki sıkıntıyı görmesi sebebiyle sadece onlara has olduğunu söylemek de mümkündür. Bu hadis Hz. Aişe'nin, hac esnasında hayız olması sebebiyle, Rasûlullah'ın (s.a.) diğer eşleri gibi hac ve umre ile değil de sadece hac ile döndüğüne ağlaması üzerine, Rasûlullah'ın (s.a.) onu kardeşi Abdurrahman ile Tenim'e gönderip umresini kaza ettirmesine benzemektedir. [574]

Oruçlunun Unutarak Yemesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her kim oruçlu iken unutur da, yiyip içerse, orucunu tamamlasın. Zira onu ancak Allah yedirmiş ve içirmiştir[575]
Kişinin oruçlu iken unutup yemesi içmesi halinde mazur görülmesinin sebebi, oruçlu olduğunu hatırlatıcı bir durumun olma-masındandır. Namaz ve ihram ise böyle değildir. Çünkü onlarda kıbleye karşı dönük olmak, dikişli elbiselerden soyutlanmış olmak gibi namazda ya da ihram halinde olduğunu hatrrlatıcı durumlar vardır. Dolayısıyla, oruç halinde iken unutan kimsenin mazur görülmesi yerindedir. [576]

Ramazan Orucunu Kasten Bozmak;

Ramazan ayında gündüzleyin karısıyla cinsel ilişkide bulunan kimseye Rasûlullah'ın (s.a.), bir köle âzâd etmesini[577] emretmesi hakkında şunları söyleyebiliriz:
Bu kişi, Allah'ın nişanelerine saygı perdesini yırtmış ve böylesi kötü bir işe cüret etmiştir. Onun bu cüretkârlığının sebebi de ifrat derecedeki bedenî arzusudur. Bu, keffâret olmak üzere son derece ağır bir tâatin vacip kılınması suretiyle, bu yaptığına karşılık verilmesini gerektirmiştir. Böylece bu ceza, hep gözünün önüne gelecek ve nefsinin azgınlığına kendisini kaptırmaması sağlanacaktır. [578]

Oruçlunun Misvak Kullanması:

Rasûlullah'ın (s.a.) oruçlu iken misvak kullandığını belirten hadislerle, "Yemin ederim ki, oruçlunun ağız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir, [579] hadisi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bu gibi sözler, sadece mübalağa ifade etmek için kullanılır. Sanki şöyle demiş gibidir: "Oruç öyle sevimlidir ki, oruçlunun ağız kokusu olsa bile, oruç yüzünden o bile sevilir." [580]

Yolcunun Oruç Tutması Ya Da Tutmaması:

Yine Rasûlullah'ın (s.a.), 'Yolculukta oruç tutmak, tâatten değildir; iftar edenler sevabı götürdüler.[581] hadisiyle, "Kimin bineği ve varmak istediği yere meşakkatsiz ulaşma imkânı varsa, nerede yetişirse orada Ramazan'ı tutsun. [582] hadisi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü birinci hadis, yolculuğun zor olması, zayıflığa ve bayılmaya sebep olması haline yöneliktir. Nitekim râvînin, "Kişi, eliyle kendisini gölgeliyordu" ifadesi bu gerekçeyi ifade eder. Yahut müslümanların güçlü, bunun için de mutlaka oruçsuz bulunmalarına ihtiyaç olduğu hale yöneliktir. Râvînin, "Oruç tutanlar düştüler, tutmayanlar ayakta kaldılar" ifadesi de buna işaret etmektedir. [583] Yahut, sefer halinde iken oruç tutmama ruhsatını çeşitli gerekçelerle iyi görmeyen kimseye yöneliktir.

İkincisi ise, yolculuğun kale alınacak bir meşakkatten ve zikrettiğimiz sebeplerden uzak olması haline yöneliktir.[584]

Oruç Borcu Olarak Ölen Kimsenin Durumu:

[585]

"Her kim üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse, onun namına velisi oruç tutar. hadisiyle, "Onun yerine, her gün karşılığında bir yoksulu doyursun! [586] hadisi arasında bir farklılık yoktur. Çünkü her ikisinin de yeterli olması caizdir. Bunda iki sır vardır:
i. Birincisi ölünün kendisine yöneliktir. Çünkü, bedenlerinden ayrılan nefislerin birçoğu, üzerine vacip olan ve bu yüzden sorgulanacağı yükümlülüklerden birinin yerine getirilmemiş olduğunu idrak eder ve bu sebepten elem ve ızdirap duyar. Bu duygu, üzerine bir hasret ve nedamet kapısı aralar. İşte bu gibilere duyulan şefkat, onun bu ifa edilmemiş yükümlülüğünün en yakını tarafından yerine getirilmesinin caiz olmasını gerektirmiştir. Velinin, o ameli ya da benzeri başka bir ameli onun niyetine yapması halinde, gösterdiği bu himmet kurbanlarda olduğu gibi ölü kişi hakkında fayda verir. Keza bir sadaka vermek niyetiyle ölüp de, bu arzusu velisi tarafından gerçekleştirilen kimsenin durumu da aynıdır. Ölü üzerine namaz kılınması bahsinde, ölüler için dirilere sadaka verilmesi sonucunda, ölünün bunu hissedeceğini söylemiştik. Aynı izah burası için de geçerlidir.
ii. ikincisi ise dinin korunmasına yöneliktir. Bu emir, orucun ne denli güçlü bir fariza olduğunu göstermekte, onun ölüm dahil hiçbir hal üzere düşmeyeceğini vurgulamaktadır. [587]

ORUÇLA İLGİLİ ÇEŞİTLİ KONULAR

Orucun Kemal Hali:

Bil ki: Orucun kemali, ancak iki şeyin varlığına bağlıdır:
i. Onun her türlü şehevî, hayvani ve şeytanî fiil ve sözlerden uzak tutulması. Çünkü bu gibi kötü fiil ve sözler, nefse müptezel huyları hatırlatır ve kötü davranışlara girmesi için onu kışkırtır.
ii. Orucu bozabilecek ya da ona davetiye çıkaracak her türlü şeylerden uzak durulması.
Birincisi hakkında Rasûlullah {s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Oruç bir kalkandır. Biriniz oruç tuttuğu bir gün olursa, o gün kötü söz söylemesin, kötü iş işlemesin ve şamata çıkarmasın. Şayet kendisine birisi söver yahut kavga ederse, 'Ben oruçlu bir kimseyim,' desin.[588]

"Kim, yalan sözü ve onunla amel etmeyi terketmezse, Allah Teâlâ'nın, onun yemesini ve içmesini terketmesine ihtiyacı yoktur. [589]
Hadisteki, olumsuzluk ifadesi, orucun kemâl haline yöneliktir.

İkincisi hakkında da, "Hacamat eden de, hacamat olan da orucunu bozmuştur."[590] hadisini örnek verebiliriz. Hacamat olan kimse, zayıf düşeceğinden, orucunun bozulmasına maruz kalabilir. Hacamat eden ise, kan alma aygıtını emerken karnına kan kaçmasından emin olamaz.

Öpmek ve kucaklamak[591] da bu kısma örnektir.
İnsanlar ifrata düşmüşler, aşırılığa kaçmışlar ve nerdeyse bunu orucun rüknü mertebesine çıkarır olmuşlardı. Rasûlullah (s.a.), hem sözle hem de fiille, bunun orucu bozucu ve noksanlaştıncı bir fiil olmadığını açıkladı ve "ruhsat" ifadesiyle bunun başkaları hakkında terk-i evlâ kabilinden olduğunu ihsas etti. Kendisi ise, şeriatın beyanı ile görevliydi, evlâ olan kendisi hakkında bizzat o idi İhsan mertebesinden, sıradan müslümanların derecesine tenezzülü söz konusu olan diğer konularda da durum aynıdır.
Allah'u a'lem! [592]

Oruçla İlgili Peygamberlerin Sünneti:

Oruç hakkında peygamberlerin takip ettikleri yollar farklı olmuştur. Nuh (s.a.), her gün (savm-ı dehr) oruç tutardı. Davud (s.a.), bir gün oruç tutar bir gün yerdi. İsa (s.a.), bir gün oruç tutar, iki ya da üç gün yerdi.
Rasûlullah (s.a.) ise, kendisi hakkında, hiç yemiyor denilecek kadar oruç tutar, hiç oruç tutmuyor denilecek kadar da yerdi. Ramazan hariç hiçbir ayı tam olarak oruçlu geçirmezdi. Çünkü oruç, bir ilaçtır; ancak hastalığın tedavisi için gerekli olan miktar kadarı kullanılır.
Nuh (s.a.) kavmi, azgın bir yapıya sahipti. Başlarına gelenler de bu yüzden gelmişti. Davud (s.a.), çok güçlü ve vakurdu. "Düşmanla karşılaştığı zaman, kaçmazdı. [593] hadisi, bu manada söylenmiştir. İsa (s.a.), bedence zayıftı, ailesi va malı yoktu.
Peygamberlerden her biri, kendi durumuna en uygun olan yolu seçmişti. Bizim peygamberimiz, orucun ve yemenin faydalarını bilir, mizacına uygun düşen şeyi kollardı. Bunun sonucu olarak da, durum neyi gerektirmişse o şekilde tutmuştur.
Ümmeti için ise, bazı oruçları sünnet/müstehap kılmıştır. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür: [594]

1. Aşura Günü Orucu:

Bunun meşru kılınışının sırrı şudur: Allah Teâlâ, Musa'yı (s.a.) Firavun'dan ve kavminden bu günde kurtarmıştı. Musa (s.a.), bu günde oruç tutmak suretiyle Allah'a şükretmişti. Böylece ehl-i kitap ve Araplar arasında bu gün oruç tutmak âdet olmuştu. Rasûlullah (s.a.), bunu olduğu gibi bıraktı. [595]

2. Arife Günü Orucu:

Bunun sim, hacılara benzemek, onlara karşı şevk ve muhabbetin olduğunu izhar etmek, onlar için inen rahmete mazhar olmaya çalışmaktır. Aşura günü orucundan daha faziletli olması ise, arife günü orucunun o günde inmekte olan rahmet deryasına dalmak, ikincisinin ise geçmiş ve sona ermiş olan bir rahmeti yadet-mek anlamına gelmesindendir. Rasûlullah (s.a.), rahmet deryasına dalmanın semeresine yönelmiştir. Bunlar, geçmiş günahların keffâret olunması, gelecek günahlardan ise, kalbin yönelmemesi sebebiyle uzak durulmasıdır. Rasûlullah (s.a.), bu özelliği arife günü orucunda görmüştür. Kendisi hac yaparken bu orucu tutmamıştır. Çünkü kurban ve bayram namazından söz ederken de belirttiğimiz gibi, bunların meşru kılınmasında esas, hacılara benzemeye çalışmaktır. Benzemeye çalışanlar ise, hacıların kendileri değil, başkaları olacakıtır. [596]

3. Şevval Orucu:

Şevvâl'den altı gün oruç tutmak da bu kabildendir. Bu konuda Rasûlullah (s.a.), şöyle buyurmuştur:

"Her kim Ramazan orucunu tutar da, sonra Şevvâl'den altı günü eklerse, bu, bütün sene oruçlu gibi olur.[597]
Şaban orucu, farz namazlara nisbetle revatip sünnetler gibidir; Ramazan'dan gereği gibi faydalanamayanlar için tamamlayıcı bir rol icra eder. Fazileti beyan edilirken, bütün sene oruçlu gibi olunacağının ifade edilmesi, "iyiliklerin, on katıyla sevaplandırılacağı" ilkesi sebebiyledir. Hesap 30+6x10= 360 şeklindedir. [598]

4. Her Aydan Üç Gün Oruç:

Yine "iyiliklerin, on katıyla sevaplandınlacağı" ilkesi gereği, her ayı oruçluymuş gibi geçirmek için, her aydan üç gün oruç tutulması istenmiştir. Hem, üç sayısı, çokluğun en alt sınırıdır.
Bu üç günün tayini konusunda rivayetler farklılık arzetmek-tedir. Bu meyanda, "Yâ Ebû Zer! Her aydan üç gün oruç tuttuğunda, on üçüncü, on dördüncü ve on beşinci günlerinde tut![599] hadisi gelmiştir.
Yine ayın cumartesi, pazar ve pazartesi günleri tuttuğu, diğer ayda sah, çarşamba ve perşembe günleri tuttuğu; her ayın başında üç gün tuttuğu; Ümmü Seleme'ye (r.a.) ilki pazartesi ve perşertibe olan üç gün tutmasını emrettiği rivayet edilmiştir.
Hepsinin de dinde yeri vardır. [600]

Kadir Gecesi:

Bil ki: Kadir gecesi, iki gecedir:

i. "O gecede her hikmetli buyruk ayrılır ve katımızdan bir emirle ilgilisine yollanır. [601]âyetinde sözü edilen gecedir.
Kur'ân, bu gecede topluca (dünya semasına) indirilmiş; sonra parça parça (yirmi üç senelik bir süre içerisinde yeryüzüne) inmiştir. Bu, senede bir gecedir ve Ramazan içerisinde olma zorunluluğu yoktur. Evet, bu gece büyük bir ihtimalle Ramazan ayındadır; ama bu kesin değildir. Kur'ân'ın indiği anda da, Ramazan'a tesadüf ettiği bilinmektedir.
ii. İkincisi, ruhaniyetin yayıldığı, meleklerin yeryüzüne indiği gecedir. Bu gecede müslümanlar kendilerini ibadete verirler, nurları kendi aralarında birbirine yansır, melekler onlara yaklaşır, şeytanlar onlardan uzaklaşır, duaları ve tâatleri kabul edilir. Bu, Ramazan ayı içinde ve son on günün tekleri arasında bir gecedir; bazen öne bazen de arkaya kayar, ama hiçbir zaman son on günün içinden çıkmaz.
Bu iki geceden birincisini kasteden kimse, bütün sene içinde bir; ikincisini kasteden de, sadece Ramazan ayının son on günü içinde olduğunu söyler.
Rasûlullah (s.a.), (kadir gecesinin Ramazan'ın son yedi gününde olduğunu rüyalarında gördüklerini söyleyen bir gruba) şöyle buyurmuştur:
"Görüyorum ki, rüyalarınız Ramazan'ın son yedi gecesi hakkında bir birini tutmaktadır. Artık kim kadir gecesini arayacaksa, onu Ramazan'ın son yedisinde arasın.[602]

"Ben bu geceyi hakikaten rüyamda gördüm, ama o bana unutturuldu. Ben kendimi su ve çamur içinde secde ederken gördum. [603]

Bu, yirmi birinci günün sabahında olmuştur. [604]
Bu konudaki sahabenin kendi aralarındaki ihtilâfı, onu bulmalarındaki ihtilâflarına bağlıdır.
Bu geceye yetişen kişinin yapacağı dualardan biri şudur:
"Allahümme inneke afuvvun, tuhibbu'l-avf fa'fu annî."
Manası: Allahım, sen affedicisin, affı seversin, beni affet! [605]

Mescidde İtikâfa Çekilmek:

Mescidde itikâfa çekilmek, zihnin toplanması, kalbin meşgalelerden uzak kalması, kişinin kendisini tâate vermesi, meleklere benzemesi, kadir gecesini bulma imkânına ulaşması gibi meziyetlere sebep olur. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.), Ramazan'ın son on gününde itikâfa çekilirdi. Ümmetinden ihsan derecesine ulaşmış kimseler hakkında da bunu sünnet kılmıştır. Hz. Aişe (r.a.) şöyle demiştir:
"İtikâfa giren kimse için sünnet olan şeyler şunlardır: Hiçbir hasta ziyaretine gitmeyecek, hiçbir cenazeye katılmayacak, kadına el sürmeyecek, onu kucaklamayacak, zarurî bir ihtiyacı olmadan mescidden çıkmayacak."
Oruçsuz itikâf olmaz, itikâfa mutlaka büyük mescidlerde girilmesi gerekir.

Bence bu şartlar, itikâfın manasının gerçekleşebilmesi, yapılan tâatin bir önemi olması, nefse meşakkat vermesi, günlük âdetlerin terkedilmesi içindir.

Allah'u alem! [606]

HAC

Hacda Gözetilen Maslahatlar:

Hacda gözetilen maslahatlar çeşitlidir. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:
1. Allah'ın evine saygı oluşu: Kâ'be, Allah'ın nişanelerinden biridir; dolayısıyla ona saygı göstermek, Allah'a saygı göstermek demektir.
2.Yıllık kongre oluşu: Her devletin ya da ulusun, uzak yakın herkesin katıldığı toplantıları olur. Böylece birbirlerini tanımaları, kendi durumlarını öğrenmeleri, simgelerini saygıyla yüceltmeleri amaçlanır. Hac da, müslümanların yıllık kongresidir, güçlerinin gösterildiği, askerlerinin toplandığı, dinlerinin yüceltildiği bir gövde gösterisidir. Nitekim, "Biz, Beyt'i (Ka'be'yi) insanlara toplantı ve güven yeri kıldık.[607] âyeti bu manayı ifade etmektedir.
3. İnsanların, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den tevarüs ettikleri şeylere uygun olması: Bu iki peygamber, hanif İslâm dininin imamlarıdırlar ve onu Arap milleti için şeriatl aştırmışlar dır. Ra-sûlullah (s.a.) ise, hanif İslâm dininin ortaya çıkarılması ve şanının yüceltilmesi için gönderilmiştir. "Atalarınızın İbrahim'in dininde olduğu gibi[608] âyeti bu manayı ifade eder.
Bu durumda, İslâm şeriatının kurucuları olan bu iki peygamberden tevarüs edilegelen fıtrat özelliklerinin, hac vecibeleri gibi şeylerin korunması gerekli olacaktır. Rasûlullah'ın (s.a.), "Hac menâsikini ifa ettiğiniz yerlerde (meşâir) durunuz; çünkü siz, atanız İbrahim'in mirası üzeresiniz.[609] hadisi bu manayı ifade etmektedir.
4. Avam havas bütün müslümanların haline uygun düşecek olması: Minâ'ya inmek, Müzdelife'de gecelemek gibi. Eğer böyle olmasaydı, o zaman hac insanlara ağır gelirdi. Ne yapacakları belir-lenmeseydi, o zaman da çokluklarına ve her tarafı tutmuş olmalarına rağmen, birlik halinde olmaz, darmadağınık olurlardı.
5. Tevhid ve şükür ifade eden fiillerden oluşması: Hac öyle fiillerle ifa edilmeli ki, sahibinin muvahhid ve Hakk'a bağlı olduğuna, hanif İslâm dini üzere bulunduğuna delâlet etsin, bu dinin ilk müntesipleri üzerine olan nimetlere karşı Allah'a gösterilen bir şükran nişanesi olsun. Safa ve Merve arasında sa'y edilmesi'böyledir.
6. Hurafelerden arındırılması: Cahiliye dönemi insanları haccediyorlardı ve hac, onların dinlerinin temelini teşkil ediyordu. Ancak ona, Hz. İbrahim'den gelmeyen bazı işleri katmışlardı. Bunlar kendilerinin sokmuş oldukları şeylerdi ve Allah'a şirk koşma anlamı taşıyordu. İsaf ve Nâile'ye[610] saygı göstermeleri, azgın Menât[611] için tehlîlde[612] bulunmaları, telbiye esnasında, "Lâ şerîke leke illâ şerîken hüve Ze[613] demeleri gibi. Bu tür fiillerin şiddetle yasaklanması gerekiyordu.
Araplar, hac vecibeleri arasına, kendilerini beğenmişlikleri sebebiyle bazı işler de sokmuşlardı. Kureyş'in, "Biz, Allah'ın evinin sakinleriyiz. Harem'den dışarı çıkmayız." demeleri[614] ve bunun üzerine de, "Sonra insanların sel gibi akın ettiği yerden siz de akın edin!"[615] âyetinin nazil olması böyledir. Mina günleri atalarını anarlardı. Bunun üzerine, "Babalarınızı andığınız gibi, yahut ondan daha yüksek şekilde Allah'ı anın.[616] âyeti indi.
Ensâr, bu esası hissettiklerinden, (daha Önce iki putun dikili olduğu) Safa ve Merve arasında sa'y etmek konusunda, "Şüphesiz Safa ve Merve Allah'ın nişanelerindendir[617] âyeti ininceye kadar içlerinde sıkıntı duymuşlardı.
7. Cahiliye dönemi insanları, sakat kıyaslar uydurmuşlardı. Bunlar, dinde aşırılık kabilindendi ve insanlar için zorluklar içeriyordu. Böylesi uygulamaların ortadan kaldırılması ve terkedilmesi gerekiyordu. "İhram halindeki bir kimsenin, evlere kapılarından girmemesi gerekir." demeleri ve evlere kapılarından girmenin ihram ile bağdaşmayacak bir rahatlık olduğu inancıyla, kapıdan girmek yerine tırmanarak (arkasından açtıkları bir delikten) girmeleri bu kabildendir. Bunun hakkında şu âyet inmiştir: "İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan ve ölçülü giden kimsenin davranışıdır.[618]
Hac mevsiminde ticaret yapmayı da iyi görmezler ve bunun, ihlâsı zedeleyeceğini söylerlerdi. Bunun üzerine de şu âyet indi: "Rabbinizin fazl ü kereminden istemenizde, size bir günah yoktur[619]
Keza azıksız hacca gitmeyi müstehap sayarlar ve, "Biz, ehl-i tevekkül insanlarız" derler, sonra da insanlara yük olurlar ve tecavüzde bulunurlardı. Bunun hakkında da, "Azık edinin. Bilin ki, azığın en hayırlısı takvadır. [620]âyeti inmiştir.
Cahiliye dönemi hurafelerinden biri de, "Hac günlerinde umre yapmak, en çirkin günahlardandır. "Ne zaman Safer çıkar, hac yolculuğu sebebiyle develerin sırtında açılmış olan yaralar iyileşir, hac kervan izleri yağan yağmurlarla kapanır, işte o zaman umre yapmak helâl olur." demeleriydi. Böyle bir inanç, afakîler yani Mekke ve havalisinden uzakta yaşayan insanlar için büyük zorluklar içeriyordu. Çünkü umre yapmak için ikinci bir yolculuğa çıkmak zorunda idiler. Rasûlullah (s.a.), Veda haccmda umre yaparak ihramdan çıkmalarını ve onun arkasından da hac yapmalarını emretti ve kalplerinde yer etmiş olan eski inançların tamamen silinip atılabilmesi için bu konu üzerinde çok durdu, emrini teyit etti. [621]

Hac, Ömürde Bir Defa Farzdır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Ey insanlar! Allah, size haca farz kılmıştır. Dolayısıyla hacc edin!" Bir adam: "Her sene mi, yâ Rasûlallah!" diye sordu. Rasûlullah (s.a.), sustu. Adam sözünü üç defa tekrarladı. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Evet desem, her sene vacip olur, siz de buna güç yetiremezsiniz. Ben sizi bıraktığım sürece, siz de beni bırakın.[622]
Bunun sırrı şudur: Allah'ın vahyinin muayyen bir şekilde belirlenerek inmesini hazırlayan şey, insanların o şeye karşı olan beklentileri, himmet ve bilgilerinin o şeyi kabulle karşılayacak halde oiması, bunun için yeterli olacak miktarın kendi aralarında yaygın ve mütedavil bir halde bulunması, sonra peygamberin (s.a.) o şeye azmetmesi ve onu Allah'tan istemesidir. Bunların bir araya gelmesi halinde, vahiy mutlaka o doğrultuda iner. Allah Teâiâ'mn indirdiği her kitabı, sadece gönderdiği kavmin dili ile ve anlayacakları bir şekilde göndermiş olması, onlar üzerine indirdiği her hükmün ya da delilin behemehal onların anlayışlarına yakın olması üzerinde düşünmelisin. Hem nasıl öyle olmasın ki?! Zira vahyin başlangıcı lütuftur. Lütuf ise, icabet için en elverişli şeyin seçimi demektir. [623]

Hacc-I Mebrûrun Üstünlüğü:

Rasûhıllah'a (s.a.) soruldu: "En üstün amel hangisidir? Allah'a ve Rasûlüne imandır," buyurdu. "Sonra hangisidir?" diye soruldu, "Allah yolunda cihâddır," buyurdu. "Sonra hangisidir?" diye soruldu, "Kabul olunmuş hacdır." diye cevap verdi[624]
Bu hadisle, zikir hakkında gelen, "Size amellerinizin en üstününü haber vereyim mi?" hadisi arasında bir farklılık yoktur. Çünkü amellerin üstünlüğü, farklı açılardan ele alındığında farklılık arzeder. Burada maksat, Allah'ın dinini yüceltmenin, O'nun nişanelerine saygı göstermenin faziletini beyan etmektir. Bu açıdan bakıldığında, Allah'a imandan sonra cihâd ve hac gibi bir başka amel daha olamaz.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim hacceder, kem söz söylemez, kötü iş işlemezse, anasının doğurduğu günkü gibi döner[625]

"Umre, ikinci bir umreye kadar yapılan günahların keffâretidir. Hacc-ı mebrûrun ise, cennetten başka karşılığı yoktur. [626]
"Hac ile umre arasını peş peşe kılın; çünkü onların peş peşe kılınması, körüğün demiri, cüruftan ayıkladığı gibi, fakirliği ve günahları uzaklaştırır. [627]

Allah'ın nişanelerine saygı göstermek, Allah'ın rahmet deryasına dalmak, günahlara keffâret olur ve insanı cennete sokar. Hacc-ı mebrûr, hac ile umre arasını peş peşe kılmak, çokça umre yapmak, Allah'ın rahmetine mazhar olabilmek için yeterli bir şeydir. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.), onları yapan kimse için rahmete mazhariyetten söz etmiştir. Ancak kem söz söylememeyi, kötü işler işlememeyi şart koşmuştur ki, ilâhî rahmet deryasına dalabil-me gerçekleşsin. Zira kötü söz ve fiillerden geri durmayan kimselere rahmet kapıları açılmaz, bunun için de beklenilen sonuca ulaşamazlar. [628]

Ramazan'da Umre Yapmak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz, Ramazan'da yapılan bir umre, bir hacca bedeldir. [629]
Bence bunun sırrı şudur: Haccm, umreden üstün olması, Allah'ın nişanelerine saygı gösterme, insanların Allah'ın rahmetinin inmesi için bir araya toplanmaları gibi umrede bulunmayan özelliklere sahip olmasındandır. Ramazan'da yapılan umre de bu etkiyi yapar. Çünkü Ramazan, ihsan mertebesindeki müslümanların nurlarının birbirlerine yansıdığı ve ruhaniyetin inip yeryüzüne yayıldığı bir vakittir. [630]

Gücü Olduğu Halde Hacca Gitmemenin Günahı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kim, azığa ve kendisini Allah'ın evine ulaştıracak bir bineğe sahip olduğu halde haccetmezse, ha yahudi ha hıristiyan olarak ölmüş, farketmez.[631]
İslâm'ın temel esaslarından birini terketmek, dinden çıkmak gibi bir şeydir. Haccı terkeden kimsenin, yahudi ve hıristiyana; namazı terkeden kimsenin de müşrike benzetilmesi, yahudi ve hı-ristiyanların namaz kılıp haccetmemeleri, Arap müşriklerinin de haccedip namaz kılmamaları sebebiyledir. [632]

Nefsin, Hac Yolunda Ezilmesi, Allah'ın Dininin Yüceltilmesi Demektir:

"Hacı kimdir?" diye soruldu. Rasûlullah (s.a.), "Saçı başı toz toprak içinde olan, koku sürünmeyen kimsedir?" buyurdu. "Hangi hac daha üstündür?" diye soruldu. 'Yüksek sesle telbiye okunan ve kurban kesilen hacdır." buyurdu. "(Ayette kastedilen) yol nedir?" diye soruldu. "Azık ve binektir." buyurdu. [633]
Hacı dediğin, nefsini Allah yolunda ezmesini bilmelidir. Hacdan gözetilen şer'î maslahat, Allah'ın dininin yüceltilmesi, Hz. İbrahim'in sünnetine uygun düşülmesi, Allah'ın nimetlerinin yade-dilmesidir.

Yol (yani hacca gitme imkânı), azık ve binek olarak belirlenmiştir. Zira, hac gibi zor ibadetlerde dikkate alınması gerekli olan kolaylık ilkesi ancak bu ikisiyle gerçekleşebilir.
Daha önce cenaze namazında ve ölü adına oruç tutmadan söz etmiştik. Oradaki izahat, Ölen kişinin yerine hac yapılması halinde, onun bundan istifade edeceği konusunda da aynen geçerlidir. [634]

Allah'ın Evini Ziyaretin Çeşitleri:

Bil ki: Allah'ın evine yönelik yerine getirilmesi gerekli vecibeler (menâsik), sahabe, tabiîn ve diğer müslümanlardan ulaşageldiğine göre dört türlüdür:
i. Sadece hac,
ii. Sadece umre,
iii. Temettü haccı, iv. Kıran haccı. [635]

Mekke Ehlinin Haccı:

Mekke'de İkamet edenler, ihrama bulundukları yerlerden girerler. İhram halinde iken, cinsel ilişki ve öpmek sevmek gibi ona davetiye çıkaracak şeylerden, dikişli elbise giymekten, başını örtmekten, koku sürünmekten, av avlamaktan uzak durur, bir görüşe göre nikâhtan sakınır.
Sonra Arafat'a çıkar ve arife günü öğle sonrasını orada geçirir. Güneşin batışıyla birlikte Arafat'tan ayrılır, o geceyi Müzdeli-fe'de geçirir, güneş doğmadan önce oradan ayrılır ve Mina'ya gelir. Büyük Akabe'de şeytan taşlar, varsa kurbanını keser ve tıraş olur ya da saçlarını kısaltır. Sonra Kâ'be'ye döner ve Minâ günlerinde (farz olan) ifâda tavafını yapar, Safa ile Merve arasında sa'y eder. [636]

Afakîlerin Haccı:

Mekke sınırları dışından gelen ise, "mîkât" denilen yerlerde ihrama girer. Arafat'ta vukuftan önce Mekke'ye girmişse, kudüm tavafında bulunur, remel yapar, Safa ile Merve arasında sa'y eder. Sonra ihram hali üzere kalır ve o şekilde Arafat'a çıkar, şeytan taşlar, tıraş olur ve tavaf eder; remel yapmaz, sa'y da yapmaz. [637]

Umre İçin İhram:

Umre için "hill[638]de ihrama girer. Dışarıdan gelen biriyse, mikât yeri olarak belirlenmiş yerlerde ihrama girer. Tavaf eder, sa'y yapar, tıraş olur ya da saçlarını kısaltır. [639]

Temettü Haccı:

Temettü, afakînin hac aylarında umre için ihrama girmesi, Mekke'ye girip umresini tamamlaması, ihramından çıkması, hacca kadar ihramsız olarak kalması, zamanı gelince hac için ihrama girmesi ve haccını da yapması şeklinde olur. Temettü haccı yapan kimseye, gücüne göre kurban kesmesi gerekir. [640]

Kıran Hacet:

Kıran haccı, afakînin aynı anda hem hac hem de umre için birden ihrama girmesi şeklinde olur. Sonra Mekke'ye girer ve hac vecibelerini yerine getirinceye kadar ihram üzere kalır. Böyle birinin bir görüşe göre sadece bir tavaf ve sa'y yapması gerekir. Bir görüşe göre ise ikişer defa tavaf ve sa'y yapar. Sonra gücüne göre bir kurban keser. Mekke'den ayrılmak istediğinde veda tavafı yapar. [641]

İhram, Namaza Nishetle Tekbir Gibidir;

Bil ki: Hac ve umre için ihrama girmek, namaza nisbetle tekbir almak gibidir. İhram, ihlâs ve tazimin duyularla algılanabilir bir şeklidir, haccetme azminin, açık bir fiille zabturapt altına alınmasıdır. Nefsin, her türlü lezzetleri, rahatını, konforunu, alışık olduğu âdetlerini, güzelleşmek için yapılan işleri terketmesi suretiyle Allah'a boyun eğdiğini sembolize eder. Allah uğrunda, yorgunluğa katlanma, toza toprağa belenme, pejmürde bir hale düşme manasım gerçekleştirir. [642]

İhram Yasaklarının Sırrı:

İhram altında bulunan kişinin sözü edilen şeyleri terketmesi-nin şer'an istenmesi, nefsi zelil kılma, süslenmeyi terketme, pejmürde bir hal alma manalarının gerçekleşmesi, Allah korkusunu ve O'na saygı göstermeyi içinde duymayı sağlama, nefsi, arzu ve isteklerinin peşinde koşuşturmadan

alıkoyma ve onu sorgulama imkânının sağlanması içindir.
Av avlamak, bir tür eğlence ve aşırılıktır. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.), "Kim, av peşinde koşarsa, heva ve heveslerinin peşinden koşmuş olur.[643] buyurmuştur. Rasûluîlah'ın (s.a.) ve büyük sahâbîlerin caiz olmasına rağmen avla uğraştıkları asla sabit değildir.
Cinsel ilişki, hayvanı şehvet içerisine dalmaktır. Buna rağmen bu kapının tümden kapatılması caiz değildir; çünkü bu, şer'î ilkelere ters düşer. Bu durumda onun, hiç olmazsa en azından ihram, itikâf, oruç gibi bazı hallerde ve mescid gibi bazı mekanlarda yasaklanması kadar normal bir şey yoktur. [644]

İhram Elbisesi:

İhrama girecek kimsenin ne giyeceği soruldu. Rasûlullah (s.a.), bu soruya şöyle cevap verdi: "Gömlek, sarık, don, bornoz, mest giymeyin. [645]
Bedevi için de: "Üzerindeki kokuyu üç defa yıka. Cübbene gelince, onu da çıkart. [646]buyurmuştur.
Dikişli elbise ile, ihram için giyilecek kumaş parçası arasındaki fark şudur: Dikişli elbise, bir ziynettir, insanlar onu giymekten hoşlanır. İkincisi ise, sadece avret yerini örtmek içindir. Birincinin terkedilmesi Allah için tevazu manasına gelir. İkincinin terki ise, edepsizlik olur. [647]

İhram Halinde İken Nişan Ya Da Nikâh Yapılmaz:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"İhramlı, ne nikâh edebilir, ne nikâh olunur, ne de dünür olur. [648]
Bununla birlikte Rasûlullah'ın (s.a.) ihramlı iken Meymune (r.a.) ile evlendiği rivayet edilmiştir.
Sahabe, tabiîn ve fukahadan oluşan Hicaz ekolü, sünnetin, ihramhnın nikâh yapamayacağı doğrultusunda olduğu görüşündedirler. Irak ekolü ise, bunun caiz olduğunu kabul etmektedirler. Bu gibi konularda ihtiyat üzere hareket etmek daha faziletlidir.
Birinci görüşe göre yasağın sırrı şudur: Nikâh, ava nisbetle daha çok istenilen bir haz türüdür. Akdin kurulması, devamına benzetilemez. Çünkü sevinç duyma, eğlenme, sadece bu akdin kurulduğu anda yaşanır. Bu yüzden, bu gibi konularda darb-ı mesel olarak evliler değil de, gelin güveyi kelimeleri kullanılır. [649]

İhramlı Avlanamaz Ve Canlı Öldüremez:

Sonra avın da tanımlanması gerekir. Çünkü insan, bazen yemek istediği şeyi öldürebilir, bazen de yemek istemediği bir şeyi öldürebilir, avlanmakla spor yapmayı kastedebilir, bazen olur kendisinden ya da diğer insanlardan zararını uzaklaştırmak istediği bir şeyi öldürebilir, bazen olur hayvan boğazlar. Bunlardan hangisi avdır? Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Beş tür hayvan vardır ki, onları Öldürene, öldürdüğünden dolayı bir günah yoktur: Fare, karga, çaylak, akrep, kuduz köpek.Başka bir rivayette, "insana ya da eşyasına zarar veren saldırgan serkeş hayvan" da sayılmıştır.[650]
Örfe müracaat edildiği zaman, bunlara av denilmez. Deve, sığır, davar, tavuk ve benzeri evde beslenilmesi âdet olan hayvanların boğazlanmasına da av denilmez. Diğer kısımlara gelince, zahir olan onların av kapsamına girmesidir. [651]

Mikat Yerleri:

Medine tarafından hac ya da umre yapacaklar için Zü'l-Hu-leyfe, Şamlılar için Cuhfe, Necd tarafından gelecekler için Karnu'l-menâzil, Yemenliler için Yelemlem mikat, yani ihrama girme yeri olarak belirlenmiştir. Bunlar, mikat yerlerini ihramsız geçemezler. Bu sınırlar içerisinde kalanların, ihrama girecekleri yer ise, kendi bulundukları yerlerdir. Mekke ahalisi de aynı şekilde bulundukları yerden ihrama girerler.
Mekke'ye, toz toprak içinde, pejmürde bir vaziyette, nefsi kırmış olarak girmek şer'an istenilen bir şeydir. İnsanın tâ memleketinden itibaren ihrama girmesini istemek de zorluğa sebep olur. Zira bazılarının memleketi, bir iki hatta üç aylık yol olabilir. Bu durumda, ihrama girmek için Mekke etrafında belirli yerlerin tayin edilmesi gerekmiştir. Belirlenen bu yerlerin, açık ve herkesçe bilinen yerler olması, yol üzerinde bulunması zorunludur. Bu mülahazalar göz önünde bulundurulmuş ve yukarıda ismi geçen yerler mikat olarak belirlenmiştir.
Medineliler için en uzak mesafe kabul edilmiştir; çünkü Medine vahye beşiklik etmiştir, imanın kök saldığı yer olmuştur, hicret yurdudur, Allah'a ve rasûlüne inanmış ilk şehirdir. Bu itibarla ora ahalisinin, Allah'ın dinini yüceltmede daha açık bir rol üstlenmeleri, Allah'a tâatte diğerlerine nisbetle daha fazla çaba göstermeleri uygun olurdu. Hem orası, Rasûhıllah (s.a.) zamanında iman etmiş ve imanlarında da samimi olmuş en yakın bölgedir. Cüâsâ, Tâif ve Yemâme ise böyle değildir.[652]
Diğer mikat yerlerinde ise, zaten bir zorluk yoktur. [653]

Arafat'ta Vakfenin Sırrı:

Arafat'ta durmanın sırrı şudur: Müslümanların aynı zaman ve mekanda, Allah'ın rahmetini arzulayarak, samimiyetle dua ve niyaz ederek, yalvarıp

yakararak bir araya gelip toplanmalarının, bereketlerin inmesi, ruhaniyetin yayılması konusunda büyük etkisi olur. Bunun içindir ki, şeytan o gün, son derece hor, hakir ve perişan olur. Sonra müslümanlann tek bir vücut halinde bu kutsal mekanda toplanmaları bir tür gövde gösterisi mahiyetindedir. Bu gün ve mekanın seçilmesi, haberlerde rivayet edildiğine göre tâ Hz. Adem'den başlayarak devam eden peygamberlerin uygulamalarından tevarüs edilmiştir. Daha önceden geçmiş selef-i sâlihin takip ettikleri yolların benimsenmesi, yükümlülüklerin şer'an belirlenmesinde esaslı bir ilkedir. [654]

Mina'ya İnmenin Sırrı:

Mina'ya inmenin sırrı şudur: Mina, cahiliye döneminde Ukaz, Mecinne, Zülmecâz ve benzerleri gibi önemli bir pazar yeriydi. Burayı pazar yeri olarak kabullenmelerinin sebebi, haccın çeşitli ve uzak bölgelerden pek çok sayıda insanı bir araya getirmesiydi. Böyle bir imkânın doğduğu hac günlerinde Mina'dan daha uygun ve güzel bir pazar yeri olamazdı. Çünkü Mekke, oraya akın edenler tarafından dolduruluyor ve izdiham meydana geliyordu. Eğer uzak yakın, şehirli köylü, soylu ve sıradan bütün insanlar, Mina düzlüğüne inmek konusunda anlaşmamış olsalardı, o zaman büyük sıkıntı çekerlerdi. İnsanların belli bir kesiminin oraya inmesine hükmolunsaydı, o zaman onlar kendi içlerinde sıkıntı duyarlardı.
Mina'da toplanmak âdet olunca, Arap töreleri ve taassubu harekete geçmiş, her kabile kendi şerefi ve çokluğuyla övünür olmuştu; orada atalarının meziyetlerini dile getirirler, kendilerinin güç ve kudretini, çokluklarını göstermek isterler, böylece uzak yakın herkesin kendi şereflerini görmelerini arzu ederler, ünlerinin her bölgeye yayılmasını sağlamak isterlerdi. İslâm'ın da bu türlü toplantılara ihtiyacı vardı. Çünkü o da müslümanların güç ve kudretini göstermek, hazırlıkça ve sayıca üstünlüklerini dost düşman herkese bildirmek, böylece Allah'ın dinini hâkim kılmak, onun şanını her tarafa duyurmak, her bölgeye ulaştırmak istiyordu. İşte bu yüzden Rasûlullah (s.a.), Mina'da toplanmanın haccın bir vecibesi olarak devamına hükmetti, oraya inmeyi emir ve teşvik etti. Ancak övünme ve ataları anma âdetini kaldırdı, onun yerine Allah'ı anmayı ikâme etti. Nitekim misafirperverliklerine, düğün ve akîka[655] gibi verdikleri ziyafetlere de dokunmamış, aksine onları teşvik etmişti. Çünkü bunların, toplumun kaynaşması açısından büyük faydaları vardı. [656]

Müzdelife'de Gecelemenin Sırrı:

Müzdelife'de gecelemek de kadîm bir sünnetti. Muhtemelen başka bir yerde asla görülmedik bir kalabalığın olduğunu görmeleri sebebiyle burada konaklamayı âdet edinmişlerdi. Çünkü böyle büyük kalabalıklar izdihama sebep olur ve insanlar birbirlerini çiğneyebilirler. Arafat'tan ayrılışları, güneşin batmasıyladır. Gündüz boyunca her bir yerden gelmişler ve büyük sıkıntılar çekmiş- ıerj iyice yorulmuşlardır. Bu vaziyette iken, Mina'ya ulaşmaları istenirse, çok yorgun düşeceklerdir. Bu yüzden yolda Müzdelife'de konaklamayı âdet edinmişlerdir.
Cahiliye döneminde insanlar, Arafat'tan güneş batmadan önce ayrılırlardı. Bu, açık bir vakit değildir; bu durumda ne zaman yola çıkılacağı kesin olarak bilinemez. Halbuki bu gibi kalabalıkların düzenli bir şekilde hareketlerinin sağlanması gerekir. Bunun için de vaktin açıkça belli olmasına, ihtimal içermemesine ihtiyaç vardır. Bu durum, ayrılış vaktinin güneşin batışı olarak belirlenmesini gerektirmiştir. [657]

Meş'ar-I Haram'da (Müzdelife'de) Vakfe:

Meş'ar-ı Haram'da vakfenin meşru kılınmasının sebebi, cahiliye döneminde insanların burada toplanıp, birbirlerine karşı övünmeleri, gösteriş yapmalarıdır. Bu kötü âdet kaldırılmış ve yerine Allah'ı zikretme ikâme olunmuştur. Böylece eski âdetlerinden uzak tutulmaları amaçlanmış, orada insanların tevhid ile Allah'ı anmaları bir tür yarış havasına sokulmuş ve sanki şöyle denmiştir: Sizin Allah'ı anmanız mı daha çok olacak, yoksa cahiliye dönemi insanlarının meziyetlerini anmaları mı daha çok olacak? [658]

Şeytan Taşlama:

Şeytan taşlamanın hikmeti şudur: İlgili hadiste de belirtildiği üzere bu, Allah'ı zikretme yerine ikâme edilen bir fiildir. Şöyle ki: Zikir belirleme türlerinin en güzeli, en tamı ve belirleme yollarını en iyi şekilde kapsayanı, hem zaman hem de mekan ile belirlenmiş olması, beraberinde sayı şartı getirilmesi ve hiç kapalı kalmayacak şekilde herkesin gözü önünde gerçekleştirilmesinin istenmesi halidir. Şeytan taşlama işte bu sayılan özellikleri taşıyan bir zikirdir.
Allah'ı zikir iki türlü olur:
i. Allah'ın dinine boyun eğdiğini ilan amacı taşır. Bunda asıl olan, sayıca çokluk değil, insanların bulunduğu yerlerde yapılmış olmasıdır. Şeytan taşlama işte bu türdendir. Bu yüzden çok sayıda yapılması emredilmemiştir.
ii. Nefsin, ceberut âlemine yönelmek suretiyle olgunlaşmasını amaçlar. Bu tür zikrin çok yapılması istenir.
Hem şeytan taşlamanın, haberlerde Hz. İbrahim'den kalma bir sünnet olduğu da belirtilmektedir. O, kendine musallat olan şeytanı bu şekilde kovmuştur. Bu gibi olayların yadedilmesi, nefis üzerinde son derece etkili olur. [659]

Kurbanın Sırrı:

Kurban kesmenin hikmetine gelince, bu Hz. İbrahim'in fiiline benzemek, onun oğlunu Allah yolunda kurban etmek istemesi ve burada yani Mina'da fiilen bu arzusunu yerine getirmeye çalışması olayını yâdetmek, ona ve Arapların atası Hz. İsmail'e olan Al-lah'ın nimetini anmaktır. Bu tür

hatıraların aynı mekan ve zamanda yade dilme sinin, nefis üzerinde etkisi son derece büyüktür.
Sadece temettü ve kıran haccı yapan kişiye, şükür ifadesi olmak üzere kurban kesmesi vacip kılınmıştır. Çünkü cahiliye itika-dınca hac mevsiminde umre yapılamazdı. Bu meşakkatin kaldırılmış olması insanlar için büyük nimetti. Buna şükür olmak için kurban kesilmesi vacip kılınmıştır. [660]

Tıraş Olmanın Sırrı:

İhramdan çıkış, vakara ters düşmeyen bir fiille olmalıdır. Eğer bu şeriat tarafından belirlenmemiş olsa ve insanların kendi görüşlerine bırakılsaydı, o zaman herkes bir yol tutar ve ihramdan böylece çıkmaya çalışırdı. Hem bunda, pejmürdeliğin artık son bulduğunun en kâmil anlamda bir ifadesi vardır. İhramdan tıraşla çıkmak, namazdan selâmla çıkmaya benzer. İfâda tavafından önce yapılması ise, hükümdarın huzuruna girmek isteyen kimsenin, girmeden önce kendisine çeki düzen verdiği gibi, Allah'ın evine ziyaret için girecek kimsenin de kendisine çeki düzen vermesi gerektiği anlamını taşır. [661]

Tavafın Yapılış Şekli:

Tavafı şöyle yapar: Hacer-i esved'e gelir, onu selâmlar, sonra onun sağından itibaren yedi defa Ka'be'nin etrafında döner, her defasında Hacer-i esved'i öper ya da uzaktan elinde baston gibi bir şeyle ona işarette bulunur, tekbir alır, Yemen cihetindeki rükünleri selâmlar. Tavafı abdestli ve avret yerleri Örtülü olarak yapar. Lüzumsuz lakırtılarda bulunmaz. Sonra Makam-ı İbrahim'e gelir ve iki rekat namaz kılar.
Hacer-i esved'den başlaması şunun içindir: Tavafın başlangıç yerinin ve hangi tarafa doğru yürüneceğinin belirlenmesi gerekir. Hacer-i esved, Ka'be'nin en mukaddes parçasıdır; çünkü cennetten inmiştir. Sağ yönü ise, soldan daha mübarektir. Dolayısıyla tavafın Hacer-i esved'den başlayarak sağa doğru yapılması gerekmiştir. [662]

Kudüm Tavafı:

Kudüm tavafı, mescid selâmlama namazına benzer. Allah'ın evine saygı göstermiş olmak için yapılır. Zaman ve mekan münasip iken, tavafın geciktirilmesi edepsizlik olur. Yapılan ilk tavaf esnasında reme[663] ve ıztıbâ[664] yapılır, yani seğirterek çalımlı çahmlı yürünür. Tavafın akabinde de Safa ile Merve arasında sa'y yapılır.
Bunun çeşitli gerekçesi vardır:
i. İbn Abbâs'ın zikrettiği gibi müşriklerin kalplerine korku salmak, müslüm ani arın güç ve kuvvetlerini göstermek için böyle yapılır. Mekkeliler, "Yesrib humması müslümanları zayıf düşürmüş," demekteydiler. Bu durumda remel, bir tür cihâd olur. Bu gerekçe, Mekke'nin fethi ve müşriklerin müslüman olmalarıyla sona ermiş ve bitmiştir.
ii. Allah'a tâat yolunda arzulu olunduğunu, uzun yolun ve aşın yorgunluğun iştiyakını artırmaktan öte, azmini köreltmediğini, şevkini kırmadığını gösterir. Nitekim bu manada şair şöyle demiştir:
"Deve, yol yorgunluğundan şikayet ettiği zaman, binici ona vuslatın rahatlığını vaad eder de, o hemen cani anı verir."
Hz. Ömer (r.a.), gerekçesinin sona erdiği düşüncesiyle remel ve ıztıbâ' yapmayı terketmek istemişti. Sonra, bunların sona ermeyen daha başka gerekçeleri olabileceği mülahazasıyla düşüncesinden vazgeçti. [665]

Umrede, Arafat'ta Vakfe Yoktur:

Umrede, Arafat'ta vakfe yapmak meşru kılınmamıştır. Çünkü umre için belli bir vakit yoktur ki, insanların burada bir araya gelmeleri sağlansın. Dolayısıyla diğer vakitlerde Arafat'ta durma-;. nın bir manası yoktur. Eğer umre için beli bir vakit tayin edilseydi, o zaman o, umrelikten çıkar hac olurdu. Senede bir yerine iki defa toplanmak ise, açıktır ki zordur.

Umrede esas, Allah'ın evine tazimde bulunmak ve Allah'ın nimetine karşı şükretmektir. Bunun için de tavaf ve sa'y yeterlidir. [666]

Safa Ve Merve Arasında Sa'y Etmenin Sırrı:

Safa ve Merve arasında sa'y etmenin sırrı, hadiste geldiği üzere şudur: Hz. İsmail'in annesi Hacer, suları tükenip de zor durumda kalınca bu iki tepe arasında su bulabilme ümidiyle koşmuş, yavrusuna bir şey olur korkusuyla dönmüş ve böylece yedi defa gidip gelmişti. Allah Teâlâ, onun çaresizliğini Zemzem'i çıkararak ve insanların kalplerine oraya yerleşmelerini ilham ederek gidermişti. Dolayısıyla onun evlatlarına ve tabilerine bu nimetten dolayı şükretmeleri vacip olmuştur. Bu mucizeyi hatırlamak, insanın hayvanı gücünü hayret ve dehşete düşürür ve insanları Allah'a yaklaştırır. Bu konuda, kalbin bu ikisiyle destek bulması gibi yararlı bir şey olamaz. Mekke'ye ilk giriş anında açık, munzabıt ve insanların alışageldikleri şeylere muhalif olan, nefsin zelil kılınması manası taşıyan bir fiil ile onların sıkıntı ve zorluklarla dolu hallerine benzemeye çalışmak, dil ile onları yadetmekten çok daha etkili olur.

Rasûlullah (s.a.), "Sakın son varacağı yer Beyt-i Şerif olmadıkça hiçbir kimse bir yere ayrılmasın.[667] buyurmuş ve hayızhlar için ruhsat getirmiştir.
Bunun sırrı şudur: İlk ziyaret edilen de, son ziyaret edilen de Allah'ın evi olmalı ki, böylece bu yolculuktan maksadın sadece bu kutsal evin ziyareti

olduğu sembolize edilsin ve hükümdarı ziyarete gelen heyetin ayrılmadan önce tekrar onun huzuruna çıkıp izin almalarına benzesin.
Allah'u a'lem! [668]

VEDA HACCI

Veda Haccı, Onuncu Senede Yapılmıştır;

Bu konunun kaynakları, Câbir, Hz. Âişe, İbn Ömer ve daha başka sahâbîlerden (r.anhum) gelen hadislerdir. Bu hadislerde anlatıldığına göre Veda haccı şöyle yapılmıştır:
Rasûlullah (s.a.), Medine'de hac yapmadan dokuz sene kalmış, sonra onuncu sene Rasûlullah'ın (s.a.) hac yapacağı ilan edilmiştir. Bunun üzerine insanlar Medine'ye bölük bölük gelmeye başlamışlardır. Rasûlullah (s.a.) Medine'den çıkmış ve Zülhuley-fe'ye gelmiştir. Burada yıkanmış, koku sürünmüş, mescidde iki rekat namaz kılmış, bir izar ve ridâ[669] giyinmiş ve ihrama girerek , "Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyk lâ şerike lek, inne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk, lâ şerike lek" diyerek telbiye[670] getirmeye başlamıştır. [671]

Rasûlullah'ın (S.A.) Haccının Türü;

Rasûlullah'ın (s.a.) haccıyla ilgili iki hususta ihtilâf edilmiştir:
i. Yaptığı bu hac, hacc-ı ifrâd mıydı, yoksa temettü haccı mıydı? Yani umreden çıkmış ve hac için yeniden ihrama mı girmişti? Yoksa sadece hac için ihrama girmişti de, sonra Cibril kendisine hac üzerine umreyi de katmasını mı işaret etmişti ve o da bunun üzerine, haccı tamamlayıncaya kadar ihram halinde kalmış, kurban sevkettiği için de ihramdan çıkmamıştı?
ii. RasûluIlah (s.a.), telbiyeyi ne zaman getirmeye başlamıştı; namaz kıldığı anda mı, devesine bindiği anda mı, yoksa Beydâ tebesine çıktığı anda mı?
İbn Abbâs, insanların peyderpey gelip Rasûlullah'a (s.a.) katıldıklarını ve her grubun kendi gördüğünü daha sonra rivayet ettiğini ve dolayısıyla ihtilâfın buradan kaynaklandığını, Rasûlul-Iah'ın (s.a.) ilk telbiye getirişinin iki rekat namaz kılmasının hemen arkasından olduğunu söylemiştir.
Yıkanması ve iki rekat namaz kılması, Allah'ın nişanelerine saygı göstermeyi daha açık bir şekilde ifade edeceği içindir. Hem bu, niyetin sırf Allah için olduğunu, Allah'a tâate Özen gösterildiğini açık bir fiille munzabıt hale sokmak demektir. Keza bu şekilde elbisenin değiştirilmesi nefsi uyarır ve Allah Teâlâ için tevazu haline bürünmesini sağlar.
Koku sürünmesine gelince, ihram toz toprağa belenme ve pejmürde bir hal alma demektir. Bu durumda, uzun sürecek olan bu pejmürdelik halinin önceden kısmen telafisine çalışmak gerekecektir.
Telbiye için yukarıda geçen duayı seçmesi, sahibinin emirlerini yerine getiren kölenin ifadesine benzer olmasındandır. Cahiliye döneminde insanlar, Allah'a ortak koştukları putları tazim ederlerdi. RasûluIlah (s.a.), "Lâ şerike lek" cümleciğini ekleyerek, onların bu davranışlarını reddetti ve müslümanların telbiyelerini onlarınkinden ayırdı.
Telbiye yanında, Allah'tan rızasını, cenneti ve rahmetiyle muamele edip affetmesini ve cehennemden uzak tutmasını istemek de müstehaptır. [672]

İhram Ve Telbiyede Sesi Yükseltmek:

Cibril (s.a.), ihram ve telbiyede hacıların seslerini yükseltmelerini işaret etmiştir. RasûluIlah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Hiçbir müslüman yoktur ki, telbiye etsin de, yeryüzünün bir ucundan öbür ucuna sağında ve solunda olan taş, ağaç, toprak onunla birlikte telbiyede bulunmasın.[673]
Bunun sırrı, telbiyenin Allah'ın nişanelerinden oluşundadır, onda Allah'ın adının yüceltilmesi vardır. Bu kabilden olan her zikrin yüksek sesle yapılması müstehaptır. Bunun, herkesin gözü önünde olacak şekilde yapılması, bu seslerin yükseldiği yerlerin İslâm yurdu halini alması, bunun sevabının onun amel defterine oraların telbiye etmesi şeklinde yazılmasını gerektirmiştir. [674]

Rasûlullahhn (S.A.) Devesini Nişanlaması:

RasûluIlah (s.a.), devesinin hörgücünün sağ yanını yaralamış ve nişan koymuştur. Boynuna da kurbanlık olduğuna delâlet etmesi için iki pabuç takmıştır.
Bunun sırrı şudur: Kurbanlık deveye nişan koymak, Allah'ın nişanelerini ve hanif İslâm dininin hükümlerini, uzak yakın herkesin göreceği bir şekilde yüceltmek manası içerir ve kalbin niyeti, açık ve munzabıt bir fiille desteklenmiş olur. [675]

Cünüp Kadının İhramı:

Zülhuleyfe'ye varınca Esma bt. Umeys doğurmuş ve şimdi, kendisinin ne yapacağını sorması üzerine, RasûluIlah (s.a.) ona, "Yıkan da bir elbise ile kuşak sarın ve ihrama gir!" buyurmuştur.[676]

Hadis, bu durumda olan kadınların, ihram sünnetlerini gücü nisbetinde yerine getirmeye çalışacaklarını gösterir.
RasûluIlah (s.a.), Hz. Âişe'nin (r.a.) Şerifte hayız görmeye başlaması ve bu yüzden ağlaması üzerine de şöyle buyurmuştur:

"Bu, Allah'ın, Âdem kızlarına takdir buyurduğu bir şeydir. Hacının her yaptığını sen de yap. Yalnız temizleninceye kadar tavafetme! [677]
RasûluIlah (s.a.), bu şeyin çokça vuku bulan bir durum olduğunu beyanla sözüne başlamıştır. Bu gibi şeylerin, teşrî esnasında dikkate alınması ve bu yüzden doğabilecek güçlüklerin kaldırılması ve nasıl davranılması gerekiyorsa açıkça beyan edilmesi gerekir. Bu ilkeden hareketle hayız halindeki kadından kudüm ve veda tavafları düşürülmüştür. [678]

Rasûlullah'ın (s.a.) Zî Tuvâ'ya İnmesi:

Rasûlullah (s.a.), Mekke'ye yaklaştığında Zî Tuvâ'ya inmiş ve Mekke'ye gündüz vakti yukarıdan aşağıya doğru girmiş, alt tarafından da çıkmıştır. Bu, Mekke'ye girişin, yorgun olmaksızın kalp huzuruyla olmasını temin için yapılmıştır. Böylece Allah'ın celâl ve azametinin daha iyi hissedilmesi sağlanacaktır. Hem bu takdirde, Rasûlullah'ın (s.a.) Ka'be'yi tavafı, insanların gözü önünde olacaktır. Zira bu, Allah'a olan tâate ziyadesiyle ilgi gösterme anlamı taşır. Keza Rasûlullah (s.a.), insanlara hac vecibelerini öğretmek istemiş ve bu yüzden onların orada toplanıp, hazır beklemelerini sağlamak istemiştir.
Mekke'nin alt tarafından çıkması ise, her iki yoldan da müs-lümanlarm güç ve kudretlerinin gösterilmesini istemiş olmasındandır. Benzeri durum bayram günleri de yapılır; namaza giderken ve gelirken ayrı ayrı yollar kullanılır. [679]

Rüknü Selâmlama:

Ka'be'ye vardığı zaman, rüknü selâmlamış ve yedi defa tavaf etmiştir. Üçünde remel yapmış, dördünü de normal yürüyerek tamamlamıştır. Yemen cihetinde olan rükünleri selâmlamış ve ikisi arasında, "Rabbimiz, bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver, bizi ateş azabından koru![680] âyetini okumuştur. Sonra Ma-kam-ı İbrahim'e gelmiş ve, "ibrahim'in makamından bir namaz yeri edinin! [681] âyetini okumuş ve orada iki rekat namaz kılmıştır. Namaz kılarken, makamı Ka'be ile arasına almıştır. Bu namazda, Kâfinin ve İhlâs sûrelerini okumuştur. Sonra rükne dönmüş ve onu şelâmlamıştır. [682]

Yemen Cihetindeki Rükünleri Selâmlamanın Sırrı:

Remel ve ıztıbâ'daki sırrı anlatmıştık. Sadece Yemen tarafındaki iki rüknün selâmlanmasının sırrı ise, İbn Ömer'in anlattığına göre, bu ikisinin, Hz. İbrahim'in attığı eski aslî temeller üzere devam ediyor olmasıdır. Diğer iki duvar ise, zamanla cahiliye dönemi insanlarınca değiştirilmiş bulunuyordu. [683]

Tavafın Şartları:

Tavafta, aynen namaz için gerekli olan şartlar aranmıştır. Çünkü İbn Abbâs'ın (r.a.) zikrettiği üzere tavaf, Hakk'ın ve O'nun nişanelerinin tazimi konusunda namaza benzemektedir; dolayısıyla onun hükmünü almıştır.
Tavaftan sonra iki rekat namazın sünnet olması, Allah'ın evine olan saygının eksiksiz olmasını sağlamak içindir. Çünkü saygının tamamı, insanların namaz kılarken ona karşı yönelmeleriyle sağlamr.
Tavaf namazının Makam-ı İbrahim'de kılınmasının sebebi, burasının Mescid-i Haram'ın en mübarek yeri olmasındandır. Çünkü makam, Hz. İbrahim efendimize zahir olan Allah'ın âyetlerinden bir âyettir. Bu gibi şeylerin yâdedilmesi, haccın temel direğini oluşturur.
İki rükün arasında "Rabbimiz, bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver, bizi ateş azabından koru![684] âyetini okumanın müstehap olması, bunun Kur'ân'da yer alan en kapsamlı dualardan biri oluşu sebebiyledir. Bu özelliğiyle o, bu kısa anlık zaman için okunmaya uygun bir içerik arzetmektedir. [685]

Safa'ya Çıkış:

Sonra kapıdan Safa'ya çıkmış ve Safa'ya yaklaşınca, "Şüphesiz ki Safa ve Merve Allah'ın nişanelerindendir... [686]âyetini okumuş, "Allah'ın başladığıyla başlarım," buyurmuş[687] ve Safa'dan başlayarak sa'y yapmıştır. Ka'be'yi görecek şekilde Safa'ya çıkmış, orada kıbleye yönelmiş, tevhid ve tekbirde bulunmuş ve şunları okumuştur:
"Lâ ilahe illallahu vahdekû lâ şerike leh..."
Manası: Bir tek Allah'tan başka hiç tanrı yoktur. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd de ancak O'na mahsustur. Hem O, her şeye kadirdir. Bir tek Allah'tan başka tanrı yoktur. Vaadini yerine getirdi, kulunu muzaffer kıldı, yalnız başına bütün hizipleri bozguna uğrattı.
Bu arada dua etmiş ve bu söylediklerini üç defa tekrarlamıştır. Sonra oradan inmiş ve Merve'ye doğru yürümüş, ayakları, vadinin ortasına basınca hızlıca yürümüş (hervele yapmış), oradan çıkınca mutat şekilde yürümeye devam etmiş ve Merve tepesine varmıştır. Safa üzerinde yaptıklarını

aynen Merve üzerinde de yapmıştır. [688]

Safa Ve Merve Arasında Sa'yetmenin Sırları:

Rasûlullah (s.a.), bu âyetten, Safa'mn Merve'den önce zikredilmesine atf-ı nazarla, kelâmın meşru kılman şey doğrultusunda dizilmiş olduğunu anlamış ve sa'ye önce Safa'dan başlamıştır.
Yaptığı duanın tevhid içermesi, Allah'ın kendisine olan vaadinin gerçekleşmesinden, düşmanlarına karşı kendisine yardım ettiğinden bahsetmesi, Allah'ın nimetlerini yâdetmek, bazı mucizelerini herkese açıklamak, şirkin sonunu kesmek ve cahiliye dönemi inançları adına ne varsa hepsinin ayakları altında olduğunu beyan etmek, Allah'ın dininin yüceliğini böylesi bir yerde ilân etmek içindir. [689]

Haccın, Umreye Çevrilmesi:

Sonra şöyle buyurmuştur:
"Arkamda bıraktığım iş tekrar karşıma çıksaydı, kurban sev-ketmez, bu haccı umre yapardım. Dolayısıyla sizden hanginizin yanında kurbanlık yoksa, hemen ihramdan çıksın ve haccı umreye çevirsin![690] Kendisine, "Yâ Rasûlallah! Bu iş, bizim bu senemize mi mahsustur, yoksa ilelebet devam edecek mi?" diye soruldu. "Hayır, aksine ilelebet böyle devam edecektir." buyurdu. [691]
Bunun üzerine, Rasûlullah (s.a.) ve beraberinde kurbanlık götürenler hariç bütün insanlar ihramdan çıktılar, saçlarını kısalttılar. [692]

Hac Günlerinde Umre:

Veda haccında Rasûlullah (s.a.) bazı şeyleri ortaya koymuş-
i. RasûluIIah'tan (s.a.) önce insanlar, hac günlerinde umre yapmayı en çirkin günahlardan sayarlardı. Rasûlullah (s.a.), bu tahrifi kesin olarak ortadan kaldırmak istedi.
ii. Henüz eski anılar daha taze olduğu için, umreden çıkıp hemen hac öncesinde, hammlarıyla ilişkide bulunmak ağırlarına gidiyordu. Hatta, "Yani, cinsel organlarımızdan meni damlayarak Arafat'a gideceğiz!" demişlerdi. Bu inanç, bir aşırılıktı. Dolayısıyla Rasûlullah (s.a.) koyduğu kesin tavırla bu yolu kapamıştı.[693]
iii. İhrama, haccın başlaması anında girilmesi, Allah'ın evine saygı bakımından daha kâmil olacaktı. [694]

Kurbanlık Sevketmek, İhramdan Çıkmaya Manidir:

Kurbanlık sevketmek, ihramdan çıkmaya mani idi; çünkü kurban sevketmek, onu boğazlayıncaya kadar ihram üzere devam edeceğine dair bir tür nezirdir. İnsanın üstlendiği şey, sadece içinden geçen bir düşünce ya da mücerred bir niyet ise, fiille munzabıt hale sokulmamışsa, bir önemi yoktur. Ama, fiille teyit edilmiş ve munzabıt hale sokulmuş ise, artık ona riayet gerekir. Zabturapt altına almak ise çeşitli sekilerde olur. Bunun en alt mertebesi dil ile söylemektir. En güçlüsü ise, sözle birlikte murad ettiği hale Özel aleni bir fiilin de bulunmasıdır. Kurbanlık şevki işte böyledir. [695]

Mina'ya Terviye Günü Çıkmak:

Terviye[696] günü olunca, Mina'ya yönelmişler ve hac için ihrama girmişlerdir. Rasûlullah (s.a.), devesine binmiş ve öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarım Mina'da kılmış, güneş doğuncaya kadar bir süre beklemiş, sonra yola koyularak[697] Nemire'ye inmiştir.
Terviye günü yola koyulması, hem kendisi hem de beraberinde bulunan diğer insanlar için daha uygun olmasındandır. Çünkü o günde insanlar görülmedik bir kalabalık oluşturmaktadırlar; içlerinde zayıf ve hasta olanlar vardır. Bu durumda onların halinin de dikkate alınarak bu şekilde hareket edilmesi müstehap olmuştur.
Vaktinden önce Arafat sınırlarına girmemiştir. Çünkü eğer girseydi insanlar bunu bir sünnet edinirler ve vaktinden önce oraya varmanın sevaba vesile olduğuna inanırlardı. [698]

Veda Haccı Hutbesi;

Güneş Nemire'de iken zeval vaktine girince devesi Kasvâ'nm hazırlanmasını emretti, ona semer vuruldu. Vadinin ortasına geldi ve insanlara, "Şüphesiz ki sizin kanlarınız ve mallarınız birbirinize haramdır[699]diye başlayan meşhur Veda haccı hutbesini irad etti.
Sonra Bilâl, ezan okudu ve kamet getirdi. Önce öğle namazını kıldılar, sonra ikindi namazı için kamet etti ve ikindi namazını kıldılar. Bu iki namaz arasında, başka bir namaz kılmadı.
Rasûlullah (s.a.), o gün hutbesinde insanların bilmeye muhtaç oldukları, bilmemek dolayısıyla mazur olamayacakları hükümleri açıklamıştır.

Çünkü o gün, görülmedik bir kalabalık vardı. Bütün insanlığa duyurulması istenilen bu tür hükümlerin açıklanması için böylesi kalabalık cemaatler fırsat telakki edilir. Rasûlullah (s.a.) da öyle yapmıştır.
Öğle ile ikindi namazı cem-i takdim yoluyla, akşam ile yatsı da cem-i te'hîr yoluyla kılınmıştır. Çünkü o günde insanlar, başka bir gün ve mekanda görülmedik kalabalıkta bir araya gelmişlerdir. Bu gibi mukaddes mekanlarda tek cemaat olması, dağınık olunmaması arzulanır. Orada bulunan herkesin onu görebilmesi için, böyle kalabalık içerisinde ifa edilmesi gerekir. Böyle bir kalabalığı iki defa toplama ise son derece zor olur. Hem insanlar, burada zikir ve dua ile meşguldürler. Bunlar, bu günde yapılması gereken görevlerdir. Vakitlere riayet ise, bütün sene boyunca yerine getirilmektedir. Bu gibi yerlerde, güzel ve nadir olan şeyler tercih edilir. [700]

Rasûlullah (S.A.) Vakfe Yerinde:

Sonra Rasûlullah (s.a.), devesine bindi ve vakfe yerine geldi, kıbleye yöneldi, güneş batıncaya kadar vakfe halinde kaldı. Ufuktaki sarılık hafif gidince, oradan ayrıldı.
Rasûlullah'ın (s.a.) Arafat'tan güneş battıktan sonra ayrılması, cahiliye döneminde sokulan tahrifi bertaraf etmek içindir. Çünkü onlar, güneş batmadan önce ayrılıyorlardı. Güneşin batmasından önce şeklinde bir belirleme, munzabıt olmaz, müphemlik arze-der. Güneşin batmasından sonra şeklinde belirlenmesi ise, açık ve munzabıttır. Böylesi kalabalıkların düzenli bir şekilde hareketlerini sağlayabilmek için, munzabıt olan belirlemelere ihtiyaç vardır. [701]

Müzdelife'de Konaklama:

Rasûlullah (s.a.), Arafat'tan yola koyulmuş ve Müzdelife'ye varmıştır. Burada, akşam ile yatsıyı cem-i tehir şeklinde bir ezan ve iki kametle kıldırmıştır. Aralarında nafile (sünnet) namazı kıl-mamıştır. Sonra fecir doğuncaya kadar uzanmıştır. Burada ezan ve kametle sabah namazını kılmış ve ortalık ağarmıştır. Sonra Kasvâ'ya binmiş ve Meş'ar-i Haram'a[702] gelmiş, orada kıbleye doğru dönmüş, Allah'a dua etmiş, tekbir getirmiş, tehlîl ve tevhidde bulunmuştur. İyice aydmlanıncaya kadar orada vakfe yapmıştır. Güneş doğmadan önce oradan ayrılmış ve Batn-ı Muhassir'e[703] varınca, orada biraz hızlanmıştır. [704]

Rasûlullah (S.A.), Müzdelife Gecesinde Teheccüd Kılmamıştır:

Rasûlullah (s.a.), Müzdelife gecesinde teheccüd kılmamıştır. Çünkü o, müstehap olan bir çok şeyi, yapmayı arzu etmesine rağmen, insanlar sünnet edinirler korkusuyla terkederdi.
Meş'ar-ı Haram'da, vakfede bulunmanın sırrından daha önce söz etmiştik.
Muhassir'de biraz hareketlenmesinin sebebi, buranın ashâb-i filin helak oldukları yer olmasıdır. Allah'tan ve onun azametinden korkan kimseler, bu gibi yerlerden korku duyarlar, gazaba uğramaktan kaçarlar. Rasûlullah (s.a.), bu duyguyu, açık olmadığı için, nefsi uyarıcı açık bir fiille munzabıt hale getirmeyi arzu etmiş ve bunun için oradan hızlıca geçmiştir. [705]

Şeytan Taşlama:

Sonra Akabe cemresine gelmiş ve tekbir getirerek fiske taşı gibi ufak yedi taş atmıştır. Bunları vadinin içinden atmıştır.
Şeytan taşlaması ilk gün, erken vakitte, diğer günler ise öğleden sonra yapılır. Çünkü ilk günde yapılması gereken görevler arasında kurban kesmek, tıraş olmak, İfâda tavafında bulunmak vardır. Bütün bunlar, şeytan taşlamadan sonra yapılmaktadır. Bu itibarla ilk gün şeytan taşlamanın erken vakitte olması bir kolaylıktır. Diğer günler ise, ticaret günleridir ve Mina'da çarşı pazar kurulur. Bu itibarla, bu günlerde şeytan taşlama işinin ihtiyaçların görülmesi sonrasına bırakılması, bir tür kolaylık olacaktır, İnsanlar da genelde işlerini günün başında görürler ve Öğleden sonra yapılacak taşlama için boşalırlar.
Şeytan taşlaması, Safa ve Merve arasında sa'y yapılması hep tek yapılır. Çünkü tek sayısı mübarek bir sayıdır; Allah teki sever. Bir'in gerçek halefi ise, üç, yedi gibi bolünemeyen tek sayılardır. Bu durumda, yeterli olması halinde yediden ziyadeye gidilmemesi uygun olur.
Fiske taşı gibi küçük taşların atılmasına gelince, daha küçüğü hissedilmez. Büyüğü ise, böylesi kalabalık yerlerde insanlara zarar verebilir. [706]

Kurban Kesilecek Yere Gitme;

Rasûlullah (s.a.), sonra kurban keseceği yere çekilmiş ve altmış üç tane deveyi bizzat kendi elleriyle kurban etmiştir. Geri kalanlarının kesilmesini ise Hz. Ali'ye (r.a.) havale etmiş; onu kurbanlarına ortak kılmıştır. Sonra emretmiş ve her kurbandan bir parça alınarak bir tencereye konulmuş ve pişirilmiştir. Rasûlullah (s.a.) ve Hz. Ali (r.a.) onların etinden yemişler, çorbasından içmişlerdir.
Rasûlullah'm (s.a.) kendi eliyle altmış üç tane kurban etmesinin hikmeti, Allah Teâlâ'nm kendisine bahşettiği Ömrün her senesine karşılık bir kurban keserek şükretmek istemesidir. Kurbanın önemini vurgulamak ve Allah için kurban edilen şeyle bereketlenmek için onların etinden yemiş, çorbasından içmiştir. [707]

Arafat'ın Her Yeri Vakfe, Mina'nın Her Yeri Kurban Kesme Yeridir:

Rasûlullah (s.a.} şöyle buyurmuştur:
"Ben şurada kurban kesti/n. Mina'ntn her yeri kurban yeridir. Binaenaleyh siz, konakladığınız yerlerde kurban kesin!
Ben şurada vakfe yaptım. Arafat'ın her yeri vakfe yeridir. Ben şurada vakfe yaptım. Müzdelife'nin her yeri vakfe yeridir.[708]
Bir rivayette şu ilave vardır: "Mekke'ye açılan her düzlük, yoldur ve kurban yeridir. [709]
Rasûlullah (s.a.), insanlar için şeriatın bir hükmü olmak üzere yaptığı şeyle, Öyle denk düştüğü için, ya da o güne mahsus özel bir durum gerektirdiği için, ya da en iyisini tercih etmiş olduğu için yapmış olduğu işler arasını ayırmıştır. [710]

Ka'be'ye Gidiş:

Rasûlullah (s.a.), sonra devesine binmiş ve Allah'ın evine doğru yola koyulmuştur. Öğle namazını Mekke'de kılmış, tavaf yapmış ve Zemzem'den içmiştir.
Hemen Allah'ın evini ziyarete gitmesi, tâatin ilk vaktinde olmasını istemesindendir. Hem insan, başına herhangi bir engelin çıkmayacağından emin olamaz. O yüzden yükümlülüklerin bir an evvel yapılmasında fayda vardır.
Zemzem'den içmesi, Allah'ın nişanelerini tazim etmek ve rahmet olarak çıkarmış olduğu bu mübarek suydan nasiplenmek içindir.
Mina günleri bitince Ebtah'a inmiş, veda tavafı yapmış ve oradan ayrılmıştır. [711]

Rasûlullahhn (S.A.) Hac Dönüşünde Ebtah'a İnişi:

Rasûlullah'm {s.a.) hac dönüşünde Ebtah'a (Muhassab'a) inişi hakkında ihtilâf etmişlerdir. Acaba bu, bir ibâdet amacıyla mı yapılmıştır, yoksa âdet gereği mi olmuştur?
Hz. Âişe (r.a.), Ebtah'a inmenin sünnet olmadığım, Mekke'den çıkmaya daha elverişli olduğu için orada konakladığını söylemiştir. [712]
"Hedefimiz, Allah fetih nasip ederse inşallah Hayf yani miişriklerin küfür üzere ahd ü peyman ettikleri yerdir.[713] hadisine bakılarak, RasûluUah'm (s.a.) bununla dini yüceltme amacı taşıdığı sonucu da çıkarılmıştır.
Birinci görüş, daha sahihtir. [714]

HACLA İLGİLİ BAZI KONULAR

Hacer-İ Esved, Cennettendir:

Rasûîullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Hacer-i esved, sütten daha beyaz bir halde cennetten inmiştir; onu Âdem oğullarının hataları karartmıştır. [715]
"Allah'a yemin ederim ki, Allah Teâlâ onu kıyamet gününde, göreceği iki gözü, konuşacağı bir dili olduğu halde hasredecek ve o, bihakkın kendisini selamlamada bulunana tanıklık edecektir.[716]
"Rükün ve makam, cennet yakutlarından iki yakuttur. [717]
Bu ikisinin aslen cennetten olmaları muhtemeldir, yeryüzüne indirilince, hikmet-i ilâhî, yeryüzünün oluşumunda uygulanan hükmün onlara da uygulanmasını gerektirmiş ve bu yüzden nurları silinmiştir.
Şunun murad edilmesi de muhtemeldir: Meleklerin, onların şanının yüceltilmesine yönelik teveccühleri, Mele-i a'lâ'mn ve Adem oğullarından sâlihlerin himmetlerinin onlara taalluku sonucu, onlarda melekî bir kuvvet oluşmuştur. Bu şekilde, İbn Abbâs'ın (r.a.), "Buna konuşun!" sözüyle Muhammed b. Hanefıyye'nin[718] (r.a.), "Yeryüzü taşlarından bir taş." sözü arası da bulunmuş olur.
Biz apaçık şekilde müşahede etmişizdir ki, Beytullah, melekî bir güçle doludur. Bunun içindir ki, misâl âleminde ona, iki göz ve dil gibi dirilere has özellikler verilmesi vacip olmuştur. Mü'minle-rin imanını, ehl-i tazimin tazimini belirleyici olduğundan, bunu, lisan ile, istilâmda bulunanların leh ya da aleyhlerine şehadette bulunma şeklinde ayakların ve ellerin konuşmasının sırrından bahsettiğimiz gibi açıklamak vacip olmuştur. [719]

Tavafta Bulunan Ve Namazlarını Mescid-İ Haram'da Kılanın Sevabı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kim tam bir hafta boyunca sayarak bu evi tavaf eder ve her tavafta iki rekat namaz kılarsa, bir köle âzâd etmiş gibi olur. Bir adam ayağını oraya her koyup kaldırdıkça Allah Teâlâ, bu sebeple ona bir sevap yazar, bir günahını siler ve derecesini bir basamak yükseltir.[720]
Bu faziletin iki sırrı vardır:
i. Tavaf, Allah'ın rahmetine dalmanın, Mele-i a'lâ'mn dualarını kendisine celbetmenin mekan ve zamanıdır. Onun için, bunu sağlayacak en yakın

özellikle anılmıştır.
ii. İnsan, tavafı Allah'ın emrine inanarak ve vaad ettiğini tasdik ederek yaparsa, bu onun imanının olduğunu açıklar ve ortaya koyar. [721]

Arife Gününün Fazileti:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allah Teâlâ'nın, Arife gününde olduğu kadar çok sayıda cehennemden kul âzâd ettiği başka bir gün daha yoktur. Şüphesiz O, (onlara)yaklaşır, sonra onlarla meleklere öğünür. [722]
Çünkü insanların bu kutsal mekânda toplanıp, hep birden Allah'a yalvarıp niyazda bulunmaları, tevbe etmeleri, hemen üzerlerine rahmetin inmesini ve aralarında ruhaniyetin yayılmasını gerektirir.
Yine şöyle buyurmuştur:
"En hayırlı dua, Arife günü yapılan duadır. Ben ve benden önceki peygamberlerin söylemiş olduğu en hayırlı söz de, 'Lâ ilahe illallahu vahdehû lâ şerikeeh..zikridir.[723]
Çünkü bu zikir, zikrin çoğu türünü içine almaktadır. Bu yüzden, onunla birlikte "Sübhânallah el-Hamdu lillah" denilmesi pek çok yerde ve zamanda teşvik edilmiştir. Nitekim dua bahsinde bunlara temas edilecektir.

Sünnet olan, (?) mümkün mertebe Allah'ın dinini yüceltmiş olmak için hedy yani kurban kesmektir. [724]

Saçları Kazıtma Ve Kısaltmanın Fazileti:

Rasûlullah (s.a.), saçlarını kazıtanlar için üç defa, kısaltanlar için de bir defa dua etmiş ve böylece kazıtmanın daha üstün olduğuna işaret etmiştir. Çünkü bu, yolculuk izini tamamen silip, pejmürdeliği ortadan kaldıracağından hükümdar huzuruna gireceklerin alması gereken hale daha uygun düşer, yapılan ibadetin izinin üzerinde iyice görünmesini tamin eder, böylece Allah'a saygıyı daha güzel ifade eder.

Rasûlullah (s.a.), kadının saçlarını kazıtmasını yasaklamıştır; çünkü bu bir müsledir[725] ve erkeklere benzemedir.
Kurban kesmeden önce tıraş olan, şeytan taşlamadan önce kurban kesen, akşamdan sonra şeytan taşlayan, tıraş olmadan önce ifâda tavafı yapan kimseler hakkında "Lâ harec" yani bir sakınca yoktur diyerek kendilerine keffâret lâzım gelmeyeceğini beyan buyurmuştur. Doğrusu müstehaplığı ifade için "Lâ harec" ifadesinden daha açık bir söz olduğunu bilmiyorum. [726]

Hac Ruhsatları:

Konuyla ilgili şer'î hükümlerin tamamlanabilmesi için, zorluk ve sıkıntı anlarında getirilecek ruhsat hükümlerinin de beyan edilmesi gerekir. Bunlardan biri de, ihram yasaklarına tahammül etmeye imkân vermeyen "ezâ" halidir. "Sizden her kim hasta olursa, yahut başından gelen[727] bir rahatsızlığı (ezâ) varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye[728] vermesi gerekir. [729] âyeti bu konuyu işlemektedir.

Rasûlullah'ın (s.a.), başına bitler üşüşen Kab b. Ücra hakkında, "Başını tıraş et ve bir farak[730] zahireyi altı fakire yedir. [731] buyurması da, bu kabildendir.
Daha önce de beyan ettiğimiz gibi, en güzel ruhsat türü, aslı hatırlatıcı olmalı ve aslı azimet hükmü işleme niyetiyle birlikte terki anında kişinin kalbine huzur verici bir unsur içermelidir.

Bu durumda, aşırılık anlamı taşıyan fiiller karşısında keffâretin vacip kılınması evleviyetle söz konusu olacaktır. [732]

Ihsâr:

Ruhsat hükümlerinden biri ihsâr halidir. Kureyş kâfirlerinin, Allah'ın evine gidilmesini engellemeleri üzerine Rasûlullah (s.a.), sevkettiği kurbanlıkları boğazlamış, tıraş olmuş ve ihramdan çıkmıştır. [733]

Mekke Ve Medine Haremleri:

Mekke ve Medine'nin birer haremi olmasının sırrı şudur: Her şey için bir saygı şekli vardır. Mekânlara gösterilecek saygı da, orada kötü bir şey yapmaya girişmemektir. Bu, esasen hükümdarların kendilerine ait bir koruluklarının olması, diğer yerlerin ise herkese açık olması geleneğinden alınmıştır. Halkın, hükümdarlara olan bağlılıkları, onlara olan saygıları, kendilerinde, onlara tahsis edilmiş olan mekanlarda bulunan ağaçlara ya da hayvanlara dokunmamaları gerektiği inancını yerleştirmişti. Hadiste de, "Her hükümdarın bir koruluğu (yasak bölgesi) olur; Allah'ın koruluğu ise, haramlarıdır. [734]buyurulmuştur. Bu telakki, insanlar arasında yayılmış ve kalplerinin tâ derinliklerine kadar nüfuz etmiş ve içlerine yerleşmiştir. [735]

Hareme Saygı:

Hareme gösterilecek saygı şeklinden biri de, adaletin ikamesi gibi başka yerlerde dahi vacip, zulüm gibi başka yerlerde dahi haram olan şeylerin burada daha bir tekit edilmesidir.

"Haremde yiyecek maddelerinin ihtikârı (stoklanması) küfre varan bir zulümdür (ilhâd).[736] hadisiyle, "Ey iman edenler! İh-ramlı iken avı öldürmeyin! [737] âyeti bu manadadır.
Haremde ve ihram halinde avlanmak, ihram halinde cinsel ilişkide bulunmak, nefsin şehvete kapılıp azgınlık etmesinden kaynaklanan aşın davranışlardandır. Bu yüzden, onlar karşılığında keffâret konulması vacip olmuş ve böylece bu tür aşırı davranışların önünün alınması istenmiştir. [738]

Avın Cezası:

Avın cezası hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bu konuda istenilen denklik, hacimde mi, yoksa kıymette mi olacaktır? Bu konuda en uygunu şöyle olmalıdır: Adil iki kişiye sorulmalı, eğer onlar, o şey hakkında selefin sûretâ benzerlik görüşünü benimserlerse, o doğrultuda amel edilmeli, yok kıymet vermeyi uygun görürlerse kıymeti verilmelidir. [739]

Medine'nin Üstünlüğü:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Eğer ümmetimden bir kimse, Medine'nin sıkıntısına katlanırsa, kıyamet gününde ben ona şefaatçi olurum. [740]
Bunun sırrı şudur: Medine'nin imarı, dinin nişanelerinin yüceltilmesi demektir. Bu, dinin güçlendirilmesine yönelik bir faydadır. Öbür taraftan Medine'ye gitmek, İslâm'ın oluşum dönemlerindeki olayların geçtiği yerleri görmek, Mescid-i Nebevî'ye girmek... Rasûlullah'ın (s.a.) (ve ashabının) yaşadıkları hayatı hatırlatır, onların hatıralarının yâdedilmesini sağlar. Bu ise, bizzat mükellefin kendisine yönelik bir faydadır.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ki İbrahim, Mekke'yi haram kılmış; orayı dokunmaz yapmıştır. Ben de Medine'yi haram kıldım.[741]
Bu hadis, Rasûlullah'ın (s.a.) bütün himmetini toplayarak dua etmesinin, bir şeye iyice azmetmesinin, ilâhî kararların inmesinde önemli bir yeri olduğunu gösterir.
Allah'u a'Iem! [742]

İHSAN

Şâri Teâtâ'nın Yükümlü Kıldığı Ameller:

Bil ki: Sâri' Teâlâ'nın vacip ya da haram kılarak yükümlü kılmış olduğu öncelikli ameller, hey'ât-ı nefsâniyyeden kaynaklanan fiillerdir. Bunlar, âhirette nefislerin leh ya da aleyhlerine olur, nefislerin karakterim açıklar. Bu fiiller, hey'ât-ı nefsâniyyenin kalıpları ve dışa vurmuş şekilleridir.
Bu amellerin ele alınıp incelenmesi iki yönden olur:
i. Bütün insanlara yönelik bir yükümlülük kılınması açısından ele alınır. Bu açıdan ele alındığında yapılacak esas şey, sözü edilen hey'ât-ı nefsâniyyeye mazinne (mahal) teşkil edecek amellerin seçilmesi, gecesi gündüzü gibi aydın olan açık yolun tutulmasıdır. Öyle ki herkes bu yolla sorumlu tutulacak ve hiçbir kimse bundan sıyrılmaya ya da mazeret ileri sürmeye imkân bulamayacaktır. Bu tür yükümlülüklerde mutlaka orta yolun tutulması, açık ve munzabıt olan şeylerin ölçü alınması gerekecektir.
ii. Nefislerin olgunlaştırılması ve onların bu yolla hey'ât-ı nefsâniyyeden matlup olanlarına ulaştırılması açısından ele alınır. Bu açıdan bakıldığında yapılacak esas iş, sözü edilen hey'ât-ı nefsâniyyenin bilinmesi, onlara ulaştıracak amellerin tanınmasıdır. Bunların binası, vicdan üzere ve işi, işin sahibine havale etmek yoluyla olacaktır.
Hey'ât-ı nefsâniyyeden sadır olan ameller üzerinde, birinci açıdan duran ilim, "ilmu'ş-şerâi'" (seriatiar/şer'î hükümler ilmi), ikinci açıdan duran ilim ise "ilmu'1-ihs ânadır. [743]

Ilm-İ İhsan İki Şeye Muhtaçtır:

İhsan bahisleri üzerinde duran kimse, iki şeye muhtaçtır:
i. Amellere, hey'ât-ı nefsâniyyeye götürmesi açısından bakmak. Çünkü amel, belki riya ve şöhret için, yahut âdet gereği yapılmış olabilir, yahut içine kendini beğenme, başa kakma ve eza verme gibi unsurlar karışabilir. Bu durumda amel, kendisinden amaçlanan şeye ulaştırmaz. Bazen amel, nefsin, ihsan mertebesindeki kimselere yaraşır şekilde uyarılmasını sağlayacak bir biçimde işlenmemiş olabilir. Bununla birlikte, aynı şeyle daha başka nefisler uyarılmış olabilir. Meselâ aslında arınmış biri olmadığı halde aslî farzlarla yetinip, onların üzerine nicelik ya da nitelik bakımından herhangi bir nafile ibadet ilavesinde bulunmayan kimsenin durumu böyledir.
ii. Bizzat sözü edilen hey'ât-ı nefsâniyye üzerinde durmak ve onları gereği şekilde tanımak. Böylece, amelleri yaparken, ondan ne kastedildiği

bilincinde olmak. Bu durumda olan kimse, kendi nefsinin doktoru olur ve onu, doktorun bedene baktığı gibi idare eder. Zira, âlet ve edevatın neye yaradığını bilmeyen kimseler, onları kullandıkları zaman bilinçsiz olacaklarından, aşağı yukarı önünü görmeyen devenin yürüyüşü gibi, ya da gecenin köründe odun toplayanın durumu gibi bir hale düşerler. [744]

Huyların Temeli Dörttür:

Bu ilim dalında ele alınacak olan huyların esası dört tanedir. Nitekim daha önce buna işaret etmiştik.[745] Bunlar şunlardır:
1. Temizlik,
2. îhbât yani Allah'a teslimiyet ve huşu,
3. Semâhat-ı nefis
4. Adalet. [746]

1-2. Temizlik Ve İhbât (Teslimiyet):

Temizlik (taharet) meleklere benzemeyi, ihbât ise, ceberut âlemine yönelmeyi ve teslimiyeti sağlar.
Birincisi için abdest ve gusül emredilmiş; ikincisi için de namaz, zikirler, Kur'ân tilâveti emredilmiştir. Bu ikisinin bir arada bulunması haline "sekine" ve "vesile" deriz. Huzeyfe'nin (r.a.), Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) hakkında söylediği, "Hz. Muhammed'in ashabından korunmuş olanlar bilir ki, o, vesilece Allah'a en yakın olanlarıdır." sözü, bu manayı ifade eder. Sâri' yani Rasûlullah (s.a.) bunu, "Taharet, imanın yarısıdır.[747] hadisinde "iman" diye isimlendirmiştir. Rasûlullah (s.a.) birincinin halini, "Şüphesiz ki Allah temizdir, temizliği sever. [748] hadisiyle beyan etmiş, ikincisine de, "İhsan, sanki O'nu görüyormuşsun gibi Allah'a kulluk etmendir; her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da, O seni görüyor. [749] hadisiyle işarette bulunmuştur.
Bunun elde edilmesi için yapılacak esas şey, peygamberlerden tevarüs olunan şer'ı hükümlere (nevâmîs), ruh ve nurlarını koruyarak, çokça işleyerek, şekillerine ve zikirlerine riayet ederek yapışmaktır. [750]

Taharetin Ruhu:

Taharetin ruhu, iç aydınlığı, üns ve inşirah halidir, cerbeze halindeki düşüncelerin sönmesi, gönlü sıkıntıya sokan, hatırı meşgul eden, fikir dağınıklığına sebep olan, huzursuzluk ve feveran hali veren şeylerin sönmesidir. [751]

Namazın Ruhu:

Namazın ruhu, Allah ile hemhal olmak, ceberut âlemine açılmak, Allah Teâlâ'nın celâl ve azametini hatırda tutmak, bununla birlikte sevgi ve gönül huzuruyla karışık bir saygı haline sahip olmaktır, "ihsan, sanki O'nu görüyormuşsun gibi Allah'a kulluk etmendir; her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da, O seni görüyor. [752]hadisi bu manaya işaret olmaktadır.
Nefsin, namazda bu hale ulaşabilmesi için nasıl alıştırma yapacağına şu hadiste işaret edilmiştir:
"Allah Teâlâ, 'Namaz sûresi olan Fâtiha'yı kendimle kulum arasında yarıya taksim ettim. Hem kulumun dilediği şey onundur.' buyurdu. Kul, 'el-Hamdu Hilafı rabbi'l-âlemîn' dediği zaman Allah Teâlâ, 'Kulum bana hamdetti,' der. 'er-Rahmâni'r-rahîm'dediğinde Allah Teâlâ, 'Kulum bana sena etti,' der. 'Mâliki yevmi'dîn' dediğinde, Allah Teâlâ, 'Kulum beni temcîd eyledi der. (Bir defasında, 'Kulum işlerini bana havale eyledi,' der buyurmuştur.) Kul, 'İyyâke na'budu ve iyyâke nestetn' dediği zaman Allah Teâlâ, 'Bu kulumla benim aramdadır; hem kulumun dilediği onundur,' der. Kul, 'Ihdina's-sırâta'l-müstakîm sırâta'llezlne en'amte aleyhim gayri'l-mağdûbi aleyhim velâ'd-dâllîn' dediği zaman Allah Teâlâ, 'İşte bu kulumundur, hem kulumun dilediği onundur,' buyurur.[753]
Bu, namazda kulun söylediği her kelimeye Allah Teâlâ'nın vereceği karşılığın düşünülmesinin emredilmiş olduğuna işarettir. Çünkü bu, devamlı olarak huzurda bulunulduğunu güçlü bir şekilde hatırlatır.
Namazın, ayrıca Rasûlullah (s.a.) tarafından belirlenen dua ve zikirlerle yapılması da gerekir. Bunlar, Hz. Ali (r.a.) ve daha başkalarından gelen hadislerde zikredilmiştir. [754]

Kur'ân Tilâvetinin Ruhu:

Kur'ân tilâvetinin ruhu, büyük bir şevk ve saygı ile Allah Teâlâ'ya yönelmek, Kur'ân'ın mev'izeleri üzerinde düşünmek, hükümlerine boyun eğeceğini içinde duymak, emsal ve kıssalarından ibret almak, Allah Teâlâ'nın sıfat ve âyetlerinden her bahsedişinde "Sübhânallah" demek; cennet ve rahmetten söz edildiği her yerde, O'nun fazl ü kereminden istemek; cehennemden ve gazabından söz edilen yerlerde ise Allah'a sığınmaktır.
Nefsin öğüt alması ve böylece etkilenmeye alışması konusunda Rasûlullah'ın (s.a.) belirlediği yol budur. [755]

Zikrin Ruhu:

Zikrin ruhu, ceberut âlemine huzur ve istiğrak halinde yönelmektir. Bunun alıştırması da, "Lâ ilahe illallahu vallahu ekber" deyip, sonra Allah Teâlâ'dan buna cevap olarak, "Lâ ilahe illâ ene ve ene ekber[756] dediğini duymaktır. Sonra, "Lâ ilahe illallahu vahdehû lâ şerike leh" deyip, Allah Teâlâ'dan buna karşılık olarak "Lâ ilahe illâ ene vahdî lâ şerike lî[757] dediğini duymaktır. Böyle böyle hicap (perde) kalkıncaya kadar ve istiğrak hali gerçekleşinceye kadar devem eder. Nitekim Rasûlullah (s.a.), buna işaret etmiştir.[758]

Duanın Ruhu:

Duanın ruhu, her türlü güç ve kudretin yalnız Allah'ta olduğuna inanmak ve gassal[759] elinde ölü, heykeltıraş elinde heykel hamuru gibi olmak, münâcâtm lezzetini duymaktır.
Rasûlullah (s.a.), teheccüd namazından sonra, her iki rekat sonunda ellerini kaldırarak uzunca dua etmeyi ve duasında 'Ta Rabbi! Ya Rabbil" diye yakarmayı ve Allah Teâlâ'dan dünya ve âhiret hayırlarını istemeyi, her türlü bela ve musibetlerden Allah'a sığınmayı, ısrarla niyazda bulunmayı sünnet kılmış; bunun meşgalelerden ve lehviyattan uzak bir kalp ile yapılmasını; büyük ve küçük abdest sebebiyle sıkışık halde, aç ve öfkeli vaziyette olmamasını şart koşmuştur. [760]

İnsan, Manevî Halini Kaybettiğinde, Bunun Sebebini Araştırmalıdır:

İnsan, huzurda olma halini yakaladıktan sonra onu kaybetmişse, bu kaybın sebebini araştırmalıdır. Eğer sebep, bedenî gücün aşırılığı ise, o zaman oruç tutmalıdır; çünkü bu gibi hallerde oruç insanın şehvetini kırar ve onu uslandırır. En fazla, peşipeşine iki ay oruç tutmalı, aşırılığa kaçmamalıdır. Meninin çokluğundan gelen bir sıkıntısı varsa, yemek ve içmeyi düzene sokmak endişesinden kurtulmak istiyorsa ve sahip olduğu bir helâli de varsa, o takdirde aşırılığa düşmeden bu ihtiyacını gidermeli ve bu işi, faydasını göreceği, zararından da korunacağı bir ilaç gibi ne az ne de çok yapmalıdır. Zira bu hususta aşırılığa düşmesi halinde, zindeliğini kaybeder.
Eğer sebep, dünya meşgalelerine kaptırmak ve insanlarla sohbete dalmak ise, o zaman ibadetlerine ilavede bulunmalıdır.
Eğer sebep; zihninin, içini tırmalayan düşüncelerle, cerbezeli fikirlerle dolu olmasıysa, o takdirde insanlardan uzak durmalı ve eve ya da mescide kapanmalı, dilini Allah'ın zikrinden başka her şeyden tutmalı, kalbini kendisini ilgilendirmeyen her türlü düşüncelerden uzaklaştırmalıdır. Uyandığında ilk andığının Allah olması, uyurken kalbinin her türlü meşgalelerden uzak sadece Allah ile birlikte olması için nefsini sorgulamalı ve ondan ahd ü peyman almalıdır. Böylece, elde etmiş olduğu manevî hale tekrar ulaşmaya çalışmalıdır. [761]

3. Semâhat-ı Nefs:

Üçüncüsü semâhat-ı nefistir. Bu, melekî gücün, lezzet talebi, intikam tutkusu, öfke, cimrilik, mal ve makam hırsı... gibi hayvani gücün telkinlerine aldırmaması, onun isteklerine boyun eğmemesi demektir. İnsanın, bu sayılan hallere uygun düşecek fiilleri işlemesi halinde, onların rengi nefsin cevherinde belli bir süre yer eder. Eğer nefis semâhatli ise, müptezel halleri kendisinden kolayca uzaklaştırır ve sanki o şeyler nefis üzerinde hiç etki etmemiş gibi olur. Tekrar Allah'ın rahmetine açık ve, şayet engeller olmasaydı nefislerin cibilliyetinin gerektirmiş olduğu nurlar deryasına dalmaya hazır olur.
Nefsin semâhatli olmaması halinde ise, o fiillerin renkleri, aynen mühürün mum üzerine şeklini verdiği gibi nefis üzerine siner, dünya hayatının müptezelliği ve kirleri ona yapışır; artık nefsin onlardan kurtulması kolay olmaz. Bedenden ayrıldığı zaman, işlediği hatalar, dört bir yanından kendisini kuşatır, kendisi ile nefislerin cibilliyetinin gerektirmiş olduğu nurlar arasına çok ve kalın perdeler iner. Sonuçta bu, eza görmesinin, ızdırap duymasının sebebi olur. [762]

Semahatin Tezahür Şekilleri:

Semahat, iki şehvetin yani karın ve cinsel organın arzuları karşısında gösterilmişse, iffet; lüks ve refah içerisinde yaşama arzusu karşısında gösterilmişse, ictihâd; tahammülsüzlük, feveran, ah u figan arzusu karşısında gösterilmişse, sabır; intikam tutkusu karşısında gösterilmişse, af; mal sevgisi karşısında gösterilmişse, sehâvet ve kanaat; şeriatın isteklerine muhalefet etme arzusu karşısında gösterilmişse, takva adını alır. Bütün bunlar, bir noktada müştereklik arzederler. O da, hepsinin aslının, nefsin, hayvanı gücün telkinlerine aldırmaması, onun isteklerine boyun eğmemesidir. Sûfîler buna, dünyevî ilişkileri kesmek, yahut beşerî zaaflardan arınmak (fena bulmak), ya da hürriyet gibi isimler verirler ve bu hasleti çeşitli adlarla anarlar.
Semahat vasfını kazanabilmek için yapılacak esas şey, yukarıda sayılan kötü duygulara kapılmaya sebep olabilecek mahallerden kaçınmaya çalışmak, kalbin hep Allah'ın zikriyle meşgul olmasını sağlamak, nefsin tecerrüd (soyutlanma) âlemine meylini sağlamaktır. Zeyd b. Hârise'nin (r.a.), "Benim yanımda, taşı da toprağı da aynıdır." sözünün anlamı budur. Bu hal, mükâşefe haline ulaşıncaya kadar devam eder. [763]

4. Adalet:

Bu öyle bir melekedir ki, ondan hem ev idaresiyle hem de ülke yönetimiyle ilgili elverişli, âdil nizamın ikamesi kolaylıkla sâdır olur. Aslı, öyle bir cibilliyet-i nefsâniyyedir ki, ondan küllî fikirler ile Allah ve melekler katında olan şeye uygun siyâsetler doğar. Şöyle ki: Allah Teâlâ, âlemde her şeyin yerli yerinde olmasını, kullarının işlerinin düzen içerisinde yürümesini, birbirlerine yardımcı olmalarını, birbirlerine zulüm etmemelerini, birbirleriyle kaynaşmalarını ve tek bir vücut gibi olmalarını, birinin başına gelecek bir musibeti, aynen bedenin bir organına gelen acı ve ızdırabı diğer organların paylaştığı gibi, hepsinin duymasını, çoğalmalarını, fasık-ların engellenmesini, âdil olanların yüceltilmesini, kötü davranışların ve geleneklerin ortadan silinmesini, her türlü hayırlı işin ve ilâhî kanunların aralarında yer edip yayılmasını murad etmiştir. Allah Teâlâ'nın, mahlukâtı ile ilgili olarak icmâlî bir kazası vardır ve her şey onun tafsilatı ve açıklamasıdır. Mukarreb melekleri, o küllî kazayı öğrenmişlerdir ve bunun sonucu olarak insanların ıslâhı için çalışanlara hayır dua, onları ifsad için çalışanlara da lanet eder olmuşlardır.
Şu âyetler bu manayı ifade etmektedir:
"Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi, kendilerini de yeryüzüne sahip ve hâkim (halife) kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (islâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve geçirdikleri korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vaad etti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır.[764]
"Onlar ki, Allah'ın ahdini yerine getirirler, verdikleri sözü bozmazlar. Onlar, Allah'ın gözetilmesini emrettiği şeyleri gözeten, Rablerinden sakınan ve kötü hesaptan korkan kimselerdir.[765]
"Allah'a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozanlar ve Allah'ın, riayet edilmesini emrettiği şeyleri (bağlan) koparıp terkedenler ve yeryüzünde fesat çıkaranlar; işte lanet onlar içindir... [766]

Islâh Edici Ameller, Allah'ın Rahmetini Harekete Geçirir:

Kim, bu ıslâh edici amelleri yaparsa, Allah'ın rahmeti, meleklerin duası onu her taraftan çepeçevre kuşatır ve orada güneş ve ay huzmeleri gibi, onu saran ince ışık haleleri oluşur. Bu, insanların ve meleklerin kalplerine, o kimseye iyilik yapmaları doğrultusunda ilhama dönüşür, gökte ve yerde hüsnü kabule mazhar olur. Tecerrüd (bedenden soyutlanma) âlemine intikal ettiği zaman, kendisini saran o haleleri hisseder, onlardan haz alır, bir genişlik ve kabul görür, kendisiyle melekler arasına bir kapı açılır. [767]

Bozguncu Ameller, Allah'ın Gazabını Harekete Geçirir:

Kim de bozguncu, kötü amelleri işlerse, Allah'ın gazabı ve meleklerin laneti onu çepe çevre kuşatır. Etrafını gazab-ı ilâhîden doğan zulmet halkaları sarar. Bu, meleklerin ve insanların kalplerine, o kimseye kötü davranmaları şeklinde ilhama dönüşür, gökte ve yerde herkes ona karşı nefret ve Öfke duyar olur. Tecerrüd âlemine intikâl ettiğinde, etrafını saran o zulmet halkalarının kendisini ısırmakta olduğunu hisseder. Böylece nefsi ızdırap duyar, darlık ve nefret bulur; her tarafından çepeçevre sarılır. Bunun sonucunda da, olanca genişliğine rağmen yeryüzü kendisine dar gelir. [768]

Adalet Vasfının Tezahür Şekilleri:

Mal ve malı elde etmesi ve harcaması açısından ele alındığında "kifayet" diye isimlendirilir.
Ev idaresi (tedbîr-i menzil) açısından ele alındığında, "hürriyet" diye isimlendirilir.
Şehir/ülke yönetimi açısından ele alındığında, "siyâset" diye isimlendirilir.
İnsanların birbirleriyle ünsiyeti, bir arada yaşamaları ve kaynaşmaları açısından ele alındığında, "hüsn-ü muaşeret" diye isimlendirilir.
Adalet vasfının kazanılabilmesi için yapılacak temel şey, merhametli olmak, sevgiyle hareket etmek, ince kalpli olmak, katı kalplilikten uzak olmak, ayrıca küllî fikirlere boyun eğmek ve işlerin sonunu düşünmektir. [769]

Ehlullah İle Halk Arasındaki Fark:

Bu iki haslet arasında, bir yönden bağdaşmazlık ve çelişki vardır. Çünkü kalbin soyutlanmaya (tecerrüd) meyli ile, rahmet ve sevgiye (meveddet) boyun eğmesi, insanların çoğu hakkında özellikle de güçleri çatışmalı olanlarda bir arada bulunmaz. Bunun içindir ki ehlullahtan birçoğunun dünyadan el etek çektiklerini, uzlet hayatı yaşadıklarını, çoluk çocuktan ayn yaşadıklarını, insanlardan çok uzak bir hal aldıklarını görürüz. Halka gelince, onlar çoluk çocuğa karışırlar, meşgalelere kendilerini kaptırırlar. O derecede ki bu durum, onlara Allah'ı anmayı unutturur.
Peygamberler (s.a.), her iki maslahata birden riayet etmeyi emrederler. Bunun için de, bu iki haslet hakkında müşkil noktaların diğerlerinden ayrılması ve konunun iyice açık bir hale getirilmesi konusunda aşırı özen gösterirler. Şeriatlarda muteber olan ahlâk anlayışı[770] da işte budur. [771]

Melekleşmeye Ya Da Şeytanlaşmaya Götüren Diğer Bazı Davranışlar:

Sözü edilen huyların ve onların zıdlarının etkisini yapan bazı fiil ve davranışlar daha vardır. Bunlar da, insanı meleklerin ya da şeytanların mizaçlarına yaklaştırır, yahut nefsin bu iki gruptan biri tarafına olan meylinden kaynaklanır. Dolayısıyla bunlara yönelik emir ve yasaklar da

bulunur. Bunlardan bazılarını daha önce zikretmiştik.
Şu hadislerde sözü edilen fiil ve davranışlar bu kabildendir:

"Şüphesiz şeytan, solu ile yer, solu ile içer.[772]

"Ecda[773] şeytandır.» [774]

"Meleklerin saf oldukları gibi, saf tutamaz mısınız? [775]

Rasûlullah (S.A.) Sözü Edilen Dört Huya Sahip Olunmasını Emretmiştir:

Rasûlullah (s.a.), bu dört huyun elde edilebilmesini sağlayacak fiil ve davranışları emretmiştir. İhbât (teslimiyet) ve tazarru halinin devamını sağlamak için zikirler emretmiş, sabır ve infâkta bulunmayı emretmiş, lezzetleri alt üst eden ölümün ve âhiretin çokça hatırlanmasını teşvik etmiş, dünyayı insanların gözünden düşürücü açıklamalar yapmış, Allah'ın celâli ve kudretinin azameti üzerinde düşünmelerini teşvik etmiş, böylece semahat sahibi olmalarını amaçlamıştır. Adalet vasfına sahip olabilmeleri için, hasta ziyaretini, iyilik yapmayı, akraba haklarını, selâmı yaymayı, hadleri yerine getirmeyi, iyiliği emredip, kötülüğe karşı durmayı emretmiştir. Bu fiil ve davranışları son derece açık olarak beyan etmiştir.
Bize ve tüm müslümanlara yaptığına karşılık, Allah Teâlâ bu şerefli peygamberi en güzel karşılıkla mükâfatlandırsın!
Eğer bu esaslar anlaşüdıysa, artık konuyla ilgili bazı ayrıntılara geçebiliriz.

Allah'u a'lem! [776]

ZİKİR VE İLGİLİ KONULAR

Zikrin Üstünlükleri:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir topluluk, Allah'ı zikretmek için oturduklarında, mutlaka melekler onları sarar ve her taraflarını rahmet bürür.[777]
Hiç şüphe yoktur ki müslümanların, şevkle Allah'ı zikir ederek toplanmış olmaları, ilâhî rahmeti harekete geçirir ve üzerlerine sekînet iner, melekleri onlara yakın kılar.
Bir hadiste de Rasûlullah (s.a.), "Müferridler öne geçti." başka bir rivayette, "Müferridlere ne mutlu!" buyurmuş, "Kimdir onlar?" diye sorulduğunda da, "Allah'ın zikrine düşkün olanlar." diye cevap vermiştir. [778]
Hadiste sözü edilen müferridler, sâbikûndan bir gruptur. Bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebi, zikrin, üzerlerindeki günah yüklerini hafifletmesidir. [779]
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ben, kulumun bana olan zannı üzereyim. Beni zikrettiği zaman da, ben onunla beraberim. O beni gönülden zikrederse, onu gönlümden zikrederim. Toplum arasında zikrederse, onu o toplumdan daha hayırlı bir toplum arasında zikrederim... [780]
Kul için rahmetin inmesini sağlayan şey, huylarının ve bilgilerinin neşet ettiği cibilliyeti ve nefsinin kazanmış olduğu hey'âttır. Nice kullar vardır ki, semahatli bir huya sahiptir; Rabbi hakkında iyi zannı vardır; O'nun, günahlarını bağışlayacağına, ufak tefek şeyler yüzünden kendisini sorgulamayacağına, kendisine müsamahalı davranacağına inanır. Onun bu umudu, nefsinden hataların uzaklaştırılmasına ve dolayısıyla affına sebep olur.
Nice kullar da vardır ki, cimri bir huya sahiptirler; Rableri hakkında iyi zan beslemezler, O'nun, zerre kadar şeylerden bile hesaba çekeceğine, kendilerine kılı kırk yararcasına muamele edeceğine, günahlarım görmemezlikten gelmeyeceğine inanırlar. Bu inanç, ölümünden sonra, nefsin yakasını bırakmayan ve onu dört bir tarafından kuşatan dünyevî hey'âta nisbetle en şiddetli olanıdır. Bu fark, etkisini sadece Hazîre-i kuds'te hükmü henüz kesinlik kazanmamış şeyler hakkında gösterir. Büyük günahlara (kebâir) ve o ayarda olanlara gelince, onda ancak icmâlî olarak zahir olur.
"Beni zikrettiği zaman da, ben onunla beraberim." buyruğu, kabul beraberliğine ve zikrin Hazîre-i kuds'te önemli bir yeri olduğuna işaret eder. [781]

Allah'ı İçten Zikretmek:

Eğer kul, Allah'ı içinden zikreder, O'nun nimetleri üzerinde düşünme yolunu tutarsa, bunun mükâfaatı, Allah Teâlâ'nın yolu üzerindeki perdeleri kaldırması ve böylece Hazire-i kuds'te kâim olan tecellîye ulaşmasıdır. [782]

Allah'ı Toplum İçinde Zikretmek:

Eğer kul, Allah'ı toplum içerisinde zikreder ve bununla Allah'ın dinini yaymak ve yüceltmek isterse, o takdirde bunun karşılığı, Allah Teâlâ'nın, onun sevgisini Mele-i a'lâ sakinlerinin kalbine ilham etmesi ve onların da ona hayır duada bulunmaları, üzerine bereketler indirmeleri, sonra yeryüzü sakinlerine, o kimseyi hüsnü kabulle karşılamalarının ilham edilmesidir. Nice ârif-i bil-lah vardır ki, marifetullaha ulaşmış, fakat

yeryüzünde kabul görmemiş, Mele-i a'lâ'da ismi anılmamıştır. Nice Allah'ın dinine yardım edenler de vardır ki, yeryüzünde büyük bir hüsnü kabule, büyük bereketlere mazhar olmuştur; fakat kendisi için perdeler kaldırılmamıştır. [783]

Allah Teâlâ'ya Yaklaşma:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor: Her kim bir hayırla gelirse, ona bu hayrın on katı vardır. Fazla da veririm. Ve her kim bir kötülükle gelirse, kötülüğün cezası kötülüğün dengidir. Yahut af da ederim. Bana kim bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırını; bana kim bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. Her kim bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim. Ve her kim bana hiçbir şeyi ortak koşmamak şartıyla yeryüzü dolusu günahla gelirse, ben kendisini o günah kadar mağfiretle karşılarım.[784]
İnsan ölüp, dünyadan el etek çektiği, hayvanı gücü zayıflayıp devreden çıktığı, melekî gücün nurları parladığı zaman, işlemiş olduğu az hayır, çok olur. Arazî olan şey, zat ile kâim olan şeye nis-betle zayıftır. Tedbîr-i ilâhî, hayrın yayılması esası üzerine kuruludur. [785]

Allah'ın Rahmeti Ve Mağfireti:

Hayır, varlık âlemine daha yakın; şer ise ondan daha incedir. "Allah Teâlâ'nın yüz rahmeti vardır, onlardan sadece bir tanesini yeryüzüne indirmiştir. [786]hadisi bunu ifade eder. Rasûlullah (s.a.), bunu karış, arşın, kulaç, yürüme, koşma benzetmesiyle açıklamıştır. Âhiret hayatı için, ceberut âlemine teveccüh etmek, oraya doğru yönelmekten daha faydalı hiçbir şey yoktur. Hadisin, "Ve her kim bana hiçbir şeyi ortak koşmamak şartıyla yeryüzü dolusu günahla gelirse, ben kendisini o günah kadar mağfiretle karşıla[787]kısmı ile, "Kulum bir günah işledi ve bildi ki, kendisinin günahı affeden ve günahtan dolayı muaheze eden bir Rabbi vardır. [788]hadisi bu manayı ortaya koymaktadır. [789]

Allah'ın Kullarını Sevmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allah Teâtâ buyuruyor ki: Kim benim bir velî kuluma düşmanlık ederse, ben o kimseye harp ilan ederim. Kulum, farz kıldığım ibadetlerden daha sevgili bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafilelerle de bana yaklaşmaya devam eder ve nihayet ben onu severim. Onu sevdiğim zaman, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden (bir şey) isterse ona veririm ve bana sığınırsa onu korurum. Yapmakta olduğum hiçbir şeyde, mü'min kulumun ruhunu almak konusunda tereddüt ettiğim gibi tereddüt etmedim. O ölümden hoşlanmaz, ben de ona kötülük etmekten hoşlanmam, ancak bu da mutlaka olacaktır.[790]
Allah Teâlâ, bir kulunu sevdiği zaman, muhabbeti Mele-i a'lâ'ya iner, sonra yeryüzünde onun için hüsnü kabul konulur. Birileri bu ilâhî nizama karşı çıkar ve o sevgili kula düşmanlık eder, Allah'ın düzeninin reddine, o kulun halini engellemeye çalışırsa, Allah Teâlâ'nın bu sevgili kulu hakkındaki rahmeti, o düşmanlık eden hakkında lanete, rızası onun hakkında gazaba dönüşür.
Hak Teâlâ, bir şeriat göndermek ve din ikâme etmek suretiyle kullarına yaklaştığı zaman, bu şeriatın içeriği (belirlenmiş davranış kalıpları, sünnetler ve şer'î hükümler) Hazîre-i kuds'te yazıldığı zaman, bu davranış kalıpları ve hükümler, Allah'ın rahmetini en iyi celbeden, O'nun rızasına en uygun düşen fiiller halini alırlar. Artık bunun azı çok olur. Kul, farzlara ziyade olarak nafilelerle Allah Teâlâ'ya yaklaşmaya devam eder, öyle bir hal alır ki artık Allah onu sever, rahmeti onu bürür. İşte o anda onun organları bir nur-ı ilâhînin teyidine mazhar olur; kul, nefsi, ailesi, malı hakkında berekete erer, duaları kabul olur, serden korunur, yardım görür. Bu yakınlığa biz, "amel yakınlığı" demekteyiz.
Hadisteki tereddüt, kula gösterilen inayet-i ilâhîlerin çatışmasından kinayedir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, her nizama ait nev'î ve şahsî olmak üzere bir inayeti vardır. İnsan bedenine olan inayeti, onun ölümüne, hastalanmasına ve sıkıntılı haller almasına hükmetmeyi gerektirir. Onun sevgili nefsine yönelik inayeti ise, her yönden onun üzerine ferah ve surur indirmesini, her türlü kötülüklerden onu korumasını gerektirir. [791]

Zikrin, Diğer Amellere Üstünlüğü:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Size amellerinizin en hayırlısını, Melik'İniz katında en temizini (makbulünü), dereceleriniz bakımından en yükseğini bildir-meyeyim mi?! O, sizin için altın ve gümüş infakından daha hayırlıdır, düşmanla karşılaşmanızdan ve onlarla vuruşup sonunda onların boyunlarını vurmanızdan, yahut da onların sizin boyunlarınızı vurmasından daha hayırlıdır." Oradakiler, "Evet," dediler. Rasûlullah (s.a.): "Zikrullahtır." buyurdu.[792]
En üstünlük derecesi, bakış açısına göre değişir. Nefsin ceberut âlemine teveccühü açısından bakıldığında, zikirden daha üstün amel olmaz. Özellikle de, riyazete ihtiyaç göstermeyen pâk nefisler Öyledir; onlar sadece teveccühün devamına muhtaçtır. [793]

Allah'ın Zikrinden Gafil Olmak Hasret Ve Nedamettir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kim, bir yere oturur ve orada Allah'ı zikretmezse, bu kendisine Allah'tan bir hasret ve nedamet olur. Kim bir yere yatar ve orada Allah'ı

zikretmezse, bu kendisine Allah'tan bir hasret ve nedamet olur. [794]
"Herhangi bir topluluk, bir meclisten Allah'ı zikretmeden kalkarlarsa, mutlaka sanki eşek iaşesinden kalkmış gibi olurlar ve bu, onlar üzerine hasret ve nedamete dönüşür. [795]
"Allah'ı zikretmeden, fazla konuşmayın; çünkü Allah zikredilmeden yapılan çok konuşma kalp için kasvettir ve insanların Allah'tan en uzak olanı da kalbi kasvetli olandır. [796]
Kim, zikrin tadını alır, Allah'ı zikretmek suretiyle nasıl kalp huzuruna ulaşıldığını, o anda kalbinden perdelerin nasıl kaldırıldığını anlarsa, o Allah Teâlâ'yı sanki başgözüyle görüyormuş gibi olur.
Aksine kim de dünyaya yönelir, çoluk çocuğa, mala mülke karışır, Allah'ı unutursa, o kişi de bulduklarını sanki yitirmiş gibi kalır, kendisiyle kalbi arası perdelenir. Bu haslet onu ateşe ve her türlü şerre götürür. Bunlar ise, o kimse için hasret ve nedamettir.
Hasret ve nedametler katmerleştiği zaman, artık kurtuluş ümidi kalmaz.
Rasûlullah (s.a.), söz konusu her hasret ve nedameti en iyi şekilde ortadan kaldıracak bir ilaç koymuştur. Bunu, her hale uygun düşecek ve gaflet zehirine panzehir etkisi yapacak bir zikir koymak suretiyle yapmıştır. Rasûlullah (s.a.), bu zikirlerin faydalarına dikkat çekmiş, bunlar yapılmadığı zaman onların yerini hasret ve nedametlerin dolduracağını beyan buyurmuştur. [797]

Zikir İçin Okunacak Sözcüklerin Belirlenmesi:

Bil ki: Zikir olmak üzere okunacak lâfızların belirlenmesine ihtiyaç vardır. Aksi takdirde herkes kendi güdük aklıyla zikirler icad edecek, Allah'ın isim ve sıfatları hakkında ilhâda (ifrat ya da tefrite) düşecektir. Yahut makama, lâyık olduğu değeri veremeyecektir.
Rasûlullah'ın (s.a.) bu konuda belirlemiş olduğu zikirlerin esasını on sözcük oluşturur. Bunların her birinde, diğerinde olmayan sırlar vardır. Bunun için Rasûlullah (s.a.), her yerde, bu zikirlerden birkaçının bir arada yapılmasını sünnet kılmıştır.
Sonra tek bir zikir üzerinde durmak, mükelleflerin büyük çoğunluğuna nisbetle, onun dilde bir laklaka halini almasına sebep olur. Bir zikirden diğerine intikâl etmek ise, nefsi uyarır, uykuyu giderir. [798]

Rasûluîlah'ca (S.A.) Belirlenen Zikirler:

Bu zikirler şunlardır: [799]

1. Sübhânallah:

Bunun hakikati, Allah Teâlâ'nın her türlü pisliklerden, noksanlıklardan ve ayıplardan tenzih edilmesidir. [800]

2. El-Hamdu Lillah:
Bunun hakikati, her türlü kemâl hallerinin, kusursuzluk sıfatlannın Allah Teâlâ'ya nisbet edilmesidir.
Bu iki zikir, tek bir cümlede toplandığı zaman, insanın Rabbi-ni tanıdığının en açık ifadesi olur. Çünkü insan Rabbini, ancak ona bir zât isbatı ve o zâtın da, biz mahlukâtta görülen her türlü noksanlıklardan tenzihi, bizce kemâl kabul edilen her türlü sıfatın da onun için isbatı şeklinde tanıyabilir. Bu zikrin suretinin amel defterinde iyice yer etmesi halinde, onun tamlığına hükmedildiği an Rab Teâlâ hakkındaki bilgi orada tam ve kâmil olarak ortaya çıkar. Bunun üzerine büyük bir yakınlık kapısı açılır. Rasûlullah (s.a.) şu hadislerinde işte bu manaya işaret etmektedir:
"Teşbih, mizanın (terazi) yarısıdır, el-Hamdu lillah onu doldurur.[801]
Bunun içindir ki "Sübhânallahi ve bihamdikî" dile hafif, fakat terazide ağır, Rahmân'a sevimli bir zikir olmuştur. [802]Kim onu söylerse, onun için (cennette) bir hurma ağacı dikilir. [803] Onu yüz defa diyen hakkında da, günahlarının deniz köpüğü kadar dahi olsa kendisinden döküleceği hadislerde yer almıştır. Kıyamet günü, bu zikri söyleyenden daha üstün bir şey hiç kimse getiremeyecektir. Ancak bir kimse, onun benzerini veya daha fazlasını söylemişse o başka. Bu, Allah'ın melekler için seçmiş olduğu en üstün zikirdir.
Rasûlullah'ın (s.a.), "Cennete ilk çağırılanlar, bollukta ve darlıkta Allah'a hamdedenler olacaktır." sözünün sırrına gelince, onların bu yaptıkları sübûtîdir; sübûtî kuvvelerden kaynaklanmıştır. Böylesi kimseler, cennet nimetlerinden nasiplenmeye herkesten daha lâyıktır.
Rasûlullah'ın (s.a.), "En üstün dua, el-Hamdu lillah'dır." buyruğunun sırrı ise şudur: Dua, ileride de belirteceğimiz gibi iki kısımdır. el-Hamdu lillah, her iki kısmını da ifade etmektedir. Çünkü şükür, nimeti artırır. Hem el-Hamdu lillah, Allah Teâlâ hakkında sübûtî marifet ifade eder.
Rasûlullah'ın (s.a.), "el-Hamdu lillah, şükrün başıdır." hadisinin sırrı ise şudur. Şükür, dil ile, kalp ile ve organlarla yapılır. Dil ile yapılan, diğer ikisinden daha açıktır. [804]

3. Lâ İlahe İllallah:

Lâ ilahe illallah'ın bir çok bâtın anlamı vardır. Birincisi, cehrî şirkin reddi; ikincisi, hafi şirkin reddi; üçüncüsü, marifetullaha engel olan perdelerin reddidir. Rasûlullah'ın (s.a.), "Lâ ilahe illallah ile Allah arasında perde yoktur; O'na ulaşır,[805] hadisi buna işaret olmaktadır.

Hz. Musa, Lâ ilahe illallah'in bâtın manalarından ilk ikisini biliyor, onun, Allah'ın Özel olarak kendisine tahsis ettiği zikir olabileceğini düşünmüyordu. Allah Teâlâ, ona işin hakikatini vahyet-ti ve ona, Lâ ilahe illallah'm, Allah Teâlâ'dan başka her şeyi ve tercihlerini gözünün önünden uzaklaştırıcı etkisi olduğunu, başka bütün zikirler bir kefeye konulsa, bu da diğer kefeye konulsa, Lâ ilahe illallah'ın olduğu kefenin daha ağır basacağım, diğerlerinin onun yanında önemsiz kalacağını bildirdi.

Tehlîl, nefyi ve isbatı[806] içine alır ve şu sözcüklerden oluşur:
"Lâ ilahe illallahu vahdehû lâ şerike leh, lehû'l-mülku ve lehû'l-hamdu ve huve alâ külli şey'in kadir."
Manası: Tek olan Allah'tan başka tanrı yoktur. O'nun şeriki yoktur. Mülk ancak O'na aittir, hamd ancak O'na mahsustur. O, her şeye kadirdir.
Tehlilin fazileti hakkında Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Bir kimse günde yüz defa 'Lâ ilahe illallahu vahdehû tâ şerike leh, lehû'l-mülku ve lehü'l-hamdu ve huve alâ külli şey'in kadir' derse, o kimse için on köle dengi sevap olur, kendisine yüz hasene yazılır, yüz günahı silinir. Bu onun için, o gün akşamla-yıncaya kadar şeytandan mahfaza olur.[807]
Bu üstünlük, tehlîlin sübutî ve selbî marifeti içeriyor olmasındandır. Selbî marifet, günahların silinmesinde etkindir. Sübûtî marifet ise, hasenatın meydana gelmesinde ve sevapların temessülünde etkindir. [808]

4. Allahu Ekber:

Bu, Allah'ın azamet, kudret ve saltanatının ilân edilmesidir. Allah hakkında sübûtî marifete işarettir. Bunun için faziletinden bahsedilirken, onun göğü ve yeri doldurduğu beyan edilmiştir.
Buraya kadar sayılan dört zikir, en üstün olan ve Allah'a en sevimli gelen zikirlerdir. Bu zikirler yapıldıkça, her biri karşılığında cennette bir fidan dikilir. [809]

Cüveyriye Hadisinin Sırrı:

Rasûlullah (s.a.), eşi Cüveyriye'nin (r.a.) yanından ayrılırken o namaz kılıyormuş, tekrar döndüğünde hâlâ namaz kılmaktay-mış. Ona: "Hâlâ şu namazlığında mısın?" demiş, o da, "Evet," deyince şöyle buyurmuş:
"Senden sonra ben dört kelimeyi üç defa söyledim, eğer senin söylediklerinle tartılacak olsa, onlar ağır gelirdi; Sübhânallahi ve bi hamdihî adede halkıhî ve rıdâ nefsihî ve zinete arşihî ve midâde kelimâtihî.[810]
Manası: Mahlukâtı sayısınca, kendisinin rızasmca, arşının ağırlığınca, kelimelerinin yettiği yere kadar Allah'ı teşbih eder, O'na hamd ederim.
Bu hadisin sırrı şudur: Amel, deftere yazılıp orada yer edince, onun açılması ve genişlemesi, o kelimenin manasına göre olur. Eğer kelime, "mahlukâtı sayısınca" gibi bir kelime ise, onun açılımı da öyle olur.
Bil ki: Kimin en çok meyli, nefsin, zikrin manasının rengini alması doğrultusunda ise, onun hakkında münasip olanı, zikrin çokça yapılmasıdır. Kimin de en çok meyli, amelin suretinin sahi-fede korunması ve ceza gününde ortaya çıkması doğrultusunda ise, onun için en faydalı olanı da, zikirler arasında nitelik bakımından diğerlerine üstün olan bir zikrin seçilmesidir.
Burada birileri kalkarak, madem ki, bu kelimeleri üç defa söylemek, diğer zikirlerden efdaldir, bu durumda çok zikir yaparak, tüm zamanları zikir ederek geçirmek boşunadır, şeklinde bir itirazda bulunamaz. Çünkü üstünlük bakış açısına göre değişir. Rasûlullah (s.a.), bu hadisi Cüveyriye'yi (r.a.) en kolay amele irşad buyurmak için söylemiş ve onu açık bir şekilde buna teşvik etmiştir.
Rasûlullah'ın (s.a.), sünneti üzere zikre, tehlîl ile birlikte Allahu ekber ve daha başka lâfızları eklemesinin sırrı, nefsin zikre karşı uyarılmasını sağlamak, tek bir kelimenin dilde laklaka halini almasına imkân vermemektir. [811]

5. Dua Zikirleri:

Bedeni ve nefsi için yararlı olan şeyleri istemesi. Huyunun güzelleştirilmesini, üzerine sekine inmesini, yahut evinin, malının, makamının idaresi açısından kendisi için hayırlı olan şeyleri istemesi; aynı şekilde kendisi için zararlı olacak şeylerden Allah'a sığınması.

Bunun sırrı, Hakk'ın âlemdeki tesirinin müşâhade edilmesi, her türlü güç ve kudretin O'ndan başkasında bulunmadığının ilân edilmesidir. [812]

Rasûlullahhn (S.A.) Bazı Duaları:

Konuyla ilgili Rasûlullah'm (s.a.) en kapsamlı dualarından biri şudur:
"Allahım! Benim için her işimin başı olan ve ebedî kurtuluşa ermemi sağlayacak olan dinimi ıslah eyle. Benim için, içinde yaşamakta olduğum dünyamı ıslah eyle. Benim için varacağım yer olan ahiretimi ıslâh eyle. Hayatı, benim için her hayrın artmasına vesile kıl. Ölümü de, her kötülükten rahatlama vesilesi kıl. Allah'ım! Ben senden hidâyet, takva, iffet ve gönül zenginliği dilerım.[813]
Hz. Ali'ye (r.a.) şöyle demiştir:
"Allahım! Bana hidayet ver! Beni doğruya'1 Muvaffak kıl, de! Hidayet ile seni doğru yola ilettiğini, doğrulukla da oku doğrulttuğunu hatırla! [814]

"Allahım! Beni bağışla, bana acı, beni doğru yola ilet, bana âfîyet ver, beni rızıklandır. Allahım!
Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ver, âhirette iyilik ver, bizi ateş azabından koru.

Rabbim, bana yardımcı ol, aleyhime yar olma, bana nusretini esirgeme, düşmanlarıma yardım etme, bana kurulan hileleri boşa Çıkar, aleyhime tuzak kurdurma, beni doğru yola ilet, doğru yolda ilerlemeyi bana kolaylaştır. Bana karşı taşkınlık edenlere karşı bana yardım eyle!"
"Rabbim, beni şükredenlerden, seni zikredenlerden, senden korkanlardan, sana itaat edenlerden, sana huşu duyanlardan, sana yönelip tevbe edenlerden kıl!"
"Rabbim! Tevbemi kabul buyur, günahlarımı yıka, dualarıma icabet eyle, hüccetimi güçlü ve açık kıl, lisânımı doğrult, kalbimi doğruya ilet, gönlümdeki her türlü kini çıkar at!"
"Allahım! Beni sevginle, sevgisi senin katında bana fayda verecek kimselerin sevgisiyle rızıklandır.
Allahım! Sevdiğim şeylerden bana rızık olarak verdiklerini, senin sevgini kazanmak için güç kıl! Allahım! Sevdiğim şeylerden elimden aldıklarını, senin sevdiğin şeylerle uğraşabilmem için fırsat kıl!"
"Allahım! Korkundan, bizimle günahlarımız arasına geçecek bir pay kıl, tâatinden bizi cennete götürecek kadarını lütfet, dünya musibetlerini bize hafif kılacak kadar yakın ver. Bizi yaşattığın sürece kulaklarımızdan, gözlerimizden yararlandır, ömrümüz boyunca onları bizden alma. Öc ve kinimizi, sadece bize haksızlık edenler üzerine kıl ve bize zulmedenlere karşı bize yardım eyle. Musibetimizi, dinimiz konusunda eyleme. Dünyayı en büyük meşgale ve kaygımız, ilmimizin ulaştığı son nokta kılma! Bize acımayacak olanları üzerimize musallat eyleme!"
Rasûlullah (s.a.), istiâze hakkında en kapsamlı dua olarak şunu öğretmiştir:
"Allahım! Altından kalkılmaz belâ ve musibetlerden, bahtsızlıktan, kötü yazgıdan, düşmanları sevindirecek duruma düşmekten sana sığınırım."
'Allahım! Şüphesiz ben üzüntü ve tasadan, acizlikten, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten, borç yükünden, düşmanların galip gelmesinden sana sığınırım!
Allahım! Ben, tembellikten, yaşlılıktan, ağır yük altına girmekten, günaha düşmekten sana sığınırım!
Allahım! Şüphesiz ben, cehennem azabından, cehennem fitnesinden, kabir fitnesinden, kabir azabından, zenginlik fitnesinin şerrinden, fakirlik fitnesinin şerrinden, Mesîh-Deccâl fitnesinin şerrinden sana sığınırım."
"Allahım! Benim günahlarımı kar ve dolu suyu ile yıka! Kalbimi, beyaz elbisenin kirden paklandığı gibi, her türlü kötülüklerden arındır. Benimle günahlarım arasını, doğu ile batı arasını [uzaklaştırdığın gibi uzaklaştır."
"Allahım! Nefsime takvasını ver ve onu arındır. Onu arındıracak ancak sensin. Onun velisi ve mevlâsı (efendisi) sensin."
"Fayda vermeyen ilimden, korkmayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul olmayan duadan sana sığınırım."
"Allahım! Nimetinin zeval bulmasından, afiyetinin değişmesinden, gazabının ansızın yakalamasından ve tüm hışmına uğramaktan sana sığınırım."
"Allahım! Fakirlikten, azlıktan, zilletten sana sığınırım. Zulüm etmekten ve zulme uğramaktan sana sığınırım." [815]

6. Huşu Ve Teslimiyet İfade Eden Zikirler:

Bu kabilden zikirlere şunu örnek verebiliriz:
"Allahım, sana secde ettim, sana iman ettim ve sana teslim oldum. Yüzüm, yaratanına, kendisine şekil verene, kulağını, gözünü açana secde etti. En güzel yaratıcının şanı ne yücedir!" [816]

Dualar İki Kısımdır:

Bil ki: Rasûlullah'ın (s.a.) bizden yapmamızı istediği dualar iki kısımdır:
i. Fikri kuvvelerin, Allah'ın azamet ve celâlini düşünmek suretiyle doldurulmasını, yahut huşu ve teslimiyet halinin oluşmasını amaçlayan dualar. Dilin, bu hale uygun düşecek ifadeleri söylemesi, nefsin o hale karşı uyarılması ve ona doğru yönelmesini sağlamada çok etkili olur.
ii. Dünya ve âhiret hayrının istenmesini, onların şerlerinden de Allah'a sığınılmasını amaçlayan dualar.
Nefsin himmeti ve bir şeyi istemeye iyice azmetmesi, ilâhî cömertlik kapısını çalar. Bu aynen, sonucun ortaya çıkması için, delilin öncüllerinin hazırlanması gibidir. Kalbi tedirgin eden ihtiyaç, onu münâcata yöneltir ve Allah'ın celâl ve azametini, gözlerinin önünde hazır kılar, himmetini O'na yöneltir. İşte bu hal, ihsan mertebesi sahiplerince (dua etmek için) bir ganimettir. [817]

Dua, İbadetin İliğidir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"İbadet, dua demektir.[818]
Çünkü ibadetin aslı, tazîm üzere huzurda istiğrak halidir. Her iki kısmıyla dua, bu esası ortaya koyacak yeterliliktedir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"En üstün ibadet, çıkış yolu beklemektir.[819]
Çünkü, himmetin rahmetin indirilmesi için yılmadan usanmadan asılması, ibadetten daha etkin tesir eder. [820]

Dua Mutlaka Kabul Olunur:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Bir kul bir duada bulunduğunda, Allah Teâlâ, behemehal ya onun istediğini verir, ya da ondan dengi bir kötülüğü uzaklaştırır; (asla karşılıksız [821]

bırakmaz).
Bir şeyin âlem-i misâlden dünyaya inmesinin tabiî yolları vardır ve hariçte bir engel bulunmadığı takdirde o yoldan iner. Sebeplerin birbirine asılması (tezâhümü) halinde ise tabiî olmayan bir yol vardır ve o yoldan iner. Rahmetin, istenilenin verilmesi yerine, dengi bir kötülüğün uzaklaştırılması, yahut dua edenin huzursuzluğunun giderilmesi ve kalbine sürür ilham edilmesi, yahut bedenine gelecek musibetin malına kaydırılması ve benzeri şekillerde tecelli etmesi, tabiî olmayan yolun tezahür şekillerinden olmaktadır. [822]

Duada Kararlılık Gerekir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Biriniz dua ettiği zaman, 'Allahım! Dilersen beni affet! Dilersen bana merhamet et! Dilersen beni rızıklandır!' demesin. Duada kararlılık göstersin! Çünkü Allah dilediğini yapandır. O'nu zorlayacak yoktur. [823]
Bunun sim şudur: Duanın özü ve sırrı, meleklere benzer bir hal alarak, ceberut âlemine teveccühte bulunarak, bir şeye karşı arzu duymaktır. Şüphe içeren bir istek, azimeti dağıtır, himmeti gevşetir.
Küllî maslahata uygunluğa gelince, o her zaman için hasıldır; çünkü sebeplerden herhangi bir sebep, Allah Teâlâ'yı onu gözetmekten engelleyemez. Hadisin, "Çünkü Allah dilediğini yapan-dır.O'nu zorlayacak yoktur." kısmı, bu manayı ifade eder. [824]

Dua, Kazayı Geri Çevirir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kazayı (kaderi) ancak dua çevirir.[825]
Burada kazadan maksat, misâl âleminde yaratılmış olan surettir ki bu, kevn alemindeki olayın varlık sebebi olmaktadır. Bu manada kaza, diğer mahlûkât mesabesindedir; dolayısıyla mahv ve isbatı kabul eder.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz dua, inmiş ve henüz inmemiş şeylere karşı fayda verir. [826]
Dua, eğer henüz kevn âlemine inmemiş bir şeye karşı durursa, o şey yok olur ve yeryüzünde olayın meydana gelmesi için sebep olmaktan çıkar. Eğer inmiş olayı karşılarsa, o takdirde de Allah'ın rahmetinin, onun acı ve ızdıraplarım hafifletme, huzursuzluğunu giderme şeklinde tecellî etmesini sağlar. [827]

Bollukta Dua:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kimi, sıkıntı anlarında Allah'ın duasını kabul etmesi sevin-dirirse, o bolluk anında çokça dua etsin! [828]
Çünkü dua, ancak arzusunu ısrarla ortaya koyan, azmini toplayan ve başına gelecek musibetler henüz gelmeden önce bu doğrultuda nefsini eğiten kişiden kabul edilir.
Ellerin kaldırılması ve onların dua bitiminde yüze sürülmesi ise, arzunun dışa vuran şeklidir, hey'et-i nefsâniyye ile ona uygun düşecek beden halinin birbirini desteklemesi, nefsin niyaz haline karşı uyarılmasıdır. [829]

Dua, Rahmet Kapısını Açar:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kimin için bir dua kapısı açılırsa, onun için rahmet kapıları açılmıştır.[830]
Bir kimse, nasıl dua edileceğini bilir, kalbinin derinliklerinden gelen büyük bir arzu ile niyazda bulunur, icabetin hangi surette tezahür edeceğini bilir ve kendini huzurda hissederek sürekli dua eder ve nefsini bu hale alıştırırsa, onun için dünyada iken bir rahmet kapısı açılır ve her sıkıntıdan dolayı yardım görür. Ölüp, hataları her bir tarafını kuşatıp, dünyevî hey'âta ait bir perde tarafından büründüğü zaman, daha önceden alışık olduğu gibi halisane Allah'a teveccüh eder ve hemen duası kabul edilir; içinde bulunduğu halden tereyağından kıl çekilir gibi kolayca tertemiz sıyrılır çıkar. [831]

Duanın Kabul Edileceği Anlar:

Bil ki: Kabul olunmaya en lâyık dualar, ilâhî rahmetin inmesini gerektirecek bir anda yapılanıdır. Bu da aşağıdaki şekil ve zamanlarda olur:
i. İnsan nefsi için kemâl sayılacak bir zamanda yapılması; namazların hemen akabinde yapılan dualar, oruçlunun iftar eder-kenki duası böyledir.
ii. Dua sırasında Allah'ın cömertliğini harekete geçirecek bir ortamın bulunması; Arafat'ta yapılan dua böyledir.
iii. Duanın âlemin nizamına yönelik inayetullaha uygunluk arzetmesi; mazlumun duası gibi. Çünkü Allah Teâlâ'nın, kâinat düzeninin yürümesi için zâlimlerden mazlumların Öcünün alınması doğrultusunda bir inayeti vardır. Mazlumun duası, işte bu inayete uygun düşer. "Mazlumun duası ile, [832]

Allah arasında bir perde yoktur. hadisi de bu manadadır.
iv. Dünya hayatının rahatlığından uzak olunması. Bu durumda o kişi hakkındaki Allah'ın rahmeti bir başka surete dönüşmüş olur. Hastanın ve musibete duçar olanın duası gibi.
v. Duanın ihlâs ile yapılması: Kişinin mü'min kardeşine gıyabî hayır duada bulunması, babanın çocuğuna hayır dua etmesi gibi.
vi. Ruhâniyetin yayıldığı ve ilâhî rahmetin sarktığı anda yapılması: Kadir gecesinde ve cuma günü müstecâb saatte yapılan dualar gibi.
vii. Meleklerin hazır bulundukları mekanlarda yapılması: Mekke'deki kutsal yerlerde yapılan dualar gibi.
viii. Girildiğinde, nefsin huşu ve tazarru haline geçmesini sağlayacak mekanlarda yapılması: Peygamberlere (s.a.) ait makamlarda yapılan dualar gibi.
Bu anlattıklarımız dikkate alındığında Rasûlullah'ın (s.a.), "Kul, günah ve sıla-yı rahmi kesecek bir duada bulunmayıp, acele etmedikçe duası kabul edilir.[833] hadisinin sırrı anlaşılacaktır. [834]

Her Peygamberin Kabul Edilen Bir Duası Vardır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Her peygamberin kabul edilen bir duası vardır ve her peygamber duasını evvelce yapmıştır. Fakat ben, duamı kıyamet gününde ümmetime şefaat etmek için sakladım. İnşallah ümmetimden Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölenlere nasip olacaktır. [835]
Aslında peygamberlerin, kabul edilmiş duaları pek çoktur. Keza bizim peygamberimizin fs.a.) de nice duası kabul edilmiştir. Ancak her peygamberin öyle bir duası vardır ki, o peygamberliğinin temeli olan rahmetten doğar. Ümmet, eğer iman ederlerse, o dua haklarında bereketlere dönüşür ve peygamberlerinin kalbine, onlar hakkında hayır duada bulunması arzusu doğar. Aksine iman etmezler ve peygamberinden yüz çevirirlerse, onlar aleyhine lanetlere dönüşür ve peygamberin kalbine, onlara beddua etme gereği doğar.
Bizim peygamberimiz, en büyük gönderiliş amacının, insanlar için şefaatçi olması, mahşer gününde hususî bir rahmetin inmesine vasıta olması olduğunu anlamış ve bunun için de peygamberliğinin temeli olan rahmetten kaynaklanan en büyük duasını o gün için saklamıştır. [836]

Rasâlullah'ın (S.A.), Ümmeti İçin Allah'tan Söz Alması:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allahım! Ben senden ahd ü peyman (söz) alıyorum. Elbette sen, bu ahdi bana bozmazsın. Ben ancak bir beşerim. Dolayısıyla mü'minlerden hangisine eziyet eder, söver, lanet eyler, döversem; bunu, onun için namaz, zekât ve kıyamet gününde onu kendisiyle sana yaklaştıracağın bir ibadet kıl.[837]
Rasûlullah (s.a.), ümmetine olan merhamet ve şefkati, onların üzerine titremesi sonucunda, onlar hakkında önceden Allah'tan ahd ü peyman almış, Hazîre-i kuds'te himmetinin temessül etmesini ve ilelebet ahkâmım icra etmesini sağlamıştır. Bu, kavmi hakkında açık himmetin değil de kapalı olan zımnî himmetin dikkate alınmasıdır. Şöyle ki: Rasûlullah'ın (s.a.), müsîümanların yüceltilmesi, dosdoğru olmaları, kendilerinden eğriliklerinin giderilmesi için yaptığı her türlü sözlü ya da fiilî tasarrufları, dinin ikamesi demektir ve Allah Teâlâ, ümmet için o tasarruflardan razı olacaktır. Küfür üzere ölmelerine hükmedilmişlere karşı şiddet göstermesi ise, Allah Teâlâ'nın onlar hakkındaki gazabına uygun olmaktadır. Bu durumda, her ne kadar suret tek ve aynı ise de hareket noktasının farklı olması hasebiyle, kâfirlere karşı olan davranışıyla, mü'minlere karşı olan (dövmek, lanet etmek gibi) aynı türden olan davranışları, mahiyet itibariyle farklılık arzeder. [838]

7. Tevekkül Zikri:

Rasûlullah'ın (s.a.) öğrettiği belli başlı zikirlerden biri de tevekküle dairdir. Tevekkülün esası, nefsin tam bir itimatla ve her şeyin tedvirinin elinde olduğu inancıyla Allah Teâlâ'ya teveccüh etmesi, insanların elinde bir şeyin olmadığını görmesidir. "O, kullarının üstünde yegane kudret ve tasarruf sahibidir; size koruyucular gönderir. [839] âyetinin ifade ettiği anlam budur.
Rasûlullah (s.a.), tevekkül için bazı zikirler belirlemiştir: Bunlardan bazıları şunlardır;
1."Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'laliyyi'lazîm."
Manası: Ulu ve yüce Allah'ın izni ve yardımı olmadıkça, ne bir faydayı elde etmeye ne de bir zararı uzaklaştırmaya hiçbir güç ve kuvvet yoktur.
Bu zikrin, cennet hazinelerinden bir hazine olduğu belirtilmiştir. Çünkü o, nefsi Allah Teâlâ hakkında yüce bir marifete hazırlar.
Aşağıdaki hadisler ve benzerleri de bu kabildendir:

2. "Allahım! Seninle hücum eder, seninle hareket ederim.[840]

3. "Tevekkeltu alâllah. [841]

4. "Bil ki, şüphesiz Allah Teâlâ her şeye kadirdir ve Allah, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır. [842]

8. İstiğfar Zikirleri:

Rasûlullah'ın (s.a.) öğrettiği belli başlı zikirlerden bir çeşidi de istiğfarlardır. Bunun özü; nefsin, kendisini çepeçevre kuşatan günahlarım göz önüne

alması ve ruhanî bir yardım, melekî bir feyz ile onlardan sıyrılmaya çalışmasıdır. Bunu başarmanın çeşitli sebepleri vardır:
i. Mele-i a'lâ'nm dualarının sevkettiği bir ameli işlemiş olması sebebiyle Allah'ın rahmetinin kendisini bürümesi.
ii. Yahut kişinin, tedbîr-i ilâhî doğrultusunda zor durumda kalan birine yardımcı olmak yahut muhtaç birinin ihtiyacını gidermek ya da benzeri bir şekilde bir vasıta olması,
iii. Yaşantı bakımından meleklere benzemesi, melekî nurların parlaması, hayvânî gücün serlerinin parçalara ayrılması ve gücünün kırılması sebebiyle sönmesi.
iv. Ceberut âlemine yönelinmesi, Hakk'ın gerçek şekilde ve yakinen tanınması. "Kulum bir günah işledi ve bildi ki, kendisinin günahı affeden ve günahtan dolayı muaheze eden bir Rabbi vardır. Ben de kulumu affettim, [843] hadisi bu manayı ortaya koymaktadır.
Kul, bu ruhanî teyitlere mazhar olur ve onları, nefsinin günahlarından sıyrılabilmesi için yerli yerinde kullanabilirse, o günahlar dağılır, yok olur ve nefis onlardan kurtulur. [844]

İstiğfar Zikirleri:

En kapsamlı istiğfar zikirlerinden bazıları şunlardır:
1. "Allahım! Hatalarımı, bilgisizliğimi, işlerimde aşırılıklarımı, senin benden daha iyi bildiğin günahlarımı affet! Allahım! Benim ciddî ve gayri ciddî olarak, bilerek ve hata yoluyla işlediğim günahlarımı affet! Bütün bunlar bende var, Allahım!"
2. "Allahım, işlediğim, işleyeceğim, açıktan işlediğim, gizli işlediğim, haddi aştığım, senin benden daha iyi bildiğin her türlü günahlarımı affet. Her şeyin başı da sonu da sensin, senden başka tanrı yoktur. Sen, her şeye kadirsin."
3. Seyyidu'l-istiğfâr: "Allahım! Sen benim Rabbimsin, senden başka tanrı yoktur. Beni sen yarattın, ben senin kulunum ve gücüm yettiği kadar sana verdiğim ahit ve söz üzereyim. Yaptıklarımın şerrinden sana sığınırım. Bana olan nimetlerini itiraf ederim. Günahlarımı itiraf ederim. Beni affet Allahım! Çünkü günahları ancak sen bağışlarsın." [845]

İstiğfar, Kalpten Gafleti Giderir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Gerçek şu ki, bazen kalbime gaflet çöküyor, ama ben Allah'a günde yüz defa istiğfar ederim.[846]
Bu gafletin hakikati şudur: Rasûlullah (s.a.), nefsini diğer mü'minler gibi melekî ve hayvânî gücün imtizaç hali üzere bulundurmaya memurdu, ki insanlar için bir Örnek olarak belirlemiş olduğu hükümleri, bizzat yaşayarak ve duyarak koymuş olsun, kıyas ve tahmine dayanmasın. Zorunlu olarak bunun tabiî sonucu da, onun da kalbine bazen gaflet halinin arız olmasıydı.
Allah'u alem! [847]

9. Teberrüken Allah'ın Adını Anmak:

Rasûlullah'ın (s.a.), belirlemiş olduğu zikir türlerinden biri de teberrüken Allah'ın adını anmaktır. Bunun sırrı şudur: Hak Teâlâ'nın, her oluş (neş'et) hakkında bir iniş (tedellî=sarkma, yaklaşma, nüzul) şekli vardır. Harfi (sözel) oluşlar hakkında O'nun tedellî şeklinden biri de, (peygamberler gibi) aracıların dili üzerine inmiş olan ve Mele-i a'lâ sakinleri arasında mütedavil bulunan ilâhî isimlerdir (esmâ-yı hüsnâ). Kul, bu mübarek isimleri teberrük niyetiyle zikrettiğinde, Allah'ın rahmetini kendisine çok yakın bulur.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah Teâlâ'nın doksan dokuz yüzden bir eksik ismi vardır; kim onlart sayarsa cennete girer. [848]
Bu faziletin sebeplerinden bazıları şunlardır:

i. Bu mübarek isimleri söylemek, Allah Teâlâ için isbatı ve tenzihi gerekli şeyleri bilmek anlamına gelir. [849]
ii. Bu isimlere ait bir bereket vardır ve onlar Hazîre-i kuds'le irtibatı sağlar.

iii. Bu isimlerin suretlerinin, amel defterine nakşolunması halinde, kıyamet gününde onların açılımı, büyük bir rahmet şeklinde olur. [850]

Ism-i a'zam:

Bil ki: Allah'ın ism-i a'zamı, ki onunla istenildiği zaman istekler olur, onunla dua edildiği zaman dualar kabul olunur Hak Teâlâ'nın tedellîlerinden en kapsamlısına delâlet eden, Mele-i a'lâ sakinleri arasında en çok tedavül eden ve her asırda aracılar tarafından dillerden düşürülmeyen isimdir. Daha önce şair ve kâtip olan Zeyd'in, biri şairlik yönünü, diğeri de katiplik yönünü ifade eden iki sureti olduğunu belirtmiştik. Aynı şekilde misâl âleminde, tek bir mahal hakkında Allah Teâlâ'ya ait birden çok tedellîler bulunur. Bu öyle bir manadır ki, "Erite Allah, lâ ilahe illâ ente, el-Ehadu's-Samed ellezî lem yelid uelem yûled ve lem yekun lehû kü-feven ehad. [851] zikrine de, "Leke'l-hamdu, lâ ilahe illâ ente'l-Hannânu'l-Mennân Bedî'u's-semâvât ve'l-ard yâ Ze'l-celâl ve'l-ikrâm, yâ Hayyu ya Kayyûm[852] zikrine de, bunlara benzer diğer zikirlere de uygun düşer. [853]

10. Peygambere Salevât Getirmek:

Zikir türlerinden biri de Hz. Peygamber'e (s.a.) salevât getirmektir.
Bu konuyla ilgili olarak Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim bana, bir salevât okursa, Allah Teâlâ ona on kez mağfiret eder.[854]

"Kıyamet gününde bana en yakın olacaklar, bana en çok salevât getirenlerdir. [855]
Bunun sırrı şudur: Beşerî nefislerin, behemehal ilâhî nefhalara (enfâs-ı kudsiyye) ulaşmaya çalışması gerekir. Onlara ulaşabilmek için, tedellî nurlarına ve yeryüzüne konulmuş Allah'ın nişanelerine yönelmek, onlardan istifade etmeye çalışmak, onlar üzerinde daha önce sözü edilen şekil üzere düşünmek, onlar üzerinde durmak, Özellikle de Mele-i a'lâ sâkinlerinin en üstünleri ve Allah'ın cömertlik hazinesini yeryüzü sakinleri için devreye sokacak vasıtalar durumunda olan mukarrabîn ruhlarını harekete geçirici davranışlara girmek gibi vasıta yoktur.
Rasûlullah'ı (s.a.) saygıyla anmak, onun hakkında Allah Teâlâ'dan hayır talebinde bulunmak, Allah'a yönelebilmenin en güzel vasıtalarından biridir. Üstelik salevât, sadece peygambere rahmet okunarak yapılır ve ondan istimdâdda bulunma anlamı içermez. Salevâtm bu içeriği, peygamberi tanrılaştırma gibi bir tahrife gidebilecek yolu da kapatır.
Ehl-i kemâlin ruhları, bedenlerinden ayrıldığında, rahmet deryasına dalar ve Rabbu'l-izzet'in müşahadesinde istiğrak halinde sükûnete erer. Bu durumda yenilenmiş bir irade ve ortaya çıkan bir saik ona etki etmez. Ancak, daha aşağı mertebede olan nefisler, himmet ile onlara yapışırlar ve onlardan, ruhlara münasip bir nur ve hey'et celbederler. "Bana herhangi bir kimse selâm verdiği zaman, mutlaka Allah Teâlâ, bana ruhumu iade eder ve ben onun selâmını alır ve mukabele ederim. [856] hadisinde kinaye yoluyla belirtilen mana işte budur. Ben, yılında Medine'de mücavir olduğum zamanlar bunu sayısız kere müşahede etmişimdir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kabrimi ziyareti, bayrama çevirmeyin.[857]
Bu hadis, yahudi ve hıristiy ani arın peygamberlerinin kabirlerini mescidler edinip, hac gibi bayram ve ziyaret mevsim (ve yer)i kıldıkları gibi, bizim de öyle yapıp, böylece dinin tahrifine yol açacak bir davranışa girmememize işaret etmektedir. [858]

Zikir Vakitleri:

Bil ki: Şer'î hükümlerin belirlenmesi gibi ince olmasa bile, zikirlerin de müsamahalı biçimde bir tür belirlenmesine ihtiyaç vardır. Zira, belirlenmediği takdirde, gevşek insanlar gerekli ilgiyi göstermezler. Belirleme ya vakitlerle ya da sebeplerle olur. .Daha önce de açıkça ya da işaret yoluyla belirttiğimiz üzere, zikir için belli bir vaktin belirlenmesinde etkin olan şeyler şunlardı:
i. Ruhâniyetin yayılması anı olması, sabah ve akşam saatleri gibi,
ii. Nefsin hey'ât-ı rezîleden uzak olması, uykudan uyanma anı gibi,
ili. Nefsin, cilalanmasmı sağlayacak, dünya meşgalelerinden ve konuşmalarından uzak olduğu anların seçimi, uykuya gireceği anlar gibi.
Zikir için sebepliği belirleyen şeyler de şunlardı:
i. Allah'ı anmayı unutturacak, nefsin Cenâb-ı Allah'a yönelmekten gafîl olmasını gerektirecek bir durumun olması. Bu durumda, bu gaflet halinin Allah'ı zikirle tedavi edilmesi gerekir. Zikir, bir tür panzehir vazifesi görür ve gaflet halinin zehrim giderir, meydana gelen eksikliklerin telafisini sağlar.
ii. Tâatin, kendi başına eksik olması, faydasının tam olmaması hali. Bu durumda eklenilen zikirlerle, o tâatin tamamlanması amaçlanır. Namazlarda okunması sünnet olan zikirler gibi.
iii. Allah korkusunu, O'nun güç ve kudretinin ululuğunu hatırlatmak suretiyle, nefsin uyarılmasını gerektiren hallerin olması. Bu durumda nefis, nereden ve nasıl etkilendiğini bilerekten ve bilmeyerekten hayra yöneltilmiş olacaktır. Rüzgar, karanlık, güneş tutulması... gibi kevnî âyetlerle ilgili zikirler böyledir.
iv. Kendisine zarar vermesinden korktuğu hallerin olması. Bu durumda Allah Teâlâ'dan, kendisine fazl kereminden lutfetmeşini istemesi ve o halin başlangıcında Allah'a sığınması vacip olur. Yolculuğa çıkmak ve bineğe binmek gibi.
v. Cahiliye döneminde insanların, cine sığınmak, hilali görünce sığınmak gibi şirke çalan batıl inanışları, ya da uğursuzluk telakkisi sebebiyle afsunlanma (rukye) yoluna başvurdukları hallerin olması. [859]

Zikrin Faydaları:

Rasûlullah (s.a.), zikirlerin faziletlerini, dünya ve âhiretteki etkilerini açıklamış, böylece zikirlerden beklenen faydanın tam olmasını ve yeterince teşvikte bulunulmuş olmasını amaçlamıştır.
Bu konuda açıklanması amaçlanan esas noktalar şunlar olmuştur:
i. Zikir, nefsin arınmasını ve olgunlaşmasını sağlar. Bu faydasını dikkate alan Rasûlullah (s.a.), nefsin arınması ve olgunlaşması için gerekecek sonucu, zikre bağlamıştır. Meselâ şu hadisi böyledir: "Kim onları[860] der ve sonra ölürse, fıtrat üzere ölür. [861] Yahut "cennete girer", yahut "günahları affolunur" ve benzeri ifadeler gibi.
ii. Zikir edene hiçbir şey zarar vermez, her türlü kötülüklerden korunur. Çünkü ilâhî rahmet o kişiyi bürümüş ve meleklerin duası onu çepeçevre kuşatmıştır.
iii. Zikir, günahların silinmesini, hasenatın çoğaltılmasını sağlar. Çünkü, daha önce de açıkladığımız gibi Allah'a teveccühte bulunmak, rahmet bürgüsüne tutunmak, günahları yok eder, melekî gücü teyit eder ve onu destekler.

iv. Aynı hikmetten dolayı, şeytanlar o kimseden uzak olur. [862]

Zikir Vakitleri Üçtür:

Rasûlullah (s.a.), zikir için üç vakit belirlemiştir: Sabah, akşam ve uyku anı. Çoğu zikirler hakkında uyanma anını, zikir vakti olarak belirlememiştir; çünkü bu an zaten genellikle fecrin doğuş anı, ya da ortalığın aydınlandığı zamandır, (sabah vakti içine girer). [863]

Sabah Ve Akşam Zikirleri:

Bunlardan bazıları şunlardır:
"Allahım! Ey gaybı ve aşikâr olan her şeyi bilen Allah! Göklerin ve yerin yaratıcısı, her şeyin Rabbi, hükümdarı olan Allah! Şehâdet ederim ki, senden başka tanrı yoktur. Nefsimin şerrinden, şeytanın şerrinden ve tuzağından sana sığınırım. Biz akşama erdik, mülk de Allah'ın olarak akşamladı. Hamd Allah'a aittir, tek olan Allah'tan başka tanrı yoktur, O'nun ortağı yoktur. Mülk ancak O'nundur, hamd ancak O'na mahsustur. O her şeye kadirdir.
Allahım! Şüphesiz ki ben, bu gecenin hayrını, bu gecede olan şeylerin hayrını senden istiyor; bu gecenin şerrinden ve bu gecede olan şeylerin şerrinden sana sığınıyorum.
Allahım! Tembellikten, yaşlılıktan, kibrin kötülüğünden, dünya fitnesinden, kabir azabından sana sığnınm."
Duayı sabah vakti yapıyorsa, metinde geçen "bu gece", "akşama erdik", "akşamladı" kelimelerinin yerine, "bu sabah", "sabaha erdik", "sabahladı" kelimelerini kullanır. Devamla şöyle der:
"Seninle akşamladık, seninle sabahladık, seninle yaşar, seninle ölürüz; varış yeri sanadır."
Akşam vaktinde ise bunun yerine: "Seninle akşamladık, seninle sabahladık, seninle yaşar, seninle ölürüz; diriliş sanadır." der. Sonra üç defa şöyle söyler:
"ismi anıldığında yerde ve gökte hiçbir şeyin zarar vermeyeceği Allah'ın adıyla..." Devam eder:
"Allah'ı her türlü noksanlıklardan tenzih eder ve O'nu gereği gibi överim. Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Onun dilediği olur; dilemediği olmaz.
Bilirim ki, Allah Teâlâ her şeye kadirdir ve bilirim ki, Allah Teâlâ her şeyi ilmiyle kuşatmıştır."
Sonra şu âyeti okur:
"Akşama ulaştığınızda, sabaha kavuştuğunuzda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde Allah'ı-ki göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur teşbih edin! ölüden diriyi, diriden ölüyü O çıkarıyor; yeryüzünü ölümünün ardından O canlandırıyor, işte siz de (kabirlerinizden) böyle çıkarılacaksınız. [864]
Duaya devam eder:
"Allahım! Şüphesiz ben, senden dünyada ve âhirette afiyet isterim. Allahım! Ben senden, dinim, dünyam, ailem ve malım hakkında af ve afiyet isterim."
"Allahım! Ayıplarımı ört, korkularımı gider, beni huzur ve güven içerisinde kıl!
Allahım! Beni önümden, arkamdan, sağımdan, solumdan, üzerimden kolla ve muhafaza eyle! Alt tarafımdan ansızın yakalanmamdan senin azametine sığınırım."
Sonra üç defa şöyle der:
"Ben Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, peygamber olarak Hz. Muhammed'den hoşnut ve razıyım."
"Allah'ın eksiksiz, kutsal kelimeleriyle, yaratmış olduğu şeylerin şerrinden kendisine sığınırım. Allahım! Bana ve yarattıklarından herhangi birine inen her nimet, sadece sendendir, senin ortağın yoktur, hamd sadece sana mahsustur, şükür ancak sana gerekir."
Bundan sonra da seyyidu'l-istiğfârı okur. [865]

Uyurken Okunacak Zikir:

Uyunacak vakitte, yatağa girildiğinde okunacak zikirlerden bir kısmı şöyledir:
"Rabbim, senin adınla yanımı yatağa koydum, seninle kaldıracağım. Eğer canımı tutup bırakmayacaksan, ona rahmet eyle; eğer onu geri göndereceksen, sâlih kullarını koruduğun gibi onu da koru!
Allahım! Umut ve korkuyla özümü sana teslim eyledim, yüzümü sana yönelttim, halimi sana ısmarladım, sırtımı sana dayadım. Senden kaçış ancak yine sanadır, senden kurtuluş ancak yine seninledir. indirdiğin kitabına, gönderdiğin peygamberine inandım.
Hamd olsun Allah'a ki, o bizleri yediriyor, içiriyor, bize kâfi geliyor, bizi barındırıyor. Maişeti olmayan, barınağı bulunmayan niceleri var!"
Sonra otuz üçer defa "Sübânallah" ve "el-Hamdu lillah", otuz dört defa da "Allahu ekber" der. Devamla üç defa:
"Allahım! Beni, kullarını dirilteceğin günde azabından koru!" der ve devam eder:
"Kutlu yüzün ve kutsal kelimelerinle, perçemi senin elinde olan şeylerin şerrinden sana sığınıyorum.
Allahım! Sen borç ve günah yükünü kaldırır, giderirsin. Alla-hım! Senin ordun yenilmez, senin vaadinde dönme olmaz, senin hükmün karşısında, çaba gösterenin çabası fayda vermez. Seni tenzih eder, hamd ile anarım,
Allahım! Sen, göklerin ve yerin rabbisin, her şeyin rabbisin, tohumu ve çekirdeği yarıp bitirensin, Tevrat, İncil ve Kur'ûn'ı indirensin. Perçemi senin elinde olan her şerlinin şerrinden sana sığınırım. Sen evvelsin; senden önce bir şey yoktur. Sen âhirsin; senden sonra bir şey yoktur. Sen zahirsin; senin üzerinde bir şey yoktur. Sen bâtınsın; senin sırrın altında bir şey yoktur.

Allahım! Borcumu ödememe yardım et, beni fakirlikten koru. Allah'ın adıyla, koydum yanımı...
Allahım! Günahlarımı affet, şeytanımı hor ve hakir kıl, boynumu cehennem halkasından kurtar, beni nediyy-i a'lâ arasına kat. Hamd, bana yeten, beni barındıran, beni doyuran, bana içiren bana nimet veren ve nimetini artıran; bana veren, verdiğini sayısız kılan Allah'ıma olsun! Her hal üzere Allah'ıma hamd olsun!
Allahım! Her şeyin Rabbi ve hükümdarı, her şeyin ilâhı olan Allahım! Cehennem azabından sana sığınıyorum"
Sonra iki avucunu birleştirir ve onlara, İhlâs, Felâk ve Nâs sûrelerini okur (tifler), sonra ellerini mümkün olduğu kadar bütün bedenine sürer ve Âyete'l-kürsî'yi okur. [866]

Evlenen Ya Da Bir Cariye Satın Alan Kimsenin Edeceği Dua:

Rasûlullah (s.a.), bir kadınla evlenen ya da bir hizmetçi satın alan kimsenin şu duayı okumasını öğütlemiştir:
"Allahım! Şüphesiz ben, bu kadının hayrını ve cibilliyetinde olan şeylerin hayrını isterim; onun şerrinden ve cibilliyetinde olan şeylerin şerrinden sana sığınırım."
Evlenen birini tebrik eden de şu duayı yapar:
"Allah, senin için mübarek kılsın! Allah, evliliğinizi karşılıklı mübarek kılsın! Aranızı hayır üzere birleştirsin!" [867]

Çeşitli Durumlarda Yapılacak Dualar:

Hanımına yanaşmak istediğinde şöyle dua eder:
"Allahın ismiyle! Allahım! Bizi şeytandan uzaklaştır. Şeytanı da bizi rızıklandırdığın şeyden uzaklaştır."
Tuvalete girmek isteyen şöyle dua eder:
"Her türlü pisliklerden ve kötülüklerden (ya da dişi ve erkek şeytanların şerrinden) sana sığınırım."
Tuvaletten çıkan ise, "Bağışlanmamı dilerim." der. Keder anında şöyle dua eder:
"Halım ve ulu olan Allah'tan başka tanrı yoktur. Yüce arşın sahibi ulu Allah'tan başka tanrı yoktur. Göklerin ve yerin Rabbi, [ulu arşın Rabbi Allah'tan başka tanrı yoktur."
Öfke anında, "Taşlanmış şeytandan Allah'ı sığınırım." der.
Horozun ötmesi anında, Allah'ın fazl ü kereminden ister; eşeğin anırması halinde, Allah'a sığınır.
Bineğe bindiği zaman üç kere "Allahu ekber" der ve sonra şu âyeti okur:
"Bunu bizim hizmetimize vereni teşbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik. Biz şüphesiz elbet Rabbimize dönücüleriz. [868]
Sonra üç defa "el-Hamdu lillah", üç defa "Allahu ekber" der ve devanı eder:
"Seni her türlü noksan sıfatlardan tenzih ederim Allahım! Ben nefsime zulmettim; beni bağışla. Hiç kuşku yoktur ki, günahları ancak sen bağışlarsın."
Bir yolculuğa çıkmak üzereyken şöyle dua eder:
"Allahım! Biz, bu yolculuğumuzda senden iyilik ve takva isteriz; hoşnut olacağın amellere muvaffak kılmanı dileriz. Allahım! Bize bu yolculuğumuzu kolaylaştır, uzağını yakınlaştır, Allahım! Yol boyunca bizim sahibimiz sensin, geride bıraktıklarımızın gözeticisi sensin. Allahım! Seferin meşakkatinden, dönüş tasasından, dönüşte ailemizde ve malımızda kötü durumlarla karşılaşmaktan sana sığınırım."
Bir yerde konakladığı zaman şöyle dua eder:
"Kutsal kelimeleriyle, yarattıklarının şerrinden Allah'a sığınırım. Ey yer! Rabbim ve rabbİn Allah'tır. Senin şerrinden, senin üzerinde yaratılanların şerrinden, senin üzerinde hareket edenlerin şerrinden Allah'a sığınırım. Arslandan, ejderhadan, yılandan, akrepten, beldede sakin olanların şerrinden, iblis ve neslinin şerrinden sana sığınırım."
Seferde seher vakti girdiğinde şöyle dua eder:
"İşiten işitsin, gören görsün ki, biz Allah'a hamdetmekteyiz. Bizi sıkıntılardan güzelce kurtarmasından dolayı ona şükrederiz. Rabbimiz, bizim sahibimizdir, bize nimetler bahsetmiştir. Cehennem azabından O'na sığınırız."
Dönerken, her tümseğe çıktıkça üç kere tekbir alır ve sonra şöyle der:
"Tek Allah'tan başka tanrı yoktur. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur. O her şeye kadirdir. Biz dönenleriz, teube edenleriz, Allah'a kulluk edenleriz, secde edenleriz. Rabbimize şükredenleriz. Allah, vaadini doğruladı, kuluna yardım etti, yalnız başına bütün hizipleri alt etti."
Kâfirlere beddua edeceği zaman şöyle der:
"Ey kitabı indiren, hesabı hızlı gören Allahım! Allahım! Hizipleri alt et! Allahım! Onları yenilgiye uğrat, onları sars ve dar-ma dağınık et. Allahım! Biz, onların boğazlanmasını sana havale ediyoruz, onların şerlerinden sana sığınıyoruz. Allahım! Sen benim yarımsın, yardımcımsın. Allahım! Seninle hücum eder, seninle hareket eder ve taktik kurarım, seninle savaşırım."
Bir topluluğa misafir olduğu zaman şöyle dua eder:
"Allahım! Onlara rızık olarak verdiğin şeyi haklarında bereketli kıl, onlara mağfiret eyle, onlara acı!"
Hilâli gördüğünde şöyle dua eder:
"Allahım! Bu hilâli, emniyetle, imanla, selâmetle ve islâm'la üzerimize doğdur. Ey hilâl! Rabbim ve rabbin Allah'tır."
Bir belâ ve musibete duçar olmuş birini gördüğünde şöyle dua eder:
"Bunun başına gelen bu belâdan beni afiyet üzere kılan ve beni yarattıklarından pek çoğu üzerine apaçık bir şekilde üstün kılan Allah'a hamd ederim."
Kalabalık bir çarşıya girdiği zaman şöyle dua eder:

"Tek olan Allah'tan başka tanrı yoktur. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'na aittir. Diriltir, öldürür. O Hayy'dır; ölmez. Hayır O'nun elindedir. O, her şeye kadirdir."
Bir hayli şamata yapılan bir meclisten kalktığı zaman şöyle dua eder:
"Allahım! Seni her türlü noksanlıklardan tenzih eder, sana hamd ederim. Senden başka tanrı olmadığına şehadet ederim. Senden, günahlarımı bağışlamanı ister, sana tevbe ederim."
Bir kimseyi uğurlarken şöyle dua eder:
"Dinini, emanetini, işlerinin sonunu Allah'a emanet ediyorum. Allah, seni takva ile azıklandırsın, günahlarını affetsin, her nerede olursan sana hayrı kolaylaştırsın. Allahım! Onun uzağını yakın eyle, yol meşakkatini ona kolaylaştır."
Evinden çıktığı zaman şöyle dua eder:
"Allah'ın ismiyle çıktım, Allah'a tevekkül ettim. Allahım! Ayaklarımızın kaymasından, sapıtmaktan, cahillik etmekten, cahilliğe uğramaktan sana sığınırız. Allah'ın ismiyle çıktım, Allah'a tevekkül ettim. O'ndan başkasında hiçbir güç ve kudret yoktur."
Evine girdiği zaman şöyle dua eder:
"Allahım! Senden girişin de, çıkışın da hayrını isterim. Allah'ın ismiyle girdik, Allah'ın ismiyle çıktık. Rabbimiz Allah'a tevekkül ettik."
Borç altına giren, kendisini üzüntü ve keder bürüyen kimse sabah ve akşam olmak üzere şöyle dua eder:
"Allahım! Şüphesiz ben, kederden, tasadan sana sığınıyorum; acizlikten ve tembellikten sana sığınıyorum; cimrilikten ve korkaklıktan sana sığınıyorum, borç altında ezilmekten ve insanların kahrına uğramaktan sana sığınıyorum. Allahım! Helâl rızık ver ve beni harama düşürme! Bana lütuf ve ihsanda bulun ve beni senden başkalarına muhtaç eyleme!"
Yeni bir elbise giydiğinde şöyle dua eder:
"Allahım! Sana hamd olsun. Bunu bana sen giydirdin. Bunun hayrını ve vesile olacağı şeylerin hayırlarını senden isterim; bunun şerrinden ve vesile olacağı şeylerin şerrinden sana sığınırım. Avret yerlerimi örten, yaşantımda beni güzelleştiren bu elbiseyi bana giydiren Allah'a hamd olsun!"
Bir şey yiyip içtiği zaman şöyle dua eder:
"Bizi yediren, içiren ve bizi müslümanlardan kılan Allah'a hamd olsun! Bana bu yemeği, kendimden hiçbir güç ve kudret olmaksızın yediren Allah'a hamd olsun! Yediren, içiren, hazmettirip afiyet veren, artıkları için çıkış yolu kılan Allah'a hamd olsun!"
Sofrasını kaldırdığı zaman şöyle dua eder:
"Bu nimetten dolayı, hiç kimseye muhtaç olmayan Rabbimiz Allah'a sonsuz ve tertemiz şekilde hamd ederiz; O'na hamdetmek-ten kendimizi müstağni saymayız ve hiçbir zaman şükrümüzü terketmeyiz."
Mescide giderken şöyle dua eder: "Allahım!Kalbimde bir nur kıl..."
Mescide girerken şöyle dua eder:
"Taşlanmış şeytanın şerrinden yüce Allah'a, O'nun kutlu zâtına, kadîm kudretine sığınırım. Allahım! Bana rahmet kapılarını aç!"
Mescidden çıkarken ise: "Allahım! Senin fazl ü kereminden isterim" der.
Gök giirlemesi ve şimşek çakması esnasında şöyle dua eder: "Allahım! Bizi gazabınla öldürme, bizi azabınla helak etme. Bize afiyet ver. Allahım! Bunların şerrinden sana sığınırım." Rüzgar estiği zaman şöyle dua eder:
"Allahım! Bunun hayrını ve bunda olanların hayrını senden isterim, bunun şerrinden ve bunda olanların şerrinden, bununla gönderdiğin şeyin şerrinden sana sığınırım.[869]
Aksırdığı zaman, "Allah'a çok, tertemiz ve kutlu hamdler olsun!" der. Onu işiten, "Allah, sana merhamet etsin!" diye karşılık verir. Aksıran da ona: "Allah sizi ve bizi hidayet üzere kılsın, halimizi düzeltsin!" diye dua eder.
Uyurken, "Allahım! İsminle ölür, isminle yaşarım." der.
Uyandığı zaman ise, "Bizi öldürdükten sonra tekrar dirilten Allah'a hamd olsun; diriliş O'nadır." diye hamd eder. [870]

Ezan Sırasında Ne Denilir?

Ezan esnasından beş şeyin yapılması istenmiştir:
i. Müezzine katılmak ve onun söylediklerini tekrarlamak. Yalnız "Hayye alâ's-salâh" ve "Hayye alâ'l-felâh"\arın yerine, "Lâ havle velâ kuvvete illâ billah"denir.
ii. "Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, peygamber olarak Hz. Muhammed'den hoşnut ve razıyım," demek,
iii. Salevât getirmek,
iv. Vesile duası diye bilinen şu duayı yapmak:
"Ey bu kutlu çağrının, kılınacak namazın Rabbi! Muhammed efendimize vesileyi, fazileti ve yüksek dereceyi ver. O'nu vaad eylediğin Makâm-ı Mahmûd'a gönder; şüphesiz sen vaadinden asla dönmezsin."
v. Dünya ve âhireti için Allah'tan hayırlar istemek. [871]

Zilhiccemde Zikir:

Zilhicce'nin on gününde daha çok zikir yapılması emredilmiştir. Sahabe, tabiîn ve din imamlarının, arife ve teşrik günlerinde tekbir getirmekte oldukları meşhurdur. Bunun çeşitli şekilleri vardır. En uygunu, arife günü sabah namazından itibaren başlayarak, sonuncu teşrik gününün (bayramın dördüncü günü) ikindi namazına kadar (ikindi dahil), her farz namazın arkasından tekbir getirmek ve şöyle demektir:

"Allahu ekber! Allahu ekber! Lâ ilahe illallahu vallahu ekber! Allahu ekber! Ve lillâhi'l-hamd."
Manası: Allah en büyüktür! Allah en büyüktür! Allah'tan başka tanrı yoktur ve Allah en büyüktür! Allah en büyüktür! Ve hamd Allah'a aittir.
Kısaca, her kim bu saydığımız zikirlere, zamanlarını kollaya-rak usanmadan, bıkmadan devam eder, üzerinde tefekkürde bulunursa, o kişi, devamlı zikir eden biri mesabesinde olur ve Allah Teâlâ'nın haklarında mağfiret ve büyük mükâfaat hazırlamış olduğu "zikreden erkekler, zikreden kadınlar[872] zümresine girer. [873]

İHSAN DERECESİYLE İLGİLİ DİĞER KONULAR

Huyların Kazanılmasını Sağlayan Sebepler Ve Manileri:

Bil ki: Bu anlattığımız dört huyu elde edebilmenin sebepleri
vardır; keza onlara ulaşmayı engelleyecek maniler, onların bulunduğunu gösteren belirtiler vardır.
Allah Teâlâ'ya huşu ile teslimiyet, cenâb-ı kibriyâya doğru yönelmek, Mele-i a'lânın rengini almak, beşerî rezaletlerden soyutlanmak; nefsin, dünya hayatının etki ve izlerini kabul etmemesi, ona bel bağlamaması... evet bütün bunların oluşması için tefekkür gibisi yoktur. Rasûlullah'ın (s.a.), "Bir saatlik tefekkür, altmış senelik ibadetten daha hayırlıdır. [874] buyruğu bu manayı ifade eder. [875]

Tefekkürün Çeşitli Şekilleri Vardır:

Tefekkürün türlerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz: [876]

1.Allah Teâlâ'nın Zatı Üzerinde Tefekkür:

Peygamberler (s.a.), bu tür tefekkürü yasaklamışlardır. Çünkü halk, buna güç yetiremez. Şu hadisler de bu manada buyurulmuştur:
"Allah'ın nimetleri üzerinde düşünün; fakat Allah hakkında düşünmeyin." Diğer bir rivayet şu şekildedir: "Her şey hakkında düşünün, fakat Allah'ın zatı hakkında düşünmeyin. [877]

2. Allah'ın Sıfatları Hakkında Tefekkür:

Tefekkürün ikinci türü, ilim, kudret, rahmet, ihata (kuşatma)... gibi Allah Teâlâ'nın sıfatları üzerinde düşünmektir. Ehl-i sülük buna "murakabe" adını verir. Bu tefekkürün dayanağı, "İhsan, sanki O'nu görüyormuşsun gibi Allah'a kulluk etmendir; her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da, O seni görüyor.[878] "Allah'ı gözet[879]ki; O'nu karşında bulasın! [880] gibi hadislerdir.
Bu tür tefekkürün güç yetirebilenler için yapılış şekli şöyledir:
Önce şu âyetlerden biri okunur: "Her nerede olursanız, o sizinle beraberdir. [881] "Sen hiçbir işte bulunmazsın; Kur'ân'dan bir şey okumazsın ve siz hiçbir iş yapmazsınız ki, ona daldığınız zaman biz üstünüzde şahit olmayalım. Çünkü ne yerde ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak ve gizli kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki, apaçık kitapta bulunmasın. [882]
"Göklerde ve yerde olanları, Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir. [883]
"Ve biz ona şah damarından daha yakınız. [884] "Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır. Onun için gaybı ancak O bilir. O, karada ve denizde ne varsa hepsini bilir. O'nun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir Kitaptadır. [885] "İyi bil ki O, her şeyi kuşatmıştır. [886]
"Ve O, kullarının üstünde yegane kudret ve tasarruf sahibidir. [887]
"Ve O, her şeye kadirdir.[888]
Yahut şu hadislerden biri okunur:
"Bil ki, bütün ümmet sana bir tür fayda vermek için toplan-salar, Allah'ın sana yazmış olduğunun Ötesinde fayda veremezler. Onlar sana bir şekilde zarar vermek için toplansalar, Allah'ın sana yazmış olduğunun ötesinde zarar veremezler. Kalemler kaldırılmış, sayfalar kurumuştur. [889]
"Allah Teâlâ'nın yüz rahmeti vardır, onlardan sadece bir tanesini yeryüzüne indirmiş, doksan dokuzunu da kullarına merhamet etmek üzere kıyamet gününe bırakmıştır. [890]
Sonra kişi, bu âyetlerin manalarını, teşbih ve cihet (yön) isnadına kaçmadan tasavvur eder; dahası sadece Allah Teâlâ'yı bu sıfatlarla muttasıf görmeye çalışır. Tasavvuru zayıfladığında, âyeti tekrar okur ve yeniden tasavvura koyulur. Bunun için, büyük ve küçük abdest sebebiyle sıkışık olma; aç, öfkeli ve uykulu bulunma gibi haller sebebiyle kalbinin meşgul olmayacağı, aksine tam huzurlu olacağı bir anı seçer. [891]

3. Allah Teâlâ'nın İnsanı Hayrete Düşüren Fiilleri Üzerinde Tefekkür:

Tefekkürün diğer bir türü, Allah Teâlâ'nın insanı hayret ve dehşete düşüren fiilleri üzerinde düşünmektir. Bunun dayanağı daşu âyettir:

"Allah'ı ananlar ve göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünenler: 'Rabbimiz! Sen bunu boşa yaratmadın,' derler. [892]
Bunun yapılış şekli şöyledir:

Kişi, yağmurun yağmasını, otların bitmesini ve benzeri tabiat olaylarını düşünür ve kendisini, Allah'a minnet duygusu içerisinde kaybeder. [893]

4. Allah'ın Günleri Üzerinde Tefekkür:

Bu, Allah Teâlâ'nın, geçmişte bazı kavimleri nasıl yüceltip, diğer bazılarını nasıl alçalttığını düşünmek şeklinde olur. Bunun dayanağı da Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya olan, "Onlara Allah'ın günlerini hatırlat![894] buyruğudur.
Daha önceki kavimlerin helak edildikleri günler ve sebepleri üzerinde düşünmek, nefsin dünyadan soğumasını ve ondan uzaklaşmasını sağlar. [895]

5. Ölüm Ve Ötesini Tefekkür:

Bir diğer tefekkür çeşidi, ölüm ve ötesini düşünmektir. "Lezzetleri alt üst eden (ölümü) çokça hatırlayınız. [896] hadisi, bu tefekkür çeşidinin dayanağını oluşturmaktadır.
Bunun yapılış şekli şöyledir: Kişi, kendisinin dünya ile ilişkisinin kesildiğini, hayır ve şer ne işlemişse onlarla baş başa kaldığını, onlar karşılığında göreceği sevap ya da azabı düşünür.
Bu son iki tefekkür şekli, nefsin dünyadan el etek çekmesini sağlamak konusunda en faydalısıdır. İnsan, bu düşünceye dalmak üzere kendisini dünyevî meşgalelerden arındırdığı, ölüm ve ötesini gözünün önüne getirdiği zaman, hayvanı gücü mağlup olur ve melekî gücün egemenliği altına girer.
Halkın büyük çoğunluğu için, derinlemesine tefekküre dalmak ve tefekkür konusu şeyi göz önüne getirmek kolay bir şey değildir. Bu yüzden, tefekkür türlerine basamaklık yapacak kalıpların, içine onların ruhu üflenecek suretlerin konulmasına ihtiyaç hasıl olmuştur ki, halk bunlara yönelsin, onlara okunsun ve onlar da nasipleri oranında bunlardan istifade etsin. Şüphesiz Rasûlullah'a (s.a.), bu türleri içinde toplayan Kur'ân ve bir de onun dengi[897] verilmiş bulunmaktadır.
Rasûlullah (s.a.) için, bu ikisi yani Kur'ân ve sünnet içerisinde, geçmiş ümmetler hakkında olan şeylerin tamamının toplanmış olduğunu görmekteyiz. Allah'u a'lem! [898]

Kur'ân Tilâveti:

Kur'ân'm bu özelliği, Kur'ân tilâvetinin teşvik edilmesini, Kur'ân tilâvetinin, Kur'ân sûre ve âyetlerinin üstünlüğünün açıklanmasını gerektirmiştir. Bunun için Rasûlullah (s.a.), Kur'ân tilâvetinden elde edilecek faydayı, duyularla algılanabilen bir şekilde ifade etmek ve Örneklendirmek için Araplarca en değerli sayılan iri hörgüçlü deve[899] ile gebeliği belli olmuş semiz deve[900] benzetmesini yapmıştır. Kur'ân tilâvetinde bulunan kimseleri meleklere benzetmiştir, onun her harfi sebebiyle ecir olduğunu belirtmiştir. Kur'ân okuyup okumamasına göre insanları sınıflandırarak, Kur'ân okuyan mü'mini hem tadı hem de kokusu hoş olan turunca, Kur'ân okumayan mü'mini sadece tadı olan fakat kokusu olmayan hurmaya, Kur'ân okumayan münafığı tadı acı kokusu pis olan ebucehilkarpuzuna ve Kur'ân okuyan münafığı kokusu güzel tadı acı reyhana benzetmiştir. [901] Kur'ân sûrelerinin kıyamet gününde surete bürünüp, görüneceklerini, tutacaklarını, sahiplerini savunacaklarım beyan etmiştir. Bu, kişinin azap görmesini ve kurtulmasını gerektiren sebeplerin karşı karşıya gelmesi halinde olur ve Kur'ân tilâveti surete bürünerek temessül eder ve diğer sebeplere galebe çalarak kişinin kurtulmasını sağlar. [902]

Kur'ân Sûrelerinin Kendi Aralarında Üstünlük Farkı:

Sûrelerin de kendi aralarında birbirlerine üstünlükleri olduğunu açıklamıştır.
Bu üstünlüğün çeşitli sebepleri vardır:
i. Allah Teâlâ'nın (c.c.) sıfatları üzerinde tefekkürü ifade etmesi ve bu konuda en kapsamlı bir muhteva içermesi. Ayetu'l-kürsî, Haşr sûresinin sonu, İhlâs sûresi gibi. Bunlar, esmâ-yı hüsnâ arasında ism-i a'zam mesabesindedir.
ii. Kulların kendi ifadeleriyle gelmiş olan ve Rablerine nasıl
ibadet edeceklerinin öğretilmesini amaçlayan sûre ya da âyetler; Fatiha gibi. Bunların diğer sûrelere nisbeti, farzların şâir ibâdetlere olan nisbeti gibidir.
iii. En muhtevalı sûre olması; Zehrâveyn, yani Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri gibi.
Rasûlullah (s.a.), Yâsîn'in Kur'ân'ın kalbi olduğunu söylemiştir. Çünkü kalp, bir bütünün ortasında olma anlamına gelir. Bu sure yüz ve daha fazla âyetli olan sûrelerin altında, mufassal sûrelerin de üstünde orta uzunluktadır.[903] İçerisinde Antakyalı Habîbu'n-Neccâr'ın diliyle tevekkülü, işleri

Allah'a havaleyi, tevhidi ifade eden âyetler vardır: "Bana ne olmuş ki, beni yaratana ibadet etmeyecekmişim! [904] âyetleri gibi. Yine bu sûrede, sözü edilen tefekkür şekillerinin hepsi mevcuttur.

Tebâreke sûresinin, okunduğu zaman sahibine, günahları af-folununcaya kadar şefaat edeceğini söylemiştir. [905]
Rasûlullah'm (s.a.) bazı keşif hallerini gördüğü adamın kıssası da, Kur'ân'ın faziletini göstermektedir. Rasûlullah (s.a.), Kur'ân'ı muhafaza konusunda gerekli itinanın gösterilmesini, üzerinde müzakere edilmesini emretmiş[906] ve onun hafızadan silinip gitmesinin, bağlı develerin boşanıp kaçmasından daha şiddetli olduğunu açıklamıştır[907] Tertîl üzere ve kalplerin Kur'ân üzerine yatışkın olduğunda okunmasını ve okunurken kişinin kendisini ona vermesini, üzerinde yoğunlaşmasını, zinde halde iken okumasını emretmiş, böylece ondan daha iyi istifadenin sağlanmasını amaçlamıştır. Keza güzel sesle okunmasını, ağlanarak ya da en azından ağlanırmış gibi yapılarak hüzünle okunmasını istemiştir. Böylece Kur'ân okumadan maksadın ki tefekkür ve tedebbürde bulunmaktır azami derecede gerçekleşmesini amaçlamıştır. Onu unutmayı haram kılmıştır. Üç günden daha az süre içerisinde hat-medilmesini yasaklamıştır; çünkü böylesi kısa bir sürede hepsinin hızlıca okunması, üzerinde yeterince durulmaması sonucunu doğurur. Kolaylık olması için yedi harf, yani Arap lügatleri üzere oku-nabilmesine ruhsat verilmiştir; çünkü insanlar arasında ümmî olanı, yaşı ilerlemiş olanı, çocuk olanı vardır.
Rasûlullah'a (s.a.) Kur'ân dışında hadis/sünnet olmak üzere verilen benzeri şeylerden bazı örneklere gelince, bu meyanda şunları hatırlayabiliriz:
"Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kıldım, onu sizin aranızda da haram kıldım. O halde birbirinize zulmetmeyin. Ey kullarım! Hepiniz sapıklıktasınız; ancak benim hidayete erdirdikterim müstesna...[908]

"İsrailoğullarından bir adam tam doksan dokuz adam öldürmüştü... [909]
"Allah'ın kulunun tevbe etmesine sevinmesi, sizden birinizin çöl ortasında kaybettiği devesini, uyandığı zaman başucunda bulduğu zamankinden daha fazladır." [910]

"Bir kul günah işledi ve 'Allahım, günahımı bağışla!' dedi... [911]
"Allah Teâlâ'nın yüz rahmeti vardır, onlardan sadece bir tanesini yeryüzüne indirmiş, doksan dokuzunu da kullarına merhamet etmek üzere kıyamet gününe bırakmıştır. [912]

"Kul müslüman olur ve İslâm'lık davasında samimi olursa.. [913]

Bunların yanında bazı teşbihlerde bulunarak dünyanın, Allah katında, denize batırılan bir parmağa bulaşan sudan[914] kulağı kesik oğlak İaşesinden daha değersiz[915] olduğunu beyan etmiştir. [916]

Niyet Ruh, İbâdet Bedendir:

Bil ki: Niyet ruh, şekil olarak ibadet ise bedendir. Ruh olmadan, bedende hayat olmaz. Ruh ise, bedenden ayrıldıktan sonra da yaşantısını sürdürür; ancak beden olmadan canlılık emarelerini tam olarak gösteremez. Bunun içindir ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır. [917]

Rasûlullah (s.a.) da şöyle buyurmuştur: "Ameller ancak niyetlere göredir.[918]
Rasûlullah (s.a.), pek çok yerde niyeti hâlis olan, ancak engel bulunduğu için işleme imkânı olmayan kimselerin, o ameli sanki işlemiş gibi sevap alacaklarını beyan buyurmuştur. Buna göre meselâ yolcu ve hasta kimsenin, daha önce devamlı yapmakta oldukları zikirlerini (vird) yolculuk ya da hastalık sebebiyle yapamamaları halinde, sanki onları yapıyorlarmış gibi kendilerine sevap yazılmaktadır. Keza infâk etmek azminde olan ve fakat yoksulluk sebebiyle buna imkânı olmayan kimse, infakta bulunmuş gibi sevap almaktadır.
Niyetten maksadımız, kişiyi amele iten saiktır. Bu, Allah Teâlâ'nın, peygamberler diliyle bildirmiş olduğu, itaat edene sevap, isyan edene ceza verileceği şeklindeki ilâhî verilerin tasdiki, ya da emrettiği ve yasakladığı konularda Allah Teâlâ'nın hükmüne uyma tutkusudur. Bunun için, Sâri' Teâlâ'nın, riya (gösteriş) ve şöhret (süm'a) için iş yapmayı yasaklaması ve en açık bir şekilde bunların kötülüklerini beyan etmesi vacip olmuştur. Bu meyanda olmak üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kıyamet gününde en evvel aleyhlerine hükmedilecek olanlar üç kişidir: Birincisi, kahraman desinler diye cihada katılmış ve öldürülmüş bir adamdır, ikincisi, âlim desinler diye ilim öğrenmiş ve öğretmiş bir adamdır. Üçüncüsü de, cömert desinler diye, hayır yollarına harcamada bulunmuş bir kimsedir. (Meleklere) emrolu-nur ve bunlar, yüzleri üstü cehenneme sürülürler. [919]
"Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Ben, ortakların şirkten en müstağnisİyim. Her kim bir amel işler, onda benimle birlikte başkasını ortak eylerse, onu şirkiyle başbaşa bırakırım. [920]

Ihlâs İle Yapılan Bir Amele Muttali Olunmasının Mü'mini Sevindirmesi:

Ebû Zer (r.a.), Rasûlullah'a (s.a.) şöyle sordu:
"Bir adam hayır namına bir iş yapar da, bunun üzerine halk onu överse ne buyurursun?" Rasûlullah (s.a.) buna şöyle cevap verdi:
"Bu mü'minin âcil (peşin) müjdesidir.[921]

Bu hadis, kişinin, âmeli sırf Allah için yapması haline mahsustur. Bu durumda onun hakkında yeryüzüne hüsnü kabul İner ve bunun sonucu olarak da insanlar onu severler.
Konuyla ilgili Ebû Hureyre (r.a.) hadisi ise şöyle:
Dedim ki: "Yâ Rasûlallah! Ben evimde namazlığımda ibadet halinde iken, yanıma biri girdi ve beni o halde görmesi hoşuma gitti. Ne buyurursun?" Rasûlullah (s.a.) bana şöyle cevap verdi:

"Ey Ebû Hureyre! Allah, sana merhamet etsin. Bu durumda sana iki ecir vardır;gizli ibadet ecri, aşikârelik ecri. [922] Bunun manası, ondan hoşlanma halinin, ibadeti işlemeye asıl saik olmamasıdır. Gizli ibadet ecrinden maksat, gizli halde gerçekleşen ihlâs sevabı, aşikârelik sevabı da, Allah'ın dininin yayılması, râşid sünnete başkalarının da muttali kılınması sevabıdır. [923]

Güzel Ahlâk: Semahat Ve Adalet:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizin en hayırlınız, ahlâkça en güzel olanlannızdır. [924]
Semahat ile adalet arasında, daha önce de işaret ettiğimiz gibi bir tür çatışma vardır. Peygamberler (s.a.), şeriatları bina ederlerken, her iki maslahata da birden riayet ederler, her iki yurdun da nizamını birden ele alırlar, mümkün mertebe maslahatların arasını bulmaya çalışırlar. İşte bu durum, ilâhî kanunlarda semahat için belirlenecek şeylerin, behemehal adalet vasfı ile içli dışlı olan, onu teyit eden, ona karşı uyarıcı olan şeyler şeklinde belirlenmesini gerektirmiştir. Sonuçta iş, güzel ahlâkta düğümlenmiştir.
Güzel ahlâk, semahat ve adaletle ilgili hasletlerin tümünden ibarettir. Çünkü güzel ahlâk; cömert olmak, zulmedeni affetmek, tevazu göstermek, haset, kin ve öfkeyi terketmek gibi hasletleri içine alır. Bunların tamamı, semahat sıfatından doğar. Keza güzel ahlâk; insan sevgisini, sıla-yı rahmi, insanlarla güzel geçinmeyi, muhtaçlara yardımcı olmayı içine alır. Bunlar ise adalet sıfatından doğan hasletlerdir. Birinci gruptan olan hasletler, ikinciler üzerine dayanır; ikinciler ise ancak birinci gruptan olanlarla tamam olur. Bu durum, şeriatlarda riayet edilmesi vacip olan ilâhî rahmetin bir gereğidir. [925]

Dilin Korunması:

Organlar içerisinde, hayra da şerre de en çabuk koşan dildir. Bu manayı ifade etmek üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"İnsanları burunları üstü tepe takla (cehenneme) atan, dilleriyle biçtiklerinden başka birşey midir?! [926]
Hem dilin âfeti, ihbât (teslimiyet), semahat ve adalet sıfatlarını zedeler. Çünkü çok konuşmak, insana Allah'ı unutturur. Gıybet, çirkin söz ve benzerleri arayı açar. Kalp, insanın konuştuğu şeyin boyasını alır. Öfke ifade eden bir kelime söylediği zaman, kalp mutlaka ondan etkilenir. Diğer kötü sözler de böyledir. Bu etkilenme, kötülüğün kalpte şekillenmesine sebep olur.

İşte bu gibi sebeplerden dolayı şeriatın, dilin âfetleri üzerinde, diğer organlara nisbetle daha fazla durması gerekir. [927]

Dilin Âfetleri:

Dilin âfetleri türlü türlüdür. Bunları şöyle sıralayabiliriz:
i. Olur olmaz her konuda konuşmak: Bunun sonucunda hiss-i müşterekte (çok işlevli duyu) o şeylerin suretleri toplanır. Bu haliyle kul Allah'a yöneldiği zaman, zikrin tadını alamaz, zikirler üzerinde tefekkür edemez. İşte bu yüzden Rasûlullah (s.a.), mâlâyânîyi yani kişinin kendisini ilgilendirmeyen lüzumsuz lakır-tılar etmesini yasaklamış ve bunu iyi müslümanhğın gereği saymıştır.
ii. İnsanlar arasında fitne çıkarıcı lâflar etmek: gıybet, tartışma, çekişme gibi.
iii. Çirkin sözler etmek: sözün; nefsin saldırgan, ya da şehevî özellikli kalın bir perde ile Örtülü olmasından kaynaklanması. Söv- nıek, kadınların güzelliklerinden bahsetmek gibi.
iv. Allah'ın azametini unutmadan, O'nun katında olanlardan gafletten kaynaklanan sözler. Hükümdara, "Meliku'l-mülûk" yani hükümdarlar hükümdarı diye hitap etmek gibi.
v. Dinin/ümmetin maslahatına ters düşen sözler etmek: Meselâ, ümmetten terketmesi istenilen şeyleri terviç edici sözler söylemek böyledir; şarabı övmek, üzüme "kerm" demek gibi. Dinî nassların zamanla anlaşılmaması sonucunu doğuracak, kavram kargaşasına yol açacak isimlendirmelere gitmek de böyledir. Akşam namazına "işâ=yatsı", yatsı namazına da "ateme-karanlık" adı vermek gibi.
vi. Şeytanlara nisbet edilen şenî fiiller gibi şenî sözler olması; müstehcen sözler, cinsel ilişkiden, cinsel organlardan açık ifadelerle söz etmek gibi. Keza uğursuzluk telakkisini dile getiren sözler de böyledir. "Bu yurtta başarı ve bolluk yoktur," sözü gibi.
Sonra genelde semahatın bulunacağı yerlerin beyan edilmesi ve bu konuda şeriatın dikkate aldığı şeylerle, dikkate almadığı şeyler arasının ayrılması gerekir. Bunlardan bazıları şunlardır: [928]

1. Zühd:

Nefis, yeme içme, giyinme ve kadın arzusuna kapılır ve bu arzu sonucunda kendisine kötü bir renk siner ve bu cevherine nüfuz eder. Eğer insan, bunu nefsinden silkelemeyi başarabilirse, işte bu zühddür. Bu sayılan şeylerin tümden terkedilmesi aslında şer'an iyi bir şey değildir. Bunlardan istenilen, bu arzuların kontrol altına alınması ve böylece semahat vasfının gerçekleştirilmesine çalışılmasıdır.

Zühd hakkında Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Dünyada zahittik, ne helâli haram kılmakla, ne de malı ziyan etmekledir. Aksine zahitlik, kendi ellerinde bulunana, Allah'ın ellerinde olandan daha çok güvenmemen, başına bir musibet gelmesi halinde, sanki o başına gelmemiş gibi tepki göstermen ve elde edeceğin sevaba karşı daha arzulu olmandır.[929]
"Şu üç şeyden başka Âdem oğlunun bende bir hakkı yoktur: Oturacağı bir ev, avret yerini Örteceği bir elbise ve karnını doyuracağı ekmek ve su. [930]

"Âdem oğluna, belini doğrultacak birkaç lokma yeterlidir. [931] "iki kişinin yiyeceği, üç kişiye yeter; üç kişinin yiyeceği, dört kişiye yeter. [932]
Yani, iki kişiyi iyice doyuracak yemek, orta şekilde üç kişiye yeter. Bununla Rasûlullah (s.a.), yardımlaşmayı teşvik etmiş ve oburluğun kötü olduğunu ifade etmiştir. [933]

2. Kanaat:

İkincisi kanaattir. Mal hırsı bazen nefse galebe çalar ve onun ta cevherine nüfuz eder. Bu durumda kişi, onu kalbinden çıkarmak ister ve bunu kolayca başarırsa, işte o kanaat sahibi demektir.
Kanaat, Allah Teâlâ'mn, nefsin aşırı arzusu olmaksızın rızık olarak verdiği nimetleri terketmek değildir. Nitekim bu manada Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Zenginlik mal çokluğundan ibaret değildir. Gerçek zenginlik, gönül zenginliğidir.[934]
"Ya Hakimi Hakikaten şu mal yeşil ve tatlıdır. Dolayısıyla onu her kim gönül hoşluğu ile alırsa, o malda kendisine bereket verilir. Kim de ona göz dikerek alırsa o malda kendisine bereket verilmez ve o, yiyip yiyip de doymayan kimse gibi olur. Yüksek (veren) el, alçak (alan) elden hayırlıdır. [935]

"Göz dikmediğin ve istemediğin halde bu kabil maldan sana bir şey gelirse onu al. Böyle olmayan bir malı ise canın çekmesin. [936]

3. Cömertlik:

Üçüncüsü cömertliktir. Mal tutkusu, onu tutma sevgisi bazen kalbe hakim olur ve onu her bir tarafından kuşatır. Bu halde iken insan, infâka muktedir olur ve bir sıkıntı duymaz ise, işte o cömerttir.
Cömertlik, malı ziyan etmek değildir. Mal da, haddizatında kötü bir şey değildir; çünkü o, Allah Teâlâ'nm en büyük nimetlerinden biridir.
Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Cimrilikten sakının; çünkü cimrilik, sizden öncekileri helak etmiştir. Onları aralarında kan dökmeye ve dokunmazlıklarını çiğnemeye sürüklemiştir. [937]

"Hasetlik (gıpta) ancak iki kişiye[938] karşı caizdir. [939]
Mal hakkındaki uyarısına, "Hiç hayır şer getirir mi?" denilince de şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz ki hayır ancak hayır getirir. Ama baharın yetiştirdiği her nebat ya öldürür, yahut ölüme yaklaştırır. Yalnız yeşillik yiyen hayvanlar müstesna.. [940]
"Kimin yanında fazla hayvan varsa, onu hayvanı olmayana versin! Kimin fazla azığı varsa, onu azığı olmayana versin!" Ravi diyor ki: "Mal çeşitlerinden o kadar çok şey saydı ki, hatta bir artan malda hiçbirimizin hakkı olmadığı düşüncesine vardık. [941]
Rasûlullah (s.a.), bu konuda aşırı bir teşvik yolu tutmuştu; çünkü cihaddaydılar, müslümanlar ihtiyaç içerisindeydi. Dolayısıyla bu emir, hem semahat, hem dinin yüceltilmesi, hem de müs-lümanların ihtiyaç yüzünden telef edilmemeleri gibi amaçlan birden içeriyordu. [942]

4. Kısa Emel:

Dördüncüsü kısa emelli olmaktır. İnsan, uzun yaşama arzusundadır ve bu yüzden ölümü sevmez. Yaşayamayacağı kadar uzun emele sahiptir. O, bu hal üzere öldüğünde, iştiyak duyduğu şeye karşı olan aşırı meyli sebebiyle azap görür, o arzusunu yakalayamaz.
Aslında ömür, kötü bir şey değildir; aksine Allah Teâlâ'mn bahşettiği en büyük nimetlerden biridir.
Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Dünyada bir garip ya da yolcuymuş gibi ol!" Sonra Rasûlullah (s.a.), bir dikdörtgen şekli çizdi, bunun ortasından dışarı doğru uzanan uzunca bir çizgi çizdi. Bu ortadaki uzunca çizgiyle kesişen küçük çizgiler çizdi. Sonra şöyle buyurdu:
"Bu insandır, bu da onu dört bir tarafından kuşatan ecelidir.
Bu dışarı doğru uzanan çizgi, insanın emelidir. Bu onunla kesişen küçük çizgiler ise, karşılaştıkları engeller, belâ ve musibetlerdir. Eğer bu isabet etmezse şu isabet eder, Şu isabet etmezse Öteki isabet eder. (Sonunda da ecel onu yakalar). [943]
Rasûlullah (s.a.), lezzetleri alt üst eden ölümü çokça hatırlamak, kabir ziyaretinde bulunmak, akranların ölümünü düşünmek suretiyle bu hastalığı tedavi etmek istemiştir.
Bir başka hadiste de şöyle buyurmuştur:

"Biriniz ölümü temenni etmesin. O kendisine gelmeden önce, onun gelmesi için dua etmesin. Çünkü biriniz öldüğü zaman ameli kesilir. [944]

5. Tevazu:

Beşincisi tevazudur. Bu nefsin, kibir ve kendini beğenme dürtüsüne kapılmaması, bunun sonucu olarak insanları hor ve hakir görmemesidir. Kibir insanın nefsini ifsad eder; insanlara zulmetmeye, onları küçük görmeye iter.
Rasûlullah (s.a.) bu konuda şöyle buyurmuştur:
"Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez." Bir zatın: "Ya Rasûîallah! İnsan elbisesinin güzel, ayakkabısının güzel olmasını ister?" demesi üzerine: "Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir; hakkı inkâr ve insanları hor görmektir." buyurmuştur[945]
"Size cehennemlikleri haber vereyim mi? Her katı düşman, cimri, kibirlidir. [946]
"Bir adam, nefsinin hoşuna giden güzel bir elbise içinde, saçları taranık vaziyette, çalımlı çalımlı yürürken, Allah onu ansızın yere batırmıştır; o ta kıyamet kopuncaya kadar paldır küldür yere batmakta devam edecektir. [947]

6. Hilim, Teenni Ve Yumuşaklık:

Altıncısı hilim, teenni ve yumuşaklıktır. Kısaca, kişinin iyice düşünmeden, bir maslahat görmeden öfkeye kapılmanı asıdır. Aslında öfkelenmek her halükârda kötü bir şey değildir.[948]
Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kim yumuşak davranmaktan (rıfk) mahrum ise, bütün hayırdan mahrum olmuştur. [949]
Bir adam Rasûlullah'tan (s.a.) kendisine öğütte bulunmasını istedi. Rasûlullah (s.a.), ona "Öfkelenme!" buyurdu. Adam isteğini bir kaç defa tekrarladı. Rasûlullah (s.a.), her defasında aynı şekilde "Öfkelenme!" diye cevap verdi. [950]
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Size, cehenneme haram olacak kimseyi bildireyim mi? Her yakın olan, yumuşak davranan, oluruna gidip kolaylık çıkaran kimsedir. [951]
"Siz pehlivanı da kuvvetli kimseden ibaret sanıyorsunuz. Halbuki gerçek pehlivan, kızdığı zaman kendisini tutabilen kimsedir. [952]

7. Sabır:

Yedincisi sabırdır. Bu, nefsin; lüks yaşama, feveran etme, şehveti giderme, şımarıklık etme, sırrı ifşa etme, sevgiyi koparma... gibi isteklere karşı sebat göstermesi, bu tür dürtülere boyun eğmemesidir. Dürtünün türüne göre çeşitli isimler alır. [953]
Sabır hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir. [954] Rasûlullah (s.a.) da şöyle buyurmuştur:
"Hiçbir kimseye sabırdan daha geniş ve daha hayırlı bir ihsan (fazilet) verilmemiştir. [955]
Rasûlullah (s.a.), semahat vasfını gerçekleştirici hasletler üzerinde durduğu gibi, adalet vasfı üzerinde de durmuş ve bu vasfın kapsamı altına giren hasletler üzerine dikkat çekmiş, mahlukâta merhametli olmanın güzelliklerini açıklamış ve buna teşvikte bulunmuş, bunun ev halkı, mahalle halkı ve şehir/ülke halkı ile olan ilişkilere yansıması bakımından kısımlarını zikretmiş, toplum içerisinde büyüklere saygı gösterilmesini ve herkesin lâyık olduğu yere konulmasını emir buyurmuştur.[956]

Semahat Ve Adalet Hakkında Gelen Bazı Hadisler:

Burada, konuya ışık tutacak ve örnek teşkil edecek bazı hadisler zikretmek istiyoruz:
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Zulümden sakının! Çünkü zulüm kıyamet gününde karanlıktır.[957]
"Şüphesiz ki Allah Teâlâ, kanlarınızı ve mallarınızı birbirinize bu beldenizin, bu gününüzün haramlığı gibi haram kılmıştır. [958]
"Müslüman, müslümanların elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir. [959]
"Vallahi, eğer sizden biriniz hakkı olmaksızın ondan bir şey alırsa (zimmet), kıyamet gününde Allah Teâlâ'ya onu taşır halde kavuşur. Sizden birinizin böğüren bir deve veya moğuran bir inek veya meleyen bir koyun taşıyarak Allah'a kavuştuğunu ben mutlaka bileceğim. [960]
"Her kim zulüm yolu ile bir karış yer alırsa, Allah onu, kıyamet gününde yedi kat yerin dibinden itibaren boynuna dolar. [961]
"Mü'min için mü'min, birbirlerini perçinleyen duvar gibidir»[962]
"Birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerine şefkat göstermekte mü'minlerin misâli vücut gibidir. Vücudun bir organı rahatsız olursa, diğer organları uykusuzluk ve yüksek ateş ile ona iştirake çağrışırlar.[963]

"İnsanlara merhamet etmeyene, Allah acımaz. [964]
"Müslüman müslümanın kardeşidir; Ona zulmetmez, onu tehlikeye atmaz. Bir kimse, din kardeşinin ihtiyacını giderirse, Allah da onun ihtiyacını giderir. Her kim bir müslümanın bir sıkıntısını giderirse, onun sebebiyle Allah kıyamet gününün sıkıntılarından birini ondan giderir. Ve her kim bir müslümanın ayıbını örtbas ederse, kıyamet gününde Allah da onun ayıbını gizler. [965]
"iki kişinin arasında adaletle hükmetmen bir sadakadır. Hayvanına binmek isteyen kimseye yardım ederek, hayvanına bindirmen yahut eşyasını hayvana yüklemen bir sadakadır. Güzel söz bir sadakadır. [966]

Kimsesiz muhacirler hakkında şöyle buyurmuştur: [967]

"Ey Ebû Bekir! Ola ki, sen onları kızdırmışsındır. Eğer onları kızdırdıysan muhakkak Rabbini gazaba getirdin. [968] Orta ve işaret parmağını yan yana getirerek işaret etmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Ben ve yetimin işlerini üstlenen kimse, cennette böyleyiz. [969]

"Dul ve yoksul için çalışan, Allah yolunda cihâd eden gibidir. [970]

"Bir kimse, kız evladından bir şeyle denenir de, onlara iyi bakarsa, kızlar kendisine cehennemden siper olurlar. [971]
"Kadınlar hakkındaki vasiyetimi tutun. Çünkü kadın eğe kemiğinden yaratılmıştır. Eğe kemiğinin en eğri yeri de üst kısmıdır. Doğrultmaya kalkarsan kırarsın; hali üzere bırakırsan eğri kalmakta devam eder. Kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye edin [972]
Zevç ve zevcenin hakkı konusunda şöyle buyurmuştur: 'Yediğin zaman, ona da yedirmen, giyindiğin zaman onu da giyindirmen, yüzüne vurmaman, onun çirkinliğini yüzüne soylememen ve onu evde olması hariç terketmemendir. [973]
"Bir adam karısını yatağına çağırır da yatağa gelmezse, bu sebeple ona dargın olarak yatarsa, sabahlayıncaya kadar melekler o kadına lanet ederler. [974]

"Kadının, kocası yanındayken, ondan izinsiz olarak oruç tutması, izni olmadan, evine kimseyi alması helâl olmaz. Eğer bir kimsenin başka birine secde etmesini emredecek olsaydım, kadının kocasına secde etmesini emrederdim. [975]

"Bir kadın, kocası kendisinden razı olduğu halde ölürse cennete girer. [976]
"Allah yolunda infâk ettiğin bir dinar, köle âzâdı için infâk ettiğin bir dinar, bir fakire sadaka olarak verdiğin bir dinar, ailene sarfettiğin bir dinar vardır. Bunların sevap itibariyle en büyüğüm ailene sarf ettiğindir. [977]

"Müslüman, Allah'ın rızasını hesaba katarak ailesi efradına infakta bulunursa, bu onun için bir sadaka olur. [978]

"Cibril bana komşuyu o derecede tavsiyede bulundu ki, onu mutlaka mirasçı yapacak sandım. [979]

"Ey Ebû Zer! Çorba pişirdiğin zaman suyunu çok koy ve komşularını gözet! [980]

"Her kim Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsa, komşusuna eziyet etmesin. [981]

"Komşusu, şerrinden emin olmayan kimse, vallahi iman etmiş olmaz. [982]
Allah Teâlâ, rahime şöyle seslenmiştir:

"Seni gözeteni gözetmem, seninle alâkayı kesenden alâkayı kesmem seni hoşnut etmez mi? [983]

"Kim rızkının bol, ömrünün uzun olmasını isterse, sıla-yı rahimde bulunsun. [984]

"Büyük günahlardan biri de anne ve babaya karşı gelmektir. [985]
"Büyük günahlardan biri de, kişinin anne ve babasına söv-mesidir; başkasının babasına söver, o da onun babasına söver; başkasının anasına söver, o da onun anasına söver. [986]
Rasûlullah'a (s.a.) sorulur: "Anne ve babamın ölümünden sonra, onlar için yapacağım başka bir iyilik kaldı mı?" Şöyle buyurur:
"Evet, onlara dua edersin, onlara istiğfar edersin, arkalarından verilmiş sözleri varsa onları yerine getirirsin, onlarla bağlı olduğun akrabalık ilişkilerini gözetir, sıla-yı rahimde bulunursun, onların arkadaşlarına ikramda bulunursun. [987]
"islâmlık davasında saçlarını ağartmış olana, okuyuşunda aşırılığa kaçmayan, gereği ile amelden geri durmayan Kur'ân bilginine, âdil devlet başkanına ikramda bulunmak, Allah'a saygı göstermek demektir. [988]

"Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüzün şerefini tanıyıp ona saygı göstermeyen bizden değildir. [989]

"İnsanları, lâyık oldukları yerlere koyun. [990]
"Kim bir hasta ziyaretinde bulunur ya da Allah için bir din kardeşini ziyaret ederse, bir münadi, 'Sen pak ol, yürüdüğün toprak pak olsun, cennette senin için bir konak hazırlansın!' diye nida eder. [991]

Bu ve benzeri hadisler, adalet ve insanî ilişkilerin güzelce yürütülmesi konusuna dikkatlerimizi çekmektedir.[992]

MAKAMLAR VE HALLER

İhsanın Semereleri: Makamlar Ve Haller;

Bil ki: İnsan, ihsan mertebesine ulaştıktan sonra bunun semereleri ortaya çıkar. Bunlar, makamlar ve hallerdir.
Bu konuyla ilgili hadislerin açıklanmasına geçmeden önce iki mukaddime üzerinde durmamız gerekmektedir:
i. Akıl, kalp ve nefsin isbatı, bunların hakikatlarının beyanı,
ii. Makam ve hallerin bunlardan doğuş şekli. [993]

Birinci Mukaddime: İnsanda Üç Latife Vardır:

Bü ki: İnsanda üç latîfe (ç. letâif) vardır ve bunlar, akıl, kalp ve nefis diye isimlendirilir.
Bunun böyle olduğuna nakil, akıl, tecrübe ve akıllıların ittifakı delâlet etmektedir. [994]

1. Akıl, Kalp Ve Nefis Hakkında Gelen Bazı Nasslar:

Kur'ân-ı Kerîm'de bu meyanda şu âyetler vardır: [995]
"Akleden bir kavim için, şüphesiz bunda âyetler vardır. Cehennem ehlinin dilinden şöyle denilmiştir:
"Eğer işitsek ya da akıl etseydik, cehennemlikler içerisinde olmazdık. [996]
Hadiste de şöyle gelmiştir:
"Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır. Ona: 'Beri gel!' demiş, beri gelmiş, 'Geri dön!' demiş, geri dönmüş ve 'Seninle sorumlu tutacağım. ' buyurmuştur. [997]

"Kişinin dini akıldır; aklı olmayanın dini yoktur. [998] "Akıl bakımından rızıklanan kimse kurtuluşa ermiştir. [999]
Bu hadislerin sıhhati konusunda ehl-i hadisin her ne kadar eleştirileri varsa da, pek çok senedi olması ve bunların birbirini desteklemesi onların sahih olduğunu gösterir.
Kur'ân'da (kalp hakkında) şöyle buyurulur:
"Ve bilin ki, Allah kişi ile onun kalbi arasına girer. [1000]
"Şüphesiz ki bunda aklı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır. [1001]
Hadiste de şöyle buyurulur:
"Dikkat edin! Bedende öyle bir et parçası vardır ki, o düzeldiğinde bütün beden düzelir; o bozulduğunda bütün beden bozulur. Dikkat edin o kalptir. [1002]

"Kalp, rüzgarın altını üstüne getirerek evirip çevirdiği çöldeki bir tüye benzer. [1003]
Nefis hakkında da şöyle buyurulmustur:
"Nefis temenni eder ve arzu duyar; cinsel organ ise onu tasdik ya da tekzip eder. [1004]

Letâifin Yerleri;

Bu kelimelerin kullanıldığı yerleri araştırdığımız zaman;
i. Aklın, insanın duyular vasıtasıyla algılayamadıklarını idrak etmesini sağlayan şeyin adı;
ii. Kalbin, insanın sevmesini, buğz etmesini, seçimde bulunmasını, azmetmesini sağlayan şeyin adı,
iii. Nefsin de, insanın yemek, içmek ve cinsel konularla ilgili haz ve lezzetleri arzulamasını sağlayan şeyin adı olarak kullanıldığını görürüz. [1005]

2. Aklî Delili: İşlevler, Ancak Bu Üç Temel Letâifle Tamamlanır:

Yerinde de sabit olduğu üzere, insanın bedeninde üç esaslı organ vardır ki, kuvveler ve insan olmanın gereği işlevler (efâtl) ancak bunlarla tamam olur. İdrâk kuvvelerinin mahalli dimağdır. Bunlar; tahayyül ve tevehhüm gücü, muhayyel ve mütevehhim olan şeyîer üzerinde tasarruf gücü, herhangi bir şekilde mücerred şeylerden söz etmek gücü gibi şeylerdir. Öfke, cüret, cimrilik, rıza, gazap ve benzeri hallerin mahalli kalptir. Bedenin ihtiyaç duyduğu şeyleri isteme yeri ciğer (kebid)'dir. Bu organlardan birine bir âfet arız olması halinde, bazı kuvvelerin işlevlerim icra edememesi, bu kuvvelerin, sözü edilen esas organlara has olduğunu gösterir.
Sonra bu üçünden her birinin fiili, ancak diğer ikisinin yardımı ile tamam olabilir. Küfür ya da güzel sözde olan çirkinlik ya da güzellik, idrak edilmemiş olsaydı, fayda ve zarar tevehhümü olmasaydı, o zaman ne öfke ne de sevgi ortaya çıkardı. Eğer kalbin metaneti olmasaydı, o zaman

tasavvur olunan şey tasdik edilen şey olmazdı. Yiyecek, içecek ve cinsel ilişki lezzeti bilinmeseydi, onlarda menfaat olduğu tevehhümü olmasaydı, o takdirde insanın tabiatı onlara karşı meyletmezdi. Eğer kalbin, hükmünü bedenin derinliklerinde infaz etmesi olmasaydı, o zaman insan lezzet aldıkları şeylerin arkasından koşuşturmazdı. Eğer duyu organları aklın hizmetinde olmasaydı, o zaman hiçbir şey idrak edemezdik. Çünkü kesbî bilgiler, bedîhî olan bilgilerin uzantısıdır. Bedîhî olanlar ise, duyularla algılanan verilerin (mahsûsât) dalıdır. Eğer, kalbin ve dimağın sağlıklı olmasını gerektiren organlar hasta olsaydı, o zaman onlar sağlıklı olmaz ve hiçbir işlevde bulunamazlardı.
Bu üç letâif her ne kadar birbirini tamamlıyorsa da, Öbür taraftan her biri, ele geçirilmesi zor olan bir kalenin fethi gibi büyük bir işi yapmaya azmetmiş bir hükümdar mesabesindedir. Nasıl ki böyle bir hükümdar kardeşlerinden ordular, zırhlar, toplar... isteyerek yardım alır, bununla birlikte kalenin fethi işini kendisi idare
eder, sorumlu odur, karar mercii kendisidir. Öbürleri ise onun hiz-metindedirler ve onun emri doğrultusunda hareket ederler. Olaylar, hükümdarda mevcut bulunan cesaret, korkaklık, cömertlik, cimrilik, adalet, zulüm gibi sıfatlardan kendisinde galip olan doğrultusunda gelişir. Keza sonuç, hükümdarların, onların görüşlerinin ve karakterlerinin farklı olmasına göre de her ne kadar ordular, araç ve gereçler birbirine benzer ise de farklılık arzeder.

Aynen bu Örnekte olduğu gibi, bu üç temel letâifden her biri, hükümdar gibi beden ülkesinde farklı şekilde kendi hükmünü icra eder.[1006]

Kuvvelerin İşlevleri Birbirine Yakındır:

Kısaca söylemek gerekirse, bu üç esaslı organdan doğan işlevler, kendi aralarında birbirlerine yakın olurlar; ya ifrat ve tefrite mail ya da bu iki aşın uç arasında mutedil halde bulunurlar. Biz, bu üç esaslı organı, birbirine yakın işlevleriyle, devamlı olarak o işlevleri gerektiren mizaclanyla birlikte ele aldığımızda, onların; üzerinde durulmakta olan üç letâif olduklarını; bizzat kuvvelerin kendileri olmadıklarını, kuvvelerin bu letâif ile kâim olduklarını görürüz. [1007]

Kalbin Sıfatları:

Kalbin sıfat ve fiilleri şunlardır: Öfke, cüret, sevgi, korkaklık, rıza, gazap, eski dostluğa vefa, sevgi ve buğz hakkında renge girme, makam tutkusu, cömertlik, cimrilik, umut ve korku. [1008]

Aklın Sıfatları:

Aklın sıfat ve fiilleri şunlardır: Yakın (kesin bilgi), şek, teveh-hüm, her hadis (sonradan olan) için bir sebep arama, faydaların elde edilmesi, zararların uzaklaştırılması için çareler üzerinde düşünme. [1009]

Nefsin Sıfatları:

Nefsin sıfatlarının en son noktası, nefis yiyecek ve içeceklere karşı açgözlülük, kadınlarla aşk yapma arzusu ve benzeri şeylerdir. [1010]

3. Tecrübe Delili:

insan fertleri üzerinde istikrada bulunan herkes hiç kuşku duymadan bilir ki onlar, bu üç letâife yönelik cibillî özelliklerine göre farklı farklıdırlar. Kimilerinin kalbi, nefsinin üzerinde hâkim konumdadır. Kimilerinin kalbi ise, nefsinin boyunduruğu altındadır.
Birinci özellikte olan birine öfke isabet ettiğinde, yahut kalbinde büyük bir makama karşı talep belirdiğinde, o kimsenin yanında şehvanî büyük lezzetlerin hiç önemi olmaz; onların terkine sabreder, onların terki konusunda nefsine karşı büyük mücadele verir.
Kalbi, nefsinin boyunduruğu altında olan kimsenin durumuna gelince, kendisine bir şehvet arız olduğunda, gözü kara hemen içine dalar, isterse arlanmayı gerektirecek bin bir durum olsun, hiç aldırmaz. İstediği yüksek mevkilere iltifat etmez, düşebileceği aşağılık durumlara, horluk ve zillete aldırmaz.
Birinci tipten olan kıskanç bir adam şehvetini gidermek için evlenme arzusu duyar ve nefsi bunu ısrarla talep eder. Fakat o, kalbinde yer eden kıskançlık duygusunun etkisiyle bir türlü evlenmeye yanaşmaz.
Bazen aç olur, açık olur, fakat sabreder ve sahip olduğu gururundan asla hiçbir kimseden bir şey istemez.
ikinci tip, haris biri olur ve kendisine şehvanî bir ilişki ya da nefis bir yemek imkânı doğar ve bunun kendisi için son derece zararlı olduğunu tıp, ya da tecrübe yoluyla, yahut da bazı insanların zoruyla bilir. Korkar, titrer, serden kaçınır; sonra heva ve hevesleri gözünü bürür, onu kör eder ve adam bile bile kendisini helakin içine atar.
Bazen olur insan, nefsinin her iki tarafa da meyyal olduğunu ve sâiklerin birbiriyle çekişmeli olduğunu idrak eder. Bir bu asılır, bir öteki. Buna benzer fiiller kendisinden çokça vuku bulur ve insanlar arasında darb-ı mesellik olur. Mücadele ya hevâ ve heveslere tabi olma ve korunmama doğrultusunda, ya da hevâ ve hevesleri kontrol altına alma, aklın kontrolünde yol alma şeklinde olur. [1011]

Aklın, Kalbe Ve Nefse Galip Olması:

Üçüncü bir tip daha vardır ki aklı; kalbine ve nefsine galebe çalar. Gerçek imana sahip mü'min gibi. Bunun sevgisi, nefreti ve şehveti, Sâri'

Teâlâ'nm emretmiş olduğu şeylere, şer'an cevazı, hatta müstehaplığı bilinen şeylere yönelik olur ve bunun sonucunda o, şeriatın hükmünden asla ayrılmak istemez.
Dördüncü bir tip daha vardır ki, ona töreler (resim), itibar talebi, utanılacak şeylere düşmekten uzak durma isteği galebe çalar. Bu tipte olan kişi, kuvvetli gazaba, şiddetli cürete sahip olmasına rağmen, Öfkesini yutar, kendisine yapılan küfür ve hakaretlerin acılığına sabreder, yapısının güçlü arzusuna rağmen şehvetini ter-keder ki, hakkında hoşuna gitmeyecek şeyler söylenmesin, çirkin şeylere nisbet edilmesin, yahut da talep etmekte olduğu yüksek mevki ve itibara ulaşabilsin.
Bu dört tip içerisinden birincisi yırtıcı hayvanlara (sibâ'), ikincisi mallara (behâim), üçüncüsü meleklere benzer. Dördüncü hakkında da mürüvvet sahibi, âl-i himmet sahibi denir.
İstikrada bulunan kimse, insanlar arasında kendisinde iki kuvvetin birden egemen olduğu birini göremez. Kuvveler aralarında çekişmeli olur; bazen bu Ötekine, bazen öteki buna galebe çalar. İncelemede bulunan, insanların hallerini belirlemek ve onları ifade etmek istediğinde, sözünü ettiğimiz bu üç letâifi isbat zorunda kalır. [1012]

4. Akıllıların İttifakı Delili:

Bu üç letâifin bulunduğuna dair akıllıların ittifakına gelince, bil ki: Nefs-i natıkanın tezhîb ve tezkiyesiyle ilgilenen her tür din ve mezhep salikleri, bu üç letâifin isbatı ya da bu üç letâifle ilgili olan makam ve hallerin beyanı üzerinde ittifak etmişlerdir. Meselâ feylesof, amelî hikmette bunlara, "nefs-i melekî", "nefs-i se-buV ve "nefs-i behîmî" ismini verir. Bu isimlemede bir tür müsamaha vardır. Aklın, nefs-i melekî diye isimlendirilmesi, akla sahip en üstün varlıklara nisbet şeklinde isimlendirme kabilindendir. Kalbin, nefs-i sebu'î diye isimlendirilmesi de, kalbin en meşhur sıfatının dikkate alınması sebebiyledir.
Sûfiler, bu letâifi kabul ederler ve her birinin tezkiyesi için ayrı bir özen gösterirler. Şu kadar var ki onlar, iki latîfe daha kabul ederler ve onlara büyük önem verirler: Bunlar "ruh" ve sır dır.
Bunun hakikati şöyle: Kalbin iki yüzü vardır:
i. Beden ve organlara mail yüzü,
ii. Tecerrüd (soyutlanma) ve mutasarraflığa (sırâfa) mail yüzü.
Aynı şekilde aklın da iki yüzü vardır: i. Beden ve duyulara mail yüzü,
ii. Tecerrüd (soyutlanma) ve mutasarraflığa (sırâfa) mail yüzü.
Bunların alt tarafa bakan yüzlerine kalp ve akıl, üst tarafa bakan yüzlerine de ruh ve sır adı vermişlerdir. [1013]

Letâifin Sıfatları:

Kalbin sıfatı, rahatsız edici Ölçüde şevk ve vecddir. Ruhun sıfatı, üns ve cezbeye kapılma (incizâb)dır.
Aklın sıfatı, kaynağı ulûm-ı âdiyyenin kaynağına yakın olan şeyler hakkında yakın sahibi olmaktır; gayba iman, fiillerde tevhid gibi.
Sırrın sıfatı, ulûm-ı âdiyyenin yetişemeyeceği şeyleri müşahede etmektir {şühûd). Bu sadece, zaman ve mekan kaydı olmayan, herhangi bir vasıfla vasıflanamayan, herhangi bir şekilde kendisine işarette bulunulamayan "mücerred-i sırf'tan bir tür söz etmektir.
Şeriat, ferdî hususiyetler dikkate alınmaksızın insanlık türünün genel yapısı dikkate alınarak, onların mizanına vurularak iner. Bu itibarla, sözünü ettiğimiz bu konulardan fazla bahsetmez ve onlarla ilgili bahisleri icmal hazinesine terkeder; ima ve işaretlerle yetinir.
Diğer din ve mezhep sâliklerine bakıldığında, onların da bu üç letâife ait bilgi sahibi oldukları görülür. İstikra ve ince anlayış bizi bu sonuca götürür. [1014]

İkinci Mukaddime:

Bil ki: Aklen ve bedenen sağlam olan, insan olmanın gereği hükümlerin kendisinde tam ve eksiksiz olarak zuhuruna imkân veren bir yapıya sahip olan kimse; ki o, yapı itibariyle insan fertlerinin reisi, bütün fertlerin en üst sınıra ne kadar yakın, ne kadar uzak olduklarını öğrendikleri düstur (ölçüt) olmaktadır aklı, kalbine galebe çalan, kalbi de güçlü bulunan, kuvveleri tam işleyen, kalbi de nefsine ve onun gereklerine hakim olan bir özelliğe sahiptir. İşte bu insan, ahlâkı kemale ermiş, fıtratı kuvvet kazanmış kimsedir. Bu üst mertebenin altında pek çok çeşitli mertebeler bulunmaktadır ki, sağlıklı düşünce bunları ortaya çıkarır.
Dilsiz hayvana gelince, onda da üç kuvve mevcuttur.Ancak onun aklı, kalbine ve nefsine son derecede mağluptur. Dolayısıyla yükümlülüğe ehil değildir. Mele-i a'lâ'ya katılma şansı da yoktur. Bu manayı ifade etmek üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Biz, hakikaten insanoğlunu mükerrem kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onlan, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.[1015]

İnsan Dereceleri:

Aklen ve bedenen sağlam olan bu insanın aklı, eğer sâdıklar tarafından Mele-i a'lâ'dan alınmış hak itikatlara boyun eğmekte ise, o gerçek bir mü'mindir.
Bu özelliğine ilaveten, Mele-i a'lâ ile irtibata da geçebiliyor, onlardan aracısız bilgi alabiliyorsa; onda, nübüvvetten bir şube, ondan bir miras da bulunuyor demektir. Rasûlullah'ın (s.a.), "Salih rüya, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür. [1016] buyurmasının manası budur.

Eğer aklı, sapık ve ehl-i bâtıldan alınmış yanlış itikatlara boyun eğmekte ise, o takdirde kişi, mülhid (inkarcı) ve sapıktır.
Aklı, kavminin törelerine, tecrübe ve amelî hikmet yoluyla elde ettiği verilere boyun eğmekte ise, o Allah'ın dini hakkında cahildir.

Durum böyle olunca[1017] Allah Teâlâ'nın yüce hikmeti, mah-lukâtın en temizi, en akıllısı, Mele-i a'lâ sakinlerine en çok benzeyeni üzerine bir kitap indirmeyi, sonra bakışları onun üzerine toplamayı vacip kılmıştır. Böylece hükümleri, herkes tarafından yaygın olarak bilinen şeyler halini alacak ve, "Helak olanın açık bir delille (gözüyle gördükten sonra) helak olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması[1018] sağlanacaktır.
Keza gönderilen bu peygamberin (s.a.), ihsan yollarını ve onun semeresi olan makamları son derece açık bir şekilde beyan etmesini gerektirmiştir.[1019]

İnsan, Üç Letâife Nasıl Hakim Olur:

Kısaca söylemek gerekirse, insan Allah'ın kitabına, O'nun peygamberinin (s.a.) getirdiklerine iman eder, bu imanı, bütün kalbî ve nefsî kuvvelerini peşinden sürükleyecek güçte olur, sonra dille zikrederek, kalple tefekkür ederek, organlarıyla edebe riayet ederek gerçek anlamda ubudiyetle (kulluk, ibadet) meşgul olur, buna uzun süre böyle devam eder, işte o zaman bu üç letâiften her biri ubudiyetten kendi payını kana kana içer. Bu aynen bir ağacın haline benzer. Kuru halde iken ağaç, baharda bol su emer, emdiği su, onun her bir dalma, her bir yaprağına sirayet eder, bunun sonunda onda çiçekler açar ve meyve verir. Aynı şekilde ubudiyet de, her bir letâife girer, onların hasis doğal sıfatlarını, üstün melekî sıfatlara dönüştürür.[1020]

Makamlar Ve Haller:

Eğer bu sıfatlar, kalıcı melekeler ise, işlevleri hep aynı tarz üzere ya da birbirine yakın tarzlar üzere süreklilik gösteriyorsa onlara, "makamlar" denilir. Çakan şimşekler gibi bir gözüküp bir kayboluyorlar ve henüz yer etmemişlerse, yahut yer etmeleri söz konusu olmayan bir mahiyet arzeden şeylerse rüya, hevâtif ve galebe gibi o zaman bunlara, "haller" ve "vakitler" adı verilir.
Aklın gereği, beşerî tabiatın azgınlığı halinde, ilişkiye girdiği ümûru tasdik etmektir. Tehzîb ve tezkiyesinden sonra gereği ise, Sâri' Teâlâ'nın getirmiş olduğu şeyleri, sanki onları açıktan görüyormuş gibi yakîn üzere tasdik etmesidir. Aynen Zeyd b. Hârise'nin (r.a,), Rasûlullah'ın (s.a.),[1021]"Her hakkın bir hakikati vardır ; senin imanının hakikati nedir?" sorusuna, "Sanki ben, Rahmân'ın arşına açıktan bakıyor gibiyim.[1022] şeklindeki cevabında olduğu gibi.
Aklın normalde gereklerinden biri de, meydana gelen nimet ya da belâların sebeplerini öğrenmektir. Bu durumda tehzîb ve tezkiyesi halinde gereği; tevekkül, şükür, rıza ve tevhîd olacaktır.
Kalbin tabiî yapısının gereği, nimette bulunana, besleyene karşı sevgi; düşmanlık edene, kötülüğünü isteyene buğz duyması, kendisine dokunacak, eza verecek şeyden korkması, fayda verecek şeyi ummasıdır. Bu durumda tehzîb ve tezkiyesi halinde kalbin gereği, Allah sevgisi, O'nun azabından korkma, sevabını umma olacaktır.
Nefsin azgın tabiatının gereği, şehvetlere dalmak, lükse, refaha kaçmaktır. Bu durumda terbiye edilip olgunlaşması halinde sıfatı, tevbe, zühd ve çalışma olacaktır.
Biz, bu anlattıklarımızla sadece konuyu örneklendirmek istedik. Yoksa makamlar, sadece bu anlattıklarımızdan ibaret değildir. Zikredilmeyenleri, zikredilenlere; sekr[1023] galebe[1024] yeme ve içmeden uzun süre el çekme, rüya, hatif[1025] gibi halleri de makamlara kıyas et.[1026]

Yakın, Bütün Makamların Aslıdır:

Konu ile ilgili hadisleri açıklamadan Önce, beyan etme gereğini duyduğumuz bu iki mukaddimeden sonra, asıl maksada girme zamanı gelmiştir. Deriz ki:
Akılla ilgili makam ve hallerin aslı yakındır.
Yakînden şu sayacağımız makam ve haller doğar: Tevhîd, ihlâs, tevekkül, şükür, üns, heybet, müferredlik (tefrîd), siddikhk, muhaddeslik ve sayması uzun sürecek daha başka makam ve haller.

Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: "İman, yakînden ibarettir.[1027] Onun, bu sözü Rasûlullah'a (s.a.) nisbet ettiği de rivayet olunmuştur.

Rasûlullah (s.a,) da duasında şöyle buyurmuştur: "...Dünya musibetlerini bize hafif kılacak ölçüde yakîn ver.[1028]

Yakının Manası:

Yakînin manası şudur: Mü'min, şeriatın getirmiş olduğu kader, meâd (âhiret) gibi konularla ilgili verilere iman eder, imanı aklına galebe çalar, aklından kalbine ve nefsine mesajlar iner ve bunun sonucunda kişinin, inandığı o şeyler, sanki gözle görülen, elle tutulan şeylermiş gibi bir hal alır. îmanın, yakînden ibaret olması, aklın kemâle ulaştırılmasında onun temel umde olması sebebiyledir. Aklın kemâli, kalbin ve nefsin tezkiyesinin sebebidir. Şöyle ki: Yakîn, kalbe galebe çaldığında, ondan birçok dallar ayrılır ve o, artık insanların genelde korkmakta oldukları şeylerden korkmaz olur; çünkü bilir ki, başına gelecek şeyin önlenmesine, gelmeyecek şeyin de getirilmesine imkân yoktur. Dünya musibetleri kendisine önemsiz gelir, çünkü âhiret hayatında vaad olunanlar ona huzur verir. Nefsi, esbabı önemsemez olur; çünkü bilir ki âlemde ihtiyar ve irade yoluyla müessir olan yegane şey vücûbî kudrettir, işlerin esbaba bağlanması ise sûretâdır. Bunun sonucunda, insanların elde etmek için uğrunda koşuşturdukları,[1029]

yoruldukları, sıkıntılara katlandıkları şeylerin ardında koşuşturmaz. Öyle olur ki, dünyanın altını ile toprağı onun yanında eşit bir hal alır.

Akılla (Yakın) İlgili Makam Ve Haller

Kısaca yakın tam olur, güçlenir, devamlılık kazanır; ne fakirlik ve zenginliğin, ne izzet ve züllün etki edemeyeceği bir hal alırsa, ondan bir çok hal ve makam doğar: Bunlardan bazıları şunlardır: [1030]

1. Şükür:

Birincisi şükürdür. Şükür; insanın, her türlü açık ve gizli nimetlerin, şanı yüce olan Yaratıcı'dan gelmekte olduğunu görmesi, bunun sonucu olarak her nimet sayısınca Yaratıcısına olan muhabbetinin artması, O'na şükretmekten aciz olduğunu görmesi ve bu inanç içerisinde eriyip yok olması halidir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Cennete ilk çağrılacak olanlar, bollukta darlıkta hep Allah'a Şükür eden hamdçılardır. [1031]
Bunun sebebi şudur: Şükür; aklın ve kalbin Yaratıcısına olan yakını imanının belirtisidir. Çünkü nimetleri tanımak, onların Yaratıcıdan feyiz halinde inmekte olduğunu görmek, onlar hakkında âlem-i misâlde faal bir kuvvet oluşturur ve misâli kuvveler, uhrevî timsaller ondan etkilenir. Nimetlerin ayrıntılarını bilme, onları şanı yüce olan in'âm sahibi Allah'tan feyzettiğini görme, ilâhî kerem kapısını çalmada müstecâb duadan aşağı kalmaz.
Şükrün tamam olabilmesi için, kişinin geçen Ömründe karşılaştığı acaip halleri dikkate alarak nefsini uyarması ve içinde bulunduğu hali daha iyi takdir etmesi gerekir. Nitekim bu manada ;
Hz. Ömer (r.a.) hakkında şöyle rivayet olunmuştur. O, son haccın-dan dönerken Dacnân vadisinde şöyle demiştir:
"Allah'a hamd olsun. Allah'tan başka tanrı yoktur. O, dilediğine dilediğini verir. Bir vakitler ben bu vadide (babam) Hattâb'ın develerini güderdim. Katı ve acımasız bir adamdı. Çalıştığım zaman beni yorar, gevşeklik gösterdiğimde beni döverdi. Şimdi sabahlıyorum, akşamlıyorum da, Allah ile aramda korkacağım başka hiçbir kimse yok!" [1032]

2. Tevekkül:

Yakînden doğan makam ve hallerden ikincisi tevekküldür. Tevekkül, yakînin kişiye galebe çalması ve bunun sonucunda, faydaların elde edilmesi, zararların uzaklaştırılması için esbaba yapışmak konusunda aldırış etmez olması; ancak Allah Teâlâ'nın kulların hayatlarım kazanmaları için belirlemiş olduğu yollar üzere yürümesi, bununla birlikte onlara dayanıp güvenmemesi halidir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Ümmetimden yetmiş bin kişi cennete hesapsız gireceklerdir. Onlar, afsun yapmayanlar, uğursuzluk inancına sahip olmayanlar, vücutlarını dağlamayanlar ve ancak Rablerine tevekkül edenlerdir.[1033]
Rasûlullah (s.a.), onları bu şekilde nitelemekle, tevekkülün eserinin, yasak olan sebepleri terketmede kendisini göstereceğine, yoksa tevekkülün Allah Teâlâ'nm kulları için bir yol olmak üzere belirlediği sebepleri terketmek demek olmadığına işaret etmiştir.
Hesapsız cennete girme şunun içindir: Onların içinde tevek-
külün yer etmesi nefiste öyle bir mana doğurmuştur ki bu, onda yer eden amellerin sebepliği inancını koparıp atmıştır. Çünkü onlar, varlık âleminde kudret-i vücûbiyyeden başka hiçbir şeyin etkin olmadığını yakînen bilmektedirler. [1034]

3. Heybet:

Yakînden doğan makam ve hallerden üçüncüsü heybettir. Heybet, kişinin Allah Teâlâ'nm celâlinin büyüklüğünü yakînen görmesi ve bunun sonucunda O'nun yanında yok olmasıdır. Hz. Ebû Bekir Sıddîk'in (r.a.) şu sözü buna örnektir. O, bir ağaç dalına konan bir kuşa şöyle seslenmiştir:
"Ne mutlu sana ey kuş! Vallahi ne kadar isterdim, keşke ben de senin gibi bir kuş olsaydım! Sen ağaca konar, yemişinden yer, sonra uçar gidersin; ne hesabın var, ne azabın! Vallahi ne kadar arzu ederdim, keşke yol kenarında bir ağaç/ot olsaydım, bana bir deve uğrasaydı, beni alsa, ağızına soksaydı, beni çiğnese, sonra yutsaydı, sonra da beni kığı olarak dışarı atsaydı da beşer olmasaydım!" [1035]

4. Hüsnüzan:

Yakînden doğan makam ve hallerden dördüncüsü, hüsnüzan-dır. Bu, sûfı dilinde "üns" diye isimlendirilen haldir. Hak Teâlâ'nın nimetlerini, lütuflarını düşünmekten doğar. Nitekim heybet de, O'nun hışmını, azabını ve satvetini düşünmekten neşet eder. Mü'min, her ne kadar itikadı nazarıyla hafv ve recâyı bir arada bulundurursa da, hal ve makamıyla bazen kendisine heybet, bazen de hüsnüzan galebe çalar. Bu aynen çok derin bir uçurumun kenarında bulunan bir kimsenin haline benzer; aklı her ne kadar korkuyu gerektirecek bir hal olmadığına hükmetse bile, korkudan tir tir titrer. Keza kişinin içinden geçirdiği şeyler (hadîs-i nefs) eğer güzel nimetler ise, insan ferahlık duyar; oysa ki akıl ortada sevinecek bir şey olmadığına hükmeder. Ancak vehim, bu iki halde korku ve ferahlık duyulmasına sebep olur.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah hakkında hüsnüzanda bulunmak, en güzel ibadetlerdendir.[1036]
Kudsî hadiste de şöyle gelmiştir: "Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ben, kulumun bana olan zannı üzereyim. Beni zikrettiği zaman da, ben onunla beraberim... [1037]

Çünkü hüsnüzan; nefsi, Yaratıcısından inecek olan lütufları almaya hazır hale getirir. [1038]

5. Müferredlik (tefrîd):

Yakînden doğan makam ve hallerden beşincisi müferredlik-tir. Tefrîd; zikrin, idrâk kuvvelerini istilâ etmesi ve bunun sonucunda Allah Teâlâ'yı sanki açıktan görüyormuş gibi olması, içinden geçirdiği düşüncelerin yok olması, içindeki pek çok ateşin sönmesidir.
Bir hadiste de Rasûlullah (s.a.), "Yürüyün! Müferridler öne geçti." başka bir rivayette, "Müferridlere ne mutlu!" buyurmuş, "Kimdir onlar?" diye sorulduğunda da, "Allah'ın zikrine düşkün olanlar.[1039] (Başka bir rivayette), "Zikrin, üzerlerindeki yükleri hafiflettiği kimselerdir. [1040] buyurmuştur.
Zikir nuru, onların akıllarını bürüyüp, ceberut âlemine yönelişleri nefislerinde yer edince, hayvanı güç etkinliğini kaybeder ve ateşi söner, nefse verdiği ağırlıklar gider. [1041]

6. İhlâs:

Yakînden doğan makam ve hallerden altıncısı ihlâstır. İhlâs, kişinin aklında Allah Teâlâ için ibadet etmenin faydasının temes-sül etmesidir. Bu ya nefsinin Hak Teâlâ'ya yakınlaşması yönünden olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz ki Allah'ın rahmeti, ihsan mertebesinde olanlara çok yakındır. [1042]
Ya Allah Teâlâ'nın, rasullerinin (s.a.) dili üzere vaad buyurduğu şeylerin tasdiki yönünden olur. Bu durumda ameller, büyük bir sâikle ondan kaynaklanmış olur ve ona hiçbir şekilde riya, şöhret olma arzusu karışmaz, veya âdet olsun diye işlenmiş olmaz. Bu hal bütün amellerine hatta günlük yapılan mubah işlerine bile sirayet eder.
Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Dini yalnız kendisine has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri... emrolunmuştu, [1043]
Rasûlullah (s.a.) da şöyle buyurmuştur:

"Ameller ancak niyetlere göredir. [1044]

7. Tevhîd:

Yakînden doğan makam ve hallerden yedincisi, tevhiddir. Bunun üç mertebesi vardır:
i. İbâdette/kullukta tevhîd: Sadece Allah Teâlâ'ya kulluk ve ibadet edip, tağutlara kulluk ve ibadet etmemek; onlara tapınmaktan, ateşe atılmak gibi nefret etmek.
ii. Fiillerde tevhîd: Güç ve kudretin sadece Allah Teâlâ'ya ait olduğunu görmek, âlemde bilâ vasıta kudret-i vücûbiyyeden başka etkin herhangi bir güç olmadığını; esbabın sûretâ olduğunu, mü-sebbeblerin onlara nisbetinin mecazî olduğunu; kaderin, mahlukâ-tm iradesine galip geldiğini görmek ve bu şekilde inanmak.
iii. Sıfatlarda tevhid: Hak Teâlâ'nın, sonradan yaratılmışlara benzemekten münezzeh olduğuna inanmak, O'nun sıfatlarının mahlukâta ait sıfatlara benzemediğini görmek, bu konudaki haberleri, gözle görülen şeyler gibi algılamak, O'nun hiçbir şekilde benzeri olmadığına nefsinin tâ derinliklerinden gelen bir imanla inanmak ve bunda en ufak tereddüdü olmamak, bu doğrultudaki şeriatın koymuş olduğu nassları, Rabbinden bir beyyine üzerinde; zâtı hakkında zâtından neşet eden veriler olarak telakki etmek. [1045]

8-9. Sıddıklık Ve Muhaddeslik:

Yakînden doğan makam ve hallerden ikisi de sıddıklık ve mu-haddesliktir. Bunların hakikati şudur: Ümmet içerisinde, asıl fıtratı itibariyle peygamberlere benzeyen kimseler bulunur. Bunlar, muhakkik üstada nisbetle zeki öğrenciler mesabesinde olurlar. Eğer bu benzerlik, aklî kuvveler sebebiyle ise, o kimse sıddîk ya da muhaddestir. Eğer amelî kuvveler hasebiyle ise, o kimse şehid ya da havaridir. Şu âyet-i kerîmede işte bu iki zümreye İşaret olunmaktadır:

"Allah'a ve peygamberlerine iman edenler, evet işte onlar, sıddîkler ve şehitlerdir.[1046]

Sıddîk Ve Mukaddes Arasındaki Fark:

Bu ikisi arasındaki fark şudur: Sıddîk olanın nefsi, bizzat peygamberin nefsinden istifadeye daha yakındır. Ateşe nisbetle kibrit (kükürt) gibidir. Rasûlullah'tan (s.a.) her ne zaman bir haber işitse, nefsinde Önemli bir yer eder ve bizzat kendi nefsinden kaynaklanan bir şehadetle onu tasdik eder, sanki taklit sonucu olmayan nefsinden doğan bir bilgi gibi olur. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.), Rasûlullah'a (s.a.) vahiy geldiği esnada, Cibril'in sesinin

uğultusunu duyduğunu belirten rivayette, işte bu manaya işaret olunmaktadır.
Sıddîk olanın nefsinde, Rasûlullah'a (s.a.) karşı mümkün olabilen en üst düzeyde muhabbet bulunur. Bu onu; canıyla, malıyla onun yanında yer almaya ve her hal ve durumda ona muvafakat etmeye iter. Hatta peygamber (s,a.) onun halini, "malı ve beraberliği konusunda insanların en güvenilîri" olmakla ifade eder. Öyle olur ki Rasûlullah (s.a.), eğer insanlardan bir dost edinecek olsaydı, o dostun kendisi olacağını beyan eder. Bu, vahiy nurlarının peygamberin nefsinden, sıddîkın nefsine intikâlinin peşi peşine olması sebebiyledir. Tesir ve teessür, fiil ve infial her tekrarlanışın-da, fena ve feda hâsıl olur. Sıddîkın kemali ki onun en büyük maksadı budur peygamberin (s.a.) sohbetiyle, onun sözlerini dinlemekle olacağından, hiç şüphesiz ümmet içerisinde peygamberin sohbetine en çok mazhar olan o olacaktır.[1047]

Sıddîklık Alâmetleri:

Sıddîkın alâmetlerinden bazıları şunlardır:
i. İnsanlar içerisinde rüya tabirini en iyi bilen olur. Bu, gaybî haberleri en basit sebeplerle elde etmeye yakın yaratılmış olmasındandır. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.), pek çok konuyla ilgili olarak Sıddîk'tan tabirde bulunmasını istemiştir.
ii. Peygambere ilk iman eden olur.
iii. İman ederken mucize istemeye gerek duymaz. [1048]

Mukaddeslik:

Melekût âleminden bazı ilim kaynaklarının, kişinin nefsine açılması ve oradan Hak Teâlâ'mn peygamberin şeriatı ve insanlığın kurulu düzeninin ıslâhı için hazırlamış olduğu bazı bilgileri, henüz peygambere o doğrultuda vahiy gelmezden Önce almasıdır. Bir adamın rüyasında, melekût âleminde olmasına karar verilmiş birçok hadiseyi, henüz daha meydana gelmeden önce görmesi gibi.
Muhaddesin Özelliklerinden biri, birçok konuda onun görüşü doğrultusunda Kur'ân âyetinin inmiş olmasıdır. Rasûlullah'ın (s.a.) rüyasında, kendisine ikram edilen sütü kana kana içtikten sonra kendisine (Hz. Ömer'e) vermesi de muhaddeslik alâmetidir. [1049]

Sıddîk, Hilâfete İnsanların En Lâyık Olanıdır:

Sıddîk, hilâfete insanların en lâyık olanıdır; çünkü sıddîkın nefsi, Allah Teâlâ'mn peygamberine olan inayetinin, ona olan nus-ret ve teyidinin makam halindedir; hatta öyle ki sanki peygamberin ruhu, sıddîkın lisanıyla konuşuyormuş gibi olur. Hz. Ebû Bekir Sıddîk'a (r.a.) bey'at edilirken Hz. Ömer'in (r.a.) söylediği şu söz bu manayı ifade eder:
"Eğer Hz. Muhammed (s.a.) ölmüşse, şüphesiz Allah Teâlâ sizin önünüze kendisiyle doğru yolu bulacağınız bir nur kılmış, Mu-hammed'i hidayet rehberi kılmıştır. Şüphesiz Ebû Bekir, Rasûlullah'ın (s.a.) en yakın arkadaşı, ikinin ikincisi ve işlerinizi üstlenmeye insanların en lâyıkıdır. Öyleyse kalkın ve ona bey'at edin!" [1050]

Mukaddes, Hilâfette Sıddîkın Hemen Ardından Gelir:

Sıddîktan sonra hilâfete insanların en lâyık olanı, muhaddestir. Bu manayı beyan için Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Benden sonra iki kişiye; Ebû Bekir ve Ömer'e uyun![1051] Allah Teâlâ da şöyle buyurur:
"Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler, işte onlar Allah'a karşı gelmekten sakınan müttakîlerdir. [1052]
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Sizden öncekiler içerisinde mukaddesler vardı; eğer ümmetim içerisinde biri varsa, o Ömer'dir. [1053]

10. Tecellî:

Akılla ilgili hallerden bir diğeri tecellîdir. Bu konuda Sehl şöyle demiştir: "Tecellî üç hal üzere olur:
i. Zâtın tecellîsi ki buna mükâşefe denir.
ii. Zâtın sıfatlarının tecellîsi. Bu nurun yerleridir.
iii. Zâtın hükmünün tecellîsi. Bu da âhiret ve orada olanlardır.[1054]

İ. Zâtın Tecellîsi Ya Da Mükâşefe:

Mükâşefe, yakînin kişiye galebe çalması ve bunun sonucunda sanki O'na bakıyormuş, O'nu görüyormuş gibi olması, O'nun dışında kalan herşeyden habersiz kalmasıdır. Nitekim bu manayı ifade etmek üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İhsan, sanki O'nu görüyormuşsun gibi Allah'a kulluk etmendir.[1055]
Gözle görerek (ıyânen) müşâhade ise, dünyada değil, âhirette olacaktır. [1056]

ii. Zâtın Sıfatlarının Tecellîsi:

Bu iki şekilde olabilir:
a) Allah Teâlâ'nm yaratma konusundaki fiillerini murakabe eder ve O'nun sıfatlarını gözünün önüne getirir, bunun sonucu olarak da Allah Teâlâ'nın kudretine olan yakîni kendisine galebe çalar ve sebepleri görmez olur, kendisinden korku ve esbaba yapışma endişesi gider, Allah Teâlâ'nın kendisine dair olan ilmi galip gelir. Bunların sonucu olarak da boyun eğmiş, korku ve dehşete kapılmış bir hal alır. Nitekim Rasûlullah (s.a.) bu manayı ifade etmek için, "Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da, O seni görüyor. [1057] buyurmuştur.
Bu halin, nur yerleri olmasından maksat şudur: Nefis, müteaddit nurlarla aydınlanır; bir nurdan başka bir nura, bir murakabeden başka bir murakabeye intikal eder. Zâtın tecellîsi ise böyle değildir. Zira orada taaddüt ve tahavvül (bir halden başka hale geçiş) yoktur.
b) ikincisi, Zât'ın fiili ve haricî sebepler aracılığı olmaksızın "kün= ol!" emriyle yaratması anlamında Zâtın sıfatını görmesidir. Bu takdirde nur yerleri, misâl alemindeki nurdan şekiller (eşbâh) olur ki, onlar arif olan kişiye, duyularının dünyadan gaybeti halinde gözükür.
iii. Zâtın hükmünün tecellîsi ya da âhiret tecellîsine gelince, bunun manası, mücâzâtı dünya ve âhirette basiret gözüyle görmesi ve bunu, aynen aç olanın açlık, susuzun susuzluk elemini hissetmesi gibi nefsinde duymasıdır.
Birinci tecellîye örnek, Abdullah b. Ömer'in (r.a.) şu sözüdür: O tavaf esnasında iken bir adam kendisine selâm vermiş, o selâmını almamıştı. Adam, îbn Ömer'in bazı yakınlarına serzenişte bulunmuştu. Bunun üzerine İbn Ömer şöyle demiştir: "Biz o me- [252 kanda Allah'a bakışıyorduk."
Bu, bir tür gaybet, bir tür fena halidir. Çünkü üç letâiften her birinin bir gaybet, bir de fena hali vardır.
Aklın gaybet ve fenası, Rabbi ile meşgul olup, eşyaya dair bilgiden habersiz olmasıdır.
Kalbin gaybet ve fenası, başkasını sevme, başkasından korkma halinin düşmesidir.
Nefsin gaybet ve fenası, nefsin şehvetlerinin düşmesi ve şehvanî şeylerden lezzet almaz olmasıdır.
İkincisine örnek: Hz. Ebû Bekir Sıddîk (r.a.) ve daha başka büyük sahâbîlerin söylemiş oldukları: "Beni hasta eden, tabîb!" sözleridir.
Üçüncüye örnek: Ensâr'm, içinde kandiller gibi nurların bulunduğu bir bulut görmeleridir.
Yine rivayet olunduğuna göre Rasûlullah'ın (s.a.) ashabından iki kişi, karanlık bir gecede onun yanından çıkmışlar, beraberlerinde önlerinden giden iki kandil varmış, ayrıldıklarında kandillerden her biri, onlardan biriyle yürümüye devam etmiş, ta ki evlerine varıncaya kadar.
Yine hadiste geldiği üzere, (Habeş kralı) Necâşî'nin kabri yanında bir nur gozükürmüş.
Dördüncüye örnek: Hanzale eî-Üseyyidî'nin sözüdür: Hadis şöyle:
Bana Hz. Ebû Bekir tesadüf etti de:
"Nasılsın ya Hanzale!" dedi. Ben:
"Hanzale münafık oldu!" dedim.
"Sübhânallah! Sen ne söylüyorsun?" dedi.
"Rasûlullah'ın (s.a.) yanında bulunuyoruz. Bize cenneti, cehennemi hatırlatıyor, hatta onu gözle görmüş gibi oluyoruz. Rasûlullah'ın (s.a.) yanından çıktıktan sonra ise eşlerle, çocuklarla, geçim telaşıyla meşgul oluyoruz. Bu sebeple çok şey unutuyoruz." dedim. Hz. Ebû Bekir:
"Vallahi, bu bizim de başımıza geliyor." dedi. Hz. Ebû Bekir ve ben yürüdük ve Rasûlullah'ın (s.a.) yanına girdik. Ben:
"Hanzale münafık oldu ya Rasûlallah!" dedim. Rasûlullah (s.a.):
"Ne o?" diye sordu.
"Ya Rasûlallah! Senin yanında bulunuyoruz. Bize cenneti, cehennemi hatırlatıyorsun, o derecede ki gözümüzle görmüş gibi oluyoruz. Senin yanından çıktığımız vakit eşlerle, çocuklarla ve geçim telaşıyla meşgul oluyoruz. Çok şey unutuyoruz." dedim. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.):
"Canımı elinde bulundurana yemin ederim ki, siz benîm yanımda bulunduğunuz hal üzere ve zikretmeye devam ederseniz, sizinle melekler döşeklerinizin üzerinde ve yollarda müsâfaha ederler. Ve lâkin ya Hanzale! Bazen şöyle, bazen böyle![1058] buyurdu ve bunu üç defa tekrarladı. [1059]

Abdullah b. Ömer'in rüyasında cennet ve cehennemi görmesi de, buna bir örnektir. [1060]

11. Firâset:

Yakînden doğan makam ve hallerden biri de, vakıaya uygun olarak sonuçlanan doğru firâset ve hatırdır.

İbn Ömer şöyle der: "(Babam) Ömer, bir konuda 'Ben, onu şöyle zannediyorum' desin de, aynen zannettiği gibi çıkmasın, işitmedim." [1061]

12. Salih Rüya:

Yakînden doğan makam ve hallerden biri de sâlih rüyadır.
Rasûlullah (s.a.), ehl-i sâlikin rüyalarının tabirine önem verirdi. Hatta rivayet olunduğuna göre, sabah namazından sonra oturur ve, "Sizden kim rüya gördü?" diye sorardı. Eğer biri çıkar da anlatırsa, onu tabir ederdi.
Sâlih rüyadan maksadımız şunlardır:
i. Rüyada Rasûlullah'ın (s.a.) görülmesi,
ii. Cennet ve cehennemin görülmesi,
iii. Sâlihlerin ve peygamberlerin (s.a.) görülmesi,
iv. Beytullah gibi mübarek bir mekanın görülmesi,

v. Gelecek bir olayın görülmesi ve onun aynen gerçekleşmesi,
vi. Geçmiş bir olayın olduğu gibi görülmesi,
vii. Kişinin bir kusuruna dikkat çekici şekilde bir rüya görmesi; meselâ öfkesini, kendisini ısıran bir köpek suretinde görmesi gibi,
viii. Nurlar ya da güzel rızıkîarın görülmesi; süt içmek, bal ve tereyağı yemek gibi,
ix. Meleklerin görülmesi.

Allah'u a'îem! [1062]

13. Münâcâtın Hazzına Ermek:

Yakînden doğan makam ve hallerden bir diğeri, münâcâtın hazzına eritmesi, içten geçen düşüncelerin (hadîs-i nefs) kesilmesidir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim iki rekat namaz kılar ve bu esnada içinden başka hiçbir şey geçirmezse, geçmiş günahları affolunur.[1063]

14. Muhasebe:

Bir diğeri muhasebedir. Bu, iman nuru ile aydınlanmış kalp ile, kalbin makamlarının ilki olan cem arasından doğar.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Akıllı kişi, nefsini hesaba çeken ve ölüm sonrası için çalışan kimsedir. [1064]
Hz. Ömer (r.a.) de bir hutbesinde şöyle demiştir:
"Hesaba çekilmezden önce, nefsinizi hesaba çekin! Mizana alınmazdan Önce, onu tartın! Allah Teâlâ'ya yapılacak büyük arz için kendinize çeki düzen verin! O gün Allah'a arzolunacaksınız ve gizli hiçbir şeyiniz kalmayacak." [1065]

15. Haya:

Bir diğeri hayadır. Buradaki haya, nefsin makamlarından biri olan hayadan başkadır. Bu hal, Allah Teâlâ'nın izzet ve celâlini görmeden, O'nun hakkını yerine getirmekten âciz olduğunu, beşerî noksanlıklara bulaşmış olduğunu düşünmekten doğar,
Hz. Osman (r.a.) şöyle demiştir:

"Ben evde karanlıkta yıkanırım; Allah Teâlâ'dan haya ettiğimden iki büklüm olurum." [1066]

KALPLE İLGİLİ MAKAM VE HALLER

Şimdi de kalple ilgili makamlar üzerinde duralım. Bunlardan bazıları şunlardır: [1067]

1. Cem Ya Da İrâde:

Kalple ilgili makamların ilki cem (himmeti bir noktada toplama, yoğunlaşma) makamıdır. Cem, âhiret işlerinin, kalbin asıl maksadı olması, bütün düşüncesinin ona yönelik olması, dünya işinin önemsiz bir hal alması, ona yönelik bir maksadının olmaması, ona ancak arızî olarak ve asıl amacına kendisini ulaştıracak bir araç olması bakımından ve yeteri kadar ilgi duymasıdır.
Cem, sûfîlerin "irâde" diye isimlendirdikleri makamdır. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kim, bütün tasasını tek bir tasa halinde âhiret tasası kılarsa, Allah Teâlâ, onun tasasını giderir, işlerini kendi üstüne alır. Kim de kendisine pek çok tasa edinirse, Allah Teâlâ onun hangi vadide helak olduğuna aldırış bile etmez.[1068]
İnsanın himmetinin, ilâhî cömertlik kapısını çalma konusunda dua gibi özel bir etkisi vardır. Dahası himmet, duanın iliği ve özüdür. İnsan bütün himmetini, Allah'ın razı olacağı şeylere yöneltmesi halinde Allah Teâlâ, onun işlerini üstlenir. Himmetin bir noktada toplanması gerçekleşir ve bu hal üzere açık ve gizli olarak kulluğa devam ederse; bu, o kimsenin kalbinde Allah sevgisi (mu-habbetullah) ve Rasûlullah sevgisi doğurur. Bu sevgiyle, sadece Allah Teâlâ'nın mülkün mâliki olduğuna, Rasûlullah'ın (s.a.) hak ve O'nun tarafından insanlığa gönderilmiş olduğuna imanı artmakla kalmaz; bilakis bu, suya nisbetle susuzun, yiyeceğe nisbetle açın durumu gibi bir hal şeklîni alır.
Muhabbet şöyle doğar: Akıl, zikrullah ve O'nun celâli üzerinde tefekkür ile dolunca iman nuru doğar ve bu, akıldan kalbe yansır. Kalp bu nuru, kendisinde yaratılıştan mevcut bulunan bir kuvve ile alır ve bu muhabbete dönüşür. [1069]

Allah Ve Rasûlullah Sevgisi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Üç şey vardır ki, bunlar kimde bulunursa o kimse imanın tadını bulur: Birincisi, bir kimseye Allah ve Rasûlü, başkalarından daha sevimli olmak...[1070]

[1071]

"Allahıml Sevgini bana özümden, kulağımdan, gözümden, ailemden, malımdan ve soğuk sudan daha sevimli kıl! Hz. Ömer'e (r.a.) şöyle buyurmuştur:
"Ben sana, Özünden daha sevimli olmadıkça mü'min olamazsın." Hz. Ömer (r.a.): "Sana kitabı indirene yemin ederim ki, elbet sen bana kendi özümden daha sevimlisin." demiş, bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) ona:
"Şimdi imanın tamam oldu ey Ömer!" buyurmuştur.
Enes (r.a.), Rasûlullah'tan (s.a.) şöyle buyurduğunu işittiğini söylemiştir:
"Hiçbir kul, ben kendisine ailesinden, malından ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça iman etmiş sayılmaz. [1072] Rasûlullah (s.a.), bununla işaret etmiştir ki sevginin hakikati, yakın lezzetinin, akıl üzerine, sonra da kalp ve nefis üzerine galebe çalmasıdır. Bu öyle bir raddeye ulaşır ki, âdeta kalbin iştiyak duyacağı çocuk sevgisi, aile sevgisi, mal sevgisi gibi şeylerin yerini ahr; susuzun soğuk suyu arzulaması gibi nefsin arzularının yerine geçer. Bu hale gelinince, kalbin makamlarından biri olan halis sevgi doğar.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kim, Allah'a kavuşmayı severse, Allah da ona kavuşmayı sever.[1073]
Rasûlullah (s.a.), mü'minin Cenâb-ı Hakk'a meylini, beden perdesinden sıyrılma makamına olan susuzluğunu, tabiatının sıkışıklığından kurtulup kudsiyet fezasına varma özlemini, böylece vasıf ile nitelemesi mümkün olmayana ulaşma iştiyakını, Rabbine olan muhabbetine alâmet kılmıştır. [1074]

Mü'minin Allah Teâlâ'ya Olan Muhabbeti:

Sıddîk (r.a.) şöyle demiştir: "Kim, katkısız Allah muhabbetinin tadını tadarsa, bu onu dünya ile meşgul olmaktan alıkoyur ve bütün insanlardan onu uzaklaştırır."
Onun bu sözü, muhabbetin sonuçlarını ortaya koyma için söylenebilecek son sözdür.
Mü'minin Allah Teâlâ'ya olan muhabbeti tamam olduğunda bu Allah Teâlâ'mn kendisine muhabbetini gerektirir.
Allah'ın kuluna olan muhabbetinin hakikati, kuldan etkilen mesi değildir. Hâşâ O, böyle bir durumdan münezzeh ve çok yücedir! Ancak muhabbetullahın hakikati, kuluna kabiliyeti doğrultusunda hak ettiği şekilde muamele etmesidir. Nasıl ki güneş madenî eşyaları diğer nesnelere nisbetle daha çok ısıtırsa bu d.; öyle. Aslında güneşin fiili aynıdır, ancak, onu karşılayanın kabili yetine göre etki farklılık göstermektedir.

Allah Teâlâ'mn, kullarının sahip oldukları sıfatları, ı^lemu oldukları fiilleri açısından onların nefislerine karşı olan ina) aynıdır. Onlardan müptezel sıfatlarla muttasıf olanlar ve byleo? hayvanlar sınıfına dahil bulunanlar, ehadiyet güneşinin şısında kendi istidadına uygun düşecek etkiyi görür. Kim de sıfatlarla muttasıf olur ve bu sebeple Mele-i a'lâ saflarında ve alırsa, o da ehadiyet güneşinin ışığından öyle bir nurvezî a lki, sonuçta Hazîre-i kuds cevherlerinden bir cevher halini ; 'ir aı tık onun hakkında Mele-i a'lâ sakinlerine uygulanmakta kümler uygulanır ve işte o anda, "Allah Teâlâ, onu sevdi' Çünkü Allah Teâlâ, ona sevgilinin sevgilisine yaptığı Kul da artık "velî" diye isimlendirilir.
Kul için hasıl olan muhabbetullah, onda na getirir ki Rasûlullah (s.a.), bunları son derece a ak beyan buyurmuştur. [1075]

Veli Kulların Bazı Halleri:

1. Önce Mele-i a'lâ'ya, arkasından da yeryüzüne onun için hüsnü kabul konulur. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allah Teâlâ, bir kulu sevdiği zaman Cibril'e nida eder ve 'Şüphesiz ben falan kulumu seviyorum; sen de onu sev!' buyurur. Cibril de onu sever. Sonra Cibril göklerde nida eder. 'Şüphesiz Allah Teâlâ, falan kulunu seviyor; siz de onu sevini' der. Bunun üzerine göklerde olanlar onu severler, sonra yeryüzünde onun için hüsnü kabul konulur.[1076]
İnâyet-i ilâhî, kulunu sevmeye yöneldiğinde, O'nun muhabbeti, aynen güneşin ışığının sırlı aynalarda yansıdığı gibi Mele-i a'lâ'ya yansır, sonra Mele-i sâfil'e, sonra da yeryüzü halkından buna kabiliyetli olanlara onu sevmeleri ilham olunur. Bu aynen, toprağın suyu emmesi ve onun bereketinden istifade etmesi gibi olur.
2. Düşmanları rezil rüsvay olur. Bu konuda bir kudsî hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Kim benim bir velî kuluma düşmanlık ederse, ben o kimseye harp ilan ederim. [1077]
Allah Teâlâ'mn muhabbeti, Mele-i a'lâ sakinlerinin gönül aynalarına yansıyınca, daha sonra yeryüzü sakinlerinden biri kalkar ve muhabbetullaha ters bir hareket ederse, Mele-i a'lâ sakinleri bu muhalefeti, bizden birinin, üzerine bastığı korun hararetini ayağında hissetmesi gibi hissederler ve derhal nefislerinden o muhalifi dört bir yandan saran nefret ve lanet şuaları çıkar ve o anda o kişi, rezil rüsvay olur, sıkıntıya girer; Mele-i sâfil'e ve yeryüzü halkına o kimseye kötülük yapmaları ilham olunur,
Allah Teâlâ'mn veli kuluna düşmanlık eden kimseye harp açmasının manası işte budur.
3. İstekleri kabul olunur, sığındığından korunur. Kudsî hadiste Allah Teâlâ'mn, "Benden (bir şey) isterse ona veririm ve bana sığınırsa onu korurum. [1078] buyurması bu mananın ifadesi olmaktadır.
Bence bu, veli kulun, hadiselere hükmedilen merci olan Hazîre-i kuds'e dahil olmasındandır. Dolayısıyla onun dua ve istiâzeleri oraya yükselir ve bu, kazanın inmesi için bir sebep olur.
Sahabeyle ilgili haberler arasında, dualarının kabulüyle ilgili çok örnek vardır. Bu cümleden olmak üzere şunları hatırlayabiliriz:
Sa'd, Ebû Sa'de'ye beddua etmiş ve, "Allahım! Eğer bu kulun yalancı ise, riya ve şöhret için kalkmışsa, onun Ömrünü uzat, fakirliğini uzat, fitnelere maruz kıl!" demiş ve aynen dediği gibi olmuş.

Sa'îd de Ervâ bt. Evs'e beddua etmiş ve "Allahım! Eğer yalancı ise, onun gözünü kör et, onu kendi yurdunda öldürt!" demiş ve aynen dediği gibi çıkmış.
4. Kendi nefsinde fena olur; bekası artık Hak iledir. Sûfiyye dilinde buna "Kevnu'l-Hakk'ın, kevnu'l-abde galebesi" denilir. Bu halle ilgili olarak kudsî hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:
"Kulum nafilelerle de bana yaklaşmaya devam eder ve nihayet ben onu severim. Onu sevdiğim zaman, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. [1079]
Allah'ın nuru, bedeninde yer alan amelî kuvveti cihetinden bu kulun nefsini bürüdüğü zaman, bu nurdan bir huzme, onun bütün kuvvelerine sirayet eder ve işte o anda normal hallerde asla bilinmeyen bereketler meydana gelir. Artık fiil, nisbetin manalarından bir mana ile Hakk'a izafe edilir. Aynen şu âyetteki nisbette olduğu gibi:
"Onları siz öldürmediniz; fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın; fakat Allah attı. [1080]
5. Âdaba riayeti terki sebebiyle muahaze edileceğine dair Allah Teâlâ tarafından uyarılır, tekrar dönmesi halinde ise kendisinden bunun kabul edileceği bildirilir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Sıddîk (r.a.), misafirleriyle atışmıştı. Sonra bunun şeytandan olduğunu anladı ve dönerek yapılması doğru olanı yaptı. Bundan dolayı da yemeği bereketli kılındı. [1081]

2-3. Şehîtlik Ve Havarîlik Makamı:

Kalbin makamlarından ikinci ve üçüncüsü, peygamberlere (s.a.) benzeyen nefislere mahsus olan şehitlik ve havarîlik makamlarıdır. Bu iki makam, aynen ayın ışığının, açık bir pencerenin karşısına konulmuş aynadan yansıyarak duvara, tavana ve yere vurması gibi nefislere inikas eder. Bu iki makam, sıddîklık ve mu-haddeslik gibidir. Şu kadar var ki, onlar sahiplerinin nefislerinde-ki aklî kuvvede yer etmiş makamlarken, bu ikisi kalpten doğan amelî kuvvede yer ederler. [1082]

Şehitlik Ve Havarîlik Arasındaki Fark;

Aralarındaki fark şudur: Şehîd, kâfirlere karşı gazap ve şiddeti, dine müzahir olmayı doğrudan melekût âleminden alır. Hak Teâlâ, orada din düşmanlarından, âsîlerden intikam alma iradesini hazırlar ve bu oradan peygambere iner. Böylece peygamber, bu konuda Hakk'm iradesini gerçekleştirmede bir araç olur. Şehitlerin nefisleri, bu iradeyi oradan alırlar. Bu aynen daha önce zikrettiğimiz muhaddeslerin haline benzer.
Havârî ise, peygambere karşı katkısız bir muhabbeti olan ve onunla birlikte uzun sohbet hayatı bulunan, böylece ona yakınlık peyda eden kimsedir. Bu yakınlık, yukarıdan peygamberin kalbine inen Allah'ın dinine nusret iradesinin, oradan, bunların kalbine aksetmesini gerektirir.
Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu Isâ havarilere, 'Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimdir?' demişti. Havarileri de, 'Allah yolunun yardımcıları biziz/ demişlerdi,.. [1083]
Rasûlullah (s.a.), Zübeyir'in (r.a.) havârî olduğu müjdesini vermiştir. [1084]

Şehitlik Ve Havarîliğin Çeşitleri:

Bu iki makamın türleri ve şubeleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:
i. Emînlik,
ii. Refîklik,
iii. Necîblik ve nakîblik.
Rasûlullah (s.a.), sahabenin faziletleri meyanında bunlardan birçoğuna dikkat çekmiş bulunmaktadır. Hz. Ali'den (r.a.) gelen rivayete göre Rasûluliah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Her peygamberin yedi tane necîb ve nakîbi olur. Bana ise on dört tane verilmiştir.""Onlar kimler?" dedik. (Hz. Ali) şöyle dedi: "Ben, iki oğlum, Ca'fer, Hamza, Ebû Bekir, Ömer, Mus'ab b. Umeyr, Bilâl, Selmân, Ammâr, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Zer ve Mikdâd.[1085]
Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"İşte böylece sizin insanlar üzerinde şahitler (şühedâ) olmanız, Rasûl'Ün de sizin üzerinizde bir şahit (şehîd) olması için sizi orta bir millet kıldı. [1086]
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Uhud, sabit ol! Şüphesiz senin üzerinde nebi, sıddlk ve şehîdardır. [1087]

5. Sekr (sarhoşluk):

Kalbin hallerinden biri "sekr"dir. Sekr, iman nurunun Önce akılda, sonra kalpte yer etmesidir. O haldeki kişi, dünya çıkarlarını görmez, normal durumlarda insanın sevmeyeceği şeyleri sever olur, aklî dengesini yitiren ve davranışlarında normal yoldan çıkan sarhoşun hali gibi bir hal alır. Ebû'd-Derdâ'nın[1088] şu sözünde ifadesini bulduğu gibi:

"Rabbime özlemimden ölümü severim, günahlarıma keffaret olsun diye hastalığı severim, Rabbime karşı tevazu olması hasebiyle fakirliği severim."
Ebû Zer'in de yapısı itibariyle malı sevmediği; zenginlikten ve servetten, pisliklerden nefret eder gibi nefret ettiği rivayet edilir. Aslında insanın normal yapısında bu kabil şeyleri sevmek, mal ya da bu kabil şeylerden nefret etmek yoktur. Ancak onlara yakîn galebe çalmış ve bunun sonucu olarak da normal davranış kalıplarının dışına çıkmışlardır. [1089]

6. Galebe:

Kalbin hallerinden biri de "galebe" Air. Galebe iki türlüdür:
i. Mü'minin kalbinden doğan dürtünün (dâ'iye) galebesi. İman nurunun kulun kalbinde yer etmesi halinde, bu nurdan ve kalbin cibilliyetinden tevellüd eden bir köpük yüze vurur ve bu, dürtü ve hatır haline dönüşür, kişi artık onların gereğini yerine getirmeden kendisini alamaz; onların şeriata uygun düşüp düşmediğine bakamaz. Çünkü şeriatın maksatları o kadar geniş ve çoktur ki, bu mü'minin kalbi onların tümünü ihata edemez. Onun kalbi meselâ rahmet dürtüsüne boyun eğer; oysa ki bazı yerlerde şeriat rahmeti yasaklamış olabilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın dini konusunda onlara acıyacağınız tutmasın![1090] Bazen kalbi, buğz dürtüsüne boyun eğer; oysa ki şeriat meselâ ehl-i zimmete olduğu gibi şefkatle yaklaşılmasını emretmiş olabilir.
Bu tür galebe haline Örnek olarak şunu verebiliriz: Kureyza oğulları yahudileri, Rasûlullah'ın (s.a.), Sa'd b. Muâz'm hükmüne razı olarak kaleden inmeleri ve teslim olmaları çağrısını yaptığında, danışmak üzere Ebû Lübâbe b. el-Münzir'i istemişlerdi. Ebû Lübâbe, eliyle boğazına işaret ederek hükmün boğazlama olacağını bildirmişti. O anda Allah'a ve Rasûlüne hiyanet ettiğini anladı ve pişman oldu. Doğru mescide gitti ve kendisini bir direğe bağladı ve: "Allah Teâlâ, yaptığıma karşı tevbemi kabul edinceye kadar bu yerimden ayrılmayacağım." dedi.
Bir Örnek de Hz. Ömer'den (r.a.). Hudeybiye'de Rasûlullah'ın (s.a.) müşriklerle, aleyhte şartlara rağmen musâlaha yapmak istemesi üzerine İslâmlık hamiyetinin galebesiyle sıçrayan Hz. Ömer, doğruca Hz. Ebû Bekir'e gelmiş ve aralarında şöyle bir konuşma geçmiş: Hz. Ömer:
"O, Allah'ın rasûlü değil mi?" Hz. Ebû Bekir:
"Evet!"
"Biz, müslümanlar değil miyiz?"
"Evet!"
"Onlar, müşrikler değil mi?"
"Peki, o zaman niye dinimiz konusunda bu zillete katlanıyoruz?"
Ebû Bekir ona şöyle dedi:
'Ta Ömer! Onun emrine yapış. Şüphesiz ben şehâdet ederim ki o, Allah'ın rasûlüdür."
Duyguları ona yine galebe çalmış ve o bu kez doğruca Rasû-lullah'a (s.a.) gelmiş ve Hz. Ebû Bekir'e dediklerini ona da söylemiş. Rasûlullah (s.a.) da ona, Hz. Ebû Bekir'inki gibi cevap vermiş ve sonunda şöyle buyurmuş:
"Ben Allah'ın kulu ve rasûlüyüm, O'nun emrine muhalefet etmeyeceğim ve O da beni zayi etmeyecek,"
Hz. Ömer şöyle derdi: "Hâlâ o günkü yaptığımdan dolayı, hayır olur umuduyla söylediğim sözlerden korkumdan oruç tutar, ta-saddukta bulunur, köle âzâd eder ve namaz kılarım.[1091]
Cerrah olan Ebû Taybe, Rasûlullah'ı (s.a.) hacamat ettiğinde onun kanını içmişti. Bu şeriatta yasaktı; ancak o bunu gaybet halinde iken yapmıştı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) onu mazur görmüş ve şöyle buyurmuştu:
"Muhakkak, cehennemden güçlü bir mania ile korundun. [1092]
ii. Galebenin ikinci şekli, birinciden daha yüce ve kâmildir. Bu, kişinin kalbine inen ilâhî bir saikin galebe çalması halidir. Artık kişi, onun gereğini yapmadan edemez. Bu galebenin hakikati, bazı kudsî kaynaklardan ilâhî bir bilginin, aklî kuvve üzerine değil de, amelî kuvve üzerine feyiz yoluyla inmesidir.
Bunun açıklaması şöyledir: Peygamberlerin nefislerine benzeyen nefis, ilâhî bir bilginin feyiz yoluyla inmesine hazır hale geldiğinde, eğer aklî kuvve, amelî kuvvenin önüne geçer ve onu ilk kabul eden o olursa, feyiz yoluyla inen o bilgi "fîrâset" ve "ilham" olur. Amelî kuvve önce davranır ve aklî kuvvenin önüne geçerse, inen ilâhî bilgi "azim" ve "ikbâl" ya da "nefret" ve "inhicâm= el çekme" olur. [1093]

Bu Tür Galebe Haline Örnek:

Rivayet edildiği üzere Bedir savaşı sırasında Rasûlullah (s.a.) duada o kadar ısrar etmiş ki, hatta şöyle demişti: "Allahım! Ahdin ve vaadin hakkı için sana yalvarıyorum. Allahım! Eğer dilersen, bugünden sonra sana yeryüzünde asla kulluk edilmez." Hz. Ebû Bekir, onun elini tutmuş ve: "Yeter, yâ Rasûlallah! Rabbine çok ısrarda bulundun." demişti. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.), zırhı içinde sıçrayarak ve, "O topluluk yakında yenilgiye uğrayacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır[1094] âyetini okuyarak çadırından çıkmıştı.
Bunun manası şudur: Burada Hz. Sıddîk (r.a.), Rasûlullah'ın (s.a.) kalbine, duada ısrara varacak ölçüde aşırılığa gitmeden kendisini alıkoyacak ilâhî bir saik atmıştır. Rasûlullah (s.a.), firasetiy-le bunun Hakk'tan gelen bir saik olduğunu hemen anlamış ve bu âyeti okuyarak, Allah'ın nusretini kendisiyle bilerek dışarı çıkmıştır.
Bir başka örnek münafıkların başı Abdullah b. Übey'in ölümü hadisesinde olmuştur. Rasûlullah (s.a.), onun cenazesi üzerine namaz kılmak istediği zaman Hz. Ömer itiraz etmiştir. Bizzat kendisi olayı şöyle anlatır: Hemen önüne geçtim, göğsü hizasına dikildim ve ona: "Ya Rasûlallah! Bunun üzerine mi namaz kılıyorsun? Falan, falan, falan günde şöyle şöyle dememiş miydi?" dedim ve onun münafıklık yaptığı günleri saydım. Rasûlullah (s.a.) bana:

"Geri dur ya Ömer! Şüphesiz ben bu konuda muhayyer bırakıldım[1095] ve tercihimi bu doğrultuda yaptım," dedi ve üzerine namaz kıldı. Sonra şu âyet indi: "Onlardan ölen hiçbirinin üzerine asla namaz kılma! [1096]

Hz. Ömer şöyle demiştir: "Kendime ve Rasûlullah'a (s.a.) karşı olan cüretime hayret ettim. Oysa ki Allah ve Rasûlü (s.a.) daha iyi bilir. [1097]
Hz. Ömer, iki tür galebe arasındaki farkı çok güzel bir şekilde ortaya koymuş, birinci galebe hakkında, "Hâlâ o günkü yaptığımdan dolayı, hayır olur umuduyla söylediğim sözlerden korkumdan oruç tutar, tasaddukta bulunur, köle âzâd eder ve namaz kılarım." derken, ikincisi hakkında "Kendime ve Rasûlullah'a (s.a.) karşı olan cüretime hayret ettim." ifadesini kullanmıştır- Bu iki ifade arasındaki farkı göreceksiniz. [1098]

7. Allah'a Tâati Herşeye Tercih Etmek:

Kalbin hallerinden biri, Allah Teâlâ'ya tâati, her şeye tercih etmek, manilerini ortadan kaldırmak, tâatten alıkoyacak şeylerden nefret etmektir. Ebû Talha Ensârî'nin yaptığı buna bir örnektir. O, kendisine ait bir bahçede namaz kılıyordu. Bir kumru uçtu ve gidip gelmeye başladı, dalların ve yaprakların sıklığından bir türlü kendisine bir çıkış yolu bulamıyordu. Bu, Ebû Talha'nın hoşuna gitti ve kaç rekat namaz kıldığını unuttu. Bunun üzerine bahçesini tasadduk etti. [1099]

8. Havf- Korku:

Kalbin hallerinden bir diğeri "havf'tır. Bunun galebesinden ağlama ve korkudan titreme peyda olur. Rasûlullah (s.a.), geceleyin namaz kılarken, kazan kaynamasını andırır ses çıkarırdı.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Yedi kişi vardır ki, Allah Teâlâ onları, hiçbir gölgenin olmadığı günde kendi gölgesinde gölgelendirir: (...) Tenha yerde Allah Teâlâ'yı zikredip, gözlerinden yaşlar boşanan adam...[1100]

"Allah korkusundan ağlayan bir adam, süt memeye tekrar dönmedikçe cehenneme girmez. [1101]
Hz. Ebû Bekir (r.a.), çok ağlayan biriydi ve Kur'ân okurken kendisini tutamazdı.
Cübeyr b. Mut'im[1102] (r.a.) şöyle demiştir: "Rasûlullah'ı (s.a.), 'Acaba onlar, herhangi bir yaratıcısız mı yaratıldılar? Yoksa yaratıcı kendileri midirler?' âyetini[1103] okurken işittim. Sanki kalbim yerinden uçtu." [1104]

NEFİSLE İLGİLİ MAKAM VE HALLER

Nefis için hasıl olan makamlara gelince, bu iman nurunun nefse tasallut edip onu egemenliğine alması, müptezel sıfatlarını üstün meziyetlere çevirmesi yoluyla olur. Bu şöyle oluşur: Önce iman nuru, gerçek itikatlarla aydınlanmış akıldan çıkarak kalbe gider. Orada, kalbin cibilliyeti ile birleşir ve bu birleşmeden nefsi kontrolü altına alan, onu muhalefet etmekten alıkoyan bir güdü doğar. Sonra aralarında nedamet doğar ve bu nefse hakim olur ve onun yakasına yapışır, her tarafını bürür. Sonra aralarında gelecek zamanlarda dahi günahları terkedeceğine dair azim doğar. Bu nefsi kendi boyunduruğu altına alır ve onu, şeriatın emir ve yasaklarından huzur alır bir hale sokar. Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Rabbinin makamından korkan ve nefsini heva ve heveslerinden alıkoyana gelince, şüphesiz onların barınağı ancak cennettir.[1105]

Allah'tan Korkunun Hakikati:

Bu âyet, aklın iman nuruyla aydınlandığım ve nurun oradan kalbe indiğini beyan eder. Çünkü korkunun bir başlangıç, bir de sonucu vardır. Korkunun başlangıcı, Allah'tan ve O'nun satvetin-den korkma bilgisidir. Bilginin mahalli ise akıldır. Korkunun sonucu ise; dehşet, huzursuzluk ve tedirginliktir. Bu duyguların yeri ise kalptir. "Nefsini heva ve heveslerinden alıkoyana gelince..." kısmı ise, kalbin cibilliyetiyle birleşen nurun, nefse inişim, onu boyunduruğu altına alışını ve muhalefetten ahkoyuşunu, daha sonra da nefsin bunları kabullenip, onun hükmü altına girişim beyanr eder. [1106]

Tevbe Makamı:

Sonra akıldan iman nuru tekrar iner ve kalbin cibilliyeti ile birleşir; bu birleşmeden Allah'a sığınma doğar. Bu ise istiğfar ve tevbeye götürür. İstiğfar da, cilalanmayı sağlar.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Mü'min, günah işlediği zaman, kalbinde kara bir leke oluşur. Eğer tevbe eder, istiğfarda bulunursa, kalbi cilalanır; bir şeyi kalmaz. Günaha daldıkça, leke büyür ve sonunda bütün kalbini kaplar. Allah Teâlâ'nın, 'Hayır, dedikleri gibi değil, bilakis onların kazanmakta oldukları kötülükler kalplerini paslandırmışır.[1107] âyetinde zikretmiş olduğu pas işte budur. [1108]
Hadisteki kara leke, hayvani güce ait bir zulmetin ortaya çıkması ve melekî nurlardan bir nur ile aydınlanma talebinde bulunmasıdır. Cilalanma ise, iman nurundan bir huzmenin nefis üzerine feyiz halinde inmesidir. Pas, hayvani gücün galebe çalması, melekî gücün ise tamamen

gizlenmesidir.
Sonra iman nurunun inmesi tekrarlanır, nefsânî dürtüler ise ona karşı koyar. Her ne vakit nefisten kaynaklanan günaha karşı bir arzu belirse, hemen onun karşılığında bir nur iner. Bu nuru bâtılın tepesine indirir ve onu yok eder.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allah Teâlâ, dosdoğru bir yolu misal olarak vermiştir: Yolun iki tarafında iki sur vardır. Bu surlarda açık kapılar bulunmaktadır. Kapıların üzerinde sarkıtılmış perdeler vardır. Yolun başında bir davetçi vardır ve şöyle çağırmaktadır: Yol üzere dosdoğru gidin, sakın yoldan ayrılmayın.' Üzerinde de başka bir davetçi var-[267] dır ve o da çağında bulunmaktadır. Kul, bu kapılardan birini açmaya her niyetlenişinde üstteki, Yazık sana, sakın onu açma! Eğer açacak olursan, oraya girersin.' der."
Rasûlullah (s.a.) bu misali sonra şöyle izah etmiştir:
"Yol, islâm'dır. Açık kapılar Allah'ın yasaklarıdır (haramlar). Sarkıtılmış perdeler, aşılmaması istenilen Allah'ın sınırlarıdır. Yolun başındaki davetçi Kur'ân'dır. Üzerindeki davetçi ise, her mü'minin içine konulan Allah'ın uyarıcısıdır. [1109]
Rasûlullah (s.a.), bu hadisinde iki davetçi olduğunu açıklamıştır:
i. Doğru yola çağıran davetçi ki bu; Kur'ân'dır, şeriattır ve hep aynı tarz üzere kulu doğru yola çağırmaya devam etmektedir.
ii. Sâlikin başı üzerinde, onu her an kontrol eden ve her ne vakit günah işlemeye niyetlense hemen bağırıp, uyaran davetçi. Bu, kalbin cibilliyeti ile, Kur'ân'la aydınlanmış akıldan feyiz halinde inen nurun birleşmesinden neşet eden, kalpten doğan hatır (tel-kin)dır. Bu, ara ara çakılan çakmak taşından çıkan kıvılcımlar mesabesindedir.
Bazen Allah Teâlâ'dan bazı kullarına yönelik olarak bir lütuf belirir ve bunun sonucu kul ile masiyet arasında bir gaybî latîfe ihdas edilerek kul korunur. Bu, "Andolsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin burhanını görmeseydi, o da kadına meyledecekti.[1110] âyetinde sözü edilen "burhan" olmaktadır.
Bütün bu anlatılanlar "tevbe makamı" olmaktadır. [1111]

Haya Makamı:

Tevbe makamı tamamlanıp, nefiste yer eden bir meleke halini alınca, bundan Allah'ın celâlinin düşünülmesi halinde bir izmihlal (yok olma) hali peyda olur ki, hiçbir şey bunu değiştiremez. Buna "haya" denir.
Haya, sözlükte, nefsin, âdeten insanların ayıplayacağı şeylerden geri durması demektir. Şeriat, bunu nefiste yer eden bir melekeye ad kılmıştır. Bu meleke sayesinde nefis, Allah'ın huzurunda, aynen tuzun suda eridiği gibi erir ve onun sayesinde, şeriata muhalif düşüncelere boyun eğmez.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Haya, imandandır. [1112] Sonra hayanın ne anlam ifade ettiğini tefsir ederek şöyle buyurmuştur:
"Kim Allah'tan haya ediyorsa, başa ve baştaki organlara; karna ve karındaki organlara sahip olsun; ölümü ve çürümeyi hatırlasın. Kim âhireti isterse, dünya ziynetini terkeder. Kim bunu yaparsa, işte o, Allah'tan gerçek anlamda haya etmiş olur. [1113]
Örfte, yaratılış zaafından dolayı bazı fiilleri işlemekten geri duran insana hayalı denebilir. Bazen de mürüvvet sahibi bazı kimselerin, adının kötüye çıkmasından kaçınması sebebiyle bazı fiillere yanaşmaması haya diye isimlendirilebilir. Oysa ki bunların, nefsin makamlarından olan haya ile hiçbir ilgisi yoktur. Rasûlullah (s.a.), hayadan murad olan manayı; ondan kaynaklanan fiilleri, onu celbeden sebebi ve âdeten beraber bulunması gereken bir başka özelliği belirlemek suretiyle tanımlamıştır. "Başa ve baştaki organlara sahip olsun..." sözü, murad olunan haya melekesinden kaynaklanan ve şeriata muhalefet anlamı içeren fiillerin beyanı olmaktadır. "Ölümü ve çürümeyi hatırlasın" sözü, hayanın nefiste yer etmesinin sebebini açıklamaktadır. "Kim âhireti isterse, dünya ziynetini terkeder." sözü ise, haya ile birlikteliği esas olan zühdü açıklamaktadır. Çünkü haya, zühdsüz olamaz. [1114]

Vera Makamı:

Haya insanda yer ettiği zaman, iman nuru yine iner ve kalbin cibilliyeti ile birleşir, oradan nefse iner ve onu şüpheli şeylerden alıkoyar. İşte bu da "vera'-takva" olmaktadır. [1115]

Şüpheli Şeylerden Sakınmak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Helâl bellidir, haram bellidir, ikisi arasında ise şüpheli şeyler vardır ki, insanların çoğu onları bilmez. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa ırzını ve dinini korumuş olur. Kim şüpheli şeylerin içerisine düşerse, harama düşer[1116]
"içini tırmalayanı bırak ve içini tırmalamayana bak; çünkü doğruluk iç huzurudur ve yalan huzursuzluktur. [1117]
"Kul, sakıncalı olan şeylerden korunabilmek için sakıncalı olmayan bazı şeyleri terketmedikçe, müttekîlerden olamaz. [1118]
Bazen bir mesele hakkında iki yön karşı karşıya gelebilir; ha-ramlık yönü, mübahlık yönü. Bu, mesele ile ilgili şeriatın aslî hükmünün belirlenmesi konusunda olabileceği gibi, hükmün meseleye uygulanması konusunda da olabilir. Birinciye misal olarak, bir meselede farklı iki hadisin ya da iki

kıyasın bulunmasını verebiliriz. İkincisine de, bir meselenin haramlık ya da mübahlık gibi iki hükümden hangisinin altına gireceği konusunda belirsizlik olmasını örnek gösterebiliriz.
Böylesi durumlarda kul ile Allah arasında şüpheye mahal kalmaması, ancak o şeyin terkedilmesi ve şüphe içermeyen şeyin alınması ile mümkün olabilecektir. [1119]

Zühd Makamı:

Vera' gerçekleşip iyice nefiste yer edince, iman nuru yine iner ve kalbin cibilliyeti ile karışır; bu birleşmeden, ihtiyaçtan fazlasıyla uğraşmanın kötü bir şey olduğu düşüncesi doğar. Çünkü ihtiyaçtan fazlası; kişiyi, asıl amacına ulaşmaktan alıkoyar. Bu, nefse iner ve onu isteğinden vazgeçilir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi iyi müs-lüman oluşunun gereğidir,[1120]
Allah'tan başka her meşgale, gönül aynasında kara bir lekedir. Bundan, yaşaması için gerekli olan şeylerle uğraşması müstesnadır. Kifayet miktarı, af kapsamında tutulmuştur. Bunun dışında kalan fazla miktara gelince, Allah Teâlâ'nın mü'minin kalbine yerleştirdiği vaiz (uyarıcı), ondan el çekilmesini emreder.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Dünyada zahitlik, ne helâli haram kılmakla, ne de malı ziyan etmekledir. Aksine zahitlik, kendi ellerinde bulunana, Allah'ın ellerinde olandan daha çok güvenmemen, başına bir musibet gelmesi halinde, sanki o başına gelmemiş gibi tepki göstermen ve elde edeceğin sevaba karşı daha arzulu olmandır. [1121]

Zühd, Serî Bir Yükümlülük Değildir

Bazen dünyadan el etek çeken zâhidde bir galebe hali hasıl olur ve onu şeriatta hoş karşılanmayan itikat ve fiillere itebilir. İşte bunun için Rasûlullah (s.a.), zühdle ilgili konulardan nelerin güzel ve övgüye değer, nelerin de hoş karşılanmadığını beyan etmiştir. Bir kimse, ihtiyaçtan fazlasıyla uğraşmanın kötü olduğunu keşif yoluyla idrak ettiğinde, bunu bizatihi zararlı olan şeyler gibi kötü görebilir ve bu onu, zühd konusunda aşırılığa itebilir ve bunun sonucu olarak da Allah Teâlâ'nın o şeyden dolayı sorumlu tutmasını, şeriatın açık/genel bir hükmü sanabilir ve öylece inanır.
Bu inanç sakattır; çünkü şeriat, insan tabiatı kıstas alınarak konulur. Zühd, bir tür insan tabiatından sıyrılmak demektir. Öyleyse zühd, Allah'ın, kişinin makamını tamamlaması için kendisine has bir emri olacaktır; yoksa serî bir yükümlülük değildir.
Onun bu sakat inancı, kendisini malın ziyan edilmesi, denizlere ve dağlara atılması gibi bir sonuca götürebilir.
Bu galebe hali, asla şeriatın tasvip etmeyeceği bir şeydir ve onu, zühd hükümlerine temel olacak şekilde itibar etmiş de'değildir. Bilakis şeriatın zühde temel teşkil etmek üzere dikkate aldığı iki nokta vardır:
i. Henüz elde olmayan ihtiyaçtan fazlasını elde etmek için te-kellüfe girmeme, Allah Teâlâ'nın vaad buyurmuş olduğu dünyada belâ, âhirette sevap esasına itimat etme.
ii. Elinden geçmiş şeylere ise aldırmama, nefsini onların peşinde koşturmama; ona üzülmeme; Allah Teâlâ'nın sabredenelere ve yoksullara vaad buyurduğu şeylere iman etme. [1122]

Nefisle Her An Mücadele Edilmelidir:

Bil ki: Nefis, yaratılış itibariyle şehvanî şeylerin arkasından gitme eğilimindedir. İman nuru inip de onun gözünü açmadıkça nefis, aslî hali üzere olmaya devam eder. Hz. Yûsufun (s.a.) diliyle ifade edilen, "Ben nefsimi temize çıkaramam; şüphesiz nefis hep kötülüğü emreder; Rabbimin acıyıp koruduğu hariç.[1123] âyet-i kerimesi bu manayı ifade eder.
Mü'min, hayatı boyunca Allah'ın nurundan istimdadla nefsine karşı mücadele verir. Her ne zaman içinden şeytanî bir fit geçse, hemen Allah'a sığınır, Allah'ın celâl ve azametini hatırlar, itaatkârlar için vaad buyurduğu sevabı, isyankârlar için hazırladığı azabı düşünür ve bunun üzerine kalbinde ve aklında hak şimşeği çakar ve o, bâtıl düşüncenin kafasına indirir ve o bâtıl düşünce sanki hiç olmamış gibi olur. Şu kadar var ki, arif ile müste'nif arasındaki fark az değildir.
Rasûhıllah (s.a.) şeytanî fit ile rahmanı telkin (hatır) arasındaki çekişmeyi; nefsin, mutmeinne ve iman nuru ile aydınlanmış aklın âdabına bürünmüş olması halinde rahmânî telkine (hatır) uyacağını, âsî ve serkeş ise bâtıla uyacağım, hak olan hâtıra karşı taşkınık edip, onu dinlemeyeceğini, cimrilik ve cömertlik meselesi hakkında, biri geniş, diğeri dar demirden iki zırh içindeki adamların misaliyle açıklamış ve şöyle buyurmuştur:
"İnfâk edenle, cimrilik edenin misali, üzerlerinde demirden zırhlar bulunan ve elleri memeleriyle köprücük kemiklerine doğru sıkıştırılan iki adam gibidir. Cömert her sadaka verdikçe, zırhı genişler; o derecede ki parmak uçlarını bile kaplar, izini örter. Cimri, bir sadaka vermek istedi mi zırhı büzülür ve her halkası yerini alır.[1124]
Nefsi, yaratılıştan ve kesb yoluyla mutmain olan kimsenin içine doğan rahmânî telkin (hatır), onun nefsine hâkim olur ve ilk ortaya çıktığı anda hemen onu kendi kontrolü altına alır. Nefsi isyankâr ve serkeş olan kimseye gelince, rahmânî telkin (hatır) ona hiç etki etmez; aksine kesici âletlerin ağızının dönmesi gibi döner. [1125]

Aklın, İman Nuru İle Aydınlanması:

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı KermVde, aklın iman nuru ile aydınlanmasını ve onun nurunun nefis üzerine yansımasını açıklamış ve bu meyanda şöyle buyurmuştur:
"Takvaya erenler var ya; onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda, hemen (Allah'ı) hatırlarlar; bir de bakarsın onlar gerçeği görmektedirler. [1126]
Şeytan, nefsin şehvet penceresinden insanın içini gözetler ve ona, masiyete sürükleyecek şekilde fit verir. İnsan, bu halde iken Rabbinin celâlini hatırlar ve huşu içerisinde O'na yönelirse, onun için aklında bir nur peyda olur ki bu, âyette sözü edilen "ibsâr = gerçeği görme"âir. Sonra bu nur kalbe ve nefse iner ve verilen fiti defeder, şeytanı kovar.
Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Sen sabırlı davrananları müjdele. O sabredenler ki, kendilerine bir belâ geldiği zaman, 'Biz Allah için varız ve biz sonunda O'na döneceğiz' derler. İşte rablerinden bağışlamalar ve merhametler hep onlaradır. Ve yalnızca onlar doğru yolu bulmuşlardır.[1127]
Âyetteki "İnnâ lillah = Biz Allah için varız" ifadesi, rahmanı hatırın (telkin) inişine işarettir. "İşte rablerinden bağışlamalar ve merhametler hep onlaradır." buyruğu; sabrın, nefsin nûrâniye-tinden ve meleklere benzeyişinden ürettiği bereketlere işaret olmaktadır.
Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibet isabet etmez. Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götürür. Allah, her şeyi bilendir. [1128]
"Allah'ın izni olmaksızın" ifadesi, kader bilgisine işarettir. "Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götürür." buyruğu ise, hatırın akıldan, kalbe ve nefse indiğini gösterir. [1129]

Gaybet Hali:

Nefsin hallerinden biri de "gaybet"tir, Gaybet, nefsin şehevî arzularını unutması, onlardan habersiz olmasıdır. Âmir b. Abdullah şöyle demiştir: "Gördüğüm kadın mı, duvar mı hiç fark etmem."
el-Evzâî'ye, [1130] Mavi gözlü cariyeni çarşıda gördük," demişler, "Mavi gözlü mü o?" diye cevap vermiş. [1131]

Mahk (Uzun Süre Yeme Ve İçmeden Kesilme) Hali:

Nefsin bir diğer hali, normalin üzerinde bir süre boyunca yeme ve içmeden kesilmesidir. Bu, nefsin akıl tarafına meyli, aklın da Allah Teâlâ'nın nuruyla dolması sonucu olur ve onun bu hali, yeme ve içme yerine geçer. Rasûlullah'ın, "Hanginiz benim gibi olabilir? Şüphesiz ben gecelerim de Rabbim beni doyurur ve içirir; (siz ise öyle değilsiniz ki). [1132] hadisi bu manayı ifade eder. [1133]

Kalp, Akıl İle Nefis Arasında Bir Yerdedir:

Bil ki: Kalp, akıl ile nefis arasında bir yerdedir. Bazen müsamahalı davranılır ve makamların çoğu ya da tamamı kalbe nisbet edilebilir. Bu tür kullanılış doğrultusunda pek çok âyet ve hadis bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ince nokta unutulmamalıdır. [1134]

İman Nurunun, Nefsin Hayvanı Dürtüsüne Karşı Koyması:

Bil ki: İman nurunun, hayvânî nefsin ve sebul[1135] kalbin dürtülerinden her bir türüne karşı koyması, ayrı bir isimle anılır. Ra-sûlullah (s.a.), bunlardan her birinin ismine ve vasfına dikkat çekmiş bulunmaktadır.
Akılda, rahmanı havâtırın (telkinler) oluşumu için bir meleke hasıl olduğunda, nefiste de bu havâtırı kabule hazır bir meleke meydana geldiğinde, bu bir makam olur
Buna göre iman nurunun feveran ve isyan dürtüsüne karşı koyma melekesine, "masiyete karşı sabır" adı verilir ve bunun yeri kalptir.
Tembellik ve uyuşukluk dürtüsüne karşı koyma melekesine, "ictihâd=çalışma" ve "tâat üzere sabır" adı verilir.
Serî sınırları Önemsemeyerek aşma, ya da onların zıdlarına meyletme dürtüsüne karşı koyma melekesine, "takva" denir.
Bazen "takva" kelimesi, üç letâifın bütün makamlarını ifade etmek için kullanılabilir. Hatta onlardan doğan fiiller için de kullanıldığı olur. "O kitap, takva sahipleri için bir hidayet kaynağı ve yol göstericidir. O takva sahipleri ki, gayba inanırlar, namaz kılarlar[1136] âyeti bu son kullanılış doğrultusunda gelmiştir.
Hırs dürtüsüne karşı koyma melekesine, "kanâat" denir.
Acele etme dürtüsüne karşı koyma melekesine, "teenni" denir.
Öfke dürtüsüne karşı koyma melekesine, "hilim" denir ve bunun yeri kalptir.
Cinsel şehvet dürtüsüne karşı koyma melekesine, "iffet" denir.
Lügat parçalama, kötü söz etme dürtüsüne karşı koyma melekesine, "susma", "dili tutma" denir.
Üstünlük taslama ve kendini gösterme dürtüsüne karşı koyma melekesine, "hamal = kendini göstermeme" denir.
Sevgi, buğz ve diğer duygularla ilgili dürtülere karşı koyma melekesine, "istikâmet" denir.

Bunların dışında daha pek çok dürtü vardır ve onlara karşı koyma melekelerinin ayrı ayrı adlan bulunmaktadır. Bütün bunlar, bu kitabın "Ahlâk" bahsinde ayrı ayrı ele alınacaktır. İnşâallahu Teâlâ! [1137]

RIZIK ARAMA İLE İLGİLİ KONULAR

Rızık Talebi, Şartlara Bağlı Olarak Meşrudur:

Bil ki: Allah Teâlâ, mahlukâtı yaratmış ve onların rızıklarını yeryüzünde kılmış; onda bulunan şeylerden faydalanmalarını onlara mubah kılmıştır. Bu durum, insanlar arasında paylaşamama ve bunun sonucunda da münakaşa ve nizalara yol açmıştır. Bu vaziyet Allah Teâlâ'nın, bir insanın ilk kez el koyduğu, ya da varisinin el koyduğu, ya da kendilerince muteber olan bir başka yolla elde ettiği şeylerin yalnız kendisine has olması ve başkalarının o şeyde hak iddia etmemesi hükmünü koymasını gerektirdi. Ancak kendi aralarında, aldatmadan, bilinmezlik içermeden karşılıklı rıza ile mübadele ederler veya temlikte bulunurlarsa o başka.
İnsanlar yaratılışları itibariyle medenîdirler; bir arada yaşamak zorundadırlar, yalnız başlarına yapamazlar. Hayatlarını idame ettirebilmeleri için mutlaka aralarında dayanışma halinde olmaları gerekir. Bu durum, insanlar arasında yardımlaşmanın vacip kılınmasını ve onlardan hiçbir kimsenin medenî hayatta şöyle ya da böyle bir yeri olan faaliyetlerden uzak durmamasına zaruret halleri hariç hükmedilmesini gerektirmiştir.
Rızkın elde edilmesi konusunda esbaba tevessülün aslı, mubah mala el koyma ve kendisine ait olan mallann nemalandırılma-sı faaliyetleridir; hayvancılıkla malı çoğaltmak, toprağın ıslâh edilmesi ve sulanması suretiyle ziraatçılık yapmak gibi. [1138]

Rızık Talebinin Şartları:

Bu konuda insanların, birbirlerinin haklanna medenî hayatı ifsad edici şekilde tasallut etmemeleri şart koşulur. Sonra üretim, şehir yaşantısını düzenli kılacak türden işbölümü ile olmalıdır; buolmadığı zaman geçim çok zor ya da imkânsız hal alır. Bunlar, bir malın bir yerden başka bir yere naklini sağlayan ticaret, belli bir süreye kadar nakledilen şeylerin korunmasını ve taşıma güvenliğini sağlama hizmetleri, rehberlik ve iş hizmetleri, üretilen malların yeni ürünlere dönüştürülmesi ya da onlara yeni özellikler kazandırılması gibi faaliyetlerdir. Eğer mal elde etme faaliyeti, üretimde dayanışma/işbölümü anlamı içermeyen bir özellik arzediyorsa kumar gibi yahut görünüşte karşılıkla rızaya dayanmakla birlikte sömürü anlamı içeriyorsaribâ gibi, çünkü iflâsın eşiğindeki bir kimse ifasına güç yetiremeyeceği şeyi üstlenmeye mecbur kalır ve onun rızası gerçekte rıza değildir bu tür faaliyetler şer'an razı olunan akitlerden olmadığı gibi, nzık elde etmek için tevessül'edi-len sebepler olmaya elverişli de değildir. Bunlar, medenî hayatı gerekli kılan İlâhî hikmet itibariyle bâtıl yollardır ve haramdır. [1139]

Ölü Arazi Ve İhyâsı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kim, bir ölü araziyi ihya ederse, orası onun olur.[1140] Bu konuda asıl daha önce işarette bulunduğumuz, her şeyin Allah'ın mülkü olması, gerçekte ondan başka hiçbir kimsenin hakkının bulunmaması ilkesidir. Ancak Allah Teâlâ, yeryüzünü ve onda olanları insanların faydasına sunmuş, ondan yararlanmayı onlara mubah kılmıştır. Ne var ki aralarında paylaşma konusunda nizalar çıkmış ve o zaman da, hiçbir kimsenin başkasına zarar vermeden elde ettiği mubah malların kendisine ait olmasına hük-m olunmuştur.
Bu durumda meskûn bölge ve havalisinde olmayan Ölü topraklar, bir kişi tarafından ihya edildiği zaman, orası ilke gereği ihya edene ait olmalıdır. Yeryüzü aslında bütünüyle mescid ya da yolculara vakfedilmiş ribât (kervansaray) hükmündedir. Oradan yararlanmada herkes eşittir. Bu itibarla en önce gelenin öncelik hakkı olur. Zaten insanoğlu hakkında mülkün anlamı, bir şeyden faydalanma konusunda diğerlerinden daha çok hak sahibi olmak demektir. [1141]

Sahipsiz Kalan Arazilerin Hükmü:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sahipsiz kalan arazi, Allah'ın ve rasûliinündür. Sonra o, benden sizedir.[1142]
Hadiste söz edilen topraklar, sahipleri yok olup, artık kimsenin mülkiyetinde olmayan, iddiacısı bulunmayan, mirasçısına ait olduğu davası güdülmeyen arazilerdir. Toprak bu vaziyette bulunduğunda, insanoğullarının mülkiyetinden çıkarak, eski hali üzere sırf Allah'ın mülkü olur. O zaman da hükmü, hiç ihya edilmemiş Ölü toprakların hükmü gibi olur ve ona ilk kez el koyan, onun sahibi olur. Gerekçesini daha önce açıklamıştık. [1143]

Özel Koruluklar Yoktur:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Hiçbir koruluk yoktur; ancak Allah'ın ve Rasûlününki hariç[1144]
Özel koruluklar, insanların istifadelerini kısıtlar, onlara zarar verir ve bu zulüm olur. Bu yüzden yasaklanmıştır. Bu genel hükümden Rasûlullah (s.a.) istisna edilmiştir; çünkü Allah Teâlâ ona hak kıstası vermiş, onu caiz olmayan bir davranışa düşmekten korumuştur. Daha önce de

zikretttiğimiz gibi, bir hüküm eğer çoğunluğun hali dikkate alınarak konulursa, ondan Rasûlullah (s.a.) müstesna olur; nefis tezhîb ve tezkiyesine ya da benzeri bir duruma yönelik bir hüküm konuluyorsa, o zaman hüküm Rasûlullah'ı (s.a.) da, aynen diğer insanlar gibi bağlar. Buradaki hüküm, birinci kısımdandır. [1145]

Akarsudan Sulama Hakkı:

Rasûlullah (s.a.), Mehzûr deresinden gelen sel sularıyla, üst tarafta bulunan arazi sahibinin tarlasını sulamasına, suyu topuklara çıkıncaya kadar tutmasına ve sonra bir aşağıdakine bırakmasına, onun da suladıktan sonra bir aşağıdakine salıvermesine... hükmetmiştir. [1146]

Zübeyr[1147] ile Ensarî arasında geçen su davasında Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Ya Zübeyr! Sula, sonra suyu tıka, ta duvara kadar geri dönsün! Sonra suyu komşuna sal![1148]

Bu konudaki ilke şudur: Mubah bir şeyden pek çok insanın bir anda yararlanması imkânı olmaz. Bu durumda her hak sahibinin mümkün mertebe istifadesi sağlanabilecek şekilde hakların bir tertibe sokulması gerekir. En yakın olana bir öncelik tanınmadığı zaman, keyfîlik (tahakküm) ve zulüm olur; eğer önce en önde olan, sonra onun arkasından gelen, sonra onun arkasından gelen... hakkını tam olarak kullanamazsa, o zaman haktan söz edilemez.

İşte bu esastan hareketle Rasûlullah (s.a.), suyun en üst başında olan kişinin, arazisini sulamasına ve suyu topuklara çıkacak şekilde tutmasına ve ondan sonra bir aşağısındakine salmasına hüküm buyurmuştur. Bu hükümle, "duvara geri dönünceye kadar tutmasına" hükmetmesi aşağı yukarı aynıdır. Çünkü topuklara kadar su tutulduğunda, bu aynı zamanda duvara vuracak kadar suyun tutulması manasına gelir. Bu kadar su birikmezse, toprak suyu hemen emer ve duvara vurmaz. [1149]

Açık Madenler, Toplum Malıdır:

Rasûlullah (s.a.), Me'rib'deki tuzluğu, Me'ribli el-Ebyaz b. Hammâl'a iktâ (tahsis) etmişti. Kendisine, ona, hazır su gibi herkesin istifade etmekte olduğu bir madeni tahsis etmiş olduğunu söylediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) iktâdan vazgeçti ve orayı herkesin istifadesine tahsis etti. [1150]

Fazla bir emeğe ihtiyaç göstermeden elde edilebilen madenlerin, tek bir kişiye iktâ edilmesi, diğer müslümanlara zararlı bir tasarruftur ve onların işini zorlaştırır. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.) durumu öğrenince, iktâdan vazgeçmiştir. [1151]

Buluntu Malların (Lukata) Hükmü:

Rasûlullah'a (s.a.), bir adam buluntu malların hükmünü sordu. Şöyle buyurdu:
"Onun mahfazasını ve bağını belle! Sonra onu bir sene ilân et! Sahibi gelirse ne âlâ! Aksi takdirde onu, nasıl uygun görürsen öyle yap!" buyurdu. Adam:
"Kaybolmuş koyun?" dedi. Rasûlullah (s.a.):
"O, senin, yahut kardeşinin, yahut da kurdundur."buyurdu. Adam:
"Ya kaybolmuş deve?" dedi. Rasûlullah {s.a.):
"Ondan sana ne? Su tulumu karnında, çarığı ayağında! Sahibi rastlayıncaya kadar suya gider, ağaçları otlar."buyurdu.[1152]
Câbir (r.a.), Rasûiullah'ın (s.a.) değnek, kamçı, ip... gibi önemsiz şeylerin bulunması halinde, kişinin onu yerden alıp kullanmasına ruhsat verdiğini söylemiştir.
Bil ki: Buluntu malın hükmü, sözünü ettiğimiz aslî kaideden alınmıştır. Sahibinin değer vermeyeceği, aramak için arkasına düşmeyeceği değersiz şeylerin sahiplenilmesi eğer sahibinin oradan uzaklaştığı ve aramak için de dönmeyeceği zannedilirse caizdir. Çünkü bu haliyle o tür şeyler, Allah'ın malı hükmünü alır ve ilk el koyan için mubah olur.
Ama değerli bir şey ise, sahibinin onun arkasına düşeceği büyük bir ihtimalle biliniyorsa, o zaman, âdeten nasıl yapılıyorsa o şekilde ilânı gerekir ve sahibinin artık gelmeyeceği zannolununca-ya kadar buna devam edilir. Koyun gibi zayi olması muhtemel malların koruma altına alınması ve ilânı müstehaptır. Deve gibi kendi kendine yeterli olan ve zayi olma ihtimali bulunmayan mallara, sahibini bulmak için dahi el konması mekruhtur. [1153]

Mübadele:

Bil ki: Her türlü mübadelelerde mutlaka bulunması gereken bazı şartlar aranır. Bunlar:
i. Akitte taraflar, ii. Akitte bedeller,
ii. Karşılıklı rızayı açık bir şekilde ortaya koyan şey (sîga),
iv. Ve bir de tarafların nizasına son veren ve akdi her ikisi için de bağlayıcı kılan bir şey. [1154]

i. Akitte Taraflar:

Akitte taraf olanların hür ve akıllı olmaları, fayda ve zararı bilecek şekilde temyiz gücüne sahip bulunmaları, akdi bilinçli ve kendi iradeleriyle yapmış olmaları şarttır. [1155]

ii. Akitte Bedeller:

Mübadele edilecek şeylerin, faydalanılabilecek, sahip olmak istenilecek, esirgenecek bir mal olması, mülk olması (havadaki kuş, denizdeki balık gibi) mubah olmaması, faydasız bir şey olmaması şarttır. Aksi takdirde Allah Teâlâ'mn kullan için meşru kıldığı bir şey olmaz ve iştigali abes olur. Yahut açıktan zikredilmeyen (riba, rüşvet gibi) zımnî bir fayda içerir olmaması şarttır. Bu bir mefsedettir. Çünkü karşısındaki, elde etmek istediğini başka türlü bulamama tehlikesiyle karşı karışıyadır, bu yüzden de zararına olan bu tasarrufa ses çıkarmamaktadır. Yahut (rüşvet halinde) haksız yere bir başkasının hakkı kendisine tevcih edilmektedir. [1156]

iii. Sîga= İrade Beyanı:

Karşılıklı rızayı ortaya koyacak şeye gelince, bu açık bir şey olmalı, herkesin Önünde onunla muahaze edilebilmeli, ondan yan çizmesi imkânı bulunmamalıdır. Bu konuda en açık şey, sözlü irade beyanıdır. Sonra da, hiç şüpheye mahal bırakmayacak şekilde olan teâtî (fiilî mübadele[1157]) yolu gelir. [1158]

iv. Akdi Kesinleştiren Unsur:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Satış akdinde baştan muhayyer olarak yapılan akitler hariç taraflar, birbirlerinden ayrılmadıkça muhayyerdirler. [1159]
Bil ki: Bir akitte, taraflardan her birinin hakkını diğerinden kesin olarak ayıracak, yaptıkları akitte muhayyerliklerine son verecek bir şeye ihtiyaç vardır. Eğer bu olmayacak olsa, o zaman taraflar, birbirlerine zarar verirler, her biri, öbürünün akdi bozması korkusundan elindeki şey üzerinde tasarruf edemez.
Burada bir şey daha var. O da, tarafların akde olan rıza ve iradelerini ortaya koyan lâfızdır. Akde kesinlik kazandıracak şeyin bu söz olması caiz olamaz; çünkü bu lâfızlar pazarlık esnasında kullanılır. Zira ancak zikrettiği miktar kadarını verebileceğini söylemeden pazarlık yapamaz. Hem halkın çoğunun dili, kalplerinde-ki arzuyu ifadede çok farklıdır. Lâfızlar arasında ayırım yapmakta büyük zorluk vardır. Teâtîde de durum aynıdır. Herkes, satın alacağı şeyi eline alır ve onu inceler, üzerinde düşünür. Bu durumda almak ile (incelemek için ele) almak arasını ayırmak öyle kolay değildir.
Akde kesinlik verecek şeyin açık olmayan bir şey olması da caiz değildir. Bir gün ya da daha fazla uzun bîr müddet olması da caiz değildir. Zira alıp satılan şeylerin pek çoğu o gün kullanılmak/tüketilmek üzere alınır ve satılır. Bu durumda akde kesinlik kazandıracak şeyin, akit meclisinden ayrılma kılınması gerekecektir. Zaten insanlar âdeten akit yapmak için bir araya gelirler ve akdi bitirince de ayrılırlar.
Şayet Arap olsun Acem olsun her sınıftan insanların muamelelerini araştırdığımız zaman, akdi ayrıldıktan sonra reddetmeyi haksızlık ve zulüm saydıklarım, fakat ayrılmadan önce bozmayı öyle kabul etmediklerini görürüz. Ancak fıtratı bozulmuş istisna kimseler olabilir. İlâhî şeriatlar, sadece bütün insanların gönül rahatlığı ile kabul edecekleri hükümler getirir.
İnsanlardan bazıları yaptığı akitte kârlı olduğunu görür ve karşısındakinin caymasından korkar ve hemen oradan sıvışır. Bu tutum, şerî hükmün amacını tersine çevirir. Rasûlullah (s.a.) bunu yasaklamış ve şöyle buyurmuştur:
"Kişinin, karşısındaki cayar korkusundan (akit meclisinden) sıvışıp ayrılması helâl olmaz. [1160]
Buna göre akdi yapan her iki taraf da, teenni ile hareket edecekler ve her biri, diğer tarafın gözü önünde oradan ayrılacaktır. [1161]

İş Bölümü:

Bil ki: Bir beldede meselâ on bin kişi bir araya gelse, medenî siyâset bunların iş bölümü yapmalarını gerekli kılar. Eğer bunların çoğu, sadece çeşitli sanatlar ve şehir yönetimi ile meşgul iseler, az kısmı da malcılık ve ziraatle uğraşıyorsa, onların dünya işleri bozulmuştur. Eğer şarapçılıkla, putçulukla uğraşıyorlar ve bunların yaygın şekilde kullanımını aralarında tervice çalışıyorlarsa, bu, dinde helak olmalarının sebebi olur. Ama işler, aralarında hikmete uygun şekilde tevzi edilmiş, gerçek bir iş bölümü yapılmışsa, kötü yollarla kazanç elde etme peşinde olanlara mani olunuyorsa, o zaman halleri düzgün olur. [1162]

Topluma Zararlı Olan Kazanç Yolları:

Bir ülkede büyüklerin, lüks ziynet eşyalarına, binalara, giyim kuşama, yiyeceklere, güzel kadınlara vb. Arap Acem bütün insanlar için zorunlu kabul edilen ihtiyaçların karşılanması ötesinde düşkünlük göstermeleri o ülkenin fesada gitmesini hazırlayan etkenlerden biridir. Bu anlayışın sonucu olarak insanlar, şehvanî arzularını tatmin edici işlerin peşine düşerler, kimileri cariyelere şarkı okumak, raksetmek, tahrik edici şuh hareketlerde bulunmak gibi şeyleri öğretirler; kimileri giyim kuşamda türlü türlü modalar çıkarır; acaip hayvan ve manzara resimleri yapılır, onlarda tuhaf çizgilere yer verilir; kimileri kendilerini altın ve değerli mücevherler üzerinde nadide sanatlara kaptırır; bir başka zümre yüksek yapılara,

onların her türlü desenlerle, tasvirlerle tezyinine yönelir... Şimdi bir ülkede büyük bir kitle bu tür işlere yönelirse, tabiîdir ki o derecede ziraat ve ticareti ihmal ederler. Şe-hirin/ülkenin ileri gelenleri, malları bu gibi yerlere harcayınca, o ölçüde ülke imarı ve çıkarları ihmale uğrar. Bu, ziraat, ticaret, zenâat gibi zaruri mesleklerle uğraşanların kazançlarının azalmasına, onlar üzerine konulan vergi yüklerinin katlanmasına sebep olur. Şehirde/ülkede yer eden bu hastalık, bir organdan diğerine sirayet eder ve sonunda aynen kuduz hastalığının bütün bedene yayılması gibi herkesi sarar.
Bu, dünya işlerine yönelik zararın açıklanmasıdır. Uhrevî kemâl mertebesine çıkmaları açısından maruz kalacakları zararı ise açıklamaya hacet yoktur.

Lüks hayat yaşama hastalığı Acem ülkelerini istilâ etmişti. Allah Teâlâ, sevgili peygamberinin (s.a.) kalbine, bu hastalığı, ona götürecek sebepleri kökünden kazımak suretiyle tedavi etmesini ilham eyledi. Rasûlullah (s.a.), bu hayata götüren muhtemel vasıtaları tesbit etti ve onları yasakladı. Bunlar, şarkıcı cariyeler, ipek, Kass ipeği, kuyumculuk ya da ayar farkı olmak üzere altının, fazla miktarda altınla değiştirilmesi... vb gibi şeylerdi. [1163]

YASAK OLAN ALIŞ VERİŞ TÜRLERİ

1. Kumar, Bâtıl Ve Haram Bir Yoldur:

Bil ki: Kumar, haram bir yoldur ve bâtıldır. Çünkü, insanların mallarını gönülsüz ve haksız yolla elde etmektir. Bilgisizlik, tahmin, bâtıl kuruntu, şans... gibi bir tasarrufta caiz olmayan unsurlara dayanır ve bunlar kişiyi kumara iter. Kumarın, medenî hayatın gereklerine bir katkıda bulunma ya da dayanışmayı temin hususunda hiçbir artı değeri yoktur.
Kaybeden kişinin susması, razı olduğundan değil, kin ve kayıp üzere susması ve öfkesini içine atmasıdır. Razı olmayıp niza çıkarması halinde ise, bizzat kendi üstlendiği ve kendi kasdıyla içine atladığı bir risk hakkında niza çıkarmış olacaktır.
Kazanan kimse, bundan büyük bir haz alacak ve azını çoğaltmak isteyecek, hırsı hiçbir zaman kendisini bırakmayacak ve kumara devam edecektir. Çok sürmeyecek, kaybedecek ve kendisini nedamet içerisinde bulacaktır.
Kumarın itiyat edinilmesi halinde mallar ziyan olacak, ardı arkası kesilmez nizaîar doğacak, yürütülmesi istenilen faaliyetler ihmal edilecek, medenî hayatın temelini teşkil eden yardımlaşma ve dayanışma ruhu ölecektir. Gözle görülen, habere ihtiyaç bırakmaz. Kumarbazlar arasında bu saydığımız şeyler dışında başka bir şey gördünüz mü? [1164]

2. Ribâ, Haramdır Ve Bâtıl Bir Yoldur;

Riba da aynı şekilde haksız ve haram bir kazanç yoludur. Ri-ba, alınandan daha çok miktarda ya da daha kaliteli şekilde öde-nilmesi gereken borçtur. Bu şartlarla borç alanların hemen hemen tamamı iflas etmiş, çaresiz kalmış kimselerdir. Bunlar, vade dolduğunda çoğu kez Ödeme imkâna bulamazlar ve borç giderek katlanır ve ondan hiçbir şekilde kurtulamazlar.
Ribâ, büyük nizalara, ardı arkası gelmeyen husumetlere sebep olur. İnsanlar mallarını bu yolla nemalandırmak istediklerinde ve bunun bir yol olarak kabul edilmesi halinde bu, ziraat ve zenâat gibi temel kazanç yollarının terki sonucunu doğurur. Akitler arasında aza önem verme, onu dikkate alma ve husûmete sebep olma bakımından ribâdan daha kötüsü yoktur.
Bu iki kazanç yolu, sarhoşluk gibi Sâri' Teâlâ'nın kullar için koymuş olduğu kazanç yollarına ters düşmektedir. Özlerinde çirkinlik, kötülük ve nizâya sebebiyet verme vardır. Bu gibi şeyler hakkında hükmü bizzat Sâri' Teâlâ verir. Bu durumda iki yol izler:
i. Ya, belli bir sınır koyar ve onun altında kalan kısmi caiz kılar, üstünde kalan kısım hakkında yasağın şiddetini artırır.
ii. Ya da temelden yasaklama yoluna gider. Kumar ve ribâ Araplar arasında yaygındı. Bunlar yüzünden büyük nizâlar yaşanmakta ve bunların ardı arkası kesilmemekte idi, bu yüzden savaşlar olurdu. Bunların azı, çoğa götürürdü. Bu durumda, onların özünde bulunan çirkinlik/kötülük vasfının aşırılığı dikkate alınarak, onları tümden yasaklamaktan daha doğru ve uygun bir hareket olamazdı. [1165]

Gerçek Ribâ:

Ribâ iki çeşittir:
i. Gerçek ribâ,
ii. Gerçek gibi sayılan ribâ.

Gerçek ribâ, borçlarda olur. Daha önce de zikrettiğimiz gibi bu, muamelelerin meşruiyetinde esas olan amaca ters düşer.[1166] Cahiliye döneminde insanlar, bunun iyice içine batmışlardı. Bu yüzden ardı arkası kesilmeyen savaşlar çıkmıştı. Azı, çoğuna götürmekteydi. Dolayısıyla bu kapının tamamen kapatılması gerekiyordu. Bunun sonucu olarak da Kur'ân'da ilgili âyetler indi ve onu kesin kes yasakladı. [1167]

Ribelfadl:

İkincisi, "ribelfadV'dır. Bu konuda dayanak şu müstefîz hadistir:
"Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla, misli misline birbirine eşit ve her iki taraf da peşin olarak alınıp satılır. Ama bu sınıflar değişirse, her iki taraf da peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi alıp satın!"[1168]

[1169]

Bu tür muameleler, yasağı teyit için ve ribâya benzeyişinden dolayı "ribâ" diye isimlendirilmiştir. Aynen, "Müneccim, kâhindir. hadisindeki yaklaşımda olduğu gibi. Bu nokta dikkate alındığında, "Ribâ, sadece nesîede olur. [1170] hadisi de anlaşılmış olur. Sonra şeriatta "ribâ" kelimesinin bu manada kullanılması çok olmuş ve kelime zamanla, ribelfadl hakkında da şer'î hakikat halini almıştır. [1171]
Allah'u a'lem!

Ribânın Haram Kılınmasının Sırrı:

Ribânın haram kılınmasının hikmeti şudur: Allah Teâlâ, aşırı refahı hoş karşılamamaktadır; ipek kullanma; dünya sefahatına dalma anlamına gelen altın ve gümüş kaplar kullanma; bilezik, halhal, gerdanlık gibi tek parça som altından yapılmış ziynet eşyaları takınma; maişet konusunda inceliğe ve aşırılığa kaçma gibi davranışları sevmemektedir. Çünkü bunlar, insanı esfel-i sâfilîne iter, bütün düşüncelerini zulmanî renklerle doldurur. Aşırı refah aslında, her türlü ihtiyacın en kaliteli yolla giderilmesi, kötülerine aldırış edilmemesi; kalitenin aynı cins içerisinde aranmasıdır.
Bunu biraz açalım: İnsanlar herhangi bir tür yiyecekle hayatlarını idame ettirirler, bir tür para çeşidini kulanırlar. Yiyeceklerin tümüne olan ihtiyaç aynıdır; paraların tümüne olan ihtiyaç da aynıdır. Bir kabilenin diğeri ile mübadelede bulunması, insanlar için gerekli olan temel ilişkilerden biridir. Zorunlu ihtiyacın karşılanabilmesi için illâ da belli bir şeyin, belli bir şeyle mübadele edilmesi gibi zaruret yoktur. Bununla birlikte insanların yapı bakımından, örf ve âdet bakımından farklı farklı olmaları, hayat tarzlarında da farklılıklar olmasını gerektirmiştir. Nitekim, "Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini Ötekine derecelerle üstün kıldık.[1172] âyeti bu manayı ifade etmektedir.
Bu durumda kimi pirinç ve buğday yer, kimi arpa ve mısır yer, kimi gümüş ile süslenir...
Ama, pirincin ve buğdayın kendi aralarında kısımlarına ayrılması, bunlardan bir kısmının diğer kısmına üstün tutulması, keza altın ve onun ayarları hakkında ince sanatlara itibar edilmesine gelince, bu israfçıların ve Acemlerin âdetindendir, bunlar üzerinde durmak ve derinleşmek, dünyaya haddinden fazla değer vermek demektir. Maslahat, bu kapının kapatılması gereğine hükmeder.
Fukahâ, haram olan ribânın bizzat nassda belirlenmiş olan altı maddenin dışında kalan diğerlerine de sirayet edeceğini kavramış, hükmün bu altı şeye ilhak edilen her şey hakkında aynı olduğu sonucuna varmıştır. Ancak illetin ne olduğu konuşunda aralârında ihtilâf etmişlerdir. [1173]

Ribâ Yasağının İlleti:

Şeriatın genel ilkelerine en uygunu, illetin altın ve gümüşte (nakdeyn) semenlik (para olma) vasfı; bu vasıf sadece bu iki madene mahsustur diğer dört nesnede ise, gıda maddesi olma ve bi-riktirilebilme özelliği olmasıdır. Tuza, ilaçlar ve baharat kıyas edilemez. Zira yemeğin, tuza olan ihtiyacı, diğerlerine olan ihtiyacı gibi, hatta onda biri kadar bile değildir. Sonra tuz, gıda maddesinin bir cüzü olmakta ve bizzat kendisi mesabesinde bulunmaktadır; diğerleri ise öyle değildir.
Bu sonuca gitmemizin sebebi şudur: Sâri' Teâlâ, semenlik vasfını birçok hükümde dikkate almıştır; akit meclisinde karşılıklı kabzedilmesi gibi. Sonra hadis "taâm=yemek, yiyecek, gıda maddesi" lâfzı ile gelmiştir. Bu kelime, örfte iki mana için kullanılır:
i. Buğday, ki burada murat o değildir.
ii. Biriktirilebilen yiyecek, gıda maddesi.
Bu Özelliğiyledir ki "taam", meyve ve baharata türdeş ikasîm[1174] kılınır. [1175]

Ribevî Mallarda, Bedellerin Akit Meclisinde Kabzedilmesi Şartı:

Mecliste bedellerin kabzediimiş olması şartı, iki sebepten dolayı ileri sürülmüştür:
i. Nakde ve yiyeceğe olan ihtiyaç, en üst seviyede olur ve ihtiyaçlar içerisinde en çok vuku bulan budur. Bunlardan faydalanmak ise, ancak onların tüketilmesi ya da mülkiyetten çıkarılması yoluyla olur. Eğer kabız şartı olmasa, kabız anında niza çıkabilir ve o anda karşı bedel tüketilmiş bulunabilir. Bu ise en çirkin münakaşalara sebep olur. Bu itibarla, kabzın birbirlerinden ayrılmadan önce akit meclisinde tamam olması şartı getirilerek bu kapının tamamen kapatılması gerekli olmuştur.

Şeriat, bu illeti, yiyecek maddelerinin kabzedilmeden önce satılması konusunda da dikkate almış ve böyle bir tasarrufu yasaklamıştır.[1176] Keza altın alacağının gümüşten tahsili ya da aksi durumlarda dikkate almış ve, behemehal akit meclisinde bedellerin kabzediimiş olması şartıyla ancak bunun caiz olacağını beyan etmiştir. [1177]
ii. Akitte bir tarafta nakit, öbür tarafta da yiyecek maddesi ya da başka bir şey bulunduğunda; nakdin öncelikli olarak teslimi gerekir. Çünkü nakit, semen olma özelliğinin bir gereği olarak karşı taraftaki şeye talip olunduğunu gösterir bir araçtır. Her iki tarafın da yiyecek maddesi ya da nakit olması halinde ise, bunlardan sadece birinin akit meclisinde teslimine hükmetmek tahakküm ve keyfîlik olur. Her iki tarafın da teslim edilmemesi halinde akit, yasak olan "beyu'l-kâlî bi'l-kâlî" olur. Hem taraflardan biri malı önce teslim etmeye yanaşmayabilir. Bu durumda adalet, her ikisinin de akit meclisinde bedelleri teslim etmelerine hükmederek anlaşmazlığı kökten kesip atmayı gerektirmiştir. [1178]

Ribevî Mallar:

Ribevî mallar olarak nakdin ve gıda maddelerinin tahsisi şunun için olmuştur:

i. Bunlar malların büyük çoğunluğunu oluşturur.
ii. Mübadelesi en çok olan mallardır.
iii. Bunlardan yararlanma, ancak harcayarak ve tüketerek olur.
Bu Özellikleri sebebiyle, tarafların bedelleri kabzetmeden önce ayrılmaları büyük zorluklar içerir ve çokça nizaya sebebiyet verir. Bu durumda muamelenin selameti için bunu yasaklamadan daha uygun bir şey olmayacaktır.
Bil ki: Bu gibi hükümler, insanların bir kazanç yolu olarak bu tür alım satım şekillerini itiyat etmelerini önlemek için konulur; yoksa insanların bu gibi bir tasarrufa hiç girmemelerini sağlamak amacı güdülmez. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.), Bilâl'e: "(Kalitesiz) hurmayı bir başka şeyle sat, sonra (almak istediğin hurmayı) onunla satın [1179] buyurmuştur.[1180]

Yasak Alış Veriş Türleri:

Alış veriş türlerinden bazılar, kumar anlamı içerir. Cahiliye döneminde insanlar, aralarında bu tür muamelelerde bulunmakta idiler. Rasûlulîah (s.a.) bunları yasakladı. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Müzâbene: Kişinin, ağaç üzerindeki yaş hurmayı, meselâ yüz farak kuru hurma karşılığında satmasıdır. [1181]

2. Muhâkale: Tarladaki ekini, meselâ yüz farak buğday karşılığında satmasıdır. [1182]

Rasûîullah (s.a.) bu konuda "ariyye"ye (ç. arâyâ) müsaade etmiştir. [1183] Bu, beş veskten daha az olmak kaydıyla ağaç üzerindeki yaş hurmanın tahmini olarak kuru hurma karşılığında satılmasıdır. [1184] Çünkü Sâri' bundan maksatlarının kumar olmadığını, bu yolla taze hurma yemek istediklerini görmüştür. Beş vesk, zekât nisabıdır ve bir evin meyve olarak yiyebileceği bir miktardır.

3. Miktarı meçhul olan hurma yığınını, ölçeği belli hurma karşılığında satma.[1185]
4. Mülâmese: Kişinin, elbiseyi dokunmak yoluyla satın alması; gördüğünde muhayyerlik hakkının olmamasıdır.
5. Münâbeze: Bakmaksızın malı atmanın satış sayılması şartıyla yapılır.

6. Atılan taşın hangi elbiseye isabet ederse onun alınmasıdır. [1186]
Bu tür satışlar, kumar anlamı içerir ve satış akdinin meşruiyet amacını tersine çevirir. Alış verişten maksat, ihtiyaç duyduğu şeyi düşünerek, bilinçli bir şekilde elde etmektir; şansa bırakmak değildir.
7. Kaporayı (urbûn) yasaklamıştır. Bu, bir kimsenin, satıcıya malı aldığında fiyatına mahsup edilmek, almadığı zaman ise satıcının olmak üzere bir meblağ vermesidir. Bunda da kumar manası vardır.
Rasûlullah'a (s.a.) kuru hurmanın, taze hurma karşılığında satın alınmasının hükmü soruldu. "Kuruduğu zaman, noksanlaşır mı?" diye sordu. "Evet," denince onu yasakladı. [1187]
Çünkü bu bir tür kumardır ve ribelfadl olma ihtimali içerir. Zira muteber olan, bir şeyin alacağı en son şekildir.

Üzerinde altın ve boncuk olan bir gerdanlığın nasıl satılacağı soruldu. "Altını ayrılmadan satılmaz." buyurdu. [1188]
Bu da bir tür kumardır ve ikisinden birinin aldanması ihtimali vardır. Bu durumda aldanan kimse, ya öfkesini içine atıp susacak ya da haksız yere davacı olacaktır. [1189]

Yasak (Haram Ve Mekruh) Alış Verişlerin Gerekçeleri:

Bil ki: Rasûlullah (s.a.) gönderildiğinde, Arapların çeşitli muameleleri, alış veriş türleri vardı. Allah Teâlâ, peygamberine bu muamelelerden bazılarının kötülüğünü, bazılarının da caizliğini vahyetti. Kerahiyet ve dolayısıyla yasak şu gerekçelere dayanmaktadır: [1190]

1. Kullanılması Günah Ya Da Günaha Sebep Olması;

Bir şeyin, âdeten masiyete sebebiyet verecek şekilde edinilmesi, yahut insanlarca ondan maksat olan kullanış şeklinin bir tür masiyet olması; içki, put, tambur... gibi. Bunların alım satımının ve edinilmesinin şer'î bir hüküm halinde konulması, bu günahların tervici, insanların onlara teşviki ve yönlendirilmesi anlamına gelir. Alım satımının, edinilmesinin haram kılınması ise bunu önler, insanların o haramları işlemelerine bir engel teşkil eder! Bu meyanda olmak üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah ve Rasûlü, içkinin, iaşenin, domuzun ve putların alım satımını haram kılmıştır.[1191]

"Şüphesiz Allah, bir şeyi haram kıldığı zaman, onun bedelini de haram kılar. [1192]
Yani bir şeyi kullanma yönü tekse, şarabın içmek, putun tapınılmak için edinilmesi gibi ve Allah Teâlâ da onu haram kılmışsa, bu durum, hikmet-i ilâhîde onun alım satımının da haram kılınmasını gerektirir. [1193]

Haram Yolla Kazanılan Mal Da Haramdır:

[1194]

Rasûlullah (s.a.), "Fahişenin ücreti, murdardır." buyurmuş ve ayrıca kâhinin ücretini, zurnacının kazancını yasaklamıştır
Günah olan bir yolla kazanılan mal haramdır ve ondan yararlanmak iki sebepten dolayı helâl olmaz:
i. Bu malın haram kılınması ve onunla faydalanmanın yasaklanması, o günahı işlemeyi önleyici bir rol oynar. Bu muamelenin meşru kılınması ise, fesâd yolunu açar ve insanları o günahı işlemeye teşvik eder.
ii. Bedel (semen), insanların idrak ve bilgilerinde satılan maldan doğar. Dolayısıyla Mele-i a'lâ'da bedelin, satılan mal imiş gibi teşbihi bir varlığı olur. Ücretin de, yapılan işmiş gibi bir varlığı bulunur. Satılan malın ya da yapılan işin murdarlığından, o teşbihi varlığa idrak ve bilgil erindeki murdarlıktan, murdarlık bulaşır ve sonuçta bu ilmî suretin, insanların nefisleri üzerinde büyük etkisi olur. [1195]

Masiyete Yardım Da Masiyettir:

Rasûlullah (s.a.}, içki (hamr) hakkında, onu sıkana, sıktıra-na, içene, taşıyana, kendisi için taşmana îânet etmiştir.[1196]

Masiyete yardımcı olmak, tervici için çalışmak, insanları teşvik etmek de masiyettir ve yeryüzünde bozgunculuktur. [1197]

2. Pis İşler Olması:

Murdar hayvanın, kanın, insan ve hayvan pisliğinin alım satımı gibi. Bu işleri yapmada aşağılanma vardır ve bu yüzden şeytanlara benzeme hasıl olur. Temizlik ve murdarlıkları terketmek, Rasûlullah'ın (s.a.) getirmiş olduğu genel esaslardan biridir. Meleklere benzeme ancak bu sayede mümkün olur ve Allah Teâlâ, temiz olanları sever.
Bu gibi pisliklere bulaşmamayı tümden yasaklama imkânı yoktur; zira bu kapının kapatılması büyük zorluklar doğurur. Bu durumda en azından bu gibi pisliklerle uğraşarak, onların ticaretini yaparak kazanç elde etme yoluna başvurmak yasaklanmalıdır.
Pislik manasında olan şeylerden biri de "rafes" denilen, hayvanların çiftleşmesi gibi hayayı mucip şeylerdir.
Bu gerekçeden dolayı Rasûlullah (s.a.), İaşenin satımını haram kılmış, hacamatçılığın bir kazanç yolu edinilmemesini emretmiş ve zaruret halinde de, "Bari onu devene yedir. [1198] buyurmuştur. Boğa çekilmesi karşılığında ücret alınmasını yasaklamıştır. [1199] Devenin döl için çekilmesinin yasaklığı da rivayet olunmuştur. Ücret şartı koşulmadan, gönüllü olarak verilen hediye yollu şeyin alınmasına ise ruhsat vermiştir. [1200]

3. Nizaya Sebep Olması:

Bunlar; bedellerdeki bilinmezlik yüzünden alıcı ve satıcı arasında bitip tükenme bilmeyen nizalara sebebiyet vermesi; yahut akdin, içinde başka bir akit içermesi, mebiyi görmeden rızanın gerçekleşme imkânı bulunmaması, buna rağmen akdin görme imkânı tanımaması, yahut da akdin davaya kalkışılacak bir şart içermesi gibi durumlardır.
Rasûlullah (s.a.) boğaların sulplerinde, dişi hayvanların rahimlerinde olan şeyi satmayı yasaklamıştır. Doğacak yavrunun yavrusunu satmayı, beyu'l-kâlî bi'l-kâlîyi[1201] yasaklamıştır. Bir akit içerisinde iki akdi yasaklamıştır. Bu, "peşin alırsa bine, veresiye alırsa iki bine" denilerek yapılan akittir. Çünkü bu durumda, akit esnasında ne olacağı taayyün etmemiştir. Bunu şu şekilde de izah etmişlerdir: "Bunu bana bine, yanında da şunu şuna satmak şartıyla sat!" Bu şartı ileri süren, daha sonra ona dayanarak davacı olabilir ve bu nizaya sebep olur. "Eğer satmak istersen, bana satacaksın" diye ileri sürülen bir şartla yapılan satış da bu türdendir. Hz. Ömer fr.a.), bu konuda şöyle demiştir: "Bir kimse lehine koşulmuş bir şart olduğunda, o sana helâl olmaz."
Rasûlullah (s.a.) istisnayı belli olmadıkça yasaklamıştır. [1202] Meselâ, "On ölçek buğday sattım birazı müstesna" denilerek yapılan satış gibi. Çünkü bunda, nizâya götürecek bilinmezlik vardır.
Her türlü bilinmezlik, akdi ifsad etmez. Çünkü birçok şey akit esnasında belirtilmez. Bunların en ince ayrıntılarına kadar beyan edilmesini şart koşmak zorluk olur. Ifsâd edici bilinmezlik, nizâya sebebiyet verecek özellikte olanlardır. [1203]

4. Akdin, Başka Bir Amaca Ulaşılması İçin Araç Kılınması:

Akitle, başka bir amaca ulaşmaya çalışmak da kerahet/yasak sebebi olmaktadır. [1204] Kişi, bu durumda perde arkasında gözettiği asıl amacına ulaşamadığı takdirde talep hakkı doğmaz, ondan bir türlü de vazgeçemez. Bu gibi tasarrufların, haksız husûmetlere sebebiyet vereceği açıktır. Hükme mesnet teşkil edecek bir şey de olmadığından, mahkeme yoluyla niza sona erdirilemez. Bu itibarla bu tür tasarrufların yasaklanması gerekir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Ne bey' ve selef, ne de bir bey' içerisinde iki şart caizdir.[1205]
Bey' ve selef, "Sana şunu, bana şu kadar borç vermen şartıyla sattım." demek suretiyle olur. İki şarttan maksat ise, bey akdinin normal şartları yanında, ayrıca akit dışı başka şartlar koşmaktır. "Bana, şunu hibe etmen, yahut benim için falancaya şefaatçilik etmen veya şayet satmaya ihtiyaç duyarsan sadece bana satman şartıyla" gibi şartlar ileri sürülerek yapılan satış akitleri gibi. Bu, bir akit içinde iki şart demektir. [1206]

5. Teslimin, Akdi Yapan Eliyle Olmaması:

Yasak sebeplerinden biri, teslim işinin satıcının elinde olmamasıdır; kişinin elinde olmayan bir malı satması gibi. [1207] Mebinin teslimi, müşteri lehine satıcı üzerine gereken bir haktır. Ancak mahkemeye intikâl ettirmek veye hüccet ikâme etmek, yahut koşuşturmak ve çeşitli çarelere başvurmak, yahut hakkın elde edilmesine, ölçülmesine gerek duymak gibi yollarla bulabileceği bir şeyi satması; mesele içinde mesele çıkmasına, aldanma ve hüsrana sebep olur. Hiç kimse yanında bulunmayan bir şeyi, aşırı bir çaba göstermeden bulabileceğinden emin olamaz. Müşteri aldığı şeyi hemen teslim almak ister, fakat satıcının yanında bulunmaz. Bu durumda satıcı, hakkını ifa etmek durumunda olan alıcısından hakkını vermesini ister, yahut sattığı şeyi ele geçirmek için dağa avlanmaya, yahut çarşıya satın almaya gider, yahut arkadaşından kendisine hibe etmesini ister... Bütün bunlar son derece şiddetli nizalara sebebiyet verecek şeylerdir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Yanında olmayan şeyi satma! [1208]

Rasûlullah (s.a.), "garar" satışını da yasaklamıştır. [1209] Garar, bilinmezlik[1210] demektir; varlığı kesin olarak bilinmeyen bir şeyin satımı gibi.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim bir yiyecek maddesi satın alırsa, onu tamamiyle teslim almadan önce satmasın.[1211]
Bu yasağın sadece yiyecek maddelerine mahsus olduğu söylenmiştir. Çünkü en çok ihtiyaç duyulan ve en çok alınıp satılan mallar bunlardır ve sadece tüketilmek suretiyle istifade edilir. Tam olarak teslim almadığı zaman, ola ki satıcı onda bazı tasarruflara kalkışmış olabilir ve o zaman mesele içinde mesele çıkar.
Diğer menkul şeyler hakkında geçerli olduğu da söylenmiştir. Çünkü menkul eşyanın, değişme, arızalanma ihtimali vardır. Bu durumda ise husûmet doğar. İbn Abbâs (r.a.): "Zannederim her şey yiyecek gibidir." demiştir[1212] İlleti dikkate aldığımızda bu görüş, kıyasa daha uygun gözükmektedir. [1213]

6. Akdin, Tabiî Âfetler Dikkate Alınmadan Yapılması;

Rasûlullah (s.a.), kendi zamanında münakaşalara sebebiyet veren bazı durumlara şahit olmuş, bu gibi durumlarda şayet akit yapılması halinde nizalann doğmasının tabiî olduğunu görmüş, bu yüzden de bazı yasaklamalara gitmiştir. Nitekim Zeyd b. Sâbit'in[1214] sözü bunu açıklamaktadır. O şöyle demiştir:
"İnsanlar, meyvelere isabet eden âfetler sebebiyle münakaşalarda bulunurlar ve satın alan, 'Meyveye âfet isabet etti, olgunlaşmadan döküldü, fesada gitti, koktu..." gibi itirazlarda bulunurdu. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.), meyveler olgunlaşmaya yüz tutmadan satılmasını yasakladı. [1215] Ancak meyvelerin hemen devşiril-mesinin şart koşulması hali bundan bir istisnadır.

Başaklar ağarmadıkça ve âfetten kurtulmadıkça satılmasını da yasaklamıştır. [1216]
Tabiî âfetlerle ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

"Ne dersin? Allah Teâlâ, meyve vermese biriniz kardeşinin malını ne karşılığında almış olacak?[1217]
Yani bunun bir garar içerdiğini, çünkü helak olma ihtimalinin çok büyük olduğunu açıklamıştır. Helak olması halinde müşterinin parayı vermesi gerekecek, fakat ortada mal olmayacaktır. Oysa ki akdin, bu tür bilinmezliklere tahammülü yoktur.
"Bey'u's-sinîn[1218]de böyledir. Bu, belli bir ağacın meyvesini bir sene ya da daha fazla süre boyunca satmaktır. [1219]

7. Şehir Ve Pazar Düzeninin Bozulmasına Sebep Olması:

Akdin, şehirdeki pazar düzeninin bozulmasına, başka insanların zarar görmesine sebep olması. Bu durumda bu gibi satış türlerinin üstüne gidilmesi ve engellenmesi gerekir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Alış veriş için pazara gelen kervanı karşılamayın! Birbirinizin satışı üzerine satış yapmayın! Kişi, kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmasın! Pazarlık kızıştırmayın! Şehirli, bedevi namına satış yapmasın! [1220]

Pazara Gelmeden Malın Kapatılması;

Pazara gelen kervanın karşılanması şöyle olur: Bir kervan pazara mal getirir, biri onu daha pazara girmeden, fiyatları öğrenmeden yolda iken karşılar ve malı, şehirdeki fiyatlardan daha ucuz bir fiyatla kapatır.
Bu hem satıcıya hem de halka zararlı olabilecek bir davranıştır. Satıcıya zararlıdır; çünkü eğer pazara inseydi belki de daha pahalıya satacaktı. Bu yüzden böyle kimselere, zarar ettiğini öğrendiği takdirde muhayyerlik hakkı tanınmıştır.
Halka da zararlıdır; çünkü bu ticarette bütün şehir halkının hakkı vardır. Şehircilik, ihtiyaç sahiplerinin bir sıraya konulmasını ve en muhtaçtan başlanılarak ihtiyaçların giderilmesini gerektirir. Eğer ihtiyaçta hepsi aynı düzeyde iseler, o zaman önceliği belirlemek için aralarında kur'a çekilir. Hal böyle iken, gelen malı tek bir kişinin kapatması bir tür zulümdür. Bununla birlikte şehir halkının yapacağımu hayyerlik hakkı gibi bir şey de

yoktur. Çünkü adam, onların öz mallarım ifsad etmiş değildir; sadece edineceklerini umdukları mala ulaşmalarını engellemiştir. [1221]

Başkasının Satışı Üzerine Satış:

Başkasının satışı arasına girerek satış yapmaya kalkışmak ticaretle uğraşan arkadaşlarına karşı çok kötü bir muameledir ve onlara zarar verir. Birinci satıcının hakkı ortaya çıkmış ve rızkını elde edebilmenin yolu kendisine açılmışken, diğerinin çıkıp onu îf-sad etmesi, hakkını elinden almaya kalkışması bir tür zulümdür.
Kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık da aynı şekildedir ve önceki müşterinin mutazarrır olmasına sebep olur.
Pek çok niza ve kin duygusunun temelinde bu iki tür davranış vardır.
Alıcı olmadığı halde, alıcıymış gibi davranıp pazarlık kızıştırmanın ve böylece fiyat artırmanın müşteriyi zarara sokacağı açıktır. [1222]

Şehirlinin Bedevi Namına Satışı:

Bu şöyle olur: Bedevî/köylü malını şehire getirir ve onu o günkü rayiç fiyattan satmak ister. Şehirli gelir ve ona: "Malını benim yanımda bırak, ben onu zaman içinde daha pahalıya satayım," der.
Bedevi daha ucuz fiyata satacak olsa ve böylece şehirliler bundan yararlansa, sonuç itibariyle bundan kendisi de yararlanmış olacaktır. Çünkü tüccarın yaptığı iş iki şekilde olur:
i. Bekleterek son derecede ihtiyacın arttığı bir ortamda pahalı bir fiyattan satmak. Bu durumda mal uzun süre elinde kalır ve dönmez.
ii. Az bir kârla satıp, hemen tüketip, arkasından yine mal getirip piyasaya sürmek, böylece sürümden kazanmak. Bu ikinci yol, hem tüccar için hem de şehir halkı için daha uygun olacaktır ve bereketi de boldur. [1223]

İhtikâr:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kim ihtikâr yaparsa, o günahkârdır. [1224]
"Pazara mal sürenin (câlib, ithalatçı) rızkı bol olur; ihtikârcı ise melundur. [1225]
Çünkü şehir halkının ihtiyacına rağmen malı, sırf pahalansın da yüksek fiyattan satsın diye karaborsada tutmak, piyasaya sürmemek onlara zarar veren bir tasarruftur ve bu şehir düzenini bozar. [1226]

8. Müşteriyi Aldatmaya Yönelik Olması:

Yasak sebeplerinden biri, malın müşteriye olduğu gibi göste-rilmeyip, kusurunun gizlenmesidir. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Sütlü gözükmesi için deve ve koyunu sağmayarak müşteriyi aldatmayın! Kim böyle bir hayvanı satın alırsa, onu sağdıktan sonra iki şey arasında muhayyerdir: Razı olursa tutar, razı olmazsa onu beraberinde bir sâ' hurma (bir rivayette "bir sâ' yiyecek, buğday değil" diye de gelmiştir) ile birlikte iade eder. [1227]
Hadiste geçen "tasriye" kelimesi, müşterinin sütlü sanmasını sağlamak için hayvanı birkaç gün sağmayarak sütünü memesinde toplamak demektir. Bu şekilde hileli bir satış, meclis ya da şart muhayyerliği olan akde benzer. Çünkü akit sanki, malın sütlü olması şartı üzerine kurulmuş gibidir. Dolayısıyla mesele, "el-Harâcu bi'd-damân= Cereme kime semere ona [1228] ilkesinin kapsamına girmez.
Sonra sağılan sütün tüketildikten sonra miktarının bilinmesi imkânsızdır. Özellikle de tarafların cimri davranmaları durumunda çözüm iyice zorlaşır. Bu gibi durumlarda, galip hali dikkate alarak nizayı Önleyecek orta bir sınır getirmek gerekir. Deve sütünde ağır bir koku olur, (çok ve) ucuz bulunur; koyun sütü lezzetli olur, (az ve) pahalı bulunur. Dolayısıyla ikisinin hükmü aynı olur. Bu durumda günlük yiyecek maddesi olan Hicaz'da hurma, bizim buralarda arpa ve mısırdan pirinç ve buğday değil, çünkü bunlar en kaliteli ve en pahalı gıda maddeleridir bir sâ' verilmesine hükmetmek taayyün eder.
Bu hadisle amel etme konusunda başarılı olamayan bazı kimseler kendilerinden bir kaide koyarak şöyle bir mazeret ileri sürmüşlerdir: "Fakih olmayan bir râvî tarafından rivayet edilen her hadis, eğer re'ye uygun düşmüyorsa, onunla amel edilmez." Bu kaide her ne kadar kendi içerisinde tartışmaya açık ise de, bu hadise zaten uymaz. Çünkü hadisi Buhârî, İbn Mes'ûd'dan (r.a.) da tahrîc etmiştir ki, İbn Mes'ûd'un fıkhı hakkında hiçbir diyecek yoktur. Hem bu takdir, şer'an belirlenmiş diğer miktarlar gibidir ve akıl, ondaki güzelliği bir ölçüde idrak edebilir. Özellikle bu miktarın belirlenmesindeki hikmeti ise, ancak ilimde rüsûh mertebesine ulaşmış kimselerin akılları kavrayabilir.
Rasûlullah (s.a.), içinde ıslaklık bulunan zahire yığını hakkında da şöyle buyurmuştur:
"Onu zahirenin üstüne koysaydın da insanlar görseydi ya! Aldatan bizden değildir. [1229]

9. Aslen Mubah Olan Bir Şeyin Satımına Kalkışılması:

Yasaklık gerekçelerinden biri de, aslında mubah olan ve herkesin istifadesine sunulmuş bulunan bir şeyin satımına kalkışıl-masıdır. Meselâ bir kaynak suya zorba birinin el koyup, satmaya kalkışması gibi, Bu, Allah'ın mülkünde haksız bir yolla tasarrufa girişmektir ve insanlara zararlı

olmaktadır. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.), otlak satımına vasıta olarak kullanılan suyun fazla kısmını satmayı yasaklamıştır. [1230]
Bu şöyle olur: Zorba biri kalkar ve bir su kaynağına ya da vadiye el koyar ve hiçbir kimsenin hayvanlarını orada ücretsiz suîamasına müsaade etmez. Bu, mubah olan ot/otlakm para karşılığında satılması anlamına gelir. Bu ise bâtıldır. Çünkü su ve ot/otlak herkes için mubahtır. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, ona, 'Bugün, fazl ü keremimi senin elinin emeği olmayan şeyi esirgediğin gibi senden esirgiyorum.' buyurur: [1231]
Şöyle de denilmiştir: İhtiyaç miktarından fazla olan suyu, içmek ve hayvanlarım sulamak isteyen kimseye satmak haramdır. Nitekim bu manada olmak üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Müslümanlar üç şeyde müşterektirler: Su, ot/otlak ve ateş.[1232]
Bence hadis, bu sayılanlardan mülk altında olanlarda yardımlaşma halinde olmanın müstehaplığını güçlü bir şekilde ifade eder. Mülk olmayanlarda ise hüküm zaten açıktır. [1233]

ALIŞ VERİŞLE İLGİLİ BAZI HÜKÜMLER

Ticarî Muamelelerde Hoşgörülü Davranmak:

Rasûlullah fs.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah, satarken, alırken, hakkını tahsil ederken müsamahalı davranan kula rahmetiyle muamele buyursun![1234]
Semahat, temel huylardan biridir. Nefsin tezkiye ve kemâli ancak onunla mümkündür; hatalarla kuşatılmaktan kurtulması bu haslete sahip olmasına bağlıdır. Öbür taraftan şehir düzeninin sağlanmasında da önemli yeri vardır. Halk arasındaki yardımlaşmanın mesnedini semahat vasfı oluşturur. Almak, satmak, borç tahsil etmek gibi muameleler, semahat vasfıyla ters düşebilecek bir mahiyet arzeder. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.) buna dikkat çekmiş ve bu gibi muamelelerde müsamahalı davranmanın müste-haplığını beyan buyurmuştur. [1235]

Alış Veriş Esnasında Yemin Etmek Mekruhtur:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: 'Yemin; malı bitirir, bereketi götürür. [1236]
Alış veriş esnasında çokça yemin etmek iki sebepten dolayı mekruhtur:
i. Karşıdaki insanların aldatılmasına sebep olur.
ii. Kalpte Allah Teâlâ'nın ismine saygı kalmaz.
Yalan yemin, malı bitirir; çünkü sürüm müşteriyi inandırmaya bağlıdır, yemin de bunu yapar; bereketi de götürür; çünkü bereket meleklerin hayır dualarına mazhar olmasına bağlıdır. Melekler ise, yaptığı kötü muamele sebebiyle ondan uzaklaşmışlar, hatta beddua eder olmuşlardır.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ey tüccar topluluğu! Şüphesiz alış veriş esnasında yersiz sözler, yalan eksik olmaz. Bu itibarla ona sadaka karıştırın.[1237]
Sadaka, işlenen günahlara keffâret olacak, nefsin taşkınlığı sebebiyle kaçırılan şeyleri bir tür telafi edecektir. [1238]

Altın Paraların, Gümüş Paralarla Mübadelesi:

Rasûlullah (s.a.), altın alacağının gümüşten, gümüş alacağının da altından tahsilinin, behemehal akit meclisinde o günün kurundan bedellerin kabzedilmiş olması şartıyla caiz olacağını beyan etmiştir. [1239]
Çünkü eğer aralarında akit sona ermez ve bir şey kalırsa, meselâ altının gümüşle bozulmasının sarrafların söyleyeceği orana bağlı olması, yahut tartma memurunun tartmasına bağlanması gibi o zaman tarafların itiraz etmeleri ve niza çıkarmaları mümkündür; dolayısıyla muamele şaibesiz olmaz. O yüzden, sarf muamelesinin akit meclisinde bitirilmesi şart koşulmuştur. [1240]

Satılan Ağaç Üzerindeki Meyveler;

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Herhangi bir hurmalığın ağaçlan aşılanma işlemi bittikten sonra satın alınırsa, o ağaçların meyvesi aşılama işlemini yapan satıcıya aittir; ancak müşterinin şart koşması hali hariç. [1241]
Çünkü bu işlem, ağacın üzerinde icra edilmiş fazladan bir iştir. Meyve bunun sonucu kendi mülkünde iken ortaya çıkmıştır. Bu haliyle meyve, kişinin evine koyduğu bir eşyaya benzer. Dolayısıyla onu, kendi hakkı olarak elde etmesi gerekir. Ancak akit esnasında aksi durum tasrih edilmişse o zaman durum başka olur. [1242]

Akitte Koşulan Şartlar:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın kitabında olmayan her şart, bâtıldır.[1243]

Hadisten murad, hakkında yasak olan ve Allah'ın hükmünde yeri olmayan şartlardır; yoksa mücerred Kur'ân'da bulunmayan şart demek değildir. [1244]

Velâ Hakkı Satılmaz:

Rasûlullah (s.a.), velâ hakkının satımını ve hibe edilmesini yasaklamıştır. Çünkü velâ, mevcut ve munzabıt bir mal değildir; sadece nesebe tâbi bir haktır. Nasıl ki nesep satılamazsa, velâ da satılamaz. [1245]

Nimet, Külfet Karşılığındadır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "el-Harâcu bi'd-damân- Cereme kime semere onadır. [1246] Niza, ancak semerenin, cereme karşılığında olmasına hükme-dilmesi halinde kalkar. Aldığı malı kusurlu olduğu için iade eden kimseden, bu esnada maldan yararlandığı şeyleri de iade etmesi istenecek olsa, tüketilen malın getirişinin ne kadar olduğunu belirlemek çok zor olacaktı. Rasûlullah (s.a.), bu kuralı koymak suretiyle doğabilecek nizaların önünü almıştır. Aynen cahiliye döneminde yapılan miras taksimlerini olduğu hal üzere ibka etmesi ve bu şekilde nizaların Önünü alması gibi. [1247]

Alış Veriş Sonunda Taraflar Arasında İhtilâf Çıkması:

Taraflar arasında ihtilâf çıkması halinde söz, satıcının sözüdür. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Taraflar arasında ihtilâf çıkar, mebî ellerinde mevcut olur, ellerinde bir beyyine de olmazsa; söz satıcının sözüdür, yahut herkes aldığını geri verir. [1248]

Nizânın bu şekilde sona erdirilmesi şunun içindir: İlke, bir şeyin kişinin mülkünden sahih bir akit ve karşılıklı rıza olmadan çıkmamasıdır. Arada tartışma bulunduğu zaman, ilkeye baş vurmak gerekir. Mebi, satıcının kesin malıdır ve halihazır elindedir yahut sıhhati kesinleşmemiş olan akitten Önce elinde idi. Bu gibi durumlarda söz, mal sahibinin sözüdür. Ancak alıcı da bu durumda muhayyerdir. Zira bey' akdi, karşılıklı rıza esasına dayanır. [1249]

Şufa (Onalım) Hakkı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şufa, taksim edilmemiş şeylerdedir. Sınırlar belli oldu,.yol ayrıldı mı artık şufa yoktur.[1250]

"Komşu, bitişiğindekine herkesten daha çok hak sahibidir. [1251]

Şufa hakkında asıl, komşu ve ortaklardan doğabilecek zararın kaldırılmasıdır.

Bence şufa iki türlüdür:

i. Mülk sahibinin, şufa hakkı bulunan kimseye malını arzet-mesi kendisi ile Allah Teâlâ arasında (diyaneten) vacip olan, onu başkalarına tercih etmesi gereken, fakat kazaen icbar edilemeyen şuf adır. Bu, ortak olmayan komşu hakkındadır.

ii. Kazaen de icbar edilen şufa. Bu, sadece ortak olan komşu için söz konusudur.

Bu izah, konuyla ilgili farklı hadislerin arasını da telif etmiş olur. [1252]

Ikâle[1253] Müstehaptır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, müslüman kardeşinin pişman olduğu bir akitten vazgeçerse, Allah Teâlâ da, kıyamet günü onun hatasını affeder. [1254]

Kişi yaptığı akitten dolayı pişman olabilir. Bu durumda karşısındakinin, onun zararını önlemek için o akitten vazgeçmesi müstehap olur. Bu vacip değildir; çünkü akit bağlayıcıdır, kişi kendi hür iradesiyle onun altına girmiştir, sonucuna katlanmak zorundadır. [1255]

Akitte İstisna:

Hadiste, Câbir'in (r.a.), devesini yolda iken Rasûlullah'a (s.a.) sattığı ve evine varıncaya kadar binmesini istisna ettiği bildirilir.[1256]

Bu hadis, tarafların bağışlar-olacağı, önemsiz addedecekleri konularda nizaya sebep olmayacak istisnaların caiz olduğunu gösterir. Çünkü yasağın

gerekçesi, istisnanın münakaşaya sebep olmasıdır. [1257]

Anne İle Yavrusu Arasını Ayırmak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim anne ile yavrusu arasını ayırırsa, Allah Teâlâ kıyamet gününde kendisi ile sevdikleri arasını ayırır. [1258]

Rasûlullah (s.a.), iki köle kardeşten birini satan Hz. Ali'ye, "Onu geri al!" buyurmuştur[1259]
Anne ile yavrusu arasını ayırmak, onları yalnızlığa iter, fer-yad ve figanlarına sebep olur. Kardeşlerin arasını ayırmak da aynıdır. Bu itibarla insanın bu gibi davranışlardan kaçınması gerekir. [1260]

Cuma Vakti Alış Veriş Yapmak:

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Cuma günü namaza çağrıldığında hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış verişi bırakın! [1261]
Yasak hükmü, imamın minbere çıktığı anda okunan ezana bağlıdır. Alış veriş ve benzeri tasarruflarla uğraşmak çoğu kez namazın terki, hutbe dinlemenin terki gibi sonuçlara sebebiyet verir Bu itibarla cuma (iç) ezam ile birlikte bu gibi tasarrufların yapılması yasaklanmıştır. [1262]

Narh Koyma: Fiyat Sınırlaması:

Hadiste belirtildiğine göre Rasûlullah (s.a.) zamanında fiyatlar yükselmişti. İnsanlar Rasûlullah'a (s.a.) başvurarak fiyatlara narh koymasını istemişlerdi. Rasûlullah (s.a.) bu isteğe şöyle cevap verdi:
"Fiyattan belirleyen; yükselten ve alçaltan, rızkı veren ancak Allah'tır. Ben, şüphesiz Allah Teâlâ'ya üzerimde hiçbir kimsenin hakkı olmadan kavuşmayı umuyorum.[1263]
Aslî hüküm; müşterilerle, mal sahibi satıcılar arasında dengeyi bulmak ve her iki tarafın da zarar görmemesini, zarar gö-receklerse her iki tarafın da eşit oranda görmesini sağlamaktır. Bu ise gayet zordur. Bu itibarla Kasûlullah (s.a.), bundan sakınmış ve müdahalesinin kendisinden sonra gelen yöneticiler tarafından bir sünnet edinileceğinden endişe etmiştir. Bununla birlikte satıcıların, herkesçe açık bir zulüm yaptıkları görülürse, o zaman durumun değiştirilmesi caizdir. Çünkü bu yeryüzünde bozgunculuktur; önlenmesi gerekir. [1264]

Borç İlişkilerinin Yazılması Ve Şahit Tutulması:

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman, onu yazın[1265]
Borçlanma, tartışma ve nizaya en çok sebebiyet veren bir muamele türüdür. İhtiyaç bulunduğu için ondan vazgeçme imkânı da yoktur. Bunun için Allah Teâlâ, borç ilişkilerinin yazılması ve üzerine şahit tutulması konusunda kesin emrini indirmiş; teminat olmak üzere rehin ve kefalet müessesesini meşru kılmış; şehâdette bulunmayıp, olayı saklamanın günahım açıklamış, kitabet (noterlik) ve şahitlik görevini sosyal içerikli yükümlülüklerden kılmıştır. [1266]

Selem Akdi:

Rasûlullah (s.a.) Medine'ye geldiği zaman, insanlar meyve konusunda bir, iki, üç,,, sene gibi sürelerle selem muamelesinde bulunuyorlardı. Bunun üzerine Rasülullah (s.a.) şöyle buyurdu:

"Her kim, bir şey konusunda selem akdi yapacaksa, belli ölçüde, belli tartıda, belli bir müddete kadar yapsın![1267]
Bu kayıtlar, mümkün mertebe nizanın önünü almak içindir. Aşırılığa kaçmaksızın, bir şeyi belirleyecek diğer evsaflar da hadiste zikredilen kayıtlara kıyas edilmiştir.
Karz (borç verme), işin başı itibariyle teberru gibidir. Ayrıca iare manası da taşır. Bu yüzden nesîe (ödenmesi sonraki bir tarihte olmasına rağmen) caiz olmuş, ancak Ödemede fazlalık haram sayılmıştır. [1268]

Rehin:

Rehin, teminat esasına dayanır. Bu ise rehinin kabzı ile olur. Bu yüzden rehinde kabz şartı aranır.

Bence, "Rehin, rehini veren sahibine karşı kapatılamaz; getirişi de götürüşü de ona aittir. [1269] hadisiyle, [1270]"Binek, eğer rehinse nafakası karşılığında sırtına binilir; sağmal hayvanın sütü, eğer rehinse bakımı karşılığında içilir; bakım masrafı binen ve içen üzerinedir. [1271] hadisi

arasında farklılık yoktur. Çünkü birinci hadis, rehin ile ilgili olarak yapılacak asıl görevi belirtmektedir. Yani borçlu borcunu öder ve rehini kurtarır, ödeyememesi halinde ise hemen alacaklının olmaz. [1272] Ancak rehin veren kimse, rehinin bakım masraflarını karşılamaya yanaşmaz ve helâkından da korkulursa, rehini elinde bulunduran onun bakımını üstlenmiş ise, o takdirde örfen âdil görülecek şekilde rehinden yararlanabilir. [1273]

Ölçü Ve Tartıda Hile:

Rasûlullah (s.a.), ölçü ve tartı işleriyle uğraşanlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Siz öyle iki şeyi üstlenmiş bulunuyorsunuz ki, sizden önceki ümmetler bu ikisi yüzünden helak olmuşlardır. [1274]
Ölçü ve tartıda hile yapmak, hiyanet ve kötü bir muamele olması hasebiyle haram kılınmıştır. Mutaffifın sûresinde Allah Teâlâ, bu işi âdet edinen Hz. Şuayb'ın (s.a.) kavminden bahsetmiş ve şöyle buyurmuştur:

"İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun![1275]

İflâs Ve Aynî Hak:

Rasûhıllah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir adam iflâs eder, alacaklı olan da malını aynen onun yanında bulursa, o malda diğer alacaklılardan daha çok hak sahibidir. [1276]
Çünkü aslında o mal kendi malıydı ve hiç kimsenin hakkı yoktu. Sonra tuttu ve onu sattı. Satarken de elinden çıkmasına karşı parasını alacağını düşünüyordu ve bunun için satmaya razı olmuştu. Satış, semenin ödenmesi şartıyla yapılır. Ödemeyince, mebi aynen elinde olduğu sürece satıcının akdi bozma hakkı vardır. Mebînin aynen bulunmaması ya da elden çıkması halinde ise, satıcının onu geri alma imkânı kalmaz ve onun alacağı da artık diğer alacaklılarınki gibi işlem görür. [1277]

Borçluya Kolaylık Göstermek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her kimi, Allah'ın kıyamet gününün dehşetinden kurtarması memnun ederse, dardakine nefes aldırsın, yahut alacağını ona bağışlasın!" [1278]
Bu hadis, semâhatli olmaya çağırmaktadır. Semahat ise daha Önce zikrettiğimiz gibi, dünya ve âhirette fayda veren, mutlu olmayı sağlayan dört temel hasletten biridir. [1279]

Borcun Ödenmemesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Varlıklı kimsenin borcunu sürüncemede bırakması zulümdür. Biriniz bir zengine havale olunursa, havaleyi kabul etsin![1280]
Bu emir, müstehaplık ifade eder; çünkü o nizamn sona ermesini sağlar.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Varlıklı kimsenin temerrüdü, şerefine dokunulmasını ve cezalandırılmasını helâl kılar.[1281]
Şerefine dokunma ve cezalandırma; kendisine ağır söz söyleme, hapsetme ve şayet başka malı yoksa elindekini satmaya icbar etme şeklinde olur. [1282]

Sulh Caizdir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Müslümanlar arasında sulh caizdir; ancak helâli haram kılan, haramı helâl kılan sulh hariç. Müslümanlar, koştukları şartlar üzeredirler; ancak helâli haram kılan, haramı helâl kılan şart hariç. [1283]

İbn Ebî Hadred olayında[1284] da olduğu gibi, borcun bir parçasından vazgeçmek de sulh kapsamına girer.

Bu hadis, muamelâtla ilgili genel esaslardan birini teşkil eder. [1285]

TEBERRU (BAĞIŞ) VEYARDIMLAŞMA
I- TEBERRU

TEBERRU ÇEŞİTLERİ:

Bağış türünden tasarrufla^ çeşitli kısımlara ayrılır: [1286]

1. Sadaka:

Eğer teberru, Allah Teâlâ'nm rızası kastedilerek yapılıyorsa, sadakadır. Bu takdirde bizzat Allah Teâlâ tarafından belirlenen yerlere verilir:
"Şüphesiz ki sadakalar ancak fakirlere, yoksullara... aittir."[1287]

2. Hediye:

Teberruda verilen kimsenin hatırı kastediliyorsa hediye olur. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kime bir hediye verilirse, ona karşılık versin. Eğer verecek bir karşılık bulamazsa ona övgüde bulunsun. Çünkü kim övgüde bulunursa teşekkür etmiş olur. Kim de gizlerse, nankörlük etmiş olur. Kendisine verilmeyen bir şeyle, böbürlenmeye çalışan, sahte iki elbise giyinen[1288]gibidir. [1289]

Hediye Kaynaşmayı Sağlar:

Hediyeden maksat, insanlar arasında ülfet, muhabbet ve kaynaşmanın sağlanmasıdır. Bu ise, ancak hediyeye karşılık verilmesi sayesinde gerçekleşir. Çünkü hediye, hediye edilen kimseye, hediye edeni sevdirir; aksi olmaz. Hem veren el, alan elden üstündür. Veren kimsenin, alan kimseye üstünlüğü vardır.
Karşılık vermeden âciz olması halinde ona teşekkür eder ve kendisine olan iyiliğini açıklar. Övgü, onun kendisine olan iyiliğini kabullenmenin ve sevgisini kalpte saklamanın ilk işaretidir; karşılıklı sevgi doğurmada hediyenin etkisi gibi etki yapar.
Kim de gizlerse, hediyeden beklenen amaca ters hareket etmiş olur; ülfet, muhabbet ve kaynaşma maslahatına ters düşen, hakkını görmemezlikten gelen bir tavır sergilemiş olur.
Aslında olmayan bir şeyi varmış gibi göstermeye kalkışmak yalandır. Rasûlullah'm (s.a.), "sahte iki elbise giyinen gibidir." sözünden maksat, yalandan üstüne bir ridâ, altına da izâr giyen, böylece bütün bedeni yalanla kaplanılan adam gibi olur demektir. [1290]

Yapılan İyiliğe Teşekkür Etmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kime bir iyilik yapılır da, 'Cezâkellâhu hayran = Allah, seni hayırla ödüllendirsin!' diye karşılık verirse, övgüde gerekeni yapmış olur.[1291]
Rasûlullah'm (s.a.}, karşılık olarak söylenecek sözü bu şekilde belirlemesinin sebebi şudur: Bu gibi yerlerde fazla lakırtı etme, övgüde aşırılık ve ısrar; daha azı da, hakkı gizleme ve görmeme olur. Müslümanların birbirlerine verecekleri karşılıklarda en güzel söz, âhireti hatırlatıcı, işleri Allah'a ısmarlayıcı unsurlar içeren sözlerdir. Bu söz de, bu unsurları taşıması ve maksadı ifa etmesi bakımından teşekküre elverişli görülmüştür. [1292]

Hediye, Kini Giderir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Hediyeleşin; çünkü hediye kinleri giderir." Bir rivayette de, "Göğüsteki kin ve öfkeyi giderir. [1293] buyurmuştur.
Hediye az da olsa, hediye verilen kimseye saygı duyulduğunu, onun dikkate alındığını, onun sevildiğini, ona karşı bir arzu duyulduğunu ifade eder. "Sakın bir komşu kadın, bir koyun paçasıyla
da olsa, komşu kadına hediye vermeyi hor görmesin. [1294] hadisi, işte bu manaya işaret eder. Bu yüzden hediye, kin ve düşmanlık duygularının giderilmesi için uygun bir yol olmuştur. Şehirde ve mahallede tam bir kaynaşmanın sağlanması, hediyeleşmeyi gerekli kılar. [1295]

Çiçek Hediye Etmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kime bir reyhan (güzel koku) sunulursa, onu geri çevirmesin; çünkü o minneti az, kokusu güzel bir hediyedir. [1296]Reyhan ve benzeri şeylerin hediye edilmesi halinde geri çevirmenin mekruh olması; külfetinin az olması, insanların kendi aralarında bu yolla hediyeleşir olmaları yüzündendir. Böyle bir hediyenin kabulünde, fazla bir minnet olmaz; hediye etmesi de fazla bir külfet getirmez. Bu yolla hediyeleşmek, insanlar arasındaki ülfet ve muhabbeti artırır. Reddi ise araların açılmasına, kin ve düşmanlık beslenmesine sebep olur. [1297]

Hibeden Dönme:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Hibesinden dönen, kusmuğuna dönüp onu yiyen köpek gibidir. Bize böyle bir şey yakışmaz. [1298]

Hibeden dönmenin mekruhluğu şundandır: Malından hibe etmek üzere ayırmış olduğu şeyi hibe etmekten vazgeçmenin sebebi ya cimriliktir, ya ona karşı öfkedir, ya da ona zarar verme arzusudur. Bütün bunlar, kötü huylardır; dolayısıyla onlardan kurtulmak gerekir.

Hibe yapıldıktan sonra onun bozulması, kin ve düşmanlığa sebep olur. Baştan hiç vermemek ise öyle değildir. Rasûlullah (s.a.), malından hediye vermek üzere ayırdığı bir şeyi vermekten vazgeçip, hibesine tekrar dönen kimseyi, kustuğunu yeniden yiyen köpeğe benzetmiştir. Böylece hibeden dönmenin ne manaya geldiğini çok açık ve net bir şekilde onlara göstermek istemiş, bu halin çirkinliğini son derece üstün bir üslupla açıklamıştır. Ancak hibeden dönülmesi, bir münakaşanın kalkmasına sebep olacaksa babanın bir oğlunu kayırarak hibede bulunması gibi o zaman dönmek caiz olacaktır. Nitekim Rasûhıllah (s.a.) buna hadislerinde işaret etmiştir.[1299]

Çocuklar Arasında Ayırım Yapmak:

Rasûlullah (s.a.), çocuklarından birine, diğerlerine vermediği hediyede bulunmak isteyen bir kimseye şöyle buyurmuştur:

"Onların hepsinin sana aynı şekilde iyi davranmalarını ister misin?" Adam, "Evet," deyince Rasûlullah (s.a.), ona:

"Öyle ise hayır!" buyurmuştur. [1300]

Çocuklar arasında ayırım yapıp, bazılarına hibede bulunup, bazılarına vermemenin mekruh olması şundandır: Bu, çocuklar arasında kin, babaya karşı da düşmanlık doğurur. Rasûlullah (s.a.), çocuklar arasında ayırım yapmanın, ihmal edilen çocuğun kayırılan çocuğa karşı kin ve düşmanlık beslemesine sebep olacagına, onun bunu unutmayacağına ve babasına karşı iyi davranmaması sonucunu doğuracağına işaret buyurmuştur. Böyle bir sonuç ise, ev düzeninin bozulması demektir. [1301]

3. Vasiyet:

Teberru, ölüme bağlı ise vasiyet adını alır.

Vasiyet sünnettir. Çünkü insanoğlu mülke karşı haristir ve cimri davranır. Ölüm sebebiyle ondan müstağni olma anı yaklaştığında, hiç olmazsa o anda ihmal gösterdiği bazı şeyleri telafi etmek, yardım etmesi gereken bazı kimselere yardımcı olmak ister. [1302]

Üçte birden fazla vasiyet edilmez:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Üçte birini vasiyette bulun; aslında üçte bir de çoktur. [1303]

Kişinin ölümüyle birlikte mal varlığı, mirasçılarına intikâl eder. Bu Arap-Acem bütün insanlarca böyledir ve fıtratın bir parçası ve sayılamayacak kadar çok maslahat için gerekli bir şey kabul edilir. Kişi hastalanıp da Ölüme yaklaştığı zaman, mirasçılar için haklarına ulaşma yolu açılmış olur. Hal böyle iken, onların beklentilerinin boşa çıkarılması, haklarının yenmesi ve onlara karşı ihmal gösterilmesi anlamına gelir.

Sonra hikmet, kişinin malını kendisinden sonra, hayatında iken kendisine en yakın olan, her zaman için kendi yanında yer alan, ona en çok yardımcı ve destek olan kimsenin almasını gerektirir. Bu konuda baba ve oğulun ve diğer yakınların yerini hiç kimse tutamaz. Bu manayı ifade etmek üzere Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Allah'ın kitabına göre rahim sahipleri (akrabalar) birbirlerine (varis olmaya) daha yakındırlar.[1304]

Bununla birlikte çoğu kez, başkalarına yardımcı olmayı gerektiren durumlar olur. Kimi zaman özel durumlar mirasçıların dışında başkalarının tercihini gerektirir. Bu durumda mutlaka bir sınır konularak bu gibi durumların da dikkate alınması ve bu tür yardımların sağlanması gerekir. Bu sınır üçte birdir. Çünkü böyle bir durumda mirasçıların tercih edilmesi gereklidir. Bu da, terekenin yarıdan daha fazla kısmının onlara ayrılmasıyla olur. İşte bu ilkeden hareketle Rasûlullah (s.a.) üçte ikiyi mirasçıların mahfuz hakkı olarak belirlemiş, geriye kalan üçte biri de vasiyet yoluyla başkalarına tahsis imkânı tanımıştır. [1305]

Varise, Vasiyet Yoktur:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah Teâlâ, her hak sahibine hakkını vermiştir; dolayısıyla varise vasiyet yoktur. [1306]

Cahiliye döneminde insanlar, vasiyet yoluyla birbirlerine zarar veriyorlar, ilâhî hikmetin gereğine aldırmıyorlardı. Kimi, hakkı ve yardımı gerekli olanı terkediyor ve kendi güdük aklıyla daha uzakta olanı tercih ediyordu. Bu kapının kapatılması gerekiyordu. Keza bu yapılırken, şahısların özel halleri değil de genel olarak herkese nisbetle söz konusu olan yakınlıkların dikkate alınması gerekiyordu. İşte bu sebeple miras hükümleri, nizaları kesmek, kin ve düşmanlık duygularının beslenmesinin önünü almak için kesin bir şekilde yer edince, bu nizamın bozulmaması için varise ayrıca vasiyet edilmemesi hükmünün de konulması gerekti. Çünkü varise vasiyet, miras alanında belirlenmiş olan oranları bozar ve genel amaca ters düşer. [1307]

Vasiyetin Hazır Bulundurulması Müstehaptır:

Rasûluilah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Vasiyet etmek istediği bir şeyi bulunup da üzerinden bir gece geçen müslümanın hakkı, ancak vasiyetinin yanında yazılı bulunmasıdır. [1308]
Ansızın ölümün gelebilmesi, yahut beklenmedik bir kaza olması korkusuyla vasiyetin her an için hazır olması müstehap kılınmıştır. Aksi takdirde kişinin, Ölüm anında yerine getirilmesini istediği son arzusu gerçekleştirilemez; hasret ve nedamet üzere gider. [1309]

4. Umrâ:

Rasûluilah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Herhangi bir kimseye ve çocuklarına ömürlük bir mülk verilirse, o mülk verilen kimsenin olur; verene dönmez. Çünkü o, öyle bir şey vermiştir ki, onda miraslar cari olmuştur. [1310]
Rasûluilah (s.a.) zamanında, ardı arkası kesilmeyen münakaşalar olurdu. Bunlara bir son verilmesi, RasûluIlah'ın (s.a.) gönderiliş amaçlarından biri oluyordu. Bunlar ribâ, kan davaları... gibi şeylerdi. Bazı insanlar, başkalarına umrâ yoluyla mülk vermişler, sonra ölüp hayattan çekilmişler ve arkalarından yeni nesiller gelmişti. Bunlar ne yapacaklarını bilememişler ve aralarında münakaşalar doğmuştu. Bunun üzerine Rasûluilah (s.a.}, açıklamada bulunarak, eğer hibede bulunan kimse "Sana ve çocuklarına" demişse, bunun bir hibe olduğunu, çünkü gerçek bir hibeye ait Özelliklerle onu ifade etmiş olduğunu; eğer "yaşadığın sürece sana" diye kayıt koymuşsa, o zaman ümranın, ölümüne kadar kullanacağı bir iare olduğunu; çünkü hibe ile bağdaşmayacak bir kayıtlamada bulunduğunu belirtmiştir. [1311]

5. Vakıf:

Teberru çeşitlerinden biri de vakıftır. Cahiliye döneminde insanlar vakfı bilmezlerdi. [1312] Rasûluilah (s.a.), diğer sadaka türlerinde bulunmayan maslahatlar içermesi sebebiyle vakıf usûlünü ortaya koydu. Şöyle ki: İnsan, Allah yolunda pek çok mal harcayabilir, sonra tükenir. Muhtaç olan fakirlerin ise ihtiyacı bitmez ve onlar tekrar muhtaç olurlar. Arkadan gelen diğer yoksullar ise, mahrum kalırlar. Bu durumda hem yoksullar, hem de toplum için vakıf usûlünden daha güzel bir şey olamaz.
Vakıf, mülkün aslı mâlikin mülkünde kalmak şartıyla, gelirlerinin fakirlere, yolda kalmışlara... tahsis edilmesi ve böylece sürekli olarak onların ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan bir kurumdur. RasûluIlah'ın (s.a.), Hz. Ömer'e söylediği şu sözü vakfın esasını oluşturur:
"Dilersen eline geçirdiğin bu mülkün aslını hapseder, gelirlerini tasadduk edersin..."
Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.), Hayber'deki bu enfes mülkünü, aslı satılmamak, hibe edilmemek, varis olunmamak şartıyla yoksullara, akrabalara, kölelere, Allah yolunda olanlara, yolculara, misafirlere tasadduk etti. Mütevellisinin maruf ölçüde yemesinde, temlik şeklinde olmamak kaydıyla başkalarına yedirmesinde bir vebal olmayacağını belirtti. [1313]

II- YARDIMLAŞMA

Teberru gibi, yardımlaşmanın da çeşitli şekilleri vardır. [1314]

Yardımlaşma Türleri:

Yardımlaşma şekillerinden bazıları şunlardır:
1. Mudârebe: Sermaye birinden, onu ticarette çalıştırmak birinden olmak üzere kurulan bir ortaklık şeklidir. Kârı, aralarında anlaşacakları oranda paylaşırlar.
2. Mufâvada: İki kişinin, alıp sattıkları her şeyde ortak olmaları üzere kurdukları bir ortaklık şeklidir. Kâr aralarında ortaklaşadır ve ortaklardan her biri diğerinin hem kefili hem de vekilidir.
3. Inân: Muayyen bir mal üzere aynı şekilde ortaklık kurmaktır. Bunda ortaklardan her biri diğerinin vekilidir; fakat kefili değildir.
4. Şirket-i sanâv: Meselâ iki terzi ya da boyacının bir araya gelip, her birinin iş alması ve kazançlarının aralarında ortak olmasıdır.
5. Şirket-i vücûh: Sermayesi olmayan iki kişinin bir araya gelmesi ve kârı aralarında paylaşmak üzere kredilerini kullanarak alım satım yapmalarıdır.
6. Vekâlet: İki kişiden birinin, diğeri adına akitte bulunmasıdır.
7. Müsâkât: Ağaçlar birinden, bakımı diğerinden çıkacak meyveyi aralarında paylaşmak üzere kurulan ortaklıktır.
8. Müzâra'a; Toprak ve tohum birinden, ekip biçmek ve âletler diğerinden olmak üzere yapılan ortaklıktır.
9. Muhabere: Toprak birinden; tohum, araç gereç ve iş diğerinden veya iş birinden, başka her şey ise diğerinden olmak üzere yapılan ortaklıktır.
10. İcâre: Bunda bir bakıma kulluk (uşaklık) manası, bir bakıma da yardımlaşma manası vardır. Eğer icâreden amaç, bizzat menfaat (hizmet) ise, bunda mübadele tarafı ağır basar. Eğer amaç, hususiyle hizmeti gören kimse ise, o zaman yardımlaşma manası galip olur.
Bu akitler, Rasûlullah (s.a.) gelmeden önce insanlar arasında uygulanagelmekte idi. Bunlar, genelde nizâya sebep olacak unsurlar içermemektedir. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.) bunları yasaklamamıştır. Bu akitler, aslî ibâha hükmü üzere bırakılmıştır ve -Ra-sûlullah'ın (s.a.) Müslümanlar, [1315]

koştukları şartlar üzeredirler; ancak helâli haram kılan, haramı helâl kılan şart hariç. huy ruğunun kapsamına dahildir.

Râvîler, Râfi' b. Hadîc hadisi[1316] hakkında aşırı ihtilâfa düşmüşlerdir. Tabiînin ileri gelenleri, müzâra'a akdi yaparlardı. Hayber fethedilince, hurma bahçelerinin onlara bırakılıp çıkan ürünün yarısını vermeleri üzere anlaşılması da toprak kirasının caizliğine delâlet eder. Müzâra'anm yasakhğını bildiren hadisler, arazinin sulak yerlerinden yahut belli bir yerinden çıkacak ürün karşılığında yapılması haline hamledilir. Nitekim Rafı' bunu kendisi de ifade etmiştir. Veya yasak, tenzihidir ve yardımlaşmanın teşviki mahiyetindedir. İbn Abbâs'ın (r.a.) sözü de bunu belirtir. Yahut, bu muamele yüzünden çokça münakaşa eder olmaları sebebiyle o zamana has bir maslahata matuftur. Zeyd'in (r.a.) sözü de bunu ifade etmektedir. [1317]

Allah'u a'lem! [1318]

FERÂİZ: MİRAS HUKUKU

Bil ki: Hikmet, aynı mahallede yaşayan insanlar arasında yardımlaşmanın, dayanışmanın bir usul olmasını; her bir ferdin, diğerinin zarar ve yararını, kendi zarar ve yararı gibi görmesini gerektirir. Bunun gerçekleştirilmesi İse ancak cibillî olan ve sonradan peydahlanan sebeplerle teyit edilen bir şeyle olabilir. Ayrıca bunun bütün insanlık tarihinde tevarüs olunan bir yol olduğunu vurgulamak da gerekir.
Cibillî unsur, baba ile oğul arasında bulunan yakınlık, kardeşlik ve diğer sevgi bağlarıdır.
Sonradan peydahlanan sebepler; kaynaşma, ziyaret, hedıye-leşme ve yardımlaşmadır. Bunlardan her biri, kişilerin birbirileri-ni sevmesini sağlar. Kötü ve zor durumlarda birbirlerine yardım etme ve dayanışma içinde olmaya iter.
Bunun tevarüs olunagelen bir yol olduğuna gelince, tarih boyunca bütün şeriatlar, sılayırahmin vacip olduğunu beyan etmiş ve bu konuda ihmal gösterenleri kınamıştır.
Sonra insanlardan bir kısım, sakat fikirler peşine düşer ve akrabalık ilişkilerini gerektiği şekilde gözetmez, bunun gerekli bir görev olduğunu düşünmez. Bu durum, sılayırahimle ilgili bazı görevlerin gönüllü olsalar da olmasalar da insanlara vacip kılınmasını, onların isteklerine bırakılmamasını gerektirir. Bunlar hastanın gerekli hizmetlerinin görülmesi, esirlerin kurtarılması, âkile olarak diyet ödemesine katıhnması, sahip olduğu yakın akrabadan olan kölelerin âzâd edilmesi vb. gibi hükümlerdir.

Bu konuda önemli bir hak, kişinin ölüm haline girmesiyle artık müstağni hale geldiği mal varlığının durumuyla ilgilidir. Bu durumda, malının ev halkı arasında yardımlaşmayı gerektirici şekilde faydalı bir yolda harcanması ya da malının kendisinden sonra akrabalarına sarfedilmesi gerekir. [1319]

Ölünün Mallarına En Lâyık Olan, Yakınlarıdır:

Bil ki: Ferâiz konusunda ilke şudur: Arap-Acem bütün insanlar, Ölünün mallan üzerinde en çok hak sahibi olanların, onun akraba ve yakınları olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak bundan sonrasında aralarında ihtilâf söz konusu olmuştur.
Cahiliye döneminde insanlar, sadece erkekleri mirasçı kılarlar, kadınlara ise mirastan bir pay vermezlerdi. Çünkü kabilenin işlerini onlar düzene koyarlar, güvenliğini onlar sağlarlardı. Bu durumda, bir bedel ödenmeden intikâl eden miras mallarına erkekler daha lâyıktı. [1320]

Mirasla İlgili İlk Düzenlemeler;

Rasûlullah'a (s.a.) miras konusuyla ilgili olarak inen ilk düzenlemeler, herhangi bir tayin ve sınırlama olmaksızın, akrabalara vasiyette bulunmanın vacipliği idi.
İnsanların durumları farklı farklıdır. Kimi vardır ki, iki kardeşinden sadece biri kendisine yardım eder; diğeri etmez. Kimi vardır kendisine babası yardım eder... Bu kıyasa göre maslahat, işin insanların kendi takdirlerine bırakılmasını gerektiriyordu. Herkes, kendi görüşünce, kendi yararına olacak düzenlemelere gidecekti. Sonra şayet vasiyet eden tarafından bir zulüm ya da haksızlık yapıldığı ortaya çıkarsa, kadılar devreye girerek bu zulüm ve haksızlığı giderebilecek, vasiyetini değiştirip, düzelteceklerdi.
Hüküm, bir müddet bu minval üzere devam etti. [1321]

Miras Âyetinin İnmesi:

Sonra İslâm evrensel bir yapı kazanıp hilâfet-i kübrâ ile igili hükümler inmeye başlayıp, yeryüzünün doğusu ve batısı Rasûlul-lah'ın (s.a.) hükmü altına girince, peygamberlik nurları dünyanın dört bir yanına yayılınca maslahat; bu işi ne ölenlerin insafına, ne de arkalarından kadıların takdirine bırakmanın doğru olmayacağını ortaya koydu. Aksine hükmün, Allah Teâlâ'nın ilm-i ezelîsinde bildiği, Arap-Acem bütün insanların tabiî bir şeymiş gibi kabul ettikleri galip telakkilerine bağlanması gerekiyordu. Tabiî bu konuda da muhalif düşünenler olabilirdi; ancak onların muhalefeti, genel yaratılış kurallarının aksine doğuştan kulaksız, bu-runsuz olarak yavrulayan hayvanlar gibi şâz ve nadir bir haldir ve dikkate alınmaz.
Allah Teâlâ, bu manayı şu âyette ifade buyurmuştur:

"Onlardan hangisinin size fayda bakımından daha yakın olduğunu siz bilemezsiniz.[1322]

Miras Hukukuyla İlgili Esaslar:

Miras ahkâmıyla ilgili meseleler, bazı genel esaslara dayanır. Bunlar şunlardır: [1323]

1. Mirasta İtibar Akrabalığadır:

Bu konuda muteber olan tabiî olan birliktelik, yardımlaşma ve sevgidir. Bunlar cibillî bir mahiyet arzeder; sonradan peydahlanmış birliktelikler gibi değildir. Sonradan olan beraberlikler, munzabıt olmaz. Dolayısıyla bu özellikte olan şeyler üzerine küllî kanunların bina edilmesi mümkün değildir. "Allah'ın kitabına göre rahim sahipleri (akrabalar) birbirlerine (varis olmaya) daha yakındırlar. [1324] âyeti bu manayı ifade etmektedir.
Bu esastan hareketle miras hakkı, sadece rahim sahibi akrabalara tanınmıştır. Bunun tek istisnası eşlerdir. Eşler, rahim sahiplerine şu gerekçelerden dolayı katılmışlar ve onlar gibi mirasçı kılınmışlardır:
i. Ev idaresi konusunda aralarında yardımlaşma vardır. Her biri, diğerinin kâr ve zararını, kendi kâr ve zararı olarak görür.
ii. Koca, karısının nafakasını karşılar ve malım ona emanet eder, elinde olan şeyleri ona güvenir. Bunun sonucunda koca, hanımının geride bıraktığı malın hepsinin ya da bir kısmının gerçekte kendisinin olduğunu düşünür. Bu sonu gelmez bir münakaşa zemini demektir. İşte şeriat bu derdi, kocaya terekenin dörtte birini, ya da yarısını vermek suretiyle kökünden kesip atmıştır. Böylece bu miktar, kalbini hoşnut edecek ve husumetini kıracaktır.
iii. Zevce, kocasından çocuklar doğurmuş olabilir. Bu çocuklar hiç şüphe yok ki babalarının nesebinden ve onun kabilesinden-dir, onun ait olduğu yere ait olur. İnsanın annesiyle olan irtibatı hiçbir zaman kopmaz. İşte bu yönden zevce de, kabile ile irtibatı hiçbir zaman kesilmeyen rahim sahibi akrabalar arasına katılır ve onlar mesabesinde sayılır.
iv. Kocanın ölümünden sonra zevcenin, kocanın evinde iddet beklemesi gerekir. Elbette ki bunda sayılamayacak kadar çok fayda vardır. Bu halde iken kadının geçimini üstlenecek kocanın kabilesinden bir kimse bulunmaz. Bu durumda kadının maişetinin, kocanın malından karşılanması gerekecektir. Bu, belli bir miktar ile belirlenemez. Çünkü kocanın ne kadar bıraktığı bilinmez. Bu durumda onun hakkının, sekizde bir veya dörtte bir gibi şayi bir hisse kılınması taayyün eder. [1325]

2. Akrabalık İki Kısımdır:

i. Hasepte, nesepte, mevkide beraberlik sağlayan, aynı kabileden olmayı ve aynı mertebede bulunmayı gerektiren akrabalık.
ii. Hasepte, nesepte aynı mertebede beraber olmayı gerektirmeyen, ancak sevgi ve şefkat bağı ile bağlı olunan ve miras işi şayet ölünün kendi takdirine bırakılacak olsaydı asla ihmal etmeyecek olduğu akrabalık.
Bunlardan birinci türden olanların, ikincisi üzerine tafdili gerekir. Çünkü Arap-Acem bütün insanlar, bir adamın mevkiinin ve servetinin elinden çıkıp başka bir kavme geçmesini zulüm ve haksızlık görürler ve bunu bir türlü hazmedemezler. Buna karşılık kişinin mevkii ve malının, kendisinden sonra kendi kabilesinden onun yerini alacak birine verilmesi halinde bunu adaletin gereği görürler ve rıza gösterirler. Bu, insanların yaratılışlarında mevcut bulunan cibillî bir özellik gibidir ve kalplerinde köklü bir şekilde yer eder. Ancak zamanımızda olduğu gibi nesepler birbirine karışır ve insanların yardımlaşma ve dayanışması neseple olmaktan çıkarsa o zaman bu bir istisna olabilir. İstisnalar ise dikkate alınmaz.
İkinci türden olan akrabaların haklarının ihmal edilmesi de caiz olmaz.
Bu esas gereği olarak, annenin mirastan payı, kızın ve kız-kardeşin payından daha az olmuştur. Oysa ki anneye iyilik etmek, onu gözetmek çok daha güçlü bir emirdir. Buna rağmen mirastan daha az almaktadır. Çünkü anne, oğlunun mensup olduğu kabileden değildir, onların hasep ve nesebine ortak değildir, onların bulunduğu mevki ve şerefte değildir. Onun yerini dolduran kimselerden de değildir. Meselâ oğul Hâşimî soyundan olabilir, annesi ise Habeşî olabilir; oğul Kureyşî olabilir, anne ise Arap olmayabilir. Oğul hilâfet hanedanından, anne ise hayat kadını olabilir.
Kız ile kızkardeşe gelince, bunlar kişinin kendi kabilesinden ve ailesindendir.
Annenin çocukları (anne bir kardeşler) da mirasçı olmaları halinde üçte birden fazlasını asla alamazlar.
Şöyle ki: Adam Kureyşli, anne bir kardeşi ise Temimli olur. Bu iki kabile arasında husumet olabilir ve bu durumda herkes, diğer kabileye karşı kendi kabilesine yardım eder. Dolayısıyla anne bir kardeşler ayrı ayrı saflarda yer alırlar. Bu durumda insanlar, anne bir kardeşin, öz kardeş gibi sayılmasını hakkaniyetli bulmazlar.
Rahim sahibi akrabalara katılan zevce de, miras payları arasından en azım (dörtte bir ya da sekizde bir) alır. Birden fazla olmaları halinde ise, bu payı kendi aralarında paylaşırlar; asla diğer mirasçıların payına uzanamazlar. Dikkat edilirse zevce, kocanın ölümünden sonra bir başkasıyla evlenebilir ve aile ile olan ilgisi tamamiyle kesilir. Bu da onların aileden olmadığını gösterir ve payları bu yüzden az olur. [1326]

Mirasçı Olma, Şu Üç Manaya Bağlıdır:

Kısaca, insanların birbirlerine mirasçı olmaları şu üç manaya bağlıdır:
i. Şerefinde, mevkiinde ve bu manada olan diğer şeylerde ölünün yerine geçmek; çünkü insan arkasından yerini dolduracak birini bırakmak için bütün gayretini ortaya koyar.
ii. Hizmet ve yardımlaşma. Rıfk ve şefkat da bu manadadır.
iii. Bu iki manayı birden içeren akrabalık.
Miras konusunda itibara alınmaya en lâyık olanı üçüncü manadır. Bunun en kâmil manada bulunuşu, soyağacmın dikey çizgisinde yer alanlardır; baba, dede, oğul, oğulun oğlu gibi. Bunlar, mirasçı olmaya en lâyık kimselerdir. Şu kadar var ki, oğulun babanın yerini doldurması, tabiîlik arzeder ve dünya nizamı bunun üzerine kuruludur; babalar ölür ve oğullar onların yerini doldurur. İnsanların beklentileri ve umdukları da budur. Evlad ve torun sahibi olmayı bunun için isterler.

Babanın, oğulun yerini almasına gelince, bu sanki tabiî olmayan bir durumdur; insanların istedikleri, bekledikleri bir şey de değildir. Şayet insan malını, babasıyla oğluna verme arasında muhayyer bırakılsa, kalbi oğlunun yanında yer almasını ister. İşte bu yüzden, insanlar arasında yaygın olan yol, mirasta oğulların baba üzerine takdim edilmesi şeklinde olmuştur.

Ölünün yerine geçme, soyağacmın dikey çizgisi dışında kalan kardeşler ve kardeş manasında olanların mirasçı olmasında etkisini gösterir. Bunlar, yan dallar[1327] ya da bağlı olduğu gövdenin çatalı[1328] gibidir; bunlar ölenin kabilesinden ve nesebindendirler, aynı mevki ve şerefi paylaşırlar.

Hizmet ve şefkat manasına gelince, bunlar yakın yakınlıkta kendisini gösterir. Bu manayı en çok taşıyan anne, kız ve soyağacının dikey çizgisinde yer alan ve onlar mesabesinde olanlardır. Kızın, bir tür ölenin yerini doldurması uzak değildir. Sonra kızkardeş gelir ve onun da bir tür Ölenin yerini doldurması uzak değildir.

Sonra aralarında evlilik ilişkisi olanlar, daha sonra da anne bir kardeşler gelir.

Kadınlarda, himaye ve ölünün yerini doldurma özelliği bulunmaz. Nasıl olabilir ki? Kadınlar başka kabileden biriyle evlenebilirler ve onların arasına katılırlar. Bundan kız ve kızkardeş müstesnadır; onların da bu özellikleri taşıması zayıftır.

Kadınlarda şefkat ve rıfk manası ise tam ve kâmil anlamda bulunur. Bunun muhtemel mahalli de anne, kız, sonra kızkardeş-tir; hala, babanın halası gibi uzak kadınlar değildir.

Birinci mana baba ve oğulda tam olarak bulunur. Sonra sırayla erkek kardeşler ve amcalar gelir.

ikinci mana babada tam olarak bulunur, sonra oğul, sonra anne baba bir erkek kardeş ya da anne bir erkek kardeş gelir. Şefkat ve rıfka mahal, yakın yakınlık kılınmış, uzak yakınlık itibara alınmamıştır. Bu itibarla amca için düşen şey, halaya düşmemektedir. Çünkü hala amcanın koruduğu gibi ölenin himayesini üstlenmez; yakınlıkta kızkardeş gibi de değildir. [1329]

3. Aynı Seviyede Olmaları Halinde, Erkekler Kadınların İki Katı Pay Alırlar:

Miras ahkâmında geçerli genel esaslardan bir diğeri, aynı mertebede bulunmaları halinde, erkeklerin payda kadınlara devamlı olarak üstün tutulmalarıdır. Çünkü ailenin korunması, düşmana karşı savunulması erkeklerin işidir. Ayrıca erkekler, birçok harcama ile yükümlüdürler. Bu itibarla, bir bedel ödenmeden elde edilecek olan mirasta onlar kadınlara nisbetle daha çok hak sahibi olmalıdır. Kadınlar ise öyle değildir. Onların geçimleri, kocaları veya babaları ya da oğulları üzerinedir; kendileri dahil kimseye bakmakla yükümlü değillerdir. Şu âyet bu manayı ifade etmektedir:

"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve erkekler mallarından harcama yaptıkları için, erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur.[1330]

îbn Mes'ûd (r.a.), sülüsü'l-bâkî[1331] hakkında şöyle demiştir: "Hiçbir zaman Allah Teâlâ, benim anneyi, babaya üstün tutmamı gerektirecek bir şey göstermedi. [1332]

Baba, hem belirlenen payını almak, hem de asabe kılınmak suretiyle bir defa üstün kılınmıştır. Dolayısıyla ikinci bir defa anneye nisbetle hakkının ikiye katlanması diğer varislerin haklarına zarar verir.

Anne bir kardeşlere gelince, onlardan erkek olanlar, kabilenin savunmasına katılmazlar; çünkü onlar başka aileye mensupturlar. Bu itibarla, onların kızlara olan bir üstünlüğü yoktur. Hem onların yakınlığı annenin yakınlığından doğmaktadır; dolayısıyla anne bir kardeşler sanki hepsi kadınmış gibi işlem görür; erkeklerine, kızların iki katı verilmez. [1333]

4. Hacb-ı Hırmân Ve Hacb-I Noksan İlkesi:

Varislerden bir grup olduğunda, eğer hepsi de aynı derecede bulunuyorlarsa, hepsine taksimde bulunulması gerekir. Çünkü içlerinden birinin diğerine takdimini gerektirecek bir durum yoktur. Ayrı ayrı derecelerde bulunması halinde iki durum karşımıza çıkar:

i. Hepsi de aynı isim altına girerler ya da ölüye yakınlıkları aynı cihetten olur. Bu durumda kural, daha yakın olanın uzakta olanı hacb-ı hırmân[1334] ile düşürmesidir. Çünkü miras, yardımlaşmayı teşvik için meşru kılınmıştır. Her biri için yakınlık ve yardımlaşma vardır; anne ismi altına girenler için rıfk; oğul ismi altına girenler için Ölünün yerine geçme; asabe tabiri altına girenler için aileyi savunma manasının bulunması gibi. Bu durumda gaye olan maslahatın gerçekleşmesi, bunu gerçekleştirmekle sorumlu olanın, terki halinde kınacak kimsenin belirlenmesine, ölüye varis olmak suretiyle de diğerlerinden ayrılmasına bağlıdır. Paylarının farklı olmasına gelince, bunun onlarca fazla bir önemi yoktur.

ii. Ya da isimleri ve ölüye yakınlık cihetleri farklı olur. Bu durumda asıl, Allah'ın ilm-i ezelîsinde ölüye daha yakın ve daha faydalı bulunanların daha uzakta olanları hacb-ı noksan[1335] ile hac-betmesi; alacağı payın miktarını azaltmasıdır. [1336]

5. Miras Paylarının Açık Ve Hesabı Kolay Olması İlkesi:

Diğer bir ilke, hisseleri belirleyen payların açık ve hesaplanması kolay olması, daha ilk bakışta hem muhasiplerce hem de başkalarınca anlaşılır olmasıdır. Rasûlullah (s.a.), "Biz, ümmî bir ümmetiz; hesap kitap bilmeyiz. [1337]hadislerinde, mükelleflerin büyük çoğunluğunu ilgilendiren yükümlülüklerin, ince hesaplara ihtiyaç göstermeyecek şekilde düzenlenmesi gerektiğine işaret etmiştir. Dolayısıyla miras hukukunda hakların belirlenmesinde esas alınacak payların açık olması, ilk bakışta kimin fazla kimin çok alacağının belli olması gerekecektir. Bu ilkeden hareketle şeriat, iki grupta toplanan paylar belirlemiştir. Bunlar:

i. Üçte iki, üçte bir ve altıda bir,

ii. Yarım, dörtte bir ve sekizde birdir.
Bunların ortak paydaları kendilerinde bellidir ve her biri arasında, bir şeyin büyüyerek katlanması, küçülerek ikiye bölünmesi şeklinde üç mertebe bulunur. Bu ise, fazlalık ve noksanlığı gayet açık bir şekilde gösterir.
Sonra katlanan düzeyde olmayan bir fazlalığın dikkate alınması halinde, o zaman başka nisbetlerin de ortaya çıkması gerekir. Bir şeyin yarısı üzerine, tama ulaşmayacak şekilde ilavede bulunma istenmesi halinde olduğu gibi, o zaman bu nisbetin üçte iki olması gerekir. Yarıdan az olan ve fakat dörtte bire kadar da düşmeyen bir pay için üçte birin belirlenmesi gibi.
Ferâizde beşte bir ve yedide bir nisbetlerine itibar edilmemiştir; çünkü bunların ortak paydalarının bulunması ve hesaplarının yapılması çok ince hesap bilgisi gerektirir.
Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:
"Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder. (Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur.[1338]
Erkeğin payı, kadının payının iki katı kılınır. Bu, "Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve erkekler mallarından harcama yaptıkları için, erkekler kadınların yöneticisi ve koruyuçuşudur[1339]âyetinin gereği olmaktadır.
Tek bir kızın mirasın yarısını alması şundandır: Şayet, ölenin tek bir oğlu bulunacak olsaydı, malın hepsini alacaktı. Bu durumda tek kızın hakkı, ikili birli esasının gereği olarak malın yarısını almak olacaktır.
İki kızın hükmü, icmâ ile üç kızın hükmü gibidir. İki kıza üçte ikinin verilmesi şundandır: Şayet kızlardan biri oğlan olsaydı, kız üçtebir alacaktı. Kızın payını, oğul üçte birden daha aza düşürmediğine göre, kız evleviyetle düşüremez.
Geride kalan üçte bir ise asabeye bırakılmıştır. Çünkü kızlar, ölüye yardımcıdırlar, aynı şekilde asabe de yardımcıdır. Bu durumda biri, diğerini düşüremez. Ancak hikmet, soyağacının dikey çizgisinde yer alanların, ölüye etraftan ilgili olanlara üstün kılınmasını gerektirir; iki ve daha fazla kıza üçte iki, asabeye de üçte bir verilir.
Üçte ikinin, üçte bire nisbeti budur.
Oğullar ve kızlarla bir arada bulunan anne ve babanın hali de aynıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Ölenin çocuğu varsa, ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da, ana babası ona varis olmuş ise, anasına üçte bir düşer. Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasına altıda bir düşer... [1340]

Çocuklar, Miras Almaya Ana Babadan Daha Lâyıktır:

Daha önce, çocukların miras konusunda ana babadan daha çok hak sahibi olduğunu görmüştük. Bu da çocuklara üçte iki, ana babaya da üçte bir vermekle olur. Babanın payı, annenin payından fazla kılınmamıştır. Çünkü baba, asabe yapılmak suretiyle çocuğun yerine geçme ve onu himaye etme yönünden bir kere üstün kılınmıştır. Aynı üstünlük, ikinci bir defa tekrar itibara alınarak, anneye nisbetle payının, onunkinin iki katına çıkarılması yoluna gidilmez.
Ölenin çocukları bulunmaması halinde ana babadan daha öncelikli kimse olmaz. Mirasın tamamını alırlar ve bu durumda baba anneye üstün kılınır. Bilindiği gibi ferâizle ilgili dikkate alman üstünlük, çoğu kez payın katlanması şeklinde kendisini gösterir.
Sonra miras eğer anne ve anne bir kardeşlere düşüyorsa ve onlar da çok iseler, o zaman annenin payının altıda bire düşürülmesi gerekir. Çünkü eğer kardeşler asabe değilse, o zaman asabe daha uzaktakiler olacaktır. Asabelik, rıfk ve sevgi aynı düzeydedir. Dolayısıyla yarısı onlara, yarısı da asabeye verilir. Sonra yarı, anne ve çocukları arasında paylaştırılır. Bu paylaştırmada altıda bir sadece anneye verilir ve onun payı daha aza düşürülmez, geri kalanı ise hepsi birden paylaşırlar.
Eğer kardeşler asabe iseler, o zaman onlarda yakın yakınlık ve himaye manası bir araya gelir. Çoğu kez bu gibi durumlarda kız, oğullar, eş gibi başka varisler de bulunur. Eğer anneye altıda bir verilmeyecek olursa, o takdirde diğerlerine fazla bir şey kalmaz.
Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin eğer çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onların (zevcelerinizin)dır. Çocuğunuz varsa, bıraktığınızm sekizde biri onlarındır.[1341]

Eşlerin Mirasçı Olmasının Hikmeti:

Koca, mirastan pay alır. Çünkü karısının ve onun malının üzerinde zilyedliği vardır. Malın elinden çıkarılması onu üzer.
Hem koca malını ona emanet eder, elinde olan şeyleri ona güvenir. Bunun sonucunda koca, hanımının geride bıraktığı malın hepsinin ya da bir kısmının gerçekte kendisinin olduğunu düşünür.
Zevce ise hizmet, yardımlaşma ve rıfk hakkını alır. Bu durumda kocanın payı, zevcenin payı üzerine üstün kılınır. Bu, "Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve erkekler mallarından harcama yaptıkları için, erkekler kadınların yöneticisi ve koruyuçuşudur[1342]âyetinin gereğidir.
Çocukların bulunması halinde, onların paylarını çok azaltmamak gerekir. Bilindiği gibi üstünlüğün dikkate alınması çoğu kez payın katlanması şeklindedir. Bu itibarla çocukların alacaklarını azaltmamak için eşlerin payları ikiye bölünür.
Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Eğer bir erkek veya kadının, ana babası ve çocuktan bulun-madiği halde (kelâle şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek, yahut bir kız kardeşi varsa, her birine altıda bir düşer. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. [1343]
Bu âyet, icmâ ile anne bir kardeşler hakkındadır. Ölenin babası ve çocuğu bulunmayınca rıfk hakkı için eğer aralarında ana var iseyarı ayrılır.

Yardım ve himaye hakkı olmak üzere de diğer yarı ayrılır. Aralarında anne olmazsa, anne bir kardeşler için üçte iki ayrılır, öbürlerine de üçte bir bırakılır.
Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkında hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de, onun bir kızkardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Kızkardeş ölüp çocuğu olmazsa erkek kardeş de ona varis olur. Kızkardeşler iki tane olursa (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş mevcut ise; erkeğin hakkı, iki kadın payı kadardır. [1344]
Bu âyet, icmâ ile babanın çocukları yani ana baba bir kardeşlerle, baba bir kardeşler hakkındadır.
Kelâle; babası ve çocuğu olmayandır. Âyetteki "çocuğu olmayan bir kimse" ifadesi, kelâlenin hakikatini kısmen açıklamaktadır.
Bu konuda söylenecek söz şudur: Soyağacının dikey çizgisinde kimse bulunmazsa, o zaman çocuklara en çok benzeyenler onların yerine ikâme olunur. Bunlar da erkek ve kızkardeşlerdir.[1345]

Asabe:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Belirlenmiş miras paylarını sahiplerine verin! Kalanı, en yakın erkeğindir.[1346]
İnsanların birbirlerine mirasçı olmalarında esas, iki mana idi ve onları daha önce zikretmiştik. Sevgi ve rıfk hakkı sadece yakın yakınlıkta dikkate alınıyordu; anne ve kardeşler gibi, diğerlerinde dikkate alınmıyordu. İş, bu sayılanları Öteye aştığı zaman, miras hakkının ölünün yerine geçme ve ona yardımcı olma manasının dikkate alınarak belirlenmesi gerekiyordu. Bu da, Ölünün kabilesinden, onun nesebinden olan, onun şerefini taşıyan bir kimsedir ve varis olacaklar en yakından başlarak sıraya konulur. [1347]

Din Farklılığı, Mirasa Manidir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Müslüman kâfire, kâfir de müslümana mirasçı olamaz. [1348]
Bu hüküm, müslümanla kâfir arasında dayanışma ve yardımlaşmanın önünü almak için konulmuştur. Çünkü müslümanın kâfirle birlikteliği, dinini ifsad eder. Nikâh ile ilgili olarak Allah Teâlâ'mn, "Onlar, cehenneme çağırırlar. [1349] buyruğu da bu manayı ifade eder. [1350]

Katil, Varis Olamaz:

Rasûlullah (s.a.), "Katil, mirasçı olamaz. [1351] buyurmuştur.
Bu yasağın gerekçesi şudur: Özellikle de amca oğulları gibi uzak mirasçıların, bir an evvel mirasa konmak üzere yakınlarını öldürdükleri çokça görülebilen olaylardır. Bu durumda, böyle bir hükmün konulması ve onların daha baştan öyle bir davranışa girmelerinin Önünün alınması, bu fesat kapısının kapatılması gerekmiştir. [1352]

Mirasta Kölenin Durumu:

Köle ne miras bırakır, ne de mirasçı olur. Çünkü onun sahip olduğu her şey efendisine aittir. Efendi ise, yabancıdır. [1353]

Ana Baba Bir Kardeşler İle Baba Bir Kardeşlerin Durumu:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ana baba bir kardeşler birbirine varis olurlar; bu durumda baba bir kardeşler varis olamazlar.[1354]
Baba bir kardeşlerin düşmesi, ölüye daha yakın olanın uzağı hacb-ı hırmanla düşürmesi sebebiyledir.
Sahabe (r.a.), kişinin ölüp geride kocası ile ana babasını ya da hanımı ile ana babasını bırakması halinde, anneye sülüsü'l-bâkî verileceği, yani tüm terekenin değil de, koca ya da hanımın paylarını aldıktan sonra geride kalanın üçte birini alacağı konusunda icmâ etmişlerdir. Bunu İbn Mes'ûd, "Hiçbir zaman Allah Teâlâ, benim anneyi, babaya üstün tutmamı gerektirecek bir şey göstermedi." şeklindeki sözüyle son derece açık bir şekilde açıklamıştır.
Rasûlullah (s.a.), geride kalan bir kız, oğulun kızı ve ana baba bir kızkardeş hakkında; kıza yarı, oğulun kızına altıda bir hisse verilmesine, geriye kalanın ise kızkardeşin olmasına hükmetmiştir. [1355]
Çünkü daha uzakta olan, yakında olanın hakkını düşüremez. Geride kalana ise, daha uzakta olan hak sahibi olur. Oğulun kızı, kız hükmündedir; ancak hakikî (sulbî) kızın hakkını azaltamaz. Bu itibarla kız yarıyı alır. Oğulun kızı da kızların hakkı olarak belirlenen miktardan (üçte iki) kalanını alır (altıda bir). Sonra kızkardeş, asabe olur ve kalanını alır; çünkü bir tür kızın yerine geçme manası taşır ve ölenin şerefini taşır.
Hz. Ömer (r.a.); koca, anne, ana baba bir kardeşler, ana bir kardeşler hakkında, "Baba, sadece yakınlığı artırır." diyerek daha Önceki hükmünü

değiştirmiş ve (asabe olan ve kendilerine hiçbir şey kalmayan) ana baba bir kardeşleri, ana bir kardeşlere ait üçte birlik hisseye eşit olarak ortak etmiştir.[1356] İbn Mes'ûd, Zeyd, Şureyh[1357] ve pek çokları bu konuda ona tabi olmuşlardır.
Bu görüş, şeriatın genel kıstaslarına en uygunudur.
Hz. Ömer (r.a.); nineyi, olmaması halinde anne yerine koyarak altıda bir mirasçı kılmıştır.
Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Osman (r.a.), İbn Abbâs (r.a.), dedeyi baba gibi kabul ederlerdi. Bence bu görüş son derece yerindedir.[1358]

Velâ:

Velâ sebebiyle mirasçı olmaya gelince, bunun sırrı yardımlaşma ve kabilenin himayesine katkıdır.
Velâ yoluyla mirasçı olmaya en lâyık kimse, bizzat köleyi âzâd eden kimsedir. Onun bulunmaması halinde de, onun kabilesinden sırasıyla en yakın olan erkek yakınlarıdır.
Allah'u alem![1359]

EV VE AİLE DÜZENİ İLE İLGİLİ KONULAR

Bil ki: Aile hayatıyla ilgili düzenlemeler, Arap Acem bütün insanlar tarafından müsellem olan esaslardandır. Her ne kadar bu düzenlemeler şekil ve suret itibariyle farklılık arzetse de özde ittifak vardır.
Rasûlullah (s.a.), Araplar arasında gönderilmiş; hikmet ilâhî, Allah'ın dininin belirlediği yolun yeryüzünde hâkim kılınmasını, bütün dinlere galebe çalmasını, onlara ait âdetlerin neshedil-mesini, riyasetlerinin alaşağı edilmesini gerektirmiştir. Bu durum, aile yapısıyla ilgili düzenlemelerin, Arap âdetleri içerisinde şekillenmesini, o şekil ve suretlerin bizatihi maksut olmasını gerektirmiştir. İrtifaklar konusunun başında, bu konuyla ilgili söylenmesi gereken şeylerin çoğunu söylemiştik. Oraya bakınız.[1360]

DÜNÜRLÜK VE İLGİLİ KONULAR

Evlilik Zaruridir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Ey gençler topluluğu! Sizden kimin gücü yetiyorsa evlensin; Çünkü evlilik gözü haramdan daha indirici, namusu daha koruyucudur. Kimin de gücü yetmiyorsa, o da oruç tutsun; çünkü oruç onun için hayalarını kesmek mesabesindedir.[1361]
Bil ki: İnsan bedeninde meninin çoğalması halinde, onun buharları beyine vurur ve kişiye güzel kadına bakmayı sevdirir, kalbini kadın sevgisiyle doldurur, ondan bir kısmı cinsel organına iner ve şehvetten gözü bir şey görmez olur. Bu hal, çoğunlukla gençlikte böyle olur. Bu, insanın tabiî yapısından kaynaklanan ve onun ihsan mertebesine has hasletler üzerinde düşünmesini engelleyen çok büyük bir perdedir. Kişiyi zinaya sürükler, ahlâkını bozar, araların bozulması gibi büyük tehlikeler içerisine düşürür... Bu durumda insanın bu perdeden bir an önce kurtulması gerekir. Böyle bir kimse için, nafaka teminine kadir olması halinde, hikmetin gerektirdiği doğrultuda bir eş bulup onunla evlenmesinden daha güzel bir şey olamaz. Çünkü evlilik, sık sık boşalmayı sağlayacağından, meninin galebesinden kaynaklanan sıkıntıları uzaklaştırır, gözü haramdan indirir, namusu muhafaza eder.
Buna imkân bulamayan kimseler ise oruç tutmalıdır. Çünkü oruca devam etmek, insan tabiatının azgınlığını kırmada, taşkınlığını fîrenlemede çok etkilidir. Zira bedenin zayıflamasını sağlar ve bedendeki unsurların (hılt, ç. ahlat) çokluğundan kaynaklanan her türlü kötü huyu değiştirir.[1362]

Takva Hayatı Evliliğe Mani Değildir:

Rasûlullah (s.a.), Osman b. Maz'ûn'un, kadınlarla ilişkisini tamamen kesip kendisini ruhbanlar gibi Allah'a verme isteğini reddetmiş[1363] ve şöyle buyurmuştur:
"Dikkat edin! Vallahi ben, sizin Allah'tan en çok korkanınız, en çok takva sahibi olanımzım. Bununla beraber ben bazen oruç tutarım, bazen yerim; bazen namaz kılarım, bazen yatar uyurum; kadınlarla evlenirim. Her kim benim sünnetimden yüz çevirirse, o benden değildir.[1364]

Ruhbanlık Bâtıldır; Evlilik Peygamberlerin Sünnetidir:

Bil ki: Mani dini mensupları ve hıristiyan rahipleri, evlenmemek suretiyle Allah'a yaklaşmak isterler. Bu, sakat bir yoldur. Çünkü Allah Teâlâ'nm insanlar için takip etmelerim istediği peygamberler yolu, insan tabiatının ıslâh edilmesi, onun eğriliklerinin giderilmesi yoludur; yoksa onu kendi doğasına ait özelliklerden sıyırıp, insanı insanlıktan çıkarmak değildir. Bu konu üzerinde daha önce yeterince durmuştuk. İlgili bahislere bakınız.[1365]

Eş Seçimi:

Sonra kendisiyle evlenilmesi ilâhî hikmete uygun düşecek, ev ve aile düzenine yönelik maksatları tam anlamıyla gerçekleştirebilecek bir nikâhın olabilmesi için eş olarak seçilecek kadının nasıl olması gerektiği açıklanmalıdır. Çünkü eşler arasında ünsiyet ve sohbet zorunludur, her iki tarafın birbirine, kesin olarak görülmesi gereken ihtiyaçları vardır. Eğer kadın cibilliyetsiz biri olursa, huyunda kötülük, âdetlerinde kabalık bulunursa, ağzı bozuksa, dünya bütün genişliğine rağmen o kadınla evli olan erkeğe dar gelir ve evlilikten beklenen maslahat aleyhine mefsedete dönüşür.
Kadın saliha olursa, ev cennete döner, her türlü hayır vesilelerini kocası için hazırlar, onun gözünü gönlünü huzurla doldurur. Rasûlullah'ın (s.a.), "Dünya bir metadır; dünya metaının en hayırlısı sâliha kadındır. [1366] hadisi bu manayı ifade eder. [1367]

Kadınla, Dört Şey İçin Evlenilir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kadın, dört şey için nikâh edilir: Malı, soyu, güzelliği ve dini. Eli toprakla dolasıca, sen dindar olanını elde etmeye bak![1368]
Bil ki: İnsanlar evlenirlerken, genelde kadında dört vasıf ararlar:
i. Zengin olması: Kadının malına konmak için onunla evlenmek isterler. Anneleri tarafından elde edecekleri mal sebebiyle çocuklarının zengin olmasını amaçlarlar.
ii. Soylu olması: Kadının mensup olduğu ailenin asaletinden istifade etmek isterler. Çünkü eşraftan birinin kızıyla evlenmek, bir şeref ve övünç kaynağıdır.
iii. Güzel olması: İnsan tabiatı güzelliğe meyyald: ve evleneceği kadının güzel olmasını ister. Pek çok insan, bu tabiî arzusunun şevkiyle güzel kadınlarla evlenmek ister.
iv. Dindar olması: Kadının günahlardan uzak olması, iffetli bir hayata sahip olması, her türlü şüpheli şeylerden uzak olması, tâatlerle Yaratıcısına yaklaşmaya çalışması da bazılarınca evlenilecek kadında bulunması istenilen bir niteliktir.
Evlenirken mal ve makamı, gözleri töre perdesince bürünmüş kimseler arar. Gençlik, güzellik gibi şeyleri ise, tabiat perdesinin bürüdüğü kimseler arar. Dindarlık ise, nefsi arınmış, doğası bozulmamış kimselerin aradığı bir niteliktir. Bu tip insanlar, dinî yaşantısında kendisine yardımcı olacak bir eşe sahip olmak, ehl-i hayır ile yaran olmak isterler. [1369]

Zevcenin, Kadınları İyi Olan Bir Kabileden Seçilmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Deveye binen kadınlar içerisinde en hayırlısı, Kureyş kadınlarıdır; onlar küçüklüklerinde çocuklara karşı insanların en şefkatlisi, kocanın elindekileri gözetmede en dirayetlİsidir.'[1370]
Evlenirken seçilecek kadının, genelde kadınları saliha olan bir bölge ya da kabileden olması iyi olur. Çünkü insanlar, aynen altın ve gümüş madenleri gibidirler; iyileri de kötüleri de olur. Bir kavmin âdet ve töreleri insan üzerinde derin etki yapar ve fitrî bir özellik gibi onda yer eder. Rasûlullah (s.a.), Kureyş kadınlarının, küçüklüklerinde çocuklara karşı insanların en şefkatlisi, kocaya ait eli altındaki mallarını ve kölelerini gözetmede en dirayetlisi olduklarını beyan ederek, onların Araplar arasında en hayırlı kadınlar olduğunu belirtmiştir. Bu iki özellik, evlilikte gözetilen en önemli maslahatlardandır; ev ve aile düzeni ancak bunlarla olur. Eğer sen şimdi bizim ülkemizde, Maverâünnehir ülkelerinde ve daha başka yerlerde mevcut insanların halini şöyle bir inceleyecek olsan, sahip oldukları ahlâk ve ona bağlılık bakımından Kureyş kadınlarından daha üstününü göremezsin. [1371]

Doğurgan Ve Sevecen Kadınlarla Evlenmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Doğurgan ve sevecen kadınlarla evlenin; çünkü ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim.[1372]
Eşlerin birbirini sevmesi, ev ve aile düzenim sağlar. Neslin çok olması, şehir ve millet maslahatını temin eder. Kadının kocasına karşı olan sevgisi, onun sağlıklı bir mizaca ve kuvvetli bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Gözünün kocasından başkasında olmasına imkân vermez. Taranmak, üstüne başına dikkat etmek suretiyle kocasına karşı güzel görünmeye çalışmasını sağlar. Onun bu tavrı kocanın gözünü ve gönlünü doyurur, onu harama düşmekten korur. [1373]

Huyu Güzel, Dini Bütün Dünürün Geri Çevrilmemesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Dininden ve huyundan razı olduğunuz biri, size dünür olduğunda onu evlendirin! Eğer bunu yapmazsanız, yeryüzünde fitne ve büyük bir fesat olur. [1374]
Bu hadiste, evlilikte denkliğin muteber olmadığına bir delâlet yoktur. Çünkü denkliğe itibar, bütün insanların fıtratında bulunan bir husustur. Öyle ki bu konuda dil uzatmak, neredeyse öldürmeden daha şiddetli kabul edilmektedir. Vakıa insanlar, sınıf sınıftır. Şeriatların böyle bir genel telakkiyi görmezlikten gelmesi mümkün değildir. Bunun içindir ki Hz. Ömer (r.a.), "Kadınlar, sadece dengi olan kimselerle evlenecekler, aksi takdirde onları mutlaka menedeceğim." demiştir.

Şu halde Rasûlullah'ın (s.a.) hadisten amacı, dünürün huyundan ve dininden razı olunduktan sonra, malının azlığı, durumunun zayıflığı, çirkinliği, ümmüveled[1375] çocuğu olduğu... gibi bahaneler ileri sürülerek aşağılık değerlerin peşine düşülmemesini beyan etmektir. Çünkü ev ve aile düzeni ile ilgili maksatların en büyüğü, eşler arasında güzel huyla ünsiyet peyda etmek, birlikteliği dinî hayatın huzurla yaşanmasına vesile kılmaktır. Bunu sağlayacak olan ise, huy güzelliği ve dini bütün olmaktır. [1376]

Kadının Uğursuzluğu:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Uğursuzluk; kadında, evde ve attadır. [1377]
Bu hadisin geliş şeklinin gerektirdiği doğru izahı şöyledir:
İnsanlar tarafından bilinmeyen ve çoğu kez işlevim yerine getiren bir sebep olur ve bu yüzden o kadınla evlenen kimselerin çoğu, o evlilikten bir hayır ve bereket görmez. Eğer tecrübe kadının uğursuzluğunu doğruluyorsa, bu durumda kişinin, güzel ve zengin de olsa o kadınla evlenmekten vazgeçerek nefsini rahatlatması güzel olur. [1378]

Bakire İle Evlenmek:

Evlenilirken akıllı ergen bakire kızın tercih edilmesi hikmet gereğidir Çünkü kız, evleneceği erkek ilk göz ağrısı olacağından az ile yetinir, gençliğin verdiği güçle çabucak çocuk yapar, takınması gereken âdaba riayete daha yatkın olur; gözünü, iffetini daha iyi korur. Dullar ise öyle değildir. Çünkü onların gözleri başkalarında açılmıştır, huylarını değiştirmek zordur, çocuk yapma zamanları çoğu kez geçmiş olur. Onlar karalanmış yazı tahtaları gibidir. Kolay kolay yola girmez, uslanmazlar, bildikleri gibi devam ederler.

Ancak aile düzeninin devamı, tecrübeli bir kadınla evlenilmesini gerekli kılıyorsa Câbir b. Abdullah'ın (r.a.) yaptığı[1379] gibi o zaman bir diyecek yoktur. [1380]

İstenilen Kadına Bakmak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Biriniz, kadına talip olduğunda, ona bakmak imkânt bulursa bunu yapsın. Çünkü bu, aralarında sevgi ve ülfetin doğmasını sağlar. [1381]

"Onu gördün mü? Çünkü Ensâr kadınlarının gözünde bir şey olur. [1382]
Dünür olunan kadına bakmanın müstehap oluşu, evliliğin bilinçli bir şekilde verilen kararla yapılmasını sağlar. Bu şekilde yapılan evlilik, pişmanlıktan daha uzak olur, Şayet sonuçlanır ve eşler birbirine uyum sağlayamaz, buna rağmen red de edemezse kimseye bir diyeceği olmaz. Baştan beğenmeyip vazgeçmesi halinde ise telafisi kolay olur. Beğenmesi halinde evlilik; arzu, iştiyak ve sevgi üzere gerçekleşir. Hikmet sahibi kişi, bir işin sonunu düşünmeden, zararını hayırını hesaba katmadan onun içine kör gibi dalmaz. [1383]

Yabancı Kadına Duyulan Arzunun Giderilmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz kadın, şeytan suretinde gelir, şeytan suretinde gider. Bir kadın birinizin hoşuna gider de gönlüne girerse, hemen kendi karısına giderek onunla ilişkide bulunsun. Çünkü bu, nef-sindeki şeyi giderir. [1384]
Cinsel arzu şehveti, en büyük şehvettir, kalbi en çok etkisi altına alandır; insanı pek büyük tehlikelere sokar. Kadına bakmak, bu şehveti tahrik eder. Rasûlullah'ın (s.a.), "Şüphesiz kadın, şeytan suretinde gelir, şeytan suretinde gider." buyurması bu manayı
ifade eder. Kim bir kadına bakar, onu beğenir, kadın kalbinde yer eder ve ona karşı arzu duyarsa, hikmet, onun o hal üzere kalmamasını gerektirir. Çünkü zaman içerisinde o kadına karşı olan arzusu giderek artar ve aşka dönüşür, kalbini tamamen bürür, arzularının esiri kılar. Her şeyin bir imdadı vardır; ondan güç kazanır; her şeye karşı alınacak bir de önlem olur. Kadınlara karşı olan arzuyu körükleyen şey, meni kabının dolması ve buharlarının beyine vurmasıdır. Bunu azaltmak için alınacak önlem de bu kabı boşaltmaktır. Hem cinsel ilişki, kalbini meşgul eder ve kişiyi kalbinde duyduğu düşüncelerden uzaklaştırır, kalbini yöneldiği şeyden başka yana çevirir. Bir dert, iyice yer etmeden tedavi edildiği zaman, en ufak bir çaba ile izale edilir. [1385]

Başkasının İstediği Kadını İstememek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"İnsan, kardeşinin dünürlük yaptığı kadına talip olmaz; ta ki ya nikâhlar, ya da terkeder.[1386]
Bu yasağın sebebi şudur: Bir adam, bir kadına talip olduğu, kadın da ona meylettiği zaman, yuvasını kurabilmesi için bir yol belirmiş olur. Bu esnada başkasının araya girerek, tam işlerini yoluna koyacağı bir sırada kendisini hayal kırıklığına uğratması, ona karşı bir kötülük, haksızlık ve

zulüm olur. [1387]

Kadın, Bir Başka Kadının Boşanmasını İsteyemez:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kadın, kızkardeşinin kabını boşaltmak için onun boşanmasını isteyemez. Çünkü, kendisinin kısmeti ne ise o olur. [1388]
Bunun sırrı şudur: Bir kadının, evli bir kadının boşanmasını istemesi, onun kısmetinin elinden alınması, yoluna girmiş geçiminin bozulması demektir. Şehir düzenini bozan en büyük fesatlardan biri, insanların, başkalarına ait geçim yollarını ellerinden almaya kalkışmalarıdır. Allah Teâlâ katında razı olunan davranış şekli, herkesin kendi maişetini, başkasının geçim düzenini bozucu işlere tevessül etmeden kendi kısmetini elde etmeye çalışmasıdır. [1389]

AVRET VE TESETTÜR

Cinsel Fesat Kapısının Kapatılması:

Erkekler, kadınlara bakmaktan etkilenirler. Bu, onları tahrik eder ve kadınlara karşı arzu duymalarını sağlar. Aynı şey kadınlar için de geçerlidir. Bu çoğu kez, şehvetin gayri meşru yollardan giderilmesi gibi bir sonuca götürür; başkasının nikâhlısının peşine düşmek, yahut nikâhsız birliktelik, yahut denkliğe aldırmamak gibi. Bu konuda müşahedelerimiz, yazıya dökülenlere ihtiyaç bırakmayacak ölçüdedir.
Bu durumda hikmet, bu kapının kapatılmasını gerektirir. Ancak kadınlarla erkeklerin bir arada bulunmasını gerektiren zaru-Aret halleri de bulunmaktadır. Bu durumda her iki durumun itiba-ralınarak kademeli bir şekilde önlem alınması gerekmiştir.
Şeriat, bu konuyu düzenlemek için çeşitli hükümler koymuştur. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: [1390]

1. Kadının, Bir Zaruret Olmadıkça Evinde Durması:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kadın, avrettir. Dışarı çıktığı zaman şeytan gözünü ona diker.[1391]
Şeytandan maksat, onun avaneleridir. Yahut burada, fitne sebeplerinin hazırlanmasından kinaye vardır.
Allah Teâlâ da şöyle buyurmaktadır:
"Evlerinizde vakarınızla oturun, ilk cahiliye devri kadınlarının açılıp saçılarak, ziynetlerini göstererek yürüyüşü gibi yürümeyin.[1392]
Hz. Ömer (r.a.), kendisine bahşedilen hikmet-i teşrî' ilmi sâikiyle bu hicâb hükmünün inmesine karşı son derece haris idi. Hatta dışarı çıkan peygamber hanımlarından Sevde'ye, "Ya Şevde, şüphesiz sen kendini bizden gizleyemiyorsun!" diye çağırmıştı. [1393]
Ancak Rasûlullah (s.a.), bu kapının tamamen kapatılmasın-daki zorluğu gördüğünden, bunu bağlayıcı olmaksızın mendup bir hüküm kılmış ve:
"Allah, ihtiyaçlarını görmeniz için çıkmanıza izin verdi. [1394] buyurmuştur. [1395]

2. Cilbâb Emri:

Kadının, çıkarken üzerine üst elbisesini alması, ziynet mahallerini kocası ve mahremleri dışında kimseye göstermemesi istenmiştir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"Mü'min erkeklere, gözlerini harama dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır. [1396]
"Mü'min kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Kendiliğinden görünen kısımları müstesna olmak üzere, ziynetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini, yakalarının üzerine kadar örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kızkardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (mü'min kadınlar), ellerinin altında bulunan (köleleri), erkeklerden kadına ihtiyacı kalmamış (cinsel güçten kesilmiş) hizmetçiler, yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına ziynetlerini göster meşinler. Gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmasınlar (Dikkatleri üzerlerine çekecek şekilde yürümesinler). Ey mü'minler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz. [1397]
Kadının tanınması için yüzün, bir şeyler tutmak için kullanması gereken ellerin örtülmemesine ruhsat verilmiştir. Bunun dışında kalan bütün bedeninin örtülmesi vacip kılınmıştır. Bundan kocası ve kendisine nikâhı düşmeyen yakın akrabaları ve sahip olduğu köleler istisna edilmiştir. Keza yaşlı kadınlara da üst elbisesi giyme mecburiyeti getirilmemiştir. [1398]

3. Halvet Yasağı:

Üçüncü olarak bir erkeğin, yabancı bir kadınla, kapalı bir yerde çekinecekleri bir kimse olmadan yalnız kalmaları yasaklanmıştır.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Dikkat! Sakın bir adam, dul bir kadının yanında gecelemesin; ancak nikahlısı veya mahremi olursa o başka![1399]

"Hiçbir adam, bir kadınla başbaşa kalmasın; çünkü üçüncüleri şeytandır. [1400]

"Kocası yanında olmayan kadınların yanma girmeyin; çünkü şeytan insanoğlunun kan damarlarında dolaşır. [1401]

4. Avret Mahalline Bakmanın Haram Olması:

Dördüncü olarak, erkek olsun kadın olsun hiçbir kimsenin, erkek ya da kadın, başka birinin avret mahalline bakması haram kılınmıştır. Bundan sadece eşler müstesnadır.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Erkek, erkeğin avret yerine; kadın da kadının avret yerine bakamaz. [1402]
Avret yerine bakmak, şehveti tahrik eder. Kadınlar, kendi aralarında birbirlerine aşık olabilirler. Erkekler arasında da aynı durum meydana gelebilir. Hem, avret mahalline bakmayı terket-mekte bir güçlük de yoktur. Sonra avret yerinin örtülmesi, insanlık gereğidir ve mutlaka yapılması gerekir. [1403]

5. Beraber Yatma Yasağı:

Beşinci olarak, ayın örtü altında çıplak olarak iki erkeğin ya da iki kadının yatması yasaklanmıştır. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir elbisenin içinde erkek erkeğe yanaşarnaz. Kadın dahi bir elbisenin içinde kadına yanaşamaz. [1404]

Kadın, Kocasına Başka Bir Kadını Tavsif Edemez;

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kadın, başka kadının vücuduna bakıp da kocasına onu anlatamaz. Bunun sonucunda koca, sanki ona bakıyormuş gibi olur. [1405]
Şehveti en çok tahrik eden ve arzuyu kamçılayan şey, yakın temas halidir. Bu sevicilik ve livata gibi eşcinselliğe sebep olur.
"Koca, sanki ona bakıyormuş gibi olur." ifadesinden maksat şudur: Kadının yakın teması, sevgisini içinde gizlemesine sebep olabilir. Aldığı lezzeti kocasının ya da bir yakının yanında anlatır. Bu, o erkeğin o kadına karşı arzu duymasına sebep olur. En büyük mefsedetlerden biri, bir kadının yabancı bir erkeğin yanında tavsif edilmesidir. Kadın tabiatlı Hît'in Rasûlullah'ın (s.a.) hanımlarının yanından çıkarılıp, bir daha onların yanına sokulmamasmın sebebi budur. [1406]

Avret-i Galîzanın Hükmü:

Bütün insanlar nazannda, açılmasından utanılan uzuvların örtülmesi, insan diye nitelenen herkesçe müsellem bir davranış biçimi olmaktadır. Bunda itibar, o zamanki meselâ Kureyş kabilesinin geleneği gibi ifrat ve tefrite kaçmayan orta yollu âdetleredir.
Örtünme, insanı diğer hayvanlardan ayıran en önemli özelliklerden biridir. Bu yüzden şeriat, örtünmeyi vacip kılmıştır. Ön ve arka, husyeler, kasık ve uyluğun ona bitişik olan yerleri, en galîz avret yerleridir ve bunların örtülmesinin vacipliğine dair delil ikamesine gerek bile yoktur. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri buna delâlet etmektedir:

"Biriniz, kölesini cariyesiyle evlendirdiği zaman, onun avret yerine bakmasın![1407] Bir rivayette şöyle:

"Göbek ile dizkapağı arasına bakmasın! [1408] Rasûlullah'm (s.a.), "Uyluğun, avret olduğunu bitmedin mi?! [1409] hadisi, uyluğun da avret olduğuna delâlet etmektedir. Gerçi uyluğun avret olup olmadığı konusunda farklı hadisler bulunuyorsa da, ihtiyatla hareket etmek ve uyluğun avret olduğunu kabul etmek daha yerinde ve teşrî' ilkelerine daha uygun olacaktır. [1410]

Zaruret Olmadıkça Tamamen Soyunmanın Haramlığı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Sakın ha çırılçıplak soyunmayın! Çünkü beraberinizde sizden hiç ayrılmayanlar var. Onlar, sadece kazayı hacet esnasında ve kişinin eşine yanaşması anında sizi terkederler. Onlardan haya edin ve onlara ikramda bulunun!"[1411]

"Allah Teâlâ, haya edilmeye insanlardan daha lâyıktır. [1412] İnsanın yalnız da olsa çırılçıplak soyunması, zaruret olmadıkça caiz değildir. Çünkü ansızın yanına biri gelebilir. Hem ameller, kaynaklandıkları huylar itibariyle değer kazanır. Örtünmenin menşei hayadır; nefse sakınma ve korunma duygusunun galebe çalması, hayasızlığı terketmesi, kendini kaybetmemesidir. [1413]

Yabancılara Bakmanın Hükmü:

Sârî' Teâlâ, bir kimseye bir şeyi emrettiği zaman, bu, diğerinin de o şekilde davranmasının emredilmesin! gerekli kılar. Kadınlar tesettürle emrolununca, bu durumda erkeklerin de gözlerini haramdan sakındırmaları emrolunur. Hem erkeklerin nefislerinin kemâli, ancak gözlerini haramdan indirmeleri ve nefislerini bu doğrultuda muaheze etmeleriyle mümkün olur.
Rasûlullah (s.a.), Hz. Ali'ye (r.a.) şöyle buyurmuştur:

"Birinci bakış senin içindir; ikinci defa bakma hakkın yoktur.[1414]
Hadis, ilk bakışı sürdürmenin de yasak olduğunu belirtir.
Rasûlullah (s.a.), eşlerinin yanına kör olan İbn Ümmü Mektûm girince onlara, örtünmelerini söylemişti. Kendisine onun kör olduğunu ve kendilerini görüp tanımayacağını söylediler. Rasûlullah (s.a.), onlara:

"Siz de mi körsünüz; siz onu görmüyor musunuz?" buyurdu. [1415]

Bu hadis, kadınların da erkekler gibi bakmaktan etkileneceklerini ve onlara karşı arzu duyacaklarını gösterir. [1416]

Köle, Mahrem Gibi Sayılır:

Rasûlullah (s.a.), kızı Hz. Fâtıma'ya: [1417] "Kendini sıkıntıya sokma; nihayet biri baban biri de kölen!" buyurmuştur.
Köle, mahrem gibi sayılmıştır. Çünkü kölenin hanımefendisine karşı bir arzusu olmaz; zira onun gözünde bir heybeti olur; hanımefendinin de köleye karşı bir arzusu olmaz; çünkü gözünde bir değeri olmaz. Üstelik sürekli ona karşı örtünmesi zor olur.
Bu özellikler, birbirleriyle evlenmeleri helâl olmayan bütün yakınlar için geçerlidir. Çünkü bunlar birbirlerine karşı bir arzu duymazlar. Ebedî evlenme yasağının bulunması, tamahı keser; hep bir arada olmak cinsel yönden uyanmanın önünü alır, tesettürü imkânsız kılar, iltifatı Önler. İşte bu yüzden mahrem kimseler yanında örtünme, yabancılara nisbetle olan örtünmeden daha hafif tutulmuştur. [1418]

NİKÂH AKDİ

Nikâhta Veli Şartı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Velisiz nikâh olmaz.[1419]
Nikâh akdini yalnız başına kadınların deruhte etmesi caiz değildir; çünkü kadınlar akılca noksan ve karar verme bakımından yeterli değillerdir. Çoğu kez maslahatın ne olduğunu idrak edemezler. Hem onlar genelde kabilenin şerefini de düşünmeyebilirler. Kendilerine denk olmayan kimselere gönüllerini kaptırabilir-ler. Bunun utancını ise kadının kabilesi duyar. Bu durumda, muhtemel mefsedetlere meydan vermemek için nikâh işinin velilere havale edilmesi gerekir.
Hem insanlar arasında, yaratılış özelliğinden kaynaklanan yaygın telakkiye göre erkekler, kadınlar üzerinde hakim konumdadırlar. Bunun sonucu olarak evlilik akdini kurmak ve bozmak onların elinde, nafaka yükümlülüğü de onların üzerinde olmalıdır. Kadınlar ise, onların eli altında bir tür tutsaktırlar. Bu, "Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve erkekler mallarından harcama yaptıkları için, erkekler kadınların yöneticisi ve koruy uçuşudur. [1420] âyetinin gereği olmaktadır.
Nikâhta veli şartının aranması, evliliğin onların bilgisi dahilinde yapılmasının gereğini ortaya koyar. Velilerine danışmadan sadece kadınların kendi arzularıyla evlenmeye kalkmaları, yersiz olur ve bunun kaynağı haya azlığıdır, velileri takmamak, onları kale almamaktır.
Öbür taraftan nikâh ile sifâh yani gayri meşru ilişkiler arasını ayırmak gerekir. Bu da teşhir yoluyla olur. Bunun en iyi yolu da akitte velilerin hazır bulunmasıdır. [1421]

Nikâhta Kadının Rızası Şarttır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Dul kadın, emri alınmadan nikâh edilemez. Kız da kendisinden izin alınmadıkça nikâh olunamaz. Kızın izni susmasıdır." Bir rivayette: "Kızı evermek için babası kendisinden izin ister.[1422]
Evlilikte velinin tahakkümde bulunması ve velisi bulunduğu kadını zorla evlendirmesi de caiz olmaz. Zira veli, kadının kendisi için ne istediğini bilemez. Akdin iyi kötü bütün sonuçlarına katlanacak olan kadındır. Bu itibarla onun izin ve rızası olmadan evlen-dirilemez.
Dul kadının emri alınır; yani kiminle evleneceğini bizzat kendisinin sözlü bir şekilde beyan etmesi gerekir. Kızın ise izni istenir. İzine delâlet eden en aşağı şey sükuttur. Burada izni istenecek kızdan maksat, ergen olan kızdır. Henüz evlilikten hiçbir haberi olmayan küçük çocuk değildir. Nitekim Hz. Ebû Bekir (r.a.), kızı Hz. Aişe'yi henüz altı yaşındayken Rasûlullah'a (s.a.) nikahlamıştır. [1423]

Kölenin Evlenmesi, Efendisinin İznine Bağlıdır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Hangi köle, efendisinin izni olmadan evlenirse, o zinâkârdır. [1424]

Köle, efendisine hizmetle memurdur. Nikâh, kadınla ilgilenmesini gerektireceğinden onun bu görevini aksatır. Bu itibarla kölenin nikâhının, efendisinin iznine bağlı olması gerekmiştir.

Cariyenin evlenmesinin sıhhati de evleviyetle efendisinin iznine bağlı olacaktır. "Onları ailelerinin izniyle nikâhlayın. [1425] âyeti de bu manayı ifade eder. [1426]

Nikâh Akdinden Önce Hutbe:

İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir:
Rasûlullah (s.a.), bana nikâh ve benzeri önemli işler anında nasıl teşehhüdde bulunulacağını öğretti. Şöyle:
"Allah'a hamd olsun! O'ndan yardım ister, O'na istiğfar ederiz. Nefislerimizin şerrinden Allah'a sığınırız. Kimi Allah hidayete erdirirse, onu kimse sapıtamaz. Kimi de Allah saptırmışsa, onu kimse yola getiremez. Şehadet ederim ki Allah'tan başka tanrı yoktur ve yine şehadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve rasûlüdür." Sonra şu üç âyeti okur:

"Ey iman edener! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin! [1427]
"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbiniz-den sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.[1428]
"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin. Çünkü böyle davranırsanız, Allah işlerinizi düzeltir ve günahlarınızı bağışlar. Kim Allah ve rasûlüne itaat ederse büyük bir kurtuluşa ermiş olur. [1429]
Cahiliye döneminde insanlar, akitten Önce hitabede bulunurlar ve kavimlerinin üstünlüklerinden söz ederler, böylece asıl maksada gelirler ve evliliğin önemine dikkat çekmek isterlerdi. Törelerin bu şekilde cereyanında maslahat bulunuyordu. Çünkü hitabe, evliliğin ilân ve teşhiri anlamına geliyor; evliliğin herkesin gözü önünde ve bilgisi dahilinde yapılmasını sağlıyordu.
Nikâhın ilân ve teşhiri, onu gayri meşru ilişkilerden ayıracağı için arzulanan bir şeydir. Hem hutbe ancak önemli şeyler esnasında irad olunur. Nikâha önem vermek ve onun insanlar arasında önemli bir akit olduğunu vurgulamak, en büyük maksatlardan biridir. Bu itibarla Rasûlullah (s.a.), hutbe geleneğini olduğu gibi bıraktı, ancak içeriğini değiştirdi. Ona dinî bir mahiyet verdi.
Her önemli işe uygun zikir olmalıdır. Her yerde her vesile ile Allah'ın nişanelerine saygı gösterilmelidir. Böylece hak dinin simgeleri, bayrağı her yerde yayılacak, nişane ve emareleri her yerde apaçık gözükecektir.
Bu mülahazalarla Rasûlullah (s.a.) nikâh hutbesinde hamd, istiâne, istiğfar, istiâze, tevekkül, teşehhüd, Kur'ân'dan âyetler okuma... gibi her türden zikre yer verdi. Rasûlullah (s.a.), bu maslahata şu hadisleriyle de işaret buyurmuştur:

"Teşehhüd içermeyen her hutbe, cüzzamlı kol gibi işe yaramazdır.[1430]

"Hamd ile başlanmayan her söz, güdüktür. [1431]

Nikâhın İlânı Ve Merasim:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Helâl ile haramın arasını ayıran şey, ses (ezgi) ve nikâhta def çalınmasıdır. [1432]

"Şu nikâhı ilân edin ve onu mescidde kıyın, defler çalarak duyurun! [1433]
Cahiliye döneminde insanlar, nikâhta def çalarlar, türkü söylerlerdi. Bu o zamanlar çok yaygın bir âdetti ve Hz. Âişe'nin (r.a.) beyan ettiği üzerecari dört nikâh[1434] arasından Rasûlullah'ın (s.a.) olduğu gibi bıraktığı sahih nikâh esnasında hemen hemen hiç terketmezlerdi. Bunda büyük bir maslahat bulunuyordu. O da şudur: Şehvetin giderilmesi, erkek ve kadının razı olması bakımından nikâh ile sifah (zina) arasında bir fark yoktur. Bu durumda, daha ilk bakışta bu ikisinin arasını ayıracak ve hiçbir kimseye dedikodu etme imkânı vermeyecek, kapalı hiçbir şey bırakmayacak bir şeyin olması gerekiyordu. Def çalma, türkü söyleme vb. bunu sağlıyordu. [1435]

Mut'a Nikâhı:

Rasûlullah (s.a.), birkaç gün için müt'a nikâhına ruhsat vermişti, sonra yasakladı. Önce ruhsat vermesi, İbn Abbâs'ın da (r.a.) belirttiği gibi, ailesinin bulunmadığı bir beldeye gelen kimseler hakkında duyulan ihtiyaca müstenit idi. İbn Abbâs'ın işaretine göre, o zamanki müt'a nikâhı, mücerred cinsel ilişki için kiralama anlamında olmazdı; aksine bu, ev düzeni ve idaresi babından ihtiyaçlar zımnında gizlenmiş olurdu. Zira kadının mücerred cinsel ilişki için kiralanması, insan tabiatından uzaklaşma demektir, sağduyu sahibi bir insanın içinin çekmeyeceği bir rezalettir.
Yasak ise, bu ihtiyacın çoğunluk zaman itibariyle bulunmaması esasına müstenittir.
Hem bunun meşru kabul edilmesi halinde, neseplerin karışması durumu vardır. Çünkü müddetin bitiminde kadın, erkeğin eli altından çıkacak ve kendi istediği yere gidecektir. Adam, gittiği yerde ne yaptığını bilemez. Ebedîlik esası üzerine kurulu olan nikâhlarda bile iddete riayet son derece zor olmaktadır; ya müt'a nikâhı hakkında ne demeli?!
Keza bu nikâhın tervic edilmesi halinde şer'an muteber olan sahih nikâh ihmal edilmiş olur. Çünkü nikâha arzu duyanların büyük çoğunluğu

şehvetlerini giderme saikiyle evlilik hayatına girerler. Müt'a nikâhı, bu yolu kesen bir engel olur. [1436]

Mehir:

Nikâh ile sifâh (zina) arasını ayıran hususlardan biri, her ne kadar bu konuda asıl, insanların gözü önünde yapılmak suretiyle nizaın önünü almak ise de ilişkinin daimî yardımlaşma esası üzere oturtulmasıdır.

Cahiliye döneminde insanlar, mehirsiz nikâhta bulunmazlardı. Bunun çeşitli gerekçeleri ve içerdiği maslahatları vardı. Bunlardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz:

i. Nikâhtan beklenen faydanın tamam olabilmesi için, eşlerden her birinin kendisini, devamlı olacak bir yardımlaşma hayatı için hazırlaması gerekir. Bu, kadın açısından yetkisini kocanın eline vermesiyle olur. Evlilik hayatını sürdürme konusunda kocanın yetkisinin de alınması caiz olamaz; aksi takdirde talâk kapısı kapatılmış ve koca, kadının elinde aynen kadının kendi elinde esir oluşu gibi esir olmuş olur. Oysa ki tabiî yapı ve sorumluluğu gereği olarak erkeklerin kadınlar üzerinden hâkim konumda olmaları gerekir.

Evliliği sürdürme ya da sona erdirme yetkisinin her ikisinin elinden alınıp hâkimlerin eline verilmesi de caiz olmaz. Çünkü meselenin onlara iletilmesinde büyük zorluklar olur; onlar, kocamn çok iyi bildiği kendisine ait durumları bilemezler.

Bu durumda kocanın gözü önünde, şayet evlilik ilişkisini sona erdirdiği takdirde vermesi gereken bir meblağın olması gerekir. Bu, gerçekten bir zaruret olmadıkça evliliği bozmaya yönelik bir cürette bulunmamasını temin edecektir. Bu da, bir tür kendisini devamlı olacak bir birlikteliğe hazırlamak demektir.

Hem, kadının kadınlığından istifade karşılığında bir mal har-canmadıkça nikâha karşı bir ilgi olduğu anlaşılmaz. Çünkü insanlar mallarını her şeyden çok esirgerler ve bu konuda cimrilik ederler. Bu durumda nikâha maldan daha çok önem verildiğinin gösterilmesi gerekir. Kadına karşı gösterilen ihtimam, velilerin gözlerini aydın eder ve bu durumda ciğer pareleri yavrularına sahip olması kendilerine ağır gelmez. Nikâh ile sifâh (zina) arasındaki fark da ancak bununla olur. "Bunlardan başkasını, namuslu ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı.'[1437] âyetinin manası da budur. [1438]

Mehir Az Ya Da Çok Olabilir:

işte bu sebepten dolayı Rasûlullah (s.a.), mehri olduğu gibi korudu, ona daha fazla ya da daha az olamayacak şekilde bir sınır getirmedi. Çünkü insanların kadınlara gösterdikleri ihtimam şekli, yöreden yöreye, zamandan zamana göre değişir; onlara karşı duyulan rağbet farklı farklı olur. Cimrilik ve cömertlikte de farklı farklıdırlar. Bu durumda, nasıl ki eşyaya biçilen fiyatları tahdit etme imkânı yoksa, mehir için de belli bir sınır getirmenin imkânı yoktur. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.), mehir olarak verecek bir şeyi olmayan bir kimseye, "Demirden bir yüzük de olsa, bul uer[1439] buyurmuştur. [1440]

Mehirde Aşırılığa Kaçmak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, karısına mehir olarak bir avuç kavut (sevik) yahut hurma vermişse, onu kendisine helâl kılmış olur. [1441]

Şu kadar var ki Rasûlullah (s.a.), kendi eşlerinin ve kızlarının mehirlerini on iki buçuk ukiyye[1442] olarak belirlemiştir.

Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiştir: "Kadınların mehirleri konusunda aşırılığa kaçmayın! Çünkü bu, eğer dünyada bir şeref, ya da Allah katında bir takva olsaydı, ona hepinizden çok Rasûlullah (s.a.) lâyık olurdu. Rasûlullah (s.a.) eşlerinden hiç birine on iki ukiyyeden daha fazla mehir vermemiştir. Rasûlullah'm (s.a.) kızlarına da aynı şekilde daha fazla mehir verilmemiştir. [1443]

Rasûlullah (s.a.), uygulamasında mehrin esirgenecek bir mal olmasını, içinde yaşadığı toplumun durumunu dikkate alarak ödenmesi zor olmayacak bir meblağ olarak belirlenmesini esas almıştır. Onun verdiği miktar, kendi dönemindeki insanların âdetlerine göre normal sayılacak bir meblağdır. Kendisinden sonraki dönemler için de, insanların büyük çoğunluğunca elverişli olacak bir miktardır. Ancak hükümdarlar gibi zengin olanlar için bu miktar az olabilir. [1444]

Kadınlara Haksızlık Etmek Yoktur:

Cahiliye döneminde insanlar, kadınlara mehirlerini vermemek, ya da noksan vermek gibi yollarla zulmediyorlardı. Bununla ilgili olarak Allah Teâlâ şu âyeti indirmiştir:

"Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin! [1445]

Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Nikâhtan sonra henüz dokunmadan veya onlar için belli bir mehir tayin etmeden kadınları boşarsanız bunda size bir günah yoktur. Bu durumda onları faydalandırın. Zengin olan durumuna göre, fakir olan durumuna göre verir, iyilikle faydalandırmak muhsinler (iyi davranışlılar) için bir vazifedir.

Evlendiğiniz kadınları mehir tayin ettiğiniz halde temas etmeden boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onundur.[1446]

[1447]

Bu konuda asıl şudur: Nikâh, mülk-i müt'a için sebeptir; zifaf nikâhın semeresidir. Bir şey ancak semeresi için istenir. Hüküm ise sebep üzerine gerekir. Bunun için mehrin bu ikisi arasında pay edilmesi yerinde olur. Ölümle, bir şey son şeklini alır ve ölünceye kadar reddetmemesi, rücu etmemesi halinde sabit oluşu gibi yerleşir. Talâk ile evlilik sona erer ve beraberlik bozulur. Aynen alış verişteki red ve ikâleye benzer. Bu kısa girişten sonra deriz ki:
Cahiliye döneminde mehir konusunda büyük münakaşalar olurdu. Mala karşı cimrilik ederler ve mehir vermemek için çeşitli bahaneler ileri sürerlerdi. Allah Teâlâ, bu konuda sözünü ettiğimiz esaslar doğrultusunda adaletle hüküm buyurdu. Buna göre durum şöyle olacaktır:
Eğer kadına mehir tayin etmiş, onunla zifafa girmişse, kadın mehrini tam olarak hak eder; ister ölsün, ister boşasm farketmez. Çünkü mülkün sebebi ve semeresi tamam olmuş, koca eşine yanaşmıştır. Nitekim, "Vaktiyle siz birbirinizle haşir-neşir olduğunuz ve onlar sizden sağlam bir teminat almış olduğu halde onu nasıl geri alırsınız[1448] âyeti bu manayı ifade etmektedir.
Eğer mehir tayin etmiş, fakat gerdeğe girmeden ölmüşse, bu durumda kadın mehri tam olarak hak eder. Çünkü nikâh, ölüm ile yerleşip son şeklini almıştır ve bozulma ihtimali artık kalmamıştır. Zifafın olmaması hükmü etkilemez; çünkü elde olmayan bir özür (Ölüm) sebebiyle olmuştur.

Eğer bu durumda boşarsa, bu âyete göre kadm, mehrin yarısını hak eder. Çünkü iki durumdan[1449] sadece biri gerçekleşmiş ve iki benzerlik doğmuştur: Nikâhsız nişan haline benzerlik, tam nikâha benzerlik.

Eğer mehir tayin etmez ve gerdeğe girerse, bu durumda kadın ne eksik ne fazla olmak üzere emsal mehire hak kazanır, iddet bekler, mirasçı olur. Çünkü onun hakkında akit, hem sebebi hem de semeresi itibariyle tamam olmuştur. Bu durumda mehre hak kazanması gerekir.

Koca tarafından tayin edilmeyen mehir, kadının baba tarafından olan kendi dengi kadınların[1450] mehri kadardır. Çünkü bir şeyin değeri, emsali ve benzeri bulunduğu şeylerin dikkate alınması yoluyla belirlenir.

Mehir tayin etmemiş, gerdeğe de girmemiş ise, bu durumda kadına "müt'a"[1451] verilir. Çünkü bir nikâh akdinin maldan hali olarak akdedilmesi caiz değildir. "Bunlardan başkasını, namuslu ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı." [1452] âyeti de bu manayı ifade etmektedir.
Nikâh mülkiyeti yerleşmediği, mehir tayini de olmadığı için, kadına mehir gerekir demeye imkân yoktur. Bu durumda verilecek şey müt'a olarak belirlenmiştir. [1453]

Mehrin, Sadece Mal Olması Şartı Yoktur:

Rasûlullah (s.a.) bir defasında Kur'ân'dan bazı sûreleri(n öğretilmesini) mehir kılmıştır. [1454] Çünkü Kur'ân öğretimi, rağbet edilen önemli bir hizmettir; mala olan arzu ve talep gibi, ona da arzu duyulur. Dolayısıyla malın yerini alması caiz olmuştur. [1455]

Velime: Düğün Ziyafeti

Eskiden insanlar gerdekten önce ziyafet vermeyi âdet edinmişlerdi. Bunda birçok maslahat bulunmaktadır:
i. Nikâh, herkese iyi bir yolla duyurulmuş olur. Gerdeğe girmek üzere olduğu bir sırada, kurulan ilişkinin evlilik ilişkisi olduğunun herkese duyurulması gerekir. Böylece nesep konusunda hiçbir kuşkuya mahal kalmaz; nikâh, sifahtan (zina) ilk bakışta ayrılmış olur; kadının o adama ait olduğu herkesin gözü önünde ilân edilmiş olur.
ii. Bu bir şükür ifadesidir. Allah Teâlâ, kendisine yuva kurma nimetini bahsetmiştir. Bu durumda onun da, Allah'ın kullarına ikramda bulunması ve onlara ziyafet vermesi bir şükür gereği olacaktır.
iii. Kadına ve ailesine saygı manasına gelir. Kadın için mal harcaması, onun için insanları bir araya toplaması, kadının onun yanında değeri ve Önemli bir yeri olduğunu gösterir.
iv. Ev halkı arasında özellikle de ilk kez bir araya gelişlerde, ülfet ve muhabbetin gerçekleştirilmesi için bu tür davranışlara ihtiyaç vardır.
v. Daha önceden sahip olmadığı yeni bir nimeti elde etmek, ferah, coşku ve sevinç doğurur; bu insanı mal harcamaya iter. Böyle bir dürtüye uymak ve ziyafet vermek, cömertlik vasfını kazan-.. mak, pintilik dürtüsüne baş kaldırmak için bir alıştırma olur.

Buna benzer daha birçok faydaları vadır. [1456]

Rasûlullah (S.A.) Düğün Ziyafeti Vermiştir:

Düğün ziyafeti vermede gerek şehir ve ev siyaseti ve gerekse nefis terbiyesi ve ihsan mertebesine ulaşılması açısından birçok fayda bulunması sebebiyle, bu âdetin Rasûlullah (s.a.) tarafından olduğu gibi korunması, ona teşvikte bulunması, bizzat kendisinin de bu âdet doğrultusunda hareket etmesi vacip olmuştur.
Rasûlullah (s.a.), düğün yemeğini mehir konusunda belirttiğimiz benzeri gerekçelerle tahdit etme yoluna gitmemiştir. Bunun ' ortası, bir koyun kesip yedirmektir.

Rasûlullah (s.a.), Safiyye (r.a.) ile evliliğinde "hays[1457] yemeği vermiş, bir hammıyla evlendiğinde ise sadece iki müd arpa (ekmeği) yedirmiştir. [1458]

Düğün Davetine Katılma:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Biriniz, düğün yemeğine davet edildiği zaman ona katılsın!" Bir rivayette de devamla şöyle buyurmuştur: "Artık ister yer, ister yemez. [1459]
Genel teşrî esaslarından biri şudur: Bir kimseye, bir maslahata mebni insanlara yönelik bir şey yapması emredildiği zaman, bu emir, insanların da onun arzu ettiği şeye karşılık vermelerinin, ona icabette bulunmalarının teşvik edilmesini gerektirir. Aksi takdirde emirden beklenen maslahat gerçekleşmez. Evlenen kimse, insanlara düğün yemeği vermek ve bu yolla nikâhı herkese duyurmakla emrolununca, insanlara da onun davetine katılmaları emro-lunur. Davetli oruçlu olur da, yemek istemezse bunun bir zararı olmaz. Çünkü katılmasıyla asıl maksat hasıl olmuştur.
Hem, davete icabet etmek sıla kabilinden bir İyiliktir. Bunun bir sünnet olarak yaşanmasında, hem şehrin hem de mahallenin düzen ve intizamına büyük katkı olur. [1460]

Peygamber, Tasvirlerle Süslenmiş Eve Girmez:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ne ben ne de başka bir peygamber, tasvirlerle süslenmiş bir eve girmeyiz. [1461]
Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Suret yapmak, suretlerle süslenmiş elbise giymek haram kılınınca, bunun gereği olarak, içinde suret bulunan evi terketmek, bunun kınamayı gerektirici bir durum olduğuna hükmetmek de gerekecektir, özellikle de peygamberlerin buna çok dikkat etmeleri gerekir. Çünkü onlar, iyiliği emretmek, kötülüklere karşı koymak üzere gönderilmiş kimselerdir. Sonra aşırı tezyinata kaçmak, dünyaya aşırı derecede bel bağlamaya sebep olur. Bu tutum, Acem ülkelerinde iyice yer etmişti. O derecede ki bu, onlara âhireti unutturmuştu. Bu durumda şeriatın böyle bir sonuca götürecek davranışlara karşı tavır alması ve nefretini açıklaması, bazı yasaklar getirmesi gerekir. [1462]

Gösteriş Ve Öğünç İçin Verilen Davetlere Katılmamak:

Rasûlullah (s.a.), gösteriş için verilen davetlere katılınmasını, onların yemeklerinin yenmesini yasaklamıştır. [1463]
Cahiliye döneminde insanlar birbirlerine karşı öğünürler ve herkes en büyük ziyafetin kendisi tarafından verilmiş olmasını isterdi. Sırf bunun için büyük harcamalara girerlerdi. Bu, İnsanlar arasında kin duygularının yerleşmesine, araların bozulmasına, dinî ve medenî bir maslahata yönelik olmaksızın mal ziyanına sebep olmakta idi. Sadece nefsânî bir dürtünün gereği olarak yapılıyordu. İşte bu yüzden böyle bir kimsenin davetine iltifat edilmemesi, ona önem verilmemesi ve böylece bu kapının kapatılması gerekmiştir. Bu tür davranışların yasaklanmasının en güzel yolu, onun yemeğinin yenmemesidir. [1464]

Davetlerde Tercih:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"iki davet aynı zamana rastladığı zaman, kapısı daha yakın olana icabet et! Eğer ikisinden biri daha önce davette bulunmuşsa, Öncekinin davetine katıl! [1465]
Davetlerin çakışması halinde tercih iki yolla olur:
i. Öncelik ilkesinden hareketle daha Öncekinin davetine katı-lınır.
ii. Öncelik yoksa yakınlık ilkesine itibar edilir. [1466]

MUHARREMÂT: EVLENİLMESİ HARAM OLAN KADINLAR

Bu konuda asıl şu âyet ve hadislerdir:
"Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın evlendiği kadınlarla (üvey annelerinizle) evlenmeyin; çünkü bu bir hayasızlıktır, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.
Analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kızkardeş kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendisiyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan [1467] kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla henüz birleşmemişseniz kızlarını almanızda size bir mahzur yoktur. Kendi sulbünüzden olan [1468] oğullarınızın eşleri ve iki kızkardeşi birden almak da size haram kılındı. Ancak geçen geçmiştir. Allah, çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. [1469]
Rasûlullah (s.a.) da, müslüman olan ve nikâhı altında on kadın bulunan birine, "Dördünü tut, diğerlerinden ayrıl!" buyurmuştur. [1470]
Yine o şöyle buyurmuştur:

"Kadın, halası üzerine; hala kardeşinin kızı üzerine; kadın teyzesi üzerine, teyze, kızkardeşinin kızı üzerine nikâh edilemez. [1471]
Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:
"Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkasıyla evlenemez; zina eden kadın da ancak zina eden veya müşrik olan erkekle

evlenebilir. Bu mü'minlere haram kılınmıştır.[1472]
Bu âyetlerde sayılan kadınlarla evlenmenin haramlığı, cahili-ye döneminde de İnsanlar arasında yaygın olarak biliniyor ve bu yasağa riayet ediliyordu. Bunun, kendi taşkınlıkları ve haddi aşmaları sonucu ihdas ettikleri çok az istisnası vardı; babalarının nikahladıkları kadınlarla evlenmek, iki kız kardeşi aynı anda nikâh altında tutmak gibi. Bu istisnaların dışında kalan haramhk hükmünü, nesiller boyu birbirlerinden tevarüs edegelmişlerdi. Bunun sonucunda hüküm kalplerinde iyice yer etmişti.
Bu sayılan kadınların haram kılınmasında çok açık maslahatlar bulunmaktadır. Bu itibarla Allah Teâlâ, onlarla evlenmenin haramlığı hükmünü olduğu gibi korumuştur. Bunun yanında ihmal gösterdikleri ve hatalı oldukları konulara da dikkat çekmiş ve onları düzeltmiştir. [1473]

Evlenmenin Haram Olmasını Gerektiren Sebepler:

Haramlık hükmünü gerektiren durumlar şunlardır: [1474]

1. Yakınlık:

Adeten, insanlar hep yakınlarıyla bir arada olmak zorundadır. Bunlar arasında tesettüre riayet etmek imkânı yoktur. Her iki tarafın bîr birine olan ihtiyaçları yapay ve geçici olmayıp, kalıcı ve tabiî bir mahiyet arzeder. Bu durumda, yakın kadınlarla evlenme yasağı konularak onlara karşı tamah kökten kesilip atılmazsa, sayılamayacak kadar mefsedet ortaya çıkar. Herkes bilir ki bir adam, yabancı bir kadının güzelliğini görür de, bir bakmaya ona aşık olur, onun peşine düşer ve bu yüzden kendisini nice tehlikelere atar. Ya devamlı başbaşa kaldığı, gece gündüz güzelliklerini gördüğü kadın hakkında ne demeli?!
Hem yakınlara karşı rağbet kapısı açık tutulup kapatılmamış olsaydı, bu yüzden insanlara bir ayıp gerekmeseydi, bu, kadınların büyük ölçüde zarar görmelerine sebep olurdu. Çünkü onlara karşı beslenilen arzu, onların başkalarıyla evlenmelerinin engellenmesine sebep olurdu. Zira kadınların evlendirilmesi kendi ellerinde bir şeydir. Haydi diyelim onları kendileri aldılar, bu durumda kadının evlilik haklarını kim arayacak, onu kim kollayacaktı.
Benzer bir durum yetim kızlar hakkında Kur'ân'da yer almıştır. Veliler, elleri altındaki yetim kızları, mallarına ve güzelliklerine olan rağbetlerinden dolayı kendilerine nikâhlarlar, fakat evlilik haklarına riayet etmezlerdi. Bunun üzerine Hz. Âişe'nin açıkladığı üzere şu âyet indi:
"Eğer yetimlerin haklarına riayet etmekten korkarsanız beğendiğiniz başka kadınlarla evlenin. [1475]
Tabiî ve kalıcı olan bu ilişki; kişi ile, annesi, kızı, kızkardeşi, halası, teyzesi, kardeş kızları, kızkardeş kızları arasında mevcut bulunmaktadır. [1476]

2. Süt Akrabalığı:

Kişiyi emziren kadın, anne mesabesindedir; çünkü bünyesinin oluşmasında ve gelişmesinde anne gibi bir paya sahiptir. Çocuğun yaratılışı annenin karnında tamamlanır, süt anne ise ilk büyümesi ve gelişmesi anında ona süt vererek onu açlıktan ve ölümden kurtarır. Bu haliyle süt anne, anneden sonra gelen annedir. Onun çocukları da, kendi kardeşlerinden sonra gelen kardeşleri olur. Süt anne onu büyütmek için ne zahmetlere katlanır. Buna karşılık olmak üzere çocuğun boynunda onun lehine borçlar biner. Küçüklüğünde onun için neler yapar. Hal böyle iken büyüyünce, ona sahip olması, onun üzerine atlaması hasta ruhlu olmayan bir insanın asla kabul edemeyeceği bir şeydir. Nice akılsız dilsiz hayvan vardır ki, annesine ya da kendisini emzirene şehvetini gidermek için dönüp bakmaz bile. Ya insana ne demeli!
Araplar, çocuklarını sütanneye teslim ederlerdi. Çocuk, sütannenin kabilesinde yetişir, büyürdü; bir mahrem gibi onlarla içli dışlı olurdu. Araplarca, süt akrabalığı aynen nesep akrabalığı gibi bir şeydi. Bu durum, süt emme sebebiyle haramhk hükmünün, nesep sebebiyle haramlığa kıyaslanmasını gerektirmiştir. "Doğumdan haram olan, süt emme sebebiyle de haram olur. [1477] hadisi bu mananın ifadesi olmaktadır. [1478]

Haramlık Hükmü Doğuracak Sütün Miktarı:

Süt emmenin haramlık doğurması, çocuğun bünyesinin oluşmasında ve gelişmesinde anneye benzemesi sebebiyledir. Bu durumda emzirmede iki şeyin dikkate alınması gerekecektir:
i. Bu mananın gerçekleşmesini sağlayacak miktar. Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: "Bilinen on defa emzirme haramlık hükmü doğurur." âyeti, indirilen Kur'ân meyanında idi; sonra bu adet beş bilinen emme ile neshedildi.[1479]
Emme sayısının takdiri şunun içindir: Süt haramhğını doğuran mana, azda değil çokta bulunur. Bu durumda teşri esnasında az ile çok arasını ayıran bir sınırın konulması gerekir. Şüphe anm-da bu sınır esas alınır.

Bu takdirin on sayısıyla yapılması ise şunun içindir: On, doğal sayılardan sonra gelen, ondalık sayıların başladığı ve cem-i kesretin[1480] kullanılmaya başladığı ilk sayıdır. On için, cem-i kıllet sîgası kullanılmaz. Bu özelliğiyle on sayısı, insan bedeninde etkisi olan "çok emme"nin miktarım belirlemeye elverişli bir sayıdır.
Beş emme ile neshedilmesi ise, ihtiyata riayet içindir. Çocuk beş kez iyice emzirildiği zaman, cildi revnaklaşır, yüzünde ve bedeninde bir parıltı hasıl olur. Üst üste beş kez emzirildiğinde yeterli süt almaması, emzirenin sütlü olmaması halinde ise, çocuğun bedeninde zayıflık belirir, rengi solar. Bu, beş emmenin çocuğun gelişmesinde ve büyümesinde açık bir etkisinin olduğunu gösterir. Daha az sayıda emzirmede ise bu belirtiler gözükmez.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir ya da iki emme, bir ya da iki sorma, bir ya da iki defa memeyi çocuğun ağzına verme haramlık doğurmaz. [1481]"Sütün azı da çoğu da haramhk hükmü doğurur" diyenlere göre illet ise, süt emme işine tazimde bulunmak ve onu bizatihi kendisinde bulunan bir özellikten dolayı müessir gibi görmektir. Bu durumda hüküm, menatı bilinmeyen sair durumlarda olduğu gibi taabbudî olur.
ii. Emzirme işinin, bünyenin ilk şekillendiği, çocuğun suretinin kendini bulduğu dönemde olması. Aksi takdirde emilen süt, diğer gıdalar gibi olmaktan öteye geçmez ve bir mana ifade etmez. Büyüğün ekmek yemesi gibi olur.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Süt hükmü, ancak açlıktan dolayı sabit olur.[1482] "Süt haramlığı, ancak bağırsakların gıdasını sütten alması halinde olur; bu sütten kesilmeden Öncedir. [1483]

3. Mahrem Kadınların Aynı Nikâh Altında Toplanması:

Yakın akrabalar arasında sılayırahmin kesilmesine sebep olacak evliliklerden kaçınılması gerekir. Çünkü kumalar birbirle-rini çekemezler, kin ve buğzları kendilerine en yakın olanlara da sirayet eder. Yakınlar arasında buğz çok kötü ve çirkin bir şeydir. Bu yüzden seleften bir grup, iki amca kızının dahi bir nikâh altında toplanmasını iy görmemişlerdir. Bu durumda, iki kızkardeş, halayeğen, teyze-yeğen gibi şayet birinin erkek farzedilmesi halinde birbirleriyle ebedî olarak evlenmeleri haram olan iki kadının bir nikâh altında toplanmasına ne demeli!
Rasûlullah (s.a.), bu esası kendi kızı üzerine başka bir kadının nikâhlanması konusunda da dikkate almıştır. Çünkü kumaların birbirlerine olan haset ve kinleri, kocalarını kendilerine bend etme çabaları çoğu kez kumanın ailesine kadar uzanır. Peygambere yönelik bir buğz ise, geçim yüzünden de olsa küfre götürür.

Bu konuda asıl olan iki kızkardeşin bir nikâh altında toplan-masıdır. Rasûlullah (s.a.), "Kadın ile halası bir arada toplanamaz. [1484]hadisiyle meselenin gerekçesine işarette bulunmuştur. [1485]

4. Musâharet:

Haramlık sebeplerinden biri de sıhriyet akrabalığıdır. Eğer annenin, kızının kocasında, babanın oğlunun hanımında ve hanımının kızlarında[1486] gözü olacak olsa, bu aradaki bağların koparılmasına ya da aile üyeleri arasında birbirlerini öldürmelerine sebep olurdu. Eğer sen eski Acem hikayelerini dinlemiş ve doğru yol üzere yürümeyen zamanının insanlarını dikkatle incelemişsen, sayılamayacak kadar çok büyük işler olduğunu, ne dolaplar döndüğünü, ne zulümler işlendiğini görmüşsündür.
Sonra bu tür yakınlarla birliktelik kaçınılmazdır. Aralarında Örtünmeye riayet etmek imkânsızdır, birbirlerine haset ve kin olması çirkin bir şeydir, her iki tarafın birbirine sürekli ihtiyacı söz-konusudur. Bu durumda onların, öz anneler, kızlar ya da kızkar-deşler mesabesinde olması gerekir. [1487]

5. Belli Bir Sayı İle Sınırlama:

Evlenilecek kadınların, evlilik hukukuna riayeti imkânsız kılacak bir sayıda olmaması gerekir. İnsanlar, çoğu kez kadınların güzelliklerine vurulurlar ve onlardan birçoğu ile evlenirler. Onlardan bir kısmını kayırır ve Özel muamele yaparlar, diğerlerini ise askıda bırakırlar; bunun sonucunda bu kadınlar ne gözlerini aydın edecek bir kocası varmış gibi olurlar, ne de başkalarıyla evlenme imkânı olan kocasız bir kadın gibi olurlar. Bu itibarla kadının zor durumda kalmasına sebep olacak hallere imkân vermemek gerekir.
Öbür taraftan bazı insanlar tek kadınla yetinemez. Evlilikten gözetilen en büyük maksat çocuk sahibi olmaktır. Bir adam, pek çok kadını aşılayabilir. Hem çok kadına sahip olmak erkekler için bir meziyet sayılır ve insanlar bu yolla birbirlerine Övünebilirler.
İşte bu durumları dikkate alan Sâri Teâlâ, en çok dört kadın-. la evlenilebileceği hükmünü getirmiştir. Dört, eşlerden her birine ancak üç gece sonra gelinebilecek bir sayıdır. Bir geceden az olması halinde nöbete koymanın (kasm) bir anlamı olmaz ve o takdirde 'Tanında geceledi" de denmez. Üç sayısı, çokluk sınırının ilk başlangıcıdır; fazlası fazla olur.
Rasûlullah'ın (s.a.), istediği kadar çok kadınla evlenebilmesi caizdi. Çünkü dört sınırının konulması, çoğunluk itibariyle kadına zarar dokunmasını önlemek içindir. Yasağın gerekçesi, bilfiil gerçek bir mefsedetin defedilmesi değil, muhtemel bir mefsedetin önünün alınmasıdır. Rasûlullah'ın (s.a.), yaptığı evlilikte evlilik hukukunu gözeteceği kesin belli olduğu için, onun için mazinneye itibara hacet yoktur. O, Allah'a tâat ve emirlerine uyma konusunda hataya düşmekten korunmuştur; diğer İnsanlar ise öyle değildir. [1488]

6. Din Ayrılığı:

Haramlık sebeplerinden bir diğeri de din ayrılığıdır. "İman edinceye kadar müşrik kadınlarla evlenmeyin! (...) İman edinceye kadar müşrik erkekleri de evlendirmeyin![1489] âyeti bu manayı ifade eder.
Âyette, hükümde gözetilen maslahatın şu olduğu açıklanmıştır: Müslümanların, kâfirlerle birlikteliği, müslümanlarla onlar arasında özellikle de evlilik yoluyla dayanışma ve yardımlaşmanın cereyan etmesi, din için bir mefsedettir, küfrün hiç farkında olmadan kalbine sirayet etmesine bir sebeptir.
Yahudi ve hıristiyanlar, semavî bir şeriata inanmaktadırlar ve teşrî ilkelerinden, onun küllî esaslarından haberdardırlar.Mecusî ve müşrikler ise öyle

değildir. Bu durumda yahudi ve hıris-tiyanlarla sohbet, diğerleriyle sohbete nisbetle daha az zararlı olacaktır. Çünkü koca, zevce üzerinde egemen vaziyettedir, idaresi kendi elindedir. Zevceler ise, kocaların eli altında bir tür esir gibidirler. Bu durumda bir müslümanın kitabî bir hanımla evlenmesi halinde fesat daha az olacaktır. Dolayısıyla bunun dikkate alınarak hükmün nisbeten hafifletilmesi gerekecek, hüküm diğer evlenilmesi haram olan kadınlardaki kadar şiddetli olmayacaktır. [1490]

7. Kadının, Başkasının Cariyesi Olması:

Bir diğer haramhk sebebi, evlenilecek kadının bir başkasının cariyesi olmasıdır. Çünkü cariye evlendiği zaman, kendisini hep kocasına saklamak zorunda olmasına rağmen bunu başaramaz. Zira efendisinin de kendisinden mülkiyet hakkısebebiyle istifade edebilmesi söz konusudur. Bu durumda kadının, kocasına aidiyeti ancak efendinin dinine diyanetine kalmış bir şey olur. Efendiye hizmet etmesini, onunla başbaşa bir arada kalmasını yasaklaya-mayız; çünkü bu iki mülkiyetten zayıf olanın güçlüsüne tercihi demektir. Burada iki mülkiyet bulunur:
i. Efendinin rakabe mülkiyeti,
ii. Kocanın müt'a mülkiyeti.
Birinci mülkiyet, ikinciden daha güçlü olup, onu dahi içinde bulundurur. İkincisi ise zayıftır ve birincisinin içinde yer almaktadır. Daha aşağı ve zayıf durumda olanın, daha yüksekte ve güçlü olanı alt etmesi gerçek durumun tersyüz edilmesidir.
Kadının sadece kişiye ait olmaması, kadına arzu duyanların önüne geçme imkânının bulunmaması zinanın aslı olmaktadır. Ra-sûlullah (s.a.), bu manayı dikkate alarak, Hz. Âişe'nin (r.a.) anlatmış olduğu üzere istibdâ' nikâhı gibi cahiliye döneminde uygulanmakta olan bazı nikâh türlerini yasaklamıştır.[1491]
Cariye, genç, Allah'a inanan biri ve iffetli ise; zinaya düşme korkusu bulunuyorsa ve hür kadınla evlenmeye de imkân yoksa, o zaman fesat hafifler ve bunda bir tür zaruret olur. Zaruretler ise, yasak olan şeyleri mubah kılar. [1492]

8. Başkasının Hakkının Taalluk Etmesi:

Haramlık sebeplerinden bir diğeri, kadının müslüman ya da. kâfir başka birinin nikahıyla bağlantısının sürmekte olmasıdır. [1493] Çünkü zinanın aslı, bir kadınla birden çok erkeğin, başkalarının arzusunu kesici bir aidiyet olmaksızın ilişkide bulunması demektir. Bunun içindir ki ez-Zühri, "Bu, sonuç itibariyle Allah Teâlâ'mn zinayı haram kılmasına çıkar," demiştir.
Sahabe (r.a.), esir kadınlar ele geçirmişlerdi. Kendi paylarına düşen bu kadınlarla cinsel ilişkiye girmekten çekmiyorlardı. Çünkü esaretten önce müşrik eşleri bulunuyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirmiştir:
"(Savaş esiri olarak) sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlarla evlenmeniz size haram kıtındı. [1494]
Yani onlar size helâldir. Çünkü esaret, eski kocasının ümidim kesmiştir, ülke farklılığı onunla birlikteliğine manidir, payına düşmesi de onun kendisine aidiyetim sağlamıştır. [1495]

9. Zina:

Haramlık sebeplerinden biri de, kadının zinayı kendisine meslek edinmesidir. Böyle bir kadınla evlenmek, tevbe edip, eski halinden tamamen vazgeçmedikçe helâl değildir.
Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:
Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkasıyla evlenemez; zina eden kadın da ancak zina eden veya müşrik olan erkekle evlenebilir. Bu mü'minlere haram kılınmıştır.[1496]
Bu yasağın sim şudur: Zinayı itiyat edinmiş bir kadını kişinin nikâhı altında bulundurması, kadının o halini sürdürmesi durumunda deyyusluktur ve insanlıktan uzaklaşmaktır.
Hem böyle bir kadının, başka birinden olan çocuğu kocanın nesebine katması her zaman için mümkündür. [1497]

Yasak Hükümlerinin Uygulanmasında Kararlılık:

Haram olan kadınlarla evlenme yasağından gözetilen maslahatların gerçekleşebilmesi, haramlık hükmünün kesin ve bağlayıcı olmasını sağlamaya, bunun cibillî bir karakter halini almasını temine bağlıdır. Öyle olmalı ki bunlara riayet, kişinin tabiatı itibariyle kaçındığı bir şey gibi olmalıdır. Bunun için bu hükümlerin te-yid edilmesi, herkesçe yaygın bir şekilde bilinir olmasının sağlanması, bu hükümlere uymayanlara şiddetli bir tepki göstermek suretiyle uygulanmasında kararlı olunduğunun herkese ihsas ettirilmesi gerekmiştir. Evlenmesi haram olan bir yakını ile, nikâhlı ya da nikâhsız ilişkide bulunan kimsenin ölümüne hükmedilmesi bu kararlılığın bir ifadesidir. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.), babasının hanımı ile evlenen bir kimseye, kellesini getirmeleri için adamlar göndermiştir. [1498]

MÜBAŞERET (CİNSEL İLİŞKİ) ÂDABI

Çoğalmanın Teşvik Edilmesi:

Bil ki: Allah Teâlâ insanı yaratılıştan medenî yaratmış, insan türünün bekasının tenasül (üreme) yoluyla olmasını irade buyurmuştur. Bu durum, şeriatın, tenasül konusunda son derece teşvikkâr olmasını gerektirmiştir. Keza, nesli kesmenin ve nesli kesmeye götürecek sebeplerin son derece kesin bir üslupla yasaklanmasını gerektirmiştir. Neslin oluşmasını sağlayan sebeplerin en büyüğü, en çoğu, en çok sonuç vereni, en tahrik ve teşvikte bulunanı cinsel organ şehvetidir. Bu şehvet, insanların doğalarına konulmuş, onlara musallat edilmiş bir güçtür; isteseler de istemeseler de sonuçta neslin devamını sağlayan çok güçlü bir sâiktir. [1499]

Cinsel Sapıklıklar Haram Kılınmıştır;

İlişkilerin, oğlancılık şeklinde olması, kadınlara dübürlerin-den yaklaşılması Allah Teâlâ'nm yaratmış olduğu düzeni tersine çevirmektir. Çünkü bu, insanın içine konulan sâikin, amacı doğrultusunda işlev görmemesi demektir.
Cinsel sapıklıklar arasında en şiddetlisi oğlancılıktır. Çünkü bunda her iki taraf için de Allah'ın yaratmış olduğu düzeni tersine çevirmek vardır; erkeğin kadınlaşması en çirkin özelliktir. Üreme organının kesilmesi, cinsel iktidarı ortadan kaldırıcı ilaçlar kullanılması, hiç evlenmeme (rahiplik) ve benzeri fiiller de aynı şekilde yaratılış kanununa aykırıdır ve bütün bunlar neslin çoğalması maksadını ortadan kaldırıcı davranışlardır.
Rasûlullah (s.a.), bütün bunları yasaklamıştır. Bu meyanda olmak üzere şöyle buyurmuştur:

"Kadınlara, dübürlerinden yanaşmayın. Bir kadına dübü-ründen yanaşan melundur.[1500]
Aynı şekilde kısırlaştırmayı, hiç evlenmemek suretiyle rahipler gibi yaşamayı birçok hadisinde yasaklamıştır.
Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur:

"Kadınlar, sizin tarlamzdır; tarlanıza nasıl isterseniz öyle geliniz. [1501]
Yahudiler, cinsel ilişki şeklini, herhangi bir semavî hükme dayanmaksızın çok dar kalıplarda tutuyorlardı. Ensâr ve onlarla birlikte yaşayanlar, onların yollarına uyarlardı. Onlar, "Bir adam, önüne olmak kaydıyla arka tarafından karısına yanaşırsa, çocırk şaşı olur." derlerdi. Bunun üzerine bu âyetindi. [1502] Yani ister önünden yanaşsın, ister arkasından, ilişkinin cinsel organ yoluyla olması halinde hepsi birdir, caizdir. Bu durumda önünden ya da arkasından yanaşmış olmasında, herhangi bir medenî ya da dinî bir maslahat söz konusu değildir. Maslahat, ilişkinin cinsel organ yoluyla yapılmasına bağlıdır. İnsan kendi maslahatını, herkesten daha iyi bilir, daha çok nasıl haz duyuyorsa öyle yapar.
Cinsel organ yoluyla, arkadan yanaşılarak yapılan ilişkinin kötü görülmesi yahudîlerin aşırıhklarmdandı; dolayısıyla böyle bir anlayışın neshedilmesi gerekirdi. [1503]

Azl Mekruhtur:

Rasûlullah'a (s.a.), azlin[1504] hükmünü sordular. Şöyle buyurdu:

"Onu yapmanızda size bir zarar yoktur; ancak kıyamet gününe kadar olması mukadder bir can varsa, o mutlaka olur. [1505]
Bence bu hadis, haram olmamakla birlikte azlin mekruhluğu-na işaret etmektedir. Bunun sebebi, azl hakkında iki maslahatın çatışmasıdır. Kişinin kendisine has olan maslahatı meselâ azletmesini gerektirebilir, türel maslahat ise, neslin çoğalması ve böylece insan türünün bekasının sağlanması için azletmemesini gerektirir. Bu gibi durumlarda türel maslahata itibar etmek, kişisel maslahata itibardan önce gelir. Bu Allah Teâlâ'nm hem teşrî'î hem de tekvînî bütün hükümlerinde böyledir. Kaldı ki azl, kadına dü-büründen yaklaşmak gibi değildir, neslin çoğalması için konulmuş fiilden yüzçevirme manası da taşımaz.
Hadis, olayların henüz meydana gelmeden önce takdir buyu-rulmuş olduğunu da ortaya koyar. Eğer bir şey takdir edilmişse, yeryüzünde de o şey için çok zayıf bir sebep bulunuyorsa, Sünne-tullah, o zayıf sebebin desteklenmesi ve güçlü sebepmiş gibi tam fayda vermesinin sağlanması doğrultusunda tecelli eder. İnsan ilişki sırasında boşalma zamanı yaklaşıp da cinsel organını çıkarmak istediğinde, çoğu kez birkaç küçük damla içine dökülür ki, bundan hiç haberi bile olmaz ve bu kadarcık da çocuğun olması için yeterli olur. Hz. Ömer'in, kadına dokunduğunu itiraf eden kimseye, "Azil, buna mani değildir," diyerek çocuğun nesebini ona ilhak etmesinin sırrı da budur. [1506]

Emzikli Kadınla Cimada Bulunmak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Vallahi emzikli kadınla ilişkide bulunmayı yasaklamak içimden geçti. Sonra Romalılarla İranlıların bunu yaptıklarını, fakat çocuklarına bir zarar vermediğini hatırladım.[1507]

"Çocuklarınızı gizlice öldürmeyin; çünkü emzikli iken emilen süt süvariyi yakalar da onu atından düşürür (ölümüne sebep olur). [1508]
Bu hadisler, emzikli bir kadınla cinsel ilişkide bulunmanın haram olmadığını, ancak mekruh olduğunu gösterir. Bunun sebebi şudur: Emzikli kadınla cinsel ilişki, sütü bozar, çocuğu ilk büyüme ve kıvamım bulma anında zayıf düşürür, bu zaaf onun yapısına yerleşir (ve etkisini çok sonraları gösterebilir).
Rasûlullah (s.a.), bunu büyük ihtimalle zararlı bir fiil olması sebebiyle haram kılmayı düşündüğünü, sonra istikra sonucunda bu zararın bidüziyelik (muttaritlik) arzetmediğini gördüğünü, dolayısıyla bu zararın haramlık hükmüne mesnet teşkil edecek kadar güçlü olmadığını beyan buyurmuştur.
Bu hadis, daha önce isbat etmiş olduğumuz, Rasûlullah'ın (s.a.) da ictihâdda bulunduğu; onun içtihadının, maslahat ve ma-zinneleri bilmek,

haramlık ve mekruhluk hükümlerini onlara bağlamak şeklinde olduğu tezimizin delillerinden biridir. [1509]

Eşler Arasındaki İlişkilerin Gizli Tutulması;

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah katında mevkii en kötü olacak insanlardan biri, karısı ile haşır neşir olup da sonra onun sırrını yayandır.[1510]
Eşler arasındaki ilişkilerin gizli olması vaciptir. Örtülmesi istenilen şeylerin açılması ise durumun tersyüz edilmesidir ve maksatla çatışır. Bu itibarla bu tür davranışların yasaklanması gerekir. Hem bu tür ilişkilerin insanlara açılması, bir tür delilik ve rezalettir. Bu tip dürtülere tabi olmak, nefsin zulmânî renklere bü-rünmesi sonucunu doğurur. [1511]

Hayız Halindeki Kadınla İlişki:

Hayızlı kadınla ilişkinin ölçüsü konusunda dinlerin farklı yaklaşımları bulunuyordu. Kimileri aşırılığa gidiyor yahudîler gibi ve onlarla birlikte yemek yemeyi, kucaklaşmayı dahi haram sayıyordu. Kimileri ise hayızı hiç dikkate almıyor mecusîler gibi ve onunla cinsel ilişkiyi dahi caiz görüyordu.

Her ikisi de ifrat ya da tefritti. İslâm şeriatı orta yolu tuttu ve Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Cinsel ilişki hariç, her şeyi yapabilirsiniz. [1512]
Bu orta yolcu hükmün çeşitli gerekçeleri vardır:
i. Hayızlı kadınla cinsel ilişki, özellikle de hayzının ilk başladığı anlarda zararlıdır; doktorlar bu konuda hemfikirdirler.
ii. Pisliğe bulaşmaktan hoşlanmak iğrenç bir huydur ve fıt-rat-i selîm sahibi bir insan bundan nefret eder. Bu tür işler kişiyi şeytana yaklaştırır. İstincâ halinde de pisliğe bulaşma vardır; ancak o zorunlu bir ihtiyaca binaendir. Hem istincâdan maksat, pisliğin izalesidir. Hayızlı kadınla cinsel ilişki ise, pisliğin içine dalmaktır.

"De ki: O bir ezadır; hayızlı iken kadınlardan uzak durun! [1513] âyetinin ifade ettiği mana budur.
Cinsel ilişki dışında kadından istifade konusunda rivayetler farklılık arzetmektedir. Kimileri kanın bulaşmasından sakınır, demiş; kimileri de izar[1514] altında kalan yerlere dokunmaktan sakınır, demişlerdir. Her ikisi de, cinsel ilişkiye götürecek duruma dü-şülmemesini amaçlamaktadır.
Allah'a isyan edip de hayızlı karısıyla ilişkiye giren kimsenin, bir ya da yarım dinar tasaddukta bulunması emredilmiştir. Bu, üzerinde icmâ edilmiş bir görüş de değildir. Keffâretin sırrından daha önce birçok defa söz etmiştik. [1515]

EŞLERİN BİRBİRİ ÜZERİNDEKİ HAKLARI

Eşlik Bağı, En Büyük Ve Faydalı Bağdır:

Bil ki: Eşler arasında mevcut bulunan ilişki, aile ilişkileri arasında hepsinden daha güçlüsüdür, daha çok faydası olandır, en çok ihtiyaç duyulandır. Arap Acem bütün insanlarca benimsenen hayat tarzında kadın, kocaya yardımcı olması, kocanın her türlü yemek, içme ve giyinme ihtiyaçlarını hazırlaması, adamın malını koruması, çocuğunun bakımını yapması, olmadığı zaman evinde onun yerini alması... gibi pek çok konuda kocanın yanında yer alır. Şeriat mümkün mertebe bu ilişkilerin korunmasına özen göstermiş, evlilik düzeni ile ilgili maksatların gerçekleştirilmesini teşvik etmiş, aksi doğrultuda ve onu iptale yönelik çaba göstermenin hoş olmadığını beyan etmiştir.
Eşler arasındaki ilişkilerden gözetilen maksatların tam olarak gerçekleşebilmesi için mutlaka aralarında ülfet ve muhabbetin ikamesine ihtiyaç vardır. Ülfet ve muhabbetin oluşabilmesi de ancak her iki tarafın kendilerini yapmaya mecbur gördükleri hasletlerle mümkündür; yardımlaşma ve dayanışma içinde olmak, aralarında meydana gelen ve âdâb dışı olan davranışlarını görmemez-likten gelmek ve birbirini affetmek, kin ve intikam duygularına sebep olabilecek şeylerden sakınmak... gibi. Keza aralarında muhabbet etme, güler yüzlü olma ve benzeri hasletlerin bulunması gerekir.
Bu durumda hikmet, bu tür hasletlere teşvikte bulunulmasını, onlara özendirilmesini gerektirir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kadınlar hakkındaki vasiyetimi tutun. Çünkü kadın eğe kemiğinden yaratılmıştır. Eğe kemiğinin en eğri yeri de üst kısmıdır. Doğrultmaya kalkarsan kırarsın; hali üzere bırakırsan eğri kalmakta devam eder. Kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye edin![1516]
Kadında eğrilik, sanki Özünde tevarüs edegeldiği bir şey gibidir. Bu itibarla insan, kadından ev ve aile düzeniyle ilgili maksatları tam olarak elde etmek isterse, o takdirde mutlaka önemsiz bazı şeyleri görmemezlikten gelmesi, isteği doğrultusunda olmayan bazı davranışlarından dolayı Öfkesini tutması gerekir. Ancak övgü konusu olan yerlerde kıskançlık gösterme, zulmü önleme ve benzeri kabilinden olan davranışları bundan hariçtir. [1517]

Zevcenin Hatasını Hoş Görmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Mü'min erkek, mü'min kadına buğz etmesin; onun bir huyunu beğenmezse, başka bir huyunu beğenebilir. [1518]

İnsanın, eşinin bir huyunu beğenmediği zaman, hemen onu boşamaya kalkması doğru olmaz. Çünkü çoğu kez aynı kadında hoşuna gidebilecek başka huylar mutlaka bulunur. Dolayısıyla onun o huysuzluğuna, bu huylan sebebiyle katlanmalıdır. [1519]

Eşlerin Birbiri Üzerindeki Hakları:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kadınlar hakkında Allah'tan korkun! Çünkü siz, onları Allah'ın emanıyla aldınız ve onları Allah'ın kelimesiyle kendinize helâl kıldınız. Döşeklerinize, sevmediğiniz bir kimseye ayak bastırmamaları[1520] sizin, onlar üzerindeki hakkınızdır. Bunu yaparlarsa, onları kendilerine zarar vermemek şartıyla dövün. Onların sizin üzerinizdeki hakkı da, yiyeceklerini ve giyeceklerini maruf şekilde uermenizdir. [1521]

İyilikle Geçinmek:

Bil ki: Eşler arasındaki hukukun aslını birbirleriyle iyi geçinmeleri teşkil eder. "Onlarla iyi geçinin![1522] âyeti bunu âmirdir.
Rasûlullah (s.a.), iyi geçinmeyi; yeme içme, elbise ve güzel muamele diye tefsir etmiştir.
Vahye müstenid şeriatlarda, meselâ yiyeceğin cinsini ve miktarım belirlemeye gitme gibi bir tutum asla mümkün değildir. Çünkü bu konuda yeryüzü sakinlerinin bir şey üzerinde ittifak etmesi hemen hemen imkânsızdır. Bu yüzden emir mutlak bir ifadeyle gelmiştir. [1523]

Kocanın, Eşini Yatağına Çağırması:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Bir adam karısını yatağına çağırır da yatağa gelmezse, bu sebeple ona dargın olarak yatarsa, sabahlayıncaya kadar melekler o kadına lanet ederler. [1524]
Nikâhtan gözetilen maslahat, kişinin iffetini koruması olunca, kadının bu maslahatın gerçekleşmesine yardımcı olması gerekir. Çünkü serî hükümlerde gözetilen esaslardan biri şudur: Eğer bir şey için bir mazinne (muhtemel mahal, sebep) belirlenmişse, o mazinnenin bulunması halinde maslahatı gerçekleştirecek şeyin emredilmesi sözkonusu olur. Bu da, kadının onun çağrısına hemen koşmasının zorunlu olmasıdır. Eğer bu emir olmazsa, o zaman erkeğin iffetini koruma maslahatı gerçekleşemez.
Kocanın çağrısı karşısında kadın kaçınırsa, Allah Teâlâ'nın kullan için koyduğu maslahatın reddi doğrultusunda hareket etmiş olur. Bunun üzerine maslahatı ifsad için koşuşturan herkese olduğu gibi derhal kendisine meleklerin laneti yönelir. [1525]

Kıskançlık İki Çeşittir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Gayretin bir kısmı vardır ki onu Allah Teâlâ sever, bir kısmı da vardır ki Allah Teâlâ ona buğzeder. Allah Teâlâ'nın sevdiği gayret, haklı bir kuşkuya dayalı olan gayrettir. Allah Teâlâ'nın buğzettiği gayret ise, bir kuşkuya dayanmayan yersiz gayrettir. [1526]
Rasûlullah (s.a.), mutlaka gerekli maslahatın ikamesi ve siyaset gereği olan kıskançlık ile, bir gerekçesi olmaksızın mücerred kötü huydan, kuşkuculuktan, işkence arzusundan kaynaklanan kıskançlık arasını ayırmıştır. [1527]

Erkekler, Kadınlar Üzerinde Hâkim Konumdadırlar.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:
"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve erkekler mallarından harcama yaptıkları için, erkekler kadınların yöneticisi ve koruyuçuşudur. Onun için sâlihâ kadınlar itaatkârdır, Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar. Baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara Öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezse) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.
Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, herşeyden haberdar olandır.[1528]
Kocanın, karısı üzerinde hâkim konumda olması gerekir. Bunun iki gerekçesi vardır:
i. Çünkü koca, sahip olduğu yaratılış özelliği sebebiyle akılca daha tam, siyasetçe daha üstün, aile namus ve şerefini koruma ve gözetmede daha güçlüdür.
ii. Koca, karısının her türlü nafaka, giyim kuşam ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Buna karşılık onun üzerinde yetkisinin olması gerekir.
Kadının idaresinin koca elinde olması, itaatsizlik halinde onun tazir ve te'dîb edilmesi hakkının da kocada olmasını gerektirir. Bu durumda en hafifinden başlayarak tedrîcî bir müeyyide uygulamasında bulunur; önce öğüt verir, sonra evinden çıkarmadan yatağında yalnız bırakır, en sonunda da fazla acıtmayacak şekilde döver. [1529]

Eşler Arasındaki Anlaşmazlığın Hakem Usulüyle Çözümü:

Eğer anlaşmazlık iyice artar ve eşlerden her biri diğerinin haksızlık ve zulüm ettiğini iddia ederse, aradaki anlaşmazlığın çözümü için işi hakeme havale etmekten başka çare yoktur. Bir hakem kocanın ailesinden, bir hakem de kadının ailesinden seçilir, bunlar bir araya gelirler ve evliliğin sürdürülmesine karar verirlerse tarafların uymaları gereken şartları belirlerler, verilecek nafakanın miktarını vb. tayin ederler. Gerekli görürlerse de ayrılmalarına karar verirler.

Bu aşamada hakemlik usûlünün devreye sokulması şunun içindir: Eşler arasında cereyan eden şeyler hakkında hüccet ikâmesi mümkün değildir. Bu durumda onlarla ilgili kararın, (hâkime değil de) kendilerine en yakın ve en müşfik olan iki hakeme havale edilmesinden daha uygun bir şey olamaz. [1530]

Eşler Arasını Bozmak Haramdır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kadını kocasına, köleyi efendisine karşı ifsâd eden bizden değildir.[1531]

Ev ve aile düzeninin bozulmasını gerektiren sebeplerden biri, bir insanın kadın ile kocası, köle ile efendisi arasım bozması, onları ayartmasıdır. Bu, kurulu düzenin bozulması, ailenin çözülmesi için koşturmak demektir ve yerine getirilmesi vacip olan maslahata ters düşer. [1532]

Ev Ve Aile Düzeninin Bozulması Sonucunu Doğuran Bazı Haller:

Bil ki: Aile düzeninin bozulması sonucunu doğuran bazı davranışlar vardır ki, insanların birçoğunda bunlar bulunur. Sâri' Teâlâ'nın bu tür davranışlar üzerinde durması, onlardan söz etmesi ve bu konuda dikatleri çekmesi gerekir. Bu ifsad edici davranışlardan bazıları şunlardır: [1533]

1. Eşler Arasında Adalete Riayet Etmemek:

Bir adam, birden fazla eşle evlenebilir, ancak onlardan bir kısmını diğerlerinden üstün tutar, eşit olarak onların yanında geceleme gibi haklarına riayet etmez. Bunun sonucu olarak öbürüne zulmeder ve onu muallakta bırakır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz[1534] bari birisine tamamen kapılıp da diğerini muallakta gibi bırakmayın. [1535] Eğer arayı düzeltir, günahtan sakınırsanız Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. [1536]

Rasûlullah (s.a.) da şöyle buyurmuştur:

"Bir adamın yanında iki kadın olur ve onlar arasında adalete riayet etmezse, kıyamet gününde bir yanı düşük olarak gelir." [1537]

Daha önce, mücâzâtın amelin cinsinden olacağını söylemiştik; burada tekrarına gerek görmüyoruz. [1538]

---

[1] Buhârî, Salât, 101; Müslim, Salât, 261.

[2] Buhârî, Mevâkît, 8, Salât, 33; Müslim, Mesâcid, 54.
Hadisin devamı şöyle: "Bu itibarla sakın kıble ve sağ tarafına tükürmesin. Eğer tükürmek zorunda kalırsa soluna ya da ayağının altına tükürsün."

[3] Müslim, Salât, 259.

[4] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/1-2.

[5] Müslim, Salât, 265; Ebû Dâvûd, Salât, 109

[6] Sa'd b. Mâlik b. Sinan el-Hudrî, sahabenin ilimce ileri gel eni erindendir. Bey'atu'r-Rıdvan'da bulunmuştur, Uhud sonrası gazvelere katılmıştır. H. 74 yılında vefat etmiştir.

[7] Müslim, Salât, 241.

[8] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/2.

[9] Rasûlullah (s.a.) bu hadisiyle beş, üç, ya da bir rekatla, daha olmazsa ima ile vitir kılınmasını emretmiştir, bkz. Dârimî, Salât, 210; Ahmed, 5/418.(Ç)
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/3.

[10] bkz. Müslim, Salât, 45.

[11] Tirmizî, Mevâkît, 110; Ebû Dâvûd, Salât, 144.

[12] Buhârî, Ezan, 95; Müslim, Salât, 34 vd.

[13] Beyhakî, 2/144.

[14] Buhârî, Terâvîh, 1.

[15] Buhârî, Salât, 60.
[16] Bakara 2/43.
[17] Kâf 50/40.
[18] İsrâ 17/78.
[19] Bakara 2/238.
[20] Bu âyet ve hadislerde namazdaii1 «S^-Ödili^ken, kıyam, rükû, Secde, Kur'ân (kıraat) ifadeleri kullanılmıştı'. BÜ38&9!edilen bu fiillerin namazın rüknü olduğunu gösterir.(Ç)
[21] Ebû Dâvûd, Taharet, 31, Salât, 73.
[22] Müslim, Salât, 240; Ebû Dâvûd, Salât, 122.
[23] Beyhakî, 2/174.
[24] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/3-5.
[25] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/5-6.
[26] Buhârî, îmân, 39; Müslim, Müsâkât, 107.
[27] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/6.
[28] bkz. Müslim, Taharet, 17.
[29] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/6.
[30] Buhârî, Sal ât, 28.
[31] Tekbîr ile, dünya işleri ve kelâmı haram olur; o yüzden tahrîm tekbiri denilir. Selâm ile de namaz boyunca haram olan şeyler tekrar helâl hale döner.
[32] EbûDâvûd, Taharet, 31, Salât, 73
[33] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/6-7.
[34] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/7.
[35] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/7-8.
[36] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/8.
[37] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/8.
[38] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/8-9.
[39] bkz. Beyhakî, 2/103.
[40] Rükûdan sonra secdeye intikal etmeden evvel dümdüz doğrulmaya verilen addır.(Ç)
[41] İki secde arasındaki oturuşun adıdir.(Ç)
[42] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/9.
[43] EbûDâvûd, Taharet, 31, Salât, 73.
[44] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/9-10.
[45] bkz. Müslim, Salât, 55.
[46] Manası: Selâm bize ve Allah'ın sâlih kulları Üzerine olsun.
[47] bkz. Müslim, Salât, 55.
[48] bkz. Müslim, Salât, 57.
[49] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/10.
[50] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/10-11.
[51] Müslim, Salât, 240; Ebû Dâvûd, Salât, 122.
[52] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/11.
[53] Fecr89/3.
[54] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/11.
[55] Yani mukim halde.(Ç)
[56]

Buhârî, Salât, 1; Müslim, Müsâfirîn, 1.

[57] İsrâ 17/78. Yani sabah namazmda gündüz ve gece melekleri hazır bulunur.

[58] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/12-13.

[59] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/15.

[60] Secdelerin çok kısalığından kinayedir.

[61] Kıçı yere koyup, dizleri dikerek oturma.

[62] Dizleri, ellerden Önce koyarak secdeye gitme hali. İmam Mâlik'e ve bir rivayette İmam Ahmed'e göre bu hareket, Ebû Hureyre hadisi mucibince yasaklanmıştır. Ancak cumhur imamlarına göre Vâil b. Hucr hadisi gereğince secdeye bu şekilde inilir. Vâil hadisi, Ebû Hureyre hadisinden daha sağlamdır. Doîayisıyla sünnet olan müellifin dediği gibi değil, secdeye inerken önce dizlerin, sonra ellerin konulması şeklindedir.

[63] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/16.

[64] Herşeyi elinin tersi ile geri atar gibi yapar.(Ç)

[65] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/16-17.

[66] Bunlar, En'âm 6/79, 162, 163 âyetleridir.

[67] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/17-18.

[68] NahI 16/98.

[69] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/18.

[70] Buhârî, Ezan, 89.

[71] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/18-19.

[72] Buhârî, Ezan, 111; Müslim, Salât, 72.

[73] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/19-20.

[74] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/20-21.

[75] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/21.

[76] Yani Kamer sûresini.(Ç)

[77] Yani Secde sûresini.(Ç)

[78] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/21-22.

[79] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/22.

[80] Yani kıyam, rükû ve secde hali.(Ç)

[81] bkz. Buhârî, Tefsir, 2/10; Müslim, Hacc, 398.

[82] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/22-23.

[83] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/23.

[84] Nasr 110/3.

[85] Ruhtan maksat Rûhulkuds yani Cebrail'dir.

[86] Ancak hayırlı ameller işleyerek sana taatte bulunması fayda

[87] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/24-25.

[88] Pek çok İslâm kurrâsmın katledildiği Bi'-i Maûne faciasını gerçekleştiren Benî Süleym kabileleri, (Ç)

[89] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/25.

[90] Rasûlullah (s.a.) bunu, cennette kendisiyle beraber olmak isteyen Rabîa b. Ka'b'a söylemiştir, bkz. Müslim, Salât, 226.

[91] Ahmed, 4/189.

[92] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/26-27.

[93] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/27.

[94] Bilindiği gibi Muvatta'ın rivayet yollarından biri İmam Muhammed vası-tasıyladır.(Ç)

[95] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/27-28.

[96] Hanefî'lerin namazlarında okudukları teşehhüd budur. İbn Abbâs teşehhüdünü ise Müslim şöyle rivayet etmiştir: "et-Tahiyyâtu'l-mübârekâtu es-salâuâtu't-tayyibâtu

lillâhi, es-selâmu aleyhe eyyühâ'n-nebiyyu ve rah-metullahi ve berakâtuh es-selâmu aleynâ ve alâ ıbâdillâhi's-sâlihîn. Eş-hedü...

[97] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/28.

[98] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/29.

[99] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/29-30.

[100] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/30-31.

[101] bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 188; Ahmed, 5/368.

[102] Müslim, Müsâfirîn, 208.

[103] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/31.

[104] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/33.

[105] Müslim, Mesâcid, 33.

[106] Müslim, Mesâcid, 34.

[107] Müslim, Mesâcid, 47.

[108] bkz. Davudoğlu, Müslim Şerhi, 3/422.

[109] bkz. Buhârî, Ezan, 93.

[110] Müslim, Zühd, 57; Buhârî, Edeb, 128.

[111] İlk zamanlarda mescidin zemini topraktı, Hz. Ömer zamanında çakıl döşendi.(Ç)

[112] Ebû Dâvûd, Salât, 171; İbn Mâce, İkâmet, 62.

[113] Ebû Dâvûd, Salât, 161.

[114] Tirmizî, Edeb, 8.

[115] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/33-35.

[116] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/35.

[117] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/37.

[118] Müslim, Mesâcid, 88.

[119] bkz. Müslim, Mesâcid, 91.

[120] bkz. Müslim, Mesâcid, 97.

[121] Beyhakî, 2/343.

[122] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/37-38.

[123] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/39.

[124] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/39.

[125] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/40.

[126] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/41.

[127] Benzeri bir hadis için bkz. Tergîb, 1/341.

[128] Önce kılınan namazlar bir tür giriş, sonra kılman namazlar da bir tür hatime mahiyetindedir.(Ç)
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/41-42.

[129] Tirmizî, Salât, 189.

[130] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/42.

[131] Buhârî, Teheccüd, 10; Müslim, Müsâfirîn, 96.

[132] Kenzu'l-ummâl, 7/21508.

[133] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/42-43.

[134] Terğîb, 1/399.

[135] Ahmed, 5/417, 420; Terğîb, 400.

[136] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/43.

[137] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/43.
[138] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/43-44.
[139] îbn Mâce, İkâmet, 174.
[140] Müzzemmil 73/6-7.
[141] Hadisin devamı şöyle: "Bu itibarla, biriniz vitir kılmak istediğinde iki rekat kılsın. Eğer gece kalkabilirse ne âlâ, aksi takdirde bu iki rekat ona yeter. "bkz. Dârimî, Salât, 215.
[142] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/44.
[143] Buharı, Teheccüd, 12; Müslim, Müsâfırîn, 207.
[144] Buhârî, İlim, 40, Teheccüd, 5.
[145] Buhârî, Teheccüd, 5.
[146] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/44-45.
[147] Buhârî, Teheccüd, 14; Müslim, Müsâfirîn, 169.
[148] Kenzu'l-ummâl, 1/1766, 7/19602.
[149] Müslim, Müsâfirîn, 166.
[150] Tirmizî, De'avât, 101.
[151] Tirmizî, De'avât, 92; Ebû Dâvûd, Edeb, 98.
[152] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/45-46.
[153] Müslim, Müsâfirîn, 199.
[154] Âl-i İmrân 3/190.
[155] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/46-47.
[156] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/48.
[157] Zatında tektir; bölünme kabul etmez; sıfatlarında tektir eşi ve emsali yoktur; fiillerinde tektir; ortağı ve yardımcısı yoktur.
[158] İbnMâce, İkâmet, 114.
[159] Müslim, Müsâfirin, 162.
[160] Hanefî mezhebine göre vaciptir.(Ç)
[161] Ubâde b. es-Sâmit; Hazrec'den ve Rasûlullah'a (s.a.) karşı kabilesini temsil etmek üzere seçilmiş olan on iki nakîbden biridir. Bedir ve diğer gazvelerin tümüne katılmıştır. Akabe'de bulunan yetmiş kişiden biriydi. Yakışıklı, uzun boylu, babayiğit, cesur ve kahramandı. Filistin'de, Ramle denilen yerde 34 yılında yetmiş iki yaşında iken vefat etmiştir.
[162] Araplar için en değerli şey, develerdi.
[163] Ebû Dâvûd, Vitir, 1; İbn Mâce, İkâmet, 114.
[164] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/48-49.
[165] Felak ve Nâs sûrelerini.(Ç)
[166] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/49-50.
[167] Müslim, Müsâfirîn, 213-214.
[168] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/50-51.
[169] Buhârî, Teravih, 46.
[170] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/51.
[171] Bu ilk kez Hz. Ömer devrinde başlamıştır.(Ç)
[172] Vitir dahil gece namazı.(Ç)
[173] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/51-52.
[174] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/52.
[175] Terğîb, 1/464.
[176] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/52-53.

[177] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/53.
[178] Buharı, Teheccüd, 25; De'avât, 49.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/54.
[179] bkz. Tirmizî, Vitr, 17; İbn Mâce, 'İkâmet, 189.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/54-55.
[180] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/55.
[181] Bilâl b. Rebâh: Büyük sahâbîlerden biridir, Mekke'de doğmuş Habeş asıllı zenci bir köleydi. Müslüman olunca efendisi kendisine büyük işkenceler yaptı. Hz. Ebû Bekir, onu satın aldı ve âzâd etti. Bedir ve diğer bütün gazvelere katıldı. Rasûlullah'ın (s.a.) müezzinliğini yapardı. Rasûlullah (s.a.) vefat edince Hicaz'ı terketti ve Şam'a yerleşti. Hicrî 20 senesinde altmış yaşının üzerinde iken orada vefat etti.
[182] Buhârî, Teheccüd, 17 (2/48).
[183] Ahmed, 5/354, 360.
[184] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/55-56.
[185] bkz. Ebû Dâvûd, 2/29 H. No: 1297.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/56.
[186] bkz. Nesâî, Küsûf, 16; İbn Mâce, ikâmet, 152.
[187] Fussilet 41/37.
[188] bkz. İbn Mâce, İkâmet, 152
[189] Muvatta, Küsûf, 1, 2.
[190] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/56-57.
[191] bkz. Ebû Dâvûd, 1/301 H. No: 1161.
[192] Ebû Dâvûd, 1/305 H. No: 1186.
[193] Ebû Dâvûd, '1/303 H. No: 1169.
[194] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/57-58.
[195] Bayram namazları, Hanefîlere göre vaciptir.(Ç)
[196] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/58.
[197] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/58-59.
[198] bkz. Buharı, BedVİ-halk, 11; Müslim, Müsâfırîn, 290; Ebû Dâvûd, Ta-tavvu', 10.
[199] Nesâî, Mevâkît, 35.
[200] Ebû Dâvûd, Menâsik, 52; İbn Mâce, İkâmet, 149.
[201] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/59-60.
[202] Tirmizî, Kıyamet, 21; Ahmed, 2/158, 165,
[203] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/61.
[204] Seimân el-Fârisî: İran asıllı köleydi. Müslüman oldu ve ileri gelen sahâbîlerden oldu. Kendisi Ehl-i beyt'ten sayılır.
[205] Buhârî, Nikâh, 1.
[206] bkz. Muvatta, Taharet, 36; İbn Mâce, Taharet, 4.
[207] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/61-62.
[208] Hadîd 57/27.
[209] Buhârî, îmân, 29. Yani ezilip büsbütün amelden kesilecektir.(Ç)
[210] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/62-63.
[211] Buhârî, îmân, 32; Müslim, Müsâfîrîn, 216.
[212] Buhâri, îmân, 32; Müslim, Müsâfırîn, 215, 221.
[213] Müşâkele, edebî bir tabirdir; söz ahenginin sağlanması için, önceki kelimenin tekrarlanması şeklinde olur. "Ve mekerû ve mekerallah"; "Alla-hu. yestehziu bihi/n", "Cezâu seyyietin seyyietun misluhâ" örneklerinde olduğu gibi. (Ç)
[214] Buhârî, Vudû, 53; Müslim, Müsâfırîn, 222.
[215]

Yani gecenin son bölümünde teheccüd kılın.(Ç)
[216]
Buhâri, îmân, 29.
[217]
Hizb: Kişinin okumayı itiyat edindiği vird.
[218]
Müslim, Müsâfirîn, 142; Ebû Dâvûd, Tatavvu', 19.
[219]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/63-65.
[220]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/67.
[221]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/67.
[222]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/67.
[223]
Ntsâ 4/101.
[224]
Müslim, Müsâfırîn, 4; Ebû Dâvûd, Sefer, 1.
[225]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/68.
[226]
Bir berîd, dört fersahtır. Buna göre dört berîd, on altı fersah eder. Bir fersah ise üç mil ya da beş buçuk kilometredir.
[227]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/68-69.
[228]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/69-70.
[229]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/70.
[230]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/70.
[231]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/70.
[232]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/70.
[233]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/70-71.
[234]
Nasırları olan İmran b. Husayn'm sorusu üzerine.(Ç)
[235]
Buhârî, Taksîru's-salât, 19; İbn Mâce, İkâmet, 139.
[236]
İbn Mâce, İkâmet, 141.
[237]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/71-72.
[238]
Euhârî, İ'tisâm, 2; Müslim, Hacc, 412.
[239]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/72.
[240]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/73.
[241]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/73.
[242]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/74.
[243]
bkz. Buharı, Ezan, 30; Müslim, Mesâcid, 245, 250.
[244]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/74-75.
[245]
Ebû DâvÛd, Salât, 46; Ahmed, 5/196.
[246]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/75.
[247]
Buhâri, Ezan, 29; Muvatta, Cemaat, 3.
[248]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/75.
[249]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/75
[250]
bkz. Buhârî, Ezan, 18; Müslim, Müsâfirîn, 22.
[251]
Müslim, MesâcÎd, 67.
[252]
Ebû Dâvûd, At'ıme, 10.
[253]
Buhârî, Ezan, 166.
[254]
Buhârî, Ezan, 163 (1/210); Muvatta, Kıble, 15.
[255]
Beyhakî, 3/58.
[256]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/76-77.
[257]

Müslim, Mesâcid, 290.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/77.

[258] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/77-78.

[259] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/78.

[260] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/78.

[261] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/78.

[262] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/78.

[263] Müslim, Salât, 183-185.

[264] bkz. Müslim, Salât, 182.

[265] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/78-79.

[266] Müslim, Salât, 86, 87.

[267] Müellifin, bundan neyi kastettiğini belirleyemedik.(Ç)

[268] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/79.

[269] Ebû Dâvûd, 602; Beyhakî, 2/261.

[270] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/79.

[271] Müslim, Salât, 123.

[272] Hadisin devamı şöyle: "Ya Rasûlallah! Melekler Rableri katında nasıl saf olurlar?" dedik. "İlk safları tamamlarlar ve safla kenetlenirler." buyurdu. Müslim, Salât, 119.

[273] Ebû Dâvûd, Salât, 93; Ahmed, 5/262, 3/154.

[274] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/80.

[275] Müslim, Salât, 127.

[276] Müslim, Salât, 114.

[277] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/81.

[278] Beyhakî, 2/89. Son kısmı için bkz. Müslim, Mesâcid, 161-165.

[279] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/81.

[280] Rasûlullah (s.a.), bunu, kendisiyle beraber namaz kılmayan, sebebini sorduğunda da, kendilerinin konak yerinde kıldıklarını söyleyen iki adama söylemiştir, bkz. Tirmizî, Salât, 49; Ahmed, 4/161.

[281] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/82.

[282] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/83.

[283] Misk tepeciklerinden oluşan cennet.

[284] bkz. Müslim, Cum'a, 18.

[285] Yani yahıdi ve hıristiyanlar bu konuda öncelik özelliğine sahiptirler.

[286] Yani, bizim hakkımızda cuma, onların hakkında ise cumartesi ve pazar

[287] bkz. Müslim, Cum'a, 19.

[288] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/83-84.

[289] Müslim, Cum'a, 15.

[290] bkz. Davudoğlu, Müslim Şerhi, 4/484 vd.

[291] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/85.

[292] Müslim, Cum'a, 40

[293] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/85.

[294] Beyhakî, 3/173.

[295] Beyhakî, 3/173.

[296] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/85-86.

[297] Müslim, Taharet, 42.

[298] Kenzu'l-ummâl, 7/21278.

[299] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/86.

[300] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/86-87.

[301] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/87.

[302] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/87.

[303] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/87.

[304] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/87.

[305] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/88.

[306] Aslında cuma hutbesi sadece öğretmek ve hatırlatmak için irad edilmez. Halife adına okunması ve yerleşim biriminin en yetkili mülkî âmiri tarafından, haftanın bir tür değerlendirilmesinin de yapılması hasebiyle, siyasî bir içerik de taşır.(Ç)

[307] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/88

[308] Ebû Dâvûd, Edeb, 18, 19; Tirmizî, Nikâh, 17.

[309] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/88.

[310] Bayhari. 3/179

[311] Mescide sadece on iki kişi kalmıştı. Bkz. Cuma 62/11 ayeti ve tevsiri (ç)

[312] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/88-89.

[313] Nesâî, 'Iydeyn, 1; Ahmed, 3/103, 178.

[314] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/91.

[315] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/92.

[316] Bakara2/185.

[317] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/92.

[318] Teşrik tekbiri eri. (Ç)

[319] Hanefi mezhebinde vacip.(Ç)

[320] Hanefi mezhebinde vacip.(Ç)

[321] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/92-93.

[322] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/93.

[323] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/93.

[324] Hacc 22/37.

[325] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/94.

[326] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/94-95.

[327] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/97.

[328] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/97-98.

[329] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/98.

[330] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/99.

[331] Buhâri, Merdâ, 3; Müslim, Birr, 45.

[332] Erze: Lübnan çamı ya da katran denilen sert ve cüsseli bir ağaç. bkz. ; Armenag K. Bedevian, Polyglottic Dictionary of Plant Names, md. 924 (Ç)

[333] Buhâri, Merdâ, 1; Tevhîd, 31; Müslim, Münâfikîn, 60. Daha önce de geçmişti bkz. [1/104]

[334] Buhâri, Cihâd, 134; Ahmed, 4/410.

[335] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/99-100.

[336] Bunlar, taundan ve ishalden Ölen, boğulan, uçuk altında kalan ve Allah yolunda şehit olan kimselerdir. Diğer rivayette bunlara ilavetin yangında ölen, zatülcenb hastalığından giden, doğumdan ölen kadın zikredilmiştir, bkz. Buhârî, Cihâd, 30; Müslim, İmaret, 164; Muvatta, Cenâiz, 36.

[337] Yani cennet meyvelerini devşirmededir. Müslim, Birr, 41.

[338] Müslim, Birr, 43.

[339] Kadir 97/4.
[340] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/100-102.
[341] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/102-103.
[342] Buhârî, Merdâ, 19; Müslim, Zikir, 10.
[343] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/103.
[344] Hadisin devamı şöyle: Hz. Âişe (r.a.), "Ya Rasûlallah! Bu ölümden hoşlanmamak mı? O halde hepimiz ölümden hoşlanmıyoruz." dedim. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "öyle değil! Lâkin mü'mi-ne Allah'ın rahmeti, rızası ve cenneti müjdelendiği vakit, Allah'a kavuşmayı diler. Allah da ona kavuşmayı diler. Kâfir ise, Allah'ın azabı ve hışmı ile müjdelendiği vakit, Allah'a kavuşmaktan hoşlanmaz. Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz." bkz. Müslim, Zikir, 14-18.
[345] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/103-104.
[346] Müslim, Cenne, 83.
[347] bkz. Müslim, Zikir, 19.
[348] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/104-105.
[349] Tirmizî, Kıyamet, 26; İbn Mâce, Zühd, 31.
[350] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/105.
[351] Buhâri, Cenâiz, 1; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 16.
[352] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/105-106.
[353] Müslim, Cenâiz, 1,2.
[354] Keşfu'I-hafâ, 1/183.
[355] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/106.
[356] Müslim, Cenâiz, 3.
[357] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/106.
[358] bkz. Müslim, Cenâiz, 6.
[359] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/106-107.
[360] Müslim, Cenâiz, 36-40.
[361] Müslim, Cenâiz, 42.
[362] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/107.
[363] Buhârî, Cihâd, 10; Müslim, İmâre, 103.
[364] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/107-108.
[365] Buhârî, Cenâiz, 19; Müslim, Hacc, 93-94.
[366] Ebû Dâvûd, Cenâiz, 13.
[367] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/108.
[368] Beyhakî, 3/403.
[369] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/108.
[370] Müslim, Cenâiz, 50.
[371] Ebû Dâvûd, Cenâiz, 34.
[372] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/108-109.
[373] Müslim, Cenâiz, 55.
[374] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/109.
[375] Nesâî, Cenâiz, 46; İbn Mâce, Cenâiz, 35.
[376] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/109-110.
[377] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/110.
[378] Müslim, Cenâiz, 86.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/110-111.

[379] Müslim, Cenâiz, 71.
[380] Müslim, Cenâiz, 59.
[381] Müslim, Cenâiz, 58.
[382] Müslim, Cenâiz, 60.
[383] Müslim, Cenâiz, 60.
[384] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/111-112.
[385] Buhârî, Cenâiz, 97.
[386] Olay şöyle olmuştur: Bir adam Hz. Abbas'ın cahiliye döneminde Ölen babasına sövmüş, Abbâs da adamı tokatlamıştı. Bunun üzerine o adamın kabilesi gelerek, "Onun bizim adamımızı tokatladığı gibi, mutlaka biz de onu tokatlayacağız," demişlerdi. İş bu aşamada tarafların silahlarını kuşanmasına varmıştı. Durum Rasûlullah'a (s.a.) ulaştı. Rasûlullah (s.a.), hemen minbere çıktı ve: "Ey insanlar! Yeryüzünde sizce
değerli aile kimdir?" dedi. İnsanlar, "Siz," dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.), "Şüphesiz Abbâs bendendir ve ben de ondanım; Ölülerimize söverek dirilerimize eza vermeyin!" buyurdu. Sonra o kabile geldi ve: "Ya Rasûlallah! Senin gazabına uğramaktan Allah'a sığınırz, sen bizim için istiğfar et!" dediler ve olay böylece kapandı.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/112.
[387] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/113.
[388] EbûDâvûd, Cenâiz, 61; İbnMâce, Cenâiz, 39.
Lahit, kabrin kıble tarafının oyularak, ölünün oraya konulması, böylece üzerine atılacak toprağın doğrudan üzerine gelmemesi halidir. Şakk, ise kabrin dibini dere gibi oymaktır.
[389] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/113.
[390] bkz. Müslim, Cenâiz, 93, 96.
[391] bkz. Müslim, Cenâiz, 97.
[392] Buhârî, Cenâiz, 61; Müslim, Cenâiz, 19-23.
[393] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/113-114.
[394] Müslim, Cenâiz, 11.
[395] Müslim, Cenâiz, 12.
[396] Buhârî, Cenâiz, 36; Müslim, îmân, 165.
[397] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/114.
[398] Müslim, Cenâiz, 29.
[399] Müslim, Cenâiz, 29.
[400] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/114-115.
[401] tbn Mâce, Cenâiz, 50.
[402] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/115.
[403] Buhârî, Cenâiz, 6; Müslim, Birr, 150.
[404] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/115.
[405] İbn Mâce, Cenâiz, 52.
[406] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/116.
[407] İbn Mâce, Cenâiz, 59.
[408] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/116.
[409] bkz. Buhârî, Cenâiz, 31; Muvatta, Dahâyâ, 8.
[410] bkz. Müslim, Cenâiz, 102-104.
[411] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/116-117.
[412] Müddessir 72/43-45.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/119-120.
[413] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/120.
[414] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/120-121.
[415] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/121.

[416] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/121-122.

[417] Kenz: Sözlük anlamı itibariyle altın ve gümüşün bir kaba konulması ve saklanmasıdır. Uzun süre olup olmaması arasında fark yoktur. Allah Teâlâ, kenz âyetinde şöyle buyurmuştur: "Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlara hemen acıklı bir azabı müjdele!" Tevbe 9/34.

Buna göre müslüman, malının zekâtını vermediği zaman para biriktirmeden dolayı sorumludur. Zekâtını vermesi halinde ise bir sorumluluğu yoktur ve o zaman elindeki birikmiş parası (altın ya da gümüşü) "kenz" diye isimlendirilmez.

[418] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/122-123.

[419] Buhârî, Zekât, 27; Müslim, Zekât, 57.

[420] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/125.

[421] Müslim, Birr, 56.

[422] Tirmizî, Zekât, 28.

[423] Tirmizî, îmân, 8; İbn Mâce, Zühd, 22.

[424] Buhârî, Zekât, 8; Müslim, Zekât, 64.

[425] bkz. Müslim, Zekât, 24.

[426] bkz. Buhârî, Zekât, 3; Müslim, Zekât, 27.

[427] bkz. Müslim, Zekât, 24.

[428] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/125-127.

[429] Tirmizî, Birr, 40.

[430] Müslim, Birr, 56.

[431] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/127-128.

[432] Buharı, Cihâd, 89; Müslim, Zekât, 75.

[433] Ahmed, 1/4; Tirmizî, Birr, 41.

[434] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/128.

[435] Nesâî, Cihâd, 8; Ahmed, 2/256.

[436] Buhârî, Savm, 4; Nesâî, Zekât, 85.

[437] Âl-i İmrân 3/107.

[438] Bakara 2/161-162.

[439] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/128-129.

[440] Buhârî, Ezan, 36.

[441] Buhârî, Savm, 4, Cihâd, 37.

[442] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/129-130.

[443] Vesk: Altmış sâ'eder (130. 560 kg.). Bir sâ'dört müd eder (2. 176 kg.). Bir müd ise, 1 tam 1/3 rıtıl eder. Bîr müd, 544 gramdır.

[444] Bir ukiyye, kırk dirhemdir.

[445] bkz. Müslim, Zekât, 1-6.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/131.

[446] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/131-132.

[447] Müslim, Zekât, 8.

[448] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/132.

[449] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/132-133.

[450] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/133.

[451] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/133.

[452] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/133-134.

[453] bkz. Ebû Dâvûd, Zekât, 14(2/110).

[454] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/134.

[455]

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/134.

[456] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/134-135.

[457] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/135.

[458] Fetih 48/29.

[459] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/137.

[460] Tevbe9/60.

[461] Tevbe9/60.

[462] Buhârî, Zekât, 49; Cihâd, 89; Müslim, Zekât, 11.

[463] Tevbe9/60.

[464] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/137-139.

[465] Müslim, Zekât, 168.

[466] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/139.

[467] Buhârî, Zekât, 18.

[468] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/140.

[469] Tirmizî, Zekât, 23.

[470] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/140-141.

[471] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/141.

[472] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/141.

[473] Müslim, Zekât, 99.

[474] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/141-142.

[475] Müslim, Zekât, 96.

[476] Devamı şöyle: "Kim, müstağni davranırsa Allah onu zengin kılar. Her kim sabırlı olmaya çalışırsa, Allah ona sabır ihsan eder. Hiçbir kimseye sabırdan daha geniş ve daha hayırlı bir iyilik verilmemiştir." bkz. Buhârî, Zekât, 18; Müslim, Zekât, 124.

[477] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/142.

[478] Müslim, Zekât, 177.

[479] Ebû Dâvûd, Zekât, 6 (2/105).

[480] Nesâî, Zekât, 5, 10.

[481] Müslim, îmâre, 26.

[482] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/143-144.

[483] Ebû Dâvûd, Vasâyâ, 3.

[484] Ebû Dâvûd, Itâk, 15; Nesâî, Vasâyâ, 1.

[485] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/144.

[486] bkz. Buhârî, Sulh, 11; Müslim, Zekât, 56.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/144-145.

[487] bkz. Ebû Dâvûd, Zekât, 41; Tirmizî, Kıyamet, 18.

[488] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/145.

[489] Müslim, Zekât, 39.

[490] Buhârî, Zekât, 18.

[491] Ebû Dâvûd, Zekât, 40.

[492] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/145-146.

[493] Müslim, Zekât, 79.

[494] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/146.

[495] Ebû Dâvûd, Zekât, 44 (2/131)

[496] Ebû Dâvûd, Büyü, 88; İbn Mâce, Ticârât, 65.
[497] Yani taze ekmek, hurma, sebze gibi şeyleri.
[498] Ebû Dâvûd, Zekât, 44.
[499] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/146-147.
[500] Buhârî, Hibe, 14, 30; Müslim, Hibât, 1.
[501] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/147.
[502] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/149.
[503] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/149-150.
[504] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/150.
[505] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/150.
[506] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/150-151.
[507] Yani, oruç haddizatında bir iyilik olmayıp, nefsi kontrol altına almak için panzehir mesabesinde olan bir araçtır. Bu itibarla onun hakkında, diğer iyilikler gibi, ne kadar çok olursa o kadar iyi olur, denilemez. Maksadı hasıl edecek miktar, en iyisidir. (Ç)
[508] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/151.
[509] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/152.
[510] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/152.
[511] Beyhakî, 3/61.
[512] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/152-153.
[513] Müslim, Sıyâm, 2.
[514] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/155-156.
[515] Buharı, Fadlu Leyleti'1-kadr, 1.
[516] Buhârî, Savm, 6; Müslim, Müsâfîrîn, 173.
[517] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/156.
[518] Buhârî, Savm, 2; Müslim, Sıyâm, 160
[519] Buhârî, Savm, 2; Müslim, Sıyâm, 160.
[520] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/156-157.
[521] Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 164.
[522] Hadisin baş tarafı mü'minlerin Allah'ı görmeleriyle ilgilidir, bkz. Buhâ-rî, Mevâkît, 16.(Ç)
[523] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/157-158.
[524] Buhâri, Savm, 2, 9; Müslim, Sıyâm, 163, 164.
[525] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/158.
[526] Buhârî, Savm, 2; Müslim, Sıyâm, 163.
[527] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/158.
[528] Müslim, Sıyâm, 3.
[529] Müslim, Sıyâm, 15.
[530] Müslim, Sıyâm, 31,32.
[531] Yani biri yirmi dokuz ise, öbürü mutlaka otuz olur.(Ç)
[532] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/159-160.
[533] Bunlar cahiliye döneminde putlara tapmayan, semavî din saliklerinden öğrendikleri şekilde Allah'a kulluk etmeye çalışan az sayıda kimselerdi. Hakîm b. Hizam, Varaka b. Nevfel bunlardandı.
[534] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/160.
[535] Müslim, Sıyâm, 21.
[536] Ramazan'dan olup olmadığı hakkında şüphe edilen günde.(Ç)

[537] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/160.
[538] Ebû Dâvûd, Savm, 12.
[539] Tİrmizî, Savm, 36; Nesâî, Sıyâm, 33.
[540] Mazinne: Bir şeyin genelde bulunduğu yer, illet, gerekçe. (Ç)
[541] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/160-161.
[542] Tirmizî, Savm, 7. Bu, mestûru'1-hal olan kişinin şahitliğine örnektir.
[543] Bu da âdil kimsenin şahitliğine örnektir.
[544] Yani aynen hadis rivayetinde olduğu gibi, âdil ya da mestûrul-hal olan bîr müslümanın şahitliği ile yetinilir.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/161.
[545] Müslim, Sıyâm, 45.
[546] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/162.
[547] Müslim, Sıyâm, 48
[548] Müslim, Sıyâm, 46.
[549] Tirmizî, Savın, 13.
[550] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/162.
[551] Hiç iftar etmeden peşi peşine bir kaç gün oruç tutma.(Ç)
[552] Müslim, Sıyâm, 57.
[553] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/162-163.
[554] Nesâî, Sıyâm, 68; Tirmizî, Savm, 33.
[555] Müslim, Sıyâm, 170.
[556] Peygamberimizin ilk müezzini.
[557] Buhârî, Ezan, 13.
[558] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/163.
[559] Tirmizî, Savm, 10; İbn Mâce, Sıyâm, 25.
[560] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/163.
[561] Tirmizî, Savm, 82; İbn Mâce, Sıyâm, 45.
[562] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/163-164.
[563] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/164.
[564] Müslim, Sıyâm, 147.
[565] Müslim, Sıyâm, 148.
[566] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/164.
[567] Buhârî, Savm, 67.
[568] Müslim, Sıyâm, 144.
[569] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/165.
[570] Buhârî, Nikâh, 84; Ebû Dâvûd, Savm, 73; İbn Mâce, Sıyâm, 53.
[571] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/165.
[572] Ahmed, 6/341.
[573] bkz. Muvatta, Sıyâm, 50(1/306).
[574] bkz. Ebû Dâvûd, Menâsik, H. No: 1782 (2/153
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/165.
[575] Müslim, Sıyâm, 171.
[576] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/166.
[577] bkz. Müslim, Sıyâm, 82-84.

[578] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/166.
[579] Buhârî, Savm, 2, 9; Müslim, Sıyâm, 163, 164.
[580] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/166.
[581] Buhârî, Savm, 36; Müslim, Sıyâm, 92, 100.
[582] Ebû Dâvûd, Savm, 45; Ahmed, , 3/476.
[583] bkz. Müslim, Sıyâm, 100.
[584] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/166-167.
[585] Buhârî, Savm, 42; Müslim, Sıyâm, 153
[586] Tirmizî, 718; îbnMâce, 1757.
[587] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/167-168.
[588] Buhârî, Savm, 2; Müslim, Sıyâm, 163.
[589] Buhârî, Savm, 8.
[590] Buhârî, Savm, 32; Ebû Dâvûd, Savm, 28.
[591] Bu konuda bkz. Müslim, Sıyâm, 62-74.
[592] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/169-170.
[593] Müslim, Sıyâm, 186.
[594] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/170.
[595] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/170-171.
[596] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/171.
[597] Müslim, Sıyâm, 204.
[598] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/171.
[599] Beyhakî, 4/294.
[600] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/171-172.
[601] Duhân44/4.
[602] Müslim, Sıyâm, 205.
[603] Müslim, Sıyâm, 213.
[604] Yani bu günün sabahında yağmura tutulmuşlar ve su, onun secde ettiği yere akmış, yüzünde su ve çamur izi görülmüştü.
[605] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/172-173.
[606] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/173.
[607] Bakara 2/125.
[608] Hacc 22/78.
[609] Dâvûd, Menâsik, 63 (2/189).
[610] Ebİki put adıdır. Cahiliye inançlarına göre bunlar, Ka'be'de zina etmiş ve taş kesilmiş bir erkek ve kadındır.
[611] Arapların tapındıkları, kurban takdim ettikleri bir putun adıdır. Necm sûresi âyet 20'de sözü geçer.
[612] Elleri kaldırarak saygı selâmında bulunmak.
[613] Manası: Senin hiçbir ortağın yoktur; ancak senin için olan ortak hariç.
[614] Onlar, diğer insanlarla aynı yerde vakfe yapmamak için büyüklendiklerinden Harem sınırı içerisinde dururlar, Arafat'a çıkmazlardı.
[615] Bakara 2/199.
[616] Bakara 2/200.
[617] Bakara 2/158.
[618] Bakara 2/189.
[619]

Bakara 2/198.
[620] Bakara 2/197.
[621] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/175-177.
[622] Müslim, Hacc, 412.
[623] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/178.
[624] Buhârî, îmân, 18, Hacc, 4.
[625] Buhâri, Muhsar, 9; îbn Mâce, Menâsik, 3.
[626] Müslim, Hacc, 437.
[627] Tirmizî, Hacc, 2; İbn Mâce, Menâsik, 3.
[628] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/178-179.
[629] Tirmizî, Hacc, 95; Ebû Dâvûd, Menâsik, 79.
[630] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/179.
[631] Tirmizî, Hacc, 3.
[632] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/179-180.
[633] Tirmizî, Hacc, 14; İbn Mâce, Menâsik, 6, 16.
[634] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/180.
[635] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/180-181.
[636] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/181.
[637] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/181.
[638] Harem sınırları dışında.(Ç)
[639] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/181.
[640] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/181.
[641] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/182.
[642] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/182.
[643] bkz. Ebû Dâvûd, Dahâyâ (Sayd), 24.
[644] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/182.
[645] Müslim, Hacc, 1.
[646] Müslim, Hacc, 6.
[647] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/183.
[648] Müslim, Nikâh, 41.
[649] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/183.
[650] Müslim, Hacc, 77.
[651] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/183-184.
[652] Cüâsâ, Bahreyn'de bir kalenin adıdır. Her ne kadar bura ahalisi imanlarında samimi idilerse de, uzakta bulunuyorlardı. Tâif ve Yemâme ise yakındı; ancak o vakitler buraların ahalisi imanlarında samimi değillerdi.
[653] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/184-185.
[654] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/185.
[655] Akika: Doğan çocuk için şükür nişanesi olmak üzere kesilen kurbana denir.
[656] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/185-186.
[657] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/186.
[658] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/186-187.
[659] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/187.
[660] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/187-188.

[661] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/188.
[662] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/188.
[663] Remel: Ziyaret tavafının ilk üç devrinde erkeklerin adımlarını kısarak, omuzlarını sîlkerek çalımlı bir sürat göstermeleridir.(Ç)
[664] Iztıbâ': Tavafa başlamadan önce, omuza alınan örtünün bîr ucunu, sağ koltuk altından alarak sol omuz üzerine atma şeklidir.(Ç)
[665] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/188-189.
[666] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/189.
[667] Muslin», Hacc, 379.
[668] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/189-190.
[669] İzar alt tarafa, ridâ da üst tarafa dolanan iki kumaş parçası.(Ç)
[670] Manası: Buyur Allah'ım buyur! Buyur Allahım, Senin ortağın yoktur; şüphesiz övgü sana mahsustur, nimet ve mülk senindir, senin ortağın yoktur.
[671] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/191.
[672] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/191-192.
[673] Tirmizî, Hacc, 14; îbn Mâce, Menâsik, 15.
[674] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/192-193.
[675] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/193.
[676] bkz. Müslim, Hacc, 147.
[677] bkz. Müslim, Hacc, 136.
[678] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/193.
[679] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/194.
[680] Bakara 2/201.
[681] Bakara 2/125. Makam, Ka''be'yi inşa ederken iskele olarak kullandığı taşın bulunduğu yer.
[682] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/194.
[683] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/194.
[684] Bakara 2/201.
[685] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/195.
[686] Bakara 2/158.
[687] Müslim, Hacc, 147.
[688] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/195-196.
[689] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/196.
[690] bkz. Müslim, Hacc, 147
[691] Müslim, Hacc, 147.
[692] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/196.
[693] bkz. Müslim, Hacc, 141.
[694] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/196-197.
[695] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/197.
[696] Yani Zilhicce'nin sekizinci günü.(Ç)
[697] Bir tarafı Arafat, diğer tarafı da Müzdelife ile birleşen vadi.
[698] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/197-198.
[699] bkz. Müslim, Hacc, 147.
[700] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/198.
[701] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/198-199.
[702] Yani Kuzah tepesine.

[703] Vaktiyle Fil ordusunun hezimete uğratıldığı yerdir.(Ç)
[704] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/199.
[705] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/199.
[706] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/199-200.
[707] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/200.
[708] Müslim, Hacc, 149.
[709] Ebû Dâvûd, Menâsik, 64; tbn Mâce, Menâsik, 73.
[710] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/200-201.
[711] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/201.
[712] bkz. Müslim, Hacc, 340.
[713] bkz. Müslim, Hacc, 344, 345.
[714] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/201-202.
[715] Kenzu'l-ummâl, 12/34737.
[716] Kenzu'l-ummâl, 12/34723.
[717] Hadisler ve Hacer-i esved hakkında geniş bilgi için bkz.   Davudoğlu, Müslim Şerhi, 6/533-540.(Ç)
[718] Hz. Ali'nin oğludur.
[719] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/203-204.
[720] Beyhakî, 5/110.
[721] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/204.
[722] Beyhakî, 5/118.
[723] Kenzu'l-ummâl, 5/12078.
[724] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/204-205.
[725] Müsle: Kulak, burun gibi organların kesilmesi demektir.(Ç)
[726] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/205.
[727] Bit ya da baş ağrısı gibi.
[728] Fidye, üç gün oruç tutmak veya altı yoksulu doyurmak ya da bir koyun kurban etmektir.
[729] Bakara 2/196.
[730] Üç sâ' alan bir ölçü birimi.
[731] Müslim, Hacc, 80-86.
[732] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/205-206.
[733] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/206.
[734] Buhârî, îmân, 39, Büyü', 2; Müslim, Müsâkât. 107.
[735] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/206.
[736] Ebû Dâvûd, Menâsik, 89.
[737] Mâide 5/95.
[738] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/207.
[739] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/207.
[740] Müslim, Hacc, 477.
[741] bkz. Müslim, Hacc, 454-457.
[742] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/207-208.
[743] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/209.
[744] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/209-210.

[745] Mutluluğu elde etmenin yollan bahsinde. [1/161KÇ)
[746] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/210.
[747] Müslim, Taharet, 1.
[748] Tirmizî, Edeb, 41.
[749] Buhârî, îmân, 37; Müslim, îmân, 57.
[750] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/210-211.
[751] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/211.
[752] Buhârî, îmân, 37; Müslim, îmân, 57.
[753] Müslim, Salât, 38, Ebû Dâvûd, Salât, 132.
[754] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/211-212.
[755] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/212.
[756] Manası: Benden başka ilâh yoktur ve ben en büyüğüm.
[757] Manası: Tek benden başka ilâh yoktur; benim ortağım yoktur.
[758] Tirmizî'nin Ebû Sa'îd ve Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kim, 'Lâ ilahe illallahu vallaku ekber' derse, Allah Teâlâ onu, 'Lâ ilahe illâ ene ve ene ekber' diyerek tasdik eder."
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/212-213
[759] Ölü yıkayıcısı.(Ç)
[760] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/213.
[761] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/213-214.
[762] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/214.
[763] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/214-215.
[764] Nûr 24/55.
[765] Ra'd 13/20.
[766] Ra'd 13/25.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/215-216.
[767] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/216.
[768] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/216.
[769] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/216-217.
[770] Yani hem dünyadan el etek çekmeden, sevgi ve merhameti elden bırakmadan, ancak dünyaya da tamamen kendini kaptırmadan bir denge noktasını bulma şekli, şeriatların takdim ettği ahlâk anlayışı olmaktadır.(Ç)
[771] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/217.
[772] Müslim, Eşribe, 105; Ebû Dâvûd, Afime, 19.
[773] Burnu ya da bir organı kesik manasınadır.(Ç)
[774] Hadis, kötü isimlerin insanın mizacına etki edeceğini ifade eder. Hz. Ömer, adının Mesrûk b. Ecda' olduğunu söyleyen birine, bunun ne biçim isim olduğunu, Rasûlullah'tan, Ecda'ın şeytan olduğunu duyduğunu söylemiştir, bkz. İbn Mâce, Edeb, 31.(Ç)
[775] Müslim, Salât, 119.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/217-218.
[776] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/218.
[777] Ebû Dâvûd, Vitr, 14; Tirmizî, Kur'ân, 10.
[778] Nihâye, 3/425, 5/242.
[779] "Efrede" ve "Ferrede" kelimelerinin, sözlükte ayırmak, uzaklaştırmak anlamı da vardır. Ancak, Nihâye'de de belirtildiği gibi hadisteki, manası, kendisini ona vermek, düşkün olmak anlamındadır. (Ç)
[780] Müslim, Zikir, 2.
[781] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/219-220.
[782] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/220.

[783] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/220.
[784] Müslim, Zikir, 22.
[785] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/221.
[786] bkz. Müslim, Tevbe, 17-21.
[787] Müslim, Zikir, 22.
[788] Buhârî, Tevhîd, 35; Müslim, Tevbe, 29.
[789] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/221.
[790] Buhârî, Rikâk, 38; Kenzul-ummâl, 1680.
[791] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/221-222.
[792] îbn Mâce, Edeb, 53; Tirmizî, De'avât, 6.
[793] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/222-223.
[794] EbÛ Dâvûd, Edeb, 25 (4/264).
[795] Ebû Dâvûd, Edeb, 25 (4/264).
[796] Kenzu'l-ummâl, 1/1840, 1895.
[797] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/223-224.
[798] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/224.
[799] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/224.
[800] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/224.
[801] Tirmizî, De'avât, 86.
[802] bkz. Müslim, Zikir, 31.
[803] bkz. İbn Mâce, Edeb, 56.
[804] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/224-225.
[805] Tirmizî, De'avât, 86.
[806] Nefy; Olumsuz kurulan cümlelerle Allah'a yakışmayacak sıfatların reddi demektir. Allah'ın şeriki yoktur, hiçbir şeye benzemez... cümleleri gibi. tsbât ise, olumlu cümlelerle Allah'ı yüceltecek sıfatların O'na nisbeti demektir. Allah, vardır, işitir, bilir... cümleleri gibi.(Ç)
[807] Müslim, Zikir, 28.
[808] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/225-226.
[809] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/226-227.
[810] Ebû Dâvûd, Salât, H. No: 1503 (2/81)
[811] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/227.
[812] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/228.
[813] Müslim, Zikir, 71 ; Nesâî, Sehv, 89.
[814] Müslim, Zikir, 78.
[815] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/228-230.
[816] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/230.
[817] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/230.
[818] Tirmizî, Tefsîr Sûre 2/16; İbn Mâce, Duâ, 1.
[819] Yani, şikayeti terkederek, bela ve musibetlere karşı sabretmek ve onun açılması için Allah'a dua etmektir.
[820] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/230-231.
[821] Ahmed, 3/160.
[822] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/231.
[823] Müslim, Zikir, 9.
[824]

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/231-232.
[825]
Ahmed, 5/277.
[826]
Tirmizî, De'avât, 101.
[827]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/232.
[828]
Kenzu'l-ummâl, 2/3220.
[829]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/232.
[830]
Tirmizî, De'avât, 101.
[831]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/232-233.
[832]
Ahmed, 3/153.
[833]
Müslim, Zikir, 92.
[834]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/233-234.
[835]
Müslim, îmân, 338.
[836]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/234.
[837]
Müslim, Birr, 90.
[838]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/234-235.
[839]
En'âm6/61
[840]
bkz. Ebû Dâvûd, Cihâd, 90.
[841]
Ebû Dâvûd, Edeb, 103; Tirmizî, Duâ, 34; İbn Mâce, Duâ, 8.
[842]
Kaynağını bulamadık.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/235-236.
[843]
Buhârî, Tevhîd, 35; Müslim, Tevbe, 29.
[844]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/236.
[845]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/236-237.
[846]
Müslim, Zikir, 41.
[847]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/237.
[848]
Buhârî, Tevhîd, 12.
[849]
Yani bu isimleri ve onların taşıdığı anlamları bilen, Allah Teâlâ'yı gereği gibi tanımış olur.
[850]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/237-238.
[851]
Manası: Sen Allah'sın, Senden başka tanrı yoktur, sen her şeyin kendisine muhtaç olduğu, fakat kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmadığı, doğurmayan, doğurulmâyan, kendisine hiçbir şey denk olmayan Sa-med'sin.
[852]
Manası: Hamd ancak sana mahsustur, senden başka tanrı yoktur, sen Hannân'sın (kullarına karşı son derece merhametlisin), Mennân'sın (kullarına karşı sonsuz in'amda bulunursun), göklerin ve yerin yaratı-cısısın, ey celâl ve ikram sahibi, ey Hayy ve Kayyûm olan Allah!
[853]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/238.
[854]
Müslim, Salât, 70.
[855]
Tirmizî, Vitr, 61.
[856]
Ebû DâvÛd, Menâsik, 96.
[857]
Ebû Dâvûd, Menâsik, 96.
[858]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/239-240.
[859]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/240-241.
[860]
Uyku anında söyleyeceği "Allahümme eslemtu..." diye başlayan bir duayı.(Ç)
[861]
bkz. Buhârî, De'avât, 9; Müslim, Zikir, 57.
[862]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/241.
[863]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/241.
[864]

Rûm 30/17-19.
[865] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/242-243.
[866] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/243-244.
[867] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/244.
[868] Zuhruf 43/13.
[869] Rüzgarın hayrı, yağmur bulutlarını sürüklemesi, çiçekleri aşılayıcı görev yapması, yelkenli araçları yürütmesi, değirmenleri döndürmesi gibi şeylerdir. Şerri de rüzgarın yağmursuz, kavurucu sıcak, dondurucu soğuk ve yıkıcı olması gibi şeylerdir.
[870] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/245-248.
[871] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/249.
[872] bkz. Ahzâb 33/35.
[873] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/249.
[874] Keşfu'1-hafâ, 1/370.
[875] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/251.
[876] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/251.
[877] bkz. Keşfu'1-hafâ, 1/371.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/251.
[878] Buhâri, îmân, 37; Müslim, îmân, 57.
[879] Yani Allah'ın emirlerini gözet, onlarla amel et. Eğer bunu yaparsan, Allah'ı yardımcın bulursun,
[880] Ahmed, 1/293.
[881] Hadîd57/4.
[882] Yûnus 10/61.
[883] Mücâdele 58/7
[884] Kâf 50/16.
[885] En'âm 6/59.
[886] Fussilet 41/54
[887] En'âm 6/61.
[888] Mâide 5/120.
[889] Tirmizî, Kayâmet, 59; Ahmed, 1/293, 303.
[890] bkz. Müslim, Tevbe, 17-21.
[891] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/252-253.
[892] Âl-iİmrân 3/191.
[893] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/253.
[894] İbrahim 14/5.
[895] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/253-254.
[896] Tirmizî, Kıyamet, 26; İbn Mâce, Zühd, 31.
[897] Yani sünnet.
[898] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/254.
[899] Hadis şöyle: "Hanginiz her gün hiç bir günaha girmeden ve akrabalık bağlarını kesmeden Buhtân'a yahut Akîk'a gidip, oradan iki tane iri hörgüçlü dişi deve getirmek istemez?" Bu soruya hepsinin evet demesi üzerine şöyle buyurmuştur:
"O halde her birinizin mescide giderek Allah Azze ve Celle'nin kitabından iki âyet öğrenmesi veya okuması onun için iki dişi deveden daha hayırlıdır. Üç âyet onun için üç deveden, dört âyet dört deveden... daha hayırlıdır."hkz. Müslim, Salâtul-müsâfirîn, 251.
[900] Hadis şöyle: "Sizden biriniz eve döndüğünde, orada üç tane iri, semiz, gebe deve bulunmasını istemez mi? (...) O halde, birinizin namazında okuyacağı üç âyet kendisi için iri, semiz ve gebeliği belli olmuş deveden daha hayırlıdır." bkz. Müslim, Salâtu'l-müsâfirîn, 250.
[901] Müslim, Müsâfirîn, 243.
[902] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/254-255.

[903] 63 âyettir.(Ç)
[904] Yasin 36/22 vd.
[905] bkz. İbn Kesîr, 4/395.
[906] Müslim, Müsâfirîn, 228.
[907] Müslim, Müsâfirîn, 231.
[908] Müslim, Birr, 55.
[909] bkz. Müslim, Tevbe, 46
[910] Buhârî, De'avât, 3; Müslim, Tevbe, 7.
[911] Bubâri, Tevhîd, 35; Müslim, Tevbe, 29.
[912] bkz. Müslim, Tevbe, 17-21.
[913] Buhâri, îmân, 31.
[914] bkz. Müslim, Zübd, 15.
[915] bkz. Müslim, Zühd, 2.
[916] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/255-257.
[917] Hacc 22/37.
[918] Buhârî, îmân, 41; Müslim, İmâre, 155.
[919] bkz. Müslim, İmâre, 152.
[920] Müslim, Zühd, 46.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/257-258.
[921] Müslim, Birr, 166.
[922] bkz. İbn Mâce, Zühd, 25.
[923] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/258-259.
[924] Buhârî, Edeb, 39; Müslim, Pedâil, 68.
[925] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/259-260.
[926] Ahmed, 5/231.
[927] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/260.
[928] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/260-261.
[929] Tirmizî, Zühd, 29; İbn Mâce, Zühd, 1.
[930] Tirmizî, Zühd, 30; Ahmed, 1/62.
[931] İbn Mâce, Afime, 50.
[932] Müslim, Eşribe, 178.
[933] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/261-262.
[934] Müslim, Zekât, 120.
[935] Müslim, Zekât, 96.
[936] Buhârî, Zekât, 51; Müslim, Zekât, 110.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/262.
[937] Müslim, Birr, 56.
[938] Malını infaktan çekinmeyen zengine ve gerçek ilim adamına. (Ç)
[939] Müslim, Müsâfırîn, 268.
[940] Müslim, Zekât, 122.
[941] Müslim, Lukata, 18.
[942] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/262-263.
[943] Buhârî, Rikâk, 3; İbn Mâce, Zühd, 3.

[944] Müslim, Zikir, 13.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/263-264.
[945] Müslim, îmân, 147.
[946] Müslim, Cennet, 46.
[947] Müslim, Libâs, 49-50.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/264.
[948] Yerine göre öfkelenmemek fazilet değil zillet o\\ır."Kendi aralarında merhametli, kâfirlere karşı son derecede şiddetli olurlar."(48/29) âyeti bunu açıkça ortaya koyar. (Ç)
[949] Müslim, Birr, 75.
[950] Buhârî, Edeb, 76.
[951] Tirmizî, Kıyamet, 45; Ahmed, 1/415.
[952] Müslim, Birr, 108.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/264-265.
[953] Meselâ şehvet dürtüsüne karşı tahammül göstermesine, "iffet" denilmesi gibi.(Ç)
[954] Zümer 39/10.
[955] Müslim, Zekât, 124.
[956] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/265-266.
[957] Müslim, Birr, 56.
[958] bkz. Ebû Dâvûd, Menâsik, 56; İbn Mâce, Menâsik, 84.
[959] Buhârî, îmân, 4; Müslim, îmân, 64.
[960] Müslim, îmâre, 27.
[961] Müslim, Müsâkât, 137.
[962] Müslim, Birr, 65.
[963] Müslim, Birr, 66.
[964] Müslim, Fedâil, 66.
[965] Müslim, Birr, 58.
[966] bkz. Buhârî, Sulh, 11; Müslim, Zekât, 56.
[967] Selman, Suheyb ve Bilâl'ın bulunduğu bir cemaatin üzerine Ebû Süfyan girmiş, bunlar onu görünce "Allah'ın kılıçları, Allah düşmanının boynundaki yerini almadı," demişler. Bunu duyan Hz. Ebû Bekir, "Siz Kureyş'in şeyhi ve reisi için bunu mu söylüyorsunuz?" demiş ve hemen Rasûlullah'a (s.a.) gelerek durumu haber vermiş. O da, yukarıdaki sözü söylemiş ve Hz. Ebû Bekir hemen onların yanına gelerek kendisine kızgın olup olmadıklarını sormuş, onlar da, "Hayır, Allah seni affetsin kar-d esriğimiz," demişler. (Ç)
[968] Müslim, Fedâili's-sahâbe, 170.
[969] Buhârî, Edeb, 24; Müslim, Zühd, 42.
[970] Müslim, Zühd, 41.
[971] Müslim, Birr, 147.
[972] Müslim, Rıdâ', 60.
[973] Ebû Dâvûd, Nikâh, 41; Ahmed, 4/447.
[974] Müslim, Nikâh, 122.
[975] Buhârî, Nikâh, 84; Ebû Dâvûd, Savm, 73; İbn Mâce, Sıyâm, 53.
[976] İbn Mâce, Nikâh, 4.
[977] Müslim, Zekât, 39.
[978] Müslim, Zekât, 48.
[979] Müslim, Birr, 140.
[980] Müslim, Birr, 142.
[981] Müslim, îmân, 75.
[982]

Buhârî, Edeb, 29; Müslim, îmân, 73.
[983] Buhârî, Edeb, 13; Müslim, Birr, 12.
[984] Buhârî, Edeb, 12; Müslim, Birr, 20.
[985] Buhârî, Edeb, 6.
[986] Buhârî, Edeb, 4.
[987] İbn Mâce, Edeb, 2; Ahmed, 3/498.
[988] Ebû Dâvûd, Edeb, 20.
[989] Tirmizî, Birr, 15; Ebû Dâvûd, 58.
[990] Keşfu'1-hafâ, 1/241.
[991] Tirmizî, Birr, 64; İbn Mâce, Cenaze, 2.
[992] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/266-270.
[993] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/271.
[994] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/271.
[995] Ra'd 13/4.
[996] Mülk 67/10.
[997] Mevzu olduğu söylenmektedir, bkz. Keşfu'1-hafâ, 1/309; İthaf, 1/455. (Ç)
[998] Kenzu'I-ummâl, 3/7033.
[999] Keşfu'1-hafâ, 17178.
[1000] Enfâl8/24.
[1001] Kâf 50/37.
[1002] Buhârî, îmân, 39; Müslim, Müsâkât, 107.
[1003] İbn Mâce, Mukaddime, 10; Ahmed, 4/408.
[1004] Buhârî, Kader, 9; Müslim, Kader, 20.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/271-272.
[1005] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/272-273.
[1006] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/273-274.
[1007] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/274.
[1008] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/274.
[1009] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/274.
[1010] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/274.
[1011] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/274-275.
[1012] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/275-276.
[1013] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/276-277.
[1014] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/277.
[1015] İsrâ 17/70.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/277-278.
[1016] Buhârî, Ta'bîr, 2, 4, Müslim, Rü'yâ, 6.
[1017] Yani insan fertleri farklılık arzedince.
[1018] Enfâl 8/42.
[1019] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/278.
[1020] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/278-279.
[1021] Keşfu'l-hafa, 2/190.
[1022] İbn Ebî Şeybe, el-îmân, 115.

[1023] Sarhoşluk, mest olma, kendinden geçme hali. (Ç)
[1024] Sâliki tesiri ve hâkimiyeti altına alan, sebebi, edebe riayeti düşünme imkânını elinden alan bir haldİr.(Ç)
[1025] Gaipten ses gelmesi.(Ç)
[1026] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/279-280.
[1027] Metni şöyle: "el-Yakînu el-îmânu kulluk" "Yakîn, imanın tamamıdır." şeklinde de çevirilebilir. bkz. Buhârî, îmân, 1.
[1028] Tirmizî, De'avât, 82(3731).
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/280.
[1029] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/280-281.
[1030] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/283.
[1031] bkz. Dârimî, Mukaddime, 2.
[1032] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/283-284.
[1033] Buhârî, Tıbb, 17; Müslim, îmân, 372.
[1034] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/284.
[1035] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/284-285.
[1036] Ebû Dâvûd, Edeb, 81; Tirmizî, De'avât, 115; Ahmed, 2/297.
[1037] Müslim, Zikir, 2.
[1038] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/285.
[1039] Nihâye, 3/425, 5/242.
[1040] Efrede" ve "Ferrede" kelimelerinin, sözlükte ayırmak, uzaklaştırmak anlamı da vardır. Ancak, Nihâye'de de belirtildiği gibi, hadisteki manası, kendisini ona vermek, düşkün olmak anlamındadır. (Ç)
[1041] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/285-286.
[1042] A'râf7/56.
[1043] Beyyine98/5.
[1044] Buhârî, îmân, 41; Müslim, İmâre, 155.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/286.
[1045] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/286-287.
[1046] Hadîd 57/19.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/287.
[1047] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/287-288.
[1048] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/288.
[1049] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/288.
[1050] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/289.
[1051] Tirmizî, Menâkıb, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 11.
[1052] Zümer 39/33.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/289.
[1053] Buhârî, Pedâilu's-sahâbe, 6; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 23.
[1054] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/289.
[1055] Buhârî, îmân, 37; Müslim,. îmân, 57.
[1056] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/290.
[1057] Buhârî, îmân, 37; Müslim,. îmân, 57.
[1058] Yani bazen geçim telaşıyla uğraşırsınız, bazen zikirle, bu nifak değildir. Bunu üç defa tekrarlaması ise, konunun Hanzale'nin zihninde iyice yer etmesi ve onun tereddüdünün izalesi içindir.
[1059] Müslim, Tevbe, 12.
[1060] Hadis şöyle:
Rüyada iki meleğin beni alıp cehenneme götürdüklerini gördüm. Bir de baktım, cehennem, kuyu çevresi gibi çevrilmiş, hem kuyu direği gibi iki direk var. İçinde de bir takım

insanlar var ki, onları tanıdım. Hemen, 'Cehennemden Allah'a sığınırım, cehennemden Allah'a sığınırım, cehennemden Allah'a sığınırım!' demeye başladım. Derken, o iki meleği bir melek karşıladı ve bana: 'Korkma!' dedi." Ben bu rüyayı, (kızkarde-şim) Hafsa'ya (r.a.) anlattım. Hafsa da onu Rasûlullah'a (s.a.) anlattı. Rasûlullah (s.a.}: "Kardeşin Abdullah ne iyi adam! Bir de geceleyin namaz kılsa!" buyurdu. İbn Ömer, bundan böyle az uyurdu, bkz. Müslim, Fedâili's-sahâbe, 140.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/290-292.

[1061] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/292.

[1062] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/292-293.

[1063] Buhârî, Vudû, 24; Müslim, Taharet, 3.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/293.

[1064] Tirmizî, Kıyamet, 25; İbn Mâce, Zühd, 31.

[1065] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/293-294.

[1066] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/294.

[1067] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/295.

[1068] İbn Mâce, Mukaddime, 23; Zühd, 2.

[1069] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/295-296.

[1070] Müslim, îmân, 67.

[1071] Tirmizî, De'avât, 72, 73.

[1072] Müslim, îmân, 69.

[1073] Müslim, Zikir, 14-18.

[1074] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/296-297.

[1075] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/297.

[1076] Buharı, Tevhîd, 33.

[1077] Buharı, Rikâk, 38; Kenzu'l-ummâl, 1680.

[1078] Buharı, Rikâk, 38; Kenzu'l-ummâl, 1680.

[1079] Buhârî, Rikâk, 38; Kenzu'l-ummâl, 1680.

[1080] Enfâl8/17.

[1081] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/298-299.

[1082] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/299-300.

[1083] Saff 61/14.

[1084] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/300.

[1085] bkz. Tirmizî, Menâkıb, 30; Ahmed, 1/88,148, 149.

[1086] Bakara 2/143.

[1087] Buhârî, Fedâiii's-sahâbe, 5; Ebû Dâvûd, Sünnet, 8.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/300-301.

[1088] Ebû'd-Derdâ: Uveymir b. Mâlik b. Kays b. Ümeyye el-Ensârî el-Hazrecî. Hikmet sahibi, süvari ve kadı sahâbîlerden biridir. Muâviye onu, Hz. Ömer'in emriyle Şam kadılığına tayin etmiştir. Şam'ın ilk kadısıdır ve H. 32 yılında vefat etmiştir.

[1089] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/301.

[1090] Nûr24/2.

[1091] Ahmed, 4/325, 330.

[1092] bkz. Buhârî, et-Târîhul-kebîr, 7/174.

[1093] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/301-303.

[1094] Kalem 54/45.

[1095] Tevbe 9/80 âyetinde, "Onlara istiğfar etsen de etmesen de birdir. Onlara yetmiş defa istiğfar etsen de Allak onları affetmeyecektir" buyurulur. Rasûlullah (s.a.), seçimini ona namaz kılma doğrultusunda yapmış ve yetmişten fazla istiğfar ederse affedilebileceğini düşünmüştür.{Ç)

[1096] Tevbe 9/84.

[1097] Olay ve rivayetler için bkz. İbn Kesîr, 2/378.

[1098] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/303-304.
[1099] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/304-305.
[1100] Buhârî, Ezan, 36.
[1101] Tirmizî, Zühd, 8; Ahmed, 2/505.
[1102] Kureyşli sahâbîlerdendir. Fetih senesinde Medine'de müslüman olmuştur. Rasûlullah'tan (s.a.) pek çok hadis rivayet etmiştir. H. 69 yılında vefat etmiştir.
[1103] Tûr 52/35.
[1104] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/305.
[1105] Nâzi'ât 79/40-41
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/307.
[1106] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/307.
[1107] Mutaffifin 83/14.
[1108] İbn Mâce, Zühd, 29.
[1109] Tayyibî, bunun melekin mü'minin kalbine dürtmesi olduğunu söylemiştir. Üzüntü, şeytanın kalbi dürtüklemesindendir.
[1110] Yûsuf 12/24.
[1111] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/308-309.
[1112] Buhârî, îmân, 16, Edeb, 77; Müslim, îmân, 57-59.
[1113] Tirmizî, Kıyamet, 24; Ahmed, 1/387.
[1114] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/309-310.
[1115] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/310.
[1116] Buhârî, îmân, 39 ; Müslim, Müsâkât, 107.
[1117] Buhârî, Büyü', 3; Nesâî, Kudât, 11.
[1118] İbn Mâce, Zühd, 24; Tirmizî, Kıyamet, 19.
[1119] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/310-311.
[1120] Tirmizî, Zühd, 11; İbn Mâce, Fiten, 12.
[1121] Tirmizî, Zühd, 29; İbn Mâce, Zühd, 1.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/311.
[1122] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/311-312.
[1123] Yûsuf 12/53.
[1124] Buhârî, Cihâd, 89; Müslim, Zekât, 75.
[1125] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/312-313.
[1126] A'râf 7/201.
[1127] Bakara 2/155-157.
[1128] Teğâbun 64/11.
[1129] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/313-314.
[1130] Ebû Amr Abdurrahman b. Amr: Ba'lebekk'te H. 88 yılında doğmuştur. Müctehid imamlardandır, zühd ve takvasıyla da meşhurdur. Zühri, Atâ b. Ebî Rebâh, Ibn Ebî Kesîr gibi râvîlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Sevrî, İbnu'l-Mübârek ve daha pek çok kimse hadis rivayetinde bulunmuştur. Beyrut'ta H. 157 yılında vefat etmiştir.
[1131] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/314.
[1132] Müslim, Sıyâm, 57.
[1133] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/314.
[1134] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/315.
[1135] Kalbin vahşî hayvanlara has saldırgan özellikleri.(Ç)
[1136] Bakara 2/2-5.
[1137]

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/315-316.
[1138] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/317.
[1139] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/317-318.
[1140] Buharı, Hars, 15.
[1141] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/318.
[1142] Beyhakî, 6/143.
[1143] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/318-319.
[1144] Buhârî, Cihâd, 146.
[1145] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/319.
[1146] bkz. Ebû Dâvûd, Akdiye, 31; İbn Mâce, Rühûn, 20.
[1147] Zübeyr b. Avvâm b. Huveylid el-Esedî: Büyük sahâbîlerdendir. Cennetle müjdelenen on kişiden ve şûra üyelerinden biridir. Rasûlullah'ın (s.a.) halasının oğludur. Kahraman, savaşçı biriydi; Rasûlullah'la birlikte bütün savaşlara ve Mekke fethine katılmıştır.
[1148] Hadis şöyle: Ensâr'dan bir adam (Humeyd), Rasûiullah'ın <s.a.) huzurunda hurma suladıkları Harre su yolları hakkında Zübeyr'den davacı olmuştu. Ensârdan olan zat: "Suyu sal da geçsin!" demiş, Zübeyr ise onun bu teklifine razı olmamıştı. Derken Rasûiullah'ın (s.a.) huzurunda davaya çıktılar. Rasûlullah (s.a.), Zübeyir'e, 'Ya Zübeyr! Sen sula, sonra suyu komşuna sal!" buyurdu. Ensarlı buna kızmış ve: "Ya Rasûlallah! Bu adam halanın oğludur diye mi böyle yapıyorsun?" demişti. Bunun üzerine Rasûiullah'ın (s.a.) yüzünün rengi değişmiş ve: "Ya Zübeyr! Sula, sonra suyu tıka, ta duvara kadar geri dönsün!" buyurmuştur. Zübeyir, yeminle Nisa 4/75 âyetinin bu hususta indiğini söylemiştir, bkz. Buhârî, Şirb, 6; Müslim, Fedâil, 129.
[1149] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/319-320.
[1150] bkz. Mâverdî, el-Ahkâmu's-sultâniyye, 247.
[1151] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/320.
[1152] Buhârî, Lukata, 3-4; Müslim, Lukata, 1.
[1153] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/321.
[1154] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/321-322.
[1155] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/322.
[1156] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/322.
[1157] Üzerinde etiketi bulunan bir malı alıp, hiç konuşmadan parasını koymak gibi. (Ç)
[1158] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/322.
[1159] Buhârî, Büyü', 45; Müslim, Büyü', 44.
[1160] Ebû Dâvûd, Büyü', 51.
[1161] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/322-323.
[1162] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/324.
[1163] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/324-325.
[1164] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/327.
[1165] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/327-328.
[1166] Muamelelerin caiz olması için, medenî hayata şöyle ya da böyle müsbet bir katkısı olmalı, taraflar arasında husûmete meydan vermemelidir. Ribâ ise, bu özellikte değildir. Akitler içerisine sokulduğu zaman nizalara sebebiyet vermekte ve aslî meşruiyet amacını tersine çevirmektedir.
[1167] Ribâyı terketmemenin, Allah'a ve Peygamberine savaş açma olduğu, ribâ yiyenlerin kıyamet gününe şeytan çarpmış halde gelecekleri belirtildi. Bakara 2/275-276. (Ç)
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/328.
[1168] Müslim, Müsâkât, 81.
[1169] Kaynağını bulamadık.
[1170] Müslim, Müsâkât, 102.
[1171] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/329.
[1172] Zuhruf 43/32.
[1173] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/329-330.
[1174] Bir cinsin alt türlerinin birbirine nisbetine "kasım" denir.(Ç)

[1175] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/330.

[1176] bkz. Müslim, Büyü", 29-35.

[1177] bkz. İbnMâce, Ticârât, 51.

[1178] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/331.

[1179] Müslim, Müsâkât, 96.

[1180] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/331-332.

[1181] bkz. Müslim, Büyü', 59-74.

[1182] bkz. Müslim, Büyü', 59-74.

[1183] bkz. Müslim, Büyü', 59-74.

[1184] Kişinin evinde fazla kuru hurması olur, fakat taze yiyecek hurmaya ihtiyaç duyar. Parası da olmadığından elindeki kuru hurma karşılığında tahmini olarak böyle bir muameleye başvurur. Ebû Hanîfe'ye göre ariy-ye şöyle oîur: Bir adam, başka birine bir hurmanın meyvesini ariyeten bağışlar. Sonra adamın onları yemek ve devşirmek için gelip gitmesinden rahatsız olur, hibesinden de dönmek istemez. Ona hibe etmiş olduğu taze hurmaları, tahminî olarak kuru hurma karşılığında satın alır. Bu beş veskın altında ise caizdir.

[1185] Müslim, Büyü', 42.

[1186] Bu satış şekilleri, tanımları ve gerekli açıklamalar için bkz. Davudoğ-lu, Müslim Şerhi, 7/588-593.

[1187] Ebû Dâvûd, Büyü', 18.

[1188] bkz. Müslim, Büyü', 90.

[1189] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/332-333.

[1190] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/333-334.

[1191] İbn Mâce, Ticârât, 11.

[1192] Ahmed, 1/233.

[1193] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/334.

[1194] bkz. Ebû Dâvûd, Büyü', 38.

[1195] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/334-335

[1196] bkz. Tirmizî, Büyü', 59; İbn Mâce, Eşribe, 6.

[1197] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/335.

[1198] bkz. Ebû Dâvûd, Büyü', H. No: 3422.

[1199] bkz. Ebû Dâvûd, Büyü', H. No: 3429.

[1200] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/335.

[1201] Veresiyenin veresiyeye satışı.(Ç)

[1202] Ebû Dâvûd, Büyü', H. No: 3405.

[1203] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/335-336.

[1204] Örtülü riba satışları (büyû'u'1-âcâl ya da 'iyne) bunlara en iyi bir Örnektir, bkz. Ebû Dâvûd, Büyü', H. No: 3426.<Ç)

[1205] Ebû Dâvûd, Büyü', H. No: 3504.

[1206] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/336-337.

[1207] Meselâ miras yoluyla ya da bir başka yolla elde edeceğini umduğu bir malı, henüz eline geçirmeden satmak gibi.(Ç)

[1208] Ebû Dâvûd, Büyü', H. No: 3503.

[1209] Ebû Dâvûd, Büyü', 3376.

[1210] Bilinmezlik vücudda, yani satılan şeyin var olup olmamasında olursa akit bâtıl; evsafında olursa, yani varlığı biliniyor ama nitelikleri bilinmiyorsa akit fasit olur. (Ç)

[1211] Müslim, Büy', 29.

[1212] Bu konuda bkz. Davudoğlu, Müslim Şerhi, 7/620 vd.

[1213] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/337-338.

[1214] Zeyd b. Sabit: Ensârdan olan bu sahâbî, Rasûlullah (s.a.) Medine'ye geldiğinde on bir yaşında bulunuyordu. İlk katıldığı savaş Hendek'tir. Rasûlullah (s.a.), Tebük

gününde sancağı ona vermiştir. Zeyd, Rasûlul-lah'ın (s.a.) vahiy katipliğini yapardı. Rasûlullah'a (s.a.) Süryanice mektuplar gelirdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) ona Süryanice'yi öğrenmesini emretti ve o da kısa zamanda bunu öğrendi. Ferâizi en iyi bilendi. Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Osman (r.a.) zamanlarında gerçekleşen Kur'ân'ın cem ve istinsahı görevlerinde komisyon başkanlığı yapmıştır. H. 45 yılında vefat etmiştir.

[1215] Ebû Dâvûd, Büyü', 3372.

[1216] Ebû Dâvûd, Büyü', 3368.

[1217] Ebû Dâvûd, Büyü', 347 .

[1218] Ebû Dâvûd, Büyü', 3375.

[1219] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/338-339.

[1220] bkz. Müslim, Büyü', 8-22
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/339.

[1221] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/339-340.

[1222] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/340.

[1223] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/340.

[1224] Müslim, Müsâkât, 129.

[1225] îbn Mâce, Tkârât, 6.

[1226] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/340-341.

[1227] Buhârî, Büyü', 64; Müslim, Büyü', 23-28.

[1228] Ebû Dâvûd, Büyü', 71.

[1229] bkz. Ebû Dâvûd, Büyü', 3452.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/341-342.

[1230] bkz. Ebû Dâvûd, Büyü', 3473, 3478.

[1231] Fethul-Bârî, 5/43.

[1232] Ebû Dâvûd, Büyü', 3477.

[1233] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/342-343.

[1234] Buhârî, Büyû',16; İbn Mâce, Ticârât, 28.

[1235] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/345.

[1236] Buhârî, Büyü', 26; Müslim, Müsâkât, 131.

[1237] Ebû Dâvûd, Büyü', 1; İbn Mâce, Ticârât, 3

[1238] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/345-346.

[1239] bkz. İbn Mâce, Ticârât, 51.

[1240] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/346.

[1241] Buhârî, Büyü', 90; Müslim, Büyü', 78.

[1242] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/346.

[1243] Buhârî, Mükâteb, 3; Şurût, 17.

[1244] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/347.

[1245] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/347.

[1246] Yani bir şeyin getirişi, o şey helak olduğu zaman kimin hesabından gidecekse, ona aittir. Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, Büyü', 71.(Ç)

[1247] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/347.

[1248] bkz. îbn Mâce, Ticârât, 19.

[1249] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/347-348.

[1250] Buhârî, Şufa, 1; Ebû Dâvûd, Büyü', 73 (3513).

[1251] Ebû Dâvud, BüyÛ', 3516.

[1252] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/348.

[1253] İkâle: Akit tamam olduktan sonra, tarafların karşılıklı rıza ile akitten caymalandır.(Ç)

[1254] Ebû Dâvûd, Büyü', 52; Ahmed, 2/252.
[1255] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/348-349.
[1256] bkz. Buhârî, Şurût, 4; Müslim, Müsâkât, 109; Ebû Dâvûd, Büyü', 3505.
[1257] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/349.
[1258] îbn Mâce, Ticârât, 46; Tirmizî, Büyü', 52.
[1259] tbn Mâce, Ticârât, 46.
[1260] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/349.
[1261] Cum'a62/9.
[1262] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/349.
[1263] Ebû Dâvûd, Büyü', 3451.
[1264] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/350.
[1265] Bakara 2/282.
[1266] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/350.
[1267] Müslim, Müsâkât, 127.
[1268] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/350-351.
[1269] İbn Mâce, Rühûn, 3.
[1270] Cabiliye döneminde borç zamanında verilmezse, alıcı rehine el koyar ve ona sahip olurdu. İslâm bunu iptal etti.(Ç)
[1271] Buhârî, Rehn, 4; Ebû Dâvûd, Büyü', 76 (3526); İbn Mâce, Rühûn, 2.
[1272] Borcuna karşılık olan kısımdan fazlası üzerinde bir hakkı olmaz.(Ç)
[1273] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/351.
[1274] Tirmizî, Büyü', 9.
[1275] Mutaffifîn 83/1-3.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/351-352.
[1276] Ebû Dâvüd, Büyü', 74; Tirmizî, Büyü', 36.
[1277] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/352.
[1278] Müslim, Müsâkât, 32.
[1279] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/352.
[1280] Buhârî, Havâlât, 1, 2; Müslim, Müsâkât, 33.
[1281] Buhârî, İstikraz, 13; Ebû Dâvûd, Akdiye, 29.
[1282] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/352-353.
[1283] Ebû Dâvûd, Akdiye, 12; Tirmizî, Ahkâm, 23; İbn Mâce, Ahkâm, 17.
[1284] Ka'b. b. Mâlik, alacağını ondan istedi ve mescidde sesleri yükseldi. Ra-sûlullah (s.a.) seslerini işitti ve Ka'b'a: "Alacağının yarısından vazgeç!" buyurdu. O da öyle yaptı. bkz. Müslim, Müsâkât, 20.
[1285] Sulh, Rasûlullah'ın (s.a.) da beyan buyurduğu gibi hayırlı bir iştir. Çünkü sulh, her iki tarafın karşılıklı rızasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla sulh olmak ve anlaşmazlığı bu yolla çözümlemek, hâkimin hükmüyle çözmekten daha östündür. Çünkü hâkimin hükmünde bir taraf razı, diğer taraf ise öfkeli otur.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/353.
[1286] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/355.
[1287] Tevbe9/60
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/355.
[1288] Zâhid olmadığı halde, zâhidler gibi giyinen ve olmadığı şekilde gören-meye kaikışan ve bu uğurda külfete giren kimse demektir. Tek bir gömlek giydiği halde, iki gömlek giyiyor sanılsın diye yenini iki gömlek görüntüsü verecek şekilde katlayandır da demişlerdir.
[1289] Tirmizî, Birr, 87
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/355.
[1290] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/356.
[1291] Tirmizî, Birr, 87

[1292] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/356.
[1293] Tirmizî, Velâ, 6.
[1294] Buhârî, Hibe, 1; Müslim, Zekât, 91.
[1295] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/356-357.
[1296] bkz. Ebû Dâvûd, Tereccül, 6.
[1297] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/357.
[1298] bkz. Buhârî, Hibe, 14, 30; Müslim, Hibât, 1; Ebû Dâvûd, Büyü', 3538-3540.
[1299] bkz. Ebû Dâvûd, Büyü', 3539.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/357-358.
[1300] bkz. Ebû Dâvûd, Büyü', 3542.
[1301] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/358.
[1302] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/358.
[1303] bkz. Buhârî, Vasâyâ, Müslim, Vasiyyet, 5; Ebû Dâvûd, Vasâyâ, 3.
[1304] Enfal 8/75.
[1305] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/358-359.
[1306] Ebû Dâvûd, Vasâyâ, 2870.
[1307] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/359-360.
[1308] Buhâri, Vasâyâ, 1; Müslim, Vasiyyet, 1; Ebû Dâvûd, Vasâyâ, 1.
[1309] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/360.
[1310] Müslim, Hibe, 20.
[1311] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/360
[1312] Haliîurrahman vakıfları vardı. Bu konuda Ömer Hilmi Efendi'nin İthâfu'l-ahlâf fi ahkâmi'l-eukâf adh eserinin mukaddimesine bakınız.
[1313] bkz. Ebû Dâvûd, Vasâyâ, 2878.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/361.
[1314] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/363.
[1315] Ebû Dâvûd, Akdiye, 12; Tirmizî, Ahkâm, 23; İbn Mâce, Ahkâm, 17.
[1316] Toprak kirasını yasaklayan hadis. bkz. Buharı, Hars, 7, 18; Müslim, Büyü', 89-116.
[1317] Bilgi için bkz. Müslim, Büyü', 89-116.
[1318] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/363-364.
[1319] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/365-366.
[1320] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/366.
[1321] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/366.
[1322] Nisa 4/11.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/366-367.
[1323] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/367.
[1324] Enfâl 8/75.
[1325] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/367-368.
[1326] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/368-369.
[1327] Kardeşler gibi.(Ç)
[1328] Amca gibi.(Ç)
[1329] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/369-370.
[1330] Nisa 4/34.
[1331] Konunun sonunda açıklaması gelecektir.(Ç)

[1332] bkz. Dârimî, Ferâiz, 3
[1333] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/370-371.
[1334] Babanın, dedeyi düşürmesi gibi mirastan biç pay alamaz hale getirmesi.(Ç)
[1335] Çocukların, kocanın hakkını yarımdan dörtte bire düşürmesi gibi.(Ç)
[1336] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/371-372.
[1337] Müslim, Sıyâm, 15.
[1338] Nisa 4/11.
[1339] Nisa 4/34.
[1340] Nisa 4/11.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/372-373.
[1341] Nisa 4/12.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/374.
[1342] Nisa 4/34.
[1343] Nisa 4/12.
[1344] Nisa 4/176.
[1345] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/374-376.
[1346] Buhârî, Ferâiz, 5, 7, 9, 15; Müslim, Ferâiz, 2, 3.
[1347] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/376.
[1348] Buhârî, Ferâiz, 26; Müslim, Ferâiz, 1.
[1349] Bakara 2/221.
[1350] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/376.
[1351] Ebû Dâvûd, Diyât, 18; Tirmİzî, Ferâiz, 17; îbn Mâce, Ferâiz, 8.
[1352] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/376-377.
[1353] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/377.
[1354] Tirmizî, Ferâiz, 5; İbn Mâce, Ferâiz, 10.
[1355] bkz. İbn Mâce, Ferâiz, 2.
[1356] Bu mesele, "Haceriyye", "Ömeriyye" gibi isimlerle meşhur olmuştur. Çünkü itiraz edenler, "Haydi babamızı taş say, analarımız bir değil mi?" demişi erdi.(Ç)
[1357] Şureyh b. el-Hâris el-Kindî. En büyük İslâm kadılarından biridir. Onu Hz. Ömer (r.a.), Kûfe'ye kadı olarak tayin etmiştir ve bu görevde altmış sene kalmıştır. İbn Zübeyr fitnesi sırasında kadılıktan kendisi çekilmiştir ve H. 80 yılında yüz yirmi yaşında iken vefat etmiştir.
[1358] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/377-378.
[1359] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/378.
[1360] bkz. [1/119 vd.]
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/379.
[1361] Buhârî, Savm, 10; Nikâh, 2; Müslim, Nikâh, 1.
[1362] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/381.
[1363] bkz. Müslim, Nikâh, 6-8.
[1364] Buhârî, Nikâh, 1.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/382.
[1365] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/382.
[1366] Müslim, Rıdâ', 60; İbn Mâce, Nikâh, 5.
[1367] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/382.
[1368] Buhârî, Nikâh, 15; Ebû Dâvûd, Nikâh, 2; İbn Mâce, Nikâh, 6.
[1369] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/383.
[1370] Buhârî, Enbiyâ, 46; Ahmed, 2/319.

[1371] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/383-384.
[1372] Ebû Dâvûd, Nikâh, 3; İbn Mâce, Nikâh, 1.
[1373] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/384.
[1374] Tirmizî, Nikâh, 3; îbn Mâce, Nikâh, 46.
[1375] Ümmüveled: Efendisinden çocuk doğuran cariye.(Ç)
[1376] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/384-385.
[1377] Buhârî, Nikâh, 17; Müslim, Selâm, 115-120; İbn Mâce, Nikâh, 55.
[1378] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/385.
[1379] Câbir (r.a.), bakıma muhtaç kardeşlerinin yanına yine onlar gibi tecrübesiz bir kızı katmak istemeyip, onları evirip çevirecek aklı başında tecrübeli dul bir kadınla evlenmeyi tercih etmişti.(Ç)
[1380] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/385-386.
[1381] bkz. Ebû Dâvûd, Nikâh, 18; Tirmizî, Nikâh, 5; Ahmed, 3/334.
[1382] Ensârdan bir kadınla evlenen ve ona bakmayan zata söylemiştir, bkz. Müslim, Nikâh, 74. (Ç)
[1383] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/386.
[1384] Müslim, Nikâh, 9.
[1385] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/386-387.
[1386] Buhârî, Nikâh, 45; Müslim, Nikâh, 49-52.
[1387] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/387.
[1388] Buhârî, Nikâh, 53; Müslim, Nikâh, 38; Ebû Dâvûd, Talâk, 2.
[1389] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/387.
[1390] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/389.
[1391] Tirmizî, Radâ', 18.
[1392] Ahzâb 33/33.
[1393] bkz. Müslim, Selâm, 17.
[1394] Buharı, Nikâh, 115; Müslim, Selâm, 17.
[1395] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/389-390.
[1396] Nûr 24/30.
[1397] Nûr 24/31.
[1398] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/390-391.
[1399] Müslim, Selâm, 19.
[1400] Yani şeytan beraberlerinde olur ve her birini tahrik eder, onların zinaya düşmelerine sebep olur. bkz. Tirmizî, Radâ', 16; Fiten, 7.
[1401] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/391.
[1402] Kocası yanında bulunmayan kadınların özellikle zikredilmesi, onun cinsel ilişkiye aşırı derecede arzulu olması, arzusunun Önüne geçecek bir engelin bulunmaması yüzündendir. Tirmizî, Radâ', 17; Ahmed, 3/309.
[1403] Müslim, Hayz, 74; Ebû Dâvûd, Hammâm, 2.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/391.
[1404] Müslim, Hayz, 74
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/392.
[1405] Buharı, Nikâh, 118.
[1406] Kadın tabiatlı Hît, evde Rasûlullah'ın (s.a.) yanında bulunuyormuş. Ümmü Seleme'nin kardeşine:
"Ya Abdullah b. Ebû Ümeyye! Yarın Allah size Tâifi fethederse, sana filancanın kızını göstereğim. Çünkü o kız dörtle gelir, sekizle gider," demiş. Bunu işiten Rasûlullah (s.a.): "Görüyorum ki bu adam, orada ne olduğunu biliyor; sakın sizin yanınıza girmesin!" buyurmuştur, bkz. Müslim, Selâm, 32-33.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/392.
[1407] Beyhakî, 7/94.
[1408] Ebû Dâvûd, Libâs, 34.

[1409] Ebû Dâvûd, Hammâm, 1.
[1410] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/392-393.
[1411] Tirmizî, Edeb, 42.
[1412] Buhârî, Gusl, 20; Tirmizî, Edeb, 22; Ebû Dâvûd, Hammâm, 3.
[1413] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/393.
[1414] Ebû Dâvûd, Nikâh, 43.
[1415] Ebû Dâvûd, Libâs, 34 (4112).
[1416] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/393-394.
[1417] Kendisine hibe ettiği bir köle ile yanına varınca, Hz. Fâtıma üzerindeki örtüyü başına çekince bacakları açık kalmış, bacaklarını örttüğünde de başı açılmıştı. Bundan sıkıntı duyan kızma, Rasûlullah (s.a.) yukarıdaki sözünü buyurmuştu, bkz. Beyhakî, 7/95. (Ç)
[1418] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/394.
[1419] Buhârî, Nikâh, 36; Ebû Dâvûd, Nikâh, 19.
[1420] Nisa 4/34.
[1421] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/395-396.
[1422] Buhârî, Nikâh, 41; Müslim, Nikâh, 64-68; Ebû Dâvûd, Nikâh, 2092.
[1423] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/396.
[1424] Ebû Dâvûd, Nikâh, 2078.
[1425] Nisa 4/25.
[1426] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/396.
[1427] Al-i Imrân 3/102.
[1428] Nisa 4/1.
[1429] Ahzâb 33/70-71.
[1430] Ebû Dâvûd, Edeb, 18; Tirmizî, Nikâh, 17.
[1431] Ebû Dâvûd, Edeb, 18; İbn Mâce, Nikâh, 19.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/397-398.
[1432] Nesâî, Nikâh, 72; İbn Mâce, Nikâh, 20.
[1433] Tirmizî, Nikâh, 6; İbn Mâce, Nikâh, 20.
[1434] Hz. Âişe'nin (r.a.) anlattığına göre cahiliye döneminde dört türlü nikâh vardı.
1. Bunlardan birincisi, bugünkü normal nikâh şekliydi.
2. Istibdâ' nikâhı: Kişi karısı temizlenince, 'falana git ve onunla ilişkide bulun' der ve karısının o adamdan hamile kaldığını anlayıncaya kadar ona yanaşmazdı. Bunu soylu bir çocuk yapmak arzusuyla yaparlardı.
3. Sayıları ondan az bir grup bir kadınla ilişkiye girerlerdi. Kadın hamile kaldığında onun isteği üzerine yanında toplanırlar ve kadın, kimi severse, çocuğun ondan olduğunu söylerdi ve adam bundan kaçınamaz-di.
4. Çok sayıda insan kadınla ilişkiye girerdi. Doğurduğu zaman insanlar başına toplanırlar ve kâifleri (nesep tespit uzmanları) çağırırlar, onlar kimin çocuğudur derlerse, çocuk onun olurdu.
Rasûlullah (s.a.), gönderilince bugünkü geçerli nikâh hariç, bütün cahiliye dönemi nikâhları yürürlükten kaldırıldı, {bkz. Buhârî, Nikâh, 36; Ebû Dâvûd, Talâk, 33; İbn Âşûr, İslâm Hukuk Felsefesi, 241-242).
[1435] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/398-399.
[1436] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/399.
[1437] Nisa 4/24.
[1438] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/399-400.
[1439] Buhârî, Nikâh, 32, 40; Ebû Dâvûd, Nikâh, 30 (2111).
[1440] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/400-401.
[1441] Ebû Dâvûd, Nikâh, 29.
[1442] Bir ukiyye kırk dirhemdir.(Ç)
[1443] Ebû Dâvûd, Nikâh, 29 (2106).

[1444] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/401.
[1445] Nisa 4/4
[1446] Bakara 2/236.
[1447] Kadının kadınlığından yararlanma hakkı veren malikiyettir.(Ç)
[1448] Nisa 4/20.
[1449] Yani nikâh akdi ile sonucu.(Ç)
[1450] Amcasının kızları gibi.(Ç)
[1451] Müt'a, üç ya da beş parçadan oluşan giyecekten ibarettir.(Ç)
[1452] Nisa 4/24.
[1453] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/401-403.
[1454] bkz.EbûDâvÛd, Nikâh, 3112.
[1455] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/403.
[1456] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/403-404.
[1457] Hays; hurma, keş ve tereyağının yoğurulması ile yapılan bir yemek türüdür.
[1458] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/404.
[1459] Buhârî, Nikâh, 71; Müslim, Nikâh, 105; Ebû Dâvûd, Afime, 1; İbn Mâce, Nikâh, 25.
[1460] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/404-405.
[1461] Bir adam Hz. Ali'yi (r.a.) misafir etmiş ve ona yemek hazırlamıştı. Hz. Fâtıma (r.a.), peygamberimizin de çağırılmasını ve beraberce yemelerini istedi. Rasûlullah (s.a.), gelip de kapıya dayandığında içeride süslü perdeler gördü ve geri döndü. Hz. Fâtıma, Rasûlullah'ın (s.a.) niçin geri döndüğünü öğrenmesi için hemen arkasından Hz. Ali'yi gönderdi. Rasûlullah (s.a.) sebebini yukarıdaki şekilde açıkladı, bkz. İbn Mâce, Afime, 56.(Ç)
[1462] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/405.
[1463] bkz. Ebû Dâvûd, Afime, 7
[1464] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/405-406.
[1465] Ebû Dâvûd, Afime, 9.
[1466] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/406.
[1467] Bu kayıt ihtirazı değildir.(Ç)
[1468] Kayıt ihtirazı olup, evlatlıklar hükme dahil değildir.(Ç)
[1469] Nisa 4/22-23.
[1470] bkz. Muvatta, Talâk, 76.
[1471] bkz. Buhârî, Nikâh, 27; Müslim, Nikâh, 37; Ebû Dâvûd, Nikâh, 12.
[1472] Nûr24/3.
[1473] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/407-408.
[1474] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/408.
[1475] Nisa 4/3.
[1476] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/408-409.
[1477] Müslim, Radâ', 1.
[1478] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/409.
[1479] Müslim, Radâ', 24.
[1480] Üç ile dokuz arası bir sayıyı ifade etmek için kullanılan çoğul kalıplarına "cem-i kıllet", on ve daha fazla sayıyı ifade etmek için kutlanılan çoğul kalıplarına da "cem-i kesret" denir.(Ç)
[1481] Müslim, Radâ', 20, 22.
[1482] Müslim, Radâ', 32.
[1483] Tirmizî, Radâ', 5.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/410-411.
[1484] bkz. Buhârî, Nikâh, 27; Müslim, Nikâh, 37; Ebû Dâvûd, Nikâh, 12.
[1485] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/411.
[1486] Yani üvey kızlarında.(Ç)
[1487] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/411-412.
[1488] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/412.
[1489] Bakara 2/221.
[1490] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/413.
[1491] bkz. [2/341] deki dipnot.(Ç)
[1492] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/413-414.
[1493] Fiilen nikâhı altında olması ya da onun iddetini bekliyor olması gibi.(Ç)
[1494] Nisa 4/24.
[1495] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/414.
[1496] Nûr24/3.
[1497] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/414-415.
[1498] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/415.
[1499] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/417.
[1500] Ebû Dâvûd, Nikâh, 45; Ahmed, 2/444.
[1501] Bakara 2/223.
[1502] bkz. îbn Kesîr, 1/260
[1503] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/417-418.
[1504] Azl: İlişki sırasında çocuk olmasın diye meninin dışarı boşaltılmasıdır.(Ç)
[1505] Buhârî, Nikâh, 96; Ebû Dâvûd, Nikâh, 48.
[1506] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/418-419.
[1507] Müslim, Nikâh, 140; Ebû Dâvûd, Tıbb, 16.
[1508] Ebû Dâvûd, Tıbb, 16; İbn Mâce, Nikâh, 61
[1509] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/419-420.
[1510] Müslim, Nikâh, 123; Ebû Dâvûd, Edeb, 32.
[1511] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/420.
[1512] Ebû Dâvûd, Nikâh, 46; İbn Mâce, Taharet, 125.
[1513] Bakara 2/222.
[1514] Avret mahallini örten belden aşağı dolanan elbise.
[1515] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/420-421.
[1516] Müslim, Radâ', 60.
[1517] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/423-424.
[1518] Müslim, Radâ', 61; Ahmed, 3/329.
[1519] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/424.
[1520] Bu ifade, başkalarıyla ihtilât haline girerek, emellerine ulaşabilme imkanı vermemesinden kinayedir. Yoksa döşeklerine ayak bastırmadan maksat zina değildir. Çünkü zina her halükârda haramdır ve bunun ıçm dövme yeterli değildir, ceza olarak had tatbiki gerekir.
[1521] Müslim, Hacc, 147.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/424.
[1522] Nisa 4/19.
[1523] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/425.

[1524] Müslim, Nikâh, 122.
[1525] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/425.
[1526] Ebû Dâvûd, Cihâd, 104; Nesâî, Zekât, 66; İbn Mâce, Nikâh, 56.
[1527] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/425-426.
[1528] Nisa 4/34.
[1529] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/426.
[1530] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/427.
[1531] Ebû Dâvûd, Talâk, 1; Edeb, 126.
[1532] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/427.
[1533] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/427.
[1534] Bu sevgi konusundadır.
[1535] Yani nafaka ve yanında geceleme konusunda eşit davranın.
[1536] Nisa 4/129
[1537] Ebû Dâvûd, Nikâh, 38; Tirmizî, Nikâh, 42; İbn Mâce, Nikâh, 47.
[1538] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/427-428.

Yemeğe Sinek Düşmesi:

2. Velilerin, Kadınların Evliliklerine Mani Olmaları:

İkincisi; velilerin, kin, öfke ve benzeri nefsânî bir dürtüye uyarak velayetleri altındaki kadınların sevdikleri ve kendi denkleri olan kimselerle evlenmelerine engel olmalarıdır. Böyle bir davranışta hiç de kapalı olmayan pek çok mefsedet bulunmaktadır. Şu âyet-i kerîme bu yüzden inmiştir:
"Onları, haksızlık ederek ve zor kullanarak tutmayın! (...) Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini tamamladıkları vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın. [1]

3, Malı Ve Güzelliği İçin Yetim Kızlarla Evlenme:

Bir diğeri, kişilerin kendi himayelerinde olan yetim kızların -güzel ve mal sahibi olmaları halinde-, başkalarıyla evlenmelerine müsaade etmeyip, onları kendi nikâhları altına almaları, buna karşılık da evlilik haklarına babaları olan kızlarla evlilikte olduğu gibi riayet etmemeleridir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Eğer yetimlerin haklarına riayet etmekten korkarsanız beğendiğiniz başka kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin.[2]
Allah Teâlâ, insanın kimsesiz diye hakkını gözetmeyeceğinden endişe ettiği yetimi nikâhlamayı, ya da aralarında adalete riayet edemeyeceğinden korkması halinde birden fazla kadınla evlenmeyi yasaklamıştır.[3]

Kasm: Eşlerin Yanında Sıra İle Geceleme:

Bu konuda sünnet şöyledir: Bir kadın üzerine eğer kız alırsa, onun yanında yedi gece kalır, sonra sırayla her birinin yanında geceler. Dul kadın alması halinde ise onun yanında üç gece kalır ve sonra sırayla her birinin yanında eşit olarak kalır.
Bunun sırrı şudur: Bu konuda iyice sıkboğaza gitmek doğru değildir; çünkü çoğu insan buna güç yetiremez. Nitekim, "Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz[4] âyeti de bu manayı ifade etmektedir.
Madem ki gerçek adaleti ikâme etme imkânı yoktur, o halde hükmün hiç olmazsa açık bir zulmün terki üzerine bina edilmesi gerekir.
Kişi, bir kadına arzu duyar, onun güzelliğine kendisini kaptırır, kalbi sevgisiyle dolar, ona karşı aşırı bir arzusu bulunursa, onu bu arzusundan tamamen uzak tutmak istemek olmaz, çünkü bu imkânsızla yükümlü tutmak gibidir. Bu durumda o kadına tahsis edeceği zaman, şer'an belirtilmiştir ki, belirlenen bu zamanı aşarak iyice zulüm içine batmasın.
Öbür taraftan yeni gelen kadının ülfet kazanması ve ona ikramda bulunulması muteber bir maslahattır. Bu ise, kocanın onunla başbaşa kalmasıyla ancak mümkün olur. Rasûlullah (s.a.), bunu şu sözleriyle ima etmiştir: "Yanında üç gece kalmam, senin benim yanımda değersizliğinden değildir. İstersen yanında yedi gece kalırım, sonra her birinin yanında yedi gece kalarak sıraya koyarım... [5]
Eski hanımın kalbinin kırılması ise, yeni hanımın yanında kalman gün sayısınca onun da yanında kalınması ve bunun artık bir usûl edinilmesiyle telafi olunur. Başkasına eza verme kasdı bulunmadığı takdirde böyle bir şeyin usûl edinilmesi, insanlara ağır gelmez. Nitekim bu manaya şu âyet-i kerîmede imâ bulunmaktadır:
"Hanımlarından dilediğini geride bırakır, dilediğini de yanına alırsın. Kendilerinden uzak durduğun kadınlarından arzu ettiğini tekrar yanına almanda, senin üzerine bir günah yoktur. Öyle yapman onların gözlerinin aydın olmasına, üzülmemelerine ve hepsinin, senin verdiklerine razı olmalarına daha uygundur. [6]
Yani Kur'ân'm inerek Rasûlullah'ın (s.a.) eşleri arasında seçme yapabileceğim bildirmesi, ona nisbetle kızgınlığın zevaline sebeptir.
Kıza olan rağbet tamdır, onun yeni eve ısmdınlmaya ihtiyacı ise daha çoktur. Bu itibarla onun için yedi, dul için de üç gün takdirinde bulunulmuştur.[7]

Rasûlullah (S.A.), Sefere Çıkarken Hanımları Arasında Kur'a Çekerdi:

Rasûlullah (s.a.), eşlerinin yanında münavebeyle kalmaya riayet ederdi. Bir yolculuğa çıkmak istediği zaman ise hanımları arasında kur'a çekerdi. Bunu, gönüllerinde kin doğmasın diye yapardı.
Öyle gözüküyor ki Rasûlullah (s.a.), eşlerinin yanında münavebeyle kalmaya riayet etmesi, kendisine vacip olmaksızın sırf onların kalplerini hoşnut etmek ve onlara iyilik etmiş olmak içindi. "Hanımlarından dilediğini geride bırakır, dilediğini de yanına alırsın. [8] âyeti bunun kendisine vacip olmadığını belirtmektedir.
Başkaları hakkında ise düşünmek ve üzerinde ictihâd etmek gerekir. Ancak fukahânın büyük çoğunluğu eşlerin yanında münavebeyle kalmanın (kasnı) vacip olduğunda müttefiktirler. Bununla birlikte kur'a çekme konusunda ihtilâf etmişlerdir. [9]

Eşler Arasında Adalete Riayet:

[10]

"Bir adamın yanında iki kadın olur ve onlar arasında adalete riayet etmezse, kıyamet gününde bir yanı düşük olarak gelir. hadisinde adalete riayet mücmeldir ve nasıl bir adalet istendiği açık değildir. "Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birisine tamamen kapılıp da diğerini muallakta gibi bırakmayın[11] âyeti, bu adaletten muradın; açık zulüm yapılmaması, onun tümden ihmal edilmemesi ve kendisine kötü muameleden kaçınılması olduğunu açıklamaktadır. [12]

Evli Cariyenin Âzâd Muhayyerliği:

Berîre, âzâd edilmişti; kocası köleydi. Rasûlullah (s.a.) onu, ister eski evliliğini sürdürmek, isterse kendi serbestliğini seçmek arasında muhayyer bıraktı, o da kendi serbestliğini tercih etti. [13]
Bu hükmün sebebi şudur: Hür kadın, bir kölenin yatağı olmaktan hoşlanmaz, ondan arlanır. Bu itibarla, muhayyer kılınarak kendisinden bu arı uzaklaştırma imkânına sahip kılınması gerer. Mevcut evlilikten hoşnut olması halinde zaten bir şey yoktur.
Hem efendisinin emriyle evlenen bir cariyenin rızası, gerçek bir rıza sayılmaz. Nikâh ise ancak karşılıklı rıza ile olur. Kadının âzâd olmasıyla birlikte, artık kendisi hakkında bizzat kendisinin karar vermesi söz konusu olunca, onun rızasının bulunup bulunmadığını dikkate almak gerekir.
Bir rivayette Rasûlullah (s.a.), kocasının kendisine yaklaşması halinde artık muhayyerlik hakkının kalmayacağını bildirmiştir. [14]
Bu, muhayyerlik hakkının nereye kadar devam edeceğini belirtmek üzere konulmuş bir sınır kabilindendir. Aksi takdirde muhayyerlik Ömür boyu devam ederdi ki bu, nikâhın aslî yapısına ters düşer.
Muhayyerliğinin sona ermesini, söyleyeceği bir söze bağlamak uygun olmazdı; çünkü kadın konuyla ilgili olarak ailesine danışır, kendi kendine düşünür taşınır ve çoğu kez bu gibi anlarda, kesin bir kararlılık olmasa bile tercih ifade eden bir söz sarfedebilir. Böyle bir şeyi asla konuşmaması, aksi takdirde muhayyerlik hakkının sona ereceğini söylemek, kadının sıkboğaz edilmesi anlama gelir. Bu durumda kocasının kendisine yanaşmasından daha güzel bir sınır belirlenemez. Zira bu, mülk-i müt'anın semeresi, nikâhtan gözetilen amacın kendisi, nikâhın takarrürünü sağlayan şeydir.
Allah'u a'lem! [15]

TALÂK

En Sevimsiz Helâl Talâktır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir kadın, herhangi bir sebep olmaksızın kocasından kendisini boşamasını isterse, cennetin kokusu ona haramdır.[16] Allah katında en sevimsiz helâl, talâktır. [17] Bil ki: Sık sık boşamak, boşanmaya fazla bir aldırışta bulunmamak pek çok mefsedet içerir. Şöyle ki;
Bazı insanlar cinsel şehvetlerine boyun eğerler, yuva kurmak, ihtiyaçların karşılanmasında dayanışma içinde olmak ve iffetlerini korumak gibi bir amaç beslemeden sırf, kadınlarla gönüllerini eğlemek, onlardan şehvanî duygularını tatmin etmek, her kadından ayrı bir tat almak isterler, bunun dışında gözleri başka bir şey görmez. Onların bu düşünceleri sık sık evlenip boşanmalarına sebep olur. Bu durumda onlar ile, zina edenler arasında nefislerine raci olan hususta pek bir fark kalmaz. Gerçi bunlar nikâh sünnetini yerine getirmek ve şehir siyasetine uygun düşmek suretiyle onlardan ayrılırlarsa da mahiyet itibariyle onlardan pek farkları olmaz. Rasûlullah'ın (s.a.), "Allah, zevkinin esiri erkek ve zevkinin esiri kadınlara lanet etsin! [18] buyruğunun manası budur.
Bu, normal görülmesi halinde, devamlı olacak bir birliktelik için nefsin kendisini hazırlamasını Önler. Bu kapı açık tutulduğunda kadın ya da erkek basit şeylerden dolayı öfkelenip kızabilir ve hemen ayrılığa kalkışabilirler. Bu durumda, birliktelik yükünü omuzlayacak irade, bu düzenin korunmasını ve sürdürülmesini sağlayacak azim nerede kalır?!
Diğer taraftan kadınların bunu itiyat edinmeleri, insanların ona aldırış etmemesi, bu yüzden üzülmemeleri kepazelik kapısını açar; eşlerden her biri, diğerinin zarar ve yararını, kendi zarar ve yaran gibi görmez, her biri diğerine hiyanet eder ve kendisini ayrılığa hazırlar. Eşlerin karşılıklı olarak bu şekilde davranmasının ne kadar zararlı olacağını söylemeye hacet yoktur.
Bununla birlikte bu kapının tamamen kapatılmasına ve insanların evlilik adı altında cendereye alınmasına da imkân yoktur. Çünkü bazen eşler, huysuzlukları ya da eşlerden birinin bir üçüncüde gözü olması veya geçim darlığı içinde bulunmaları, yahut eşlerden birinin hamakati gibi sebeplerle birbirleriyle geçinemezler. Bu durumda evliliğin illâ devam etmesini istemek, her iki taraf için de büyük bir musibet, altından kalkılmaz zorluk olur. Dolayısıyla talâkın sevilmeyen bir şey de olsa, bir kurum olarak kabul edilmesi gerekir. [19]

Talâk Ancak Bilinci Olarak Verilebilir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Uç kişiden kalem kaldırılmıştır; uyanıncaya kadar uyuyandan, ergen oluncaya kadar sabiden, akıllanıncaya kadar bunaktan.[20]
Bunun sırrı şudur: Talâkın, hatta bütün akitlerin cevazı, bu tasarrufları gerekli kılan maslahatlara bağlıdır. Uyuyan, sabi ve bunak (ya da deli) bu maslahatları bilecek durumda değillerdir. Dolayısıyla onların talâk ve benzeri tasarrufları geçerli olmaz. [21]

Mükrehin Talâkı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Zor altında ne talâk ne de âzâd vardır. [22]
Hadiste geçen "iğlâk=zor altında" ifadesindeû. maksat, ikrahtır.
Mükrehin talâkının geçersiz sayılmasının iki sebebi vardır:
i. Kişi, bu halde iken verdiği talâka razı değildir, ev ve aile düzenine yönelik bir maslahatı dikkate almış da değildir. Tehdit altında çaresiz kalması sonucunda hayatını kurtarmak için bu yola başvurmuştur. Bu durumda yaptığı işler, uyuyan kimsenin tasarrufları gibi olur.
ii. Eğer böyle birinin verdiği talâk, gerçekten talâk sayılacak olsaydı, o zaman bu, ikrah (tehdit, zor kullanma) kapısını açmak olurdu. Zorba biri, karısına göz koyduğu zayıf birini, insanların hiç haberi olmadan kaçırabilir, silahla onu korkutur ve karısını boşamaya mecbur edebilirdi. Eğer biz daha baştan mükrehin talâkının geçerli olmayacağını ifade ederek, onun umudunu boşa çıkaracak olursak, bu yolu muradına ulaştırmayacak, aksine kendi aleyhine dönecek bir tasarruf şeklinde mahkum edersek, bu, insanların birbirlerine ikrah yoluyla zulmetmelerinin önünü alan bir tedbir olur. "Katil, mirasçı olamaz.[23] hadisini izah sırasında da benzeri bir gerekçeden söz etmiştik. [24]

Nikâhtan Önce Talâk Yoktur:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Talâk, ancak elinin altında olan içindir. [25] "Nikâhtan önce talâk yoktur. [26]
Öyle gözüküyor ki bu hadisler, hem filhal vukuu istenen, hem de nikâh ya da benzeri bir şarta bağlanan talâkı kapsamaktadır. Bunun sebebi şudur: Talâk, ancak bir maslahata binaen caiz olur. Maslahat ise, kadına sahip olup, onun huyunu suyunu görmeden ortaya çıkıp gözükmez. Bu durumda, henüz nikâh altında bulunmayan bir kadının boşanması, yolcunun çöl ortasında, yahut askerin dâru'1-harpte ikâmete niyet etmesi gibi olur; hal karinesi onun bu niyetini yalanlar. [27]

Talâk Sayısı:

Cahiliye döneminde insanlar, kanlarını istedikleri kadar boşarlar ve sonra onlara tekrar dönerlerdi. Bu, kadın için son derece zararlı bir davranıştı.[28] Bunun üzerine şu âyet-i kerîme indi:

"Talâk iki defadır... [29]
Manası şöyle: Dönüşü müteakip talâk iki defadır. Üçüncü defa da boşaması halinde artık kendisine, -kadının bir başka koca ile evlenip ondan talâk ya da ölüm gibi bir yolla ayrılması durumu hariç- helâl olmaz. Sünnet, ikinci koca ile evlilikte, balcağızdan tatma (cinsel ilişki) şartını getirmiştir.
Talâkı üç sayısıyla sınırlandırmanın sırrı şudur: Üç sayısı, çokluk sınırının başlangıcıdır. Talâkta iyice düşünme gerekir. Bazı insanlar, yokluğu tatmadan maslahatın ne olduğunu anlayamazlar. Tecrübe bir ile olur; iki ise tecrübeyi tamamlar. [30]

Şer'î Tahlil Şartı Ve Hülle Nikahı:

Üçüncü talâktan sonra, boşamlan kadınla yeniden evlenebilmek için bir başkasıyla nikahlanmış olması şartı, tahdîd ve sona erme manasının gerçekleşmesi içindir. Şöyle ki: Eğer, tahlîl şartı olmaksızın üç kez boşadığı kadınla tekrar evlenebilmesi caiz olsaydı, bu ric'at (dönüş) mesabesinde olurdu. Boşanmış kadının nikâhlanması iki ric'attan biridir. Kadın, kocanın evinde bulunduğu, onun elinin altında olduğu, akrabalarının gözü önünde bulunduğu sürece, gönlünün edilebilmesi mümkündür; kadın bu durumda kendisine hoş gösterilen şeye rıza göstermek zorunda kalır. Ama kadın onlardan ayrılır, acıyı tatlıyı tadar, ondan sonra razı olursa işte bu gerçek rızadır.
Sonra bu hüküm, kaybı tattırmak ve Önemli bir maslahat olmadan düşüncesizce öfke dürtüsüne kapılmayı cezalandırmak manası içerir.
Ayrıca bu hüküm, üç talâkla boşanmanın vehametini insanların gözleri önüne serer. Öyle ki, böylesi bir talâkla boşamaya, o kadından ilgisini tamamen kesen kişi yeltenebilir; ancak zillete ve burnunun yerde sürtülmesine razı olabilen kimse bir daha onunla evlenebilir. Bundan daha aşağılayıcı şey olamaz.
Rasûlullah (s.a.), kocası Rifâ'a tarafından tümden boşanan ve başka biriyle nikahlanan kadına şöyle demiştir:

"Rifâ'a'ya dönmek mi istiyorsun?! Hayır, o senin balcağızını, sen de onun balcağızını tatmadıkça olmaz.[31]

Balcağızdan tatma, yani cinsel ilişkide bulunma şartı ile ikinci nikâhın tamamlanması, bu konuda konulmuş olan tahdîd[32] manasının gerçekleşmesi içindir. Eğer bu şart olmasaydı, o zaman hileye başvurulur ve nikâh işi sözle yapılır ve sonra kadın aynı mecliste boşanırdı. Bu ise, tahdidin faydasını ortadan kaldırırdı.

Rasûlullah (s.a.), hulleciye[33] kendisi için hülle yapılana lanet etmiştir. [34]
Bazı insanlar, gerçek manada bir evlilik yapmak için değil de, sırf boşanmış kadını ilk kocasına helâl kılmak için evlilik yapar. Böle bir maksatla kurulan evlilikten, şer'an beklenen maslahat gerçekleşmez. Hem böylesi bir muamele[35] kepazeliktir, gayreti öldürür, hayatı acı tatlı bütün yönleriyle birlikte paylaşma manası taşıyan gerçek evlilik bağı olmaksızın, bir kadının birden fazla kimse ile birlikte olmasının (zinada olduğu gibi) tecviz edilmesi manasını taşır.

[36]

İşte bu sebeplerden dolayı, hülle nikâhı yasaklanmıştır.

Bid'î Talâk:

Abdullah b. Ömer (r.a.), hanımını hayız halinde iken boşamış-tı. Bu, Rasûlullah'a (s.a.) iletilince çok kızdı ve şöyle buyurdu:
"Söyle ona karısına dönsün ve temizleninceye kadar onu tutsun, sonra hayız görsün, sonra temizlensin. Eğer hâlâ boşaması gerektiğini düşünüyorsa, onu temiz halde iken ve dokunmadan boşasin. [37]
Bu hükmün sırrı şudur: Adam, karısına cinsel arzu gibi bir sebepten dolayı buğz eder; kadın da hayız halinde olması, pislik içinde bulunması gibi bir sebepten dolayı onun bu isteğine cevap veremez. Bazen de kadına, tabiî arzulanırlığı bulunduğu halde, aklı selimin gerekli gördüğü bir maslahat sebebiyle öfke duyar.
İşte bu ikincisi, talâk için dikkate alınabilecek bir durumdur. Pişmanlık en çok birinci türden olan öfke sonucu doğar ve eşlerin tekrar birbirlerine dönmeleri söz konusu olur. Bu öyle bir dürtüdür ki, nefsin tezkiye ve olgunlaşması onu terketmeye ve dikkate almamaya bağlıdır.
Bazen durum birçok kimse için ayırt edilemez halde olur. O zaman bu iki durum arasını ayırt edici bir sınır konulması gerekir. Bunun sonucunda, kadının temizlik dönemi içinde olması, onun tabiî olarak arzulanırlığına, hayız halinde olması da, tabiî olarak ondan nefret edilebileceğine mazinne kılınır. Arzulanır halde olmasına rağmen kadının boşanmış olması, boşama sâikinin aklî bir maslahat olduğunu gösterir. Kadının temizlik dönemi sonrası hayız görmesi arkasından tekrar temizlenmesi, pejmürdelikten çıkıp temizlenip süslenmesi gibi hallerinin değişmesine ve aradan uzun süre geçmesine rağmen adamın boşamada kararlı olması, gerçekten maslahata dayalı akılcı bir kararın bulunduğuna ve mahza tedbîre yönelik olduğuna delâlet eder.
İşte bu yüzden Rasûlullah (s.a.), talâk halinde iken kadının boşanmasını mekruh görmüş ve ona dönmesini, dönüşün arkasından yeni bir hayız görmesini ve temizlenmesini, boşayacaksa ondan sonra boşamasını emretmiştir.
Hem hayız içerisinde kadının boşanması halinde şöyle bir sakınca daha vardır: Eğer bu hayız, iddetten sayılacak olsa, iddet müddeti azalacak; sayılmayacak olsa, iddet uzayacak ve bu sebeple kadın mağdur olacaktır. İddetle ilgili âyette geçen kur' kelimesinden maksadın hayız ya da temizlik dönemi olması arasında bu açıdan fark yoktur. Her iki halde de, Allah Teâlâ'nın "üç kur' iddet beklerler" şeklinde koymuş olduğu sınıra ters düşme vardır. [38]

Talâkın, Temizlik Döneminde Verilmesinin Hikmeti:

Talâkın, sadece kadının temiz olduğu dönem içerisinde ve kendisine dokunulmadan verilebilmesi hükmünün iki gerekçesi vardır:
i. Bu durumda kadına karşı duyulan tabiî arzunun devam etmekte olması. Çünkü hayızın ardından gelen temizlik süresi içerisinde kadınla ilişkiye girildiği zaman, bu, kadına olan rağbetin şiddetini azaltır.
ii. Bu, neseplerin karışmaması için alınabilecek en güzel önlemlerden biridir. [39]

Talâka Şahit Tutma:

Allah Teâlâ, talâka iki şahit tutulmasını emir buyurmuştur. [40]
Bu emrin iki gerekçesi vardır:
i. Irz ve namusla ilgili konularda gerekli ihtimamın gösterilmesi. Ailenin kurulmasının da, dağılmasının da herkesin gözü önünde yapılmış olması; gizli saklı bir şeyin kalmaması.
ii. Neseplerin karışmaması, kan kocanın daha sonra anlaşarak verilen talâkı dikkate almamaları gibi bir duruma imkân verilmemesi. [41]

Bir Temizlik Süresi İçinde Üç Talâkın Birden Verilmesi:

Rasûlullah (s.a.), bir temizlik süresi içerisinde üç talâkın verilmesini de mekruh görmüştür. Çünkü böyle bir harekette, talâkın üçe ayrılmasında gözetilen serî hikmet dikkate alınmamış olur. Talâkın ayrı ayrı üç defa olması, muhtemel ihmallerin telafisi içindir. Buna rağmen kişinin böyle bir davranışa girmesi, kendisini zor durumda bırakır ve pişman olmasına sebep olur.
Üç temizlik süresi içerisinde üç talâk verilmesine gelince, bu da kişinin kendisini zor durumda bırakması demektir ve pişman olmasına sebep olabilir. Şu kadar var ki, üç ayrı temizlik süresince iyice düşünme imkânı olduğu için, hali, birinci durumdan daha iyi olabilir. Öyle insan vardır ki, onun maslahatı, bu gibi şeylerin özellikle de birinci durumdaki gibi daha ağır davranışların haram kılınmasını gerektirir. [42]

HULU'-ZI HAR-LİÂN-İLÂ

Hulu: **[43]**

Bil ki: Hulu'da bir tür aşağılık vardır; çünkü evlenilirken kadına verilen mal, ondan cinsel yönden istifade karşılığı sayılır. Nitekim bu manada Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

[44]

"Vaktiyle siz birbirinizle haşir-neşir olduğunuz ve onlar sizden sağlam bir teminat almış olduğu halde onu nasıl geri alırsınız;
Rasûlullah (s.a.), bu manayı Hânda da dikkate almış ve şöyle buyurmuştur:

"Sana mal yoktur, eğer kadın aleyhinde doğru söyledi isen; mal fercinin sana helâl olmasına tekabül eder. [45]
Bununla birlikte böyle bir muameleye ihtiyaç duyulabilir. O yüzden hulu' meşru kılınmıştır. "(Kadının boşanması için) erkeğe fidye vermesinde, her iki taraf için de bir günah yoktur. [46] âyetinin ifade ettiği mana budur. [47]

Zıhâr: [48]

Cahiliye döneminde insanlar, hanımlarını kendilerine haram ederler ve onları analarının sırtına benzetirlerdi. Bundan sonra artık onlara ebediyen yanaşmazlardı. Bunun, kadın için ne kadar zararlı bir muamele olduğu açıktır. Çünkü kadın artık muallaktadır; ne kocası vardır ki, diğer kadınların kocalarından nasiplendikleri gibi kocasından nasiplensin, ne de serbesttir ki, başka biriyle evlenebilsin. Bu olay, Rasûlullah (s.a.) zamanında da olmuştu. Hükmünü öğrenmek için Rasûlullah'a (s.a.) sordular. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyetleri indirdi;
"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah, işitendir, bilendir.
İçinizden zıhâr yapanların kadınları, onların anaları değil-, dir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar çirkin ve yalan bir lâf söylüyorlar. Kuşkusuz Allah, affedici, bağışlayıcıdır.
Kadınlardan zıhâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin, kanlarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.
Buna imkân bulamayan kimse, temas etmeden önce aralıksız olarak iki ay oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu (hafifletme) Allah'a ve Rasûlüne inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kâfirler için acıklı bir azap vardır.[49]
Allah Teâlâ, onların bu sözlerini tamamen heder kılmamıştır. Çünkü bu söz, kişinin kendi kendini ilzam ettiği ve diğer yeminler gibi pekiştirdiği bir sözdür. Ancak, cahiliye döneminde olduğu gibi bu haramlığı ebedî bir haramlık da kılmamıştır. Çünkü bunda büyük zorluklar vardır. Aksine, keffâret ödenmesine kadar geçici kılmıştır. Zira keffâret, günahları ortadan kaldırmak ve mükellefin içinde duyduğu sıkıntıyı sona erdirmek için meşru kılınmıştır.
Bu sözün, yalan bir lâf oluşuna gelince, çünkü kadın, gerçek manada anne değildir; ihbârî olması halinde birinin ismini diğeri hakkında kullanmayı sahih kılacak aralarında hiçbir benzerlik ya da müeavirlik ilişkisi yoktur. İnşâî olması halinde ise, maslahata uymayan zararlı bir tasarruftur; ne Allah Teâlâ'nın semavî şeriatlarda indirmiş olduğu bir hükme, ne de yeryüzünün çeşitli yerlerinde ehl-i reyce bulunup ortaya konulmuş ilkelere uygundur.
Zıhâr, aynı zamanda çirkin (münker) sözdür; çünkü bu, kendişine iyi davranılması emredilen kadına yapılan bir zulüm ve haksızlıktır, onun zor duruma sokulmasıdır. [50]

Keffâretin Ağırlığının Hikmeti:

Zıhâr keffâreti olarak, bir köle âzâdı veya altmış fakirin doyurulması ya da peşi peşine altmış gün oruç tutulması belirlenmiştir. Çünkü keffâretten maksat, mükellefin gözü önüne gelip, onu yapmak istediği şeyden alıkoyucu etki icra etmesidir. Bu da, ancak, cimrilik edeceği çok miktarda bir mal harcamak, ya da aşırı derecede açlık ve susuzluğa maruz kalmak gibi nefse ağır gelecek bir tâatin gerekmesi halinde mümkün olur. [51]

Îlâ:[52]

Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır:
"Kadınlarından uzak durmaya yemin edenler için, dört ay beklemek vardır. Eğer (bu müddet içinde onlar kadınlarına) dönerlerse, şüphesiz Allah bolca bağışlayan ve esirgeyendir (yeminden vazgeçip kadınına tekrar yanaşabilir).

Eğer (yemin edenler dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah işitir ve bilir. [53]Cahiliye döneminde insanlar, kadınlarına ebediyen ya da uzun müddet yanaşmamak üzere yemin ederlerdi. Bunda kadına büyük bir zulüm ve zarar vardı. Allah Teâlâ, bu süreyi en fazla dört aya indirdi ve yeminlerinden dönebileceklerini beyan buyurdu.
Ulemâ, dönmenin nasıl olacağı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Kimileri, îlâda bulunan, dört ay sonunda ya güzellikle boşamaya, ya da iyilikle nikâhı altında tutmaya icbar edilir, demişlerdir. Kimi de, dört ayın bitimiyle kendiliğinden talâk vuku bulur, demişlerdir.
Bu müddetin belirlenmesindeki sır şudur: Dört ay, nefsin cinsel ilişkiye kesin olarak arzu duyacağı bir zamandır ve bu sürede hasta değilse cinsel ilişkiyi terketmesi kendisi için zararlıdır. Hem bu süre senenin üçte birini oluşturmaktadır. Üçte bir, yarıdan az olan şeyleri belirlemede kullanılır; senenin yansı ise çok [375]   zaman sayılır. [54]

Liân:[55]

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer yalan söyleyenlerden ise, Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir.
Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ile şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer (kocası) doğru söyleyenlerden ise, Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi kendisinden cezayı kaldırır. [56]

Uveymir el-Aclânî ile karısı Hilâl b. Ümeyye arasında geçen liân olayı ile ilgili hadis ise meşhurdur. [57]
Cahiliye döneminde adam karısına zina isnadında bulunur ve aralarında tartışma çıkarsa, çözüm için kâhinlere başvururlardı. Nitekim (Muâviye'nin annesi) Hind bt. Utbe olayında öyle olmuştu.
İslâm gelince, böyle bir konuda kâhinlere baş vurmanın asla caiz olamayacağını beyan etti. Çünkü hanîf İslâm dini, bu gibi bâtıl yolların terki esasına dayanıyordu. Hem kâhinlerin doğru mu yalan mı söyledikleri bilinmez iken, kendilerine baş vurulmasında büyük zararlar vardı.
İslâm, zina isnadında dört şahit getirilmesi, aksi takdirde had cezasına çarptırılması hükmünü koca için yerinde görmedi. Çünkü zina ancak halvet halinde olur. Koca evinde olup bitenleri bilir, emarelerini görür; ama aynı şeyleri bir başkası göremez. Bu itibarla İslâm, kocanın diğer insanlar gibi kabul edilip, aynı had hükmüne muhatap kılınmasını kabul etmemiştir. Çünkü koca, hem şer'an hem de aklen evini ve ailesini her türlü hayasızlıktan, arlanmayı gerektirici hallerden korumakla memurdur; kendi harîm-i ismetine, başkalarının girmemesi konusunda yaratılışında bulunan bir gayret (kıskançlık) vardır. Koca, ailesine en ufak kuşku düşmemesini isteyen, karısının iffet ve namusunu korumaya en Çok özen gösteren kimsedir; ona gelecek leke kendisine gelecektir. Eğer bu gibi konularda kadına nisbetle kocanın durumu, diğer insanlar gibi kabul edilecek ve koca da dört şahit getirmediği takdirde had cezasına maruz kalacak olsaydı, o zaman güven kalkar, maslahat mefsedete dönüşürdü.
Olay ilk meydana geldiğinde Rasûlullah (s.a.) tereddüt göstermiş; bu gerekçelerden dolayı onun için bir hükümde bulunulmayacağını düşünmüş, bazen de konuyla ilgili indirilen küllî hükmün ona da tatbik edilmesi gerektiğini düşünmüş ve hatta ona: "Beyyine, aksi halde sırtına had vurulacaktır." demiştir. Olayı yaşayan kişi, "Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, ben elbette doğruyum; Allah Teâlâ benim sırtımı hadden kurtaracak, suçsuzluğumu ortaya koyacak bir şey mutlaka indirecektir." demiştir. Sonra da Allah Teâlâ, (yukarıdaki) liân âyetini indirmiştir.[58]
Iiiânın aslı, kocayı iftira haddinden kurtaran lanetle pekiştirilmiş yeminlerden ibarettir. Yemine yanaşmadığı takdirde kocaya iftira cezası uygulanır. Onun bu yeminleri kadın hakkında töhmet doğurur ve bu yüzden kadın hapsedilir ve kocanın doğru olup olmadığı kendisine sorulur. Eğer gazapla pekiştirilen yeminlerden kaçınırsa kendisine had cezası uygulanır; yeminleri yaparsa hadden kurtulur.
Kısaca, hakkında beyyine olmayan, heder de edilmeyen, duyulmayan bir konuda, doğrunun ortaya çıkarılması için lanet ve gazapla pekiştirilmiş yeminler kadar güzel başka bir şey olamaz.
Uygulama, yeminlerden maksadın gerçekleştirilebilmesi için, kadına durumun vehametinin hatırlatılması şeklindedir.
Liân sonunda eşler, artık birbirlerinden ebedî olarak ayrılırlar ve yeniden bir araya gelemezler. Çünkü aralarında bu olup bitenlerden sonra, her biri, diğerine karşı kin ve Öfkeyle dolduktan, kadının fuhuş işlediği herkese yayıldıktan sonra, artık onların birbirleriyle uyum sağlamaları, aralarında sevgi ve muhabbet beslemeleri genelde imkânsız olur. Nikâh ise, karşılıklı sevgi ve uyum içinde olma esası üzerine kurulu maslahatlar sebebiyle meşru kılınmıştır.

Hem bu hükmün baştan bilinmesi, böylesi bir muameleye eşlerin düşmemesi için bir Önlem de olur. [59]

İDDET

İddet Beklemenin Hikmeti:

Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur:
"Boşanmış kadınlar, bizzat kendileri üç aybaşı hali (veya üç temizlik müddeti) beklerler. Eğer onlar Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz. [60]
İddet beklemek, cahiliye döneminde bilinen ve hemen hemen hiç terkedilmeyen bir şeydi. Bunda birçok maslahat bulunuyordu. Bazıları şunlardır:
i. İddet; kadının, kocanın suyundan hamile olup olmadığını belirler. Böylece nesepler karışmaz.
Nesep, insanların üzerinde en çok titizlik gösterdikleri ve karışmaması için önlem aldıkları bir şeydir ve aklı başında insanlarca istenir. Nesebe riayet, insanoğluna mahsus bir meziyettir, insanları hayvanlardan ayıran özelliklerden biridir. İstibrâ yani rahimin temiz olup olmadığının Öğrenilmesi konusunda dikkate alınan maslahat budur.
ii. Nikâh işinin önemini ifade eder. O, ancak insanların bir araya gelmesiyle kurulabilen, uzun bir bekleme sonucu dağılabilen bir kurumdur. Eğer iddet olmasaydı, o zaman evlilik çocukların oyununa benzer; kurulur ve anında bozulurdu.
iii.Nikâhtan beklenen maslahat, tarafların nefislerini, bu akdin sürdürülmesi doğrultusunda açıktan şartlandırmaları ile ancak mümkün olabilir. Şayet, bu nizamın bozulmasını gerektirecek beklenmedik bir hadise meydana gelecek olursa, idâme suretinin kısmen de olsa kadın için önemli sayılabilecek bir müddet beklemesi suretiyle devam ettirilmesi kaçınılmaz olacaktır. [61]

Boşanmış Kadının İddeti:

Boşanmış kadınların iddeti üç kar' süresidir. Kar'dan maksadın temizlik süresi ya da hayız hali olduğu söylenmiştir.
Temizlik süresi olduğunu farzettiğimizde iddetin hikmeti şu olacaktır: Temizlik süresi, -daha önce de sözünü ettiğimiz gibi erkeğin kadına rağbetinin olduğu bir zamandır. Bu sürenin üç defa tekrarlanması, riayet edilmesi gerekli iddet kılınmıştır ki, koca bu esnada iyice düşünme fırsatı

bulsun, pişman olacaksa, telafi yollarına baksın. Rasûlullah'm (s.a.), talâkın nasıl yapılacağını anlatması sonucunda, "Allah Teâlâ'nın, boşanmada dikkate alınmasını istediği iddet işte budur.[62] buyurmasının manası işte budur.
Kar'dan maksadın, hayız olması halinde hikmet daha da açıktır; çünkü hayız gebeliğin olmadığım belirten şeydir.
Boşanan, küçük ya da yaşlı olması sebebiyle hayız görmeyen bir kadınsa, iddeti üç aydır. Bu durumda üç ay, üç kar' yerine ikâme edilir. Çünkü üç ay, üç kar'ın mazinnesidir ve bu süre sonunda rahmin temizliği açıktır. Diğer maslahatlar da bu süre içerisinde gerçekleşir. [63]

Hamile Ve Kocası Ölen Kadının İddeti:

Kadının hamile olması halinde iddet, gebelik süresinin sona ermesiyle biter. Çünkü doğum ya da düşük rahmin temizliğinin göstergesidir.
Kocası ölen kadının iddeti, dört ay on gündür. Ayrıca kadının bu süre içerisinde yas tutması da gerekir. Bu hükmün gerekçeleri şunlardır:
i. Kadın bu süre içerisinde iken Ölen kimsenin nesebinin korunması için nikâhlanamaz, sözlenemez. Bu halde iken kadının süslenmeyi terketmesi hikmet gereğidir. Çünkü süslenmek, iki taraflı şehveti tahrik eder. Böyle bir halde iken kadının tahrik olması, büyük mefsedetler içerir.
ii. Kadının kaybettiği kocasına karşı vefa borcu olarak üzülmesi, pejmürde bir hal alması, ona yas tutması gerekir. Bu, ona vefa göstergesi ve zahiren gözünün sadece onu görmesi manasının tahkiki demektir.
Boşanan kadın ise, yas tutmakla emrolunmamıştır. Çünkü kadın, süslenmeye ve böylece kocasının kendisine olan rağbetini kamçılamaya muhtaçtır. Bu durumda onun süslenmesi, yıkılan yuvalarının tekrar kurulması için bir tedbir mahiyetindedir. Bu gerekçeden hareketle ulemâ, üç talâkla boşanmış bir kadının süslenip süslenemeyeceğini tartışmışlardır. Kimi hikmete bakmış, kimi de "boşanmış kadınlar" lâfzının umumuna bakmış ve farklı neticelere ulaşmışlardır. [64]

Vefat İddetinin Dört Ay On Gün Olmasının Hikmeti:

Kocası ölen kadının dört ay on gün iddet beklemesinin hikmetine gelince, dört ay üç tane kırk gün eder[65] Bu süre ise, cenine ruh üflenme işinin tamamlandığı zamandır. Ceninin hareket etmeye başlaması bundan daha uzun zamanda olmaz. Bu süreye on gün daha eklenerek ceninin hareketinin iyice hissedilir hal alması amaçlanmıştır.

Hem bu süre, normal gebelik müddetinin yarısıdır. Bu süre sonunda hamilelik, ilk bakışta herkes tarafından anlaşılabilir. [66]

Boşan Kadının İddetinin Üç Kar' Olmasının Hikmeti:

Boşanmış kadının iddetinin, üç kar', kocası ölen kadının iddetinin. ise dört ay on gün olarak belirlenmesinin hikmeti şudur: Boşanma durumunda hak sahibi hayattadır ve nesep maslahatını bizzat kendisi kollamaktadır, boşadığı karısının hamile olduğunu gösteren emare ve karineleri bilmektedir. Bu durumda kadının, kocaya ait olan şeyi bildirmesi doğrultusunda emrolunması ve kendisine güvenilmesi caizdir. Kadında olan şeyi başkalarının bilmesine imkân yoktur; ancak kadının bildirmesi yoluyla öğrenilebilir. Vefat halinde hak sahibi bulunmamaktadır ve başkası da kadının iç durumunu bilemez, onun hilelerini ölen kocası gibi bilen olmaz. Bu durumda vefat iddetinin herkes tarafından bilinebilecek, bu arada hayız halini de gerçekleştirecek -çünkü temizlik süresi genelde bu kadar uzun sürmez- açık ve munzabıt bir müddet kılınması gerekli olmuştur. [67]

İstibrâ: Cariyenin İddeti:

Rasûhıllah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Gebe (cariye) kadınla doğurmadıkça, gebe olmayanla da bir? hayız görmedikçe cinsel ilişkide bulunulmaz.[68]
Rasûlullah (s,a.), bir çadır kapısında hemen hemen doğurmak üzere bulunan bir esir kadının yanına uğramış da: "Galiba bu adam (sahibi), bu kadına yanaşıyor." demiş, ashap da evet demişler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Vallahi İçimden geldi, bu adama öyle bir lanet edeyim ki, bu lanet onunla beraber kabrine girsin! Acaba bu adam çocuğu mirasçı yapmak kendisine helâl olmadığı halde, onu nasıl mirasçı yapar. Çocuğu köle gibi kullanmak kendisine helâl olmadığı halde onu nasıl hizmetçi olarak kullanır? [69]
İstibrânın sim, rahmin temizliğinin bilinmesi ve böylece neseplerin karışmamasının sağlanmasıdır. Hamile kadınla ilişki kurulması halinde tecrübe göstermiştir ki doğacak çocukta iki benzerlik bulunur:
i. Suyundan yaratıldığı kimseye (babasına) benzerlik,
ii. Gebelik esnasında ilişkide bulunan kimseye benzerlik. Nitekim Hz. Ömer'in bir sözü bunu açıklamaktadır ve Rasûlullah'ın (s.a.), "Allah'a ve âhiret gününe inanan bir kimseye, suyu ile başkasının ekinini sulaması helâl olmaz. [70] hadisi bu manayı ima etmektedir.
"Çocuğu köle gibi kullanmak kendisine helâl olmadığı halde onu nasıl hizmetçi olarak kullanır?" ifadesinin manası şudur:
Başkasından gebe olan cariye ile ilişkide bulunulması halinde doğacak çocukta iki benzerlik olur ve her benzerlik kendi hükmünü icra etmek ister ve diğer benzerliğe ters düşer. Birinciye benzerlik, çocuğun köle olmasını gerektirir; ikinciye benzerlik ise, adamın kendi çocuğu olmasını gerektirir. Birincinin hükmü köleliktir ve efendisine hizmet etmesi üzerine vaciptir. İkincinin hükmü ise hürriyet ve mirastan hak sahibi olmasıdır.
Görüldüğü gibi bu halde yapılan cinsel ilişki, şer'î hükümlerde karışıklığa yol açmaktadır; bu yüzden de yasaklanmıştır.

Allah'u a'lem! [71]

ÇOCUK VE KÖLELERİN EĞİTİMİ

Nesebin Korunması Cibillî Bir İstektir:

Bil ki: Nesep, bütün insanlığın korunmasını istediği cibillî bir bağdır. İnsanın yaşamasına elverişli hiçbir bölgede, kendisinin, babasına ve dedesine nisbet edilmesini sevmeyen, bu nisbete dil uzatılmasını hoş gören kimse bulamazsın. Nesepte bulunan aşağı-lık sebebiyle ya da bir yarar elde etme ya da bir zarar savma gibi bir amaçla arızî olarak bu genel hüküm dışına çıkan istisnalar olabilir.
Keza bütün insanlar, kendisine nisbet edilen çocukları olmasını ve kendisinden sonra onların yerini doldurmasını severler ve bunu elde etmek için son derece gayret gösterirler, çocuk elde etmek için bütün çabalarını ortaya koyarlar. Bütün insanların böyle bir duygu üzerinde birleşmeleri tesadüf olamaz; bu ancak onlarda cibillî olan bir özelliğin sonucu olur.
Allah Teâlâ'nın göndermiş olduğu şeriatların temelinde, cibillî mahiyet arzeden, uğrunda münakaşaların olduğu, meşak-katların göğüslendiği bu maksatların korunması ve her hakkın sahibine verilmesi, zulüm ve haksızlıkların yasaklanması ilkesi yatar.
Bu itibarla şeriatın nesepten söz etmesi ve bu konuda ilkeler koyması gerekir. Bu meyanda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Çocuk, yatağa aittir; zina edene taş vardır.[72]

Taştan maksadın, recim olduğunu söyleyenler olduğu gibi, mahrumiyet olduğunu söyleyenler de olmuştur. [73]

Çocuk Sahibi Olma, Ancak Meşru Yoldan Olur:

Cahiliye döneminde insanlar, çeşitli yollardan çocuk sahibi olmak isterlerdi ki, bunların çoğunu şer'i kıstaslar tecviz etmez. Bunlardan bir kısmım Hz. Âişe (r.a.) beyan etmiştir.[74] Rasûlullah (s.a.), gönderilince bu kapıyı kapamış, zina edeni mahrum kılmıştır.
İnsan neslinin bekası için zorunlu olan maslahatlardan biri de, adamın karısının kendisine ait olması ve bir kadının bir erkekten başkasıyla ilişkiye girmesinin temelden yasaklanmış olmasıdır. Bunun tabiî bir gereği de, bu düzgün yol üzere yürümeyen ve kadının kendisine aidiyeti şartını aramaksızın çocuk sahibi olmayı arzu eden kimselerin mahrumiyetine hükmetmek olacak, böylece onların burunları yere sürtülecek ve yaptıkları işin hor ve hakirliği belirtilmiş olacak, daha baştan böyle bir amaç beslemesine imkan verilmemiş olacaktır. "Zina edene taş vardır." hadisi, -eğer taştan maksat recim değil de, mahrum kılınması ise- işte bu manaya işaret eder. O zaman hadis, mahrumiyet ifadesi olarak, "Elinde toprak var", "Elinde taş var" denilmesi gibi olur.
Sonra hakların karşı karşıya gelmesi ve herkesin kendisinin haklı olduğunu iddia etmesi halinde, bir tercihe gitmek gerekecektir. Tercih, elinde açık hücceti bulunan ve evliliği herkesçe duyulmuş olanın takdim edilmesi şeklinde olacaktır. Kendisinin ayıplanmasını gerektiriri, üzerine had uygulanması kapısını aralayıcı bir şeyi iddiada bulunan, yahut Allah'a isyan etmiş olduğunu itiraf eden, işlediği halt da ancak kendi itirafı sonucu bilinebilen kimsenin tarafına gelince, ona lâyık olan kendisinin dikkate alınmaması, hak sahibi yerine konulmaraasıdır. Rasûlullah (s.a.) böylesi bir manayı dikkate almış ve liân olayında mehir talebinde bulunan kocaya şöyle buyurmuştur: "Yalan söyledi isen, bu mal talebi senin için ondan daha uzaktır. [75]

"Zina edene taş vardır." hadisinde detaştan maksadın recim olması halinde- bu manaya işaret bulunmaktadır. [76]

Gerçek Babadan Başkasına İntisap Etmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her kim, babası olmadığını bildiği halde babasından başkasını baba iddia ederse, ona cennet haramdır.[77]
Öyle insanlar vardır ki âdî maksatlar edinirler ve bunun sonucunda babasından yüz çevirir ve bir başkasına intisap ederler. Bu bir zulüm ve isyandır; çünkü gerçek babayı hüsrana uğratmaktadır. Zira baba neslinin kendisine nisbet edilerek devam etmesini istemektedir; çocuk ise onun bu arzusunu boşa çıkarmaktadır. Hem bu, bir nankörlük ve varlığına sebep olan babaya karşı edepsizliktir.
Öbür taraftan yardımlaşma ve dayanışma içinde olma, mahalle ve şehir düzeninin sağlanabilmesi için zorunludur. Eğer babadan kopma kapısı açılacak olsa, o zaman bu maslahat ihmal edilmiş olacak ve kabile nesepleri birbirine karışacaktır. Bu manada olmak üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Hangi kadın, bir kavme onlardan olmayan bir çocuğu sokarsa, o kadının Allah katında bir yeri yoktur; Allah onu cennete asla sokmayacaktır. Hangi adam da kendi çocuğunu o kendisine baka baka inkâr ederse, Allah rahmetini ondan esirger ve onu bütün mahlukâtın gözü önünde rezil rüsvay eder. [78]

İddet Ve Benzeri Konularda Kadının Güvenilirliği:

İddet ve benzeri konularda söz kadının olmakta; kendisinden, kocaya ait nesebi başkalarınki ile karıştırmaması istenmektedir. Bu konuda haricî bir müeyyide yoktur. Bu sebeple uhrevî bir müeyyideye ihtiyaç duyulmuş ve onun bu şekilde korkutulması gerekmiştir.
Nesebi karıştıran kadının bu şekilde cezalandırılması, onun dünya düzenini bozmaya çalışması ve insan türünün doğasında bulunan şeye ters

hareket etmesi yüzündendir. Bu, Mele-i a'lâ'nın buğzunu gerektiren bir harekettir; çünkü onlar insan türünün salâhı için dua etmekle memurdurlar. Kadın ise bozulması için koşuşturmaktadır.
Adam, çocuğunu inkâr ettiği zaman, nesebi olmayacağından onu ömür boyu zillet ve hiç bitmeyen bir ar duygusu içine itmiş olur; nafakasını temin edecek kimsesi olmayacağından maddî yönden onun telefine sebep olur. Bu davranışıyla o, bir bakıma çocuklarını öldürmüş gibi olur. Ayrıca çocuğun anasını da, Ömür boyu devam edecek bir zillet ve arlanma içine sokar. [79]

AKÎKA

Akîka Sünnettir:

Bil kî: Araplar eskiden beri çocukları için akîka kurbanı keserlerdi. Akîka, onlarca gerekli bir şeydi ve güçlü bir âdetti. Bunda, millî (dinî), medenî ve nefsânî yönden birçok maslahat vardı. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.), bu güzel âdeti olduğu gibi bıraktı, üstelik onunla kendisi de amel etti ve insanları teşvikte bulundu.
Bu maslahatlardan bazıları şunlardır:
i. Akîka, nesebin sübûtunun güzel bir yolla duyurulmuş olmasını sağlar. Hoşlanılmadık şeyler işitilmemesi için, nesebin sübûtunun şöyle ya da böyle yayılması gereklidir. Sokak sokak dolaşıp da benim bir çocuğum doğdu diye bağırmak hiç de güzel bir şey olmaz. Bu durumda böyle güzel bir yolla duyurulması taayyün eder.
ii. Sehâvet dürtüsüne uymak, cimrilik dürtüsüne karşı koymak anlamı taşır.
iii. Hıristiyanlar, bîr çocukları olduğu zaman "ma'mûdiyye" adını verdikleri sarı bir su ile vaftiz ederler ve çocuğun bununla hıristiyan olduğunu söylerlerdi. Onların bu sözlerine nisbet (müşâkele) olmak üzere şu âyet inmiştir: "Allah'ın boyası (ile boyalanın). Boya yönünden Allah'tan daha güzel kim olabilir?![80]
Bu durumda hanîf müslümanların, onların yaptıklarına nisbet olsun diye, çocuğun Hz. İbrahim ve Hz. İsmail şeriatına tabi hanîf biri olduğunu ihsas edecek bir şey yapmaları müstehap olacaktır. Onlara has olan fiiller arasında en meşhur ve nesiller arasında kuşaktan kuşağa tevarüs olunanı, icmâ ile sabit olan onun oğlunu kurban etmek istemesi, sonra Allah Teâlâ'nın her ikisine de in'âmda bulunarak İsmail yerine büyük bir koç fidye indirmesidir. Onların şeriatlarında yer alan hükümlerden en meşhuru da hacdır; hacda ise tıraş olma ve kurban kesme vardır.
Bu durumda kurban ve tıraş yoluyla onlara benzemeye çalışmak, hanîf İslâm şeriatının yüceltilmesi ve çocuğa, bu şeriata has olan işler yapıldığının ilânı olacaktır.
iv. Çocuğun ilk doğduğu anda yapılan bu fiil, kendisine -Hz. İbrahim'in yaptığı gibi- sanki oğlunu Allah yolunda feda etmiş gibi gelir. Bu ise, ihsan ve tâatle ilgili fiilleri müteselsil olarak harekete geçirir. Nitekim bu manayı, Safa ile Merve arasında sa'ydan bahsederken anlatmıştık. [81]

Akîka Kurbanı Doğumun Yedinci Gününde Kesilir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Çocukla birlikte akîka vardır; onun için bir kan akıtın ve ondan ezayı giderin.[82]

"Çocuk, akîkası karşılığında rehinedir; yedinci günde onun için kurban kesilir, isim konulur ve tıraş edilir. [83]
Akîka kurbanı kesilmesi emrinin gerekçesini zikretmiştik. Bunun yedinci günde olması ise şunun içindir:
Doğum ile akîka arasının ayrılması gerekir. Çünkü aile, ilk anda annenin ve çocuğun sağlığının düzene girmesi için uğraşırlar. Bu durumda onların meşgalelerini artıracak başka bir şeyle yükümlü tutulmaları uygun olmaz. Hem nice insan vardır ki, zaman ayırmadan bir koyun bulup da kurban edemez. Hal böyle iken bu kurbanın ilk gün kesilmesi emredilecek olsaydı, işleri zorlaşırdı. Yedi gün, doğumla akîka arasını ayırmak için elverişli bir zamandır ve fazla uzun da değildir.
Çocuktan ezâ verici şeylerin izale edilmesine yani saçlarının kesilmesine gelince, bu hacıya benzemek içindir ki daha Önce bahsetmiştik.

Ad konulmasının bu gün yapılması ise, çocuğun daha önce isme ihtiyaç duymamasındandır. [84]

Rasûlullah'ın (s.a.) Akîkası:

Rasûlullah (s.a.) torunu Hasan için bir koyun akîka kurbanı kesmiş[85] ve, "Ya Fâtıma! Başını tıraş et ve saçının ağırlığınca gümüş tasadduk et!" buyurmuştur. [86]
Gümüş tasadduk etmenin hikmeti şudur: Çocuğun cenin halinden, doğumla anasından bağımsız hale gelmesi, bir nimettir; onun için şükür gerekir. Şükrün en güzel yolu da, onun karşılığının verilmesi manasını ihsas edecek bir şey ile olur. Çocuğun saçı, ceninlik dönemine ait oluşumdan arta kalan şeydir. Onun giderilmesi, tıfıllık dönemi oluşumunun müstakilliğine bir işaret olur ve bu, onun saçının tıraş edilerek ağırlığınca gümüş tasadduk edilmesi yolunda bir emri gerekli kılar.
Tasadduk için gümüşün seçilmesi, altının pahalı olması ve bu yüzden herkesin onu bulamamasındandır. Çocuğun saçı ağırlığındaki diğer nesnelerin ise bir değeri olmaz. [87]

Çocuğun Kulağına Ezan Okumak:

Rasûlullah (s.a.), kızı Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'nin oğlu olan torunu Hz. Hasan'ın doğumunda kulağına namaz ezanı gibi ezan okumuştur.
Bunun sırrını, akîkanın dînî yönden maslahatı sadedinde anlatmıştık. Çünkü ezan İslâm'ın en önemli nişane ve alâmetlerinden biridir. Sonra çocuğa ezanın tahsisi gerekir. Bu da ancak kulağına sesli olarak okunması suretiyle olur. Daha önce de bahsedildiği üzere ezanın özelliklerinden biri de, şeytanın ondan kaçmasıdır. Şeytan, çocuğun ilk gelişmesi anında ona eza verir. Hatta, doğum anında ilk çığlığının da şeytanın karnına dürtmesi yüzünden olduğu belirtilmiştir. [88]

Oğlan Çocuğu İçin İki Kız Çocuğu İçin Bir Koyun Kurban Edilmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Erkek çocuk için iki koyun, kız çocuğu için de bir koyun akîka olarak kurban edilir. [89]
Oğlan çocuğu için, şayet bulması halinde akîka olarak iki koyun kurban etmesi müstehaptır. Çünkü erkek çocuğu, ailenin güçlenmesi açısından kızlardan daha faydalıdır. Bu itibarla, daha fazla şükretmiş, onun önemini daha iyi vurgulamış olmak için iki kurban kesilmesi münasip olur. [90]

Allah Teâlâ'ya En Sevimli Gelen İsimler:

Rasûhıllah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ'ya en sevimli gelen isim, Abdullah ve Abdurrahman'dır.[91]
Bil ki: En önemli şer'î maksatlardan biri, her vesileyle Allah'ın adının anılmasını sağlamak, zorunlu ihtiyaçların giderilmesi esnasında O'nun adına da yer vermektir. Böylece her vesileyle Hakk'a çağrı sağlanmış olacaktır. Çocuğun bu şekilde isimlendirilmesi ve çağrılması tevhidi ortaya koyacaktır.
Ayrıca Araplar ve diğer kavimler, çocuklarına tapındıkları tanrılarının isimlerini verirlerdi. Rasûlullah (s.a.), tevhîd esaslarını yerleştirmek üzere gönderilince, ad koyma konusunda da bunun izinin görülmesi ve çocuklara tevhidi çağrıştıran isimler konulması gerekli olmuştur.
Özellikle bu iki ismin, Allah'ın diğer isimlerine nisbet edilen isimlerden daha sevimli olması, bu iki ismin Allah'ın en meşhur isimleri olmasındandır. Bu iki isim, Allah'tan başkası için kullanılmaz; diğer isimler ise kullar için de kullanılır.
Çocukların Muhammed ve Ahmed diye isimlendirilmesinin müstehap olmasının gerekçesi de bu izahtan anlaşılabilir. Çünkü insanlar, çocuklarını seleflerinden büyük zevatın isimleriyle isimlendirmeye düşkündürler. Müslümanlar da bu isimlerle, aynı şeyi yapmış olurlar. Hem bu isimler, çocuğun onun ümmetinden olduğunu açıkça ortaya koyar ve dinî bir motif taşır. [92]

En Kötü İsim:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet gününde Allah katında en çirkin isim, insanın Melik'ul-mülâk' diye isimlendirilmesidir. [93]
Bunun sebebi şudur: Dinin en belli başlı temeli, Allah'a saygı göstermek ve O'nu hiçbir şeyle eşit tutmamaktır. Bir şeye saygı duymak, onun adını yüceltmeye götürür. Bu yüzden o şeyin Allah'ın adıyla özellikle de "Melik'ul-mülûk" şeklinde en büyük saygı ifade eden bir isimle isimlendirilmemesi gerekir. [94]

Çocuğun Hayatı İçin Ana Babanın Dayanışması Zorunludur:

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.[95]
Allah Teâlâ'nın yüce iradesi, insan neslinin üreme yoluyla devam ettirilmesi doğrultusunda gerçekleşmiş, kaza ve kader bu yönde tecellî etmiştir. Çocuğun âdeten kendi başına yaşayıp büyümesi imkânsızdır. Bu itibarla mutlaka anne ve babasının onun hayatı için gerekli sebepleri hazırlaması gerekmektedir. Bu ise, insanların doğalarında yaratılıştan mevcut olan bir kanundur. Bu kanuna muhalefet etmek, onun gerekleri doğrultusunda hareket etmemek, Allah'ın yaratma düzenini değiştirmek ve hikmet-i ilâhînin gerektirmiş olduğu şeyin zıddına koşuşturmak olur. Bu durumda şeriatın bu konu üzerinde durması ve ana babaya uygun düşecek bir şekilde görev taksimatında bulunması gerekir. [96]

Ana Bakar, Emzirir; Baba Nafaka Sağlar:

Ana için kolay olan ve yaratılış özelliğine uygun düşen görev, çocuğu emzirmesi ve belli bir yaşa gelinceye kadar onun bakımını yapmasıdır. Bu ana üzerine vaciptir.
Babaya uygun olan görev de, çocuğun nafakasını karşılamasıdır. Öbür taraftan çocuğun bakımı, anasını hapseder, onu yorar ve ayrıca geçimini temin için koşuşturmasına zaman ve imkân vermez. Bu durumda adalet ilkesi, ananın nafakasının da baba üzerine olmasını gerektirir. [97]

Süt Emzirme İki Yıl Boyunca Devam Eder:

Bazı insanlar, çocuğu bir an evvel sütten kesmek isterler. Muhtemelen bu, çocuk için zararlı olur. Bu itibarla Allah Teâlâ, çocuğun selâmetini dikkate alarak emzirmeye bir süre koymuştur. Bu süre tam iki yıldır. Aralarında danışma suretiyle daha evvel kesilebileceği konusunda da ruhsat vermiştir. Çünkü çoğu halde çocuk, iki yıl dolmadan normal gıdalarla kendi karnını doyurabilecek hale gelebilir. Ancak bu, takdiri gereken bir şeydir. Ana baba çocuk hakında en şefkatli ve merhametli kimselerdir, onun sağlık durumunu, huyunu herkesten iyi bilirler. Dolayısıyla kendi aralarında istişare sonucu daha önceden sütten kesilmesine karar verebilirler.

Sonra her iki tarafın birbirine zarar vermesi haramdır. Çünkü bu hal, karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma ruhunu Öldürür. Bu itibarla, şayet annenin, zayıf ya da hasta olması gibi bir sebeple emzirmeye müsait olmaması halinde, yahut anne ile baba arasının ayrılması halinde çocuğun bir başkası tarafından emzirilmesinde bir sakınca olmaz. Bu durumda hakkın ifasına her iki tarafın da katılması gerekir. [98]

Süt Bedeli:

Rasûlullah'a (s.a.), "Benden süt hakkını ne giderir?" diye sordular. Rasûlullah (s.a.) cevabında: "Gurre yani bir erkek ya da kadın köle.[99] buyurdu.

Bil ki: Süt anne, gerçek anneden sonra annedir. Gerçek anneye iyilik etmek gibi ona iyilik etmek de gerekir. Hatta Öyle ki Rasûlullah (s.a.), süt annesine ikram etmek için ridasım onun altına yaymış ve buyur etmiştir.

Süt anne, çok da olsa verilen hediyeyi az görebilir; emen de verdiği hediyeyi çok görebilir. Bu durumda bir karışıklık olur. İşte bu düşüncelerle Rasûlullah'tan (s.a.) buna bir sınır getirmesi istenmiş, o da sınır olarak bir "gurre" yani erkek ya da kadın köle koymuştur.

Şöyle ki: Süt anne, çocuğu tam şekillenme ve kıvamını alma safhasında emzirmek, kendi kendine yeterli oluncaya kadar onun bakımım yapmak ve bu uğurda bir sürü zahmete katlanmak suretiyle, onun boynunda yer eden bir hakka sahip olmuştur. Bu durumda, onun bu hakkına uygun olacak karşılık, ona organları mesabesinde olan bir köle hediye etmesidir. Köle, kadının hizmetinde bulunacak ve işlerini görecektir; böylece bu, onun zamanla yaptığına bir karşılık olacaktır.

Belirlenen bu karşılık, icbârî olmayıp, müstehaptır. [100]

Cimin, Kocadan Nafakanın Alınması:

Hİnd, Rasûlullah'a (s.a.) şöyle demiştir:

"Şüphesiz Ebû Süfyân cimri bir adamdır; malından izinsiz gizlice almadıkça bana bir şey vermez." Rasûlullah (s.a.) ona:

"Sana ve çocuğuna maruf ölçüde yetecek kadarını al.[101]

Zevcenin ve çocuğun nafakası için yeterli miktarın zabturapt altına alınması zordur. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.), bunu kadının diyanetine bırakmış ve maruf ölçüde almasını tekitli bir şekilde şart koşmuştur. Meselenin kadıya götürülmesinden söz etmemiştir; çünkü bu her zaman için kolay olmaz. [102]

Çocukların Namaza Alıştırılması:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Çocuklarınıza namaz kılmalarını emredin..." Bu hadisin hikmetinden daha önce söz etmiştik. [103]

Hıdâne: Çocuğun Bakımı Hak Ve Vazifesi:

Rasûlullah'ın (s.a.) hıdâne konusunda -tarafların anlaşamaması halinde- kimin daha çok hak sahibi olduğu konusundaki hükümleri farklılık arzetmektedir. Çünkü o, ana babası arasından hangisinin daha uygun olduğuna bakmış ve onu takdim etmiş; çocuğa zarar vermek isteyen, onun maslahatını gözetmek istemeyen tarafa iltifat etmemiştir. Zira haset ve zarar verme isteği arkasına düşülemez.

Bir defasında bir kadın gelmiş ve şöyle demiştir:

'Ta Rasûlallah! Şu oğluma karnım yuva, göğsüm çeşme, kucağım ise kundak olmuştur. Şimdi ise babası beni boşadı ve çocuğu benden çekip almak istiyor." Rasûlullah (s.a.) ona:

"Evlenmediğin sürece o, öncelikle sana aittir." buyurmuştur. [104]

Çünkü anne, hıdâne hak ve vazifesi için daha uygun, çocuğa karşı daha müşfiktir. Ancak bir başkasıyla evlenmesi halinde, kendisi onun yanında köle gibi olur. Yeni koca da çocuğa yabancıdır, dolayısıyla ona iyi davranmaz.

Bir defasında da Rasûlullah (s.a.), çocuğu anasıyla babası arasında muhayyer bırakmıştı.[105]

Bu, çocuğun mümeyyiz olması halindedir. [106]

Müslümanlar Arasında İyilik:

Bil ki: İnsan, yaratılış itibariyle medenîdir; yaşantısını normal biçimde sürdürebilmesi için mutlaka aralarında dayanışma ve iş bölümü içerisinde

olmaları gerekir. Dayanışma ise, ancak aralarında olacak ülfet ve muhabbetle mümkündür. Ülfet ise, yardımlaşma ve karşılıkla saygı sonucu oluşur. Yardımlaşma hep aynı düzeyde olmaz; yardımlaşmanın çeşitli mertebeleri olur. Bu farklılığa göre, iyilik ve sıla türü de değişir.
Bunun en alt mertebesi, müslümanlar arasındaki mevcut iyi ilişkilerin sürdürülmesidir. Rasûlullah (s.a.) bu ilişkileri beş olarak belirlemiş ve şöyle buyurmuştur:
"Müslümanın, müslüman üzerindeki hakkı beştir: Selâma mukabele etmek, hasta ziyaret ve hizmetinde bulunmak, cenaze merasimlerine katılmak, davete icabette bulunmak, aksırana hayır duada bulunmak." Bir rivayette altıncı olarak, nasihat isteyene akıl vermeyi eklemiştir. [107]
Bir başka hadisinde şöyle buyurmuştur: "Açı doyurun, esiri kurtarın!"[108]
Bunun sırrı şudur: Bu beş ya da altı şey, külfeti az, ülfeti çok şeylerdir; insanların kaynaşmasını sağlarlar.
Daha sonra giderek güçlenen mahalle sakinleri, komşular ve akrabalar arasındaki ilişkiler gelir. Bu ilişkiler, taziye, tebrikleş-me, ziyaretleşme, hediyeleşme gibi yollarla giderek güçlenir.
Rasûlullah (s.a.) bu yakın ilişkiler sonucu olmak üzere gönüllü gönülsüz bazı yükümlülükler olacağım beyan buyurmuştur. Bu meyanda, "Kim, mahrem bir yakınına malik olursa, o hür olur[109]hükmünü getirmiştir. Diyet hükümleri de böyledir. [110]
Sonra zevce ve sahip olduğu köleler gibi aile fertleri arasındaki ilişkiler gelir.
Zevcenin haklarından daha önce bahsetmiştik. [111]

Kölelerin Hakları:

Kölelerin haklarına gelince, Rasûlullah (s.a.) onlara yapılacak iyiliği iki mertebe üzere kılmıştır:
i. Gönüllü ya da gönülsüz yerine getirilmesi gereken görevler.
ii. Mendup olan, bağlayıcı olmaksızın teşvik edilen iyilikler. [112]

i. Kölelere Karşı Yapılması Vacip Olan Görevler:

Rasûlullah (s.a.), bu meyanda olmak üzere şöyle buyurmuştur:
"Yiyeceği ve giyeceği kölenin hakkıdır. Gücü yetmeyecek işle de yükümlü tutulmaz.[113]
Çünkü efendisine hizmetle meşgul olduğundan kendi nafakasını kazanmak için vakit bulamaz. Bu durumda onun nafakasının efendi üzerine ait olması gerekir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Her kim kölesine, suçsuz olduğu halde zina isnadında bulunursa, ona kıyamet gününde had vurulur. [114]
"Her kim kölesinin burnunu (ya da başka bir organını) keserse, o köle kendi hesabına hür olur. [115]
Bu hüküm, efendinin böyle bir davranışa gitmesini baştan önlemek içindir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"On sopadan fazla dayak, ancak Allah'ın hadlerinden birinde olur. [116]
Hadisten murat, zulüm kapısının kapatılması ve had üzerine ziyade olarak tazîrde aşırılığa kaçılmamasının sağlanmasıdır.
Yahut da murat, kişinin emrettiği bir şeyi yapmaması gibi kendi hakkı ile ilgili bir konuda daha fazla bir ceza vermesinin ya-saklanmasıdır. Bu durumda hadden maksat ise, şeriat hakkı için yasak edilmiş günah olur. Nitekim kişinin "Haddi gerektirecek bir şey işledim" derken kastettiği şey budur.
Bu ikinci izahın daha uygun olduğu kanaatindeyim. Çünkü halifeler, şeriat hakkı ile ilgili konularda on sopadan fazla tazir cezası uygulaya gelmişlerdir. [117]

ii. Kölelere Yapılması Mendup Olan Davranışlar.

Bu meyanda olmak üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Sizden biriniz için uşağı, sıcağına, dumanına katlanarak yemeğini hazırlayıp getirdiği zaman, onu kendisi ile beraber oturtsun; o da yesin. Şayet yemek az olursa, onun eline bir ya da iki lokma koyuversin![118]
"Her kim, bir kölesini suçsuz yere döver veya tokatlarsa, onun keffâreti o köleyi âzâd etmesidir. [119]
"Biriniz uşağını döverken, Allah'ın adını anarsa, artık onu dövmesin!" [120]

Köle Azadı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Her kim, müslüman bir köleyi âzâd ederse, Allah Teâlâ onun her organına karşılık, azâd edenin bir organını cehennemden âzâd eder. [121]

Âzâd işi, müslümanlarm hallerinin düzelmesi, esirlerinin hürriyete kavuşturulması anlamı taşır. Bu itibarla, onun karşılığı da ona uygun bir şey olacaktır.
Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir kimse bir köledeki hissesini âzâd ederse, malı bulunduğu takdirde onun tamamı âzâd olur. [122]

Bu hükmün gerekçesi, aynı hadisteki Rasûlullah'ın (s.a.), "Allah'ın ortağı yoktur," şeklindeki sözünde ifadesini bulmuştur.[123]
Yani âzâd, onu Allah için kılmıştır. Allah İçin kılınan bir şeyde, Allah'tan başkasının ortaklığı olması âdâbdan değildir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, mahrem bir yakınına malik olursa, o hür olur. [124]
Bunun gerekçesi sılayı rahimdir. Allah Teâlâ, sılayı rahimle ilgili bazı yükümlülükler getirmiş; yükümlünün gönüllü ya da gönülsüz olmasına aldırmamıştır. Burada hadiste bunun Özel olarak zikredilmesi şundandır: Bir kimsenin mahrem yakınına mâlik olması ve onun üzerinde her türlü tasarrufta bulunması, köle olarak istihdam etmesi ona büyük bir cefadır. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.) bu hükmü getirmiştir. [125]

Ümmüveledlik:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Adamın cariyesi, kendisinden bir çocuk doğurduğu zaman, ölümü arkasından hür olur. [126]
Bunun sırrı çocuğa karşı iyiliktir; babasından başkasının anasına mâlik olması çocuğa ağır gelir. Bu itibarla ümmü veledin (satılamaması ve) efendisinin ölümü ile hürriyetine kavuşması hükmü getirilmiştir.
Kölenin kaçması:
Rasûlullah (s.a.), kölenin efendisine hizmet etmesini vacip, kaçmasını da haram kılmış ve şöyle buyurmuştur:

"Hangi köle kaçarsa, dönünceye kadar zimmetten[127] uzak olur. [128]

Velâ Hakkı:

Velâ hakkı, âzâd edene aittir. Âzâd edilen kölenin, eski efendisinden başkasına intisap etmesi da haram kılınmıştır. [129]

Ana Babaya İtaatsizlik:

Bütün bunlardan daha büyüğü ana baba hakkıdır. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ana babaya itâtsizlik, en büyük günahların başında gelir.[130]
Ana babaya iyilik ancak şu sıralayacağımız şeylerle gerçekleşir:
i. İhtiyaç duymaları halinde nafakalarının sağlanması,
ii. İhtiyaç duymaları halinde hizmetlerinde bulunulması,
iii. Çağırdıklarında icabette bulunulması,
iv. Günah olmadıkça, emrettikleri şeyin yapılması,
v. Sık sık ziyaret edilmeleri,
vi. Onlarla güzel ve yumuşak konuşulması,
vii. Onlara karşı öfke ve kızgınlık belirtisi gösterilmemesi, öf bile demlmemesi,
viii. Onların isimleriyle çağrılmaması,
ix. Önlerine geçilmemesi, arkalarından yürünmesi
x. Gıyabında gıybet edenlere mani olunması, onlara eza,verenlere karşı konması, . **xi.** Mecliste onlara saygılı olunması,

xii. Onların affı için Allah'a dua edilmesi... Allah'u a'lem! [131]

ÜLKE SİYASETİ

Halifenin Gerekliliği:

Müslüman toplum içerisinde mutlaka bir halifenin bulunması gereklidir. Birçok maslahatın gerçekleşmesi buna bağlıdır. Bu maslahatları iki grupta toplamak mümkündür:
i. Ülke siyasetine dönük olan maslahatlar. Bunlar, ülkenin askerî yönden savunulması, zâlimlerin zulmüne son verilmesi, davaların çözüme bağlanması... gibi şeylerdir. Bu tür ihtiyaçlardan daha önce söz etmiştik.
ii. Millî/dinî siyasete dönük olan maslahatlar. İslâm dininin diğer dinlere üstün kılınması, ümmet içerisinde bir halife olmaksızın mümkün değildir. Bu görevleri cümlesinden olmak üzere halife, dinden çıkanlara, haramlığına dair nass bulunan şeyleri irtikap edenlere ya da farz olduğuna dair nass bulunan yükümlülükleri terkedenlere son derece şiddetli bir şekilde karşı koyacak, diğer din sâliklerini zelil kılacak ve onlardan horlayıcı bir şekilde cizye alacaktır. Aksi takdirde müslümanlar ile onlar mertebece müsavi olacaklar; iki fırkadan birinin diğerine üstünlüğü belirmeyecek ve onların

düşmanlıklarım engelleyecek bir mani bulunmayacaktır. [132]

Hilâfete İhtiyaç Duyulan Alanlar:

Rasûlullah (s.a.), hilâfete ihtiyaç duyulan alanları dört başlık altında toplamıştır. Bunlar:
i. Mezâlim,
ii. Hadler,
iii. Kaza,
iv. Cihâd.
Sonra konu ile ilgili küllî esasların belirlenmesine ihtiyaç duyulmuş, cüz'îyat ise devlet başkanlarının takdirine, tebasma karşı iyi davranma ilkesine bırakılmıştır. [133]

Hilâfetle İlgili İlke Ve Esasların Belirlenmesi:

Hilâfetle ilgili ilke ve esasların belirlenmesinin çeşitli sebepleri vardır:
1. Hilâfet görevini üstlenen kimse zâlim ve zorba biri olur; hevâ ve heveslerinin peşinde koşturur, hak ve hakikata uymaz. Bu, onun halkı ifsadına sebep olur. Bu haliyle onun halka olan zararı, umulan faydasından çok olur. Yaptıkları şeyin doğru olduğunu iddia eder, maslahata tabi olduğunu söyler. Bu durumda konuyla ilgili genel esasların belirlenmesine ihtiyaç vardır; bunlara muhalefet edenlerin durumları açık olacak ve muahaze edilmeleri, halkın bu ilkelere dayanarak halifeye karşı koymaları sağlanacaktır.
2. Halife, insanlar arasında adaleti sağlamak, zâlimin zulmüne mani olmak zorundadır. Verilecek ceza, hacet miktarı kadar olmalı; fazla ya da eksik olmamalıdır. Davaların sonuca bağlanması konusunda hak ölçülerine göre hüküm vermelidir. Aksi takdirde halkın kendisine güveni kalmaz ve ihtilâf doğar. Mağdur olan taraf ve yakınları, içlerinde intikam duyguları beslerler ve bu gadirlikte bulunmaya kadar götürür. Ona karşı içlerinde kin ve güvensizlik yer eder. Kendi başlarına ihkâk-i hakka kalkarlar. Bu ise çok büyük bir mefsedettir.
3. Pek çok insan, ülke siyasetinde neyin hak ve doğru olduğunu idrak edemez. Buna rağmen ictihâd ederler ve sağa ya da sola yalpalarlar. Kimi çok katı olur, çoğu caydırıcılıkta az bulur; kimi gevşek ve yumuşak olur, azı çok görür. Kimi sahib-i telkin olur ve her davacıyı haklı sanır. Kimi sarp ve ayarsız olur ve insanlar hakkında kötü zanlar besler. Bütün bunların en ince ayrıntılarına kadar zabturapt altına alınması mümkün değildir; çünkü bu bir takat üstü yükümlülük olur. Bu durumda kaza ile ilgili esasların munzabıt ve iyice belirlenmiş olması gerekir. Zira insanların ayrıntılar üzerinde ihtilâf etmeleri, esaslar üzerinde ihtilâf etmeleri yanında daha hafif kalır.
4. Kanunlar, şeriattan neşet etmesi halinde, Hakk'a yaklaştıran birer kurbet olması açısından namaz ve oruç mesabesinde olur. Sünnet, halka hakkı hatırlatır.

Kısaca siyâsetle ilgili her şeyin, şehvanî ya da sebu'î[134] nefis sahibi kimselere havale edilmesi mümkün değildir. Halifelerin ne kadar âdil ne kadar zâlim olduklarını bilme imkânı yoktur. Teşrf ve miktarların belirlenmesi konularında zikrettiğimiz bütün izahlar, aynısıyla burada da geçerlidir.

Allah'u a'lem! [135]

HİLÂFET

Halifede Bulunması Gereken Şartlar:

Halifede bazı şartların bulunması şarttır. Bunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:
1. Akıllı, ergen, hür, erkek, cesur, görüş sahibi olması; görme, duyma ve konuşma özürlü olmaması, insanlar tarafından kendinin ve kavminin şerefinin tanınmış olması, kendisine itaatten kaçınılmayacak biri olması, onun ülke siyasetinde hakka tabi biri olduğunun bilinmesi:
Bütün bu sayılan şartlar, akl-ı selimin gerekli gördüğü vasıflardır. Ülkelerinin birbirinden uzak, dinlerinin birbirinden farklı olmasına rağmen bütün insanlar, bu saydığımız şartlar üzerinde hemfikirdirler. İnsanlar, halife tayinininden beklenen maslahatların gerçekleşebilmesinin bu sayılan evsafın onda bulunmasına bağlı olduğunu gördüklerinden, bu şartlardan bir kısmının bulunmaması halinde, olması beklenen sonucun doğmadığını bildiklerinden dolayı böyle bir ittifaka ulaşmışlardır. Bu şartları taşımayan bir halife karşısında hoşnutsuzluklarını izhar etme, ya da kinlerini içlerine gömerek susma eğilimini göstermişlerdir. İranlıların, bir kadını başlarına geçirmeleri hakkında olmak üzere Rasû-lullah'ın (s.a.) "Başlarına bir kadın geçiren hiçbir kavim iflah olmayacaktır[136]buyurması bu anlamda söylenmiştir.
İslâm şeriatı, peygamberlik hilâfeti için daha başka şartlar da aramıştır. Bunlar şunlardır:
2. Müslüman olması, ilim ve adalet sahibi bulunması:
Çünkü bu şartlar olmadan, dinî maslahatların gerçekleşmesi mümkün değildir. Bütün müslümanlar bu şartlar üzerinde icmâ etmişlerdir. Bu konuda asıl şu âyet-i kerîmedir:
"Allah, sizlerden iman edip, iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi, kendilerini de yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını, onlar için beğenip, seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve geçirdikleri korku döneminden sonra, onun yerine onlara güven sağlayacağını va'detti. Çünkü onlar, bana kulluk ederler; hiçbir şeyi eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır.[137]
3. Halifelerin Kureyş'ten olması:

Rasûlullah (s.a.) "İmamlar, Kureyş'tendir. [138] buyurmuştur. Bu hükmün gerekçesi şudur: Allah Teâlâ'mn peygamberinin dili üzere açıklamış olduğu hak, Kureyş'in dili ve onların âdetleri içerisinde gelmiştir. Miktarlar, hadlerle ilgili olarak getirilen beyanların büyük çoğunluğu, onlarca bilinen ve kullanılmakta olan şeylere dayanır. Pek çok hükmün teşrî kılınmasını hazırlayan şey, onlarda mevcut bulunan durumlardı. İnsanlar içerisinde bu dine en çok sahip çıkan ve onu benimseyen kimseler onlardı.
Hem Kureyş, Rasûlullah'ın {s.a.) mensup olduğu kavmiydi. Bu itibarla, onların, Hz. Muhammed'in (s.a.) getirdiği dinin yücel-tilmesinden başka şeref aramalarını düşünmek imkânsızdır. Bu haliyle onlarda, hem din hem de kavmiyet hamiyeti bir arada bulunuyordu ve şer'î hükümlerin uygulanması ve onlara sımsıkı ya-pışılması konusunda en liyakatli kimseler olarak onlar gözüküyorlardı.
Öbür taraftan halife olacak kimsenin, hasep ve nesep yönünden üstün olması sebebiyle bütün İsanların kolayca itaat edecekleri bir kimse olması gerekir. Çünkü nesebi olmayan bir kimseyi insanlar hor ve hakir görürler. Öteden beri riyasette bulunan ve şerefli bir kabileden olması, kavminin insanları kendi hakimiyetleri altında toplayıp savaşlar yapmış olması aranır. Kavminin kendisine müzahir olacak, destek verecek ve uğrunda canlarını feda edecek bir Özellikte olması gerekir. Bu sayılan özellikleri o gün özellikle de Rasûlullah'ın (s.a.) gönderilmesinden ve onun sayesinde şerefin doruğuna ulaşan Kureyş'ten başka kendisinde toplayan 1398 J başka bir kabile yoktu.
Hz. Ebû Bekir Sıddîk (r.a.) bu manaya işaret etmiş ve şöyle demiştir: "Bu iş ancak Kureyş ile olur. Onlar, yurt bakımından Arapların en ortasındadırlar... [139]
Halife olmak için meselâ ayrıca Hâşimî olma şartı aranmamıştır. Bunun iki sebebi vardır:
i. İnsanların şüpheye düşüp, "peygamber, diğer hükümdarlar gibi davranıp mülkün ehl-i beytine tahsisini istemiştir" demelerine imkân vermemek, böylece meydana gelebilecek irtidat olaylarının önünü almak. İşte bu gerekçeden dolayı Rasûlullah (s.a.), Mekke'nin fethi sırasında Ka'be'nin anahtarını, onu isteyen amcası Abbâs b. Abdulmuttalib'e (r.a.) vermemiştir.
ii. Hilâfette önemli olan, insanların ona rıza göstermeleri, üzerinde görüşbirliği etmeleri, ona saygı duymaları; onun da hadleri uygulaması, dinî esasları savunması, hükümleri tatbik etmesidir. Bu vasıfların bir arada bulunması, ancak nadir olarak bulunur. Bu durumda halifenin bir kavimden değil de, bir aileden olmasının şart koşulması sıkıntı ve zorluklar doğurur. Muhtemelen o ailede, bu sayılan şartları kendisinde bulunduran herhangi bir kimse bulunamayabilir; ama kavim içerisinde olur. Bu illetten dolayı fukahâ, küçük bir köyün ürünü üzerine yapılan selem akdinin caiz olmayacağını; ama köyün büyük olması halinde bunun caiz olacağını söylemişlerdir. [140]

Halife Olmanın Yolları:

Halife olma çeşitli yollarla olur:
1. Bey'at: Ehl-i hail ve'1-akdin seçimi ile gerçekleşir. Ehl-i hail ve'l-akd, ulemâ, reisler ve ordu komutanları gibi, müslüman-ların durumuyla ilgili görüş sahibi olan, onlar hakkında hayırhah olan kimselerdir. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) halifeliği bu şekilde olmuştur.
2. Istihlâf: Mevcut halifenin, kendisinden sonra halife olmasını istediği kimseyi tebasına vasiyet etmesi. Hz. Ömer'in (r.a.) halifeliği de bu şekilde gerçekleşmiştir.
3. Şura: Halifenin, belirli sayıda kimselerden oluşan şûra meclisince seçilmesi. Hz. Osman'ın (r.a.) halifeliği de bu yolla olmuştur. Hatta Hz. Ali'nin (r.a.) halifeliğinin de bu yolla olduğunu söylemek mümkündür.
4. **Istîlâ:** Halifelik şartlarını kendisinde bulunduran bir adamın zorla hilâfeti ele geçirmesi ve müslümanlar üzerinde hâkim olması. Râşid halifeler döneminden sonra gelenler de genelde bu yolla halife olmuşlardır. [141]

Halifeye İsyan:

Sonra halifelik makamım ele geçiren kimsenin gerekli şartları kendisinde toplamaması halinde hemen ona karşı tavır almak uygun olmaz. Çünkü onun hilafetten alaşağı edilmesi, genelde savaşsız ve hengamesiz mümkün olmaz. Savaş ve hengamede ise, umulan maslahattan daha büyük mefsedet bulunur. Rasûlullah'a (s.a.), bu gibi halifelerle karşılaşıldığında, onlarla vuruşmaları gerekip gerekmediği soruldu. Rasûlullah (s.a.), "Hayır, aranızda namazı kıldıkları müddetçe..." buyurdu. [142]
Liyakatli emirlere itaat üzerine bey'at aldığı sırada, "Ancak hakkında elinizde Allah'tan bir hüccet bulunan aşikâr bir küfür/ görürseniz o başka!" buyurmuştur. [143]

Halifenin Küfrü Gerektirecek Bir Şey Yapması Halinde Öldürülmesi Helâl Olur:

Kısaca söylemek gerekirse, halife, dinin zarurî esaslarından birini inkâr etmek suretiyle kâfir olursa, o zaman ona karşı savaş açılması helâl, hatta vacip olur. Aksi durumda, ona karşı isyan etmek caiz olmaz. Küfre girmesi halinde, orada bulunmasından beklenen maslahat ortadan kalkmış, hatta İslâm toplumuna zararlı bir konuma girmiş olur. Dolayısıyla ona karşı savaş açmak, Allah yolunda cihâd halini alır. [144]

Devlet Başkanına Ve Onun Naibine İtaat Vaciptir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Müslüman bir kimseye sevdiği, sevmediği her hususta âmirini dinleyip itaat etmesi gerekir. Meğer ki, kendisine günah olan bir şey emredile! Eğer
[145]

günah olan bir şey emredilirse ne dinlemek vardır, ne de itâat.
Devlet başkanı, iki tür maslahatın gerçekleştirilmesi için gereklidir. Dinin ve ülkenin düzeni bu maslahatlara bağlıdır. Rasûlullah (s.a.) da, sırf bu maslahatları gerçekleştirmek için gönderilmiştir. Devlet başkam, Rasûlullah'ın (s.a.) naibi ve onun emirlerinin icrâcısıdır. Bu itibarla, ona itaat, Rasûlullah'a (s.a.) itaat olmakta; ona isyan da Rasûlullah'a (s.a.) isyan sayılmaktadır. Günah olan bir şeyi emretmesi halinde ise, ona itaatinin Allah'a itaat olmadığı, o haliyle onun Rasûlullah'ın (s.a.) naibi olmadığı ortaya çıkmaktadır.
Bu manayı ifade etmek üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim âmire (emir) itaat ederse bana itaat etmiş; kim de âmire isyan ederse bana isyan etmiş olur! [146]
"Devlet başkanı (kumandan), ancak bir kalkandır; arkasında savaşılır ve onunla korunulur. Eğer Allah'tan sakınmayı emreder ve adalet gösterirse, bununla kendisine ecir verilir. Bundan başka bir şey emrederse ondan gelen aleyhine olur. [147]
Devlet başkanının kalkana benzetilmesi, müslümanların onun şahsında güçbirliği etmelerine sebep olması ve onları koruması yüzündendir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir kimse emîrinden hoşlanmadığı bir şey görürse sabretsin! Zira her kim cemaatten bir karış ayrılır da ölürse, bu bir cahiliyet ölümüdür. [148]
Bu şu sebeple böyledir: İslâm, bu iki tür maslahatı gerçekleştirme amacıyla cahiliye döneminden temayüz etmektedir. Halife, bu iki tür maslahatların gerçekleştirilmesi konusunda Rasûlullah'ın (s.a.) naibidir. Bu durumda, onların icracısı ve uygulayıcısı olandan ayrılan, cahiliye özelliği üzere devam etmiş olur. [149]

Devlet Başkanının Halkına Karşı Sorumluluğu:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın bir sürüye çoban yaptığı hiçbir kul yoktur ki, öldüğü gün sürüsüne hiyanet etmiş olarak ölsün de, Allah ona cenneti haram kılmasın![150]
Halifenin bulunması, maslahatların gerçekleştirilmesi amacına yönelik olduğuna göre, halifenin bu maslahatları gerçekleştirmekle memur olması gerekir. Nitekim buna karşılık olarak halkın da ona itaat etmeleri emrolunur ki, maslahatların gerçekleşmesinde her iki taraf da kendilerine düşeni yapmış olsunlar. [151]

Devlet Başkanı Ve Memurlarının Maaşı Beytülmalden Karşılanır:

Devlet başkanı yalnız başına vergileri tahsil edip, yerlerine dağıtamaz, ülkenin her bir yanında mevcut davalara bakıp anlaşmazlıklara çözüm getiremez. Bu itibarla ülkenin her bir yerine kadılar ve devlet memurları göndermesi gerekir. Bunlar, zamanlarını kamu yararı ile ilgili işlere harcayacaklarından onların geçimlerinin beytülmal üzerine olması gerekecektir. Hz. Ebû Bekir (r.a.), halife seçilince söylediği, "Kavmim bilir ki benim işim[152] ailemin geçimini sağlamaktan aciz değildir. Şimdi ben müslümanların işiyle meşgulüm; dolayısıyla Ebû Bekir ailesi bu maldan yiyecektir; Ebû Bekir de müslümanlar için çalışacaktır." sözüyle bu manaya işarette bulunmuştur. [153]

Devlet Memurları Güven Vermelidir:

Sonra devlet memurlarının kolaylaştırıcı olmalarının emro-lunması, zimmete mal geçirmesinin, rüşvet almasının yasaklanması; halkın da onlara itaat etmelerinin emredilmesi gerekir ki, maksat hasıl olsun. Bu manada olmak üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Bazı insanlar, Allah'ın malına haksız yere dalıyorlar[154] onlar için kıyamet gününde cehennem ateşi vardır. [155]

"Biz kimi bir işte görevlendirir ve kendisine bir maaş tayin edersek, onun dışında aldığı şey zimmettir.[156]

Rasûlullah (s.a.), rüşveti alana, verene (ve aracı olana) lanet etmiştir. [157]
Lanetin sebebi, bu tür davranışların gerçekleşmesi amaçlanan maslahatla bağdaşmaması ve pek çok mefsedet kapısının aralanmasına sebep olmasıdır. [158]

Kamu Velayetleri, Onları İsteyenlere Verilmez:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"İşe talip olanı, istihdam etmeyiz. [159]
Çünkü onun o mevkiye olan talebi, çoğu kez nefsânî bir garaz sonucu olur. Bu itibarla bu hususun dikkate alınması gerekir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Zekât/vergi memuru size geldiğinde, sizdan hoşhut bir şekilde ayrılsın. [160]

Memurların Ücreti:

Sonra kamu hizmetlerinde çalışan kimselerin yaptıkları işe karşılık olarak kendilerine verilecek ücretin takdir edilmesi gerekmiştir ki, devlet başkanı keyfî hareket edip, haklarından daha çok ya da daha az vermesin; memur da kendi başına hareket edip haddi aşmasın. Bu manada Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim bizim adımıza çalışmakta ise, (bekarsa) evlensin, hizmetçisi yoksa, bir hizmetçi edinsin, evi yoksa bir ev edinsin. [161]
Devlet başkanı sadakaları (zekât vb.) toplamak üzere tahsildar gönderdiği zaman, onun masraflarını karşılayacak bir miktarla birlikte bu sayılan ihtiyaçlarını karşılayabilecek fazla bir miktar vermesi de gerekir. Çoğun bir sınırı yoktur. Sadece masrafların karşılanması halinde ise göreve talip olan çıkmaz ve onun zahmetine kimse katlanmaz. [162]

MEZÂLİM: CEZA HUKUKU

Mezâlimin Önlenmesi Zarurîdir:

Bil ki: Peygamberlerin gönderilmesinde güdülen en büyük maksatlardan bir tanesi, insanlar arasında mezâlime son verilmesi, haksızlıkların önlenmesidir. Çünkü insanların birbirlerine zulüm ve haksızlık etmeleri, onların düzenlerini bozar, insanları sokar ki, bunları izah etmeye lüzum yoktur. [163]

Mezâlimin Kısımları:

Mezâlim üç kısımdır:
I. Cana karşı işlenen cinayetler,
II. İnsanların organlarına karşı işlenen cinayetler,
III. İnsanların mallarına karşı işlenen cinayetler. [164]

I-Cana Karşı İşlenen Cinayetler

Allah Teâlâ'nın yüce hikmeti, bu zulümlerin her bir türünün, insanların o şeyi bir daha işlemelerini önleyecek şekilde güçlü müeyyidelerle önünün alınmasını gerektirmiştir. Bu müeyyidelerin hepsinin aynı düzeyde olması uygun olmaz. Çünkü öldürmek, organ kesmek gibi; organ kesmek de mal telef etmek gibi değildir. [165]

En Büyük Mezâlim Öldürmektir:

Bu zulümlerin işlenmesine sebep olan sâikler derece derecedir. Açıktır ki, taammüden adam öldürmek, hata ile öldürme sonucunu doğuran ihmal gibi değildir. Bu itibarla en büyük mezâlim, öldürmektir. Öldürmek, en büyük günah olmaktadır; bütün dinlerde bu böyledir. Çünkü Öldürme, nefsin gazap dürtüsüne boyun eğ-mesidir; bu ise insanlar arasında olan fesat yollarının en büyüğüdür. Öldürmek, Allah Teâlâ'nın yaratılış düzenini değiştirmek, O'nun kurduğu yapıyı yıkmak, O'nun insan türünün neşvünema bulmasına yönelik irâdesine karşı koymak demektir. [166]

Öldürme, Üç Türlüdür:

öldürme, üç şekilde olur:

i. Taammüden öldürme: Normalde öldürücü olan kesici ve delici ya da küt[167] bir âletle canını çıkarmak kasdıyla olan öldürmedir.
ii. Hata yoluyla öldürme: Öldürme kasdı bulunmaksızın meydana gelen Öldürmedir. Bir insanın üzerine düşerek onu öldürmek, ya da ağaca attığının bir insana isabet etmesi sonucu öldürmek gibi.
iii. Şibhu'1-amd: Taammüdene benzer öldürme: Birisine normalde öldürücü olmayan -kamçı ya da değnek gibi- bir âletle saldırma ve onu öldürme şeklidir.
Öldürme fiilinin bu şekilde üç kısma ayrılmasının sebebi, daha önce işaret ettiğimiz gibi, konulacak olan müeyyidenin fiile iten sâike ve mefsedete karşı koyabilecek mahiyette olmasını temin içindir. Saik ve mefsedetlerin çeşitli mertebeleri vardır. Taammüden öldürme mefsedet bakımından daha büyük, saik bakımından daha güçlü olduğundan, ona karşı konulacak olan müeyyidenin şiddetli olması ve fazlasıyla caydırıcı bir mahiyet arzetmesi gerekir.
Hata yoluyla öldürme mefsedetçe daha hafif, saik bakımından daha zayıf olduğundan onun için konulacak olan müeyyidenin (cezanın) hafif tutulması gerekir.
Rasûlullah (s.a.), taammüden öldürme ile hataen öldürme arasında bir çeşit öldürme daha olduğunu ortaya koymuştur. Bu çeşit Öldürme, diğer iki kısmın ortasında yer almakta ve her ikisine de benzerlik arzetmektedir. Bu itibarla onun ayrıca ele alınması ve ikisinden birinin hükmüne katılmaması uygun olacaktır. [168]

i. Taammüden Öldürme:

Taammüden öldürme hakkında olmak üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:
"Kim, bir mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, ona lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.[169]
Âyetin zahirine baktığımızda Allah Teâlâ, taammüden Öldüren kimseyi hiç affetmeyecektir. Nitekim İbn Abbâs (r.a.) da bu görüştedir. Ancak çoğunluk ulemâ ve sünnetin zahiri taammüden öldürmenin de diğer günahlar gibi olduğunu ifade etmektedir. Bu ağır ifadelerden maksat ise, caydırıcılığı sağlamak içindir ve orada çok uzun süre kalmasının ebedî kalmaya benzetilmesindendir.
Taammüden öldürme durumunda keffâret bulunup bulunmadığı hakkında ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, taammüden öldürmede keffâretten söz etmemiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas yazıldı, Hürre hür, köleye köle, kadına kadın öldürülür... [170]
Biri diğerinden daha şerefli olan iki Arap kabilesi vardı. Daha az şerefli olan, daha çok şerefli olan kabileden adamlar öldürmüşlerdi. Daha şerefli olan kabile: "Elbette köleye karşılık hürü, kadına karşılık erkeği öldüreceğiz; yaralamalarda ise en az iki katını çıkaracağız." demişlerdi. Yukarıdaki kısas âyeti işte bunun üzerine inmiştir.
Âyetin manası -Allah'u a'lem- şöyledir: Öldürmelerde; akıl, güzellik, büyüklük, küçüklük, şereflilik, zenginlik... gibi özel sıfatlar dikkate alınmaz; sadece isimler ve küllî mazinneler dikkate alınır. Bu itibarla her kadın, diğer kadınlara denktir. Bu yüzden kadınların diyeti -özelliklerde farklı olsalar da- hep aynıdır. Keza hür de hüre, köle de köleye muadildir. [171]

Kısasta Muadillik Esastır:

Kısasın manası, muadilliktir ve iki kişinin hükümde aynı derecede sayılması, birinin diğerine üstün tutulmamasıdır; yoksa birinin diğerinin yerine öldürülmesi demek asla değildir.
Sonra sünnet müslümamn kâfire karşılık öldürülmeyeceğini[172] hürrün köleye karşılık öldürülmeyeceğini[173] erkeğin kadına karşılık olarak öldürüleceğini isbat etmiştir. Çünkü Rasûlullah (s.a.), bir cariyeye karşılık olarak bir yahudîyi öldürmüştür. [174]
Rasûlullah'ın (s.a.) Hemedân kavilerine[175] yazdığı mektupta, "Kadına karşılık erkek öldürülür"'ibaresi de blunmaktaydı.
Bu hükmün hikmeti şudur: Bu konuda kıyâs farklılık arzet-mektedir. Şöyle ki, bir açıdan bakıldığında erkeklerin kadınlar üzerine hâkim ve üstün konumda bulunmaları, erkeğin kadına karşılık kısas edilmemesi hükmünü gerektirmektedir. Öbür taraftan bakıldığı zaman cins aynıdır; aradaki fark sadece büyük ile küçük, iri bedenli ile zayıf bünyeli arasındaki farklılık gibi olmaktadır. Bu tür farklılıkları dikkate almak ise gerçekten çok zordur. Nice kadın vardır ki, güzel hasletlere sahip olma bakımından pek çok erkeği geride bırakır. Bu da, kadına karşılık olarak erkeğin kısas edilmesini gerektirmektedir. Bu durumda her iki kıyâsla amel etmek gerekecektir.
Her iki kıyasla amel etmek şöyle olmuştur: Kısas konusunda her ikisi de eşit tutulmuş ve erkek kadın karşılığında Öldürülmüştür. Diyet konusunda ise öbür kıyasa itibar edilmiş ve kadın erkeğe denk tutulmamıştır.
Böyle yapılmasının hikmeti şudur: Kadım öldürmeyi kasteden, ona karşı kasıtlı cinayet işlemek ve onu öldürmek isteyen kimsenin sert bir ceza ile bu düşüncesinden caydırılması gerekir. Çünkü kadın güçlü değildir; onu Öldürmek fazla zor olmaz. Erkeklerin Öldürülmesi ise öyle değildir; çünkü öldürülecek erkek karşı koyar ve vuruşur. Bu haliyle kadının öldürülmesi halinde, kısas hükmünün konulması daha da gerekli olmaktadır ki caydırıcı ve Önleyici bir rol oynasın, [176]

Müslüman, Kâfire Karşılık Olarak Öldürülmez:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Müslüman, kâfire karşılık olarak öldürülmez.[177]
Bu hükmün sırrı şudur: Şeriatta gözetilen en büyük maksat, hanîf İslâm ümmetini yüceltmektir. Bu da, ancak müslümamn kâfire üstün tutulması, aralarının eşit tutulmaması yoluyla gerçekleşir. [178]

Baba, Çocuğuna Karşılık Olarak Öldürülmez:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Baba, çocuğuna karşılık olarak kısas olunmaz. [179]
Hükmün gerekçesi şudur: Baba, çocuğuna karşı son derece şefkatlidir, ona olan sevgisi büyük olur. Onun bu hali, taammüden öldürdüğünün emareleri bulunsa bile gerçekte öldürme kasdının olmadığının yahut Öldürmeyi mubah kılacak bir sebepten dolayı öldürmüş olduğunun bir mazinnesidir. Babanın bu halinin, oğlunun canım çıkarmaya yönelik bir kasıt taşımadığına delâleti, normalde öldürücü olmayan bir âletle öldürmenin delâletinden daha az değildir. [180]

ii. Taammüdene Benzer Öldürme:

Şibhu'1-amde gelince, bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim kör bir kavgada taş ile yahut kamçı ile vurularak yahut değnek ile dövülerek öldürülürse, bu hatadır; diyeti hata diyetidir. [181]
Hadisin manası şöyledir: Yani böyle bir durumda öldürülme, hata yolu ile öldürülmeye benzer; taammüden öldürme sayılmaz. Diyeti, asıl itibariyle hata diyeti gibidir; ancak ödenecek şeylerin niteliğinde farklılık vardır. Yahut da altın ve gümüşten ödenmesi halinde aralarında bir fark yoktur, demektir. [182]

Ağırlaştırılmış Diyet:

Şibhu'1-amd halinde gerekli olan ağırlaştırılmış diyet hakkında rivayetler farklılık arzetmektedir. İbn Mes'ûd'un (r.a.) görüşü şöyledir: Dörde ayrılır; yirmi beşi ceze'a, yirmi beşi hıkka, yirmi beşi bint-i lebûn, yirmi beşi de bint-i mehâd[183] şeklinde olur. [184]
Rasûlullah'tan (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Dikkat edin! Kamçı, değnek vb. şeylerle şibhu'l-amd yoluyla öldürmede yüz deve vardır; kırk tanesi karınlarında yavruları olan halifedir. [185]
Başka bir rivayette: "Otuz tane hıkka, otuz tane ceze'a, kırk tane halife. Aralarında sulh olmaları halinde, ne üzerine sulh olmuşlarsa kendilerine o vardır. [186] buyurulmuştur. [187]

iii. Hataen Öldürme:

Hata yolu ile öldürmede ise hafifletilmiş diyet vardır: Beşe bölünür; yirmi tane bint-i mehâd, yirmi tane ibn-i mehâd, yirmi tane bint-i lebûn, yirmi tane hıkka, yirmi tane ceze'a. [188]
Her iki kısımda da diyet âkile[189] üzerine gerekir ve üç sene içerisinde ödenir. [190]

Diyetin Hafifletilmesi Ve Ağırlaştırılması:

Öldürme türleri arasında mertebe bakımından farklar olduğu için bunlar, hükümde dikkate alınarak çeşitli yönlerden hafifletme ya da ağırlaştırma yoluna gidilmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:
1. Katilin de aynı şekilde öldürülmesine sadece taammüden öldürmede hükmedilmiştir. Diğer türlerde ise sadece diyet konulmuştur. Yahudilerin şeriatında sadece kısas vardı; başka bir şey yoktu. Allah Teâlâ, bu ümmet için hükmü hafifletti ve taammüden öldürme olaylarında cezayı iki şeyden biri kıldı: Öldürme ya da mal (diyet). Bazen öyle olur ki, diyet almak kan sahipleri için öc almaktan daha faydalı olabilir. Üstelik müslüman bir can da kurtarılmış olur.
2. Taammüden öldürmede diyet bizzat katilin kendisi üzerine vaciptir; diğerlerinde ise âkilesine dağıtılır. Böylece müeyyidenin son derece caydırıcı olması amaçlanır. Zira bu kadar çok malı Ödemek zorunda kalması, katil için çok büyük bir musibet olacaktır; sonunu göre göre cinayet işlemeye kalkışanı ayacak, müeyyide caydırıcı olacaktır.
Diğer öldürme türlerinde ise diyet âkileden alınır. Çünkü kanın heder edilmesi büyük bir mefsedettir, mağdurların kalplerinin telafi edilmesi maksuttur. Bu gibi konuda katilin tesâhül göstermesi büyük bir günahtır ve tecziyesi gerekir. Ne var ki yakınlar arasında sıla vaciptir. Bu itibarla ilâhî hikmet, diyet yükünün onlar üzerine paylaştırılmasını gerektirmiş, onların bu konuda gönüllü olup olmamalarına bakılmamıştır. [191]

Diyetin Âkile Üzerine Yüklenmesinin Hikmeti:

Taammüden olmaması halinde öldürmelerde diyetin âkile üzerine yüklenmesi iki sebepten dolayıdır:
i. Hata, kişinin gösterdiği tesâhül (ihmal) sebebiyle her ne kadar muahaze edilmekte ise de, bunun son derece ağır bir mua-haze olması gerekmez. Bu durumda uygun olanı, diyetin katilin yakınları üzerine paylaştırılması ve böylece diyetin ödenmesinin kolay laştırılmasıdır.
ii. Araplar, öteden beri kendi adamlarına sıkıntı içerisinde olması halinde hem bedenen hem de malen yardımcı olurlar ve bunu, mutlaka yerine getirilmesi gereken bir sıla, güçlü bir hak olarak görürlerdi. Terkini, hakların çiğnenmesi, sılayı rahmin kesilmesi sayarlardı. Onların bu güzel âdeti, bunun şer'î bir hüküm olarak konulmasını gerektirdi.[192]

Taammüden Öldürme Diyeti, Peşin; Diğerleri Taksitle Ödenir:

3. Ağırlaştırma ve hafifletme yolundan biri de, taammüden öldürme diyetinin, bir sene içerisinde peşin; diğerlerinin üç sene içerisinde taksitle ödenmesi hükmünün getirilmesidir. [193]

Diyetin Ağır Olmasının Hikmeti:

Diyette asıl, ödenmesi çok ağır olan, güçlükle ödenebilen, ödenmesi için muazzam sıkıntı ve zahmetlere katlanılan büyük miktarda bir mal olması ve böylece caydırıcılığın sağlanmasıdır. Bu miktar kişiden kişiye göre değişir.

Cahiliye döneminde insanlar diyeti on deve olarak belirlemişlerdi. Abdulmuttalip, insanların bu miktarı fazla kale almadıklarını, on devenin caydırıcılıktan çıktığını görünce, miktarı yüz deveye çıkardı.
Rasûlullah (s.a,), bu miktarı yüz deve şeklinde olduğu gibi korudu. Çünkü Araplar o vakitler deveyle iştigal eden bir milletti. Şu kadar var ki Rasûlullah (s.a.) getirdiği şeriatın hem Arap hem de Acem bütün uluslar için genel olduğunu, herkeste de Araplar gibi deve bulunmadığını bildiğinden, başka mallardan da diyeti takdir buyurdu.
Buna göre diyet, altından bin dinar; gümüşten on iki bin dirhem, sığırdan iki yüz baş hayvan, davardan iki bin koyun ya da olarak belirlenmiştir. [194]

Diyetin Âkile Üzerine Dağıtılması:

Diyet miktarı olan bin dinarın, üç senede ödenmek üzere meselâ yüz kişiye dağıtılması halinde, kişi başına her bir sene için üç küsur dinar düşer. Ödemenin gümüşten yapılması halinde ise otuz küsur dirhem düşer. Bu miktar, daha az olması halinde kale alınmayacak bir miktardır.
Kabileler arasında farklılıklar bulunur; kimi büyük olur, kimi de küçük. Küçük kabile elli kişi olarak belirlenmiştir. Çünkü en küçük bir köyün oluşması için en az elli erkeğe ihtiyaç duyulur. Bu noktadan hareketledir ki kasâmede elli erkeğe yemin verdilmekte-dir. Büyük kabile de ellinin iki katı kadar olur. Diyet yüz deve kılınmıştır ki, çoğu kabile hakkında durumlarının müsavi olması halinde her bir kişiye bir ya da iki ya da birden biraz fazla deve düşsün.
Bazı hadisler, Rasûlullah'm (s.a.) develerin ucuzlaması halinde diyeti azalttığını, yükselmesi halinde de artırdığını göstermektedir. Bence bu uygulama, sadece devecilikle iştigal edenlere mahsustur. Sen bütün ülkeleri araştırdığın zaman insanların iki kısma ayrıldıklarını görürsün:
i. Ticâretle uğraşıp, muamelelerini altın ve gümüşle yapanlar. Bunlar şehirlilerdir.
ii. Hayvancılıkla uğraşanlar. Bunlar da bâdiye yaşayanlardır. Çoğunluğun durumu böyledir. [195]

Hata İle Öldürmede Keffâret:

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle âzâd etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir.[196]
Keffârette bir mü'min kölenin âzâd edilmesi, yahut altmış fakirin doyurulması vacip kılınmıştır ki, kişi ile Allah arasında olan günahlara keffârret olsun. Çünkü hata yoluyla öldürmede, insanların tazyikine maruz kalması sebebiyle pişmanlık doğuracak caydırıcılık mevcut bulunmaktadır. Bu itibarla keffâret, kul ile Allah arasında olan günaha yöneliktir. [197]

Müslümanın Kanını Mubah Kılan Şeyler:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Rasûlullah olduğuma şehâdet eden müslüman bir kimsenin kanı ancak şu üç şeyden biri ile helâl olur: Cana karşı can, zina eden evli, dinini terke-dip, cemâatten ayrılan! [198]
Bütün dinlerde üzerinde icmâ edilen esas şudur: Eğer, küllî maslahat başka türlü gerçekleşmiyor ve ancak öldürmeye bağlı ise, o zaman öldürmek caiz olur. Bu durumda öldürmemek, daha büyük fitnelere yol açar. "Fitne, öldürmeden daha şiddetlidir. [199] âyeti bu mananın ifadesi olmaktadır.
Rasûlullah'm (s.a.) teşrîye koyulup, had ve sınırlan koymaya başladığında öldürmeyi caiz kılacak küllî maslahatı belirlemek mecburiyetinde idi. Eğer bunu belirlemese de, insanları kendi hallerine bırakacak olsaydı, o zaman, öldürülmesinde küllî maslahat olmayan kimseler maslahat var zannıyla öldürülebilirdi. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.) öldürülmesi caiz olanları belirledi. Bunlar şunlardır:
1. Kısas: Öldürmenin önünün alınması için bu zorunludur.
Bunda pek çok maslahat bulunmaktadır ki Allah Teâlâ bunlara, "Ey akıl sahipler! Kısasta sizin için hayat vardır. [200]âyetinde işaret buyurmuştur.
2. Evli kişinin zina etmesi: Zina, bütün dinlerde en büyük günahlardan biridir. Bu, insan fıtratının gerektirdiği bir tepkidir. Çünkü insan, fıtratının bozulmaması halinde gayret (kıskançlık) üzere olur ve diğer hayvanlar gibi asla kendisine ait kadına başkalarının yanaşmasını istemez. Ne var ki insan, kendi aralarında düzenin sağlanması ve korunması için ihtiyaç duyulan şeylerin bir hüküm olarak konulmasına muhtaçtır. Bu itibarla aile düzenini bozucu bu suç bu şekilde tecziye edilmiştir.
3. Irtidât: Dinden dönme: Mürted, Allah'a ve dinine karşı cüretkârlık göstermiş, dinin ikâmesinden, peygamberlerin gönderilmesinden beklenen küllî maslahata ters düşen davranışta bulunmuştur. Bu tür davranışları Önleyici olması için bu ceza konulmuştur.
Bu üç halin dışında, ümmetin kail olduğu saldırganın defedil-mesi (meşru müdâfaa hali), hiçbir kimseyi öldürmemiş olan muharibin öldürülmesi bu savaş esirleri hakkında Kur'ân'da yer alan üç hükümden hangisinin uygulanacağının devlet başkanının seçimine bırakıldığı görüşüne göre böyledir[201] gibi öldürmeleri de, yukarıdaki üç türden birine irca etmek mümkündür. [202]

Kasâme:

Bil ki: Cahiliye döneminde insanlar kasâme ile hükümde bulunurlardı. İbn Abbâs'm (r.a.) bildirdiğine göre ilk kasâme uygulaması Ebû Talip tarafından yapılmıştı.
Bu uygulamada büyük bir maslahat vardı. Çünkü öldürme olayı, gizli yerlerde ve karanlık gecelerde olur; beyyine bulunamazdı. Eğer bu tür

öldürmeler heder kılınacak olsaydı, o zaman insanlar öldürmeye karşı cüretkâr olurlar ve her tarafı fesat sarardı. Öldürülenin kan sahiplerinin delilsiz mücerred iddialarına dayalı hareket edilseydi, o zaman da insanlar, kendilerine düşmanlık edenlerin öldürdüğünü ve dolayısıyla cezalandırılmalarını isterlerdi. Bu durumda bir köy oluşturacak kadar çok sayıda adamın -elli erkeğin- yeminlerine baş vurmak gerekmiştir.
Rasûlullah (s.a.) kasâme uygulamasında bulunmuş ve ona dayanarak hüküm vermiştir.
Kasâmenin illeti hakkında âlimlerin ihtilâfi vardır:
i. Bazılarına göre illet; maktulün, üzerinde sopa, boğma gibi yara bere izi bulunduğu halde bir kavmin koruması altında olan mahalle, mescid, yurt gibi bir yerde bulunmasıdır. Bu, Hayber'de üzerinden kanlar olduğu halde ölü olarak bulunan Abdullah b. Sehl olayından çıkarılmıştır.[203]
ii. Bazılarına göre ise illet; maktulün bulunması ve bir kimse üzerinde de katil olduğuna dair bir belirti olmasıdır. Bu belirti (levs), öldürülmek üzere olan kimsenin kendisini öldüren kişiyi söylemesi, yahut kısas için gerekli olan şehâdet nisabından az kimsenin şahitlik yapması gibi bir yolla olur. Bu da, Ebâ Tâlib'in hükmetmiş olduğu kasâme olayından çıkarılmıştır. [204]

Kâfirin Diyeti:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kâfirin (muâhidin) diyeti müslümanın diyetinin yarısıdır. [205]
Bunun sebebi, daha önce zikrettğimiz gibi İslâm ümmetinin üstünlüğünün ortaya konulmasının, müslümanın kâfire tafdil edilmesinin gerekliliğidir. Hem kâfirin öldürülmesi, Müslümanlar arasında daha az fesada sebep olur; daha az günahtır. Çünkü o, kâfir olması hasebiyle aslında kanı hederdir ve öldürülmesiyle bir kâfir eksilmiş olur. Bununla birlikte rauâhid olması sebebiyle ona dokunulması günahtır, hatadır ve yeryüzünde fesattır. Dolayısıyla bir cinayet olarak kabul edilmesi ancak cezasının hafifletilmesi uygun olur. [206]

Ceninin Diyeti:

Rasûlullah (s.a.) ceninin düşürülmesi sebebiyle gurreye yani bir erkek ya da kadın köle diyet verilmesine hükmetmiştir. [207]
Ceninin iki yönü bulunmaktadır:
i. Başlı başına bir can olması yönü. Bu yönüyle ele alındığında bedelinin bir can olması gerekir.
ii. Annesinin bir uzvu gibi ona bağlı olması, müstakil olmaması yönü. Bu yönden bakıldığı zaman da, diğer yaralamalarda olduğu gibi mal diyeti ödenmesi gerekir.
Ceninin düşürülmesinde işte her iki yön de dikkate alınmış ve onun diyeti hem mal hem de can -bir erkek ya da kadın köle olarak belirlenmiştir ki, bu son derece adaletli bir hükümdür. [208]

II- Organlara Karşı İşlenen Cinayetler

İnsanların organlarına karşı işlenen cinayetlerle ilgili hükümlerde şu ilkeler göz Önünde bulundurulmuştur:
1. Taammüden olması halinde kısasa başvurulması. Ancak, kısas işlemi cânînin helakine götürebilecekse, o zaman kısas yapılamaz.
Bu konuda şu âyet vardır:
"Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa-kûlak, dişe diş.
Yaralar da kısastır (yani her yaralama misli ile cezalandırılır).[209]
Göz, kızdırılmış ayna ile; diş, törpü ile kısas olunur; yerinden çıkarılmaz. Çünkü bunda fazla ezâ verme ihtimali vardır. Yaralamalarda ise bakılır. Eğer mûzıha ise, yaranın derinliği kadar bıçaktan tutulur ve öylece kısas yapılır. Eğer kemikte kırılma varsa, o zaman kısas yapılamaz. Çünkü helak olmasından korkulur.
Bazı tabiînden, tokata tokat; çimdike çimdik şeklinde olacağı rivayet edilmiştir. [210]

Organın İşlevini Yapamaz Hale Gelmesi Durumunda Hüküm:

2. insanda mevcut bulunan kuvvelerden birinin artık çalışmaz hale gelmesi durumunda tam diyet gerekir. Tutma, yürüme, görme, işitme, akıl ve cinsel güç gibi kuvvelerden birinin tecavüz sonucunda artık normal işlevini kaybetmesi, kişinin insanlara yük haline gelmesi, kendi başına geçimini temin etmeden âciz hal alması, insanlar arasında arlanmayı gerektirecek bir duruma düşmesi gibi müsle olan, Allah'ın yarattığını değiştirme manası taşıyan, hayatı boyunca etkisi devam edici özellik arzeden mağduriyetlerde tam diyet gerekir. Çünkü bu, büyük bir zulümdür ve Allah'ın yaratmasını değiştirmektir, müsledir, arlanmasını muciptir. İnsanlar, bu tür zulme maruz kalanlara -öldürme olaylarında yaptıkları gibi- pek aldırış etmezler; onun halini hem zâlim, hem hâkim, hem zâlimin asabesi, hem de mazlumun asabesi önemsemez. İşte bu durum, işin üzerinde dikkatle durulmasını, meselenin teyit edilmesini, bu gibi cinayetlere en üst düzeyde caydırıcı bir müeyyidenin konulmasını gerektirmiştir.
Bu konuda delil, Rasûlullah'ın (s.a.) Yemen halkına göndermiş olduğu mektubunda yer alan şu sözleridir:
"Burunda, eğer tamamen kesilmişse diyet vardır; dişlerde diyet vardır, dudaklarda diyet vardır, husyelerde diyet vardır, erkeklik organında diyet vardır, omurgada diyet vardır, gözlerde diyet vardır. (...) Akılda diyet vardır.[211]
Eğer bu kuvvelerin işlevlerinin yarısını itlaf etmişse, o zaman yarım diyet gerekir. Buna göre bir ayakta yarım diyet vardır, bir elde yarım diyet

vardır. Onda birinin itlafı durumunda -ayak ve el parmaklarından birinin kesilmesi gibi- diyetin onda biri vardır. Her diş için diyetin yirmide biri vardır. Aslında dişlerin sayısı yirmi sekiz ya da yirmi altıdır. Her kırılan dişe mukabil, tüm diyetin bu sayıya bölünmesi kusurlu olacağından hesapta uzmanlık gerektirir. Şeriatta ise kolaylık esas olduğundan her diş karşılığında yirmide bir (beş deve) diyet konulmuştur. [212]

Yaraların Diyeti:

3. Bir organın işlevini tamamen ya da yarısını ortadan kaldırmayan, müsle sayılmayan, zaman içerisinde iyileşip, kapanan ve geçen yaralama olması. Bu tür tecavüzleri; can, ya da el ve ayak gibi bir organ itlâfıyla sonuçlanan bir cinayet gibi kabul etmek ve dolayısıyla tüm ya da yarım diyet gerekir şeklinde hükmetmek uygun değildir. Öbür taraftan tümden cezasız bırakılması ve karşılığında bir şey kılınmaması da uygun olmaz. [213]

Yaralar Ve Diyet Miktarları:

i. Mûzlha: Yaralamalarda diyet konusunda dikkate alınacak en hafif yaralama mûzıhadır. Çünkü daha aşağı derecede olması halinde onlara sıyrık, çizik vb. denilir. Mûzıha, et ile baş kemiği arasındaki zarın yırtılıp kemiğin meydana çıkmasıdır. Bunun diyeti yirmide birdir. Çünkü yirmide bir (beş deve eder), hesapta inceliğe dalmadan öğrenilebilecek en küçük paydır. Şer'î hükümlerde bu gibi konularda hüküm, miktarı hem muhasip hem de başkalarınca kolayca bilinebilecek belli hisseler üzerine kurulur.

ii. Munakkile:[214] On beş deve diyet gerekir. Çünkü bunda hem yarma, hem kırma, hem de yerinden oynatma vardır. Dolayısıyla üç mûzıha mesabesinde sayılır.

iii-iv. Câife[215] ve âmme[216]: Bunlar en tehlikeli yaralardır. Dolayısıyla bunlardan her biri için diyetin üçte birinin takdir edilmesi uygun olur. Üçte bir, yarının altında olan miktarları belirlemede kullanılır.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sununla şu eşittir (Bunu derken, serçe parmakla baş parmağa işaret etmiştir). [217]

"Ön diş ile azı dişi eşittir. [218]
Bunun sebebi şudur: Her organa has olan faydaları zabturapt altına almak zordur. Bu itibarla hüküm, onların işlevlerine değil de isim ve türlerine bağanmıştır. [219]

Heder Olan Öldürme Ve Yaralamalar:

Bazı öldürme ve yaralamalar vardır ki, hederdir. Bunun iki sebebi vardır:
i. Ya kişiye dokunacak bir zararın önlenmesi için işlenmiştir. Bu konunun delili şu hadistir:
Birisi şöyle bir soru sormuştur:
'Ta Rasûlallah! Bir adam gelse de malımı almak istese ne buyurursun?" Rasûlullah (s.a.) ona: "Malını ona verme!" buyurdu. Adam: "Benimle vuruşursa ne buyurursun?" dedi. Rasûlullah (s.a.): "Onunla vuruş!" buyurdu. Adam: "Ya beni öldürürse ne buyurursun?" dedi. Rasûlullah (s.a.) "O zaman sen şehit olursun. buyurdu. Adam: "Ya ben onu öldürürsem ne buyurursun?" dedi. Rasûlullah (s.a.): "O cehennemdedir." buyurdu.[220]
Adamın biri, diğer birinin elini ısırmış, adam da elini onun ağzından hızlıca çekince ön dişi sökülmüş. Rasûlullah (s.a.), bu olayda dişi heder kılmıştır. [221]
Kısaca, kişinin canına, organına, (ırzına) ya da malına saldırıda bulunan kimseye karşı koyması ve onun bu saldırısını bertaraf etmesi caizdir. Bunun için ne gerekiyorsa onu yapabilir. Eğer iş, öldürmeye kadar giderse, öldürene bir günah gerekmez. Saldırgan ruhlu kimseler çoğu kez, yeryüzünde zorbalığa kalkarlar. Eğer insanların onları ölümle bile olsa, bu tür saldırganlıklarından önleme hakları olmasaydı o zaman hayat yaşanılmaz hal alırdı.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şayet bir kimse senden izinsiz evini gözetlese ve sen ona bir taş fırlatıp da gözünü çıkarsan, sana hiçbir günah gerekmez. [222]
ii. Ya da herhangi bir kimsenin tecavüz ve ihmali olmaksızın meydana gelmiştir. Bunlar semavî âfetler gibi kabul edilir. Bu konuda delil şu hadistir:

"Hayvanın (yaralaması) hederdir. Maden hederdir. Kuyu hederdir. [223]
Çünkü hayvanlar meralarda otlaması için salıverilir. Bu esnada birisine vurur da zarar verirse, bu sahibinin işi sayılmaz. Aynı şekilde (belirli şartları taşıyan) kuyuya düşme ya da madenin çökmesi gibi sebeplerle doğacak mal ve can kayıpları da hederdir (diyet Ödemek gerekmez).
Daha sonra Rasûlullah (s.a.), insanların hata yoluyla mağdur olmamaları için ihtiyatlı davranmaları gerektiğini tembihlemiştir. Çünkü bu gibi işleri yapmada telef vardır. Bu cümleden olmak üzere bazı şeyleri yasaklamıştır. Bazı örnekler verelim:
Fiske şeklinde taş atma hakkında şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz bu ne av avlar, ne düşman bozar. Ancak bunlar dişi kırar ve gözü çıkarır. [224]
"Biriniz elinde ok olduğu halde bizim mescidimize veya pazar yerimize uğrarsa, müslümanlardan birine onlardan bir şey isabet etmemesi için [225]

avucuyla demirlerinden tutuversin!

"Biriniz kardeşine silâhla işaret edemez. Çünkü bilmez, olabilir ki, şeytan elinden çıkarır da, bu sebeple ateşten bir çukura düşer. [226]

"Kim bize karşı silâh taşırsa, o bizden değildir. [227]

Rasûlullah (s.a.) ayrıca kılıcın kınından sıyrılmış olarak alınıp verilmesini[228] ve (bıçağın kayıp elini kesmemesi için) iki parmak arasında kayış dilinmesini[229] yasaklamıştır. [230]

III- Mala Karşı İşlenen Tecavüz

İnsanların mallarına karşı işlenen tecavüzlere gelince, bunlar çeşitli şekillerde olur: Gasp, itlaf, hırsızlık, yağma... gibi.
Hırsızlık ve yağmayı bilirsiniz. Gasb ise, başkasının malına, şeriatın kabul etmeyeceği zayıf bir şüpheye istinaden yahut hâkimlerin işin içyüzüne vâkıf olamayacaklarını düşünerek el koymadır. Bu itibarla gasbın bir tür muamele sayılıp, hakkında had cezası konulmaması gerekmiştir. Bu yüzden bin dirhemi gasbedenin elinin kesilmesi gerekmezken, sadece üç dirhemi çalanın eli kesilmektedir.
Itlâf ise, kasten olur, kasta benzer şekilde olur ya da hata yoluyla olur. Ancak mallar, canlara nisbetle fazla önem taşımadığından hepsi de bir kabul edilmiş ve cana karşı işlenen cinayette olduğu gibi her biri için ayrı bir hüküm getirilmemiş, hepsi için tazmin cezası yeterli görülmüştür.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim haksız yere bir karış toprak alırsa, Allah onu kıyamet gününde yedi kat yerin dibinden itibaren onun boynuna dolar. [231]

Daha önce de defaatle görüldüğü üzere, medenî yaşama maslahatım ortadan kaldıran, başkalarına eza veren, tecavüz anlamı içeren her türlü fiil, Mele-i a'lâ'nın lanetini gerektirir ve o fiile verilecek azap, fiilin ya da mücaviri olan şeyin suretinde tasavvur olunur.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "El üzerine, aldığını iade gerekir.[232]
Gasp ve âriye bahsinde ilke işte budur; kişinin aldığı şeyi aynen iade etmesi gerekir. Aynen iadesinin imkânsız olması halinde ise mislini verir.

Rasûlullah (s.a.), kırılan bir tabak yerine başka bir tabak vermiş, kırık tabağı kendisinde alıkoymuştur. [233]

İtlaf konusunun dayanağı bu hadistir. Sünnetten anlaşılan odur ki, mütekavvim[234] mallarda avam havas herkesin benzeri olduğuna hükmedeceği bir şeyle tazminde bulunmak caizdir; tabak yerine tabak vermek gibi. Hz. Osman (r.a.), bütün sahabenin bilgisi dahilinde olmak üzere, kandırılmış kimseye[235] çocuklarının yerine onlar gibi fidye vermesine hükmetmiştir. [236]

Malını Bulan Kimsenin Durumu:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Bir kimse malını aynen bir başkasının yanında bulsa, o ona daha çok hak sahibidir; müşteri onu kendisine satana müracaat eder (ve parasını alır). [237]

Bu hükmü gerektiren sebep şudur:
Böyle bir durumda her iki tarafında zarar ve zulme uğraması söz konusudur. Kayıp malını bir kimsenin yanında bulduğu zaman, uygulanacak yol şayet, satıcı bulununcaya kadar bir şey yapılmaması şeklinde olsaydı, o zaman mal sahibinin büyük zararı söz konusu olurdu. Çünkü gâsıp ya da hırsız, ele geçirildiği zaman muhtemelen kendisinin onu başka bir şahıstan satın aldığım ileri sürerek kendisini müdafaa edecektir. Belki gâsıp ya da hırsız, hem kendisinin hem de onun muahaze edilmemesi amacıyla satışa başka birini vekil tayin etmiştir. Böyle bir hüküm, insanların haklarının zayi olması kapısını aralayacaktır. Belki satıcıyı bulduğunda malı elinde bulunduran müşteri hazır olmayacak ve onu muahaze edecek, yanında bir şey bulamayacak ve eli boş kalarak susmak zorunda kalacaktı.
Takip edilecek yolun derhal el konması şeklinde olması halinde müşterinin zararı söz konusu olacaktır. Çünkü muhtemelen o, söz konusu malı pazardan satın almıştır ve satıcının kim olduğunu ve nerede bulunduğunu bilmemektedir. Sonra elindeki malına hak sahibi çıkacak ve elinden alınacak, kendisi ise satıcıyı bulamayacak ve eli boş halde zararda kalacaktır. Belki adamın o aldığı şeye karşı âcil ihtiyacı bulunacak, hak sahibinin ona el koyması ve kendisini satıcıya havale etmesi ihtiyacını görememesi sonucunu doğuracaktır.
Görüldüğü üzere meselede her iki taraftan birinin zararı kaçınılmazdır. Bu durumda insanların anlayışına uygun açık olan durumu esas almak gerekecektir. O da şudur: Burada hak aynîdir; bizzat malın kendisine taalluk etmektedir. Ayın (mal), hakkın taalluk etmesi, beyyine bulunması ve işkâlin kalkması halinde hap-solunur. Davaların bu kıyas üzere dikkate alınması gerekir. [238]

Bağ Bahçenin Korunması:

Rasûlullah (s.a.), bağ bahçenin, sahipleri tarafından gündüz-Ieyin korunmasına, malların verdiği ziyanın sahipleri tarafından Ödenmesine hükmetmiştir.[239]
Bu hükmün sebebi şudur: Hayvanların bağ ve bahçeleri ifsad etmesi halinde, her iki tarafın da haksız olduğu bir yer, buna karşılık ileri sürebilecekleri bir mazeretleri olur. Şöyle ki:
Hayvan sahibi, onları otlaması için salıvermesi gerektiğini, aksi takdirde hayvanların açlıktan helak olacağını, hayvanların arkasına düşüp, onları koruması durumunda ise, diğer ihtiyaçlarını karşılamaktan âciz kalacağını dolayısıyla bunu yapamayacağını, üstelik hayvanın verdiği zararda

kendi iradesinin de bulunmadığını, ihmal gösterenin bağ bahçe sahibi olduğunu, çünkü kendi malını korumadığını, onu sahipsiz bıraktığını ileri sürerek kendisinin haklı olduğunu iddia eder.

Bağ bahçe sahibi de aksine kendisinin haklı olduğunu iddia ile, bağ bahçenin şehir dışında olduğunu, devamlı onun başını beklemenin, orada ikâmet etmenin kendisinin geçimini bozacağını, ihmalin mal sahibinde bulunduğunu, çünkü onun malları başıboş bıraktığını... ileri sürer.
Görüldüğü gibi her iki tarafın da hem haklı hem de haksız olduğu yer vardır. Bu durumda o bölgede mevcut bulunan örf ve âdete baş vurmak ve haksızlığı ona göre gidermek gerekir.
Âdet şudur: Her bağ bahçede gündüzleyin çalışan, ona bakan, ve koruyan adamlar bulunur. Geceleyin olduğunda orasını terke-derler ve köydeki ya da şehirdeki evlerine giderler. Mal sahipleri ise, hayvanlarını akşam oldu mu, toplar ve evlerine (ya da ağıllarına) götürürler. Gündüz olunca da otlaması için meralara salıverirler. Bu durumda kimin haksız olduğu, bu yaygın âdete uygun hareket edip etmemesiyle anlaşılır ve ona göre hakkında hüküm verilir.[240]

Meyve Bahçelerinden İzinsiz Yenebilir Mi?

Rasûlullah'a (s.a.) dalındaki meyvenin hükmü soruldu. Şöyle buyurdu:

"Kim, ihtiyaçtan dolayı eteğine bir şey alıp götürmeksizin orada yerse, kendisine bir şey gerekmez. [241]
insanlar arasında zulmün önlenmesi, ancak insanlara zarar veren, onlara tecavüzde bulunan kimselerin ellerinin tutulması yoluyla mümkün olur. Yoksa cimrilik, hasetlik... gibi duyguların peşine düşülmekle olmaz.
Açlıktan dolayı bir insanın, çok miktarda olmaksızın doyacak kadar yemesi; maruf miktarı aşmadıkça, oradan eteğine toplayıp başka yere götürmedikçe, meyveleri taşlamadıkça tecavüz sayılmaz. Çünkü örf, bu gibi şeylerde müsamahalı davramlmasını gerektirir. Böyle bir durumda davacı olan kimse, hak talebinden çok cimriliğinin peşine düşmüş olmakta ve bu haliyle başkalarına zarar vermektedir. Dolayısıyla onun iddiasına iltifat edilmez.

Ama meyvenin az olması, yahut çıkın edip oradan götürmesi, yahut taşlaması ve itlafta şöyle ya da böyle haddi aşması halinde tazîr ve tazmin gerekir. [242]

Malların Sütü Hakkındaki Hüküm:

Malların sütünün içilmesine gelince, bu konuda kıyâs iki yönlülük arzetmektedir. Rasûlullah (s.a.) bazen onu koruma altındaki eşyaya benzetmiş ve sağılmasını yasaklamıştır. Bazen ise dalındaki meyveye ve hırz altında olmayan eşyaya benzetmiş ve ihtiyaç miktarı kadar sağılıp içilmesini izin almak üzere mal sahibinin bulunmaması halinde- caiz kılmıştır.
Konu ile ilgili farklılık arzeden ve farklı illetler ortaya koyan hadislere baktığımızda şu sonuca varırız: Eğer örf ve âdete göre bir şey esirgenmez türden ise, insanların cimrilik etmesi, sıkıntıya sokulmaları söz konusu değilse, ihtiyaç da varsa, o şey caiz olmaktadır; aksi takdirde caiz olmamaktadır.

Hanımın kocasının, kölenin efendisinin malında tasarrufta bulunması hüküm itibariyle bu genel esasa vurulmalıdır. [243]

HADLER

Bazı Günahlar Hakkında Had Cezası Konulmuştur:

Öyle günahlar vardır ki, bunlar karşılığında Allah Teâlâ belirli bir ceza takdir buyurmuştur.
Şöyle ki: Aslında bütün günahlar/suçlar birçok mefsedet içerir. Çünkü her günah/suç yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak, müslümanların huzurunu bozmak manası içerir.
Onları işlemeye iten insanoğullanmn nefislerinden kaynaklanan dürtüler bulunur; bunlar sürekli onların işlenmesi doğrultusunda kişileri tahrik eder. Nefislerde onlara karşı bir saplantı olur ve kalplerinde yer ettikten sonra onlardan bir türlü kopamazlar.
Bunların genelde bir zararı bulunur ve mazlum kişi, çoğu kez onu kendisinden bir türlü uzaklaştıramaz.
Bunlar insanlar arasında vukuu çokça olan şeylerdir.
Bu özellikte olan günah/suçların, sadece uhrevî müeyyidelerle Önünün alınması yeterli değildir. Aksine onları işleyenlere yönelik şiddetli bir tepki gösterilmesi ve can yakıcı bir cezanın öngörülmesi gerekir ki, belirlenmiş bu ceza, bir müeyyide olarak hep göz Önünde bulunsun ve insanları işlemek istedikleri günahlardan alıkoysun, caydırıcı bir özellik arzetsin. [244]

Hakkında Had Cezası Konulan Günahlar/ Suçlar:

Bu özellikteki günah/suçları şu şekilde sıralayabiliriz:
1. Zina: Bu, şehvetin başa vurması ve kadınların güzelliğine karşı arzu duyulmasından kaynaklanır. Zina, cinsel bir arzu ve tatmini sağlarken, bunun yanında aile için büyük bir namus meselesi ve yıkım olur. İnsanların, aidiyet olmaksızın bir kadınla ilişkiye girmeleri, insanî cibilletin değiştirilmesi demektir. Zina, insanlar arasında vuruşmaların, savaşların sebebidir.
Zinada, genelde tarafların rızalarının bulunması gerekir ve ancak çok az kimsenin görebileceği gizli yerlerde yapılır. Eğer böyle bir suça, can yakıcı şiddetli bir ceza verilmeyecek olursa, o zaman caydırıcılık sağlanamaz.

2. Hırsızlık: İnsan bazen uygun bir kazanç yolu bulamaz ve hırsızlık yolunu tutabilir. Çalmak, hırsızların nefsânî haz aldığı bir fiildir. İnsanların görmeyecekleri bir şekilde yapılır.
Gasb ise, hırsızlık gibi haddi gerektirici bir suç sayılmaz. Çünkü gasb, şeriat tarafından kabul edilmeyen bir şüpheye ve kişinin kendi kuruntusunca haklılığına dayanır. Bu özelliğiyle gasb, insanlar arasında carî muamelelerden sayılır ve herkesin gözü önünde cereyan eder. Dolayısıyla o, haddi mucip bir suç sayılmamıştır.
3. Yol kesme: Mazlumun, böyle bir durumda kendisini ve malım koruması imkânı yoktur. Dağ başında olacağından, müslü-manlardan yardım isteme imkânı da olmaz. Dolayısıyla yol kesiciler için konulacak cezanın artırılması gerekir ki, caydırıcılık sağlanabilsin.
4. içki içme: İçkiye karşı nefislerde aşırı bir tutku olur, içilmesi halinde ise yeryüzünde fesat çıkar, akıl gider. Oysa ki, dünya ve âhirete yönelik bütün maslahatlar ancak akılla gerçekleşir.
5. Kazf: İffete iftira: İftiraya uğrayan kimse, arlanır ve son derece ızdırap duyar. İftira atanı öldürme ya da başka bir yolla bu tür davranıştan engelleyemez. Çünkü öldürecek olsa kendisini öldürürler; dövecek olsa, kendisini döverler. Dolayısıyla bu gibi durumların önünü almak için caydırıcı bir müeyyidenin konulmasına ihtiyaç vardır. [245]

Had Türleri:

Şer'an belirlenmiş had cezaları şunlardır:
i. Öldürmek. Bu en üst düzeyde caydırıcı bir müeyyide olmaktadır. Bunun üstünde daha bir ceza yoktur.
ii. Kesmek: Bununla bedene şiddetli bir acı verilir ve bunun sonucunda bir organ artık işlevini yapamaz hale gelir. Öyle ki kişi, artık Ömür boyu yalnız başına geçimini sürdüremez. Bu bir müsledir ve aynı zamanda eseri herkes tarafından görülecek ve hiçbir şekilde sona ermeyecek bir arlanmayı gerektirecek bir haldir.
Böyle bir müeyyideye ihtiyaç şundandır: Nefisler ancak iki yönden etkilenirler:
a) Hayvânîlikte iyice azgın halde bulunan nefisler -sığır ve deve gibi- ancak bedene acı vermekle yola gelirler.
b) Makam ve mevki tutkusuna sahip nefisler ise, arlanmayı gerektirici bir duruma düşmekten, bedenî acılardan daha çok kaçınırlar.
Bu durumda hadlerde her iki yönün de dikkate alınması gerekir.
iii. Dövmek ve arlanmayı gerektirici bir şey yapmak. Bu da sürgün, şahitliğini kabul etmeme ya da azarlama gibi bir şey olur. [246]

Önceki Şeriatlarda Cezalar:

Bizden önceki şeriatlarda, öldürme suçuna kısas, zinaya recm, hırsızlığa ise el kesme hükmü bulunuyordu. Bu üç ceza üzerinde, bütün semavî şeriatlar müştereklik arzediyor, peygamberlerin ve ümmetlerin büyük çoğunluğu bunlar üzerinde icmâ halinde bulunuyordu. Böyle bir hükmün terkedilmemesi ve ona dört elle sarılınması gerekir.
Ancak İslâm şeriatı, bu cezalarda bir takım tasarruflarda bulunmuş ve her biri için gerekli caydırıcı müeyyideyi iki derece üzere kılmıştır:
i. Son derece şiddetli olan müeyyideler. Bunların, en büyük suçlara karşı tutulması gerekir.
ii. Birinci derecenin daha altında olan müeyyideler. Bunların da, daha aşağı derecede olan günahlara karşı tutulması gerekir. [247]

İslâm Şeriatında Belirlenen Cezalar:

Buna göre öldürme fiiline karşılık olarak kısas ve diyet hükmü konulmuştur. Bu konuda asıl, "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas yazıldı. (...) Ancak kim kardeşi tarafından affedilirse kısas düşer. Bundan sonra iyiye uymak, öldürülenin İbn Abbâs (r.a.), Öncekilerin şeriatında sadece kısasın olduğunu, diyetin ise olmadığını söylemiştir.
Zina hakkında celd (sopa) cezası vardır. Yahudiler, güçlerim kaybedip de recim cezasını uygulamaya güçleri yetmez hale gelince, zina eden erkek ve kadının yüzlerini karalayıp, eşeğe ya da deveye ters yüz şeklinde bindirip sokak sokak dolaştırıp teşhir etmeyi icat etmişlerdi. Bu onların şeriatlarında bir tahrif oluyordu. Bizim için, bizden öncekilere ait olan semavî şeriat hükümleriyle kendilerinden icad ettikleri uygulamalar bir araya getirilmiştir ki, bu bizim için son derece müşfik davranıldığmı göstermektedir.
Hırsızlık suçunda, ceza ve çaldığının iki katı tazmin hükmü vardır.
İftira, içki içme gibi bazı zulüm türlerini de zina üzerine hamledip, onlar hakkında da aynı şekilde sopa cezası öngörülmüştür. Çünkü bunlar da, sözü edilen günahlar mesabesindedir. Bununla birlikte yol kesme suçu için ceza artırılmıştır. [248]

Cezaların Uygulanması Açısından İnsanlar İki Kısımdır:

Cezaların uygulanması açısından insanlar iki kısımdır ve her kısma ait Özel uygulama biçimi vardır:
i. Bağımsız olup, kendi iradeleriyle hareket etme yetkisine sahip olan, birilerinin eli altında bulunmayan kimseler. Bunların cezalandırılması, herkesin gözü Önünde olur, açıktan acı çekmeleri, büyük bir ar duymaları, horlanmaları ve hakir kılınmaları sağlanır.
ii. Başkalarının eli altında bulunan, onların yanında bir tür esir olan kimseler. Bunların, efendileri tarafından korunmaları istenir ve sözü edilen suçları işledikleri zaman kendilerine verilecek ceza, efendileri tarafından uygulanır. Çünkü efendileri, onların o suçlardan nasıl alıkonulacağını daha iyi bilirler. Şu hadisler bu manayı ifade etmektedir:
"Birinizin cariyesi zina eder de zinası sabit olursa, ona (lâyık olan) haddi vursun[249]

"Birinizin kölesi, eğer hırsızlık ederse, onu yarı fiyatına da olsa satın! [250]
Bu iki tabaka, herkesçe belli olan bir vasıfla ayırt edilmiştir. Birinci tabakayı hürler, ikincisini de köleler oluşturur.
Sonra bazı efendiler gaddar olur ve kölelerine karşı işkencede haddi aşar ve gerekçe olarak da onun zina etmiş, yahut hırsızlık yapmış olduğunu ileri sürer. Bu durumda yapılması vacip olan şey, köleler için konulacak cezaların hürler için konulandan az olmasına hükmetmek, öldürme ve kesmede onları muhayyer bırakmamak, diğerlerinde ise muhayyer bırakmak ve böylece belirsizliğe son vermektir. [251]

Had, Günaha Keffâreттir:

Had cezası, iki açıdan keffâret olur. Çünkü günahı işleyen kimse:
i. Ya Allah'ın emir ve hükmüne boyun eğmiş, yüzünü Allah'a teslim etmiş olur. Bu durumda keffâret (had) onun hakkında büyük bir tevbe olur. Bunun delili de Rasûlullah'ın (s.a.) Mâiz hakkında söylediği: "Gerçekten o öyle bir tevbe etti ki, bu tevbe ümmeti Muhammed arasında taksim edilse, onlara yeterdi. [252] ifadesidir.
ii. Ya da ona eza vermek ve cezaya zorlamak şeklinde olur. Bunun sırrı şudur: İşlenen o fiil, Allah'ın hikmetinde, onu işleyen kimsenin ya canında ya da malında cezasını bulmasını gerektirir. Bu durumda haddi ikâme eden, mücâzât konusunda Allah'ın halifesi olur. Düşün! [253]

Zina Suçunun Cezası:

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun! [254]

Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiştir: "Şüphesiz Allah Teâlâ, Muhammed'i hak ile İndİrmi Allah[255]

Muhsan Olan Zâninin Cezası Recimdir;

Muhsan olan zâninin cezası recim, muhsan olmayanın haddi ise sopadır (yüz değnek). Bu ayırımın gerekçesi şudur:
Nasıl ki teklif, on beş ya da benzeri bir yaşa ulaşmadan tamamlanmıyorsa, daha önceki yaşlarda aklın ve bedenin yeterince gelişmemesi ve tam adam olmaması sebebiyle yükümlülük bulunmuyorsa, aynı şekilde aklın tamlığına; tam, bağımsız ve kendi başına karar alabilme yetkisine sahip bir adam oluşa bağlı olan cezaların da derece bakımından farklılık arzetmesi gerekmektedir, Muhsan kâmildir, muhsan olmayan ise noksandır. Bu durumda muhsan olmayan kişi, kâmil hürlerle, köleler arasında bir yerde yer almıştır.
Muhsanlık şartı, sadece recim konusunda dikkate alınmıştır. Çünkü recim, Allah hakkı olmak üzere meşru kılınmış olan en ağır cezadır.
Kısas ise, kul hakkıdır ve onlar haklarını almaya muhtaçtırlar; bu itibarla ilave şartlarla onların hakları zayi edilmez.
Hırsızlık ve diğer suçların cezalarına gelince, onlar recim mesabesinde değildir.
Hem Allah Teâlâ'mn kendisine lütuf ve ın'amda bulunduğu, pek çok kula üstün kıldığı bir insanın günah fzinâ) işlemesi daha çirkin, daha âdî bir fiildir; çünkü ziyade bir küfrân-ı nimet anlamı taşır. Dolayısıyla böyle birinin cezasının artırılması yerinde olur. [256]

Bekarın Zina Cezası:

Bekarın zina etmesi halind cezası yüz değnektir. Yüz değnek, caydırıcılığı sağlamaya, yete&nce acı vermeye elverişli çok ve munzabıt bir miktardır.
Ayrıca sürgün cezası da verilir. Çünkü etkin bir ceza iki şekil üzere olmalıdır:
i. Bedene acı vermelidir,
ii. Utanmasına, rezil olmasına, alışkın olduğu şeyleri kaybetmesine sebep olmalıdır.
Birincisi bedenî, ikincisi ise psikolojik cezadır. Ceza dediğin, mutlaka bu iki özelliği de içinde toplamalıdır. [257]

Kölelerin, Cezası Hürlerinkinin Yarısıdır;

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı uygulanır.[258]
Kölelerin cezalarının, hürlerinkinin yarısı olmasının hikmeti şudur:
Kölelerin cezalandırılması işi, efendilerine havale edilmiştir. Eğer köleler için, son derece caydırıcı olan bir ceza meşru kılınacak olsaydı, bu, efendiler için kölelere tecavüz kapısını açar ve zina etmiş olduklarını ileri sürerek onları öldürebilirlerdi ve bu durumda onlara herhangi bir sorgulama yöneltilemezdi. Bunun için onların hadleri noksan kılınmış ve helaklerine götürmeyecek bir düzeyde tutulmuştur.
Muhsan olanla muhsan olmayan arasında zikrettiğimiz gerekçeler, aynısıyla burası için de geçerlidir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Benden öğrenin! Benden öğrenin! Allah o kadınlara çıkar bir yol kıldı. Bekârla bekâr zina ederse yüz dayakla bir sene sürgün; evli ile evliye yüz [259]

dayak ve recim vardır.
Hz. Ali (r.a.) de bu hadisle amel etmiştir.
Bu hadis, insanların kafasını karıştırmış ve onun, Rasûlul-lah'ın (s.a.) evliyi, sopa vurmadan sadece recmettiği uygulamasına ters düştüğünü zannetmişlerdir.
Bence ikisi arasında bir çelişki yoktur ve âyet âmmdır. Ancak devlet başkanının, vacip olması halinde sadece recimle yetinmesi sünnettir.
Bunun tam bir benzeri, yolculuk esnasında namazın kısaltılması hükmüdür. Nasıl ki yolcu tam kıldığı zaman namazı caiz olmakta, bununla birlikte sünnet olan o kişi hakkında namazı kısaltmaksa, burada da öyledir. Çünkü recim çok büyük bir cezadır; daha az olan cezaları kendi içinde muhtevi bulunmaktadır.
Yaptığımız bu izahla, Rasûlullah'ın (s.a.) bu sözü ve Hz. Ali'nin (r.a.) uygulamasıyla, bizzat Rasûlullah'ın (s.a.) uygulaması ve çoğu halifelerinin sadece recimle yetinme şeklindeki uygulamaları arasını bulmak mümkündür. Önce dayak vurulmasını emrettiği, sonra adamın kendisinin muhsan olduğunu söylemesi üzerine recmedilmesini emrettiğini bildiren Câbir hadisi de buna delâlet eder. Rasûlullah'ın (s.a.) hemen sopa vurulmasını emretmesi, bunun (âyetin genel ifadesinden hareketle) her zina eden için caiz olmasmdandır.

Bence sürgün cezası, affedilmesi mümkün olan cezadır. Bu izahla da ilgili haberler arasını telif etmek mümkündür. [260]

Zina İkrarında Bulunma Halinde Durum:

Mâiz b. Mâlik, gelip de zina ettiğini ve kendisini temizlemesini söylediği zaman Rasûlullah (s.a.) ona: "Belki Öpmüşsündür ya da sıkmışsındır yahut da bakmışsındır!" demiş, adam, "Hayır ya Rasûlallah!" deyince bu kez Rasûlullah (s.a.) açık bir ifade ile "onu şey edip etmediğini" sormuştur.

Adamın evet demesi üzerine de recmedilmesini emretmiştir.[261]
Had, ihtiyatlı davranılması gereken bir konudur. Zina sözcüğü, cinsel organ yoluyla ilişkinin dışında da kullanılmaktadır. Nitekim Rasûlullah'ın (s.a.), "Dilin zinası şudur, ayağın zinası şudur" gibi ifadelerinde öyle kullanılmıştır. Bu itibarla bu gibi konularda fiilin gerçekten tahakkuk edip etmediğinin iyice araştırılması ve anlaşılması, hükmün ona göre verilmesi gerekir.
Bil ki: Zina yaptığını itirafla gelip nefsini cezanın uygulanması için teslim eden kimse tevbekârdır. Tevbe eden ise, hiç günah işlememiş gibidir. Dolayısıyla aslında ona had vurulmaması gerekirdi. Ancak burada onun üzerine haddin uygulanmasını gerektiren başka gerekçeler vardır. Bunlar şunlardır:
i. Tevbenin izhârı ve ikrar, had cezasını düşürecek olsaydı, o zaman her zina edenin, -devlet başkanının kendisini yakalayıp cezalandıracağını anlaması halinde- hileye baş vurup kendisini tevbe etmiş gibi göstermesi ve böylece kendisinden haddi düşürmesi hiç de zor olmayacaktır. Bu ise, maslahata ters bir durumdur.
ii. Tevbenin tamam olabilmesi için, ancak ihlâs sahibi kimse- < lerin tahammül edebileceği çok ağır bir fiille kuvvet kazanması ve desteklenmesi gerekir. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.), Mâiz'in recim için kendisini teslim etmesi hakkında, "Gerçekten o öyle bir tevbe etti ki, bu tevbe ümmet-i Muhammed arasında taksim edilse, onlara yeterdi.[262] buyurmuştur.

Gâmidli kadın hakkında da şöyle buyurmuştur: "Bu kadın Öyle bir tevbe etmiştir ki, onu bir baççı yapsaydı mutlaka mağfiret olunurdu. [263]

Zinayı Örtmek:

Bununla birlikte zinayı örtmek müstehaptır. Bu manada olmak üzere Rasûlullah (s.a.), Hezzâ[264] şöyle demiştir: "Onu elbisen ile örtseydin, senin için daha hayırlı olurdu. [265] Keza, kişi ile Allah arasında kalan konuda tevbe etmesinin emrolunması ve haddi düşürmek için çeşitli çarelere baş vurulması müstehaptır. [266]

Cariyenin Zina Etmesi Hali:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Birinizin cariyesi zina eder de zinası sabit olursa, ona (lâyık olan) haddi vursun! Ama suçunu başına kakmasın! Sonra yine zina ederse ona lâyık olan haddi vursun! Fakat suçunu başına kakmasın! [267]
Bu hükmün sırrı şudur: İnsan, şer'an harîm-i ismetini korumakla memurdur ve yaratılışında bu Özellik kendisinde mevcuttur. Eğer had, sadece devlet başkanı tarafından uygulanacak olsaydı, pek çok durumda efendi haddi ikâme imkânı bulamaz ve harîm-i ismetini arlanmayı mucip durumlardan koruyamazdı. Belli bir miktar da konulmayacak olsaydı, o zaman da kimileri haddi aşar ve eli altındaki kölenin ölümüne ya da gereğinden fazla acı çekmesine sebep olabilirdi. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.), "Fakat suçunu başına kakmasın!" buyurmuştur.
Rasûhıllah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Önemli adamların sürçmelerini -hadler hariç- görmemez-likten gelin![268]
Hadis, mürüvvet sahibi kimselerin ufak tefek hatalarının görülmemesini istemektedir. Bir adam eğer dini bütün olarak biliniyorsa, işlediği hata, âdeti hilâfına bir sürçme şeklinde olmuş ve hemen pişman olmuşsa, böyle birinin affedilmesi uygun olur.
Hadisle izzet-i nefis ve siyaset sahibi, insanlar arasında önemli yeri olan kimseler de kastedilmiş olur. Böylesi insanların, büyük küçük denilmeden her vesileyle cezaya çarptırılması, insanlar arasında husûmet kapısının açılmasına, devlet başkanına muhalefete ve ona baş kaldırmaya sebep olur. Çünkü insanlar, çoğu kez bu tür muamelelere tahammül edemezler.

Hadlere gelince, onların tatbiki konusunda -her kim olursa olsun- ihmal ve gevşeklik gösterilmemesi gerekir. Ancak haddi düşürecek bir durumun bulunması hali müstesnadır. Eğer hadlerin uygulanmasında ihmal gösterilecek olursa, o zaman onların konulusunda gözetilen maslahata ters düşülmüş ve onlardan gözetilen faydalar ortadan kalkmış olur. [269]

Özürlülere Haddin Uygulanması:

Rasûlullah (s.a.), zina eden sakat biri[270] hakkında, 'Yüz çatallı bir hurma salkımı (dalı) alın ve ona bir defa vurun. [271] buyurmuştur.
Yaratılışındaki zayıflık sebebiyle kendisine had vurulması imkânsız olan kimse hakkında böyle bir uygulamaya gidilir ve bununla sûretâ da olsa şeriatın olabildiğince yürürlükte tutulabilmesi amaçlanır. Çünkü onun tamamen serbest bırakılması, hadlerin güçlü bir şekilde yerleştirilmesi ilkesine ters düşer. Allah Teâlâ'mn fıtratın bir parçası gibi kıldığı mutlaka riayeti gerekli şer'î hükümler için en uygun olanı, onların kendi özelliği ile etkûı-miş gibi kılınması ve onlara dört elle sarıînmasıdır. Hem bu uygulamada bir tür elem verme de vardır, bu şekilde de olsa haddin uygulanması imkânı vardır; bu itibarla terkedilmesi için bir zaruret yoktur. [272]

Livatanın Cezası:

Livata suçunun cezası hakkında ihtilâf etmişlerdir. Kimileri onun zina türünden bir fiil olduğunu söylemişlerdir. Kimileri ise, "Her kimi, Lût kavminin amelini işler halde bulursanız, hem faili (üsttekini) hem de mefûlü (alttakini) Öldürün.[273]hadisine istinaden livatada bulunanın öldürülmesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. [274]

Kazf (İftira) Haddi:

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır;
"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar. Ancak bundan tevbe edip ıslâh olanlar müstesnadır. Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir. [275]
Namuslu erkekler de icmâ ile namuslu kadınlar hükmündedir. Âyette sözü geçen "muhsan" ifadesinden maksat, hür, mükellef, müslüman ve haddi gerektiriri bir cinsel ilişkiye girmemiş iffetli kişi demektir,
Kazf (iftira) ile, zinaya şahitlik birbirine karışmaktadır. Bu durumda eğer biz iftira edeni had vurmak için yakalayacak olsak, "Ben zinaya şahitlik etmekteyim" diyecektir. Bu ise, kazf haddini ortadan kaldırır. Zina şahitliği yapan biri olması halinde de, aleyhine şahitlikte bulunulan kimsenin, onun hadde müstehak iftira eden biri olduğunu ileri sürerek kendisini kurtarmaya çalışması söz konusu olur. Bu iki haddin, ümmet yönetimine nazaran birbiriyle çelişir halde olması, bunların arasının açık bir şekilde ayrılmasını gerekli kılmıştır. Bu ise, haber verenlerin çok olmasıyla sağlanır. Eğer zina olayım haber verenler çok olursa, o zaman şehâdet zannı güçlenir; doğruluk ihtimali artar, iftira olma yönü ise zayıflar. Çünkü iftira iki sıfatı gerekli kılar:
i. Dini bütün olmamak,
ii. İftira edilene nisbetle hıyanette bulunmak.
Böylesi iki kötü sıfatın, müslümanlardan oluşan bir grubun hepsinde birden bulunması uzak bir ihtimaldir.
Zinanın sabit olması için iki şahidin âdil oluşlarıyla yetinil-memiştir; çünkü adalet şartı bütün haklarda aranır. Bu durumda çelişkinin herhangi bir etkisi gözükmez. Zina haddinde çokluk, normal şahitlik nisabının iki katı olarak (dört erkek) belirlenmiştir. [276]

Kazf Haddi Seksen Sopadır:

Kazf (iftira) haddinin seksen sopa olarak belirlenmesi şunun içindir: Bunun, bizzat zina fiiline verilen cezadan daha az olması gerekir. Çünkü bir kötülüğün yaygarasını yapmak, bizzat onu işlemek gibi değildir. Noksanlık açık bir miktarla belirlenmiştir ki o da yirmidir. Çünkü yirmi, yüzün beşte biridir. [277]

Hadlerde Psikolojik Müeyyide;

İftira (kazf) haddini tamamlayıcı bir unsur olarak şahitliğinin de kabul edilmemesi, daha önce de zikrettiğimiz üzere acı vermenin bedenî ve nefsânî (psikolojik) olmak üzere iki çeşit olmasındandır. Sâri' Teâlâ, her iki tür eza vermeyi de hadler bünyesinde toplamıştır.
Zina haddiyle birlikte sürgün cezasını koymuştur. Çünkü zina, gerek yöneticilerin siyaseti ve gerekse kadının yakınlarının gayreti nazarından ele alındığında, ancak beraberlik, birliktelik, uzun süre sohpette bulunma ve kaynaşma sonucu olabilecek bir fiildir. Bu durumda ona verilecek en uygun ceza, onu fitne mahallinden uzaklaştırmak olacaktır.
İftira (kazf) haddinde ise ek olarak şahitliğinin kabul edilmemesi vardır. Çünkü iftira, ihbardır, şahitlik de ihbardır. Bu durumda şahitliğinin kabul edilmemesiyle, işlediği günahın türünden arlanmayı gerektiriri bir ceza olarak cezalandırılmış olmaktadır. İftira edenin şahitliğinin kabul edilmemesi bir cezadır. Diğer günahkârlardan kabul edilmemesi ise adalet ve rıza şartlarının bulunmayışındandır. Hem daha önce de belirttiğimiz

gibi iftira edenin, kazf haddinden kendisini kurtarmak için "Ben zinaya şahitlikte bulunmaktayım" demek gibi bir yola başvurması hiç de zor olmaz. Bu durumda, bu kapının kapatılması, kendisi için delil olarak kullanacağı bu mazereti aleyhine çevirerek cezalandırma yoluyla olacaktır.
İçki haddiyle birlikte de ek olarak "tebkît" yani azarlama cezası konulmuştur.
"Ancak bundan tevbe edip ıslâh olanlar müstesnadır." âyetindeki istisnanın, şahitliklerinin kabul edilmemesine yönelik olup olmadığı hakkında ihtilâf etmişlerdir. Daha önce arzettikleri-miz ışığında bakarsak, zahire göre fışkın bitiminde, onun eserinin ve cezasının de bitmesi gerekir.
Halifeler, kölelere uygulanacak zina cezasında, yarıya indirme esasına riayet etmişlerdir. [278]

Hırsızlık Haddi:

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan (başkalarına) bir ibret olmak üzere ellerini kesin! Allah, izzet ve hikmet sahibidir.[279]
Rasûlullah (s.a.), Allah Teâlâ'nın indirmiş olduğu şeyleri açıklayıcı olarak gönderilmiştir. Nitekim bu, "İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için sana da bu Kur'ân'ı indirdik. [280] âyetinde ifade edilmektedir. [281]

Başkasının Malını Almanın Çeşitleri:

Başkasına ait olan malın alınması çeşitli şekillerde olur. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:
i. Hırsızlık,
ii.Yol kesicilik,
iii.Yankesicilik,
iv.Hiyânet,
v. Bulma,
vi. Gasb,
vii. Önemsenmeyerek terkedilen şeylerin alınması...
Bu durumda şerî hükümleri açıklamakla görevli olan Rasûlullah'ın (s.a.) hırsızlığın hakikatini, diğerlerinden ayrılacak şekilde beyan etmesi gerekmiştir.
Bunlar arasım ayırmanın yolu, bu isimlerin hırsızlıktan farklı olan hakikatlarına bakmaktır. İnsanların örfünde bunların ayrışması bu şekilde olur. Sonra hırsızlık munzabıt ve herkes tarafından bilinen özelliklerle zabturapt altına alınır. Böylece o, diğerlerinden ayrılır ve ondan kaçınma sağlanır.
Yol kesme, yağmalama, eşkiyalık (hırâbe), mazlumlara nis-betle, kuvvete dayanmayı, müslüman toplumun imdada yetişeme-yeceği bir zaman ve mekânın seçimini bildiren isimlerdir.
Yankesicilik, herkesin gözü önünde, kimseye çaktırmadan kapıp kaçmayı ifade eder.
Hiyânette, daha önceden mevcut bulunan bir ortaklık ya da gösterilen bir kolaylık ve tasarrufa dair verilen izin manası vardır.
Bulma (iltikât) ise, koruma altında olmayan malın alınmasıdır.
Gasb, mazluma nisbetle harp-darp bulunmayan, ancak cedele ve meselenin yetkililere götürülemeyeceği, dolayısıyla da işin içyüzünün ortaya çıkmayacağı zannına dayalı olarak galebe çalma anlamı ifade eder.
Önemsememe ve takva azlığı, örfen esirgenmeyen ve insanlar arasında dayanışma halinde kullanılan -su ve odun gibi şeylerhakkında olur. Bu itibarla Rasûlullah (s.a.), bu isimlerin hakikatlerini beyanla, onlardan kaçınma gereğini beyan eylemiştir. [282]

Hırsızlıkta Nisap:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Hırsızın eli, ancak dörtte bir dinar (ve yukarısı) hakkında kesilir.[283]
Bir kalkan değerinde olan şeyler sebebiyle kesileceği rivayet edilmiştir. Yine, değeri üç dirhem olan bir kalkan sebebiyle el kestiği rivayet edilmiştir. [284] Hz. Osman (r.a.), değeri bir dinar eşittir on iki dirhem hesabından- üç dirhem olan turunç sebebiyle el kesmiştir. [285]
Kısaca, bu üç değerlendirme de Rasûlullah (s.a.) zamanında aynı şey üzerine uygun düşmekteydi. Sonra arada farklılıklar olmuştur. Kalkanın dikkate alınması -munzabıt olmadığı için- elverişli değildir. Müslümanlar diğer iki hadis hakkında ihtilâf etmişlerdir.
Kimileri nisabın dörtte bir dinar olduğunu, kimileri de üç dirhem olduğunu söylemişlerdir. Malın, bu iki miktardan birine ulaşmasıdır, şeklinde bir görüş de ileri sürülmüştür. Bence en uygunu budur.
Bu, Rasûlullah'ın (s.a.) insanların az görüp, önemsiz saydıkları miktarı belirlemesi olmaktadır. Çünkü para yerine başka mallardan belirlenmesi yoluna gidilmesi zordur; zira eşyanın değerleri ülkeden ülkeye, zamandan zamana göre değişir. Aynı cins bir yere göre nefis sayılırken, başka bir yere göre hasis sayılabilir. Bir ulusa göre mubah ve değersiz sayılan bir mal, başka bir ulusa göre çok değerli olabilir. Bu durumda miktarın para ile belirlenmesi gerekmiştir. Hem malın cinsinin hem de değerinin dikkate alınması gerektiğini söyleyenler de olmuştur. Bunlara göre, değeri on dirhem bile olsa, odun çalanın eli kesilmez. [286]

Dalındaki Meyvenin Çalınması:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Dalındaki meyveden, dağdaki serbest otlayan hayvandan dolayı el kesme yoktur. Ağıllara konulması ve harmanda toplanması halinde ise, çalınan bir kalkan değerine ulaştığında el kesilir.[287] Asılı meyvenin hükmü sorulunca da şöyle buyurmuştur:

"Kim, ondan harmanda toplandıktan sonra çalarsa ve çaldığı da bir kalkan değerine ulaşırsa, ona el kesme cezası gerekir. [288]
Rasûlullah (s.a.), bu hadisleriyle el kesme hükmü için "hırz" yani malın koruma altında olması şartım getirmiştir. Çünkü koruma altında olmayan bir malın alınmasına hırsızlık değil, bulma denir. Dolayısıyla hırz altında olan bir şeyi almaktan kaçınmak gerekir.
Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ne hâin, ne yağmacı ne de yankesici üzerine el kesme vardır [289]
Bu hadisiyle Rasûlullah (s.a.), hırsızlık suçunun oluşması için malın gizlice alınmış olmasının şart olduğunu belirtmiş olmaktadır. Aksi takdirde fiil, hırsızlık değil; yağma, yankesicilik adını alır. Keza, önceden mevcut bulunan bir ortaklık ve hak sahibi olma hali de olmaması gerektiğini belirtmiştir. Aksi takdirde fiiilin adı, hıyanet ve hakkın alınması olur.

Eserlerde (âsâr), efendisinin malını çalan köle hakkında, "O senin malındır; malın malına gitmiş olur." demişlerdir.[290]

Hırsızın Elinin Kesilmesi İşlemi:

Bir hırsız hakkında olmak üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Elini kesin sonra kaynar yağa sokup dağlayın! [291]
Kaynar yağa sokularak dağlanmasını emretmesi, bozulmanın vücuda sirayet ederek helake sebep olmasını önlemek içindir. Çünkü kesilen yerin dağlanması, organın fesada uğramasını ve bunun vücuda sirayetini önler.

Rasûlullah (s.a.), kesilen elin hırsızın boynuna asılmasını emretmiştir. [292]
Bence bunu Rasûlullah (s.a.) teşhir ve âlemlere ibret olsun için yapmıştır. Bu, onun hırsız olduğunun bilinmesini temin edecek, elin zulmen kesilmiş olması ile had sebebiyle kesilmiş olması arasını ayıracaktır. [293]

Nisap Miktarından Daha Az Şey Çalınması:

Rasûlullah (s.a.), nisap miktarından daha az miktarda şey çalan hakkında, "Ona ceza gerekir ve çaldığının iki katını öder." buyurmuştur. [294]
İki katını ödemesini emretmesi, caydırıcılığı sağlamak içindir. Bu gibi hususlarda hem bedenî hem de malî bir cezanın olması gerekir. Bazı insanlar, malî cezadan daha çok çekinir. Bazı kimseler için de aksi varittir. Rasûlullah (s.a.), her iki müeyyideyi bir araya getirmiştir. Çaldığı kadar Ödemesi halinde sanki hiç çalmamış gibi olur ve bir ceza manası taşımaz. Bu yüzden iki katı ödemesi emrolunmuştur ki, kendisini çalmaya iten maksat boşa çıkarılmış, hüsrana uğratılmış olsun. [295]

Haddin Düşürülmeye Çalışılması:

Rasûlullah'a (s.a.) bir hırsız getirildi. Adam suçunu itiraf etti. Beraberinde hiçbir eşya bulunamamıştı. Rasûlullah (s.a.) ona:
"Sanmam ki çalmış olasın?" dedi. Adam aksine çaldığını iddia etti. Rasûlullah (s.a.), bu sözünü iki ya da üç defa tekrar etti. Bunun üzerine emretti ve eli kesildi ve getirildi. Rasûlullah (s.a.), ona, "Estağfirullah ve etûbu ileyh[296] de!" buyurdu. O da, "Estağ-fırullah ve etûbu ileyh" dedi. Rasûlullah (s.a.) da üç kere, "Allah'ım, tevbesini kabul et!" buyurdu. [297]
Bunun sebebi, günahını itiraf eden, pişmanlık duyan ve tevbe eden bir kimsenin, kendisinden haddi düşürücü çareler aramayı hak etmiş olmasıdır. [298]

Hırâbe: Eşkiyalık, Yol Kesme:

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Allah ve Rasûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya acımadan Öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için âhidrette de büyük azap vardır.

Ancak siz, kendilerini yenip ele geçirmeden önce tevbe edenler müstesna; biliniz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. [299]
Hırâbe (eşkiyalık), ancak tecavüze uğrayan topluluğa nisbetle, savaşma haline dayalı olarak gerçekleşir.
Bu haddin, hırsızlık suçuna verilen cezadan daha ağır oluşunun sebebi şudur: Pek çok insanın bir araya gelmesi halinde, içlerinde mutlaka saldırgan ruhlu kimseler bulunur. Bunlar aşırı cüretkârdırlar, vurup kırmaya düşkün olurlar, birliktelikleri bir güç oluşturur ve bunun sonucunda da öldürmeye, yağmalamaya aldırış etmezler. Elbette bu, hırsızlığa nisbetle daha büyük mefsedetler içerir. Çünkü mal sahipleri, mallarını hırsızların

şerrinden koruyabilirler; fakat yolcular yol kesicilerden kendilerini koruyamazlar. Devlet yetkililerinin ve müslünıan toplumunun o zaman ve mekanda onların imdadına yetişmelerine de imkân bulunmaz.
Hem yol kesicilerde, fiile iten saik daha şiddetli ve güçlüdür. Çünkü bir kimsenin yol kesici olabilmesi için çok yürekli ve cüretkâr olması gerekir; herkes bu işi yapamaz. Sonra bu işin yapıldığı yerde bir toplanma ve anlaşma söz konusu olur. Hırsızlarda ise böyle bir durum olmaz. Bu itibarla yol kesme suçunun cezasının daha ağır olması gerekmiştir.

Çoğunluk âlimler cezanın tertip üzere olduğu[300] görüşündedirler ki bu şu hadise de uygun düşmektedir:
"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Rasûlullah olduğuma şehâdet eden müslüman bir kimsenin kanı ancak şu üç şeyden biri ile helâl olur: Cana karşı can, zina eden evli, dinini terke-dip, cemâatten ayrılan! [301]
Bazıları da cezanın seçiminde muhayyerlik vardır, demişlerdir ki âyette geçen "ev=yahut" kelimesine uygun olanı da budur. Bence "cemâatten ayrılan" ifadesi, muhtemelen her iki illeti de toplamaktadır. Murad, her bir illetin hükmü ifade etmesidir. Nitekim Rasûlullah (s.a.) iki illet arasını toplamış ve şöyle buyurmuştur: "iki adam tuvalete çıkıp, avretleri açık olarak birbirleriyle konuşmazlar. [302] Avret yerini açmak, lanete sebeptir. Bu hal üzere konuşmak da aynı şekilde lanete sebeptir. Görüldüğü üzere iki illet bir araya getirilmiştir. Burada da öyle olur. [303]

İçki Ve Cezası:

İçki, hem fert hem de toplum için bir mefsedettir:
Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır
"Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.
Şeytan içkide ve kumarda, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?[304]
Allah Teâlâ, içkide (hamr) iki mefsedet olduğunu beyan buyurmuştur:
i. İnsanlara (topluma) yönelik mefsedet. Çünkü içkiyi içen kimse insanlara sataşır ve onlara tecavüzde bulunur.
ii. Nefis tezkiye ve terbiyesine yönelik mefsedet. İçkiyi içen hayvânîlik haleti içerisine dalar; ihsan mertebesine ulaşmasını sağlayacak olan aklı kaybolur. [305]

İçkinin Tanımı:

İçkinin azı, çoğuna götürdüğü için, ümmet siyaseti, hükmün, içkinin sarhoş edici özelliği üzerine bina edilmesini gerektirmiş, bizzat sarhoşluk halinin bulunması şart olarak aranmamıştır.
Sonra Rasûlullah (s.a.), âyette geçen "hamr=şarap, içki"den maksadın ne olduğunu beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur:
"Her sarhoşluk veren şey içkidir ve her sarhoşluk veren şey haramdır. [306]
"Hamr (=içki), bu iki ağaçtandır; hurma ve üzüm. [307]
Bu iki ağacın özellikle zikredilmesi, bir tahsis manası ifade etmeyip vakıayı tesbit kabilindendir.
Mizr[308] ve bit[309] adı verilen içkilerin hükmü soruldu. Rasûlullah (s.a.), "Her sarhoşluk verici şey haramdır." buyurdu. [310]
Yine o şöyle buyurmuştur:
"Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır. [311]
Bu hadisler müstefîzdir (meşhur). Bence üzümden yapılan içkiyle bir başka nesneden yapılan içki arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü haramlık hükmü, bizzat Kur'ân'm belirttiği mefsedetler sebebiyle inmiştir. Bu mefsedetler ise, hem üzümden yapılmış içkilerde, hem de diğer nesnelerden elde edilen içkilerde aynı düzeyde mevcut bulunmaktadır.[312]

İçkinin Uhrevî Cezası:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Bir kimse şarabı dünyada içer de ona devam ederek tevbe etmeden ölürse; âfiirette onu içemez. [313]
Bunun sebebi şudur: Hayvanı halet içine dalan, ihsan mertebesine sırt çeviren bir kimsenin, cennet nimetlerinden yararlanma hakkı yoktur. İçkiyi içmesi, ona müdavim olması ve tevbe etmemesi, hayvânîlik içine dalmanın mazinnesi kılınmış ve hüküm bu ma-zinne üzerine bina edilmiştir. Cennet lezzetlerinden özellikle içkinin (hamr=şarap) zikredilmesi, iki lezzet arasındaki farkın ilk anda ortaya çıkmasını sağlamak içindir.
Hem nefis, hayvanı lezzeti bir fiil zımnında elde ettiği zaman, o fiil, nefis nazarında o lezzetin sureti/kalıbı olarak temessül eder ve onu hatırlayınca onu da hatırlar. Bu durumda o, ihsan mertebesine ait bir lezzetin, onun suretinde temessül etmesine lâyık değildir.
Öbür taraftan amellere verilen karşılık, aralarındaki münasebet esası üzerine kuruludur. Bir şeye yeltenerek belli bir lezzete ulaşma suretiyle isyan eden bir kimsenin cezası, istediği ve beklenti halinde olduğu bir anda o lezzetten mahrum bırakılması şeklinde olur.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Sarhoşluk verici şey içene Tıynetu'l-habâl sunacağına dair Allah'ın ahdi vardır." Tıynetu'I-habâl'in ne olduğu sorulduğu zaman da:

"Cehennemliklerin usâresidir." buyurmuştur. [314]
Bunun sırrı şudur: İrin ve kan, biz insanlarca sıvı maddeler arasında en iğrenç, çirkin ve tiksinti verici şeylerdir. İçki sıvı bir maddedir. Bu durumda onun cezasının cehennem ehlinin usaresi suretinde temessül etmesi uygun olacaktır. Bu aynen münker ve nekirin gök gözlü olarak takdim edilişi gibidir. Çünkü Araplar gök gözlülerden hoşlanmazlar. Daha önce de zikrettiğimiz gibi bazı haricî vakıalar, onlara uygun suretler halinde rüyada temessül eder. Burada da ceza öyle olmuştur. [315]

İçki İçenin Namazı Kabul Olunmaz:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim içki içerse, Allah Teâlâ onun kırk sabah (gün), namazını kabul etmez; eğer tevbe ederse, Allah da onun tevbesini kabul eder.[316]
Namazının kabul edilmemesinin hikmeti şudur: Nefiste, ma-siyete yeltenmek suretiyle hayvanı gücün ileri çıkması ve melekî güç üzerine galebe çalması, Allah'a karşı girişilen bir cüretkârlıktır; nefsin, ihsan mertebesine ters düşen bir halet içerisine gömülmesidir. Bu, namazın, nefis üzerinde gereği gibi fayda vermesini engeller, nefsin ihsan mertebesine ait halet içine girmesine imkân vermez. [317]

İçki İçenin Maddî Cezası:

Rasûlullah (s.a.) zamanında bir içki içen oldu mu kendisine getirilir ve o da dövülmesini emrederdi. Kimi papuçuyla, kimi ridasıyla kimi de eliyle kırka ulaşacak şekilde vururlardı. Sonra "tebkît" edilmesini yani azarlanmasını emretmiştir, [318] Bunun üzerine insanlar içki içene: "Allah'tan korkmadın mı?", "Allah'tan sakınmadın mı?", "Rasûlullah'tan (s.a.) utanmadın mı?" gibi sözlerle onu te'dip yoluna gitmişlerdir. Rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (s.a.) yerden bir avuç toprak almış ve onun yüzüne saçmıştır. [319]
İçki haddinin, diğer hadlere nisbetle az olmasının sebebi şudur: Diğer suçlarda mefsedet bilfiil vuku bulmuştur; meselâ mal çalınmıştır, yol kesilmiştir, zina işlenmiştir, iftira yapılmıştır. Bunda ise, sadece fesada mazinne olan şey işlenmiş, bizzat fesadın kendisi işlenmemiştir. Bu yüzden ceza yüz sopadan az olmuştur. Rasûlullah (s.a.) zamanında kırk sopa vuruluyordu; çünkü içki içme, iftiraya mazinnedir. Mazinnenin hükmü de, bizzat fiil için belirlenmiş hükümden meselâ yansı kadar daha az olmalıdır.
Sonra fesat artmış ve içki içmenin önü alınmaz olmuştu. Bu durumu gören sahabe, ceza miktarını kırktan seksene çıkarmıştır. Seksen sayısının esas alınması, ya Allah'ın kitabında yer alan hadlerin en azı oluşundandır; hakkında nass bulunmayan bir suçun cezasının, en az hadden daha fazla olmaması gerektiğini düşünmüş olmalıdırlar. Yahut da "İçki içen genelde sarhoş olur, sarhoş olunca da hezeyanda bulunur ve iffete iftira eder. İftira cezası da seksen sopadır" şeklinde bir istidlale dayanmışlardır. Gerçi zina ve öldürme gibi fiiller de işleyebilirse de galip olanı hezeyanda bulunmasıdır. Hükümde itibar galip ve kesin olanadır. Tebkît yani azarlamanın hikmetini ise daha önce açıklamıştık. [320]

Hadlerde Şefaatçilik:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allah sizden Öncekileri ancak şunun için helak etmiştir ki, onlar aralarından şerefli biri hırsızlık ederse onu bırakırlar; zayıf olan çalarsa üzerine haddi tatbik ederlerdi. Hiç şüphe yok ki ben -Allah'a yemin ederim ki- Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık etse mutlaka elini keserdim.[321]
"Her kim ki, Allah'ın hadlerinden birinin uygulanmaması için şefaatçilik ederse, o Allah'ın emrine muhalefet etmiştir. [322]
Rasûlullah (s.a.), soylu ve şerefli kimselerin mevkilerinin ko-runageldiğini, onlara karşı müsamaha gösterildiğini, onların müdafaa edildiğini, bir sıkıntıya düşmeleri halinde hemen tavassut-çuların harekete geçtiğini... bunun ta eskiden beri bütün insanlar arasında geçerli bir gelenek olduğunu bildiği için konu üzerinde özel olarak durmuş ve işin önemine dikkat çekmiştir. Çünkü hadlerin uygulanması gibi bir konuda şefaatçilik, müsamahacılık, hadlerin meşru kılımşındaki amacı ortadan kaldırır. [323]

Had Cezası Uygulanan Kimselere Lanet Edilmemesi:

Rasûlullah (s.a.), had cezası uygulanan kimselere lanet ve hakaret edilmesini yasaklamıştır. Çünkü bu, insanların haddi ikâmeden kaçınmalarına sebep olur. Hem had, keffâretir. Bir şey, keffâret yoluyla telafi edildiği zaman sanki hiç olmamış gibi olur. Rasûlullah'm (s.a.), "Canımı elinde bulundurana yemin ederim ki, şüphesiz o, cennet ırmaklarına dalar bir haldedir."hadisi bu manayı ifade etmektedir. [324]

İrtidat: Dinden Dönme:

Yukarıda anlatılan hadlere caydırıcı iki müeyyide daha eklenmektedir. Bunlar:
i. Dine saygının korunması amacına yönelik olan irtidat cezası ile,
ii. Devlet başkanına başkaldırma cezasıdır.

Birinci cezanın dayanağı Rasûlullah'm (s.a.), "Kim dinini değiştirirse, onu Öldürün![325] hadisidir.
İslâm dininden çıkan kimseye karşı güçlü bir cezanın bulunması gerekir; aksi takdirde dine saygısızlık kapısı açılmış olur. Allah'ın hoşnutluk ve rızası, semavî dinin, insanlığın ayrılmaz fıtrî bir parçası haline getirilmesinde tecellî etmektedir.
Riddet yani dinden çıkma, yaratıcıyı ya da peygamberi inkâra delâlet eden, yahut peygamberi yalanlayan bir söz ile, ya da din ile açık bir istihza manası taşıyan bir fiille sabit olur. Keza dinin zarurî esaslarından birinin inkârı da riddet sayılır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Eğer (...) dininize ta'nda bulunurlarsa, küfrün önderlerine karşı sauaşın! [326]
Yahudi bir kadın, Rasûlullah'a (s.a.) küfreder, ona hakarette bulunurdu. Adamın biri onu boğarak öldürdü. Rasûlullah (s.a.), kadının kanını heder kıldı. [327]

Çünkü bir zimmî, müslümanların dinine hakaret etmekle, onlara küfürle ve açıkça eza vermekle zimmîliğini kaybeder. [328]

Müşrikler Arasında İkâmet Yasağı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ben, müşrikler arasında ikâmet eden her müslümandan uzağım. Onların ateşleri karşılıklı olarak gözükmez.[329]
Bunun sebebi şudur: Müslümanların onlarla birlikte oturması ve onların kalabalık gözükmesine katkıda bulunması, onlar için yapılacak iki yardımdan biridir. Sonra Rasûlullah (s.a.), kâfir beldesiyle olan uzaklığı, onların ikamet ettikleri mevkiin ya da mahallenin en yüksek yerinde bir ateş yakılması halinde diğerlerine gözükmeyecek kadar uzaklıkta olması şeklinde beyan etmiştir. [330]

Hilâfete İsyan Suçu:

Devlet başkanına karşı baş kaldırma suçunun dayanağı ise şu âyettir:

"Şayet biri öttekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. [331]
Rasûlullah (s.a.) da şöyle buyurmuştur:

"iki halifeye bey'at edilmesi halinde, onlardan sonuncusunu öldürün! [332]
Devletin babına geçmek, insanların yaratılış özelliği olarak arzulayacakları bir şeydir. Herhangi bir bölgede insan toplulukları arasında, bu sevda sebebiyle savaşa kalkışacak, etrafına insanlar toplayacak cüretli kimselerden hali olanı bulunmaz. Eğer bu kimseler kendi başlarına bırakılsa ve Öldürülmeyecek olsalar, halifeyi öldürürler. Sonra başka biri çıkar ve o da onu öldürür. Bu, böyle devam eder gider. Böyle bir durum, müslüman toplumu için son derece zararlıdır. Bu kapının kapatılabilmesi, ancak bir kimsenin meşru bir şekilde halife olması halinde, bir başkasının ortaya çıkıp da ona baş kaldırması durumunda, onun öldürülmesinin helâl kılınması ve müslümanlann ona karşı koymada mevcut halifeye yardım etmelerinin vacip kılınması yoluyla mümkün olur.
Sonra bir zulmü kendisinden ve kabilesinden uzaklaştırmak için, yahut halifede mevcut bir noksanlığı izale etmek için ortayı çıktığını iddia eden ve bunu, müslümanlann çoğunluğu tarafından kabul görmeyen kendince şer'î bir delille isbata çalışan, hakkında inkân mümkün olmayan bir burhanı bulunmayan kimsenin isyanı ile, riyaset sevdasıyla ortaya çıkan ve şeriatı değil de kılıcı hâkim kılma arzusunda olanlann başkaldmşını aynı kefeye koymamak gerekir. Bu iki kıyamı aynı mütalaa etmek doğru olmaz. Bunun içindir ki, evlâ olanı devlet başkamnın onlara zeki, akıllı, nasihat etmesini bilen, onlann şüphelerini giderecek bilgi seviyesine sahip ya da onlara dokunan zulmü kaldırıcı birini göndermesi ve bu yolla bir çözüme ulaşmaya çalışmasıdır. Nitekim mü'minlerin emiri Hz. Ali (r.a.) Harûriyye'ye (Hâricilere), Abdullah b. Abbâs'ı (r.a.) bu amaç için göndermiştir.
İsyancılar eğer çoğunluk müslümanlann safına geçerlerse ne âlâ! Aksi takdirde onlarla savaşılır; kaçanlan ve esirleri öldürülmez, yaralılannın işi bitirilmez. Çünkü onlarla savaşmaktan maksat, sadece onlann serlerinin defedilmesi ve birliklerinin dağıtıl-masıdır. Bu da gerçekleşmiştir.

İkincisi ise, muhariplerdendir. Hükmü, diğer muhariplerin (hırâbe) hükmü ile aynıdır. [333]

KAZA (YARGI)

Kazâ İçtimaî Bir Zarurettir:

İnsanlar arasında çokça vuku bulan, mefsedeti giderek artabilecek olan en önemli problemlerden biri, niza ve münakaşalardır. Bunlar, düşmanlığa, karşılıklı kin duygularına, araların açılmasına sebep olur; hakkı hor görmeye ve delile boyun eğmemeye iter.
Bu durum, ülkenin her bir yanına, insanların aralarındaki ni-zalan hak ve adalet ölçülerine göre çözüme bağlayacak kimselerin gönderilmesini gerektirir. Bu görevliler, anlaşmazlıklar hakkında hüküm verirler ve sonuçlarını tarafların rızasına bakmaksızın uygularlar.
Rasûîullah (s.a.), bu gerekçeden dolayı yerleşim merkezlerine kadılar göndermeye son derece önem vermiştir. Ondan sonra gelen müslümanlar da aynı özeni gösteregelmişlerdir. [334]

Kaza, Ağır Bir Sorumluluktur:

İnsanlar arasında kaza görevinde bulunmak, zulüm ve haksızlık için bir mazinnedir. Yani bu görevi yürüten kimse, her an zulme düşebilir, haktan

sapabilir. Bu itibarla insanların kaza görevi yaparlarken zulme düşmemelerini sağlamak için uyarılmalarına ve kaza ile ilgili hükümlere mesnet olacak küllî esasların belirlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. [335]

Kaza İle İlgili Hadisler:

Rasûîullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim insanlar arasında kadı tayin olunursa, bıçaksız boğazlanmış olur.[336]

Bu hadis, kaza görevinin çok ağır bir sorumluluk yüklediğini, kadılığa istekliliğin -Allah'ın koruması hali hariç- helake ma-zinne olduğunu bildirmektedir.

"Kim kadılığı arzu eder ve onu isterse, yalnız başına bırakılır, Kim de zoraki kabul ederse, Allah Teâlâ, ona kendisini doğrultacak bir melek indirir. [337]

Bunun hikmeti şudur: Kadılıkta gözü olan kimsenin, bu isteği genelde nefsânî bir dürtüden kaynaklanır; mal ve mevki elde etme, ya da düşmanlarından intikam alma... gibi bir garazı bulunur. Bu durumda, bereketlerin inmesine sebep olan niyette samimiyet şartı gerçekleşmez. [338]

Kadılar Üç Türlüdür:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kadılar üç türlüdür; Biri cennette, ikisi cehennemdedir. Cennette olanı, hakkı bilen ve onunla hükmedendir. Hakkı bilen ve buna rağmen hükümde zulmeden cehennemdedir. İnsanlar arasında bilgisizce hükmeden kişi cehennemdedir. [339]

Bu hadis kadılığa getirilecek kimsenin mutlaka âdil, zulümden ve taraf tutmaktan uzak biri olması, insanlarca bu şekilde tanınması; hak ve hakikati ortayı çıkarmanın yolunu özellikle de kaza ile ilgili meselelerin hükümlerini bilir olması gereğini ortaya koymaktadır. Bunun hikmeti gayet açıktır. Çünkü elde edilmesi amaçlanan maksatlar ancak bu şekilde gerçekleşir; aksi takdirde gerekleşmez. [340]

Öfke Halinde İken Hüküm Verilmez:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Hiçbir hâkim I hakem, iki kişi arasında öfkeli iken hüküm vermesin! [341]

Bu hükmü gerektiren sebep şudur: Kalbi öfke ile meşgul olan hâkim/hakem; deliller ve karineler üzerinde ve hakkın ortaya çıkarılması hususunda sağlıklı bir şekilde düşünme ve değerlendirme yapamaz. Onun için bu halde hükümde bulunması yasaklanmıştır. [342]

Ehil Kadının Sevabı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Hâkim hükmeder, hükmünde bütün gayretini ortaya koyar ve sonuçta isabet ederse, kendisi için iki ecir vardır. Hükmeder, hükmünde bütün gayretini ortaya koyar; fakat sonuçta hata ederse, onun için bir ecir vardır.[343]

Hadis metninde geçen "ictihâd" kelimesinden maksat, kadının delile tabilik konusunda bütün gücünü ortaya koyması demektir. Yükümlülük, güç ve kudret oranındadır. Delilleri değerlendirme ve sonuca ulaşmada insanın bütün gücünü sarfetmesi elinde olan bir şeydir; ancak sonuçta kesin olarak isabet etmiş olması insanın elinde olmayan bir şeydir. Bu itibarla birincisinden sorumlu, ikincisinden ise sorumlu değildir. [344]

Hüküm, Her İki Tarafın Da Dinlenmesinden Sonra Verilir:

Rasûlullah (s.a.), Hz. Ali'ye (r.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sana iki kişi davacı olarak geldiği zaman, diğerini de tam olarak dinlemeden birinci lehinde hüküm verme; çünkü bu, hükmün iyice ortaya çıkması için senin yapman gereken bir şeydir. [345]

Zira iki taraftan birini diğerine tercih, ancak onları dinleyip delillerini değerlendirdikten sonra ortaya çıkar. [346]

Kaza İki Aşamadan Oluşur:

Bil ki: Kaza (yargı) iki aşamadan oluşur:

i. Anlaşmazlık konusu olan şeyin içyüzünün bilinmesi.

ii. Bu hale uygun âdil hükmün verilmesi.

Kadı, bazen bunlardan her ikisine de, bazen de sadece birine ihtiyaç duyar. Meselâ taraflardan her birinin bir mal hakkında "O benimdir, elimde iken doğmuştur", yahut "Şu taşı falanca dağdan getirdim" diye iddia etmesi halinde, işin içyüzü bilindiğinde işkâl ortadan kalkar.

Hz. Ali, Zeyd ve Ca'fer (r.anhum) arasında meydana gelen Hz. Hamza'nın (r.a.) kızının hıdânesi[347] hakkındaki meselede, meselâ olayın mahiyeti belli idi. İstenen sadece hükümdü.
Ama birisi diğerinin gasbda bulunduğunu iddia eder, mal da evsaf değiştirir, diğeri de onun bu iddiasını inkâr ederse, durum farklılık arzeder. Burada önce işin hakikatinin Öğrenilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Öncelikle bir gasb söz konusu mudur? İkinci olarak da hüküm ne olacaktır? Gasbedılen malın aynının iadesine mi hükmedilecek, yoksa kıymetinin ödenmesi mi istenecektir?

Rasûlullah (s.a.), her iki aşamayla ilgili küllî esasları belirlemek suretiyle konuyu zabturapt altına almıştır. [348]

Isbat Delilleri:

Birinci aşama için en uygun ispat vasıtaları şahitlik ve yemindir. Çünkü işin içyüzünü öğrenmek, ancak olaya tanık olan kimselerin haber vermeleriyle, yahut mesele sahibinin, yalan söylemediği zannını verecek şekilde yeminle pekiştirilmiş kendi ifadesiyle mümkün olabilir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"İnsanlara davaları sebebiyle istedikleri verilse, bir takım insanlar bazı adamların kanlarını ve mallarını iddia ederdi. Ancak öyle değildir; davacı Üzerine beyyine, davalı üzerine de yemin gerekir[349]
Davacı (müddet), zahirî durumun aksini idda eden, ziyadelik isbatında bulunan taraftır. Davalı (müde'â aleyh) ise, aslî ıstıshâb üzere olan, zahirî durumun kendisini desteklediği taraftır.
Kadı, sonra davacı olan tarafından beyyine getirmesini, zahirî hale tutunan kimseden de -diğer tarafın beyyine ikâme edememesi halinde- hükmün aleyhine dönüşmesini Önleyecek yemin etmesini ister.
Rasûlullah (s.a.), "İnsanlara davaları sebebiyle istedikleri verilse, birtakım insanlar bazı adamların kanlarını ve mallarını iddia ederdi." ifadesiyle, bu esasın meşru kılınış gerekçesine işarette bulunmuştur. Yani insanlar arasında zulmün bertaraf edilebilmesi için, davacının behemehal iddiasını ispat eden hüccet (beyyine) getirmesi gerekir. [350]

Şahitler:

Sonra kadı, şahide bakar ve onun şahitliği kabul edilebilecek bir kimse olup olmadığını inceler. Çünkü Allah Teâlâ, şahitlik yapacak kimseler hakkında, "Rıza göstereceğiniz şahitlerden olmak şartıyla.[351]buyurarak şahitlerin vasfına işaret buyurmuştur.
Şahidin bu vasıfta olabilmesi, kendisinde şu niteliklerin bulunmasına bağlıdır: Akıl, ergenlik, zabt, konuşma (dilsiz olmama), müslüman olma, adalet, mürüvvet (kişilik sahibi olma), töhmete mahal olmama.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Hâin erkek va kadının, zina eden erkek ve kadının, kardeşine karşı kini bulunanın şahitliği caiz değildir. Ev halkından sayılabilecek kimselerin[352]lehte olan şahitliği reddedilir. [353]
Allah Teâlâ, kazf haddine uğramış kimseler hakkında şöyle buyurmaktadır:
"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar. Ancak bundan tevbe edip ıslâh olanlar müstesnadır. Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir. [354]
Diğer büyük günahlar da, kazf ve zina hükmündedir. Çünkü haber, haddi zatında doğru da yalan da olabilir. Bu iki ihtimalden birinin diğerine ağır basması ancak bir karine ile olur. Bu karine de, ya haberi verenin kendisinde, ya kendisinden haber verilende ya da bunların dışında bulunur. Bunlar içerisinde teşrîî hükmün üzerine bina edilmesine elverişli, -zikrettiğimiz zahirin ve ıstısâb-ı halin delâletinden başka- haber verenin sıfatlan dışında mazbut bir şey yoktur. Bazen bu itibara alınmış ve beyyine davacı, yemin de davalı için konulmuş, bazen de şahitlerin sayısı dikkate alınmış ve böylece hüküm, durumlara ve hakların türüne göre dağıtılmıştır.
Buna göre zina, ancak dört erkek şahitle sabit olabilmektedir. Bu konunun delili şu âyettir:
"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin.[355]
Daha önce bunun meşru kılınışının sebebi zikredilmişti.
Kısasta ve hadlerde ancak iki erkeğin şahitliği geçerli kılınmıştır. Bu konunun dayanağı ez-Zührî'nin (r.a.), "Rasûlullah (s.a.) zamanında sünnet, hadler konusunda kadınların şahitliğinin kabul edilmemesi şeklinde cereyan etmiştir." şeklindeki sözüdür.
Mâlî haklarda bir erkekle iki kadının şahitliği yeterli görülmüştür. Bu konuda asıl şu âyettir:
"Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden

olmak şartıyla bir erkek iki kadın gösterin ki, onlardan biri yanı-Ursa diğeri onu düzeltsin ve doğru söylesin. [356]
Allah Teâlâ, bu âyette kadın tarafının çok olması şartının sebebini "onlardan biri yanılırsa diğeri onu düzeltsin ve doğru söylesin" ifadesiyle beyan buyurmuştur.
Kadınlar akılca noksandırlar. Bu durumda mutlaka bu noksanlığın sayının artırılması suretiyle telafi, edilmesi gerekmiştir.
Rasûlullah (s.a.), bir şahit ve yemine dayanarak hükümde bulunmuştur. [357] Çünkü âdil bir şahit yanında, yeminin de bulunması halinde durum kuvvet kazanır. Şehâdet konusunda genişlik göstermek zarureti vardır. [358]

Şahitlerin Tezkiyesi:

Sünnete (uygulamaya) göre, eğer ortada bir kuşku varsa şahitlerin tezkiyesine ihtiyaç duyulur. Çünkü onların şahitliklerinin kabulü, doğru söylemeleri ihtimalinin daha ağır basmasına bina-endir. Dolayısıyla durumun açıklık kazanması için onların güvenilirliklerinin bilinmesi gerekir. [359]

Yemin Ve Yeminin Ağırlaştırılması:

Yine sünnete (uygulama) göre, kuşku bulunması halinde yemin; zaman, mekan ve lâfız itibariyle ağırlaştırıhr. Çünkü yeminin, haberin doğruluğuna delil oluşu, kişinin yalan söylemeye yeltenemeyeceğini gösteren karinelerle birlikte bulunmasına binaen-dir. Dolayısıyla kuşkunun fazla olması halinde, yeminin ağırlaştırılması yoluna gidilmesi uygun bir hareket olacaktır. Lâfız olarak ağırlaştırılması, isim ve sıfatlar eklenmesiyle olur. Bu konuda Ra-sûlullah'ın (s.a.) hadisinden öğrendiğimiz şu lâfız esas alınır: "Kendisinden başka tanrı olmayan, gaybı ve aşikârı bilen Allah'a yemin ederim ki.[360] Benzeri ifadeler de olabilir.
Zaman olarak ikindiden sonrası seçilir. Çünkü Allah Teâlâ, "Eğer şüpheye düşerseniz o iki şahidi namazdan sonra alıkor (...) diye yemin ettirir siniz[361] buyurmaktadır.
Mekân olarak, eğer Mekke'de ise Rükün ile Makam arası, Medine'de ise, minberin yanı, diğer yerlerde ise, camide minberin yanı seçilir. Çünkü bu mekânların faziletine ve buralarda yalan söylemenin çok büyük bir günah olduğuna delâlet eden haberler vardır. [362]

Kazada Haktan Sapmanın Vehameti:

Sonra insanların, meselelerin hallü faslı, ya da işin içyüzünü öğrenme konusunda Allah Teâlâ'nın meşru kılmış olduğu şeyin hilâfına harekette bulunma gibi bir cürette bulunmalarının vehameti üzerinde durulması gerekmiştir.
Bu uyanlar (terhîb) konusunda üç şey esas alınmıştır:
i. Allah Teâlâ'nın yasaklamış olduğu ve yasağın dozunu artırdığı bir fiile yeltenme, vera (takva) azlığının ve Allah'a karşı cüretkârlığın bir delilidir. Bu durumda cüretkârlıkla ilgili hüküm, bu şeyler üzerine bina edilmiş ve cehenneme girmesinin vacipliği, cennetin kendisine haramlığı gibi sonucu ona bağlanmıştır.
ii. Bunun bir zulüm olduğu belirtilmiştir; bu aynen hırsızlık yapmak, yol kesmek gibidir ya da en azından hırsıza malı çalması için yol göstermek, yol kesene destek vermek gibidir. Bu durumda Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların yeryüzünde bozgunculuk için koşuşturan kimselere yönelik laneti, bu âsiye yönelir ve cehennemi hak eder.
iii. Bu davranışta, Allah Teâlâ'nın kulları için meşru kılmış olduğu şeye muhalefet, kazanın Allah Teâlâ'nın şer'î hükümlerde murad ettiği şey üzere cerayanını önleme çabası vardır. Çünkü yemin, hakkın öğrenilmesi, beyyine ise, işin içyüzünü beyan etmek için meşru kılınmıştır. Eğer yalan şahitlik ve yalan yemin bir yol olsaydı, o zaman beklenen maslahat kapısı kapanırdı. [363]

Kazada Haktan Saptıran Yollar:

Şahitlikten kaçınmak, durumu gizlemek bu kabildendir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır. [364]
Yalan şahitlik de aynıdır. Çünkü Rasûlullah (s.a.) bunu büyük günahlardan saymıştır.
Yalan yemin de aynıdır. Çünkü Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Her kim yemin-i sabr[365] eder; onunla yalancı olduğu halde bir müslümanın malını elinden alırsa, kıyamet gününde Allah'ın gazabına uğrayarak huzuru ilâhîye çıkar. [366]
Yalan dava da aynıdır. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kendisine ait olmayan bir şeyi dava eden kimse, bizden değildir ve o cehennemdeki yerine hazırlansın. [367]
Bir diğeri, kadının hükmüne dayanarak hakkı olmayan bir şeyi almaktır. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Ben sadece sizin gibi bir insanım, siz benim huzuruma gelip birbirinizden davacı oluyorsunuz. Ben de dinlediğime göre hükmediyorum. Olur ki bazınız, diğer bazınızdan kendisini daha iyi savunur ve ben de buna dayanarak onun lehine hükümde bulunurum. Her kime, kardeşinin hakkından bir şey hükmetmişsem, sakın onu almasın; çünkü aslında ben ona sadece ateşten bir parça ayırmışımdır. [368]
Rasûlullah (s.a.), haklı ya da haksız olsun her halükârda davacı olmaktan vazgeçmeyi ise teşvik etmiştir. Çünkü bu, semahat vasfının bir gereğidir. Sonra çoğu kez, aslında kendisi haklı olmayabilir, fakat kendisinin haklı olduğunu zanneder. Bu durumda sorumluluktan, nefsini haklı olsun haksız olsun her halükârda davacı olmaktan vazgeçirme dikçe kesin olarak kurtulamaz. [369]

Tarafların Delilce Müsavi Olmaları Hali:

Hadiste geldiğine göre iki adam, bir hayvan hakkında birbirlerinden davacı olmuşlar ve taraflardan her biri hayvanın kendi üretimine ait olduğuna dair beyyine getirmiş. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.), "hayvanın, eli altında bulundurana ait olduğuna" hükmetmiştir.
Bunun sırrı şudur: Her iki tarafın da hüccet getirmesi durumunda hüccetler karşılaşır ve birbirini ortadan kaldırırlar. Bu durumda eşya, zilyed olanın elinde kalır. Çünkü ondan alınıp başkasına verilmesini gerektirecek geçerli bir beyyine yoktur. Yahut bu iki beyyineden biri, açık olan delille -ki bu zilyedlik olmaktadır- güç kazanmış, bu itibarla da öbürüne tercih edilmiştir. [370]

Kazada Hüküm Verme Aşaması:

İkinci aşamaya yani hüküm verilmesi aşamasına gelince Rasûlullah (s.a.) bu konuda başvurulacak esaslar koymuştur.
Kısaca şöyle arzedebiliriz: Olayın mahiyeti malum olduğunda taraflar arasında niza şu noktalarda olur:
i. Taraflardan her biri, aslında mubah olan bir şeyi istiyor olabilirler. Bununla ilgili hükmü, hep tercih esası belirler.
Tercih, müslümanlara ya da dava konusu şeye faydası olan ilave bir sıfatın bulunması, yahut ikisinden birinin ona daha önce ulaşması, yahut da kur'a gibi bir yolla olur. Bunun örneği, Hz. Hamza'nın kızının hıdânesi hakkında Hz. Ali, Zeyd ve Ca'fer (r.an-hum) arasındaki davadır. Bu davada Rasûlullah (s.a.) Cafer lehine hükümde bulunmuş ve "Teyze, anne mesabesindedir." buyurmuştur.[371]
Ezan okumanın ve ilk safta bulunmanın faziletini bilselerdi, kur'a çekerlerdi buyurması da, tercihin öncelik ilkesiyle yapıldığına bir örnektir.
Rasûlullah (s.a.) yolculuğa çıkacağı zaman hanımları arasında kur'a çekmesi de yine konuyla ilgili bir örnektir.
ii Yahut davanın, akit ya da gasb gibi bir Öncesi vardır ve taraflardan her biri kendisinin daha haklı olduğunu iddia etmektedir. Her biri için bir şüphe bulunmaktadır.
Bu tür davalarda hükmü, insanların büyük çoğunluğunca kabul gören Örf ve âdetler belirler. Buna göre ikrarlar, akitlerde kullanılan lâfızlar, örfte ne anlama geliyorsa o şekilde tefsir olunur, neyin zarar sayılıp sayılmayacağı örfe göre tespit edilir.
Buna örnek olarak Berâ b. Azib'in meselesini verebiliriz. Bu zatın devesi bir bahçeye girerek zarar vermişti. Taraflardan her biri kendisinin mazur olduğunu iddia etti. Rasûlullah (s.a.) Örf ve âdete göre, gündüzleyin bahçe sahiplerinin mülklerini korumalarına, mal sahiplerinin de geceleyin hayvanlarına sahip olmalarına hükmetti. [372]

Kaza İle İlgili Bazı Genel Kaideler;

Üzerine pek çok hüküm bina edilen genel kaidelerden bazıları şunlardır:
1.Cereme kime ise semere onadır. Bu kaidenin aslı, Rasûlullah'in (s.a.), "el-Harâcu bi'd-damân" şeklindeki hükmüdür. Menfaatlerin zabturapt altına alınması zor olduğu için bu kural konulmuştur.
2.Cahiliye dönemi taksimatına, diyetlere ve daha başka mua-malelere dokunulmaması; her şeyin yeni başlatılması.[373]
3. Istıshâbın[374] asıl olması. Zilyedliğin, ancak başka bir delille hükümsüz kılınması.
4. Denetim imkânının bulunmaması halinde hükmün, mal sahibinin iradesi doğrultusunda olması ya da herkesin aldığını geri vermesi. Bu kaidenin aslı şu hadistir:
"Alış verişte taraflar aralarında ihtilâf ederler ve mal da henüz ortada olursa, aralarında bir beyyine de bulunmazsa, söz satıcının sözüdür yahut da her iki taraf aldığını geri verir. [375]
5. Her akitte asıl olan, taraflardan her birinin yerine getirmeyi üstlendiği şeyi ifa etmesidir. Şer'an yasaklanmış bir akit olması bundan müstesnadır. Bu kâdinenin dayanağı da şu hadistir:
"Müslümanlar, koştukları şartlar üzeredirler; ancak helâli haram kılan, haramı helâl kılan şart hariç.[376]
Bu arzettiklerimiz, kazanın ikinci aşaması için Rasûlullah (s.a.) tarafından teşri kılınan hususlardan sadece bir nebze olmaktadır. [377]

Rasûlullahhn (S.A.) Bazı Hükümleri:

Rasûlullah'ın (s.a.) kadı sıfatıyla bizzat hükmettiği meselelerden biri, Hz. Hamza'nın (r.a.) kızının hıdânesi ile ilgilidir. Hz. Ali "Amcamın kızıdır ve onu ben aldım" demiş, Ca'fer (r.a.), Amcamın kızıdır ve teyzesi benim nikâhım altındadır" demiş, Zeyd (r.a.) de, "Kardeşimin kızıdır" demiş ve her biri onu almaya daha çok hak sahibi olduğunu iddia etmiş. Rasûlullah (s.a.), onun Ca'fer'e verilmesine hükmetmiş ve gerekçe olarak da "Teyze, anne mesabesindedir." buyurmuştur. [378]
Harre su yollan hakkında Ensârdan Zeyd ile Zübeyr arasında geçen olayda, Rasûlullah (s.a.) önce her ikisi için de uygun olan bir çözüm önererek, "Ya Zübeyr! Sen sula, sonra suyu komşuna salıver!" buyurmuştu. Ancak Ensarlı zat buna kızmış ve Rasûlul-lah'm (s.a.) taraf tuttuğunu ifade etmişti. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) da, Zübeyr'e hakkını tam olarak kullanmasını ve sularken, önünü tıkayıp ta duvara vuruncaya kadar suyu tutmasını emretmiştir. [379]
Berâ b. Âzib'in devesi, Ensârdan birinin bostanına girmiş ve zarar vermişti. Rasûlullah (s.a.), gündüz vakti bostan sahiplerinin mülklerini beklemesi gerektiğine, geceleyin de hayvan sahiplerinin mallarına sahip olması gerektiğine dair hükmetti.

Taksim olunmamış mülklerde şufa hakkının olduğuna hükmetmiştir. Sınırlar belirlenir, yollar aynhrsa artık şufa hakkının olmayacağını beyan etmiştir.
Daha önce bu hükümlerin gerekçelerinden söz etmiştik.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Yol hakkında ihtilâfa düşerseniz, eni yedi arşın (zira) olarak belirlenir,[380] İnsanların miibah bir araziyi imar etmeleri halinde yol ifrazı konusunda ihtilâfa düşerler; kimi dar tutmak, kimi de geniş tutmak isterse, o zaman yolun eninin yedi arşın olmasına hükmedilir. Çünkü ayrı ayrı istikâmetlere giden iki kervan karşılaştığında, develerin de her iki taraflı da yüklü olması halinde zahmetsiz bir şekilde yola sığmaları gerekir. Bunun için de yolun yedi arşın genişliğinde olması gerekir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir kimse, başkalarına ait bir araziyi onlardan izinsiz ekerse, ekinde bir hakkı olmaz; kendisine yaptığı masraflar verilir. [381]
Bu hükmünde Rasûlullah (s.a.), o kimseyi, kendileri için faydalı bir iş yapan işçi gibi kabul etmiştir.
Allah'ua'lem! [382]

CİHAD

En Mütekâmil Şeriaf, Cihad Hükmü Taşıyanıdır:

Bil ki: Şeriatlar ve ilâhî yasalar içinde en kâmil olanı, cihâd hükmü taşıyanıdır. Şöyle ki:
Allah Teâlâ'nın emrettiği ve yasakladığı şeylerle insanları yükümlü tutması şuna benzer: Bir adamın köleleri hastalanmıştır. Adam, onların efendisi olarak yakınlarından birine onlara ilaç içir-mesini emreder. Bu kimse, şayet ilacı onlara içirmek için zora başvursa ve zoraki boğazlarına akıtsa bu yeridir. Ancak ilâhî rahmet onlara ilacın faydalarını açıklama yolunu tutmuştur ki, onu içlerinden gelen bir arzuyla içsinler. Bununla da yetinmemiş, içine bal da katmış ki, aklî rağbete tabiî rağbet de eklensin ve böylece amaç iyice hasıl olsun. [383]

Hüccet Ve Kuvvet İkilisinin Gerekliliği:

Sonra birçok insan, riyaset sevdasında müptezel şehvetlerin, saldırgan kötü huyların, şeytan vesveselerinin esiri durumundadırlar, atalarının geleneklerine kalpleri yapışık vaziyettedirler. Bu halleriyle onlar, sözü edilen faydalara kulak vermezler, Rasûlul-lah'ın (s.a.) emrettiği şeylere boyun eğmezler, onların güzellikleri üzerinde düşünmezler. Bu durumda onlar hakkında sadece hüccet ikamesiyle yetinmek rahmet gereği değildir; aksine onlar için rahmetin gereği, onlar hakkında zor kullanmak, imanın girmesi için kalplerini zoraki açmaktır; aynen acı ilacı zoraki içirmek gibi.
Bunun için de, onlardan güç sahiplerinin gücünü kıracak, kuvvetlerini dağıtacak, mallarını ellerinden alacak savaşa başvurmaktan başka çare yoktur. Bunun sonucunda onlar zayıf kalacaklar, hiçbir şeye güç yetiremeyecekler ve işte o zaman, gerek (kendileri ve gerek) onların tebası ve gerekse zürriyetleri kendi istek ve arzularıyla imana gireceklerdir. İşte bu manadan dolayı Rasûlullah (s.a.), Kayser'e yazdığı mektubunda, "Aksi takdirde ırgatların, çiftçilerin (halkının)günahı senin üzerine olur.[384] diye yazmıştır.
Onların esir edilmeleri, boyun eğdirilmeleri belki imanlarına sebep olacaktır. Bu manaya işaret olmak üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah, zincirler içerisinde cennete giren bir kavme taaccüp buyurur. [385]

İlâhî Rahmet, Önce Zulmün Önlenmesini, Sonra Islâhı Gerekli Kılar:

Sonra insanlığa nisbetle kâmil ve tam olan ilâhî rahmet, onların ihsan mertebesine yöneltilmesini, zâlimlerin zulmünün önlenmesini, duyulan ihtiyaçlarının ıslâh edilmesini, ev ve aile düzeninin kurulmasını, ülke siyasetinin belirlenmesini gerekli kılar. Saldırgan ruhlu ve güçlü kuvvetli kimselerin egemenliğindeki ülkeler, tam anlamıyla insan bedenindeki kangren olmuş organlara benzerler; insanın kurtulabilmesi o organın kesilmesine bağlıdır. Yapısının ıslâhı, bedeninin eski sıhhat haline ulaşabilmesi için mutlaka kesmek gerekir. Az şerre, çok hayra götürecekse eğer, katlanmak gerekir.
İbret olarak Kureyş'in ve onların çevresindeki Arap kabilelerinin haline bakabilirsiniz. Bunlar, ihsan mertebesinden en uzakta ve zayıflara karşı en zâlim olan kimselerdi. Müslümanlarla aralarında şiddetli savaşlar olmuştu. Birbirlerini esir alırlardı. Onların çoğu, hüccet üzerinde yeterince düşünmüş, delil hakkında kafa yormuş değillerdi. Rasûlullah (s.a.), onlarla cihâd etti ve en azgınlarını, en ileri gelenlerini, elebaşılık yapanlarını öldürdü. Böylece hak ortaya çıktı ve herkes ona itaat etti. Bunun sonucunda onlar da ihsan ehlinden oldular, durumları düzeldi. Eğer şeriatta cihad emri olmasaydı, onlar hakkında ilâhî lütuf tahakkuk etmezdi. [386]

Islâh, Allah'ın Kazası; Müzminlerin İcrâsıdır:

Allah Teâlâ, Arap Acem bütün insanlara gazap etmiş ve onların devletlerinin zevaline, mülklerinin sona ermesine hükmetmişti. Bu ilâhî takdir Rasûlullah'm (s.a.) kalbine üflenmiş, onun aracılığıyla da ashabının kalplerine, Allah yolunda savaşmaları ilham edilmişti. Böylece arzulanan amaç tahakkuk edecekti. Onlar, o zaman, Allah Teâlâ'nın enirini yerine getirmek için koşuşturan melekler mesabesinde idiler. Şu kadar var ki melekler, aralarında küllî bir kaide olmaksızın (bir insiyak halinde) koştururlarken, müslümanlar; Allah Teâlâ tarafından kendilerine öğretilen küllî bir kaide için savaşırlar. Onların bu işleri en büyük amel oluyordu. Bu savaş, onların kendilerine değil, -suçlunun öldürülmesinin, cellada değil de emri veren

yetkiliye isnad edilmesi gibi- emri verene isnad olunur. Nitekim bu manada olmak üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Onları siz öldürmediniz; fakat Allah öldürdü.[387]
Rasûlullah (s.a.) da şu hadislerinde bu manaya işaret buyurmuşlardır:

"Allah Teâlâ, yeryüzüne baktı ve onların Arabına Acemine şiddetle buğzetti. [388]

Rasûlullah (s.a.) "Ne Kisrâ ne Kayser" diyerek cahiliye devri dinlerine mensup olanları kastetmiştir. [389]

Cihadın Fazileti:

Cihadın üstünlükleri şu esaslara racidir:
1. Cihad, Hak Teâlâ'nın tedbirine ve ilhamına uygunluk arze-der. Bunu tamamlamak için çaba göstermek, rahmetin şümulü için sebeptir, iptali için gayret göstermek de laneti muciptir. Böyle bir zamanda cihaddan geri kalmak, çok hayrı kaçırmak demektir.
2. Cihad zor bir iştir; yorgunluğa katlanmayı, mal ve can feda etmeyi, vatandan, yardan geçmeyi göze almayı gerektirir. Bunu, ancak Allah'ın dininde ihlâs sahibi olanlar, âhiret hayatını dünya hayatına tercih edenler, sıdk ile Allah'a dayananlar yapabilir.
3. Bu sâikin insan kalbinde yer alması, ancak meleklere benzemesi yoluyla olabilir. Bu kemâl vasfından en çok pay sahibi olan, hayvani gücün şerlerinden en uzak olan, dinin kalbinde en çok yer ettiği kimsedir. Cihâd, kişinin kalbinin selâmette olduğunun bir göstergesi olur.
Bütün bunlar, cihadın şartlarını taşıması halindedir. Bu mana şu hadiste verilmiştir.
Rasûlullah'a (s.a.) şöyle sordular: "Ya Rasûlallah! Adam var şecaat için çarpışır. Adam var hamiyet için çarpışır. Bunların hangisi Allah yolundadır?" Rasûlullah (s.a.), "Kim yalnız Allah'ın dini yüce olsun diye çarpışırsa, işte o Allah yolundadır." buyurdu.[390]
4. Amele verilecek karşılık, kıyamet gününde amelin suretinde olur. Şu hadis bu manayı ifade etmektedir:
"Eğer bir kimse Allah yolunda yaralanırsa -ki Allah kendi yolunda yaralananı pekâlâ bilir- kıyamet gününde yarası fışkırarak gelir; renk kan rengi, koku da misk kokusu!" [391]
5. Cihad Allah Teâlâ katında hoşnut olunan bir ameldir. Normalde bunun gerçekleşebilmesi bazı ön hazırlıkların bulunmasına bağlıdır; çeşitli harcamaların yapılması, at beslenmesi, her türlü silâh ve teçhizatın hazırlanması gibi. Bu durumda cihada yönelik ilâhî rızanın, amaca ulaştıran araçlar olması açısından bu şeylere de sirayet etmesi gerekir
6. Dinin tamamlanması, derecesinin yüceltilmesi, insanlar arasında vazgeçilmez bir kurum olarak ikâme edilmesi ancak cihad ile mümkündür.

Eğer bu esaslar iyice kavranırsa, cihadın faziletine dair gelen hadislerin hakikati açıklık kazanır ve iyice anlaşılır. [392]

Mücahidlerin Allah Katındaki Derecesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Cennette, Allah Teâlâ'nın mücahidler için hazırlamış olduğu yüz derece vardır. Her iki derece arası, gök ile yer arası kadardır. Allah'tan bir istekte bulunduğunuz zaman Firdevs'i isteyin; çünkü o cennetin tam ortası ve en yüksek yeridir; üzerinde Rahmân'ın arşı vardır, cennet ırmakları oradan fışkırır. [393]
Bunun sırrı şudur: Ahiret yurdunda mekanın yüceliği, Allah katındaki değerin yüceliğinin bir göstergesidir. Nefis mutluluğunu, ceberut âlemine yönelerek ve daha başka yollarla elde eder. Yahut Allah'ın nişanelerinin ve dininin ya da daha başka Allah'ın razı olduğu şeylerin yüceltilmesine sebep olması yoluyla bulur. Bu yüzden bu amaçların tahakkukuna vesile olacak (mazinne) olan ameller, derece yüksekliği ile mükâfatlandırılmaktadır. Nitekim hadiste ifade edildiği üzere Kur'ân okuyan kimse hakkında şöyle denilecektir: "Oku ve yüksel. Dünyada okuduğun gibi tertil üzere oku! Senin mevkiin, okuduğun son âyetin yükseldiği yer olacaktır.[394]
Cihadın da derecelerin yükselmesine vesile olduğu bildirilmiştir. Çünkü cihad, dinin yücelmesi sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla onu işleyene amelinin içerdiği sonuca mümasil bir mükâfat verilecektir.
Sonra Allah katındaki mevkiin yükselmesi çeşitli şekillerde gerçekleşir. Her yol, cennette bir derece olarak temessül eder.
Her derecenin gökle yer arası kadar olduğunun ifade edilmesi, insanoğlunun ilminin yüksekliği ifade için uzanabileceği en son noktanın bu oluşundandır. Dolayısıyla dereceler, amellerin karşılığının verileceği âhiret yurdunda onların bu bilgileri doğrultusunda temessül eder.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allah yolunda cihad eden kimsenin misali, (gündüz) oruç tutan (gece) namaz kılan, Allah'ın âyetlerine itaatkâr olan bir kişi gibidir ki Allah Teâlâ'nın yolundaki mücahid dönünceye kadar ne oruçtan gevşer ne namazdan! [395]
Bunun sırrı şudur: Gece kâim gündüz sâim olan kimsenin diğerlerinden üstün olması, Allah rızası için zor bir ameli işlemesinden, bu haliyle melekler mesabesinde olmasından ve onlara benze-mesindendir. Mücahid, -eğer cihadı Sâri' Teâlâ'nın emretmiş olduğu yolda ise bunların hepsinde ona benzer. Şu kadar var ki tâatlerde gösterilen çaba, insanlar tarafından takdir edilir. Bu nokta, ancak havassın anlayabileceği bir inceliktir. Durumun açıklık kazanabilmesi için Rasûlullah (s.a.) böyle bir benzetme yapmıştır. [396]

Cihad İçin Yapılan Ön Hazırlıklar:

Sonra, normalde cihad için gerekli olan ön hazırlıkların yapılması konusunda gerekli teşviklerin yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bunlar ribât

(hudut bekleme), her türlü harp hayvan ve araç gereçlerinin tedariki gibi faaliyetlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, bir şeyi emrettiği, onun gerçekleşmesini sevdiği ve onun gerçekleşmesinin de ancak bazı ön hazırlıkların yapılmasına bağlı olduğunu bildiği zaman, bu durum o ön hazırlıkların yapılmasının da aynı şekilde emredilmesini gerekli kılar. [397]

Ribâtın (Nöbet Tutma) Fazileti:

Bu meyanda olmak üzere Rasûlullah (s.a.) ribâtın dünya ve dünyada olan herşeyden hayırlı olduğunu söylemiş ve şöyle buyurmuştur:
"Bir gün bir gece sınır bekçiliği yapmak, bir ayın orucu ve teravihinden daha hayırlıdır. Ölürse üzerine dünyada iken yaptığı ameli ve rızkı cereyan eder. Fettandan da emin olur.[398]
Ribâtın, dünya ve dünyada olan her şeyden hayırlı olması, âhiret hayatında ebedî olacak şekilde bir semeresinin olmasındandır. Dünya nimetlerinin hepsi, kesin olarak zail olacaktır. Ebedî olan bir şey, elbetteki zevale mahkum olan şeylerden değerli olur.
Bir gün bir gece sınır bekçiliği yapmanın, bir ayın orucu ve teravihinden daha hayırlı olması, sınır bekçiliğinin zor bir iş olmasındandır. Bu amel, aynen oruç ve namazın etkisi gibi, insanın hayvanı gücü üzerinde olumlu etki eder.
Ribâtta bulunanın amelinin sürekli kılınması, cihadın birbiri üzerine kurulu faaliyetlerden oluşmasındandır. Aynen bir bina gibi. Nasıl ki bina da, duvarlar temeller üzerine, tavan da duvarlar üzerine kurulursa, cihad da Öyledir. Muhacir ve Ensâr'dan oluşan ilk müslümanlar, Kureyş ve etrafındaki Arap kabilelerinin İslâm'a girişlerinin sebebi olmuşlardı. Sonra Allah Teâlâ onların eli ile Irak ve Suriye'nin fethini nasip eyledi. Daha sonra bunlar elinde Iran ve Bizans kapılarını İslâm'a açtı. Sonra onların elinde Hind kıtası, Türkistan ve Sudan fethedildi. Görüldüğü gibi cihad üzerine terettüp eden fayda zaman içerisinde giderek katlanmakta ve bu haliyle o, vakıflar, ribatlar ve sadaka-yı câriye mesabesinde olmaktadır.
Fettandan güven içinde olmaktan maksat, Münker ve Nekir fitnesinden emin olmaktır. Çünkü bunların felaketi, kalbi, Dhvi Muhammed ile dolmamış, ona yardımcı olmak için gayret göstermemiş kimseler içindir. Şartı üzere Allah yolunda ribâtta bulunan ise, onu tasdik konusunda bütün himmetini ortaya koymuş, Allah'ın nurunun yayılması için bütün gayretini harcamış demektir. [399]

Asker Donatımının Sevabı:

Rasülullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Her kim Allah yolunda bir gaziyi donatırsa, o da gaza etmiş demektir. Ve her kim gazinin ailesi hakkında hayırla onun yerini tutarsa muhakkak gaza etti demektir[400]
"En üstün sadaka, Allah yolunda dikilen çadırın gölgesidir. [401]
Bunun sırrı şudur: Bu, müslümanlara faydalı olan, onlara yardımcı olma manası içeren bir ameldir. Gaza ya da sadakadaki mana da budur. [402]

Şehidin Durumu:

Rasülullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Eğer bir kimse Allah yolunda yaralanırsa ki Allah, kendi yolunda yaralananı pekâlâ bilir- kıyamet gününde yarası fışkırarak gelir; renk kan rengi, koku da misk kokusu. [403]
Amel, hey'et ve suretiyle nefse yapışır ve amele nisbetle kat kat artırma manası içeren şeyi beraberinde sürükler. Mücâzât; nimet, rahat ve huzurun en yakın bir surette temessülü esasına dayanır. Şehit kıyamet gününe geldiği zaman, üzerindeki ameli ortaya çıkar ve nimetlenmesi amelinin suretinde olur.
Rasülullah (s.a.), Allah Teâlâ'mn, "Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanmayın; aksine onlar Rableri katında diri olup rızık-lanmaktadırlar. [404] buyruğu hakkında şöyle demiştir:
"Onların ruhları bir takım yeşil kuşların kursaklarındadır. Onlar için Arş'a asılı kandiller vardır. Cennette istedikleri yerde dolaşır, sonra bu kandillere tünerler...[405]
Allah yolunda öldürülende iki haslet bir arada bulunur:
i. İnsanî ruhu (neşeme) tam ve kâmil olarak varlığını sürdürmeye devam eder, dünya hayatında içine dalmış olduğu bilgileri yok olmaz. Bu aynen, geçimi ile meşgul olan birinin uyku haline geçmesi gibi olur. Şiddetli hastalıklara yakalanarak Ölen kimsenin durumu ise farklıdır; ölüm hastalığı onun mizacını değiştirir ve ona içinde olduğu birçok şeyi unutturur.
ii. Alemin nizamına yönelik olan, Hazîre-i kuds'ün ve nıukar-rab meleklerin kendisiyle dolmuş olduğu ilâhî rahmet, onu her bir tarafından kuşatır. Kendisi Allah'ın dinini ikâme çabası içerisinde iken ruhu çıktığı zaman, Hazîre-i kuds ile onun arasında büyük bir pencere açılır ve oradan ünsiyet, nimet ve rahat huzmeleri iner. Hazîreikuds ona misâli bir nefes verir ve amelinin karşılığı, beklentisi doğrultusunda temessül eder.
Bu iki hasletin bir araya gelmesinden tuhaf şeyler meydana gelir. Bunlardan bazıları şunlardır:
i. Nefsi, Arş'a bir tür asılı halde temessül eder. Bu, Hamele-i Arş içine girmesi, himmetini oradakilere yöneltmesinin bir sonucudur.[406]
ii. Kendisi için yeşil bir kuş bedeni temessül eder. Bunun kuş şeklinde olması, yeryüzündeki varlıklara nisbetle kuşun durumu ne ise, meleklere nisbetle de kendisinin durumunun o olması sebebiyledir.
Renginin yeşil olması, görünümünün güzel olmasındandır Nimeti ve rahatı, rızık suretinde temessül eder. **iii.**Nitekim nimet dünyada, meyve ve

kızartma olarak temessül etmektedir. [407]

Cihâd Ve Nefis Terbiyesi:

Sonra cihâdın nefis tezkiyesine yönelik olanı olmayanı arasını ayırmak gerekmiştir. Bu karışık bir konudur. Şeriat, cihad hükmünü iki amaca yönelik olarak koymuştur:
i. Mahalle, şehir ve ülke nizamının sağlanması,
ii. Nefislerin kemâle erdirilmesi. [408]

Allah Yolunda Olan Savaşçı Kimdir?

Rasûlullah'a (s.a.) şöyle sordular: "Ya Rasûlullah! Adam var şecaat için çarpışır. Adam var hamiyet için çarpışır. Adam var ganimet için savaşır. Adam var adı anılsın diye savaşır? Bunların hangisi Allah yolundadır?" Rasûlullah (s.a.), "Kim yalnız Allah'ın dini yüce olsun diye çarpışırsa, işte o Allah yolundadır." buyurdu.[409]
Daha önce de zikrettiğimiz gibi ameller bedenler; niyetler de bu bedenlerin ruhlarıdır ve ameller ancak niyetlere göre itibar görür. Ruhsuz cesede itibar yoktur. Bazen niyet, insanın kendi elinde olmayan, ihmale dayanmayan bir mazeret sebebiyle işleyeme-mesi halinde amelin faydasını verir. Şu hadis bu manayı ifade etmektedir:
"Gerçekten Medine'de öyle adamlar var ki, siz bir yolda yürür veya bir vadiyi geçerseniz sizinle beraber olurlar. Kendilerini mazeret alıkoymuştur. [410]

Eğer bir ihmal sonucu ise, niyet tam olmadığı için herhangi bir sevap gerekmez. [411]

At Besleme:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Bereket, atların alınlarındadır. [412]

"Atların alınlarında kıyamet gününe kadar hayır düğümlenmiştir: Ecir ve ganimet! [413]
Bil ki: Rasûlullah (s.a.), genel hilâfet göreviyle gönderilmiştir. Dininin diğer dinlere galebe çalması, ancak cihad ve cihad için gerekli teçhizatın hazırlanmasıyla mümkündür. Eğer müslümanlar, cihadı terkederler ve ziraat için öküzlerin kuyruğuna yapışırlarsa, onları her bir yandan zillet bürür ve diğer din sâlikleri onlara galebe çalar.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Her kim Allah yolunda, Allah'a inanarak, vaadini tasdik ederek bir at beslerse; onun doyması, suya kanması, dışkısını atması, işemesi kıyamet gününde o kimsenin terazisinde (ecir olarak) yer alır. [414]
Çünkü at besleyen kişi, onu doyurmak, içirmek için zahmetlere göğüs gerer, dışkısını, sidiğini temizler... bütün bunlar sebebiyle sıkıntılara katlanır. Onun bu ameli, zahmetine katlandığı şeyler suretinde tasavvur olunur ve kıyamet gününde de bütün bunlar bu suret ve şekilleriyle ortaya çıkar. [415]

Okçuluk:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz Allah Teâlâ bir ok sebebiyle üç kişiyi cennete Sokar;

onu Allah'ın rızasını kazanmak için yapanı, onu atanı ve onu uzatanı (cepheye ulaştıranı). [416]

"Kim Allah yolunda bir ok atarsa, bu onun için bir köle azadına denktir. [417]
Allah Teâlâ, kâfirlerin zararsız hale getirilmesi, onların zulümlerinin bertaraf edilmesi, ancak bu tür faaliyetlerle mümkün olacağını bildiği için, O'nun küfrün ve zulmün izâlesine yönelik olan rızası bizzat bu faaliyetlere intikâl etmiştir. [418]

Meşru Bir Mazerete Binaen Cihaddan Geri Kalmak:

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Köre vebal yoktur, topala vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur. [419]
"Allah ve Rasûlü için Öğüt verdikleri takdirde zayıflara, hastalara ve savaşta harcayacak bir şey bulamayanlara savaşa katılmamalarından ötürü bir günah yoktur. [420]
Rasûlullah (s.a.) da cihada katılmak isteyen birine, "Senin anan baban var mıdır?" diye sormuş, adam evet deyince de, "Sen onlar için çalış!" [421]

buyurmuştur.
Derim ki: Topyekün halkın cihada katılması, kurulu düzenlerini bozar. Bu itibarla savaşa herkesin katılmayıp, ihtiyaçların karşılanması için gerekli hizmetleri yürütecek bazılarının geride kalması gerekir. Savaş için, âyetlerde adı geçen illetlere sahip olmayanlar taayyün etmektedir. Çünkü özürlü olan insanların savaşa katılmaları zordur, üstelik onların İslâm için bir katkıları da olmaz; hatta zararlı olurlar. Bu itibarla onlar ihtiyaç olması halinde geri hizmetlerinde istihdam olunurlar. [422]

Savaştan Kaçmak:

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Şimdi sizde (savaşa karşı) bir zaaf olduğunu bildiği için Allah, sizden yükü hafifletti. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, onlardan iki yüzüne galip gelir.[423]
Allah'ın dininin yüceltilmesi ve zafer kazanılması, müslü-manlann nefislerine her halükârda sebat edeceklerini, mutlaka zafer kazanacaklarını, her türlü zorluk ve meşakkate sabır ve tahammül göstereceklerini iyice yerleştirmelerine bağlıdır. Eğer bir güçlükle karşılaştıkları zaman kaçmak bir yol olacak olsa, o zaman maksat asla gerçekleşmez; aksine bütün teşebbüsler hep yenilgi ile son bulur.
Hem savaştan kaçmak ve zaaf göstermek, en kötü huylardan biridir; bu itibarla mutlaka yenilmesi gerekir.
Sonra vacip olanla olmayan arasını ayırmak için gerekli sim- t rın konulmasına gerek duyulmuştur. Şecaat, kahramanlık ve sebat, ancak yenilgi sebeplerinin galibiyet sebeplerinden daha fazla olması durumunda gerçekleşir. Bu itibarla ilk önce cihâd yükümlülüğünün on katı düşmanla sürdürülmesine hükmedilmişti. Çünkü o zamanlar kâfirler çoktu, müslümanlar ise son derece azdı. Eğer az oldukları için kaçmalarına ruhsat verilseydi, o zaman cihad hiçbir zaman için gerçekleşemeyecekti. Sonra cihad yükümlülüğü iki katı düşmanla olacak şekilde hüküm hafifletilmiştir. Çünkü savaş meydanında sebat, şecaat ve kahramanlık, daha az sayıda düşmanla gerçekleşmez. [424]

Cihad Uygulaması:

Cihad, Allah'ın dinini yüceltmek için vacip olduğundan, bunun için mutlaka gerekli olan şeyler de vacip kılınmıştır. Dolayısıyla serhad boylarının tutulması, savaş talimi yapılması, her bölgeye ve kaleye emirler tayin edilmesi, devlet başkanının üzerine vacip, öteden beri de uygulanagelmekte olan bir yol olmuştur. Ra-sûlullah (s.a.) ve onun halifeleri (r.anhum) bu konuda takip edilmesi gereken bir yol tutmuşlardır. Rasûlullah (s.a.), bir ordu ya da seriyye (müfreze) üzerine bir komutan tayin edeceği zaman hususiyle ona ve beraberindekilere Allah'tan sakınmalarını tembihler, onlara hayırlar diler ve şöyle buyururdu:
"Allah'ın adıyla, Allah'ın yolunda gaza edin; Allah'ı inkâr edenlerle savaşın! Gaza edin ve hiyânet etmeyin! Gadirlik (ahde vefasızlık) yapmayın, müsle yapmayın[425] çocukları öldürmeyin! Müşrik düşmanlarla karşılaştığın zaman onları üç şeyden birine davet et; hangisini kabul ederlerse, onlardan onu kabul et ve onlarla artık savaşma! [426]Hiyânetin (gulûl) yasaklanması, mü'minlerin kalplerinin kırılmasına, birliklerinin bozulmasına, savaşı bırakıp yağmacılığı tercih etmelerine sebep olacağı içindir. Bu durum çoğu zaman yenilgi ile sonuçlanır.
Ahde hiyanette bulunmanın yasaklanması, verdikleri ahid ve zimmetten dolayı emanın kalkmaması içindir. Eğer eman kalkarsa, o zaman en büyük ve en yakın olan fetih ki zimmettir ortadan kalkar.
Müslenin yasaklanması, Allah'ın yarattığı şeyi değiştirmek, hilkata saygısızlık etmek manası içerdiği içindir.
Çocukların öldürülmesi, sonuçta müslümanlara yönelik bir darlanma ve zarar olacağı içindir. Çünkü sağ olarak bırakıldığında müslümanların kölesi olacak ve payına düşen müslümana tabi olarak İslâm'ı benimseyecektir. Hem o haliyle çocuğun düşmana yardımcı olabilecek, bir grubu destekleyecek durumu da yoktur. [427]

Kâfirlerin Üç Şeye Davet Edilmesi:

Bilfiil savaşa girişilmeden önce kâfirler sırayla şu üç şeyden birini kabule davet olunurlar:
i. İslâm'a girmek ve aynı zamanda hicret ederek cihâd faaliyetlerine katılmak. Bu takdirde, müslüman mücâhidler için söz konusu olan fey' ve ganimet hakları onlar için de aynen geçerli olur.
ii. Hicret ve cihâd zorunluğu olmaksızın sadece İslâm'a girmek. Bu durumda sadece seferberlik halinde askerî yükümlülükleri olur. Bu şartla müslüman olanların fey' ve ganimetlerden herhangi bir hakları olmaz. Çünkü fey', önem sırasına göre müslümanların genel maslahatları doğrultusunda harcanır. Âdeten bey-tülmalde biriken mallar, mücâhidler dışında ülkede bulunan herkes için yeterli olmaz. O yüzden sadece mücahidlere harcanır. Bu hükümle Hz. Ömer'in (r.a.), "Şayet yaşarsam, ta Hımyer'deki Serv'de hayvan otlatan bir çoban gelir ve ondan -onun için alnı hiç terlemeksizin payını alır." sözü arasında bir farklılık yoktur. Çünkü Hz. Ömer bu sözüyle, hükümdarların hazineleri ve haraç vergilerinden çok büyük bir meblağ toplanır ve savaşçıların payından sonra geriye kalan miktardan onlar da alır, demek istemektedir.
iii. Zimmet ehlinden olmayı, zillet içerisinde kendi elleriyle cizye ödemeyi kabul etmek.
Gerek âlemin düzeninin sağlanmasına, yeryüzünde zulmün kalkmasına ve gerekse nefislerin tezkiye ve terbiyesine yönelik her iki maslahatın gerçekleşmesi birinci şık ile mümkün olur. Çünkü bu çağrıya cevap vermeleri halinde hem cehennemden kurtulmaları, hem de Allah'ın dinini yürürlükte tutma için çaba göstermeleri sağlanır.
İkincisi ile, cehennem ateşinden kurtulmaları sağlanır; ancak mücâhidler derecesine ulaşamazlar.
Üçüncüsü ile, kâfirlerin güç ve kuvvetleri kırılmış, müslümanların iktidarı ortaya çıkarılmış olur. Rasûlullah (s.a.) işte bu maslahatların tahakkuku [428]

için gönderilmiştir.

Devlet Başkanının Cihad Görevi:

Devlet başkanının, müslümanların güç ve kudretini ortaya çıkaracak, kâfirlerin elini kolunu bağlayacak sebeplere bakması, bunun için çalışması, imal-i fikirde bulunması ve bunun sonucunda Rasûlullah'tan (s.a.) ve halifelerinden sabit olan uygulama ya da benzeri bir şey doğrultusunda hareket etmesi gerekir. Çünkü devlet başkanı, ümmetin maslahatlarım gerçekleştirmek için vardır; maslahatlar ise ancak bu şekilde gerçekleşir. Bu konuda asıl olan, Rasûlullah'ın (s.a.) siyeridir.
Biz burada konu ile ilgili hadislerin bir hülasasını arzetmek istiyoruz:
Devlet başkanı, müslüman ülkelerini çevreleyen serhat boylarını tutar, yeterli askerlerle ülkenin sınırlarını korur. Sınır muhafızları ve kaleleri üzerine cesaretli, görüş sahibi, müslüm ani arın yararını düşünen emir ve komutanlar tayin eder. Ülke savunması eğer hendek kazmak, kale ya da hisar yapmak gibi önlemleri gerektiriyorsa, bunları yapar. Nitekim Rasûlullah (s.a.), Hendek savaşında bunu yapmıştı.
Bir askerî birlik gönderdiği zaman, başlarına en üstünlerini ve müslümanlar için en yararlı olanlarım komutan tayin eder. Aynen -Rasûlullah'm (s.a.) yaptığı gibi- bizzat komutana ve askerlerine hayırlar diler, onlara uyulması gereken harp talimatı verir.
Bir gazaya çıkmak istediği zaman, Rasûlullah'm (s.a.) yaptığı gibi- ordusunu denetler, süvarileri ve piyadeleri inceler, on [4681 beş yaşından küçük olanları orduya almaz.
İnsanları savaşmaktan tutan, ayakbağı olan, ordu içinde kâfirlerle ilgili moral bozucu dedikodular yayan kimseleri orduya almaz. Bu konuda delil şu âyettir:
"Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların davranışlarını çirkin gördü ve onları (böyle cihad gibi güzel bir amelden) geri koydu. Onlara, 'Oturanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun!' denildi.[429]
Orduya müşrik de almaz. Çünkü Rasûlullah (s.a.), "Biz hiçbir müşrikten yardım istemeyiz. [430] buyurmuştur. Ancak zaruret hali bulunur ve kendisine de güvenilirse o zaman orduya alabilir.
Hakkında endişe edilen genç kadınları da orduya almaz. Yaşı ilerlemiş kadınların katılmasına izin verir. Çünkü Ümmü Süleym ve Ensârlı bazı kadınlar savaşlara katılır; askerlere su verirler, yaralıları tedavi ederler, ordunun sağ ve sol cenahını desteklerlerdi. [431]

Ordunun Tanzimi:

Her kabile için -Rasûlullah'm (s.a.) Fetih gününde yaptığı gibi- bir bayrak diker. Her grubun başına bir emir ve yardımcı (arif[432]) tayin eder. Çünkü bu, düşmana daha çok korku verir, hem de ordu düzeninin daha iyi kurulmasını sağlar.
Onlar için Rasûlullahtın (s.a.) yaptığı gibi- geceleyin birbirlerini Öldürmemeleri için kullanacakları parola belirler.
Yola perşembe ya da pazartesi günü çıkar; çünkü bu iki gün amellerin arzolunduğu günlerdir. Daha önce bunu anlatmıştık.
Zaruret olmadıkça zayıfları esas alan bir yürüyüş düzeni belirler. Konak yeri olarak askerler için en uygun ve suyu bol olan yerleri seçer.
Düşman korkusu olması halinde nöbetçiler ve gözetleyiciler diker. Neresi üzerine yürüdüğünü mümkün mertebe gizli tutar; durumu sadece görüş sahibi ve ümmet için hayırhah olanlara açar. [433]

Küffâr Yurdunda Hadler Uygulanmaz;

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Gaza esnasında eller kesilmez.[434]
Bunun sırrı şudur: Hz. Ömer'in (r.a.) de beyan ettiği gibi savaş esnasında el kesilmesi, suçlunun şeytanın iğvasma kapılmasına ve bunun sonucu olarak da düşmanlara katılmasına sebep olur. Hem bu, çoğu kez insanlar arasında ihtilâflara sebep olur. Bu ise müslüm ani arın maslahatlarına zarar verir.
Ehl-i kitap ve mecûsîlerle müslüman oluncaya ya da elleriyle zillet içinde cizye verinceye kadar savaşır. [435]

Savaş Talimatı:

Gece baskını gibi zaruret halleri hariç, çocukları, kadınları, iyice yaşlı olanları öldürmez.
Ağaçları kesmez, yakmaz; hayvanların ayak sinirlerini kesmez. Müslümanların maslahatı için bunun bir yol olarak taayyün etmesi hali müstesnadır. Nitekim Nadîr oğullarını yurtlarından indirmek için Büveyre'deki hurmalarım yakmış ve kesmiştir. [436]
Verilen ahde hıyanet etmez, elçileri, postacıları tutmaz. Çünkü bu, aralarındaki haberleşmenin kesilmesine sebep olur.
Harp taktik ve hilesine başvurur; çünkü harp bir taktik ve hileden ibarettir.
Anî baskınlar düzenler, savaşta mancınık kullanır, muhasara eder ve düşmanı sıkıştırır, çaresiz bırakmaya çalışır.
Bütün bunlar bizzat Rasûlullah (s.a.) tarafından yapılmıştır. Çünkü savaş, ancak bu yollarla yapılır. Nitekim bunları açıklamaya ihtiyaç bile yoktur. [437]

Mübâreze (Teke Tek Döğüş) Caizdir:

Devlet başkanının izniyle olmak şartıyla, kendisine güvenen kimselerin mübârezede bulunması caizdir. Nitekim Hz. Ali (r.a.), Hz. Hamza (r.a.) bunu yapmışlardır.
Müslümanların gaza sırasında elde ettikleri yem, yiyecek gibi şeylerde, humus ayırımı olmadan tasarrufta bulunmaları caizdir. Çünkü buna cevaz verilmeyecek olsa, müslümanlann işleri çok zor olur. [438]

Harp Esirlerinin Durumu:

Esir almaları durumunda devlet başkanı, onlar hakkında şu dört seçenekten birini tercih eder:
i. Öldürmek,
ii. Fidye karşılığı salıvermek, (esir mübadelesinde bulunmak),
iii. Meccanen salıvermek,
iv. Köleleştirmek ve mücahidler arasında pay etmek. Devlet başkanı bu seçimi yaparken, müslümanlann genel maslahatına en uygun olanını seçmek zorundadır. [439]

Emân Verme:

Hem devlet başkanının, hem de bütün müslümanlann fert olarak eman verme hakkı vardır. Bu hükmün dayanağı şu âyettir:
"Ve eğer müşriklerden biri senden eman dilerse, ona eman ver ki Allah'ın kelâmım işitip dinlesin. Sonra (müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır.[440]
Çünkü bir kimsenin İslâm'a girmesi, ancak müslümanlarla haşir neşir olması, delillerini öğrenmesi, yaşantılannı görmesi sonunda mümkün olur. [441]

Kâfirlerle Sulh:

Çoğu kez tüccar ve benzeri kimselerin gelip gitmesine ihtiyaç duyulur. Bu durumda onlarla bir mal karşılığında ya da herhangi bir karşılık olmaksızın anlaşma yapar. Çünkü müslümanlar, kâfirlerle savaş etmekten zayıf düşebilirler ve bu durumda onlarla sulh yapmaya ihtiyaç duyabilirler. Bazen güç ve kuvvet kazanmak için mala ihtiyaç duyabilirler. Yahut bir kavmin şerrinden emin olmak, böylece başka bir kavimle savaşabilmek durumunda olabilirler. Bu gibi gerekçeler, onlarla sulh yapmayı caiz kılar. [442]

Ganimet Malına Hiyanet Ve Zimmet:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Sakın sizden birinizi kıyamet günü, boynunda böğüren bir deve olduğu halde gelerek: Ya Rasûlallah! Kurtar beni!' derken; kendimi de: 'Senin için birşeye mâlik değilim; ben sana tebliğ etmiştim' diye cevap verirken bulmayayım..." Rasûlullah (s.a.) aynı hadiste, boynunda kişnemesi olan at, melemesi olan koyun, çığlık atan köle, dalgalanan kumaş olduğu halde imdat isteyen kimselerden de aynı şekilde söz etmiştir.[443]
Bu konuda asıl şudur: Masiyet, vuku buluş şekli üzere tasavvur olunur. Sırtında taşıması, onun ağırlığı ve bu yüzden eza görmesi, sesi ise, işlediği suçun herkesin gözü önünde teşhir edilmesi yoluyla cezalandınlması demektir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Adamın ganimetten çaldığını gördüğünüzde, tüm eşyasını yakın ve onu dövün!"[444]
Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.), bu hadisin gereğiyle amel etmişlerdir.
Bence bunun hikmeti, insanlara ibret olması ve böylece caydı-ncıhğın sağlanmasıdır. [445]

Kâfirlerden Elde Edilen Mallar:

Kâfirlerden elde edilen mallar iki kısımdır:
i. Askerî müdahale sonucu olarak, savaş zorluklan göğüsle-nerek elde edilen mallar. Bunlar ganimettir.
ii. Savaşsız elde edilen mallar; cizye, haraç, İslâm ülkesine giren kâfir tacirlerden alınan gümrük vergileri, sulh karşılığı olarak vermiş oldukları mallar, yahut korkudan kaçarak terkettikleri mallar gibi.
Ganimet malları beşe bölünür ve beşte biri Allah Teâlâ'nın kitabında şu âyette zikretmiş olduğu yerlere harcanır.
"Ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir.[446]
Rasûlullah'ın (s.a.) vefatından sonra, ona tahsis edilen pay, müslümanların genel maslahatlarına ayrılır ve önem sırasına göre harcanır.
Rasûlullah'ın (s.a.) akrabalarına ait olan hisse, Hâşim oğullarıyla Muttalip oğullarına veriîir; zengin fakir, erkek kadm ayırımı yapılmaz.
Kanaatimce devlet başkanı, verilecek miktarların tayininde muhayyerdir. Hz. Ömer (r.a.), beytülmal harcamaları arasında Rasûlullah'ın (s.a.)

akrabalarına ayrılan payı artırır; onlardan borçlu olanları, evlenenleri ve ihtiyaç sahibi olanları özel olarak kollardı.
Yetimlere ayrılacak olan pay, babası olmayan fakir küçüklere harcanır.
Fakirlere ve yoksullara ait olan pay, sadece onlara harcanır.
Bütün bunların harcanması devlet başkanının takdirine bırakılır; ayrılacak miktarların tespiti ve kimlere öncelik verileceği konusunda takdir yetkisi tamamen kendisine aittir. Maslahatı dikkate alarak yapacağı bu takdire göre onları harcar.
Geriye kalan beşte dörtlük kısım, ganimete hak kazananlar arasında taksim edilir. Devlet başkanı önce ordunun durumunu gözden geçirir ve ganimetten kendilerine ödül verilmesini uygun gördüğü kimseler varsa Önce onlara bu ödüllerini verir.
Ödül (neft) şu üç sebepten birine dayalı olarak verilir:
i. Devlet başkanı dâru'l-harbe girmiş bulunur ve meselâ bir köye baskın yapması için bir müfreze gönderir. Humusu aldıktan sonra geride kalan malın dörtte birini yahut üçte birini onlara va-ad eder. Müfrezenin getirdiği malların beşte biri ayrılır ve geride kalan kısmın dörtte biri ya da üçte biri müfrezeye verilir. Geriye kalan kısım ise ganimet mallarına katılır.
ii. Devlet başkanı, müslüm ani arın genel yararına olacak bir işi yapan her kim olursa ona verilmek üzere bir ödül (cu'l) koyar.
Meselâ, "Kaleye kim tırmanırsa ona şu vardır."; "Her kim bir esir getirirse ona şu vardır"; "Kim bir askeri öldürürse, teçhizatı onundur." der. Eğer bunu müslümanların malından vermesi şartı koşarsa ondan verir. Ganimetten vermeyi şart koşmuşsa beşte dörtlük kısımdan verir.
iii. Devlet başkanının, savaşçılardan bazısına gösterdiği yararlılıktan, güç ve kudretinden dolayı ayrıcalıklı kılması şeklinde olur. Nitekim Rasûlullah (s.a.), Zî Kared[447] gazvesinde Seleme b. Ekva'ın göstermiş olduğu büyük yarar sebebiyle, ona hem süvari hem de piyade payı vermiştir.
Bence daha sahih olan görüş, teçhizata öldürenin sahip olabilmesi için, devlet başkanının bunu savaştan önce ilân etmesi ya da savaş sonrasında özel bağış şeklinde vermesi gerekir. [448]

Savaşa Katılan Kadın, Çocuk Ve Zimmîlere Pay:

Savaşa katılan ve hastaları tedavi eden, yemekleri hazırlayan, savaşçılara destek hizmeti veren kadınlara, keza devlet başkanının izniyle katılan kölelere, çocuklara ve zimmîlere -şayet savaşçılara yardımları dokunmuşsa- bir pay şeklinde olmasa bile, ganimetten bir şeyler verilmesi gerekir.
Daha önce müslümanlardan birine ait bir mal, kâfirlerin eline geçmiş ve o mala tesadüfen müslüman askerler tekrar el koymuşsa, o malı karşılıksız olarak sahibine verir. [449]

Süvari Ve Piyade Payları:

Devlet başkanı humus ve ödüllerden (nefl) sonra geride kalan ganimet mallarını savaşa iştirak eden gaziler arasında paylaştırır; süvariye üç, piyadeye ise bir pay verir.
Bence devlet başkam, şayet deve üzerinde savaşa katılanlara, yahut okçulara fazladan bir şey vermek, yahut cins Arap atı ve de-veleriyla savaşanları, normal at ve develer üzerinde savaşanlara takdim etmek ve bir pay miktarına ulaşmamak kaydıyla onlara fazla bir miktar vermek isterse, görüş sahibi kimselerle danışmak suretiyle bunu yapabilir. Bu durumda emrine uyulması gerekir.
Bu noktayı dikkate aldığımızda, konuyla ilgili Rasûlüllah (s.a.) ve ashabından rivayet edilen uygulamalar arasındaki farklılıklar da telif edilmiş olur.
Emirin, ordu yararına olan bir işe göndermiş olduğu posta, gözcü, casus gibi kimselere de -bizzat savaşta hazır bulunmasalar bile ganimetten pay ayrılır. Nitekim Bedir savaşında Hz. Osman (r.a.) için pay ayrılmıştı. [450]

Fey Mallarının Harcandığı Yerler:

Fey' mallarına gelince, bunların harcama yerlerini Allah Teâlâ şöyle açıklamıştır:
"Allah'ın, fethedilen ülkeler halkının mallarından Peygamber'ine verdiği fey' malları; Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz.[451] Hz. Ömer (r.a.), bu âyeti okumuş ve onun bütün müslümanla-rı kapsadığını söylemiştir. Devlet başkanı, fey' mallarını, önem sırasına göre harcamada bulunur. Bunu yaparken sadece kişilerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaz, bütün müslümanların maslahatına olan hususları da dikkate alır.
Fey' mallarının taksimi konusunda uygulama farklılık arzet-miştir. Rasûlüllah (s.a.), kendisine fey' malı geldiği zaman anında onu hemen dağıtırdı; evli olana iki, bekar olana da bir pay verirdi. Hz. Ebû Bekir (r.a.), hür ve köle herkese pay ayırırdı. Dağıtımda kişilerin ihtiyaçlarını dikkate alırdı.
Hz. Ömer (r.a.), divan müessesesini tesis etti; dağıtımda İslâm'a girmede öncelik ve ihtiyaç ilkesini dikkate aldı. Alınacak payı kişinin İslâm'daki kıdemi, İslâm uğrunda çektikleri sıkıntıları, ailesi ve duyduğu ihtiyaçları belirlerdi. Bu tür ihtilâfların temeli, konunun ictihâdî oluşudur. Her halife konu ile ilgili ictihâdda bulunmuş, her biri kendi döneminde gördüğü maslahat doğrultusunda uygulamada bulunmuştur. [452]

Fethedilen Arazilerin Taksimi:

Müslümanların elde ettikleri arazilerin durumunu belirlemede devlet başkanı muhayyerdir; dilerse savaşa katılanlar arasında taksim eder, isterse Rasûlullah'm (s.a.) Hayber'de yaptığı gibi gazilere vakfeder. Bilindiği gibi Rasûlüllah (s.a.) Hayber topraklarının yarısını taksim etmiş, yarısını da

vakfetmişti. Hz. Ömer (r.a.), Sevâd (Mezopotamya) arazisinin tamamını vakfetmiştir. İsterse, bizim zimmetimizde olmak üzere kâfirleri iskân eder. [453]

Cizye Miktarı:

Rasûlüllah (s.a.), Muâz'a (r.a.), her ergenlik çağına gelmiş kimseden bir dinar ya da dengi Yemen kumaşı almasını emretmiştir. Hz. Ömer (r.a.), varlıklı olanlara kırk sekiz, orta halli olanlara yirmi dört, kazanabilen fakir kimselere de on iki dirhem cizye takdir etmiştir.
Buradan da anlaşılmaktadır ki, cizye miktarının belirlenmesi devlet başkanının takdir yetkisindedir. Müslümanların genel maslahatı neyi gerektiriyorsa o şekilde hareket eder. İşte bunun içindir ki uygulamalarda farklılık olmuştur. Haraç miktarlarının tesbiti, Rasûlullah'm (s.a.) ve halifelerinin uygulamalarının farklılık arzettiği her konuda da durum bence aynıdır. [454]

Ganimet Ve Fey'in Helâl Kılınmasının Hikmeti:

Allah Teâlâ, ganimet ve fey' mallarını bize helâl kılmıştır. Bunun gerekçesini bizzat Rasûlüllah (s.a.) açıklamıştır:
"Ganimet, bizden öncekilerden hiç kimseye helâl kılınmamıştı. Allah, bizim zaafımızı ve aczimizi gördü ve onu bize helâl kıldı."
"Allah Teâlâ, ümmetimi diğer ümmetlere üstün kılmış ve bize ganimetleri helâl kılmıştır.[455]
Birinci kısımda bunun hikmetini açıklamıştık; burada tekrarına gerek duymuyoruz. [456]

Harcamalarda Gözetilen Maksatlar:

Harcamalar alanında gözetilen esas amaçlar şunlardır:
1. Kötürümlük gibi bir sebeple hiçbir şeye güç yetiremeyen insanların hayatlarını sürdürmelerine imkân tanımak, ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını karşılamak, geride bırakılan kimsesizleri kollamak.
2. Şehiri/ülkeyi düşman saldırısından korumak, bunun için gerekli olan kaleler inşa etmek, sınır muhafızları beslemek, her türlü gerekli silâh ve teçhizatı hazır bulundurmak.
3. Şehir düzenini sağlamak ve yönetimi gerçekleştirmek. Bunun için gerekli olan emniyet, kaza, hadlerin infazı ve hisbe teşkilâtlarını oluşturmak.
4. Dini korumak. Bunun için gerekli olan imam ve hatiplik, vaizlik, müderrislik vazifelerini ihdas etmek ve bu görevleri yürütenlerin nafakalarım karşılamak.
5. Kamu yararına olan altyapı hizmetlerini gerçekleştirmek; nehir ve kanallar açmak, köprüler inşâ etmek vb. gibi. [457]

Ülke İki Kısımdan Oluşur:

İslâm ülkesi iki kısımdan oluşur:
i. Hicaz gibi sadece müslümanlarm ikamet ettiği, ya da müs-lümanların çoğunlukta olduğu yerler.
ii. Halkının çoğu kâfir olan, buna rağmen zorla ya da sulh yoluyla müslümanlarm egemenliğine girmiş olan yerler.
İkinci kısımdan olan yerler, pek çok asker barındınlmasına, savaş için gerekli araç gereçlerin hazır bulundurulmasına, kadılar tayinine, muhafızların ve devlet memurlarının bulundurulmasına ihtiyaç duyar.
Birinci kısımdan olan yerler ise, bu sayılan şeylere fazlaca ihtiyaç göstermez. [458]

Şeriat, Malı Hikmet Gereği Dağıtır:

Sâri' Teâlâ, beytülmalde toplanan malların, her bölgenin hususî yapısı dikkate alınarak dağıtılmasını irade buyurmuştur. Zekât ve öşür malları, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılmıştır. Ganimet ve fey' mallarının harcama yerleri ise, daha çok savaşçı beslenmesi, dinin korunması, ülkenin düzen ve yönetiminin sağlanması için ayrılmıştır. Bunun için ganimet ve fey' mallarından yetimlere, yoksullara ve fakirlere ayrılan pay, sadakalardan (zekât) toplanan meblağdan kendilerine ayrılan paydan daha azdır. Ganimet ve fey' mallarından savaşçılara ayrılan pay ise, zekât mallarından ayrılan sehimlerine nisbetle çok fazladır.
Sonra ganimet ancak zahmetlere katlanmak, bilfiil savaşmak, at koşturmak sonucunda ele geçirilir. Dolayısıyla onu ele geçirenlere ondan verilmemesi halinde kalplerinde hoşnutsuzluk belirir. Bütün insanlar için söz konusu olan külli kanunlar belirlenirken, mutlaka tüm insanların hallerinin dikkate alınması, tabiî rağbetin, aklî rağbetle birleştirilmesi gerekir. İnsanlar, savaş suretiyle elde ettikleri şeyden nasiplenmedikçe savaşa arzulu olmazlar. Bunun için ganimet mallarının beşte dördü savaşçılar arasında paylaştırılmıştır.
Fey' malları ise, sadece müslümanlarm kâfirler üzerine saldığı korku sebebiyle toplanır. Bunun için bizzat savaş yapılmaz. Bu itibarla bu kabil malların belli bir zümreye (savaşçılara) harcanması gerekmez; Önem sırasına göre ihtiyaç mahallerine sarfedilmesi uygun olur. [459]

Allah Teâlâ, Humusu Mirbâ'a Bedel Olmak Üzere Koymuştur:

[460]

Humusun (beşte bir) aslı şudur: Cahiliye döneminde kavmin reisinin ve onun asabesinin elde edilen ganimetten mirbâ alması öteden beri süregelmekte olan bir âdetti. Bu onların bilgileri arasında yer etmişti ve hemen hemen bundan dolayı hiçbir sıkıntı duymazlardı. Bununla ilgili olarak şâir şöyle demiştir:

Şüphesiz her baskında aittir Mirbâ' bize,
Gerçekleşen Necd'de ya da Tihâme yurdunda.

Allah Teâlâ, humusu ülke ve din ihtiyaçları için tahsis kılmıştır. Bunu yaparken, insanlarca uygulanagelmekte olan şeye bir tür benzerliği esas almıştır. Nitekim peygamberlere inen âyetler, bir tür insanlar arasında yaygın olan telakkiler doğrultusunda iner. Mirbâ', kavmin reisinin ve onun asabesinin idi. Böylece onların önemi vurgulanmış olurdu. Çünkü onlar halkın işleriyle uğraşırlardı ve bu yüzden pek çok harcama yapmaya muhtaçtılar. [461]

Humus, Rasûlullahhn (S.A.) Hakkıdır:

Allah Teâlâ, humusu Rasûlullah'ın (s.a.) hakkı kılmıştır.
Çünkü o, insanların işleriyle meşguldü ve ailesinin geçimini sağlamak için zaman ayırabilecek durumda değildi. Bu durumda onun harcamalarının müslümanların malından olması gerekmiştir. Hem müslümanların üstünlüğü, Rasûlullah'ın (s.a.) daveti ve Allah Teâlâ'mn saldığı korku sayesinde gerçekleşmiştir. Bu durumda o, sanki bizzat olayda hazır bulunmuş gibi mütâlâa edilmiştir. [462]

Akraba Hakkı:

Humustan Rasûlullah'ın (s.a.) akrabalarına da bir pay ayrılmıştır. Çünkü onlar, İslâm için en çok hamiyet sahibi kimselerdir. Onlarda dinî hamiyetle, neseb hamiyeti birleşmiştir. Çünkü onlar için Hz. Muhammed'in (s.a.) dininin yüceltilmesinden daha büyük şeref olamaz. Onlara bir pay ayrılması, Rasûlullah'ın (s.a.) ehl-i beytinin yüceltilmesi, onlara değer verilmesi manasına gelir. Bu ise, sonuç itibariyle dine yönelik bir maslahattır. Ulemâ ve kıraat bilginlerine gösterilen saygı, dine saygı olduğu gibi, peygamberin akrabasına saygı da evleviyetle dine saygıdır ve gösterilmesi gerekir.
Muhtaçlara da bir pay ayrılmıştır. Bunlar, yoksullar, fakirler ve yetimler olarak belirlenmiştir.
Rasûlullah'ın (s.a.) müellefe-i kulûba ve daha başkalarına humustan pay ayırdığı da sabittir.
Buna göre,-'bu beş zümrenin zikredilmesi sınırlayıcı olmayıp, onların durumlarına ayrı bir Özen gösterilmesi içindir. Öyle dağıtılmalı ki, humus ve fey' malları, zenginler arasında el değiştiren bir zenginlik olmasın; gerçek ihtiyaç sahipleri ihmal edilmesin! Rasûlullah'a (s.a.) ve akrabalarına nisbetîe de hiçbir kimse kötü zanda bulunmasın.
Nef (başarı gösterenlerin ödüllendirilmesi) ve gönülleri hoş etmek için bir şeyler verilmesi şunun için meşru kılınmıştır: İnsanoğlu, çoğu zaman basit de olsa bir şeyler olmadan kendisim tehlikeye atmaz. Bu insanoğlunun tıynetinde olan, yapısal bir özelliktir. Bunun dikkata alınması elbette ki gereklidir. [463]

Süvariye Üç Pay:

Süvariye üç pay, piyadeye bir pay ayrılması; süvarinin, müs-lümanlara faydasının daha büyük, masraflarının daha çok olmasındandır. Eğer sen ordu düzenini bilecek olsan, süvarinin, kendisine verilecek payın piyadeye verilen payın üç katından az olmasına razı gelmeyeceğinden, daha azın onun masraflarını karşılamayacağından şüphe etmezsin. Bu konuda, birbirlerinden uzak ülkelerde yaşamalarına, farklı âdet ve durumlara sahip olmalarına rağmen Arap Acem bütün ulusların farklı düşünmemeleri, bu hükmün yerinde olduğunu ortaya koyar. [464]

Ehl-İ Kitabın Arap Yarımadasından Çıkarılması:

Rasûlullah (s.a.), "Eğer -inşâallah- yaşarsam, yahudi ve hıristiyanları elbette Arap yarımadasından çıkarırım." buyurmuş ve müşriklerin oradan çıkarılmasını vasiyet etmiştir. [465]
Rasûlullah (s.a.), zamanın hep aynı olmadığını; bazen lehte bazen aleyhte olacağını bildiğinden, muhtemelen İslâm'ın ileride zayıf düşebileceğini hesaba katmış ve şayet böyle bir dönemde İslâm'ın harîm-i ismetinde yabancı unsurlar bulunacak olursa bunun tehlikeli olacağını, Allah'ın nişanelerinin yıkılması, koyduğu nizamın bozulması sonucunu doğurabileceğini öngörmüştür. Bunun tabiî sonucu olarak da İslâm'ın merkezi, Beytullah'ın bulunduğu yerin çevresinden İslâm düşmanlarının çıkarılmasını emretmiştir.
Hem kâfirlerle bir arada olmak, insanların dinlerini ifsad eder, nefislerini değiştirir. Onlarla birliktelik kaçınılmaz olunca, hiç olmazsa Haremeyn'in onlardan arındırılması emredilmiştir.
Rasûlullah'a (s.a.), âhir zamanda olacak şeyler ayan olmuş ve şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz din I iman, yılanın deliğine çekildiği gibi, Medine'ye çekilecektir. [466]
Bu durumda orada diğer din sâliklerinden hiçbir kimsenin bulunmaması gerekecektir; aksi takdirde dinin korunması garanti altına alınamayacaktır. [467]

MAİŞET BAHSİ

Maişet Âdabı:

Bil ki: Yerleşime elverişli bütün coğrafî bölgelerdeki insanlar, yemelerinde, içmelerinde, giyim ve kuşamlarında, oturuşlarında, kalkışlarında ve diğer durum ve davranışlarında belirli âdâb kurallarına riayet etme konusunda hemfikirdirler. Bu, mizaçlarının bozuk olmaması halinde insanın bir yaratılış özelliği gibi gözükmektedir; bireylerin bir araya gelmesi ve birbirlerini görmeleri anında bunlara riayet etmek insanlığın gereği olmaktadır. [468]

Maişet Âdabının Konulması:

Bu konuda insanların yaklaşımları farklı olmaktadır. Kimileri, tabiî hikmet kuralları doğrultusunda hareket etmeyi yeğlerler; her konuda, tıb ve tecrübe verilerine dayanarak faydası umulan şeyleri yapmayı, zararından korkulan şeyleri terketmeyi tercih ederler. Kimileri dinlerinin telkin ettiği ihsan kuralları doğrultusunda hareket ederler. Kimileri de hükümdarlarına, bilgelerine ve rahiplerine benzemeye çalışarak işi götürmek isterler. Kimi de daha başka yollara başvururlar.
Bunlardan bazıları faydalar içerir; bu yüzden onlara dikkat çekilmesi ve yapılmasının emredilmesi gerekir. Bazılarında ise zararlar bulunur; onların da yasaklanması ve haklarında dikkat çekilmesi gerekir. Bir kısmı ise fayda ve zarardan hali bir vaziyettedir; bunların da aslî ibâha üzere bırakılması ve haklarında ruhsat verilmesi gerekir. İşte bunların ayıklanması, mahiyetlerinin araştırılıp ortaya çıkarılması, Rasûlullah'ın (s.a.) gerçekleştirmek için gönderilmiş bulunduğu maslahatlardan biri olmaktadır. [469]

Maişet Konusunda Hükümlere Mesnet Alınan Hususlar:

Bu konuda temel esaslar şunlardır:
1. Bu tür meşgalelerle uğraşmak insana Allah'ı unutturur, kalbin berraklığını giderir. Bu zehirin, bir panzehirle zararsız kılınması gerekir. Bu da o işin başında, sonunda ve iş boyunca çeşitli zikirler konulması ile olur. Bu zikirler, nefsin kendisini o şeylere vermesini önler; çünkü bu zikirlerde gerçek in'âm sahibi Allah'ı hatırlatıcı, işin kudsiyet yönünü düşünmeye sevkedici öğeler bulunur.
2. Bazı fiil ve davranışlar şeytanların mizaçlarına uygun düşer; öyle ki şayet onlar bir kimsenin uykusunda ya da uyanık halinde iken temessül edecek olsalar behemehal o şeyleri yapar olurlar. İnsanın şeytan işi olan bu fiil ve davranışlarda bulunması, kendisini onlara yaklaştırır, bununla onların müptezel renklerinin kendisinde yer etmesine imkân vermiş olur. Dolayısıyla bu gibi fiil ve davranışların, maslahat nasıl gerektiriyorsa mekruh ya da haram kılınarak yasaklanması vacip olur. Tek pabuçla yürümek, sol elle yemek... gibi.
Bir kısım fiil ve davranışlar da vardır ki, onlar da şeytanları uzaklaştırıcı, meleklere yaklaştırın Özellik arzederler; eve girerken ve evden çıkarken zikretmek gibi. Bu tür fiil ve davranışların da teşvik edilmesi gerekir.
3. Tecrübe sonucu tehlikeli ve eza verici olduğu sabit olan şeylerden kaçınılmalıdır. Etrafında siper bulunmayan yüksek bir satıh üzerinde uyumak, uyurken kandili söndürmemek gibi. Rasû-lullah'ın (s.a.), "Şüphesiz muzırcıklar (fareler), adamın başına evini yakar.[470] hadisiyle kastettiği mana budur.
4. Acemlerin hayat tarzına muhalefet edilmelidir. Bilindiği gibi onlar lüks hayata düşkündüler, dünya hayatına aşırı derecede bağlanmış bulunuyorlardı. Bu onlara Allah'ı anmayı unutturmuş, daha çok dünyalık istemeyi gerektirmiş, dünyevî lezzetler nefisleri üzerinde yer etmişti. Onların sefahat hayatına düşülmemesi için, kullanmakta oldukları belli başlı nesnelerin haram kılınması gerekmiştir; ipek, Kass ipeklisi, meyâsir, [471] erguvan, [472] üzerinde suret bulunan elbiseler, altın ve gümüş kaplar, sarıya boyanmış elbiseler, halûk[473]gibi. Onların diğer âdetlerine uymanın da genel olarak mekruh kılınması, sefahat hayatına götürebilecek durumlardan kaçınmanın müstehap kılınması gerekmiştir.
5. Vakara uygun düşmeyen, insanı medeniyetten haberi olmayan dağlıların/bedevilerin durumuna düşüren davranışlardan kaçınmak ve böylece ifrat ve tefrit arasını bulmaya çalışmak gerekir. [474]

YİYECEKLER VE İÇECEKLER

Nefsânî Sıhhatin Korunması;

Daha önce insanın mutluluğunun dört vasfın[475] bulunmasına, bahtsızlığının da bu vasıfların zıddı sıfatların bulunmasına bağlı olduğunu görmüştük. Bu durumda, nefsânî sıhhatin korunması, nefsânî hastalığın kovulması gereği, insan mizacını bu iki yönden birine doğru değiştiren sebeplerin bulunup ortaya çıkarılmasını gerekli kılmıştır. Bu sebeplerden bazıları şunlardır:
1. Nefsin eteğine yapışan ve onun Özüne nüfuz eden fiiller. Bu konu ile ilgili olarak yeterince söz etmiştik.
2. Bazı şeyler vardır ki, nefiste hasis hey'etler doğurur; bunlar şeytanlara benzetir, meleklerden uzaklaştırır, güzel huyların zıddı olan kötü huyları oluşturur. Bazen bu olup bitenlerden insanın haberi bile olmaz. Mele-i a'lâ'ya katılan, hayvanı müptezellikleri terkeden üstün nefisler, Hazîre-i kuds'ten bu tür davranışların kötülüğünü -aynen insan tabiatının acı ve nahoş şeyin kötülüğünü algılaması gibi- öğrenirler. Allah Teâlâ'nm insanlara olan lütuf ve rahmeti o kimseleri, o şeylerden belli başlı ve munzabıt bulunan, semeresi açık olan, gizli bulunmayan şeylerle yükümlü tutmayı gerekli kılar. [476]

Yiyeceklerin Bedenin Ve Huyun Değişiminde Etkisi:

Bedenin ve ahlâkın değişiminde en güçlü sebep yiyeceklerdir. Bu itibarla konu ile ilgili temel meseleler yiyecek ve içeceklerle ilgılıdir. Bunlar içerisinde etkisi en belirgin olanı da, bazı kavimlerin şekillerine dönüştürüldüğü {mesh) hayvanların[477] yenilmesidir. Şöyle ki; Allah Teâlâ insana lanet ve gazap ettiğinde, O'nun bu lanet ve gazabı, onda öyle bir mizaç meydana getirir ki, o insan artık normal insan olmaktan çok çok uzak olur, hatta tamamen insanlıktan çıkar. İnsan bedeni hakkında azap etme yönlerinden biri budur.
Lanet ve gazaba uğraması anında normal insan mizacından çıkması; pis, normal insanların nefret edeceği iğrenç bir hayvana benzeme şeklinde olur. Böyle bir durum hakkında, "Allah, onları maymunlara ve domuzlara çevirdi" denilir. Hazîre-i kuds'te, hayvanlardan bu türle, insanın gazaba uğramış, ilâhî rahmetten uzak kılınmış olması arasında gizli bir münasebet bulunduğuna; aslî temiz fıtratı üzere olmaya devam edenle, lânetliler arasında çok büyük mesafeler olduğuna dair temessül etmiş bir bilgi bulunur.
Hiç şüphesiz böyle bir hayvanın yenilmesi ve onun, bedenin bir parçası kılınması, pisliklere ve gazabı tahrik edici fiillere bulaşmaktan daha şiddetlidir. Bunun içindir ki tâ Nuh'tan (s.a.) itibaren bütün Hazîre-i kuds ile insanlar arasında aracılık yapan peygamberler, domuzu haram kılagelmişler ve ondan uzak durulmasını istemişlerdir. Bu yasak hükmü kıyamete kadar devam edecek ve sonunda Hz. Isâ (s.a.) inip onu öldürecektir. [478]
Bazı kavimler domuzu yiyorlardı; bu yüzden şeriatlar onun haramhğını ve ondan uzak durulmasını olabildiğince şiddetli bir şekilde dile getirdi. Maymunları ve fareleri hiç yiyen yoktu; bu durum, onların haramlığı üzerinde fazlaca durulmasını gerektirmemiştir.
Dabb (keler) hakkında olan, "Şüphesiz Allah Teâlâ, İsrailo-ğullannın bir koluna gazap etmiş de onları yeryüzünde debelenen hayvanlar haline sokmuştur; bilmiyorum belki bu da onlardandır. [479]hadisi bu manadadır. Allah Teâlâ da şöyle buyurmaktadır:
"Allah'ın lanetlediği ve gazap ettiği, aralarından (mesh suretiyle) maymunlar, domuzlar ve şeytana tapanlar çıkardığı kimseler; işte bunlar, yeri (durumu) daha kötü olan ve doğru yoldan daha ziyade sapmış bulunanlardır[480]

Lânetli Yerlerde Durmamak:

Bunun bir benzeri de, yere batmaların olduğu, ya da azap ve lanetin yağdığı yerlerde durmanın iyi olmadığını, kendilerine gazap edilmiş kimselerin tavırlarının (hey'ât) mekruhluğunu belirten rivayetlerdir. Bu tür şeylere bulaşmak, pisliklere bulaşmaktan daha az kötü değildir. Bunlarla uğraşmak, onlara yapışmak, şeytan mizacının gerektirmiş olduğu davranışları yapmak ve onlara yapışmaktan daha az etkili değildir. [481]

Habis Ruhlu Hayvanların Yenilmemesi:

Bundan sonra insan için matlup olan ahlâka zıt karakter üzere yaratılmış olan hayvanların yenilmesi gelir. Bunlar sanki bir zaruret varmış gibi o karakterlerini ortaya koyarlar, (hamâkatte vs.) darb-ı mesel olurlar. Fıtratı bozulmamış insanlar, bunları iğrenç bulur ve onları yemekten uzak durur. Karınları çok geniş olan ve bu tür şeylere aldırış etmeyen kimseler ancak onları yiyebilir. Bu sözü edilen hususiyetlerin tam olarak bulunduğu, açık bir şekilde ortaya çıktığı, Arap Acem herkes tarafından Öyle kabul edildiği hayvanlar şu türlerden oluşur:
i. Yırtıcı hayvanlar. Bunlar tırmalayıcı, yaralayıcı, saldırıcı özellikte olup katı kalpli olurlar. O yüzden Rasûlullah (s.a.), kurt hakkında, "Onu herhangi bir kimse yiyor mu?[482] buyurmuştur.
ii. Muzır hayvanlar. Bunlar yaratılıştan insanlara eza verici, kapıp kaçıcı, baskın yapmak için fırsat kollayıcı özellik arzederler; şeytan ilhamlarına son derece açıktırlar. Bunlar karga, çaylak, kertiş[483] (keler, sâm abraş), sinek, yılan, akrep gibi yaratıklardır.
iii. Hor ve aşağılık mizacda bulunan, deliklerde saklanan hayvanlar. Fare ve haşerât gibi.
iv. Necaset ve leş yiyen, onlarla içli dışlı olan ve bu yüzden bedeni pislik dolan, pis kokan hayvanlar.
v. Eşek. Bu hayvan, hamakat ve aşağılık için darb-ı meselolarak kullanılır. Araplardan fitrat-ı selime sahibi kimseler daha Önce de onu haram sayarlar ve onu şeytanlara benzetirlerdi. Rasû-lullah'ın (s.a.) şu hadisi de bu manadadır:
"Eşek anırtısı işittiğiniz zaman, hemen şeytandan Allah'ı sığının; çünkü o bir şeytan görmüştür.[484]
Hem doktorlar, bu hayvanların yenmesinin insan mizacına ters düştüğü, dolayısıyla tıp açısından zararh olduğu konusunda müttefiktirler. [485]

Allah'tan Başkası Adına Kesilen Hayvanların Yenilmemesi:

Bazı durumlar vardır ki müphemdir ve sınırlarının belirlenmesine, müşkilin giderilmesine ihtiyaç duymaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:
i. Müşrikler, tâğûtlar (putlar) adına hayvan boğazlarlar ve bu sayede onlara yaklaşmak isterlerdi. Bu bir tür şirktir. İlâhî hikmet, böylesine şirk koşma manası içeren bir davranışın yasaklanmasını gerektirmiştir. Sonra yasağı pekiştirmek ve fiilin işlenmesini firenleyici olmak için, bu amaçla boğazlanmış hayvanın yenmesini de haram kılmıştır.
Hem boğazlama ameliyesinin çirkinliği, sadaka bahsinde de zikrettiğimiz gibi boğazlanan hayvana da sirayet etmektedir.
Tâğûtlar adına boğazlama kavramı müphemdir. Bu, Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen, putlara adanan, Allah'tan başkasınının adına boğazlamanın haramlığına inanmayan -yani müslüman ve ehl-i kitap olmayan kimselerin kestiği hayvanlar olarak belirlenmiştir. Bu durum, boğazlama anında Allah'ın adının anılmasının vacip kılınmasını gerekli kılmıştır. Çünkü haram olan ile helâl arasını ilk bakışta ayırabilmek, ancak

bu şekilde gerçekleşebilecektir.
Hikmet-i ilâhî, aynen bizler gibi hayat taşıyan bu hayvanları, bizim için helâl kılmış ve onları istifademize sunmuş, emrimize âmâde kılmıştır. Bu durum, onların canlarının çıkarılması anında 8 1 böyle bir nimetten gaflet içinde bulunmamamızı gerektirmiştir. Bu ise, nimetin sahibi Allah'ın adının onlar üzerine anılması ile olacaktır. Şu âyetin manası budur:
"Biz her ümmete (kurban kesmeye uygun) hayvan cinsinden kendilerine rızık olarak verdiklerimiz üzerine Allah'ın adını ansınlar diye kurban kesmeyi gerekli kıldık.[486]

Leş Yemenin Haramhğı;

ii. Leş (meyte, murdar ölen hayvan), bütün din ve milletlerde haramdır. Dinlerin leşin haramhğı üzerinde görüşbirliği etmesi, onun Hazîre-i kuds'ten habis olduğunu telakki etmiş olmalarındandır. Milletlerin haram sayması ise, tecrübe sonucu onun çoğu kez öldürücü zehir gibi bir hal aldığını görmüş olmalarındandır. Çünkü leşde zehirli unsurlar yayılmakta ve bu, normalde insan yapısına uygun düşmemekte, zararlı olmaktadır.
Meyte yani murdar olarak ölmüş hayvanla, yenmesi helâl olanın belirlenmesi gerekmektedir. Yemek kasdı ile kesilmiş olma, ikisi arasını ayırmaktadır. Bu ayırım, düşerek ölen, hayvan toslaması sonucu ölen, canavar tarafından parçalanan hayvanların haram kılınması sonucunu doğurmuştur. Çünkü bunların hepsi de habis ve zararlıdır.[487]

Boğazlama Peygamberlerin Sünnetidir:

iii. Araplar ve yahudiler, küçük baş hayvanları boğazlarından (zebh), develeri boyunlarının dibinden (nahr) olmak üzere boğazlarlardı. Mecusîler ise, boğarlar ya da hayvanın karnını yararlardı. Boğazlama (zebh ve nahr), peygamberlerin sünneti olmaktadır ve nesiller boyu tevarüs edilegelmiştir. Bunda birçok maslahat da bulunmaktadır. Bazıları şunlardır:
1. Boğazlanacak hayvana fazla eziyet verilmemesi. Hayvanın canını çıkarmanın en kestirme yolu budur. Hadiste, "Boğazlayacağı hayvana acı çektirmesin, rahatlatsın! [488] buyrulması, bu mananın ifadesi olmaktadır. Şerîtatu'ş-şeytân denilen eksik boğazlamanın[489] yasaklanmış olmasının[490] gerekçesi de budur.
2. Kan, bir pislik çeşididir ve insanlar, üzerlerine isabet etmesi halinde onu yıkarlar, ondan korunurlar. Boğazlama, kandan temizlenmeyi sağlar. Boğma ve karın yarma ise hayvanı pisletir.
3. Boğazlama hanîf İslâm şeriatının nişanelerinden biri olmuştur; bununla bir kimsenin hanîfliği ortaya çıkar. Bu haliyle boğazlama, sünnet olma ve diğer fıtrat özellikleri gibi bir hal alır. Rasûlullah (s.a.), haniflik şeriatını ikâme için gönderildiğinden, boğazlama usûlünün korunması vacip olmuştur.
Sonra boğma ve karın yarmanın, meşru olan boğazlama şeklinden nasıl ayırt edileceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu da işlemin kesici bir âletle ve (zebhde) boğazdan ve (nahrda) boynun göğüse bitiştiği yerden yapılmasını vacip kılmıştır.
Bu anlattıklarımız nefsânî sıhhatin ve dinî maslahatın korunması için yasaklanmış olan şeylerdir. Bedenî sıhhat için yasaklanmış bulunan zehir, uyuşturucu... gibi şeylere gelince, onların durumu açıktır.
Bu esasları giriş olarak arzettikten sonra şimdi ayrıntılara geçebiliriz.
Allah Teâlâ'nın, yenmesini yasaklamış olduğu şeyler iki sınıftır:
i. Hayvan türünde mevcut olan bir manadan dolayı yasaklanmış olan sınıf,
ii. Boğazlama şartı bulunmaması sebebiyle yasaklanmış olan sınıf.[491]

Hayvanların Kısımları:

Hayvanlar kısım kısımdır: [492]

İ. Evcil Hayvanlar:

Bunlardan bir kısmı mubahtır; deve, sığır ve davar (koyun ve keçi) gibi. "Hayvanlar (deve, sığır ve davar) size helâl kılındı.[493] âyeti bu manayı ifade eder.
Çünkü bu hayvanlar temizdir, mizaç bakımından mutedil ve insan türüne uygundur.
Hayber günü atların yenmesine izin verilmiş[494] eşeklerin yenmesi ise yasaklanmıştır. Çünkü at etini Arap Acem temiz bulur, o en üstün hayvandır, insana benzer. Eşek ise hamakatte ve aşağılıkta darb-ı meselliktir; şeytanı görür ve anırır. Yaratılışça üstün, nefisçe temiz olan Araplar, daha önceleri de onu yemeyi kendilerine haram kılmışlardır.
Tavuk ve tavuk manasında olan kaz ve ördek etleri de yenilir. Çünkü bunlar temizdir. Horoz meleği görür ve öter.
Köpek ve kedi haramdır; çünkü bunlar yırtıcı hayvanlardandır ve leş yerler. Köpek şeytandır. [495]

ii. Vahşî Hayvanlar:

Bunlardan isim ve yapı itibariyle deve, sığır ve davara benzer olanları helâldir; geyik, yaban öküzü, deve kuşu gibi. Rasûlullah (s.a.), kendisine hediye edilen yaban eşeği (zebra) etini kabul etmiş ve onu yemiştir. Tavşanı kabul etmiştir. Sofrasında keler yenmiştir. Araplar bu hayvanları temiz buluyorlar ve yenmesinden tiksinti duymuyorlardı. Keler (dabb) konusunda, kendinin yememe-sine bir defasında, "Benim memleketimde bulunmaz; bu itibarla onu içim çekmiyor.[496] şeklinde, bir defasında da, meshedilen bazı kavimlerin onun suretinde olabileceği ihtimalini[497] gerekçe göstermiştir. Bir defasında da onun yenmesini yasaklamıştır.
Bence bu rivayetler arasında bir çelişki yoktur. Çünkü yenmesini terk için iki gerekçe vardır ve bunlardan her biri tek başına mazeret için yeterlidir. Ancak onu yemenin terki, haramdan kaçınma şeklinde değil de takva (vera1) kabilindendir. Yasak ile de tenzîhen mekruhluğu kastetmiştir.
Vahşî hayvanlardan köpek dişli olanların yenilmesini yasaklamıştır. Çünkü bu hayvanların tabiatı itidalli değildir, huyları kötü ve kalpleri katıdır.
Kuşlardan güvercin ve serçe mubahtır. Bunlar temiz bulunmaktadır. Kuşlardan pençeli olanların (avını pençesi ile yakalayanlar) yenilmesi yasaklanmış ve bunlardan bir kısmı hakkında "fâsık=muzır" tabiri kullanılmıştır. Dolayısıyla yenilmesi caiz değildir.
Cîfe (leş) ve pislik yiyen ve Araplarca pis ve iğrenç (habâis) bulunan her şeyin yenilmesi mekruhtur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"O peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten men eder, onlara temiz olan şeyleri helâl, pis ve iğrenç olan şeyleri haram kılar.[498]

Çekirge, Rasûlullah (s.a.) zamanında yenilmiştir. Çünkü Araplar bunu temiz kabul ederler. [499]

iii. Deniz Hayvanları;

Bunlardan, Araplarca temiz bulunanlar mubahtır; balık, anber[500] gibi. Araplarca pis ve iğrenç bulunan, yenilmesi haram olan hayvan adıyla isimlendirilen -domuz gibi deniz ürünlerine gelince, bunlar hakkında delillerde tearuz bulunmaktadır. Bunlardan sakınmak daha faziletlidir. [501]

İçine Fare Düşmüş Yağın Hükmü:

Rasûlullah'a {s.a.), içine fare düşmüş ve ölmüş olan katı yağın hükmü sorulmuş, o şöyle buyurmuştur: "Onu ve etrafını atın ve yiyin. [502]Başka bir rivayette de şöyle buyurmuştur:

"Farenin yağın içine düşmesi halinde, eğer yağ katı halde ise fareyi ve etrafını atın; eğer yağ sıvı halde ise, artık ona yaklaşmayın. [503]

Cîfe (leş):

Gerek cîfe ve gerekse onun etkisinin kendisinde açıkça görüldüğü şeyler, bütün dinlerde ve milletlerde pistir. Pis ile pis olnıayanın ayrılması mümkün olduğunda, pis olan kısım atılır ve temiz olanı yenir. Ayrılma imkânı bulunmuyorsa, hepsi haram olur.[504]

Pislik Yiyen Hayvanların (Cellâle) Hükmü:

Rasûlullah (s.a.), pislik (kazurat) yiyen hayvanların etlerinin ve sütlerinin yenmesini yasaklamıştır.[505]
Çünkü pislik, bu hayvanların etlerine ve sütlerine siner, bütün bedeninde yer eder. Bu durumda onun et ve sütünün hükmü, necaset hükmüyle, ya da necasetle beslenen hayvanların hükmüyle aynı olur.[506]

Helâl Olan İki Ölü Ve İki Kan:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bize iki ölü ve iki kan helâl kılınmıştır, ölüler, balık ve çekirgedir. Kanlar ise, ciğer ve dalaktır. [507]
Ciğer ve dalak, hayvanın diğer organları gibi iki organdır. Ancak kana çok benzerler. Bu itibarla Rasûlullah (s.a.) konu ile ilgili duyulabilecek şüpheyi gidermiştir. Balık ve çekirgede ise akıcı kan yoktur; bu itibarla onlar hakkında boğazlama şartı konulmamıştır. [508]

Bazı Muzır Hayvanların Öldürülmesi:

Rasûlullah (s.a.), kertişin (sânı abraş) öldürülmesini emretmiş ve onu "fâsık" olarak nitelemiş, onun Hz. İbrahim'in (s.a.) ateşine üflemiş olduğunu[509] belirtmiştir. Bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:
"Her kim bir kertişi (sârn abraş) ilk vuruşta öldürürse, ona şu ve şu kadar sevap vardır. Ve her kim onu ikinci vuruşta öldürürse, birinciden aşağı olmak üzere şu kadar sevap vardır. Ve her kim onu üçüncü vuruşta öldürürse, ona da ikinciden aşağı olmak üzere şu kadar sevap vardır. [510]
Bazı hayvanlar yaratılıştan muzırdır, ondan hep şeytanî fiil ve davranışlar sadır olur. Bunlar, şeytana benzerlik bakımından hayvanlar içinde en yakını, onun vesveselerine en açığı olur. Rasû-lullah (s.a.), kertişin (sânı abraş) onlardan olduğunu görmüş ve buna, onun tabiî yapısı itibariyle

şeytanın vesvesesine uyarak Hz. İbrahim'in (s.a.) ateşine üflemiş olduğunu ifade ederek dikkat çekmiştir. Gerçi onun ateşe üflemesinin bir yararı olacağı yoktur, ama içindeki muzırlık onu buna sevketmektedir. Rasûlullah (s.a.), onun öldürülmesini iki sebepten dolayı teşvik etmiştir:
1. İnsana eza veren muzır yaratıkların öldürülmesi, böylece zararlarının ortadan kaldırılması. Bu, memleketteki zehirli ot ve ağaçların kesilmesi gibi müslümanların genel yararına olan bir şeye benzer.
2. Onu öldürmek, şeytanın askerlerinin azalması, vesvese yuvalar ortadan kaldırılması demektir. Bu ise, Allah ve mukarreb melekleri katında sevimli bir şeydir. İlk vuruşta öldürmenin, ikinci vuruşta öldürmeden daha sevaplı olması, birincide atış becerisinin bulunmasından ve hayra koşma anlamı taşımasındandır. Allah'u a'lem! [511]

Kur'ân'da Yenilmesi Haram Olan Şeyler:

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanmış, boğulmuş, (küt bir şeyle) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, toslama sonucu ölmüş ile, canavarların yediği hayvanlar ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna-, dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkma (fısk)dır.[512]
Leş ve kan, pis oldukları için haram kılınmıştır. Domuz, gazaba uğramış bazı kavimlerin, şekline sokulduğu irnesh) bir hayvandır. [513]
Allah'tan başkası adına boğazlanmış ve dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanların haram kılınması, şirkin kökünün kazınması için bir önlemdir. Hem fiilin çirkinliği -daha önce de belirtildiği gibi o fiilin üzerinde işlendiği şeye de sirayet etmektedir.
Boğulmuş, boğazı sıkılmak suretiyle öldürülmüş hayvandır.
(Küt bir şeyle vurulup öldürülmüş, delici ve kesici bir âletle usûlü dairesinde boğazlanmamış, aldığı derbe sonucu ölmüş hayvan demektir.)
Yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, yüksek bir yerden düşme ya da yuvarlanma sonucu Ölmüş hayvandır.
Toslama sonucu ölmüş, boynuzlarla toslanmak suretiyle öldürülmüş hayvandır.
Canavarların yediği hayvanlardan maksat, onlardan arta kalan kısımdır.
Bütün bunların haramlığı, temiz ve helâl olan boğazlama usûlüne uymaması, canının çıkarılmasının kesici bir âletle, boğazdan (zebh) ya da boğazın göğüse birleştiği yerden (narh) yapılmaması yüzündendir. Hayvanın helâl olması için konulan bu usûl, yukarıda sayılan hayvanların haram olmasını gerektirmiştir.
Akıtılmış kan[514] necistir (onda mikroplar ürer ve) etrafa dağılır, yenmesi halinde bütün beden onunla pislenir.
"Ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna" ifadesi, sözü edilen hayvanların henüz canlı iken yetişilip kesilmesi halini hükümden istisna etmektedir.
"Fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı" ifadesinden maksat şudur: Cahiliye döneminde insanlar, kendileri için takdir edilen hayır ya da şerri, kullanmakta oldukları fal oklarıyla öğrenmek isterlerdi. Bu oklardan birinde "yap", diğerinde "yapma" yazılıydı. Üçüncüsü ise boştu. Bu fiil, yasaklanmıştır; zira Allah'a bir iftiradır ve cehalet üzere dayalı bir uygulamadır. [515]

Canlı Hayvanın Hedef Kılınması:

Rasûlullah (s.a.), bir hayvanın hedef dikilmesini ve bu şekilde öldürülen hayvanın yenilmesini yasaklamıştır. Cahiliye döneminde insanlar, hayvanları hedef dikerler ve onlara ok atarlardı. Bunda, hayvana verilen gereksiz bir işkence vardır. Çünkü bu yolla o hayvan, ne Allah'a bir kurban, ne de nimetin sahibine karşı şükür ifadesi olur.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz Allah Teâlâ, ihsanı (iyi davranmayı) her şey üzerine yazmıştır. Bu itibarla öldüreceğiniz zaman Öldürme işini güzel yapın! Boğazladığınız zaman güzel boğazlayın! Sizden biriniz, bıçağını keskinleştirsin ve boğazlayacağı hayvana acı çektirmesin![516]
Hayvanın acı çekmeden bir an evvel Ölmesini temin edecek bir yol tutmak, rahmet sâikine tabi olmanın sonucudur. Bu, âlemlerin Rabbinin razı olacağı bir meziyettir; ailevî ve medenî maslahatların pek çoğu bu haslet üzerine kuruludur. [517]

Canlı Hayvandan Yemek Maksadıyla Bir Organın Kesilmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Canlı hayvandan kesilen bir organ murdardır. [518] Cahiliye döneminde insanlar, develerin horgüçlerinden et alırlar, koyunların kuyruklarını keserlerdi. Bu hayvana bir işkencedir ve Sâri' Teâlâ'nın meşru kıldığı 'boğazlama ameliyesine muhaliftir. Bu yüzden yasaklanmıştır. [519]

Keyif İçin Kuş Öldürmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kim bir serçe ya da daha büyükçe bir kuşu hakkını vermeksizin öldürürse, Allah Teâlâ'ya Öldürülmesinden dolayı davacı olur." Dediler ki: "Yâ Rasûlallah! Onun hakkı nedir?" "Onu boğazlaması ve yemesi, kafasını koparıp atmamasıdır." buyurdu. [520]
Burada birbirine kansan iki hareket tarzı vardır, Rasûlullah (s.a.) bunların arasını ayırmıştır:

i. İhtiyaç saikiyle boğazlamak, insan türüne yararlı olacak bir amaç doğrultusunda hareket etmek.
ii. Hayvan türüne zarar verecek şekilde hareket etmek, katı kalplilik dürtüsüne uymak.

Bunlardan ikincisini yasaklamıştır. [521]

Avcılık:

Bil ki: Avlanmak, Araplarda bir âdetti ve yaygındı. Hatta avcılık, bazıları için geçim yollarından biriydi. Bu itibarla Rasûlullah (s.a.) avcılığı mubah kılmış, aşırılığa kaçmanın hükmünü ise, "Kim av peşinde koşarsa boş şeyle (lehviyatla) uğraşmış olur.[522] buyruğu ile beyan etmiştir. [523]

Av Hükümleri:

Av ile ilgili hükümlerde bazı esaslar dikkate alınmıştır:
1. Her halükârda boğazlama ameliyesine hamletme; ancak boğazlama işleminin zor olması halleri bundan müstesnadır. Eğer her halükârda boğazlama işlemi şart koşulacak olsa, o zaman avcıların koşuşturmalarının çoğu boşuna olur. Bu itibarla av hayvanı gönderilirken, silâh atılırken besmele çekme şartı koşulur, avcının ehliyeti şart olarak aranır; boğazdan ya da boyunun göğüse bitiştiği yerden boğazlanmış olması şartı aranmaz.
2. Avlanmanın mahiyetini dikkate alma; eğitilmiş av hayvanının kasten gönderilmesi gibi. Aksi takdirde avın tesadüfen ele geçirilmesi söz konusu olur; avlanmaktan söz edilmez. Av hayvanının, yakaladığı avdan yememesi gerekir. Eğer yemiş ve sahibi, av henüz sağ iken yetişmiş ve boğazlamışsa helâl olur; aksi takdirde helâl olmaz. Bu, av hayvanının eğitilmiş olması manasının gerçekleşmesi ve canavar yemiş hayvanlardan ayrılması içindir.
Rasûlullah'a (s.a.) avcılık ve boğazlama işlemiyle ilgili sorular sorulmuş, o da bu zikredilen esaslar doğrultusunda cevap vermiştir.
Birisi şöyle demiştir: "Biz, ehl-i kitaba ait bir yerde ikâmet etmekteyiz; onların kaplarında yiyebilir miyiz? Aynı zamanda av mahallindeyiz, yayımla, eğitilmemiş köpeğimle ve eğitilmiş köpeğimle avlanmaktayım. Bunlardan hangisi benim için caizdir?" Rasûlullah (s.a.) bu soruya şöyle cevap vermiştir:
"Sözünü ettiğin ehl-i kitap kaplarına gelince, eğer başkasını bulursanız onlarda yemeyin. Başkasını bulamazsanız o zaman onları yıkayın ve onlarda yiyin. Yayınla avlayıp, besmele çektiğini ye! Eğitilmiş köpeğinle avladığın ve besmele çektiğini ye! Eğitilmemiş köpeğinle avlayıp da yetişip boğazlamış olduğunu ye! [524]
"Eğer başkasını bulursanız onlarda yemeyin" ifadesi, tercihe şayan olanı araştırmak, kalbi vesveseden kurtarmak içindir.
Rasûlullah'a (s.a.) eğitilmiş köpekle avcılık hakkında sorulmuş, şöyle cevap vermiştir:
"Köpeğini saldığın zaman hemen üzerine besmele çek. Şayet senin için tutar da ava diri iken yetişirsen, onu kesİver! Öldürmüş de ondan yememiş olduğu halde yetişirsen onu ye! Köpeğinle birlikte başka bir köpek bulursan, avı da Öldürmüşse yeme! Çünkü onu hangisinin öldürdüğünü bilemezsin. [525]
Şöyle bir soru soruldu: "Ya Rasûlallah! Ava ok atıyorum ve ertesi gün onda okumu buluyorum?" Rasûlullah (s.a.) şöyle cevap verdi:
"Eğer, onu bizzat okunun öldürdüğünü biliyorsan ve onda herhangi bir canavar izi de görmezsen onu ye!" Bir rivayette de: "Okunu attığın zaman besmele çek. Eğer bir gün izine rastlamaz ve sonra onu bulduğunda sadece senin okunun eserini görürsen, istersen onu ye! Eğer onu suda boğulmuş halde bulursan yeme! [526]

Avın Küt Âletle Öldürülmesi:

Rasûlullah'a (s.a.), zıpkınla avlanmanın hükmü soruldu. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

"Delip öldürürse ye! Küt tarafı isabet eder de öldürürse, o zaman o hayvan darbe sonucu Öldürülmüş olacağından onu yeme! [527]

Şirkten Yeni Çıkanların Kestikleri Hayvanların Eti:

Rasûlullah'a (s.a.) şöyle soruldu: 'Ta Rasûlallah! Burada, şirkten henüz çıkmış halklar var. Onlar bize et getirirler; üzerine besmele çekip çekmediklerini bilmeyiz?" Şöyle buyurdu:

"Siz besmele çekin ve yiyin! [528]
Bu hadisin dayanağı, hükmün zahire göre verileceği ilkesidir.
Bir başka soru şöyle olmuştur:
"Biz yann düşmanla karşılaşacağız. Beraberimizde bıçaklar yoktur. Kamışla boğazlayabilir miyiz?"
"Kanı akıtan bir şeyle diş ve tırnak hariç boğazlanmış ve üzerine de besmele çekilmişse ye! Bunu size anlatayım: Diş, kemiktir. Tırnak ise, Habeşlilerin bıçağıdır. [529]

Evcil Hayvanların Parlayarak Vahşileşmesi:

Ganimet develeri bölüştürülerken, devenin biri ürküp kaçtı. Beraberlerinde arkasından yetişmek için at da yoktu. Adamın biri ona bir ok attı ve deveyi olduğu yere mıhladı. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:
"Şu develerin, aynen vahşi hayvanın ürküp kaçması gibi bir parlama halleri olur. Eğer başınıza böyle bir şey gelir de çaresiz kalırsanız, ona böyle yapın! [530]
Çünkü bu haliyle o, vahşileşmiş ve av hükmünü almıştır.
Bir cariye, ölmek üzere olan bir koyun görmüş, hemen bir taş kırarak onunla koyunu boğazlamış. Rasûlullah (s.a.), cariye tarafından bu şekilde kesilen bu koyunun etinin yenilmesini emretmiştir. [531]
Şöyle sorulmuştur: "Öyle bir yemek var ki (hıristiyan yemeği) ben ondan sıkıntı duyuyorum?" Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Hıristiyanlara benzerlik arzettiğin herhangi bir şeyde (yemekte), kalbinde hiçbir sıkıntı olmasın! [532] Şöyle bir soru soruldu: "Ya Rasûlallah! Deve kesiyoruz, sığır kesiyoruz, koyun kesiyoruz; karnında yavru buluyoruz. Onu atıyor muyuz, yoksa yiyor muyuz?" Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Dilerseniz onu yiyiniz; çünkü anasının kesilmesi, onun da kesilmesi demektir. [533]

YEMEK ÂDABI

Bil ki: Rasûlullah (s.a.), yemek konusunda dikkat edilecek bir takım görgü kuralları (âdâb) Öğretmiştir. Bu meyanda şöyle buyurmuştur:
"Yemeğin bereketi, yemekten önce ve sonra elleri yıkamaktır.[534]
"Yiyeceğinizi ölçünüz ki, sizin için bereketli olsun. [535] "Sizden biriniz yemek yediği zaman tabağın ortasından yemesin; dibinden (ve önünden) yesin, zira bereket tabağın ortasından yayılır. [536]
Derim ki: Yiyeceğin bereketli olması, nefsin doyması, gözün aydın olması, gönlün dağınık olmaması ve yiyip yiyip de doymayan benzeri çok hırslı olunmaması gibi şeylerdir. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz:
Meselâ her birinin yüz dirhemi olan iki kişi olsun. Bunlardan birisi fakirlikten korkar, insanların mallarına göz diker, malını dini ve dünyası için yararlı olacak şekilde harcayamaz. Diğeri ise, çok tok gözlüdür; bu yüzden bilmeyen onu zengin zanneder, harcamalarını yerli yerinde yapar, gönlü huzurlu olur.
İşte ikinci şahsın malında bereket vardır; birinci şahsın malında ise bereket yoktur.
Bereketin bir başka şekli de, bir malı ihtiyacına harcayıp, geri kalanından vazgeçmektir. Şöyle ki: Meselâ her biri, bir ntıl kadar yiyen iki kişiden birinin yapısı, yediğini bedenin gıdası için harcarken, diğerinin midesinde hastalık olur ve yediği faydalı değil, bilakis zararlı olur. Bunlarden her birinin malı olabilir; birisi çok ürün veren mala mülke harcar ve geçimini yoluna koymuş olur; ikinci şahıs ise saçıp savurur, neticede ihtiyacını karşılayacak hiçbir şeyi olmaz.
Şüphesiz nefsânî hallerin ve inançların, bereketin meydana gelmesinde etkisi vardır. Rasûlullah'm fs.a.) şu hadisi bu manadadır:
"Hakikaten şu mal yeşil ve tatlıdır. Dolayısıyla onu her kim gönül zenginliği ile alırsa, o malda kendisine bereket verilir. Her kim de, ona göz dikerek alırsa, o malda kendisine bereket verilmez ve yiyip yiyip de doymayan kimse gibi olur. [537]
Bunun içindir ki, havada bir ağaç üzerinde yürüyen kimsenin ayağı kaymakta, fakat aynı çizgi üzerinde yerde yürümesi halinde bir şey olmamaktadır. Bir şey üzerine himmet ederek yöneldiği ve onunla ihtiyaçlarını karşılamak istediği ve zihnini bu düşünce üzerinde topladığı zaman, bu gözünün aydın olmasına, zihninin derli toplu ve nefsinin afif olmasına sebep olur. Muhtemelen bu onun tabiatına sirayet eder ve beden de onu harcanması gereken yerlere harcar.
Yemekten önce ellerini yıkar, ayakkabılarını çıkarır ve oturduğu yere iyice yerleşir, yemeğini huzurla ve ölçülü şekilde yerse, yerken Allah'ın adım anarsa, üzerine bereket iner.
Yiyeceği ölçer, miktarını bilir, harcarken tutumlu olur, bilinçli olarak sarfederse, böyle yapmayanlara nisbetle yeterli olmayan daha az bir miktar onun için yeterli olur.
Yiyecek, nefislerin tiksinti duyacağı tuhaf bir şekilde hazırlanır ve bu yüzden onu itibara almazsa, başkaları için yeterli olan miktardan daha çoğu bile o kimse için yeterli olmaz. Nasıl olur ki! Bence şu durumun hiçbir kimsenin bilgisi dışında olacağını sanmıyorum. Bir kimse bir çöreği meyve yer gibi yer, yahut yürüyerek ve konuşarak yer tüketir de bir etkisini görmez, midesi dolmuş olsa bile nefsinin gıdasını aldığını ve doyduğunu anlamaz. Bazen bir kadarhk yiyeceğini (tartmadan) göz kararı alır; fazla kısmı boşa gider ve hiç bir ihtiyacı karşılamaz. Belli bir süre sonra yiyeceğin olması gereken miktardan daha az kaldığını görür.
Kısaca, bereketin varlık ve yokluğunun tabiî sebepleri vardır. onlar zımnında şerefli bir melek ya da lânetli bir şeytan, o sebepleri teyit eder, onların heykellerine melekî ya da şeytanî bir ruh üflenir.
Allah'u a'lem![538]

Yemekten Önce Ve Sonra Ellerin Yıkanması:

Yemekten önce ellerin yıkanmasına gelince, bu ellerde bulunan kir ve pislikleri giderir. Yemekten sonra yıkanması ise, yemekten arta kalan yağ ve bulaşığı izale eder. O halde bırakılması halinde elbisesini kirletebilir, elini kedi köpek gibi bir hayvan tırmalayabilir, yahut haşerât sokabilir. Şu hadis bu manadadır:
"Kim eli yemek bulaşığı olduğu halde yıkamadan uyur da, kendisine bir şey isabet ederse, sadece kendisini kınasın.[539]

Sağ Elle Yemek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Biriniz yemek yediği zaman sağ eliyle yesin; su içtiği zaman sağ eliyle içsin. [540]

"Sakın sizden biriniz sol eliyle yemesin ve onunla içmesin! Çünkü şeytan sol eliyle yer, sol eliyle içer. [541]

Yemek Yerken Besmele Çekmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Üzerine besmele çekilmeyen bir yemeği, şüphesiz ki şeytan helâl sayar. [542]

"Biriniz yemek yerken besmele çekmeyi unutur ve (yemek esnasında) hatırlarsa, 'Başında ve sonunda Bismillah' desin!" [543] Böyle yapan biri hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Şeytan onunla birlikte yemeye devam eder. Besmele çekince, şeytan karnındakini geri çıkarır. [544]
"Şüphesiz şeytan, biriniz her ne iş işlese onun yanında hazır bulunur; hatta yemeği esnasında da yanına gelir. Bu itibarla, birinizin lokması düştüğü zaman, hemen ondaki bulaşığı gidersin, sonra onu yesin! Onu şeytana bırakmasın. [545]
Allah Teâlâ'nın peygamberine verdiği ilimlerden biri de meleklerin ve şeytanların hallerine, onların yeryüzünde yayılmalarına vakıf kılmasıdır. Melekler, Mele-i a'Iâ'dan hayır ilhamları alıp, onları insanoğullarına aktarırlar. Şeytanların mizaçlarından fasit düşünceler fışkırır ve bunlar üstün nizâmların bozulması için çalı-[502 j şir jnsailn]ç yakarına aykırı, fıtrat-ı selîmenin gereklerine ters düşen şeylere sürükler. Şeytanlar, habis mizaçlarından kaynaklanan bu iğvâları, insan dostlarının kalplerine ilham ederler.
Şeytanların özelliklerinden biri de, insanlara uyku ya da uyanık halde iken temessül ettiklerinde, fıtrat-ı selîmenin nefret duyacağı nahoş hallerde temessül etmeleridir; sol elle yemek, burnu kesik olmak vb. gibi.
Bir diğer halleri şudur: İnsanoğlunun hayvanı yönünden kaynaklanan açlık, şehvet gibi müptezel hey'etler onların nefislerinde de yer eder. Bunlar meydana geldiğinde, duydukları bu ihtiyaçları gidermek için harekete geçerler ve insanların o ihtiyaçları gidermek için yaptıkları şeyleri yapmaya koyulurlar ve bu halde iken duydukları şehvetin giderildiğini tahayyül ederler, böylece arzularını yerine getirirler. Bunun sonucunda şeytanın da iştirak ettiği cinsel ilişkiden oluşan çocuk, bereketsiz ve şeytan tıynetli olur. Şeytanların da iştirak ettiği ve yeme şehvetlerini giderdikleri yemek bereketsiz olur ve insanlara fayda vermeden öteye zarar verir. Allah'ın adının anılması, Allah'a sığınılması, tabiat itibariyle onlara zıtlık arzeder. Bu yüzden şeytanlar, Allah'ın adını anan ve O'na sığınan kimselere karşı yaklaşamazlar.
Bir defasında şöyle bir hadise yaşadık: Bir gün dostlarımızdan biri bizi ziyarete gelmişti. Biz ona bir şeyler takdim ettik. Yerken, elinden bir lokma düştü ve yuvarlandı. Dostumuz onu takip etmeye, lokma da uzaklaşmaya başladı. Orada bulunanlar buna hayret ettik. O da zoraki onu yakalayabildi ve yedi. Birkaç gün sonra şeytan bir adamı çarpmış ve onun dili üzere konuşmuş. Konuştukları arasında şunları da söylemiş: "Ben, falancaya yemek yerken uğramıştım. Yemek çok hoşuma gitmişti, fakat o bana ondan hiçbir şey yedirmedi. Ben de elinden bir lokma kapıp aşırmak istedim. Adam benimle çekişti ve onu elimden aldı."
Aile efradımız havuç yiyorlarken, biri yuvarlanmaya başladı. Biri üzerine atıldı ve onu alıp yedi. Kendisine göğüs ve mide arısı isabet etti. Sonra onu şeytan çarpmış ve ona yuvarlanan o havucu kendisinin almış olduğunu söylemiş.
Kulağımıza bu türden çok haber gelmiştir. Bütün bunlardan sonra anlıyoruz ki, konu ile ilgili hadisler mecaz kabilinden değildir, bizzat hakikatleri murad olunmuştur.
Allah'u a'lem![546]

Yemeğe Sinek Düşmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Sizden birinizin kabına sinek düştüğü zaman, onu tamamen daldırsın, ondan sonra çıkarsın. Çünkü onun kanatlarından birinde şifa diğerinde ise dert vardır." Bir rivayette de: "Çünkü o, dert bulunan kanadıyla korunur. [547]buyurmuştur.
Allah Teâlâ, canlıların tabiatlarını, onların bedenlerini tedvir edici şekilde donatmıştır. Çoğu kez bedenin bir cüzü olmaya elverişli olmayan ezâ verici maddeler, bedenin en ücra köşelerine itilir. Doktorların hayvanların kuyruklarının yenmesini yasaklamaları işte bu yüzdendir.
Sinek, çoğu kez zararlı besinler alır ve bunlar beden için bir cüz olmaya elverişli bulunmaz. Onun tabiatı, bu zararlı unsurları kanat gibi önemsiz ve ücra bir organa depolar. Sonra bu organ, kendisinde bulunan zehirli unsurlardan dolayı kaşınmaya başlar ve sıkıntı anında en önde ileri atılan organ olur. Allah'ın yüce hikmeti, eğer bir canlının bünyesine zehir koymuşsa, mutlaka onun panzehirinin de ona konulmasını ve böylece onun bedeninin korunmasını gerektirmiştir. Şayet biz bu konuyu tıbbî açıdan izah etmeye kalkışsak, söz uzar. Kısaca sinek ısırmasının zehirli oluşu, bazı zamanlarda ve bazı gıdaların alınması anında duyularla algılanmakta ve bilinmektedir. Yakıcı/zehirli nesnenin sirayet ettiği organın hareket ettiği malûmdur. Yaratılıştan, bu tür zararlı maddelere karşı koyacak unsurların gizli bulunması bilinmektedir. O zaman hadisin neresi gariptir?![548]

---

[1]

Bakara 2/231-232.

[2] Nisa 4/3.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/428.

[3] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/428-429.

[4] Nisa 4/129.

[5] Müslim, Radâ', 41, 42; Ebû Dâvûd, Nikâh, 34; İbn Mâce, Nikâh, 62.

[6] Ahzâb 33/51.

[7] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/429-430.

[8] Ahzâb 33/51.

[9] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/430.

[10] Ebû Dâvûd, Nikâh, 38; Tirmizî, Nikâh, 42; İbn Mâce, Nikâh, 47.

[11] Nisa 4/129.

[12] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/430-431.

[13] bkz. Buhârî, Itk, 10; Müslim, Itk, 9; Ebû Dâvûd, Talâk, 19.

[14] bkz. Ebû Dâvûd, Talâk, 21.

[15] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/431-432.

[16] EbûDâvûd, Talâk, 17.

[17] Ebû DâvÛd, Talâk, 3.

[18] Yani nan.m bulamadık. Dâvûd, Talâk, 3.makul bir sebep olmadan keyf için evlenip boşanan, evleni erkek ve kadınlara Allah lanet etsin demektir. Hadisin ki

[19] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/432-434.

[20] bkz. Buhârî, Hudûd, 22, Talâk, 11; Ebû Dâvûd, Hu4û,4,47İbn Mâce, Talâk, 15.

[21] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/434.

[22] Ebû Dâvûd, Talâk, 8.

[23] Ebû Dâvûd, Diyât, 18; Tirmizî, Ferâiz, 17; İbn Mâce, Ferâiz, 8.

[24] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/434-435.

[25] bkz. Ebû Dâvûd, Talâk, 7.

[26] Buhârî, Talâk, 9; İbn Mâce, Talâk, 17.

[27] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/435.

[28] Ne kendilerine yar ederler, ne de iddetlerinin bitip de başkasıyla evlenmelerine imkân verirlerdi. Çünkü iddetin bitimine az kala tekrar nikâhları altına alırlar ve sonra yine boşarlardı. Böylece iddetleri bir türlü bitmezdi.(Ç)

[29] Bakara 2/229.

[30] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/435-436.

[31] Müslim, Nikâh, 111

[32] Talâk hakkının sona erdiğini gösteren smır.(Ç)

[33] Üç talâkla boşanmış kadını, boşayan kocasına helâl kılmak için nikahlayan erkek; ödünç teke.

[34] bkz. Ebû Dâvûd, Nikâh, 15; İbn Mâce, Nikâh, 33.

[35] Hadiste bunun ödünç teke almak gibi bir rezalet olduğu belirtili r.(Ç)

[36] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/436-437.

[37] bkz. Ebû Dâvûd, Talâk, 4.

[38] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/437-438.

[39] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/438.

[40] Talâk 65/2.

[41] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/439.

[42] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/439.
[43] Hulu': Kadının bir fidye karşılığında kendisini boşatmasidır.(Ç)
[44] Nisa 4/21.
[45] Müslim, Liân, 5.
[46] Bakara 2/229.
[47] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/441.
[48] Bir adamın eski bir âdete uyarak karısına, "Sen anamın sırtı gibisin..." demesidir. Böyle dediğinde karısı artık kendisine haram ohrdu.(Ç)
[49] Mücâdele 58/1-4.
[50] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/441-443.
[51] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/443.
[52] İlâ: Bir kimsenin dört ay ya da daha fazla süre için karısına yanaşmayacağına dair yemin etmesidir.(Ç)
[53] Bakara 2/226-227.
[54] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/443-444.
[55] Eşlerine zina isnadında bulunanların, lanetle beraber yemin ile tekit edilmiş şehâdetle doğru olduklarını söylemeleridir. Bunun sonucunda eşler kendilerini had cezasından kurtarırlar ve ayrılırlar.(Ç)
[56] NÛr 24/5-9.
[57] bkz. Müslim, Liân, 1-3.
[58] bkz. EbûDâvûd, Talâk, 26.
[59] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/444-445.
[60] Bakara 2/228.
[61] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/447-448.
[62] bkz. Buhârî, Tefsir Sûre 65/1.
[63] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/448.
[64] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/448-449.
[65] Ceninin oluşmasındaki evreler kırkar gündür.(Ç)
[66] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/449.
[67] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/449-450.
[68] Ebû Dâvûd, Nikâh, 44.
[69] Müslim, Nikâh, 139; Ebû Dâvûd, NİKâh, 44.
[70] Ebû Dâvûd, Nikâh, 44.
[71] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/450-451.
[72] Bir kadının yatak olması ancak sahih akitle olur ve nikâhın bulunması halinde doğacak çocuğun nesebi nikâh sahibi kocaya ait olur. Zina edene ise taş vardır; yani taşla recmedîlmeyi hak eder, yahut da havasını alır manasında mahrumiyetle tecziye olunur. Hadis için bkz. Buhârî, Ferâiz, 18, 28; Müslim, Radâ', 36; Ebû Dâvûd, Talâk, 34.
[73] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/453-454.
[74] Daha önce sayfa [2/341] de ilgili dipnotta açıklanmıştı.
[75] Müslim, Liân, 5.
[76] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/454.
[77] Müslim, îmân, 115.
[78] Ebû Dâvûd, Talâk, 29; İbn Mâce, Ferâiz, 13.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/455.
[79] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/455-456.
[80] Bakara 2/138.
[81] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/457-458.

[82] Buhârî, Akîka, 2; Ebû Dâvûd, Edâhî, 20; îbn Mâce, Zebâih, 1.
[83] Ebû Dâvûd, Edâhî, 20; İbn Mâce, Zebâih, 1.
[84] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/458.
[85] Ebû Dâvûd, Edâhî, 20.
[86] Tirmizî, Edâhî, 19.
[87] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/459.
[88] bkz. Dârimî, Ferâiz, 47.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/459.
[89] Ebû Dâvûd, Edâhî, 20
[90] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/459-460.
[91] Buhârî, Edeb, 105; Müslim, Edeb, 2.
[92] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/460.
[93] Buhârî, Edeb, 114.
[94] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/460-461.
[95] Bakara 2/233.
[96] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/461.
[97] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/461.
[98] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/461-462.
[99] Ebû Dâvûd, Nikâh, 11; Tirmizî, Radâ', 6.
[100] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/462.
[101] bkz. Buhârî, Nafakât, 9, 14; Müslim, Akdiye, 7.
[102] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/463.
[103] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/463.
[104] Ebû Dâvûd, Talâk, 34 (2276).
[105] Ebû Dâvûd, Talâk, 34 (2277).
[106] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/463-464.
[107] bkz. Buhârî, Cenâiz, 2; Müslim, Selâm, 4; Ebû Dâvûd, Edeb, 90.
[108] bkz. Buhârî, Ahkâm, 23; Afime, 1, Cihâd, 171.
[109] bkz. Ebû Dâvûd, 'Itk, 7; Tirmizî, Ahkâm, 28.
[110] Çünkü diyet, hataen öldürme durumunda âkile (kişinin dayanışma ünitesi) üzerinedir.
[111] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/464-465.
[112] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/465.
[113] Müslim, Eymân, 41.
[114] Müslim, Eymân, 38.
[115] bkz. Müslim, Eymân, 29-30; Ahmed, 2/45, 61.
[116] Beyhakî, 10/142.
[117] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/465-466.
[118] Müslim, Eymân, 42.
[119] Müslim, Eymân, 30.
[120] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/466.
[121] bkz. Buhârî, 'Itk, 1; Müslim, 'Itk, 22-25.
[122] Müslim, Itk, 3; Ebû Dâvûd, 'Itk, 4.
[123]

bkz. Ebû Dâvûd, 'Itk, 4.
[124] bkz. Ebû Dâvûd, 'Itk, 7; Tirmizî, Ahkâm, 28.
[125] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/466-467.
[126] bkz. Beyhakî, 10/346.
[127] Yani İslâm'ın koruması ve emanmdan.
[128] Müslim, îmân, 122-123.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/467.
[129] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/467.
[130] bkz. Buhârî, Edeb, 6.
[131] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/468.
[132] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/469.
[133] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/469-470.
[134] Saldırgan ruhlu.
[135] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/470-471.
[136] Buhârî, Meğâzî, 82; Fiten, 18.
[137] Nûr 24/55.
[138] Ahmed, 3/129, 183, 4/421 ; Beyhakî, 3/121.
[139] Rasûlullah'ın (s.a.) vefatı üzerine Benî Sâide gölgeliğinde toplanan Ensâr'ın, "Bir emir bizden, bir emir sizden olsun" dedikleri sırada Hz. Ebû Bekir (r.a.), Kureyş'in menâkıbı hakkında çok beliğ bir konuşma yapmıştır. Arkasından Hz. Ömer (r.a.), oradaki insanları Hz. Ebû Bekir'e bey'at etmeye teşvik etmiş ve böylece onun halifeliği üzerinde ittifak etmişlerdir.
[140] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/473-475.
[141] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/475-476.
[142] Müslim, İmâre, 65.
[143] Müslim, İmâre, 42.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/476.
[144] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/476.
[145] Müslim, İmâre, 38.
[146] Müslim, İmâre, 32.
[147] Müslim, İmâre, 43.
[148] Müslim, İmâre, 55.
[149] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/476-477.
[150] Müslim, İmâre, 21.
[151] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/478.
[152] Ticaretle uğraşırdı.
[153] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/478.
[154] Yani beytülmal ya da ganimet mallarında gayrimeşru tasarruflarda bulunuyorlar; kendileri için caiz olan miktardan fazlasını alıyorlar vs.
[155] Buharı, Humus, 7.
[156] bkz. Ebû Dâvûd, İmâre, 2943, 2945.
[157] bkz. Tirmizî, Ahkâm, 9; Ebû Dâvûd, Akdiye, 4; tbn Mâce, Ahkâm, 2;Ahmed, 2/164, 190, 194.
[158] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/478-479.
[159] bkz. Ebû Dâvûd, Akdiye, 3.
[160] Müslim, Zekât, 177.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/479.
[161] Ebû Dâvûd, İmâre, 10.
[162]

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/479.
[163] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/481.
[164] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/481.
[165] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/481.
[166] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/481-482.
[167] Meselâ, gürz gibi.(Ç)
[168] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/482.
[169] Nisa 4/93.
[170] Bakara 2/178.
[171] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/483.
[172] Buhârî, Diyât, 24, 30; Ebû DâvÛd, Diyât, 11.
[173] bkz. Dârimî, Diyât, 7.
[174] Bir cariyenin kafasını taşla ezerek Öldüren yahudiyi, itiraf etmesi sonucunda aynı şekilde öldürtmüştür, bkz. Buhârî, Diyât, 5; Müslim, Kasâme, 15.
[175] Kayl (ç. akyâl): Hemedan sultanlarına verilen unvan
[176] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/483-484.
[177] Buhârî, Diyât, 24, 30; Ebû Dâvûd, Diyât, 11.
[178] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/484-485.
[179] Tirmizî, Diyât, 9.
[180] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/485.
[181] bkz. Ebû Dâvûd, Diyât, 27.
[182] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/485.
[183] Zekât bahsinde bu develerin nitelikleri geçmişti.(Ç)
[184] bkz. Ebû Dâvûd, Diyât, 19.
[185] bkz. Ebû Dâvûd, Diyât, 25; İbn Mâce, Diyât, 5.
[186] bkz. Tirmizî, Diyât, 1; İbn Mâce, Diyât, 4.
[187] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/485-486.
[188] Ebû Dâvûd, Diyât, 18.
[189] Akile: Kişinin dayanışma ünitesi; asabesi, mensup olduğu oda, birlik vs. (Ç)
[190] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/486.
[191] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/486-487.
[192] Âkile müessesesinin en önemli işlevlerinden biri, otokontrolün sağlanmasıdır. Kabile içinden birinin işleyeceği cinayetin cezasını herkes çekeceğinden, bütün kabile, bireylerini kontrol edecektir.(Ç)
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/487.
[193] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/487.
[194] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/487-488.
[195] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/488-489.
[196] Nisa 4/92.
[197] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/489.
[198] Müslim, Kasâme, 25.
[199] Bakara 2/191.
[200] Bakara 2/179.
[201] imam Mâlik'in görüşü bu doğrultadır.
[202] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/489-490.

[203] bkz. Ebû Dâvûd, Diyât, 8.
[204] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/490-491.
[205] Ebû Dâvûd, Diyât, 21; Tirmizî, Diyât, 16.
[206] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/491.
[207] bkz. Ebû Dâvûd, Diyât, 21.
[208] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/491-492.
[209] Mâide5/45.
[210] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/492.
[211] bkz. Nesâî, Kasâme, 46.
[212] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/492-493.
[213] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/493.
[214] Munakkile: Baş ve yüzde meydana gelen ve kemiğin yerinden oynadığı, küçük parçalar halinde kırıldığı yaradır.(Ç)
[215] Câife: Göğüs ya da karın boşluğuna kadar giden yaralardır.(Ç)
[216] Amme: Beyin zarının ortaya çıktığı yaradır.(Ç)
[217] Ebû Dâvûd, Diyât, 18.
[218] Ebû Dâvûd, Diyât, 18.
[219] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/493-494.
[220] Müslim, îmân, 225.
[221] bkz. Ebû Dâvûd, Diyât, 24.
[222] Buhârî, Diyât, 15, 23; Müslim, Edeb, 44.
[223] Buhârî, Diyât, 28, 29; Müslim, Hudûd, 45; Ebû Dâvûd, Diyât, 27.
[224] Müslim, Sayd, 56.
[225] Müslim, Birr, 124.
[226] Müslim, Birr, 126.
[227] Müslim, îmân, 161.
[228] Ebû DâvÛd, Cihâd, 66 (2588).
[229] Ebû Dâvûd, Cihâd, 67 (2589).
[230] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/494-496.
[231] Müslim, Müsâkât, 137-142
[232] Tirmizî, Büyü', 39; İbn Mâce, Sadakat, 5.
[233] Buhârî, Nikâh, 107 (6/157).
[234] Şer'an değeri olan mallardır.(Ç)
[235] Bir kadın, kendisinin hür olduğunu söyleyerek adamı aldatmış ve evlenmiş, ondan çocuklar doğurmuş. Sonra kadının köle olduğu ortaya çıkmış ve sahibi, kadını ve çocuklarını iddia etmiş.
[236] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/496-497.
[237] Ebû Dâvûd, Büyü', 78.
[238] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/497-498.
[239] bkz. Muvatta, Akdiye, 37.
[240] Bu, müellifin de belirttiği gibi örfe göre hüküm verilecek bir konudur. Ama örfün bu şekilde olduğunu söylemek kalıcılık arzetmez. Her tarafta zirâatın yapıldığı bölgelerde, hayvanı gündüzleyin otlaması için salıvermek haklı ve örf olamaz. Bu itibarla sahipsiz bir hayvanın vereceği zararın, gündüz olsun gece olsun tazmini gerekir.(Ç)
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/498-499.
[241] İbn Mâce, Ticârât, 67.
[242] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/499-500.

[243] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/500.
[244] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/501.
[245] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/501-502.
[246] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/502-503.
[247] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/503.
[248] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/503-504.
[249] Müslim, Hudûd, 30.
[250] Ebû Dâvûd, Hudûd, 22.
[251] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/504-505.
[252] Müslim, Hudûd, 22.
[253] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/505.
[254] Nur 24/2.
[255] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/505-506.
[256] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/506.
[257] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/506-507.
[258] Nisa 4/25.
[259] Müslim, Hudûd, 12.
[260] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/507-508.
[261] bkz. Müslim, Hudûd, 18-24.
[262] Müslim, Hudûd, 22.
[263] Müslim, Hudûd, 23.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/508-509.
[264] Mâiz'in cariyesiyle zina ettiği kimse. Bu zat, Mâiz*e, gidip Kasûlullah'a (s.a.) günahını itiraf etmesini öğütlemiştir.
[265] Ebû Dâvûd, Hudûd, 7.
[266] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/509.
[267] Müslim, Hudûd, 30.
[268] EbÛ Dâvûd, Hudûd, 5.
[269] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/509-510.
[270] Sakat, zayıf biri kaldığı evde, umulmadık bir şekilde bir cariye ile zina ederken yakalanır. Durum Rasûlullah'a (s.a.) iletilince, ona yüz değnek vurulmasını emreder. Ancak yüz sopa vurulunca adamın Öleceği söylenince yukarıdaki sözlerini buyurur. (Ç)
[271] îbn Mâce, Hudûd, 18.
[272] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/510-511.
[273] Tirmizî, Hudûd, 24; İbn Mâce, Hudûd, 12.
[274] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/511.
[275] Nur 24/4-5.
[276] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/511-512.
[277] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/512.
[278] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/512-513.
[279] Mâide5/38.
[280] Nahl 16/44.
[281] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/513.
[282] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/513-514.
[283] Müslim, Hudûd, 2-5.

[284] bkz. Ebû Dâvûd, Hudûd, 11.
[285] Muvatta, Hudûd, 23.
[286] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/514-515.
[287] Nesâî, Sârik, 11, 12; Muvatta, Hudûd, 22.
[288] Ebû Dâvûd, Hudûd, 13 (4390).
[289] Ebû Dâvûd, Hudûd, 14.
[290] Benzeri bir rivayet için bkz. Muvatta, Hudûd, 33.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/515-516.
[291] bkz. Nihâye, 1/386.
[292] Ebû Dâvûd, Hudûd, 21 (4411).
[293] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/516.
[294] Ebû Dâvûd, Hudûd, 13.
[295] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/516-517.
[296] Allah'tan bağışlanmamı diler, O'na tevbe ederim" demektir.
[297] Ebû Dâvûd, Hudûd, 9; İbn Mâce, Hudûd, 29
[298] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/517.
[299] Mâide 5/33-34.
[300] Yani yol kesmede adam da öldürmüşlerse öldürülürler, ya da asılırlar; sadece mal almışlarsa, elleri ve ayakları çaprazlama kesilir; sadece yol güvenliğini tehdit etmişler ve mal da almamışlarsa sürülürler. (Ç)
[301] Müslim, Kasâme, 25.
[302] Ebû Dâvûd, Taharet, 7; Ahmed, 3/36.
[303] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/517-518.
[304] Mâide 5/90-91.
[305] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/518-519.
[306] Müslim, Eşribe, 73; Ebû Dâvûd, Eşribe, 5.
[307] Müslim, Eşribe, 13; Ebû Dâvûd, Eşribe, 4.
[308] Mizr: Yemenlilerin mısırdan yaptıkları içkinin adıdır.
[309] Bit': Bal şırasından yapılan içkinin adıdır.
[310] bkz. Muvatta, Eşribe, 9; Ebû Dâvûd, Eşribe, 5.
[311] Ebû Dâvûd, Eşribe, 5; Tirmizî, Eşribe, 3; İbn Mâce, Eşribe, 10.
[312] içkinin; üzüm şırasından, kuru zümden, hurmadan, buğdaydan, arpadan, mısırdan... yapılabileceğini bildiren hadisler de vardır, bkz. Ebû DâvÛd, Eşribe, 4.(Ç)
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/519-520.
[313] Buhârî, Eşribe, 1; Müslim, Eşribe, 77; Tirmizî, Eşribe, 1; İbn Mâce, Eşribe, 2.
[314] Müslim, Eşribe, 72; Ebû Dâvûd, Eşribe, 5.
[315] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/520-521.
[316] Tirmizî, Eşribe, 1; îbn Mâce, Eşribe, 4.
[317] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/521.
[318] bkz. EbÛ DâvÛd, Hudûd, 36 {4477, 4478).
[319] Ebû Dâvûd, Hudûd, 37 (4487).
[320] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/521-522.
[321] Buharı, Hudûd, 12; Müslim, Hudûd, 9; Ebû Dâvûd, Hudûd, 4.
[322] Ebû Dâvûd, Akdıye, 14.
[323] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/522.

[324] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/522-523.

[325] Buhârî, Cihâd, 149; Ebû Dâvûd, Hudûd, 1.

[326] Tevbe9/12.

[327] Ebû Dâvûd, Hudûd, 2.

[328] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/523.

[329] bkz. Ebû Dâvûd, Cihâd, 95 (2645); Nesâî, Kasâme, 27.

[330] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/523-524.

[331] Hucurât49/9.

[332] Beyhakî, 8/144.

[333] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/524-525.

[334] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/527.

[335] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/527.

[336] Ebû Dâvûd, Akdıye, 1.

[337] Ebû Dâvûd, Akdıye, 3

[338] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/527-528.

[339] Ebû Dâvûd, Akdıye, 2.

[340] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/528.

[341] Ebû Dâvûd, Akdıye, 9.

[342] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/528-529.

[343] Ebû Dâvûd, Akdıye, 2.

[344] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/529.

[345] Tirmizî, Ahkâm, 5; Ebû Dâvûd, Akdıye, 6.

[346] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/529.

[347] Bakıp büyütmek, gözetmek, terbiye etmek hak ve vazifesi.(Ç)

[348] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/529-530.

[349] Buhârî, Şehâdât, 1; Müslim, Akdıye, 1; Ebû Dâvûd, Akdıye, 23.

[350] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/530-531.

[351] Bakara 2/282.

[352] Uşak, kahya gibi kimselerin şahitliği töhmet taşıyacağından kabul edilmez.

[353] Ebû Dâvûd, Akdıye, 16.

[354] Nûr 24/4-5.

[355] Nûr 24/4-5.

[356] Bakara 2/282.

[357] EbûDâvûd,Akdıye,21(3608).

[358] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/531-532.

[359] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/532.

[360] bkz. Ebû Dâvûd, Akdıye, 24 (3620).

[361] Mâide 5/106.

[362] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/533.

[363] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/533-534.

[364] Bakara 2/283.

[365] Yemin-i sabr: Sabr, hapsetmek demektir. Yemin eden kimse kendini yemin için hapsettiği, yahut icabında kendisini hâkim yemin için hapsettiği için ona bu isim

verilmiştir. Yemin etme cüretkârlığında bulunma manasına da gelir. Bu, en büyük günahlardan biridir.(Ç)

[366] Müslim, îmân, 220.

[367] Müslim, îmân, 112.

[368] Ebû Dâvûd, Akdıye, 7 (3573).

[369] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/534-535.

[370] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/535.

[371] Bu hadis, tercihin ziyade bir sıfata mebni hükümde bulunulduğuna örnektir. Kaynağı birazdan gelecektir.(Ç)

[372] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/535-536.

[373] Kanunların makabline şümulünün olmaması gibi.(Ç)

[374] Istıshâb, bir şeyin olduğu hal üzere bırakılması demektir.(Ç)

[375] Dârimî, Büyü', 16

[376] Ebû Dâvûd, Akdiye, 12; Tirmizî, Ahkâm, 23; İbn Mâce, Ahkâm, 17.

[377] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/536-537.

[378] Ebû Dâvûd, Akdiye, 34 (2278).

[379] Hadis daha önce tam olarak dipnotta geçmişti.

[380] Müslim, Müsâkât, 143.

[381] Ahmed, 3/465, 4/141.

[382] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/537-538.

[383] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/539.

[384] Buhârî, Cihâd, 99; Müslim, Cihâd, 74.

[385] Buhârî, 144; Ebû Dâvûd, Cihâd, 114; Ahmed, 2/202, 406.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/539-540.

[386] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/540.

[387] Enfâl 8/17.

[388] Müslim, Cennet, 63,

[389] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/540-541.

[390] Müslim, îmâre, 149-151.

[391] Müslim, İmâre, 105.

[392] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/541-542.

[393] Ahmed, 2/335, 339; Müslim, İmâre, 116.

[394] Ebû Dâvûd, Vitir, 1464.

[395] Müslim, İmâre, 110.

[396] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/542-543.

[397] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/543-544.

[398] Müslim, İmâre, 163.

[399] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/544-545.

[400] Müslim, İmâre, 135.

[401] Tirmizî, Fedâilu'l-cihâd, 5; Ahmed, 5/270.

[402] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/545.

[403] Müslim, İmâre, 105.

[404] Bakara 2/169.

[405] Müslim, İmâre, 121.

[406] Yani nasıl ki kuşlar, yeryüzündeki hayvanların hükümlerini icmâlî olarak taşıyorsa, bu da meleklere ait hükümleri icmâlî olarak taşır. O yüzden de kuşlar gibi temessül

eder.

[407] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/545-546.

[408] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/546.

[409] Müslim, İmâre, 149-151.

[410] Müslim, İmâre, 123

[411] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/547.

[412] Müslim, İmâre, 100.

[413] Müslim, İmâre, 96-99.

[414] Buhârî, Cihâd, 45; Nesâî, HayI, 11.

[415] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/547-548.

[416] Ebû Dâvûd, Cihâd, 23; Tirmizî, Cihâd, 11.

[417] bkz. İbrı Mâce, Cihâd, 19.

[418] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/548.

[419] Fetih 48/17.

[420] Tevbe9/91,

[421] Buhârî, Cihâd, 138; Müslim, Bİrr, 5; Ebû Dâvûd, Cihâd, 31.

[422] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/548-549.

[423] Enfâl 8/66.

[424] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/549.

[425] Müsle: Kulak, burun gibi organların kesilmesidir.(Ç)

[426] Ebû Dâvûd, Cihâd, 83; İbn Mâce, Cihâd, 38

[427] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/549-550.

[428] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/550-551.

[429] Tevbe 9/46-47.

[430] Ebû Dâvûd, Cihâd, 142.

[431] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/551-552.

[432] Başında bulunduğu askerî birlik hakkında bilgisi olan ve. İşlerini tedvirle yükümlü bulunan subay, kethüda, kâhya.(Ç)

[433] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/552-553.

[434] Tirmizî, Hudûd, 20; Dârimî, Siyer, 50.

[435] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/553.

[436] bkz. Müslim, Cihâd, 29.

[437] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/553-554.

[438] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/554.

[439] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/554.

[440] Tevbe 9/6.

[441] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/554.

[442] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/554-555.

[443] Hadisin tamamı için bkz. Müslim, İmâre, 24.

[444] Ebû Dâvûd, Cihâd, 135 (2713).

[445] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/555.

[446] Enfâl 8/41.

[447] Medine'den iki gecelik uzaklıkta bir yer. Bu savaşta Abdurrahman el-Fezârî, Rasûlullah'ın (s.a.) arkasından baskın yapmış, Ebû Katâde'nin , elinde ve Seleme'nin gösterdiği çabayla öldürülmüştü.

[448] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/555-557.
[449] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/557.
[450] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/557-558.
[451] Haşr 59/7.
[452] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/558.
[453] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/558-559.
[454] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/559.
[455] Hadisler için bkz. Buhârî, Humus, 8; Müslim, Cihâd, 32; Ebû Dâvûd, Cihâd, 121; Ahmed, 5/248, 256.
[456] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/559.
[457] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/559-560.
[458] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/560.
[459] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/560-561.
[460] Ganimetin dörtte biri.
[461] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/561.
[462] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/561-562.
[463] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/562.
[464] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/562-563.
[465] Vasiyeti için bkz. Buharı, Cizye, 6; Müslim, Vasiyet, 20
[466] Müslim, îmân, 233.
[467] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/563.
[468] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/565.
[469] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/565.
[470] Müslim, Eşribe, 96; Ebû Dâvûd, Eşribe, 22.
[471] İpekten mamul acem işi bir tür kumaş.(Ç)
[472] Halis kırmızıya boyanmış elbise.
[473] En iyi koku türlerinden biri.
[474] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/566-567.
[475] Temizlik, ihbât (teslimiyet, huşu), semahat ve adalet.(Ç)
[476] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/569.
[477] Kur'ân'da bazı kavimlerin domuzlara ve maymunlara çevrildiği belirtilir, bkz. Mâide 5/60. (Ç)
[478] bkz. Bubârî, Büyü', 102, Enbiyâ, 49; Müslim, îmân, 242.
[479] bkz. Ebû Dâvûd, Afime, 27 (3795); îbn Mâce, Sayd, 16.
[480] Mâide 5/60.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/569-570.
[481] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/571.
[482] bkz. Tirmizî, At'ime, 4.
[483] Arapçasi "vezağ" olan bu hayvanın Türkçe adı, kertenkele değildir; bizde (Kayseri) buna "kertiş" derler. Bu hayvanın kuyruğu kısa ve küt, kertik kertik, rengi gridir. Genellikle taşlık kayalık yerlerde yaşarlar. Taşın başına çıkar ve üfler gibi yaparlar. Halk arasında şöyle bir inanç vardır. Hz. ibrahim (s.a.), ateşe atıldığı zaman kertiş, ateşe üflemiş -ki bu, hadis olarak birazdan gelecektir-, kertenkele ise ağızında su getirmiştir. O yüzden kertişi bir vurmada öldüren cennete gider. Kertenkele ise sevilir; öldürütmez.(Ç)
[484] Buhârî, Bed'ü'1-halk, 15; Ebû Dâvûd, Edeb, 106; Tirmİzî, De'avât, 56.
[485] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/571-572.
[486] Hacc 22/34.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/572-573.

[487] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/573.

[488] Müslim, Sayd, 57; Ebû Dâvûd, Edâhî, 11.

[489] Boğazın bir kısmını kesip, boyun damarlarını kesmemek şeklinde.

[490] bkz. Ebû Dâvûd, Edâhî, 16.

[491] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/573-574.

[492] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/574.

[493] Mâide 5/1.

[494] Bütün mezhepler at etinin yenilmesini mubah görmemektedir. Müellif, mübalı kılanların görüşünü esas almıştır.

[495] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/574-575.

[496] Buhârî, Afime, 10, 14.

[497] bkz. Ebû Dâvûd, Afime, 27 (3795); İbn Mâce, Sayd, 16.

[498] A'râf 7/157.

[499] Temizin ötesinde en lezzetli yiyeceklerinden sayıldığı ve bir değerlendirme hk. bkz. Erdoğan, Mehmet, İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, İst. 1990, s. 142.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/575-576.

[500] Bir tür balık olup, derisinden kalkan yapılır.

[501] "Denizin ölüsü helâldir" (Ebû Dâvûd, Taharet, 41) hadisinin genel ifadesi, deniz domuzu dahil bütün deniz ürünlerinin helâl olması yönünün tercihini gerektirir. Hakkında nass bulunmayan hayvan ya da yiyeceklerin mübahlık ya da mekruhluğu, her kavmin kendi örf ve telakkisine bırakılma!ıdır. Bizim nefretimizi gerektiren bir şey, başkalarının pekâlâ en lezzetli yiyeceklerinden olabilir. Bunda coğrafi bölge farklılıklarının ve alışılmış I iğin Önemi çok büyüktür. Rasûlullah'ın (s.a.) keler hakkında söylediği "Benim memleketimde bulunmaz; bu itibarla onu içim çekmiyor." İfadesi bu konuda önemli bir işaret olmalıdır.(Ç)
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/576.

[502] Ebû Dâvûd, Afime, 47 (3841).

[503] Ebû Dâvûd, Afime, 47 (3842).
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/576.

[504] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/576-577.

[505] Ebû Dâvûd, Afime, 24, 33, Eşribe, 14.

[506] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/577.

[507] İbn Mâce, Afime, 31.

[508] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/577.

[509] bkz. Buhârî, Enbiyâ, 8 (4/112).

[510] Müslim, Selâm, 146.

[511] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/577-578.

[512] Mâide 5/3.

[513] Bu hayvanın pis oluşu, hazmının zorluğu yanında etinde Şerit (tenya) gibi kurtçukları barındırdığı ve yenüniesinin tıbben de zararlı olduğu ortaya çıkmıştır

[514] Hayvan usûlü dairesinde kesildikten sonra damarlarda kalan kan haram değildir.(Ç)

[515] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/578-579.

[516] Müslim, Sayd, 57; Ebû Dâvûd, Edâhî, 11.

[517] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/579-580.

[518] Ebû Dâvûd, Edâhî, 24; Tirmizî, Sayd, 12.

[519] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/580.

[520] Nesâî, Dahâyâ, 46; Sayd, 34.

[521] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/580.

[522] Yakın bir lâfızla bkz. Ebû Dâvûd, Edâhî, 24; Tirmizî, Fiten, 69; Nesâî, Sayd, 24.

[523] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/581.

[524] Buhâri, Zebâih, 4.

[525] Müslim, Sayd, 6.

[526] EbÛ Dâvûd, Sayd, 2 (2849).

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/581-582.

[527] Buhârî, Zebâih, 3; Müslim, Sayd, 1.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/582.

[528] Ebû DâvÛd, Edâhî, 18 (2829).

[529] Müslim, Edâhî, 20; Ebû Dâvûd, Edâhî, 14 (2821).

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/582-583.

[530] Ebû DâvÛd, Edâhî, 14 (2821).

[531] bkz. Buhârî, Zebâih, 18, 19.

[532] İbn Mâce, Cihâd, 26.

[533] Ebû Dâvûd, Edâhî, 17 (2827).

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/583.

[534] Ebû Dâvûd, Afime, 11.

[535] Buhârî, Büyü', 52; İbn Mâce, Ticârât, 39.

[536] bkz. Ebû Dâvûd, Afime, 17; Tirmizî, Afime, 12; İbn Mâce, Afime, 12

[537] Müslim, Zekât, 96.

[538] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/585-587.

[539] Ebû Dâvûd, Afime, 53, İbn Mâce, Afime, 22.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/587.

[540] Müslim, Eşribe, 105.

[541] Müslim, Eşribe, 106.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/587.

[542] Müslim, Eşribe, 102; Ebû Dâvûd, Afime, 15.

[543] Ebû Dâvûd, Afime, 15.

[544] Yani, besmele çekilmemesi yüzünden giden ve sanki şeytanın karnında gibi olan bereket tekrar geri gelir. Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, Afime, 15.

[545] Müslim, Eşribe, 135.

[546] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/587-589.

[547] bkz. Buhârî, Bed'ul-halk, 17; Tıbb, 58; Ebû Dâvûd, Afime, 48.

[548] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/589.

Rasûlullah (S.A.) Nasıl Yer İçerdi?

Rasûlullah (s.a.) hiçbir zaman masa üzerinde, toprak kâsede (sükürrüce) yememiştir. Kendisi için yufka ekmek pişirilmemiş, asla kuzu kebabı görmemiştir.[1] Yaslanarak hiç yememiştir. Hiç elek görmemiştir. Onlar arpa ununu elemeden yerlerdi. [2]
Rasûlullah (s.a.) Araplar içinde gönderilmiştir. Arap âdetleri, kavimler içerisinde en mutedil olanıdır; aşırılıktan uzaktır. Onlar Acemler gibi tekellüflere girmezlerdi. Onların bu hayat tarzının alınması, dünyaya dalınmaması ve âhiret hayatından yüz çeviril-memesi için daha güzel ve yerinde bir harekettir. Hem bîr dinin nıüntesipleri için, iğneden ipliğe varıncaya kadar her konuda önderleri olan peygamberlerim örnek edinmeleri kadar güzel bir şey olamaz.[3]

Mü'minin Ve Kâfirin Yiyişi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Mü'min bir bağırsağa yer; kâfir ise yedi bağırsağa yer. [4]
Bunun manası şudur: Kâfirin bütün düşüncesi karnıdır; yemek için yaşar. Mü'minin düşüncesi ise âhiret hayatıdır; yaşamak için yer. Bu durumda mü'mine yaraşan, az yenıesidir. Onun az yemesi, îman hasletlerinden biridir. Oburluk ve açgözlülük ise, küfür hasletlerindendir. [5]

İki Hurmayı Birden Yemek:

Rasûlullah (s.a.), hurmanın ikişer ikişer yenmesini yasaklamıştır.
Bu yasağın birkaç hikmeti olabilir:
i. İkişer ikişer yemesi halinde hurmaları iyice çiğneyemez. Ağzında bir çekirdek olması halinde daha az rahatsız olur. İki çekirdek ise rahatsız edebilir.
ii. Bu davranış, oburluk ve açgözlülük ifadesidir.
iii. Beraber yeme halinde bu, kendisini kayırma olur ve arkadaşları onun bu tutumunu sevmeyebilir. Ancak onların izin vermesi halinde bu mana ortadan kalkar. [6]

Mebzul Yiyecek Maddelerinin Evden Eksik Edilmemesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Yanlarında hurma olan bir ev halkı aç kalmaz.[7] "İçinde hurma olmayan ev halkı açtırlar. [8] "Sirke ne güzel katıktır. [9]
Ev iktisadının en önemli unsurlarından biri, pazarda ucuzca bulunabilen mebzul gıda maddelerini evden eksik etmemektir. Bunlar meselâ Medine'de hurma, bizde (Hindistan) havuç gibi şeylerdir. Eğer arzu duyacağı bir yemek hazırlama imkânı varsa ne âlâ! Aksi takdirde bunlarla karnını doyurur, ihtiyacını giderir. Eğer bu tür mebzul yiyecekler evde bulundurulmazsa, aç kalabilirler. Katık için söylenecek söz de aynıdır. [10]

Toplum İçine Çıkılacakken, Soğan Ve Sarımsak Yemek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim sarımsak ya da soğan yerse, bizden uzak dursun. [11]
Kendisine, içinde hoş olmayan bir koku bulunan sebze yemeği getirildi. Kendisi ondan yemedi, ashabından birine: "Sen ye, çünkü ben senin münâcâtta bulunmadığınla (meleklerle) münâcâtta bulunuyorum." buyurdu. [12]
Melekler, insanların temiz olmasını, güzel kokmasını severler; temizlik huyunu harekete geçiren her şeyden hoşlanır, zıtları olan durumlardan nefret ederler. Rasûîullah (s.a.) bu hadisiyle, ihsan mertebesine ulaşmış, kendilerinde melekî gücün nurları parlamış olan kimselerle, öyle olmayan kimseler hakkındaki hükmün arasım ayırmış olmaktadır. [13]

Yemek Duası Ve Şükür:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, kulun bir yemek yeyip de arkasından hemen hamdetmesinden, bir içecek içip de arkasından hemen şükretmesinden hoşlanır.[14]
Hamd için çeşitli dua sözcükleri gelmiştir ki, bunlardan hangisi söylenecek olsa, sünnet yerine getirilmiş olur. Bazılar şunlardır:
"Bu nimetten dolayı, hiç kimseye muhtaç olmayan Rabbimiz Allah'a sonsuz ve tertemiz şekilde hamd ederiz; O'na hamdetmekten kendimizi müstağni saymayız ve hiçbir zaman şükrümüzü terketmeyiz."
"Bizi yediren, içiren ve bizi müslümanlardan kılan Allah'a hamd olsun!"

"Yediren, içiren, hazmettirip afiyet veren, artıkları için çıkış yolu kılan Allah'a hamd olsun!" [15]

Misafire İkram;

Misafirlik, (mutluluğun dört esasından biri olan) semahat vasfı alanına girer ve ülke halkının kaynaşmasına ve yardımlaşmasına sebep olur. İnsanların birbirini sevmesi sonucunu doğurur. Yolcuların zor durumda kalmamaları için misafirlik zorunludur. Bu itibarla misafire ikramın, zekâttan sayılması, onun teşvik edilmesi ve Özendirilmesi gerekli olmuştur. Bu meyanda olmak üzere RasıMullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, misafirine ikra etsin! [16] Sonra misafirlik süresinin beyanına ihtiyaç duyulmu. tur. Böylece misafirin sıkıntı vermemesi, ya da az bir sürenin çok. sayılmaması Önlenmek istenmiştir. İkram faslı, bir gün ve bir gect olarak belirlenmiş, misafirlik süresinin en fazla üç gün olacağı, daha fazlasının ise sadaka sayılacağı beyan edilmiştir. [17]

MÜSKİRAT: SARHOŞLUK VERİCİ İÇKİLER

Akıllar Ve Dinler, Müskiratın Kötülüğüne Hükmeder:

Sarhoşluk verici bir nesnenin alınması suretiyle aklın izalesi, aklen kütü bir şeydir ve bunda hiçbir kuşku yoktur. Çünkü böyle bir durumda, nefis kendisini son derece hayvanîlik vartası içine düşmüş ve melekîlikten uzaklaşmış bulur. Bu Allah'ın yarattığı şekli değiştirme anlamı taşır; çünkü bu, Allah'ın sadece insan türüne bahşetmiş olduğu akıl nimetini ifsad etmek demektir. Ev düzeninin bozulması, şehir/ülke maslahatının ifsada verilmesi, malın ziyan edilmesi, çocukların arkasına düşeceği gülünç durumlara düşülmesi gibi mefsedetler içerir.
Allah Teâlâ, bütün bu manaları sarîh bir şekilde ya da işaret yoluyla şu âyet-i kerîmede beyan buyurmuştur:
"Ey iman edenler! İçki (hamr), kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.
Şeytan içkide ve kumarda, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?[18]
Bunun içindir ki, bütün milletler ve dinler içkinin kötülüğü üzerinde tamamen müttefiktirler. Basiretten nasibi olmayan bazı kimselerin ileri sürdükleri, amelî hikmet açısından onun güzel olduğu, çünkü bedeni güçlendirdiği şeklindeki iddia asla doğru değildir. Bu iddia, tıbbî hikmetin, amelî hikmetle karıştırılması kabilindendir. Doğrusu bu ikisi farklıdır ve çoğu kez aralarında çelişki ve tenâzu bulunur. Meselâ savaş gibi. Tıp, savaşı haram kılar; çünkü savaş, tıp açısından korunması vacip olan insan bedeninin helak olmasına sebep olur. Aynı şeyi muhtemelen amelî hikmet, -eğer şehrin/ülkenin salâhı, ırz ve namusun korunması buna bağlı ise vacip kılabilir. Cinsel ilişki de öyledir. Şehvetin kafaya vurması ve terkinin zararlı olması halinde tıp onu vacip kılar. Fakat aynı durumda amelî hikmet onu, eğer iffete mugayir ise ve meşru yol takip edilmiyorsa haram kılar. [19]

İçkinin Kötülüğü, Faydasından Çoktur:

Her ümmette ve her asırda re'y sahipleri, maslahatın, verileri üzerine tercihi yoluna giderler. Bedenin sıhhatine meylederek maslahat doğrultusunda hareket etmeyen, kendisini onunla kayıtlı görmeyen kimseleri fâsık, düzenbaz, kötü ve çirkin iş yapan biri kabul ederler ve bu konuda aralarında bir görüş ayrılığı bulunmaz. Bu hususu Allah Teâlâ şöyle buyurarak bize öğretmiş bulunmaktadır:
"Sana, içki ve kumarı sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım zahirî faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür.[20]
Evet, müskiratın alınması, sarhoşluk verici dereceye ulaşmadığı, üzerine herhangi bir mefsedet terettüp etmediği zaman, bu konuda ehl-i re'y ihtilâf etmişlerdir. İslâm şeriatı, ki o, ümmet siyaseti, sedd-i zerâi' ve tahrif kapısını tamamen kapatma konularında en son noktaya ulaşmıştır içkinin azının, çoğuna davetiye çıkardığını görmüş, içkinin bizzat kendisinin haram kılınmadan, doğabilecek mefsedetleri yasaklamakla yetinmenin bir anlam ifade etmeyeceğini anlamış ve içkiye karşı kesin bir tavır koymuştur. Mecûsîlerde ve diğer kavimlerde müşahade edilen şeyler bu konuda tanık olarak yeterlidir. Mefsedetlere götürecek yollardan bir kısmı hakkında ruhsat kapısının aralanması halinde dinî siyasetin başarısız olacağını çok iyi bilen İslâm şeriatı, konuyla ilgili yasak hükmünü bütün içki türlerine yönelik olarak ve azını da çoğu gibi mahkum ederek indirmiştir. [21]

İçki Hakkındaki Yasağın Teyidi:

Bu kararlılığın bir ifadesi olarak Rasûlullahi. (s.a.) yurmuştur:

"Allah Teâlâ, içkiye, onu içene, sunana, satana, alana, sıkana, kendisi adına sıkılana, taşıyana, taşınana lanet etmiştir (ya daetsin!).[22]
Maslahat gereği bir şeyin haram kılınması, onun gözden düşürülmesi taayyün ettiği ve kaza da o doğrultuda indiği zaman, o şeye önem atfedecek, insanlar arasında onu terviç edecek, insanları ona Özendirecek her şeyin yasaklanması gerekir. Çünkü aksi bir tutum, maslahata ters düşer ve şeriata karşı tavır olur.
Rasûlullah'tan (s.a.) ve ashabından konuyle ilgili gelen müstefîz derecesinde şöhret bulmuş pek çok hadis vardır ve bunlar sayılamayacak kadar çok tarîkten gelmiştir.

Bu meyanda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Hamr (=içki), bu iki ağaçtandır; hurma ve üzüm. [23]

Mizr[24] ve bit'[25] vb. adı verilen içkilerin hükmü sorulmuş, Rasûlullah (s.a.), "Her sarhoşluk verici şey haramdır." buyurmuştur. [26]
Yine o şöyle buyurmuştur:

"Her sarhoşluk veren şey içkidir ve her sarhoşluk veren şey haramdır. [27]

"Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır. [28]

"Bir farak[29] kadarı sarhoşluk veren şeyin bir avuç dolusu kadarı da haramdır. [30]
Âyetin nüzulüne şahit olanlar, hamrı (şarap) haram kılan âyetin indiği sırada, içkilerinin beş şeyden yapılmakta olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, üzüm, hurma, buğday, arpa ve baldır. "Hamr", sözlükte aklı örten şey demektir. [31] Onlar, hamrın haram kılındığı anda üzümden yapılan içkilerin çok az olduğunu, içkilerinin çoğunun koruk hurma ve kuru hurmadan mamul olduğunu söylemişlerdir. Âyet indiği zaman "Fadîh" denilen (kırılmış koruk hurmalardan yapılan) içki küplerini kırmışlardı.[32] Teşrî esasları da bunun böyle olmasını gerektirir. Çünkü içkinin haram olması için illâ da üzümden yapılmış olması şartının bir anlamı yoktur. Haramlık hükmünde etkili olan şey, onun aklı izale etmesi ve azının çoğuna götürmesidir. Şu halde "hamr" denilince onunla her türlü içkinin kastedildiği açıktır. Dolayısıyla hiçbir kimsenin çıkarak, üzüm dışında kalan nesnelerden yapılan içkileri helâl sayması ye sarhoşluk vermeveeek kadarını kullanmasını caiz görmesi mümkün değildir.
Evet, bazı sahâbî ve tabiînden olan kimselere, ilk zamanlar . hadis ulaşmayabilir. Bu haliyle onlar mazur olabilirler. Ancak zamanla hadis şöhret bulmuş ve herkese ulaşmış, durum gün ışığı gibi açıklık kazanmış, "Ümmetimden bir'kısım insanlar, içkiyi başka isimler altında içeceklerdir. [33] hadisi sahih olarak sabit olmuştur. Dolayısıyla artık konu ile ilgili hiçbir mazeret kalmamıştır. Allah Teâlâ, bizi ve cümle müslümanlan yanlış duruma düşmekten korusun!

Rasûlullah'a (s.a.), şarabın sirke haline dönüştürülüp kullanılması sorulmuş, buna hayır diye cevap vermiştir. [34]

"Onu sadece ilaç olarak alıyorum." diyene ise, "O ilaç değil', sadece dertir. [35] buyurmuştur.
Bilindiği gibi insanlar içkiye düşkündürler, onu içmek için çeşitli bahaneler bulurlar, yollar ararlar. Bu durumda maslahatın tamamlanabilmesi için, onun her halükârda yasaklanması ve böylece hiçbir mazeret kapısının açık bırakılmam'ası gerekir.
Rasûlullah (s.a.), kuru hurmanın, koruk hurma ile, kuru üzümün, kyru hurma ile, kızarmaya yüz tutmuş hurmanın olgun yaş hurma ile karıştırılmasını yasaklamıştır. [36]
Bunun sırrı şudur: Bunların karıştırılması halinde sarhoşluk verici özellik, henüz tadı değişmeden çabucak oluşmaktadır. Bunun sonucunda da kişi, onu sarhoşluk verici özellikte olmadığı düşüncesiyle içecektir, halbuki o sarhoşluk verici kıvamda bulunmaktadır. [37]

İÇME ÂDABI

Rasûlullah (s.a.) suyu üç nefeste içer ve bunun daha kandırıcı, daha şifalı ve daha afiyet verici olduğunu söylerdi.[38]
Mideye suyun azar azar varması halinde, insanın yapısı onu hemen ihtiyaç duyulan alana kaydırır. Çok miktarda suyun birden hücumu halinde ise, onu nasıl harcayacağını şaşırır. Üşüyen biri ise, midesine baskın yapar gibi gelen suyun soğukluğuyla daha çok üşür. Hararetli biri ise, bir anda gelen çok suya karşı tepki gösterir ve serinlik tam olarak sağlanamaz. Azar azar içilmesi durumunda ise böyle olmaz; önce mide tepki gösterse de serinleme taran ağır basar. [39]

Kırbanın Ağzından İçmek:

Rasûlullah (s.a.), suyu kırbanın ağzından içmeyi, kırbanın ağzını dışına donderip içmeyi yasaklamıştır. [40]
Kırbanın ağızını katlayıp içmesi halinde, su birden boğazına boşanır. Bu, ciğer ağrısına (kübâd) yol açar ve mideye zararlı olur. Suyun boşalması anında çer çöpü ayırt edemez.
Anlattıklarına göre bir adam kırbanın ağzından içmiş, boğazına bir yılan kaçmış.

Kişinin suyu ayakta içmesini de yasaklamıştır. Öbür taraftan Rasûlullah'm (s.a.) ayakta su içtiği de rivayet olunmuştur. [41]
Bence bu yasak, irşâd ve te'dîbe yönelik bir yasaktır. Zira oturarak içmek, üstün bir davranış şeklidir. Suyun huzurla içilmesini ve suya kanılmasını, [42]

tabiatın suyu mahalline sarfetmesini en iyi şekilde sağlar. Rasûlullah'ın (s,a.) ayakta içmesi ise, bunun caiz olduğunu bildirmek içindir.

İkramda Sağdan Başlamak:

Rasûlullah (s.a.), (içtiği sütten arta kalanı solunda Hz. Ebû Bekir (r.a.) olmasına rağmen, sağındaki bir bedeviye vermiş ve) şöyle buyurmuştur:

"Sırasıyla sağdan başlayın![43]
Rasûlullah (s.a.), bununla münazaanın önünü almak istemiştir. Çünkü eğer bu gibi yerde sünnet, en üstün kimsenin takdimi olsaydı, kişinin fazileti herkesçe müsellem olmayabilir ve insanlar başkalarının kendileri üzerine takdim edilmesinden sıkıntı duyabilirlerdi.

Rasûlullah (s.a.), kabın içine teneffüs edilmesini ya da üflenmesini yasaklamıştır[44]
Bu, ağzından ya da burnundan suya tiksinti verecek bir şeyin düşmemesi içindir.
Rasûlullah (s.a.J şöyle buyurmuştur:

"İçerken besmele çekin ve (kabı ağzınızdan) kaldırdığınızda da Allah'a hamd edin! [45]

GİYİM KUŞAM, ZİYNET, KAP KAÇAK

Dünyaya Kapılmanın Mekruhluğu;

Rasûlullah (s.a.), Acemlerin âdetlerine, onların kendilerini dünya lezzetlerine kaptırmada aşırılığa düştüklerini görmüş ve bunun üzerine böyle bir hayat tarzına temel teşkil edecek belli başlı şeyleri haram kılmış, daha alt mertebede kalan şeyleri ise mekruh saymıştır. Zira o, böyle bir hayat tarzının, âhiret hayatını unutmaya, dünya hayatına daha fazla bel bağlamaya götürmekte olduğunu görmüştür.
Böyle bir hayat tarzına temel teşkil eden şeylerden biri, giyim kuşamda aşırılıktır. Bu, Acemlerin en büyük himmetlerinden ve öğünç kaynaklarından olagelmiştir. Giyim kuşamda aşırılık çeşitli şekillerde kendisini gösterir. [46]

Giyim Kuşamda Aşırılık:

Bunları şöyle sıralayabiliriz:
1. İsbâl yani elbiseyi gereğinden fazla uzun tutmak. Giyim kuşamda gözetilen maksatlar Örtünme ve güzel görünmedir. Elbiseyi gereğinden fazla uzun tutma, böyle bir amacı gerçekleştirmez; tamamen çalım satmak ve zenginlik gösterisi yapmak vb. anlamı taşır. Güzel görünme, ancak insan bedenine müsavi olan miktarla olur; fazlası caiz olmaz. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Mü'minin izârı[47]baldırının yarısına kadar olur. Topuklarının biraz üzerinde olmasında da bir beis yoktur. Topuklardan aşağıda olması halinde ise o cehennemdedir. Kim izarını böbürlene bobürlene sürürse Allah Teâlâ onun yüzüne bakmaz.[48]

2. Aşın yumuşak ve lüks kumaşlardan giyinmek: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İpeği dünyada giyen, kıyamet gününde giyemez. [49] Bunun hikmeti, içki hakkında zikrettiklerimizin aynısıdır. Rasûlullah (s.a.), bu meyanda ipek, dîbâc (ince ve ibrişim ipekli), Kass ipeklisi giymeyi, ipekli eğer minderini, kırmızıya boyanmış elbiseyi yasaklamış, iki ya da üç parmaklık kadarına mü-sade etmiştir. Çünkü bu kadarcığına giyinme denmez ve muhtemelen buna ihtiyaç da bulunabilir. [50] Rasûlullah (s.a.), Zübeyr (r.a.) ve Abdurrahman'a (r.a.), kendilerinde bulunan kaşıntı (uyuz) sebebiyle ipek gömlek giymelerine izin vermiştir. [51] Çünkü bu halde onunla sefahat hayatı değil de şifa kastolunmaktadır.
3. Dikkat çekici ve gösteriş için olan renklerle boyanmış elbiseler giyilmesi. Rasûlullah (s.a.), sarıyla ve zaferanla boyanmış elbiselerin giyilmesini yasaklamış ve şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz bu, cehennem ehlinin giysisindendir. [52]"Dikkat edin! Erkeğin kokusu, raihadır; rengi yoktur, kadının kokusu ise renktir; raihası yoktur. [53]

Giyim Kuşam İle İlgili Farklı Hadislerin Telifi:

Konu ile ilgili hadisler arasında ilk bakışta farklılık var gibidir. Bunlardan bazıları şöyledir:

"Giyimde sadelik imandandır. [54]

"Kim dünyada iken şöhret elbisesi giyerse, Allah Teâlâ ona kıyamet gününde rezillik elbisesi giydirir. [55]

"Kim tevazu için güzel elbise giyinmeyi terkederse, Allah Teâlâ ona şeref elbisesi giydirir. [56]
Diğer bazıları ise şu doğrultudadır:

"Şüphesiz Allah Teâlâ, nimetinin eserini kulunun üzerinde görmeyi sever. [57]
Saçı başı dağınık, pejmürde bir halde olan bir adam görünce şöyle buyurmuştur: "Şu, başının dağınıklığını toplayacak bir şey bulamaz mı ki?!" Üzerinde kirli bir elbise bulunan hakkında da: "Şu, elbisesini yıkayacak bir şey bulamıyor mu?"buyurmuştur. [58]

Yine O Şöyle Buyurmuştur:

"Allah sana mal verdiği zaman, Allah'ın sana olan nimet ve kereminin eseri üzerinde görünsün! [59]
Bu iki grup hadisler arasında çelişki yoktur; çünkü ortada aslında iki farklı şey vardır ve bunlar ilk bakışta birbirine karışmaktadır. Bunlardan biri güzel ve istenilmekte, diğeri ise çirkin görülmekte ve yasaklanmaktadır.
Güzel görülen ve istenilen şey, cimriliğe kaçmamaktır. Bu ise insanların mevki ve durumlarına göre değişir. Hükümdarlar hakkında cimrilik sayılan bir davranış, fakir kimseler için israf olabilir. Keza istenilen şey, medeniyetten uzak, hayvanlara benzer bir hayat yaşayan kimselerin hayat tarzlarından uzaklaşmak, temiz olmak ve güzel olan itiyatlar edinmektir.
Kötü olan ve yerilen giyim kuşam tarzı ise tekelîüfe kaçmak, ona buna çalım satmak, fakir fukaranın kalbini kırmak gibi davranışlardır. Birazcık düşünülecek olursa hadislerin lâfızlarında bu manalara işaretler olduğu görülecektir.
Âhirette ecrin sebebi; nefsi, üstünlük taslama, caka satma gibi dürtülere tabi olmaktan menetmedir; yoksa bizatihi sade (pejmürde) giyim değildir. [60]

Yeni Elbise Giyince Şükretmek:

Rasûlullah (s.a.), yeni bir elbise giyindiğinde, sarık, gömlek ya da ridâ her neyse ismini anar ve şöyle dua ederdi:
"Allahım! Sana hamd olsun. Bunu bana sen giydirdin. Bunun hayrını ve vesile olacağı şeylerin hayırlarını senden isterim; bunun şerrinden ve vesile olacağı şeylerin şerrinden sana sığınırım. [61]
Daha Önce bunun sırrından söz edilmişti. [62]

Ziynet Eşyalarında Aşırılık:

4. Giyim kuşamda aşırılığa kaçan davranışlardan biri de ziynet eşyalarında ifrata gitmektir. Konu ile ilgili iki esas vardır:
i. Acemlerin birbirlerine karşı Övündükleri ziynet eşyası altındır. Bununla süslenmenin meşru olması, dünya hayatına fazlaca dalma gibi bir sonuca götürür. Gümüş ise böyle değildir. İşte bu noktadan hareketle Rasûlullah (s.a.), altınla süslenmeyi haram kılmış ve şöyle buyurmuştur: "Ancak siz gümüşe bakın; onunla oynayın![63]
ii. Kadınların ziynete olan ihtiyacı kocalarını kendilerine cezbetmeleri için- daha çoktur; bu onlar için fıtrî bir ihtiyaçtır. Bu yüzden Arap Acem her ulusta kadınlar, erkeklere nisbetle daha çok süslenirler. Bu yüzden ziynet konusunda onlar için, erkeklere nisbetle daha müsamahalı davranılması gerekmiştir. Bu esastan hareketle Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Altın ve ipek, ümmetimden kadınlara helâl, erkeklere haram kılındı. [64]
Bir adamın elinde gördüğü altın yüzük hakkında şöyle buyurmuştur:
"Biriniz ateşten bir kora yöneliyor da onu eline koyuyor. [65] Rasûlullah (s.a.), -Özellikle de, aynı zamanda mühür olarak kullanma durumunda olan yetkililer için olmak üzere- gümüşten yüzük edinmeyi mubah kılmıştır. Altından ve demirden yüzük edinen kimseye tepkisini gösteren Rasûlullah (s.a.), "Peki neden yüzük edineyim?" şeklindeki bir soruya: "Gümüşten yüzük edin ve onu bir miskala ulaştırma! [66]şeklinde cevap vermiştir. Kadınların yekpare büyük parça altından takı edinmelerini yasaklamıştır. O şöyle buyurmuştur:
"Kim sevdiğini, ateşten bir halka ile çevrelemek isterse, ona altından bir halka yapsın! [67] Rasûlullah (s.a.), aynı üslup üzere boyun halkası (tauk) ve bileziği de zikretmiştir. Altın gerdanlık, altın halka küpe, altın zincir hakkında da açık beyanda bulunmuştur.[68]
Rasûlullah (s.a.) bu hükmün gerekçesini şu ifadelerinde beyan etmiştir:
"Ey kadınlar cemaati! Takı edinmek için gümüş sizin için yeterli değil mi?! Sizden herhangi bir kadın altından takı edinir ve onu gösterirse, muhakkak onunla azap görür. [69]
Ümmü Seleme'nin (r.a.) altın paralardan yapılmış takısı vardı. Öyle anlaşılıyor ki o, tek parça halinde değildi. Rasûlullah'ın (s.a.), altının kadınlar için helâl olduğunu söylemesi mutlak anlamda olmayıp, kısmen ve belirli kalıplar içinde olmakla kayıtlıdır.
Bu, konu ile ilgili hadislerin ortaya koyduğu bir sonuçtur ve hadisler arasında bir çelişki de yoktur. Konu ile ilgili fukahânın görüşleri malûmdur. İşin içyüzünü en iyi Allah bilir. [70]

Saç Sakal:

5. Saç ile süslenme: İnsanlar saç konusunda farklı farklı yaklaşımlara sahipti. Mecûsîler sakallarını tıraş eder, bıyıklarını uzatırlardı. Peygamberler sünneti ise, bunun aksi doğrultusunda idi. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Müşriklere muhalefet edin; sakalı uzatın, bıyıkları iyice kısaltın! [71]

Giyim Kuşamda Ve Süslenmede Orta Yol:

Bazı insanlar pejmürdelikten, müptezellikten, kötü görünümden hoşlanırlar, güzel görünmeyi, süslenmeyi sevmezlerdi. Bazı insanlar da süslenmede aşırılığa kaçarlar ve bunu öğünç vesilesi sayarlar ve böylece insanları hor görürler. Bu itibarla onların bu yaklaşımlarını tümden kale almamak ve onların yaklaşımlarını reddetmek, şer'î maksatlardan biri olacaktır. Çünkü şeriatların oluşmasında temel teşkil eden şey, iki aşırı uç arasında itidali bulmak, her iki maslahatı da birden gerçekleştirmeye çalışmaktır.[72]

Beş Şey Fıtrattandır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Fıtrat beş şeydir: Sünnet olmak, etek tıraşı olmak, bıyıkları kısaltmak, tırnakları kesmek, koltuk altı kıllarını yolmak.[73]
Bunların müddetlerinin beyanına ihtiyaç duyulmuştur. Böylece sünnete muhalif hareket edenlere tepki göstermek, her gün tıraş ya da yolma gibi bir aşırılığa, bir sene boyunca dokunmamak gibi bir ihmale düşülmesini Önlemek mümkün olacaktır. Bu ihtiyaç, bıyıkların kısaltılması, tırnakların kesilmesi, koltuk altı kıllarının yolunması, etek tıraşı yapılması işlemlerinin en az kırk günde bir yapılması şeklinde belirlenmiştir. [74]

Rasûlullah (s.a.), yahudî ve hıristiyanların saçlarını boyama-dıklarını belirterek, onlara muhalefette bulunulmasını istemiştir. [75] Ehl-i kitap olanlar saçlarını salar, müşriklerse başlarını ayırırlardı. Rasûlullah (s.a.) saçlarını alnına sarkıttı, bir müddet sonra ayırdı. [76] Hadis metninde geçen "sedel", perçemdeki saçların yüze sahnmasıdır. Bu sadeliktir. Ayırma ise, saçın iki örgü yapılması ve her birinin yandan sarkıtılmasıdır. [77]

Kısmî Saç Tıraşı:

Rasûlullah (s.a.), başın bir kısmım tıraş edip bir kısmını bırakmayı yasaklamıştır. [78]
Yasağın sırrı, bu halin şeytan işine benzer olması, bir tür müsle sayılmasıdır. Bu, normalde insanların kötü göreceği bir iştir; ancak tabiîliğini yitirmiş nefisler onu itiyat edinebilir.

Rasûlullah (s.a.), saçı olanların, ona ikram etmesini yani iyi bakmasını emretmiş[79] öbür taraftan her gün değil de gün aşırı taramlmasını[80] istemiş ve böylece ifrat ve tefrit arası orta bir yolun tutulmasını istemiştir. [81]

Kadınlara Haram Olan Süslenme Şekilleri:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allah Teâlâ, dövme yapan kadınlara, dövme yaptıran kadınlara, yüzünden tüyleri yolan kadınlara, güzellik için dişlerini dör-püleyip seyreten kadınlara, Allah'ın yarattığını değiştiren kadınlara lanet etsin![82]

Rasûlullah (s.a.) keza erkeklerden kadınlara benzemeye çalışanları, kadınlardan da erkeklere benzemeye çalışanları lânetlemiştir. [83]
Bu konuda asıl olan şudur: Allah Teâlâ her tür ve sınıfı kendine has özelliklerin zuhuru için farklı yaratmıştır. Meselâ erkeklerin sakalının olması, kadınların hareketlerinin şuh ve eğelenceye meyyal olması gibi. Bir gerekçeden dolayı daha baştan bu özellikleri gerektiren mana, bizzat onların zıtlarmın mekruhluğunu da gerektirmektedir. Bu yüzden hoşnut ve razı olunan şey, her tür ve sınıfın, kendi fıtratının gereği üzere kalmasıdır. Yaratılışı değiştirmeye kalkışmak da laneti mucip bir davranış olmuştur. Rasûlullah'm (s.a.), katır elde etmek için ata eşek çekilmesini mekruh görmesinin sebebi budur. [84]

Ziynet Çeşitleri:

Bazı ziynet şekilleri de vardır ki, tabiî yapının işini güçlendirici, ona bir hazırlık olucu ya da ona işlerlik kazandırıcı bir mahiyet arzeder; sürme çekmek ve taranmak gibi. Bu türden olan ziynet müstehaptır.
Bazı ziynet türleri de vardır ki tabiî yapının işine zıt düşer; insanın, hayvanlara benzer bir hal almaya, tabiî yapısının gerektirmediği bir özelliği aksettirmek için tekellüfe girmeye kalkışması gibi. Bunlar hoş karşılanmayan davranışlardır ve eğer insan, fıtratı ile baş başa kalacak olsa, bunu bir tür müsle kabul eder. [85]

Resim Ve Tasvir:

6. Aşırılıklardan bir diğeri elbiselerde, duvarlarda ve örtülerde tasvirler bulundurmaktır. Rasûlullah (s.a.) bunu da yasaklamıştır. [86]
Yasağın mihverini iki mana oluşturmaktadır:
i. Bunun bir tür sefahat görüntüsü ve ziynet olması. İnsanlar bu tür sanat eserleriyle övünürler ve bu uğurda çok büyük miktarda inallar harcarlardı. Bu haliye ipek gibi oluyordu. Bu mana, ağaç vb. gibi manzara resimlerinde de vardır.
ii. Suretlerle içli dışlı olmak, bunun meşruluğuna hükmetmek ve böylece ona rağbet göstermek, putlara tapınma kapısını aralar, onu teşvik eder, onları ehline hatırlatır. Pek çok taife arasında putataparlık hep böyle böyle başlamıştır. Bu mana, sadece canlı resimleri için söz konusudur. Bu

yüzden ağaç durumunda olması için heykellerin kafasının koparılmasını emretmiştir. Ağaç gibi manzara resimleri yapmanın fesadı nisbeten daha azdır.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "içinde suret bulunan eve melek girmez.[87]

"Her ressam cehennemdedir. Allah ona yaptığı her suret karşılığı bir can verecek ve ona cehennemde azap edecektir. [88]

"Bir kimse dünyada bir suret yaparsa, kıyamet gününde ona ruh üflemesi emrolunur. Ama üfleyemez. [89]
Tasvircilikte, putçuluk manası vardır. Mele-i a'lâ sakinleri ilâhî bir sâikle putlara ve putataparlara gazap ve lanette bulunurlar. Bu durum, meleklerin tasvirlerden nefret etmesini gerektirir. Kıyamet gününde insanlar amelleriyle haşrolunduğu zaman, ressamın ameli, kendi içinde tasvir ettiği ve ameliyle ona benzetmeye çalıştığı timsaller halinde temessül eder. Çünkü ameline en yakın olan şey budur. Ona benzetme çabası ve bu konuda bütün gayretini ortaya koyması ise, onlara ruh üflemekle yükümlü tutulması şeklinde temessül edecektir; fakat bir türlü üfleyemeyecek, bu yolla azap görecektir. [90]

Eğlence:

7. Sefahat hayatının tezahürlerinden bir diğeri eğlencelerle meşgul olmaktır. Bunlar, nefsi dünya ve âhiret düşüncesinden alı-koyon, boş yere vakitleri öldüren şeylerdir; çalgı âletleri, satranç oyunu, güvercin uçurma, (horoz döğüşü gibi) hayvanları birbirine kışkırtma vb. gibi şeylerdir. İnsan kendisini bu gibi şeylere kaptırdığı zaman yiyeceğini, içeceğini, ihtiyaçlarını unutur; hatta öyle olur sıkışır, tuvalete gitmek için oyunun başından bir türlü kalkmaz. Eğer bu gibi şeylerle meşguliyet normal kabul edilecek olsa, insanlar üretimden kesilir ve şehir/ülke üzerine yük halini alırlar, nefislerini ıslâh için gerekli yollara tevessül etmezler. [91]

Düğün Ve Benzeri Durumlarda Şarkı Söylemek Ve Tef Çalmak Mubahtır:

Bil ki: Düğün ve benzeri durumlarda şarkı söylemek ve tef çalmak Arap Acem bütün uluslarda âdetti; gidişat böyle idi. Bu, içinde bulunulan neşe ve sevinç halinin bir gereği oluyordu. Dolayısıyla bu, eğlence kabilinden sayılmıyordu. Eğlencelikte kıstas, Rasûlullah (s.a.) zamanında Hicaz'da ve mamur beldelerde mevcut bulunan şeylerdi; matlup bulunan neşe ve sevinç belirtisi olarak yapılan şeyler değildi. Çalgı âletleri gibi. [92]

Tavla Ve Benzeri Diğer Oyunlar:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim tavla oynarsa, Allah'a ve Rasûlullah'a (s.a.) isyan etmiş olur.[93]

"Her kim tavla oynarsa, elini domuz eti ve domuz kanıyla boyamış gibi olur. [94]

"Ümmetimden bazı kavimler olacak; onlar yasak olan cinsel ilişkileri, ipeği, içkiyi ve çalgı âletlerini helâl sayacaklar. [95]

"Nikâhı ilân edin ve onu def çalarak duyurun!" [96]

Eğlence İki Türlüdür:

i. Haram olan eğlenceler: Bunlar çalgı âletleri icra edilerek yapılan eğlencelerdir.
ii. Mubah olan eğlenceler: Bunlar da, düğün ve benzeri sevinç halini dışa vurmayı gerektiren durumlarda tef çalmak, şarkı söylemek gibi şeylerdir.
Hıdâ mubahtır. Hıdâ, aslında develeri sürerken onları hareketlendirmek için tempo tutmak demektir. Burada kastedilen ise belli bir nağme ve ezgi ile söylenen marşlardır. Bunlar insanı harekete geçiren şeylerdendir; eğlenceler gibi uyuşturan bir mahiyeti yoktur.
Ok atmak, at eğitmek, mızrak atmak... gibi talim mahiyetindeki oyunlar, aslında bir oyun olmayıp, şer'î bir maksadın gerçekleştirilmesini amaçlayan eğitim faaliyetlerinden sayılır. Nitekim Habeşliier, Rasûlullah'ın (s.a.) huzurunda mescidde kılıç kalkan oyunu oynamışlar ve Rasûlullah {s.a.) da onları seyretmiştir.[97]

Rasûlullah (s.a.), bir güvercin peşinde koşan bir adam hakkında: "Bir şeytan, bir şeytan peşinde koşturuyor!" buyurmuştur. [98]

Rasûlullah (s.a.) hayvanların kızıştırılarak birbirine düşürülmesini de yasaklamıştır. [99]

Gereğinden Fazla Binek Ve Ev Eşyası Edinmek:

8. Bir diğeri pek çok sayıda binek hayvanı ve ev eşyası edinmektir. Bunlardan maksat ihtiyaçların karşılanması olmayıp, insanlara karşı gösterişte bulunmak, onlara çalım satmaktır. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Erkek için bir döşek, karısı için bir döşek. Üçüncüsü misafir için, dördüncüsü de şeytan içindir. [100]

"Şeytanlar için develer olur, şeytanlar için evler olur. [101]Hadisin ravîsi Ebû Hureyre şöyle demiştir:

"Şeytanlar için olan develeri gördüm; sizden biriniz cins besili develeriyle birlikte yola çıkar, üzerlerine binili de değildir. Bu halde iken yolda kalmış bir kardeşine rastlar da onu devesine bindirmez. Şeytan evlerini ise henüz görmedim. [102]

Köpek Beslemek:

Cahiliye döneminde insanlar köpek beslemeye çok düşkündüler. Köpek, meleklerin hoşlanmadığı, kendisinden eza duyduğu lânetli bir hayvandır. Çünkü köpeğin -kertiş (sâm abraş) hakkında söylediğimiz gibi bir tür şeytanlığı vardır. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.) köpek beslenmesini haram kılmış ve şöyle buyurmuştur:

"Kim bir köpek edinirse -davar köpeği, av köpeği, ziraat köpeği hariç- her gün ecrinden bir kırat[103] noksanlaşır. [104]İki kırat eksileceği rivayeti de vardır. [105]
Maymun ve domuz da aynen köpek hükmündedir.
Ecrinden her gün bir ya da iki kırat eksilmesinin hikmeti şudur: Köpek beslenmesi, insanın melekî gücünü zaafa uğratır, hayvanı gücünü güçlendirir. Kırat, misal kabilinden söylenmiştir ve bununla az ceza kastedilmiştir. Bu itibarla bir kırat ya da iki kırat rivayetleri arasında bir çelişki yoktur.[106]

Altın Va Gümüş Kapların Kullanılması:

9. Sefahat hayatının tezahürlerinden bir diğeri altın ve gümüş kaplar kullanılmasıdır. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Gümüş kaptan içen ancak ve ancak karnına cehennem ateşi curcurlatır. [107]

"Altın ve gümüş kaptan su içmeyin! Altın ve gümüş tabaklarda yemeyin! Çünkü bunlar dünyada onların (kâfirlerin); âhirette ise sizindir. [108]
Daha önce bu yasağın hikmetinden bahsetmiştik. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kaplan örtün! Tulumları bağlayın! Kapıları kapayın! Akşam vakti çocuklarınızı dışarı bırakmayın! Çünkü cinlerin Işeytanların o vakit bir dağılmaları ve çarpmaları olur. Uyuyacağınız zaman kandilleri söndürün! Çünkü muzırcık (fare) kandilin fitilini sürükleyebilir ve hane halkının başına evi yakabilir." Başka bir rivayette: "Çünkü şeytan bağ çözemez, kapı açamaz, kap da aralayamaz." Başka bir rivayette de: "Çünkü senede bir gece veba iner. Kapağı olmayan hiçbir kabın yahut üzerinde bağı olmayan hiçbir tulumun yanından geçmez ki, içine bu vebadan bir şey inmesin.[109] buyurmuştur.
Cinlerin akşam vakti yayılmalarının sebebi şudur: Cinler, asıl yaratılışları itibariyle zulmânî yaratıklardır. Bu itibarla karanlığın basmaya başlaması onlar için bir neşe ve sevinç kaynağı olur ve bu yüzden yeryüzüne yayılırlar.
Şeytanların bağ çözememesine gelince, bu bizim gördüğümüz kadarıyla şeytanların etkilerinin büyük çoğunluğunun tabiî fiiller zımnında olmasındandır. Meselâ eve hava girdiği zaman onunla birlikte cinnînin de girmesi, taşın yuvarlanması halinde, cinnînin ona destek vermesi durumunda taşın normalin üzerinde yuvarlanması vb. gibi.
Senede bir gecede veba inmesine gelince, bunun manası şudur: Uzun bir zaman sonra öyle bir vakit gelir ki, havayı bozar. Ben şahsen bunu bir defasında müşahede ettim. Pis bir hava hissettim ve onun bana dokunmasıyîa birlikte bende baş ağrısı peyda oldu. Sonra pek çok insanın o gece hastalanmış olduklarını veya hastalanmaya hazır bir hal aldıklarını gördüm.[110]

Bina Yapma Yarışı:

10. Bir diğeri yüksek binalar yapma yarışına girmek, evleri nakışlamak, yaldızlamak gibi davranışlardır. İnsanlar bu konuda son derece aşırı gidiyorlar, büyük külfetler altına giriyorlar, muazzam miktarda mallar harcıyorlardı. Rasûlullah (s.a.) bunu, kötü bir şey olduğunu önemle belirterek ortadan kaldırmak istemiştir. Bu meyanda şöyle buyurmuştur:

"Mü'min, yaptığı her türlü harcamadan dolayı ecir kazanır; şu toprağa yaptığı harcamalar hariç. [111]

"Her bina, sahibi Üzerine bir vebaldir; zarurî olanı müstesna, zarurî olanı müstesna. [112]

"Hiçbir velinin -ya da nebinin- süslü püslü bir eve girmesi doğru olmaz, [113]

"Allah bize taşları, toprakları giydirmemizi emretmedi.[114]

Cahiliye Döneminde Bilgi Edinme Yolları:

Rasûlullah'tan (s.a.) önce insanlar hastalıklarında, karşılaştıkları musibetlerde tıbba ve afsunculuğa (rukye) baş vururlardı.
Fala bakmak, uğursuz saymak, remel atmak, kâhinlik, müneccimlik, rüya tabiri gibi yollarla bilgi sahibi olunacağına inanırlardı.
Bunların bir kısmı uygunsuzdu. Rasûlullah (s.a.) bu özellikte olanlarını yasakladı, diğerlerini ise mubah kıldı.[115]

Tıp:

Tıp, mahiyet itibariyle hayvanı, nebatî ya da madenî ilaçların kullanılmasından, böylece bünyedeki unsurların (hılt ç. ahlat) azaltılarak ya da çoğaltılarak dengelenmesinden ibarettir. Dinî kurallar bu yöntemi yerinde görür. Zira bu işlem, herhangi bir şirk şaibesi içermez, dünya va âhirete yönelik bir zarar da bulundurmaz. Aksine büyük fayda sağlar, insanlığın iki yakasını bir araya getirir. Bu genellemenin bazı istisnaları vardır:
i. İçki ile tedavi. Çünkü içkide hiçbir zaman eksik olmayan bir zarar vardır.
ii. Zehir ile tedavi de aynı şekilde, eğer başka türlü tedavi imkânı varsa yasaktır. Çünkü böyle bir tedavi ölüm ile sonuçlanabilir.
iii. Dağlama yoluyla tedavi. Zira ateşle yakmak, meleklerin nefret ettiği sebeplerden biridir.

Tıbb-ı nebevî ile ilgili rivayetlerde asıl olan, o zamanda Arap ulusunda mevcut bulunan tecrübe birikimidir.[116]

Rukye (afsun):

Rukyenin aslı ise, misâl âleminde bir tür tahakkuk ve etkisi olan kelimeleri söylemektir. Din kuralları, şirk olmadığı sürece bunlara tevessül edilmesinde bir sakınca görmez, özellikle de bu kelimeler Kur'ân'dan ya da sünnetten seçilmişse, yahut onlara benzer mahiyet arzeden tazarru ve niyaz ifadelerinden meydana gelmişse herhangi bir sakıncası olmaz. [117]

Nazar Haktır:

Nazar haktır.[118] Bunun aslı esası, nazar eden kimsenin nefsinin bir şey üzerinde yoğunlaşmasının etkisini göstermesi, nazar ettiği şeye olan bakışından kaynaklanan bir sadmenin ortaya çıkmasıdır. Cin nazarı da aynıdır.
Rukye, muska ve iplik bağlama ile ilgili olarak gelen yasaklayıcı her hadis, içinde şirk bulunduran, yahut Allah Teâlâ'dan tamamen gafletle herşeyi onlardan bekleme manası içeren türlerine yöneliktir. [119]

Fal Ve Uğursuzluk Telakkisi:

Fal ve uğursuzluk telakkisine gelince, bunların hakikati şudur: Bir işe Mele-i a'lâ'da hükmedildiği zaman, yaratılışında sür'at-i in'ikâs bulunan bazı şeyler/olaylar onun rengini alabilir. Bunlardan biri havâtırdır. Bir diğeri dikkate alınacak bir kasıt olmaksızın dilden dökülmüş olan lâfızlardır. Bunlar, bizzat kendisine yönelik kasıt bulunan gizli havâtırın kalıpları (eşbâh)dır.
Bir diğeri hava durumlarıyla ilgili olaylardır. Çünkü bunların genelde tabiî olan sebepleri zayıftır. Bunların belli bir kalıba girmesi ancak felekî sebepler yahut Mele-i a'lâ'da bir işin karara alınması sebebiyle olur.
Araplar, olacaklar hakkında bunlardan istidlalde bulunurlardı. Tabiî ki bu tahmin içermekte ve vesveseler doğurmaktaydı. Dahası Allah'ı inkâr noktasına kadar da gidebiliyordu. (?) Bu itibarla Rasülullah (s.a.) uğursuzluk inancını {tıyara, teşe'üm[120] yasakladı ve, "Onun en hayırlısı faldır."buyurdu. Falı da "Herhangi birinizin (sâlih bir kimseden) işittiği güzel bir sözdür" şeklinde açıkladı. [121] Bu, yukarıda sözü edilen çirkinliklerden uzaktır.
Hastalığın bizatihi sirayetinin olmayacağını beyan buyurdu. Bu, böyle bir şeyin esasen olmadığı manasında değildir. Araplar bunu müstakil bir sebep olarak görürlerdi ve tevekkülü tümden unuturlardı. Doğrusu şudur ki, bu sebeplerin sebepliği, Allah Teâlâ'nın aksi doğrultusunda bir buyrultusu olmadığı zaman ancak geçerli olur. Zira Allah Teâlâ bir şeyin olması doğrultusunda hükümde bulunmuşsa, tabiî nizâm bozulmadan o şeyi tamamlar. Bu nüktenin şeriat lisanıyla ifadesi, onların aklî değil de âdî sebepler olduğunu söylemek şeklinde olmuştur.[122]

Baykuş Ve Gûl Yabanî:

Baykuş ötmesiyle ilgili inanç, [123]çoğu kez şirk kapısını açar. Gûl yabanî[124] de aynı şekildedir. [125] Bu yüzden bu gibi şeylerle meşgul olmaları yasaklanmıştır. Zira bu inançların asla bir hakikati yoktur.
Şöyle ki: Cinlerin mevcudiyeti ve onların âlemde dolaştıklarına dair hadisler çoktur, hastalığın sirayet edeceğini gösteren hadisler de bulunmaktadır. Eğer varsa uğursuzluğun kadında, atta ve evde olacağını bildiren hadisler vardır. [126] Bu durumda hadisteki "yoktur" ifadesi, bu tür şeylerle uğraşmanın caiz olmadığını ifade içindir. Bu gibi konularda davaya kalkışmanın, "falanca, hasta devesini develerimin yanma sokarak benim develerimi öldürdü ve hasta etti" şeklinde bir iddia ileri sürmenin kale alınmayacağını belirtmek içindir. [127]

Kehânet:

Bilirsiniz ki Rasülullah (s.a.), kehâneti -ki bu, cinlerden haber vermedir çok sert bir şekilde yasaklamış ve kâhine giden kimseden kendisinin uzak olduğunu bildirmiştir. Sonra kendisine kâhinlerin durumu hakkında soru sorulunca da şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz melekler bulutlar üzerine iner ve işin gökyüzünde hükmolunduğunu anarlar. Şeytanlar kulak hırsızlığı yaparlar, onu işitirler de hemen

yanma yüz yalan daha katarak kâhinlere ulaştırırlar. [128]
Yani iş Mele-i a'Iâ'da kararlaştırıldığı zaman, buradan Mele-i sâfilden olan ve istidatlı bulunan meleklere o şeye dair bilgiler iner. Muhtemelen cinlerden bazı zeki olanları, onlardan bu bilgileri edinebilir. Sonra da kâhinler, cibillî ya da kesbî münasebetler sebebiyle bu bilgileri onlardan alırlar.
Bu durumda yasak, bu sayılan şeylerin hâriçte bir varlığı olmadığına müteallik değildir; aksine bunların hataya, şirke ve fesada mazinne oluşlarına yöneliktir. Bu itibarla bu hadisler şu âyete benzemektedir:
"Sana içki ue kumarı sorarlar. De ki: Onlarda her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür.[129]

Nevf Ve Nücûm:

Neu' (ç. envâ[130]) ve nücûma gelince, bunların bir tür hakikatinin olması uzak ihtimal değildir. Şeriatın konuyla ilgili olarak getirdiği yasak, bunlarla meşgul olmaya yönelik olup, bunların asla hakikatlarının olmadığına yönelik değildir. Selef-i sâlih, bu tür işlerle uğraşmayı terkedegelmişler, meşgul olanları da yermişler ve bu etkileri kabul etmemişlerdir. Ama onların hiç hakikatlerinin olmadığını söylememişlerdir. Çünkü bunlardan bir kısmı vardır ki çok aşikârdır; güneş ve ayın hallerinin değişmesiyle mevsimlerin değişmesi vb. gibi.
Bir kısmı da vardır ki tahmin, tecrübe ve rasat (gözlem) onların varlığına delâlet etmektedir; bu, bunların, zencebîlin hararet, kâfurun soğuk özellikte olduğuna delâlet etmesi gibidir.
Bunların bir tür etkisinin olması iki sebepten dolayı uzak değildir:
i. Karakteristik özelliğe benzer yönü: Nasıl ki her türe ait, sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık gibi bir tabiat vardır ve onların bu özelliklerinden hareketle hastalıkların tedavisi yöntemine baş-vurulursa, feleklerin ve yıldızların da kendilerine has bir tabiatları ve husûsî özellikleri bulunur; güneşin harareti, ayın rutubeti gibi. Falanca gezegen filanca yere geldiği zaman, gücü yeryüzünde etkisini gösterir. Bilindiği gibi kadın, kadınlara ait âdetlere ve huylara sahiptir. Bu onun -idraki mümkün olmasa bile- tabiatında bulunan bir şey yüzündendir. Erkek de, mizacında bulunan bir manadan dolayı cüretlilik, kalın ve yüksek seslilik gibi kendisine has özelliklere sahiptir. Bu durumda Zühre (Venüs) ve Merih'in kuvvetlerinin yerküreye sirayet edip, aynen bu gizli yapı özelliklerinin etkisi gibi onun üzerinde etki göstermesi inkâr olunamaz.
ii. Tabiatla birlikte terkip olunmuş ruhanî bir kuvvete benzer olan yönü: Bu, ceninde bulunan anne ve babasından terkip olunmuş nefsânî kuvvet gibidir. Göklere ve yeryüzüne nisbetle mevâlîd[131] gibidir, anne ve babasına nisbetle cenîn gibidir. Bu kuvvet, âlemi Önce hayvanı sonra da insanî suretin feyz etmesi için hazır kılar.
Bu kuvvetlerin, felekî ittisaller hasebiyle sirayetinin (hulul) çeşitli türleri vardır. Her türün kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bazı insanlar bu ilim üzerinde durmuş ve bunun sonucu olarak ilm-i nücûmu elde etmişlerdir. Bununla gelecek olayları öğrenir olmuşlardır. Şu kadar var ki, kaza onların gereğinin aksi doğrultusunda gerçekleşmişse, yıldızın kuvveti, o surete yakın başka bir surete konulur ve Allah Teâlâ, irade buyurduğu kazasını,yıldızların özellikleriyle ilgili düzen bozulmaksızın- tamamlar. Bu nükteyi şöyle ifade ederler: Yıldızların özellikleri (etkilerini icra etmeleri) aklî lüzum yoluyla değil de Allah Teâlâ'nın âdetinin o doğrultuda câri olmasıyladır. Bu durumda o, emare ve alâmetlere benzer. Ancak insanlar tümden bu ilme kendilerini aşırı derecede kaptırmışlar ve bunun sonucu olarak bu ilim, Allah'ı inkâra ve O'na inanmamaya varabilecek bir hal almıştır. Bu ilme kendisini kaptıran kimsenin, içinden samimiyetle "Allah'ın fazl u keremiyle bize yağmur yağdı" demesi uzak bir ihtimal; buna karşılık, "Falan falan yıldızın nev'i (batması/doğması) ile bize yağmur yağdı" demesi ve o şekilde de inanması tabiîdir. Bu ise kişiyi, kurtuluşta asıl olan imanın hakikatine ulaşmadan alıkoyar.
İlm-i nücûmun bilinmemesi bir zarar vermez. [132] Zira Allah Teâlâ, âlemi kendi hikmeti doğrultusunda idare etmektedir; bunu herhangi bir kimsenin bilmesi ile bilmemesi arasında bir fark yoktur. Bu itibarla dinde bunun önemi olmadığım belirtmek ve öğrenilmesini yasaklamak gerekmiştir. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kim ilm-i nücûmdan bir bilgi sahibi olursa, sihirden bir şube edinmiş olur. İlm-i nücûmla uğraştıkça, sihirle olan ilgisi artar.[133]
Bu Tevrat ve İncil'le uğraşmaya benzer. Rasûlullah (s.a.), bunu şiddetle yasaklamıştır. Çünkü her ikisi de muharreftir ve Kur'ân-ı Kerîm'e tabi olmama gibi bir davranışa sürükleyebilir. Bu yüzden onların okunması yasaklanmıştır.
Bu, bizim inceleme ve araştırmalarımız sonucu ulaştığımız görüşümüz olmaktadır. Eğer sünnetten bunun aksine delâlet eden bir şey sabitse, durum sünnette yer aldığı şekil üzeredir. [134]

Rüya Ve Kısımları;

Rüyaya gelince, bunlar beş kısımdır. [135]
i. Allah'tan müjde şekli,
ii. Nefiste yer etmiş olan meziyet ve rezaletlerin! melekî târis-da nurânî bir şekilde temessülü şekli, '-
iii. Şeytan korkutması şekli,
iv. Nefsin uyanık halde iken itiyat edinmiş olduğu, muhayyilesinin de korumuş olduğu saklı bulunan şeylerin hiss-i müşterekte ortaya çıkması şekli,
v. Vücuttaki hıltların (ç. ahlat) galebesinden ve nefsin onların bedendeki ezasını hissetmesinden kaynaklanan tabiî hayaller şekli.[136]

İ. Allah'tan Müjde Olan Rüyalar:

Bu rüyaların hakikati şudur: Nefs-i natıka, kolay kolay kavranamayan bazı gizli sebeplerden Ötürü, beden örtüsünden sıyrılma fırsatını bulduğu zaman, hayır ve cûd-ı ilâhî menbamdan üzerine ilmî bir kemâlin feyiz olarak inmesine istidatlı bir hal alır. Bunun sonucu olarak da istidadına ve maddesine göre, O'nun katında bulunan saklı ilimlerden üzerine bir şeyler iner.
Bu kabil rüyalar ilâhî bir talimdir. Rasûlullah'ın (s.a.) rüya halinde miracda bulunarak Rabbini en güzel surette görmesi ve kendisine keffâretlerin ve derecelerin öğretilmesi gibi. Keza rüya halinde miracda bulunarak dünya hayatından ayrılan ölülerin durumlarının kendisine gösterilmesi gibi. Nitekim bunu Câbir b. Se-müre rivayet etmiştir. Yine bu yolla dünyada olacak olaylara dair bilgilendirilmesi gibi. [137]

ii. Melekî Rüyalar:

Nefiste yer etmiş olan meziyet ve rezaletlerin melekî tarzda temessülü şeklinde olan rüyalara gelince, bunların esası şudur: İnsanda hem güzel hem de kötü melekeler vardır. Ancak bunlardan hangisinin güzel hangisinin kötü olduğunu ancak melekî surete intikâl edebilen kimseler anlayabilirler. Kim böyle bir soyutlanmayı başarırsa, kendisine hasenat ve seyyiâtı misâli bir surette gözükür. Bu kişi Allah'ı görür; bunun esası Yaratıcıya teslimiyettir. Rasûlullah'ı (s.a.) görür, bunun esası, içinde yer eden ona itaat duygusudur. Nurlar görür, bunların esası içinde ve organlarında yer etmiş müktesep tâatlerdir. Bunlar nurlar ve bal, tereyağı ve süt gibi temiz şeyler suretinde gözükür.
Kim Allah'ı (c.c), Rasûlullah'ı (s.a.) ve melekleri kötü bir surette görürse, yahut öfke halinde görürse bilsin ki, itikadında bir bozukluk ve zayıflık vardır, nefsi henüz kemâle ermemiştir.
Aynı şekilde taharet sebebiyle hasıl olan nurlar da güneş ve ay suretinde gözükür. [138]

iii. Şeytanî Rüyalar:

Bunlar; maymun, fil, köpek gibi lânetli hayvanlar yahut siyahî insanlar görmek suretiyle bir korku ve ürperti duyulması halidir. Kişi böyle bir şey gördüğü zaman hemen Allah'a sığınmalı ve sol tarafına üç defa tükürmeli ve yatmakta olduğu yanını değiştirmelidir. [139]

Rüya Tabiri

Müjde olan rüyalar tabir olunur. Bu konuda esas, hayallerin (sembollerin) bilinmesidir. Yani tabir, hangi şeyin hangi manayı temsil ettiğini bilme esasına dayanır.
Tevilde bazen zihin müsemmâdan isme intikâl eder. Şu örnekte olduğu gibi: Kasûlullah (s.a.), rüyasında kendisini Ukbe b. Râfi'in evinde görmüş ve kendisine İbn Tâb hurması getirilmiş. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Ben bunu, yükselmenin dünyada bizim için, âhirette akibetin de bizim olduğuna ve dinimizin tamamlandığına yordum.[140]
Zihin bazen, bir şeyden, o şeyin ilgili olduğu şeye intikâl eder. Kılıçtan savaş manası çıkarmak gibi.
Bazen vasıftan, ona uygun olan bir cevhere intikâl eder. Kendisini mal sevgisine kaptıran kimseyi Rasülullah'm (s.a.) altın bilezik şeklinde görmesi gibi. [141]
Kısaca söylemek gerekirse bir suretten, onun temsil ettiği manaya intikâl etmenin çeşitli şekilleri vardır. Bu türden olan-rü-yalar, nübüvvetin (kırk altı cüzünden) bir cüzüdür. [142] Çünkü bir tür gaybî feyiz şeklidir ve Hakk'tan halka inen bir vasıtadır. Nübüvvetin esası ise budur. Diğer rüya türlerinin tabiri yoktur. [143]

SOHBET ÂDABI

Adaba Riayet Zorunluluğu:

Fıtrat-i selîmenin, bireylerin birbirine ihtiyaç duymalarının ve bu ihtiyaçları karşılama zorunluluğunun gereklerinden biri de, insanların aralarında riayet edecekleri bazı görgü kurallarının bulunmasıdır. Bunların büyük çoğunluğu üzerinde -şekil ve kalıp bakımından farklı olsalar bile- esas itibariyle Arap Acem bütün uluslar müttefiktirler. Bu itibarla onlar üzerinde durmak, uygun olanlarını, yanlış olanlarından ayırmak Rasülullah'm (s.a,) gerçekleştirmekle görevli olduğu maslahatlardan biri olmaktadır. [144]

Belli Başlı Görgü Kuralları:

Bunları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz: [145]

1. Selamlaşma:

Bunlardan biri insanların birbirlerini selamlamalarıdır. İnsanlar, birbiri arasında güler yüzlü olmak, birbirine tahammül ve iltifat göstermek

zorundadırlar. Küçük, büyüğün faziletini görmek; büyük de, küçüğüne şefkat göstermek durumundadır. Akranlar arasında kardeşlik bağlarının oluşması kaçınılmazdır.
Eğer bu saydıklarımız olmasa, o takdirde sohbet, kendisinden beklenen faydayı sağlamaz.
Selamlaşma, herhangi bir lâfız ile belirlenmezse, o zaman içteki duyguyu dışa vurmak ancak karinelerle mümkün olabilecektir. Bu itibarla her ulus içerisinde, kendi reyleri sonucu kabullendikleri bir selâm çeşidinin bulunması bir yol ve zamanla bu selâmlama şekli, o ulus için bir şiar olmuş, kişinin kendi uluslarından olduğunu gösteren bir emare halini almıştır.
Müşrikler selâmlaşırken, "Allah sana göz aydınlığı versin!" Yahut "Senin sebebinle sevdiğin kimsenin gözünü aydın kılsın!" anlamına gelen bir ifade kullanırlardı. Mecûsîler, "Bin yıl yaşa!" derlerdi. [146]

Selâm Hakkında Peygamberlerin Sünneti:

Teşrî esası, bu konuda tabi olunacak yolun peygamberlerin meleklerden Öğrenmiş oldukları ve nesiller boyunca tevarüs ede-geldikleri selâm şeklinin esas alınmasını gerektirir.
Peygamberlerin sünneti olan selâm şekli, uzun ömür, mal zenginliği gibi dünya hayatına yönelik bir dilek ve temenni olmak yerine, dua ve zikir kabilinden bir sözcük oluyordu. Tazimde, secde etme, yer Öpme gibi şirke götürecek şekilde ifrata kaçmaya meydan vermiyordu. Bu, halihazırda kullanmakta olduğumuz selâmdır. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Allah Teâlâ, Adem'i yaratınca ona: Git şu cemaate selâm ver, buyurdu. Bunlar meleklerden bir cemaat olup oturuyorlardı. Sana ne cevap vereceklerini dinle, çünkü bu senin ve zürriyetin için selâm olacaktır, dedi. Adem de giderek 'es-Selâmu aleykum!' dedi. Melekler, 'es-Selâmu aleyke ve rahmetullah!' dediler ve 've rahmetullah' sözcüğünü ilâve ettiler.[147]
"Git şu cemaate selâm ver" ifadesi, Allah'u a'lem! onlara kendi münasip gördüğün bir tarz üzere selâm ver anlamındadır ve o, içtihadında isabet etmiş ve "es-Selâmu aleykum!" demiştir. "Çünkü bu senin ve zürriyetin için selâm olacaktır" ifadesi, Hazîre-i kuds'ten kendisine ilham olunacağım bildiği için onun kesin bir şekilde selamlaşma sözcüğü olacağının ifadesidir. [148]

Selâm, İnsanların Kaynaşmasını Ve Birbirlerini Sevmelerini Sağlar;

Allah Teâlâ, cennetten bahsederken şöyle buyurmaktadır: "Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise bölük bölük cennete sevekedilirler, oraya varıp da kapıları açıldığında bekçileri onlara, Selâm size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya, derler. [149]
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Ben size bir şey göstereyim mi; onu yaparsanız sevişirsiniz? Aranızda selâmı yayın![150]
Bu hadisiyle Rasûlullah (s.a.), selâmın faydasını ve meşruiyet sebebini açıklamıştır. İnsanların birbirini sevmeleri, Allah Teâlâ'mn hoşnut ve razı olacağı güzel bir haslettir. Selâmın yayılması ise, böyle bir sevginin oluşturulması için en uygun vasıtadır.
Musâfaha yani tokalaşma, el öpme ve benzeri davranışlar da aynıdır. [151]

Selamlaşma İle İlgili Kurallar:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Küçük büyüğe, geçen oturana, az çoğa selâm verir." "Binekli olan yürüyene selâm verir. [152]
Bütün insan grupları arasında yaygın olan usûl şöyle idi: Giren, ev sahibine; önemsiz kimse, büyük kimseye selâm verirdi. Rasûlullah (s.a.) bu telakkiyi olduğu gibi bıraktı. Şu kadar var ki kendisi çocukların yanından geçince onlara selâm verir, kadınlara uğradığında onlara selâm verirdi. Çünkü Rasûlullah (s.a.) biliyordu ki, kişinin kendisinden üstün ve daha şerefli olanın faziletini tanıması, şehir düzeninin korunmasında önemlidir. Bu gibi durumlarda kişinin kendisim beğenmesi gibi bir durumun da ortaya çıkacağını gördüğünden bir vazife taksimi yapmış ve büyüklerin tevazu göstermesini, küçüklerin de büyüklere saygılı olmasını emretmiş ve şöyle buyurmuştur:
"Kim küçüğümüze merhametli, büyüğümüze saygılı olmazsa o bizden değildir. [153]
Binekli olanın ilk önce selâm verme durumunda olması şunun içindir: O, insanlar yanında daha heybetli olur, kendi kendisini de daha çok beğenebilir. Bunun için onun daha çok tevazu göstermesi ve böylece selâma kendisinin başlaması gerekmiştir. [154]

Ehl-i Kitaba Selâm:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Yahudilerle hıristiyanlara önce siz selâm vermeyin! Onlardan birine bir yolda rastlarsanız, onu yolun dar yerine sıkıştırın.[155]
Bu hadisin sırrı şudur: Rasûlullah'm (s.a.) gerçekleştirmek üzere gönderilmiş olduğu maslahatlardan biri, İslâm milletinin yüceliğine dikkatleri çekmek, onları en üstün ve ulu ümmet haline getirmektir. Bu ise, ancak onların diğer ümmetlere karşı üstünlüklerinin olmasıyla gerçekleşebilir. [156]

Selâmı Uzatmanın Sevabı:

Rasûlullah (s.a.), selâm verirken "es-Selâmu aleykum" diyen kimseye on sevap; buna "ve rahmetullah" sözcüğünü ekleyene yirmi sevap; buna "ve berekâtuh" sözcüğünü ekleyene otuz sevap; "ve mağfiretuhu" sözcüğünü de ekleyene kırk sevap olduğunu beyan buyurmuş ve lâfız arttıkça faziletin de artmış olacağını ifade etmiştir. [157]
Bu faziletin sırrı ve dayanağı şudur: Selâmı uzatmak; güler yüz gösterilmesi, kaynaşmanın sağlanması, sevişmenin hasıl olması, dua ve zikirde bulunulması ve işin Allah'a havale edilmesi gibi, onun meşruiyet amacını gerçekleştirmede daha etkin olur. Bu ise sevabı artırır. [158]

Selâm Kifâî Bir Görevdir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Bir cemaate uğranılması halinde içlerinden birinin selâm vermesi hepsi için yeterlidir. Oturanlardan birinin selâmı alması da diğerleri için yeterlidir. [159]
Çünkü cemaat, birlik oluşturması bakımından tek kişi gibi sayılır. Onlardan birinin selâm vermesi tedirginliği giderir ve birbirlerine karşı ülfet duymaları için yeterli olur. [160]

Veda Selâmı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Biriniz bir meclise vardığı zaman selâm versin. Oturması gerekirse otursun. Sonra kalktığı zaman yine selâm versin. Birincisi, sonuncusundan daha evlâ değildir.[161]
Veda selâmının şu gibi faydaları vardır:
i. Orayı terketme, onlardan hoşlanmayarak ayrılma anlamı taşımaz.
ii. Bir ihtiyacını gidermek için kalktığı ve geri döneceği şeklinde bir anlamayı önler.
iii. Onunla konuşması ya da başka bir iş yapması gereken biri varsa, ayrılmasından haberdar olacağı için, onunla olan ihtiyacını görme fırsatı bulur.
iv. Ayrılması sıvışma kabilinden olmaz. [162]

Merhabalaşmak:

Musâfaha yapmak, gelene merhaba demek, yoldan geleni kucaklamak ve benzeri davranışlar, daha bir ilgi ve
sevgi belirtisi olur, karşıdakine ülfet telkin eder, onun yalnızlığını giderir, ilgisiz kalmadığını gösterir. Bu itibarla bu gibi davranışlar teşvik edilmiştir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"İki müslüman karşılaştığında, Allah'a hamdederek musâfaha ederler, istiğfar ederlerse, günahları affolunur. [163]
Çünkü müslümanların birbirlerine güleryüz göstermeleri, birbirlerini sevmeleri, birbirlerine iltifat etmeleri, aralarında Allah'ın adım her vesile ile anmaları, âlemlerin Rabbi yüce Allah'ı hoşnut ve razı eder. [164]

Karşılama İçin Ayağa Kalkmak:

Kıyam etme hakkında hadisler farklılık arzetmektedir. Bu meyanda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Adamın huzurunda divan durması, kimi sevindirirse, o, ateşteki yerine hazırlansın! [165]
"Acemlerin birbirlerini tazim ederek kıyam ettikleri gibi, siz de öyle ayağa kalkmayın![166]
Sa'd'ın fr.a.) hakemliği hadisesinde ise, "Büyüğünüze ayağa kalkın! [167] buyurmuştur.
Hz. Fâtıma (r.a.), babası Rasûlullah'ın (s.a.) yanına girdiğinde, RasûluUah (s.a.) hemen ayağa kalkar, elini tutar, onu öper ve yanına oturturdu. Kendisi onun yanına girdiğinde de hemen Hz. Fâtıma ayağa kalkar, elini tutar, onu Öper ve yanına oturturdu.
Bence bu hadisler arasında gerçekte bir ihtilâf yoktur. Çünkü emir ve yasağa mihver teşkil eden manalar farklıdır. Zira Acem âdeti, hizmetçilerin efendilerinin Önünde, halkın da hükümdarlarının Önünde kıyam etmesi şeklindeydi. Bu, onların tazim anlayışla-rındaki aşırılıktan ileri geliyordu ve neredeyse şirk anlamı taşıyordu. Bu yüzden böyle bir davranışta bulunulması yasaklandı. Hadiste geçen "Acemlerin birbirlerini tazim ederek kıyam ettikleri gibi" ifadesi de bu manaya işarette bulunmaktadır.
"Adamın huzurunda divan durması, kimi sevindirirse" ifadesinden maksat, hizmet için el pençe divan durma halidir. Ama böyle olmaz da, el pençe divan durmaksızın ona ikram etmiş olmak, hatırını almak, gönlünü hoşnut etmek, tedirginliğini atmasını sağlamak için ayağa kalkarsa, o zaman [168]

bunda bir sakınca yoktur. Çünkü böyle bir ayağa kalkmanın şirkle herhangi bir ilgisi yoktur.

Karşılaşma Anında Eğilmek:

Rasûlullah'a (s.a.) şöyle soruldu:

'Ta Rasûlallah! Bizden bir adam, kardeşiyle karşılaştığında, onun için eğilir mi?" RasûluUah (s.a.), buna hayır cevabı verdi. [169]

Sebep, bunun namazdaki rükûyu andırır olmasıdır ve bu haliyle selâm secdesi mesabesinde olmaktadır. [170]

Girme Ve İzin İsteme Âdabı:

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi farkettirip ev halkına selâm vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir; herhalde düşünüp anlarsınız.[171]
"Ey mü'minler! Ellerinizin altında bulunan (köle ve cariyeleriniz) ve içinizden henüz ergenlik çağına girmemiş olanlar, sabah namazından Önce, Öğleyin soyunduğunuz vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza gireceklerinde) sizden üç defa izin alsınlar. Bunlar, mahrem halde bulunabileceğiniz üç vakittir. Bu vakitlerin dışında ne sizin için, ne de onlar için bir sakınca yoktur. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz, işte Allah âyetleri size böyle açıklar. Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Çocuklarınız ergenlik çağına girdiklerinde, kendilerinden öncekiler (büyükler) izin istedikleri gibi onlar da izin istesinler. [172]
İzin isteme, kişinin insanların ansızın avret yerlerine vakıf olmalarının, onların görülmesini istemedikleri şeylere bakılmasının hoş olmaması sebebiyle meşru kılınmıştır. RasûluUah (s.a.) bir hadislerinde buna işarette bulunmuş ve, "izin isteme, ancak gözden dolayıdır. [173] buyurmuştur. Dolayısıyla izin isteme şeklinin insandan insana farklı olması tabiîdir.
İzin konusunda insanları şöyle bir ayırıma tutmak mümkündür:
i. Tamamen yabancı olup, aralarında geldisi gittisi olmayan kimseler. Bunlar, ancak açıktan izin istedikten ve karşı tarafın da açıkça izin verdiğini ifade etmesinden sonra içeri girebileceklerdir. Bunun içindir ki RasûluUah (s.a.), izin almadan içeri giren Amir oğullarından olan Kelde b. el-Hanbel'e, "Dön ve 'es-Selâmu aley-kum, girebilir miyim?' de!" buyurmuş, böylece izni nasıl alması gerektiğim ona öğretmiştir. [174]
Yine RasûluUah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"İzin istemek üç keredir. Sana izin verilirse ne âlâ, yoksa dönüver!"[175]
ii. Mahrem olmayan hür olan, ancak aralarında geldisi gittisi bulunan, yakınlık olan kimseler. Bunların izin almaları, birinci gruptan olanlara nisbetle biraz daha hafiftir. Bu yüzdendir ki Rasûlullah (s.a.), Abdullah b. Mes'ûd'a (r.a.) şöyle buyurmuştur:

"Senin benim yanıma girmek için iznin, perdenin kaldırılması ve benim fısıltımı işitmendir. Bu tâ seni yasaklayıncaya kadar böyle gidecektir.[176]
iii. Kendilerinden kaçınmaya gerek olmayan çocuklar ve köleler: Bunlann izin istemesi, ancak âdeten soyunma halinde bulunan vakitler dışında gerekmemektedir. Allah Teâlâ'nın özellikle bu üç vakti tahsis etmesi, bu üç vaktin çocukların ve kölelerin girip çıkma zamanlan oluşandandır; meselâ gece yansı ise böyle değildir.

Rasûlullah (s.a.), bir kimsenin başka bir kimseye haberci göndermesinin izin olduğunu beyan etmiştir. [177] Çünkü kendisine haberci gönderdiği için onun girmesine karşı hazırlıklı olacaktır. [178]

İzin İsteme Şekli:

Rasûlullah (s.a.), bir kimsenin evinin kapısına geldiği zaman yüzü doğrusu kapıyı karşısına almaz, kapının sağ ya da sol tarafına yanaşır ve, "es-Selâmu aleykum, es-Selâmu aleykum!" derdi. [179]

Çünkü o zamanlar, evlerin kapılannda perde (siper) yoktu. [180]

2. Oturma, Uyuma, Yolculuk vb. Adabı;

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir adam, bir adamı yerinden kaldırıp, sonra oraya oturmasın! Lâkin aralanın, genişleyin!"[181]
Çünkü böyle bir davranış, kibirden ve kendini beğenmeden kaynaklanır. Böyle bir muameleye muhatap olan kişi ise, kendisine bunu reva görene karşı kin ve öfke ile dolar.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir kimse oturduğu yerden kalkar da, sonra oraya dönerse, o kimse o yerde daha çok hak sahibidir. [182]
Her kim, mubah olan mescid, ribât ya da ev gibi bir yere önceden vanr ve oturursa, bu önceliği sebebiyle oraya hakkı taalluk eder. Dolayısıyla

ihtiyacı kalmayıncaya kadar, kimse tarafından rahatsız edilemez. Aynen ölü arazinin ihyası konusunda olduğu gibi ki daha önce geçmişti.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir kimsenin, iki kişinin arasını izinleri olmadıkça ayırıp aralarına oturması helâl olmaz.[183]
O iki kimse, gizli konuşmak, bir sır paylaşmak için yan yana oturmuş olabilirler. Bu durumda aralanna girmek, onların şevklerini kırar, onları rahatsız eder. Belki o iki kişi, birbiriyle ünsiyet peyda eden iki kişidir ve aralannm açılması halinde yalnızlık hissedebilirler. Bu yüzden böyle bir davranış yasaklanmıştır. [184]

Yatma Âdabı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Biriniz sırt üstü uzanıp da ayak ayak üstüne atmasın! [185]
Eskiden insanlar izâr kuşanırlardı. İzâr giyildiğinde, ayaklardan birinin diğerinin üstüne atılması halinde, muhtemelen avret yeri açılır. Şayet alttan don giyiyorsa, yahut avret yerinin açılması endişesi bulunmuyorsa, o takdirde böyle bir istirahat şeklinde bir sakınca yoktur.
Karnı üzerine yatan biri hakkında ise şöyle buyurmuştur:

"Bu, Allah Teâlâ'nın buğuz ettiği bir yatış şeklidir. [186]
Çünkü bu, iyi görülmeyen, çirkin bir yatış şeklidir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her kim, siperi bulunmayan bir dam üzerinde gecelerse, o zimmetten uzak olmuştur. [187]
Zira böyle bir durumda olan kimse, kendisini helâka maruz bırakmış, kendi kendim tehlikeye atmış olur. Oysa ki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın! [188]

Halka Ortasına Oturma:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Halkanın ortasına oturan kimse, Muhammed'in (s.a.) dili üzere lânetlenmiştir.[189]
Bunun, insanları, kendisiyle dalga geçmeleri için başında toplayan kimse hakkında olduğunu söylemişlerdir. Bu, şeytan işlerinden biridir. Şöyle anlamak da mümkündür: Bu, kişinin halkanın ortasına girip, insanlardan bir kısmını önüne, diğer kısmını arkasına alması ve bu yüzden onların kalplerinin kırılmasına sebep olmasıdır. [190]

Yolda Yürüme Âdabı:

Yolda, kadınlarla erkekler karışmıştı. Rasûlullah (s.a.) kadınlara şöyle buyurdu:

"Geri durun! Çünkü siz yolun ortasından gitme durumunda değilsiniz. Sizin yolun kenarından gitmeniz gerekir. [191] Bunun üzerine kadınlar, duvara yaşpışırcasına kenardan giderlerdi.

Rasûlullah (s.a.), bir erkeğin, iki kadın arasında yürümesini yasaklamıştır. [192]

Bu yasak, erkeğin mahrem olmayan bir kadına dokunması, ya da ona bakması endişesindendir. [193]

Aksırana Hayır Dua (Teşmît) Etmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Biriniz aksırdığı zaman, el-Hamdu desin. Kardeşi yahut beraberindeki de Yerhamukallahl' desin. Bu kez aksıran, "Yehdîkumullah ve yuslih balekumV desin!" Bir rivayette de şöyledir: "Hamd etmediği zaman ona hayır duada bulunmasın! [194]

"Kardeşine üç defa hayır duada bulun; daha fazla aksırırsa o nezledir. [195]
Aksırma anında hamdetmek iki manadan dolayı meşru kılınmıştır:
i. Aksırmak vücudun zinde olduğunu, galîz buharların dimağdan dışarı çıktığını belirtir.
ii. Bu, Hz. Âdem'in sünnetidir. Dolayısıyla bu, peygamberler sünnetine tabi olunduğunun, onların gidişatı üzere olmaya azimli oluşun bir göstergesi olur. Bu yüzden aksırana mukabil hayır duada bulunmak gerekli ve İslâmlık haklarından biri olmuştur. Hayır duaya bilmukabele dua etmek ise, iyiliğe iyilikle karşılık vermek ilkesinin bir gereğidir. [196]

Esnemek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Esnemek, ancak şeytandandır. Bu itibarla biriniz, esnemesi geldiği zaman mümkün mertebe onu geri çevirmeye çalışsın. Sizden biriniz esnediği zaman şeytan güler.[197]
Esnemek, insan bedeninin tembelliğinden ve usangaçhktan kaynaklanır. Şeytan, böyle bir anda fırsat bulur. Kişi ağzını açıp da "Hâaah!" diye ses çıkardığında şeytan ona güler; çünkü bu, hiç de hoş görülmeyen bir görüntüdür.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden biriniz esnerken, elini ağzına koysun. Yoksa ağzına şeytan girer. [198]

Şeytan, bir sinek ya da haşeratı harekete geçirir ve kişinin açık ağzına sokar. Bazen bu yüzden yüz sinirleri gerilebilir ki, biz bunu gördük. [199]

Yolculuk Âdabı: Gece Vakti Yalnız Yola Çıkmak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Eğer insanlar, yalnızlıkta bulunan ve benim bilmekte olduğum şeyleri bilselerdi, hiçbir süvari yalnız başına gece vakti yola çıkmazdı. [200]
Bu hadisiyle Rasûlullah (s.a.), kişinin kendisini, zaruret olmadıkça tehlikeli durumlara atmasının, gözü kara hareket etmesinin mekruh olduğunu belirtmek istemiştir. Zübeyr'i (r.a.) yalnız başına gözcülük yapması için göndermesi ise, bir zarurete dayalı olmuştu. [201]

Yolculuk Esnasında Köpek Ve Çan Bulundurma:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Melekler, beraberinde köpek ve çan bulunan yolculara eşlik etmez.[202]

"Çan, şeytan düdükleridir. [203]

Sert madenî ses, şeytan ve avanelerine uygun düşer; ancak melekler, yaratılışlarından kaynaklanan bir sebepten dolayı ondan hoşlanmazlar. [204]

Yola Çıkma Ve Dönme Âdabı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Yolda verimli yerlerden geçerken develere o yerde nasiplerini verin! Çorak yerde yolculuk yaparsanız, oradan hızlı geçin! Geceleyin mola verirseniz yoldan sakının. Çünkü yol, geceleyin hayvanların güzergâhı, haşerâtın sığınağıdır. [205]
Yolculuk, azaptan bir parçadır. Sizden birinizi, uykusundan, yemesinden ve içmesinden alıkoyar. Biriniz hacetini isteği doğrultusunda gördü mü hemen bir an evvel evine dönsün! [206]
Rasûlullah (s.a.), fazla önemsiz şeylerin peşine düşülerek, bu yüzden yolculuk süresinin uzatılmasını hoş karşılamamıştır.
Dönüş için de şöyle buyurmuştur:

"Birinizin gurbeti uzadığı zaman, ailesinin yanma geceleyin dönmesin! [207]
İnsan, çoğu kez toz toprak içinde ve darma dağınık bir vaziyette olma yüzünden tabiî olarak nefret duyabilir. Dolayısıyla bu durum, ağızlarının tadının bozulmasına sebep olabilir. [208]

Güzel İsim Ve Lâkaplar Seçmek:

İnsanlar arasında gerekli olan âdâbdan bir diğeri konuşma, (isimlendirme) vb. gibi konularla ilgilidir. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet gününde Allah katında en çirkin isim, 'Meliku'l-emlâk' diye isimlendirilen kişinin ismidir.[209]

"Allah'tan başka melik yoktur. [210]
Ebu'l-Hakem şeklinde künye verilmesi hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Hakem, ancak Allah'tır ve hüküm yalnızca O'na aittir. [211]
Rasûlullah (s.a.), bu yasaklamaları, tazimde gösterilen aşırılık yüzünden ve bunun neredeyse şirke varan bir mahiyet arzet-mesinden dolayı yapmıştır.
İsimlendirme hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Çocuğuna Rabâh, Yesâr, Necîh (ya da Eflah) ve Nâfi' adı koyma! Çünkü sen 'Orada mı o?' dersin, o orada olmaz da 'Hayır der. [212]
Câbir (r.a.), şöyle demiştir: "Rasûlullah (s.a.), Ya'lâ, Bereket, Eflah, Yesâr, Nâfi' ve benzeri isimlerin verilmesini yasaklamak istemişti. Zamanla onun bu konuda ses çıkarmadığını gördüm. Sonra da vefat etti ve böyle bir yasaklamada bulunmamıştı. [213]
Bu yasağın sebebi, bu tür isimlerin konuşma esnasında hoş olmayan manaların anlaşılmasına zemin hazırlar olmasıdır. Bu itibarla bunlar "Ecda' = [214]

burnu kesik" gibi isimlere benzer. Rasûlullah (s.a.), "Ecda', şeytandır. buyurmuştur.
İki hadis arasını şöyle telif edebiliriz: Rasûlullah (s.a.), yasaklama üzerinde kararlı olmamış, teyit yoluna gitmemiştir. Aksine bunu, bir tür meşveret mahiyetinde yasaklamıştır. Yahut yasak alâmetleri ortaya çıkmış ve bu yüzden yasaklamıştı. Râvî, Rasû-lullah'ın (s.a.) bunu içtihadı bir tasarruf olarak yasakladığını söylemiştir. Hadislerin farklılık arzetmesi halinde, ziyadeyi ezberlemiş olan, onu ezberlememiş olana karşı hüccet sayılır.

Kanaatimce bu izah, sahabenin uygulamasına daha uygun düşmektedir. Çünkü onlar, bu isimleri ad olarak kullanagelmişlerdir. [215]

Rasûlullah'ın (S.A.) Künyesini İsim Olarak Kullanmamak;

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"İsmimi ad olarak verin, künyemi ise kullanmayın! Çünkü ben Kasım kılındım; aranızda taksim yaparım.[216]
Şayet bir kimse Rasûlullah'ın (s.a.) adıyla isimlendirilecek olsaydı, bu hükümlerin karışmasına mahal olacak ve onların nisbe-tinde tedlise zemin hazırlayacaktı. "Ebu'l-Kâsım şöyle dedi" denildiği zaman, emredenin bizzat Rasûlullah (s.a.) olduğu anlaşılacaktı; belki de hakikatte başkası olacaktı.
Hem insanlara ismiyle sövülmekte, lakabıyla hakaret edilmekte idi. Hal böyle iken, insanlar Rasûlullah'ın (s.a.) adıyla isimlendirilecek olsaydı, o zaman bu hiç de hoş olmayacak sonuçlar doğurabilecekti.
Bu sakınca, isimden daha çok künyenin kullanılması durumunda söz konusudur. Şöyle ki:
i. İnsanlar, şer'an Rasûlullah'ı (s.a.) adıyla çağırmaktan me-nedilmişlerdi ve âdeten de insanlar adlarıyla değil künyeleriyle ça-ğınl m aktaydı. Müslümanlar Hz. Peygamber'e (s.a.), "Yâ Rasûlullah!" diye, zimmîler de "Ya Eba'I-Kâsım!" diye hitap ederlerdi.
ii. Araplar, isimleri kullanırken ne saygı, ne de hakaret kastı bulundururlardı. Künyelerin kulanımı ise böyle değildi. Künyeleri kullanırken ya saygı gösterme, ya da hakaret etme kasdı bulundururlardı; Ebu'l-Hakem ve Ebu'1-Cehl künyelerinde olduğu gibi.
Rasûlullah'ın (s.a.), "Ebu'l-Kâsım" diye künyelenmesinin sebebi, onun taksimci oluşundandır. Hal böyle iken başkasının da aynı künye ile isimlendirilmesi, o kişiyle Rasûlullah'ın (s.a.) eşit kılınması anlamına gelir.
Rasûlullah (s.a.), Hz. Ali'ye (r.a.), ölümünden sonra olmak kaydıyla oğluna, adını ve künyesini vermesine müsaade etmiştir. Çünkü vefatıyla karıştırma durumu ortadan kalkmış ve onun yaşadığı dönemin son bulmasıyla da tedlîse mahal kalmamıştır. [217]

Köle Ve Cariyelere Hitap Şekli:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Sakın biriniz kulum, kölem (abdı ve emetî) demesin! Hepiniz ve hepinizin kadınları Allah'ın kullarıdır. Lâkin oğlu/n, kızım, delikanlım, hanım kızım... (gulâmî, câriyetî, fetâye, fetâtî) desin![218]
Konuşurken aşırılığa kaçmak ve insanları küçümsemek, insanın kendisini beğenmesi ve kibirli olmasından kaynaklanır. Bu, insanların kalplerini kıran bir davranıştır. İlâhî kitaplarda yaratıcı ile insanlar arasındaki ilişki kulluk ve Rablik şeklinde ifade edildiği için, aynı tabirleri insanın diğer insanlar için kullanması edepsizlik olur. [219]

Üzüme Kerm" Denilmemesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Üzüme kerm demeyin! Lâkin ıneb ve hable deyin!"[220]
"Vay dehrin musibetine! demeyin. Çünkü dehr Allah'tır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Ademoğlu bana eza veriyor; dehre sövüyor. Dehr, benim; Her şey benim elimdedir, geceyi gündüzü ben çeviririm. [221]
Allah Teâlâ, içkiyi haram kılıp onun kötü bir şey olduğuna hükmedince, bu durum, onu terviç edecek, dikkatleri onun üzerine çekecek, onun güzel bir şey olduğunu çağırıştıracak her türlü şeyin yasaklanmasını gerektirmiştir. Üzüm, içkinin hammaddesi ve esasıdır. Araplar çoğu kez ona cömertliğin kızı anlamında "bint kerm" derler ve böylece onu tervice çalışırlardı.

Cahiliye döneminde insanlar, olayları dehre (zamana) nisbet ederlerdi.[222]Bu bir tür şirktir. Muhtemelen dehrden de onu evirip çevireni kastediyorlardı. Öfkeleri, -her ne kadar adreste hata etmiş olsalar bile Allah'a yönelik bulunuyordu. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.) bu tür ifadeleri de yasakladı. [223]

Nefsim Habis Oldu Dememek:

Rasûlullah fs.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sakın biriniz, 'Nefsim pis oldu' demesin! Lâkin 'Nefsim kötüleşti' desin! [224]
Hadis metninde geçen "hubus" sözcüğü, ilâhî kitaplarda .iç kötülüğü, huy çirkinliği anlamında kullanıldığından şeytanî bir haleti çağrıştırmaktadır. Bu yüzden aynı anlamda olan, fakat böyle bir mana çağrıştırmayan "lagıse" kelimesinin kullanılmasını is-I temiştir.

Rasûlullah (s.a.), "Ze'amû" ifadesi hakkında, "Kişinin ne kötü bineğidir (yalan kılıfidir). [225] buyurmuştur[226]

"Allah dilerse ve falan dilerse demeyin; evel Allah, sonra falan dilerse deyin! [227]
Allah'ın adıyla falanca şahsın adının aynı derecede anılması, onların mertebece de aynı olduğu anlamını çağrıştırır. Böyle bir ifadenin mutlak kullanılması ise edebe ters düşer. [228]

Ağzı Eğerek, Dil Kırarak Konuşmak:

Ağzı eğerek, dil kırarak, edebiyat yaparak, konuşmak, şiire düşkünlük göstermek, çok şaka yapmak, geç vakitlere kadar sohbet ile zamanı geçirmek ve benzeri davranışlar, kişiyi dünya ve âhiret işlerinden alıkoyan eğlence yollarından biridir. İnsanlann birbirine hava atmasına, gösterişte bulunmasına götüren ve Acem gidişatından olan bu tür davranışları Rasûlullah (s.a.) hoş görmemiş ve bunlarda mevcut bulunan âfetlere dikkat çekmiştir. İlk bakışta aralarında fark yok gibi gözükse bile, hakikatte böyle bir sonuca götürmeyecek olanlarına ise ruhsat vermiştir. Bu meyanda şöyle buyurmuştur: Taşkınlar helak olmuştur." Rasûlullah (s.a.), bunu üç kere tekrarlamıştır.[229] "Utanmak ve ifadey-i meramda bulunamamak imandan iki şube; hayasızlık ve dilbazlık da nifaktan iki şubedir. [230]
Rasûlullah (s.a.), bu hadisiyle hayasızlığı, sözde aşırılığa kaçmayı, tabiî hali bırakıp tekellüfe girmeyi terketmeyi istemiştir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kıyamet gününde sizin bana en sevimli ve yakın olanınız, huyca en güzel olanlannızdır. Bana en sevimsiz ve en uzak olanınız ise huyca kötü, çok konuşan, dil kıran ve böbürlenenlerinizdir. [231]

"Şüphesiz ben, konuşurken kısa konuşmakla emrolundum. Özlü konuşmak, en hayırlısıdır. [232]

Şiir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden birinizin içinin irin ile dolması, şiir ile dolmasından daha hayırlıdır. [233]

Şâir Hassan için ise, "Şüphesiz Rühu'l-kuds, Allah ve Rasûlünü savunduğun sürece, sana destek vermektedir. buyurmuştur. [234]
"Mü'min kılıcıyla, diliyle cihad eder. Canım elinde olana yemin ederim ki, (müşrikleri hiciv için) söylediğiniz şiirler, ok atmak gibi etkin olmuştur. [235]

Dilin Korunması:

"İhsan" bahsinde, dilin âfetleri konusunda temel teşkil eden şeyler üzerinde dururken, dilin korunması ile ilgili hadislerin anlaşılmasını sağlayacak esasları belirtmiştik. Bu meyanda Rasûlul-lah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa ya hayır konuşsun, ya da sussun! [236]

"Müslümana sövmek fısk, onunla savaşmak ise küfürdür.[237]

Gıybet:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Gıybet nedir bilir misiniz? Kardeşini, hoşlanmadığı bir şeyle anmandır. Söylediğin şayet onda varsa, onu gıybet ettin demektir. Eğer onda yoksa, ona bühtan etmiş olursun, [238]
Âlimler, haram olan gıybetten şu altı durumu istisna etmişlerdir:
1. Zulme maruz olma hali. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Allah, kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez; ancak zulme uğrayan başka. [239]
Buna göre, bir haksızlığa uğrayan kimse, zulmü defetmek için kendisine o haksızlığı yapan kişinin arkasından konuşabilir.
2. Bir kötülüğü değiştirmek, isyan halinde bulunanı doğruya iletmek için yardım isteme hali. Zeyd b. Erkam'm, münafıkların başı Abdullah b. Übeyy'in sözünü; İbn Mes'ûd'un, Huneyn ganimetleri hakkındaki Ensâr'ın sözünü Rasûlullah'a (s.a.) iletmesi gibi.
3. Fetva isteme hali. Hind'in, "Şüphesiz Ebû Süfyan cimri bir adamdır..." şeklindeki sözü gibi.
4. Müslümanların uyarılması. İnsanların uyarılması için şerli bir insanın aleyhinde konuşmak da gıybet sayılmamaktadır. Rasûlullah'm (s.a.), yanına girmek için izin isteyen biri hakkında, "Ona izin verin. Bu aşiretin oğlu ne fenadır!" buyurması gibi. [240] Rasûlullah'ın (s.a.), kusurlu olanların kusurunu ortaya koyması, evlilik konusunda kendisine danışan bir kadına, "Muaviye züğürdün biridir, Ebû Cehm ise omuzundan sopayı indirmez.[241] buyurması da bu kısma örnektir.
5. Aşikâre fasıklık yapmaktan kaçındırma hali. Meselâ Rasû-lullah'ın (s.a.), "Falan ve falanın, bizim işimizden bir şey anlayabileceklerini

sanmam." demesi gibi.

6. Bir kimseyi kör, topal gibi sıfatlarıyla tarif etme hali. Alimler, muteber bir maslahata dayanması ve başka türlü de o maslahatın gerçekleşmemesi halinde yalan söylemenin de caiz olacağını söylemişlerdir. Bu meyanda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Yalancı, insanların arasını bulan; hayır söyleyip, hayır götüren kimse değildir. [242]

Nezir Ve Yemin Bahisleri:

Kısaca söylemek gerekirse, Arap Acem bütün insanlar, yeri geldiği zaman yemin de ederler, nezir de. Bu itibarla onlardan da söz etmemiz gerekecektir.

Nezir, ne imanın ne de iyiliklerin esası olan şeylerdendir. Ancak insan, nezir yaparak bir şeyi kendisi üzerine vacip kılar ve buna Allah'ın adını da katarsa, Allah'ın adını verdiği o konuda artık ihmal göstermemeli ve o şeyi yapmalıdır. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Nezir, kaderden hiçbir şeyi değiştirmez; onunla sadece cimrinin elinden mal çıkarılır. [243]

Yani şöyle: İnsan musibetlerle kuşatıldığı zaman bir şeyler infakta bulunmak ister. Allah Teâlâ, kendisini o sıkıntıdan kurtardığı zaman, sanki kendisine hiçbir şey isabet etmemiş gibi hareket eder. Bu durumda kendi üstüne vacip kıldığı şeyi yerine getirmesini sağlayacak, azmini ve niyetini teyid edecek (keffâret gibi) bir şeyin olması gerekli olacaktır.[244]

Yemin Dört Çeşittir:

Dört çeşit yemin vardır:

1.Yemin-İ münakide: Yeminin, geleceğe yönelik ve olması mümkün olan bir şey üzerine, kalbinden gelen bir azimle yapılması halidir. Şu âyet bu tür yeminler hakkındadır:

"Fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tuter.[245]

2.Yemîn-İ lağv: Kişinin yemin kastı olmaksızın "Evet vallahi "Hayır vallahi" deyivermesi, yahut bir şey hakkındaki bilgisine dayanarak yeminde bulunması, ancak o konudaki bilgisinin yanlış olması halidir.

"Allah Teâlâ, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, [246] âyeti de bu tür yeminler hakkındadır.

3.Yemîn-i gâmûs: Müslüman birine ait bir hakkı koparmak için yalan yere, bile bile yapılan yemindir. Bu tür yeminler, büyük günahlardan olmaktadır. [247]

4. İmkânsız bir şeyi yapmaya yönelik yemin: Dünkü orucu tutmak, iki zıddı bir araya getirmek gibi aklen; ölüyü diriltmek, nesneleri başka bir şeye çevirmek gibi âdeten imkânsız olan bir şey üzerine yapılan yemin gibi.

Hakkında nass bulunmayan bu iki tür yemin hakkında keffâret bulunup bulunmadığı konusunda ihtilâf edilmiştir.[248]

Allah'tan Başkası Adına Yemin:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Babalarınıza yemin etmeyin. Her kim yemin edecekse Allah adına yemin etsin, ya da sussun! [249]

"Her kim Allah'tan başkası adına yemin ederse, o şirke düşmüş olur. [250]

Bir şeyin adına yemin etmek, ancak onun, kalbinde büyük bir yeri olması, isminden bereket umması, hakkında ihmal gösterdiği ve adım anmadığı zaman günahkâr olacağı inancına sahip olması halinde söz konusu olabilir. Bu ise şirktir.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden kim yemin eder ve yemininde 'hat ve Uzzâ hakkı için' derse, hemen 'Lâ ilahe illallah' desin. Her kim arkadaşına, 'Gel seninle kumar oynayalım' derse, hemen sadaka versin![251]

Dil, kalbin tercümanıdır ve onun öncüsüdür. Kalbin olgunlaşmasının yolu, dile hakim olmadan geçer.[252]

Zararı Olan Bir Şeye Yemin Edilmesi Halinde Keffâret Verilip, Yeminin Bozulması:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir şeye yemin ettiğinde, aksini daha hayırlı görürsen, yeminin keffâretini ver ve daha hayırlı olanı işle. [253]

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah katında, sizden birinizin yeminine riayet ile ailesinin yanına girmesi, Allah'ın üzerine farz kılmış olduğu keffâreti ödemiş olmasından daha günahtır. [254]

Bazen insan bir şeye yemin eder ve bu yüzden hem kendisim hem de etrafındaki insanları sıkıntıya sokar. Böyle bir durumun herhangi bir yararı yoktur. Bu gibi hallerde kişi, keffâret ödeyerek yeminini bozar. Keffâretin meşru kılınması, kişinin içinde hissedeceği duyguları bastırması, içini

kemiren düşünceleri sona erdirmesi içindir.[255]

Yeminde Önemli Olan Karşıdakinin Anlayışıdır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Yeminin, arkadaşın seni ne üzere tasdik etti ise ona göredir. [256]
Kişi bazen, müslüman kardeşinin hakkım koparmak için hile yoluna baş vurarak, karşısındakini aldatacak şekilde tevilli yemin edebilir ve meselâ: "Vallahi, elimde senin malından hiçbir şey yoktur" der ve bununla da o anda bizzat elinde bir şeyin olmadığım kasteder, ama karşısındaki eli altında ve tasarrufunda bir malı olmadığı şeklinde anlar. Bu bir zulümdür. [257]

Yeminde İstisna:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her kim yemin eder ve 'inşâallah' derse, yemininde yalancı olmaz.[258]
Çünkü yeminde, Allah'ın meşîetine talikte bulunulması halinde, yemin için şart olan kalbin niyeti ve azmi tahakkuk etmiş olmaz. Keffâretteki mana da budur. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:
"Allah Teâlâ, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek, yahut onları giydirmek, yahut da bir köle âzâd etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffâreti işte budur. Yeminlerinizi koruyun. [259]

Daha önce keffâretin neden gerekli olduğu üzerinde durmuştuk. Oraya bakınız. [260]

Nezrin (Adak) Kısımları:

Nezrin çeşitli kısımları vardır:

1. Mubah olan bir şeyi nezretmek: Bu tür nezirler hakkında Rasûlullah (s.a.), vacip olmaksızın, "Nezrini yerine getir!" buyurmuştur. [261] Nitekim Ebû İsrail hadisinde birazdan gelecektir.
2. Tâat olan bir şeyi, belli bir yerde ve belli bir şekil üzere nezretmek: Bununla ilgili olarak Ebû İsrail olayı mevcuttur. Bu zat, ayakta durmak, oturmamak, gölgelenmemek, konuşmamak ve oruç tutmak üzere nezirde bulunmuştu. Rasûlullah (s.a.) onun bu halini öğrenince şöyle emretmiştir:
"Ona emredin; konuşsun, gölgelensin, otursun ve orucunu tamamlasın! [262]
Birisi de, Cahiliye döneminde puta tapma ayinlerinin ve dinî şölenlerin yapılmadığı bir yer olan Buvâne'de bir deve kesmeyi nezretmişti. Rasûlullah (s.a.) ona, "Nezrini yerine getir!" buyurmuştur.[263]
3. Günah olan bir şeyi nezretmek: Bu konuda ise Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kim bir masiyet işlemek üzere nezirde bulunursa, onun keffâreti yemin keffârretidir. [264]
4. İmkânsız olan bir şeyi nezretmek: Bu konuda da Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Kim, gücü yetmeyeceği bir şeyi nezrederse, onun keffâreti yemin keffâretidir. [265]
Bu konuda esas şudur: Kefiâret, günahı ortadan kaldırmak ve kalbi tedirgin eden, içi tırmalayan düşüncelere son vermek için meşru kılınmıştır. Her kim, bir tâat işlemeyi nezretmişse, onu yapmalıdır. Her kim de başka bir şeyi nezretmişse ve o şeyi yapmadığı için de kalbinde bir huzursuzluk hissediyorsa ona keffâret vermesi gerekir.
Allah'u a'lem! [266]

ÇEŞİTLİ KOKULAR

Allah'a sonsuz hamdü senalar olsn ki, bu kitapta yazmayı düşündüğümüz ve kendi kendimize söz verdiğimiz şeyleri tamamlamış bulunuyoruz. Elbette ki bizim anlattıklarımız, kalbimizde gizli bulunan şeriatın esrarıyla ilgili her şeyi yansıtmış değildir. Zira her vakit, kalp gizli bulunan sırları dışa vurmaya müsaade etmez, her zaman için dil kalbin gizliliklerini açığa vuramaz. Her söz halka indirgenmez, mukaddime yapılmaksızın her şeyin söylenmesi hoş olmaz. Allah Teâlâ'mn bizim kalbimizde topladığı şeyler, Ra-sûlullah'ın (s.a.) kalbine indirmiş olduğu şeylerin tümünden de ibaret değildir. Kur'an'ın iniş, vahyin doğuş yeri olan peygamberle, ümmetinden olan sıradan bir kimsenin durumu nasıl bir olabilir ki? O nerede, biz nerede! Allah Teâlâ'mn Rasûlünün kalbinde toplamış olduğu şeyler de, nitekim bizzat kendi ilâhî katında mevcut bulunan ilâhî hüküm, hikmet ve sırların hepsinden ibaret değildir. Bunu en güzel şekilde Hz. Musa'ya (s.a.) söylediği şu sözüyle Hızır (s.a.) ifade etmiştir:

"Benim ilmimle senin ilmin, ilâhî ilimden ancak şu serçenin denizden azalttığı kadar azaltmıştır.[267]
İşte bu sebeple, serî hükümlerde gözetilen ilâhî maksatların Öneminin büyüklüğü ve bu ilmin uçsuz bucaksız bir deniz gibi olduğu çok iyi

bilinmeli, bu konuda söylenenlerin tümünün, konunun hakkım gerçekten ödemekten çok uzak, onun durumunu hakiki bir şekilde ortaya koyma konusunda yetersiz olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Ne var ki bir şey tamamen elde edilemiyor diye tümden terkedilmemelidir.
Şimdi biz biraz da -derine dalmamak kaydıyla- siyer, fiten ve menâkıb üzerinde durmak istiyoruz. Yardımcımız ve bizi muvaffak kılacak olan Allah'tır; dönülecek ve varılacak yer, erinde sonunda sadece O'dur. [268]

SİYER: HZ. PEYGAMBERİN (S.A.) HAYATI

Rasûlullah'ın (s.a.) Nesebi;

Peygamberimiz Hz. Muhammed; Kusayy oğlu Abdimenâf oğlu Hâşim oğlu Muttalip oğlu Abdullah'ın oğludur. Nesep bakımından en üstün, şecaat bakımından en güçlü, en cömert, dil bakımından en fasih, kalp bakımından en temiz olan Araplar içerisinde yetişmiştir. Diğer peygamberler de aynı şekilde hep kendi kavimleri içerisinden gönderilmiştir. İnsanlar altın ve gümüş madenleri gibi maden madendir. İyi huylar, babadan oğula tevarüs edilerek gelir ve peygamberliğe ancak ahlâk bakımından üstün olan kimseler lâyık olurlar.
Allah Teâlâ, peygamberleri göndermekle hakkı izhar eylemek, onlar vasıtasıyla hak yoldan sapmış ümmetleri doğru yola getirmek ve onları Önderler kılmak murad etmiştir. Bu amacı gerçekleştirmeye en lâyık olanlar ise, nesepçe yüksek mevkiye sahip olanlardır. Lütuf ise Allah'ın emrinde gözetilmiş bulunur. Nitekim şu âyet bu manayı ifade eder:
"Allah, peygamberlik (görevini) kime vereceğini daha iyi bilir.[269]

Rasûlullah'ın (s.a.) Şemaili:

Rasûlullah (s.a.), hem yaratılış hem de huy bakımından itidal üzere idi. Ne uzun ne de kısa idi; orta boylu idi. Saçları ne çok kıvırcık ne de düzdü; orta halli idi. Şişman ve çok yuvarlak yüzlü değildi. Yüzü az yuvarlaktı, büyükçe başlı ve sık sakallı idi. Elleri ve ayakları iriydi. Kızıla çalan beyaz tenli idi. Uzuvları iri idi. Güçlü bir kavraması vardı ve Üstün bir iktidara sahipti. Lehçe bakımından insanların en doğrusu, tabiat bakımından en yumuşağı idi. Onu ilk gören heybete kapılır, onunla beraber olan onu hemen severdi. Üstün kişiliğine rağmen son derece tevazu sahibi idi, ailesine ve hizmetinde bulunanlara karşı son derece müşfikti. Enes (r.a.) kendisine on sene hizmet etmiş, bu süre içerisinde onun bir kez olsun "öf!" dediğini işitmemiş; yaptığı bir şeye "Bunu niçin yaptın?", yapmadığı bir şeye de "Bunu niçin yapmadın?" dediğini duymamıştı. Şayet Medine halkı cariyelerinden biri onun elinden tutsa da bir yere götürmek istese, onun istediği yere giderdi.
Ailesinin hizmetinde idi, kötü sözlü, lânetçi değildi, küfür bilmezdi.
Bizzat pabuçlarını tamir eder, elbisesini diker, koyun sağardı. Bununla birlikte üstün bir kararlılığa sahipti, hiç bir şeyin altında kalmaz, hiçbir maslahatı kaçırmazdı.
İnsanların en cömerdi, sıkıntılara karşı en sabırlısı idi. İnsanlara son derece merhametli ve müşfikti. Allah yolunda cihâd şeklinde olmadıkça hiçbir kimseye ne elinden ne dilinden bir kötülük dokunmuştu.
Ev İşlerinin düzene konulması, ashabının işlerinin yoluna sokulması ve şehrin idaresi konulanna tamamen kendisini verir ve her şeyin kadrini bilirdi. [270]

Duası Ve Zikri:

Devamlı âlem-i melekût üzerinde düşünür, kendisini Allah'ın I zikrine verirdi. Onun bu durumu dilinden dökülürdü. Tüm davranışları gaybî teyide mazhardı, kutlu bir hali vardı, duası müste-cabtı, kendisine Hazîre-i kuds'e ait ilimler açılır, dualarının kabul görmesi, geleceğe ait haberler vermesi, elini kattığı şeye bereket inmesi gibi yönlerden kendisinden mucizeler sadır olurdu.
Diğer peygamberler de aynı sıfat üzere yaratılmışlardı ve Allah Teâlâ'nın onların fıtratlarına koymuş oldukları özelliğe doğru insiyak halinde hareket ederlerdi.
Hz. İbrahim, onu duasında anmış, şanının pek yüce olacağım müjdelemişti.[271] Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve diğer peygamberler (s.a.) de onu müjdelemişlerdi. [272]

Doğumuyla İlgili Mucizeler:

Annesi, sanki bir nurun kendisinden çıktığını ve yeryüzünü aydınlattığını görmüş ve bunu kutlu bir çocuğun dünyaya geleceği ve onun dininin yeryüzünün tümünü aydınlatacağı şeklinde yormuştu. Cinler, kâhinler ve müneccimler onun doğumunu ve şanının yüceliğini söylemişlerdi. Kisrânın sarayında şerefelerin çökmesi gibi bazı fevkalâde olaylar onun şerefini göstermiş, peygamberlik belirtileri onu çepeçevre kuşatmıştı. Nitekim Roma imparatoru Herakl bunu bildirmişti. Doğumu ve emzirilmesi anında olağanüstü bereketler görmüşlerdi. Melekler inmiş, kalbini yarmışlar ve onu iman ve hikmetle doldurmuşlardı. Bu âlem-i misâl ve âlem-i şühûd arası bir hal üzere olmuştu. Bu yüzden kalbinin yarılması onu helak eden bir şey olmamış, dikiş izi ise kalmıştı. Misâl alemiyle şühûd âleminin birbirine girdiği her durum da aynı şekil de olmuştur. [273]

Şam Seferi:

Ebû Talip onu beraberinde Şam'a götürmüştü. Rahip Bahîra onu görür görmez, -onda mevcut gördüğü alâmetlere binaen- hemen onun peygamber olduğunu tanıdı. Delikanlı olunca melekler gayıptan kendisine seslenirler ve surete girerek görünürlerdi. [274]

Evlenmesi:

Allah Teâlâ, Hz. Hatice'yi ona rağbet ettirmek ve yardımcı olmasını sağlamak suretiyle onun ihtiyaçlarını karşılamıştı. Hz. Hatice, Kureyş'in varlıklı kadınlarındandı. Allah, kulunu sevdi mi, kulları arasında onun işlerini böyle yoluna koyardı.
Kabe'nin tamiri esnasında, Arap âdeti üzere izarını (eteğini) omuzu üzerine atmıştı. Avret yeri açılır açılmaz düşüp bayıldı. Baygınlığı esnasında avret yerini açması kendisine yasaklandı. Bu peygamberliğin bir şubesi olmaktadır ve nefis hakkında bir tür muahaze sayılmaktadır. [275]

Hıra'da Halvet:

Sonra kendisine halvet sevdirilmiştir. Geceler boyunca Hı-ra'da uzlete çekilir, sonra ailesi yanına döner ve tekrar orada kalmak üzere azık alırdı. Böylece dünyadan uzlet etmiş, Allah Teâlâ'nın kendisini yaratmış olduğu fıtrî hale yönelmişti.
Kendisine inen vahiy ilk zamanlarda salih rüya şeklinde olmuştu. Gördüğü her rüya, gün aydınlığı gibi ortaya çıkardı. Bu da peygamberlikten bir şube olmaktadır. [276]

Vahyin İnişi:

Sonra Hıra mağarasında iken kendisine Hak (Cibrîl/vahiy) geldi. Bunun behîmî gücün, melekî güce galebesinden kaynaklanan bir düş olabileceğinden korktu. Hz. Hatice, onu Varaka'ya götürdü. Varaka, gördüğü şeyin Hz. Musa'ya inen Nâmûs (vahiy, şeriat) olduğunu söyledi. Sonra bir süre vahiy kesildi. Bu normaldi; çünkü insanoğlu iki yöne sahipti:
i. Beşerî yönü,
ii. Melekî yönü. Zulmetten nura çıkma esnasında, Allah işini tamamlayıncaya kadar birçok çarpışmalar ve çatışmalar olur.
Bazen meleği gökle yer arasında oturur halde görür, bazen Harem'de ayakta durur halde, etek kemeri Ka'be'ye ulaşır şekilde ya da benzeri şekillerde görürdü. Bunun sırrı şudur: Melekût âlemi sakinleri, peygamberliğe namzet nefislere karşı ayrı bir özen gösterirler ve her ne vakit onların kontrolünden çıkacak olsa, derhal durumun gerektirdiği şekilde onun üzerine melekî bir şimşek çakar. Bu aynen halkın nefislerinin rüyada bazı şeylere muttali olması gibidir. [277]

Vahyin İniş Şekli:

Kendisine vahyin nasıl geldiği soruldu. O şöyle cevap verdi: "Bazen bana çıngırak sesi gibi gelir. Bu benim için en şiddetli olanıdır. Sonra açılırım ve vahyi bellemiş olurum. Bazen de adam suretinde bir melek gelir ve benimle konuşur, ben de onun söylediğini bellerim.[278]
Çıngırak sesi şeklinde gelmesinin esası şudur: Duyular, güçlü bir etki ile karşılaştıklarında şok olurlar ve meselâ görme duyusu gücünü kaybederek kırmızı, san, yeşil gibi renkler görür; duyma duyusu gücünü kaybeder ve tınlama, çınlama, mırıldanma gibi anlaşılmaz sesler duyar. Eser tamam olduğu zaman ilim hasıl olur.
Temessül ise, misâl alemiyle şühûd âlemine ait bazı hükümlerin bir araya geldiği yerlerde olur. Bu yüzden meleği herkes değil sadece bir kısmı görürdü. [279]

Davetin Gizlice Başlaması:

Sonra çağrıya başlaması emredildi, önceleri gizlice davete başladı ve bunun üzerine Hz. Hatice, Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk, Bilâl ve benzerleri (r.anhum) iman ettiler.
Sonra kendisine "Emrolunduğun şeyi açıkla![280]fermanı geldi ve "En yakın akrabalarını uyar! [281] denildi. [282]

Aşikâre Davet:

Bunun üzerine açıktan çağrıda bulunmaya ve şirk çeşitlerinin iptaline çalışmaya başladı. İnsanlar derhal hamiyete geldiler ve ona dilleriyle, elleriyle eza vermeye başladılar; namazda iken üzerine deve döl esininin atılması, boğulmak istenmesi gibi. O, bütün bunlara karşı sabır ve metanet gösterdi; mü'minleri sonuçta zaferle müjdeliyor, kâfirleri ise yenilgi ile korkutuyordu. Nitekim bu meyanda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktaydı:
"O topluluk yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır. [283]
"Onlar derme çatma hiziplerden müteşekkil bir ordudur ki, işte şurada bozguna uğratılmışlardır. [284]
Kâfirler zamanla baskıyı artırdılar ve müslümanlara ve onlara destek veren Hâşim oğullarıyla Muttalip oğullarına işkenceler yapmaya başladılar. Bu sırada Habeşistan'a hicret etmekle emro-lundular ve orada büyük genişlikten (fetihten) Önce- bir tür rahatlık gördüler. [285]

Hüzün Yılı:

Aynı yılda Rasûlullah'm (s.a.) eşi Hz. Hatice ve amcası Ebû Talib öldü. Ebû Tâlib'in Ölümüyle Hâşim oğulları hamilerini kaybetmişti. Rasûlullah (s.a.) bundan büyük korku duydu ve dininin ikbalinin hicret etmesinde olduğu düşüncesi kalbine icmali bir şekilde doğmuştu. Düşünmek ve kafa yormak suretiyle çözümün bu yolda olduğunu gördü ve bunun için Taife, Hecer'e, Yemâme'ye ve gidilebilecek her bir yere gitmeyi düşündü.
Acele davrandı ve hemen Taife gitti, orada çok sıkıntılar çekti. Sonra Kinâne oğullarına gitti ve onlardan sevinebileceği bir ilgi göremedi. Bunun üzerine Zem'a'nın himayesinde tekrar Mekke'ye döndü. Bu olay üzerine şu âyet indi:
"Biz senden önce hiçbir rasûl ve nebi göndermedik ki, o, bir temennide bulunduğunda, şeytan onun dileğine ille de (beşerî arzular) katmaya kalkışmasın. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder.[286]
Rasûlullah'ın (s.a.) temennisi, kendiliğinden düşündüğü doğrultuda başarıya erişmesiydi. Şeytanın ilkâsı ise, Rasûlullah'ın (s.a.), Allah'ın muradı hilafına hareket etmesidir. Allah Teâlâ'nın onun katacağı şeyi iptali (nesh) ise, işin hakikatini ona açması ve murad-ı ilâhî dışında olan şeyleri peygamberinin kalbinden izale etmesidir. [287]

Isrâ Ve Mirâc:

Rasûlullah (s.a.) geceleyin Mescid-i Aksâ'ya yürütüldü, sonra oradan Sidre-yi müntehâ'ya ve oradan da Allah'ın dilediği yerlere götürüldü.
Bütün bunlar uyanık halde ve cesediyle olmuştu; ancak bu âlem-İ misâl ile âlem-i şühûd arasında berzah olan, yani her iki âlemin de hükümlerinin cereyan ettiği bir mekanda olmuştu. Bunun sonucu olarak da cesed üzerinde rûh hükümleri zahir olmuş, ruh ve ruhî manalar da cesedlere bürünmüş, temessül etmişti. Bu itibarla bu olayda, her vakıanın bir tabiri vardır Hazkîl, Mûsâ ve daha başka peygamberler (s.a.) için de bu tür olaylar zahir olmuştur. Aynı şekilde bu ümmetin velîleri için de benzeri olaylar vuku bulmuştur. Böylece onların Allah katındaki üstün yerlerinin, rüyadaki halleri gibi olması amaçlanmıştır.
Allah'u a'lem! [288] .

Göğsünün Yarılması:

Göğsünün yarılması, iman ve hikmetle doldurulmasının hakikati, melekî nurların galebesi, tabiat ateşinin söndürülmesi, yapısının Hazîre-i kuds'ten üzerine inecek olan feyizleri kabule hazır hale getirilmesidir. [289]

Burak'a Binmesi:

Burak'a binmesinin hakikati ise, nefs-i natıkasının, hayvanı kemâl hali olan neşeme üzerine hakim olmasıdır. Nasıl ki nefs-i natıkasına ait özellikler, hayvanı nefsi üzerine hâkim olmuş ve onu egemenliği altına almışsa,
Mescid-i Aksâ'ya yürütülmesi (isrâ), oranın Allah'ın nişanelerinin zuhur ettiği bir yer, Mele-i âlâ sâkinlerinin himmetlerinin taalluk ettiği, peygamberlerin bakışlarının odak noktası olduğu bir mekan olmasındandır. Bu haliyle orası melekût âlemine açılan bir pencere mahiyetindedir. [290]

Peygamberlerle Buluşması:

Peygamberlerle buluşması ve aralarında birbirlerine karşı öğünmenin cereyan etmesi ise, Hazîre-i kuds ile olan ilişkileri açısından bir araya gelmeleri ve her birinin kendisine ait kemal özelliklerinin ortaya çıkmasıdır. [291]

Göklere Çıkması:

Bir biri ardınca göklere çıkması ise, mertebe üstü mertebe aşmak suretiyle Rahman'a yaklaşmak, göklerin tedvirine müvekkel meleklerin ve onlar arasına katılmış bulunan üstün insanların hallerine vakıf olmak, Allah Teâlâ'nın onlara vahyettiği ilâhî tedbire ve Mele-i a'lâ'da meydana gelen tartışmaya şahit olmaktır.
Hz. Musa'nın ağlaması haset değildir. Genel dua etme imkânını kaybetmesi, elde edemediği bir kemâl halinin bulunması ve buna da kendisinin sebep olması sebebiyle bir tür misaldir. [292]

Sidretu'l-Müntehâ Ve Diğer Görülen Şeyler:

Sidretu'l-müntehâ, kevn (kâinat) ağacıdır. Kevn âleminin, bir biri üzere düzenlenmesi, tek bir tedbîr içinde toplanması, ağacın gıdalanma, büyüme ve benzeri hususiyetlerde bir elde toplanması gibidir. Kevn âleminin, ağaç olarak temessül etmesi ve bir canlı olarak temessül etmemesi şunun içindir: Küllî, icmâlî, siyâsete benzer olan tedbîr, canlının özelliklerindendir. Bu itibarla ona en çok benzeyen, canlı değil ağaçtır. Çünkü canlıda tafsîlî kuvveler vardır; ondaki irade ise tabiat insiyaklarından (sünen) daha açıktır (?).

Sidre-i müntehânin dibinden çıkan nehirler ise, âlem-i şühûda muvazi olarak melekût âlemine doğru taşan rahmetin, hayatın ve büyütme işinin (inmâ) sembolüdür. Bu yüzdendir ki âlem-i şehâdette faydalı olan bazı şeylerin orada da bulunması taayyün etmiştir; Nü ve Fırat gibi.
Onu bürüyen nurlara gelince, bunlar ilâhî tedellîler (sarkma), rahmânî tedbirlerdir; âlem-i şehâdetin onu almaya istidatlı olması halinde ortaya çıkar ve gözükür.
Beyt-i ma'mûr'un hakikati, ilâhî bir tecellîden ibaret olup, insanların yaptıkları secdeler, niyazlar oraya doğru ağar. İnsanların kıble edindikleri Ka'be ve Beyt-i Makdis'in tam hizasında semâda bir ev olarak temessül eder.
Sonra Rasûlullah'a (s.a.) biri süt, diğeri şarap dolu iki kâse sunuldu; Rasûlullah (s.a.) sütü tercih etti. Bunun üzerine Cibrîl (s.a.), fıtrî olanını seçtiğini, şayet şarap dolu kâseyi alsaydı, ümmetinin behemehal sapıtmış olacağını söyledi. Rasûlullah (s.a.), ümmetinin özelliklerini kendisinde topluyor ve onların ortaya çıkışlarının menşei oluyordu. Süt; onların fıtrî olanı seçmesini, şarap ise dünyaya rağbeti temsil ediyordu.
Mecazî bir ifadeyle beş vakit namazla emrolundu; çünkü aslında sevap itibariyle elli vakit namaz sevabı verilecekti. Allah Teâlâ, muradını tedrîcî olarak açıkladı ki, dinde zorluğun kaldırılmış olduğu bilinsin, nimetin kâmil olduğu anlaşılsın. Bu mana, Hz. Musa'ya müsteniden temessül etmiştir; çünkü o, ümmeti için uğraşan peygamberlerin başında gelmekte ve ümmet siyasetini en iyi bilmekteydi. [293]

Akabe Bey'ati Ve Medine'ye Hicret:

Rasûlullah (s.a.), Arap kabilelerinden bu işin sahiplenilme si için yardım talebinde bulunmaya devam ettiği bir sırada Ensâr, bu çağrıya cevap verdi; birinci ve ikinci olmak üzere Akabe'de Rasûlullah'a (s.a.) bey'at etti. Böylece İslâm, Medine'de her eve girmiş oldu.
Allah Teâlâ, peygamberine, dininin yücelmesinin, Medine'ye hicret etmesine bağlı olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine müslü-manlar Medine'ye hicret etmeye azmettiler. Bu Kureyş'in öfke ve kinini iyice artırdı ve Rasûlullah'ı (s.a.) öldürmek, tutup bağlamak yahut yurdundan çıkarmak gibi tuzaklar kurmaya başladılar.[294]
Bütün bunlara rağmen onun Allah katında sevgili ve kutlu olduğu, onlara galebe çalacağına hükmolunmuş olduğu ortaya çıktı. Hicret esnasında o ve Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) mağaraya girdiklerinde Hz. Ebû Bekir'i haşerat sokmuştu; Rasûlullah (s.a.) ona hayır dua buyurdu ve anında iyileşti.
Kâfirler gelip tam mağaranın girişi önünde durmuşlardı; Allah Teâlâ onların gözlerini kör eyledi de onları oradan savdı. Sura-ka b. Mâlik atıyla arkalarından tam yetişmişti ki, atı karnına kadar katı bir yerde toprağa saplandı; Allah'ın lütfuyla yer yarılmış atı içine saplanmıştı. Böylece onun üstesinden gelmeyi bizzat Allah kendi üzerine almıştı. Ümmü Ma'bed'in çadırına uğradıklarında, sağmal olmayan bir koyun onlara süt vermişti. [295]

Abdullah B. Selâm'ın Müsi Uman Olması:

Medine'ye teşrif buyurduklarında yahudî âlimlerinden Abdullah b. Selâm kendisine geldi ve ona ancak bir peygamberin bilebileceği üç soru sordu: 1. Kıyametin ilk alâmeti nedir? 2. Cennet ehlinin yiyeceği ilk yemek nedir? 3. Çocuk niye anne ya da babasına çeker? Rasûluîlah (s.a.) şöyle cevap verdi:
"Kıyamet alâmetlerinin ilki, insanları doğudan batıya toplayacak bir ateştir. Cennet ehlinin yiyeceği ilk yemek, balık ciğerinin fazlasıdır. Erkeğin suyu kadının suyundan önce gelirse çocuk babaya; kadının suyu daha önce gelirse çocuk anaya çeker.[296]
Bunun üzerine Abdullah b. Selâm müslüman oldu. Onun müslüman oluşu, yahudî hahamlarını susturmuş, çaresiz hale sokmuştu. [297]

Medine Dönemi Faaliyetleri:

Sonra Rasûlullah (s.a.) yahudîlerle anlaşma yaptı ve böylece onların şerlerinden emin olmak istedi. Hemen mescid inşasına başladı. Müslümanlara namazı ve vakitlerini Öğretti. Namaz vaktinin nasıl duyurulacağı konusunda ashabıyla istişarede bulundu. Danışma toplantısından dağılmdığında Abdullah b. Zeyd el-Ensârfye rüyasında ezan gösterilmişti. Her ne kadar sefir Abdullah ise de gaybî feyize mazhar olan her zaman için Rasûlullah (s.a.) idi. Onun onayı ile ezan meşru kılınmış ve insanlar camiye, cemaate çağırılmaya başlanmıştı.
Rasûlullah (s.a.), mü'minleri cemaate ve cumaya teşvik etti, oruç tutmalarını ve zekât vermelerini emretti. Onlara dinî yükümlülüklerin sınırlarını öğretti. İnsanları açıktan İslâm'a davete başlamış ve inanan herkesi hicret etmeye teşvik etmişti. Çünkü Medine dışında kalan her yer, o zamanlar küfür yurdu idi ve oldukları yerlerde İslâm'ı yaşamaları mümkün değildi.
Müslümanları Medine'de toplayan Rasûlullah (s.a.), onlar arasında güçlü kardeşlik bağlan tesis etti; imkânlarım, mekanlarını paylaşıyorlardı, hatta Öyle ki bunlar birbirlerine varis bile oluyorlardı. Böylece tek bir vücut halini almışlar, düşmanlarına karşı kendilerini koruyacak ve cihad edebilecek duruma gelmişlerdi. Daha önceleri, insanlar ancak kabile birliği yoluyla dayanışma içine girerlerdi. İslâm, onlara yeni bir kardeşlik kavramı öğretmişti.
Bu halleriyle artık cihada hazır hale gelmişlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, peygamberine düşmanlarıyla cihâda başlamasını ve onlara karşı her tür fırsatı kollamasını emir buyurdu.
Bedir savaşı sırasında su başında değillerdi. Allah Teâlâ, onlar için yağmur yağdırdı ve su kuyularını doldurdu. İnsanlarla, kervanın peşine mi düşmek, yoksa Mekke'den yola çıkmış olan düşman ordusunu mu karşılamak istedikleri konusunda istişarede bulundu. Onlar da kendi reyleri doğrultusunda görüş bildirdiler. Bunun üzerine Kureyş ordusunu karşılamaya karar verdiler. Rasûlullah düşman ordusunun çokluğunu görünce Allah'a niyaz eyledi. Allah ona zaferin müslümanlar lehine olacağını müjdeledi ve kâfirlerin geberecekleri yerleri kendisine vahyetti.
Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.), elini şuraya, buraya koyarak "Şurası falanın düşeceği yerdir, şurası filanın düşeceği yerdir..." demeye başladı.

Müşriklerden hiçbiri Rasûlullah'm (s.a.) elini koyduğu yerin ötesine geçmedi.[298] O gün, muvahhidlerin kalplerini tespit, kâfirlerin kalplerine ise korku salmak için imdada gelen melekler de gözükmüştü. Büyük bir zafer kazanılmıştı. Bu sayede Allah Teâlâ, onları zengin kılmış, doyurmuştu; şirkin ipini kesmiş ve Kureyş'in ululları teker teker temizlenmişti. Bu yüzden bu savaşa "furkân=z ayırıcı" denilmiştir.
Müslümanlar, esir edilen kâfirleri fidye alıp salıvermek meylinde idiler. Oysa ki Allah, onların öldürülmesini ve böylece küfrün kökünün kazınmasını arzu buyuruyordu. Bu yüzden azara maruz kaldılar; ancak sonunda affolundular. [299]

Yahudilerin Medine'den Sürülmesi;

Zamanla Allah Teâlâ, yahudîlerin Medine'den sürülmesini gerektirecek fırsatlar hazırladı. Merkez durumunda olan Medine'de Allah'ın dininden başka hiçbir şey olmamalıydı. Yahudiler, müslümanlarla iç içeydiler; fakat bir türlü güven vermiyorlardı. Verdikleri söze hıyanete kalkıştılar. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.), Nadîr oğullarını ve Kaynukâ' oğullarını sürdü, Ka'b. el-Eşrefi öldürttü. Allah Teâlâ, onların kalplerine korku saldı ve Rasûlul-lah'm zafer vaad ettiği ve kalplerini teşvik ettiği İslâm askerlerinin karşısına çıkamadılar. Böylece Allah Teâlâ, onların mal ve mülklerim peygamberine ihsan eyledi. Bu müslümanların ilk kez etrafa açılması oluyordu.
Hicaz taciri Ebû Râfi', müslümanlara eza veriyordu. Rasûlullah (s.a.) ona Abdullah b. Atîk'i gönderdi. Allah, onun öldürülmesini ona müyesser kıldı. Evinden çıktığında, bacağı kırıldı. Rasûlullah (s.a.) ona, "Bacağını uzat!" dedi ve eliyle mesnetti. Sanki hiçbir şikayeti yokmuş gibi iyileşiverdi. [300]

Müslümanlara Uhud Dersi;

Uhud gününde müslümanların yenilgisi için semavî sebepler bir araya gelmişti. İşte tam bu esnada Allah'ın rahmeti pek çok yönden ortaya çıkmış ve olayı, dinleri konusunda ibret alacakları bir hadise haline çevirmiştir. Zira bu yenilginin sebebi Rasûlul-lah'a (s.a.) muhalefetten başka bir şey değildi. O, vadinin okçular tarafından tutulmasını ve emri gelmedikçe orayı asla terketmeme-lerini emretmişti. Allah Teâlâ, peygamberine yenilgiyi icmâlî bir surette bildirmiş, ona savaşı, kırılan bir kılıç ve boğazlanan bir sığır şeklinde göstermişti. Bunlar, yenilgi ve ashabın şehit edilmesinin remzi idi. Allah Teâlâ, bu savaşı Tâlût'un nehri gibi, ihlâs sahiplerini, öyle olmayanlardan ayırmak için bir vasıta kılmıştı. Böylece hiçbir kimse, olması gereken dışında davranmayacak, kendi başlarına buyruk hareket etmeyeceklerdi. Kısaca bu müslümanlar için iyi bir ders olmuştu. [301]

Medine Döneminde Olan Diğer Bazı Olaylar

Âsim ve arkadaşları şehit edildiği zaman, cesetlerini arı sarmış ve onları düşmanların tecavüzlerinden korumuştu. Böylece düşman, cesetlere müsle yapma arzusuna ulaşamamıştı.
Bi'r-i Maûne faciasında Kur'ân bilginlerinin (kurrâ) şehit edilmesi üzerine Rasûlullah (s.a.), namazlarında onları katledenlere lanet okumaya başlamıştı. Bu acelecilikte bir tür beşer zaafı vardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onu uyardı ve her işinin Allah için, Allah yolunda ve Allah'ın arzusu doğrultusunda olmasını istedi. Hatta bir ara, "Kalpleri müsterih olsun diye kavmimize ulaştırın ki, biz Rabbimize kavuştuk; O bizden razı oldu, biz de O'ndan razıyız!" anlamındaki sözleri Kur'ân'da da yer aldı ve sonra neshedildi. [302]

Hendek (Ahzab) Savaşı:

Kureyş ve civar kavimler, her bir yandan Medine'yi sarınca, Rasûlullah (s.a.) Medine'nin etrafına hendek kazmış ve bu esnada' Allah'ın rahmeti çok çeşitli şekillerde kendisini göstermişti. Allah, onların desiselerini bozmuş ve müslümanlara hiçbir zarar veremeden dağılmak zorunda kalmışlardı. Bu esnada birçok fevkalâdelikler ortaya çıkmıştı.
Câbir'in (r.a.) yemeği bereketlenmiş ve bir sâ' arpa ile bir küçük kuzudan yapılan yemek bin kadar kişiyi doyurmuştu.
Hendek kazımı sırasında, çıkan bir kayaya Rasûlullah (s.a.) balyozla vurunca çakan kıvılcımlar arasında Kisrâ'nm ve Bizans'ın sarayları gözükmüş ve Rasûlullah (s.a.), onların bütün mülklerinin fetholunacağını müjdelemişti.
Karanlık bir gecede çıkan korkunç bir rüzgar kâfirlerin kalbine büyük bir korku salmıştı. Bunun sonucunda da dağılmışlar ve yenilmişlerdi.
Savaşın hemen akabinde ihanet içerisinde olan Kureyza oğulları kuşatılmış ve Sa'd'in (r.a.) hakemliğine razı olarak kalelerinden inmek zorunda kalmışlardı. Sa'd, onların savaşçılarının öldürülmesine ve zürriyetlerinin esir edilmesine hükmetti. Bu hükmüyle o, hakka isabet etmişti.
Rasûlullah'ın (s.a.) Zeyneb'e (r.a.) karşı tabiî bir meyli vardı. Allah Teâlâ, ona bu imkânı tanıdı. Hem bunda dinî bir maslahat da bulunuyordu. Evlatlıkların eşlerinin kişiye helâl olduğu hükmü öğretilmiş olacaktı. Bunun üzerine kocası Zeyneb'i boşamış ve bizzat Allah, onu peygamberine nikahlamıştı. [303]

Çeşitli Dua Ve Mucizeleri:

Cuma günü hutbe irad «derken bedevinin biri kalkmış ve: "Ya Rasûlallah! Mallar helak oldu; çoluk çocuk acından ölür hale geldi." demişti. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.), Allah'tan yağmur istedi. Gökte en ufak bir bulut parçası yoktu. Elini daha indirme-mişti ki gök hareketlendi, bulutlar peyda oldu ve yağmur yağmaya başladı. Öyle ki zararından korkar oldular. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.): "Üzerimize değil, etrafımıza!" demeye başladı ve nereye işaret ettiyse orası açılmaya başladı.[304]

Elini kattığı şeylerde defaatle bereketlenme hasıl olmuştu. Câbir'in (r.a.) harmanı, Ümraü Süleym'in (r.a.) çöreği... vb. gibi. [305]
Benî Mustalik gazvesi sırasında melekler temessül ederek gözükmüş ve düşman korkmuştu.
Bu savaş esnasında Hz. Âişe'ye (r.a.) iftira atılmıştı. Allah Teâlâ'nın rahmeti, onun masum olduğunu beyan etmek suretiyle tecellî etmiş ve böylesi kötü bir iftirayı çıkarıp yayanlara had cezası uygulanmasını emretmiştir.
Güneş tutulması anında hemen Allah'a tazarru ve niyazda bulunmuştur. Çünkü bu, Allah'ın âyetlerinden biri olmaktadır ve böyle anlarda Allah'ın seçkin kullarının kalplerine bir korku sızar. Bu esnada Rasûlullah (s.a.), kendisi ile kıble tarafındaki duvar arasında cennet ve cehennemi görmüştü. Bu, âlem-i misâle ait bir hükmün, belli bir mekanda zuhuru olmaktadır.
Allah Teâlâ, kendisine rüyasında fetih sonrası, başlarım tıraş etmişler, saçlarım kısaltmışlar olarak korkusuzca Mekke'ye girişlerini göstermişti. Bu rüya onların hemen umre için yola çıkmalarına sebep oldu. Ancak henüz vakti değildi. Böylece, Allah Teâlâ, onları pek çok fethin sebebi olan sulhun içine hiç farkında olmadan çekmiş oluyordu.
Bunun bir benzeri de Hz. Âişe'nin (r.a.), Rasûlullah'ın (s.a.) ölümü sırasında Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Hz. Ömer'in (r.a.) birbirine ters düşen sözleri hakkındaki ifadesidir. Onların sözleri her iki bakımdan faydalı olmuştur. Allah Teâlâ, Hz. Ömer'in sözüyle münafıkları zararsız hale getirmiş, Hz. Ebû Bekir'in sözüyle de hakkı açıklamıştır. Sonuçta iş, her iki grubun hoşlanmasalar da birleşmesi noktasına varmıştır.
Elinde pek çok âyetler ortaya çıkmıştır. Birinde susamışlardı ve yanlarında bir kapta azıcık sudan başka bir şey yoktu. Rasûlul-lah (s.a.), ellerini kaba koydu. Bunun üzerine parmakları arasından su fışkırmaya başladı.
Hudeybiye suyunu çekmişler ve kuyuda bir damla su bırakmamışlardı. Rasûlullah (s.a.) onun bereketlenmesini istedi; bunun üzerine hem içtiler, hem de kırbalarını doldurdular.
Rıdvan bey'ati, gerçek mü'minlerin ihlâsını ölçmeye yaramıştı. Hemen arkasından Allah, Hayber fethini nasip etti; bu Rasûlul-lah'ın (s.a.) ve müslümanlann cihad için güç kazanacakları mal ve mülke sahip olmalarım sağladı. Böylece, hilâfet nizamı başlamış oluyordu ve Rasûlullah (s.a.) artık, Allah'ın yeryüzündeki halifesi idi.
Yemeğine zehir katmışlardı. Allah Teâlâ, bunu kendisine haber vermişti.
Hayber günü Seleme b. el-Ekva'a (r.a.) bir darbe isabet etmişti. Ona birkaç defa üfledi. Hiçbir şikayeti kalmadı.
Birinde kaza-yı hacet yapmak istemişti. Siper edinecek bir şey bulamadı. İki ağacı çağırdı. Burnundan bağlı develer gibi derhal onun bu çağrısına icabette bulundular. İşini bitirince onları eski yerlerine gönderdi.
Uyku halinde iken kılıcını alıp tepesine dikilen bir düşman askerinin, Allah Teâlâ kalbine korku salmış ve ellerini bağlamıştı.
Daha sonra Allah Teâlâ, peygamberinin kalbine zâlim hükümdarlara lanette bulunmasını, onların saltanatlarına son vermesine, şaşaalarının yıkılmasına çalışmasını vahyetti. Rasûlullah (s.a.), Allah'ın bu doğrultudaki arzusunu yerine getirmek için harekete geçti ve Bizans imparatoruna, İran kisrâsına ve belli başlı hükümdarlara mektuplar yazdı. İran kisrâsı çok büyük edepsizlik etti. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) ona beddua etti ve Allah da onun saltanatını param parça eyledi.
Zeyd, Ca'fer ve Abdullah b. Revâha'yı (r.anhum) Mûte'ye göndermişti. Durumları kendisine açılmış ve onların şehadet haberini henüz haberci gelmeden önce ashabına bildirmişti.
Allah Teâlâ, fethi yaklaştıracak sebepler hazırlıyordu. Etraf Arap kabileleri halledilmiş, sıra artık Mekke'ye gelmişti. Tam bu sırada Kureyş ahdi bozmuştu; adeta gözleri kör olmuştu. Hâtıb, Rasûlullah'ın (s.a.) niyetini onlara bildirmek istemiş, Allah onun bu durumunu peygamberine bildirmişti. Sonunda, kâfirler hoşlan-masa da fetih tamamlanmış ve beklemedikleri bir anda İslâm Mekke'ye girmişti.
Huneyn gününde müslümanlarla kâfirler karşılaştığında, kâfirler üstün bir duruma geçmişlerdi. Bu anda Rasûluîlah (s.a.) ve ehl-i beyti tam bir istikamet örneği gösterdi. Rasûlullah (s.a.) bir avuç toprak alarak düşmanın yüzlerine savurdu. Bu son derece müessir oldu. İstisnasız her bir düşmanın gözüne toprak gitti ve arkalarını dönerek kaçmaya başladılar. Sonra Allah Teâlâ, müslümanlann üzerine sekînet (güven) indirdi ve böylece toplandılar ve bütün gayretlerim ortaya koydular. Sonunda zafer kazanıldı. Müslümanlık iddiasında bulunan ve son derece iyi savaşan birinin cehennemlik olduğunu söylemişti. Az daha bazı insanlar bundan kuşku duyacaklardı. Sonra onun kendisini öldürdüğü ortaya çıktı.
Rasûlullah'a (s.a.) sihir (büyü) yapılmıştı. Allah'a, işin iç yüzünü kendisine göstermesi için dua eyledi. Kendisine rüyasında iki adam geldi; sihri ve sihri yapanı bildirdiler.[306]
Zü'1-Huvaysıra kendisine gelmiş ve, "Ya Rasûlallah! Âdil ol!" demişti. Onun ve kavminin hali kendisine gösterilmiş ve onun hakkında şöyle buyurmuştu:

"İnsanların en hayırlı fırkasıyla savaşacaklardır. Alâmetleri siyah bir adam olup, pazusunun biri kadın memesi gibi olacaktır. [307]
Hz. Ali (r.a.) onlarla savaşmış ve bu vasfı onlarda aynen görmüştür.
Ebû Hureyre'nin (r.a.) annesi için hayır dua etmiş ve kadın aynı günde iman etmiştir.
Rasûlullah (s.a.) bir gün şöyle buyurmuştur:
"Sizden hanginiz elbisesini yayacak da benim şu hadisimden bir şeyler alacak. Sonra onu göğsüne toplayacak. Muhakkak o, benden işittiği bir şeyi unutmayacaktır.[308]
Bunun üzerine Ebû Hureyre (r.a.) öyle yapmış ve onun sözlerinden hiçbir şey unutmamıştır.
Cerîr'in (r.a.) göğsüne eliyle vurmuş ve "Allahım! Bunu sabit kıl!" diye dua etmiştir. Ondan sonra Cerîr attan hiç düşmemiştir. Daha önceleri bir türlü atın üzerinde duramazdı. [309]
Adamın biri, onun dininden dönmüştü, yer onu kabul etmedi.
Rasûlullah (s.a.), bir hurma kütüğüne yaslanarak hutbe irad ederdi. Kendisine minber yapılıp da onun üzerine çıkınca, kütüğü bir iniltidir tutmuş, Rasûlullah (s.a.) onu alıp kucaklayıncaya kadar bu hali devam etmiştir.

Çok yavaş bir ata binmişti. "Bu atınızı derya bulduk. [310] buyurdu. Bundan sonra o at ile yarışa girilemez oldu.

Allah, zamanla dinini iyice sağlama aldı, bölük bölük heyetler gelmeye başladı, fetihler peşi peşine devam eyledi. Rasûlullah (s.a.), kabilelere devlet memurları gönderdi, ülkelere kadılar tayin eyledi ve böylece hilâfet tamamlanmış oldu. İşte böyle bir durumda Allah Teâlâ, onun kalbine Tebük'e çıkmasını vahyetti. Böylece güç ve kudreti Bizans'a duyurulmuş olacak, o beldelerde bulunan halk İslâm'a boyun eğecekti. Bu gazve çok sıcak ve kıtlık olan bir mevsimde gerçekleşmişti. Allah Teâlâ, bu sayede gerçek mü'minlerle münafıkların arasım ayırmış oldu.
Rasûlullah (s.a.), Vâdi'l-Kurâ'da bir kadının bahçesine uğramıştı. Çıkacak ürünü hem kendisi hem de ashabı tahmin etmişlerdi. Sonuç, aynen Rasûlullah'ın (s.a.) tahmini şeklinde gerçekleşmişti.

Hicr[311] ülkesine vardıklarında, lânetli bir bölge olması hasebiyle oradan su içilmesini yasakladı. Bir gece kimsenin çıkmamasını emretti. Buna rağmen bir adam çıktı ve Tayyi' dağlarının rüzgarı adamı savurdu ve öldürdü.

Kendisine ait bir deve kaybolmuştu. Münafıklar, "Eğer peygamber olsaydı, devesinin nerede olduğunu bilirdi!" dediler. Allah Teâlâ, hem münafıkların sözlerini, hem de devesinin yerini kendisine bildirdi.
Tebük seferinden gerçek iman sahibi birkaç kişi de, ihmal yüzünden geri kalmıştı. Yeryüzü, bütün genişliğine rağmen bunlara dar gelmişti. Sonunda Allah Teâlâ, onlan affetti.
Hiç beklemediği bir anda Eyle meliki Halid'e (r.a.) esir düşmüştü.
İslâm güç ve kuvvet kazanıp da insanlar Allah'ın dinine bölük bölük girmeye başlayınca Allah Teâlâ, peygamberine müşriklerle yapılan bütün muahadelerin bozulmasını emir buyurdu. Bu konu hakkında Berâe (ültimatom) sûresi indi.

Necrân hıristiyanlarıyla mübâhele[312] yapmak istedi; ancak onlar yanaşmadılar ve cizye vermeyi kabul ettiler.
Sonra hac yapmak üzere Medine'den ayrıldı. Hac esnasında kendisiyle birlikte yüz yirmi dört bin kişi toplanmıştı. Onlara hac vecibelerinin neler olduğunu ve nasıl ifa edileceğini öğretti. Şirk kalıntılarım ayıkladı.
İrşâd işi artık bitip de ölümü yaklaştığında Allah Teâlâ ona Cibril'i insanların görebileceği bir insan suretinde gönderdi ve Ra-sûlullah'a (s.a.), iman, islâm ve ihsanı, kıyamet alâmetlerini sordurdu. Rasûlullah (s.a.) onun bu sorularını açıkladı, Cibril verilen cevapları tasdik etti. Böylece bunlar, onun getirdiği dinin bir fezlekesi halini almıştı.
Hastalandığı zaman sürekli Refîk-i a'lâ'yı andı ve onlara karşı bir özlem duydu. Bu hal üzere öldü. Onun ölümünden sonra Allah Teâlâ, onun getirdiği dinin işlerini üstlenen üstün yetenekli insanlar çıkardı. Bunlar hiçbir kimsenin kınamasına aldırış etmeden Hak yolunda büyük gayretler gösterdiler; yalancı peygamberlerle savaştılar, Bizans ve Farslara karşı fetih hareketlerini başlattılar. Sonunda Allah'ın dini yeryüzüne yayıldı, Rasûlullah'ın (s.a.) vaadi gerçekleşti. [313]

FİTNELER (FİTEN)

Bil ki: Fitneler kısım kısımdır; Bunları aşağıda gelecek şekilde sıralayacağız:
1. Nefis fitnesi: Kişinin nefsi yüzünden maruz kaldığı fitneler vardır. Bunlar, kalbinin katı olması sebebiyle olur ve bir türlü ibâdetlerden tat, münâcâttan haz alamaz. İnsan şu üç unsurdan mürekkeptir:
i. Kalp: Kalp, Öfke, cesaret, haya, sevgi, korku, kabz (daralma) ve bast (açılma) gibi hallerin doğduğu yerdir.
ii. Akıl: Duyu organları ile algılanabilen bilgilerin mahallidir. Bunlar, tecrübe ve hads (kalbe doğma) gibi yollarla elde edilen bedîhî hükümler, burhan yoluyla ulaşılan nazarî hükümler ile daha çok hamasî olan hatabî hükümlerden ibarettir.
iii. Tabiat (yapı, nefs): İnsanın bünyesinin bekası için zorunlu olan yeme, içme, uyuma, cinsel ilişkide bulunma gibi arzuların kaynaklandığı yerdir.
İ. Kalp: Kalp, ne zaman behîmî hasletlerin galebesi altında kalsa ve bunun sonucu olarak da kabz ve bast hali hayvanların kabz ve bast hali gibi, tabiat ve vehimden kaynaklanan bir vaziyette olsa, o kalp, behîmî bir kalp olur.
Kalbin, uykuda ya da uyanık halde iken şeytanların vesveselerine açık olması, onların telkinlerini kabul etmesi halinde o kalbin sahibi, "insan şeytanı" diye isimlendirilir.
Melekî hasletlerin kalbe galebe çalması halinde, insanî kalpten söz edilir ve artık korkusu, sevgisi ve benzeri halleri, elde etmiş olduğu hak itikatlara olur.
Her ne vakit duruluğu güçlense, nuru artsa ona "ruh" denir ve artık kabz hali yaşamaz; hep bast halinde olur; huzursuzluk duymaz, hep ülfet halinde bulunur. Halleri, nefesler olur ve melekî özellikler -çalışma ile elde edilmiş meziyetler değil- onun için, bir karakter halini alır.
ii. Akıl: Behîmî hasletler her ne zaman akıl üzerine galebe çalacak olsa, akıl cerbeze ve "ehâdîs-i nefs" olur. Bunlar, bazı tabiî dürtülere meyleder. Bunun sonucu olarak eğer aşırı şehvet gücüne sahipse, içinden cima düşüncesini geçirir, açsa türlü türlü yemekleri düşünür vb. Veya şeytanın ilhamlarına açık olur. Bu durumda içinden geçirdiği bu düşünceler (ehâdîs-i nefs), üstün nizamın bozulması, hak itikatlardan şüphe etme doğrultusunda gelişir, ntrat-ı selîme sahiplerinin tiksineceği çirkin hallere meyleder.
Melekî hasletlerin akla kısmen galebe çalması halinde ise, o akıl, akıl olur ve işi, irtifakı ya da ihsânî bilgilerden bedîhî olarak ya da nazar sonucu tasdiki gerekli olanlarını tasdik eder.
Nuru güçlenir, duruluğu artarsa ona artık "sır" denir. Onun işi ise, gayb âleminden rüya, fîrâset, keşf, hatiften ses gelme gibi yollarla feyz halinde inen bilgileri kabul ve tasdik etmektir.
Zaman ve mekândan hâlî soyut şeylere yöneldikçe "hafi" olur.
iii.Tabiat: Tabiat, behîmî hasletlere doğru yuvarlandıkça, "nefs-i emmâre" adını alır.
Durum, behîmîlikle melekîlik arasında gelip gidiyor, bazen bu galip bazen öteki galip geliyorsa, o zaman ona "nefs-i levvâme" denir.
Serî hükümlerle kendisini kayıtlayıp, haddi aşmazsa, ancak şeriata uygun doğrultuda hareket ederse, o zaman "nefs-i mutma-inne" adını alır.
Bu, benim insanda bulunan letâif hakkındaki bildiklerim olmaktadır.

Allah'u alem! [314]

2. Aile Fitnesi:

Kişinin ailesine yönelik fitnesi, aile düzeninin bozulmasıdır. Rasûlullah (s.a.) buna şu hadisleriyle işarette bulunmuştur:"Gerçekten İblis tahtını suyun üzerine kurar. Sonra çetelerini gönderir. Bunların ona derece itibariyle en yakın olanı, en büyük fitne çıkaranıdır. Bunlardan biri gelerek, şöyle şöyle yaptım, der. O da: Hiç bir şey yapmamışsın, der. Sonra biri gelerek onu karısıyla birbirinden ayırmadan bırakmadım, der. Bunu kendisine yaklaştırır ve: Sen ne iyisin! der.[315]

3. Şehir Fitnesi:

Öyle bir fitne daha vardır ki, deniz dalgası gibidir. Bu, şehir düzeninin kaybolması, anarşi ve kargaşanın hâkim olması, insanların haksız yere baş olma sevdasına kapılmasıdır. Şu hadis bu manaya işaret etmektedir:
"Şüphesiz Şeytan Arap yarımadasında namaz kılanların kendisine ibâdet etmesinden ümidini kesmiştir. Ancak aralarını bozma ve birbirine düşürme hususunda çalışmaktadır. [316]

4. Din Fitnesi:

Bu, peygamberin (s.a.) ashabından havarilerin ölmesi ve işin ehil olmayanların eline düşmesi, bunun sonucu olarak da ruhbanların, din adamlarının aşırılığa kaçması, hükümdarların, idarecilerin ise ihmal göstermesi; iyiliği emredip kötülüklere karşı tepki göstermemesi ve böylece zamanın tekrar cahiliye dönemi gibi bir hal almasıdır. Bu meyanda olmak üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Hiç bir peygamber yoktur ki, onun havarileri ve sünnetine tabi olan, emrine uyan ashabı olmasın. Ne var ki onların ardından, yapmadıklarını söyleyen ve emrolunmadıkları şeyleri yapan bir takım kötü nesiller ortaya çıkar. [317]

5. İnsanlıktan Çıkma Fitnesi:

Bu insanların, insanlıktan ve onun gereklerinden çıkmaları fitnesidir. Bu zamanda insanların en temiz ve en zahitleri, insan tabiatının gereklerini ıslâh yolunu değil de, ondan tümden soyutlanma yolunu tutarlar, şöyle ya da böyle soyut varlıklara benzemeye ve onlara özlem duymaya çalışırlar. Çoğunluk halk ise, mahza hayvânîlik peşine düşerler. Bu iki uç grubun arasında ise her ikisine de benzemeyen insanlar da olur. [318]

6. Semavî Olaylar Fitnesi:

Bunlar büyük tufanlar gibi toptan helak olma korkusu veren veba, zelzele, yeryüzünü saran yangın vb. gibi olaylardır. [319]

Rasûlullah (S.A.) Fitnelerden Haber Vermiştir:

Rasûlullah (s.a.) fitnelerin çoğunu bildirmiştir. Bu meyanda o şöyle buyurmuştur;
"Sizden öncekilerin yollarına karış karış, arşın arşın mutlaka tabi olacaksınız. Hatta onlar bir keler deliğine girseler, siz de arkalarından gideceksiniz.[320]

"İlk sâlihler sırayla gider ve zamanla arpa ya da hurmanın tortusu gibi geriye kötüler kalır; Allah onlara bir değer vermez." [321]
Rasûlullah (s.a.), peygamberlik döneminden uzaklaşıldıkça, ashabından havarileri bir bir ölüp yok oldukça, iş ehil olmayanların eline düştükçe, nefsânî ve şeytanî dürtülerin hâkim gelip, dini merasime dökme eğiliminin başlayacağını ve bunun herkesi kaplayacak bir fitne olacağını görmüş ve haber vermiştir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Bu iş, peygamberlik ve rahmet olarak başlamıştır. Sonra hilâfet ve rahmet olur, sonra ısırgan mülk ve saltanata dönüşür, sonra yeryüzünde zorbalık, taşkınlık ve fesat halini alır; ipeği, zinayı, içkiyi helâl kılarlar. Bu şekil üzere mıhlanırlar ve üstün kılınırlar; ta ki Allah'a kavuşuncaya kadar. [322]
Peygamberlik dönemi, Rasûlullah'ın (s.a.) vefatı ile bitmiştir. Kılıç karışmayan hilâfet dönemi Hz. Osman'ın (r.a.) öldürülmesine kadar devam etmiştir. Hilâfet döneminin sonu, Hz. Ali'nin (r.a.) şehit edilmesi ve Hz. Hasan'ın (r.a.) halifelikten devre dışı bırakılması olmuştur. Isırgan mülk ve saltanat dönemi, sahabenin Umeyye oğulları ile mücadele etmesi ve onların büyük zulümlere girişmesidir. Bu, Muâviye'nin işleri düzene koymasına kadar devam etmiştir. Zorbalık, taşkınlık dönemi ise Abbasîler devridir; çünkü onlar hilâfeti Kisrâ ve Bizans töreleri üzere yeniden tesis etmişlerdir.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Fitneler kalplere tıpkı hasır çubukları gibi dal dal arz olunur. Artık onlar hangi kalbe işlerse o kalpte siyah bir leke hasıl olur. Hangi kalp onları kabul etmezse o kalpte de beyaz bir leke meydana gelir. Böylece iki kalbe yerleşirler. Bu kalplerden biri cilalı taş gibi bembeyazdır; ve göklerle yer durdukça ona hiçbir fitne zarar vermez. Ötekine gelince, o alaca siyahtır; tepesi aşağı duran desti gibidir. Ne bir maruf tanır; ne de bir münkeri inkâr eder. Yalnız içine işleyen hevâ ve hevesini bilir.[323]
Nefsânî ve şeytanî vesveseler (hevâcis), kalplerde yer bulur, fasit ameller onları içinde barındırır. Bu durumda hakka teşvik eden, o kötü

düşüncelere tepki gösteren kişi, ancak kalbinde sözü edilen fitnelere karşı koyacak bir güç bulunduranlar olacaktır. Fitneler, böylesine hazırlıklı olmayan herkesi saracak ve yakasını bırakmayacaktır.
Şu hadis bu manayı şöyle açıklamaktadır:
Rasûlullah (s.a.) emanetin insanların kalplerinin derinliğine indiğini, sonra Kur'ân inerek ondan ve sünnetten bir şeyler öğrendiklerini anlattı. Sonra da bu emanetin kaldırılmasından bahsetti ve şöyle buyurdu:
"insan uykusunu uyur. Bu esnada emanet kalbinden alınıve-rir de ufacık bir siyah leke halinde eseri kalır. Sonra uykuya dalar. Bu sefer kalbinden emanetin kalan kısmı da alınır. Bunun eseri de kabarcık gibi kalır. Hani ayağının üzerine kor yuvarlandığında nasıl kabarcık hasıl olur ve içinde bir şey olmadığı halde onu kabarmış görürsün! Onun gibi bir şey. [324]
Allah Teâlâ, İslâm dininin ortaya çıkmasını irâde buyurduğunda bunun için bir kavim seçmiş ve onları itaat ve inkıyâd için hazır hale getirmişti. Bunun sonucunda onların bütün düşünceleri, davranışlarının Allah'ın hükmüne uygun olması hakkında idi. Sonra kitap ve sünnette yer alan detaylı hükümler, onlarda mevcut bulunan bu küllî inkıyâd halinin tafsîli oldu.
Zamanla insanların kalplerinde bu hükümlerden gaflet ve onlara karşı ilgisizlik meydana gelir ve giderek azar azar onlar kalpten çıkar. Bunun sonucunda insan çok zarif ve çok akıllı olarak görülebilir; fakat buna rağmen kalbinde ne Allah'ın dinine nisbetle, ne de insanlarla yaptığı muamelelere nisbetle emanetten en ufak bir şey bulunmaz.
Huzeyfe (r.a.) şöyle demiştir: "Ya Rasûlallah!" dedim, "Bu hayırdan sonra, öncesinde olduğu gibi şer bulunur mu?" "Evet!" buyurdu. Ben, "Korunma nedir?" dedim. "Kılıç!" buyurdu. "Kılıçtan sonra da bir şey var mı?" dedim. Şöyle buyurdu: "Evet, halka rağmen emirlik, hıyanet üzere mütâreke (sulh) olur." Sonra ne var?" dedim. "Sonra dalâlet tellalları çıkar. Eğer yeryüzünde sırtına haksız yere had vuran, malını elinden alan da olsa bir halife var.-sa sen ona itaat et. Aksi takdirde ağzına bir ağaç dalı alıp onu ısırarak öl![325]
Kurtuluşun kılıçta olduğu fitne, Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde meydana gelen Arap kabilelerinin irtidât etmesi olayıdır. Halka rağmen emirlik, Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) zamanlarındaki anlaşmazlıklardır. Hiyânet üzere sulh, Muâviye ile Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan (r.a.) arasında gerçekleşen sulhtur. Dalâlet tellalları, Şam'da Yezîd, Irak'ta Muhtar ve avaneleridir. Abdulme-lik elinde iş düzene girinceye kadar da bu vaziyet devam etmiştir.
Rasûlullah (s.a.) "ahlâs= çullar" fitnesinden de söz etmiştir. Bunun ne olduğunu sorduklarında da şöyle buyurmuştur:
"O, her tarafı sararı kaçış ve yağma fitnesidir. Sonra içe işleyen ve onu alt üst eden fitne (fitnetu's-serrâ) gelir. Onun çıkışı, ehl-i beytimden bir adamın ayakları altıdır; o kendisinin benden olduğu kuruntusundadır; halbuki benden değildir. Benim dostlarım ancak müttakî kimseler olabilir. Sonra insanlar ne istikâmet ne de intizâm sahibi olan bir adam üzerinde anlaşırlar. Sonra 'Düheymâ fitnesi' çıkar; bu, ümmetten bir tokat atmadık hiçbir kimse bırakmaz. Artık bitti dendiği anda devam eder. [326]
Allah'u alem ama Ahlâs fitnesinden maksat Şam halkının Abdullah b. ez-Zübeyr[327] ile Medine'den kaçışından sonra savaşması olabilir. Fitnetu's-serrâ, ya Muhtar es-Sekafî'nın ehl-i beyt'in dâiliğini yaparak galebe çalması ve öldürme ve yağmalamada aşırılığa kaçmasıdır. Bu durumda Rasûlullah'ın (s.a.), "O kendisinin benden olduğu kuruntusundadır" sözünün manası, "ehl-i beyt taraftan ve yardımcılarındandır" demek olur. Üzerinde anlaşılan kimse de Mervân[328] ve oğulları olur. Veyahut maksat ehl-i beytin hilâfeti için çalıştığı kuruntusunda olan Ebû Müslim el-Horasânî'nin[329] Abbasîler adına başlattığı ayaklanmadır. Bu takdirde üzerinde anlaşılan adam da Seffâh[330] olur. Düheymâ fitnesi ise Cengiz'in (Moğolların) İslâm âlemine saldırması ve bütün ülkeyi yağmalamasıdır. [331]

Kıyamet Alâmetleri:

Rasûlullah (s.a.), kıyamet alâmetlerini açıklamıştır. Bunlar genelde sözü edilen fitne türlerinden ibarettir. Bunlar pek çok ve yaygındır. "Telef, vebadandır," derler. Noksanlık, helakin bulunduğu yerden gelir. Bunun izahı uzar.
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz ki, kıyamet alâmetlerinden bazıları ilmin kaldırılması, cehlin zuhur etmesi, zinanın alıp yürümesi, şarabın içilmesi ve erkeklerin giderek kadınların kalmasıdır. Hatta elli kadına bakacak bir kayyım olacaktır. [332]
Şeriat lisanında "haşr" kelimesinin iki anlamı vardır:
i. İnsanların Şam'a toplanması. Bu, kıyametten önce, yeryüzünde insanlar azaldığında meydana gelecektir. Kimileri birbirine yaklaşmak suretiyle, kimilerini de çıkacak bir ateşin sevketmesiy-le herkes orada toplanacaktır.
ii. Ölümden sonra diriltilme anlamında olan haşr. Daha önce âhiret âlemine ait esrardan söz etmiştik.
Allah'u a'lem! [333]

Dört Büyük Fitne:

Rasûlullah'm (s.a.) haber verdiği fitneler dört tanedir:[334]
1. Halka rağmen emirlik fitnesi: Hz. Osman'ın (r.a.) Öldürülmesiyle sahabe -Muâviye'nin düzeni sağlamasına kadar- kendisini bu gibi fitnelerin içinde bulmuştur. Hadiste geçen "Evet, halka rağmen emirlik, hıyanet üzere mütâreke (sulh) olur."ifadesi buna işaret, olmaktadır. Buna tepki gösterilmesi onun kendisinden Önceki halifeler gibi değil de saltanat sahibi hükümdarlar gibi davranır olmasındandır.
2.Ahlâs fitnesi, cehennem kapılarına davette bulunan dâiler fitnesi.Muâviye'nin ölümünden sonra Abudulmelik'in[335] hilâfeti istikrar kazanıncaya

kadar bu fitne de aynen yaşanmıştır. İnsanlar, baş olma sevdasıyla ayaklanıp, isyanlar çıkarmışlardır.
3. İçe işleyen, zorbalık, taşkınlık içeren fitne: Bu da Abbâsîlerin Emevîlere karşı başkaldırmaları ve hilâfetin Abbasîler eline geçmesi sırasında yaşanmış ve hilâfet istikrar kazanıncaya kadar devam etmiştir. Bunlar hilâfeti, Acem töreleri üzerine tesis etmişlerdir. Devleti zorbalık ve cebrîlikle kurmuşlardır.
4. Herkese şamar indirecek ve bitti denildiği bir anda devam edecek olan ve sonunda insanları iki gruba ayıracak olan fitne: Bu da, Moğolların istilası ve Abbâsîlerin hilâfetine son vermeleriyle gerçekleşmiştir.
Fitneler hakkında gelen hadislerden çoğu daha önce geçmiş bulunmaktadır. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"islâm değirmeni, otuz beş ya da otuz altı, ya da otuz yedi yıl döner. Eğer helak edilirlerse, bu (kendilerinden önce) helak olanların yoludur. Şayet dinleri ayakta durursa, onlar için yetmiş yıl durur." Ben (râvî), "Kalandan itibaren mi? Geçenden itibaren mi?" diye sordum. [336] "Geçenden itibaren." buyurdu. [337]
"İslâm değirmeninin dönmesi", İslâm'ın bu ümmet içerisinde hadleri ikâme edilerek, Allah yolunda cihâd faaliyeti sürdürülerek yaşanması demektir. Bu, cihâdın başlangıç anından ve hicretin ilk yıllarından Hz. Osman'ın (r.a.) ölümüne kadar olan zaman için doğrudur. Tereddüt otuz beş mi ya da diğerleri mi olduğundadır. Çünkü Allah Teâlâ, bunu ona icmâlî olarak bildirmiştir.
"Eğer helak edilirlerse" ifadesi, işin zorluğunu beyan içindir. Ayrıca şunu da bildirmektedir: İş o hale gelecektir ki, şayet bir kişi durumu inceleyecek olsa, ümmet helak, işleri bâtıl mı olmuş diye şüpheye düşecektir.
Yetmiş yıl, peygamberliğin ilk başlangıcı anından başlamaktadır, sonu da Muâviye'nin (r.a.) ölümü ile dolmaktadır. Ondan sonra ise dalâlet tellalları fitnesi çıkmıştır.
Yetmiş yıl ifadesi, işin korkunçluğunu göstermekte ve (...) bu süreden sonra işin düzelmeyeceğini ifade etmektedir.
Allah'u a'lem!
Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Çekik gözlü bir kavim yani Türkler sizinle savaşacaklardır. Onları üç kez sürersiniz.[338]
Hadisin manası şöyle: Araplar onlarla mücadele ederler ve onları yenerler. Bu, onların Araplara karşı kin ve nefretle dolmalarına sebep olur ve iş, Arapları memleketlerinden atmaları, arkasından da bununla yetinmeyip Arap ülkelerine girmelerine kadar varır. "Hatta Arap yarımadasında onlara katılırsınız." ifadesinden murad budur. İlk karşılaşmada, Araplardan onlarla savaşmaktan kaçanların kurtulması, Abbasilerden Bağdad'da olan kısmının helak olması, Mısır'a kaçanların ise kurtulması şeklinde gerçekleşmiştir. İkinci karşılaşma da bazılarının helak olup bazılarının kurtulması, Timur'un Şam bölgesine girmesi ve Abbâsîlerin işini baltalamasıyla gerçekleşmiştir. "Üçüncüsünde ise kökleri kazılır." ifadesi ise, Osmanlıların her şeye hâkim olmalarıyla gerçekleşmiştir.
Allah'u a'lem! [339]

MENÂKIB

Sahabeye Ait Menâkıb:

Sahabe menkıbelerinin ortaya çıkışı şöyle olur:
1. Rasûlullah (s.a.), insanı cennetlere sokacak bir nefsânî hey'ete muttali olur ve onu bildirir. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) kendisinde hiçbir şekilde kibir bulundurmadığını, cennet kapılarına karşılık olan güzel hasletleri tam olarak bulundurduğunu görmüş ve onun hakkında şöyle buyurmuştur:
"Senin onlardan[340] olduğunu umuyorum. [341] Hz. Ömer (r.a.) hakkında da şöyle buyurmuştur:
"Şeytan sana bir caddede rastlamış olsa, mutlaka yolunu değiştirir ve senin tuttuğun caddeden başkasını tutardı[342]
"Sizden öncekiler içerisinde mukaddesler[343] vardı; eğer ümmetim içerisinde biri varsa, o Ömer'dir. [344]
2. Rasûlullah (s.a.), kişinin dinde sabit olduğunu gösterecek bir şeyi rüyasında görür ya da kalbine ilham edilir ve onu bildirir. Cennette iken Biiâl'in (r.a.) kendisinin önü sıra gitmesini görmesi, yine cennette Hz. Ömer'e (r.a.) ait bir saray görmesi, onun geniş ve uzun bir gömlek giydiğini görmesi, rüyasında içtiği sütten arta kalanı ona verdiğini görmesi ve bunu din ve ilimle yorması[345] gibi.
3. Rasûlullah'm (s.a.) onları sevmesi, onlara saygı göstermesi, kendilerini İslâm'a ilk girenlerle birlikte tutması. Bütün bunların, onların kalplerinin iman ile dolu olmasının bir sonucu olduğu açıktır. [346]

Nesillerin Birbirine Olan Üstünlüğü, Her Yönden Değildir:

Bil ki: Bazı nesillerin diğerleri üzerine olan üstünlüğü, her yönden olamaz. Nitekim bu manayı ifade etmek üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
"Ümmetim yağmur gibidir; başı mı sonu mu hayırlıdır bilinmez.[347]
"Siz benim ashâbımsmız. Kardeşlerimizse henüz gelmeyenler. [348]
Bir şeyi ele alırken birçok yönden ele almak gerekir ve her bir yön diğerlerinden farklıdır. Bu durumda faziletli nesilden olan herkesin, daha sonra

gelen ve böyle bir nitelemeye mazhar olmayan nesillerden olan herkes üzerine tafdili mümkün değildir. Nasıl olabilir ki!? Üstünlüğü belirtilen nesiller içerisinde ittifakla münafıkların, fâsıkların olduğu bellidir. İşte insanları helak eden Haccâc, [349]Yezîd b. Muâvİye, Muhtar es-Sekafî (ö. 67/687), Rasû-lullah'ın (s.a.) kötü hallerini açıklamış olduğu Kureyş gençleri ve daha başkaları hep bu nesildendir. Ancak doğrusu şudur: İlk nesil, genel olarak ele alınması halinde, ikinci nesilden daha üstündür; ikinci nesil de üçüncü nesle nisbetle daha üstündür. [350]

Ashabın Özel Yeri:

Din, ancak nakil ve tevarüs yoluyla kaim olur. Tevarüs de, ancak vahyin inişine tanık olan, onun yorumunu bilen, Rasûlul-lah'ın (s.a.) yaşantısını yakinen gören, bu bilgileri yanına aşırılık katmayan, dinî konuda ihmal göstermeyen, başka dinlerden alıntıda bulunmak gibi bir tavır içine girmeyen kimselerin tazimi, onlara özel bir yer verilmesi yoluyla olur.

Ümmetin büyük çoğunluğu[351] ümmetin en üstün simasının önce Hz. Ebû Bekir (r.a.), sonra da Hz. Ömer (r.a.) olduğunda icmâ halindedir. Şöyle ki: Nübüvvetin iki yönü bulunur:
i. Allah'tan ilim alma yönü,
ii. Alınan bu ilmin insanlara yayılma yönü.
İlmin Allahtan alınması yönünde ona hiçbir kimsenin ortak olması söz konusu olamaz. İşin, ilâhî emirlerin insanlar arasında yayılması yönüne gelince, bu ancak siyâsetle, insanları buna ısındırmakla vb. gerçekleşir. Hiç kuşku yoktur ki Şeyhayn yani Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.), gerek Rasûlullah'ın (s.a.) hayatında ve gerekse onun vefatı sonrasında bu konuda herkesten daha çok pay sahipleridir.
Allah'u a'lem!
Hüccetullâhi'l-bâliğa adlı kitabımızda anlatmak istediğimiz şeyleri burada noktalayalım.
İşin başında da sonunda da, zahirde de bâtında da Allah'a hamd olsun! Yaratıkların en hayırlısı Hz. Muhammed efendimize (s.a.), onun âl ve ashabının tümüne salât ve selâm olsun!
Hüccetullâhi'l-bâliğa adlı eserin tercümesi bitti. Bu vesileyle Yüce Rabbime sonsuz hamd ve senalar, sevgili peygamberimize salât ve selâm eder, onun pak âl ve ashabına, kıyamete kadar nurlu yolundan gidenlere, bu kitabın müellifine, üzerinde emek verenlere, üzerimizde hakkı olan herkese Rahman ve Rahîm olan Allah'tan mağfiret diler, eserin tercümesinin hayırlara vesile olmasını niyaz ederim. [352]
30. 10. 1993
Mehmet ERDOĞAN
Ferah/istanbul

---

[1] Rasûlullah (s.a.), bunu takdim edildiği halde yememezlik etnieiMştii'. Takdim edilseydi yerdi. bkz. Kettânî, Terâtîb, 2/308.(Ç)
[2] bkz. Buhârî, Afime, 8.
[3] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/590.
[4] Müslim, Eşribe, 184.
[5] Yahut mü'min besmele çeker ve ona az yeter, kâfir ise böyle değildir, şeklinde bir izah da yapılmıştır.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/590.
[6] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/590-591.
[7] Müslim, Eşribe, 152.
[8] Müslim, Eşribe, 153.
[9] Ebû Dâvûd, Afime, 19.
[10] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/591.
[11] Buhârî, Ezan, 160; Ebû Dâvûd, Afime, 40.
[12] Ebû Dâvûd, Afime, 40.
[13] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/591.
[14] Müslim, Zikir, 89; Tirmizî, Afime, 18.
[15] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/592.
[16] Buhârî, Edeb, 31, 85; Müslim, îmân, 73.
[17] bkz. Buhârî, Edeb, 31, Müslim, Lukata, 14; Ebû Dâvûd, Afime, 5.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/592.
[18] Mâide 5/90-91.
[19] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/593-594.

[20] Bakara 2/219.
[21] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/594.
[22] Ebû Dâvûd, Eşribe, 2 (3674).
[23] Müslim, Eşribe, 13; Ebû Dâvûd, Eşribe, 4.
[24] Mizr: Yemenlilerin mısırdan yaptıkları içkinin adıdır.
[25] Bit': Bal şırasından yapılan içkinin adıdır.
[26] bkz. Muvatta, Eşribe, 9; Ebû Dâvûd, Eşribe, 5.
[27] Müslim, Eşribe, 73; Ebû Dâvûd, Eşribe, 5.
[28] Ebû Dâvûd, Eşribe, 5; Tirraizî, Eşribe, 3; İbn Mâce, Eşribe, 10.
[29] Farak: Üç sâ' alan bir ölçü birimi.
[30] Ebû Dâvûd, Eşribe, 5.
[31] Baş örtüsüne de "humar" derler.(Ç)
[32] bkz. Müslim, Eşribe, 3-10.
[33] Buhârî, Eşribe, 6; Ebû Dâvûd, Eşribe, 6; îba Mâce^ BşHbey İ8.
[34] Ebû Dâvûd, Eşribe, 3.
[35] Müslim, Eşribe, 12.
[36] bkz. Ebû Dâvûd, Eşribe, 8.
[37] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/594-596.
[38] bkz. Ebû Dâvûd, Eşribe, 19 (3727).
[39] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/597.
[40] bkz. Ebû Dâvûd, Eşribe, 14, 15. Bunun mübahlığını belirten rivayetler de vardır. O takdirde yasak, bunun bir itiyat haline getirilmesine yöneliktir.
[41] bkz. Ebû Dâvûd, Eşribe, 13.
[42] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/597-598.
[43] bkz. Ebû Dâvûd, Eşribe, 19.
[44] bkz. Ebû Dâvûd, Eşribe, 20.
[45] Tirmizî, Eşribe, 13.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/598.
[46] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/599.
[47] Belden aşağıya giyilen giysi.(Ç)
[48] Ebû Dâvûd, Libâs, 28 (4093)
[49] Buhârî, Libâs, 25; Müslim, Libâs, 11, 21.
[50] Armalarda vb. olduğu gibi.(Ç)
[51] bkz. Müslim, Libâs, 24.
[52] bkz. Müslim, Libâs, 27-31.
[53] Ebû Dâvûd, Libâs, 9.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/599-600.
[54] Ebû Dâvûd, Tereccül, 1 (4161).
[55] Ebû Dâvûd, Libâs, 4; İbn Mâce, Libâs, 24.
[56] Ebû Dâvûd, Edeb, 3.
[57] bkz. Ahmed, 2/182.
[58] Ebû Dâvûd, Libâs, 14 (4062).
[59] Ebû Dâvûd, Libâs, 14; Tirmizî, Edeb, 54.
[60] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/600-601.

[61] Ebû Dâvûd, Libâs, 1.
[62] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/601-602.
[63] Ebû Dâvûd, Hatim, 8 (4236).
[64] Tirmizî, Libâs, 1; İbn Mâce, Libâs, 19.
[65] Beyhakî, 2/424.
[66] Ebû Dâvûd, Hatim, 4 (4223).
[67] Ebû Dâvûd, Hatim, 8 (4236).
[68] bkz. Ebû Dâvûd, Hatim, 8 (4238).
[69] Ebû Dâvûd, Hatim, 8 (4237).
[70] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/602-603.
[71] Buhârî, Libâs, 64.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/603.
[72] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/603.
[73] Ebû Dâvûd, Tereccül, 5 (4198).
[74] bkz. Ebû Dâvûd, Tereccül, 5 (4198).
[75] bkz. Ebû Dâvûd, Tereccül, 9(4188).
[76] Müslim, Fedâil, 90; Ebû Dâvûd, Tereccül, 9 (4188).
[77] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/603-604.
[78] bkz. Buhârî, Libâs, 72; Müslim, Libâs, 73, 113; Ebû Dâvûd, Tereccül, 14.
[79] Ebû Dâvûd, Tereccül, 2 (4163).
[80] Ebû Dâvûd, Tereccül, 1.
[81] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/604.
[82] Ebû Dâvûd, Tereccül, 4 (4169).
[83] bkz. Buhârî, Libâs, 61; Ebû Dâvûd, Libâs, 27.
[84] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/604-605.
[85] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/605.
[86] bkz. Müslim, Libâs, 83 vd.
[87] Müslim, Libâs, 96.
[88] Müslim, Libâs, 99.
[89] Müslim, Libâs, 100.
[90] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/605-606.
[91] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/606-607.
[92] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/607.
[93] Ebû Dâvûd, Edeb, 56; İbn Mâce, Edeb, 43.
[94] Müslim, Şiir, 10.
[95] Buhârî, Eşribe, 6.
[96] Bubârî, Nikâb, 48; Tirmizî, Nikâh, 6.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/607.
[97] bkz. Buhâri, Iydeyn, 2; Müslim, lydeyn, 19.
[98] Ebû Dâvûd, Edeb, 57.
[99] Horoz döğüştürülmesi, köpeklerin kışkırtılarak boğuşturulmasi gibi. Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, Cihâd, 51; Tirmizî, Cihâd, 30.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/607-608.
[100] Müslim, Libâs, 41.

[101] Ebû Dâvûd, Cihâd, 56.
[102] Ebû Dâvûd, Cihâd, 56 (2568).
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/608.
[103] Kırat: Beş arpa ağırlığı bir tartı Ölçü birimi.(Ç)
[104] Müslim, Müsâkât, 58.
[105] Müslim, Müsâkât, 57
[106] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/609.
[107] Müslim, Libâs, 1.
[108] Buhârî, Afime, 29; Müslim, Libâs, 4, 5; Ebû Dâvûd, Eşribe, 17.
[109] bkz. Buhârî, Eşribe, 22; Müslim, Eşribe, 97-99; Ebû Dâvûd, Eşribe, 22.
[110] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/609-610.
[111] bkz. Buhârî, Merdâ, 19; Tirmizî, Kıyamet, 40.
[112] Tirmizî, Kıyamet, 40.
[113] Ahmed, 5/221; Ebû Dâvûd, At'ime, 8; İbn Mâce, Afime, 56.
[114] Müslim, Libâs, 87; Ebû Dâvûd, Libâs, 45.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/610-611.
[115] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/611.
[116] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/611.
[117] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/611.
[118] bkz. Buhâri, Tıbb, 36; Müslim, Selâm, 41.
[119] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/612.
[120] Cahiliye döneminde insanlar, önlerinden uçan ya da kaçan kuşlarla, hayvanlarla teşe'ümde bulunurlardı ve bu da onları iş güçlerinden akkordu. Şeriat bunuyasaklamıştır.(Ç)
[121] Müslim, Selâm, 110.
[122] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/612-613.
[123] Maktulün ruhunun, öcü alınmadığı zaman çıkıp baykuş halini aldığına ve öcü alınıncaya kadar öttüğüne inanırlardı.
[124] Gûl: Eski Arap inançlarına göre çeşitli renk ve kılıklara girerek insanlara görünen ve onları yollarından sapıtıp helak eden bir tür şeytandır. Kırlarda yaşar. Bazılarına göre "Gûl yoktur" sözünün manası, gûl aslen yoktur demek değildir. Arapların gûl hakkındaki bu inançları yoktur anlamındadır.(Ç)
[125] bkz. Müslim, Selâm, 106, 107.
[126] bkz. Müslim, Selâm, 115.
[127] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/613.
[128] Buhâri, Bed'u'1-vahy, 6.
[129] Bakara 2/219.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/613-641.
[130] Nev': Yıldız batmasıdır. Araplar yağmurun yağmasını herhangi bir yıldızın batmasına ya da doğmasına bağlarlar,"Filan yıldızın batması/doğması bize yağmur getirdi" derlerdi.(Ç)
[131] Mevâlid: Mâden, nebat ve hayvan olmak üzere üçtür.(Ç)
[132] Burada kastolunan Astronomi ilmi olmayıp, Astrolojidir. Astronomi, özellikle de uzay çağında önemli ilimlerden biri olmuştur. Böyle bir ilmin ihmali caiz olmaz. Üstelik, zeval vakti, kıble ciheti, geceden ne kadar zamanın geçtiği... gibi pek çok faydası bulunan şeylerin bilinmesini sağlayan bu ilimdir. Bu itibarla astronomi yasak kapsamına dahil değildir.
[133] Ebû Dâvûd, Tıbb, 22; İbn Mâce, Edeb, 28.
[134] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/614-616.
[135] bkz. Müslim, Rü'yâ, 6.
[136] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/616.
[137] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/616-617.

[138] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/617.
[139] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/617.
[140] Müslim, Rü'yâ, 18.
Dünyada yükselişi, Râfi'in evinde olmaktan çıkarmıştır; çünkü râfi' yüksek demektir. Akibetin bizim için olacağı manasını Ukbe isminden çıkarmıştır. Dinin kemâlini Tâb isminden almıştır. Çünkü bu kelime, kemâle ermek, güzel olmak anlamlarına gel inektedir.(Ç)
[141] Hadis şöyle: "Bir defa ben uyurken elimde iki altın bilezik gördüm. Bunların hali beni meşgul etti. Derken rüyamda bana onları üflemem vahy edildi. Ben de üfledim ve onlar uçuştular. Ben bunları benden sonra çıkacak iki yalancı (peygamber) diye yordum. Bunlardan biri Sana'nm reisi Anst, diğeri Yemâme'nin reisi Müseylime'dir." bkz. Müslim, Rü'yâ, 21.
[142] bkz. Müslim, Rü'yâ, 6-9.
[143] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/617-618.
[144] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/619.
[145] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/619.
[146] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/619-620.
[147] Müslim, Cennet, 28.
[148] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/620.
[149] Zümer 39/73.
[150] Müslim, îmân, 93.
[151] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/620-621.
[152] bkz. Buhârî, İsti'zân, 4, 7; Müslim, Selâm, 1; Ebû Dâvûd, Edeb, 134.
[153] Tirmizî, Birr, 15.
[154] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/621.
[155] Müslim, Selâm, 13.
[156] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/621-622.
[157] bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 136 (5196).
[158] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/622.
[159] Beyhakî, 9/49.
[160] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/622.
[161] Ebû Dâvûd, Edeb, 139.
[162] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/622-623.
[163] Ebû Dâvûd, Edeb, 146.
[164] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/623.
[165] Ebû Dâvûd, Edeb, 13.
[166] Ebû Dâvûd, Edeb, 152.
[167] Ebû Dâvûd, Edeb, 144.
[168] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/623-624.
[169] Tirmizî, İsti'zân, 31; İbn Mâce, Edeb, 15
[170] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/624.
[171] Nûr 24/27.
[172] Nûr 24)58-59.
[173] Müslim, Âdâb, 41.
[174] bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 6X76.
[175] Müslim, Âdâb, 37.
[176] Müslim, Selâm, 16.
[177]

bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 129.
[178] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/624-626.
[179] Ebû Dâvûd, Edeb, 127 (5186).
[180] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/626.
[181] Müslim, Selâm, 28.
[182] Müslim, Selâm, 31.
[183] Ebû Dâvûd, Edeb, 21 (4845).
[184] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/626-627.
[185] Müslim, Libâs, 74.
[186] Ebû Dâvûd, Edeb, 5040.
[187] Ebû Dâvûd, Edeb, 5041.
[188] Bakara 2/195.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/627.
[189] Tirmizî, Edeb, 12.
[190] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/628.
[191] Ebû DâvÛd, Edeb, 168 (5272).
[192] Ebû Dâvûd, Edeb, 168 {5273).
[193] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/628.
[194] Buhârî, Edeb, 126; Ebû Dâvûd, Edeb, 91; Tirmizî, Edeb, 3; İbn Mâce, Edeb, 30.
[195] Ebû Dâvûd, Edeb, 92 (5034).
[196] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/628-629.
[197] Buhârî, Edeb, 138.
[198] Ebû Dâvûd, Edeb, 5026.
[199] Maksat, şeytanın iğvasına açık otur, şeklinde de olabilir.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/629.
[200] Buhârî, Cihâd, 135.
[201] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/629-630.
[202] Müslim, Libâs, 103.
[203] Müslim, Libâs, 104.
[204] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/630.
[205] Müslim, İmâre, 178.
[206] Müslim, İmâre, 179.
[207] bkz. Müslim, îmâre, 180-185.
[208] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/630-631.
[209] Buhârî, Edeb, 114; Müslim, Âdâb, 20.
[210] Müslim, Âdâb, 21
[211] Ebû Dâvûd, Edeb, 62 (4955), Sünne, 5.
[212] Müslim, Âdâb, 11, 12; Ebû Dâvûd, Edeb, 4958.
Rasûlullah (s.a.) bunu, bazılarının bu isimlerden teşe'ümde bulunabileceği gerekçesiyle tenzîhî olarak yasaklanmıştır. Yasak, karışıklığa yol açacak benzeri manalar içeren diğer isimler için de söz konusudur. (Ç)
[213] Müslim, Âdâb, 13.
[214] Ebû Dâvûd, Edeb, 62.
[215] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/631-632.
[216] Buhârî, Edeb, 106; Ebû DâvÛd, Edeb, 4965.

[217] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/632-633.
[218] Müslim, Edeb, 13.
[219] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/633.
[220] Müslim, Edeb, 12. Hadisin izahı için bkz. Davudoğlu, Müslim Şerhi, 9/709.
[221] bkz. Müslim, Edeb, 1-5.
[222] Bizdeki "Kahpe felek..." tabiri gibi,{Ç)
[223] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/633-634.
[224] Müslim, Edeb, 16.
[225] Ebû Dâvûd, Edeb, 72 (4972).
[226] Araplar, yalana kılıf olmak üzere bu ifadeyi kullamrlardı.(Ç)
[227] Ebû Dâvûd, Edeb, 4980.
[228] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/634.
[229] Müslim, İlim, 7.
[230] Tirmizî, Birr, 78.
[231] Tirmizî, Birr, 71.
[232] Ebû Dâvûd, Edeb, 5008.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/634-635.
[233] Ebû Dâvûd, Edeb, 5009.
[234] Ebû Dâvûd, Edeb, 5015.
[235] Ahmed, 6/387.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/635.
[236] Buhârî, Rikâk, 23; Müslim, îmân, 75.
[237] Müslim, îmân, 116.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/635-636.
[238] Müslim, Bİrr, 70.
[239] Nisa 4/148.
[240] bkz. Müslim, Birr, 73.
[241] Müslim, Talâk, 36; Ebû Dâvûd, Talâk, 39.
[242] Müslim, Birr, 101.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/636-637.
[243] Müslim, Nüzûr, 5.
[244] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/637.
[245] Mâide5/89.
[246] Mâide5/89.
[247] Bu yemine gâmûs denmesinin sebebi sahibini günaha daldırmış olmasıdır.
[248] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/637-638.
[249] Müslim, Eymân, 1-5
[250] Tirmizî, Nüzûr, 9; İbn Mâce, Keffârât, 2.
[251] Müslim, Eymân, 5.
[252] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/638-639.
[253] bkz. Müslim, Eymân, 7-19.
[254] Ahmed, 2/317.
[255] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/639.
[256]

Müslim, Eymân, 20.

[257] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/639-640.

[258] Buhâri, Keffârât, 9; Müslim, Eymân, 23; Tirmizî, Nüzûr, 7.

[259] Mâide5/89.

[260] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/640.

[261] bkz. Ebû Dâvûd, Eymân, 3325.

[262] Ebû Dâvûd, Eymân, 3300.

[263] bkz. Ebû Dâvûd, Eymân, 3325.

[264] Ebû Dâvûd, Eymân, 3290.

[265] Ebû Dâvûd, Eymân, 3322; İbn Mâce, Keffârât, 17.

[266] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/640-641.

[267] Buhâri, İlim, 44; Enbiyâ, 27; Müslim, Fedâil, 170.

[268] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/645.

[269] En'âm 6/124.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/647.

[270] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/647-648.

[271] Rabbena Vasfıh

[272] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/648.

[273] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/649.

[274] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/649.

[275] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/649.

[276] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/649-650.

[277] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/650.

[278] Müslim, Fedâil, 87.

[279] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/650.

[280] Hicr 15/94.

[281] Şuarâ 26/214. Bunlar Hâşim oğulları, Muttalip oğullan idi. Rasûlullah (s.a.) bu emir üzerine onları açıktan davette bulunmuştu.

[282] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/651.

[283] Kamer 54/45. Bu müjde Bedir'de hasıl olmuş ve Rasûlullah (s.a.) kâfirlere karşı zafer kazanmıştı.

[284] Sâd 38/11

[285] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/651.

[286] Hacc 22/52.

[287] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/651-652.

[288] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/652.

[289] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/652.

[290] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/653.

[291] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/653.

[292] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/653

[293] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/653-654.

[294] bkz. Enfâl 8/30.

[295] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/654-655.

[296] Buharı, Enbiyâ, 1; Menâkıbu Ensâr, 51.

[297] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi’l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/655.

[298] Müslim, Cihâd, 83.
[299] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/655-656.
[300] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/657.
[301] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/657.
[302] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/657-658.
[303] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/658.
[304] bkz. Ebû Dâvûd, İstiskâ, 2.
[305] Câbir (r.a.) babasının borcunu ödemek istediğinde, Rasûlullah {s.a.) onun hurma harmanının başına oturmuş ve alacaklılar için hurma ölçülmeye başlanmıştı. Herkes hakkını almış, harmandan hiçbir şey eksilmemişti. Ümmü Süleym'in tek bir çöreği de aynı şekilde yetmiş ya da seksen kişiye yetmişti. Bu tür olaylar hadis kitaplarında detaylarıyla anlatılmaktadır. Dileyen ilgili bölümlere bakabilir.
[306] bkz. Buhârî, Tıbb, 47 (7/29). er-Râzî, el-Kâdî'den şunu nakletmİştir: Bu rivayet bâtıldır. Allah Teâlâ, "Allah, seni insanlardan koruyacaktır" ; "Büyücü ise, nereye varsa iflah olmaz."buyururken bunun sahih olduğunu söylemek m'asıl mümkün olabilir?! Hem böyle bir şeyin olduğunu söylemek, peygamberlik müessesesine halel getirir. Zira eğer bu caiz „, olacak olsa, o zaman büyücülerin bütün peygamberlere ve sâlih insanlara zarar vermeleri mümkün olacak, kendileri için büyük bir saltanat kurabileceklerdi. Bütün bunlar saçmadır. Kâfirler, Rasûlullah'ı (s.a.) "büyülenmiş" diye ayıplıyorlardı. Eğer bu rivayet doğru olsaydı, o zaman kâfirler iddialarında yalan olmazlardı ve bu ayıp Rasûlullah'ta (s.a.) mevcut olurdu. Böyle bir şeyin caiz olmayacağı ise açıktır.
[307] bkz. Buhârî, Menâkıb, 20; Edeb, 95; Müslim, Zekât, 147, 156 vd.
[308] Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 160.
[309] Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 135.
[310] Müslim, Fedâil, 49.
[311] Semûd kavminin yurdu. Medine ile Şam arasındadır.
[312] Hep beraber kim hak yolda değilse onun üzerine Allah'ın lanetini dileme
[313] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/658-663.
[314] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/665-666.
[315] Müslim, Münâfıkîn, 67.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/666-667.
[316] Müslim, Münâfıkîn, 65.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/667.
[317] Müslim, îmân, 80.
[318] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/667.
[319] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/667-668.
Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/668.
[320] Müslim, İlim, 6.
[321] Buhârî, Rikâk, 9.
[322] Kenzu'I-ummâl, 6/15111-2.
[323] Müslim, imân, 231.
[324] Müslim, îmân, 230.
[325] Ebû Dâvûd, Fiten, 1; Dârimî, Fiten, 1; Ahmed, 5/403.
[326] Ebû Dâvûd, Fiten, 1; Ahmed, 2/133.
[327] Abdullah b. ez-Ziibeyr: Annesi Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'dır. Muhacirlerin Medine'de doğan ilk çocuklarıdır. Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra halifeliğini ilân etmiş ve kendisine Hicaz, Yemen, Irak, Horasan halkı bey'at etmiş.H. 72 senesinde Haccâc tarafından şehit ediimiştir.
[328] Mervân b. el-Hakem: Ümeyye oğullan saltanatını Süfyân oğullarının elinden almak suretiyle yenilemeştir. Bunlar arasında Abdulmelik b.
Mervân gibi çok büyük hükümdarlar vardı.
[329] Abbâsüerin ilk komutanıdır. Saltanatı Emevîlerden alarak Abbâsîlere vermiştir. Saltanatı kendi elinden de alabileceğinden korkan Ebul-Abbâs tarafından öldürülmüştür.
[330] Ebu'l-Abbâs es-Seffâh: Çok kan döktüğü için kendisine bu ad takılmıştır. Emevılerın işini bitirmiş ve Abbasî devletinin kurucusu olmuştur. Çocuğu olmadığı için saltanatı Ebû Ca'fer el-Mansûr'a bırakmıştır.
[331] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/668-671.
[332]

Müslim, İlim, 9.

[333] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/671.

[334] Buradan, Menâkıb bahsine kadar olan yer, sadece bir nüshada mevcut bulunmuş ve bir tür tekrar gibi olmasına rağmen içerdiği bazı faydalar sebebiyle kitaba alınmıştır. Nüshadaki çıkmayan bazı yerler de kitabın ilk baskısını yapan zat tarafından doldurulmuş ve yerleri çizgiyle işaretlenmiştir.

[335] Abdulmelik b. Mervân: Emevî halifesidir. Babasından sonra hilafete geçmiştir ve Emevî halifelerinin en büyüklerinden biridir. Divanların arapçalaştırılması, altın ve gümüş İslâm paraları bastırması, Kudüs'te Mescid-i Sahra'nın yaptırması gibi önemli hizmetleri olmuştur.

[336] Yani bu yetmiş yıllık süreye, geçen otuz beş yıllık zaman dahil mi, yoksa değil mi?

[337] Ebû Dâvûd, Fiten, 1.

[338] Hadisin devamı şöyle: "Hatta Arap yarımadasında onlara katılırsınız. İlk karşılaşmada onlardan kaçan kurtulur, ikincisinde bazıları helak olur, bazıları kurtulur. Üçüncüsünde ise kökleri kazılır." Ebû Dâvûd, Melâhim, 9 (4305).

[339] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/672-673.

[340] Yani cennet kapılarının tümünden çağırılacak olanlardan.(Ç)

[341] bkz. Buhârî, Fedâilu's-sahâbe, 5.

[342] Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 22.

[343] Muhaddeslik hakkında daha önce bilgi verilmişti, bkz. [2/251].(Ç)

[344] Buhârî, Fedâilu's-sahâbe, 6; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 23.

[345] Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 20, 16, 15.

[346] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/675.676.

[347] Tirmizî.Edeb, 81; Ahmed, 3/130.

[348] Müslim, Taharet, 39.

[349] Haccâc b. Yusuf es-Sekafi: Abdulmelik b. Mervan'ın komutanlarından birinin maiyyetinde emniyet görevlisi iken, bu halife tarafından Irak valisi yapılmış daha sonra da Hicaz'a, kendisinin Halife olduğunu iddia eden Abdullah b. ez-Zübeyr üzerine göndermiştir. Çok zalim ve kan dökücü idi. H. 95 yılında Ölmüştür.

[350] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/676.

[351] Şia hariç tümü.(Ç)

[352] Şah Veliyyullah Dihlevî, Hüccetullâhi'l-Bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri, İz Yayınları: 2/676-677.